Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Drie boecken van 't recht des oorloghs en vredes: daer in het recht der nature en der volckeren, oock de voornaemste stucken van het publijcque recht verklaert werden

https://hdl.handle.net/1874/292465



331.09

VOLKENRECHTELIJK INSTITUUT
DER RIJKSUNIVERSITEIT
TE UTRECHT.


Mr.
Hugo de Groot
van 't
Recht des
OORLOGHS
en des
VREDES
vertaelt door
B. D.
de Laeste Editie.
TOT AMSTERDAM,
Bij Ianhendricsen, en
Willem van Beaumont.

Drie Boecken
Van 't Recht des Oorloghs en Vredes.

Daer in het Recht der Nature, en der Volckeren, oock de voornaemste stucken, van het Publijcque Recht verklaert werden.

Door

Mr. HVGO de GROOT,
In sijn leven Ambassadeur, van hare Koninckklijcke Majesteyt van Sweden, by den Alder-Christelijckſten Koningh van Vranckrijck.

Nae de leste Druck, en met des Autheurs vermeerderde Aenteyckeningen (by hem oversien) *ghetrouwelijk overgheset*
Door B. D.

Den tweeden Druck.

Seer nut en dienstigh in dese tijdt, niet alleen voor Princen, Overheden, en Regenten, maer oock voor Secretarissen, Notarissen, en alle Liefhebbers van billickheydt en rechtveerdigheydt.



t' Amsterdam,
By Ian Hendricksz. En Willem van Beaumont.
Boeck-verkoopers. 1657.



Wel-Edele,

Groot-achtbare, veel Vermogende Heeren, mijn Heeren Burghermeesteren en Regeerders der wijdt-vermaerde Koop-stadt

AMSTERDAM.

Mijne gebiedende Heeren,

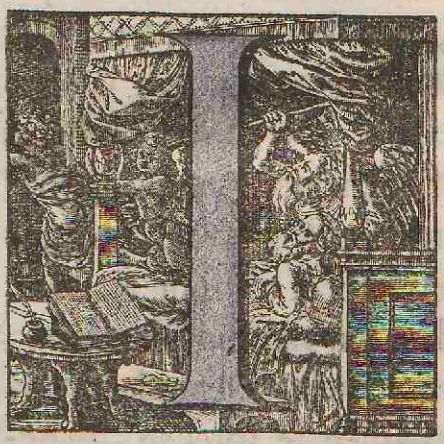

ICk hebbe meermaels uyt verscheyden goede Luyden hooghes en laghes standts verstaen, dat de drie Boecken van den Hoog-geleerden, wijdt-vermaerden HUGO de GROOT, *van't Recht der Oorloghe en Vrede*, in de Latijnsche Sprake beschreven, seer dienstigh wierden gehouden, voor alle de ghene, die haer niet alleen met de regeeringe van Landen en Luyden, maer oock met de Rechtsgheleertheydt in hooghe en lage Gerechts-bancken willen bemoeyen, 't zy als Rechters, Secretarisen, Notarisen, Voorspraken, oft die om publijcque Instrumenten te maecken en vervaerdighen, macht hebben ende geauthoriseert zijn; ende derhalven van veelen Ingheseténen deser Landen seer verlanght wierde, van 't selfde werck te mogen hebben een ghetrouwe en volkomen Oversettinge in onse Vaderlandt-

sche

ſche Spraecke: Dewijl de Overſettinge des ſelfden Wercks voor eenige jaren in Druck uytghegeven, bevonden wierde in veelen deelen ghebreckelijck en vol mis-ſtellinghen, tot merckelijcken ondienſt van den Leſer, als niet alleen de aenteyckeninghen op den kant van de Autheuren, Wetten, en Texten der Rechten, ende Rechtgheleerden, daer op de Schrijver wijſt, gantſch nalatende: maer oock in 't overſetten van des Autheurs text ſelver menighmael defectueux en ghebreckelijck, dat het geen van den Autheur breeder uytghebreydt ende verklaert werdt, van den Overſetter werdt verkortet, ende nae ſijn goedtduncken in weynigh woorden ſommierlijck alleen voorgheſtelt, daer in des Autheurs meyninghe niet alletijdt recht, of duydelijck ghenoech ghetroffen, noch klaer ghenoech uytgebeeldt en wert; ſomtijts oock door des Overſetters ſucht en reſpect tot ſijne Kercke, des Autheurs meyninghe verandert, en van ſijn *Ja*, *Neen*, oft van *Neen*, *Ja*, gemaeckt, oft merckelijck verandert, om 't ghevoelen der Kercke niet plat teghen te ſpreken; benevens andere miſſlaghen meer, een ghetrouwen Overſetter niet voeghende in eens anders werck. Derhalven hebbe ick, tot dienſte en gerief, ſoo ick vertrouwe, van de goede Ingheſetenen deſer Landen, deſe nieuwe ende ghetrouwe overſettinge van dit loflijck Werck doen tot mijnen koſten bevorderen, en door den Druck ghemeyn maken: In de welcke niet alleen de voorgaende nu gemelde defecten vervult, en alles nae 't Originael Exemplaer oprechtelijck en volkomentlijck vertaelt is; maer oock met de *Annotatien*

ende

ende *Vermeerderingen*, waer mede de Autheur ſijn werck ſelfs by ſijn leven, vaſt ſoo menighmael dat in 't Latijn is herdruckt werden, ('t welck by-nae, door den grooten aftreck, alle jaren gheſchiede) verrijckt, vermeerdert, en met der tijdt volmaeckt heeft: waer door het Werck meer als een derde-part vergroot is; hebbe ick tot volkomen vergenoegen en contentement des Leſers, de ſelfde mede doen overſetten, ende hier by voegen, welcke in de eerſte overſettinghe gantſch uytghelaten waren. Oock hebbe ick de ghemelde *Vermeerderinghen*, tot meerder dienſt ende gerief des goedtwillighen Leſers doen voeghen, niet in eenen bandt t'ſamen op 't eynde van 't werck, noch oock achter yder Capittel, als in 't Latijnſche Exemplaer is gheſchiedt; maer in yder Capittel achter een yeghelijcke *paragraphe*, afdeelinghe of ſectie des Capittels, op dat de Leſer terſtondt die moghe by der handt, ende voor ooghen hebben, en niet behoeve die lange, of verre te ſoecken: welcke ick oock met Cijffer-ghetalen ghenoteert, en yder ſijn plaetſe aenghewеſen hebbe: of als de *Annotatien* kort van weynigh woorden waren, hebbe ick die tuſſchen twee duſdanighe haeckjens [ ] in den text des Autheurs gevoegt, ſoo datſe den text niet en breken. Alleen in de Voorreden (die de Autheur in gheen ſectien heeft afghedeelt) hebbe die *vermeerderinghen* mede tuſſchen ghelijcke haecxkens afgheſcheyden van den text, moeten in den text ſelfs in-voegen, tot ſoo min verbreeckinghe van den loop van des Autheurs propooſt, als doenlijck is gheweeſt. Het werck ſelfs hebbe ick

be ick niet noodigh aen te prijſen, goede Ware prijſt haer ſelven, nae 't ſpreeckwoordt, en de nuttigheydt van dien werdt door den Autheur in ſijn voorreden genoegh aengewеſen, ſoo uwe Ed. Groot-achtbaerheden die ghelieven te leſen. In 't vertalen ſal men bevinden dat oprechtigheydt ghepleeght zy, om des Autheurs ſin op 't naeſte en klaerſte uyt te drucken: ſonder yets nae te laten daer aen gheleghen was, ten ware ſomtijts (doch ſeer ſelden) daer den Autheur handelt vanden oorſpronck en afkomſte van eenigh Latijns oft Griecks woordt, het welck in onſe Vaderlandtſche ſprake gheen val noch dienſt en heeft.

Dit Werck, Edele, Groot-achtbare, veel vermogende Heeren, heeft my ghedacht dat ick behoorde uwe Edele Groot-achtb. toe te eyghenen, en der ſelfder hoogh aenſienelijcke protectie en beſcherminghe onder-dienſtelijck te verſoecken, om onder der ſelfder hoogh aenſienlijck authoriteyt veyligh te ſchuylen: vertrouwende dat het niet en ſal on-aenghenaem zijn, ſoo om de ſtoffe en materie ſelfs, die daer in verhandelt werdt, als om des Autheurs wille, van welcken het herkomt, welcke uwe Groot-achtb. in ſijn leven aenghenaem en lieftalligh, oock van de ſelve in verſcheyden ghelegentheden hoogh begunſtight en ge-eert is gheweeſt. De ſtoffe en inhoudt van dit Werck is ſoodanigh, dat niet alleen den Ingeſetenen en Onderdanen hooghen en laghen nae yders ſtaet en gheleghentheyt verſcheyden nutte en hoogh-noodighe leſſen voor-gheſchreven en onderwijſinghen ghedaen werden in alle beghevenheden,

van

van hare ſchuldighe plicht, om wel en Chriſtelijck te ghehoorſamen aller menſchelijcker ordeningen, en hare hooghe en ſubalterne Overheden behoorlijck te ontmoeten en bejeghenen, om 't zy in Vrede, oft in Oorloghe een gheruſt en ſtille leven te leyden, in alle Godtſaligheydt en eerbaerheydt; maer daer ſelfs oock den Monarchen, Keyſers, Coninghen, Vorſten, Princen, en allen Hoofden oft Regenten van ſouveraine Republijcquen en Burgherſchappen groote en kleyne Wetten gheſtelt, en onderwijſinghe oft bericht ghedaen werdt, hoe ſy wel en Godtſalighlijck regeeren, en hare Onderdanen bejeghenen moeten, niet alleen na de Wet der Natuyre, en 't recht der Volcken; maer oock de Wet van den opperſten Wet-ghever, en Coningh der Coninghen eertijdts den Hebraiſchen volcke ſelfs ghegeven, midtſgaders de volmaeckte Wet der vryheydt door ſijnen eenigh-gheboren wel-lieven Sone Ieſum Chriſtum, Rechter der levenden en den dooden ter laetſter tijdt in de alder-heylighſte en volmaecktſte Chriſtelijcke Religie voorgheſchreven, op dat de Overheden wel regeerende, en de Onderdanen goedtwilligh en getrouwelijck gehoorſamende, ſy beyde niet alleen hier een gheruſt en ſtille leven leyden, en goede daghen ſien moghen, maer oock hier naemaels met den Heere Chriſto in de Hemelen als Coningen, en Prieſters Gode ſijnen Vader leven en regeeren moghen in der eeuwigheydt. Soodanigen Coninclijck gheſchenck en waerdighen juweel, wien konde ick dat beter preſenteren, als uwe Ed. Groot-achtb. welcke ghelijck hare Stadt

en Burgherye de parel en pronck is van gheheel Hollandt, alſoo mede uwe Ed. Groot-achtb. met recht erkent werden voor de gene, die in de Lants-dagen en Vergaderingen van hare Ed. Groot-moghende in de regeeringhe des landts de Balance en ſchale der Rechtvaerdigheydt tot Oorlogh of Vrede in de beſcherminghe van der landen vryheydt en gerechtigheydt doen over-gaen en hellen na die zijde, welcke hare wijſe welbedachte advijſen en ſtemmen wijſen de veylighſte en eerlijckſte te zijn; en welcke oock in voorvallende nooden uyt hare ſchat-rijcke Caſſa het Vaderlandt noyt verlegen laten van het defect van andere leden te vervullen: daerom vaſt aller ooghen ghewoon zijn in voor-vallende ſwarigheden op haer veel te ſien, als op Arbiters en Scheyts-rechteren. Wat oock ten anderen den Autheur deſes wercx belanght, wiens uytmuntende gheleertheydt, ſonderlinge deught, en onghewoonlijcke lieftalligheyt hem boven alle geleerde en vermaerde Mannen deſer en der voorleden eeuwen doet uyt-ſteken, ende van allen hooghe en aller eeren waerdigh achten; alſoo hebben oock uwe Ed. Groot-achtb. alle-tijdt tot hem ghetoont een uytnemende affectie en vriendelijcke gheneghentheydt, ſelfs in de tijden ſijnder droefheydt en verſtootinghe; daer van de ſelfde menighmael klaer blijck en bewijs in verſcheyden ghelegentheden ghegheven hebben, ende onder anderen als hy in ſijne laetſte reyſe uyt Vranckrijck nae Sweden aen hare Coninghlijcke Majeſteyt reyſende, ſijn wegh nam door uwe Ed. Groot-achtb. Stadt, om van daer te Schepe te gaen, alwaer hy van

de

de ſelfde niet alleen vriendelijck ontfangen, beleefdelijck begroet, ghewellekomt, en gheherberght wiert, maer oock voor ſijn af-ſcheyt heerlijck ende magnifijcklijck onthaelt, ghetoeft, en ghetracteert, hem geluck op ſijn reyſe wenſchende, en alle teyckenen van eere, gunſte, en hoogh toe-gedane genegentheyt bewijſende. Soo dat ick ten dien aenſien geen twijffel drage, oft deſe aenbiedinge van een ſo treflijck geſchenck, van een ſoo lieftalligen, aengenamen, kunſt-rijcken Meeſter, ſal uwe Ed. Groot-achtb. oock na ſijnen doodt aengenaem zijn. Eyndelijck voor een derde reden beweegt my oock hier toe mijnen ſchuldigen plicht, en ootmoedighe ghedienſtigheydt, hebbende daer in niet voor, dan den dienſt onſes lieven Vaderlandts, en ſonderlinge van uwer Ed. Groot-achtb. ghetrouwe eendrachtighe Burgherye, dat ſy deſen terecht wijdt-vermaerder Hollander in ſijn Vaderlandtſche tale hoorende ſoo treflijck en bondigh ſpreecken, en alle Standen onderwijſen van de lieflijckheyt, nuttigheyt, en nootwendigheyt der vrede, en afſchouwelijckheyt, ſchadelijckheyt, en verderflijckheyt der Oorloge, oock der middelen om d'een te verkrijgen, ende d'ander te vermijden, oft immers niet konnende ontwijken, des ſelfs wilde woeſtigheyt te temmen en in te binden, ſy te liever en ghewilligher leeren haer halſen buygen onder het jock van uwer Ed. Groot-achtb.

ghe-

gehoorſaemheyt, waer aen het opkomen, vermeerderen, en beſtendigh blijven van hare welvaert en proſperiteyt zijn hangende, als mede van uwe Ed. Groot-achtb. Floriſſante Stadt en bloeyenden ſtaet. Want daer die plaetſe heeft, en ghetrouwelijck in eendracht gepleeght werdt, daer is het herte in den ſtaet geſont, en van binnen wel gheſtelt: daer zijn gheen Wallen, Bol-wercken, Borſt-weeringhen, Slagh-boomen, Guarniſoenen, noch Soldaten van nooden, niet dan tegen 't gheweldt, dat de Vyandt van buyten doen kan: daer hoort men van geen onverantwoordelijck rotten, muyten, plonderen van haerder Mede-burgeren huyſen; daer ſent men niet na Leyden om ſchadelijcke Conſulten, tot ſtijvinge van de muytige conſcientie; maer de Burgers woonen daer met malkanderen vreedſaem als Schapen, de Onderdanen eendrachtigh als Lammeren, de Ingeſetenen onnooſel als Duyven, ſonder vreeſe, ſonder ſchrick, ſonder omme-ſien nae malkanderen. Soodanigen Regeeringe, Edele, Groot-achtbare, veel vermogende Heeren, wenſcht uwe Ed. Achtbaerheden van gantſcher herten der ſelfder

Gantſch onderdanighe en ghetrouwe Dienaer.

Alder-Chriſtelijckſten Coningh van Vranckrijck ende Navarre, LUDOWIICK de XIII.

HUGO de GROOT.



ALder-uytnemenſte Coningh, dit Boeck derft uwen alder-doorluchtighſten naem als voor in 't hooft ſtellen, niet uyt vertrouwen van hem ſelven, noch van ſijnen Autheur, maer van ſijn inhoudt, als geſchreven, namelijck, voor de Rechtveerdigheyt; welcke deught u alſoo eygen is, dat ghy daer van door uwe verdienſten, en toeſtemminge van't menſchelick gheſlachte een naem ſoo grooten Koning waerdig bekomen hebt, ſo dat ghy nu allerwegen niet min door den naem *Rechtvaerdige*, als *Ludowijck* gekent werdt. Den Roomſchen Velt-overſten dochten ſeer heerlick ende aenſienelijck te zijn de titulen van *Creta*, *Numidia*, *Africa*, *Aſia*, en andere overwonnen volcken bekomen. Maer hoe veel doorluchtiger is deſen uwen naem en titul, daer door ghy bekent gemaeckt wert, niet van eenigh volck, oft eenigh menſche, maer van 't geen onrecht is over al vyant, en alle tijdt overwinner te zijn? De Egyptiſche Koningen hebben het groot gheacht, dat d'een liefhebber ſijns Vaders, d'andere ſijns Moeders, de derde ſijnder Broederen genaemt wierde. Maer doch hoe geringen gedeelte is dit, van uwen naem, welcke niet deſe dingen alleen, maer alles wat ſchoons, vvat eerlicx kan bedacht vverden in ſijnen omvang begrijpt? Rechtveerdig zijt ghy, als ghy eert de gedachteniſſe van dien *Grooten* boven alles vvat geſeyt kan vver-

den,uvves Vaders,hem navolgende: rechtveerdig,als ghy uvven Broeder door alle middelen, doch nergens door meer, als uvve exempel ondervvijst: rechtveerdigh, als ghy uvve Susteren tot hoogste huwelicken verheft: Rechtveerdig, als ghy die by-nae begraven wetten wederom te voorschijn brengt, en u, soo veel gy kond,stelt tegens dese van quaet tot arger vervallende eeuwe: Rechtveerdig,en oock te gelijck sachtmoedig,als ghy u Onderdanen, welcken de onkunde uwer goedigheyt buyten de palen van hare schuldige pligt hadde verruct, niet anders en beneemt, als de ongebonden vryheyt tot sondigen,en geen gewelt aen en doet den gemoederen, welcke in't stuck van Godtsdienst van u in gevoelen verschillen: rechtveerdig,en met eenen barmhertig, als ghy de onderructe volckeren,de beschadigde Vorsten door uwe authoriteyt verlichtet, en niet toelaet dat de Fortuyne tegens haer te veel vermoge. Welcke uwe sonderlinge weldadigheyt, die oock so verre God gelijck is,als de menschelicke nature verdraegt,my bedwingt oock door dese openbare aensprake voor my selver in't particulier danck te seggen. Want gelijc als de Hemelse gesternten niet alleen inde groote gedeelten der werelt sich instorten,maer ooc tot een yder levendig gedierte hare kracht laten nederdalen: also mede ghy op der aerden een seer weldadig en vriendelick gesternte,niet te vreden zijnde met de Vorsten op te rechten,den Volcken onderstandt te doen, hebt oock willen my,die in mijn Vaderlant qualick onthaelt was,zijn tot beschermínge en vertroostinge. Daer by komt, om de Reye van rechtveerdigheyt te vervullen,na uwe publique daden,de onschult en suyverheyt van u particuliere leven, waerdigh dat niet alleen de menschen,maer oock de Hemelsche Geesten sich daer over ver-

won-

wonderen. Want hoe veel zijnder wel onder't slechte volck, ja onder die gene, welcke sich van 't geselschap der werelt afgescheyden hebben, die sich also vry houden van alle misdaet, als ghy, gestelt zijnde in soodanigen staet, die van allen kanten omcingelt is met ontallicke aenlockingen tot sondigen? hoe grooten sake is doch dat, onder de occupatien, onder 't gewoel, in 't Hof, onder so vele op verscheyden wijse sondigende exemplen, te verkrijgen 't gene, 't welck anderen d'eensaemheyt naulicx, en menigmalen selfs noch naulicx kan geven, en te wege brengen? 't welcke dan is niet alleenlicken den naem van Rechtvaerdige, maer oock van H. selfs in dit leven te verdienen, welcken naem d'over-een-stemminge der Godvruchtigen uwe Voor-ouderen *Carolus Magnus*, en *Ludowijck* na hare doot gegeven heeft: het welcke dan is niet door den naem van sijn geslachte, maer door sijn eygen naem de Alder-Christelikste te zijn. Maer alhoewel u geen deel der rechtveerdigheyt vreemt en is, nochtans die rechtveerdigheyt, waer vanden inhoudt deses Boecx handelt, welcke de raetslagen van oorlogh en van vrede betreft, is daerom uwe eygen, dat ghy Koning, en Koning van Vranckrijck zijt. Dit u Rijck is so groot, 't welck sich door so groote, en vruchtbare landen aen beyde de Zeen uytstrecket; maer noch grooter als dit Rijck is 't Rijck, dat gy na geen andere Rijcken en trachtet. Sulcx is uwer Godvruchtigheyt waerdig en betamelick, waerdig dien hoogen staet, niemants recht door wapenen in strijt te trecken, d'oude limiten niet te versetten, maer in oorloge den vrede-handel te drijven, noch te beginnen als met dien wensch, dat ghy hoe eerder hoe lievet moget ophouden. Och! hoe schoon ist, hoe roemelick, hoe troostelijck selfs voor de Conscientie, dat

ghy, wanneer u Godt tot ſijn Rijck, 't welck alleen meerder is als het uvve, roepen ſal, vrymoedighlick ſult mogen ſegghen; Dit Svvaert hebbe ick van u tot beſcherminghe der Rechtveerdigheyt ontfanghen, het ſelve geve ick u vveder, niet beſoedelt met eenigh onſchuldigh bloedt, ſuyver, en onſchuldigh. Soo ſal het geſchieden, dat de regulen, welcke wy nu uyt de Boecken halen, namaels in komſtigen tijden uyt uwe daden, als het aldervolmaecktſte patroon, ſullen genomen werden. Het welcke hoewel dat het zy het aldergrootſte, ſo derft doch het Chriſten volck wat grooters van u vorderen, dat namelick de Wapenen over al af-geleyt zijnde, de vrede niet alleen den Coningrijcken, maer oock der Kercke door uvve beleyt herſtellet werde, ende dat onſe eeuvve leere ſich ondervverpen het goetduncken van die eeuvve, vvelcke alle Chriſtenen bekennen dat in vvare en oprecht geloove Chriſtelick geweeſt is. De ghemoederen die den tvveedracht moede en verdrietigh zijn, vverden tot deſe hope opgevveckt, door de onlanghs-gemaeckte vrientſchap tuſſchen u, en dien aldervvijſſten en liefhebber van dien H. Vrede, den Coningh van Groot-Brittannien, beveſtight door het gheluckige Huvveljck van uvve Suſter. Een ſvvaer en moeyelijck Werck, om de heftigheydt van partyen, ontſteken door daghelijcks groeyenden haet: Maer ſoo grooten Coningen en is niet vvaerdiger, als 't geen dat ſvvaer is, als 't geen daer andere den moedt van verloren geven. De Godt des vredes, de Godt der Rechtveerdigheyt vvil, Rechtveerdige Coningh, Vreedſame Coningh, uvve Majeſteyt de ſijne naeſt zijnde, ſoo met andere goederen, als oock met deſen lof en roem verrijcken.

Voor-

Voor-Reden

Op de drie Boecken

Van het

Recht des Oorloghs en Vredes.

DAer hebben haer veele onderwonden het Burgerrecht, 'tzy het Roomſche, oft oock een yeder ſijn Vaderlandts recht, oft door uytleggingen te verklaren, of in een kort begrip voor oogen te ſtellen. Maer dat recht, 't welck is tuſſchen meer volcken, oft de Regeerders der volcken, 't zy dat welck uyt de Nature ſelfs is heergevloeyt, oft door Goddelijcke wetten ingheſtelt, oft door de Zeden en ſtilſwijgende contract in-gevoert, hebbender weynighe aengheroert: doch tot noch toe en heeft het niemant in't geheel en op gewiſſe ordre verhandelt: daer nochtans voor het menſchelijcke geſlachte aengelegen is dat ſulckx geſchiede. Want *Cicero* met waerheyt geſeyt heeft, dat deſe wetenſchap uytnemende is in verbonden, contracten, handelinghen der volckeren, Coninghen, en vreemde Natien, eyndelijck in alle het *Recht des Oorloghs en des Vredes*. En *Euripides* ſtelt deſe wetenſchap boven de kenniſſe van Goddelijcke en menſchelijcke ſaecken: Want hy doet *Theoclymenem* alſoo aen-ſpreken:

'T is ſchand'lijck daer ghy 't weet wat Godt of menſche maeckt,
En 't minſte niet verſtaet wat Recht en Reden raeckt.

Ende is deſen arbeydt ſoo veel meer noodigh, om datter ſelfs in onſe tijden niet ontbreken, en in ouden tijden niet ontbroken hebben, luyden, die dit Deel der Rechten alſoo hebben veracht, als oft daer niet meer aen en ware, als den ydelen naem. Een yeder by-na heeft in den mont het woort van *Euphemus* by *Thucydides*. 1. Daer en is niet onrechtvaerdighs voor een Coningh, of Stadt die 't opperſte ghebiedt heeft, als het maer profijtelick is: [In 't 6 Boeck: De ſelfde meyninge vintmen oock in 't 5 Boeck, alwaer de Athenienſers doen ter tijdt

Hoogh-

Hooghmoghende de Meliers aldus aen-ſpreken: By het menſchelijck vernuft werden die dingen voor recht erkent, welcke gelijcke noodt haer opdringt, maer dingen die gheſchieden konnen, werden van den genen die machtiger zijn ghedaen, en van den ghenen die ſwacker zijn gheleden.] Daer mede accordeert, dat in de ſouveraine Macht het ſterckſte het billijckſte is: En dat een Republijcke ſonder onrecht niet en kan gheregeert werden. Waer by komt, dat de verſchillen, welcke tuſſchen de Vorſten oft Koningen vallen, veeltijdts Mars den Oorloghs-Godt tot een Scheyts-man hebben. Doch ſoo is het ghevoelen niet alleen van den ghemeynen man, dat het recht en den oorlogh op het wijtſte van den anderen gheſcheyden zijn, maer oock den Gheleerden en Voorſichtighen Mannen ontvallen dickwils ſulcke ſpreucken, dewelcke ſulck een gevoelen ſtijven. Want daer niet ghemeynder is, als het recht en de wapenen tegens malkanderen te ſtellen. Want oock *Ennius* heeft geſeydt:

Men pleyt daer langer niet, elck vordert 't ſijn door 't Swaert.

En *Horatius* beſchrijft de woeſtigheydt van Achilles:

Hy houdt dat hem geen Wet en is geſteldt,
Maer eygent ſich vaſt alles met geweldt.

En een ander voert een anderen in, als hy den Oorlogh aenhanght, ſprekende:

Den Vrede laet ick hier, en 't langh geſchende recht.

Den Ouden *Antigonus* beſpotte den genen, die hem, daer hy in het werck was met Steden te beſtormen, een tractaet van de rechtveerdigheyt preſenteerde. En *Marius* ontkende dat hy onder het gedruyſch der wapenen de Wetten konde hooren. [*Lyſander* by *Plutarchum* op ſijn Deghen wijſende, ſeyde, die deſen heeft diſputeert alder-vorderlickſte van de Lant-palen en Grenſen. By den ſelfden *Plutarchus* ſeyt *Cæſar*, dat de tijden van Wetten, en van Oorloge van den anderen verſchillen. *Seneca* in 't 4 Boeck van de Weldaden, Cap. 38. *Ondertuſſchen ſchencken de Koningen, inſonderheydt in den krijgh, vele dingen met ghedeckten oogen: Een eenigh rechtveerdigh Man en kan 't niet houden teghens ſoo veele ghewapende begeerlickheden. Niemandt en kan te gelijck op een tijdt een vroom Man, ende een goet Veldt-heer zijn.* Selfs *Pompejus* die ſoo heuſch van monde was, derfde wel ſegghen: Soude ick naer de Wetten luyſteren, daer ick het harnas aen hebbe? [*Plutarchus* verhaelt deſe ſpreuc-

ke

ke *Pompei* tot den Mamertinen, aldus: En sult ghy niet op-houden ons ghewapende luyden de Wetten in de ooren te tuyten? *Curtius* in't 9 Boeck. Soo kan oock den Oorlogh het recht der naturen averechts omkeeren.] In de Christelijcke Schribenten vindt men veele spreucken van ghelijcken sin: in stede van veelen sal ons dese uyt *Tertullianus* ghenoegh zijn: *Bedrogh, straffigheyt, onrechtvaerdigheyt, zijn eygen wercken van den Oorlogh.* Die van sulck een ghevoelen zijn, sullen dit uyt der Comedie ons teghen-werpen:

Pooght ghy dit onghewis vast en ghewis te boeyen
Door order en beleydt, soo gaet met een u moeyen,
Behoudens sin, en wit te speelen dolle man,
En rasen met bescheydt plat teghens reden an.

Derhalven, gemerckt men te vergheefs van't recht soude voornemen te handelen, indien der geen sulck recht en is; soo sal't dienstigh zijn, soo om onse werck aenghenaem te maecken, als om het selfde te wapenen, dat wy dese boven maten grove dolinge kortelijck wederlegghen. Doch om met den gantschen hoop niet te doen te hebben, willen wy haer een voorspraeck geven: En wien doch beter als *Carneades*, die soo verre ghekomen was, het welcke den hooghsten top in sijn Academie was, dat hy soo wel voor de leugen, als voor de waerheydt sijne welsprekentheydt konde den losse toom geven? Dese *Carneades* voorghenomen hebbende de rechtveerdigheydt, insonderheydt dese van de welcke wy hier handelen, te bestrijden, en heeft gheen krachtigher bewijs konnen vinden als ditte: Dat de menschen sich selven de rechten verscheyden verdicht hebben nae die ghemaniert waren, en dat se by de selfde volcken, nae de tijden liepen, menighmael verandert zijn: doch datter geen natuurlick recht en is: want dat alle, soo wel menschen, als andere ghedierten door leydinghe der nature sich strecken nae hare voordeelen; datter derhalven, oft gantsch geene rechtveerdigheydt en is; oft soo daer eenige zy, dat die de hooghste sottigheydt is, dewijl sy eens anders voordeel soeckende, haer selven schadelick is. Maer't geen dese Philosooph hier seydt, en't geen de Poëet nae-bootset:

Natuur en kan het recht van't onrecht niet ontscheyden,

En mach men geensins aennemen. Want de mensche is wel mede een gedierte, maer uytnemende levendigh gedierte, en veel wijder van an-

dere levende gedierten verschillende, als de geslachten en soorten van andere gedierten van malkanderen verschillen; daer van getuygenisse geven veele wercken den menschelijcken geslachte eygen. Doch onder dese dingen die den mensche eygen zijn, is de begeerlickheyt tot geselligheyt, dat is, van ghemeynschap, niet van allerley ghemeynschap, maer vreedsame, gerustе, en nae de mate van sijn verstandt geordineert, met die gene, welcke van sijn geslachte zijn, welcke de Stoicinen noemden *Oikeioosin*, ghemeynsamen omgangh. [*Chrysosthomus* over den Brief tot den Romeynen in de 26 Homilie: *Wy menschen hebben van naturen geselligheydt met menschen. Waerom niet? dewijl oock de wilde beesten selfs sulcks yets onder haer hebben?* Siet den selfden over het eerste Capittel des Briefs tot den Ephesen, daer hy seydt dat het zaet tot de deughden ons van de nature ghegeven is. De Keyser *Marcus Antoninus*, een groot Philosooph, seydt: *Het is over lange gebleken, dat wy tot geselligheyt geboren zijn. Is het niet openbaer, dat de gheringer dinghen zijn ten dienste van de beter dingen, en de beter dingen dien ten dienste van den anderen?*] Als dan geseydt werdt dat alle levendige ghedierten van naturen trachten nae haer eygen voordeel alleen, kan alsoo, in 't ghemeen genomen zijnde, niet toegestaen werden. Want oock sommighe van de andere ghedierten de bevorderinghe van haer eyghen nuttigheydt eeniger-wijse matighen, ten deele om harer jonghen, ten deele om anderen wille die van hare soorte zijn: Het welcke wy ghelooven dat in dese voort-komt van eenigh verstandigh beginsel buyten haer, dewijl in andere wercken geensins swaerder zijnde als dese, gelijcke verstandt in haer niet en blijckt. [Het is een oudt spreeckwoordt: De Hondt en eet geen Honden vleesch. *Iuvenalis* seydt: De Tyger houdt met den woedenden Tyger vrede, en 't wildt gedierte verschoont het Wildt dat met ghelijcke vlecken gheboren is. Daer is een heerlijcke passagie van *Philo* over het vijfde gebodt der thien Gheboden, den welcken ick hier in 't Latijn stellen sal, om dat hy tamelijck langhe is,

„ diese in 't Grieckscb begheert te lesen, machse nae-sien: Ghy men-
„ schen zijt ten minsten naevolgers der tamme Ghedierten: welcke on-
„ derwesen zijnde, weten de weldaedt te vergelden. De Honden beschermen hare Heeren: Iae sterven selfs voor hare Heeren, indien haer
„ schicksicken eenigh ghevaer over-komt. Men seydt oock dat die Honden, welck de Kudden vergeselschappen, den Beesten voorgaen, vechtende tot der doodt toe, op datse de Herders mochten voor gequetst
„ te werden, beschutten. Ist niet onder verfoeyelicke stucken het al-
„ der-verfoeyelijckste, dat in 't vergelden van weldaden de mensche van

een

een Hondt overwonnen werdt, het tamſte gedierte van het alder-ver- „
woedtſte? Doch indien wy van de gedierten op aerden niet ghenoegh „
konnen gheleert werden, laet ons gaen tot de nature der vlieghende, „
die de lucht bewandelen, op dat wy ten minſten van die leeren wat ons „
betaemt. Onder den Oyevaren blijven de oude in hare neſten, on- „
machtigh zijnde om te vliegen; deſer ghebroedtſel vlieghende, ick „
hadde ſchier geſeydt door alle Landen en Zeen, ſoecken al-om haren „
Ouderen de koſt, welcke nae verdienſte van haren ouderdom genieten „
ruſte, overvloedt van alles, en ſelfs oock leckernye: en de jonge ver- „
trooſten ſich over de moeyte van heen en weer-vlieghen door 't ghe- „
weten van eerbiedinghe der Ouderen, en verwachtinghe van ghelijck „
onthael naemaels, als ſy oudt ſullen gheworden zijn, van hare jon- „
ghen te ghenieten, ende alſoo betalen ſy ter rechter tijdt de noodt- „
wendighe ſchuldt, weder ghevende het gheen ſy ontfanghen hebben, „
want ſy haer voedtſel van anderen niet hebben konnen, het zy in aen- „
vangh haers levens, noch kleyn zijnde, oft oudt gheworden zijnde, „
op 't eynde van haer leven. Derhalven ſy van gheen ander leer-mee- „
ſter als de Nature, geleert hebben de oude te voeden, zijnde ſelfs op- „
gequeeckt als ſy noch teder waren. Als ſy deſe dingen hooren, moe- „
ten ſy niet van ſchaemte hare aengeſichten verberghen, die geen ſor- „
ghe voor hare Ouders draghen, en latenſe ongheholpen, welcke ſy, „
oft alleen, oft voor allen anderen behoorden te verſorghen, inſon- „
derheydt daer ſy ſulcks doende, niet ſoo ſeer haer yets ſullen gheven, „
als weder-geven 't geen ſy ſchuldigh zijn? Want de kinderen en heb- „
ben niet eyghens, 't welck niet eerſt haerder Ouderen zy gheweeſt, „
welcke het, oft van 't hare gegeven hebben, oft middel ghegeven om „
ſulcks te verwerven. Van de uytnemende ſorge der Duyven voor ha- „
re Ionghen, ſiet Porphyrium in 't 3 Boeck, van gheen ghedierten te „
eten. En Caſſiodorus, 11.40.] „

Het ſelfde moet men oock ſegghen van de jonghe Kinderkens, in „
den welcken ſich voor alle onderwijſinghe een gheneghentheydt ver-
toont, om anderen wel te doen, ghelijck *Plutarchus* ſeer voorſichte-
lijck heeft aenghemerckt: ghelijck mede in de ſelfde teere jonckheyt
de barmhertigheyt van ſelfs ſich voor-doet. Doch dat in een menſche
van volwaſſen ouderdom, dewijl hy in ghelijcke ſaken op ghelijcker
wijſe weet te handelen, 1. met een uytſtekende begeerte tot geſellig-
heyt, waer toe hy alleen onder alle levendighe Ghedierten de ſprake
als een eyghen inſtrument heeft, oock in zy een vermoghen om te we-
ten, en te handelen nae de alghemeyne gheboden, behoort mede ver-

ſtaen te werden, aengheſien 't gheen daer toe dient nu langer niet allen levendighen ghedierten ghemeyn, maer met de menſchelijcke nature over-een-komende, en daer op paſſende zijn. [1. *M. Antoninus* in't 9 Boeck: *Men ſal lichtelijcker vinden yet aertſch, dat nae der aerden niet en treckt, als een menſche van den menſchen af-gheſcheyden.* In't 10 Boeck: *'t Gheen reden ghebruyckt, begeert oock noodſakelijck gheſelſchaps vergaderinghe. Nicetas Choniates: De nature heeft ons in-ghedruckt en in-gheplant een over-een-ſtemminghe des ghemoedts, met de gene die onſes geſlachts zijn.* Siet oock *Auguſtinum* van de Chriſtelijcke leere in't 3 Boeck c.14.] Maer deſe onderhoudinghe van gheſelligheydt, die met het menſchelijcke verſtandt over-een-komt (welcke wy nu in't rouwe beſchreven hebben) is de Fonteyne van dat recht, 't welck eyghentlijck met ſulck een naem genaemt wert. [*Seneca* in't 4 Boeck van de Weldaden, c.18. *Op dat ghy moghet weten, dat men de danckbare ghenegentheydt des ghemoedts, om haer ſelfs wille moet nae-trachten, iſt een ſaecke die men om haer ſelfs wille moet ſchouwen, ondanckbaer te zijn, dewijl gheen dinck ſoo ſeer de eendracht des menſchelijcken gheſlachts ontbindet, en van den anderen ſcheurt, als dat gebreck. Want waer door zijn wy anders veyligh en verſekert, als dat wy door onderlinghe bedienſtigheyt gheholpen werden? Door dit ſtuck alleen is onſe leven beter verſorght, en verſekert teghens ſchielijcke aenvallen, door verwiſſelinghe van weldaden. Stelt ons elck alleen op hem ſelven, wat zijn wy? een roof der Beeſten en Slacht-offer handen, en een ongheacht en ghereedt bloedt om vergoten te werden: dewijl de anderen Ghedierten kracht en ſterckte ghenoegh hebben tot haerder beſcherminghe. Alle die om in't wilde te dwalen, en een leven buyten geſelſchap te leyden, gheboren werden, zijn gewapent: de Menſche is met ſwackheydt omcinghelt; noch de kracht van klauwen, noch van tanden maeckt hem den anderen Ghedierten ontſchlijck; twee dinghen zijn hem ghegeven, de welcke hem, welcke anders de andere Ghedierten te vreeſen hadden, ſouden den alder-ſterckſten maken, de Reden, en de Gheſelligheydt. Alſoo dat die, wanneer hy van anderen gheſcheyden ware, teghens gheen van d'andere ſoude op-mogen, over allen heerſchet. Deſe Gheſelligheydt heeft hem, die op aerden te vooren geboren was, oock overgheſet in't ghebiedt over een andere nature, en heeft hem gheboden oock over de Zee te heerſchen. Deſe heeft den aenſtoot der ſieckten gheweert, behulpſelen voor den onderdom verſorght, vertrooſtinghe teghens de weedaghen ghegheven: deſe maeckt ons ſterck, dat wy vermoghen teghens de Fortuyn te pleyten. Indien ghy deſe wech neemt, ſoo ſult ghy met eenen verſcheuren de eenigheyt van het menſchelijcke gheſlachte, daer door het leven onderſtut werdt. Doch ghy ſult die wech nemen, indien ghy te weghe brenght, dat een on-*

danck-

danckbaer ghemoet niet om sijns selfs wille moet geschout werden.] Tot welcke dan behooren, dat men sich onthoude van 't geen eens anders is; ende soo wy yets van een ander onder ons hebben, oft daer by eenigh gewin ghedaen hebben, wy sulcks weder geven, de verbinteniſſe van de beloften te voldoen; vergoedinge van schade die men een ander te onrecht aengedaen heeft, en verdienſte van straffen onder den menschen. [*Porphyrius* in 't 3 Boeck van gheen Ghedierten te eten: *De rechtvaerdigheyt bestaet daer in, dat men sich onthoude van 't gheen anderen toe-behoort, en niet beschadighe den ghenen, die gheen schade en doen.*] Wt deſe beteyckeniſſe des Rechts is noch een andere voort-ghekomen, die wat wijder sich streckt. Want aenghesien de Menſche boven andere levendighe Ghedierten niet alleen heeft de macht der gheselligheyt, daer van wy gesproken hebben, maer oock oordeel om te konnen waerderen 'tgeen hem behaeghlijck oft schadelijck is, niet alleen tegenwoordige, maer oock toe-komende dinghen, en 't geen soo tot het een, als tot het andere hem brenghen kan, soo besluyt men daer uyt, dat nae 't begrijp van 't menschelijck vernuft oock in deſen te volgen het wel-gestelde oordeel, en noch door vreese, noch verleydinghe van de teghenwoordighe wellusts verlockinghe sich verleyden te laten, nochte onbesuyst door onbedachten drift sich verrucken te laten, met de menschelijcke nature over-een-komt; en 't gheen gantsch en gaer teghens soodanigh een oordeel strijdt; oock moet verstaen werden teghens het recht der menschelijcke nature te strijden. Ende hier toe behoort mede een voorsichtighe uytdeylinghe om 't gheen een yder Menſche oft vergaderinghe eyghen is uyt te reycken, als de welcke den ghenen die wijser is, somwijlen eenen die soo wijs niet en is, oft die ons nader bestaet voor een vreemden, oft oock een Armen boven den Rijcken stelt, nae dat de eyghen aert van yder daedt, oft de saecke vereyscht. [Van deſe materie handelt *Ambrosius* in 't eerste Boeck der schuldighe Plichten.] 't welck al van oudts veele hebben gheſtelt voor een ghedeelte van 't eyghentlijck ghenoemde, en enghe in-ghetogen recht, daer doch het eyghentlijck ghenaemde recht van een gantsch verscheyden aert is, daer in bestaende, dat, 't gheen nu een ander eyghen is, hem vry gelaten, en vervult werde wat daer aen manghelt. En alle dit ghene, dat wy nu gheseyt hebben, soude oock eenigher maten plaetse grijpen, al waer 't schoon dat wy toe-stonden (het welck nochtans grouwelijck zijn soude) datter gheen Godt en ware, oft dat hy gheen opsicht hadde over des Menschen doen: waer van, dewijl eensdeels de reden, anderſins de steets-vervolghde onderwijsinge van handt tot handt over-

ghelevert, ons het teghendeel heeft in-geplant, en het selfde veele bewijs-redenen, en miraculen van allen ouden tijden betuyght, bevestigen, soo volght nu daer uyt, dat wy den selfden God, als den Werckmeester, en dien wy ons selven, en alles wat wy hebben, moeten danck weten, sonder weder-segghen moeten ghehoorsamen, insonderheydt naedien hy hem selven op veelderley wijse betoont heeft den alder-besten en machtighsten te zijn, voornamelijck, dewijl hy den ghenen, die hem ghehoorsamen, kan de aldergrootste, en oock eeuwighe vergeldinghe doen, als selfs eeuwigh zijnde, en oock behoort gelooft te werden, dat hy sulcks doen wil, en dat des te meer, indien hy sulcks met uytdruckelijcke woorden belooft heeft, 't welck wy Christenen, overtuyght zijnde door de geloofwaerdigheyt van ongetwijffelde getuygenissen, gelooven. Ende dit is nu een anderen oorspronck van't recht, behalven den natuurlicken aenvanck, namelijck, welcke voortkomt uyt Godts vrye wille, welcken selfs onse verstandt onwederspreckelick ons betuygt, dat wy behooren onderdanig te zijn. [Daerom na 't oordeel van *M. Antoninus* in 't 9 Boeck, wie onrecht doet, godloos is.] Doch soo kan oock selfs dat natuurlijcke recht, daer van wy ghesproken hebben, oft dat recht der ghesellighеydt en burgherlijcken omganck, of 't gheen ruymer ghenomen recht ghenoemt werdt, met recht Gode toe-ghescheven werden, als welcke ghewilt heeft dat soodanighe natuurlijcke beginselen daer van in ons souden zijn: [*Chrysostomus* over Corinth. cap. 11. vers 3. *Als ick segge de Nature, soo verstae ick Godt, want die is Werck-meester van de nature. Chrysippus* in 't 3 Boeck van de Goden: *Daer en kan geen ander beginsel, noch oorspronck der rechtvaerdigheydt gevonden werden, als van Iupiter, ende de ghemeyne nature: want van daer moet men den aenvanck halen, als men van goet en quaet spreken wil.*] In welcker meyninghe *Chrysippus* en de Stoicinen seyden, dat het beginsel des rechts nerghens anders most van daen ghehaelt werden, als van *Iupiter* selfs, van welcken naem *Iovis* by den Latinen ghelooflijck kan ghesеyt werden, dat het woordt *Ius* her komt. Daer by komt, dat Godt oock selfs die natuurlijcke beginselen door ghegeven Wetten meer heeft openbaer en kennelijck ghemaeckt den ghenen, welcken de kracht des verstandts te swack is om te reden-kavelen, en heeft de stercke beweginghen, welcke ons tot het teghendeel drijven, soo die ons eyghen, als ander luyden voordeel soecken, niet laten in't wilde onghetoomt henen weyden, maer die stercke beroeringhen, namelijck, nauwer in-ghebonden, en haer eynde en mate voor-geschreven, en daer binnen bepaelt. Selfs oock de heylighe Bybelsche Histo-

rie,

ric, boven de geboden, welcke sy ons voor-schrijft, ontsteeckt oock niet weynigh die ghenegentheydt tot geselligheyt, daer mede, dat sy ons leert, dat alle Menschen gesproten zijn uyt de selfde eerste Voorouderen; alsoo dat in dien sin oock met recht kan gheseydt werden, 't geen *Florentinus* in een anderen sin gheseydt heeft, dat het bloedtverwantschap onder ons van de nature is in-gheschelt, daer uyt volght, dat d'een Mensche den anderen gheen laghen legghen moet. Onder den Menschen zijn als seeckere Goden de Ouderen, welcken men derhalven niet een onbepaelde, maer een sekere soorte nae hare wijse van ghedienstigheydt schuldigh is. [*Hierocles* over het gulden ghedicht, noemtse *Aertdische Goden*. *Philo* over de thien gheboden, noemtse *sichtbare Goden*, welcke den ongheboren Godt nae-volghen, ons het leven gevende. De anderde verbinteniſse naest Godt, seyt *Hieronymus* in den 92 Sendt-brief. *Plato* in 't 11 Boeck van de Wetten, noemt de Ouderen, *Beelden der Goden*; naer het segghen van *Aristoteles*, in 't 9 Boeck cap. 11. aen *Nicomach.* is men den Ouderen eere schuldigh als den Goden.] Voorts dewijl het natuurlijcke recht vordert, dat men de verbonden sal houden, (want daer most noodigh onder den Menschen eenigherhande wijse van verbinteniſse zijn, en daer en kan gheen andere natuurlijcke wijse bedacht werden) soo zijn de Burgherlijcke Rechten uyt dese sprinck-ader voort-ghekomen. Want die sich by eenige vergaderinghe ghevoeght hadden, oft sich onder 't ghebiedt van een, oft meer andere gheschelt hadden, de selfde hadden, oft uytdruckelijck belooft, oft mosten verstaen werden uyt de eyghen aert en nature der saken stil-swijghende aenghenomen te hebben, dat sy souden ghehoorsamen, 't gheen of 't meerder deel der vergaderinghe, oft de gene, welcken de regeeringhe bevolen is, souden besluyten. Derhalven 't gheen niet alleen van *Carneades*, maer oock van anderen gheseyt werdt:

Van Recht en billijckheydt
Schier Moer is nuttigheydt.

[Op welcke plaets *Acron*, oft een ander oudt uytlegger *Horatij* seyt: *Hy weder-spreeckt de Stoicinen, hy wil toonen, dat de rechtvaerdigheyt niet natuurlijck, maer uyt de nuttigheyt ghesproten is.* Siet wat *Augustinus* teghens dit ghevoelen disputeert in 't 3 Boeck cap. 14. van de Christelijcke leere.] Indien men beschey delijck en natuurlijck wil spreken, en is niet waerachtigh: want de Moeder van het natuurlijcke recht is de menschelijcke nature selfs, welcke ons selver drijven soude om de onderlinghe gheselligheyt nae te trachten, al ware het dat wy geens dinghs

ghe-

ghebreck en hadden: Doch de Moeder van 't Burgherlijcke recht is ſelfs de verbinteniſſe uyt over-een-ſtemminge voort-komende; welcke, dewijl ſy hare kracht oock uyt de nature heeft, ſoo kan de nature oock de Over-groot-Moeder van dit recht genaemt werden. Maer de nuttigheydt is een by-voeghſel van het natuurlijck recht: want de autheur der Nature heeft ghewilt, dat een yder op hem ſelven voor ſijn hooft, oock ſwack ſouden weſen, en behoeftig van veele dingen dienſtigh om wel te leven, op dat wy te ſtercker ſouden beweeght werden om die gheſelligheydt te onderhouden: doch de nuttigheydt is occaſie gheweeſt, en heeft gheleghentheydt ghegheven tot het Burgherlijcke recht: want die t'ſamen-voeginghe, die wy gheſeyt hebben, en onderwerpinghe is om eenigh voordeel aenvanckelijck in-gheſtelt: Ende oock de ghene die anderen Wetten voorſchrijven, plegen daer in eenigh voordeel en nuttigheydt voor ooghemerck te hebben, oft behooren dat immers te doen. Maer doch ghelijck de Rechten van yder Stadt haer ooghemerck hebben op het profijt van hare Stadt, ſoo konnen oock uyt over-een-ſtemminghe tuſſchen alle, oft meeſt alle Steden ontſtaen eenighe Rechten, en het blijckt datſe ontſtaen zijn, welcke hare ooghemerck hebben op het voordeel, niet van yder vergaderinghe in 't byſonder, maer van die groote alghemeyne vergaderinghe. En dat is het dat der Volckeren recht ghenaemt werdt, ſoo dickwils wy 't ſelfde van het recht der Nature onderſcheyden. Welcke ghedeelte van Recht *Carneades* naer-gelaten heeft te melden, het gantſche recht verdeylende in natuurlijck, en Burgerlijck van yder Volck op hem ſelven; daer hy doch ſullende handelen van dat recht, 't welck tuſſchen de Volcken onderlinghe geldet (want hy heeft daer by-ghevoeght een Relaes van de Oorloghen, en 't gheen by Oorloghe verovert wert) noodtſakelijck hadde moeten van dit recht vermaen doen. Doch ſoo werdt de rechtvaerdigheyt met onrecht met den naem van ſottigheyt van *Carneades* uytgheſtreken. Want ghelijck na ſijn eygen bekenteniſſe een Burgher gheen Sot en is, die in een Stadt het Burgerrecht volght, al iſt dat hy uyt eerbiedinghe tot dat recht, ſomtijdts moet eenighe dinghen nae-laten die hem ſouden verderlijck zijn; ſoo en is oock een volck niet dwaes, 't welck ſijn eygen voordeel ſoo hooghe niet en acht, dat het daerom het ghemeyne recht der Volckeren ſoude achter de banck werpen: want in beyden gelt even ghelijcke reden: want ghelijck een Burgher het Burgher-recht verbrekende om het teghenwoordigh profijt, om verre ſtoot het ghene, 't welck ſijn eyghen, en ſijner Nakomelinghe eeuwighe profijt te ſamen houdt; al-

ſoo

soo mede een Volck, schendende het recht der Nature en der Volckeren, verbreeckt oock voor den volghenden tijdt het beschutsel van sijne eyghen verseeckeringhe ende gherustigheydt. [*M. Antoninus* in 't 9 Boeck ghebruyckt oock wel ten propoosten dese ghelijckenisse: *Welcke uwe daedt gheen insicht en sal hebben van verre oft nae-by, op 't ooghemerck der gemeynschap, die scheurt het leven, en lijdet niet dat het selfde eenigh blijve, ende en is niet min oproerisch, als de ghene die in een Volck aenhanck op sijn zijde alleen maeckt.* Want, ghelijck de selfde *Antoninus* seyt: *'t Geen een gantsche swerm nut is, is oock yder Bye nut.*] Daer-en-boven noch, al en verwachte men uyt onderhoudinge van 't recht gantsch geen voordeel, soo soude het doch gheen dwaesheyt, maer wijsheyt zijn, sich daer henen te begheven, daer toe wy ghevoelen dat ons de Nature selfs leydet. Derhalven oock niet aller weghen waerachtigh is dit seggen:

Men moet bekennen dat de vrees 't Recht heeft ghebroet.

Het welck eener by *Plato* alsoo uyt-leydt, dat de Wetten gevonden zijn uyt vreese van verongelijckt te werden: en dat de Menschen door eenigh gheweldt bedwongen werden om de rechtvaerdigheyt in eeren te houden. Want dat heeft alleen plaetse in die Ordinantien en Wetten, welcke in-ghestelt zijn tot lichter uytvoeringhe van 't gheen recht is: ghelijck als veele, zijnde op haer selven alleen swack, op datse van den ghenen die machtigher waren, niet souden onderdruckt werden, hebben te samen ghespannen, om in te stellen, en met ghemeynder macht te beschermen de Gherechts-bancken, op dat sy die ghene, welcken sy elck alleen niet konden in macht ghelijck zijn, te samen ghelijckelijck souden konnen te machtigh zijn. Ende in desen sin kan het eerst ghevoeghlijck ghenomen werden 't gheen men seydt, dat het recht is 't gheen den stercksten behaeght, om te verstaen te gheven, dat het recht sijn uytwendighe eynde niet bereycken kan, ten zy dat de machtige handt oock daer toe hulpe biede, gelijck *Solon*, soo hy selfs roemt, seer groote dinghen heeft uyt-gherecht:

Die 't wijs bescheydt van 't Recht, en kracht der stercke hande,
Aen 't selfde jock ghelijck voor eenen waghen spande.

[*Ovidius*: De goede saeck is doen en wapenen diese stutten.] Nochtans en blijft het recht niet sonder eenigh effect oft vrucht, al ist van gheweldt ontblootet. Want de rechtvaerdigheyt gheeft gherustheyt voor de conscientie; de onrechtvaerdigheyt gheeft knaginghe en pijniginghe, hoedanigh *Plato* in 't ghemoedt der Tyrannen beschrijft:

* * * De

De ghemeyne over-een-ſtemminghe der Vromen prijſt de rechtvaerdigheydt en verdoemt de onrechtvaerdigheydt: en't welck wel het grootſte is, de onrechtvaerdigheydt heeft Godt tot een vyandt, de rechtvaerdigheyt gheniet Godts gunſte, die ſijne oordeelen alſoo tot een ander leven uyt-ſtelt, dat hy oock in dit leven de kracht der ſelfder laet blijcken, als de Hiſtorien met veele Exempelen ons leeren. Doch dat veele die rechtvaerdigheyt, welcke ſy van den Burgeren vorderen, in een gantſch Volck, oft Regent des volcks overſien, en niet en vorderen, van deſe dwalinghe is de oorſaecke voor eerſt, om dat ſy in't Recht anders nerghens op ſien, als op 't profijt dat daer uyt ontſtaet, welck merckelijck in den Burgheren gheſpeurt werdt, welcke elck op haer ſelven alleen onmachtigh zijn tot haerder beſcherminge: maer groote Burgherſchappen, dewijl ſy alles ſelfs hebben wat noodigh is om hare leven wel te beſchutten en verſckeren, en ſchijnen die deught niet noodigh te hebben die buytenwaerts uyt op anderen ſiet, en rechtvaerdigheyt ghenaemt werdt. Maer om niet te verhalen 't geen ick gheſeyt hebbe, dat het recht niet in-gevoert is om de bloote nuttigheyt alleen, daer en is gheen ſoo machtighen Stadt, welcke niet t'eenigher tijdt hulpe van anderen buyten haer ſoude moghen ghebreck hebben, 't zy tot den koophandel, oft oock om af te weeren het gheweldt van veele te ſamen-ghevoeghde Volckeren teghen haer, daerom wy oock ſien dat ſelfs van de machtighſte Volcken en Coninghen de Verbonden begeert en geſocht werden, welcker kracht gantſchelijck werdt vernietight van den genen, die 't recht binnen de palen van der Stadt beſluyten. Het is een ſeer waerachtigh woordt, dat alles onſeker is, ſoo haeſt als men van het recht af-wijckt. Indien daer gheen ghemeynſchap is welcke ſonder recht kan onderhouden werden, ghelijck *Ariſtoteles* met het ghedenckwaerdigh Exempel der Moordenaren bewees, ſoo iſt ghewiſſe, dat die ghemeynſchap, welcke het menſchelijck gheſlachte, oft meer Volckeren onderlinghe met den anderen verbindt, en te ſamen houdt, het recht noodigh heeft: het welcke die ſeer wel verſtaen heeft, die ſeyde, datmen ſelfs om 't Vaderlandts wille niet ſchandelicks behoort te bedrijven. [*Chryſoſthomus* over het 4 cap. des Briefs tot Epheſeren: *Maer hoe komt dan, ſal yemant ſeggben, dat de Moordenaers in vrede leven? Maer ick bidde u, ſeght doch wanneer? namelijck, ſoo wanneer ſy niet als Moordenaers handelen; want als ſy in 't deylen van den roof 't voorſchrift der rechtvaerdigheyt niet volghen, en de deylinghe niet nae ghelijckheydt doen, ſult ghy ſien dat ſy oock ſelfs onder den anderen in oorloghe en ſtrijdt gheraken. Plutarchus*, als hy *Pyrrhi* ſpreucke ver-

verhaelt hadde, dat hy 't Rijck na-liet dien onder sijne Kinderen, die het scherpste Swaert hebben soude, seydt, dat sulcks even soo veel is als *Euripides* gheschreven heeft in *Phœnissis*:

Dat sy met 't bloedigh Swaert het huys te samen deylen.

En voeght daer by dese heerlijcke verwonderinghe: *Soo ongheselligh en beestachtigh is 't voornemen van meer als sijn eygen te hebben. Cicero, Epist. lib. 11. Epist. 16. Als men eens van 't recht af wijckt, ist alles onseker. Polybius 4. Want oock de particuliere t'samen-rottingen der Quaetdoenders en Dieven pleghen door dit middel meest uyt-gheroeyt te werden, als sy onder malkanderen gheen recht en doen, en in summa, als gheloove en trouwe onder haer uyt is.*] *Aristoteles* beschuldight swaerlijck die ghene, welcke niet willende lijden dat onder haer yemandt sal regeeren, als die recht daer toe heeft; niet daer nae en vraghen teghens Vreemde en Wtlandtsche wat recht oft onrecht zy. [En *Plutarchus* in 't leven van *Agesilaus*: *De Lacedemoniers stellende voor het eerste en voornaemste deel van 't gheen eerlijck is het voordeel en profijt van haer Vaderlandt, en kennen geen ander recht, noch leeren geen ander, als daer door sy meynen dat haer Stadt kan vermeerdert werden.* Van de selfde Lacedemoniers segghen de Athenienssers by *Thucydides* in 't 5 Boeck: *Wat henluyden onder haer, en hare Burgherlijcke Recht en belanget, onderhonden sy de deught meest: maer hoedanigh sy tegens anderen zijn, daer van soude men veel dingen konnen seggen, doch kortelijck kan men het stuck verklaren, seggende, dat sy voor eerlijck houden 't geen soet en vermakelijck is, voor recht 't geen profijtelijck is.*] Selfs die *Pompejus*, welcke wy te vooren over d'ander zijde ghenoemt hebben, 't geen een Lacedemonier Coningh ghesey t hadde, dat die Republijcque alder-gheluckighste was, welckers Grensen eyndigden, daer haer Spiesse en Swaert eynde nam, heeft dat selfde verbetert, segghende, dat die Republijcque waerlijck gheluckigh was, wiens Grensen waren de rechtvaerdigheydt: tot bewijs van 't welcke hy oock heeft konnen ghebruycken het ghetuygeniss van een ander Lacedemonier Coningh, welck de rechtvaerdigheyt boven de Oorloghsche dapperheydt verheven heeft, door dese reden, dat de dapperheyt van eenighe rechtvaerdigheyt moet bestiert werden: maer indien alle Menschen rechtvaerdigh waren, dat sy die dapperheydt niet soude van nooden hebben. [*Agesilaus*, als hy den Coningh van Persien hoorde den grooten Heer noemen, seyde, hoe kan hy grooter zijn dan ick, ten zy dat hy rechtvaerdigher zy? dit vindt men by *Plutarchus*.] Selfs de dapperheyt werdt van den Stoicinen beschreven, een deught, vechtende tot voorstant van de billick-

heyt. *Themistius* discoureert met goede aenghenaemheyt in sijn aenspraeck aen *Valens*, dat de Coninghen gestelt sulcks als den regul der wijsheydt vereyscht, niet alleen sorghe draghen voor een Volck dat haer aen bevolen en toe-vertrouwt is, maer voor het gantsche menschelijck gheslachte, en datse zijn, soo hy spreeckt, niet liefhebbers der Macedoniers, oft liefhebbers der Romeynen, maer liefhebbers der Menschen. [*M. Antoninus* seyt seer treffelijck: *Mijn Stadt en Vaderlandt, voor soo veel ick Antoninus ben, is Romen; voor soo veel ick een Menschе ben, de Werelt. Porphyrius* in 't 3 Boeck, van gheen Gedierten te eten: *Die reden ghebruyckt, sal sich teghens de Burghers onschuldigh draghen, jae oock selfs teghens de Vreemdelingen, en allerley Menschen, soo veel Goddelijcker, als hy in redelijckheydt uyt-steeckt.*] Geen ander saecke heeft den naem van *Minos* by de Nakomelinghen verhaet gemaeckt, als dat hy de billijckheyt binnen de palen van sijn Rijck besloot, wreedt teghens den vreemden. [Daer van seydt een oudt Poëet:

Het gantsche Eylandt sucht, ghedruckt door Minos jock.

Siet over dit stuck *Cyrillum* in 't 3 Boeck teghens *Iulianum.*]

Doch het is soo verre van daer, dat men soude moghen toe-staen 't gheen eenighe Raes-kallen, dat alle Rechten in den Oorloghe stille staen, dat selfs gheen Oorloghe behoort aengenomen te werden, als om recht te verkrijghen; noch aenghenomen zijnde, kan ghevoert werden dan naer de wijse van recht en geloove. *Demosthenes* heeft wel en recht gheseyt, dat Oorlogh ghevoert werdt tegens de gene, welcke door Rechts-pleginghe niet konnen bedwongen werden: want de Rechts-vorderinghen hebben hare kracht teghens de ghene, welcke sich te swack en onmachtigh bevinden: maer den Oorlogh werdt aenghenomen teghens sulcke, die sich maken van ghelijcke macht, oft meynen sulcks te zijn: nochtans alsoo, dat het met geen minder omsien en religieuse toesicht ghevoert werde, op dat het recht zijn moghe, als de Gherechts-vorderinghen plegen onderhouden te werden. Soo laet dan swijghen de Wetten onder het gheklanck der Wapenen; doch wel verstaende de Burgherlijcke Wetten, de Ordinantien der Vyerscharen, en die eygentlijck in tijdt van vrede gelden; maer niet die eeuwigh zijn, en op alle tijden even-wel passen. Want van *Dion Prusæensis* seer wel gheseyt is, dat onder Vyanden wel de gheschreven Rechten, dat is de Burgherlijcke niet en gelden, maer dat nochtans de onbeschreven Rechten gelden, te weten, welcke ons de Nature selfs in-gheeft, oft de over-een-stemminghe der Volcken gheselt heeft.

[Daer-

[Daerom de Coningh *Alphonſus* ghevraeght zijnde, oft hy meer aen de Boecken, oft aen de Wapenen ghehouden was, ſeyde, dat hy uyt de Boecken gheleert hadde, niet alleen de Wapenen, maer oock het recht der Wapenen. *Plutarchus* ſeydt: *Onder den eerlijcken Lieden zijn oock eenighe Oorloghs rechten, en men moet niet alſoo nae de overwinninge jachten, dat men niet ſoude ſchouwen en mijden het voordeel, 't welck ſpruyt uyt booſen en godtlooſen handel.*] Sulcks leert ons oock der Romeynen oude Formulier van Oorlogh te verkondighen: *Deſe dinghen verſtae ick dat door een ſuyver en Godtvruchtigh Oorlogh moeten weder ghehaelt werden.* De ſelfde oude Romeynen, ſoo *Varro* heeft aengeweſen, namen den Oorlogh ſeer traghelijck, en met gheenderley ongebonden vryheyt aen, om dat ſy verſtonden dat men gheen ander als Godtvruchtigen Oorlogh behoort te voeren. *Camillus* ſeyde, datmen den Oorlog niet min rechtvaerdelick, als met manhaftige dapperheyt voeren moſte. *Aphricanus* ſeyde, dat het Roomſche volck den Oorlogh rechtvaerdighlick aen-nam, ende eyndighde: By eenen anderen kondt ghy leſen: *De Oorlogh heeft hare Wetten, ghelijck mede de Vrede.* Een ander verwondert ſich over *Fabricium*, als over een groot en uytſtekende perſonage, en het welck alder-ſwaerſte valt, in den Oorlogh hem ſuyver en onſchuldigh houdende, als die ghelooſde dat yets was, 't welck ſelfs mede tegens een vyandt ongheoorloft was. Hoe grooten kracht in den oorlogh heeft het geweten en vertrouwen van een rechtveerdige ſaecke te hebben, verklaren ons over al de Hiſtori-ſchrijvers, de welcke dickwils deſe oorſaecke alleen de victorie toe-ſchrijven: Daer van daen komen deſe ſpreucken: Dat de ſaecke, daerom den Krijgh is, den moedt en couragie der Soldaten vermeerdert oft vermindert: dat hy ſelden behouden t'huys komt, die het Harnas met onrecht heeft aenghetogen: dat een goede ſaecke de Hope tot medegheſellinne heeft: ende diergelijcke meer.

[*Pompejus* ſeydt recht by *Appianum*: Men moet op de Goden vertrouwen, en op de oorſaecke des Krijghs met eerlijcken en rechtveerdigen vlijt aengenomen om den ſtaet des Vaderlandts te beſchermen. *Caſſius* ſeydt by den ſelfden: In den Krijgh is de beſte hope de rechtveerdigheydt der ſaecke. *Ioſephus* in 't 15 Boeck der Indiſche Oudtheden: Die 't recht voor hem heeft, die heeft Godt voor hem. By *Procopius* zijn veele ſpreucken op deſe meyninghe; als in de aenſprake van *Beliſarius* op de reyſe in Africa, daer onder anderen dit ſtaet: De dapperheydt ſal de victorie niet geven, ten zy datſe de rechtveerdigheydt hebbe tot haer mede-ſtrijderſche. En in de anderde aenſprake

voor den Veldtslagh niet wijdt van *Carthago:* en in de reden der *Longobarden* aen de *Herulen*, daer dit staet, soo 't van ons verbetert is: Wy nemen Godt tot ghetuyge, wiens alderminste gedeelte sijnder macht soo veel vermach als alle menschelijck ghewelt, welcke soo gelooflick is, aensiende de oorsaecken der oorloghe, sal een uytkomste van den slagh gheven, nae beyder partijen verdienste, welck hare segghen de wonderlijcke uytkomste korts daer naer bevestighde. Soo seydt by den selfden History-schrijver *Totilas* tot den Gotthen: Het is onmogelick, onmogelick, segge ick, is het, dat de gene die met gheweldighen overlast en onrechtveerdigheydt haer behelpen, met strijden eere souden behalen, maer naer dat een yder sijn leven aenstelt, soo bejeghent hem oock het avontuyr in den oorlogh. Korts daer naer Romen nu ghewonnen zijnde, doet *Totila* een anderde aenspraeck, al mede ten selfden eynde streckende. *Agathias* in 't 2 Boeck: De onrechtveerdigheydt en verachtinghe Godts moet men alle tijdt vermijden, en zijn oock schadelijck, en doch dan aldermeest, als de oorloghs-saecke tot den Veltslagh gekomen is. Op een ander plaetse bewijst hy sulcks met de vermaerde exemplen van *Darius*, *Xerxes*, en der Atheniensen in Sicilien. Indien 't u belieft, siet nae de aenspraeck van *Crispinus* aen die van *Aquilea* by *Herodianum*, in 't 8 Boeck. By *Thucydidem* in 't 7 Boeck, schrijven de Lacedemoniers de oorsaeck van hare nederlagen by *Pylum* en elders geleden toe, haer eyghen schuldt, dat sy voor recht ghevordert zijnde, niet hadden willen haer 't recht onderwerpen. Maer als daer nae de Athenienfers veel onvrome stucken bedreven hebbende, haer gheweygert hadden te recht te stellen, hebben de Lacedemoniers wederom hope gheschept van beter gheluck en uytgangh.]

Doch en moet niemandt hem daer aen stooten, dat onrechtveerdighe aenslaghen oock wel geluckelijck af-loopen. Want dat moet ons ghenoegh zijn, dat de billickheydt der saecke heeft seeckere hare eyghen, en doch groote kracht om te wercken; al-hoe-wel die kracht, ghelijck meer in menschelijcke saecken gebeurt, dickwil door tegenstandt van andere oorsaecken in haer effect verhindert werdt: Oock soo vermagh de opinie, van dat men den oorlogh niet onbedachtelijck noch onrechtveerdelijck aenghevangen, en Godtvruchtelick gevoert heeft, seer veel, om vriendtschap te verwerven, welcke, gelijck sy yder een voor hem selven, alsoo oock den volcken tot veele dingen noodigh is. Want niemandt sal sich lichtelick by soodanige voegen, die recht, redelijckheydt, en trouwe kleyn achten.

Ick

Ick dan, als ick om redenen nu verhaelt, my ten vollen verſekert hieldt, datter eenigh recht onder allen volckeren ghemeen was, het welck mede tot den oorlogh, en in den oorlogh gelden moſte; hebbe veele en ghewichtighe oorſaecken ghehadt om daer van yets by gheſchrifte te ſtellen. Ick ſagh in dē Chriſtenheydt een onghebonden vyerigheydt van oorlogen, waer van de Barbariſche Volcken ſelfs ſich ſouden ſchamen; dat men om gheringhe, jae gantſch geene oorſaecken, tot de wapenen greep, en die eens aenvaerdt hebbende, datter gheen eerbiedinghe was noch ontſich voor Goddelijcke oft menſchelijcke Rechten, gantſchelick als oft door een Placcaet de raſende dolligheydt ware uytghelaten tot allerhande ſchelmſtucken. Door aenmerckinghe van welcke felligheydt, veele, gheen onvrome luyden, tot dic meyninghe vervallen zijn, dat ſy den Chriſtenen, als welckers Leere principalick beſtaet in alle menſchen lief te hebben, het ghebruyck van alle wapenen verboden hebben: [*Tertullianus* van de Opſtandinghe des vleeſches: *Een Swaert wel bebloedt van den Oorlogh, en beter als een doodtſlagher.*] met welcke ſomwijlen ſchijnen te ſtemmen *Iohannes Ferus*, en onſen *Eraſmus*, mannen, welcke ſoo den Kerckelicken, als Burgherlijcken vrede ſeer lief hadden, doch, ſoo ick houde, met ſulck een voornemen en ooghemerck, ghelijck wy pleghen, het gheen te ſeer over d'een zijde uytgheweecken is, naer d'ander zijde over te buyghen, op dat het wederom in de rechte ſtelle moghe komen. Maer dit beſtaen van al te ſeer teghen te dringhen, is ſomwijlen ſoo verre van daer dat het ſoude voordeel doen, dat het ſelfs ſchade doet, om dat lichtelijck ghemerckt zijnde, 't gheen te veel in deſen ghedaen is, beneemt oock het aenſien en credijt aen andere dinghen die met waerheydt gheſeydt werden. Derhalven moſten ſy beyde geholpen werden, ſoo op dat men niet ghelooven ſoude datter niet met allen, oft dattet oock alles in deſen gheoorloft ware.

Met eenen hebbe ick de Rechts-gheleertheydt, welcke ick voor deſen in publijcque bedieninghen, met ſoo grooten oprechtigheydt als moghelijck was, ghevordert hebbe, nu nae dat ick onverdient en onwaerdelijck uyt mijn Vaderlandt ('t welck ick met ſoo veelvoudighen mijnen arbeydt verciert hebbe) verſtooten was, 'tgeen my noch over-ghelaten was, door particuliere naerſtigheydt van ſtudien willen vorderen. Veele hebben voor deſen voorghenomen de ſelfde Rechts-gheleertheydt een forme van konſte te gheven: maer niemandt heeft het volbracht: Oock en kan het niet gheſchieden, ten zy dan, daer tot noch toe niet ghenoegh is op ghelettet, dic dinghen welcke uyt over-

over-een-kominghe heer-komen, recht af-ghesondert werden van de dinghen die natuurlijck zijn. Want de natuurlijcke dinghen, dewijle sy alle-tijdt op eenderley wijse gestelt zijn, konnen lichtelijck tot regulen van een konste by een ghebracht werden: maer die dinghen, welcke uyt insettinghe her-vloeyen, dewijl sy dickwils verandert werden, en oock in andere plaetsen anders ghepleeght werden, blijven buyten de kunste ghesloten, ghelijck als mede doen andere ordinantien van particuliere saken. Indien eenighe voorstanders der waerachtighe rechtvaerdigheyt wilden op haer nemen te verhandelen de deylen van de natuurlijcke ende alle-tijdts durende Rechts-geleertheydt, af-scheydende en bezijden stellende die dingen, welcke uyt vrye willekeur haren oorspronck hebben, als d'een van de Wetten, d'ander van de Contributien, een ander van't ampt der Rechteren, een ander van't nae-ramen van den wille, een ander van seyten te bewijsen; soo soude daer nae uyt alle die deylen, te samen ghevoeght zijnde, konnen een corps oft lichaem ghemaeckt werden. Immers hebbe ick wat wegh dat men behoort in te gaen, liever met der daedt selfs, als met woorden willen aenwijsen in dit Werck, 't welck verre het edelste deel der Rechts-gheleertheyt vervatet. Want in onse eerste Boeck na de voorreden van den oorspronck des Rechts, hebben wy ondersocht de alghemeyne vraghe, ofter oock eenighe rechtvaerdighe Oorloghe zy: daer nae om te moghen onderkennen het onderscheydt tusschen publijcquen, en particulieren Oorlogh, hebben wy moeten verklaren de kracht selfs van het opperste ghebiedt, wat Volcken, wat Coninghen die in 't gheheel, wie maer ten deele, wie met recht om die te moghen vervreemden, en wiese op andere wijse hebben: daer nae hebben wy oock moeten handelen van der Onderdanen plicht tegens hare Overhoofden. In het tweede Boeck, voor hebbende alle oorsaecken, uyt welcke Oorlogh kan ontstaen, te verhalen, werdt wijdtloopigh verhandelt, welcke dinghen ghemeyn, welcke eygen zijn, wat recht Persoonen over Persoonen hebben, wat verbinteniſſe uyt beheerschinge spruyt, wat recht-snoer daer zy der Coninglijcke succeſſien, wat recht uyt Verdragh oft Contracten ontstaet, oft Verbonden, welcke daer zy de kracht van den soo particulieren, als publijcquen eedt, en hoe die te duyden zy, wat schuldt uyt aengheoorsaeckte schade ontstaet, welcke de heylighe veyligheyt der Ghesanten zy, welck het recht zy van de Dooden te begraven, en welcke de nature der straffen zy. Het derde Boeck, eerst hebbende verhandelt wat in den Oorlogh gheoorloft is, als het ghene onverbeurt gheschiedt, oft oock van vreemde

Volc-

Volckeren voor recht beſchermt werdt, heeft onderſcheyden van't ghene dat ſonder ghebreck oft ondeughde is, komt verder tot allerhande ſoorten van vrede, en allerley Oorloghſche verdraghen. Ende heeft my deſen arbeydt te meer ghedocht de pijne waerdigh te zijn, om dat, ſoo ick gheſeyt hebbe, niemandt deſe gantſche materie verhandelt en heeft, en die eenighe ſtucken daer van verhandelt hebben, hebben 't ſoo ghedaen, dat ſy voor eens anders naerſtigheydt noch veel wercks over-ghelaten hebben: Van den ouden Philoſophen en is niets voor handen van deſe materie, noch van den Griecken, onder welcken *Ariſtoteles* een Boeck hadde ghemaeckt, 't welck hy den naem hadde ghegheven, *Rechten der Oorloghen*; noch van den genen die ſich tot het eerſt op-ghekomen Chriſtendom begheven hebben, 't welck ſeer ware te wenſchen geweeſt: Oock van der ouder Romeynen boecken van het Recht der Heraulten, en is tot ons niet als den blooten naem ons naer-ghelaten. De ghene, welcken ſommieren van de ghevallen der conſcientie, ſoo ſy die noemen, hebben gemaeckt, hebben ghelijck van andere ſaken, alſoo mede van Oorloghe, van beloften, van den eedt, van repreſalien eenighe capittelen gheſtelt. Ick hebbe oock eenighe eyghen Boecken van 't Recht der Oorloge gheſien, ten deele geſchreven van Theologanten, als van *Franciſcus Victoria*, *Henricus Gorichemus*, *Wilhelmus Matthæi*, [*Iohannes van Carthagena*, ghedruckt tot Romen in 't Iaer 1609.] ten deele mede van Doctoren in de Rechten, als *Iohannes Lupus*, *Franciſcus Arius*, *Iohannes de Lignano*, *Martinus Laudenſis*: maer alle deſe hebben van ſoo ſeer overvloedigen materie uyttermaten weynigh by-gebracht, en den meeſten hoop alſoo, dat ſy ſonder ordere die dinghen, die tot het recht der nature behooren, die tot het Goddelijcke, die tot der Volckeren recht, die tot het Burgherlijcke, die uyt de Canonijcke oft Geeſtelijcke rechten genomen zijn, hebben vermengt en onder malkanderen geworpen. 't Geen allen deſen ontbroken heeft, namelijck, 't licht der Hiſtorien, hebben begonnen te vervullen de ſeer gheleerde *Faber*, in eenighe Capittelen van ſijn *Semeſtre*, doch maer naer de wijſe van ſijn opſtel, en de paſſagien alleen by-brenghende; doch wijtloopiger, en alſoo dat ſy den hoop der Exemplen mochten tot eenighe regulen brenghen, hebben 't ſelfde beſtaen *Balthazar Ayala*, en noch meerder *Albericus Gentilis*: wiens naerſtigheyt, ghelijck ick wete, datſe anderen kan behulpelijck zijn, en bekenne dat ick daer door gheholpen ben; alſoo late ick de Leſers oordeelen, wat op de manier van ſpreecken, op de ordere, op het onderſcheyden van de vraghen, en verſcheyden ſoorten van Rechten,

ſoude

ſoude moghen te ſegghen vallen. Dat ſal ick alleen ſegghen, dat hy veeltijdts in 't af-handelen en beſlechten der verſchillen pleeght te volghen, oft weynigh Exempelen die niet alle-tijdt de beſte zijn, oft oock de authoriteyt der nieuwe Rechts-gheleerden in hare antwoorden en advijſen, onder welcke niet weynighe meer nae de gunſte der ghener die raedt vraeghden, als nae den aert van billijckheydt en goetheydt ghevoeght en ghepaſſet zijn. De oorſaken, om welcke den Oorlogh rechtvaerdigh oft onrechtvaerdigh genaemt werdt, en heeft *Ayala* niet eens aengheroert: *Gentilis* heeft wel eenighe gemeyne ſoorten op ſulcker wijſe als 't hem goet dochte als gedoodt-verwet; maer de inhoudt van de meeſte der edelſte, en meeſt voorvallende verſchillen, heeft hy niet aengheroert. Wy hebben daer op acht ghegheven, dat van ſulcks niet ongheſeyt voor-by paſſeren mochte, met aenwijſinghe van de Fonteynen, uyt welcke de beſlechtinge moet genomen werden, daer uyt dan lichtelijck, indien yets van ons mocht over-geſlaghen zijn, beſlechtet werden kan. Reſteert noch dat ick kortelijck verklare, met wat behulpſelen, en met wat ſorghvuldigheydt ick deſe ſaecke hebbe by-der handt ghenomen. Voor eerſt hebbe ick daer op ſorghvuldelijck acht ghegheven, dat ick alle die bewijs-redenen, die tot het recht der nature behooren, ſoude brenghen tot eenige ſoo ſekere en gewiſſe ken-ſtucken, dat niemandt die kan ontkennen, als die hem ſelven wil gewelt doen. Want de beginſelen en fundamenten van dit recht, ſoo men daer maer recht op lettet, blijcken van ſelfs, en zijn ſoo klaer-ſchijnende by-nae, als de dinghen, welcke wy door de uytterlijcke ſinnen begrijpen, welcke oock ſelfs als de Inſtrumenten des ghevoelens nae behooren gheſtelt zijn, en wat daer toe meer noodigh is, by-der handt is, ons niet en bedrieghen. Daerom doet *Euripides in Phæniſſes* alſoo ſpreken *Polynices*, wiens ſaecke hy wil dat openlijck rechtvaerdigh zy gheweeſt:

Ick ſegh u klaer, ghegrondt op recht en billijckheydt,
Die wijſ' en onwijs ſiet, en houdt voor 't recht beſcheydt.

En terſtont voeght hy daer by het oordeel van de *Reye*, welcke uyt Vrouwen, en noch Barbariſche Vrouwen beſtaet, die 't gheſeyde toeſtemmen. [De ſelfde *Euripides* als *Hermione* ſeyde:

Men leeft in deſe Stadt niet nae 't Barbariſch weſen,

Doet *Andromacham* antwoorden:

't Gheen by haer ſchandlijck is, werdt hier oock niet ghepreſen.]

Ick

Ick hebbe oock tot bewijs van dit recht ghebruyckt, de ghetuygeniſſen der Philoſophen, Hiſtory-ſchrijvers, Poëten, eyndelijck oock der Orateuren, [waerom niet? dewijl *Alexander Severus* ſteedts placht te leſen *Ciceronis* Boecken van de Republijcque, en van de ſchuldighe Plichten.] niet dat men de ſelve ſonder onderſcheydt oft nae-dencken en omſien mach ghelooven, want ſy ghewent zijn ſich te voeghen nae hare ſecte, materie dieſe voor hebben, oft ſake dieſe bedienen: maer om dat men het ghene dat van veelen op verſcheyden tijden, en verſcheyden plaetſen voor ſeker verklaert werdt, moet brenghen tot een alghemeyne oorſake: welcke in onſe verſchillen geen andere weſen en kan, dan oft een recht beſluyt uyt de fundamenten der nature voortkomende, oft een ghemeyne over-een-ſtemminghe. Het eerſte ſlaet op het recht der nature, het andere op het recht der Volckeren, welcker onderſcheydinghe niet uyt die ghetuygeniſſen ſelver (want doorgaens vermenghen de Schribenten onder malkanderen het recht der Nature, en der Volckeren) maer uyt de hoedanigheyt der materie ſelfs moet verſtaen werden. Want het gheen, 't welck uyt ghewiſſe fundamenten door ſekere en vaſte reden-kavelinge niet en kan beſloten werden, en nochtans blijckt dat het aller weghen onderhouden werdt, volgt, dat het moet uyt vrye wille-keur ſijn oorſpronck hebben. Daerom hebbe ick alle-tijdt naerſtelijck mijn beſte ghedaen, om deſe twee dinghen niet min onderſich van malkanderen, als oock van het Burgher-recht te onderſcheyden: oock hebbe ick in 't recht der Volckeren onderſcheyden, het gene waerlijck en geheel in allen deelen recht is, en 't ghene 't welck maer alleen eenighe uytwendige effect naer gelijckeniſſe van dat alder-eerſte recht werckt, namelijck, dat men met geen gewelt mach weder-ſtaen, of oock dat aller-wegen met publijcque macht, om eenigh voordeel, oft om groote onghevallen te ontgaen, behoort beſchermt te werden: welcke aenmerckinge hoe noodigh die zy tot veele dinghen, ſal in 't vervolgh van dit mijn Werck ſelfs blijcken. Niet min ſorghvuldelijck heb ick oock onderſcheyden die dinghen, welcke tot het recht behooren op 't nauſte genomen, en eygentlijck ſoo genaemt, daer uyt de verbinteniſſe tot vergoedinge ſpruyt; en die dinghen, welcke gheſeyt werden Rechters te zijn, om dat anders te doen ſtrijdt met eenigh ander in-gheven der gheſonde reden: van welcke verſcheydenheyt des rechts wy oock hier vooren yets geſproken hebben. Onder de Philoſophen komt *Ariſtoteles* met recht de eerſte plaetſe toe, 't zy dat wy de ordere in 't verhandelen, oft ſcherpſinnigheyt in 't onderſcheyden, oft ghewichtigheyt van bewijs-rede-

nen willen aensien: 't ware te wenschen dat alleen dat dese sijne hoogheyt niet al voor eenige eeuwen in tyrannye ware verandert, soo verre, dat de waerheyt, daer *Aristoteles* getrouwelijck nae getracht heeft, nu ter tijdt nerghens meer mede verdruckt werdt, als met den naem van *Aristoteles*. Ick volghe hier, en elders de vryheyt der oude Christenen, die sich aen gheen secte der Philosophen en bonden; niet dat sy met die stemden, welcke seyden dat men niets weten en konde, 't welck het sotste is dat men bedencken kan; maer om dat sy 't daer voor hielden, datter gheen Secte en was, welcke alle waerheyt bekent hadde, en oock ghene, welcke niet yets van de waerheydt hadde begrepen. En daerom soo hielden sy 't daer voor, dat de waerheyt door yder een verspreyt, en door de Secten wijdt uyt-gebreydet in een lichaem te vergaderen, dat sulcks was waerlijck de Christelijcke Leere voort-planten. [Het zijn de woorden van *Lactantius*, in 't 6 Boeck sijnder Institutie, cap. 9. *Iustinus* in sijn eerste Apologie: *Niet dat de leeringhen van* Plato *gantsch vreemt zijn van Christi leeringhen, maer datse niet gheheel daer mede over-een-komen, ghelijck mede niet de leeringen van anderen, als te weten, der Stoicinen, Poëten, en Historij-schrijvers. Want een yder van hen-lieden door de in-gheplante reden, 't gheen daer mede over-een-komt ten deele siende, heeft soo verre recht gesproken.* *Tertullianus* noemt *Seneca* dickwils den sijnen; maer, ghelijck hy selfs ons vermaent, op geen mensche en past de gheheele menighte der Gheestelijcke leeringhen, als alleen op Christum. *Augustinus* in den 202 Sendt-brief: *De zeden, welcke* Cicero *en andere Philosophen ons recommanderen, werden in de Ghemeenten, die door de gantsche Werelt aengroeyen, geleert en aengenomen.* Soo ghy de tijdt hebt, siet op dit stuck den selfden *Augustinum* van de Platonische, welcke hy seyt dat weynigh dinghen verandert zijnde, souden Christenen zijn in de 56 Sendt-brief: ende van de ware Religie, cap. 3. en in 't 7 Boeck der Confessien, cap. 9. en in 't 8 Boeck cap. 2.] Onder anderen, op dat ick dit oock hier, als niet gantsch buyten onse voornemen in desen zijnde, als in't voor-by gaen vermane, dunckt my dat sommige Platonische, en oude Christenen niet sonder reden, [Dit verhandelt *Lactantius* wijtloopigh in sijn Institutie in 't 6 Boeck, cap. 15. 16. 17.] En *Cassiodorus*: *Door herts-tochten niet beweeght, oft na de selfde beweeght te werden, is profijtelijck, oft hinderlijck.*] van *Aristoteles* afwijcken, daer in dat hy de nature der deughden in de middelmatigheyt der ghenegentheden en werckinghen heeft gestelt; 't welck eens gheselt zijnde, heeft hem daer toe ghedronghen, dat hy oock verscheyden deughden, als te weten, de ghespaersaemheyt ende mildt-

dadig-

dadigheyt in een gesmolten heeft: ende dat hy tegens de waerheydt heeft gestelt dingen die niet even gelijck op den anderen accorderen, als roemsucht, en veynsinge; en dat hy in sommige dinghen de naem van ondeught heeft ghegeven aen dingen, de welcke, oft nerghens en zijn, oft in haer selven geen ondeugden zijn, als verachtinge van wellust en eere, mitsgaders ledig te zijn van gramschap tegens menschen. Doch dat desen grondt met onvoegen soo alghemeyn werdt ghestelt, kan oock afgenomen werden uyt de rechtveerdigheydt selfs, waer van als hy het teghendeel van te veel oft te min niet vinden konde in de herts-tochten en daden daer uyt volghende, heeft hy 't beyde ghesocht in die dinghen selfs, waer in de Rechtveerdigheydt gheoeffent werdt; het welck dan eerstelick is van den Os op den Ezel springen, 't welck hy in anderen met recht bestraft. Ten anderen, dat men minder ontfanght als een toe-komt, kan wel een by-komende ghebreck hebben, ten aensien van 't gheen yemandt nae gheleghentheydt van omstandigheden hem selven, en den sijnen schuldigh is, maer ten kan ghewisselijck niet strijden teghens de rechtvaerdigheydt, welcke gheheel en al daer in bestaet, dat men sich onthoude van 't gheen een anderen toe-komt. Ghelijcke mis-slagh begaet hy oock daer in, dat hy het overspel uyt geyligheydt, en den doodtslagh uyt toorn, niet en wil dat eyghentlijck sal voor onrechtveerdigheydt ghehouden werden, daer doch de eyghen aert der onrechtveerdigheydt daer in bestaet, dat men eens anders dinghen sich aenmatight en ghebruyckt; sonder dat in consideratie behoeft te komen, oft sulcks geschiede uyt gierigheydt, geyle wulpsheyt, toorn, oft uyt onvoorsichtige barmhertigheyt, oft uyt de begheerte van boven anderen uyt te steecken, daer uyt de meeste veronghelijckinghen pleghen te spruyten. Want dit is eyghentlijck het werck van Rechtveerdigheyt, allerhande aenritselen en beweginghen te verachten alleen om deser oorsaecken, op dat de menschelijcke ghesellighеydt en Burgherlijcken omgangh niet ghekrenckt en mocht werden. Om wederom te keeren tot onse eerste propoost, het is wel waer, dat sommighen deughden als by-valt, dat sy de herts-tochten matigen, maer dat is niet daerom, dat sulcx alleen deughden eyghen, en doorgaens sulcks zy tot aller tijdt, maer om dat de ghesonde reden, welcken de deught allerweghen volght, leert dat men in sommigen dinghen mate moet houden, en in sommighen haer tot het hooghste en uytterste aenporret: want Godt en konnen wy noyt te veel dienen: want de superstitie en misdoet daer in niet, datse Godt te veel dient, maer datse op een onrechte wijse verkeerde-

lijck hem dient: wy en konnen oock de eeuwige goederen niet te veel noch te seer beminnen; noch de eeuwige straffen te seer vreesen; noch de sonden te seer haten. [*Agathias* in 't 5 Boeck in de aenspraeck van *Belizarius*: *Onder de beweginghen des gemoedts moet men die gantschelijck en sonder ommesien aenvaerden, in welcken 't gheen met onse schuldige plicht overeen-komt, en waerdigh is aengevaert te werden, reyn en suyver bevonden werdt. Maer sulcke, welcken wel toe-valt datse oock ten quaden neygen en af-wijcken, die en moet men niet in allerley wijse ghebruycken, maer voor soo veel als sy vorderlijck konnen zijn. Voorsichtigheyt is een suyver en onvervalscht goet, 't welck niemandt kan ontkennen. In de gramschap is prijselijck 't geen drijvende en roerende is, 't geen buyten de schreve gaet, moet men vermijden, als 't welck schade veroorsaeckt.*] Is derhalven met waerheyt van *Gellius* gheseyt, datter sommighe dinghen zijn, welckers wijdtluchtighe uytbreydinge binnen geen palen kan besloten werden, maer hoese grooter en overvloedigher zijn, hoe datse oock prijselijcker zijn. *Lactantius*, als hy veel van de herts-tochten en beweginghen ghesproken hadde, seydt: *De staet en gheleghentheydt der wijsheydt, en is niet gheleghen in dese herts-tochten te stieren, ende matighen, maer in hare oorsaecken te bestieren, dewijl sy van buyten beweeght werden: ende men behoort niet haer, voornamelijck, te toomen ende breydelen, dewijlse wel kleyn konnen zijn in groote schelmstucken, ende oock wel groote beweginghen konnen zijn sonder misdaet.* Onse voornemen is, dat wy *Aristoteles* in grooten aensien willen houden, maer met voor-behoudinghe van die vryheydt, welcke hy hem selven uyt begeerte der waerheydt teghens sijn eygen Leer-meesters toe-gelaten heeft. De Historien belanghende, die hebben tweederley ghebruyck tot onse materie dienstelijck; want sy voorsien ons van exempelen en van oordeelen. De Exempelen, hoese van beter tijden, en geschickter Volcken zijn, hoese meer aensiens en geloofs hebben: daerom wy oock de Oude, so Grieckssche, als Romeynsche den voortocht ghegeven hebben voor anderen. Zijn oock niet te versmaden de oordeelen en advijsen, insonderheyt met den anderen over-een-stemmende: want, gelijck wy geseyt hebben, het recht der nature werdt daer door eenigher maten bewesen; ende der Volckeren recht en kan door geen ander middel bewesen werden. De spreucken der Poëten en Orateuren en zijn van even soo grooten ghewichte niet, en wy gebruycken die dickwils, niet soo seer om daer door de waerheyt te bewijsen, als wel om 't gheen wy segghen willen door hare woorden eenighsins te vercieren. Dickwils gebruycke ick de authoriteyt en gheloofwaerdigheyt der Boecken, welcke van Mannen, door den Geest Godts gedre-

dreven, zijn geschreven, oft goet gekent, met onderscheyt van de oude en nieuwe Wet. Men vindter die de oude Wet voor 't recht der nature selfs willen op-dringhen; doch buyten alle twijffel met onrecht, dewijl veele dinghen her-komen van Godes vrye wille, welcke nochtans met het ware recht der nature nimmermeer en strijdt: ende tot soo verre toe kan men daer uyt met recht bewijs-redenen nemen, als men maer naerstighlijck onderscheydt Godes recht, 't welck Godt somtijdts door de menschen uyt-voert, en het recht dat de menschen onder malkanderen hebben. Derhalven wy oock dese doolinge, soo veel wy hebben konnen, vermijdet hebben: als mede een andere doolinghe, dese contrarie en tegen zijnde, welcke houdt dat nae de tijdt des nieuwen Verbondts, het oude gheen gebruyck langher en heeft, noch te passe kan komen. Wy houden het teghendeel waerachtigh, soo om 't gheen wy nu gheseydt hebben, als mede om dat den aert des nieuwen Verbondts sulcks is ghestelt, dat 't ghene in het oude Verbondt geboden werdt, belanghende de deughden der zeden, het nieuwe daer van het selfde, oft oock meerder en volmaeckter dingen ghebiedt: ende in sulcker voeghen bevinden wy dat de oude Christelijcke Schrijbenten de ghetuygheniſſen des ouden Verbondts hebben ghebruyckt. Maer om den sin en meyninge van de Boecken, behoorende tot het oude Verbont, beter te verstaen, konnen ons de Schrijvers der Hebreen merckelijck behulp doen, insonderheydt soodanighe, welcke haer Vaderlijcke spraecke en zeden best hebben verstaen en gheweten. [Dit is de meyninge van *Cassianus* in sijn Institutie der Goddelijcke Schrifture.] Het nieuwe Verbondt ghebruycke ick daer toe, om te bewijsen 't gheen men elders niet kan leeren, wat een Christen gheoorloft zy: het welcke ick doch, hoewel de meesten hoop anders doet, van het recht der nature hebbe onderscheyden; als die voorseecker houde, dat in die allerheylighste Wet, ons grooter heyligheydt geboden werdt, als het bloote recht der nature door hem selven vordert. Nochtans en hebbe ick niet naerghelaten aen te wijsen 't gheen erghens mochte wesen sulcks, dat het ons meer gherecommandeert en aenghepresen, als geboden werdt, op dat wy moghen verstaen, dat het ongheoorloft en strafwaerdigh is van 't ghebodt af te wijcken, maer in allen dinghen nae 't hooghste te staen en trachten, is een hoogh-hertigh edel voornemen, het welck oock niet sal onbeloont blijven. De Synodale Canones ende regulen, die rechtmatigh zijn, zijn eenighe besluyten, uyt de generale Spreucken der Goddelijcke Wet ghemaeckt, ghepasset op het gheen voor-viel: Welcke

ke dan oock., oft toonen het gheen de Goddelijcke Wet beveelt, oft vermanen ons tot het gheene Godt aen-radet. Ende dat is het ampt van de ware Chriſtelijcke Gemeynte, 't gheen haer van Godt behandight is, over te leveren, en dat op ſulcker wijſe, als 't haer over-ghegheven is. Doch de zeden en gebruycken by de oude Chriſtenen, welcke dien naem met eeren draghen konden, aenghenomen, oft ghepreſen, moghen oock met recht voor Regulen gehouden worden. De tweede plaetſe van authoriteyt en credit naer deſe, komt ſoodanighen toe, welcke elck op haren tijdt, van weghen den roem haerder Godtvruchtigheyt en gheleertheyt onder den Chriſtenen uyt-geſteken hebben, en over gheenderley grove dolinge zijn gecenſureert, oft ghebrandmerckt gheweeſt. Want 't gheen ſoodanighe ſeggen met groote verſekeringe, en gelijck als ſulcks bevonden hebbende, moet van grooter gewichte gehouden werden, tot verklaringhe van 't geen in de Heylige Schrift mocht duyſter ſchijnen, en dat des te meer, als het van veelen blijckelijck werdt toe-gheſtemt, en nader komt tot de oude tijden der ſuyverheyt, als noch eenighe heerſchinge, noch eenighe t'ſamen-rottinghe de oorſpronckelijcke waerheydt heeft konnen beſoedelen. De Scholaſtijcque Leeraers naer deſe ghevolght, toonen wel hoe kloeck ſy van verſtandt zijn gheweeſt: maer zijn geraeckt in ongeluckige, en der goeder kunſten gantſch onwetende tijden; daerom het min te verwonderen is, indien ſy onder veele prijs-waerdighe dinghen oock eenighe mochten gheſchreven hebben, die te vergeven en verſchoonen zijn. Evenwel daer ſy in 't ſtuck der zeden over-een-ſtemmen, ſal 't ſelden ghebeuren datſe dolen, als zijnde ſeer ſcherp-ſiende om in ander lieden ſegghen te door-ſien wat beriſpelijck mocht zijn: doch in dien yver van het teghendeel te beweeren, geven en toonen ſy evenwel een loffelijck Exempel van zedigheyt en beſcheydenheydt; want ſy ſtrijden onder malkanderen met redenen, maer niet met ſcheld-woorden, een ſchandelicke vrucht van een gemoet dat ſich ſelfs niet beſtieren, noch in toom houden kan, welcke maniere nu vaſt heeft begonnen de gheleertheyt te beſmetten en vergiften. Daer zijn drie ſoorten der gener, welcke haer profeſſie maken vande wetenſchap der Roomſche Rechten. De eerſte is der ghener, welcker wercken voorhanden zijn in het *Pandecte*, *Theodoſiaenſche* en *Juſtiniaenſchen Codex*, en *Novelle Conſtitutien*. De tweede begrijpt de ghene, welcke zijn nae *Irnerium* ghevolght, *Accerſius*, *Bartholus*, en ſoo veel andere beroemde Mannen, die langhe 't gheſagh in de Gherechts-bancken gehadt hebben. Tot de derde behooren die ghene, welcke met de weten-

ſchap

ſchap der rechten de gheleertheydt en wetenſchap der Vrye-konſten, ſoo menſe noemt, te ſamen ghevoeght hebben. Van de eerſte houde ick veel, want ſy gheven menighmael ſeer goede redenen, om te bewijſen 't gheen dat tot het recht der nature behoort, gheven oock dickwils ghetuyghenisſe van 't ſelfde recht, als mede niet minder van het recht der Volcken, doch alſoo, dat ſy mede, ſoo wel als andere deſe namen dickwils verwiſſelen, jae oock wel dickwils der Volckeren recht noemen, 't gheen dat maer 't recht van ſommighe volcken alleen en is, en dat niet als uyt over-een-kominghe, maer 't welck 't een volck het ander naevolghende, oft oock by wanſchaft en gheval aenghenomen hebben. Inſghelijcks mede de dinghen die in waerheydt tot het recht der volcken behooren, verhandelen ſy dickwils onder een en on-afgeſcheyden onder die dinghen, welcke tot het Roomſche recht behooren, gelijck uyt de titulen van de Gevangenen, en *Poſtliminie* oft wederkrijginghe der verloren dinghen blijckt. Hier toe hebbe ick dan mijn vlijt aenghewendt, dat die dinghen mochten onderſcheyden werden. Die van de tweede ſoorte gheen acht ghevende noch werck makende van het Goddelijcke recht, noch van de oude Hiſtorien, hebben alle verſchillen der Koninghen en Volcken willen beſlechten uyt de Roomſche rechten, ſomtijdts daer toe nemende oock eenighe *Canones* der geeſtelijcke rechten. Maer deſen is mede de ongheluckighe toeſtandt van haren tijdt hinderlijck gheweeſt, dat ſy die wetten niet recht verſtaen hebben, daer ſy anders ſnedig en gauw ghenoegh waren om de nature, van't gheen billijck en goedt is, te onderſoecken: daer door het dan ghebeurt is, dat ſy menighmael zijn ſeer goede raedts-luyden om rechten te maecken, oock als dan ſelfs, wanneer ſy quade uytlegghers zijn der ghemaeckte rechten. Doch ſoo moet men als dan meeſt nae haer luyſteren, als ſy ghetuygeniſſe gheven van ſulck een ghewoonte, welcke tot onſen tijden het recht der volckeren maeckt. De Leeraers van de derde ſoorte, welcke ſich beſluyten binnen de palen van het Roomſche recht, ende oft noyt, oft alleen ter vlucht eens uyt-ſpaetſeren tot dat ghemeyne recht, ſoo en konnen ſy ons tot dit onſe Werck gantſch gheen ſonderlinghe behulp doen. Twee Spangiaerden *Corruvia* en *Vaſquius*, hebben de Scholaſtijcque ſubtijlheden met de kenniſſe der wetten, en Canonijcque rechten te ſamen ghekoppelt, ſulcks dat ſy ſelfs oock de handen niet afghehouden hebben van de verſchillen der Volcken en Koninghen: de laetſte met meerder vryheydt, de andere wat beleefdelijcker, oock niet ſonder een ſeer wel gheſlepen oordeel. De Francen hebben be-

gon-

gonnen de Hiſtorien wat meer met de ſtudien der Rechten te ſamen te voeghen: onder de welcke *Bodinus* en *Hottomannus* ſeer vermaert zijn: De eerſte met een gantſch door-gaende Werck; de andere door eenighe verſtroyde queſtien hier en daer; welcker beſcheyden, en redenen der ſelfder ons ſtoffe ſullen leveren om de waerheydt nae te vorſchen. In dit gantſche werck hebbe ick drie dinghen my voorghenomen, als dat ick redenen tot beſlechtinghe ſoude gheven ſoodanighe, die gantſch klaer-ſchijnende waren; en dat ick de dinghen die verhandelt moſten werden, in ghewiſſe ordere ſchicken ſoude; en dat ick die dinghen, welcke mochten ſchijnen met den anderen eens te zijn, en doch niet en waren, klaerlijck onderſcheyden mochte. Ick hebbe my onthouden van die dinghen, welcke tot een ander Tractaet behooren, als welcke leeren wat oorbaerlijck zy te doen: want die hebben hare eyghen kunſte de *Politica* welcke *Ariſtoteles* alſoo op haer ſelven alleen verhandelt, dat hy niet vreemdts daer onder en vermenght, daer van *Bodinus* het teghendeel doet, welcke die wetenſchap met de wetenſchap onſer rechten vermenghet heeft. Even-wel hebbe ick in ſommighe plaetſen oock vermaen ghedaen van het gheen oorbaerlijck is, maer alleen als in 't voorby-gaen, en op dat ick het gheen oorbaer is, van de vraghe, wat recht is, te beter mochte onderſcheyden. Hy ſal my onghelijck doen, ſoo wie meynen ſal, dat ick mijn ooghe ghehadt hebbe op eenighe verſchillen in onſe tijden, het zy alreede gheboren, oft die men konde voorſien dat noch ontſtaen ſouden. Ick proteſtere met waerheydt, dat ghelijck de Meet-kunſte alleen de figuren en ſtreecken afgheſondert van de Lichamen, aenmerckt; Ick alſoo in het verhandelen van 't Recht, mijn ghemoedt van alle particuliere daden af-ghetoghen hebbe. Wat de manier van ſchrijven belanghet, ick hebbe niet willen met overvloedigheydt van woorden te voeghen tot de menighte der ſaecken die te verhandelen waren, den Leſer vervelen en verdrietigh maecken, wiens nuttigheydt ick ſochte. Derhalven hebbe ick ghevolght een beſnoeyde en bequame maniere van ſpreecken, voor eenen die anderen leert; op dat de ghene die de ghemeyne ſaecken bedienen, als in een kort begrijp moghen voor ooghen hebben, ſoo de ſoorten der verſchillen die der pleghen voor te vallen, als mede de fundamenten uyt welcke ſy konnen af-ghehandelt werden; welcke verſtaen hebbende, het gheen grooten arbeydt weſen ſal, ſijne propooſten te paſſen tot de ſaecke die men in handen heeft, en ſoo veel als men wil, uyt te breyden. Der ouder Schribenten eyghen

ghen woorden hebbe ick somtijdts by-ghebracht, als die soodanigh waren, datse, oft met authoriteyt, oft met een sonderlinghe gratie en aenghenaemheydt schenen gheseydt te wesen; het welcke ick mede in de Grieckssche spreucken somtijdts ghedaen hebbe, doch meest daer de sin kort was, oft daer ick gheen moedt hadde de gheestigheyt der selfder in de Latijnsche spraecke te konnen bereycken: hebbe evenwel de Latijnsche Oversettinghe aller-weghen by-ghevoeght ten dienste der ghener, die de Grieckssche spraecke niet gheleert hebben. De vryheydt die ick ghebruyckt hebbe in de meyninghen en schriften van anderen te oordeelen, en onderssoecken, bidde en smeecke ick datse alle over my willen ghebruycken, in welcker handen dese Boecken sullen komen, sy en sullen soo bereydt niet zijn om my te waerschouwen waer in ick mocht doolen, als ick wel vaerdigh zijn sal den waerschouwer te volghen.

Voorts van nu aen wil ick, indien yets van my gheseydt is dat met de Godtsaligheydt, oft goede zeden, oft Heylighe Schrifture, oft over-een-stemminghe der Christelijcke Ghemeynte, oft eenigherhande waerheydt niet over een mocht komen, dat zy als ongeseydt.

BLAD-WYSER

Der Capittelen van yder Boeck.

Capittelen van het eerste Boeck.

I. WAt Oorlogh, wat Recht zy. Pag. 1
II. Oft men oyt met recht oorlogh voeren moge. 18
III. Verdeylinghe des oorloghs, in ghemeyn, en particulier. Verklaringhe van het opperſte gebiedt. 60
IV. Van den oorlogh der Onderdaden teghen de Overheden. 106
V. Wien vry ſtaet den oorlogh te voeren. 130

Capittelen van't tweede Boeck.

I. VAn de oorſaken der oorloghe. Ende eerſt van ſijns ſelfs, en ſijner dinghen beſcherminghe. Pag. 133
II. Van de dingen die in 't gemeyn den menſchen toe-komen. 159
III. Van de oorſpronckelijcke verkrijginghe der dinghen, alwaer oock van de Zee, en de Rivieren gheſproken werdt. 169
IV. Van ghemeynde verlatinghe, en daer op ghevolghde in-neminghe, ende waer in die van de verkrijginghe door de langhdurighe beſittinghe, en verjaringhe onderſcheyden zy. 183
V. Van de oorſpronckelijcke verkrijginge van recht over perſoonen; alwaer mede gehandelt wert van 't recht der Ouderen, van de Houwelijcken, geſelſchappen; van 't recht over de Onderdanen en Slaven. 194
VI. Van de af-dalende verkrijginghe door eenighe daedt des menſchen; daer ghehandelt werdt van de vervreemdinghe des Rijcks, en Rijcks goederen. 224
VII. Van de af-dalende verkrijginghe die door de Wet gheſchiedt: alwaer van de verkrijginghe, die ſonder teſtament gheſchiedt, gheſproken werdt. 230
VIII. Van de verkrijginghen die ghemeynelijck ghenaemt werden door 't recht der volckeren. 258
IX. Wanneer de opperſte Rijcken en Heerſchappyen op-houden. 271
X. Van de verbindinghe die uyt beheerſchinge ſpruyt. 282
XI. Van Beloften. 289

Van

BLAD-WYSER.

XII. Van Contracten. 302
XIII. Van Eeden. 319
XIV. Van Beloften, Contracten, en Eeden der ghener, die het opperſte ghebiedt hebben. 338
XV. Van verbonden en vrywillighe beloften. 348
XVI. Van uytduydinghe. 365
XVII. Van ſchade te onrecht aengedaen, ende verbinteniſſe die daer uyt ontſtaet. 385
XVIII. Van 't recht der Gheſantſchappen. 392
XIX. Van 't recht der begraeffeniſſen. 405
XX. Van ſtraffen. 417
XXI. Van de ghemeyn-makinge der ſtraffen. 484
XXII. Van onrechtvaerdighe oorſaken. 508
XXIII. Van twijffelachtighe oorſaken. 520
XXIV. Waerſchouwinge van niet lichtvaerdighlijck oock om rechtvaerdighe oorſaken, den oorlogh aen te nemen. 530
XXV. Van de oorſaecken om oorloghe voor anderen aen te nemen. 542
XXVI. Van de rechtvaerdighe oorſaecken waerom oorloghe voeren moghen de ghene, die onder een ander ghebiedt zijn. 550

Capittelen van 't derde Boeck.

I. GEmeyne regulen uyt het recht der Nature, hoe verre yet in dien oorlogh gheoorloft zy, daer oock van bedrogh en leughenen gheſproken werdt. Pag. 561
II. Op wat wijſe nae het recht der volcken de goederen der Onderdanen voor de ſchulden der Overheden verbonden zijn: daer van de Repreſalien ghehandelt werdt. 586
III. Van rechtvaerdighen oft ſolemnelen oorlogh nae 't recht der volcken; daer van 't aenkondighen ghehandelt werdt. 593
IV. Van 't recht om in den ſolemnelen oorlogh ſijn vyandt te dooden; en van ander gheweldt teghens 't lichaem. 602
V. Van 't berooven, en ontnemen der goederen. 619
VI. Van 't recht om de goederen te verkrijghen, die in den oorlogh ghenomen zijn. 624
VII. Van 't recht over de ghevanghenen. 649
VIII. Van 't ghebiedt over de overwonnene. 657

BLAD-WYSER.

IX. Van 't recht om 't verlorene weder te krijghen. 661
X. Waerſchouwinghen voor dinghen, die in onrechtvaerdigen oorlogh gheſchieden. 675
XI. Matiginghe van het recht, van in een rechtvaerdighe oorloghe de vyanden te dooden. 680
XII. Matiginghe van verwoeſtinghe, en dierghelijcke. 704
XIII. Matiginghe over de gheroofde goederen. 717
XIV. Matiginghe over de ghevanghenen. 721
XV. Matiginghe over het verkrijghen der heerſchappye. 731
XVI. Matiginghe over de dinghen, welcke nae der volcken recht niet konnen weder-ghekreghen werden. 738
XVII. Van de gene die in den oorlogh ſich tuſſchen beyden neutrael houden. 743
XVIII. Van dinghen die in openbare oorloghe in 't particulier gheſchieden. 748
XIX. Van de trouwe onder vyanden. 752
XX. Van openbare trouwe, waer door de oorloge ge-eyndight wert; daer ghehandelt werdt van ſluytinghe, van vrede, van 't lot, aenghеſtemde ſtrijdt, ſcheydtmanſchap, overghevinghe, gyſelaers, en panden. 762
XXI. Van trouwe, ghedurende den oorlogh; daer gheſproken werdt van ſtilſtandt, vry-gheleyde, loſſinghe der ghevanghenen. 787
XXII. Van trouwe der lager Overheden in den oorlogh. 798
XXIII. Van particuliere trouwe in den oorlogh. 803
XXIV. Van ſtilſwijghende trouwe. 808
XXV. Beſluyt, met vermaninghe tot trouwe, en vrede. 810

BLAD-WYSER

Van Spreucken der Heylighe Schrifture in deſe Boecken byſonderlijck uytgheleydt of ondersocht.

Wt het Oude Teſtament.

GENESIS.

Cap.	Vers	Boeck	Cap.	Afdeyling.
2	9	2	2	2
4	14	1	2	5
	24	1	2	5
9	5,6	1	2	5
14	14	2	26	4
	16, &c.	3	16	3
	20	3	6	1
17	13	3	1	4
18	23	3	1	4
20	12	3	7	7
25	6	2	7	8
31	20,26,27	3	1	11
38	0	2	11	9
42	15	2	13	11
48	2	3	6	1

EXODUS.

12	45	1	1	16
17	0	1	2	2
20	2, &c.	2	2	45
	5	2	2	39
	12, &c.	2	20	30
	17	2	20	39
21	44	2	21	5
22	2	1 en 2	1 en 3	12 en 2
	9	2	20	39
	10,11,12,13	2	12	13

LEVITICUS.

18	0	2	5	6
22	25	1	1	16
25	4,7,47.	2	12	11

NUMERI.

14	30	2	13	3
20 en 21	0	2	2	13

DEUTERONOMIUM.

4	7			
7	5	1	1	16
15	27,45,53.	2	2	13
19	19	3	14	4
20	10,15	3	12	2
	11	1	2	2
	19	3	3	6
22	11	3	12	2
	28	2	15	9
23	16	1	4	7
33	4	2	15	9
		1	1	16

IOSUA.

9	0	2	13	4
21	19,20	2	13	4

RECHTEREN.

Cap.	Vers	Boeck	Cap.	Afdeyling.
3	15	2	4	19
15	8,7	2	20	8
21	1,2	2	13	5

I. SAMUEL.

8	11	1	4	3
10	5,10	3	11	10
11	0	3	1	17
19	18	3	11	10
25	0	2	13	6

I. REGUM.

8	42	1	1	16

II. REGUM.

3	0	2	13	6
6	19	3	1	17
11	2	2	13	11
18	0	2	18	3

I. CHRONICA.

19	6,8	1	3	20
23	0	1	4	18
26	32	1	3	20

II. CHRONICA.

16	2,7	2	15	9
19	2	2	15	9
20	37	2	15	9
24	25	1	3	16
25	7	2	15	9
28	27	1	3	16

IOB.

31	13	3	14	3

PSALMEN.

2	0	1	2	7
15	4	2	13	6
137	9	3	4	9
148	0	1	1	16

PROVERBIA.

16	4	2	20	4

ECCLESIASTICUS.

7	29	2	2	2
12	7	2	19	2

ESAIAS.

2	4	1	2	8
58	5,6,7	3	10	3

IEREMIAS.

38	5 en 26	3	2	7

EZE-

BLAD-WYSER.

EZECHIEL.

Cap.	Vers	Boeck	Cap.	Afdeyling.
18	0	2	20	30

IONAS.

2	10	3	10	3
4	2	3	11	9

Wt het Nieuwe Testament.

MATTHEUS.

Cap.	Vers	Boeck	Cap.	Afdeyling.
1	19	2	20	10
5	17	1	2	6,7, &c.
	21, &c.	1	2	6
	34	2	13	11,21
	39, &c.	1	2	8,9
	44, &c.	1	2 en 3	7 en 7
7	1	2	20	16
11	13	1	2	7
15	5	2	13	7 en 11
22	20	1	4	20
23	21	2	13	11
	23	2	14	6
24	51	2	13	21
26	25	3	1	10
	52	1	3	3

MARCUS.

6	48	3	1	8
10	19	2	20	39

LUCAS.

2	1	2	22	13
	29	2	19	15
3	14	3	17	2
13	33	1	3	20
14	23	2	20	48
17	3	2	20	10
22	30	3	1	10
	36	1	8	3
24	28	3	1	8

IOHANNES.

4	9	2	15	9
8	7	2	20	3
18	36	2	22	14

HANDEL. der APOSTOLEN.

8	27	1	1	16
10	2	1	1	16
16	3	3	1	8
17	4	1	1	16

ROMEYNEN.

8	14,26	1	1	16
	25	2	20	47
3	27	1	2	6
5	7,8,10.	1	3	3
7	14	1	2	6
10	5	1	1	16
12	17	1	2	8
13	1,2	1	2	8
	4	1	2	7
14	23	2	23	2

I. CORINTHEN.

6	12	3	4	2
7	21	2	5	29
	25	2	5	13
	36	2	5	10
11	14	2	12	26

II. CORINTHEN.

6	14	2	15	10
10	3	1	2	8
11	3	1	2	2
12	14	2	7	5

GALATEN.

3	25	1	1	17
4	1	2	3	6
5	3	1	1	16
6	5	2	29	29

EPHESEN.

2	3	2	12	26
	14	1	1	16
6	12	1	2	8
	24	2	2	2

COLOSSENSEN.

3	22	2	5	29

I. TIMOTHEUM.

2	1,2,3	1	2	7

II. TIMOTHEUM.

1	9	2	2	2

Ad TITUM.

2	9	2	5	29

Ad HEBRÆOS.

6	17	2	13	3
7	13	1	2	6
	19	1	2	17
8	7	1	2	17
11	6	2	20	46
	33,34	1	2	2

IACOBUS.

1	15	2	20	29
4	1	1	2	9
5	12	2	13	21

I. PETRI.

2	12 en 21	1	4	4 en 7
	16	2	5	29
4	12,13, &c.	1	4	7

I. IOHANNIS.

2	16	2	20	29
3	16	1	2	6
5	6	2	20	7

HUGONIS GROTII

EERSTE BOECK,

Van het

Recht des Oorloghs en Vredes.

Het Eerste Capittel.

Wat den Oorlogh, wat Recht zy?

I. Ordere van het werck.
II. Verklaringe wat Oorlogh zy, en den oorspronck van den naem.
III. Het recht wert beschreven, voor soo veel het eenige daedt toe-geschreven wordt: en werdt ghedeylt in regerende, ende ghelijckmakende recht.
IV. Het recht voor een hoedanigheydt genomen zijnde, werdt verdeylt in een vermogentheydt, ende bequaemheydt.
V. Afdeylinghe van vermogentheydt, oft in't enge ghenoemde recht, in heerschappije, en 't gheen toe-vertrouwt is.
VI. Andere verdeylinge der vermogentheydt, in ghemeyne, en uytsteeckende.
VII. Wat bequaemheydt zy.
VIII. Van vervullende, en toe-voeghende rechtvaerdigheydt; en dat de selfde niet eyghentlijck door Geometrische en Arithmetische proportie onderscheyden werden: noch oock niet daer door, dat de eerste in ghemeyne, d'andere in particuliere saecken doende is.
IX. Het recht, voor soo veel het een rechtsnoer is, werdt bepaelt, en verdeylt in natuurlijck, en vrywilligh.
X. Bepalinghe, verdeylinge, en onderscheydinge van't natuurlijcke recht, van die dinghen, die eyghentlijck alsoo niet ghenaemt werden.
XI. Dat de natuurlijcke ingheyinge, welcke de Menschen met andere ghedierten gemeyn heeft, oft hen alleen eyghen is, gheen ander soorte van recht en maeckt.
XII. Hoe het natuurlijcke recht bewesen werdt.
XIII. Afdeylinge van het natuurlijck recht, in Menschelijck, en Goddelijck.
XIV. Het Menschelicke recht wert afgedeylt in Burgerlijck, 't geen nauwer ingetogen is als 't Burgherlijck, en wijder sich uytstreckt als het Burgherlijck, welck is het recht der Volckeren. De uytlegginghe daer van, en hoe het selfde bewesen werdt.
XV. Het Goddelijcke recht werdt afghedeylt in 't gheen alghemeyn, en dat een Volck alleen eyghen is.
XVI. Dat de vreemdelinghen noyt aen het recht der Hebreen zijn verbonden geweest.
XVII. Wat voor bewijs-redenen de Christenen konnen nemen uyt der Hebreen Wet, ende op wat wijse.

DE verschillen der gener/welcke geen gemeynschap van Burger-recht onder den anderen hebben (hoedanige zijn die gene/ de welcke noch tot geen volck zijn versamelt/ en die van verscheyden volckeren zijn onder malkanderen/ 't zy particuliere personen/ 't zy Koninghen selfs/ en die gheljicke macht met den Koningen hebben/soo de voornaemste van de Gemeynte/oft vrije volckeren) die verschillen/ I.
van Vrede. Maer dewijl de Oorloge om den Vrede te verkrijgen wordt aen-

aenghenomen/en datter gheenderley oorsake is upt welcke den Oorlogh niet soude konnen ontstaen/sullen by ghelegenthepdt van het Oorloghsrecht ghevoeghlijck verhandelt werden alle sulcke verschillen / die ghemeynlijck voorvallen: Daer naer sal ons de Oorloge selver tot den Vrede/ als sijn eynde/ ghelepden.

II. Om dan van het recht der Oorloghe te handelen / staet ons te besien/ wat Oorlogh sy daer wy van handelen / welck het recht sy daer wy van ondersoecken. Cicero heeft gesepdt/ dat Oorlogh is een strijdt door gheweldt. (1.) Maer het ghewoonlijck ghebruyck heeft te weghe gebracht/ dat niet de daedt/maer een staet door dat woordt beteyckent werdt: soo dat Oorlogh sy een staet der gener die door gewelt strijden / voor soo veel sy strijdende zijn. Welcke algemeynhepdt alle die soorten van Oorloghe begrijpt/van welcke hier naer sal moeten ghehandelt werden: want ick selfs alhier den particulieren Oorlogh tusschen privé personen niet upt en slupte/als welcke eerder is dan de publijcke Oorloge/ en buyten allen twijffel eenderley aert heeft met den publijcken / welcke derhalven door een selfde en die oock eyghen naem moste uptghedruckt werden. En de oorspronck van de Latijnsche en Griecksche naem en strijdt daer niet teghen. En derhalven / als somwijlen de naem van Oorloghe alleen den publijcken Oorlogh toe-geschreven werdt / dat en hindert ons niet: dewijl seecker is/ dat somwijlen de alghemepne naem een soorte/ insonderhepdt die de uptnemenste daer van is/bysonderlijck aenkleeft: De rechtvaerdighept en verbate ick niet in de bepalinge/want dat is selfs 't geen dat wy in dese disputatie ondersoecken/oft daer eenighe Oorloghe rechtvaerdigh sy / en welcke Oorloghe rechtvaerdigh sy: Maer men moet het ghene dat onderscht werdet / onderschepden van 't gheen daer van sulcks onderscht werdt.

[Vermeerderingh. (1.) Philo in 't 2 Boeck van de speciale Wetten: Voor vyanden werden gehouden niet alleen die ghene, welcke nu al-bereyts door Veldt-slagh te Water of te Lande strijden, maer oock die storm-wercken teghens de Havenen oft Wallen aenvoeren, al ist dat sy noch gheen Slagh aenvanghen. Servius op de woorden in 't eerste Boeck van Æneidos: *Nec bello major et armis.* Bellum, Oorloghe heeft oock beraedtslaginghe: Wapenen zijn alleen in de daedt van strijden selfs. De selfde op't 8 Boeck: Bellum, Oorloghe is alle de tijdt, in welcke selfs yets bereydet werdt tot den strijdt, noodigh, oft oock terwijlen daer ghestreden werdt; Maer Prælium Veldtslagh, beteyckent den Velde-slagh selfs in de Oorloge.]

III. Als wy het opschrijft van dit Tractaet stellen/ van het recht der Oorloghe / soo verstaen wy voor eerst/ het ghene nu ghesepdt is / oft eenighe Oorloghe rechtvaerdigh sy/ en daer naer/wat in de Oorloghe recht sy: Want het recht in desen anders niet beteyckent / als het ghene dat recht is; en dat meer in negativen/ als affirmativen sin/ dat recht sy/ 't geen gheen onrecht en is: maer onrecht is / 't gheen strijdet teghens den aert der ghesellighepdt/ en Burgerlijcken omganck der ghener/ die reden en verstant ghebruycken. Alsoo sepdt Cicero, dat het teghens de nature is/

eenen

eenen anderen om sijn eyghen profijt pets te onttrecken; en bewijst het daer mede / om dat / als sulcks soude gheschieden / de gheselligheydt der Menschen / en onderlinghe gemeynschap / noodtsakelijck moet werd ghenomen werden. Florentinus bewijst / dat het ongheoorloft sy / dat de een Menschе den anderen laghen legghe / om dat de nature sekere verwantschap en maeghschap onder ons verordent heeft. Seneca seydt: Ghelijck alle ledematen onder malkanderen wel accorderen, om dat voor het gheheel daer aen gheleghen is, dat yder der selfder behouden blijve; alsoo behooren de Menschen een yder particulier te verschoonen, om dat wy tot by-een-wooninghe geboren zijn: (1.) Want de gheselligheydt en kan niet bestaen sonder liefde, en bewaringhe van alle de deelen. Gheljck nu de gheselligheydt is / sommighe sonder ongelijckheydt / als tusschen Broeders / Burghers / Vrienden / Bondt-genooten; andere met ongelijckheydt / welcke by uytstekentheydt van Aristoteles ghenaemt werdt / als tusschen Vader en Kinderen / Heere en Knecht / Koningh en Onderdanen / (2.) Godt en de Menschen: Alsoo isser een ander recht der ghener / die in gheljckheydt onder den anderen woonen / een ander der ghener die regeeren / en geregeert worden / voor soo veel sy soodanighe zijn; van welcke men het laetste / mijns achtens / met recht Rectorium Regeerende Recht, het eerste Gelijckmakende Recht Æquatorium noemen mach.

De Offic. 3. L. iii. vim. D. de Hist. & Iure. De Ira lib. 2. cap. 32.

[Vermeerderingh. (1.) De selfde Seneca in sijn 48 Sendt-brief: Dese gheselligheydt moet naerstighlijck en heylighlijck onderhouden werden, welcke ons allen met allen vermenget, ende te kennen gheeft, datter seecker ghemeyn recht is des menschelijcken gheslachtes. Men mach op dit stuck nae-sien Chrysosthomus, over 1. Corinth. 11. vers 1. (2.) Siet van dese gheselligheydt Philo. Plutarchus heeft oock eenighe dinghen in't leven van Numa.]

IV. Van dese beteyckenisse des rechts is noch een andere wat verscheyden / doch van dese oock afnemende / welcke een aensien heeft op de persoon; in welcken sin recht ghenaemt werdt een morale oft wettige hoedanigheydt / den persoon toekomende / om pets met recht te hebben / oft te doen. Dit recht komt den persoon toe / al ist dat het somwijlen de saecke volght / gheljck zijn dienstbaerheden der vaste gronden / welcke reele Rechten ghenaemt werden / in vergheljckinghe van andere gheheel personele Rechten; niet als oft de selfde niet mede den persoon toe-behoorden / maer om datse geen ander persoon toe-komen / als die seeckere saecke in besit heeft. Doch de volkomen morale hoedanigheydt des persoons noemen wy vermogentheydt: de onvolkomen een bequaemheydt; waer mede accorderen / en als daer op passen in natuurlicke dingen met de vermogentheydt / de daedt oft werck; met de bequaemheydt de macht.

V. De Rechtsgeleerde gheven de Vermogentheydt den naem van *suum*, het sijne: Wy sullen't voortaen noemen / eyghentlijck en op't engste ghenaemde Recht; Daer onder begrepen zijn / Macht / soo over hen selven / welcke Vryheydt (1.) genaemt werdt / als over anderen; gheljck is de Vaderlijcke / en der Heeren macht over hare Slaven. Beheerschinghe /

ghe/ (2.) volkomene/ oft minder als volkomene: gelijck zijn verkregen/pandts gherechtigheydt/en 't geen ter ghetrouwer handt geſtelt is/ tegens welcke in tegendeel paſſet Schuldt.

[Vermeerderingh. (1.) Welcke Verheydt de Romeynſche Rechtsgheleerde ſeer wel beſchreven met den naem van Facultas, Vermoghentheydt. (2.) De Scholiaſtes over Horatium/ſtelt het woordt Recht/voor Beheerſchinghe.]

VI. Maer deſe vermoghentheydt is wederom tweederley: te weten/ een ſlechte oft gemeyne/ welcke tot eenigh particulier nut en gebruyck verkreghen is/ende een uytſteeckende/welcke hooghet is dan het ghemeyne Recht/als het ghemeyn toekomende over de deelen/ en dingen/ den gheheelen toe-behoorende tot het gemeyne beſten. Alſoo heeft de Koninghlijcke Macht onder haer begrijp de Vaderlijcke / en der Heeren macht: Soo is de heerſchappije / oft beheerſchinghe des Koninghs tot het ghemeyne beſten/grooter over de goederen van ſinguliere perſonen/ (1.) als van yder particulier Heere oft Eyghenaer; alſoo is een yder voor ſijn hooft meer verplicht aen de Republijcke/tot het gemeyne gebruyck/ als wel aen ſijn ſchuldt-eyſcher.

[Vermeerderingh. Philo van de plantinghe: Ghewiſſelijck het Silver, Goudt, en andere koſtelijcke dinghen, welcke by den Onderdanen bewaert werden, behooren meer toe den genen die regeeren, als dieſe beſitten. Plinius in ſijn Panegyrico: Wat haer allen toe-behoort is oock het ſijne, hy heeft ſoo veel als ſy alle hebben. En terſtont daer naer: Siet de Keyſer oock yets dat het ſijne niet en zy? Doet hier by 't geen Sarisberienſis ſchrijft in ſijn Policratico, 5 Boeck/ Cap. 1.]

VII. De bequaemheyt noemt Ariſtoteles waerdigheyt: (1.) Michaël Epheſius noemt het ghene/dat naer de ſelfde ghelijck ghenaemt werdt/'t geen daer op paſſet/oft daer mede over een komt.

5. Nicomars.

[Vermeerderingh. Cicero in't 1 Boeck van de Plichten: Indien daer teghen-ſtellinghe en verghelijckinghe geſchiede, wien men de meeſte dienſt ſchuldigh zy, ſoo hebben den voortocht het Vaderlandt en de Ouderen, aen welcker weldaden wy aldermeeſt verbonden zijn; de naeſte daer aen zijn onſe Kinderen, en gantſche Huyſgheſin, welcke alleen op ons ſiet, ende geen anderen toevlucht kan hebben. Daer aen volgende onſe na-verwanten, met de welcke wy in goede eenigheydt ſtaen, en die oock veel tijdts gemeyn geluck oft ongheluck met ons hebben, daerom de noodighe leef-tocht is men aldermeeſt ſchuldigh aen den genen die ick te vooren genoemt hebbe: Doch onder den Vrienden zijn meeſt in ſwangh omganck en ghemeyne taeffel, beraedſlaginghen, t'ſamen-ſpreeckinghen, opweckinghen, vertrooſtinghen, en ſomwijlen oock beſtraffinghen. Siet 't geen hier naer ſal geſeydt werden in't 2 Boeck/cap. 7. §. 9. en 10. Seneca van de weldaden/4 Boeck/cap. 2. daer hy van de Teſtamenten ſpreeckt: Wy ſoecken nae de waerdighſte, welcken wy onſe dinghen moghen overgheven. Siet de plaetſe ſelfs nae. En voeght daer by Auguſtinum van de Chriſtelijcke Leere / 1 Boeck/ Cap. 28. en 29.]

De

De verbullende Gherechtighheydt heeft haer insicht op de Vermo- VIII.
genthheydt/ welcke den naem draeght van eyghentlijck en nauwe ghenomen rechtvaerdighheydt. Aristoteles noemtse verwisselinge/ met een al te enghen naem: Want dat een die mijn goedt besit / my het selfde weder gheeft / en gheschiet niet door verwisselinghe / en nochtans behoort het selfde tot dese gherechtighheydt: derhalven heeft hy de selfde beter ghenaemt verbeterende gerechtighheydt/oft vergoedende. De toeschickende oft uytdeylende gherechtighheydt siet op de Bequaemheydt / een medeghesellinne van die deughden / welcke anderen nuttighheydt en voordeel toe-brenghen: als zijn mildighheydt/barmhertighheydt/regeerende voorsichtighheydt: Doch dat de selfde Aristoteles seydt / dat de verbullende gherechtighheydt siet op simpele proportie oft even-redenheydt / welcke hy Arithmetische noemt/ welcke alleen by den wis-Konstenaren de naem draeght van proportie oft even-redenheydt. (1.) Maet men reeckenen onder die dingen/welcke wel dickwils stant grijpen/maer niet alle tijdt: Ock en verschilt de verbullende gherechtighheydt in haer selven/ van de uytdeylende/door 't ghebruyck van soodanige proportie/niet/ maer door de materie en stoffe in de welcke sy besigh is / en haer werck oeffent / als wy nu geseydt hebben. Derhalven een contract van maetschappije ock verbult werdt door vergelijckende proportie; en soo daer maer een bevonden werdt bequaem tot publijcke bedieninghe/sal de toe-schickinghe maer door simpel toe-meten gheschieden. Gheen meerder waerheydt heeft ock 't gheen sommighe seggen/dat de uytdeylende gerechtighheydt de ghemeyne dinghen/ maer de verbullende gherechtighheydt de dinghen die yder in't bysonder aen-gaen hanteert. Want ter contrarien/die van sijn goederen disponeren wil by uytterste wille / pleeght daer in te gebruycken de uytdeylende gerechtighheydt: En een Stadt/welcke uyt het gheneyn weder gheeft/ 't gheen eenighe van de Burghers ten gheneynen beste veronkostet hebben/doet het ampt van verbullende gherechtighheydt. Welck verschil de Leer-meester van Cyrus wel heeft aenghemerckt; want als Cyrus den kleynsten Rock aen den kleynen Jongen/ dien de selfde Rock doch niet toe-quam / en den grootsten aen een grooter ghegheven hadde/ soo heeft hem de Meester gheleert/ dat hy dan wel soude hebben daer aen gedaen/ indien hy tot een Scheydts-Rechter ware ghestelt gheweest/ om te oordeelen wat een yder best paste en voeghde: Maer dewijl dat hy most oordeelen wien den Rock toe-behoorde/ dat hy moste gelet hebben / welckers besittinge rechtvaerdiger was: (2.) Dat die de sake behouden soude/ diese met ghewelt hadde tot sich ghenomen/ oft diese ghemaeckt/ oft ghekoft hadde.

[Vermeerderingh. (1.) Van dese proportie / welcke de uytdeylende rechtvaerdighheydt pleeght te ghebruycken / vindt men by Homerus een beschrijvinghe die niet onbequaem en is:

Den Slechten slechte hy gaf, Den Grooten groote gaven.

(2.) Ziet den selfden Xenophon in sijn opvoedinghe van Cyrus 2 Boeck. Hier toe dient oock de Wet Mosis, Exod. 23. 3. Levit. 19. 15. Ghy en sult den gheringhen niet voort-trecken in sijn twist-sake. Want / soo Philo seyt/ men moet de saken af-sonderen van't aensien der pleytende persoonen.]

IX. Daer is noch een derde beteyckenisse van't Recht / welcke even soo veel geldet als de Wet. Het woordt Wet op het breetste genomen zijnde/ als een recht-snoer der morale daden/en wercken der reden/ ons verbindende tot het ghene dat recht is. (1.) Wy vereysschen verbindinghe; want aenradingen/en soo daer eenighe andere voorschriften zijn/welcke wel eerlijck zijn/doch niet en verbinden/ en mogen den naem van Recht oft Wet niet draghen. Maer toelatinghe en is eyghentlijck gheen daedt oft werck der Wet/ maer des wercks loocheninghen; ten zy sake/ voor soo veel als die een anderen verbindt/dat hy gheen beletsel en doe den genen/die het toe-ghelaten is. Doch soo hebben wy gheseydt/verbindende tot het ghene dat recht is/ niet simpelijck tot het gene rechtvaerdigh is: om dat het woordt Jus Recht, in dese beteyckenisse niet alleen tot de materie van rechtvaerdigheydt / soo wy die verklaert hebben / maer oock van andere deughden behoort. (2.) Doch van dat Recht/welck Rectum, oft recht en wel ghedaen hiet/werdt yets wat ruymer gherechtigh ghenaemt. De beste afdeelinghe van dit Recht / alsoo ghenomen zijnde / is de ghene / welcke by Aristoteles ghevonden werdt / dat het Recht zy/ oft natuurlijck / oft vrywilligh / welck hy wettelijck noemt / nemende het woordt Wet wat engher: somtijdts noemt hy't oock / 't gheen in Ordinantie bestaet. Het selfde onderscheydt vindt men oock by den Hebreen/ als sy onderscheydentlijck willen spreecken: noemende het natuurlijcke Recht / Rechtvaerdighmaeckinghen, en 't gheen in insettinghen bestaet/ Gheboden.

[Vermeerderingh. (1.) In sulcken sin seydt Horatius: Uyt vreese van ongelijck het Recht is ingevoert. En elders: Hy seydt het Recht voor hem noch ongheboren is. Daer de uytleggher seydt: Hy is een verachter der Wetten. (2.) Exempel is in de Wet van Zaleucus, die straffe stelde voor den ghenen / die teghens het ghebodt van de Medicijn-meester Wijn drincken soude.]

X. Het natuurlijcke Recht is (1.) een ingheven der ghesonde reden/aenwijsende dat in een daedt oft werck / nae dat het selfde met de redelijcke en verstandighe nature selfs/oft over een/oft niet over een komt/ steeckt een morale schandelijckheydt/ teghens goede zeden strijdigh/ oft een morale nootwendigheydt; en by gevolghe/ dat sulck een daedt van den Autheur der Nature/ Godt selfs/ oft verboden / ofte gheboden werdt. De daden/ van welcke sulck een ghetuyghenisse oft ingeven voor handen is/ zijn in haer selven/oft schuldighe die men doen moet/oft ongheoorlofde: en verstaen derhalven datse van Godt noodtsakelijck gheboden / oft verboden zijn; Door welck ken-teycken dit Recht onderscheyden werdt/ niet alleen van het Menschelijcke recht / maer oock van het Goddelijcke vrywillighe recht; het welcke niet en ghebiedt oft verbiedt die dingen/

welcke

welcke in haer selven/en door haer eyghen aerdt/zijn schuldighe/ oft ongheoorloft: maer door 't verbieden soo maeckt se die ongheoorloft / en door 't ghebieden maeckt se die schuldigh om ghedaen te moeten werden. Doch tot verstant van het natuurlijcke recht moet men waer nemen/dat sommighe dinghen werden geseydt tot het recht der nature te behooren/ niet eyghentlijck / maer/ gelijck men in de Scholen ghewoon is te spreken/ by Reductie, als teghens welcke het natuurlijcke recht niet en strijdet/ghelijck wy terstont ghesepdt hebben/ dat sommighe dinghen rechtmatigh ghenaemt werden/ daer in gheen ongerechtigheydt en is; somtijdts pleghen oock abusivelijck die dinghen ghesepdt werden tot het natuurlijck recht te ghehooren/welcke de reden oordeelt/oft eerlijck te zijn/ oft immers beter als 't gheen daer teghen gestelt werdt/ al-hoe-wel het gheen schuldighe dinghen zijn/die men te doen gehouden is. Verder soo moet men oock weten / dat het natuurlijcke recht niet alleen van sulcke dinghen handelt/welcke buyten des Menschen wille gheschieden: maer oock van veele dinghen/ welcke het werck van des Menschen wille volghen. Alsoo is door wille der Menschen ingheboert de beheerschinghe oft eyghendom / soo de selfde als nu in ghebruyck is; maer nae dat de selfde ingheboert is/ soo ist my ongheoorloft teghens uwen danck aen te tasten het gheen in uwe beheerschinge is/'t welck selfs het recht der nature te verstaen gheeft. Daerom dan Paulus de Rechtsgeleerde ghesepdt heeft / dat Dieverije door het recht der nature verboden is: (2.) Ulpianus, datse van naturen schandelijck is; en Euripides in sijn Helena, datse Godt mishaeght met dese Rijmen: *L. 1. D. de Furtis. L. Probrum D. de verb. significat.*

Godt, dien 't geweldt mishaeght, en wil niet dat met Rooven
Men geldt en goedt vergaer', maer wel met eerlijck slooven:
De Rijckdom, die met eer en recht niet werd' vergaert,
En is geen prijsens, maer veel meer verachtens waerd'.
Het Aerdtrijck is gemeyn, de Lucht oock allen Menschen,
Waer in een yder kan sijn Huys uytbreen naer wenschen;
Midts dat hy sijne hand' van 's naestens goedt houw' reyn,
En door gheen overlast sijn middelen verkleyn'.

Doch soo is het recht der nature soo onveranderlijck/dat het selfs van Godt niet en kan verandert werden. Want al-hoe-wel Gods mogentheydt on-eyndelijck is/ soo kan men nochtans eenighe dingen verhalen/ tot welcke sich de selfde niet uytstrecket/dewijl die dinghen/die alsoo geseydt werden / maer blootelijck alleen soo ghesepdt werden/ doch en hebben genen sin die de sake selfs uytdrucke/maer wederstrijden sich selver; Ghelijck dan Godt selfs niet kan maken dat twee mael twee gheen vier en zijn: alsoo oock mede kan hy niet maken / dat het geen inwendigh in hem selven quaedt is/ gheen quaedt en sy. Want ghelijck het wesen der dinghen/wanneerse nu zijn/en door soo veel sy zijn/nerghens anders aen

en

en hanget: alsoo doen mede de eygenschappen / welcke dat wesen noodtsakelijck volghen; ende soodanigh is de boosheydt van sommighe daden/ vergheleecken zijnde met de nature/ welcke de ghesonde reden ghebruyckt. Derhalven oock Godt selve nae dit recht-snoer van hem toelaet te oordeelen / als men sien kan Genes. 18. 25. Esai. 5. 3. Ezech. 18. 25. Jerem. 2. 9. Mich. 6. 2. Rom. 2. 6. en cap. 3. 6. Nochtans gheschiet het somwijlen/dat tot die daden/ in welcke 't recht der naturen pets geordineert heeft/een schijn van veranderinge den onvoorsichtighen komt te bedrieghen/daer doch in waerheydt het recht der nature niet en verandert/als 't welcke onveranderlijck is: maer de sake / daer over het recht der nature eenighe ordere heeft ghestelt / en welcke sake doch veranderen kan. Als by exempel: Indien de Schult-eysscher my quijt scheldt het gheen ick hem schuldigh ben/soo ben ick niet langer schuldigh te betalen; niet om dat het recht der nature langer niet en ghebiedt te betalen 't geen ick schuldigh ben: maer om dat het geen ick schuldigh was/nu geen schult meer en is; Gelijck Arrianus in Epicteto te recht seydt: Het en is niet genoegh om schuldigh te zijn, dat het Geldt gheleent zy: maer moet oock den bandt van Obligatie door leeninghe onverbroken blijven. Alsoo/by al dien Godt ghebiede yemandt te dooden / yemandt het sijne te benemen / daer door en sal de doodt-slagh oft dieverije niet ghevoorloft werden; welcke woorden een ondeught in sich begrijpen: maer het en sal gheen doodtslagh noch dief-stal zijn / 't gheen geschiet door bevel van den Opperssten van't leven/en aller dinghen. Daer zijn noch sommighe dingen/welcke niet simpelijck tot het recht der nature behooren/maer alleen na seeckere gheleghenthevdt van saken: alsoo is 't ghemeyn ghebruyck der goederen natuurlijck geweest/ soo langhe de beheerschinghe noch niet was ingevoert; en eer daer Wetten ghestelt waren / was recht het sijne met ghewelt weder te verkrijghen.

[Vermeerderinghen. (1.) Philo in't Boeck/ dat yder vroom Man oock vry sy: De ghesonde reden is een wet die niet lieghen en kan; welcke wet niet van dese oft die sterflijck Mensche sterffelijck, niet in doode Papieren oft Columnen doodt oft ziele-loos, maer sonder te konnen verderven, is, als zijnde van een onsterflijcke nature ghegraveert in het onsterffelijcke verstant. Tertullianus van de Kroone des Krijghsmans: Sult ghy dan Godts Wet soecken, daer ghy die gemeyne Wet hebt in de openbare en natuurlijcke taeffelen der Werelt? Chrysosthomus schrijft hier van heerlijck in't 12. en 13 Boeck van de Beelden. En is oock niet te verwerpen 't gheen Thomas schrijft Secunda Secundæ 57. 1. En Scotus 3. dist. 37.

(2.) Julianus: Een tweede Wet isser oock, selfs van naturen Heyligh en Goddelijck, die alle tijdt en over al gebiedt sich te onthouden van 't geen een anderen toe-behoort: ende en laet oock niet toe door woorden oft wercken, oft selfs door heymelijcke ghedachten des herten daer teghens te doen. Cicero in't 3 Boeck van de Plichten / uyt Chrysippus: Dat een yder voor sich neemt in't leven 't gheen hem dienstigh is, en is niet onbillijck; dat hy't een anderen ontneemt, en is gheen ghewelt.]

Het

Het onderſcheydt welck de Romeynſche Rechts-geleerde ſtellen / dat het onveranderlijcke Recht zy tweederley: waer van het eene / welck de Beesten met den Menſche ghemeyn hebben / het welcke sy in een nauwer beteyckentisse het recht der nature noemen / het andere den Menſchen eyghen / het welcke sy veel-tijdts het recht der Volcheren noemen / en heeft naulijcks eenigh ghebruyck. Want eygentlijck is geen nature bequaem om recht te verstaen oft ghebruycken / als welcke generale geboden ghebruyckt; het welcke Heſiodus wel heeft aengemerckt / seggende: XI.

Het Menſchelijck gheſlacht van *Iupijn* is ghegheven
De Wet; daer 't wildt ghedier, de Voghelen die ſweven
Door d'open Lucht, en all' het ſwemmende gheſlacht
Der Viſſchen, ſonder rechts-beſtier nae 't voedtſel tracht.
Ons is Gherechtigheydt, het beſte deel van allen,
Door Goddelijck beſtier, als eyghen toe-ghevallen.

(1.) In den Paerden / in den Leeuwen erkennen wy geen rechtvaerdighepdt / ſeydt Cicero, in't 1 Boeck van de Plichten. Plutarchus in't leven van Cato de Ouden: De Wet en gherechtigheydt ghebruyckt men van naturen alleen tegen de Menſchen. Lactantius in't 5 Boeck: Want wy ſien dat in alle ghedierten, die geen wijſheydt en gebruycken, de nature van haer ſelven ſorget, en haer ſelven recommandeert; want sy beſchadighen anderen om haer eyghen voordeel, niet wetende dat het quaedt is een anderen te beſchadigen. Maer de Menſche, dewijl hy kenniſſe heeft van goet en quaedt, onthoudet ſich van anderen te beſchadighen, oock met ſijn eyghen ongherief en ſchade. Polybius, als hy hadde verhaelt uyt wat oorſaecken de Menſchen eerſt waren by een vergadert / voeght daer by: (2.) Indien yemandt ſijnen Ouderen, oft die hem goedt ghedaen hadden, onrecht hadde aenghedaen, dat het niet moghelijck was, dat andere ſulcks niet en ſouden qualijck ghenomen hebben; Voegende voor reden daer by: Want dewijl het menſchelijck gheſlacht daer in van andere ghedierten verſchilt, dat het verſtant en reden ghebruyckt, ſoo en iſt niet ghelooflijck, dat sy ſouden hebben door de vingeren willen ſien met ſulck een daedt, welcke van hare nature ſoo verre vervreemt was, als wel in anderen ghedierten gheſchiet: maer dat het geen ghedaen was, ſoude ter herten ghenomen werden, met te kennen ghevinghe dat men daer over verſtoort was. Als dan ſomwijlen den onbernuftighen ghedierten rechtvaerdighepdt toe-gheſchreven werdt / (3.) ſulcks gheſchiedt on-eygentlijck / (4.) om eenighe ſchijn en voetſtap van rechtvaerdighepdt die in haer is. Maer doch / oft de daedt ſelfs / waer van het Recht der nature yets gheordineert heeft / ons ghemeyn zy met anderen Ghedierten / als opvoedinghe der Jonghen / oft dat die ons alleen eyghen zy / als de Godts-dienſt / het raecht de eyghen nature van't Recht niet. 6 Boeck.

[Vermeerderinghen. (1.) Juvenalis in sijn 15 Salyra:

Ons Menschen is alleen het waerdighe Verstant,
Bequaem om 't Godlijck Recht te vaten, ingheplant.
Om meenigh kunstigh werck te leeren, en te pleghen,
Van boven op ons quam een Eed'ler Geest ghezeghen;
Waer van ontblootet is al 't andere Ghediert,
't Welck, sonder op te sien, 't hooft nae der Aerden stiert:
Den welcken in't begin, de Schepper aller saken,
Het leven schonck, maer ons met een 't Verstant ginck maken,
Waer door 't mee-waerdigh hert hulp eysschen kan, en doen,
Oock de verstroyden hoop tot Burger-omganck spoen.

(2.) Exempel siet men in Cham, Genes. 10. 22. daer oock de straffe volght. Chrysosthomus in't 13. van de Beelden: Wy hebben dat van naturen, dat wy onse verontwaerdinghe en stoornisse te samen voeghen met den ghenen, die qualijck onthaelt en mishandelt zijn. Want terstont werden wy vyanden den ghenen die anderen overlast doen, al ist dat wy selfs door dien overlast niet beschadight werden. De Scholiastes over Horatium Satyr. 13. lib. 1. Het ghevoelen en verstant sal sich anders verstooren, als het hoort van een Doodt-slagh die gheschiet is, als van Dief-stal die begaen is. (3.) Plinius in't 8 Boeck / Cap. 5. wijst aen eenighe nae-raminghe van rechtvaerdigheydt in den Olyphanten: De selfde verhaelt in't 10 Boeck/dat een Slanghe hare Jonge selfs ghedoodt heeft/ om dat die Jonge hadde gedoodt den Sone van haren Waerdt. (4.) Seneca in't 5 Boeck van de Gramschap/Cap. 3. seydt dat in de wilde Beesten den toorn geen plaetse en heeft: maer datse in plaetse van toorn/ hebben sekere stercke beweginghe. De stomme Beesten, seydt hy/ en hebben gheen Menschelijcke gheneghentheden, maer hebben eenighe drijvinghen die de selfde ghelijck zijn. Soo seydt Origenes tegens Celsum, dat in den Beesten gheen ondeughden / maer eenighe ghelijckenissen van ondeughden zijn / ghelijck dat de Leeuw toornigh werdt/als de Peripatetische Philosophen seggen by Porphyrium in't 3 Boeck/van gheen Gedierten te eten.]

XII. Maer doch/dat eenigh dinck tot het Recht der nature gehoort/placht bewesen te werden/ oft door 't gheen dat voorzen is/ oft uyt het ghene dat na volget: Van welcke tweederley wijse van bewijs/de eerste subtijlder/ de andere wat gemeensamer is. Van 't gheen voorzen is neemt men bewijs / indien bewesen werde dat eenighe sake noodtsakelijcke over-eenkominge heeft / oft gantsch gene en heeft met de redelijcke en tot ghesellighedt ghenepghde nature. Doch van 't gheen dat na komt/ alsoo dat niet wel met volkomen seeckerheydt / maer nochtans seer waerschijnelijck besloten werdt/ is te zijn natuurlijck recht / 't gheen by allen Volcken/ oft immers alle de gheschickste Volcken / voor sulcks ghehouden wert. Want een algemeyn effect verepscht ooch een algemeyne oorsake:

en het

en het schijnt naulijcks dat van sulcken algemeynen gevoelen eenige ander oorsake kan zijn / als die men noemt *Sensus communis*, 't gemeyn gevoelen. Hesiodi seggben van veele gheprezen is: 't Is selden sonder grondt, 't geen elck heeft in de mondt. (1.) Heraclitus seyde: 't Geen een ghemeyn ghevoelen is, pleeght vast te gaen: Houdende dat de ghemeyne spraake het beste ken-teycken van waerheydt was. Aristoteles seydt: Dat het is het alder-krachtighste bewijs, indien sy alle over-een stemmen in't geen wy seggen. En Cicero: De over-een-stemminghe van alle Volcken in een saecke, moet men houden voor het Recht der Nature. Seneca: Het is een bewijs van waerheydt, dat een sake van allen voor sulcks gehouden wort. Quintilianus: Wy houden die dingen voor vast en seecker, in welcken, door een ghemeyne toe-stemminghe, allen belieft en over-een ghedraghen is. Doch soo en hebbe ick niet te vergeefs geseydt: De ghescickste en best gemanierde Volcken. Want gelijck als Polybius seer wel aen-wijst: (2.) Sommige Volckeren zijn verwildert, en zijn on-menschelijck geworden; door welcke oock van billijcke Rechters, de menschelijcke nature gheen smaetheydt moet aenghedaen worden. Andronicus Rhodius: By den Menschen, die recht en ghesondt verstant ghebruycken, is dat Recht, dat men het Recht der Nature noemt, onveranderlijck: Doch soo het den ghenen, die van ongheson den en verkeerden ghesintheydt zijn, anders toe-schijnt, daer en is niet aen gelegen, en doet ter saken niet: Want oock die seydt dat den Honigh soet is, en lieght niet, al ist dat het den Siecken anders dunckt. Waer van Plutarchus niet en verschilt in't leven van Pompejus: Van Naturen en is wel gheen Mensche, noch is oock gheweest een wildt oft ongeselligh ghedierte: maer hy verwildert, als hy buyten de mate der nature ghewent te sondighen; en wederom door andere gewoonten, oock veranderinge van leven en plaetse, wederkeert tot lammigheydt. Aristoteles maeckt de beschrijvinge eens Menschen/upt het geen hem eygen is/dus danigh: (3.) De Menschе is een ghedierte, van sijn eygen nature tam. De selfde op een ander plaetse: Wat natuurlijck zy, moet men aenmercken in die dingen, welcken na de nature wel gestelt zijn; niet in die welcke verdorven en verkeert zijn.

1. *Tuscul. Epist.* 117.

Topic. 5. 2. *Polit.* 1. 5.

[Vermeerderingen. (1.) Aristot. Nicom. 10 Boeck, cap. 2. Het ghene dat van allen gheoordeelt werdt sulcks te zijn, segghen wy dat het soo zy: Doch die dit geloove wil wech-nemen, en sal selfs niet by-brengen 't welck geloofwaerdigher zy. Seneca: In soo grooten verscheydenheydt van oordeelen, sullen sy alle als uyt eenen monde betuygen, dat men den genen die ons goet ghedaen hebben, danck weten moet. Quintilianus: Ick sal 't ghebruyck van sprake, noemen een over-een-stemminghe der Gheleerden; ghelijck 't ghebruyck en wijse van leven, een over-een-stemminge der Vromen. Josephus, in't 16 Boeck der Jodische Oudtheyden: Daer en is geen Volck, 't welck in't gheheel in zeden de selfde ghebruycke. Veel-tijdts werdt van Stadt tot Stadt groote verscheydenheydt bevonden: Doch het Recht selfs is allen Menschen ghelijckelijck dienstigh; en is profijtelijck, soo wel den Barbarischen als Griecken: Daer op dat de Wetten, die onder ons zijn, alder-meest acht ghevende en lettende, maken dat wy, soo wyse maer reynelijck onder-

houden, allen Menschen gunstigh en vrienden zijn. Sulcks zijn die dinghen, welcke de Wetten behooren te vereyschen, ende moeten andere niet verstooten, noch meynen dat die Wetten haer niet aen-gaen, om dat die van insettingen verschillen: maer daer op moet men veel meer letten, oft sy tot de deught en vromigheydt bequaem zijn. Want, dat gaet allen in't ghemeyn aen, en is oock in sich selfs genoegh tot beschermínghe van der Menschen leven. Tertullianus **van de præscriptie teghens de Ketters**: 't Gheen by veelen eenstemmigh bevonden wordt, en is gheen doolinghe, maer overleveringhe van handt tot handt.

(2.) Justinus **in de t'samen-spreeckinghe met** Tryphon: Uytghenomen de ghene, die van den onreynen Geesten verruckt, en door quade opvoedingen, slimme insettinghen, en onrechtvaerdige Wetten, verdorven zijnde, de natuurlijcke aen-gheboren inghevingen verloren hebben. Philo **in't Boeck/ dat yder vroom Menschе vry sy**: Met recht mach sich dan eener verwonderen, dat haer een soo groote duysternísse bevanghen heeft, dat sy soo klare eyghenschappen der dinghen niet en sien. Chrysosthomus **in't Relaes/ dat Christus Godt sy**: En neemt derhalven de onderscheydinghe en 't oordeel der dinghen niet van den ghenen, welcken 't ghemoedt bedorven is.

(3.) **Het selfde sept oock** Chrysosthomus, **in't 11. van de Beelden.** Philo **over de Thien Geboden verklaert dit breeder**: Het gene onder alle gedierten het tamste wesen moeste, het selfde heeft de nature oock gemaeckt tot geselligheydt, en begeerigh tot by-wooninghe, en heeft het tot eendracht en omganck gheroepen; hem ghevende oock de sprake, welcke de verstanden temperende en tot accoort brengende, tot malkanderen geneyght maken soude. **De selfde/ van de onverderflijckheydt der Werelt**: Het tamste onder alle ghedierten is de Menschе, als aen welcken de nature tot een gave oock de Spraecke verleent heeft; daer door de herts-tochten, hoe seer die oock verwildert zijn, als door betooveringe oft belesinge getemmet worden.]

XIII. **De andere soorte van Recht hebben wy geseydt/ dat is het vrywillige Recht; het welcke sijn oorspronck heeft van de wille: ende is/ oft Menschelijck/ oft Goddelijck.**

XIV. **Wy sullen beginnen van het Menschelijcke/ om dat het selve veelen bekent is. Het selfde dan/ is/ oft Burgerlijck/ oft wijder sich uytstreckende/ oft nauwer inghetoghen. Het Burgerlijcke recht is/ 't welck van de Burgerlijcke Overighe macht heer-komt. De Overighe Burgerlijcke macht is/ die het ghebiedt over een Burgherschap heeft. De Burgerschap is/ een volmaeckte vergaderinghe van vrije Menschen/ te samen vergadert om recht te ghenieten/ en ghemeyn profijts wille. Het Recht nauwer ingetogen/ en van de Burgerlijcke overige macht niet heer-komende/ al-hoe-wel het de selfde onderworpen is/ 't selfde is veelderley: onder sich begrijpende de Vaderlijcke/ der Heeren/ en soo daer eenighe andere gheboden moghen zijn. Het ghene sich wijder uyt-strecht/ is het Recht der Volckeren; 't welcke is het Recht dat voor aller/ oft veeler Volckeren wille/ kracht tot verbindinghe verkreghen heeft. Ick voege daer by/ oft veeler Volckeren, om datter buyten het natuurlijcke Recht/**

Vasquius 2. Controvers. 54. 4.

('t welck

('t welck oock der Volckeren recht ghenaemt pleeght te werden) by-na geen Recht ghevonden werdt/ 't welck allen Volcken ghemeyn is: Jae selfs ghebeurt het dat in een ghedeelte der Aerden der Volckeren Recht zy/ het welcke in een ander gedeelte sulcks niet en is; gelijck wy tot sijner plaetse van de ghevanckenisse/ en 't recht van de verlozen goederen weder te krijgen/ aenwijsen sullen. Doch soo werdt dit recht der Volcken op gelijcke wijse bewesen/ als het onbeschreven Burger-recht/ door gedurigh ghebruyck/ en ghetuyghenisse der ervarene persoonen. Want dit Recht is/ ghelijck Dio Chrysosthomus wel aen-merckt/ pets dat door den tijdt en gewoonte gevonden is: ende derhalven konnen ons in desen de Vermaerde Schrijvers der Jaer-Boecken seer dienstigh zijn.

Welcke het vry-willighe Recht zy/werdt lichtelijck upt de woorden/ soo die luyden verstaen/ dat namelijck/ 't welck upt de wille Godts sijn voorspronck heeft: daer door het van't Recht der nature/ welck wy gheseydt hebben dat mede Goddelijck kan genaemt werden/ onderscheyden werdt. In dit Recht kan plaetse hebben/'t welck Anaxarchus sonder onderscheydt seyde: [Soo Plutarchus in't leven van Alexander verhaelt:] Dat Godt niet daerom pets wille/ om dat het recht is: Maer dat het recht is/ dat is/ dat wy van rechts-wegen sulcks schuldigh zijn te doen/ om dat het Godt ghewilt heeft. Doch dit Recht is/ oft den gantschen Menschelijcken gheslachte/oft een Volck alleen ghegheven. Den Menschelijcken gheslachte vinden wy dat tot drie-malen toe van Godt recht is ghegheven: Eens terstont nae dat de Menschе gheschapen was; ander-mael in't weder-oprechten des Menschelijcken gheslachtes naer de Sundt-vloedt: eyndelijck/in een hooger weder-oprechtinge door Christum. Dit driederley Recht verbindt buyten twijffel alle Menschen/ naer dat het selfde/ woer soo veel ghenoegh is/ tot haerder kennisse is ghekomen. XV.

Onder alle Volcken isser een/ aen welck Godt bysonderlijck Rechten heeft verwaerdight te geven/ namelijck het Hebreeusche Volck/'t welck Moses alsoo aen-spreeckt Deuter.4.7. Wat groot Volck isser, welck de Goden soo na-by zijn, als de Heere onse Godt, soo dickwils wy hem aenroepen? Ende wat groot Volck isser, dat soo rechtvaerdige insettinghen ende rechten heeft, als dese gantsche Wet is, die ick heden voor uw' aenghesichte gheve? De Psalmist/in den 147 Psalm, die in de Latijnsche oversettinge 149 is; Hy maeckt Jacob sijne woorden bekent, Israël sijne insettinghen ende sijne rechten; alsoo en heeft hy geenen Volcke gedaen; ende sijne rechten die en kennen sy niet. Daer en is oock niet aen te twijffelen/oft die Joden hebben een misverstandt/ (onder welcke oock Tryphon is in sijn t'samenspreckinghe met Justinus) dat sy meynen dat oock de vreemdelinghen/ indien sy wilden behouden zijn/ sich onder het Jock van de Hebreeusche Wet mosten begheven. Want de Wet en verbindt de ghene niet/ diese niet gegeven is. Maer wien dat de Wet gegeven zy/betuyght sy selfs met dese woorden: Hoort Israel, [van dese meyninge is oock Moyses Maimonides, en bewijst sijn gevoelen upt Deuter.33.4.] en doorgaens werdt XVI.

ken schijnen ghesproten te zijn die Mooren / welcke Herodotus onder de besnedene telt: Epiphanius noemtse Homeriten.] Doch in allen anderen hadde plaetse 't ghеen Paulus seydt Rom. 2. 14. Dewijl de Heydenen, die de Wet niet en hebben, selfs van naturen (2.) (dat is/ door reden/ welcke uyt de eerste Fonteyne heer-bloeyen: ten sy yemandt liever heeft het woort Nature te passen by het voorgaende; alsoo dat de Heydenen gestelt werden tegens de Joden/den welcken de Wet/ soo haest als sy ghebooren waren / ingheschерpt wierdt:) doen den inhoudt der Wet. Sy-luyden ghеen Wet hebbende, zijn haer selven een Wet: Als die betoonen het werck des Wets in hare herten geschreven, hare Conscientie mede getuygende, ende de gedachten malkanderen beschuldighende ende ontschuldigende. Ende in't selfde Cap. V. 26. Indien de voorhuydt (verstaet een onbesneden/noch de voorhuydt-hebbende Mensche) het gebodt der Wet houdet, sal niet sijne voorhuydt tot besnijdinghe gereeckent werden? Derhalven in Iosephi Historie / Annanius een Jode seer wel leerde *Iraten Adiabenum*. (Tacitus noemt desen *Eraten*:) (3.) Dat oock buyten de besnijdinge God van ons te recht kan gedient werden / ende ons gunstigh zijn. Want dat veele uytheemsche besneden zijn/ en door de besnijdinghe sich aen de onderhoudinge der Wet verbonden hebben / (soo't Paulus, Gal. 5. 3. uyt-leydt/) sulchs hebben sy eensdeels ghedaen/ op dat sy het Burger-recht verkrijgen mochten: (Want de Joden-genooten/welcke de Hebreen noemen Gasten der Rechtvaerdighеydt/ (4.) ghenooten ghelijck recht met den Israëlijten/ Num. 15. V. 15.) Anderdeels/op dat sy mochten; welcke niet den Menschelijcken geslachte gemeyn / maer den Hebreeuschen volcke eygen waren: [En des-halven oock toe-gelaten werden tot de gemeynschap van het Paesschen-Feest mede te moghen houden.] Al-hoe-wel ick mede niet wil ontkennen/dat in de volghende eeuwen daer by ghekomen is in sommigen een verkeert ghevoelen/ als oft buyten het Jodendom geen salighеydt en ware. Hier uyt beslupten wy; Dat wy in geenen deele aen de Hebreeusche Wet/door soo veel die eygentlijck een Wet is/ verbonden zijn; want de verbindinghe/buyten het recht der nature/spruyt uyt den wille des ghenen/welcke die Wet ghеeft: Maer dat God soude gewilt hebben / dat eenighe andere als de Israëlijten aen die Wet souden verplicht zijn / kan uyt ghеen ken-teycken bevonden werden: Derhalven/ door soo veel als ons aen-gaet / behoeft men niet te bewijsen eenighe afschaffinghe der Wet / want sy en heeft selfs niet konnen afgeschaft werden door den genen diese nooyt hadde verbonden. Maer door den Israëlijten is wech-genomen de verbintenisse/ soo veel de Ceremonien belanghet / terstont als het Euangelium is begonnen ghepredickt te werden/ 't welck den Prince der Apostelen is klaerlijck ghеopenbaert gewordeu/ Actor. 10. 15. En wat de reste belanghet / naer dat dit Volck / door uytroyen der stadt/ en precise verwoestinge/ sonder hope van weder-keeren/ heeft opgehouden een Volck langer te zijn. Maer wy/ vreemdelinghen/ hebben door Christi komste dat niet verkregen/dat wy aen de Wet Mosis niet souden ghebonden zijn: maer dat wy/welcke te vooren niet dan een

Antiquit. 20. 1. 2.

dup-

gheseydt/dat het Verbondt met haer ghemaeckt is/en dat sy tot een bysonder Volck Godts aenghenomen zijn. Het welcke Maimonides bekent waerachtigh te zijn / en bewijst het upt de Text Deuter. 33. 4. Dat meer is/onder den Hebreen selfs hebben alle-tijdt gheweest eenighe uptheemsche luyden/ Godtsdienstighe en Godtvreesende ghenaemt; hoedanighe geweest is de Vrouw upt Syrophænicien/ Matt. 15. 22. Soodanigh was oock Cornelius, Actor. 10. 2. en de Godtvreesende Griecken/ Actor. 17. 4. In't Hebreeusch genaemt Godvruchtige upt den Heydenen/alsmen kan lesen in de Thalmuth Titulo van den Koningh. [Oock in de Titul van't Sanhedrim, cap. 11.] Die sulcks is/werdt in de Wet ghenaemt Vreemde, Levit. 22. 25. Oock Vreemdelingen en Bywoonders, Levit. 25. 47. Daer de Chaldeeusche Oversettinge stelt een onbesneden inwoonder. (1.) Dese/ soo de Hebreeusche leer-meesters verhalen/ waren wel gehouden de Wetten die Adam en Noah ghegheven waren te onderhouden; sich te onthouden van den Afgoden/ van Bloedt/en andere dinghen/ die in't verbolgh hier naer sullen verhaelt werden: maer waren niet verbonden te houden de eygen Wetten der Israëlijten. Derhalven/alsoo den Israëlijten niet geoorloft was/een Aes/dat sijn eygen doodt gestorven was/ te eten; soo was doch sulcks geoorloft den Vreemdelingen die onder haer woonden/ Deut. 14. 21. Behoudelijck/dat in sommighe bysondere Wetten staet uptgedruckt/dat soo wel de Vreemde Inwoonders/als de Ingeboorne/ de selve verbonden zijn te onderhouden. Het is oock geoorloft geweest den uptheemschen/ die van ander weghen quamen / en den Hebreeuschen insettingen niet onderworpen waren/in den Tempel tot Jerusalem Godt aen te bidden / en Offerhanden te Offeren. [Siet by Iosephus, daer de Historie van den Tempel Salomons verhandelt werdt:] Doch staende op een bysondere plaetse / afgesondert van het quartier der Israëlijten/ 1. Reg. 8. 42. 2. Machab. 3. 35. Iohan. 12. 10. Actor. 8. 27. Oock en heeft Elisæus den Naaman van Syrien/ [Hilarius op cap. 12. Matth. is van't selfde gheboelen:] noch Ionas de Niniviten, noch Daniel den Nebucadnezar, noch de andere Propheten den Tyriers / Moabiten/ Egyptenaren/ aen welcke sy schreven/oft te verstaen ghegeven/dat het noodigh was dat sy de Wet Mosis souden aennemen. Het geen ick van de gantsche Wet Mosis gheseydt hebbe / 't selfde wil ick oock gheseydt hebben van de Besnijdinge/ welck gelijck als een ingangh was tot de Wet: Alleen dat onderscheyt isser; dat alleen de Israëlijten aen de Wet Mosis verbonden waren: maer aen de Wet der Besnijdinghe waren alle nakomelinghen Abrahams verbonden. Daerom lesen wy in de Historien der Hebreen en Griecken; dat de Idumeen van den Joden gedwongen zijn de Besnijdenisse aen te nemen. Derhalven/welcke Volcken/gheen Israëlijten zijnde/nochtans besneden zijn/ (daer zijnder seer veele/van welcke ghewagh maecken/ en vermaen doen/ Herodotus, Strabo, Philo, Iustinus, Origenes, Clemens, Alexandrinus, Epiphanius, Hieronymus: [Men kan daer oock by voeghen Theodoretus,] de selbighe is gheloofliick dat van Ismaël, oft van Esau, oft van de nakomelingen Cetturæ afkomstigh zijn. [Dt welc-

ken

dupstere hope/gegrondt op Godes barmhertigheydt/hebben konden/nu onderstut werden door een erpresse verbondt: en dat wy komen te samen groeyen tot een Gemeente met den Hebreen / Kinderen der Patriarchen/ haer Wet wech-genomen zijnde/ door de welcke sy/ als door een scheydt-sinnige/ van ons afgesondert waren/ Ephes.2.14.

[Vermeerderingen. (1.) Van sulck eenen werdt gesproken Exod.12.45. van welcken onderscheyden is een Joden-ghenoodt/dat is/een besneden vreemdelingh/ als blijckt uyt vergelijckinge van de passagie/ Num.9.14. Van sulcke Godts-dienstighe onbesnedene schrijft Maimonides veel in't Boeck van de Afgoderije/cap.10. §.6. De selfde mede in sijn Commentarien op Misnaicts, en elders dickwils; houdende dat soodanige Godtvruchtige uyt den Heydenen deelachtigh sullen werden der goederen van de toekomende eeuwe. Chrysosthomus over het 2 Cap. tot den Romeynen: Wat voor een Iode wijst hy hier aen? en van wat Griecken spreeckt hy? Van de ghene die voor de toekomste Christi zijn gheweest. Want sijn propoost en is noch niet gekomen tot de tijden der genade. Daer na noth: Hy noemt hier Griecken, niet de Afgoden-dienaers, maer die Gods-dienstigh waren, die de natuurlijcke reden gehoorsaemden, welcke buyten de Iodische insettinge, alles wat tot Godtvruchtigheydt diende, onderhielden: En wederom noemt hy een Grieck/niet een Afgoden-dienaer/maer die Godtvruchtigh is/deughdelijck/ en van de insettinghen der Wet hyp. Stelt oock tot exemp'len Melchisedech, Iob, de Niniviten, Cornelius. Tot de selfde meyninge passet hy oock die woorden: Der ghenen die sonder Wet zijn, als sonder Wet, in de 12 Oratie van den Beelden: Hy noemt hier een Grieck, niet die den Afgoden toe-gedaen is, maer die den eenighen Godt aenroept: maer nochtans sulck eenen, die aen de nootwendigheydt der Iodische Ceremonien niet verbonden is; te weten, aen de onderhoudinghe der Sabbathen, Besnijdinge, verscheyden Wasschingen: doch ondertusschen soodanigh, dat hy in allen betoone vlijt tot wijsheydt ende Godts-dienstigheydt.

(2.) Chrysosthomus seydt: Door natuurlijcke collectien en besluyten. En de selfdige terstont daer naer; Men heeft sich daer in over haer te verwonderen, seydt hy/ datse gheen Wet van nooden ghehadt hebben. Item/ De conscientie, en 't gebruyck van reden, is genoegh om een Wet te verstrecken. Tertullianus tegens de Joden: Eer de Wet Mosis in Steenen Taeffelen gheschreven noch was, drijve ick datter gheweest is een ongheschreven Wet, welcke natuurlijck werde verstaen, en van den Vaderen onderhouden. Waer van niet veel en verschilt dese spreucke Isocratis: Die een goeden staet van regeeringe willen genieten, en moeten niet de Gaelderijen met schriften vervullen, maer in hare gemoederen omdragen 't geen recht is.

(3.) Selfs Tryphon, sijn voorige hardigheyt wat vallen latende/seydt alsoo tot Iustinus: Indien ghy waert ghebleven in sulcke wijse van Philosopheren, soo soudet ghy behouden hebben hope van een beter leven.

(4.) Iustinus in sijn t'samen-spraeck met Tryphon: Een Ioden-genoot, die Besneden zijnde, den Volcke by-ghevoeght werdt, is den ingheboren ghelijck.]

Dewijl

Dewijl dan de Wet/ dooz Mosen ghegeben/ niet kan inboeren eenighe eygentlijcke verbindinge aen de selfde booz ons/als wy nu beweſen hebben: soo laet ons nu beſien oftſe eenigh ander ghebzuyck hebben konne/ soo in deſe teghenwoozdighe diſputatie van 't Recht der Oozloge/ als in dergelijcke andere verſchillen: want daer aen gheleghen is tot belen saken dat men sulcks wete. Booz eerſt dan toont de Hebzeeuſche Wet/dat het ghene in de selve Wet geboden werdt/niet en is tegens het Recht der Nature. Want aengeſien het Recht der Nature/ soo wy te boozen ghe-ſeydt hebben/is alle-tijdt durende en onveranderlijck/soo en heeft Godt/ die nopt onrechtvaerdigh is/niets konnen gebieden dat tegen dat Recht ſtrede. Doet daer by/ dat de Wet Moſis ghenaemt werdt onbevleckt en recht-matigh/ Pſal. 19. 8. En van den Apoſtel Paulus, heyligh/ recht-vaerdigh/ en goedt/ Rom. 7. 12. Ick ſpzeecke van den ghebooden: Want van de dinghen die in de ſelfde toe-ghelaten waren/ moet onderſcheydelijcker gehandelt werden. Want toe-latinghe/welcke booz de Wet ghe-ſchiedt/ (want die in bloote feyten beſtaet/ en alleen betepckent wech-neminge van hinderniſſen/en behoozt tot deſe ſake niet:) is/ oft volko-men toe-latinghe/welcke recht mede-bzenght om pet gantſcheljck ghe-boozloft te doen; oft is min volkomen/ welcke maer alleen bzyheydt van ſtraffe geeft by den Menſchen/ en recht dat geen ander 't ſelfde geboozloft zy te beletten. Wt de eerſte soozte van toe-latinghe volght niet minder als upt de geboden ſelfs/ dat het gene/ waer van de Wet handelt/niet en is tegen het Recht der Nature. Met de tweede soozte is de ſake anders gelegen: [Siet Chryſoſthomus over't 7 Cap. tot den Romeynen op't eynde.] Doch deſe beſluytinghe komt ſelden te paſſe: Want aengheſien de woozden van toe-latinghe twijffelachtigh oft dobbelſinnigh zijn/soo kan men beter upt het Recht der Nature beſluyten van welcke soozte de toe-latinge zy/ als dat men upt de maniere van toe-latinge/tot bewijs van't Recht der Nature/ dooz Reden-kavelinghe boozt-gae. Deſe eerſte aen-merckinghe volght een andere/de ſelfde ghelijckende/dat het nu ter tijdt den ghenen/ die onder den Chzijſtenen het opperſte ghebiedt hebben/ bzy ſtaet Wetten te ſtellen/ van ſulcker meeninghe ende inhoudt/ als zijn de Wetten dooz Moſen gegeven; ten ware dan datter eenighe Wetten waren/welcker gantſche weſen en inhouden behoozt tot de tijdt van de ver-wachtede Chzijſtus/en des Euangelij/ dat noch niet gheopenbaert was; oft ten ware Chzijſtus ſelfs het tegendeel/'t zy in't generael/oft in't par-ticulier hadde berozdent. Want deſe dzie oozſaecken uytghenomen/kan geen andere bedacht werden/waerom nu niet ſoude geboozloft zijn/'t geen eertijdts in de Wet Moſis geozdineert was. De derde aenmerckinghe zy deſe: Alles wat behoozende tot die deughden/ welcke Chzijſtus van ſy-nen Diſcipulen berepſcht/ in de Wet Moſis gheboden werdt/ dat ſulcks als nu/ mede van den Chzijſtenen/ indien niet veel meer/ moet onder-houden werden. (1.) Het fondament van deſe aenmerckinghe/is/ dat de deughden/ welcke van den Chzijſtenen berepſcht werden: als zijn nede-righeydt/verdzaeghſaemheydt/liefde/ werden in een hooghet trap ver-

XVII.

epscht/ (2.) als sy in den staet der Hebreeusche Wet wierden vereyscht: en dat met recht / dewijl oock de Hemelsche beloften in den Euangelio veel klaerder voorgestelt werden. Daerom de oude Wet in vergelijckinge tegens het Euangelium geseydt wert noch volmaeckt/noch onstraffelijck geweest te zijn/Hebr.7.19.en cap.8.7. En wert Christus het eynde der Wet genaemt/Rom.10.5. en de wet een leyts-man tot Christum/Gal.3.25. Also leert ons de oude Wet van den Sabbath/ en een andere wet van den thienden/ (3.)dat sy niet minder als 't sevende deel van haren tijt tot den Gods-dienst moeten besteden; oock niet minder als het thiende deel der vruchten en inkomsten moeten wech leggen tot behoef der gener/die den Heyligen dienst waer-nemen/oft tot andere Godtvruchtige behoeften.

[Vermeerderingh. (1.) Tertullianus van de Kuysheydt: De vryheydt in Christo en heeft de onnooselheyt niet verkortet: De gantsche Wet der Godtvruchtigheydt, waerheydt, volstandigheydt, reynigheydt, rechtvaerdigheyt, barmhertigheydt, goedt-dadigheydt en kuysheydt blijft noch. (2.) Chrysosthomus van den Maeghdelijcken staet 94. Men moet nu meerder deught betoonen, dewijl nu overvloediger genade des Geestes uytgestort is, en Christi toe-komste is een over-groote gave. Dergelijcke schrijft de selfde Autheur in't Relaes / dat de Ondeughden uyt stoffigheydt spruyten: oock in't 3. van't Vasten; en over Rom.6.14. en cap.7.5. Doet daer by Irenæus, 4 Boeck / Cap.26. De Schrijver van het kort begrijp der H. Schrift/ welck onder de werchen van Athanasius ghevonden werdt / handelende van't 5 cap. Matthæi, Christus verscherpt hier de geboden der Wet. (3.) Alsoo ghebruyckt Irenæus dese Wet by den Christenen / 4 Boeck/ Cap.34. Ende Chrysosthomus op't eynde van't laetste Cap. des eersten Briefs aen den Corinthen, en tot den Epheser, cap. 2. 20.]

Het tweede Capittel.

Of men immermeer met recht Oorlogh voeren mach?

I. Dat het recht der Nature niet en strijt tegen den Oorlogh, wert met redenen bewesen.
II. Met de Historie.
III. Met over-een-stemminghe.
IV. Wert beweert, dat der Volckeren Recht niet en strijdt tegens den Oorlogh.
V. Dat het Goddelijcke wille-recht, voor den tijdt des Euangeliums, niet en strijdt tegens den Oorlogh, werdt bevestight, met wederlegginge der tegen-werpingen.
VI. Waerschouwinghen, aengaende het verschil, oft den Oorlogh strijdt teghens het Euangelische Recht.
VII. Bewijs-redenen uyt de H. Schrifture, dat den Oorlogh niet en strijdt teghens het Euangelium.
VIII. Weder-legginge der bewijs-redenen, de welcke by-ghebracht werden, om te betoonen, dat den Oorlogh strijdt tegens het Euangelium.
IX. De over-een-stemminge der Oude Christenen, over dese sake, werdt onderzocht.

I. DE fonteyne ende den oorspronck van't Recht aenghemerckt hebbende / soo laet ons nu voort-gaen tot de alder-eerste en gemeynste vraghe: Ofter eenighen Oorlogh rechtvaerdigh zy? Anders: Oft immermeer gheoorloft zy Oorloghe te voeren? Dese vraghe/ghelijck mede de andere/die voortaen volghen sullen/moet voor

vooz eerst af-gemeten en ghereguleert werden nae 't Recht der Nature. M. Tullius Cicero, soo in't 3 Boeck van de Eynden/ als op andere plaetsen/bewijst seer geleerdelijck uyt de Boecken der Stoiciens/datter sommighe Eerstelingen der Nature zijn/ en sommighe gevolghselen; doch welcke treflijcker en meer te achten zijn/als de Eerstelinghen. De Eerstelinghen der Nature noemt hy/ dat elck Dier/soo haest het gebooren is/ sich selfs te vriende werdt/ en gheneghen is om sich/en sijnen staet te behouden/ ende om die dinghen te begeeren en bemimmen/welcke dienstigh zijn om sijn staet te onderhouden: Voorts/ dat het een af-schrick heeft vooz sijnen onderganck/en van die dinghen/welcke sijn verderf mochten schijnen te veroorsaken. Hier vooz gheschiet het oock/ seydt hy/ datter niemandt ghevonden en werdt/ de welcke/ als hen van beydes gebeuren kan/ niet lieber alle de leden sijns lichaems bequaem en gheheel/als onnut ofte gebroken soude begheeren te hebben: ende dat het eerste plicht is/dat elck sich behoude in den staet der nature: en daer naer/ dat hy die dingen hebbe/die met de Nature over-een komen/ en verdrijve die daer teghen zijn. Doch dat nae dese beginselen volght (1.) een overslagh en opmerckinge/oft die dingen over-een komen met de reden selfs/de welcke treflijcker is als het Lichaem; en dat die dinghen/welcke met de reden over-een komen/wat eerlijckx vooz-handen hebbende/ meer te achten zijn als die dinghen/ tot de welcke alder-eerst onse bloote hertstocht wierde gedreven/om dat de eerstelinghen der nature ons wel op de ghesonde reden wijsen: (2.) Doch dat wy de gesonde reden selfs meer moeten beminnen/als die dingen/vooz de welcke wy tot de wel-gheselde reden zijn ghekomen. Naedien nu dese dinghen waerachtigh zijn/ en van alle verstandighe Menschen lichtelijck/sonder eenigh ander bewijs/aenghenomen werden: soo volght/ dat in't onderscheen van't Recht der Nature/eerst te besien staet/ wat met de beginselen der Nature over-een komt; en dan 't gene/ hoe-wel daer nae eerst volght/ nochtans waerdigher is/ en 't welck niet alleen aen te nemen is als men kan; maer oock allenthalven te soecken is/ ende te begeeren. Het gheen wy eerlijck noemen/nae verscheydenheydt van stoffe/bestaet somtijdts/om soo te spreken/ in een stipjen/ en seer nauwe palen; alsoo dat/ indien ghy te minste maer daer van wijckt/ in een faulte verbalt; somtijdts heeft het meerder ruymte/ sulcks/dat het zy lofflijck gedaen/ oft sonder schande naerghelaten/oft anders ghedaen mach werden; by-na gelijck van 't gheen dat dusdanigh is/tersiont werdt 't geen dusdanigh niet en is; maer tusschen dinghen die op andere wijse tegens malkanderen staen/ als wit en swart/ vindt men noch wat dat tusschen beyden staet/ 't zy dat het ghemenght zy/ oft naer beyde zijden trecht: Ende in dese laetste soorte zijn meest besigh de Wetten/soo Goddelijcke/ als Menschelijcke; dat te wege brengende/dat het gene in sich selven prijslijck was/begint oock schuldt te werden/ dat men gehouden is te doen. Doch soo hebben wy hier vooren gheseydt/ dat alsmen van't Recht der Naturen handelt/ men alsdan dit onderscheckt/oft yetwes niet onrechtvaerdighlijck kan ghedaen werden:

Gell. lib. 12. cap. 5.

den: en dat ſulckis eerſt voor onrechtvaerdigh kan gehouden werden/ 't welck noodtſakelijck ſtrijdt teghens de redelijcke en gheſellige nature. Onder de eerſte beginſelen der Nature en is niets dat teghens den Oorlogh ſtrijdt; alle dinghen komen veel eer met de ſelve over-een/ en zijn den ſelven gunſtigh. Want het eynde en ooghe-merck der Oorloghe/ de behoudenisſe des lebens/ en der leden/ inſgelijcken de bewaringe oft verkrijginghe der dinghen die tot het leven nuttelijck zijn/ komt met de eerſtelinghen der Nature alderbeſt over-een; en daer toe ghewelt te ghebruycken/ indien't de noodt vereyſcht/ heeft niets in hem dat met de eerſte beginſelen der Nature ſtrijdet: Naer dien allen Dieren van de Nature daer toe krachten gegeven zijn/ datſe machtigh ſouden zijn haer ſelven te beſchermen en helpen. Xenophon ſeydt: Alle ghedierten hebben eenige kenniſſe van ſtrijden, 't welck ſy van niemant anders, als van de Nature geleert hebben. In een overgebleven ſtuck van Halieuticon ſtaet:

Sijn Vyandt yder kent, erkent oock het ghewelt
En ſcherpte van 't Gheweer, daer op Natuur hem ſtelt.

En Horatius hadde gheſeydt:

De Stier ſtoot met ſijn Hoorn, de Wolf bijt met ſijn Tandt:
Wie leert haer anders dit, als 't innerlijck verſtandt?

Lucretius ſeydt voorts:

Want elck Dier kent ſijn kracht, daer't ſich met ſtelt ter weer;
Het dert'le Kalf dat kent ſijn Hoorens oock al-eer
Sy 't voor-hooft dringen uyt; want daer met valt het aen
Op ſijnen Vyandt, die hem leedt heeft aenghedaen.

(3.) Waer van Galenus de meyninghe aldus verklaert: Wy ſien dat een yder Dier het gheen tot ſijnder beſcherminghe ghebruyckt, daer het alderkrachtighſte in is: Want een Kalf, dat noch gheen Hoornen heeft, dreyght al evenwel met dat deel des Hoofts, daerſe groeyen ſullen: En een Volen, hoewel het noch geen harde Klauwen heeft, ſlaet achter uyt; En een Hondeken, eer dat noch ſijne Tanden ſterck zijn, pooght te bijten. De ſelfde Galenus betuyght oock/ in't 1 Boeck der deelen des Lichaems/ dat de Menſch een ghedierte is/ tot Vrede en tot Oorlogh ghebooren; den welcken wel geen Wapenen aengeboren zijn: (4.) maer heeft de handt/ bequaem om Wapenen te maken/ en ghebruycken: Welcke handt men ſiet dat oock de Kinderen van ſelfs/ en van niemandt anders geleert zijnde/ voor Wapenen gebruycken. Soo ſeydt mede Ariſtoteles, in't 4 Boeck van de deelen der Gedierten/ Cap. 10. Dat de Handt den Menſche dient voor een Spietſe/ Swaert/ en allerhande Wapenen/ als waer mede hy alles kan aenvaerden en houden. Wat aen-gaet de gheſonde reden/ en nature der gheſelligheydt/ welcke voor het tweede/ en wel voornamelijck moet in

acht

acht ghenomen en onderſocht werden / die en verbiedt niet allerley ghe-
weldt: maer dat alleen / 't welck teghens de gheſelligheydt ſtrijdt; dat
is/welcke eens anders Recht wech neemt. Want de geſelligheyt ſtreckt
daer toe/ dat een yder het ſijne behoude / door ghemeyne hulpe en onder-
linghe bystant: 't welck men lichtelijck verſtaen kan / dat oock plaetſe
ſoude hebben/ al ware het eyghendom oft beheerſchinghe (ſoo wy die nu
noemen) niet ingevoert; want het leven/de ledematen/de vryheydt ſou-
den oock alſoo yders eygen zijn / ende en ſouden/dien-volgende/niet ſon-
der onghelijck van anderen beſchadight en aenghetaſt konnen werden.
Van ghelijcken die dinghen / die ghemeyn / en van niemandt noch ghe-
eyghent zijn te ghebruycken/en na eyſch der nature te verdoen/ſoude het
Recht zijn des ghenen / dieſe aentaſtede / en in beſittinghe nam: Welck
recht/wie't hem ſochte te benemen/die ſoude hem onrecht doen. Dit ſelf-
de han men nu/nae dat de beheerſchinghe oft eygendom/upt kracht van
wet oft ghebruyck / sijn fatsme en ghedaente bekomen heeft/ veel lichter
begrijpen; 't welck ick uytdrucken sal met de woorden van Cicero: Ge- 3. De Offic.
lijckerwijs het geheele Lichaem ſoude moeten verſwacken en om-komen, by
al-dien elck lidt ſijn eygen verſtant hadde; in ſulcker voegen, dat het meyn-
de wel te konnen varen, ſoo het de gheſontheydt des naeſten lidts tot hem
trock; Alſoo ſoude oock het gheſelſchap en de ghemeynſchap der Menſchen
noodtſakelijck t'onder-gebracht werden, by al-dien elck een van ons na ſich
trock de profijten van anderen, en van elck een pluckte wat hy konde tot
ſijn voordeel. Want dat elck een liever voor ſich ſelven, als voor anderen
verkrijght, 't geen tot onderhoudt des levens noodigh is, ſtaet yder een vry,
en de Nature ſtrijdt daer niet tegen: Doch dat en lijdt de Nature niet, dat wy
met beroovinghe van ander luyden goederen, onſe eyghen middelen, over-
vloedt en rijckdommen vermeerderen. Soo en ist dan niet tegens de Na-
ture van gheſelligheydt/ſich ſelven te voorſien en verſorgen/alſmen eens
anders Recht niet wech-neme: Dien-volgende is oock het gewelt/ dat
eens anders Recht ongheſchent laet/niet onrechtvaerdigh. 't Welck de
ſelfde Cicero aldus te kennen gheeft: Aenghesien daer tweederley manie- 1. De Offic.
re van ſtrijden is; d'eene door gedingh en rechts-pleginge, d'andere door Epiſt. Fa-
gewelt; van welcke de eerſte den Menſchen, de laetſte den Beeſten eyghen mil. 12. 3.
is; ſoo moet men ſich behelpen met de laetſte, alſmen de eerſte niet en kan l. 1. §. vim
ghebruycken. De ſelfde ſeydt op een ander plaetſe: Wat iſſer dat teghens vi. & de vi.
gheweldt ſonder gheweldt ſoude konnen gheſchieden? Wy Ulpianus vindt ervi armata.
ghy dit: Caſſius ſchrijft dat het gheoorloft is, gheweldt met gheweldt af te
keeren, en dat Recht verwerft men van de Nature: Waer uyt, ſeydt hy/
blijckt dat men Wapenen met Wapenen mach af-ſchutten. Ovidius ſeyt: Het
Recht laet toe de Wapenen aen te nemen tegens de ghewapende.

[Vermeerderinghen. (1.) Seneca in ſijn 124 Sendt-brief: Gelijck yder
Nature haer goedt niet voort-brenght, eer datſe volmaeckt is; alſoo is oock
des Menſchen goedt in den Menſche niet, voor dat de reden in hen volmaeckt
is. (2.) Seneca in ſijn 76 Sendt-brief: Dat is't beſte in een yder dingh,
daer toe het voort-ghebracht is, daer naer het gheſchattet werdt. Wat is't

beste in den Menschе? De reden en 't vernuft. Siet ooch de 121. en 128. Brief Juvenalis Satyra 15.

Des Zenoos Wetten ons wel alderbest behaghen,
Die leeren dat men wat, niet al, voor 't Lijf moet waghen.

(3.) Martialis: Het Kalf met 't Hoorn-loos Hooft al huppelt nae den strijdt. Porphyrius in't 3 Boeck/van geen Gedierten te eten: Een yder ghedierte kent en verstaet welck gedeelt aen hem swackste oft sterckste zy: het swacke bewaert het, het sterckste gebruyckt het, als de Pardel sijn Tanden, de Leeuw oock Klauwen en Tanden, het Paerdt sijn Klauwe, den Os sijn Hoornen. Chrysosthomus in't 11. van de Beelden: De ghedierten die sonder vernuft en reden zijn, hebben hare Wapenen in't Lichaem selver: als den Os Hoornen, 't Wilde Swijn Tanden, de Leeuw Klauwen. Maer Godt heeft my mijne Wapenen niet in de Nature des Lichaems, maer buyten het Lichaem ghestelt; daer door betoonende dat de Menschе een tam gedierte is, en dat het voor my niet alle-tijdt sulcke Wapenen te ghebruycken ghelegen is. Want ick dickwils 't gheweer aflegghe, somtijdts neme ick het weder op, op dat ick dan te vrijer en min gebonden zy, en niet alle-tijdt gedwongen werde de Wapenen te draghen, heeft hy verordent dat die van mijn Nature souden afghesondert zijn. Welcke laetste woorden seer wel accoorderen / met het ghene dat in den Text volget/ upt Galenus. (4.) Cassiodorus van de Ziele: Aenghesien de gestalte van 's Menschen Lichaem niet en vermagh met Hoornen, oft Tanden, oft snel vluchten (als andere Gedierten) sich te beschermen en verweeren, is hen vergunt een stercke Borst, en Armen, op dat hy het onghelijck, hen aengedaen, met der vuyst verdedigen, en door het tegen-stellen sijnes lichaems, als met een Schildt afweeren soude.]

II. 't Geen wy seggen: Dat niet alle Oorloghe strijdt teghens het Recht der Nature/werdt breeder bewesen upt de Heylighe Historie. Want als Abraham, met sijne Knechten en Bondt-ghenooten/door de Wapenen de overwinninghe bekomen hadde/teghens de vier Koninghen die Sodoma uptgheplundert hadden/ heeft Godt sijn daedt/ door sijnen Priester Melchisedech goedt ghekent; Want soo sprack Melchisedech tot Abraham: Ghelooft zy de Alderhooghste Godt, die uwe Vyanden in uwe handt heeft overghegheven, Genes. 14. 20. Nochtans hadde Abraham (die niet alleen een seer Heyligh/maer oock een seer Wijs Man was/ selfs/ naer het getuyghenisse der uptheemsche/ als Berosus en Orpheus) de Wapenen aenghenomen/soo upt de Historie blijckt/ sonder bysonder bevel Godts/derhalven steunende op het Recht der Nature. De Historie van de seven Volckeren / welcke Godt den Israëlijten hadde overgegeven om upt te roepen / en sal ick niet ghebruycken: Want daer is een bysonder gebodt geweest om upt te boeren Godts Oordeel/ ghestreecken over Volckeren/ die haer aen seer groove schelm-stucken schuldigh hadden ghemaeckt: Daerom dese Oorlogen in de Heylige Schrift eygentlijck de Oorlogen Godts genaemt werden/ als die op Godts bevel/ en niet door Menschen goedt-

goedt-dunckẽ aenghevanghen waren. Het dient beter ter saken/dat de Hebreen, onder het beleydt van Moses en Iosua, de Amalekijten, die haer geweldt aen-deden/met gewapender handt hebben afgeweert/ Exod.17. het welck Godt/eer't gedaen was/niet hadde gheboden: maer ghedaen zijnde/ heeft goedt ghekent. Daer-en-boven soo heeft Godt sijn Volck al-ghemeyne/ en eeuwigh-durende Wetten voorgheschreven/ hoe men Oorlogh voeren soude/Deuter.20. 10, 15. Daer mede te kennen gevende/ datter oock Rechtvaerdighe Oorloge kan zijn/ sonder sijn uytghedruckt bevel: Want hy maeckt aldaer openlijck onderscheydt/ tusschen het stuck van die seven Volckeren/ en het stuck van andere Natien: En nadien hy daer ter plaetse/ van de Rechtvaerdighe oorsaken/ om Oorloghe aen te nemen/niets en beveelt noch ordineert/ soo gheeft hy daer mede te kennen/dat se van Naturen ghenoegh openbaer zijn: Gelijck in de Oorloge van Jephtha tegens de Ammonijten was de beschermínge der Grensen en Landt-palen/ Iudic. 11. 17. Davids Oorloghe tegens de selfde/ dat sijn Gesanten gheschendet waren/ 2.Sam.10. Daer-beneffens oock staet aen te mercken/ dat de Godtdelijcke Schrijver tot den Hebreen seydt: dat Gideon, Barack, Samson, Iephtha, David, Samuel, en andere/door't geloove Koninghrijcken over'wonnen hebben/ sterck ghevvorden zijn in den Krijgh/ en datse de Legers haerder Vyanden in de vlucht geslagen hebben/.Cap.11. Vss. 33, 34. In welcke plaetse/gelijck het verbolgh van dat discours te kennen geeft/onder den naem van gheloove begrepen werdt/ een inbeeldinge/ daer door men ghelooft/ dat het ghene geschiedt/Godt behaghet. Soo seydt oock de Wijse Vrouwe/ dat David de Oorloghen Godts voerde/1.Sam.25. V.28. Dat is/Godtvruchtighe/en Rechtvaerdighe Oorloghen voerde.

III. 't Selfde dat wy seggen/wert mede bewesen door over-een-stemminghe van alle Volcken/ ende insonderheydt der Wijsen. Van't gheweldt/ daer door het leven beschermt werdt/ is bekent de spreucke van Cicero, die de Nature selfs getuygenisse geeft: Dit en is geen geschreven/maer een aenghevoren Wet; de welcke wy niet gheleert/ ontfangen/ oft ghelesen/maer die wy uyt de Nature aenghegrepen/gheput/en uytgedruckt hebben; in de welcke wy niet gheleert/ maer ghemaeckt; niet onderwesen/ maer ghevormt zijn; dat/ indien ons leven in eenige lagen/ 't zy in gewelt/ 't zy in de Wapenen/oft van Moordenaers/oft van Vyanden ware gheballen/ (1.) alle middelen eerlijck souden zijn om ons uyt het gevaer te redden. Item: Dat heeft de reden den Geleerden/ de noodtsakelijckheydt den Plompen/ de manieren en 't ghebruyck den Volckeren/en den Wilden Beesten de Nature selfs voorgheschreven/dat sy alle-tijdt alle gheweldt/ door wat hulpe sy oock konden/ van haer Lichaem/ van haer Hooft/en van haer leven souden keeren. Cajus de Rechts-gheleerde seydt: De natuurlijcke reden laet toe, sich te beschermen van ons perijckel. Florentinus de Rechts-geleerde: Het geschiet met Recht, dat men het gene, dat yemandt ghedaen heeft om sijn leven te beschermen, houdt met Recht van hem gedaen te zijn. Iosephus: Want dat is de Wet der Nature, de welcke

Pro Milone.

L. Itaque D. ad L. Aquil. L. ut vim. D. de Just. & Jur.

De bello Judair. Lib. 3. cap. 25.

welcke in allen krachtigh is, te willen leven; en dat is het ſelfde, waerom wy den genen, die ons opentlijck het leven willen benemen, voor Vyanden houden. **En dit heeft een ſoo openbare billijckheydt / dat wy oock in de Beeſten ſelfs (de welcke het Recht ſelve niet/ghelijck gheſeydt is/maer alleen een ſchaduwe daer van hebben) tuſſchen het gheweldt dat onghelijck doet / en dat onghelijck weert/ onderſcheydt maken. Want als Ul-**

Lib. 1. D. ſi quadr. paup. F. D. Para. Ait & paratum Aries.

pianus **geſeydt hadde/dat een redeloos Dier** (24) **gheen onghelijck conde ghedaen hebben; ſoo voeght hy-der nochtans dateliick by/ dat wanneer de Rammen oft Oſſen teghens malkanderen ſtooten/ en d'een den anderen ombrachten / men onderſcheydt maecken moſte / nae't ghevoelen van** Q. Mutius, **alſoo dat by al-dien die omghekomen was/die eerſt begonnen hadde / men de ſchade niet ſoude moghen weder eyſſchen; maer ſoo die omgekomen was/ die de oorſake daer van niet en was/ dat men als-dan de ſchade ſoude moghen weder eyſſchen. (Tot verklaringhe van dit ſal dienen 't gheen** Plinius **ſeydt:** De wreedtheydt der Leeuwen vecht teghens malkanderen niet; de Serpenten bijten de Serpenten niet; doch ſoo haer overlaſt geſchiedt, ſoo en iſſer geen onder haer allen, in welcke men niet vinde een toornigheydt, een Ziele die gheen onghelijck en kan verdraghen; ende ſoo men haer beſchadight, een bereyde dapperheydt om haer te beſchermen.

[Vermeerderingen. (1.) Seneca: De verſeeckertſte beſcherminge is, die naeſt by der hant is: een yder is hem ſelven bevolen. Quintilianus 7. cap. 3. De beſcherminghe moet het eerſte zijn in allen dingen; want van naturen is ons liever onſe behoudenis, als onſes wederpartijen verderf. **Daerom** Sophocles **wel ſeydt in** Trachinyis: Hadde hy ſich opentlijck beſchermt, Gode ſoude hem vergheven hebben, als eenen die met recht vochte. **Siet oock de Wet der** Wiſigotten, 6 Boeck, Tit. 1. cap. 6.

(2.) **Op ghelijcker wijſe ſpreeckt oock** Seneca **van de wilde Dieren:** Soo kan oock ſelfs de ghedurigheydt van aenhoudende weldaedt vermorwen de Gedierten, welcke geſtelt zijn buyten verſtant en waerdeeringe der weldaden. **Siet de gantſche plaetſe nae / in't 1 Boeck van de Weldaden/ Cap. 3. en vergheliickt daer teghen 't gheen wy op de Voor-reden upt** Philo **voorgheſtelt hebben.**]

IV. **Het blijckt dan ghenoegh van't natuurlijcke Recht/ dat men oock het Recht der Volckeren kan noemen/ dat door 't ſelfde niet alle Oorloghen verboden werden. Dat oock door het wil-keurlijck Recht der Volcken/ niet alle Oorlogen afgekeurt werden/ leeren ons ghenoegh de Hiſtorien/ midtſgaders de Wetten en Zeden van alle Volcken. Jae dat meer is/**

Lib. ex hor Jure. D. de Juſt. & Jur.

(1.) Hermogenianus **heeft gheſeydt dat de Oorlogh inghevoert was door het Recht der Volckeren: 't welck/mijns oordeels/een weynigh anders verſtaen moet werden/alſt gemeynlijck uptgelepdt werdt; te weten/dat ſeeckere forme en maniere van Oorloghen/ door 't Recht der Volckeren is ingevoert; en wat Oorloghen alſoo gheſtelt waren/dat die/volghens 't Recht der Volckeren / byſondere eyghenſchappen en koſtuymen hadden. Waer upt het onderſcheydt ontſtaet / dat wy hier naer ſullen moe-**

ten

ten ghebruycken / wanneer den Oorlogh onderscheyden werdt in een solemnelen oft alghemeynen Oorlogh / volghens 't Recht der Volckeren / die oock rechtvaerdigh / dat is / volkomen ghenaemt werdt / ende in een niet solemnelen / welcke doch daerom niet naer laet rechtvaerdigh te zijn / dat is / met het Recht over een te komen. Want andere Oorlogen / als sy maer een billijcke oorsake hebben / en staet wel het Recht der Volckeren niet toe: maer en stater oock niet teghen / soo hier nae breeder sal verklaert werden. Volghens 't Recht der Volckeren, seydt Livius, ist soo gestelt, dat men Wapenen met Wapenen af-keert: En Florentinus seydt het Recht der Volckeren te wesen / dat wy ghewelt en ongheluck af-keeren / en dat wy onse Lichaem beschermen. *Lib. 42.* *L. ut Vim. D. de Just. & Jur.*

[Vermeerderingh. (1.) De Schrijver van der Doorluchtighe Mannen leven in Themistocles: Hy heeft bekent, dat de Athenienſers door sijnen Raedt de Stadt met Muren hadden omcinghelt, 't gheen sy vermochten te doen door 't ghemeyne Recht der Volckeren, op dat sy te lichter mochten voor den Vyandt beschermen de ghemeyne, en hare Vaderlijcke Goden en Huysen.]

De swarighevdt van't Goddelijcke wille-keur-recht is grooter: En heeft niemandt hier teghen in te werpen / dat het Recht der Nature onveranderlijck is; en derhalven / dat Godt niets daer teghen-strijdende heeft konnen ghebieden: want sulcks is waerachtigh in die dinghen / welcke 't Recht der Nature verbiedt / oft gebiedt: maer niet in die dinghen / welcke alleen / volghens 't Recht der Nature / geoorloft zijn. Want de dinghen / welcke van dier aerdt zijn / dewijl sy eyghentlijck niet en zijn 't Recht der Nature / maer buyten 't Recht der Nature / soo konnense / oft verboden / oft geboden werden. Van eenighen pleeght dan voor eerst tegen der Oorlogh by-ghebracht te werden / de Wet die Noë en sijnen Nakomelingen ghegeven is / alwaer Godt aldus spreeckt / Genes. 9. Vss. 5. 6. Ick sal oock U L. dat is, uwer Zielen Bloedt weder eyschen; van alle Dieren sal ick het eyschen; ende ick sal oock de Ziele des Menschen weder eyschen van de handt des anderen, als sijn Broeder zijnde. Die Menschen Bloedt, dat in den Mensche is, vergooten sal hebben, diens Bloedt sal vergooten werden: want Godt de Mensche nae sijn Beeldt ghemaeckt heeft. Het gheen dan hier ghesepdt werdt / van 't Bloedt weder te eyschen / verstaen sommighe seer generael; en 't andere / datter staet van't Bloedt weder te stoorten / houden sy voor een dreyghement / maer voor gheen toe-stemminghe oft goedt-vindinghe: Gheen van beyden kan ick aen-nemen. Want het verbodt / van gheen Bloedt te vergieten / en streckt sich niet verder / als 't gheen in de Wet ghesepdt werdt: Ghy en sult niet Doodtslaen: 't welck bekent is / dat de Hals-straffen niet en heeft wech-genomen / noch oock den Oorlogh. Dese Wet dan / soo wel als die / en stelt niet soo seer wat nieuws / alsse wel het Recht der Nature / voor quade ghewoonte verduystert zijnde / verklaert / en wederom verhaelt. Dien-volgens moeten de woorden in sulcken sin verstaen werden / welcke eenighe faute in sich verbaet: gheliickerwijs wy onder den naem van Doodt-

V.

slagh / niet allerley ombrenghen eens Menschen en verstaen / maer een voor-bedachte ombrenginge des onschuldigen. Maer 't geen datter nae volght / van 't Bloedt wederom te vergieten / gheeft mijns oordeels niet de bloote daedt / maer 't Recht om Bloedt te moghen vergieten te kennen. Dese sake verklare ick aldus: 't Is van naturen niet onbillijck / dat yemandt soo veel quaedts lijde / als hy gedaen heeft / volghens 't geen dat het Recht van Rhadamanthus genaemt werdt:

Soo yemandt lijdt het gheen hy and'ren heeft ghedaen,
Soo werdt noch buyten Recht, noch billijckheydt gegaen.

[By Apollodorum, in't 2 Boeck: Rhadamanhi Wet: Indien yemandt sich wreeckt aen den ghenen die hem eerst overlast ghedaen heeft, mach dat onverbeurt doen.]

Seneca de Vader heeft dese meyninghe aldus uytghedruckt: Door een seer rechtvaerdighe verwisselinghe van lijden, soo ontfanght eener tot sijn straffe, 't gheen hy tot straffe voor een anderen hadde bedacht. Wt kennisse van dese natuurlijcke billijckheydt sprack Cain, sich bewust zijnde van sijns Broeders neerslagh / Genes. 4. V. 14. Wie my vinden sal, die sal my Dooden. Maer Godt heeft in die eerste tijden / 't zy om datter noch weynigh Menschen waren / oft datter noch weynighe haer met overlast te doen vergrepen / dat het niet noodigh en was een exempel te stellen / het gheen natuurlijck scheen ghedoorloft te zijn / den Doodt-slagh / door sijn verbodt tegen-gehouden: en heeft gewilt / dat men des Doodt-slaghers aenraken / en ommeganck vlieden soude / maer het leven hem niet benemen. Ghelijckerwijs oock Plato in sijne Wetten heeft inghestelt; en Euripides leert met dese Versen / dat eertijdts in Griecken-landt gebruyckelijck was:

Ons Ouders wijsselijck, in voorgheleden tijden,
Wie 's Menschen Bloedt vergoot, 't gesel-schap deden mijden,
En Burger-omganck vlien: om sulck een snood' bestaen,
Te boeten niet door Doodt, maer uyt haer Oogh te gaen.

Lib. 3. Waer toe oock dient 't gheen Thucydides seydt: Het is gelooflijck, dat in ouden tijden, selfs oock voor grove misdaden, lichte straffen gheweest zijn; (1.) Maer als die metter tijdt weynigh gheacht wierden, is men tot het Lib. 2. Dooden ghekomen. Lactantius seydt: Want het scheen als-noch onghedoorloft te zijn, met de Doodt te straffen de ghene, die, oftse schoon boose, nochtans oock Menschen waren. De gissinghe en nae-raminge van Godes wille / genomen uyt soo een vermaert seyt / is tot een Wet gheworden: Alsoo dat Lamech, diergelijcke stuck begaen hebbende / [oft beter / indien hy eenigh diergelijcke stuck bedreve; want de woorden die hy Mosen slaen / konnen dien sin oock draghen] sich vast inbeelde / dat hy / volghens dat exempel / onghestraft soude blijven / Genes. 4. V. 24. Maer doe

nu

nu al voor de Sundt-bloedt / ten tijde van de Reusen / de onghebondenheydt/van sonder onderscheydt Doodt te slaen/ de overhandt ghenomen hadde/ soo heeft Godt het menschelijck gheslacht/ nae de Sundt-vloedt weder opgherecht zijnde/ op dat de selfde gewoonte niet wederom sterck indringhen soude / goet gevonden 't selfde quaedt met meerder strengigheydt te stupten: En hebbende de sachtigheydt der voorleden eeuwe aen een zijde gheselt/ heeft oock selfs toe-gelaten/ 't gheen de Nature leerde/ niet onbillijck te zijn; te weten / dat hy onschuldigh soude zijn / die een Doodt-slagher ombrachte. [Iosephus: Ick bevele dat men sijn handen reyn houde van des Menschen Doodt-slagh: doch soo yemandt Doodt-ghe-slaghen heeft, dat hy ghestraft werde.] Het welcke nae-der-handt / als de Gerechts-pleginghen inghestelt waren/ om groote redenen tot de Rechters alleen is inghetogen: Alsoo nochtans/ datter oock selfs/nae dat de Wet Mosis gegeven was/ een teycken van de oude maniere overgebleven is/in't Recht des genen/die den neder-gheslagenen aldernaest in Bloedt bestondt; waer van hier naer breeder sal gheseyt werden. Wy hebben tot een voortreffelijcken Autheur / van dese onse uytlegginghe / den Abraham; de welcke/alsoo hem de Wet/aen Noah ghegheven/ niet onbewust en was / de Wapenen heeft aenghenomen teghens de vier Koninghen/ als't welck hy gantschelijck geloofde met die Wet niet te strijden. Alsoo heeft oock Moses geboden met Wapenen tegen te staen de Amalekijten die sijn Volck bestreden; ghebruyckende/ namelijck/ het Recht der Nature: want het en blijckt niet dat aen Godt over dese saecke in't bysonder raedt gevraeght zy/Exod.17. V.9. Voeght hier nu oock by/dat kennelijck is/dat de hals-straffen niet alleen teghens de Doodt-slagers/ maer oock teghens andere grove misdaders gebruyckt zijn; niet alleen by de uytheemsche Volckeren/ maer oock selfs by den Voedtster-kinderen der Goddelijcke Leere / Genes. 38. V.24. Alsoo de gissinghe en naeraminghe van de Goddelijcke wille / de natuurlijcke reden selfs mede helpende / van ghelijck tot ghelijck voort-ghegaen was / dat het ghene teghen een Doodt-slagher ghestelt was / niet onbillijck scheen teghens andere grove misdaders. Want daer zijn sommige dingen die soo hooghe en waerdigh gheschat werden als het leven: Ghelijck zijn de achtbaerheydt oft goeden naem/de Maeghdelijcke schaemte/de Houwelijcktse Trouwe; of die dinghen / sonder welcke het leven niet kan veyligh noch verseeckert zijn: gelijck is het ontsigh des gebiedts/welck de Societeyt en Gemeynte te samen houdt; teghens de welcke / soo wie misdoen/ niet een haer beter schijnen te wesen/ als de Doodt-slagher. Hier toe behoort oock de oude van handt te handt overgeleverde Leere/ welcke de Hebreen hebben / dat Godt de Kinderen Noë meer Wetten ghegheven heeft/ alsser van Mose beschreven zijn/ om dat het tot sijn voornemen genoegh was/dat hy de selfde in de bysondere Wet der Hebreen nae-der-handt verhatede. Alsoo blijckt oock datter een oude Wet geweest zy teghens de Huwelijcken der nae-Bloedt-Vrienden / al-hoe-wel die van Mose op haer plaetse niet verhaelt en wert / Levit.18. Onder die dingen/

welcke Godt den Kinderen Noë bevolen hadde / seggheńse dit oock gheweest te zijn: Dat niet alleen de Doodt-slaghen / maer oock de Overspelen/en het Bloedt-schendigh by-slapen: Item/geweldighe ontschakinghen/met de Doodt ghestraft wierden; het welcke de woorden Iobs bevestighen / Cap. 18. ℣. 11. Daer-en-boven oock de Wet / door Moseń gegeven/ voeght soodanige redenen by de hals-straffen/welcke niet min by andere Volcken/als by de Hebreen gelden/ ghelijck te sien is Levit. 18. verss. 24, 25, 27, 28. Psal. 101. vers 5. Proverb. 20. vers 8. Ende van den Doodt-slagh werdt insonderheydt gheseydt / dat de Aerde niet konde gereynigh werden/dan door't vergieten van des Doodt-slägers bloedt/ Num. 35. verss. 31, 33. Daer-en-boven ist seer ongherijmt te dencken/dat aen't Hebreeusche Volck vergunt soude zijn / de goede ordere en tucht/ niet het ghemeyn en yders in't particulier beste en welvaren te bevestighen met hals-straffen / en sich door Oorloge te beschermen; en dat het selfde den anderen Koninghen en Volckeren doen ter tijdt niet soude gheoorloft gheweest zijn; en dat nochtans die Koninghen en Volckeren noyt van de Propheten souden vermaent zijn / en ghewaerschouwt / dat Godt het ghebruyck der hals-straffen/en alle Oorloghen af-keurde/ gelijck sy van andere sonden dickwils vermaent zijn. Jae wie soude niet lieber in't tegen-deel gelooven/ aenghesien de Wet Mosis, de oordeelen en gherechts-pleginghen betreffende / een uytghedruckt beeldt van Godts wille hadde/ dat de Volckeren wel en Godtvruchtelijck souden ghedaen hebben / soose haer Wetten nae de selfde hadden aenghestelt? 't Welck voorwaer gheloofsijck is dat de Griecken/en sonderlinghe die van Attica ghedaen hebben; waer door soo grooten gelijckheydt in't oude Attische/ en het Romeynsche twaelf Taeffelen-recht / 't welck daer uyt genomen is/met de Wetten der Hebreen gevonden werdt. Dese dingen zijn mijns beduncken ghenoegh/ om te doen blijcken/dat de Wet/die Noë gegeven is / soo niet te verstaen zy / als die ghene willen / die door dese reden alle Oorloghen bevechten/ en soecken wech te nemen.

[Vermeerderingh. (1.) Servius op't 1 Boeck Æneidos, over't woordt Luëtis, op't 2 Boeck over Expendere, op't 6 Boeck over Pendere, seydt dat die maniere van spreken her-komt van Geldt te geven / 't welck by ouden tijden pleeght toe-ghewoghen te werden/aengesien by den Ouden alle straffen maer Geldt-boeten waren. Plinius verhaelt in syn Natuurlijcke Historie/7 Boeck/ Cap. 57. dat het eerste hals-gerechte tot Athenen in de Rechter-plaetse gehouden is.]

VI. Die dinghen/welcke uyt den Euangelio by-gebracht werden teghens den Oorlogh/ die hebben meerder schijns; in welcker onderzoeck sal ick niet voor bekent nemen/'t geen beele voor vast houden/ dat in den Euangelio/buyten de Articulen des Geloofs/en gheboden der Sacramenten/ niets ghevonden werdt / 't welck niet conform en zy het Recht der Nature: want ick sulcks in dien sin / in welcken het van meest alle ghenomen werdt / houde onwaerachtigh te zijn. Dat stae ick gaerne bekent/ dat ons in den Euangelio niets gheboden werdt / 't welck geen natuurlijcke

lijcke eerbaerheydt in sich soude begrijpen; maer dat wy door de Wetten Christi niet verder souden verbonden zijn / als tot die dinghen / aen welcke ons het Recht der Nature eygentlijck verbindt/en sie ick gheen reden waerom ick sulcks soude toe-staen. En moet men sich verwonderen van die ghene / welcke anders ghevoelen / hoe sy sich bemoeyen en arbeyden om te bewijsen/dat die dinghen/ welcke in den Euangelio verboden werden / nae't Recht der Naturen ongheoorloft souden zijn; als daer is/by-Wijven te houden/ Echt-schеydinghe/veel Vrouwen te hebben. [Hier toe dient 't gheen Hieronymus seydt: Des Keysers Wetten zijn wat anders, als Christi Wetten. Wat anders ist 't gheen Papinianus; wat anders 't gheen onse Paulus ghebiedt.] Dese dingen zijn wel soodanigh/ dat de reden selfs leert/ dat het eerlijcker sy die te laten; doch en zijn sulcks niet / in de welcke / soose maer door de Goddelijcke Wet niet verboden waren/eenighe ongheoorlofde schandelijckheydt kan ghespeurt werden. Doch wie derft segghen / dat wy door 't Recht der Nature verplicht werden aen 't ghene / dat ons Christi Wet ghebiedt / dat wy door malkanderen het leven moeten laten? 1.Ioh.3. vers 16. Iustinus seydt: Naer drift der Nature te leven, is des ghenen, die noch niet en ghelooft. [Dese spreucke Iustini staet in't schrijven aen Zenam: en de selfde meyninghe is by Origenes in de Extracten / welcke Philocatia ghenaemt werden.] Doch ick en sal ooch die ghene niet nae-volghen / die wat anders / dat van gheen kleyner ghewichte is/ door vast houden: Dat Christus / als hy Matth.5. en verbolgens sijn ghеboden gheeft/ de Wet Mosis alleen soude uytleggen: Want de woorden/ menighmael verhaelt/ luyden wy anders: Ghy hebt ghehoort dat den Ouden gheseydt is, maer ick segghe U L. Welcke tegen-stellinghe/ ghelijck mede de Syrische en andere Oversettinghen te kennen ghеven/dat het woordt den Ouden, beteyckent tot den Ouden, niet van den Ouden; ghelijck uw' Luyden beteyckent tot u Luyden, niet van u Luyden. Nu/ de Oude en zijn gheen andere gheweest/ als die ten tijden Mosis leefden: want die dinghen die by-gebracht werden/ en zijn niet de Leere der Wet-gheleerden / maer van Moses selver / 't zy van woordt te woordt / oft nae den sin. Ghy en sult niet Doodt-slaen/ Exod.20. vers 30. Wie Doodt-slaet/die sal des Oordeels schuldigh zijn/ Levit.21. vers 21. Num.35 verss.16, 17, 30. Ghy en sult gheen Overspel doen/Exod.20. vers 30. Wie sijn Huysvrouw verlaet / die ghеve haer een Scheydt-brief/ Deuter.24. vers 1. Ghy en sult geen valschen Eedt doen/ maer sult den Heere betalen dat ghy ghesworen hebt / Exod.20. vers 7. Num.30. vers 2. Ooge om ooghe/tandt om tandt/ (te weten/mach men weder eysschen door de Magistraet/) Deut.19. vers 21. Levit.24. vers 20. Ghy sult uwen Naesten (te weten / Israëlijt) lief hebben / Levit.19. vers 18. Deuter.23 ende sult uwen Vyandt haten / te weten / die seven Volckeren / (met de welcke haer verboden werdt vriendtschap te houden / oft sich over haer te erbarmen/) Exod.34. vers 11. Deuter.7. vers 1. [De Doorluchtighe Abarbaniel seydt op Deuter.23. vers 21. dat door de Wet is toe-gelaten d'Eer te haten.] Tot dese moet men ooch voegen en

by doen de Amalekijten / teghen welcke den Hebreen geboden werdt onverſoenlijcke Oorloghe te voeren / Exod. 17. vers 19. Deuter. 25. vers 19. Doch om de woorden Chriſti te verſtaen / moet in aller manieren waergenomen werden / dat de Wet Moſes tweeſins aenghemerckt werdt; te weten / oft nae het ghene dat ſy ghemeen heeft met andere Wetten / die van den Menſchen plegen gemaeckt te werden / voor ſoo vele ſy de grove en ſware ſonden / door vreeſe van ſichtbare ſtraffen / bedwinght en intoomt / Hebr. 2. vers 2. en op deſe wijſe het Hebreeuſche Volck in den ſtaet der Burgerlijcke gemeynſchap houdt / in welcken ſin ſy genaemt werdt de Wet des vleeſſchelijcken ghebodts / Hebr. 7. vers 16. en de Wet der daden / Rom. 3. vers 27. of nae 't ghene dat der Wet Godts eyghen is; te weten / voor ſoo veel ſy oock verepſcht de ſuyverheydt des ghemoedts / en ſoodanighe daden / welcke ſonder tijdtlijcke ſtraffe konnen naeghelaten werden; in welcken ſin ſy genaemt werdt een Geeſtelijcke Wet / Rom. 7. vers 14. 't ghemoedt verheughende / Pſal. 19. zijnde by de Latiniſten / Pſal. 18. vers 9. De Wet-geleerde en Phariſeen te vreden zijnde met het eerſte deel / ſtelden het tweede / dat treffelijcker was / ter zijden / en ſcherpten het ſelfde den Volcke niet in: 't Welck waerachtigh te zijn / niet alleen uyt onſe Boecken / maer oock uyt Ioſephus en de Hebreeuſche Rabbijnen kan beweſen werden. Doch wat dit tweede deel belanght / moet men oock weten / dat de deughden / die van den Chriſtenen verepſcht werden / oock den Hebreen / oft aenghevreſen / oft geboden werden; doch niet in ſulcken graedt en vreedte als den Chriſtenen. (1.) Ende in deſe beyderley ſin ſtelt Chriſtus ſijne ghebooden teghens de Oude: Waer uyt blijckt dat Chriſti woorden niet alleen een bloote uytleggínghe zijn van de Wet Moſis. Doch aen de kenniſſe van deſe ſake / is ons niet alleen geleghen in dit ſtuck / dat wy nu onder-handen hebben / maer oock in veele andere dinghen; op dat wy de authoriteyt en macht van de Wet der Hebreen / niet hooghер als billijck is / en ghebruycken.

[Vermeerderingh. (1.) Siet op't eynde van't eerſte Capittel ſommighe dingen aengetoyckent die hier toe dienen. Daer is een ſeer treffelijcke ſpreucke van Chryſoſthomus, van den Maeghdelijcken ſtant / Cap. 44. In voortijden en was ons geen ſoo grooten mate der deughden op-geleydt: maer ſich te wreecken aen den genen die ons ongelijck aen-dede, en den genen die ons ſchelde, wederom met ſchelden te betalen; en naer Gheldt te trachten was gheoorloft: Iae oock ſonder valſheydt te ſweeren, voor een ooghe, een ooghe uyt te ſlaen, en ſijn Vyandt te haten, noch oock welluſt te ghebruycken, toornigh te werden, noch oock d'een Huyſvrouw uyt te ſtooten, de andere in te halen, en was niet verboden. Het is weynigh dat ick noch gheſeydt hebbe: De Wet liet oock toe, dat men op een tijdt twee Huysvrouwen mocht hebben: en was ſoo in deſe, als in andere ſaecken, veelvoudighe toe-ghevinghe in die tijden: Maer nae Chriſti komſte is de wegh veel engher gheworden. In't ſelfde Boeck / Cap. 83. Van ons, en van haer, en werdt niet de ſelfde mate der Deughden vereyſcht. De ſelfde / in't Diſcours / dat de Sone den Vader ghelijck zy; welck in't 6 Tomus

ſtaet /

staet / seydt: Dat in den Euangelio is verscherpinghe, en by-voeginghe van gheboden.]

VII. Overslaende dan de bewijs-redenen / die onses oordeels weynigh te bedupden hebben / stellen wy voor 't eerste en voornaemste ghetuygenisse / tot bewijs dat het Recht / van Oorloghe te voeren / niet t'eenemael door de Wet Christi werdt weeh-ghenomen / de woorden Pauli, upt 1. Tim. 2. vers. 1, 2, 3. Soo vermane ick nu voor alle dinghen, datter ghebeden, smeeckingen, voorbiddinghen, danckseggingheu geschieden voor alle Menschen, voor Koninghen, en alle die in Hoogheydt gheselt zijn, (1.) op dat wy een gherust stille leven leyden moghen, in alle Godtsaligheydt en Heyligheydt: Want dat is goedt en aengenaem by Godt onsen Salighmaker, die wil dat alle Menschen saligh werden, ende tot de kenniss der waerheydt komen. Want hier werden ons drie dinghen gheleert: Dat het Gode aenghenaem is / dat de Koningen Christenen werden: datse / Christenen ghewoorden zijnde / Koninghen blijven; 't Welck Justinus Martyr aldus verklaert heeft: Dat bidden wy, dat de Koninghen en Princen te ghelijck, met haer Koninghlijcke Macht, een rechtschapen verstandt en ghevoelen mochten krijghen. Ende in't Boeck / ghenaemt Ordinantien van Clemens, bidt de Ghemeynte om Christelijcke Overheden. [Ten ware ghy't lieber wildet oversetten / om een Christelijck af-schepdt upt dit leven.] Dan oock / dat Gode mede aenghenaem is / dat de Christelijcke Koninghen den anderen Christenen een gheruste leven verschaffen. Maer hoe doch? Dat verklaert d'Apostel op een ander plaetse / Rom. 13. vers 4. Sy is Godts Dienaresse, u ten goede: Soo ghy doet dat quaet is, soo vreest, want sy en draeght het Swaerdt niet te vergheefs, want sy is Godts Dienaresse; een wreeckster, om te straffen den ghenen, die quaedt ghedaen heeft. Onder 't Recht des Swaerdts werdt begrepen allerley dwangh / gheljck het by de Rechtsgheleerden somwijlen oock soo verstaen werdt: Alsoo nochtans / dat het voornaemste deel daer van / dat is / het ware ghebruyck des Swaerdts / niet en werde uptgheslaten. Tot verklaringe van dese spreuche / en dient niet weynigh den tweeden Psalm: De welcke / hoe-wel hy in David verbult is / nochtans meer / en volkomender op Christum past / gelijck men lesen kan Actor. 4. vers 25. cap. 13. vers 33. Hebr. 5. vers 5. Dese Psalm vermaent alle Koninghen / dat sy eerbiedighlijck den Sone Godts souden aenmemen; dat is / datse hem ten dienste souden staen / voor soo veel / namelijck / als sy Koninghen zijn / gelijck Augustinus wel upt-leydt; wiens woorden / dese sake beroerende / ick hier by sal voeghen: In desen dienen de Koninghen Gode, voor soo veel sy Koninghen zijn, gelijck haer van Godt bevolen werdt, als sy in haer Rijck het goede ghebieden, en het quade verbieden; niet alleen dat de Menschelijcke ghemeynschap, maer oock 't gheen de Goddelijcke Religie is betreffende. En op een ander plaetse: Op wat wijse dienen dan de Koninghen den Heere in vreesen, anders, als datse die dinghen, die teghens de bevelen Godts gheschieden, door een Godts-dienstighe strengigheydt verbieden, en straffen? Want voor soo veel hy Koningh is, dient hy Godt op een ander wijse, als voor soo veel hy een Mensche is.

Contra Cresc. Gram. lib. 3.

Ad Bonif. Epist. 50.

En

En weynigh daer nae: Daer in dienen de Koninghen den Heere, voor soo veel sy Koninghen zijn, als sy doen om te dienen, dat sy anders niet doen konnen als Koninghen zijnde. Het tweede bewijs gheeft ons de selfde spreuckte/waer van wy nu een ghedeelte hebben by-ghebracht/ te weten/ Rom. 13. alwaer de hooghste Macht / als daer is de Koninckliycke/ ghesepdt werdt van Godt te zijn/en een Ordinantie Gods genaemt werdt: Waer uyt besloten werdt/ dat-mense moet ghehoorsamen ende eeren/ en dat noch van herten; en dat de gene/die haer weder-staet/Godt weder-staet: By al-dien door't woordt Ordinantie, alleen verstaen wierdt een sake/die Godt maer alleen niet en wil beletten/ gelijckerwijs Godt hem aen-stelt ontrent de sonde / soo en soude daer uyt gantsch gheen verbandt van eere en ghehoorsaemheydt/insonderheydt die van herten komt/konnen voort-vloeyen: En d'Apostel soude als-dan ter plaetse/daer hy dese Macht soo gheweldigh prijst / niet ghesepdt hebben / 't welck oock niet mede op de Moorderijen en Dieverijen konde gepast werden. Hier uyt volght dan/dat dese macht verstaen moet werden ingestelt te zijn van de goedt-bindende wille Godts. Waer uyt verder besloten werdt / nadien Godt gheen teghen-strijdighe dinghen en wil / dat dan dese macht niet en strijdt teghens den wille Godts / die ons in den Euangelio gheopenbaert is/en alle Menschen verbindt. Ende werdt dese reden niet krachteloos ghemaeckt hier door/dat de ghene/die doen ter tijdt in regeeringe waren/als Paulus dese dingen schreef/gesepdt werden/ gheen Christenen geweest te zijn: want voor eerst en is sulcks allenthalven niet waerachtigh. Want Sergius Paulus, een Stadt-houder van Cypren, was nu al een Christen gheworden / Actor. 13. vers 12. op dat ick nu voor-by gae 't gheen een oudt seggghen gheweest is van der Edessener Koningh; waer onder misschien yets niet al te waerachtigh loopt: maer soo nochtans/ dat het schijnt van de waerheydt sijn oorspronck ghenomen te hebben. [Edessa is gheleghen in Osroëne. De naem van Abgarus is te dier plaetsen seer gemeyn/ als blijckt uyt oude Medalien/ Tacitus, Appianus, Dion, soo in de Extracten/ voor langhen tijdt uytghegheven / als Nieuwe/ Capitolinus.] Voorts soo en is't verschil niet van de persoonen / oft die Godtloos gheweest zijn / maer oft die bedieninghe in haer-lieden Godteloos gheweest zy; het welcke wy seggen dat van den Apostel ontkent werdt/wanneer hy sepdt/dat de bedieninghe van Godt ingestelt is/oock voor die tijdt / en datmense derhalven eeren soude in't binnenste des herten en ghemoedts/waer over Godt eyghentlijck sijn heerschappije heeft. Soo konden dan oock Nero, en die Koningh Agrippa, welcken d'Apostel Paulus soo ernstelijck vermaent de Christelijcke Religie aen te nemen/ Actor. 26. Christenen werden; d'een / behoudens sijn Koninghlijcke/ d'ander / behoudens sijn Keyserlijcke macht: de welcke sonder 't ghebruyck des Swaerts en der Wapenen niet kan verstaen werden. Ghelijck dan oock de Offerhanden/ volghens de Wet / eertijdts Godtsdienstigh waren / al-hoe-wel datse van Godtloose Priesters gheoffert wierden; soo is het Opper-gebiedt oock een Godsdienstighe sake/ al bezitse schoon

schoon een Goddeloos Mensche. [Het welcke Chrysosthomus over dese spreucke des Liefs tot den Romeynen seer wel verhandelt.] Het derde bewijs werdt ghenomen uyt de woorden Iohannis des Doopers, de welcke ernstelijck gevraeght zijnde van de Jodische Soldaten (van de welcke veele duysenden onder de Romeynen dienden / ghelijck sulcks uyt Josephus en andere Schrijbenten klaerlijck blijckt) wat sy doen mosten/om den thoorn Godts te ontblieden? soo en heeft hy haer niet bevolen haren dienst af te legghen/ghelijck hy doen moste/soo dat Gods wille ware gheweest: maer datse gheen overlast souden doen / datse niemandt souden bedriegen/en met hare besoldinghe souden te vreden zijn / Lucæ cap. 3. vers 14. Op dese woorden Iohannis des Doopers, verbatende ghenoeghsaem een toe-stemminghe en goedt-vindinghe van den Oorlogh / ghevender veele tot antwoordt/ dat 't gheen Iohannis geboden heeft/soo verre verschilt van Christi gheboden/ dat Iohannis het een/en Christus wat anders heeft moghen leeren. Het welcke dan niet han aenghenomen oft toe-ghestaen werden om dese redenen. Iohannis en Christus hebben op eenderley wijse de Hooft-summa voorghedraghen: Bekeert u, want het Rijck der Hemelen is ghenadert, Matth. 3. vers 2. en Cap. 4. vers 17. Christus seydt selfs dat het Koninghrijck der Hemelen (dat is / de nieuwe Wet: want de Hebreen zijn ghewent de Wet met den naem van't Rijck te noemen) is begonnen in-ghenomen te werden van de daghen Iohannis af / Matth. 11. vers 12. Iohannis werdt ghesegdt ghepredickt te hebben den Doop der boetvaerdigheyt/tot vergevinge der sonden/Marc. 1. vers 4. De Apostelen werden ghesegdt even het selfde ghedaen te hebben in den Name Christi/Actor. 2. vers 38. Iohannis verepscht vruchten die der boetvaerdigheydt waerdigh zijn; en die sulcke vruchten niet voort en brenghen/ dreyght hy den ondergangh/ Matth. 3. verss. 8, 10. Verepscht wercken der liefde boven de Wet / Lucæ cap. 3. vers 11. De Wet werdt ghesegdt geduurt te hebben tot Iohannis; dat is/dat van hem een volmaeckter Leere aenghevanghen is / Matth. 11. vers 13. En den aenvangh des Evangelij werdt van Iohannis af ghereeckent / Marc. 1. vers 1. Lucæ 1. vers 77. Iohannis selfs wert gesegdt meerder als een Propheet/ Matth. 11. vers 9. Lucæ cap. 7. vers 26. als gesonden zijnde om den Volcke te geven salighmakende kennisse/Luc. 1. vers 77. om het Evangelium te verkondighen/ Luc. 3. vers 18. Oock en onderscheydt Iohannis nerghens Jesum van hem selven/ door verschil en onderscheydt in ghebooden: (al hoe wel Christus/als het ware Acht/ die dinghen die Iohannis in't gros/en niet soo oordentlijck oft bescheydelijck/nae de wijse der eerste beginselen hadde aenghewesen / duydelijcker en bescheydelijcker gheleert heeft:) maer daer door/dat Jesus was die beloofde Messias/ Actor. 19. vers 4. Iohan. cap. 1. vers 29. te weten/die Koningh des Hemelschen Rijcks/welcke den ghenen die in hem souden ghelooven/ de kracht des Heyligen Geestes gheven soude/ Matth. 3. vers 11. Marc. 1. vers 8. Luc. 3. vers 16. De vierde bewijs-reden/die my dunckt van gheen kleynen ghewichte te zijn/is dese: By al-dien het Recht van aen't leven te straffen/ en de Burgers met

Wapenen teghens de Moordenaers en Roovers te beschermen / werdt wech-ghenomen/soo sal daer op volghen een aldergrootste onghebondenheydt van schelm-stucken / en als een Sundt-vloedt van boosheden: Dewijl men selfs nu / daer de Recht-bancken en Oper-scharen in ghebruyck zijn / de boosheydt swaerlijck kan bedwinghen. [Chrysosthomus tot den gheloovighen Vader: Om deser Luyden wille zijn de Gherechts-bancken, Wetten, Executien, en soo menigherley soorte van straffen.] Dienvolghens/by al-dien Christus soodanighen staet hadde willen inboeren/ wiens ghelijcke nopt ghehoort en was / soo soude hy buyten twijffel/ dat met de alder-uptdruckelijckste en bysonder uptgheleesen woorden hebben moeten bevelen / dat niemandt over eens anders leven vonnis strijcken soude / dat niemandt Wapenen soude voeren; 't welck men nochtans nerghens leest dat hy ghedaen heeft: want de dinghen die by-gebracht werden/zijn/oft gantsch generael en onbepaelt/oft duyster. Nu soo leert de billijckheydt/ en ghemeyne reden selfs / dat generale woorden niet alleen inghetrocken/en de dobbelsinnige twijffelachtige bequamelijck uptghelevdt moeten werden: maer dat men oock van de eyghenschap / en 't aenghenomen ghewoonlijcke ghebruyck der woorden wel eenighsins moet wijcken/ om te ontwijcken dien sin/welcke de grootste swarigheyden achter sich soude slepen. De vijfde bewijs-reden zy dese: Dat men met gheen reden kan betoonen/dat de Wet Mosis, soo veel de Gerechts-pleginghen aen-gaet / opgehouden heeft/ eer dat Jerusalem verwoestet wierdt; en met de selfde / de ghedaente en hope der Republijcque verviel en onder-ginck. Want noch in de Wet Mosis werdt eenighe sekere tijdt ghestelt/hoe langhe die duren soude/nochte Christus oft de Apostelen spreecken nerghens van het ophouden van die Wet/dan voor soo veel schijnen kan sulcks begrepen te zijn in de verwoestinghe der Republijcque/als wy ghesepdt hebben: Jae Paulus sepdt in't teghendeel/ dat de Opper-Priester ghestelt is / om te oordeelen volghens de Wet Mosis, Actor. 24. vers 3. Christus sepdt selve in sijn voor-reden sijnder gheboden/ dat hy niet ghekomen is om de Wet te ontbinden / maer om te vervullen / Matth. 5. vers 17. Hoe dat van de Wet der Ceremonien te verstaen zy/kan lichtelijck afghenomen en verstaen werden: want de afbeeldinghen werden vervult / als de volmaeckte ghedaente selfs te voorschijn werdt ghebracht. Maer hoe kan het waerachtigh zijn van die Wetten/ welcke tot de oordeelen over de misdaders behooren; indien Christus de selfde/soo sommighe meynen/door sijn komste/heeft wech-genomen? By al-dien dan de verbintenisse aen die Wet duurde/soo langhe der Hebreen Staet en Republijcque staende bleef / soo volght daer uyt / dat de Joden / oock tot Christum bekeert zijnde/ soo sy tot het Magistraets-Ampt beroepen wierden / 't selfde niet hebben konnen weygheren te bedienen; en dat sy niet anders hebben konnen oordeelen / als Moses haer hadde bevolen. Voorwaer / als ick alle dese dinghen by my selven overlegghe/ soo en kan ick niet vinden eenighe de gheringhste nae-ramingh oft giffinghe/waer door een Godtvruchtigh Menschе bewoghen zijnde/

hoo-

hoorende die woorden Christum spreecken/anders soude hebben konnen ghevoelen. Dat bekenne ick wel / dat voor de tijden Christi sommighe dinghen zijn toe-ghelaten gheweest ; 't zy ten opsichte van de uptwendighe onghestrafthepdt / 't zy ook ten aensien van de supverhepdt des herten/ (want die dinghen nu nauwer te ondersoecken / en is niet noodigh / en ten komt my ook niet gheleghen) de welcke Christus sijnen navolgheren heeft verboden ; Als by exempel : om allerley misnoegen sijn Hupsvrouw te verlaten ; voor 't Gerechte wraecke te eysschen over den ghenen die ons ghequetst heeft : Doch tusschen die geboden Christi/ en sulcke toe-latinghen / is wel eenighe verschepdenheydt / maer gheen teghen-strijdighepdt. Want die sijn Hupsvrouwe behoudt/die sijn wraeke/ die men hem voor sijn particulier schuldigh was/ vergheeft / die en doet niet teghens de Wet / maer doet het ghene / 't welck de Wet aldermeest begheert. Met de Rechter ist wy anders ghestelt/ den welcken de Wet niet toe-laet / maer gebiedt den Doodt-slagher met den Doodt te straffen / soo dat hy selfs voor Godt schuldigh soude wesen / by al-dien hy't niet en dede. Soo dan Christus desen Rechter verbiet den Doodtslagher met de Doodt te straffen/ soo strijdt sijn verbodt gantschelijck teghen de Wet/en ontbindt de Wet. De seste reden om te bewijsen/ dat de Oorlogh niet en strijdt teghens de gheboden des Euangelij/ is genomen van't exempel van Cornelius , den Hooft-man over hondert / welcke den H. Gheest / een onghetwijffelt teycken van de rechtvaerdighmakinghe/ van Christus heeft ontfanghen ; en van den Apostel Petrus in Christi Naem gedoopt is : doch en leest men niet/ dat hy sijnen dienst heeft verlaten/oft van Petrus vermaent sy om dien te verlaten. Men vindter die hier op antwoorden/dat/nadien hy van Petrus in de Christelijcke Religie is onderwesen / daer onder ook moet begrepen zijn / het onderwijs van den Krijghs-dienst te verlaten. By al-dien het seker en buyten twijffel ware / dat het verbodt van den Oorlogh en Krijghs-dienst mede onder de gheboden Christi begrepen ware/ soo soude deser Luyden seggen wat schijns hebben. Maer aengemerckt het nergens uytdruckelijck gebonden werdt/ soo most daer van ten minsten hier ter plaetse/ daer't eygentlijck te passe komt/wat gheseydt werden/op dat de Nakomelinghen niet onwetende bleven in de regulen van haren schuldigen plicht. De Euangelist Lucas en pleeght niet met stil-swijghen voorby te gaen/wanneer de qualiteyt en hoedanigheydt der persoonen eenige bysondere veranderinghe des levens verepschte ; ghelijck men elders/en met namen Actor. 19. vers 19. sien kan. Het sevende bewijs desen ghelijck werdt ghenomen/ uyt het gheen wy van Sergius Paulus hebben beginnen te seggen ; want in de Historie sijnder bekeeringhe/ en siet men noch blijck/noch teycken/ van dat hy het Magistraets-Ampt soude verlaten hebben / oft dat hy vermaent soude zijn het selfde te verlaten. Nu/'t geen niet vertelt wert/ dat insonderheydt / soo wy gheseydt hebben / vertelt most werden / dat moet men houden niet gheschiedt te zijn. De achtste bewijs-reden kan zijn/ (2.) dat d'Apostel Paulus, verstaen hebbende de laghen der Joden/

de selfde den Oversten heeft willen te kennen gheven: Ende wanneer hem de Overste met Soldaten voorsien hadde / voor welcker beschermínghe hy veylígh soude moghen reysen / heeft daer niet tegen geseydt; hy heeft oock den Oversten oft Soldaten niet vermaent / dat het Godt niet en behaeghde / gheweldt met gheweldt te wederstaen: Daer Paulus nochtans die ghene was / de welcke gheen gheleghentheydt / om een yder sijn schuldighe plicht te leeren / oft selfs naer liet / oft wilde datse van anderen soude naegelaten werden / 2. Timoth. 4. vers 2. Laet hier by komen de neghenste reden; dat het eyghen wit en eynde van een eerlijcke en behoorlijcke sake / niet on-eerlijck noch onbehoorlijck kan zijn. Maer het is eerlijck / jae een ghebodt / onse gheweten verplichtende / volghens des Apostels Pauli verklaringhe / dat wy Schattinghe betalen: Doch het eynde en oogh-wit van de Schattingen / is / dat de Publijcque Machten en Overheden moghen hebben / waer uyt sy konnen verhallen de kosten / welcke sy doen tot beschermínghe der goede / en straffe der quade / Rom. 13. verss. 4, 6. Cornelius Tacitus spreeckt recht te passe tot dit propoost: Men kan noch de ruste der Volckeren sonder Wapenen, noch de Wapenen sonder besoldinghe, noch de besoldinghe sonder Schattinghe hebben. *Histor. lib. 4.*

't Gheen Augustinus schrijft / is dit segghen gheheel gheljck: Daerom, seydt hy / gheven wy Schattinghe, op dat men, om de noodtsakelijckheydt, den Soldaet besoldinghe verschaffe. Het tiende bewijs geeft ons de plaetse / Actor. 25. vers 11. alwaer Paulus aldus spreeckt: Soo ick yemant veronghelijckt, en wat doodt-waerdighs begaen hebbe, ick en weyghere niet te sterven. (3.) Waer uyt ick besluyte / dat Paulus in die meyninghe is gheweest / oock nae de verkondinghe van de Wet des Euangeliums / datter sommige misdaden zijn / welcke de billijckheydt lijdt / oft oock vereyscht dat met de Doodt ghestraft werden. 't Welck dan van gelijcken Petrus leert / 1. Brief, Cap. 2. verss. 19, 20. By al-dien Godt doen ter tijdt gewilt hadde dat men alle hals-vonnissen soude na-laten / soo hadde Paulus hem selven wel konnen ontschuldighen / maer hadde de Luyden in dat gevoelen niet moeten laten blijven / als oft het nu wel soo wel als eertijdts gevorloft was de misdadighers met de Doodt te straffen. Maer nu bewesen zijnde / dat men nae de komste Christi hals-straffen mach met recht in't werck stellen / soo meyn ick te gheljck bewesen te zijn / dat men eenighen Oorlogh voeren mach / te weten / teghens veele die schuldigh en gewapent zijn; de welcke / op datse ghestraft moghen werden / men met Weldt-slagh moet overwinnen. Want de macht en stoutigheydt der misdadighe / om teghenstandt te doen / gheljckse in een voorsichtighe beraedtslaginghe kan haer insien en gewighte hebben / soo en vermindertse doch van't Recht selve niet. Het elfde bewijs kan zijn / dat Christi Wet alleen die Wet Mosis heeft werck-ghenomen / waer door hy de Heydenen van den Heydenen af-sonderde / Ephes. 2. vers 14. Maer die dingen / welcke / 't zy van Naturen / oft door over-een-stemminghe der wel-ghemanierde Volckeren / voor eerlijck gehouden werden / is soo wijdt van daer / dat hy soude werck-ghenomen hebben / dat hyse onder het generale en al-

gemeene

gemeene gebodt van alle eerlickheydt en deught begrepen heeft / Phil. 4. vers 8. 1. Corinth. 11. verss. 13, 14. Maer nu soo werden de straffen der misdaden / en de Wapenen die't ongelijck weeren / van naturen voor prijs-waerdigh gehouden / ende werden onder de deughdt van rechtvaerdigheydt en weldadigheydt ghereckent. Ende hier staet in't voorby gaen aen te mercken / de dwalinghe der ghener / die het Oorloghs-Recht der Israëlijten alleen daer uyt willen halen / om dat haer Godt het Landt Canaan ghegheven hadde. Want dit is wel een rechtvaerdighe oorsake/maer niet de eenighe. Want ock voor die tijden soo hebben de Godtvruchtighe/door't belepdt van reden/Oorloghen ghevoert/gheliick ock de Israëlijten selfs daer nae om andere oorsaken ghevorloght hebben; als David om de ghestchonden Ghesanten. Daer-beneffens/ 't gheen een yeghelijck/volgens 't Menschelijcke en Natuurlijcke Recht/ bezit/dat komt hem soo wel toe/ als oft hem Godt hadde ghestchoncken; ende dat Recht en werdt door't Euangelium niet weck-genomen.

[Vermeerderingen. (1.) Seneca, Epist. 73. seydt: Dat de ghene, welcke de Philosophie ghetrouwelijck toe-ghedaen zijn, met onwaerheydt beschuldight werden, en ghehouden voor verachters der Overheden, en Koningen. Ter contrarien / seydt hy: Geen andere zijn danckbaerder teghens de selfde: en dat niet sonder reden. Want sy en bewijsen niemandt meerder voordeel, als den ghenen, welcke moghen gebruycken gherustе ledigheydt. De Brief is waerdigh gheleſen te werden/daer in men ock dit vindet: De weldaedt van desen Vrede, die tot allen sich uytstreckt, betreft naeder de gene, welcke die recht en wel ghebruycken.

(2.) Het Concilium van Africa ghebruyckt de authoritept van dese passagie: Teghens welcker ontsinnigheydt konnen wy verkrijghen gheen onghewoonlijcken, noch van de Schrifture vreemden bystandt; als wanneer d'Apostel Paulus, ghelijck uyt de ghetrouwe Handelinghe der Apostelen bekent is, de t'samen-spanninghe der oproerighen ock door hulpe der Soldaten afgheweert heeft. Augustinus gebruyckt ock de selfde spreucke dickwijls; als Epist. 50. aen Bonifacium: Epist. 154. aen Publicolam, daer hy seydt: Indien de Schelmsche menschen in die Wapenen ghevallen, oft daer door ghesneuvelt waren, soo en soude doch Paulus, in't storten van haer Bloedt, gheen sijne misdaedt erkennen. De selfde / Epist. 164. Paulus heeft bestelt dat hem ock beschuttinghe van ghewapende mochte ghegheven werden.

(3.) Soo seydt hy ock Actor. 28. vers 18. Om dat gheen schuldt des Doodts in my en was. Justinus, Apolog. 2. Datse ghestraft werden, welcke niet ghelijckmatigh nae die geboden leven, maer alleen met den naem Christenen zijn, en datse van U L. selfs ghestraft werden, sulcks wenschen wy ock selfs.]

Laet ons nu ock besien/ op wat redenen de tegen-strijdende meyninghe steunt / op dat de Godtvruchtighe overweghers te lichter moge oordeelen / welckers redenen meest weghen. Door eerst soo placht by-ghebracht te werden de voorseggінghe van Esaias: (1.) Seggende/ dat het VIII.

gheschieden soude/ dat de Volckeren van hare Swaerden / Spaden / en van hare Spietsen / Zickels souden maken; dat d'een teghens d'ander gheen Swaerdt soude in de handt nemen / noch meer leeren Krijghen/ Cap. 2. vers 4. Doch dese voorsegginghe moet / oft onder sekere conditie en bedingh verstaen werden/ gelijck veele andere dinghen; te weten/dat wy verstaen dat het soo gheselt soude zijn/ by al-dien alle Menschen/ de (2.) Wet Christi aen-namen / en naer quamen / waer toe Godt van sijn zijde niet soude laten gebreecken: Nu/ dat is een-mael seker/ by al-dien alle Menschen Christenen wierden/en Christelijck leefden/ datter gheen Oorloghen wesen souden. Het welcke Arnobius alsoo heeft uytgedruckt: „ Indien sy alle te gelijck/welcke niet door gheslalte der Lichamen/ maer „ door kracht der reden verstaen / dat sy Menschen zijn/ een weynigh wil- „ den luysteren naer sijne heylsame en vredighe Ordinantien en Wetten/ „ en dat sy niet opgheblasen door haren hoobaert en grootsheydt / lieber „ haer eyghen sinnelijckheydt / als sijne waerschouwinghen en vermanin- „ ghen gheloofden; de gantsche Werelt soude nu al van over langhe / het „ ghebruyck van't Yser / tot sachtmoedigher wercken ghewendet zijnde/ „ leven in een seer sachte gherustigheydt / en tot heylsame eendracht / door „ onverbalschte stichtinghe van verbonden accorderen. Lactantius mede „ verklaert dit alsoo: Wat sal-der ghebeuren indiense alle tot eendracht „ verstaen? Het welcke ghewisselijck sal konnen gheschieden/ indien sy de „ verderffelijcke en Godtloose ontsinnigheydt wech-werpende / onnoosel „ en rechtvaerdigh zijn willen. Oft het moet verstaen werden louterlijck soo alst luydt; in welcken sin ghenomen zijnde / leert en wijst de saecke selfs / dat dese voorseggingh nog niet vervult en is: maer dat de ver- vullinghe van die / gheljck ook mede van de alghemeyne bekeeringhe der Joden / noch staet te verwachten. Op welck van dese beyderley wijse men het neemt/ soo en kan daer uyt niet-met-allen besloten werden teghens de rechtvaerdigheydt der Oorloghe/ soo langhe men noch Men- schen vindet / die de Vrede-lievende den Vrede niet en laten ghenieten/ maer door gheweldt haer soecken te beschadighen. Wt het vijfde Cap. Matthæi is men ghewoon veel bewijs-redenen voort te halen; tot welc- ker onderzoeck het van nooden is/dat wy ons wederom indachtigh ma- ken/ en ghedencken 't gheen wy een weynigh te voren ghesepdt hebben: By al-dien Christi voornemen ware gheweest/ alle hals-gherichten/ en 't Recht van Oorloghen wech te nemen / dat hy dat soude ghedaen heb- ben met seer uytdruckelijcke en eyghene duydelijcke woorden / om de groote ghewightighedt en nieuwigheydt der sake; en dat des te meer/ om dat gheen Jode anders dencken en konde / als dat de Wetten Mosis, ghehoorende tot de Gerechts-plegingh en staet der Regeeringe / hare kracht mosten behouden over de Joden/ soo langhe als die Republijcque standt hielt. Albevorens dan van dese sake ghewaerschouwt zijnde / laet ons de kracht van yder Text ordentelijck onderzoecken. Het teghen- strijdighe gevoelen dan / haelt sijn tweede beschermingh en schutsel uyt dese woorden: Ghy hebt ghehoort dat gheseydt is, oogh om oogh, en tandt

om

om tandt: maer ick segghe u-luyden, wederstaet niet die u veronghelijckt: (*Laraschang*. 't welck de Griecken vertalen TOO ADIKONTI, dat is/ den verongheliickenden/ Exod. 2. vers 13. als oock in de verantwoordinghe Stephani, die sijnen naesten verongelijckte/ Actor. 7. vers 27.) Maer die u slaet aen uwe rechter Wanghe, keert die oock uw' andere toe. Want hier uyt besluyten sommighe/ datter gheen ongelijck mach/ 't zy af-geweert/ oft gewroken werden; 't zy publijcquelijck van de Overheydt/ oft particulierlijck van yder op sijn eyghen handt. Doch sulcks en segghen die woorden niet: Christus en spreeckt hier de Overigheydt niet aen/ maer die ghene/ die veronghelijckt werden. Daer-en-boven soo en handelt Christus hier niet van allerhande veronghelijckinghe/ maer soodanige/ als dan is een Kinneback-slagh; want de volgende woorden houden en binden in de alghemeynheydt der voorgaende woorden. Van gheliicken in't volghende ghebodt; Die met u wil pleyten om uwen Tabbaert te krijghen, laet hem oock den Mantel; (3.) Verdt niet t'eene-mael verboden/ dat men niemandt voor den Rechter/ oft Schepdts-man soude moghen roepen/ volghens de uytleggínghe van Paulus, die niet alle Pleyten en verbiedt/ 1. Corinth. 6. vers 4. Maer belast de Christenen/ datse voor onheylighe Oyer-scharen teghens malkanderen niet en souden dinghen; ende dat/ volghens het exempel der Joden/ by de welcke dese spreucke was aenghenomen: Die eenighe Israelitische saken brenght voor vreemde Rechteren, die verontheylight den Name Godts. Maer Christus wil/ om onse lijdtsaemheydt te oefenen/ dat wy om soodanighe dinghen/ die wy lichtelijck weder konnen krijghen/ als daer is een Tabbaert/ oft/ indien't soo van nooden is/ den Mantel met den Tabbaert/ niet en sullen te Rechte gaen: maer al hebben wy schoon 't meeste gheliick/ 't vervolgen van onse Rechte laten varen. Apollonius Tyanæus seyde/ dat het een Philoosooph niet en betaemde om een sommetjen Geldts te Recht te gaen. De Schout, seydt Ulpianus, en laeckt dies Mans daedt niet, die liever sijn goedt missen wil, als daerom veel Pleyten; want dese ghedachte van dien, welcke de Processen verfoeyt, en is niet te misprijsen. 't Gheen Ulpianus seydt/ dat van den Vromen voor goedt ghehouden werdt/ dat ghebiedt Christus; nemende de stoffe van sijn gheboden uyt die dinghen/ welcke de alderheerlijckste zijn/ en de Menschen voor de alderbeste houden. Doch soo en kondt ghy hier uyt niet wel besluyten/ dat een Vader/ oft oock een Vooght/ soo hy daer toe ghedwonghen werdt/ voor Recht niet en soude moghen beschermen/ 't gheen noodigh is tot onderhoudinge sijner Kinderen/ oft der Weesen. Want een Tabbaert en Mantel is wy wat anders/ als 't ghene/ waer van men leven moet. In de Ordinantien van Clemens, werdt van een Christen Mensche ghesepdt: Indien hy Proces heeft, dat hy sal benaerstighen te verdraghen, al soude hy oock eenige schade lijden. Het gheen dan pleeght gesepdt te werden van die dinghen/ welcke de zeden betreffen/ komt hier oock te passe/ datse niet tot op een haerreedt nae omhepnt oft bepaelt zijn/ maer datse hare seeckere ruymte en breedte hebben. Soo mede in 't gene dat nae-der-handt volght: Wie u

Philostr. §. 2. 15.

Lib. Item si §. 1. *& D. de alien. jud. mut. Causa- facta.*

Lib. 1. c. 45.

dwingen

Vers 41. dwingen sal een mijle weeghs met hem te gaen, gater twee met hem; Heeft de Heere Christus niet ghesproken van hondert mijlen weeghs / welcke reyse den Menschen in sijn handel te seer soude verhoorten / maer van een; en soo't alsoo te passe komt / van twee. Welcke wandelinghe quansuys niet veel en is te achten. De meyninghe dan hier van / is / dat wy om die dinghen / die ons sonderlinghe niet grootelijcks en konnen hinderen / op ons Recht niet moeten dringhen / maer liever meer gheven / als een ander begheert; op dat onse lijdtsaemheydt en goet-dadigheydt oyer Man bekent mach werden. [Iustinus in sijn 2 Apolog. Het geen hy seydt, dient daer toe, dat wy teghens allen sullen zijn gheduldigh, bedienstigh, en niet

Vers 42. toornigh.] Voorts soo volght: (4.) Gheeft den ghenen, die van u begeert; ende en set hem niet af, die van u wat te leen wil hebben. Soo ghy dat sonder onderscheydt en bepalinghe verstaet / ghy en kondt niet harder noch strengher bedencken. Die gheen sorghe en draeght voor sijn Huysghenooten, is ergher als een ongeloovigen, seydt Paulus, 1. Timoth. 5. vers 8. Laet ons dan volghen den selfden Paulus, de alderbeste uytleggher van sijns Meesters Wet; de welcke de Corinthers, tot mildtdadigheydt te bewijsen / aen die van Jerusalem opwerkende / seydt: Niet op dat het andere ruym hebben, ende ghy bekrompen: maer op dat uwen overvloedt haer gebreck ghelijckelijck (5.) te hulpe kome, 2. Corinth. 8. vers 13. Dat is / (ick wil de woorden van Livius in een ghelijcke sake gebruycken /) op dat ghy uyt het ghene dat tot uwen Rijckdom toe-vloeyt en aenwasset, ghy de noodtdruftigheydt van andere te hulpe komt en onderhoudet: Welcken sin men oock vindet by Xenophon, in't leven van Cyrus: 't Gheen ick sie dat in mijne Schatten alleen schiet, dat verstrecke ick tot behoefligheydt mijnder Vrienden. Laet ons met ghelijcke billijckheydt dit ghebodt / dat wy nu verhaelt hebben / uytleggen. De Hebreeusche Wet / ghelijck sy de vryheydt van Echt-scheydinghe vergunde / op datse de hardigheydt der Mannen tegens hare Vrouwen soude stutten; alsoo lietse den verongelijckten en beschadighden toe / om eyghen wraeke / tot de welcke die Natie seer gheneghen was / te verhinderen / dat hy vergoedinghe van den ghenen / die hem verongelijckt hadde / niet door sijn eygen handt / maer door die Overheydt mocht eysschen: 't welck de Wet der twaelf Taeffelen oock ghevolght heeft; Soo yemandt een lidt ghebroken heeft, die doe men van ghelijcken. Doch soo verre ist van daer / dat Christus (de Leeraer van grooter lijdtsaemheydt) den verongelijckten soude vry stellen wraeke te eysschen / dat hy oock sommighe verongelijckinghen niet eens wil gheweert hebben; 't zy dan door eyghen ghewelt / oft door het Gerechte. Maer wat verongelijckinghen? Te weten / die licht te verletten / en over te komen zijn: [Siet Chrysostomum, op 2. Corinth. 8.] Niet als oft dit en swaerdere / oock niet prijs-waerdigh ware: maer dat hy hem te vreden houdt met seeckere inghetooghene verdraeghsaemheydt. Tot dien eynde heeft hy een exempel gestelt in een Kinneback-slagh / die 't leven niet en raeckt / noch het Lichaem en vermindert / maer betreyckent slechts eenighe verachtinge van ons / die ons niet een haer erger maeckt.

Seneca,

Seneca, in't Boeck van de ſtantvaſtigheydt eens Wÿſen Mans/ maeckt onderſcheydt tuſſchen verongheliickinghe en ſmadelÿckheydt: De eerſte, ſeydt hy / is van naturen ſwaerder, maer deſe lichter; en valt alleen den teeren en delicaten ſwaer, daer door ſy niet gequetſet, maer alleen verſtoort werden: Soo groot is de loſſigheydt en ydelheydt der ghemoederen, dat ſommighe niets voor ſmartelijcker konnen houden: ſoo vindt men Slaven die liever gegeeſſelt werden, als een oor-bandt ontfangen. De ſelſde ſchrÿft op een ander plaetſe: De ſmaedtheydt is minder dan veronghelijckinghe; over welcke men eer klaghen, als die wreecken en te recht uyt voeren kan, die oock gheen Wetten ſtrafbaer ghekent hebben. Soo ſeydt eenen hy Pacurius: Ick lijde lichtelijck 't onghelijck, iſt datter gheen verſmaetheydt onderloopt. Ende een ander hy Cæcilius: Ellende kan ick lichtelijck draghen, ſoo daer gheen onghelijck by en komt: en noch kan ick veronghelijckinghe verſetten, ſoo der gheen verſmaetheydt in de wegh is. Demoſthenes mede; Want gheſlagen te werden, hoe-wel het ſwaer valt, ſoo en valt het doch den eerlijcken en vry-hertighen ghemoederen ſoo ſwaer niet, als met verachtinghe en verſmadinghe gheſlaghen te werden. De ſelfde Seneca, die hy terſtont vermaenden/ſeydt een weynigh nae't voorghemelde/dat de ſmerte/ welcke uyt verſmaethepdt ontſtaet / is een herts-tocht / ontſtaende uyt een kleynmoedigheydt/ ſich intreckende en ontſtellende over eenige eerroerighe daedt oft reden. In ſoodanighe gheleghenthepdt dan/ſoo ghebiedt Chriſtus de lijdtſaemheydt en verdraeghſaemheydt: En op dat niemandt het oude ſegghen / Door 't oude onghelijck te verdraghen, noodight ghy het nieuwe te doen, teghen-werpe; ſoo voeght hy daer by/ dat men liever oock (6.) het tweede onghelijck ſal verdraghen / als dat men het eerſte ſoude teghen-ſtaen/en afweeren: om dat ons daer door gheen ander quaedt werdt aen-ghedaen / als (7.) alleen 't gheen beſtaet in een ſotte inbeeldinghe. De Wangetoeckeren, betreckent nae de Hebreeuſche maniere van ſpreecken/ met ghedult verdragen; als blÿckt uyt Eſai. 30. vers 6. Ierem. Klaegh-Lieden 3. vers 30. Tacitus noemt het: Sÿn aengeſicht der ſmaethepdt bieden/ in't 3 Boeck der Hiſtorien: [En Terentius in Adelphis: 't Aengheſicht bieden.]

Het derde bewÿs werdt ghenomen uyt het gheen hy Matthæus volght: Ghy hebt ghehoort, datter gheſeydt is: Ghy ſult uwen Naeſten lief hebben, ende uwen Vyandt haten: Maer ick ſegghe u, hebt uwe Vyanden lief, zeghentſe die u vloecken, bidt voor de ghene die u beſchuldigen en vervolgen. Want sommighe meynen dat de hals-ſtraffen en de Oorloghen ſtrÿden met ſoodanighe liefde en weldadighepdt tegens de Vyanden en beſchadighers. Maer dat's licht om te wederlegghen/by al-dien wy de wooden van de Hebreeuſche Wet ſelfs overweghen. Den Hebreen wierdt gheboden / dat ſy haren Naeſten ſouden lief hebben / te weten / die een Iſraëlijt was: (8.) Want dat het woordt Naeſten, aldaer ſoo moet genomen werden / blÿckt uyt Levit. cap. 19. als men het 17 vers by het 18. voeght / en daer mede verghelijcht. Niet-te-min was de Overighepdt gheboden de Doodt-ſlaghers / en andere grove Sondaers te Dooden:

En des niet tegen-staende/hebben de elf stammen/de stamme Benjamin, om een schandelijcke misdaedt/met rechtvaerdigen Oorlogh verbolght/ Judic. 21. Dies niet teghen-staende / heeft David, welcke de Oorloghen des Heeren voerde / het Rijck dat hem belooft was / van Isbozet sonder sonde met Wapenen weder ghevorderd. Ghenomen dan schoon dat/ als nu den naem van Naesten wijder uytghebreydet is tot allen Menschen/ om dat sy alle in ghemeyne ghenade aenghenomen / en gheen Volckeren van Godt verworpen zijn ; soo is nochtans geoorloft tegens alle Menschen / 't welck doen teghens de Israëlijten gheoorloft was / de welcke Godt doen ghebiedt lief te hebben / min noch meer als hy nu wil dat wy alle Menschen lief hebben. Indien ghy oock wilt/ dat in de Euangelische Wet een grooter en sterckter liefde gheboden is / men kan't oock toe-staen/by al-dien maer dat oock voor seker gehouden werde/ (9.) dat men alle Menschen niet even seer en sterck moet beminnen / maer den Vader meer als een vreemden : soo moet men oock het welbaren des onschuldighen/ boven het welbaren des schuldighen ; 't gemeyne boven het particulier stellen / volghens de wel-ghereguleerde Wet der Liefde. Maer uyt dese liefde der onnooselen en onschuldighen/ zijn ghesproten de Hals-straffen/en Godtvruchtige Oorloghen. Besiet de Zede-spreuck/ welcke staet Proverb. 24. vers 11. Soo moeten dan de gheboden Christi/ van yder een lief te hebben/ alsoo verbult/ en nae-ghekomen werden/ by al-dien der geen grooter en rechtvaerdiger liefde tegen-staet. (10.) Het is een oudt en bekent seggben : Het is soo grooten wreedtheydt allen, als niemandt te vergeven ofte sparen. Voeght hier by/dat ons geboden wert/ dat wy onse Vyanden moeten lief hebben / naer het exempel Godts/ die over de quade sijn Sonne laet op-gaen. Maer die selfde Godt straft sommighe boose Menschen in dit leven / en salse naer dit leven straffen met de swaerste straffen. Met welcke reden te gelijck weder-leydt werden die dinghen/die tot dit propoost pleghen by-gebracht te werden van de sachtmoedigheydt/die den Christenen is geboden. Want Godt wert sachtmoedigh/barmhertigh/en langhmoedigh ghenaemt/ Jon.4. vers 2. Exod.34. vers 6. Maer daer-beneffens soo beschrijft ons oock de Schrifture voorgaens sijne gramschap teghens de wederspannighe/ dat is/sijnen wille om te straffen / Num. 14. vers 18. Rom. 11. vers 8. [Siet hier van Cyrillum, in't 5 Boeck teghens Julianum.] En de Overigheydt is ghestelt tot een Bedienster van dese gramschap / Rom. 13. vers 4. Moses wordt gheprezen van weghen sijne sachtmoedigheydt : maer de selfde heeft niet-te-min de misdadighe ghestraft / oock met de Doodt. Ons wert voorgaens belast/ dat wy Christi sachtmoedigheydt en verdraeghsaemheydt sullen naevolghen : Maer Christus is nochtans die ghene/ die de ongehoorsame Joden seer swaerlijck gestraft heeft/Matth. 22. V. 7. (11.) En die de godloose/na verdienste/ten jongsten dage sal verdoemen. (12.) De Apostelen hebben naghevolght haers Meesters sachtmoedigheyt/die nochtans de macht/haer van Godt gegeven/ gebruyckt hebben tot straffe der boosdoenders/ 1. Cor. 4: 21. en cap. 5. V. 5. 1. Tim. 1: 20.

De

De vierde plaetſe die teghen-ghewozpen werdt / is Rom. 12. vers 17. Vergeldt niemandt quaedt met quaedt: beſorght dat eerlijck is in yder Mans ooghen: ſoo't gheſchieden kan, ſoo veel in u l. is, met alle menſchen in vrede levende: u ſelven (13.) niet wreeckende, mijn bemínde, maer gheeft den thoorn plaetſe: Want daer is gheſchreven, my komt het wreecken toe, ick ſal't verghelden, ſeydt de Heere: Soo dan, by al-dien uwe Vyandt honghert, ſoo ſpijſt hem; ſoo hy dorſtigh is, geeft hem te drincken. Want ſoo ghy dat doet, ſoo ſult ghy vyer-kolen op ſijn hooft vergaderen. Werdt niet overwonnen van het quade, maer overwindt het quaedt met het goede. Doch hier op kan men het ſelfde antwoozden/ dat op de boozſeyde plaetſe gheſeydt is. Want doen ter tijdt / als Godt gheſeydt hadde / My komt de wraecke toe, ick ſal't vergelden, wierden de hals-ſtraffen in't werck gheſtelt/ en daer waren Wetten gegheven van Krijgh te voeren. Daer-enboven ſoo wierdter oock gheboden/dat men den Vyanden/te weten/haer Landt-luyden zijnde/ weldaden ſoude bewijſen/ Exod. 23. verſ. 4. 5. Alle deſe dinghen nochtans/ en namen/ ſoo wy geſeydt hebben/ noch de hals-ſtraffen/noch de rechtvaerdighe Oozloghen/ oock teghens de Iſraëlijten ſelfs/niet weth. Dien-volghende/en mogen oock nu de ſelfde woozden/ oft dierghelijcke gheboden / al iſt datſe haer wijder uptſtrecken/ tot ſulcken ſin niet gherucht werden: en dat des te minder / om dat de afdeylinghe der Capittelen niet van den Apoſtelen ſelfs / oft Luyden van haren tijdt/maer veel later gheſtelt zijn/ om de leſinghen te onderſcheyden/ en de plaetſen te lichter konnen aenwijſen. Derhalven / het ghene waer mede nu het 13 Cap. begint / Alle Ziele zy de voornemelijcke Machten onderdanigh, en wat daer nae volght/ is vaſt gheknocht gheweeſt/ met die gheboden/die daer handelen van gheen wzaecke te begheeren. Nu/ Paulus ſeydt in deſe verhandelinghe/dat de openbare Machten/Godts Dienaers en wzeeckers zijn tot thoozn (dat is / tot ſtraffe) van quaet-doenders: Ooghenſchijnlijck daer mede onderſcheydt makende tuſſchen die tot bewzderinghe van't ghemeyne beſte gheſchiedt / en van Godts weghen in't werck gheſtelt werdt / en ghereeckent moet werden onder de wzaecke / die Godt alleen booz hem ſelven behouden heeft: en die wzaecke/ welcke om ſijn eyghen leet te wzeecken/ en ſijn moedt te koelen/ gheplecght werdt / welcke hy recht booz-henen hadde verboden. Want ſoo ghy wilt / dat oock de wzaecke / welcke ten ghemeynen beſte gheſchiedt/ in dat verbodt begrepen zy; wat waſſer ongherijmder/ dan/ nae dat hy gheſeydt hadde / dat men niemandt aen het leven/en aen den hals ſtraffen mochte/ terſtont daer na te ſeggen/dat daerom de Publijcque machten van Godt gheſtelt zijn/datſe van Godts-weghen en in ſijn plaetſe de booſdoenders ſtraffen ſouden? De vijfde plaetſe die ſommighe by-bzengen/is 2. Corinth. 10. vers 3. Hoe-wel wy in den vleeſche wandelende, geen Oorloghen des vleeſches voeren: want de Wapenen onſes Krijghs en zijn (14.) niet vleeſſchelijck, maer van Godt, machtigh tot nederwerpinghe der ſtercken; en watter meer na volght: Doch deſe plaetſe en dient niet ter ſake. Want ſoo wel 't gheen booz gaet / als datter nae volght / betoont/

dat Paulus aldaer onder den naem Vleesch verstaet de swacke conditie en gheleghenthеydt des Lichaems / die men met ooghen sien konde/ en welcker-halven hy veracht wierdt. Hier teghens stelt Paulus sijn Wapenen / te weten / de macht die hem / als een Apostel zijnde / ghegheven was / om de wederspannighe te bedwinghen/ hoedanighe hy gebruyckt hadde teghens Elymas, den Corinthischen Bloedt-schender / Hymenæus, en Alexander. Dese macht/seydt hy/niet vleesschelijck ; dat is/krachteloos / maer in teghendeel / uytnemende sterck te zijn. Wat raeckt doch sulcks het Recht van aen't leven te straffen/ oft Oorlogh te voeren ? Ja ter contrarien / om dat de Ghemeynte te dier tijdt de hulpe van de Publijcque Machten niet en hadde ; daerom hadde Godt tot haerder beschermінghe die wonderbare macht ghegheven : welcke van dier tijdt af/ dat de Kercke Christelijcke Keysers heeft ghekreghen/ vast heeft begonnen af te nemen : ghelijck het Manna opghehouden heeft / doen het Volck Israëls in vruchtbare Landen was ghekomen. De plaetse die ten sesten werdt by-ghebracht uyt Ephes.6. vers 12. Doet aen de gantsche Wapeninghe Godts, op dat ghy bestaen meught teghens alle listen des Duyvels, om dat ghy gheen strijdt en hebt teghens vleesch en bloedt (te weten/ alleen, nae de Hebreeusche manier van spreecken :) maer tegens de Rijcken, &c. Die handelt van den strijdt/welcke de Christenen als Christenen te strijden hebben ; niet van den welcken sy met andere Menschen in seechere ghevallen ghemeyn moghen hebben. Voor 't sevende werdt by-gebracht de spreucke Iacobi, cap.4. vers 1. Waer van daen zijn de Oorloghen en strijden onder u-luyden ? Ist niet uyt u l. wellusten, die in uwe leden Oorlogh voeren ? Ghy begheert, ende en hebt niet : ghy begheert, en trachter nae, maer ghy kondt niet krijghen : ghy vecht, ende Oorloght, maer en verwerft niet, om dat ghy niet en bidt : ghy bidt, ende en ontfanght niet, om dat ghy qualijck bidt, dat ghy't in uwe wellusten soudt moghen doorbrenghen. Dese plaetse en verdaet niet alghemeyns : maer seydt alleen/ dat de Oorloghen en strijden/ die de verstroyde Joden malkanderen seer jammerlijck aen-deden / (van welcke Historie men een ghedeelte lesen kan by Iosephum) haren oorsprонck hadden uyt onrechtvaerdige oorsaken ; het welcke wy nu oock sien/en beklaghen dat gheschiedt. Tibullus heeft by-nae de selfde meyninghe van Iacobus aldus uytgedruckt :

Eer 't Goudt soo hoopigh quam, men van geen Oorlogh wiste,
Soo langh men sijnen dorst uyt Houte Nappen liste.

(15.) En sult ghy by Strabo vinden op verscheyden plaetsen aenghemerckt/ dat die Volckeren alder-eenvoudighst leven/ welcker leef-tocht alder slechtste en eenvoudighste is. Waer van dese woorden Lucani niet wijdt en verschillen :

Foey gulsigheydt! die noyt met kleyne kost wil leven,
Wiens trotsen honger, Zee, noch Landt genoegh kan geven.

Ver-

Veranderingh van Wildt, oft wijdt-ghevanghen Viſch,
Om op te hoopen 't Graf van Lecker-beetjens Diſch.
Merckt hoe gheringh het zy, daer by een Menſch kan leven;
Hoe ſlecht, daer met Natuur ſich kan te vreden gheven:
De Wijn, veel Iaren oudt, uyt Goud' oft Silv're Schael
Ghedroncken, niet verdrijft der Siecken langhe quael;
Een koelen Waters-dronck kan 't leven weder-brenghen,
En ſtuck van 't drooghe-Broodt de daghen doet verlenghen:
Rampſaligh zijnſe dan, die om den yd'len waen
Der ſlijmerighe Tongh, den Oorlogh vanghen aen.

Daer by men dan oock kan voeghen 't geen Plutarchus ſeydt in de tegenſtrijdighe redenen der Stoicinen: Daer en is gheen Oorloghe onder den Menſchen, dat ſijn oorſpronck niet en heeft uyt eenigh ghebreck. (16.) Het een ſpruyt uyt begheerte van welluſt, het andere uyt gierigheydt; het andere werdt berockent door te groote luſt en begheerlijckheydt van eere, oft heerſchappije. Iuſtinus, als hy der Schÿthen Ordinantien ghepreſen hadde: Och! oft by alle andere Menſchen ghelijcke matigheydt, en onthoudinghe van 't gheen eens anders is, ware te vinden: Voorwaer, daer en ſouden niet ſoo veele Oorloghen, tot allen eeuwen, in alle deelen der Aerden ghedurigh gheweeſt zijn; en daer en ſouden niet meerder Menſchen, door het Swaerdt en Wapenen, als door natuurlijcke Doodt wech-gheruckt werden. By Cicero, in't 1 Boeck van de Eynden/ ſtaet: Wt de begheerlijckheden ſpruyten haet, tweedrachten, on-eenigheden, oproeren, Oorloghen. Maximus Tyrius: Nu ſoo iſt alles met Oorloghe vervult; want de begheerlijckheden ſweven aller weghen, en verwecken in allen Landen luſt nae ander luyden goederen. Iamblichus: De Oorloghen, ſtrijden, oproeren brenght het Lichaem en de lichamelijcke begheerlijckheden te weghe: want de Oorlogen werden ghevoert om de dingen die dienſtelijck en nut konnen zijn. Voorts/ dat tot Petro geſeydt is/ die met den Swaerde ſlaet/ ſal met den Swaerde vergaen/ naedien het niet tot den Oorlogh/ in't gemeyn aengemerckt/ maer tot den particulieren Oorlogh eygentlijck ghehoort/ (want Chriſtus ſelfs gheeft deſe reden/ waerom hy ſijn beſcherminghe teghen-ghehouden/ oft naer-ghelaten heeft/ om dat ſijn Rijck van deſe Werelt niet en was/ Iohan. 18. vers 36.) ſoo ſullen wy dat bequamer tot ſijner plaetſen verhandelen.

[Vermeerderingen. (1.) Chryſoſthomus duydet dit op den Vrede/ welcke door toe-doen van't Roomſche Rijck/ de Werelt bekomen heeft/ in de Oratie/ dat Chriſtus Godt is: Doch ſoo en is niet alleen voorſeydt/ dat deſe Religie beſtendigh/ onbeweghelijck/ ende onverruckt ſoude zijn: maer dat oock met de ſelfde den Vrede der Werelt toe-komen ſoude; dat in den Steden ophouden ſoude de Moghenthepdt van veelen/ en ſelfs de Koningrijcken/ en datter een Rijck over allen weſen ſoude/ en 't meerder

„ der ghedeelte der selver Vrede hebben soude/teghens 't gheen dat te voo-
„ ren gheschiede. Want in voortijden soo wel de Handt-werckers / als
„ Oratoren/de wapenen voerden/en stonden in de slagh-ordeninge. Maer
„ nae de komste Christi heeft die ghewoonte opghehouden / en is de oeffe-
„ ninghe der Oorloghs-handelinghen ghebracht tot een seeckere bestemde
„ soorte van Menschen. Even die selfde meyninghe vindt ghy oock by
Eusebius de præparat. Lib. 1. cap. 10.

(2.) Want Justinus seydt van den Christenen: Wy vechten niet tegens de Vyanden. Even ghelijck Philo van den Essenen seydt in't Discours/ dat alle die vroom zijn / oock vrije zijn: Ghy en sult onder haer niemandt vinden, die, oft Schiet-Spiesen, oft Pylen, oft Swaerden, oft Storm-hoedt, oft Harnasch, oft Schildt maecket; niemandt die Wapenen oft Oorloghs-Instrumenten maket. Dierghelijcke seydt oock Chrysosthomus, over 1. Cor. cap. 13. vers 3. Indien onder den Menschen sulck een liefde ware, alst behoort, datter gantsch geene hals-straffen wesen souden.

(3.) Soo verklaert dese woorden Cyprianus van de lijdtsaemheydt: Dat ghy niet wederom vordert 't geen u ontnomen is. Irenæus, in't 4 boeck/ cap. 27. Die u den Tabbaert neemt, gheeft dien oock den Mantel: doch niet alsoo, dat wy daer over bedroeft werden, als niet willende daer van ontbloot werden: maer blijde zijnde, als oft wy met wille die hem gheschoncken hadden. Ende indien yemandt u dwinghet een mijle met hem te gaen, seydt hy/ gaet met hem noch andere twee mijlen, op dat ghy niet als een Slave hem volghet, maer als een vrije hem voor-gaet. Oock Libanius, die de Euangelien gheleesen hadde / prijst den ghene / die om een Tabbaert oft Mantel niet willen te Rechte gaen/ in't vertoogh over de bewaringe der misdaders. Hieronymus, in de eerste t'samen-spreeckinghe teghen Pelagius: Het Euangelium leert, dat men den ghenen die ons wil in Recht betrecken, en door Proces en kijven den Tabbaert ontwenden, oock den Mantel moet volghen laten.

(4.) Justinus in de selfde Apologetico: Doch dat wy onse middelen sullen mede-deylen den ghenen die behoeftigh zijn; en dat wy niets doen om eere te bejaghen, heeft hy dit gheseydt; Gheeft een yder die van u begheert, &c. En op een ander plaetse: Deylen het onse mede een yeghelijcken die ghebreck heeft. Cyprianus in't 3 Boeck/ Cap. 1. der ghetuyghenissen: Dat men niemandt een Aelmisse sal weygheren: Insghelijcks aldaer: Gheeft een yder die van u begheert; en den ghenen die van u leenen wil, en ontseght niet.

(5.) Seneca, in't 2 Boeck van de Weldaden: Ick sal den behoeftighen gheven; doch alsoo, dat ick selfs gheen ghebreck en lijde. Chrysosthomus over den Text tot den Corinthen, alhier aengetogen: Godt vordert naer onse vermoghen, nae dat een yder heeft, niet nae 't gheen hy niet en heeft. Om 't welcke recht te verstaen / soo voeght daer by 't gheen volghet: Hy prijst wel 't gheen boven vermoghen gaet, (te weten/ in die van Thessalonica:) maer hy en dwinght dese (te weten / die van Achaia) niet van ghelijcken te doen.

(6.) Chry-

(6.) Chryſoſthomus, op't 7 cap. tot den Romeynen: Dit's een heerlijcke en treffelijcke Victorie, meer hem te ſchencken als hy begheert, en de palen van ſijne onbeſcheyden begheerlijckheydt, door onſe eygen verdraeghſaemheydt te boven gaen.

(7.) Chryſoſthomus, in't eerſte van de Beelden: De verſmaetheydt wert aengedaen, oft vergaet, niet naer 't opſet en voornemen des genen dieſe aendoet, maer nae 't oordeel der ghenen dieſe verdraghen.

(8.) Den welcken een Joden-ghenoodt ghelijck is. Doch de Wetten van niet te beſchadighen / wierden oock uytgheſtreckt tot ſulcke onbeſneden Inwoonders / van welcke wy ghehandelt hebben / Cap. 1. afſnijdinghe 16. nae der Thalmudiſten seggben.

(9.) Tertullianus teghens Marcion 4 Boeck: De tweede trap der goedtheydt is teghens den Vreemden: de eerſte tegens den Naeſten. Hieronymus eerſte t'ſamen-ſpreeckinge tegens Pelagium: My is gheboden dat ick mijn Vyanden ſal lief hebben, en bidden voor die my vervolghen: Maer iſt oock recht dat ickſe alſoo ſal lief hebben, als mijnen Naeſten en Bloedt-verwanten; ſulcks, datter tuſſchen een benijder en nae-maghe gheen onderſcheydt en zy?

(10.) Het zijn de woorden van Seneca, in't 1 Boeck / 2 Cap. van de Sachtmoedigheydt. Chryſoſthomus over 1. Corinth. 3. vers 12. en volghende / handelende van de Menſchelijcke ſtraffen: De Menſchen doen ſulcks niet uyt wreedtheydt, maer uyt goedigheydt. Auguſtinus: Ghelijcker ſomwijlen is een ſtraffende barmhertigheydt, ſoo iſſer mede een ſparende en verſchoonende wreedtheydt. De Keyſeren Valentinianus, Theodoſius, en Arcadius, Lib. 3. in Codice Theodeſiano, van de beſchermers der Steden: Laet afgheſchaft werden de voorſpraken der ghener, die den miſdadighen gunſte, en hulpe den booſwichten bewijſende, hebben veroorſaeckt dat de ſchelm-ſtucken te eerder voort-ghekomen en rijp gheworden zijn. Totilas by Procopnim, in't 2 Boeck der Gottiſche gheſchiedeniſſen: Ick ſtelle in eenen graedt, te ſondighen, en te verbieden dat de miſdaders gheſtraft werden. Siet het gene hier naer / in't 2 Boeck / Cap. 21. afſnijdingh 2. ſal gheſeydt werden.

(11.) Voeght hier by deſe Texten / Matth. 21. vers 44. Luc. 19. verſſ. 12, 14, 27. Chryſoſthomus over Rom. 14. verhaelt hebbende de plaghen van die van Jeruſalem / ſeydt: Dat Chriſtus de ghene is, die dit ghedaen heeft, hoort ghy hem ſelfs verkondighen, ſoo door parabelen, als opentlijck en uytdruckelijck. Dergheljcken ſeydt hy in de tweede Oratie teghens den Joden.

(12.) Chryſoſthomus, op 1. Corinth. 4. vers 21. Sal ick hem dooden, ſal ick hem vermincken? Want ghelijck daer een gheeſt der langhmoedigheydt is, ſoo iſſer oock een gheeſt der ſtrengigheydt. Siet oock Auguſtinus, in't 1 Boeck over de woorden des Heeren op den Bergh / en andere / welcke Gratianus verhaelt 23. q. 8.

(13.) De ghemeyne overſettinge ſtelt voor wreeckende, beſchermende. Maer men vindet dat woordt by den Chriſtenen voor wreecken ghenomen

„ men werdt. Tertullianus van de verdraeghſaemheydt: Indien ghy dan te ſacht beſchermt werdt, ſult ghy ontſinnigh zijn; indien te overvloedigh, ſult ghy beſwaert werden. Wat hebbe ick met ſulcke wraecke te doen, welckers wijſe en mate door onverduldigheydt der ſmerte niet regeeren en kan? „ in't 2 Boeck teghens Marcion: Het en ſmaeckt niet naer ongebonden „ vryheydt van onderlinghe ſijn leedt te wreecken / maer hy wil voorſien „ dat gantſchelijck alle gheweldt moghe verhindert werden: op dat / al„ ſoo't den harden en ongheloovighen Volcke te langhe / oft oock te onge„ looflijck ſcheen / van Godt te verwachten de beſcherminghe / welcke nae„ maels door den Propheet ſoude verkondight werden: Mijne is de be„ ſcherminghe / ick ſal beſchermen / ſeydt de Heere; ondertuſſchen het be„ gaen van ongherijckt / door wreeſe van ghelijcke vergeldinge / ſoude weder„ houden werden; en het conſent van vergheldinghe / een verbodt ſoude „ verſtrecken van een anderen daer toe te vorderen / op dat de ſchalcke „ Godtloosheydt alſoo mocht op-houden / dewijl de tweede toe-ghelaten „ zijnde / de eerſte afgheſchrickt werdt; en de eerſte afgheſchrickt zijnde / „ de tweede niet in't werck gheſtelt werdt: midts oock anders de wreeſe „ van ghelijcke vergheldinghe lichtelijck de andere verhindert / door de „ ſelfde ſmaeck van lijden. Daer en valt niet bitterder / als 't ſelfde te „ moeten lijden 't gheen ghy anderen ghedaen hebt. In't Boeck De Monogamia: Andere ongherechtigheden hebben de Sundt-vloedt berockent, welcke een-mael beſchermt, (dat is / geſtraft en ghewroken zijnde) hoedanigh ſy oock waren, nochtans niet verdient hebben, als de twee Huwelijcken, ſeven-en-tſeventigh malen gewroken te werden. De ſpreucke Pauli, waer van wy hier handelen / werdt van Auguſtinus niet qualijck uytghelecydt Epiſt. 154. Want hierom is ons gheboden, dat wy den quaden niet ſullen wederſtaen, op dat wy gheen vermaeck en nemen in wraecke, die door eens anders leedt het herte kittelt. Siet hier naer in't 2 Boeck / Cap. 20. af-ſnijd. 5. en 10.

(14.) Chryſoſthomus verſtaet in deſe plaetſe / door de vleeſchelijcke Wapenen / rijckdom / heerlijckheydt / macht / wel-ſpreckentheydt / wackerheydt / onderkruppinghen / vlevinghen / bedriegherijen. (15.) Philo ſeydt het ſelfdighe van't Contemplative leven / en brenght by de ſpreucke van Homerus: De arme Laccomidons zijn de rechtvaerdighſte natie onder alle Menſchen. Iuſtinus ſeydt van den Schijthen: Sy en begheeren het Goudt en Silver ſoo graghe niet als ander Menſchen. In't 2 Boeck van Gregoras is een paſſagie / waerdigh om leſen / van gelijcken inhoudt van de Schijthen. Taxiles, in't leven van Alexander: Wat iſt noodigh, Alexander, dat wy te ſamen Oorloghen oft ſtrijden, dewijl ghy hier niet ghekomen zijt, op dat ghy van ons, oft Water, oft noodigen Lijf-tocht mocht af-halen, om welcke dinghen alleen redelijcke Menſchen behooren te ſtrijden? Hier toe gehoort het ſeggben van Diogenes: Want uyt den gheenen die beſlagh en bry eten, en komen noch Dieven, noch aenſtifters van Oorloghen voort. Porphyrius, in't 2 Boeck / van gheen Ghedierten te eten: Het ghene dat licht te verkrijghen, en van kleyne koſten is, dat is dienſtigh tot gedurige ghe-

luck-

luckſaligheydt, en dat voor allen. (16.) Wat kan het ſchaden/dat men dit ſeer waerachtigh/ doch van den Menſchen weynigh betrachte gevoelen/ met veele heerlijcke woorden der Oude Schrijbenten uytghedruckt zijnde/ook met andere/niet min krachtighe ſpreucken/ naeder beveſtighe? Athenæus de Philoſooph ſeydt by Diogenes Laërtius:

Ghy rockent ſelfs uw' ſchaed' ellendigh domme Menſchen,
In Oorlogh en in ſtrijdt ſtort u 't on-eyndigh wenſchen.

Fabianus Papyrius in Controverſis van Seneca de Vader: Siet doch de toe-gheruſtede heyr-krachten / menighmael van Burghers en Magen/ ſlaen berepdt om malkanderen ſlagh te leveren / en de heubelen werden van wederzijden met Paerden verhult/en ſomwijlen werdt het gantſche Landt beſtroopt met de Lichamen der verſlaghenen/door 't inbrenghen van een menighte der doode Lichamen/oft die uytgeplundert zijn. Indien yemandt vraeght / wat oorſake den Menſche teghens een Menſche tot ſoo grouwelijcken ſtuck bewogen heeft? want de wilde Dieren hebben onder ſich geen Oorloge; en ſooſe ſchoon hadden/ ſoude ſulcks doch den Menſche niet betamen / een ſachtſinnigh / en der Godthepdt alder-naeſt gheſlachte. Wat voor een ſoo grooten thoorn drijft u/ daer ghy een afkomſte en gheſlachte/een bloedt zijt? oft wat Godinnen der raſernije hebben u teghen uw' eyghen bloedt opgewerkt? Wat voor een ſoo grooten ongheluck is den menſchelijcken geſlachte / 't zy by geval oft noodtlot over-gekomen? Iſt dan de pijne waerdigh geweeſt Vader-moordt te begaen / op dat men de Maeltijden met Kroeſen en Beeckers verhullen/en de Daecken van Goudt doen blincken mochte? Gewiſſelijck het moeten groote en loflijcke dinghen zijn geweeſt/ daerom ſy ghewilt hebben dat men liever hare Taeffelen en Ghewelften aenſchouwen ſoude/ als dat de onſchuldighe het licht ſouden aenſchouwen. Moet men dan liever begheeren dat de gantſche Werelt in ſlavernije ghebracht werde/ op dat den buyck en gepligheydt niets ghewerpghert werde? Waer toe werden doch die peſtilentiale rijckdommen ſoo ſeer begeert/indien't niet en is / op datmenſe den vrijen naekomelinghen naelaten mochte? Philo over de Thien Geboden: De liefde tot Geldt/ oft Vrouwen/ oft Eere/ oft eyndelijck van eenige andere ſake die welluſt toe-brengt/is die oock oorſake alleen van kleyne en ghemeyne ongheluckẽ? Hierom werden de Magen van hare Maeghſchap verbreemt / de natuurlijcke toe-geneghenthepdt in een onderſaenlijcken haet verandert zijnde: doch groote en vruchtbare Landt-ſtreecken werden verwoeſt door Burgherlijcke twiſten; dan noch de Aerde en Zee werden verhult door onheylen / van nieuws ſteets bedacht door de heyr-krachten te Lande en te Water. Want de Oorlogen der Griecken en Barbariſche Volckeren/ 't zy onder ſich ſelven/oft van d'een teghens den anderen/welcke oock in de Treurſpelen vermeldet werden/zijn alle her-ghevloeyt upt de eenige bron-ader der begeerlijckheydt/ 't zy dan van rijckdommen/ oft eere/oft welluſten.

Plinius in sijn natuurlijcke Historie/2 Boeck/cap. 3. Doch hebben wy met de Aerde te beter vrede hierom, dat alle dese uytganghen der overvloedigheydt, strecken tot Schelm-stucken, Doodt-slaghen en Oorlogen, en dat wy haer met onse bloedt bevochtighen, met het onbegraven ghebeente decken. Hieronymus in't 2 Boeck tegens Iulianum: Diogenes hielt staende, dat de tyrannen en uyt-roeyers van Steden: midtsgaders de Oorloghen, soo teghens de Vyanden, als Burgerlijcke Inlandtsche, ontstonden, niet om de bloote leeftocht van Warmoes en Boom-vruchten, maer leckernije van Vleysch, en lecker-beetjens van Maeltijden. Chrysostomus over 1. Cor. 13. vers 3. Want indien de Menschen onderlinghe malkanderen beminden, niemandt en soude den anderen veronghelijcken, verre souden van ons zijn doodt-slaghen, gevecht, Oorloghe, oproer, beroovinghen, verkortinghen door bedrogh, en watter meer van sulcke quade stucken mach zijn. De selfde aen den geloovigen Vader spreeckende van de Rijcke: Komen niet hier door de oproeren, en Oorlogen, en strijden, en verwoestinghen der Steden, en Menschendieverijen, en dienstbaerheden, en gevangen-nemingen, en doodt-slagen, en ontelbare ongelucken deses levens? Claudianus seydt:

Verstonden wy dit recht, wy hielden ons te vreden
Met slechte kost en kleedt, men soud' ten strijdt niet treden:
Men hoorde geen Trompet noch Trommel, 's windts geblas
Geen Schepen sonck, noch Bock de Muren stormde in d'asch.

Agathias in't 1 Boeck der Historien: Der Menschen gemoederen, van sich selfs vervallen tot te groote begheerlijckheden en onrechtvaerdigheydt, vervullen alles met Oorlogen en beroerten. Ick sal veele wel-gesepde spreucken beslupten met een segghen van Polybius: Een ghemoedt dat met sijn noodtdruft te vreden is, en behoeft gheen ander Leer-meester om wijs te werden.

IX. Soo wanneer daer verschil valt over den sin en meyninge van eenigh geschrifte/ soo pleeght daer in veel te gelden/ soo het nabolghde gebruyck en practijcq/ als het aensien en tret der wijsen en voorsichtigen: 't welck men oock in de Goddelijcke schriften moet naebolghen. Want het niet waerschijnelijck is/ dat alle de Kercken die de Apostelen opgherecht hebben/ oft schielijck/ oft oock alle-te-samen afgheweecken zijn van die dingen/ welcke in't korte beschreven/ de Apostelen by monde wijdt-loopiger verklaert/ oft oock door't gebruyck ingevoert hadden. Doch die de Oorloghe beoorlogen en weder spreecken/ pleghen by te brenghen sommighe spreucken der oude Christenen: op de welcke ick drie dinghen te seggen hebbe. Daer van het eerste is/ dat uyt die spreucken meer niet besloten en afghenomen kan werden/ als sommigher particulier/ en niet het alghemeyne aenghenomen ghevoelen der Kercken. Daer by oock komt/ dat die ghene/ welckers spreucken werden by-ghebracht/ veel-tijdts van anderen willen afwijcken/ en lust hebben om wat hooghers en heerlijc-

hers

kers te leeren; hoedanighe dan zijn Origenes en Tertullianus, die oock met haer selven niet ghenoegh over-een komen. Want die selfde Origenes seydt / dat de Bijen van Godt ghegheven zijn tot een bewijs / datter rechtvaerdighe en wel-gheftelde Oorloghen, als de noodt sulcks vereyscht, onder de Menschen ghevoert werden: En selfs die Tertullianus, die elders de hals-straffen niet schijnt toe te staen/heeft gheseydt: (1.) Niemandt en ontkent dat het goedt zy, wanneer de misdaders ghestraft werden. En wat den Oorlogh belangt / staet hy in twijffel: Want in sijn Boeck van de Afgoderije seydt hy: Daer is verschil, oft de gheloovighe haer ten Oorlogh moghen begheven, en oft den Oorlogh tot het gheloove mach toeghelaten werden: en schijnt daer ter plaetse te hellen na die meyninge/die gheantet is teghen den Oorlogh. Maer in't Boeck van de Soldaets Kroon/ nae dat hy eenighe dinghen teghen den Oorlogh hadde ingheharcht / soo maeckt hy terstont onderscheydt tusschen die ghene/ die ten Oorloge sich begeven hadden/ en die gene/ welcke/ na datse gedoopt waren/ ten Oorloghe haer begaven: Gantsch anders, seydt hy/ ist gheleghen met haer, die tot het gheloof komen, naer datse haer ten Oorlogh hadden begheven; als by exempel die Iohannes doopte, en die seer ghetrouwe Hooft-mannen, die Christus prijst, en Petrus onderwijst: In dier voegen nochtans, datse 't gheloove aenghenomen, en bezegelt hebbende, den Oorlogh, oft moeten varen laten terstont, ghelijck veele ghedaen hebben, oft in aller manieren toe-sien en vermijden datse haer nergens in teghens Godt en besondigen. [Dit selfde onderscheydt/welck hy hier van den Oorlogh-dienst by-brenght/past hy oock elders tot het Huwelijck; soo in't Boeck van niet meer als eens te Huwelijcken/ als in de vermaninge tot reynigheydt.] Soo is hy dan in die meyninghe gheweest/dat sy na haren Doop in den dienst ter Oorloghe zijn ghebleven/'t welck sy gheensins souden gedaen hebben/indien sy verstaen hadden / dat Christus den Oorlogh hadde verboden; niet meer als den Toovenaers en anderen Meesters van verboden konsten/ nae datse ghedoopt waren/by hare konsten toe-ghelaten is te verblijven. (2.) In't selfde Boeck / een Soldaet die selfs Christen was / prijsende/ seydt hy: ô in Godt heerlijcken Soldaet! Het tweede dat waer te nemen staet/is dit: Dat de Christenen dickwils den Oorlogh/ oft hebben mispresen / oft ontweecken / upt insicht van de omstandigheden der tijden/ welcke naulijcks lijden konden/ dat de Oorlogh ghevoert soude werden/ sonder eenighe sulcke woercken te doen / de welcke met Christi Wet streden. In den Brief van Dolabella, aen die van Ephesen, die men by Iosephum vindet / kan men sien dat de Joden sochten vry te zijn van den Krijghs-tochten / om dat sy vermenght zijnde onder vreemde Volckeren/ de ghebruycken van hare Wet niet ghenoegh souden konnen onderhouden/en om dat sy op den Rust-daghen strijden/en groote repsen doen mosten. En dat de Joden om de selfde oorsake van P. Lentulus ontslagen zijn/leert de selfde Iosephus: ende verhaelt elders/dat als den Joden geboden wierdt upt Komen te vertrecken / sommighe haer ten Oorlogh hebben begheven / en sommighe ghestraft zijn om datse gheen Oorlogh

wilden voeren/voor ontsich van hare Vaderlijcke Wetten/ te weten/om dier oorsaken wille/ die wy nu gedacht hebben; waer by ook somtijdts quam de derde/om datse teghens haer Landts-luyden en Vrienden mosten vechten: En teghens haer Landts-luyden was ongeoorloft Krijgh te voeren/ te weten/als hare Landts-luyden/ om de onderhoudinge van hare Vaderlijcke Wet/ in swarigheydt waren. Doch wanneer de Joden dese onghelegentheden konden ontgaen/soo dienden sy ook ten Oorlogh onder vreemde Koninghen/ doch blijvende by hare Vaderlijcke instettinghen/ ende nae't voorschrift van dien levende/ [Josephi woorden staen in't 11 Boeck der Jodischе Oudtheyden/] 't welck sy eerst plegen te bevoorwaerden en te bedinghen/ soo de selfde Iosephus ghetuyght. De swarigheden die Tertullianus voorwendet teghens den Oorlogh in sijnen tijden/zijn dese seer gelijck/ als in't Boeck van de Afgoderije: Daer en is gheen ghemeynschap tusschen den Godlijcken en Menschelijck Krijghs-eedt, tusschen het teycken Christi en des Duyvels; te weten/om dat de Soldaten by de Heydensche Goden/ Jupiter, Mars, en anderen sweeren mosten. Ende in't Boeck van de Kroone des Soldaets: Sal hy de wacht houden voor de Templen, die hy versaeckt heeft: en sal hy daer eten, daer't den Apostel niet en ghevalt? En die hy by daghe door besweeringhen heeft doen vluchten, sal hy die by nachte beschermen? Voorts daer aen: Wat al andere feylen speurt men in de Krijghs-plichten, die voor overtredingen zijn te houden? Het derde dat wy hebben waer te nemen/ is ditte: Dat de Christenen in die eerste tijden met sulcken yver ontsteecken zijn gheweest/ om haer tot de aldertresselijckste dinghen te begheven/ datse ook dickwils de Goddelijcke Raden voor Gheboden omhelsden. De Christenen, seydt Athenagoras, en pleyten teghen die ghene niet, die haer't hare ontrooven. Salvianus seydt/ dat Christus gheboden heeft, dat wy't ghene, daer twist en ghedingh om is, moeten laten varen, als wy ons maer van't pleyten moghen ontslaen. Doch dat soo in't gros ghenomen is/ mogheljck een vaedt en reghel is/van een hooghер en volmaeckter leven/ maer geen gebodt noch bevel. (3.) Sulcks is mede/dat veele van den Ouden alle eedt-sweeren misprijsen/sonder eenighe exceptie daer by te doen/ daer Paulus nochtans in een swaer-wichtighe saecke ghesworen heeft. Een Christen, seydt by Tatianus: Het Capiteynschap en wil ick niet. By Tertullianus: Een Christen staet ook niet nae't Ontfangerschap. Soo seydt Lactantius ook/ Dat een rechtvaerdigh Man (waer voor hy een Christen houdt) gheen Krijgh en sal voeren; doch alsoo/dat hy met eenen seydt/ dat hy ook niet te Schepe en sal varen. Hoe vele van den Ouden ontraden den Christenen het tweede Houwelijck? Alle welcke dingen/gelijckse wel prijs-waerdigh/ tresselijck/en Gode seer aenghenaem zijn/ soo en werdense nochtans voor gheen dwangh van eenighe Wet ons afghevordert. Dese dingen sullen ghenoegh zijn om te wederlegghen de dinghen die ons teghen-gheworpen werden. Nu/ op dat wy onse meyninghe bevestigen/ soo seggen wy voor eerst/dat ons gheen Schrijvers/en dat van de Oude/en ontbreken/welcke van dat ghevoelen zijn/ dat de Christenen de hals-straffen/ en den Oor-

Lib. 5. cap. 18.

Oorlogh/ die daer aen vast is/ byspelijck mogen gebruycken. Want Clemens Alexandrinus seydt: Dat een Christen, by al-dien dat hy tot de Regeeringhe geroepen werdt, ghelijck als Moses, den onderseten een levendighe Wet sal zijn, en dat hy de goede sal beloonen, en de quade straffen. Ende elders de Kleedinghe van een Christen beschrijvende/ seydt hy/ dat hy behoort bloots-voets te gaen, ten ware moghelijck dat hy ten Oorlogh diende. In de Ordinantien/ welcke den naem draegen van Clemens Romanus, [Dit Boeck schijnt gheschreven te zijn in't uyt-gaen van de tweede eeuwe/ oft op't eynde van't twee-hondertste Jaer] lesen wy in't 7 Boeck/ cap. 3. Niet als oft alle doodt-slagh ongheoorloft ware, maer alleen die van den onschuldigen: doch alsoo, dat den doodt-slagh, die rechtvaerdigh is, der Overigheydt alleen voor behouden zy. Maer de getuygenissen van sommighe bysondere aen d'een zijde stellende/ laet ons komen tot het alghemeyne ghevoelen der Kercke/ 't welcke aldermeest behoort te weghen. Soo segghe ick dan/ dat se noyt van den Doop afgheweert/ noch van de Kercke ghebannen zijn/ die in den Oorlogh dienden: het welcke nochtans behoorde te gheschieden/ en soude gheschiet zijn/ indien den Oorlogh en Krijghs-dienst teghens de voorwaerden van het Nieuwe Verbondt ghestreden hadde. In de recht hier voorzen genoemde Ordinantien/ Lib. 8. cap. 32. handelt die Schrijver van den ghenen/ welcke in ouden tijden plachten tot den Doop toe-gelaten/ oft daer van verstooten te werden: Een Soldaet die begheert gedoopt te wesen, sal men leeren, dat hy sich van overlast en beswaringhen onthoude, met sijn besoldinghe te vreden zy. Indien hy sulcks ghehoorsaemt, sal men het toe-laten. Tertullianus in Apologetico, spreckende in den name der Christenen/ seydt: Wy varen oock met u-lieden te Schepe, en dienen met u ten Oorloghe. Cap 42. Voorts te voorzen hadde hy ghesegt: Wy zijn uytheemsche, en hebben onder u alle Cap. 37. Oorden vervult; uwe Steden, Eylanden, Sloten, Vrydommen, Vergaderinghen, jae selfs uwe Leghers. In't selfde Boeck hadde hy verteit/ dat de Keyser M. Aurelius, door't bidden van de Christenen/ een Regheu hadde verworven. [Siet Xiphilinus van dese Historie:] In't Boeck van de Kroone seydt hy/ dat de Soldaet/ welcke de Kroone hadde wech-gheworpen/ stantvastigher is ghevveest als de andere Broeders/ en toont dat hy veel mede-Krijghs-gesellen hadde die Christenen waren. Laet hier by komen/ dat oock sommighe Soldaten/ voor den Name Christi de tormenten en doodt gheleden hebbende/ hebben van de Kercke de selfde eere met de ander Martelaren ontfangen: onder welcke geteit werden oock drie mede-ghesellen van Paulus, [Doeght hier by seecker Soldaet van Cornelius ghedoopt/ waer van by Ado vermaen werdt ghedaen] onder den Keyser Decius: als Cerialis, Marinus onder Valerianus; bijstigh onder Aurelianus, Victor, Maurus en Valentinus; een Overste der Soldaten onder Maximianus; ontrent de selfde tijdt Marcillus, een Hop-man over hondert; Severianus onder Licinius. Cyprianus seydt van Laurentinus en Ignatius, Africanen: Sy-luyden oock eertijdts in de Wereltsche Leghers ten Krijghe dienende, maer waren Geestelijcke Krijghsluyden Godts, door dien sy

sy den Duyvel door de belijdenisse Christi overwinnen, hebben door haer lijden verdient de Palm-tacken en Kroonen des Heeren. En hier upt is openbaer / wat de alghemeyne Christenheydt / oock eer dat de Keysers Christenen waren/van den Oorlogh gevoelt heeft. By al-dien de Christenen in die tijden niet gaerne by de hals-gherechten gheweest zijn / dat en moet ons gheen wonder geven/dewijl meesten-tijdt over den Christenen selfs die sententie ghevelt werde / en sy ter doodt veroordeelt wierden. Daer-en-boven soo waren de Romeynsche Wetten oock in anderen dingen wat harder / als de Christelijcke sachtmoedigheydt wel konde verdraghen / het welcke alleen upt het Silanianse Raedts-beschevdt ghenoeghsaem kan blijcken. (4.) Maer nae dat Constantinus de Christelijcke Religie heeft beginnen toe te staen/ en te bevorderen / soo en zijn de hals-straffen daer door niet opghehouden. Dat meer is / Constantinus selfs heeft onder andere Wetten oock een Wet ghemaeckt / die in den Codex staet/ onder den Titul van de ghene/ die hare Ouders oft Kinderen ghedoodt hebben/ dat men sulcke Ouderen oft Kinder-moorders in een Lederen sack soude naeyen; al-hoe-wel hy anders in't straffen seer sachtmoedigh is gheweest / in voeghen dat hy van veele Historyn-schrijvers bestraft werdt van al te grooten sachtsinnigheydt. (5.) Hier-benessens soo heeft hy in sijn Legher veel Christenen ghehadt/soo de Historien ghetuyghen/ en heeft den Name Christi in sijn Daendels ghestelt. Van dier tijdt af is oock den Eedt der Soldaten verandert op sulcker forme/ alsmen die by Vegetius vindet: By Godt, Christum, ende den H. Geest, en by de Majesteyt des Keysers, die het Menschelijck ghslachte naest Godt moet beminnen en eeren. Ende men leest niet/datter doen ter tijdt/upt soo veele Bisschoppen/onder de welcke datter veele waren die allerhande swarigheden en 't hartste voor de Christelijcke Religie uptghestaen hadden/ een sy gheweest/de welcke/oft Constantinum gantschelijck van alle hals-straffen / en van den Oorlogh gantschelijck / oft de Christenen van ten Oorloge te dienen/ door vertoonen van de vreese der Goddelijcke gramschap/soude hebben afgeschrickt/ daerder nochtans veele waren/die seer strenghe op het leven letteden / en de tucht voor-stonden / en gheensins over 't hooft en saghen die dinghen / welcke het ampt en plicht / soo der Keyseren/als anderen betresten: Soodanighe als Ambrosius geweest is ten tijden van Theodosius, die in't 7 Sermoen aldus spreeckt: Oorlogh te voeren en is gheen misdaedt, maer om den buyt te krijghen is sonde. En van de Plichten: De sterckheydt die oft door Krijgh het Vaderlandt verdedight teghen de rouwe Menschen, oft te huys de swacke beschermt, oft sijn mede-gesellen teghen de Moordenaers, is een volkomen rechtvaerdigheydt. Dit argument is mijns oordeels soo krachtigh/dat ick niet meer en begeere. Nochtans en is my niet onbewust / dat dickwils de Bisschoppen en de ghemeyne Christenen (6.) de straffen / insonderheydt die den hals aenginghen/afghebeden hebben: En dat oock die maniere is ingevoert geworden / dat die gene / welcke tot de Kercke haren toevlucht genomen hadden/niet wierden weder uptgelevert/ als onder belofte dat sy 't leven behou-

Lib. 1. Cap. 27.

behouden souden/ [Siet Chrysosthomum in't 16. van de Beelden. Concilium van Oyleans/ Cap. 3. De Wet der Wisigotthen/ Lib. 6. Tit. 5. 16. en Lib. 9. Tit. 2. cap. 3.] en dat die om hare misdaden ghevanghen zaten/ ontrent Paesschen los ghelaten wierden: [L. *Nemo. C. de Episc. audientia.*] Maer die alle dese en dierghelijcke dinghen met opmercken overlepdt/ sal bevinden / dat het merck-teyckenen van Christelijcke Goedighepdt zijn/die alle gheleghenthepdt van goedertierenhepdt waer-neemt/ en by den hayre vat; doch niet van een ghemoedt dat alle hals-vonnissen verdoemt / en veroordeelt: daerom ock die weldaden van tijden en plaetsen/en voorbiddinghen selfs/ voor seeckere exceptien en upt-bedingingen zijn ghematight ghewosden. [Siet de selfdighe by Cassiodorus, Lib. 11. cap. 40. en insonderhepdt van de Kerckelijcke vryhepdt in Decreten.] Hier werpen ons sommighe tegen den 12 Canon van't Niceensche Synodus, welcke aldus luydet: Alle de ghene, die door de ghenade gheroepen zijnde, voor eerst haren yver oft gheloove getoont, ende den Krijghs-gordel afgeleydt hebben, doch daer naer als Honden tot haer uytbraeckscl wederghekeert zijn; in dier voeghen, dat sommighe oock geldt daer voor gheven, en door giften sich wederom ten Oorlogh inkoopen, dese laet naer gehoor van drie Iaren, thien Iaren legghen. Ende in alle desen moet ghelet werden op het voornemen en maniere van boetvaerdigheydt. Want alle de gene die met vreese, tranen, lijdtsaemheydt, en goede wercken, hare bekeeringhe ongheveynsdelijck betoonen, dese den ghesetten tijdt van't ghehoor vervullende, sullen dan eerst de ghebeden deelachtigh werden, en daer nae sal den Bisschop gheoorloft zijn, wat sachter met dese te handelen: doch die haer soo tusschen beyden aenghestelt hebben, dat sy meynden dat een Kerckelijck kleedt genoegh was tot hare bekeeringhe, dese laet den bestemden tijdt gantschelijck vervullen ende uythouden. Alleen de tijdt van derthien Jaren gheest ghenoegh te kennen/dat hier niet van een lichter/ oft twijffelachtigher/ maer een seer swaere en onghetwijffelde misdaedt werdt ghehandelt. Ende buyten twijffel werter gehandelt van Afgoderije. (7.) Want dat in den voorgaenden 11 Canon vermaen was ghedaen van de tijden Licinii, moet men houden dat in desen Canon stil-swijghende verhaelt werdt / ghelijck dickwils de meyninghe der volghende Canones hanght aen de voorgaende. Siet tot exempel den 11 Canon van't Elibertinsche Concilium. Want Licinius ('t zijn de woorden van Eusebius) ontsloegh de Soldaten van haren dienst, in ghevalle sy de Goden niet en wilden offeren. (8.) Het welcke ock Iulianus daer naer heeft naegevolght; daerom dan men van Victricius en anderen leest/ dat sy den Krijghs-gordel om Christi wille wech-ghewosven hebben. Het selfde hadden eertijdts ghedaen/ onder Diocletianus in Armenien/ dupsent/ hondert/en vier/ van welcken in het Martelaers-Boeck vermaen ghedaen werdt: ock in Egypten/ Menna ende Hesychius. Soo hebben dan ock ten tijden van Licinius veele den Krijghs-gordel wech-ghewosven; onder de welcke is gheweest Arsacius, onder de Confessoren ghereeckent / en Auxentius, die daer naer Bisschop van Mopsuestien ghewosden is. Daerom dan den ghenen die

onder

onder Licinio een-mael/ door drangh van Conscientie/den Krijghs-gordel wech-ghewoorpen hadden/konden gheen toe-gangh tot den Krijghs-dienst wederom hebben/ als door 't verloochenen van het Christelijck geloove: de welcke/ nadiense soo veel was/als de voorige daedt ghetuyghde/van grooter kennisse der Goddelijcker wille/daerom soo werden oock sulcke afvalders swaerder ghestraft/ als die ghene/ van welcke de voorgaende Canon ghehandelt hadde/die buyten perijckel van hare leven/oft goederen te verliesen / de Christelijcke Religie versaeckt hadden. Doch den Canon die wy aengetogen hebben van allen Krijghs-dienst in't gros en alghemeyn uyt te legghen/strijdt tegens alle reden. Want de Historie ghetuyght opentlijck/ dat het dese/ die onder Licinio den Krijghs-dienst verlaten hadden/ en soo langhe Licinius regeerde/ dien niet weder aengenomen hadden/ op dat sy het Christen geloove niet souden schenden/ van Constantinus in haer keure ghestelt is/ oftse van den Krijghs-dienst wilden vry zijn / oft haer weder tot den selfden begheven: 't welck onghetwijffelt veele ghedaen hebben. Daer zijnder oock die den Brief van Leo ons voorwerpen / de welcke seydt / dat het strijdt teghens de Kerckelijcke regulen, nae dat men boete ghedaen heeft, sich te begheven tot den Wereltlijcken Krijgh. Maer men moet weten dat in den ghenen die boete deden / soo wel als in den Gheestelijcken en Klooster-luyden wierde vereyscht/ niet een leven dat eenighsins Christelijck was / maer van een sonderlinghe reynigheydt / (9.) op dattet soo groote voorgaenders / den anderen door haer exempel wesen souden tot verbeteringhe/als sy waren tot sondighen gheweest. Insghelijcken in de alder-oudtste ghewoonten der Kercke/ de welcke/op datse door een heerlijcken naem aenghenamer souden zijn/ghemeynelijck Apostolische Canones ghenaemt werden/ is in den 82 Canon besloten: Dat gheen Bisschop, Ouderlingh, oft Diacon, sich ten Oorlogh en begheve, behoudende te ghelijck het Roomsche ampt, en de Priesterlijcke bedieninghe: Want wat des Keysers is, komt den Keyser, en wat Godes is, Gode toe. Waer mede selfs betoont werdt / dat den Christenen/die nae de eere des Kercken-dienst niet en haeckten/den Krijghs-dienst niet verboden en was. Noch meer / soo wierdt oock verboden tot Kerckelijcke bedieninghe toe te laten de ghene/ die nae haren Doop/ oft Overheydts/oft Krijghs-ampten betreden hadden/gelijck men sien kan uyt de Brieven van Syricius en Innocentius, en het Concilium van Toledo. (10.) Want de Kerckelijcke werden uytghekoren / niet uyt de ghene die eenigher mate Christenen waren/oft uyt allerley Christenen: maer uyt den ghenen die proeve ghegheven hadden van een seer volkomen en volmaeckt leven. Doet hier by / dat de verbintenisse van den Krijgh / en van sommighe Magistraets-ampten/ duurde alle-tijdt; maer die haer begheven hadden tot den Heylighen dienst/ en mosten door gheen andere sorghe / en daghelijckse bekommernisse daer van afghetrocken werden. [Siet den Canon van't Concilium van Mentz, by Gratianus, *Tit. Neclereci vel Monachi.*] Daerom oock de seste Canon ordineert/ dat geen Bisschop/ Ouderlingh/ oft Diaken/ eenighe tijdlijcke bekommeringhen bediene; en de

en de tachtentighſte/ dat hy ſich in gheen publijcque bedieninge en ſteecke: en de ſeſte onder de Africaenſche Canones, dat hy 't bewindt van ander luyden ſaken niet aen en neme/ [Siet den Brief Hieronymi aen Nepotianus] noch voorſpraeck van Recht-ſaecken bediene: alſoo oordeelt Cyprianus dat het ongheoorloft zy/ de ſelfde tot Vooghden te ſtellen. (11.) Maer voor onſe meyninghe hebben wy het uytghedruckte oordeel der Kercke/in't eerſte Arelatenſe Concilium, dat gehouden is onder Conſtantinus. Want den derden Canon van dat Concilium luydt aldus: Van deſe die de Wapenen aflegghen in tijdt van vrede, werdt goedt gevonden, dat die haer ſullen onthouden van de ghemeynſchap; dat is/ die den Oorlogh verlaten buyten tijde van vervolginghe. (12.) Want dat gaven de Chriſtenen te kennen onder den naem van Vrede/ ghelijck als blijckt uyt Cyprianus en andere. Laet hier by komen 't exempel der Krijghsluyden die onder Iulianus dienden/ ende in de Chriſtelijcke Religie niet weynigh hadden toe-ghenomen/ als de welcke bereydt waren om Chriſti wille te ſterven; van de welcke Ambroſius aldus ſpreeckt: De Keyſer Iulianus, al-hoe-wel dat hy een afvallighe was, hadde nochtans Chriſtelijcke Soldaten onder hem: de welcke, als hy ſeyde, voert uwe ſlaghordere aen tot beſcherminghe van de Republijcque, ſoo waren ſy hem ghehoorſaem; maer als hy tot haer ſeyde: Treckt uwe Wapenen tegens de Chriſtenen, ſoo erkenden en ghehoorſaemden ſy den Hemelſchen Keyſer. Soodanigh was oock langhe te voren gheweeſt het Thebaenſche Regiment en Heyr-legher/ het welcke onder den Keyſer Diocletianus van Zabda, den dertighſten Biſſchop van Jeruſalem/ de Chriſtelijcke Religie hadde ontfanghen/en daer naer een eeuwigh ghedenckwaerdigh proef-ſtuck van Chriſtelijcke ſtantvaſtighevdt en verdraeghſaemheydt/ 't welck wy hier naer ſullen vertellen/ heeft naerghelaten. Hier ter plaetſen ſal ons ghenoegh zijn/by te brenghen deſe hare aenſpraeck/ welcke met een bondighe koothevdt verbaet het ampt van een Chriſten Soldaet: Wy draghen u op/ teghens allerhande Vyanden/ onſe handen/ de welcke wy onghevoorloft houden met het bloedt der onnooſelen te beſmetten: onſe rechter-handen konnen vechten tegens de Godtlooſe en Vyanden/maer konnen de Godtvruchtige en Burgers niet verſcheuren; ons gedenckt dat wy liever voor/ als teghens de Burghers de Wapenen hebben in de handt ghenomen: Wy hebben alle-tijdt gevochten voor de gherechtigheydt/ voor de Godtſdienſtigheydt/ voor de behoudeniſſe der onnooſele. Deſe dinghen zijn tot noch toe ons loon geweeſt van alle periculen: Wy hebben gheſtreden voor de getrouwigheydt; hoe ſullen wy die tegens u (ſy ſpreecken tot den Keyſer) konnen houden/ ſoo wijſe aen onſen Godt niet houden? Baſilius ſpreeckt aldus van den ouder Chriſtenen: Onſe Voor-Ouderen en hebben de doodt-ſlagen die in den Oorlogh geſchieden, voor geen doodt-ſlagen gereeckent; houdende die voor ontſchuldight, de gene, welcke ſtrijden voor de eerbaerheydt en Godtſdienſtigheydt.

[Vermeerderingen. (1.) De ſelfde Tertullianus van de Ziele: Wie en ſoude niet de Wereltlijcke Gherechtigheydt hooghe achten, welcke oock

d'Apostel betuyght, datse het Swaerdt niet te vergheefs en draeght; welcke tot voorstandt van den Mensche, wreedtheydt ghebruyckende, Godtsdienstigh is. **En aen den Stadthouder** Seapula: Wy en verschricken u niet, gelijck wy oock niet vreesen: Maer ick wenschte dat wijse alle mochten saligh maken, vermanende teghens Godt niet te strijden. Ghy kondt oock wel het ampt uwer Iurisdictie bedienen, en met eenen der bescheydenheydt ghedencken, al waer't maer om dat oock ghy-luyden selfs mede onder het Swaerdt staet. (2.) Tertullianus **van de Afgoderije**: Tot de Kercke en werden niet toe-ghelaten die welcke kunsten oeffenen, welcke de Goddelijcke Leere niet toe-laet. Augustinus **van't geloove/ en goede wercken**: Hoeren en Batament-speelders, en allerley andere Meesters der openbare schandelijckheydt, en werden tot Christi Sacramenten niet toe-ghelaten, ten zy dat sy van sulcke banden ontbonden, oft die verreten hebben. **Van een Batament-speelder siet een exempel by** Cyprianus **in sijn 65 Sendt-brief. Van Schermers / Koffianen / Inkoopers der Slacht-offerhanden/ by** Tertullianus. **Van een Boerman in de Circense spelen/by** Augustinus.

(3.) **Het vierde Concilium van** Carthago: Een Bisschop, schoon daer toe gheterght zijnde, moet om geen verganckelijcke dinghen pleyten. **Voeght hier by** Ambrosium **van de Plichten / 2 Boeck / cap. 21. En** Gregorium Magnum, 2 **Boeck** / Iud. 11. Epist. 58.

(4.) **Welckers strengigheydt de Keyser** Adrianus **versachtet heeft/ als** Spartianus **verhaelt. Tot bewijs van de hardigheydt der Romeynsche Wetten/dient oock/dat de selve ghebieden/dat een Slave gheen ghetuyghenisse mach gheven/dan ghepijnight zijnde.**

(5.) Zonaras: Hy toonde sich goedertieren teghens de ghene, die hare quade leven hadden verlaten; dewijl hy seyde, dat men een kranck en verrot lidt moet af-snijden, op dat de besmettinghe niet en verderve de ghesonde leden: maer niet het lidt dat nu, oft al ghenesen is, oft ghesondt werdt. **Siet** Eusebium **mede: Gelijck de Chzistenen van te groote sachtigheydt** Constantius **ghekiaeght hebben: en alsoo vindt men by den Histozyschzijver** Saxo, **dat de Denen ghedaen hebben van den Koningh** Heraldus.

(6.) Augustinus: Het Ampt des Priesters is, te bidden voor de misdadighe. **In sijne Bzieven zijn veel betooningen van dese goedigheydt.**

(7.) Simeon Magister, **in't kozt begrijp van dien** Canon: Die, als haer gheweldt werde aenghedaen, hebben ghelchenen te wederstaen: maer van de Godtloosheydt overwonnen zijn, en den Krijghsdienst weder aengheno-men hebben, sal men thien Iaren af-houden. **Den selfden sin van dese** Canon **werdt oock soo uptghedzucht van** Balsamo, Zonaras, **en** Ruffinus, Lib. 10. cap. 6.

(8.) **Welcke de hooghste misdaedt/de hooghste schult deser eeuwe/van** Tertullianus, **in't Boeck van de Afgoderije / genaemt werdt.** Cyprianus, Epist. 12. **noemt het de alderswaerste en uptterste misdaedt.**

(9.) Sulpitius Severus: Ghewisselijck hadde als doen Licinius, dewijl hy teghens Constantinum streedt om het Rijck, sijnen Soldaten gheboden te offeren:

feren: die 't weygherden, ontsloegh hy van den Krijghs-dienst. Om deser oorsaecken heeft Valentinianus, die naemaels Keyser gheworden is, onder Iulinianus den Krijghs-gordel wech-gheworpen. Desen en is niet ongelijck 't gheen Victor Uticensis verhaelt, datter veele onder den Coningh Hunerichus, den Wereltschen Krijghs-dienst verlaten hebben, om datse verkoppelt was met de Arriaensche Ketterije.

(10.) Leo in de 90 Sendtbrief *ad Rusticum*: Die verghevinghe begheert van ongheoorlofde dinghen, moet oock sich onthouden van veele gheoorlofde dinghen. Men leest in den Brief der Bisschoppen / aen den Koninghe Lodowijck: Een yder moet soo verre de gheoorlofde dinghen van sich af-snijden, als hy ghedenckt dat hy oock de ongheoorlofde bedreven heeft. In de puncten Caroli Calvi: Een yder soecke soo veel te grooter ghewin en aenwas der goede wercken, als hy hem selven door sijn schuldt grooter schade aenghedaen heeft.

(11.) Eusebius, *Lib. 1. Demonstrat.* beschrijft tweederley leven der Christenen / het een volmaeckt / het andere wat minder; die in't onderste zijn / dat die onder anderen / den ghenen die rechtvaerdelijck strijden / aenwijsen watse doen sullen.

(12.) In sijn Brief aen de Ouderlinghen / Diaconen / en 't ghemeyn Volck / sich houdende tot Cyrnen. Voet hier by *L. Generaliter. C. de Episcopis & Clericis.*

(13.) Tertullianus van de Afgoderije: Jae selfs, hoe sal hy oock in vredes-tijdt ten Krijghe dienen? De selfde van't vlieden der verfolginghen: Wat Oorlogh heeft onsen Vrede anders, als de vervolginghe? Cyprianus, Epist. 10. Als onse Moeder de Kercke te vooren eerst vrede van de barmhertigheydt des Heeren sal ontfanghen hebben. Epist. 22. Als de Heere sal begonnen hebben sijner Kercke selfs vrede te gheven. Epist. 31. Dat de Kercke vrede moet verwachten van de ghevallene. De langhe vrede hadde de tught verdorven. Sulpitius Severus: Terwijlen Anthoninus Pius regeerde heeft de Kercke vrede ghehadt. En terstont daer naer: Maer acht-en-dertigh Iaren hebben de Christenen vrede ghehadt. En ten tijde van Constantinus: Van dien tijdt af de saken in stilte zijnde, ghenieten wy vrede. In't begin sijner Historie: De vervolginghen des Christen Volcks, en daer nae de tijden van Vrede.]

Het derde Capittel.

Verdeylinghe der Oorloghe: datter is een Publijcque Overheydts Oorlogh, en een particulieren Oorlogh van ghemeyne Luyden.

I. Afdeylinghe der Oorloghe, in openbare, en byſondere, oft particulieren.
II. Dat niet alle Oorlogh van particuliere perſoonen, nae dat de Gherechts-bancken verordent zijn, ongeoorloft zy, na 't Recht der Nature, werdt beweſen, oock met by-voeginghe van exemplen.
III. Oock niet ſelfs na 't Euangeliſche recht, met beantwoordinghe der teghen-werpinghen.
IV. Verdeylinge van den openbaren gemeynen Oorlogh, in die welcke ſolemneel, en minder als ſolemneel is.
V. Oft dat een Publijcque Oorloge zy, welcke ghevoert werdt door authoriteyt van een Overigheydt, die het opperſte ghebiedt niet en heeft, en wanneer.
VI. Waer in dat de Burgherlijcke macht beſtaet.
VII. Welck de hooghſte macht zy.
VIII. Wert wederleydt de meyninge, welcke houdt dat de opperſte macht alle-tijdt by 't Volck is, en werden de bewijs-redenen wederleydt.
IX. Werdt wederleydt de meyninge der ghener, die doorgaens ſtellen een onderlinghe onderwerpinghe van den Koningh en het Volck.
X. Om het rechte ghevoelen wel te verſtaen, werden eenighe waerſchouwinghen voorgheſtelt. Waer van de eerſte is, dat men de gelijckheyt van woorden moet onderſcheyden, daer de ſaken onghelijck zijn.
XI. De tweede is, dat men moet onderſcheyden het Recht; en de maniere, hoe dat men het Recht heeft.
XII. Werdt beweſen, dat ſommige opperſte Rijcken volkomentlijck gehouden werden; dat is, datſe konnen vervreemt werden.
XIII. Sommighe niet volkomentlijck.
XIV. Sommige geen opperſte gebieden volkomentlijck; dat is, datſe vervreemt konnen werden.
XV. Dit onderſcheydt werdt beveſtight, door het onderſcheyt, van een beſchermer te geven in de Koninghrijcken.
XVI. Dat de opperſte macht niet wech-ghenomen werdt door de belofte; datſe noch van't Natuurlijcke, noch van't Goddelijcke Recht zy.
XVII. Dat het opperſte ghebiedt ſomtijdts ghedeylt werdt, 't zy in onderworpen deelen, oft in machtighe.
XVIII. Doch dat ſulcks evenwel te onrecht daeruyt beſloten werdt, dat de Koninghen ſommighe hare daden niet willen voor vaſt ghehouden hebben, ten zy datſe van eenige vergaderinge goet gekent werden.
XIX. Dat oock ſommighe andere exemplen te onrecht hier toe getogen werden.
XX. Waerachtighe exemplen.
XXI. Dat een, die aen een onghelijck verbont gehouden is, het opperſte ghebiedt hebben kan: met oploſſinge der tegen-werpingen.
XXII. Oock die tribuyt betaelt.
XXIII. Oock die Vaſallen zijn.
XXIV. Onderſcheydinge van Recht, en oeffeninge oft gebruyck, met exemplen.

I.

Sylv. verbo Bellum 1. N. 1.

DE eerſte en alder-noodighſte afdeylinghe van den Oorlogh is deſe: Datter is een particulieren Oorlogh van privé perſonen/ een publijcquen alghemeynen oft openbaren Oorlogh/oft van beyden ghemenget. Openbaren oft der Gemeynten Oorlogh is/ welcke van dien ghevoert werdt/ die Jurisdictie oft ghebiedt heeft: Particulieren oft byſonderen Oorlogh is geheel anders. De gemenghden Oorlogh/ welcke eenſdeels is openbaer oft ghemeyn/ anderdeels particulier oft byſonder/ oft die eenſdeels door beleydt der Overighеydt/anderdeels door particulieren ghevoert werdt. Doch laet ons van den Oorlogh tuſſchen particuliere Luyden/ welcke de oudtſte is/ eerſt

eerst handelen. Dat het gheoorloft zy tusschen particuliere bysondere persoonen eenighen Oorlogh te voeren: soo veel het Recht der Naturen aen-gaet/ blijckt mijns bedenckens genoeghsaem uyt het ghene wy hier voorzen verhandelt hebben/ daer wy bewesen hebben/ dat het teghens het Recht der Nature niet en strijdt/ dat yemandt het ongheliick/ 't welck hem werdt aengedaen/ oock met gewelt afwere. Doch mochte yemant mogheliick meynen/ dat sulcks/ nae dat de openbare Gerechts-banchen opgherecht en verordent zijn/ niet langher gheoorloft zy: Want al-hoewel de openbare gherechts-pleginghen niet van de nature/ maer van de Menschelijcke daedt en instellinghe her-komen; dewijl het nochtans veel eerlijcker is/ en tot ruste der Menschen voorderlijcker/ dat eener die daer in niet gheraecht is/ voordeel noch nadeel by heeft/ kennisse van saken nemen/ als dat elck particulier persoon op sijn eyghen handt/ die veel-tijdts haer selven te seer beminnen/ en haer eygen voordeel soecken/ sulcks met der duyst rechten/ en haer selven wreecken; soo leert selfs de billijckheydt en de natuurlijcke reden/ dat men soodanigen loslijchen insettinghe behoort te onderhouden. Paulus de Rechts-gheleerde stemt sulcks toe: Men moet elck een niet toe-laten op sijn eyghen goedt-duncken te doen, 't gheen opentlijck door de Overigheydt kan ghedaen werden; op dat sulcks gheen geleghentheydt gheve meerder oproer te verwecken. Dit is de oorsaecke, seydt de Koningh Theodoricus, dat het Heyligh ontsicht der Wetten ghevonden is, dat men niet met eyghener handt, niet door eyghen aendrijven bestaen souden. Want wat verschilt den gerusten Vrede, van een Oorloghsche verwarringhe, by al-dien de twisten door gheweldt ter nedergeleyt werden? En de Wetten noemen dat gewelt, soo wanneer yemant, 't gheen hy waent dat hem toe-komt, niet door den Rechter weder eyscht. [Siet den selfden Koningh Theodoricus in't Edict, cap. 10. en 124.]

L. Nov. est. de R. 1.

Lass. Lib. 4. Var. Epist. 4.

II. Ghewisselijck daer en is niet aen te twijffelen/ oft de byzheydt/ welcke de Menschen hadden/ eer de Gerechts-pleginghen ingheboert waren/ zy merckelijck inghetoghen en bepaelt. Nochtans ghebeurt het nu oock noch/ datse haer plaetse heeft/ te weten/ daer de Gherechts-pleginghen stille staen: Want de Wet/ die daer verbiedt/ dat men het sijne niet sal soecken te krijghen sonder Recht/ moet bequamelijck verstaen werden/ te weten/ alsmen tot het Recht sijn toevlucht han nemen. Het Recht nu staet stille/ oft voor een seer korte wijle tijts/ oft voor alle tijdt. (1.) Voor een korte wijle staet het Recht stille/ daer men den Rechter niet kan verwachten/ sonder gewisse perijckel oft schade. Voor alle tijdt staet het stille/ oft met recht/ oft met der daedt. Met recht als-dan/ als yemandt is in plaetsen die van niemandt ghe-eyghent zijn: als in Zee/ Wildernissen/ onbewoonde Eylanden/ oft soo daer noch eenighe andere plaetsen zijn/ in welcke gheen Stadt oft Vorgherschap is. Met der daedt staet het Recht stille/ by al-dien de Onderdanen nae den Rechter niet en luysteren/ oft dat het openbaer is/ dat den Rechter verwerpghert heeft kennisse van saken te nemen. 't Geen wy gheseydt hebben/ dat oock/ na dat de Gerechts-pleginghen ingheboert waren/ niet allerhande particulieren

L. Extat. D. quod metus.

ren oft byſonderen Oorlogh ſtrijdt teghens het Recht der Nature / kan oock afghenomen werden uyt de Wet/den Joden ghegeven/ daer Godt
Molin. diſput. 100. § dubium vero. door Moſen aldus ſpreeckt / Exod. 22. vers 2. By al-dien een Dief, betrapt op Huys-brake, alſoo gheſlaghen werdt, dat hy ſterft, ſoo zy de ghene, die hem gheſlaghen heeft, des doodtſlaghs onſchuldigh, ten ware het nu dagh gheworden ware: want dan ſal hy des doodtſlaghs ſchuldigh weſen. Want deſe Wet ſoo ſorghvuldelijck onderſcheydt makende / ſchijnt gantſchelijck niet alleen een onghestrafthepdt mede te brenghen / maer oock het Recht der Naturen uyt te legghen; en niet ghegrondt te zijn in eenigh byſonder bevel Godts / maer in de alghemeyne billijckheydt. Daerom wy oock ſien dat het andere Volckeren naghevolght hebben. Het is bekent wat in de 12 Taeffelen der Oude Roomſche Wetten ſtaet / buyten twijffel voortghekomen uyt het Oude Attiſche Recht: (2.) Soo yemandt des nachts ſteelt, en yemandt hem ombrenght, die zy met recht doodt-geſlaghen. Alſoo werdt die oock / welcke ſijn leven teghens een beſprinagher en ghewelddenaer verdedight heeft / door de Wetten van alle Volcken/ ſoo veel wy der ſelfder kennen/voor onſchuldigh geoordeelt. Welcke ſoo openbare over-een-ſtemminghe te kennen gheeft/ datter niets in begrepen zy/ dat teghens 't Recht der Naturen ſtrijdt.

[Vermeerdering. (1.) *Servius: ad 11. Æneid.* op de woorden: *Injecere manum Parcæ.* Sy hebben ghenomen 't gheen haer toe-behoorde. En hy heeft de termen van't Recht gebruyckt. Want de handt ergens op-leggen/ werden wy als-dan gheſeydt/ als wy ſonder eenigh bevel des Rechters aentaſten 't gheen ons toe-komt. (2.) Solonis woorden zijn deſe: By al-dien yemandt by daghe ſteelt 't geen meer dan vijftigh Dragmen waerdigh is, die ſal men met recht voor de elf Mannen moghen halen: Maer indien yemandt by nachte oock het minſte ſteelt, ſal vry ſtaen den ſelfden oock doodt te ſlaen. Voeght hier by 't gheen hier naer in't 2 Boeck / cap. 12. ſal gheſeydt werden.]

III. Van het volmaeckter Goddelijcke Wille-recht/ te weten/ het Euangeliſche/valt de ſwarighepdt grooter. Ick en twijffele daer niet aen/oft Godt/die over ons eyghen leven meer rechts heeft/als wy ſelven/ hadde onſe lijdtſaemheydt ſoo verre konnen uytſtrecken / dat wy oock in't particulier in ghevaer ghebracht zijnde / ons lieber ſouden moeten doodtſlaen laten / als een anderen ombrenghen. Maer oft hy ons ſoo verre heeft willen verplichten / dat is 't gheen wy onderſoecken. Tot bewijs dat ons Godt ſoo verre verbonden heeft / werden ghemeynelijck twee plaetſen by-ghebracht/ welcke wy hier voren verhaelt hebben/ in't verhandelen van de alghemeyne vraghe: Maer ick ſegghe u-lieden, wederſtaet den ghenen niet, die u onghelijck doet, Matth. 5. vers 39. En Rom. 12. vers 19. U ſelven niet wreeckende, mijn beminde. Alwaer de Latijnſche overſettinghe heeft / U-lieden niet verdedighende, alderliefſte. De derde
Matth. 26. 52. plaetſe is in de woorden Chriſti tot Petrum: Steeckt uw' Swaerdt weder in de ſcheede; want alle die het Swaerdt aengrijpen, ſullen door het Swaerdt omme-komen. Sommige voeghen hier by het exempel Chriſti/ die voor

ſijnen

sijnen vyanden gheslozven is / Rom. 5. verss. 8. 10. Ende onder de Oude Christenen en ontbreeckender oock geen / welcke wel de publijcque openbare Oorloghen niet verwozpen hebben / maer de particuliere en bysondere eyghen beschermingh booz ongheoozloft ghehouden hebben. De spzeucken Ambrosij, tot boozstant van den Oozlogh / hebben wy te boozen verhaelt. Van Augustinus zijnder noch veel meerder en klaerder / welcke yder een kennelijck zijn. Doch soo heeft de selfde Ambrosius gheseydt: En daerom mach schien seyde hy tot Petrus, als die twee Swaerden voor de handt haelde, 't is ghenoegh, als oft tot op den tijdt des Euangeliums toe geoorloft ware gheweest; in sulcker voeghen, dat in de Wet zy een onderwijs van billijckheydt, maer in't Euangelium van waerheydt. *Libr. 18. in Lucam.* Item / op een ander plaetse: Een Christen, al viel hy in de handen van een gewapent Moordenaer, soo en mach hy hem niet weder slaen, als hy hem slaet. Augustinus schrijft aldus: Ick en berispe de Wet niet, die soodanighe (Moozdenaers / en andere Gheweldenaers) toe-laet te dooden; maer ick en sie niet, hoe ick die ghene, die dooden, sal beschermen. Item / op een ander plaetse: Den voorslagh van de luyden te dooden, op dat niemandt van haer ghedoodt en werde, en staet my niet aen; ten ware dat het by gheval een Soldaet ware, oft die sulcks sijnes publijcquen ampts halven doen moste: alsoo dat hy't niet soo seer en dede voor hem selven, als voor anderen, wettighe macht daer toe verkreghen hebbende. *De Offic. 3. cap. 3.* *Lib. 1. de lib. arb. cap. 5.* *Epist. 154. ad Publicolam.* En dat Basilius van't selfde ghevoelen zy gheweest / blijckt ghenoeghsaem upt sijnen tweeden Sendtbrief aen Amphilochium. [Voeght daer by den Canon van't Concilium van Orleans, van Gratianus by-ghebracht / *C. ult. causa, 13. qu. 11.*] Doch het tegen-strijdende ghevoelen / ghelijck het ghemeynder is / en meer aenghenamen / soo dunckt het ons oock waerachtigher te zijn / dat wy tot soodanighe lijdtsaemheydt niet en zijn verbonden. Want ons werdt in den Euangelio belast / dat wy onsen even-naesten sullen lief hebben als ons selven / niet meer als ons selven. Jae daer een ghelijcke quaedt ons en een ander over-komt / en werdt ons niet verboden / ons selven liever te helpen / als andere / gelijck wy te voozen booz 't exempel van Paulus beweesen hebben / alwaer hy den regul en mate der liefde upt-leydt. (1.) Mogelijck sal pemandt aenhouden / en segghen: al-hoe-wel ick mijn welvaren meer mach achten / als het welvaren van mijnen even-naesten / dat sulck even-wel gheen plaetse en heeft / als het welvaren ongelijck is; en dat ick daerom liever mijn eyghen leven moet laten / als dat men soude toe-laten dat de gheweldenaer in de eeuwighe verdoemenisse ghevalle. Maer men kan antwoozden / dat oock dickwils de gene die bespzongen werdt / tijdt behoeft om sich te bekeeren / oft dat hy waerschijnelijck sulcks hem selven laet boozstaen / en dat oock selfs den gheweldenaer booz sijn doodt kan tijdt hebben om sich te bekeeren. Dat oock daer-en-boven schijnt / nae het Tede-oordeel / dat niet behoozt in achtinghe te komen het ghevaer daer in pemandt hem selven stozt / en daer hy hem kan upt-wickelen. Ghewisselijck sommighe der Apostelen schijnen oock tot het laetste toe (Christus sulcks siende en wetende) gherepst te hebben / met Swaerden ghe- *Can. 43. en 55.*

ghewapent; 't welck wy oock uyt Iosephus sien komen van andere Galileers dat sy ghedaen hebben / reysende uyt haer Vaderlandt nae de Hooft-stadt / dewijl de weghen van de Moordenaers onveylich waren: 't welck de selfde Iosephus oock verhaelt van den Essenen / seer onschuldighe Menschen. Want hier door ist gheschiedt / dat als Christus seyde / datter soodanighen tijdt op handen was / dat men een kleedt soude verkoopen om een Swaerdt te bekomen / Lucæ 22. vers 36. de Apostelen dadelijck gheantwoordt hebben / dat in haer gheselschap twee Swaerden waren: Nu waren in dat geselschap geen andere / als Apostelen. Daerbeneffens 't gheen Christus geseydt heeft / hoe-wel het in der daedt geen gebodt en is / maer alleen een spreeckwoordt / te kennen ghevende datter swaere onghevallen op handen waren / ghelijck de teghen-stellinghe van den eersten tijdt / die veylich en voorspoedich was gheweest / dupdelijck te kennen gheeft / vers 35. Is nochtans soodanich / dat het schijnt ghesproten te zijn uyt het ghene / 't welck plaght te gheschieden / en dat de Apostelen voor gheoorloft hielden. Nu soo is van Cicero wel gheseydt: Voorwaer het en ware niet gheoorloft Swaerden te hebben, indien het niet gheoorloft ware die in eenigerley wijse te ghebruycken. Wat de woorden belanght / En wederstaet niet den ghenen die u onghelijck doet, en moeten niet meer in't generael en alghemeyn ghenomen / maer soo wel ingheto-ghen werden / als 't gheen volghet / Geeft een yder die't begeert; 't welck nochtans onder dese exceptie en dit bedingh te verstaen is / soo wy niet te seer daer door benauwt en beswaert werden: Dat meer is; 't Gebodt van te gheven die begheert / en werdt niets by-ghevoeght / dat het selfde bepaelt en uyt-leydt / maer werdt alleen bepaelt door de billijckheydt selfs: daer nochtans het ghebodt van niet te wederstaen sijn uytleggin-ghe by hem heeft door het exempel van den Kinneback-slagh: alsoo dat het verstaen moet werden als dan eerst soo nauwe te verbinden / als ons soodanighen onghelijck gheschiedt / dat / oft een Kinneback-slagh is / oft een Kinneback-slagh ghelijck is. Want anders ware het beter geweest te segghen: Wederstaet niet den ghenen die u onghelijck doet, maer sterft liever, als dat ghy u met Wapenen soudt behelpen. In den Brief tot den Romeynen, cap. 12. vers 19. beteyckent het woordt EKDIKEIN, gantschelijck niet verdedighen, maer wreecken sich. Ghelijck mede Judith, cap. 1. vers 2. en cap. 2. vers 1. Lucæ 18. vers. 7. 8. cap. 21. vers 22. 2. Thess. 1. vers 8. 1. Petr. 2. vers 14. Rom. 13. vers 4. 1. Thessal. 4. vers 6. En sulcks toont de connexie ende t'samen-voeginghe der woorden ooghenschijnelijck; want te voorzen was gheseydt / Vergheldt niemandt quaedt voor quaedt; 't welck dan een beschrijvinghe is van wraecke / en niet van sijns beschermin-ghe. Daer-en-boven soo bevestight Paulus sijn vermaninge met de plaetse uyt Deuteronomio, My komt de wraecke toe, ick sal't vergelden. De eyghenschap van't Hebreeusche woordt brenght mede / dat daer door wraeckgierighepdt beteyckent werdt / als mede 't voornemen in die plaetse te kennen geeft / welck niet en lijdt dat daer door alleen beschermin-ghe verstaen werde. Belanghende 't gheen tot Petrus gheseydt

werde /

werde / dat verbaet wel een verbodt van het Swaerdt te ghebruycken/ maer niet in gheval van beschermínge; Want Christus alreede van de Discipulen gheseydt hadde: Laet dese wech gaen: En dat, op dat het woordt, 't welck Esaias ghesproken hadde, vervult soude werden; van die ghene, die ghy my ghegheven hebt, en hebbe ick niemandt verloren, Iohan. cap. 18. verss. 8. 9. Hy en behoefde Christum oock niet te verdedighen; want die wilde niet verdedight wesen. Want daerom voeght hy by Iohannem dese oorsake by 't verbodt: Sal ick den Drinck-beecker, die my de Vader ghegeven heeft, niet drincken? vers 11. En by Matthæum seydt hy: Hoe souden dan de Schriften vervult werden, de welcke segghen, dat het alsoo most gheschieden? Soo werde dan Petrus ghedreven/ gelijck hy overigh was/door lust/niet om te beschermen/maer om te wreken. Voeght hier by/ dat Petrus de Wapenen ghebruyckte teghens sulcke/ die uyt last van de Hooghe Overheden quamen; de welcke / oft men in eenigen gheval wederstaen mach/dat is een bysonder verschil/'t welck wy hier naer op hem selven sullen verhandelen. Dat nu de Heere daer by voeght/ Alle die het Swaerdt nemen, sullen door het Swaerdt om-komen; dat is/oft een spreeckwoordt/ghenomen uyt het alghemeyn ghebruyck; te kennen gevende/ dat bloedt door bloedt uytgheloockt werdt; en derhalven / dat het gebruyck der wapenen nimmermeer sonder gevaer en is; ofte ('t welck de meyninghe is van Origenes, Theophylactus, Titus ende Euthymius) het wijst aen dat wy niet en behooren Godt de wraecke te ontnemen/ die hy tot sijner tijdt ghenoegh sal in't werck stellen: min noch meer als in de Openbaringhe gheseydt werdt / cap. 13. vers 10. Die met den Swaerde doodt, moet met den Swaerde ghedoodt werden; hier in is geleghen de hope en de lijdtsaemheydt der Heylighen. Waer mede Tertullianus over-een komt / daer hy seydt: Soo bequamen scheydts-man van lijdtsaemheydt is Godt, soo ghy hem u onghelijck opdraeght, soo is hy een wreecker; soo ghy hem uwe smerte beveelt, soo is hy uwen Medicijn-meester; soo ghy hem uwe doodt vertrouwt, soo is hy uwen verwecker. Wat vermagh de lijdtsaemheydt al, datse Godt heeft tot een schuldenaer? Te gelijck soo schijnt in dese woorden Christi oock een voorseggínghe te zijn van de straffen/ welcke het Swaerdt der Romeynen / den bloedtdorstighen Joden aendoen soude. Op het exempel Christi; die voor sijne vyanden gestorven is/ kan men antwoorden / dat alle de daden Christi wel vol deught zijn/ welckers navolginghe prijselijck is / en beloont sal werden; maer datse nochtans allegader soodanigh niet en zijn / datse / oft uyt eenighe Wet voortkomen/oft eenighe Wet maken. Want dat Christus voor sijn vyanden en godtloosen gestorven is / dat en heeft hy niet ghedaen volgens eenige Wet/maer uyt seker bysonder gheluck/als verdragh en verbondt met den Vader aenghegaen; de welcke/soo hy dat dede/ hem niet alleen de grootste heerlickheydt/maer oock een Volck/ dat in der eeuwigheydt duren soude/ belooft heeft/ Esai. 53. 10. Anders/dat dit een sonderlinghe uytsteeckende werck sy/en wiens ghelucken naulycks pets te vinden sy/ betoont Paulus, Rom. 5. vers 7. Ende Christus ghebiedt ons/dat wy onse Rom. 5. 8.

leven ſullen wagen/ niet voor yder een/ maer voor de Broeders / 1. Joh. 3. vers 16. Wat aen-gaet de ſpreucken/die uyt de Chriſtelijcke Schrijvers zijn voortgebracht/ ſchijnen eensdeels meer en eer een goeden raedt/ en aenprijſinghe van een hooghen en groot voornemen / als een uytdruckelijck ghebodt te verbatten; anderdeels soo iſt haer byſonder / en niet het algemeyne gevoelen van de gantſche Kercke. Want in de alder-oudtſte Can. 45. Canones, die den Apoſtelen toegheſchreven werden / werdt ſulck een alleen van de ghemeynſchap gheweert / die in't krackeel en twiſt met den eerſten ſlagh ſijn teghenpartije heeft doodt-geſlagen / door ſijn al te groote heftigheydt. (2.) En deſe meyninghe ſchijnt oock ſelve Auguſtinus, C. ſivero deſent. excomm. &c. ſignifraſti, debemeridio. die wy in't teghendeel hebben by-ghebracht/ voor goedt te kennen/ in de 84 Vrage over Exodus.

[Vermeerderingen. (1.) Caſſiodorus van de Vrientſchap: Gewiſſelijck niemandt en is ghehouden, uyt krachte van eenigh ghebodt, oft eenighe reden, te bevorderen de behoudeniſſe van ſijns naeſtens Ziele, door verlies van ſijn eyghen Ziele; noch de verloſſinghe van ſijns naeſtens Lichaem, ſonder hope van de eeuwige ſaligheydt, door 't verderf van ſijn eygen Lichaem te bevorderen.

(2.) Ambroſius, in't 10 Boeck over Lucam: ô Heere! waerom ghebiedt ghy my een Swaerdt te koopen, daer ghy my verbiedt daer mede te ſlaen? Waerom ghebiedt ghy't te hebben; het welck ghy verbiedt uyt der ſcheede te trecken? Ten zy dan op dat de beſcherminghe ghereet zy, maer de wraecke niet noodigh zy.]

IV. De openbare Oorloghe is / oft ſolemneel en ghebruckelijck / nae het Recht der Volckeren / oft minder als ſolemneel. Het gheen ick hier ſolemneel noeme / werdt in't ghemeyn rechtvaerdigh ghenoemt / in ſulcken meyninghe / als een rechtſchapen Teſtament teghens de Codirillen, en een oprecht Huwelijck teghens de Slaefſche by-wooninge in Huyshoudinghe geſtelt werdt; niet om dat het niet ghevoorloft zy Codirillen te maecken / oft dat een Slave een Vrouwe ſoude te Huwelijck hebben: [Selfs onder den Burgeren waren ſommighe Huwelijcken niet recht/ niet rechte Kinderen/ *Paul. Sent. L. 2. Tit. 19. L. Sinxor. D. ad L. Iuliam deadulteriis.* Soo was daer oock een niet rechtſchapen vryheydt: *Seneca de vita Beata, cap. 24. Suetonius Octavio, cap. 40.*] maer om dat een ſolemneel Teſtament/ en ſolemneel Huwelijck / eenighe byſondere werckinghen naer Burgerlijcke Rechten hebben: het welcke nut is en dienſtelijck dat waer-ghenomen werde: Want om dat veele het voordt Recht oft Rechtvaerdigh qualijck en onrecht verſtaen/meynen dat alle die Oorlogen/ welcken den naem van rechtvaerdigh niet toe-komt / als onrechtmatighe en ongheoorlofde verdoemt werden. Doch op dat den Oorlogh ſolemneel zy/nae het Recht der Volckeren werden twee dinghen daer in verepſcht. Voor eerſt / dat die ten wederzijden gheboert werde door authoriteyt des ghenen/die de hooghſte macht onder de Burgherſchap heeft. Ten anderen/ datter eenighe ghewoonlijcke manieren van doen by zijn/ van de welcke wy tot ſijnder plaetſe ſullen handelen. Dewijl deſe beyde dinghen ghe-

ſament-

samentlijck daer toe vereyscht werden / daerom en is het een sonder het andere alleen niet genoegh. Doch den openbaren mit solemnelen Oorlogh kan dese ghebruycken / ontberen en missen; oock teghens particuliere privé personen gheboert werden/door authoriteyt van een yder Overigheydt. En ghewisselijck/indien men sonder aenmerckinge der Burgherlijcke Wetten/ de sake wil insien / soo schijnt alle Overigheydt / soo wel tot beschermingh van't Volck/haer bevolen/als tot oeffeninge van hare gherechtigheydt / soo/namelijck/ghewelt voor-halt/ macht te hebben om Oorloghe te voeren. Maer om dat door den Oorlogh de gantsche Burgherschap komt in ghevaer/ soo is door de Wetten by-nae van alle Volcken voorsien / dat gheen Oorloghe mach ghevoert werden/ als door authoriteyt des ghenen/die 't hooghste ghebiedt in de Burgerschap heeft. In't laetste Boeck Platonis, van de Wetten / vindt men soodanigh en Wet. Ende in't Romeynsche Recht wordt gheseydt/dat die schuldigh is aen ghequetste Majesteyt/ die sonder bevel van den Prince Oorlogh voert/ oft Volck werft / en een Heyr vergadert. Sonder bevel des Volcks/ stondt in de Wet Cornelia, ghestelt door L. Cornelius Sylla. In den Iustiniaenschen Codex is een ordinantie van Valentinianus en Valens: Gantsch niemanden zy toe-ghelaten, sonder onse weten en raedt, eenigherhande Wapenen te roeren oft reppen. Daer toe mede dient het seggen Augustini: [*Lib. 22. cap. 74. Contra Faustum. Citat. Gratianus, C. quid crispatur. caussa 23. quest. 1.* By den Hebreen werden alle Oorloghen / die sonder Godts speciael bevel gheboert werden / ghenaemt Oorloghen der Machten.] De natuurlijcke ordere, geschickt tot den vrede der Menschen, vereyscht sulcks, dat de macht en raet om den Oorlogh aen te nemen by den Prince zy. Doch ghelijck alle spreucken/ hoewel generael/en van allen spreeckende/ nochtans nae der billijckheydt moeten ghedupdet en verstaen werden; alsoo moet dese Wet mede. Want eersteliJck/ daer en is niet aen te twijffelen/ oft die gestelt is om rechts-pleginge en gerechte te oeffenen / dien staet by om door sijn Dienaers te moghen dwinghen sommighe weynighe onghehoorsame / soo wanneer sy daer toe gheen meerder hulpe van doen heeft / en daer oock gheen ghevaer voor de Burgerschap upt te vreesen staet. Wederom/ indien het perijckel soo nae-by is/ dat daer gheen tijdt zy om raedt te vraghen den ghenen die onder de Burgherschap het opperste gebiedt heeft/ als-dan sal ons oock de noodt een exceptie verlenen. Welck recht L. Pinnarius, Commandeur over het Guarnisoen van Enna in Sicilien heeft gebruyckt / als hy in't seker wiste dat die van der Stadt doende waren om tot die Carthaginiensers af te vallen / heeftse doodtgheslagen/ en alsoo de Stadt behouden. Buyten soodanigen noodt/heeft Franciscus Victoria bestaen den Burgeren in de Steden verlof te gheven om te Oorloghen / om te wreecken den overlast welcke de Koningh versuymt te wreecken en straffen: Maer des selfs ghevoelen en meyninghe werdt met recht van anderen verworpen.

L. 3. D. ad Juliam Majest.

Vicaria de jure belli, N. 9. Molin. disp. 100. §. Iden. Iden. Vict.

Bart. in L. exhor jure. D. de Just. & jure.

Bartol. de repres. 3. principali ad secundum, N. 6. Mart. Taud. de bello, qu. 2.

Livius lib. 39.

Doch in sulcken ghevalle / in welcken bekent is dat de minder Overheden macht hebben tot de Wapenen te grijpen/ zijn de Rechts-geleerde V.

Ayala de jure Bellum, li. 1. c. 2. N. 7. Sal. verbo Bellum, N. 2. ibid suffiritetiam.

Innoc. C. olim de rest. spol. n. 8. & c. sinit de jure sir, N. 5. Panorm. ibi. Bartol. ad l. hostes D. de Capt.

Livius D. Loco, Victor. N. 29.

Case. sec: sec: quæs. 40. art. 1. Silv. verbo Bellum, p. 1. N. 1. Lorea disp. 58. n. 12.

in verscheyden ghevoelen / oft men dat een openbare Oorloge mach noemen: Sommighe segghen jae/sommighe neen. Ghewisselijck/soo wy door openbaren Oorlogh gheen anderen en verstaen / als 't gheen door 't Recht der Overigheydt geschiet/ soo en is daer gheen twijffel aen/ oft soodanighe Oorloghen zijn openbare Oorloghen; en derhalven / die in soodanighe gheleghentheydt van saken sich tegens de Overigheydt stellen/vervallen in de straffen/ghestelt teghens den genen/die hals-starrigh blijven teghens de ghene / welcke over haer ghestelt zijn. Maer indien men het woordt Openbaer, neemt in een voortreffelijcker uytsteeckender beteyckenisse / voor 't gheen dat solemneel is / ghelijck dan bekent is dat het dickwils ghenomen werdt; soo en zijn soodanighe Oorloghen gheen openbare Oorloghen / om dat tot de volkomentheydt van soodanigh Recht vereyscht werdt/soo het toe-stemmen der hooghste macht/als mede noch andere dinghen meer. Het en geldt by my niet / dat in sulck een twistinghe oock pleghen den genen die teghen-streven hare goederen afghenomen/en oock wel den Soldaten ghegeven te werden: want sulcks en is den solemnelen Oorlogh niet alsoo eyghen/ dat het oock niet wel elders soude konnen plaetse hebben. [Den Rechtsgheleerden tot dit propoost by-ghebracht/mogen by-gevoeght werden: *Franc. Aret. Cons. 14. N. 7. Gail. 1. de Pare publica, cap. 2. N. 20. Cardinalis Tuschis, Pract. quæst. 4. litt. B. verbo Bellum, N. 10. Goddæus Cons. Marp. 28. N. 202. & seqq.*] Ja dat kan oock wel ghebeuren / dat in een Rijck/ dat sich wijdt uyt-streckt / de minder Overheden macht hebben / haer vergunt van hooger handt/ om den Oorlogh aen te vanghen: 't welck/ alst gheschiet/ soo moet men't daer voor houden/dat die Oorloghe ghevoert werdt uyt kracht van de opperste macht. [Siet de Wet van Keyser Frederich, by den Abt Conradus Urspergensis.] Want daer toe yemandt een anderen last gheeft om te doen/ daer van werdt hy selfs voor Autheur ghehouden. Daer aen staet meer te twijffelen / oft daer sulcken bevel niet en is/daer de nae-raminghe en gissinghe van den wille der Hooghe Overheydt ghenoegh zy. My en dunckt niet dat men sulcks behoore toe te laten. Want het niet ghenoegh is daer op te letten/ wat den ghenen die de hooghste macht heeft in sulcken toe-stant der saken / soo hy ghevraeght werde / soude moghen bevallen en behaghen; maer daer staet meerder op te letten/wat de selvighe/indien de sake uytstel lijden kan / ende een twijffelachtige sware beraedtslaginge vereyschte/ soude willen dat gedaen werde sonder sijnen raedt/ indien van die sake een Wet moste ghemaeckt werden. Want oft wel schoon in eenighe bysondere daedt / de bysondere ingesien reden/ die den wille des Oppersten ghebieders beweeght/ stille staet / nochtans en staet niet stille de reden / in't alghemeyn inghesien zijnde / welcke wil dat men de periculen stutten en keeren sal: het welcke niet en kan geschieden/ indien een yder Overheydt het oordeel daer van haer selven aen-neme en toe-schrijve. Derhalven is Cu. Manlius met recht van sijn by-ghevoeghde Raden beschuldight/dat hy sonder bevel des Roomschen Volcks/den Galaten de Oorloghe hadde aengedaen. Want oft wel der Gallen Regimenten in't

Livius in't 48 Boeck.

Legher

Legher van Antiochus waren gheweest / soo most nochtans niet in Cu. Manlii, maer in des Roomschen Volcks goetduncken en believen staen/ den Vrede met Antiocho ghesloten zijnde / oft men dat onrecht aen den Galaten wreecken en yveren wilde / ofte niet. Cato verstondt dat men C. Cæsar den Duytschen behoorde over te gheven/ om dat hy den Duytschen de Oorloghe hadde aenghedaen; Ick achte niet soo seer op het Recht siende / als wel willende de Stadt verrijden van de vreese eens toekomenden Heeren die de Souvereyniteyt bejaeghde. Want de Duytschen hadden hulpe en bystant gedaen de Gallen / Vyanden des Roomschen Volcks/ en derhalven hadden sy gheen oorsake te klaghen dat haer onrecht gheschiede / indien maer de oorsake / waerom de Romeynen de Gallen beoorloghden/rechtvaerdigh was. Maer Cæsar behoorde te vreden gheweest te zijn / dat hy de Duytschen uyt Gallien/ een Provintie/ hem aen-bevolen om te regeeren / hadde verdreven / en niet de Duytschen; insonderheydt daer gheen ghevaer van haer te verwachten was/ in haren Landtpalen met Oorloghe te vervolgen/sonder daer over eerst het goetduncken des Roomschen Volcks ghevraeght te hebben. Soo en hadden dan de Duytschen gheen recht om te versoecken dat hy haer mocht overghegheven werden / maer het Roomsche Volck hadde recht om Cæsar te straffen. Even als de Carthaginiensers den Romeynen ter antwoordt gaven: Ick houde het daer voor / dat ons hier niet staet te ondersoecken / oft Saguntum, door particulier / oft publijcque raedt en goet-vinden bestormt zy; maer oft sulcks met recht/oft met onrecht zy gheschiet: Want oft hy't op sijn eyghen / oft op onser aller goet-vinden ghedaen heeft / daer van/ dewijl hy onse Burgher is/ komt ons de kennisse en straffe toe: met u-lieden hebben wy gheen ander verschil / als dit; oft door 't verbondt oock gheoorloft zy gheweest sulcks te doen. *Livius, lib. 21.*

M. Tullius Cicero verdedight de daedt/soo van Octavius, als van Decimus Brutus, die op haer eyghen handt en goet-duncken de Wapenen teghens Anthonium hadden aenghenomen. Maer doch/al waer't dat bleecke dat Anthonius verdient hadde als Vyandt ghehandelt te werden / soo most men doch het goet-vinden des Roomschen Raedts en Volcks verwachten/ oft beter ware voor 't ghemeyn beste dat sept over te sien/ en als onghemerckt te laten passeren/ oft te wreecken/ tot voorslaghen van Vrede te treden / oft tot de Wapenen te grijpen: want niemandt ghedwongen werdt sijn Recht te ghevruycken en vervolghen / 't welck menighmael met perijckel van schade vergheselschapt is. Daer-en-boven noch / als Anthonius al schoon voor Vyandt verklaert was/most men den Raedt en 't Volck van Romen ghelaten hebben hare beraedtslaginghe/door welcken sy voornamelijck dien Oorlogh wilden ghevoert en belepdet hebben. Soo hebben de Rhodiers geantwoordt aen Cassius, als hy van haer hulpe versochte / volghens het verbondt / dat sy die senden souden alst den Raedt van haer soude begeeren. Door dit exempel gewaerschouwt zijnde/ (daer sullender ons meer voor-komen) laet ons ghedencken niet alles te prijsen wat ghesepdt werdt van hoogh-beroemde Mannen; want *App. Livii. Lib. 4.*

menighmael voeghen sy haer nae den tijdt/dickwils dienen sy haren beghеerlijckheden / keeren het zeyl nae den windt. Daerom men daer nae moet trachten / dat wy in dusdanighe dinghen een reyn wel ghesuyvert oordeel moghen ghebruycken / dan dat wy die dinghen / die veel eer dienen ten besten ghedurydet/dan ghepresen te werden/niet lichtelijck nemen tot exempien / waer in met groot ghevaer pleegh ghedoolt te werden. Doch dewijl ghesepdt is/ dat de openbare Oorloghe niet mach ghevoert werden / als door authoritept van den ghenen die 't hooghste ghebiedt heeft ; soo wil het noodigh zijn/ soo tot verstant van dese sake/ als mede 't verschil dat daer is van den solemnelen Oorlogh : insgheliicks mede van veele andere dinghen / te verstaen welcke die hooghste macht zy / en wie de selfdighe hebben : en dat des te meer / om dat eenighe ghеleerde Mannen tot onsen tijden / dat stuck een yder meer / nae't tot haren voordeel diende / als naer waerheydt verhandelende een saecke / welcke van haer selven niet al te klaer en was/noch veel meer hebben verwarret.

VI. De morale vermoghenthеydt dan om een Burgherschap te regeeren/ welcke men gewoonlijck pleget met den naem van Burgerlijcke macht te benamen/ werdt van Thucydides beschreven door drie dinghen/ als hy een Burgerschap/welcke waerlijck een Burgerschap zy/noemt/die haer eyghen Wetten gebruyckt/ hare oordeelen oft gherechts-pleginghen/ en Magistraten. [*Aristotele* is een dobbelsinnigh woort/ en kan oock soo wel Tollen oft Inkomsten, als Magistraten beteyckenen : en soo heeft het de Scoliastes van Thucydides verstaen.] Aristoteles stelt oock drie deelen in't bedienen van een Burgherlijcke ghemeynschap / beraedtslaginghe over de ghemeyne saken/ sorghe om Magistraten te verkiesen/ en gherechts-pleginghen oft oordeelen : Doch onder het eerste deel begrijpt hy de beraedtslaginghe van Oorlogh/Vrede/ verbonden te maecken oft breecken van de Wetten ; hy voeght daer oock by van doodt/ ballinghschap/ confiscatie/ wedervorderinghe van 't geen t'onrecht genoten is ; dat is/ soo ick het verstae/ de openbare oordeelen en gerechts-plegingen/ die 't ghemeyn besten aengaen/ alsoo hy te voren / door de oordeelen oft gerechts-plegingen/ de particuliere Rechts-vorderingen verstaen hadde. Dionysius Halicarnassensis teyckent voornamelijck drie dinghen aen ; het Recht om Magistraten te verkiesen ; het Recht om Keuren en Wetten te maken/ oft te breecken ; het Recht om te beslupten van Oorlogh en Vrede : Op een ander plaetse voeght hy het vierde daer by/de Gerechts-plegingen : en wederom op een ander plaetse voeght hy daer by/ de besorginge van 't gheheyligh'd'/ oft de Religie / en beschrijvinghe der Landts-dagen oft ghemeyne by-een-komsten. Doch indien yemandt dit werck recht wil afdeylen / sal lichtelijck alles vinden dat hier toe behoort ; sulcks/ datter niet sal ontbreecken/ noch overschieten. Want die een Burgherschap regeert/ doet sulcks / oft door hem selven/ oft door anderen. Door hem selven is hy doende/oft in alghemeyne dinghen / oft in particuliere. Ontrent alghemeyne dinghen / is hy doende met Wetten en Keuren te maken/ oft af te schaffen ; soo over de gheheyligh'de dinghen (voor soo veel

Polit. lib. 4. cap. 4.

Lib. 4. Lib. 7. Lib. 2.

heel de besorginghe daer van de Burgherschap toe komt) als de onghewijde dinghen. Dese konste noemt Aristoteles de Bouwmeesterschap; de particuliere saecken/daer mede hy besigh is/ zijn/ oft eyghentlijck openbare/oft 't ghemeyn aengaende/ oft oock wel particuliere en privé saken/ voor soo verre die besorginghe der selfder tot de Burgherschap behoort. Eyghentlijck/publijcque dinghen/zijn/oft wercken en handelinghen/als Vrede/ Oorloghe/ verbonden te maken; oft zijn saecken/ als Tollen en Inkomsten/ oft wat dierghelijcken meer is; daer onder dan mede begrepen is de uytsteeckende beheerschinghe en overighe macht/welcke de Burgherschap heeft over hare Burghers en goederen/ der Burgheren ten dienste/en ghebruyck van't ghemeyn. Dese konste noemt Aristoteles met den ghemeynen naem Politijcque; dat is/Burgerlijcke/oft beraetslaghende. Particuliere oft privé dinghen/ zijn saken/ welcke tusschen particulieren in verschil staen; daer aen tot onderhoudinghe van den openbaren Vrede ghelegen is/ datse door publijcque authoriteyt ontschepden werden. Dese konste noemt de selfde Aristoteles, Oordeelende oft Recht-pleghende. De dinghen die hy door anderen verrecht/ werden verricht door de Magistraten/oft door andere Besorgers; onder welcke oock de Gesanten te reeckenen zijn. In dese dingen dan bestaet de Burgerlijcke macht.

VII. Doch soo werdt de opperste oft hooghste macht genaemt; die/wiens doen niemandts anders opsicht oft ghebiedt onderworpen is/ alsoo dat het door eenighe andere Menschelijcke wille soude konnen te niet ghedaen/ oft krachteloos ghemaeckt kan werden. Als ick seghghe eens anders, slupte ick daer bupten hem selfs/ welcke die hooghste macht ghebruyckt/ den welcken ghevorloft is sijnen wille te veranderen/ als mede sijnen nazaet/ [*Catherinus Derisf. Pedem. 139. N. 6.*] die het selfdighe Recht/en derhalven de selfde macht heeft/ en gheen andere. Laet ons dan besien wat subject dese macht heeft daer in sy is. Het subject is/ oft ghemeyn/ oft eyghen: ghelijck als het ghemeyne subject van't gesichte is het Lichaem. Het eyghen subject is de Ooghe: alsoo is het ghemeyne subject van de hooghste macht de Burgherschap/ welcke wy te voren ghesepdt hebben te zijn een volmaeckte vergaderinghe oft geselschap. Soo slupten wy dan hier bupten die Volcken/ welcke onder 't ghebiedt van een ander Volck gheraeckt zijn/ hoedanighe waren de Provintien der Romeynen: want sulcke Volcken zijn in haer selven geen Burgherschap/ in sulcker voegen als wy hier dat woordt verstaen; maer zijn leden van minder aensien van de groote Burgerschap/ ghelijck de Slaven een gedeelte zijn van't Huysghesin. Wederom ghebeurt het datter een selfde Hooft sy van veele Volcken/ welcke Volcken doch yder op haer selven maecken een volkomen vergaderinghe oft ghesel schap. Want het gaet hier niet alsoo toe/ dat/ ghelijck in een natuurlijck Lichaem ghen een hooft wesen kan van veele Lichamen/dat sulcks in een morale Lichaem mede niet soude konnen zijn. Want aldaer kan een selfde persoon/ op verschepden wijse aenghemerckt zijnde/ 't hooft zijn van veele en onderschepden

Vict. de jure Belli, N. 7. schepden Volcken. Waer van een seecker bewijs kan zijn / dat / als de regeerende stamme uytgestorven is / het Rijck en gebiedt tot eick Volck op sich selven wederkeert. Soo kan het mede geschieden dat veele Burgerschappen / door een seer nauw en sterck verbondt aen malkander verbonden werden / een Lichaem maken / soo Strabo op verschepden plaetsen spreeckt; ende en laten daerom niet yder op hem selven den staet van volmaeckte Burgerschap te behouden: het welcke soo van anderen / als van Aristoteles op verschepden plaetsen aenghewesen is. Soo stellen wy dan het ghemeyne subject, waer in de hooghste macht is / en daer by die bestaet / de Burgerschap op sulcker wijse ghenomen / als wy nu ghesepdt hebben. Het eyghen subject is een oft meer personen / nae de Wetten en costumen van yder Natie: Ghenaemt de hooghste heerschappije van Galenus, *Lib. 6. de Placitis Hippocratis & Platonis.*

Polit lib. 2. cap. 10. lib 3. cap. 9.

VIII. Ende hier ter plaetse staet ons voor eerst te verwerpen 't gevoelen der ghener / die willen dat aller-weghen / en sonder exceptie oft uytsonderinghe / de hooghste macht den Volcke toe-komt; soo dat den Volcke soude vry staen de Koninghen / soo dickwils sy hare heerschappije qualijck gebruycken / ock te bedwinghen en straffen: Welcke meyninge vast zijnde in 't herte inghenomen / yder verstandighe wel begrijpt tot hoeveele quaden sy oorsake gegeven heeft / en noch ghéven kan. Wy wederleggen die selfdighe met dese redenen. Het staet een yder Mensche vry hem selven in particuliere dienstbaerheydt te begheven aen wien hy wil / als uyt de Hebreeusche en Romeynsche Wet blijckt: Waerom soude het dan niet een gheheel Volck / dat sijns selfs Meester en eyghen vooght is / gheoorloft zijn / hem selven onder een / oft onder veelen alsoo te stellen / dat het den selvighen het Recht en haer te regeeren gantschelijck overdrage / geen gedeelte daer van voor sich behoudende? Ghy behoeft niet te seghen / dat sulcks niet staet te vermoeden: want wy en onderstaen nu niet wat in twijffelachtighe saecken te vermoeden staet / maer wat met recht moghe gheschieden. [*Gail. de Aneslif. cap. 6. 22. & seqq.*] Men brenght ock te bergheefs by de onghelegentheden die hier uyt ontstaen / oft konnen volghen: want hoedanighen forme van regeeringhe ghy u ock in uwen sin voorstelt / ghy en sult nimmermeer sonder swarigheden en ghevaerlijckheden zijn. Ghy moet, sepdt de Comædie / dese met die hebben, oft die met dese verlaten. (1.) Doch gelijck daer veelderley soorte en wijse van leven is / d'een heerlijcker als d'ander / ende een yder vry staet uyt soo veel soorten te verkiesen / 't gheen hem belieft; alsoo vermagh ock een Volck te verkiesen sulck een forme van regeeringe als het wil; ende moet men het Recht afmeten / niet nae de heerlijckheydt van dese oft die forme / waer van de oordeelen van verschepden verschepdelijck vallen / maer nae den wille. (2.) Ock soo konnen daer veele oorsaecken zijn / om welcker wille een Volck het gantsche Recht van te ghebieden sich selven ontseggha / en een anderen overghebe; te weten / om dat het in ghevaer des levens gheraeckt zijnde / niemandt kan binden die het op andere conditie en voorwaerde verlosse; oft om dat het door behoeflijckheydt

Ec. 21. 6. Instit. de jure pers. §. servi autem. Gell. lib. 2. cap. 7.

en

en armoede ghedruckt zijnde / anders gheen middel han behomen daer het sich van onderhoude en leve. Want indien de Campaniers/eertijdts door noodt geperst zijnde/ sich den Roomschen Volcke op deser wijse onderworpen hebben: (3.) Het Campanische Volck, de Stadt Capua, de Landen, de Templen der Goden, alle Goddelijcke en Menschelijcke saken hebben wy onder uwe heerschappije gheselt: En dat ock eenighe Volcken/ als sy haer onder der Romeynen ghebiedt overgheven wilden/ selfs niet eens aenghenomen zijn/ ghelijck Appianus vertelt. [En van de Venetianen Bembus, *Lib. 6.*] Wat soude dan beletten/ dat eenigh Volck sich niet soude overgheven op gelijcker wijse aen een Hoogh-mogende Persoon? By Virgilium lesen wy / Als hy sich aen't Rijck op conditien van onbillijcken Vrede sal overgegeven hebben. Het han ock gebeuren dat een Huys-Vader / groote en wijdt-strecken de Erf-gronden bezittende / niemandt onder andere conditie wil toe-laten te woonen in sijn Landt: oft dat pemandt / die groote menighte van Slaven heeft / den selven byghedt gheeft/op sulcke voorwaerde/ van sijn gebiedt te gehoorsamen/ en schattinge te betalen: daer van geen exemplen en ontbreecken. Van de Slaven der Hooghduytschen staet by Tacitus: Een yder heeft sijn wooninghe, en regeert sijn eyghen Huys; maer de Heer stelt haer als sijn Landt-bouwers, een mate en taxe van Granen, van Wage, van Kleederen, en de Slave ghehoorsaemt hem in sulcks. Voeght hier by / dat / soo Aristoteles ghesepdt heeft/ sommighe Menschen van naturen Slaven zijn / dat is/ bequaem tot slavernije; alsoo zijn mede sommighe Volcken alsoo ghe-aerdt/ datse beter konnen gheregeert werden van anderen / als selfs andere regeeren/het welcke schijnt dat die van Cappadocien van haer selven gheboelt hebben; welcke/ als haer van den Romeynen byghedt werde aengeboden/liever verkozen hebben onder een Koningh te leven; seggende dat sy sonder Koningh niet en konden leven. Soo sepdt Philostratus in't leven van Apollonius, dat het dwaesheydt is / die van Thracien, Misien, en den Goten tot byghedt te willen verhelpen / daer sy gheen lust noch vermaecken in hebben. Ock hebben sommighen konnen beweghen de exemplen der Volcken/ welcke veele eeuwen lange/onder gantsch Koninglijcke regeeringe / gheluckigh en voorspoedigh ghenoegh geleeft hebben. (4.) Livius sepdt / dat de Steden / onder den Koningh Eumenes, niet en wilden haren gheluckighen staet/ met menigherleye Steden ghelegenthepdt verwisselen. [Soo vertelt Isocrates, dat veele uyt de byze Grieckse Steden ghekomen zijn tot Salamanitien en Cypren / 't welck het Rijck van Euagoras was.] Het ghebeurt ock somtijdts wel / dat den staet van een Burgherschap sulcks zy / datse schijnt niet anders/ als onder een byze heerschinghe van een Hooft behouden te konnen blijven/ gelijck veele wijse lieden ghevoordeelt hebben van den staet der Roomsche regeeringhe/sulcks die was by 't leven van den Keyser Augustus. [Dion sepdt by Philostratus, *Lib. 8. cap. 11.* Het staet te vreesen dat de Romeynen, nu ghetemmet zijnde door veelderley regeeringen, als nu gheen veranderinghe meer konnen verdraghen.] Om dese en diergheljcke voorsaken dan / kan het

Strabo, lib. 12.
Justin. Lib. 38. lib. 6.
Livi. lib. 42.

het niet alleen/ maer pleeght oock te gheschieden / dat sich de Menschen eens anders regeeringhe en macht onderwerpen ; het welcke oock Cicero in't 2 Boeck van de Plichten vermaent. Soo dan door rechtvaerdighen Oorlogh/als wy te vooren gheseydt hebben/ghelijck particuliere beheerschinghe kan verkregen werden / alsoo kan mede verkregen werden Burgerlijcke beheerschinge/oft Recht om te regeeren/ van niemanden hangende noch dependerende. Nochtans moet men niet meynen dat dese dinghen alleen gheseydt werden/ om te beschermen de heerschappije van een alleen / daer die aenghenomen is ; maer het selfde recht en de selfde gheleghentheydt heeft het mede met de principaelste der Burgherije/ welcke 't ghemeyne Volck uytsluytende/de Burgerschap regeeren. Jae daer en werdt geen Republijcque gevonden / soo populaer/ en allen even-nae/in de welcke niet eenighe/ 't zy seer arme/oft uytheemsche/ jae oock Vrouwen en Jonge gesellen van de ghemeyne en openbare beraetslaginghen uytghesloten werden. Dat meer is/eenighe Volckeren hebben onder sich andere Volcken / haer niet min onderdanigh / als sy den Koninghen ghehoorsamen souden : (4.) Daer van komt dese vrage : Is oock het Volck der Collatinen sijn selfs Meester ? En die van Capua , als sy sich den Romeynen hadden overghegheven/werden gheseydt onder eens anders macht ghekomen te zijn : Acarnania , als mede Amphilogia, werden geseydt onder 't Recht der Ætolen te zijn gheweest : Peræa en Cardius onder Rhodus : Pydua van Philippus den Olynthiers gegheven te zijn. En de Steden die onder den Lacedemoniers geweest waren / nae datse hare ghebiedt afgenomen waren/ hebben den naem van Eleutherolacones, gevrijde Lacedemoniers / bekomen. De Stadt Corcyra werdt by Xenophon gheseydt onder de Synopensen te zijn. Nicæa in Italien / die van Marsilien toe-ghekent / by Strabo : en het Eylandt Pithicusa den Neapolitanen : soo lesen wy by Trontinus , dat de Stadt Calatis , de Colonie van Capua , Candium, de Colonie van Beniventon , met hare onder-hoorighe Landen toe-ghekent zijn. Ottho heeft de Mauritaensche Steden aen de Provintie van Bætica vereert en gheschoncken/ gelijck Tacitus verhaelt. Welcke dinghen alle-te-samen moeten om-verre gestooten werden/indien wy toe-staen/dat het Recht van te regeeren/onderworpen zy tot aller tijdt het oordeel en den wille van die ghene/ die gheregeert werden. Maer datter Koninghen zijn/ die niet en staen onder het goet-vinden van't Volck / oock in't gheheel ghenomen / ghetuyght ons / soo de Heylighe als Wereltlijcke Historie. Godt het Israëlitische Volck aenspreeckende/ seydt : Indien ghy segghen sult , Ick sal een Coningh over my setten. En tot Samuel : Verkondight haer het Recht des Coninghs die over haer heerschen sal. Hierom werdt de Koningh gheseydt ghesalft te zijn over het Volck / over het Erfdeel des Heeren / over Israël ; en Salomo Koningh over gheheel Israël. Alsoo danckt David Godt / dat hy sijn Volck hem onderworpen heeft. En Christus seydt : De Coninghen der Heydenen heerschen over haer. Horati seggen is wel bekent :

Liv. lib. 1. *Lib. 7.* *Lib. 32.* *Strabo 14.* *Diod. lib. 16.* *Paus. Lacon.* *Exped. Cyri, Lib. 5.* *Lib. 4.* *Lib. 5.* *Hist. Lib. 1.* Deuter. 17. 14. 1. Sam. 8. 4. 1 Sam. 9. 16 en cap. 10. 1. cap. 15. 1. 2. Sam. 5. 2. 1. Reg. 4. 1. Psal. 144. 2. Luc. 22. 25.

Der

Der Koninghen ontsigh haer Kudden houdt in dwangh,
Maer hare Scepters selfs zijn voor Godts Scepter bangh.

Seneca beschrijft aldus drie soorten van regeeringe: Somtijdts is 't Volck dat men vreesen moet; somtijdts, indien de ordere der Burgerschap sulcks is, dat de meeste dinghen door den Raedt afghehandelt werden, werden ontsien de Mannen die daer in aengenaem en lieftalligh zijn; somtijdts ist een alleen, welcken de macht des Volcks, en over het Volck ghegheven is. Soodanige zijn / welcke Plutarchus seydt / datse 't ghebiedt hebben, niet alleen uyt de Wetten, maer oock over de Wetten. Ende by Herodotus beschrijft Otanas het ghebiedt en heerschappij van een alleen aldus/ doen 't gheen een wil/ alsoo dat hy aen niemanden rekenschap geve. Dion Prusæensis beschrijft het Koninghrijck alsoo regeeren / dat men aen gheen anderen reeckenschap gheve. Pausanias in Miltenicis, stelt het Coninghrijck tegens sulcken ghebiedt en macht, welcke reeckenschap van hare doen gheven moet. Aristoteles seydt/ datter sommighe Koninghen zijn met sulck een Recht/ als elders een Volck heeft over sich selfs/ en sijne goederen. Alsoo / nae dat de Roomsche Princen hebben beginnen te ghebruycken een in der waerheydt Koninghlijcke heerschappije / werdt gheseydt / dat het Volck alle haer ghebiedt en macht hen-lieden overgegheven hadde / oock over haer selven/ghelijck het Theophilus uyt-leydt. Hier van komt/ dat M. Anthoninus Philosophus seyde: Niemandt kan Rechter zijn over den Prince; als Godt alleen. Dion, *Lib. 53.* seydt van sulck een Prince/ dat hy vry is / en macht heeft over hem selven en over de Wetten; soo dat hy doen kan wat hy wil / en laten dat hy niet en wil. Soodanigh een Rijck was van over ouden tijden in Griecken-landt / het Rijck der Inachiden tot Argis. Want alsoo doet de Treurspel-schrijver Æschylus het Volck den Koningh aenspreecken:

Epist. 14.

3. Polit. cap. 14.

Instit. de jure Mar. §. sed & quod.

Ghy zijt het Volck alleen, den gantschen staet ghy maeckt,
Staet onder niemandts oogh, uw' Throon wel vast ghestaeckt
Als op een Autaer rust, u wille niemandt wraeckt.

Veel anders als van de Republijcque der Athenienseren / de Koningh Thesęus selfs by Euripides spreeckt:

Dees Stadt geen Heer en kent, maer 't Volck sijn eygen Heer;
Beveelt de Ampten dees' en dien by 's Iaers omkeer.

Want Thesęus, soo Plutarchus verklaert / was maer Veldt-Overste / en beschermer der Wetten / in't verdere den Borgheren ghelijck zijnde. (5.) Hier door komt dat de Koninghen / die onder het Volck staen / gheseydt werden niet anders dan on-eyghentlijck den naem van Koningen te draghen. Soo seydt Polybius, Plutarchus, Cornelius Nepos, (6.) dat de Koningen van Lacedemonien/ die na Lycurgus, oft nae dat de Ephori in-

ingestellet waren / alleen met den naem / niet met der daedt Koninghen
Lib. 4. Vit. Cleom. Vit. Agesil. ghewees zijn. Welck exempel oock andere in Griecken-landt nae-ghe-
volght zijn. Pausanias in Corinthiacis seydt: Die van Argos, van oudts
liefhebbers zijnde van ghelijckheydt en vryheydt, hebben de Coninghlijcke
waerdigheydt seer kleyn ghemaeckt; alsoo dat sy den Sonen en Nakomelin-
ghen van Cisus niet dan den blooten naem des Coninghrijcks overghelaten
Quæst. Gr. 3. Polit. cap. 12. hebben. Van sulcke Rijcken seydt Aristoteles, datse gheen eyghen bysón-
dere soorte van regeeringe maken / om datse in een Republijcque / waer
de Voornaemste / oft oock het Volck het opperste ghebiedt hebben / niet
meer als een ghedeelte verstrecken. Dat meer is / onder die Volcken /
welcke niet alle-tijdt onder Koninghen staen / sien wy exemplen van een
tijdelijck Koninghrijck / 't welck den Volcke niet onderworpen is. Hoe-
danighe dan waren de Amymones by de Cnidiers, en by den Romeynen
de Dictatores in de eerste tijden / alsmen noch aen't Volck niet mocht ap-
pelleren: [Livius Salinator in sijn ampt van Censor, heeft alle de wijcken
en stammen des Volcks / een alleen uytghesondert / van haer Recht van
stemmen afgheset / en alsoo getoont dat hy over het gantsche Volck recht
Liv. lib. 2. Plutarch. in Marcel. Halic. lib. 5. en ghebiedt hadde:] Daerom Livius seydt / dat de bevelen des Dictators
voor Goddelijcke bevelen ghehouden wierden: en dat daer tegens ner-
ghens gheen hulpe en was / als in de sorghe van te ghehoorsamen: En
Cicero seydt / dat door het Dictateurschap de macht van de Koninghlijcke
macht is beset gheweest. De redenen die voor het contrarie ghevoelen
by-ghebracht werden / zijn licht te wederlegghen. Want voor eerst / dat
sy seggben / dat de ghene die eenen instelt en verordent / is boven den ghe-
nen die van hem ingheslelt en verordent werdt / is alleen waerachtigh in
sulck een instellinghe en verordeninghe / welckers effect en kracht han-
ghet doorgaens aen den wille en believen van den instellers: maer geen-
sins in sulcken instellinghe / welcke wel in aenbanck hanget aen den wil-
le / maer daer naer heeft sijn effect en kracht van noodtsakelijckheydt:
gheljck een Vrouwe haer selven een Man verkiest / en over haer stelt /
dien sy aller tijdt noodtwendigh moet ghehoorsamen. De Keyser Va-
lentinianus antwoorde den Soldaten / die hem hadden Keyser gemaeckt /
als sy pets / 't welck hem niet aenghenaem en was / van hem begheer-
Sozom. Hist. Evil. lib. 16. den: Het stondt in uwe macht, ô Soldaten! my te verkiesen om over u te
gebieden: maer nae dat ghy my verkoren hebt, staet in mijn believen 't geen
ghy begheert, niet in u-lieder goedt-duncken: U-lieden, als Onderdanen,
staet toe te ghehoorsamen, my komt toe te bedencken wat ghy sult doen.
(7.) Maer ten is ooch niet waer 't gheen ghestelt werdt / dat alle Konin-
ghen van den Volcke ingheslelt werden: 't welck ghenoegh kan afghe-
nomen werden upt de exemplen van een Huys-Vader / die de Vreemde-
linghen in-neemt / op conditie van hem te ghehoorsamen; en der Volc-
ken / die door Oorloghe overwonnen werden / welcke hier voorzen by-ghe-
bracht zijn. Het tweede bewijs is ghenomen upt het seggben der Philo-
sophen / dat alle regeeringhe ten dienste van die geregeert werden / en niet
voor die regeeren / ingheboert is: Daer upt sy meynen dat volgen moet /

om

om de edelheydt van het eynde en ooghemerck / dat de ghene die gheregeert werden / zijn boven den ghenen dieſe regeert. Maer dat en is mede niet over-al waerachtigh / dat alle regeeringe beſtelt is om des genen wille / die gheregeert werdt: want ſommighe regeeringhen zijn eygentlijck uyt haer ſelven / tot voordeel van den ghenen die regeert / als dat van de Heeren; want de nuttigheydt van den Slave / is maer van buyten / en byvalligh / ghelijck des Medicijn-meeſters profijt tot de Medicijn-ku nſt ſelfs niet en gheboort. Daer zijn oock andere heerſchinghen / om des onderlinghen en wederzijdighen profijts wille / als des Mans in den Echten-ſtaet. Alſoo konnen ſommighe regeeringhen om der Koningen profijt zijn ingheboert / als die door overwinninghe verkreghen zijn / en derhalven niet tyranniſch behoorden ghenaemt te werden / dewijl dat tyrannije / ſoo dat woordt nu ter tijdt ghenomen werdt / onrechtvaerdigheydt in ſich begrijpt. Sommighe konnen oock tot haer ooghe-merck hebben de nuttigheydt en 't voordeel / ſoo van den genen die regeert / als van die ghene die gheregeert werden; ghelijck wanneer een Volck / onmachtigh om ſich ſelven te beſchermen / een machtighen Koningh tot beſcherminghe over ſich ſtelt. Ondertuſſchen en ontkenne ick niet / dat in de meeſte regeeringhen werdt gheſien op de nuttigheydt eyghentlijck der ghener die geregeert werden; en dat waerachtigh is / 't geen Cicero nae Herodotus, en Herodotus nae Heſiodus gheſeydt heeft: dat / om Recht te moghen ghenieten / de Koninghen ingheſtelt zijn. Maer daerom en volght niet 't gheen ſy daer uyt beſluyten / dat de Volckeren boven den Koningh zijn: want oock de vooghdije der Weeſen / is om der Weeſen wille tot haren nut ghebonden / en evenwel nochtans is de vooghdije een recht en macht over den Weeſen. Ende en geldt niet te ſegghen / dat de Vooght / ſoo hy de vooghdije qualijck bedient / kan afgheſet werden: en dat daerom 't ſelfde Recht oock teghens den Koningh behoort te gelden. Want in een Vooght kan ſulcks plaetſe hebben / als welcke een hooghер boven hem heeft: maer in de Rijcken / alſoo men ergens ſtuyten / en niet ſonder eynde altijdts voorder en hooghер ſtijghen kan / moet men noodtſakelijck / oft in een ſeker perſoon / oft ghewiſſe vergaderinghe / de Voet vaſt ſetten / en ſtaende blijven; welcker ſonden en miſhandelinghen / dewijl ſy gheen hooger Rechter boven haer erkennen / Godt getuyght dat Ierem. 25. 12.
hy ſonderlinghe in acht nemen en rechten wille; welcke oock de ſelfde / oft ſtraffet / indien hy ſulcks achtet noodigh te zijn; oft duldet en verdraeght tot ſtraffe oft beproevinghe des Volcks. Tacitus ſeydt ſeer wel: Gelijck de onvruchtbare laren, al te groote ſlagh-regenen, en andere natuurlijcke onghelucken: alſoo verdraeght mede den overdaedt en gierigheydt der heerſchenden. Soo langhe daer Menſchen zijn, ſullender oock gebreecken zijn, maer doch niet alle-tijdt durende, en die met tuſſchen-komen van beter dingen vergolden werden. En Marcus Aurelius ſeydt / dat de Magiſtraten over particuliere Perſonen / de Princen over de Magiſtraten / en Godt over de Princen oordeelt. (8.) Daer is een heerlijcke paſſagie by Gregorius Turonenſis, daer de ſelfde Biſſchop den Koningh der Franc-

ken alsoo aenspreeckt: Indien eener van ons, ô Koningh! de paden van rechtvaerdigheydt wil te buyten gaen, die kan van u bestraft werden: maer indien ghy daer buyten treedt, wie sal u bestraffen? want wy spreecken wel tot u; maer soo ghy wilt, soo hoort ghy ons: maer soo ghy niet en wilt, wie sal u veroordeelen, anders als de ghene, die betuyght heeft dat hy de rechtvaerdigheydt selfs is? Porphyrius verhaelt onder het ghehoelen der Essenen: Dat niemandt tot het Rijck komt, sonder Godts sonderlinghe beltelinghe. (9.) Irenæus seydt treffelijck: Door wiens bevel de Menschen ghe-boren werden, door des selfden bevel werden oock de Coninghen ingestelt; bequaem voor den ghenen, welcken die tijden van haer gheregeert werden. In de Ordinantien die Clemens toe-ghescheven werden staet dese selfde meyninghe: Ghy sult den Coningh vreesen, wetende dat hy van Godt verkoren is. Ende hier teghen strijdt niet 't gheen wy lesen / dat sommighe Volcken om de sonden haerder Koningen gestraft zijn: want sulcks niet daerom gheschiet/om dat het Volck den Koningh niet en straffe/oft niet en wederhielt; maer om dat het in sijn sonden / ten minsten stilswijghende/mede consenteerde. Al-hoe-wel oock buyten dat / Godt het hooghste recht en macht / welcke hy heeft over leven en doodt van een yder/heeft konnen gebruycken tot straffe van een Koningh/ wiens straffe het is/ van sijn Onderdanen berooft te werden.

Lib. 5.

Lib 7. c. 17.
1. Reg 4. 16.
2. Reg. 10. 17.

[Vermeerderinghen. (1.) Cicero in't 3 Boeck van de Wetten: Het is een onbillijcke wijse in't beschuldighen van alle dinghen, met overslaen van de goede, de quaden die daer in zijn alleen te verhalen, en de ghebreecken uyt te kiesen. En kort daer nae: Doch het goede dat daer in ghevonden werdt, en souden wy sonder dat quaedt niet hebben.

(2.) Op de selfde tijdt heeft de Stadt Augsburgh van Keyser Carel de V. begheert/dat de wille-keuren van den Raedt haerder Stadt gheen kracht souden hebben; ten ware de Hooft-mannen der Gilden daer in hadden bewilligh: Norenburgh heeft gantsch het tegendeel begeert.

(3.) Gelijck de Falisцen by *Liv. lib. 5.* de Samniten, *Lib. 8.* soo hebben die van Epidamnus, verlaten zijnde van die van Corcyra, haer aen die van Corinthen overgegheven/ op datse mochten beschermt werden tegen de Taulantien, en ballingen: *Thucyd. Lib. 1.*

(4.) Seneca van de Weldaden/ 2 Boeck/cap. 20. van Bruto ghesproken hebbende: My dunckt, daer hy in andere dinghen een treffelijck Man gheweest is, dat hy in desen hem dapper vergrepen heeft, en niet hem ghedragen nae de Stoische insettinghen; dat hy, oft den naem van Coningh ghevreest heeft, daer de beste staet van een Burgerschap onder een rechtvaerdigen Coningh zy, oft ghehoopt heeft dat daer vryheydt soude wesen, daer soo grooten prijs en loon was voorgestelt van te heerschen en regeeren oft te dienen; oft dat hy gheachtet heeft dat de Burgherschap in haren voorighe forme konde herstellet werden, daer de voorgaende zeden en ghebruycken verloren waren; en dat aldaer ghelijckheydt van Burgherlijck Recht wesen, en de Wetten op hare plaetse blijven staen souden, daer hy soo veel duysenden Menschen hadde sien strijden; niet oftse dienen souden, maer wien van beyden

den sy souden dienen. Siet oock Bezanum, in de Historie van Genua, *Lib. 14. P. 329.*

(5.) Soo is Salamin, een Eylandt onder 't ghebiedt der Athenienseren/ geweest/ al van de tijden van Philæus en Eurisaces, Sonen van Ajax, soo Plutarchus in't leven van Solon verhlaert. Dit Eylandt heeft Augustus den Athenienseren afghenomen/ gelijck namaels Adrianus haer Cephaleniam afghenomen heeft / nae't seggghen van Xiphilinus. Atarnæus, van oudts Chionim, soo Herodotus seydt/ 1 Boeck. En Strabo seydt/ *Lib. 14.* dat die van Samos veel Steden aen 't vaste Landt bezeten hebben. Anactorium behoorde ten deele aen die van Corinthen, ten deele aen die van Corcyra, seyt Thucydides, *Lib. 1.* In den Vrede met den Ætolen staet by Livius; De Oeneaden met de Stadt en omleggghende Landt / sullen den Acarnanen toe-behooren. Plinius in sijn Natuurlijcke Historie / *Lib. 5. cap. 29.* seydt dat Alexander de Groote ses Steden aen den Halicamessensen ghegheven heeft: De selfde *Lib. 33. cap. 4.* seydt dat Lindus een Eylandt is/aen Rhodus toe-komende: 't selfde hebt ghy oock van Cannus, *Lib. 35.* 't selfde getuyght Cicero in den Brief aen sijn Broeder. Eutropius *Lib. 3.* seydt/dat den selfden Rhodiers veele Steden geschoncken zijn/ om datse de Romeynen teghens Antiochum geholpen hadden/ de welcken den selfden van den Raedt wederom benomen zijn. Beydes vindt men in de Extracten van Polybius.

(6.) Sijn woorden/oft wie het dan zy/die het leven der Doorluchtige Mannen beschreven heeft/in't leven van Agesilaus, zijn: Dat sy twee Coningen souden hebben: meer met den naem, als in der daedt. En elders: Agesilaus is met den naem, maer niet in macht, Coningh van Lacedemonien gheweest: ghelijck mede de andere Spartanen.

(7.) Sijne woorden verhaelt Theodoretus aldus / *Lib. 4. cap. 5.* Het was uwe woordt, ô Soldaten! doen daer gheen Keyser en was, my den toom van dit Rijck over te gheven: naer dat ick dien bekomen hebbe, staet niet u-lieden, maer my toe, dat ick toe-sie wat voor 't ghemeyn beste profijtelijckst zy.

(8.) Xiphilinus: Van de hooghste heerschappije kan Godt alleen oordeelen. De Koningh Vitigis seydt by Cassiodorus: De saecke van de Coninghlijcke macht moet ghebracht werden voor het hooghe Gherechte van hier boven, dewijl die uyt den Hemel her-ghekomen is, en aen den Hemel alleen schuldigh is hare onschult te doen blijcken. By den selfden Cassiodorus seydt een Koningh: Wy konnen onder genen anderen buygen, dewijle wy gheen Rechters en hebben.

(9.) Homerus seydt: De hooghste eere komt van Jupiter. Diodorus Siculus, in't eerste Boeck van de Egyptenaren: Sy houden dat niet sonder een bysondere voorsienigheydt Godts, dat de Coningen gekomen zijn tot de hooghste macht over allen. Augustinus in't 5 Boeck / *De Civitate Dei:* Die Majesteyt gegeven hadde (als voorghegaen was in die zeden) aen Vespasianus Vader en Soon, seer liefrallighe Keyseren, de selfde heeftse oock gegeven aen den alderwreedtsten Domitianus; En op dat ickse niet elck in't bysonder

sonder behoeve te verhalen, diese Constantino ghegheven heeft, de selfde heeftse oock den afvalligen Julianus gegeven. Vitigis by Cassiodorus seydt: Allen voortganck, aldermeest der Coningen, moet de Goddelijcke weldadigheydt toegheschreven werden. Het woordt van den Keyser Titus was: Dat de Machten van't Noodt-lot ghegeven werden.

IX. Daer zijn andere die sich selven verdichten een onderlinge en wederzijdige onderwerpinghe; alsoo/ namelijck/ dat de Koningh/ wel regeerende/ het gheheele Volck hem moet onderdanigh zijn: maer qualijck regeerende/ den Volcke onderworpen zy: welcke/ indien sy seyden/ dat men op des Koninghs bevel niet doen moet dinghen/ die kennelijck onrechtvaerdigh zijn/ soo souden sy de waerheydt seggheh/ en't gheen dat alle vromе bekennen en toe-staen: maer sulcks en begrijpt noch eenighe bedwinginghe/ noch eenigh recht van ghebiedt oft heerschappije in sich. Indien oock eenigh Volck macht voor-ghehadt hebben/het ghebiedt en heerschappije met den Koningh te deylen/ (van welcke materie wy hier naer wat sullen moeten spreecken) soo mosten daer van ten wederzijden ghewisselijck soodanighe bepalinghen van yders macht zijn aenghewesen/ welcke lichtelijck konden onderkent werden uyt het onderschеydt van plaetsen/persoonen/en voorvallende saken en handelingen. Doch de goethеydt oft quaethеydt der daden en wercken/ insonderheydt in Burgerlijcke handelingen/ welcke menighmael duystere disputen onderworpen zijn/ en zijn niet bequaem noch dienstigh om de partijen te onderscheyden: waer uyt de hooghste verwarringhe noodtsaeckelijck volghen moet; midts de Koningh aen d'een/ het Volck aen d'ander zijde van de selfde sake/ nae't Recht van yders macht/ onder decksel van goethеydt oft quaethеydt/ de kennisse tot hem sal trecken. Soodanighen verwarringhe van saken/soo veel my bekent is/ noch gheen Volcke tot noch toe in den sin ghekomen is te willen invoeren.

X. De valsche meyninghen wech-ghenomen zijnde/ soo is noch overigh/ dat wy hier by voeghen seecker waerschouwinghen en cautelen/ welcke ons den wegh konnen wijsen/ om recht te oordeelen/ wien dat het Recht van hooghste macht over yder Volck toe-komt. De eerste cautele en waerneminghe zy dese: dat wy ons niet bedrieghen laten door den twijffelachtigen klanck van den naem/ oft door den schijn en glants van uyterlijcke dingen. By exempel: Al-hoe-wel by den Latijnen het Prinsschap teghens het Rijck ghestelt werdt; als wanneer Cæsar seydt/dat de Vader van Vercitorix het Prinsdom en Vranckrijck bezat/ maer dat hy doodt-ghesla ghen is/ om dat hy nae't Rijck stonde: en dat Piso by Tacitus seydt/ dat Germanicus een Soon is van den Prince der Romeynen/ en niet van den Koningh der Parsen: en dat Suetonius seydt/dat het naby was/ dat Caligula het Prinsdom in een Koninghrijck hadde verandert: En Vellejus seydt/ dat Maroboduus niet een Prinsdom/ bestaende in ghewilligheydt der Onderdanen/ maer een Koninghlijck gewelt in den sin hadde: Soo sien wy doch dat dese namen en titulen dickwils verwisselt en voor een genomen werden: want oock de Lacedemoniers/

Vorsten

Vorsten uyt de naekomelingen van Hercules, nae dat sy den Ephoren onderworpen waren / werden even-wel Koningen ghenaemt / als wy terstont vermaent hebben: En de oude Koninghen der Duytschen waren / welcke Tacitus seydt / dat over haer regeerden door authoriteyt van aenraden / en niet door macht van ghebieden. En Livius seydt van den Koningh Evander, dat hy regeerde meer door authoriteyt en aensien / als door heerschinghe. Oock Aristoteles en Polybius, noemen den Suffet van Carthago, Koningh: En Solinus noemt Hanno Koningh der Carthaginiensen. (1.) En Strabo vertelt van Scepsis, als hy de Milesiers in de Stadt in-ghenomen hebbende / aenvingh een burgherlijcke regeeringe / daer in 't volck de hooghste macht hadde / dat even-wel den naekomelinghen van den ouden Koninghen den Koninghlijcken naem / en eenigherhande eere over-ghelaten is. In teghendeel de Roomsche Keysers / nae dat sy opentlijck en sonder eenighe bewimpelinghe ofte veynsinghe / een volkomen vrije Koninghlijcke macht aenghenomen hadden en besaten / werden nochtans Princen ghenaemt: Dat meer is / in eenighe vrije Steden en Burgherschappen / pleghen oock de Eer-teyckenen van Koninghlijcke Majesteyt den Princen vergunt te werden. Wat nu aengaet de Landts-daghen en Vergaderinghe der Staten / dat is / soo Guntherus seydt / de vergaderinge der Prælaten / Edelen en Ghesanten der machtighe Steden / die dienen in soodanighe plaetsen alleen daer toe / dat sy zijn den grooten Raedt des Koninghs / door welcken de klachten des volcks / die veeltijdts in den gheheymen Raedt versweghen en verdonckert werden / tot des Koninghs ooren ghebracht werden / welcke Koningh daer nae vry staet daer over te ordineren 't gheen hem dunckt dienstelijck te wesen.

Lib. 1.
Lib. 15. cap. 70.
Lib. 13.

In andere plaetsen om de handelinghen der Princen te oversien / oock om Wetten voor te schrijven / daer aen de Prince verbonden zy. Veele zijnder die meynen dat het onderscheydt tusschen het opperste ghebiedt / en 't gheen wat minder is als 't opperste / moet genomen werden uyt de opdracht vande heerschappije / 't zy door verkiesinge / oft door successie en erffenisse. Want die erffelijck zijn / die houden sy dat de hooghste en opperste heerschappijen zijn / maer niet die door verkiesinge opghedraghen werden. Maer men moet voor seker houden / dat sulcx niet doorgaens waerachtigh zy: Want de successie en erffenisse en is gheen tijtel des rijcks / welcke het rijck sijn forme en ghedaente gheeft / maer alleen een vervolgh en continuatie van het oude ghebiedt. Want het recht in een geslachte door verkiesinghe sijn begin ghenomen hebbende / werdt door successie onderhouden en voorts vervolgt; derhalven / soo veel de eerste verkiesinghe heeft verleent / soo veel draeght de successie en erffenisse over aen den successeur. By de Lacedemoniers quam het Rijck op de erfgenamen / oock nae dat de Ephori verordent waren. En van soodanighen Rijck / dat is Prinsdom / seyt Aristoteles, dat sommige bekomen werden door bloet-verwantschaps recht, sommige door verkiesinge op-ghedragen werden. Ende de selfde Aristoteles en Thucydides vermelden / dat by de tij-

Polit. lib. 3. cap. 14.

den der oude Helden/ meest alle Rijcken in Griecken-landt soodanige geweest zijn: ['t welck oock Dionysius Halicarnassensis aenwijst / *lib. 2. en 5.*] In teghendeel werde het Roomsche Rijck / selfs nae dat alle macht des Roomschen Raedts en volcks weth ghenomen was / door verkiesinghe op-ghedraghen.

[Vermeerderinghen. (1.) Soo seydt de ghene / welcke het leven van Hannibal beschreven heeft: Want ghelijck tot Romen Burghermeesters, alsoo wierden tot Carthago alle Iaren twee Koningen voor een Iaer gemaeckt. By dese onepghentlijck ghenaemde Koninghen / mach men oock tellen en reeckenen de Sonen / welcken den Koninghlijcken naem van haren Vaderen is ghegheven / die doch de Koninghlijcke macht selfs behielden. Sulcks is gheweest die Darius, welcke de Vader Artaxerxes, als hy veroordeelt was / heeft gheboden te dooden.]

XI. De tweede cautele en waer-neminghe zy dese: Dat het wat anders is van de saecke selfs te handelen en ondersoecken / en wat anders van de wijse en maniere van die te hebben / 't welck niet alleen in lichamelijcke saecken / maer oock die dinghen / welcke gheen lichamen hebben/ plaetse heeft. Want gelijck den Acker een dinck is/ alsoo mede de reyse/ de overdrift / de wegh: Maer dese dinghen hebben sommige door recht van vollen eygendom / andere wat recht van bruyck-ware / andere door tijdtlijck en bepaelt recht van seeckeren tijdt. [Die 't gheleghen is / leste hier van Carolus Molinæus, *ad consuetudines Parisienses tit. 1. §. 2. q. 4. n. 16. & 17.* By Gregorius, in 't begin van't vierde Boeck vint ghy een Exempel van een Keyser / door seeckeren tijdt in-ghestelt.] Alsoo hadde de Roomsche Dictator het opperste gebiedt door tijdtlijck recht/ dat is/ door seeckeren tijdt alleen: Doch de Koninghen / soo die de eerste verkozen werden / als die den verkozenen in wettelijcke ordere succederen en volgen / door 't recht van bruycht-ghebruyck; maer sommighe Koninghen door volkomen recht van eyghendom / als de welcke door rechtvaerdigen oorlogh het Rijck verkregen hebben / of onder wiens gebiedt eenigh volck om een meerder quaedt te ontgaen / sich alsoo heeft over-ghegheven / dat het niets heeft uyt-bedonghen: Want ick en stemme den ghenen niet toe / welcke meynen dat de Dictator het hooghste en opperste gebiedt niet gehadt heeft/ om dat het niet alle-tijdt durende en was: want de nature der dinghen / die sterffelijck en verganckelijck zijn / werdt bekent uyt hare werckinghen: Daerom de vermoghentheden / welcke de selfde effecten en werckinghen hebben / moeten met den selfden naem ghenaemt werden. Maer de Dictator, ghedurende synen tijdt / pleeght alle daden met gelijcke en 't selfde recht/ als die naer het alderbeste recht een Koningh is / en syn doen en laten van gheen anderen machteloos gemaeckt werden / [oock selfs tot soo verre toe / dat / als het volck Fabium Rutilianum wilde behouden / daerom met bidden by den Dictator aengehouden heeft.] Doch de duurachtighsten verandert de nature der saken niet. Anderssins soo men disputeert van de waerdighedt / welcke men Majesteyt noemt / soo is buyten twijffel dat die grooter en meerder is

in

in den genen/ welcken een alle-tijdt durende recht en macht hebben / dan de ghene welcken het maer voor een tijdt ghegheven is / dewijl de wijse en manier van hebben by wat gheeft tot de waerdighepdt en aensien. Het welcke ick dan oock wil verstaen hebben van den ghenen / de welcke / terwijlen de Koninghen tot hare mondighe Jaren ghekomen zijn/ of kranckzinnigh zijn/ of door gebanckenisse op-gehouden werden / alsoo tot Voorstanders van 't Rijck worden gestelt/ dat sy onder het volck niet en staen / en welcker macht voor den rechten tijdt niet kan weder-roepen werden. Anders moet men ghevoelen van den ghenen welcke macht ontfanghen hebben / die tot allen tijden kan weder-roepen werden / dat is soo veel/ als ter leen of tot believen / hoedanigh eertijdts het Wandalische Rijck in Africa / (1.) en het Gotthische in Hispanien geweest zijn: (2.) welcke de Volcken af-setteden soo dickwils sy haer misshaeghden; want yder daedt van sulcke kan krachteloos gemaeckt worden van den ghenen / welcke haer die macht wederroepelijck hebben gegeven; en derhalven en heeft sulcks de selfde kracht en werckinge niet/ noch 't selfde recht.

[Vermeerderinghen.] (1.) Een voetstap van d'oude wijse in den Behetriis, siet Mariana, *lib. 16.*

(2.) Sulcks heeft Procopius oock ghemeldet van den Herulen, *lib. 2.* Gotthico, van den Longobarden. Paulus Warnafredi, *lib. 4. en 6.* van den Burgondiers. Ammianus, *lib. 28.* van den Moldaviers. Laonicus Chalcocondylas, van den Koningh van Agadien / by den Africanen. Iohannes Leo, *lib. 7.* Van den Norweghers seydt Guilielmus Noubrigensis, dat daer Koningh wierde / wie den Koningh gedoodt hadde. Van den Quaden en Iazighen vindt ghy diergelijcke in de extracten van Dion.]

Doch 't gheen ick ghesepdt hebbe / dat sommighe Rijcken bestaen in volle recht van eyghendom / dat is / zijn als eyghen patrimonie des genen die regeert / bestrijden sommighe gheleerde Mannen met dese bewijs-reden/ dat men/ namelijck/ met vrije Menschen / gheen koophandel en mach drijven. Maer gelijck de macht der Heeren een anders is/ als de Koninghlijcke macht / alsoo is oock de personele vryheydt wat anders als de Burgherlijcke; een ander is de vryheydt van yder op hen selven / een anders van allen in 't ghemeyn. Want de Stoici seyden / dat in de onderwerpinghe eenighe dienstbaerheydt gheleghen was / en in de H. Schrift werden de onderdanen des Koninghs knechten ghenaemt: Ghelijck dan de personele vryheydt den Heer uyt-slupt / alsoo slupt de burgherlijcke vryheyt uyt het Koninghrijck / en alle andere eygentlijcke ghenaemde Jurisdictie. Alsoo stelt Livius die dingen tegens den anderen: Hy noemde hem Coningh, de soetigheyt van vryheydt noch niet versocht hebbende. De selfde: Het docht haer onbehoorlijck, dat het Roomsche volck, dat noch dienstbaer was onder den Koningen, met geen Oorlogh, noch van eenighe Vyanden beleghert was gheweest, het selfde nu vry zijnde van den Hetruschen, soude beleghert ghehouden werden. En op een ander plaetse: Dat het Roomsche volck niet onder een Coninghrijck, maer in vry-

XII.

Hottom. contr. ill. q. 1. Diog. Laërt. 1. Sam. 22. 18. 2. Sam. 10. 2. 1. Reg. 9. 22.

Liv. lib. 1. Lib. 2.

Lib. 45.

heydt was. En wederom in een ander plaetse stelt hy teghens den anderen / de volcken die in vryheyt waren / en die onder Koninghen leefden.

Lib.3. de legib. (1.) Cicero seydt / Dat men, of de Coningen niet hadde moeten uyt-jagen, of dat men den volcke met der daedt en niet met woorden, vryheydt moest

Ann.1. gheven. Maer desen seydt Tacitus: De Stadt Romen hebben van aenvanck de Coninghen gehadt: de vryheydt en Burghermeesterschap heeft L. Brutus in-ghestelt. En elders: Der Duytschen vryheydt is scherper als de Co-

De morib. German. ninghlijcke regeeringe van Arsaces. Arrianus in Indicis: Den Koningen en vrye Steden. Cæcinna seydt by Seneca: Dat zijn Koninghlijcke blixemen, door welcke kracht of het Raedt-huys, of eenighe voornaemste plaetsen van een vrye Stadt gheraeckt werden, welcker beduydinge de Stadt dreyght met een Coninghrijck. [Siet hy Bezarus in 't 19 Boeck der Historie van Ge-

Lib.12. nua / een Exempel van sulck een vertooninghe.] Strabo seydt van Amisus, datse somtijdts vry, somtijdts onder Coninghen gheweest is. Soo werden die van Cilicia, welcke den Koninghen niet ghehoorsaemden / *Eleuthero Cilices*, vrye Ciliciers genaemt. En doorgaens in de Roomsche Wetten van den Oorlogh / in *Judiciis recuperatoriis*, gerechts-plegingen van weder-krijginghe / werden de Wtheemsche onderscheyden in Koninghen en vrije Volcken. Derhalven is hier de vraghe / niet van yders Menschen vryheyt in 't bysonder / maer van de vryheyt des gantschen Volcks. Dat meer is / gelijck om die particuliere / alsoo mede om dese publijcke onderwerpinghe / werden sommighe geseydt haer eygen Meesters niet te zijn / noch haer selfs machtigh. Daer uyt komen dusdanige redenen /

Liv.lib.38. Liv.lib.5. welcke Steden, welcke Ackers, welcke Menschen eertijdts onder 't recht en gebiedt der Ætolen geweest zijn, &c. En / is oock het Collatijnsche volck sijns selfs machtigh. Maer eygentlijck als eenigh Volck vervreemt wort / soo en werden de Menschen niet vervreemt / maer het altijdts-durende recht van haer te regeeren / voor soo veel sy een Volck zijn. Alsoo mede / als een vry-ghemaeckte Knecht van sijn Patroon werdt over-ghegheven aen een vrije Persoon / en gheschiedt gheen vervreemdinge van een vry Menschе / maer werdt alleen over-ghewesen 't recht 't welck hy heeft op den Persoon. Oock en gaet niet vaster 't gheen sy seggen / indien de Koningh eenighe Volcken door Oorloghe verkregen en verworven heeft / aenghesien hy die niet sonder bloedt en sweet der Burgheren verkregen heeft / dat men veel eer moet het daer voor houden / datse den Burgheren ten besten / en niet voor den Koningh verovert zijn. Want het han gheschieden dat de Koningh uyt sijn eyghen particuliere middelen de heyrkracht onderhouden heeft / (2.) of oock uyt de vruchten van het patrimonie en eyghen inkomsten / welcke aen de Kroone annex zijn / en de selfde volghen / (3.) want of wel van soodanighe domeynen en patrimonie eenighe Koningh niet als het vrucht-gebruyck heeft / even gelijck hy heeft over het recht selfs om het Volck te regeeren / 't welck hem verkoren heeft / soo zijn doch de vruchten hem eygen. Gelijck in de Burgherlijcke rechten gheordineert is / dat van het Erfdeel / 't welck bevolen is wederom te gheven / de vruchten en opkomsten niet weder-gege-

L. in fidei commissaria §. plane D. ad S.C. Trebell.

ven

den waerden / om datse niet behoozen tot de erffenisse / maer tot de saecke selfs. Soo kan het dan gebeuren / dat een Koningh het gebiedt en heerschappije hebbe ober eenighe Volckeren / dooz sijn eygen recht / suicx dat hy dat oock verzeemden kan. Strabo seydt / dat het Eylandt Cytheren, leggende teghen ober Tænaro, heeft toe-behoozt aen Eurycles Vinte der Lacedemoniers / dooz kracht van sijn eyghen particulier recht. Alsoo heeft de Koningh Salomo aen Hierom, den Koningh van Phenicien / gegeven twintigh Steden; niet van den Steden des Hebzeeusehen volcx: Want Cabul (welcke naem dien Steden gegeven werdt) werdt bupten der Hebzeen Landtpalen gheselt / Josu. 19.27. Maer van die Steden / welcke de ober wonnen Volcken / bpanden der Hebzeen / tot dier tijdt toe beseten hadden / en welcke ten deele den Koningh van Egypten / Salomons Schoon-vader / ober wonnen / en Salomon tot Bzupdt-schat met sijn Dochter gegeven hadde / ten deele oock Salomon selfs berobert hadde. Want datse te dier tijdt van den Israëliten niet bewoont waren / blijckt daer upt / dat Salomon eerst nae datse hem van Hierom weder-gegheben waren / Inwoonderen daer gheplant heeft. Soo leest men / dat Hercules, na dat hy de Stadt Sparta ingenomen hebbende / de Heerschappije en 't Rijck ober de selbe aen Tyndarus gegeven heeft / op dese booz-waerde: Dat / indien Hercules selfs eenighe kinderen mochte nae-laten / hy den selbighen dat Rijck weder-gheben soude. (5.) Amphipolis is tot Bzupdt-schat gegeven aen Acannas de Soon van Theseus. En by Homerus, belooft Agamemnon dat hy seven Steden aen Achilles gheben sal. De Koningh Anaxagoras heeft aen Melampus gheschoncken twee deelen des Rijcx. (6.) Justinus schzijft van Darius: Hy heeft by Testament gemaeckt aen Artaxerxes het Rijck, aen Cyrus de Steden over welcke hy Stadthouder was gheweest. Alsoo moet men houden dat de Nae-bolghers en Successeurs van Alexander, elck booz haer ghedeelte zijn ghesuccedeert in dat bolkomen recht en eygendom / van te heerschen ober de Volcken / die onder de Persianen gheweest waren; of dat sy oock dooz 't recht van ober-winninge / dat Rijck booz sich verkregen hebben: daerom het niet staet te berwonderen / dat sy haer selben de macht en 't recht van de selfde te verzeemden / aenghematight hebben. Soo mede / als de Koningh Attalus, de Soon van Eumenes, het Roomsche Volck gheselt hadde by testamente tot erfghenaem van sijn goederen / heeft het Roomsche Volck onder den naem van sijn goederen / oock het Rijck begrepen. (7.) Florus seydt van dese sake: Het Roomsche Volck de erffenisse aenvaerdende, behielt de Provintie, niet wel door Oorloghe of Wapenen, maer welck billijcker is door recht van 't Testament. En daer naer als Nicomedes Koning van Bithynien / sterbende / het Roomsche Volck sijn Erfghenaem hadde gestelt / wiert sijn Rijck tot een Vzovintie gemaeckt. [Besiet Appia. inde beschzijbinghe van 't Mithzidatische en Burghers oozloghe 1 Boeck.] Cicero seydt in sijn tweede Oratie teghens Rullum: Wy hebben Erffenisse bekomen, het Rijck van Bithynien. Soo is oock een deel van Lybien / Cyrenen [daer in ghelegen zijn de steden Berenice, Ptolomais, Cyrenos, Eutropius

Lib. 8. 1. Reg. 12. 1. Reg. 4. 6. en 12. 1. Paral. 8. 14.

Lib. 5.

Flor. lib. 2. Epit. Livij 58.

tropius 6 Boeck] van den Koningh Apion, by Teſtamente den ſelfden volcke nae-ghelaten. *Tacitus Annal. lib. 14.* vermeldt van Landen / die eertijdts den Koningh Apion hadden toe-behoort / en den Roomſchen volcke te ſamen met het Rijck aen-ghe-erft waren. (8.) Cicero *de lege aquilia*: Wie en weet niet, dat het Rijck van Ægypten by Teſtamente des Coninghs van Alexandrien het volck van Romen toe-ghevallen is? Mithridates in ſijn Relaes by Iuſtinus, ſprekende van Paphlagonien, ſeyt: Welcke niet door gheweldt, noch Wapenen, maer door adoptie en Teſtament ſijn Vader aengekomen was. De ſelfde verhaelt / dat Orodes, der Parthen Koningh / langhe ghetwijffelt heeft / welck een van ſijn Sonen dat hy nae hem tot Koningh ſtellen ſoude. En Polemo Heer der Tibarenen, en des om-liggenden Landts / heeft ſijn Huyſvrouw tot Erfgenaem der heerſchappije verordent: 't welck oock eertijdts Mauſolus in Caria hadde gedaen / daer hy noch Broeders in 't leven hadde.

Epit. Liv 43

App. Mithr. Inſt. lib. 38. Lib. 42. Strabo l. 12. Idem lib. 13.

[Vermeerderingen.] (1.) Thucydides: Deſe Theres, Sitalcis Vader, heeft alder-eerſt het Rijck van Odryſien alſoo vermeerdert, dat hy de andere Koninghen in Thracien te boven gingh: Want oock een deel van Thracien in vryheydt is. Seneca, *Pater ſuaſoria prima*: Men moet niet op eenderley wijſe ſijn gevoelen ſeggen in een vrye Burgherſchap, als by den Koninghen. Joſephus van de Jodiſche Oudtheden / 13 Boeck: Aen den Koningen en vrye Volckeren. Plinius, *Lib. 6. cap. 20.* van den Indianen: Nu die gene die 't gebergte, 't welck met een doorgaende ſtreeck de kanten van de Oceaenſche Zee bedeckt, bewoonen, zijn vry, ende ſonder Koningen.

(2.) M. Anthonius: Als de Schat-kamer uptgeput was / en hy tot den oorlogh tegens de Marco-mannen den volcke geen ſchattinge opleggen wilde / heeft hy op de marckt van Trajanus verkoop-dagh gehouden / en verkocht ſijn gouden vaten / Chriſtalijne Drinck-beckers / ſijner Huyſvrouwen en ſijn eygen Zijden en Gouden kleederen / en veel Juweelen en verciersels van Peerlen.

(3.) Daerom heeft Ferdinandus de eene helft van 't Rijck van Granaten ſich ſelven toe-ge-eygent / als welcke hy ſtaende houwelijck uyt de inkomſte van Caſtilien verovert hadde / ſoo Mariana leert in ſijn Hiſpaniſche Hiſtorie / 28 Boeck.

(4.) Die met Balduin in Orienten ten oorloghe gegaen waren / hebben hem toegeſtaen / dat hy de helft voor ſich behouden ſoude van de Steden / Provintien / Tollen / en dingen die door den oorlogh verovert waren.

(5.) De ſelfde Hercules heeft de Oryopes die aen den Bergh Parnaſſus woonden / als hyſe met oorloghe overwonnen hadde / aen Apollo ghe-ſchoncken. Servius op't 4 Boeck Æneidos: Æginus Koning der Dorienſen heeft Hercules tot medegeſel genomen, in den oorlog tegen de Lapithen, hem gevende een deel des Rijcks tot loon van ſijnen byſtant. Cychreus Koning van Salaminen ſonder kinderen zijnde / heeft by Teſtament ſijn Rijck aen Teurez nae-gelaten. Peleus heeft van Eurylion Koningh van Phythia het derde deel des Rijcks tot Bruydtſchadt bekomen / ſoo Apollodorus verhaelt. Livius ſeydt in 't 1 Boeck: Proca maeckt by Teſtamente ſijn

Rijck

Rijck aen Numitor. By Homerus geeft Iobates sijn Dochter ten wijve aen Bellerophon, met een deel van sijn Rijck; seydt Servius op de 6 Ecloga van Virgilius. Phœnix seydt van Pelius, hy heeft my veel volcken gegeven, dat ick de Lant-palen van Phythia, die 't rijck der Dolopen zijn, besitten soude. Lanassa, trouwende met Pyrrhus Koningh van Epiroten / heeft tot Bruydt-schat aen hem gebracht de Stadt Corcyra, welcke haer Vader Agathoclus in den oorlogh verobert hadde / soo Plutarchus in 't leven van Pyrrhus verhaelt.

(6.) Ammianus seydt van Persien/doch niet al te getrouwelijck nae de waerheyt der Historie / dat uyt kracht van het Testament / de gantsche Natie onder 't gebiedt van eenen successeur overgebracht is/ *Lib. 22.*

(7.) Valerius Maximus: Attalus door billickheyt van sijn Testament, danckbaer zijnde, heeft den Roomschen volcke Asien besproken en gemaeckt.

(8.) Appianus in de beschrijvinghe der oorloghe teghens Mithridates: Appion een Bastaert uyt het geslachte der Lagiden heeft Cyrenen by Testamente na-gelaten. Ammianus in 't 22 Boeck: Door de uytterste wille van den Koningh Appion hebben wy woest Lybien verkregen: Cyrenen met de overighe steden van Lybia; Pentapolis hebben wy door mildigheydt van Ptolomæus verworven: Want die Koningh van Cyrenen was beyde Appio en Ptolomæus genaemt: Het Breviarium Livii, *Lib. 70.* Dese selfde Appio hadde dit Rijck van Cyrenen door Testament van sijn Vader bekomen/ soo Justinus getuyght in 't 39 Boeck. Van den anderen Appio, daer Ammianus van gedenckt / die den Roomschen volcke Lybien by Testament gemaeckt heeft/ wort vermaent in Eusebii Chronico, op 't jaer 1952. Daer by komt dat Procopius vertelt / dat door Testament van den Koningh Arsaces Armenien alsoo gedeylt is/ dat het meeste deel aen Arsaces, het minste aen Triganes komen soude. Iosephus in 't 15 en 16 Boeck der Joodtsche outheden/ leert ons / dat Herodes, als Augustus hem vergunt hadde dat hy 't Rijck mocht maecken aen wien van sijn kinderen die hy wilde/ sijn Testament eenighe malen verandert heeft. Dese manière is ock onderhouden gheweest by den Gotthen en Wandalen in die dingen / welcke sy met den swaerde verobert hadden. Gizerichus Vandalus heeft Hispanien by Testamente vermaeckt; Procopius in sijn Historie der Wandalen/ 1 Boeck. Theudericus, geeft Lylibæum in Cicilien tot een Bruyt-schat aen sijn suster Amalefrida, Procop. Ibid. Sulcy is ock by andere volcken gepleeght. Pipinus heeft Aquitanien, dat hy met den swaerde gewonnen hadde onder sijn kinderen ghedeylt / Fredegarius in 't eynde van sijn Chronijck. Van Burgondien by Testamente nae-ghelaten/ siet Aymonus 3. cap. 68. en 75. De Koning van Fessa maeckt by Testament het Rijck Fessa aen sijn tweede soon/ Leo Afr, *Lib. 3.* siet by den selfden ock van Bugia in 't 5 Boeck. Sultanus Aladinus heeft by Testament veel Steden ghemaeckt aen Osman, seydt Leonclavius in 't 2 Boeck sijnder Turckische Hist. De Konings soon van Germanien heeft de Steden van Phrygien met sijn dochter gegeven / als sy met Bajazeth trouwen soude/ de selfde Leonclavius in 't 5 Boeck. Het Rijck der Turcken in Cappadocien

rien heeft Musal onder sijn kinderen gedeelt/seydt Nicetas, *Lib.3.* De Steden aen den Pontus Euxinus, heeft de Bigalhucinus aen Murathus overghegeven/ Leonclavius, *Lib.1.* Bajazeth heeft de Steden van Servien aen Stephanus ghegeven ter eeren van sijn Huys-vrouwe/ die Stephani suster was. Item, *Lib.6.* Mahumeth Sultan heeft by Testament het Rijcke overgelaten aen Murathus. Item, *Lib.12.* Iacupes Bigus van Germeanoglien/ heeft Erfghenaem van sijne heerschappije ghemaeckt Murathus Sultan. Item, *Lib.14.* De Turck Mahumeth hadde voor-ghenomen aen sijnen twee Sonen Amurath het Rijck van Europa/ en Mustapha van Asien na te laten; als by Chalcocondylas staet/4 Boeck. Basil. Porphyrogennetus, Keyser/is van David Curopalates erfgenaem gemaeckt vande landen welcke de selfde in Iberien beseten hadde/ als Sonaras verhaelt. Ick trede tot de Christenen in Orienten/ victorieus zijnde. Michaël Despota heeft Thessalien onder sijn kinderen gedeelt/ staet by Gregoras, *Lib.4.* De Prince van Ætolien heeft Athenen den Venetianen naer-ghelaten/ en heeft Bæotiam aen Antonius verkocht/ Chalcocondylas, *lib.4.* De selfde verhaelt dat Messena, Ithone, een plaetse van Arcadien/ aen de zee gelegen/ de Prince van Arcadien aen sijn dochter tot Bruydschat zijn ghegeven/ als sy met Thomas, Sone van den Grieckschen Keyser trouwde/ *Lib.5.* Acarnanien is onder de Bastaerden van Prince Carolus door sijn Testament ghedeelt; de deelen van Ætolien zijn de Maghen ghegheven/ soo de selfde verhaelt. Soo zijn oock de Koninghrijcken van Jerusalem en Cypren/ ten deele by Testamente vermaeckt/ ten deele door contracten over-gedragen. Van Cypren/ siet Bembus in sijn Italiaensche Historie 1 Boeck/ en Paruta 1 Boeck. Dat de Stadt Castrum in Sardinien die van Genua/en andere meer in't gebiedt van Calaritanen/ geschoncken zijn/ schrijft Bæzarus in't 2 Boeck van de Oorloghe met Pisa. Robertus heeft aen sijn jonger Soon Bacimundus ghegeven/ Dyrrachium en Aulon, seyt Anna Commena, *Lib.5.* Alphonsus van Arragon heeft het Rijck van Napels/ als met den sweerde gewonnen/ sijnen Bastaert-soon Ferdinandus nae-ghelaten. In't selfde Rijck heeft Ferdinandus eenige Steden by Testamente sijnen Neve gemaeckt/ so Mariana verhaelt/ *Lib 30.*]

XIII. Maer in die Koninghrijcken die met wille des Volcks op-gedragen zijn/ staen ick toe/ dat niet en is te vermoeden en presumeren/dat de wille des Volcks sy gheweest/ de verbreemdinghe van haer Koninghrijcke den Koningh toe te laten. (1.) Derhalven het gheen Crantzius, als wat nieuws in Unguinus aentepchent/ dat hy Norweghen by Testamente nae-gelaten hadde/ en is niet te bestraffen/ indien hy siet op der Hooghduytschen manieren en ghebruyck/ by den welcken de Rijcken door soodanigh recht niet beseten wierden. Want dat men leest/ dat Carolus Magnus, en Ludovicus Pius, en andere/ daer nae oock by den Vandalen en Hungaren by Testamente van hare Rijcken ghedisponeert hebben: Sulcks heeft by den Volcke meerder kracht gehadt van (2.) aenprijsinghe ende recommandatie/ als van ware verbreemdinghe. En sulcks verhaelt Ado, bysonderlijck van Carolus, dat hy heeft ghewilt/ dat sijn

Testa-

Testament van de voornaemste der Francken soude bevestight werden. Desen gelijck / is mede 't geen wy lesen by Livius, dat de Koningh Philippus, als hy Perseus van 't Rijck wilde weeren / en in sijn stede sijns Broeders soon Antigonus Koningh wilde maken / heeft door de steden van Macedonien gherepst / om Antigonus den Prinsen aen te prijsen en recommanderen. (3.) Ock en dient ter saechen niet 't gheen men leest / dat de self de Ludovicus de Stadt Romen aen de Paus Passchalis, heeft weder-ghegheven / dewijl de Francken het gebiedt over de Stadt Romen / welcke sy van den Roomschen volcke ontfanghen hadden / met recht vermochten den selfden Volcke wederom te gheven / welckers Volcks persoon representeerde die ghene / die het Hooft was van den eersten staet onder haer. *Lib 1.*

[Vermeerderinghen. (1.) Vopiscus in 't leven van Tacitus, seydt / dat men het Rijck niet behoort naer te laten erfselijck / gheljck als Ackers oft Slaven. Salvianus: hy en vermocht niet de volcken, welcke hy regeerde by Testament den armen en behoeftighen over te geven.

(2.) Siet Cap. 12. der Vergaderinghe *ad Carinthiacum* onder Carolus Calvus. Voeght hier by het Testament van Pelagius, waer by hy Hispanien naer-gelaten heeft aen Alphonsus en Osmisinda; ock eenige dingen van Denemarcken by Saxo. Ende is daerom niet wonder dat sommige Testamenten van den volcke verworpen zijnde / krachteloos ghewordeu zijn / als dat van Alphonsus van Arragon, siet Mariana, *Lib. 10.* En van Alphonsus van Leons, als die sijne Dochteren boven sijn Soon ghepreferreert en door-getogen hadde.

(3.) Siet gelijcke Exempel by Cassiodorus, *Lib. 8. Epist. 8.* en de volgende. Alsoo zijn de verdraghen van onderlinghe successie tusschen Sanctius en Iacobus beyde van Arragon, van de voornaemste standen bevestighet / Mariana, *Lib. 12.* En van Henricus Koningh van Navarren / daer hy Iohannem tot Erfgenaem stelt / de selfde Mariana, *Lib. 13.* En van Isabella, Koninginne van Castilien / de selfde / *Lib. 28.*]

XIV. Doch 't gheen wy tot hier toe vermaent hebben / dat de Hooghevdt van 't Rijck / en regeerende macht van de volheyt / van die macht te hebben moet onderscheyden werden / is tot soo verre waerachtigh / dat selfs de meeste Opperste Rijcken niet met volkomen recht gehouden en beseten werden / en dat ock veele die gheen Opperste oft souveraine heerschappijen zijn / met volle recht beseten werden: Daer uyt dan komt / dat Maregraefschappen en Graefschappen lichtelicker verkocht / en by Testament vermaecht konnen werden / als Koninghrijcken. [Siet Mariana, *Lib. 12. cap. 16.* van het Prinsschap van Urgerius.]

XV. Daer is ock noch een ander hentepcken van dit onderscheydt / in de vooghdije van het Rijck: [Siet Lothmannus, *Tom. 1. Concil. 41. n. 2.*] wanneer de Koningh door sijn jonckheydt oft siecktе verhindert werdt / sijn macht te ghebruycken. Want den Rijcken die niet Patrimoniael zijn / staet de vooghdije aen die ghenen / den welcken oft de publijcque Wet / oft daer die niet en is / (1.) de over-een-stemmighe des volcks

sulcks op-leydt. Maer in de patrimoniale Rijcken staetse aen den ghenen / welcke de Vader / of naeste Vrienden daer toe verkozen hebben. (2.) Soo sien wy dat in't Rijck van Epyrus, 'twelck door ober-een-stemminghe des Volcks sijn oorsprongk ghenomen hadde / den minder-jarighen Koningh Aribas, uyt ghemeynen naem Vooghden zijn gestelt gheworden: en door de Staten van Macedonien den Soon van Alexander Magnus, nae sijn doodt ghebozen. Maer in't kleyn Asien / dat met den Swaerde ghewonnen was / heeft de Koningh Eumenes sijnen Broeder gheselt tot Vooght ober sijn Soon Attalus: Alsoo heeft Hiero, de Vader in Sicilien regeerende ober sijnen Soon Hieronymus, tot Vooghden gestelt by Testamente die 't hem beliefde. Het zy dan dat de Coningh door sijn eyghen particuliere recht / niet eenen Heere en Eygenaer zy der erfgronden / als de Coningh van Egypten nae de tijden van Ioseph, en de Koninghen van Judeen / soo Diodorus en Strabo segghen / of niet sulcks valt den Koninghrijcke van buyten toe / ende en behoort tot des selfs nature niet: daerom oock sulcks noch een andere soorte van regeeringhe / noch een andere wijse van 't selfde te hebben / maken kan.

Justin. lib. 13.
Lib. 67.
Plato de amore frater
Lib 2.
Lib. 15.

[Vermeerderingen. (1.) Siet Mariana in't leven van Alphonsus, vijfde Koningh van Leons. Maer het Testament van Koningh Johannes, belanghende de vooghdye en bedieninghe des Rijcks / is van de Staten en Rijcks-standen niet door goedt gheken: Mariana, *lib. 18.*

(2.) Ptolemæus, Coningh van Egypten / heeft het Roomsche volck tot vooght ober sijn Soon ghestelt / Valerius Maximus, *lib. 6. cap. 6. 1.*]

XVI. De derde waerneminge zy dese: Dat het opperste ghebiedt niet op houdt opperste en hooghste te zijn / al ist dat de gene die regieren sal / eenighe dingen den Onderdanen en Gode belooft / (1.) selfs oock sulcke dinghen / die tot de wijse en maniere van regeeren / behoozen. Ende spreke oock hier nu niet van de onderhoudinghe van der naturen en Goddelijcke recht / voeght daer oock by het recht der Volcken / daer aen alle Koninghen verbonden zijn / al waer't dat sy niets belooft hadden / waer van eenighe regulen daer aen zy / indien sy't niet belooft hadden / niet souden verbonden noch ghehouden zijn. Dat het gheen ick segge / waerachtigh zy / blijckt uyt de gelijckenisse van een Vader des Huysghesins / welcke / indien hy den Huysghesinne pets belooft heeft te doen / 't welck tot bestieringhe des Huysghesins behoort / soo en houdt daer door niet op het hooghste recht ober sijn Familie te hebben / door soo veel de staet van sijn Huysghesin toe-laet. Oock werdt de Man niet ontbloot of afgeset van sijn mannelijcke gerechtigheydt / al ist dat hy sijn Huysvrouwe pets belooft heeft. Doch soo moet men bekennen / daer sulcks geschiedt / het ghebiedt aldaer wat engher en inghetoghener werdt / 't zy dan dat de verbintenisse alleen strecht tot het pleghen en oeffenen van eenige daet / ofte oock reghel-recht tot de vermoghenthepdt selfs. Nae de eerste soorte sal de daedt teghens belofte ghedaen / onrechtvaerdigh zijn / want / gelijck elders sullen leeren / waerachtighe belofte gheeft recht den ghenen / welcken yet belooft werdt; Na de andere soorte sal de daedt oock nul en

van

van onwaerden zijn om 't ghebruyck van vermoghenthevdt. Nochtans en volght daer uyt niet/ datter boven dien beloover een hooger zy: want de daedt werdt in desen gevalle krachteloos / en wel niet uyt kracht van een hooghrr macht / maer van rechts-weghen selfs. By den Persen hadde de Koningh het hooghste ghebiedt / absolupt en onwederspreckelijck/ soo Plutarchus seydt/ en werde als het beeldt Godts oock aenghebeden / en ghelijck by Iustinus staet / werde oock niet verandert als door de doodt. Het was een Koning van Persen / die tot den Standen van Persen seyde: Ick hebbe u by een vergadert / om niet te schijnen mijn eygen raedt alleen te volghen: maer ghedenckt dat u-lieden meer toe-staet te ghehoorsamen / als te raden. Nochtans soo dede hy den Eedt als hy't Rijck aen-nam / als Xenophon en Diodorus Siculus aenwijsen / en was hem ongheoorloft op seeckere wijse de gemaeckte Ordinantien te veranderen / (2.) ghelijck de Historie van Daniel en Plutarchus, in't leven van Themistocles ons leeren/ oock Diodorus Siculus, *lib. 17.* en langhe tijdt daer nae Procopius in 't 1 Boeck der Persiaensche Oorlogen / daer men vindt een treffelijcke Historie tot dit stuck dienende. [De selfde nochtans vertelt / dat by den Koningh de Wet van 't Casteel Lethe verandert zy/ maer en staet dat niet toe] Het selfde ghetuyght Diodorus Siculus mede van de Koninghen van Ethiopien: Ende soo de selfde schrijft/ wierden de Coninghen tot onderhoudinghe van veele dingen verplichtet / welcke nochtans / gelijck andere Coninghen in Orienten / buyten alle twijffel is dat sy 't hooghste gebiedt hadden: maer soo sy teghens die beloften deden / konden sy by hare leven niet beschuldight werden / maer gestorven zijnde / werde hare memorie aenghenlaeght / (3.) en die verwesen wierden / werde een eerlijcke begraeffenisse afghekent en ontsept: Ghelijck mede der Hebreeusche Coninghen / die qualijck geregeert hadden/ doode lichamen begraven werden buyten de plaetsen den Coninghen tot begraeffenisse verordent/ 2. Paral. 24. 25. en 28. 29. [Siet Iosephus van beyde Ioram, d'een Koningh van Juda/ d'ander van Israël/ *lib. 8. cap. 3. en 5.* Item/ van Ioas, Koningh tot Jerusalem.] Een treffelijcke matinge en temperament/ daer door de heylige waerdighevt van de hooghste macht mocht behouden werden / en nochtans de Coningen mochten door breese van't volghende oordeel af-ghescheyckt werden / van hare trouwe en beloften te breecken. Wy leeren oock van Plutarchus in't leven van Pyrrhus, dat de Coninghen van Epiren plachten te zweeren / dat sy souden regeeren nae de Wetten. (4.) Maer of daer by gedaen werde: Indien de Koningh sijnen eedt komt te breken / dat hy 't Rijck sal verliesen / en daer van verhallen. [Siet een Exempel by Crantzius, in't 9 Boeck der Sweedtsche ghescheyedenissen.] Ebenwel en sal sijn ghebiedt niet laten het hooghste en opperste te zijn / maer de wijse van dat te hebben sal verminderd zijn door die conditie/ en sal sijn Rijck zijn ghelijck de regeeringhe voor een seckeren tijdt. Agatharcides verhaelde van den Koningh der Sabeen by Photius, dat hy onstrafbaer / en met seer vrije macht voorsien was / maer soo hy buyten sijn Hof hem begaf / mocht hy ghestreeckt

Lib. 10. Val. Max. lib. 9. cap. 5.

Lib. 6. cap. 8. 12. 15.

Lib. 3.
Lib. 1.

Lib. 16.

nigh̃t werden. Het welcke ooc̃k Strabo aenwijst op 't credijt van Artemidorus. Also een Erf of gront/ welcke *fideicommisso* subject is/ blijft wel een erf of grondt / alsoo wel als of hy in vollen eygendom beseten ware/ en werdt alleen beseten / alsoo dat het besit han verlozen werden. Maer sulck een Commissoreale Wet han niet alleen in de opzacht des Rijcks by-ghevoegh̃t werden/ maer ooc̃k by andere contracten. Want wy binden ooc̃k / dat sommighe verbonden met den Naeburen / met sulcken conditie en bespzeck ghemaeckt zijn. (5.)

[Vermeerderingen. (1.) Trajanus onderwierp sijn Hooft/ sijn rechterhandt den toozn der Goden / indien hy wetende valschheydt quam te plegen. Plinius Panegyr. De Keyser Adrianus swoer/dat hy nopt een Raedsheer straffen soude / als met goedt-binden van den Raedt. De Keyser Anastasius heeft gheswozen / dat hy de Decreten van 't Chalcedonische Concilium onderhouden soude: Sulcks verhalen Zonaras, Cedrenus, en andere meer. De andere later Gzieckische Keyseren deden eedt aen de Kercke; siet den selfden Zonaras, van Michaël Rangabe en anderen: siet ooc̃k een Exempel der Gotthische Coninghen by Cassiodorum, *lib.10. cap.16.17.*

(2.) Iosephus in de Historie van Vasthi. Hy konde met Vasthi door het tusschen-komen der Wet niet versoent werden. Sulcke Wetten plachten Wetten des Rijcks ghenaemt te werden / gelijck Iacchiades op Daniel 2. vers 13. aenteyckent. Van de Wetten der Coninghrijcken in Hispanien/ siet Mariana, *lib.20.*

(3.) De Wetten ghebieden / dat men de lichamen der Tyzannen onbegraven bupten de Landt-palen wech werpen sal / Appianus in 't derde Boeck der Burgherlijcke Oozloghen. De Keyser Andronicus heeft Michaël sijn Vader de begraeffenisse onthouden / om dat hy 't gheloobe van de Latijnsche Kercke hadde beginnen te volgen/ Gregoras, *lib.6.*

(4.) Sijn woozden zijn: De Koningen in 't Landt der Cassaren, 't welck een deel is van Molotteren, plachten aen Iupiter Areus te offeren, en den Epiroten eedt te sweeren. Doch soo swoeren de Koninghen, dat sy souden regeeren nae de Wetten: èn de Epiroten, dat sy sijn Rijck nae de selfde Wetten souden beschermen.

(5.) Oft ooc̃k / dat de Onderdanen den Coningh / als hy de verbonden verbzeeckt en schendet / niet en sullen helpen / oft hen niet ghehoozsamen. Siet Crommenes in 't 19 en 20 Boeck der Poolsche gheschiedenissen. Daer is ooc̃k een Exempel by Salisburgensis, in de handelingen van Henricus, op 't Jaer 1074.]

XVII. Ten vierden / moet waer-genomen werden / dat / al-hoe-wel het opperste ghebiedt een is / ende in sich selven onedelbaer / bestaende upt die deelen / die wy te voozen verhaelt hebben / de upt-steeckende hooghedt alleen daer by gevoegh̃t zijnde / dat is de onwederspzeckelijcke macht; dat het nochtans somwijlen ghebeurt / dat het ghedeylt werde / 't zy in deelen die men noemt machtige/ of ooc̃k onderwozpen deelen. [Siet *Zazium singularium respons. lib.2. cap.31.*] Alsoo daer het Roomsche Rijck maer een

een Rijck was/ ist nochtans meer-malen ghebeurt / dat d'een Oziënten d'ander Occidenten behielt / d'een in Oosten / d'ander in Westen regeerde; of dat oock dzie de Werelt in dzie deelen regeerden. Alsoo kan het mede wel geschieden/ dat het Volck een Coningh verkiesende / eenighe daden booz hen selven upt behoude/ andere den Koningh met volle recht op-dzaghe. Nochtans en gheschiedt sulcks niet / gheljck wy nu hebben aenghewesen / soo menighmael als de Coningh booz eenighe beloften verplicht werdt; maer moet verstaen werden dat sulcks als dan gheschiedt. (1.) Indien / of uptdzuckeljck deplinge werde gedaen/ van welcke saecke wy nu hier boven gespzoken hebben / of indien het Volck noch bzy zijnde/ den toekomenden Koningh yet beveelt/ by maniere van een blijvende ghebodt / of indien daer yet by ghedaen zy / daer upt verstaen werdt / dat de Coningh ghedwonghen of ghestraft kan werden. Want het ghebodt komt van een hoogher / immers in 't gheen dat gheboden werdt: doch ghebieden en komt niet alle-tijdt van een hoogher/ want oock een yder van naturen macht heeft sijn Schuldenaer te dwinghen / maer als dan wanneer de nature des ghenen die minder is / daer teghen strijdt / en sich op-stelt / derhalven volght upt dwangh ten minsten gheljckheydt / en dien-volgende deplinghe van uptsteeckende hooghheydt. Veele bzenghen veele swarigheden by teghens soodanigen staet/ als twee-hoofdigh zijnde / maer / gheljck wy oock hier boven gheseydt hebben / in Burgherljcke saecken en is gheen dingh 't welck van allen kanten bzy zy van onghemacken; en het recht moet men af-meten/ niet nae 't gheen dat best dunckt / desen / of ghenen / maer nae den wille des ghenen / upt welcken het recht sijn oozspzonck neemt. Van Plato in't 3 Boeck van de Wetten / werdt een oudt Exempel by ghebzacht. Als de Naekomelinghen van Hercules, de Steden Argos, Missenen, en Lacedemon ghebouwt hadden / waren de Coninghen verbonden te regeeren nae het boozschzift en reghel der ghestelde Wetten / en soo lange sy sulcx deden/waren de Volcken verbonden het Rijck haer en haren Naekomelinghen te laten behouden / en niet te lijden dat pemandt haer 't selfde soude benemen; maer toe niet alleen de Volcken aen haer Koninghen/ en de Koninghen aen haer Volckeren / maer selfs oock de Koninghen onder malkanderen / en de Volcken aen den anderen / oock de Koninghen aen de naburighe Volcken / en de Volcken den naburigen Koninghen hare woozdt en trouwe hebben ghegheven / en daer toe malkanderen te helpen/ belooft. (2.)

[Vermeerderingen. (1.) Alsoo heeft ten tijden van Probus, den Raedt de Wetten der Pzincen bekrachtiget; verhoozde de Appellatien; maeckte de Stadthouders; ozdineerde den Burghermeesteren by-ghevoeghde Raedts-heeren. Siet oock Goul. *lib 2. obs. 157. n. 7.* En Cardinalem Mantican van de heymeljcke en twijffelachtighe verdzaghen en contracten/ *lib. 27. tit. 5. n. 4.*

(2.) In de Histozie der Noozderschе volcken / zijn veele Exempelen. Siet Iohannes Magnus in sijn Sweedtschе Histozie / *lib. 15. en 29.* Crantzius in:

in sijn Suabische Historie / *lib. 5.* Pontanus in sijn Deensche / *lib. 8.*]

XVIII. Nochtans zijn sy verre bedroghen / die meynen / wanneer de Koninghen niet en willen / dat hare beslupten van krachte sullen wesen / ten zy datse van den Raedt / of eenighe andere Vergaderingen goedt ghekent werden / dat daer door de macht ghedeylt werdt: want de beslupten die op sulck een wijse te niet ghedaen werden / moeten verstaen werden door des Koninghs bevel selver / welcke op sulcker wijse sich selben heeft willen voorsien / dat niet yets bedrieghlijcker wijse verbreghen / voor sijn rechte en ware wille soude gehouden werden: Soodanigh dan was het schriftelijck bevel des Koninghs Antiochi des derden / aen de Magistraten / dat sy hem niet en souden ghehoorsamen / indien hy yets quame te gebieden dat tegen de Wetten strede: En van Constantinus, dat de Weesen en Weduwen niet sullen ghedwonghen worden / ter oorsaecke van recht-vorderinghe tot des Keysers Hof-ghesin / al waer 't oock dat men schriftelijck bevel des Keysers vertoonde. [Voeght hier by *L. 1. C. de petitionibus bonorum sublatis.*] Soo dat dese saecke den Testamenten gelijck is / by den welcken gevoeght wordt / dat geen later Testament van krachte wesen sal; want dese Clausul werckt oock / dat het later Testament vermoedt en gheresumeert werdt / niet te komen uyt rechte en waerachtighe wille: Maer gelijck die Clausul kan weer ghenomen werden / alsoo kan mede dat bevel van den Coningh weer ghenomen werden door expresse bevel / en speciale bekent-maeckinghe van sijn later en volgende wille.

Boet. ad c. 1. de Const. in d. creet. Plut. Apoth. L. unic. cul. quando imperator.

XIX. Oock en ghevuycke noch volghe ick hier niet de authoritept van Polybius, die onder de vermenghde soorte van Burgherlijcke regeeringhe stelt de Roomsche Republijcque / de welcke dier tijdt / soo men siet / niet op de daden selfs / maer op het recht van te doen / louter en gantsch populair gheweest is: want soo wel de authoritept van den Raedt / welcke hy onder de regeeringhe der voornaemste telt / als der Burgher meesteren / die hy wil dat als Coningen souden geweest zijn / was den Volcke onderworpen. Het selfde wil ick mede gesept hebben van de meyningen van andere Schrijvers / die van de Politie geschreven hebben / die tot haer voornemen dienstelijck oordeelen / meer te sien op de uytterlijcke gedaente en dagelijckschen regeeringe / als op 't recht selve der hooghste regeeringhe.

XX. Het dient meer ter saecken 't gheen Aristoteles gheschreven heeft / dat tusschen het volkomen Rijck en het Lacedemonische Rijck / 't welck niet anders als een Prinsschap en is / eenighe soorten van Rijcken tusschen beyden zijn. Ick achte dat hier van een Exempel kan ghegheven werden in de Coninghen der Hebreen: want ick houde buyten alle twijffel / dat dese vast in meest alle saecken met 't hooghste recht geheerschet hebben. Want het Volck wilde een Coningh hoedanighen hare naeburen hadden. (1.) Maer de Orientaelsche volcken werden seer inghetoghen gheregeert. Æschylus in Persen doet Atossa seggghen: Hy en is de Stadt niet onderworpen. Het seggghen Virgilii is bekent:

Noch

Noch 't wijs Egyptiſch volck, noch 't wijde Lybiſch landt,
Noch Perſen, noch Meden biedt haer Koning gaen aen handt.

By Livius ſtaet: De Syriers en die van Aſien, zijn een ſoorte van menſchen tot ſlavernye geboren. Waer van niet en verſcheelt 't segghen van Apollonius by Philoſtratus: De Aſſyriers en Meden aenbidden ſelfs de heerſchappije: En Ariſtoteles, 3. *Politic. cap.* 14. Die van Aſien dragen de heerſchappij goetwilligh. En by Tacitus ſept de Hollander Civilis tot den Gallen: Syrien en Aſien mochten dienen, en Orienten aen den Koninghen ghewennet: Want daer waren doen ock in Duytſlandt en in Vranckrijck Coninghen: maer ſoo de ſelfde Tacitus aenwijſt/ hebbende maer een als geleent of gebedelt recht van regeren/en door authoritept van aen te raden/ niet door macht van te ghebieden. Wy hebben hier voorzen ock aengewesen / dat het gantſche Hebreen volck ock onder een Coningh geſtaen heeft: En Samuel, beſchrijvende het recht der Coninghen / gheeft ghenoegh te kennen / dat by den Volcke gheen macht was over-ghebleven teghens des Coninghs overlast. Het welcke de Oude met recht beſluyten uyt deſe woorden van den Pſalm: Teghens u alleen hebbe ick gesondight. Op welcke woorden Hieronymus ſeydt: Om dat hy Coningh was, en gheen ander en vreeſde. (2.) En Ambroſius: Hy was Coningh, en was hy aen gheen Wetten ghebonden, om dat de Coningen vry zijn van de banden der miſdaden; want ſy door gheen Wetten tot ſtraffe gevordert werden, verſeeckert door de macht der heerſchappye. [Arnobius Minor ſchrijft even 't ſelfdighe over den ſelfden Pſalm. Vitiges ſeydt by Caſſiodorus: De ſake van de Coninglijcke macht moet voor't Hemelſche gerechte gebracht werden, om dat die van den Hemel ghekomen is, is ſy aen den Hemel ſchuldigh hare onſchuldt te doen blijcken.] Hy heeft derhalven tegens geen menſche gheſondight, den welcken hy niet onderworpen was. Het ſelfde mach men leſen by Iſidorus Peluſiota, in den 383 Sendt-brief van den laetſten druck. Ick mercke dat de Hebreen hier in over-een-ſtemmen/ dat/ als de Coningh teghens de Wetten ſondighde / welcke van het Ampt des Coninghs beſchreven / voor-handen waren / dat hem alsdan eenige ſaghen ghegheven wierden / maer die waren onder haer ſonder ſchande/ en wierden van den Coningh willigh aenghenomen tot bewijs van berouw / en derhalven werde hy niet van den Beul / maer van den genen dien hy daer toe ſelfs verkoren hadde/ geſlagen: en ſtelde nae ſijn goetduncken mate van 't ghetal der ſaghen / maer van bedwingende ſtraffen waren de Coninghen ock ſoo gantſch vry / dat ſelfs teghens haer ophielt de Wet van de ſchoen uyt te trecken / dewijl die met ſchimp en verſmaedtheydt vergheſelſchapt was. Onder de ſpreucken der Rabbinen werdt ghevonden de ſpreuche Barnachmon den Hebreer / in den tijtel van de Rechteren: Gheen Creature en oordeelt over de Coningh, maer de ghezeghende Godt. Hoewel deſe dinghen alſoo zijn / ſoo houde ick nochtans / dat eenighe voordeelen den Coninghen ontrogen / en gebleben zijn by het Sanhedrium der tſeventigh Mannen / 't welck op 't bevel Godts van

Lib. 36.

4. *Hiſtor.*

Lib. 6.

Exod. 22.8. Deut. 1.17. Psal. 82.1. 2. Chron. 19 6.8. 1. Chron. 26 32. en 2. Chron. 19 11.

van Mosi in-gheſtelt zijnde / door gheſtadighe aenneminge / in ſtede van de af-gaende / tot op de tijden van Herodes geduurt heeft. Derhalven dan ſoo wel Moſes als David de Rechters Goden noemen / en de oordeelen werden Godts oordeelen genaemt; en werdt gheſeydt / dat de Rechters niet in ſtede van Menſchen / maer in ſtede van Godt het Gerechte houden. Dat meer is / de ſaecken Godts werden klaerlijck onderſcheyden van de ſaecken des Coninghs: daer door de ſaecken Godts / ſoo de gheleerſte Hebreen ons leeren / verſtaen moeten werden de oordeelen / welcke nae de Wet Godts moeſten in 't werck gheſtelt werden. Ick en ontkenne niet / dat de Coningh der Joden oock wel eenighe door hem ſelver van 't leven ter doodt verweſen heeft / in welcken deele Maimonidus hem ſtelt en verheft boven den Coning der thien ſtammen Iſraëls / 't welck oock met veele Exempelen / ſo in de H. Schrifture / als in de boecken der Hebreen / beweſen wert: Maer het ſchijnt dat den Coningh niet zy toegelaten gheweeſt kenniſſe te nemen van ſeeckere ſaecken / ghelijck als van een Stamme / van den Hooghen-Prieſter / van een Propheet.

Ier. 38.5. [Het en gheſchiedt niet dat een Propheet ghedoodt werde buyten Ieruſalem, Luc. 13.33.] Waer van wy een Exempel hebben in de Hiſtorie des Propheten Ieremie, den welcken / als de Oorſten verderben dat hy mochte ghedoodt worden / geeft de Koningh tot antwoordt: Siet, hy is in uwe macht; want teghens u en vermach de Coningh niet, verſtaet hy ſoo ghelegen ſaken. Jae oock ſelfs / die om eenighe andere oorſake by het Sanhedrium aen-ghekiaeght was / dien en konde de Coningh van het Oordeel en Gerechte niet verloſſen. Daerom oock Hyrcanus het oordeel van Herodes, 't welck hy niet konde beletten / met liſtighepdt ydel gemaeckt heeft. Soo Caliſthenes ſeyt by Arrianus, die afkomſtigh waren van Caranus in Macedonien, beſaten het Rijck over de Macedoniers, niet door gheweldt, maer door de Wet. Curtius in 't 4 Boeck: De Macedoniers zijn gewendt onder de Coninghlijcke heerſchappije, doch in meerder ſchijn en ſchaduwe van vryheyt, als andere Volcken. Want oock de oordeelen over het leven der Burgheren / en ſtonden aen den Koningh niet. De ſelfde Curtius in 't 6 Boeck: Van hals-ſaecken oordeelde nae 't oude ghebruyck der Macedoniers, het Heyrlegher: in tijdt van Vrede ſtondt aen 't ghemeyne Volck: de macht der Koninghen vermocht daer in niet, ten ware dat eerſt de authoriteyt en het ontſich gelde. Daer is oock noch een ander teycken van ſulck een vermenginghe op een ander plaetſe van Curtius: De Macedoniers hebben, nae 't ghebruyck van hare Volck, beſloten, dat de Koningh te veel niet ſoude ter jacht gaen, ſonder de uyt-gheleſene van de Princen en Vrienden. Tacitus ſeydt van den Gotthen: Sy werden een weynigh engher gheregeert als de andere Duytſche volcken, doch noch niet boven de wijſe van vryheydt. Want hy hadde te voren het Prinſdom beſchreven / door authoriteyt van aen te raden / en niet door macht van te ghebieden: doch het volkomen Rijck beſchrijft hy hier naer met deſe woorden: Een heeft het ghebiedt, ſonder aen eenighe uytneminghe of exceptie ghebonden te zijn, niet door een recht van regeeren, dat hy ter bede of te

Ioſeph. Antiq. lib. 14. cap. 17.

Lib. 8.

leen

leen heeft. Eustatius op 't 6 Boeck der Odyssen, daer de regeeringhe van den Phæacensen beschreven werdt / seydt / dat die is yets ghemenghet te samen van Koninghlijcke en der Staten macht. (3.) Ick mercke mede yet dees gheliicks in de tijden der Roomsche Coninghen / want doen ter tijdt waerden by-na alle dinghen door de handt der Coningen verrichtet. Tacitus seydt: Romulus hadde nae sijn believen over ons geregeert. En Pomponius: Het is bekent dat in aenvanck der Stadt de Koningen alle macht hadden. Nochtans wil Halicarnassensis, dat oock in die tijden eenige dingen voor het Volck uyt bedonghen waren. Doch indien wy de Romeynen selfs beter ghelooven / Seneca heeft aenghewesen uyt de boecken Ciceronis, van de Republijcque / uyt der Priesteren boecken / en uyt Fenestella, dat men in sommighe saecken van den Coningh mocht appelleren aen het Volck. Daer nae Servius Tullus niet soo seer door recht / als wel door gunste van't Volck tot het Rijcke verheven zijnde / heeft oock noch meer de kracht des Rijcks vermindert / als zijnde / soo Tacitus spreeckt / een instelder der Wetten / welcke de Coninghen oock souden ghehoorsamen. Daerom men sich niet heeft te verwonderen van 't gheen Livius seydt; dat de macht der eerste Burghermeesteren by nae in dit eenighe verscheelde van de macht der Coningen / datse maer een Jaer duurde. Dierghelijcke vermenginghe van populaire en der Standen macht en heerschappije is tot Romen oock geweest / ten tijden van't Interregnum, dat het Rijck sonder Coningh of Regenten was / en by de tijden der eerste Burghermeesteren. Want in sommige / en dat oock groote gewichtighe saecken / was als dan eerst vast en van waerden / 't gheen 't Volck gheordineert hadde: Indien de Vaders / dat is den Raedt / 't selfde goedt hieten en toe-stemden. (4.) Het welcke daer nae / als des Volcks macht vermeerdert was / alleen maer een schijn van 't oude ghebruyck behouden heeft / als den Raedt op 't onseecker de uptkomste der gemeyne Vergaderinghen hebben beginnen goet te kennen / ghelijck Livius en Dionysius aenteyckenen. Oock selfs noch wy wat later is noch al wat van dese vermenginghe over-ghebleven / soo langhe als de selfde Livius spreeckt / de heerschappije by den Patriciis, afkomelinghen van den Raedts-heeren (dat is den Raedt) ende by de voorstanders des volcks Tribunos, (dat is / by 't ghemeyn peupel) de hulpe daer teghen was / te weten het recht van te verbieden / en tusschen te komen. Alsoo wil oock Isocrates, dat de Republijcque der Athenienssers / ten tijden van Solon, sy ghewees een heerschappije der voornaemste Standen / vermenght onder een populaire regeeringhe des Volcks. Dese dinghen soo gestelt zijnde / laet ons nu ondersoecken eenighe vraghen / welcke in dese materie veel tijdts te passe komen.

[Vermeerderingen. (1.) Het Volck meynde / soo Iosephus seydt / dat daer in niet ongherijmts en was / dewijl hare gheburen van Coningen gheregeert waerden / dat sy oock de selfde forme van regeeringhe aennamen.

(2.) Cicero in de *Oratio de Provinciis consularib.* De Natien der Judeen en Syriers

Epist. 100.

3 *Annal.*

riers tot dienstbaerheydt gheboren. Euripides in Helena: Een alleen uytgenomen / zijn 't onder de Barbarische volcken alle Slaven. Het welcke uyt Æschylus na-gevoolset is / by welcken men vindt: Buyten den eenighen Iupiter, en is onder den levendighen niemandt vry. Daer op mede slaet het seggen van Lucanus: De Keyser sal voortaen in de gantsche Werelt alleen vry zijn. Salustius sept van de Oztentaelsche volcken: Soo seer is haer aengeboren de heylige waerdigheydt van den Coninghlijcken naem. Servius en Phylargyrus vzenghen dit by op die plaetse *in Georgicis*. Apollonius by Philostratus, *lib.7.* seydt van Danus: Dewijl hy een Assyrier is, en naebuur der Meden, en versint hy niet treffelijcks tot voorstandt der vryheydt. Julianus teghens de Chzistenen: Wat behoeve ick u nu particulierlijck te verhalen, der Duytschen ghemoederen de vryheydt lief hebbende, en het jock niet lijdende, of in teghendeel de Syriers en Parthers, en alle die teghens 't Ooslen en Zuyden gheleghen Barbarische volcken, geleert en gewendt der Heeren handt te draghen, en veele andere verachte Natien, levende onder Coningen, die der Heeren wijse nae volgen. Claudianus sept:

Ghy rechtet gheen Sabeen tot slaverny gheboren,
Noch zijt tot Heere van Armenien verkoren.

(3.) Laonicus Chalcondylas seydt / dat de Rijcken van Pannonien en Enghelandt soodanighe zijn / *lib.2.* Van Arragon / *lib.5.* En van Navarre in't selfde Boeck / daer hy sept / dat noch Magistraten van de Coninghverkozen / noch besettinghen en Guarnisoenen op-gheleydt werden / als met believen der Onderdanen / noch pets den Volcke op-gheleydt werdt teghens haer ghebzuyck. Datter sommige Coningen zijn met vollen rechte / en andere die onder de Wetten staen / heeft ook de Jode Levi Hetsonides aen-getepckent op 1.Sam.8.4. Het is wonder 'tgeen Plinius schzijst van Taprobanæ, *lib.6. cap.22.* Dat van 't Volck de Koninghen verkozen werden / oudt en sachtmoedigh / die geen Kinderen heeft / en soo hy daer nae Kinderen teelt / dat hy werdt af-gheset / op dat het Rijck niet erfelijck en werde: dat hem van 't Volck dertigh Regeerders gegeven werden / en dat niemandt ter doodt verwesen werdt / als by de meeste stemmen: dat alsoo ook toe-ghelaten werdt te appelleren aen het Volck / datter tseventigh Rechters gheselt werden: Indien hem die niet meer als met dertigh stemmen vzy spzeecken / dat de selve gheen aensien noch waerdigheydt behouden / maer groote schande behalen. Dat de Coningh heeft de dzacht van *Liber Pater*, of Bacchus, de ander de Arabische kleedinge. Indien de Coningh pets misdoet / dat hy ghedoodt werdt / niet dat hem pemandt om-bzenght / maer dat se hem alle te samen schouwen / en wepgheren met hem spzake te houden. *Servius ad illud 4. Æneid. populumque Patresque:* Sommige willen dat in dese woorden de drie deelen der Politie begrepen zijn, des Volcks, der Stenden, en der Coninghlijcke macht. Want Cato seydt: dat Carthago uyt die drie deelen gheordineert was.

(4.) Plutarchus in 't leven van Coriolanus: Het Volck en hadde gheen recht

recht noch macht om eenighe Wet te maecken, of yets anders te ghebieden, ten ware de authoriteyt van den Raedt eerst voor ginge. Chalcondylas, *lib. 5.* wijst gheljcke vermenginghe aen in de Republijcque van Genua tot sijnen tijden.

XXI. De eerste is / of sulck een 't opperste gebiedt hebben kan / die aen een ongheljck verbondt gehouden is. Door 't ongheljck verbondt verstae ick / niet dat besloten werdt tusschen partijen die ongheljck van macht zijn / gheljck de Stadt Thebe, ten tijden van Pelopidas, met den Coninghe van Persen een verbondt hadde / en de Romeynen eertijdts hadden met die van Marsilien / daer nae met den Coninghe Masanissa: of het welcke heeft een voor-by gaende daedt / gheljck wanneer een die by-andt is / tot vriendtschap aengenomen werdt / mits dat hy de onkosten der Oorloghe betale / of yet anders doe / maer 't welcke uyt krachte van't verbondt selfs / eenige blijvende uytsteeckinge en hooghept den anderen gheeft; dat is / daer de eene gehouden is des anderen heerschappije en majestept te respecteren en onderhouden / gelijck als stondt in 't verbondt der Ætolen met den Romeynen / dat is / eensdeels sijn beste doen / op dat sijn heerschappije verseeckert sy / anderdeels / dat oock sijn waerdighept / welcke door het woordt Majestept / verstaen werdt / onvermindert blijve. Tacitus noemt het eerbiedighepdt en respect tot de heerschappije / en verklaert het selfde aldus: Met woonplaetse en Landt-palen blijven sy binnen haren Oever, met herte en sinnen woonen sy by ons. Florus sept: De andere, noch overighe, welcke vry waren van 't gebiedt, gevoelden nochtans de grootheydt, en erkenden met eerbiedinghe het Roomsche volck, als overwinner der Volckeren. Tot welcke soorten gehoorden sommige Rechten / die men nu noemt 't recht van beschermínghe / Voorspraeckschap / Mombaerschap; als oock het recht der Moetster-steden over de Colonien / die sy elders geplant en in-geset hadden by den Griecken. Want / gheljck Thucydides sepdt: De Colonien waren met de Moeder-steden gheljcke vryheydt ghenietende / maer moesten de Moetster-stadt eeren / en aen de selfde bewijsen behoorljcke eerbiedinge / en eenighe teyckenen en bewijsdommen van eere. Livius sept van 't oude verbondt tusschen den Romeynen / die tot Alba alle haer Recht bekomen hadden / en de Latijnen / die van Alba ghesproten waren: De saecke der Romeynen stack in dat verbondt boven. Andronicus Rhodius sept recht by Aristoteles, dat de vriendtschap tusschen ongheljcke partijen dat eyghen heeft / dat den genen die machtigher is / meerder eere / die swacker is / meerder hulpe bewesen werdt. Wy weten wat Proculus op dese vraghe geantwoort heeft / dat een Volck vry is / 't welck eens anders macht niet onderworpen is / al ist schoon dat in 't verbondt begrepen is / dat het selfde Volck beleefdeljck eens anders Majestept sal onderhouden en erkennen. Indien dan 't Volck aen sulcken verbondt gehouden / nochtans vry blijft / wanneer 't eens anders macht niet onderworpen en is; soo volght daer uyt / dat het oock het opperste ghebiedt en souverainitept behoudt. En 't selfde moet men oock van een Coninghe seggen: want het heeft met een

Inst. lib. 43. Val. Max. lib. 7. cap. 1.

Lib. 4.

Lib. 1.

Lib. 1.

Nicom. 9. 18.

een vrye Volck / en met een Coningh die waerlijck Coningh is / eenderley bescheydt en gheleghentheydt. Proculus voeght daer by / dat sulcks daerom in 't verbondt daer by ghevoeght wordt / om te kennen te gheven dat het andere Volck hoogher is / maer niet om te verstaen te gheven / dat het andere niet vry soude zijn. Hoogher dan moeten wy hier verstaen / niet in macht en ghebiedt (want hy hadde te vooren al geseyt / dat sulck een Volck eens anders macht niet onderworpen was) maer in waerdigheydt / authoriteyt en aensien: het welcke de volghende woorden met een seer bequame ghelijckenisse verklaren: Ghelijck / seydt hy / wy verstaen dat de ghene die onder onse bescherminghe staen / vry zijn / al ist dat sy noch in authoriteyt / noch in waerdigheyt / noch in alle recht ons ghelijck zijn; alsoo moet men mede verstaen dat die Volcken vry zijn / die onse Majesteyt beleefdelijck eeren en erkennen moeten. Ghelijck die beschermt werdt, staet onder schut en scherminge des beschermers; alsoo mede de Volcken die minder zijn in 't verbondt, staen onder bescherminge van die in waerdigheyt boven is en uytsteeckt: Sy staen onder bescherminghe, doch niet onder 't ghebiedt: als Sylla seydt by Appianus, en soo Livius spreeckt: sy staen op de zijde van dat Volck / maer niet onder hare gebiedt. En Cicero in 't 2 Boeck der plichten / beschrijvende de voortreffelijcke tijden der Romeynen / seyt / dat by haer was de bescherminghe van hare Bondt-genooten / maer niet de heerschappije over de selfde. Waer mede genoeghsaem accordeert het seggen van den ouden Scipio Africanus: Dat het Roomsche volck liever door weldaden / als door vreese / de Menschen wilde verbinden / en de Wtheemsche volcken met sich ghevoeght houden door trouwe en bondt-ghenootschap / als met lastighe dienstbaerheydt haer onderworpen houden: En 't gheen Strabo van de Lacedemoniers vertelt / na de komste der Romeynen in Griecken-landt: Sy zijn vry ghebleven, seydt hy / niet als Bondt-ghenootschaps hulpe toe-brenghende. Ghelijck de particuliere bescherminghe de personele vryheydt niet wech neemt / alsoo neemt de publijcque bescherminghe de Burgherlijcke vryheyt niet wech / welcke sonder het opperste gebiedt niet kan begrepen werden. Daerom siet men dat dese dinghen by Livius, teghens den anderen ghestelt werden / onder yemandts getrouwe bescherminghe zijn / ende onder yemandts ghebiedt staen: Ende Augustus dreyghde Syllæus, Coningh der Arabiers / soo Iosephus ghetuyght / indien hy niet af liet den nae-gheburen over-last te doen / dat hy van een Vriendt een Onderdaen werden soude; in welcken staet de Coningen van Armenien waren / welcke Pætus schreef aen Vologeses, datse onder het Roomsche ghebiedt stonden / en derhalven meer met klanck van den naem / als met der daedt Coningen waren / hoedanigh die van Cypren en ander Coningen in oude tijden onder de Persische Coningen waren / Onderdanen / namelijck / soo Diodorus seydt. Tegens 't gene wy gheseydt hebben / schijnt te strijden 't geen Proculus seyt: Oock werden by ons uyt den Steden die met ons in verbondt staen, wel sommige voor 't Recht aen-geklaeght, en nae datse verdoemt zijn, straffen wy-se. Maer om

App. Mithr. Lib. 31.

Liv. lib. 26.

Lib. 16.

om dese saecke te verstaen / moet men weten datter vierderhande verschillen konnen ontstaen en op-rijsen. Eerstelijck / indien de Onderdanen van een Volck of Coninghy / die onder eens anders beschermynghe staet / ghesepdt werden teghens het Verbondt ghedaen te hebben: Ten anderen / de Volcken of Conynghen selfs beschuldight werden: Ten derden / indien de Bondt-ghenooten / van die onder dat Volcks of Conings beschermynge staen / met malkanderen en onder sich verschil hebben: Ten vierden / indien de Onderdanen klaghen over den overlast der ghener / onder welckers gebiedt sy staen en behoozen. Indien blijckt dat op de eerste wijse mishandelt is / soo is de Coninghy of het Volck ghehouden / den ghenen die schade ghedaen heeft / of te straffen / of den ghenen die beschadight is / over te leveren: het welcke niet alleen onder den ghenen die ongelijck zijn / maer oock onder den ghenen die van ghelijcke recht en macht in 't verbondt zijn / plaetse heeft / jae oock selfs onder den ghenen die gantsch geen verbondt met malkanderen hebben / gelijck wy elders sullen bewijsen. Hy is oock gehouden sijn beste te doen / dat de schade vergoedet werde / welck tot Romen het ampt was der *Recuperatores*, die de verlozen goederen wederom kregen en vozderden. Daer van sepdt Ælius Gallus: Wederkrijginghe is, wanneer eenighe Volcken, Coninghen, Natien, en vreemde Burgherschappen onder sich veraccordeert en ordere gestelt hebben, op wat wijse door de Wederkrijgher de saken weder ghegheven en weder ghekreghen werden, en de particuliere saken onder hen-lieden vervolght werden. Maer de een Bondt-ghenoot en heeft eyghentlijck en directelijck gheen macht noch recht over een Onderdaen van synne Bondt-ghenooten / om dien te banghen of te straffen. Daerom oock Decius Magius Campanus van Hannibal ghebanghen / en nae Cyzenen ghebzacht / en van daer nae Alexandzien gheboert / als hy beweesen hadde dat hy tegens het recht des verbondts van Hannibal in banden geslaghen was / is hy van der ghebanckenisse ontslaghen ghewozden. In de tweede soozte heeft de een Bondt-ghenoot macht en recht den anderen Bondt-ghenoot te dwinghen / dat hy het verbondt houde / en heeft oock macht hem te straffen soo hy 't verbondt niet en houdt: maer dit en is mede niet eyghen den ongelijcken verbonde; want het heeft oock plaetse in 't ghelijcke verbondt: Want op dat pemandt sich wzeke aen den ghenen die mishandelt heeft / daer toe is ghenoegh / dat hy den genen die misdaen heeft / niet onderwozpen zy / waer van wy op een ander plaetse sullen handelen. Daerom sulcks oock onder Coningen en Volcken die gheen verbondt met den anderen hebben / ghebzuyckelijck is. In de derde soozte / gelijck de verschillen ghewoonlijck ghebzacht werden op de vergaderinghe der Bondt-ghenooten / de welcke by die saken niet gheinterresseert zijn / gelijck wy lesen dat de Gziecken / oude Latijnen en Duytschen / in ouden tijden gedaen hebben; oft anderzins tot Scheyds-rechter / oft oock tot den Obersten des verbondts / als een ghemeynen Scheydts-rechter; alsoo in een ongelijck verbondt pleeght men daer in over een te komen / dat de verschillen verhandelt werden by den ghenen

Liv. lib. 23.

nen die de Opperste is in 't verbondt. Derhalven sulchs oock geen bewijs verstreckt van eenigh recht der heerschappije / aengesien oock Coninghen pleghen te recht te staen voor Rechteren / by haer daer toe verkoren. In de laetste soorte hebben de Bondt-ghenooten gantsch gheen recht om kennisse van saecken te nemen. Daerom als Herodes uyt eyghen beweginghe eenighe klachten over sijn Kinderen aen Augustus hadde over-ghebracht / hebben sy daer op gheseydt: Ghy konde ons selfs, vermogens uwe Recht, straffen, soo ten aensien ghy onse Vader, als oock onse Coningh zijt. Ende als Hannibal tot Romen van eenige der Carthaginiensen beschuldight werde / seyde Scipio, dat den Raedt van Romen sich niet behoorde te steecken in saecken van den staet der Carthaginienssers: [Siet Polybius in 't 105 Extract der Ambassaden.] En dat is het ghene daer in Aristoteles seydt / dat een ghesellschap of Bondt-ghenootschap verscheelt van een Burgherschap / dat de leden des ghesellschaps en verbondts besorghen / dat hen-lieden gheen overlast werde ghedaen / maer niet dat de Burghers der Steden in 't verbondt begrepen / malkanderen geen overlast en doen mochten. Men pleeght oock hier tegen dit in te brengen / dat den ghenen / die boven is in 't verbondt / in de Historien het woordt van ghebieden / en die minder is / het woordt van ghehoorsamen / somtijts toe geschreven werdt. Maer dat en moet ons oock niet beweghen noch ontrusten; want / of daer wert gehandelt van dinghen die tot het ghemeyne besten der Bondt-ghenooten behooren / of van 't particulier nut en voordeel des genen die in 't verbondt boven is. In saecken 't ghemeyn beste betreffende / buyten tijdt van vergaderinghe / pleeght oock selfs in ghelijcke verbondt / de ghene die tot Overste en Hooft des verbondts verkoren is / den Bondt-ghenooten te gebieden / als Agamemnon den Coningen van Griecken-landt / en daer nae de Lacedemoniers de Griecken / daer na de Athenienssers. Wy lesen by Thucydides, in 't verhael van die van Corinthen: Het betaemt den genen / die Overste zijn van 't verbondt / dat sy wel gheen voordeel boven anderen in hare eyghen nuttigheden sich selven aenmatighen / maer wel dat sy in 't besorghen der ghemeyne saecken boven anderen uytsteecken. Isocrates seydt / dat de oude Athenienssers alsoo het beleydt gevoert hebben / dat sy sorghe droeghen voor alle de Bondt-genooten, maer alsoo dat sy hen hare vryheydt onvermindert lieten. En op een ander plaetse: Alsoo dat sy 't beleydt en ghebiedt hadden in den Oorlogh, maer hielden dat haer niet toe-stondt over de andere te heerschen. Item, dat se als Bondt-ghenooten, maer niet als Heeren de saken besorghden. Dat noemen de Latijnen *imperare*, gebieden; de Griecken beleefdelijcker *τάσσειν*, schicken / ordineren. Als den Athenienseren 't beleyt der Oorloge tegens den Persen aen bevolen was / seydt Thucydides, dat sy gheordineert hebben / wat Steden geldt op-brenghen souden teghens den Barbaren / en welcke Schepen senden souden. [Alsoo die uyt Romen in Griecken-lant gesonden wierden / werden gheseydt gheordineert te zijn / om te ordineren den staet der vrije Steden / by Plinius, *lib. 8. Epist. 24.*] Want indien sulchs doet die

Joseph. l. 16. c. 7. 8.

Val. Max. lib. 4. cap. 1.

3. Polit. c. 9.

maer

maer is Prince en Hooft van het verbondt / soo en ist niet wonder / dat in een ongelijck verbondt / het selfde doet de gene / welcke in 't verbondt boven is en uytsteeckt: Het gebiedt dan in sulck een sin verstaen zijnde / voor voor-gaen en beleyden / en neemt de vryheyt van anderen niet weck. De Rhodiers seggben in hare aensprake aen den Raedt / die by Livius ghebonden werdt. De Griecken hebben met hare eyghen krachten, diese te huys by haer selven hadden, oock eertijdts het Rijck en ghebiedt in-gehadt, nu wenschen sy, dat daer het Rijck is, aldaer eeuwigh blijven moghe, het is haer ghenoegh door uwe Wapenen hare vryheydt te moghen beschermen, dewijl sy't door de hare niet doen konnen. So verhaelt Diodorus, dat / na dat die van Theben Cadmæa wederom verobert hadden / vele Griecksche Steden te samen verdragen en over-een-gekomen zijn / datse alle souden vry zijn, maer de Athenienscrs alleen souden hebben het beleydt der saecken. Dion Prusæensis seydt van den Athenienseren selfs / ten tijde van Philippus, ten welcken tijde sy't beleydt en bestieren der Oorloghe verlatende, beschermden alleen hare vryheydt. Alsoo by Cæsar, die hy seydt dat onder het ghebiedt der Swaben waren / noemt hy terstondt daer nae Bondt-ghenooten. Doch in die dinghen / welcken tot ders eyghen nuttigheyt strecken / pleghen des ghenen die de opperste is versoecken en petitien wel bevelen / ghenaemt te werden / met nae rechten / maer om de ghelijckheydt van werckinghe en effect / ghelijck men dickwils seyt / dat der Coninghen beden ghebooden zijn / en dat de Kranckc over de Medicijn-meester regeeren. Ondertusschen is het waerachtigh / dat wel veeltijdts ghebeurt / 't gheen Livius, *lib. 42.* seydt: Eer dese (te weten C. Posthumius) Burghermeester werde, en hadde noyt yemandt den Bondt-genooten tot beswaringhe of onkosten gheweest, daerom soo wierden de Magistraten van Muyl-ezels, Tenten, en alle andere Legher-ghereedtschap versien, op dat sy van sulcks niets den Bondt-ghenooten op-legghen noch af-vorderen souden. Ondertusschen ist waerachtigh / dat het veeltijdts ghebeurt / dat de ghene die in 't verbondt de oberhandt heeft / indien hy in macht de andere verre te boven gaet / met der tijdt het eyghentlijck ghenaemde ghebiedt en heerschappije sich aenmatiget / insonderheyt indien het een eeuwigh verbondt zy / en met macht om besettinge in de Steden te moghen legghen en in-brenghen / ghelijck de Athenienscrs gedaen hebben / toe-latende dat de Bondt-ghenooten aen haer mochten appelleren / het welcke de Lacedemoniers nopt ghedaen hadden. In welcke tijden Isocrates het ghebiedt en heerschappije der Athenienseren by een Coninghrijck verghelijckt. Soo klaeghden de Latijnen: (2.) Dat sy onder het deckscl des Roomschen verbondts met slavernije onderdruckt wierden. De Ætolen, dat het een ydelen schijn / en blooten naem van vryheydt was. De Achaiers daer nae / dat het verbondt nu was een ghewillighe dienstbaerheydt. Soo klaeght de Hollander Civilis by Tacitus, van de selfde Romeynen: Dat se niet langher als Bondt-ghenooten, ghelijck in voor-tijden, maer als Slaven ghehouden werden. En elders: Dat de ellendighe dienstbaerheydt met onwaerheydt vrede ghenaemt werdt. Eumenes seyt ook by Livius,

Lib. 37.

Lib. 15.

Ital. lib. 6. *Liv. lib.* 34.

Hist. lib. 4.

Liv. lib. 35. *en* 37.

Livius, dat de Bondtghenooten der Rhodiers met den naem Bondtghenooten zijn / maer in der daedt en waerheydt Onderdanen / ende den Rijcke onderworpen. De Magnetes seggben mede / dat de Stadt Demetrias in schijn vry is / maer dat in der waerheydt / alles nae 't goedtduncken der Romeynen bestiert werdt. [Sulcke waren ooch de Iazi, ten tijden van Iustinianus. Procopius in sijn Persische 2 Boeck.] Polybius vermelt oock / dat die van Thessalien in den schijn vrye waren / maer in der daedt onder 't ghebiedt der Macedoniers. Als dusdanighe dinghen gheschieden / en alsoo gheschieden / dat de lijdtsaemheydt en verdraeghsaemheydt in een recht verandert / van welcke saecke op een ander plaetse sal moeten ghehandelt werden / als dan die Bondtghenooten geweest zijn / werden of Onderdanen / of immers het opperste gebiedt werdt gedeelt / hoedanighe deelinghe wy hier boven gheseydt hebben / dat gheschieden han.

[Vermeerderinghen. (1.) Siet den Cardinael Tusschus, *PP. Concl. en 35.* Een Exempel hebt ghy in den Dilimniten by Agathias, *lib. 3.* welcke vry / en haer selfs Heeren zijnde / den Persen dienden. Soo was het voornemen van Irene, het Rijck onder haer Mans Kinderen alsoo te deelen / dat sy / die nae geboren waren / wel minder in waerdigheyt / maer doch haers selfs meesters en ten vollen machtigh maken soude. Siet Crantzius in 't 10 Boeck van Saxen / belangende de Steden / welcke sich onder de beschermínghe van Oostenrijck begheven hebben / Herodianus, *lib. 1.* De Ofreners en Armeniers, van welcke de laetste sullen Onderdanen zijn / de andere Vrienden en Bondtghenooten. (2.) Dat is 't selfde welck Plutarchus, in 't leven van Aratus, noemt een sachte dienstbaerheydt. Festus Rufus seyt van den Rhodiers: Eerst leefden sy in vryheyt / daer naer als haer de Romeynen beleefdelijck handelden en noodighden / zijn sy ghekomen tot de gewoonte van te ghehoorsamen. Cæsar, doe hy te voren gheseyt hadde / dat in vrientschap stonden met de Æduen, en hadse Clienten die onder beschermínghe stonden / ghenaemt / seydt daernae / datse onder haer gebiedt en heerschappije waren. Voeght hier by / lust het u / Fredericus Mindanus, *lib. 2.* Van de Processen / *cap. 14. n. 3.* Zieglerus §. *Landsassimum 86.* Gaillius, *lib. 2. observ. 54. n. 6.* Siet Agathias, *lib. 1.* daer de Gotthen gewaerschouwt werden / wat sy met der tijt van den Francken te verwachten hebben.

XXII. Doch dat de gene / welcke pet seeckers geven / (1.) 't zy om overlast af te koopen / oft / gelijck als de Coningen (2.) der Hebreen en der naburige Volcken nae de tijden van Antonius waren / niet-te-min het hooghste gesagh en ghebiedt hebben / daer van en is gheen reden om te twijffelen / al-hoe-wel de bekentenisse van swackheydt / pet wat van hare waerdigheydt vermindert.

[Vermeerderingen. (1.) De Persen ontfinghen jaerlijchs een somme gelts van Iustiniano, waer van men sien han by Procopius, in't 2 Boeck der Persische saecken: En 't 4 Boeck van de Gotthische. Dat werde met een sachten naem genoemt een besoldinge / om de Caspische Poorten te be-

te bewaren. De Turcken papen de Arabiers van 't geberghte met gelt.

(2.) Josephus in 't 15 Boeck: Antonius seyde dat het gheen recht was, dat men den Coningh soude afvorderen reeckeninge van 't gheen hy als Coningh gedaen hadde, want dat hy soo doende geen Coningh selfs wesen soude. Dat het behoorlijck was, dat de gene die hem de eere ghegeven hadden, hem oock soude toe-laten de alder-vrijste macht te gebruycken. Chrysosthomus in 't 2 Boeck van de Aelmoessen: De Ioden, nae dat hare saken hebben begonnen te rugge te gaen, zijnde den Roomschen Rijcke by-gevoeght, en waren niet, als voor henen, in volle vryheyt, noch oock niet als sy nu zijn, gantschelijck Slaven, maer werden met den naem van Bondtghenooten vereert, betalende Schattinge aen haren Coningen, en ontfangende van den selfden Stadthouders. Maer in de meeste dinghen ghebruyckten sy hare Wetten, soo dat sy oock de misdaders onder haer volck selfs straften, nae hare Vaderlijcke gebruycken.]

XXIII. De vraghe van den bandt der Leen-mannen schijnt veel en meerder swarigheydt te hebben / maer die upt het voor-ghesepde lichtelijck kan wech-genomen werden. Want in dit contract / 't welck den Duytschen volcken eygen is / en nerghens gevonden werdt / als daer de Duytschen haer neder-geslagen hebben / staen twee dingen aen te mercken: een personele verbintenisse / en 't recht tot een saecke. De personele verbintenisse is voorgaens eenderley en de selfde / 't zy dat yemant heeft het recht selfs om te regeeren / oft dat hy yet wat anders besitte / oock schoon elders gelegen. Doch soodanigen verpliehtinghe / ghelijck sy een privaet oft particulier persoon niet soude benemen het recht van personele vryheydt / alsoo en beneemtse oock niet een Coningh oft Volck het hooghste gebiedt / welck de Burgerlijcke vryheydt is. Het welcke alder-klaerste gesien wert in de vryve lenen / die men Francken noemt / die sonder eenigh recht tot de sake / alleen bestaen in personele verbintenisse. Dese / aengesien sy niet anders zijn als soorten van ongelijck verbondt / waer van wy gehandelt hebben / daer door d'een den anderen hulpe belooft / en d'ander den anderen wederom voorstandt en bescherminge. Neemt oock dat teghens allen hulpe belooft zy / 't welck men nu *Feudum ligium* noemt / (want eertijdts streckte dat woordt sich wijder upt.) [Siet Baldum in de Voorreden op de Digesten, en *Natta. Concil. 485.*] dat en vermindert in gheenen deele het recht van 't hooghste ghebiedt over de Onderdanen: op dat ick nu niet segge / dat alle-tijdt daer onder een stilswijgende conditie begrepen is / indien de Oorloge rechtveerdigh is: van 't welcke wy op een ander plaetse sullen moeten handelen. Wat belanget het recht tot de sake / dat is wel soodanigh / dat het recht van gebieden / indien het teelen ghehouden werdt / 't zy door 't versterven van de familie / oft oock om eenige misdaden kan verlozen werden: maer het en laet daerom niet het opperste te zijn: Want soo wy dickwils gesepdt hebben / het is wat anders de saecke in haer selfs / wat anders de wijse van die te hebben. En vinde ick dat veele Coningen van den Romeynen met sulck een recht in-gestelt zijn / alsoo / namelijck / dat de Coninghlijcke stamme upt-gestorven

Lib. 12. zijnde / het Rijck wederom tot haer heerde / 't welck Strabo van Paphlagonien en eenige andere aen-wijst.

XXIV. Men moet oock onderscheydt maecken / soo wel in 't Rijck en Heerschappije over een Burgherschap / als oock in de particuliere beheerschinghe / tusschen het recht oft macht / en het ghebruyck van 't recht en macht. Want ghelijck een Koningh / een kindt zijnde / het recht heeft om te regeeren / maer sijn regeerende macht niet gebruycken kan; alsoo mede een kranckzinnige en ghevangen / en die in eens anders gebiedt en Landt alsoo leeft / dat hem de wercken en daden van vrije regeeringhe / in saecken des Rijcks / dat elders gelegen is / niet toe-ghelaten werden / want in allen desen gevallen moeten Vooghden en Voorstanders gestelt werden. Derhalven Demetrius, alsoo hy in de macht van Seleucus zijnde / niet vry genoech en leefde / heeft verboden / dat men noch sijn Zegel / noch sijn Brieven ghelooven soude / maer heeft gewilt dat men alle dinghen niet anders regeeren soude / als oft hy doodt ware ghebleest. Siet Plutarchus in 't leven van Demetrius.

Het vierde Capittel.

Van den Oorlogh der Onderdanen tegens hare Overheden.

I. Gelegentheydt van de Vrage oft verschil.
II. Dat de Oorlogh tegens de Oversten, voor soo veel sy sulcks zijn, ordinairlijck nae het recht der naturen niet geoorloft en is.
III. Noch toe-gelaten door de Wet der Hebreen.
IV. Noch minder door de Euangelische Wet: 't welck bewesen wert uyt de H. Schrifture.
V. En daden der oude Christenen.
VI. Werdt wederleydt de meyninge, dat den minder en lager Overheden soude geoorloft zijn, teghens de hooghste machten, en dat met redenen, en H. Schrift.
VII. Wat men gevoelen sal, indien de hoogste en onvermijdelijcke noodtsaeckelijckheydt ons voor-komt.
VIII. Dat men met recht oorloghen moge, oock tegens een Prince van een vry volck.
IX. Tegens een Koningh die de regeeringhe heeft neer-geleydt.
X. Tegens een Koning die't Rijck vervreemt, alleen om de overleveringhe te beletten.
XI. Tegens een Koningh, die sich blijckelijck als een vyandt van't gantsche volck draegt.
XII. Tegens een Koning, na dat hy 't Rijck verloren heeft uyt krachte van 't recht van *Fidei Commis*.
XIII. Teghens een Koningh die maer een ghedeelte van 't Rijck heeft, voor dat deel 't welck hy niet besit.
XIV. Indien de vryheydt van tegen te staen in seeckere gevallen voor behouden zy.
XV. Hoe verre dat men moet ghehoorsaem zijn den Invaller in eens anders Rijck.
XVI. Dat men den Invaller uyt het recht der blijvende Oorloge mach weder-staen.
XVII. Wt voorgaende Wet.
XVIII. Oock op het gebodt des genen die macht heeft om te gebieden.
XIX. Waerom het buyten dese gevallen niet geoorloft zy.
XX. Wanneer het recht strijdigh is, dat alsdan particuliere persoonen het oordeel sich niet moeten aen-nemen.

I. Oorloghe moghen voeren particuliere teghens particuliere / gelijck een repsende Man teghens een Moordenaer; en die de hooghste regeeringhe hebben tegens de gene die gelijcke macht hebben / ghelijck David teghens den Coningh der Ammoniten; oock particuliere persoonen teghens de ghene die 't hooghste ghebiedt / doch

doch niet over hen-lieden hebben / ghelijck Abraham tegen den Coningh van Babylonien / en sijne Naburen; als mede die 't hooghste ghebiedt hebben teghens particuliere / of die hare Onderdanen zijn / ghelijck David teghens het deel dat met Isboseth hielt; of oock teghens de gene die haer Onderdanen niet en zijn / ghelijck de Romeynen teghens de Zeeroovers. Dit komt alleen in verschil en dispute/of 't oock/'t zy den particulieren / of publijcquen Persoonen vry stae en geoorloft zy te oorlogen teghens die ghene / onder wiens ghebiedt sy staen / 't zy het de hooghste of minder Overheyt zy. En voor eerst is dat buyten alle twijffel/dat teghens lagher Overheden de wapenen moghen aengenomen werden van den ghenen / die met de authoriteyt der hooghste Overigheydt daer toe ghestijft zijn / soodanighe was Nehemias, ghesterckt door 't bevel van Artaxerxes, teghens de naeburighe Coninghskens en Landt-vooghden. Soo geven de Roomsche Keyseren aen den Landt-heere vryheydt / van de Roymeesters te moghen uyt-drijven. Maer de vraghe is / wat daer gheoorloft zy teghens de hooghste Overigheydt/ oft minder overheden/ die nochtans 't gheen sy doen op bevel en door authoriteyt van de hooghste Overheydt doen. Dat is wel by allen vromen buyten verschil / indien sy yets ghebieden dat teghens 't recht der naturen / of Goddelijcke gheboden strijdt / dat men niet moet doen 't gheen sy ghebieden. Want als de Apostelen seyden / dat men Godt meer moet ghehoorsamen / als den Menschen / hebben die beroepen op een seer vasten regul / gheschreven in aller Menschen herten / den welcken wy by-nae met even soo veel woorden vinden uyt-ghedruckt by Plato: maer indien ter oorsaecke van sulcks / oft om dat het den genen die 't hooghste gebiedt heeft/ alsoo ghelieft / ons eenighen overlast wierde aenghedaen / dat moet men liever verdraghen / als met gheweldt teghen-staen.

L. devotum. C. de metatoribus lib. 12.

II. Oock soo hebben alle Menschen van naturen recht om te moghen teghenstaen / ten eynde sy den overlast en onghelijck mogen af keeren / als wy hier vooren gheseydt hebben. Maer nae dat de burgherlijcke ghesellighеydt en omganck in-ghevoert is / tot bescherminghe van de gherustigheydt / soo ontstaet daer uyt terstondt eenigh meerder recht voor de Burgherschap over ons/ en het onse/ voor soo veel sulcks noodigh is om dat eynde te bereycken. Derhalven soo vermagh de Burgherschap dat recht / dat sonder onderscheydt yder een toe quam / om vrede en gheschickte ordere te onderhouden / te verbieden: en staet daer niet aen te twijffelen / of sy heeft sulcks oock willen doen / dewijl sy anders haer eynde niet konde bereycken. Want indien dat recht sonder onderscheydt van teghen te staen / voor een yder open staet / soo en sal't nu geen Burgherschap / noch burgherlijcken omme-ganck zijn / maer een ongebonden niet vereenighde menighte / als der Cyclopen hoop / die yder haren Vrouwen en Kinderen recht spreecken, maer een verwarreden hoop zijn, daer niemandt nae den anderen hoort noch luystert. [Valerius seyt het selfde van de Bebrycien: Sy houden van gheen bandt der Wetten, noch van Rechten die de bedaerde ghemoederen in toom houden.] Of als de Abo-

rigenes, welcke nae 't verhael van Salustius, waren een boerschen hoop Menschen / sonder Wetten / sonder regeeringe / vry en ongebonden: En by den selfden de Getulen of Tartaren op een ander plaetse / die nae gheen ghebruycken / noch eenighe Wetten / of yemandts gebiedt / gheregeert wierden. Maer sulcks als ick ghesepdt hebbe / is het ghebruyck van alle Burgherschappen; Het is een al-gemeyn verbondt der menschelijcke gheselligheydt / sepdt Augustinus, den Coninghen te gehoorsamen. Æschylus sepdt: Het is de Coningh, die ghebruyckt sijn Recht, niemandt onderworpen. Sophocles: Het zijn Princen, men moetse ghehoorsamen, waerom niet? Euripides: Het onverstandt van de ghene die het gebiedt hebben, moet men verdragen. Voeght hier by 't gheen wy hier voorzen upt Tacitus, tot dese materie ghehoorende / by ghebracht hebben. By den selfden hebt ghy oock dese spreuche: De Goden hebben den Prince het hooghste ghelagh aller dinghen ghegheven; den Onderdanen is de eere van ghehoorsaemheydt over-ghelaten. Soo sepdt oock Seneca:

Neemt overlast voor lief, indien 't de Coningh doet,
Wat hy u op-leydt, draeght, het zy dan quaet of goet.

Soo staet mede by Salustius: Onverbeurt alles te moghen doen, dat is een Coningh zijn. [Hier toe dienen de woorden van Marc. Antonius, te voorzen upt Iosephus aenghetoghen.] Hier upt komt dat over al de Majesteyt / dat is de waerdighheydt en aensienlijckheyt / het zy des Volcks of van eenen die 't hooghste ghebiedt heeft / met soo veel Wetten / met sulck een menichte van straffen / beschermt wert: welcke niet kan staende blijven / by aldien een yder byzelijck de selve macht weder-staen. Een Soldaet die teghen-staet sijn Hopman / welcke hem kastijden wil / indien hy de stock vast houdt / werdt getasseert; indien hy met voordacht byeeckt / of sijn handt slaet aen den Hopman / werdt aen 't leven gestraft. En staet by Aristoteles: Indien een Magistraets-persoon yemandt slaet, soo moet men hem niet weder-slaen.

L. milites §. irreverent. D. de remitit. Rufus legib. militar. c. 15.

III.

Deut. 17.12 Iosu. 1.18. 1. Sam. 8.11. Deut. 17.14

In de Hebreeusche Wet werdt ter doodt verordeelt die ghene / welcke / of den oppersten Priester / oft den genen die buyten ordre van Godt tot een Rechter des Volcks ghestelt is / rebel en wederspannigh is: doch 't gheen by Samuel staet van het recht des Coninghs / blijckt / als men het recht insiet / gantschelijck / dat het noch van het rechte en ware recht / dat is / van de macht om yets eerlijcker en rechtvaerdiger wijse te mogen doen / (want in dat deel der Wet / welcke van 't ampt des Conings spreeckt / een geheel andere maniere van leven den Coningh voor gheschreven werdt) noch van de bloote daedt te verstaen zy / welcke daer door te kennen ghegheven werdt / dewijl daer in niet bysonders zijn soude / aenghesien oock particuliere Persoonen malkanderen oock wel pleghen oberlast aen te doen: maer moet daer door verstaen werden sulcke daedt / welcke seecker effect en vrucht van recht hebbe / dat is verbintenisse om niet te moghen tegen-staen: (1.) daerom werdt daer by ghevoeght / dat het Volck door soodanighe overlast ghedruckt zijnde / Godes

des hulpe verſoecken ſal / om datter / namelijck / gheen Menſchelijcke remedien haer over-ghelaten waren. Alſoo werdt dit recht genaemt in dien ſin / gheljck als de Recht-heer gheſeydt wordt recht te doen / ooch wanneer hy onrechtvaerdelijck oordeelt. *L. jus pluribus D. de Inſt. & jure.*

[Vermeerderingh. (1.) Philo teghens Flaccum: Wanneer en zijn wy niet van allen gheoordeelt beminders van vrede te zijn? De inſettinghen die wy alle daghe ghebruycken, zijnſe niet onberiſpelijck; zijnſe niet vorderlijck tot eendracht, en goeden ſtaet ter Burgherſchap?]

IV. De Heere Chriſtus in 't nieuwe Verbondt / gebiedende den Keyſer te gheven 't gheen des Keyſers is / heeft willen daer voor te verſtaen gheven / dat van den naevolghers ſijnder Leere / geen minder / indien anders gheen meerder gehoorſaemheyt / met lijdtſaemheyt en verdraeghſaemheyt / ſo 't noodigh zy / vergeſelſchapt / den opperſten machten moet beweſen worden / als de Hebreen ſchuldigh waren den Hebreeuſchen Coninghen: het welcke de Apoſtel Paulus, de beſte Utleggher ſijns meeſters / breeder verklaert / de ampten der Onderdanen in 't breede beſchrijvende / en onder anderen ſegghende: Die de macht wederſtaet, die wederſtaet de ordinantie Gods; en die de ſelfde wederſtaen, die ſullen het oordeel teghens hen ſelven nemen: En terſtondt voeght hy daer by: Want hy is Godts Dienaer die de macht ghebruyckt, u ten goede. En daer nae: Daerom moet men onderdanigh zijn, niet alleen om der ſtraffe, maer oock om der conſcientien wille. Onder de onderdanighheydt begrijpt hy oock de noodtwendighheyt van niet te wederſtaen / en niet alleen ſulcke / welcke alleen ſpruyt uyt vreeſe van meerder quaedt / maer de welcke voort komt ſelfs uyt het ghevoelen van onſe ſchuldighe plicht / en welcke ons niet alleen aen den Menſchen / maer aen God ſelfs verplicht en verbint. Hy voeght daer by twee redenen: de eerſte is / dat Godt ſelfs de ordinantie van te ghebieden en gehoorſamen / heeft goedt ghekent / ſoo eertijdts in de Hebreeuſche Wet / als nu oock in den Euangelio: daerom de publijcque Machten en Overheden van ons moeten erkent werden voor ſoodanighe / als oftſe van Godt ſelfs in-gheſtelt waren. Want wy maecken dat onſe eyghen werck / 't welck wy met onſe authoritept beveſtighen en bekrachtighen. De andere reden is / om dat deſe ordinantie tot onſen beſten dient. Maer / mocht yemandt ſegghen / ongheljck en overlaſt te verdraghen / en is niet profijtelijck. Hier op antwoorden ſommighe meer / ſoo my duncht / nae waerheyt / als wel te paſſe op des Apoſtels meeninghe / dat oock ſulcken onrecht en overlaſt ons voorderlijck is / en dienſtigh / om dat die verdraeghſaemheydt oock niet ſonder hare loon ſal zijn. My duncht dat de Apoſtel heeft gheſien op het al-gemeyne eynde en oogenmerck / welcke die macht voor oogen heeft / welcke is / de publijcque gheruſtigheydt en vreedtſaemheyt / in welcke mede eens yders particuliere gheruſtigheydt begrepen is. [Chryſoſthomus ſeydt te rechte: De Prince helpt u, en vordert u als ghy het Euangelium predicket, hy ſchaeft en maeckt effen 't gheen ghy bewerpt.] En ſtaet ghewiſſelijck niet daer aen te twijffelen / oft wy bekomen meeſten-tijdt dat goedt

goedt doꝛ de oberighe machten; want niemandt en wenscht hem selven quaedt: en den voꝛspoet der Regenten beſtaet in den voꝛſpoet der Onderdanen. Eener ſeyde ſeer wel: Later overblijven, over welcke ghy regeeren moghet. [Plutarchus, Florus, en andere ghetuyghen / dat ſulck tot Sylla gheſeydt wierdt / daer van het Auguſtinus ghenomen heeft / *de civitate Dei, lib 3. cap. 28.*] Het is een ſpreeck-woꝛt by den Hebreen: Ten ware de publijcque Overigheydt daer ware, d'eene ſoude den anderen levendigh verſlinden. Welcke meyninghe men oock vindet by Chryſoſthomus: Indiender gheen Regenten der Steden waren, wy ſouden wilder als de wilde Beeſten leven, niet alleen bijtende, maer oock malkanderen op-ſlockende. (1.) Ende als het ſomwijlen gebeurt / dat de Regeerders / 't zy doꝛ vreeſe / of haeſtige gramſchap / oft andere geneghentheden / buyten ſpoꝛ van 't rechte padt af-ghedreven werden / dat ſy jupſt den rechten wegh niet houden / welcke tot de gheruſtigheydt leydet / ſulcks moet men rekenen onder die dinghen / die ſelden en niet veeltijdts gebeuren / en welcke / ſoo Tacitus ſpreeckt / doꝛ beter dingen / die tuſſchen beyden loopen / vergoedet werden. Doch het is genoegh / dat de Wetten ſien op 't geen dat veeltijdts gheſchiedt / ghelijck Theophraſtus ſeyde; daer toe mede dient 't gheen Cato ſeydt: Gheen Wet is voor allen aller weghen bequaem ghenoegh; dat werdt alleen geſocht, datſe voor 't meerder-deel, ende in't principaelſte in 't ghemeyn vorderlijck zy: Doch de dinghen welcke ſelden ghebeuren / moeten ebenwel doꝛ ghemeyne regulen bedwonghen werden; want of wel des Wets eygen oorſake in ſulck een byſondere daet / ſchoon gheen plaetſe heeft / ſoo houdt doch die reden ſtandt in hare gemeynheyt / welcke de byſondere daden moeten onderwoꝛpen zijn. Want dat is beter als ſonder reghel te leven / of dat men den reghel aen eens yders eyghen goedtdunchen ſtelle. Seneca ſeydt wel te paſſe tot dit voꝛpoofſt: Het ware beter dat van weynighen, eenighe oock ſelfs rechtvaerdighe ontſchuldinghe niet aengenomen werde, als datter van allen een by der hant genomen werde. Hier moet oock plaetſe hebben die wijt genoegh geroemde ſpreucke van Pericles by Thucydides: (2.) Ick houde het daer voor, dat oock ſelfs voor een yder Menſche in 't particulier, de Burgerſchap profijtelijcker is, die in 't gheheel wel gheſtelt is, als die welcke floreert in particuliere voordeelen, maer ſelfs in 't gemeyn qualijck gheſtelt is: want, die voor ſijn particulier ſijn ſaecken wel beſtelt, en in behouden Haven heeft, als het Vaderlandt verloren gaet, moet hy mede noodtſaeckelijck verloren gaen. Daer-en-teghen, indien eener in een voorſpoedighe gemeyne regeeringhe, voor ſijn particulier weynigh ghelucks en voorſpoets heeft, werdt nochtans veel lichter door 't ghemeyn behouden. Derhalven, aenghenſien de ghemeyne Burgherſchap een yders particuliere ſwarigheden kan op-houden en verlichten, maer een yder in 't particulier, ſoo wel de ghemeyne ſwarigheden niet ſtutten; waerom en ſullen wy niet in't ghemeyn ten beſten raden, en de gemeyne ſaecke behooren te beſchermen; en niet doen, als ghy-luyden doet, door dien ghy als verſuft en buyten verſtandt verruckt, door ſchade van yders particuliere huys-ſaken, het welvaren van den gemeynen ſtaet verradet

L. Tò gar. D. de legib. L. 3. in fin. D. depoſit. hæredit. Livius lib. 34. De benef. lib. 7. c. 16.

en

en te vooren geeft? Waer van Livius de meyninghe kortelijck alsoo uyt-duydet: De gemeynen staet behouden zijnde, kan eens yders staet in 't particulier licht in behoudenisse stellen; maer 't gemeyn welvaren te vooren gevende, sult ghy te vergheefs trachten uwen particulieren welstandt te behouden. Plato seyde/ in 't 4 Boeck van de Wetten: Het geen gemeen is, verbindt de Burgerschap aen den anderen; dat eens yders is, verstroytse: Daerom ist voor't publijcque en voor 't particulier beter, dat men eer en meer het gemeen, als het particulier besorge. Xenophon seydt: Die in den Oorlogh tegens den Oversten sich oproerigh aenstelt, doet sulcks tegen sijn eygen welvaren. Daer toe dienende/ 't geen Jamblichus seydt: De particuliere nuttigheydt en is niet ghescheyden van de ghemeyne, jae in 't ghemeyne beste is het particuliere oock begrepen: En ghelijck in den Beesten, en andere nature, alsoo mede in den Steden, bestaet in de ghemeyne welvaert, de welvaert der particulieren, als ghedeelten. Nu in het publijcque, is buyten twijffel de ordre van te ghebieden en te ghehoorsamen, het beste; maer die en kan niet bestaen met particuliere onghebonden vryheydt van teghen te staen. Sulcks lust my te verklaren met een aenmerckelijcke passagie van Dio. Cassius, segghende: Ick doch achte het niet betamelijck, dat de Regent van een Stadt, voor de Onderdanen wijcken moet, noch dat hope zy van behoudenisse, indien 't gheen ghestelt is om te ghehoorsamen, wil gebieden en regeeren. Want bedenckt eens, wat ordre of gheschicktheydt gheven soude in een Huysghesin, indien de Oudtsten van de Ionghsten verachtet wierden? Hoe sullen de Krancke tot ghesondtheydt geraecken, indiense niet in alles den Medicijn-meesters ghehoorsamen? Wat sekerheydt sullense hebben die te Schepe varen, indien 't ghemeyne Bootsmans graeu 't bevel van de Stierluyden verwerpt? Van naturen is sulcx nootsaeckelijck, en den Menschen heylsaem, dat d'een regeere en d'ander ghehoorsame. Laet ons by Paulus tot gheselschap oock voegen Petrus, welcke aldus seyt: Eert den Coningh: ghy Knechten zijt den Heeren onderdanigh met alle vreese, niet alleen den goeden en redelijcken, maer oock den harden. Want dat is ghenade by Godt, indien yemandt om der Godtlijcker conscientien wille, swarigheydt verdraeght, lijdende t'onrecht. Want wat eere ist, indien ghy ghesondight hebbende, en geslagen zijnde, verdraeght? maer indien ghy wel-doende, en nochtans qualick onthaelt zijnde, verdraegt, dat is genade by Godt. [Tertullianus *de pænitentia*: De vreese der Menschen is de eere Godts.] Hy bevestight sulcks terstont daer na met Christi Exempel. Soo werdt oock den selfden sin uyt-ghedruckt in de ordinantien van Clemens, met dese woorden: Een knecht die Godt vreest, dat die oock sijn Heere goedt gunne, al is hy godtloos, al is hy onrechtvaerdigh. Daer in twee dinghen staen waer te nemen: datter gheseydt werdt/ dat men den Heere onderwerpinghe schuldigh is/ oock den harden/ dat sulcks mede tot den Coninghen moet uyt-ghestreckt werden. Want het geen nae-volght op 't selfde fundament ghebouwt/ siet niet min op der Onderdanen/ als op der Knechten schuldige plicht. En daer nae/ dat oock soodanighe onderwerpinghe van ons vereyscht werdt/ welcke met sich brenght

Liv. lib. 26.

1. Petr 2. 12.

brenght verdraeghsaemheyt van onrechten overlast/ gelijck men pleeght van den Ouderen te segghen: Indien uwe Ouders billijck zijn, hebtse lief, zijnse sulcks niet, verdraeghtse. (3.) En seecker Eretrienser Jonghelingh / die lange by Zeno ter schoolen ghegaen hadde / ghedraeght zijnde / wat hy daer gheleert hadde: Heeft gheantwoordt: Mijns Vaders gramschap te verdragen. En Justinus sept van Lysimachus: Met een groot-moedigheydt verdroegh hy de gramschap des Coninghs, als sijns Vaders. En by Livius staet: Gelijck der Ouderen wreedtheydt, soo moet men oock des Vaderlandts overlast door lijden en verdraghen versachten. By Tacitus staet: Der Coningen sinnen moet men verdragen: En op een ander plaetse: Om goede Keysers moet men bidden en wenschen, maer verdragen hoedanighe die oock ons toe-vallen. By den Persen / soo Claudianus prijst/ werden schoon hoe wreedt sy zijn, de Heeren even wel ghehoorsaemt.

Lib. 15. *Lib. 27.* *Annal. 16.* *Histor. 6.*

[Vermeerderinghen. (1.) Sulcks staet in 't 6 Boeck van de Beelden/ als mede ditte: Neemt de Recht-bancken wech, en ghy sult met eenen alle gherustheydt uyt het leven wech nemen. En daer nae: En verhaelt my niet dieghene, die de eere qualijck hebben ghebruyckt, maer siet aen de schoonheydt van de instellinge selfs, en de wonderbare wijsheyt des genen, die de eerste stichter daer van geweest is. De selfde over den Brief tot den Rom. Indien ghy de Overheydt wech neemt, alles sal verloren gaen, de Steden en sullen niet blijven staen, noch Ackers, noch Marckt, noch eenigh ander dingh: alles sal om-ghekeert werden, de swacke sal het aes en spijse werden voor den ghenen die machtigher is.

(2.) In 't 2 Boeck / daer mede wel over-een-komt 't gheen Ambrosius sept in 't 3 van de plichten: Het profijt van yder particuliere, is 't selfde profijt van allen in 't ghemeyn. En 't gheen in de Rechten staet: Men moet niet alle-tijdt dat onderhouden, dat eene van 't ghesellschap in 't particulier vorderlijck is, maer 't gheen voor 't ghemeen ghesellschap dienstelijckste is, *L. Actiones §. libens D. precario. Addet. unicam. §. penult. C. de caducis tollendis.*

(3.) Terentius Hicyra: Godtvruchtigheydt ghebiedt my 's Moeders leedt te draghen. Cicero *pro Cluentio*: Het is behoorlijck, dat de Menschen niet alleen haerder Ouderen onrecht verswijgen, maer oock met sachtmoedigheyt verdragen. Chrysosthomus vermaent op dit stuck veel schoone leeringen/ soo over den 2 Brief aen Timotheum, als in 't 5 Boeck teghens den Joden. Dient oock hier toe 't gheen Epictetus, en nae hem Simplicius, verhalen van twee oozen of hant-vatten/ daermen een sake mede aengrijpt.]

V. Van dese Wet onses Heeren / en wijckt oock niet de ghewoonte der oude Christenen / zijnde de beste uytleggherschе van de Wet. [Tot dese ghewoonte behoort de Canon 18 in 't Concilium van Chalcedon, vernieuwt in den 4 Canon des Concilii in Trullo: het 4 Concilium van Toledo, het 4 *Capitulum* Caroli Calvi *in villa Colonia*: de Suessenionense Synode Can. 5.] Want of wel dickwils de snoodtste Menschen het Roomsche Rijck hebben beseten / en dat het niet heeft ontbroken aen luyden die onder het dexsel van de ghemeyne regeeringhe te helpen / sich tegens haer stelden / soo en hebben doch de Christenen nopt der selfder opset en voor-

nemen

nemen de handt geboden om te helpen. In de ordinantien van Clemens staet: Het is ongheoorloft de Coninghlijcke macht te wederstaen. Tertullianus *in Apologetico* seydt: Van waer zijn ghekomen, Cassii, Nigri, en Albini? Van waer quamen sy, die tusschen twee Laurieren den Keyser belegherden? Van waer zijnse, die om hem den hals te draeyen, kampen en worstelen? Van waer komense, die met ghewapender handt het Palleys in-dringen en overweldighen, stouter als alle Segerii (1.) en Parthenii? Ick meyne wel, soo ick het recht hebbe, dat sy uyt den Romeynen, en niet uyt den Christenen voort komen. 't Gheen hy van de Worstel-plaetse vermaent / verstaet sich van de doodt van Commodus, geschiedt onder het beleydt van den Oversten Ælius Lætus, ghedaen door de handt van een Worstelaer / boven welcken Keyser doch vast niemandt overghevender Schelm geweest is. Parrhenius, wiens daedt Tertullianus mede van gelijcken verfoept / was de ghene / die den stoodtsten Keyser Domitianus hadde omghebracht. Met dese verghelijcht hy Plautianus, den oversten Wachtmeester / die in 't Palleys hadde willen ombrengen den seer bloedt-dorstighen Keyser Septimius Severus. Tegens den selfden Septimius Severus, als uyt liefde tot den ghemeynen welstandt / hadde in Syrien de Wapenen aenghenomen / Pescennius Niger, in Vranckrijck en Britannien Clodius Albinus. Maer deser bestaen en voornemen heeft mede de Christenen mishaeght / het welcke Tertullianus aen Scapula mede roemt: Wy werden over het stuck der Keyserlijcke Majesteyt qualick berucht en na-gesproken: en nochtans en hebben de Christenen noyt Albinianen, of Nigrianen, of Cassianen konnen bevonden werden. Cassianen waren de gene / welcke ghebolght waren / en aenghanghen hadden een voortreffelijck Man Avidius Cassius, welcke hebbende in Syrien de Wapenen aenghenomen / gaf voor en stropde uyt / dat hy op-trock om 't gemeyn beste en regeeringhe te gaen herstellen / welck M. Antoninus door sijn sloffe onachtsaemheyt verdorven hadde. Ambrosius, daer hy 't voor sulcks hielt / dat niet alleen hem / maer ooch sijn Kudde / en Christo selfs was ongelijck aenghedaen van Valentinus, de Soon van Valentinianus, en heeft niet willen ghebruycken de beweginghe des Volcks / dat dapper ghenoegh ontstelt was / om tegenstandt te doen. (2.) Ghedwonghen zijnde, seydt hy / en wete ick niet weder te slaen en vechten: Ick sal konnen bedroeft zijn, konnen schreyen, konnen suchten, teghens de Wapenen, Soldaten, en Gotthen mede, zijn mijn Wapenen de tranen: want sulcks zijn de beschanssingen der Priesteren, anders en kan ick, noch behoore ick gheen teghenstandt te doen. En korts daer nae: Van my wierde vereyscht dat ick het Volck soude bedwinghen en stillen: Ick antwoorde, dat het in mijne macht was het selfde niet op te ruyen, en in Godes handt het selfde te bedaren en stillen. De selfde Ambrosius en heeft de heyrkracht van Maximus niet willen ghebruycken teghens den Keyser / hoewel die een Arrianer, en der Kerchen lastigh was. Soo seydt Nazianzenus, dat de af-vallighe Julianus, als hy boose raedtslaghen in den sin hadde / door de tranen der Christenen wederhouden is / voeghende daer by: Dewijl daer gheen andere remedie te-

Lib. 5. Orat. in Auxent.

Theodor. Histor. Eccles. lib. 5. cap. 4.

Orat in Julia. Prop. 74. ghens den vervolgher was, als dat alleen. En nochtans bestondt by-na sijn gantsche heyrkracht upt Christenen. Daer by noch komt / 't gheen Nazianzenus aentepckent / dat de wreedtheydt van Julianus, niet alleen onrecht en overlast dede / maer oock den ghemeynen staet selfs in hooghste ghevaer hadde ghebracht. Daer by komen noch de woorden Augustini, daer hy verklaert de woorden des Apostels tot den Romeynen: Het is noodigh om dit leven dat wy behooren onderdanigh te zijn, gheen tegenstandt doende, indien sy (de Regeerders) yets willen wech nemen.

[Vermeerderingen. (1.) Xiphilinus in 't leven van Domitianus: Parthenius de overste der Camerlinghen, en Sygerius mede een van de Camerlinghen, met malkanderen beraedtslaeght hebbende, soo hebben sy hem lagen geleydt, Martialis, *lib. 4.* Ghy rellet niet anders als loutere Sigerios en Parthenios. Den naem Sygerius, was niet alleen hier by Tertullianus bedorven en verandert / maer staet noch soo by Suetonius, daer men vindt Saturius, en in den gemeynen druck van Victor, daer men vindt Casperius.

(2.) Gratianus verhaelt dit *causa 23. qu. 8.* De selfde / Ambrosius, Epist. 33. Wilt ghy my in banden en boeyen sluyten? Mijnen wille is daer: Ick en sal my niet omcinghelen met een walle van Volckeren. De groote Gregorius heeft sulcks nae-ghevolght / *lib. 6. Epist. 1.* Hadde ick my willen vermengen in den doodt der Longebarden, het Volck der Longebarden soude op desen dagh, noch Coningh, noch Hertoghen, noch Graven hebben, en soude met grooter verwarringhe verdeylt zijn.]

VI. Men heeft tot onsen tyden gevonden / Mannen / die wel gheleert waren / maer die sich te seer voeghden nae den tydt en gheleghenthepdt der plaetsen / welcke eerst haer selfs (soo gheloove ick) en daer naer oock anderen hebben wijs ghemaeckt / dat / 't gheen wy nu ghesepdt hebben / wel in particuliere persoonen plaetse heeft en streeck houdt / maer niet mede in minder en lagher Overheden / de welcke sy meynen dat recht en macht hebben te wederstaen den overlast der gener / welcken het hoogste ghesagh en souverain ghebiedt toe-komt / jae selfs oock datse sondighen / indien sy sulcks niet en doen. [Petrus Martyr, over het 3 cap. der Rechteren. Paræus over het 13 cap. tot den Romeynen. Junius Brutus, Danæus, *lib. 6. Politicorum*, en andere.] Welcke ghevoelen niet en moet toeghelaten noch aengenomen werden: want in de Dialectica, de middelste species, ten aensien van 't genus, dat boven is / aengesien zijnde / species is / maer siende om laege op de benedenste species, soo is sy genus; en soo mede de Overheden / zijn wel ten aensien van de gene die onder haer zijn / publijcque persoonen; maer soo men aensiet die boven haer zijn in Overheydts ampt / soo zijnse maer particuliere persoonen. Want alle vermoghenthepdt om te regeeren / welcke in de Magistraten is / staet alsoo onder de hooghste macht / dat / alles wat sy doen / tegens den wille van den oppersten Keyser / of Ghebieder / dat het selfde van soodanighe vermogenthepdt ontbloot en berooft sy / en derhalven voor een particulier werck en eygen bestaen / moet gehouden worden. Want alhier heeft oock plaetse 't gheen de Philosophen segghen / datter gheen oorsake en is / dan

Aveir. 5. Metap. com. 6.

niet

met opsicht van yets dat het eerste is. En de ghene die anders daer tegen ghevoelen / schijnen in mijne ooghen sulck een toestandt van saecken te willen invoeren / ghelijck de oude verdichten dat in den Hemel zy ghe-weest / eer dat de Majesteyt gebozen wierde: ten welcken tijde sy seggen / dat de andere minder Goden / Jupiter niet wijcken noch nae-geven wil-den. Maer de ozdze welcke ick hebbe aenghewesen / en onder stellinghe van d'een onder den anderen / (1.) werdt niet alleen dooz 't ghemeyn ge-voelen verstaen en bekent / daer uyt het seggen komt: Alle Rijck buyght onder een hoogher en swaerder Rijck. En 't geen Papinius seydt: Elck op sijn beurt regeert, en werdt beheerscht om 't ander. Daer toe oock Augu-stini vermaerde spreucke dient: Letter selfs op de trappen der menschelijc-ke dinghen: soo de Besorger yets bevolen heeft, men moet het doen; doch niet indien de Stadthouder het teghendeel ghebiedt: Oft indien de Burgher-meester het een ghebiedt, en de Keyser beveelt wat anders, soo en veracht ghy wel de macht niet, maer ghy verkiest den hoogher te dienen en gehoor-samen: ende en heeft sich de minder sulcks niet te belgen, dat men den hoo-gher boven hem eert. [Wy na het selfde seydt Augustinus oock in 't 6 Ser-moen over de woozden des Heeren.] Insgelijcks dese sijne woozden van Pilatus: Godt hadde hem, namelijck, soodanighe macht ghegheven, dat hy oock selfs soude staen onder de macht des Keysers. Maer werdt oock selfs met Goddelijcke ghetuyghenisse en authozitept sulcks bewesen. Want de Prince der Apostelen wil / dat wy op een ander wijse den Coningh als den Magistraten sullen onderwozpen zijn: den Coningh als den op-persten / dat is / sonder eenighe exceptie of uyt-bedinginge / anders als van die dinghen / welcke Godt directe en opghentlijck ghebiedt / welcke het verdzagen van onrecht en oberlast goedt kent en toe-staet / en niet en verbiedt: den Magistraten / als die van den Coningh ghesonden zijn / dat is / die hare macht van den Coningh bekomen / en van hem trecken. En als Paulus wil / dat alle Zielen der Oberste macht sal onderwozpen zijn / soo beslupt hy ooch de lager Oberheden daer onder. Ende siet men niet / dat opt onder het Hebzeeusche volck / onder 't welcke soo veele Co-ninghen gheweest zijn / die Goddelijcke en Menschelijcke Rechten ver-achteden / de lagher Oberheden / onder de welcke veele Godtvzuchtige en manhaftige Persoonen gheweest zijn / opt sich dat recht en die macht hebben aenghenomen / dat sy sich met eenighe macht teghens de Conin-ghen stellen souden / als alleen die gene / welcke daer toe van Godt / die de opperste macht en recht heeft ober den Coninghen / een epghen by-sonder bevel ontfangen hadden. Maer in tegendeel toont Samuel, welc-ke daer zy het ampt en plicht der Princen en Heeren / als hy in 't aen-sien en vooz de ooghen van de vooznaemste Heeren en des Volcks / den Saul nu al verkeerdelijck en qualijck regeerende / met de te vooren ghe-woonlijcke eerbiedinghe heeft ge-eert. En dat meer is / nopt isser tijdt gheweest / dat de staet der openbare Religie niet heeft ghestaen tot dis-positie van den Coningh / ende het Synedrium. Want dat ooch nae den Coningh de Magistraten te samen met het Volck belooft hebben / Gode ghetrouw

C qui resistit. 11. q. 3.

Ad Johan.

1. Pet. 2. 13. 14.

ghetrouw te zijn / dat moet verstaen werden / voor soo veel als in eens yders macht en vermoghen was. Selfs de Beelden der valsche Goden / die openlijck ten toon stonden / en lesen wy niet dat opt af-gebroken zijn / als oft door 't bevel des Volcks in den tijen staet van regeeringhe / of der Coninghen / als sy van Coninghen gheregeert wierden. Doch soo daer t'eenigher tijdt pets met gheweldt teghens den Coningen ghedaen is / werdt verhaelt tot ghetuyghenisse van Godts voorsienighevdt / die sulcks toe laet ; maer niet om die Menschelijcke daedt toe te staen / of goedt te kennen. De dryvers van het teghen-strijdende ghevoelen / plieghen by te brenghen het seggen van Trajanus, als hy den Poinçaert overleverde aen den Opper-wachtmeester: Ghebruyckt desen voor my, soo ick wel regeere ; maer soo ick qualijck regeere, teghens my. Maer staet te weten / dat Trajanus, soo blijckt uyt Plinii Panegyricus, daer naeten hooghsten ghetracht heeft / dat hy niet Coninghlijcks soude betoonen / maer sich draghen als een recht Prince / (2.) welcke dien-volgende staen wilde onder het oordeel van den Raedt / en van het Volck / der welcker vonnissen de Overste soude moeten uytvoeren / ook selfs teghens den Dion. lib. 6. Prince. Diergelijcken is 't gheen wy lesen van Antoninus, die 't ghemeyn geldt niet wilde aenroeren / sonder goedtvinden van den Raedt.

[Vermeerderinghen. (1.) Alsoo mede in 't huysgesin / de Huys-vader is de eerste / daer nae de Moeder / dan de kinderen / voorts de ordinaire knechten / eyndelijck / die in stede van knechten dienen. Siet Chrysosthomus, op 1. Corinth. 13. 3.

(2.) Het welcke naemaels Pertinax en Macrinus nae-gevolght hebben / welcker heerlijcke aenspraken / ghy kondt lesen by Herodianus.]

VII. Veel swaerder is dese vraege / oft de Wet van geen wederstant te doen / ons dan ook verbindt / wanneer wy in een seer groot en gewisse gevaer en perijckel staen? Want sommige Wetten / ook die van Godt ghegeven zijn / hoewel sy in het algemeyn zijn voor-ghestelt / hebben nochtans in haer een stilswijghende uytsluytinghe van hooghste noodtsaeckelijckheydt: ghelijck over de Wet des Sabbaths / van den Wijsen / ten tijde der Hasamoneen verklaert is en besloten: Daer uyt ontstaen is de vermaerde Spreucke: Perijckel van 't leven, loft den Sabbath op. En seecker Jode geeft de reden by Synesius, waerom hy den Sabbath versuymt hadde: Wy zijn ghebracht in gewisse ghevaer onses levens. (1.) Welcke exceptie Christus ook goedt ghekent heeft / als mede in de andere Wet / van de Thoon-brooden niet te eten. En de Hebreeusche Rabbinen voeghen dese selfde exceptie / en ghebruycken die mede in de Wetten van de verboden Spijsen / en eenige andere meer uyt kracht van een oude Traditie ; en dat recht en wel: Niet om dat Godt geen recht soude hebben / om ons te verplichten een seeckere doodt te moeten sterven / maer om dat sommige Wetten van sulcken inhoudt zijn / dat het niet geloofljck noch waerschijnlick sy / datse uyt soo een strenge wille gegeven zijn / het welcke in menschelijcke Wetten noch beter voortgang heeft / en lichter volgt. Ick en ontkenne niet / dat ook door de menschelijcke Wet eenige deugdelijcke

delijcke Wetten konnen geboden werden/ op straffe van ghewisse doodt/ als van sijn besette Wachte niet te verlaten. [Siet Josephus, daer hy van Sauls Wachters spreeckt. Polybius: By den Romeynen was de doodt de straffe der belettinge, welcke haer ordre verbiedt.] Doch men heeft niet sonder goede reden lichtelijck af te nemen / dat sulcks sy de meyninghe geweest van den genen/ de welcke die Wet gemaeckt heeft / ende schijnt oock niet / dat de menschen over haer selven en over anderen soo grooten recht verkregen hebben/ verder niet als de hooghste noodt sulcks vereyschen mochte. Want de wetten plegen en moeten van de menschen ghestelt en gemaeckt te werden / met gevoelen van de menscheljjcke swackheydt. Nu dese Wet / van welcke wy hier handelen / schijnt te hanghen aen den wille van de gene / die sich alder-eerst in een Burgerlijcke gesellighedt by den anderen vergadert hebben / van den welcken het recht/ verder tot de Regeerders vervolgens voort-vloeyt. Maer soo dese ghevraeght wierden/ oft sy allen willen dien last op-legghen: dat sy liever souden wenschen te sterven / als in eenigerhanden val oft gelegenthedt het ghewelt haerder Over-hoofden met ghewapender handt van sich te weeren? Soo en weet ick niet oft sy sullen antwoorden dat sulcks haren wille sy/ ten sy dan mogelijck met dit by-voeghsel: Ten sy dat het niet konde wederstaen werden/ als met de hooghste verwarringe en beroerte van den gemeynen welstandt/ oft verderf van veele onschuldighe. Want het geen de liefde in soodanighe omstandighedt soude ghebieden / dat en twijffel ick niet / oft soude oock tot een menscheljjcke Wet moghen ghemaeckt werden. Yemandt sal segghen / dat die harde en strenge verbintenisse/ van liever de doodt te sterven / als opt eenigh onrecht en overlast der Over-hoofden af te weeren en wederstaen/ voort-komt / niet uyt de menscheljjcke/ maer uyt de Goddelijcke Wet. Maer men moet in acht nemen / dat alder-eerst de menschen / niet door Godts Ghebodt / maer van selfs bewoghen zijnde / door de bevindinghe van de swackheydt van yder Huysgesin / alleen elck op hem selven sich houdende tegens geweldigen overlast / hebben sich begeven in Burgherlijcke gheselligheydt en by-wooninge/ sich by malkanderen gevoeght / daer uyt de Burgerlijcke macht haren oorsprongh heeft / welcke Petrus daerom een Menscheljjcke Ordinantie noemt; al-hoe-wel sy elders oock een Goddelijcke Ordinantie genaemt wert/ om dat Godt der menschen heylsame opstel goedt gekent heeft. Maer Godt de menscheljjcke Wet goedt kennende / moet gehouden werden die goedt te kennen en toe te staen als menscheljjcke/ en op menscheljjcker wijse. Barclajus, een seer sterck voorstander van het Koninghljjcke ghebiedt / verhalt doch eyndelijck daer toe / dat hy den volcke/ oft een aensienljjck gedeelte daer van macht gheeft / en recht om sich te beschermen tegens onmenscheljjcke wreedtheydt; daer hy nochtans selfs bekent/ dat het gantsche Volck staet onder den Koningh. Ick kan wel licht verstaen / hoe dat het meerder van waerden is 't gheen behouden werdt / dat oock de billijckheydt soo veel grooter is / welcke een exceptie geeft teghens de woorden der Wet. Nochtans en soude ick

1. Pet. 2, 13.

Lib. 3. adv. Monar. c. 8. Lib. 6. cap. 23. 24.

niet derven verdoemen sonder onderschept / 't zy particuliere die op haer eygen handt/ oft oock het minder gedeelte van 't volck/ welcke in ouden tijden het laetste en uytterste beschutsel tegens den noodt alsoo heeft ghebruyckt / dat het ondertusschen niet heeft nae-ghelaten oock op het ghemeyne besten acht te geven. Want David, die weynigh daden alleen uytgenomen / ghetuygenisse heeft van een volmaeckt leven nae de Wetten/ heeft ontrent hem ghehadt / eerst vier hondert/ daer nae vry wat meerder: Waer toe anders/ als om 't ghewelt af te keeren / soo hem 't selfde werde aen-gedaen? Maer moet met eenen dit waer-genomen werden/ dat David sulcks niet heeft gedaen / voor dat hy / soo door het melden en openbaren van Ionathan, en veele andere seeckere bewijs-redenen bevonden hadde / dat Saul hem nae sijn leven stondt. Daer-en-boven soo en tast hy oock geen steden aen/ noch soeckt gheen occasie tot vechten/ maer soeckt schuyl-plaetsen / somtijdts in ongebaende weghen/ somtijdts onder uytheemsche Volcken / en dat soo conscientieuselijck en omsichtigh/ dat hy sijne Landts-luyden nimmermeer schade en doet. Desen schijnt der Machabeen doen gelijck te zijn: Want dat sommighe dese Wapenen daer mede willen voorspreken en verschoonen / dat Antiochus gheen Coningh / maer een Landt-verderver zy gheweest / sulcks achte ick ydel te zijn: dewijl nergens in de gantsche Historie de Machabeen, en die hare partye ghevolght hebben / hem anders noemen als Coningh / en dat met recht / dewijl de Hebreen nu al van over langhen tijdt de bevelen der Macedoniers erkent en gherespecteert hadden / in welckers recht Antiochus ghesuccedeert en ghetreden was. Want dat de Wet verbiedt een vreemdelingh tot Coningh over het Volck te stellen / moet van de vrywillighe verkiesinghe verstaen werden / en niet van 't ghene het Volck/ bewogen door den noodt van den tijdt / gedwongen werde te doen. Maer doch 't gheen andere segghen / dat de Machabeen ghebruyckt hebben het recht des Volcks / welck men schuldigh was het vrije ghebruyck van haer eyghen Wet te laten / dat en gaet oock niet vast. Want de Joden eerst van Nabuchodonosor overwonnen zijnde door het recht der Oorloghe / hadden uyt kracht van dat selfde recht / den nae-volgheren Chaldeen / Meden en Persen ghehoorsaemt: welcker gantsche Rijck op de Macedoniers ghekomen was. (2.) Hierom werden de Joden van Tacitus ghenoemt: Soo langhe Orienten onder de Assyriers, Meden ende Persen gheweest is, het gheringhste ghedeelte der Slaven. Noch sy en hebben van Alexander, en sijn Successeuren niets bedonghen / maer zijn sonder eenighe conditie of bespreck onder haer ghebiedt ghekomen / ghelijck sy te vooren onder het ghebiedt van Darius waren gheweest. Indien dan noch den Joden somtijdts is toe-ghelaten gheweest / hare Ceremonien en Wetten opentlijck te moghen oeffenen en ghebruycken / dat is door weldaedt der Coninghen geweest / een toe-latinghe uyt ghenade / en tot weersegghens toe/ en niet uyt eenige Wet den Rijcke selfs by-gevoeght. Soo datter niet en is 't welck de Machabeen kan beschermen / als het uytterste en seeckerste gevaer: soo lange / namelijck / sy haer ghehouden hebben

1. Sam. 22. 2. en 23. 13.

Histor. 1. An. 5.

hebben binnen de palen van haerder beſcherminghe / alſoo / dat ſy naer't Exempel van David, in onghebaende plaetſen haer vertrocken / om hare verſeeckerthepdt te ſoecken / en tot de Wapenen niet en grepen / voor dat ſe ſelfs eerſt beſtreden wierden. 1. Sam. 5. Ondertuſſchen moet men die waerſchouwinghe in acht nemen / dat men oock in ſulcken ghebaer de perſoon des Coninghs moet verſchoonen en ſparen; 't welck ſoo wy meynen dat David ſoude ghedaen hebben / niet door noodtwendighepdt van ſijn plicht / maer upt een hooghер voornemen / die hebben daer in een miſverſtandt. Want David ſelfs klaerlijck heeft ghеſept / dat niemandt kan ontſchuldigh zijn / die ſijn handen aen den Coningh ſloege. Alſoo hy wiſte dat in de Wet geſchreven ſtondt: Den Goden (dat is den opperſten Rechteren) en ſult ghy niet vloecken, en (3.) den Prince in uwen Volcke en ſult ghy niet vloecken. Deut. 22. 28 In welcke Wet door dien vermaent wert / byſonderlijck van de uptſteeckende machten / wijſt ons aen datter pet ſonderlings geboden wert. Daerom Optatus Milevitanus van deſe daet van David ſprekende / ſept: Hem wederhielt de volle gedachteniſſe der Goddelicke geboden. En hy ſchrijft David toe / deſe woorden: Ick wilde mijn Vyant wel overwinnen, maer ick achte meerder de geboden Gods t' onderhouden. Lib. 2. Maer valſche laſteringen moet men oock tegens particuliere niet uptwerpen: Soo moet men dan tegens den Koningh oock van ware ſich onthouden. Want ghelijck de Schrijver ſepdt van de Problemata, die den naem van Ariſtoteles draghen: Die den Regeerder laſtert, doet de Burgerſchap onghelijck en overlaſt. (4.) Indien men hem dan met woorden niet en moet quetſen / veel minder met der duyſt: Daerom wy oock leſen dat David beroubt en leedtweſen gehadt heeft daer van / dat hy ſijn kleedt geſchendet hadde: Soo groot hieldt hy dat de heyligheydt was van dien perſoon / en dat met recht: want aenghеſien niet mogheliick is (5.) of het hooghſte ghebiedt moet den haet van veelen onderworpen zijn / ſoo moſt de verſeeckerthepdt van den perſoon / die 't ſelfde bedient / byſonderlijck bewaert en omringelt zijn: 't Welck de Romeynen oock in acht ghenomen hebben met hare Tribunen, Hooft-mannen des ghemeynen volcks / oordinerende dat de ſelfde onbeſchadelijck oft inviolabel ſouden zijn / daer niemandt ſijn handen aen ſchenden mochte. Prob. 40. Onder de Sprencken der Eſſenen was oock / dat de Koningen moſten voor heyligh gehouden werden. En is gedenckweerdigh 't gheen Homerus ſepdt: Want voor den Herder van het volck was hy beducht, dat dien geen ſchaed' geſchied, noch 't licht wierd' uyt-gebluſcht. Ende en is oock niet ſonder reden / gelijck Curtius ſepdt / dat alle volcken den Koninghlijcken naem voor een Godt eeren. Artabanus een Perſiaen / ſepdt by Plutarchus, in 't leven van Themiſtocles: By ons, onder veele en goede Wetten, is deſe de beſte; dat men den Koningh moet eeren en aenbidden, als een beeldt Godts, die alles doet groeyen en bloeyen. Plutarchus in 't leven van Agis; Het en is niet betamelijck noch gheoorloft de handen aen des Conincks lichaem te ſlaen. Deſe dracghe is ſwaerder / of den Chriſtenen oock ſoo veel gheoorloft zy / als David, als den Machabeen is gheoorloft geweeſt: dewijl der Chriſtenen Leer-meeſter

ster soo menighmael gebiedende het Cruys op te nemen / schijnt een volmaeckter verdraeghsaemheydt te vereysschen. Ghewisselijck daer de Overheden om de Religie den Christenen den doodt soecken aen te doen/ soo laet haer Christus toe te vlieden / namelijck / den genen / welcke de noodtwendigheydt van haer plicht niet en bindt aen een sekere plaetse/ maer boven het vluchten voorts niet meer. En Petrus seydt / dat Christus / als hy leedt / ons een Exempel nae-ghelaten heeft / dat wy souden volgen / welcke daer hy sonder sonde was/ en vry van alle bedrogh/ geen schelden met schelden vergolden heeft / noch onder 't lijden ghedreyght heeft / maer de saecke bevolen den ghenen die rechtvaerdelijck oordeelt. De selfde seydt oock / dat de Christenen Godt dancken moeten / en haer verblijden / indien sy als Christenen ghestraft werden. En lesen wy dat door dese verdraeghsaemheydt / de Christelijcke Religie aldermeest toeghenomen heeft. Daerom houde ick het daer voor / dat een groot onrecht werdt aenghedaen den ouden Christenen / die versch komende uyt de Leere der Apostelen/ en Apostolische Mannen/hare geboden en voorschriften beter verstonden/ en volkomentlijcker onderhielden/ die't daer voor houden / dat het haer niet aen 't herte / en aen den wille / maer aen de macht ontbroken heeft / dat sy haer selven in ghewisse ghevaer des doodts niet beschermt en hebben. Tertullianus moest voorwaer onvoorsichtigh en onbeschaemt zijn gheweest / indien hy voor den Keyseren/ welcken de saecken niet konden onbekent zijn / soo stout en vermetelijck aldus hadde derven lieghen: Want indien wy als Vyanden en openbare Vyanden, en niet als verborghen heymelijcke wreeckers ons aenstellen wilden, soude het ons aen de macht van getal, en menighte van troupen, overvloedigh ghenoech ontbroken hebben? Souden de Mauritaniers, de Marcomannen, en selfs de Parthers, en soo veel sy oock wesen mochten, nochtans Volcken van een plaetse, en uyt haren Landt-palen, meerder zijn, als alle Volcken der gantscher Werelt? Wy zijn Wtheemsche, en hebben alle uwe plaetsen vervult, de Steden, de Eylanden, de Casteelen, de Vryheden, de Vergaderingen, selfs de Legers, Stammen, Benden, het Palleys, den Raedt, de Marckt: alleen de Tempelen hebben wy u over-ghelaten. Tot wat Oorloge souden wy niet bequaem, niet handigh en vaerdigh geweest zijn, oock in menighte de swackste zijnde, die wy soo gaerne sterven en doodt gheslaghen werden, indien het niet by die Leere meer vry stonde, doodt geslagen te werden, als doodt te slaen. Cyprianus volght in desen oock sijn Meester / en verkondight opentlijck; daer van komt het / dat niemant van ons teghen-spertelt wanneer hy aenghegrepen werdt / noch sich tegens uwe onrechtvaerdighe gheweldt sich wreeckt/ al-hoe-wel onses Volcks te veel en te overvloedigh is. De versekeringhe en gherustheydt van de toe-komende wrake / maeckt ons geduldigh. De ontschuldighe wijcken voor den schuldighen. (6.) En Lactantius: Wy vertrouwen op de Majesteyt des ghenen / die soo wel sijns selfs versmadinghe kan wreecken / als sijner Knechten arbeydt en overlast. En daerom als wy sulcke on-uytsprekelijcken overlast lijden/ streven wy selfs niet met een woordt daer

1 Petr 4.12. 13.14.15. 16.

Ad Demetriadem.

Lib. 5.

daer teghen / maer wy bevelen Godt de wraecke. Oock en heeft Augustinus niet anders voor ghehadt / als hy seydt: Laet een rechtvaerdighe in dese dingen voornamelijck niets dencken, als dat hy den Oorlogh aenneme, dien gheoorloft is te oorloghen; want het en is niet allen gheoorloft. Des selfden is oock dese spreucke: Soo dickwils de Keysers in doolinghe steken, maecken sy Wetten tot voorstandt der doolinghen tegen de waerheyt, door welcke de rechtvaerdighe beproeft en ghekroont werden. De selfde op een ander plaetse: Het ghemeyn en moet alsoo de Coninghen, en de Knechten hare Heeren dragen, dat onder de oeffeninge van verdraeghsaemheydt de tijdtlijcke dinghen onderhouden, en de eeuwighe gehoopt werden. Het welcke hy elders door het Exempel der oude Christenen alsoo verklaert: Noch de Stadt Christi / alhoewel sy noch op Aerden in vreemdelinghschap wandelde / en datse hadde sulcke groote heyrkrachten der Volckeren / heeft niet teghens de godtloose vervolghers ghestreden om den tijdtlijcken welvaert: maer heeft veel eer om de eeuwighe welvaert te verkrijghen / niet tegen ghestreden. Sy wierden gebonden / sy wierden op-ghesloten / wierden gheslaghen / ghepijnight / ghebrandt / van een ghereten / ghedoodet / en wierden vermenighvuldight. Het was haer voor hare welvaert-vechten anders niet / als hare welvaert voor de rechte welvaert en saligheydt verachten. Oock en is niet min treffelijck / 't welck op de selfde meyninghe Cyrillus schrijft / over de woorden Johannis, van 't Swaert Petri. Het Thebaische Legioen / bestaende uyt ses duysent / ses hondert / ses en tsestigh Soldaten / die alle te samen Christenen waren / als de Keyser Maximinianus, by de Stadt Octodurum, sijn heyrkracht bedwongh den valschen Goden te offeren / hebben eerst hare reyse ghenomen nae Agaunum, en als de Keyser aldaer tot hen eenighe ghesonden hadde / welcke haer souden gebieden te komen om te offeren / en sy gheweyghert hadden sulcks te doen / heeft Maximinianus gheboden door sijn Trawanten / den thienden Man doodt te slaen onder den gantschen hoop: welcke sonder tegenstandt van yemant / lichtelijck haer bevel hebben in 't werck ghestelt. Mauritius (7.) de Overste van dat Regiment / van welcken Agaunum, daer na S. Maurits-Vleck ghenaemt is / heeft ter selfder tijdt / soo men leest by Eucherius, Bisschop van Lions / sijne Spits-broeders aldus aenghesproken: Hoe grooten vreese hebbe ick ghehadt / dat niet yemandt van de onse / 't welck voor den Ghewapenden licht valt en ghereedt / onder het decksel van bescherminghe / teghens dese salighe uytvaerden soude poghen sijn handen te stellen. Ick hadde nu al bereydt in voorraedt / tot verbiedinghe van sulcks / het Exempel onses Christi / die door bevel van sijn eyghen stemme / het Swaert des Apostels al uyt der schede ghetogen zijnde / wederom daer in ghekeert heeft; betoonende dat de deught des Christelijcken vertrouwens stercker is als alle Wapenen / op dat niemandt door sterffelijcke handen den sterffelijcken wercke wederstandt soude doen / maer veel eer het vertrouwen des aenghevanghenen wercks / met ghedurige Godtsdienstigheydt vervullen soude. Als nu dit moorden volbracht zijnde / de

Lib. 6. q. 10. in Ies. Epist. 66.

De civit. Dei, lib. 22.

Keyser den over-gheblevenen gheboodt / het selfde dat hy te voren ghe-
„ boden hadde / antwoorden sy alle te samen aldus: Wy zijn wel / ô Key-
„ ser / uwe Soldaten / en hebben de Wapenen aengenomen / tot beschер-
„ minge van den staet des Roomschen Rijcks / ende en zijn noyt / of wech-
„ loopers uyt den Oorlogh / of Verraders van den Krijghs-dienst ghe-
„ weest / noch hebben oyt verdient de schandt-vlecke te draegen van bloe-
„ de en vertsaeghde lupighevdt. Wy hebben oock uwen bevelen ghehoor-
„ saemt / anders als dat wy in de Christelijcke Religie onderwesen zijnde /
„ hebben gheschouwt den dienst en Altaren der Duyvelen / die alle-tijdt
„ met bloedt besoedelt zijn. Wy bevinden dat ghy gheboden hebt / dat ghy
„ de Christenen / of met Kerck-roof besmetten soudet / oft door den thien-
„ den Man die ghedoodt is / ons soudet verschricken: En soeckt niet lan-
„ gher nae de ghene die sich mochten versteken hebben en schuylen; weet
„ dat wy alle Christenen zijn: ghy sult aller lichamen hebben / uwe macht
„ onderworpen: maer de zielen / siende op haren Heylant Christum / en sult
ghy niet wederhouden. Daer na heeft Exuperius, de Banier-voerder van
„ dat Regiment / 't selfde aldus aenghesproken: Ghy siet / waerde me-
„ de-ghesellen / dat ick de Banieren van dese tijdtlijcke Oorloge vast hou-
„ de: maer ick en voordere noch verwecke u l. niet tot dusdanige Wapenen /
„ noch en beweghe uwe ghemoederen en vromighevt niet tot dese Oorlo-
„ ghe: ghy moet een andere soorte van strijden verkiesen: Ghy en kondt
„ u door dese swaerden niet spoedighen tot het Hemelsche Coninghrijck.
Daer naer beveelt hy dat men den Keyser dit sal voodtschappen: Het gheen in ghevaerlijckheden het sterckste is, de wanhope en heeft ons tegens u, ô Keyser, niet ghewapent. Wy hebben, siet vry toe, de Wapenen in handen, ende wy en sullen gheen wederstandt doen, want wy liever sterven willen, als overwinnen, en wenschen veel meer onschuldigh te sterven, als schuldigh te leven. (8.) En daer nae: Wy werpen dese Wapenen wech: uwe Trawanten sullen onse rechterhanden wel vinden ontwapent, maer sullen de borst vinden ghewapent met het Catholijcke gheloove. Daer naer volght de slachtinghe der ghener / die gheen teghenweer en boden / in welckers verhael Eucherius dese woorden ghebruyckt: De menighte en heeft niet verkreghen dat de Rechtvaerdighe niet souden ghedoodt werden, daer doch, het gheen de menighte misdoet, niet placht ghewroken te werden. In't oude Martelaers-boeck wordt de selfde sake aldus verhaelt:
„ Sy wierden alsoo met Swaerden aller-weghen verslaghen / niet tegen-
„ sprekende / en de Wapenen wech gheworpen hebbende / boden sy hare
„ halsen / en de naeckte borst den Vervolghers / sy en zijn niet selfs door
„ hare menighte / noch door het schudden haerder Wapenen bewogen ge-
„ worden / om de saecke der rechtvaerdighevdt met den Swaerde voor te
„ staen / maer dat alleen ghedenckende / dat sy dien beleden / welcke son-
„ der teghen-roepen ter slachtinge gheleydet is / en als een Lam sijn mondt
„ niet open ghedaen heeft / hebben sy mede als een Cudde van des Heeren
„ schapen / sich laten verscheuren van de aenvallende Wolven. Valens heeft godtlooselijck en wreedelijck gewoedet teghens de gene / die nae de Hey-

lighe

lighe Schrift / en der Vaderen instellinghen / de eenighept des Godde-lijcken wesens in drie persoonen voorstonden; der welcker / hoewel daer een seer groote menighte was / soo heeftse sich nochtans nopt met de Wapenen beschermt. [Siet de Extracten van Johannes Antiochenus, uyt het geschreven Boeck van des nopt vol-presenen Man Nicol. Peiresius.] Het is seecker / dat / waer de verdraeghsaemheydt ons gheboden werdt / dat aldaer dickwils werdt by-ghebracht / ghelijck wy nu ghehoort hebben dat van de Thebaische Soldaten het by-ghebracht is / het Exempel Christi / als 't welck ons staet nae te volghen / wiens verdraeghsaemheyt tot de doodt toe uytstrecht. Doch die alsoo sijn Ziele verliest / werdt van Christo verklaert / dat hyse waerlijck windt en verkrijght. Wy hebben dan nu verklaert dat men met recht niet mach wederstaen den ghenen / die de hooghste macht en regeeringe besitten. Nu soo zijnder noch eenighe dinghen / waer van wy den Leser moeten waerschouwen / op dat hy niet en meyne / datse teghens desen regul misshandelen de ghene die sulcks niet en doen.

1. Petr. 2. 21. Matth. 10. 39. Luc. 13. 33.

[Vermeerderingen. (1.) 1. Machab. cap. 9. verss. 10. 43. en 44. Als Bacchides dat hadde ghehoort, is hy met een groote Heyrkracht ghekomen aen den Oever van de Iordaen, recht op den Sabbath-dagh: Doch Jonathan seyde tot den sijnen: Laet ons nu op-maecken, en voor onse leven strijden, want onse saecken en staen nu niet, ghelijck sy gisteren en eergisteren deden.

(2.) Iustinus, *lib. 36.* Xerxes de Coningh van Persen, heeft de Ioden eerst onder-ghebracht. Daer nae zijn sy te ghelijck met de Persen onder 't gebiedt ghekomen van Alexander de Groote, en zijn daer nae langhe onder het ghebiedt van 't Macedonische Rijck gheweest. Als sy van Demetrius af-gevallen waren, en der Romeynen vriendtschap versocht hadden, zijn sy de alder-eerste van de Orientaelsche volcken gheweest, die hare vryheyt hebben weder ghekreghen, alsoo de Romeynen lichtelijck van ander lieden goedt mildelijck deylden.

(3.) Ioabus de Sone Semæi, seydt by Iosephus: Soudt ghy niet sterven, daer ghy ghevloeckt hebt den genen, welcken Godt in den Stoel des Rijcks gheselt heeft?

(4.) Iosephus seydt van David: Maer terstondt leedtwesen hebbende, heeft ghesey dt, dat het een onrechtvaerdigh stuck was, sijnen Heere te dooden. En daer na: Het is grouwelijck eenen Coningh, al is hy schoon boos en quaedt, te dooden: want hem straffe ghenaket van den ghenen, die den Coningh ghegheven heeft.

(5.) Iulianus Misopogonus: Want daer zijn straffe Wetten voor den Prince, alsoo dat wie den Prince veronghelijckt, werdt gehouden uyt moedtwille de Wetten met voeten vertreden te hebben.

(6.) Quintilianus *declamatione 348.* seydt / dat sulcks is den staet en ghenthept van allen / die sich begeven tot de bedieninge van de Republique / dat sy die dingen / die alder meest dienen tot het gemeyne beste / bedwongen werden uyt te voeren met eenige nydighept tegen hare Persoonen. Siet by Xiphilinus uyt Dion, de woorden van Livia tot Augustus.

(7.) Chrysosthomus seydt recht op 1. Timoth. 1. Dat / indien yemandt
" een Schaep de keel af steeckt/dat de Cudde door hem vermindert wert:
" maer indien yemandt den Harder ombrenght / dat van dien de gantsche
" Cudde verstroyt wert. Seneca, in 't 1 Boeck van de sachtmoedigheydt/
" cap. 3. Sijnen slaep werdt door nacht-wacht verseeckert: sijne zijden be-
" schermen de ghene die rondts-om en ter zijden loopen: sy stellen sich te-
" ghens de aenkomende periculen. Dese over-een-stemminge van Volc-
" ken en Steden / en is niet sonder reden / van de Coninghen alsoo te be-
" schermen en te beminnen / en haer selven neffens het hare te waghen/
" alwaer het de behoudenisse van den Regeerder vereysschen mochte. En
" oock dat men hem selven soo gheringhe acht / en lichtelijck waghet / en
" is gheen uytsinnigheyt / dat soo veel duysent voor een Hooft in 't swaert
" vallen / en door veeler dooden een Ziele verlossen / en dat noch van een
" oudt en swack Mensche. Ghelijck het gantsche lichaem de Ziele dient
" en besorght (het welcke hy aldaer wijdtloopigh vertoont) alsoo mede de-
" se ontallijcke menighte om de Ziele van eenen / ghelijck als om-getogen
" of om-ghewonden/ werdt door sijnen gheest beweeght / werdt door sijn
" verstandt gheregeert / daerse haer selven door hare gewelt anders druc-
" ken en breken soude/ ten ware datse door goeden raedt wierde onderhou-
" den. Derhalven soo hebben sy hare eyghen behoudenisse lief / &c.

8.) Dit staet in't geschrifte aen Demetrianum. De selfde seyt in't eerste boeck der Brieven/ Epist. 1. Hy (te weten de teghenpartije) heeft verstaen dat Christi Soldaten waeckten, dat sy nu nuchteren en gewapent tot den strijt stonden; dat sy niet konden overwonnen werden, datse sterven konden, en daer door onwinbaer waren, om datse selfs niet vreesen te sterven, noch willen niet wederstaen den ghenen die haer bevechten, dewijl een ontschuldighe niet gheoorloft is selfs een schuldighen te dooden, maer ghewilligh hare Zielen met haer bloedt over te gheven.

(9.) Siet van de eere deses Martelaers by den Zwitseren Guillemannus, in een oudt geschrifte van het over-brengen van S. Iustinus in nieuw Corbye: waer uyt wy nae 't geloove der Chronijcken vernemen / dat hy in die aldergrouwelijckste vervolginge/die haers ghelijcke niet ghehadt heeft/zijnde na Nero de thiende vervolginge/geleden heeft/welcke wreeder geweest is als de voorgaende vervolgingen/vermits sy een aensienelijcke menighte der Martelaren nae den Hemel gestiert heeft / onder de welcke oock mede de voornaemste geweest zijn het Collegie en geselschap van S. Mauritius, ende een spiegel van onnooselheyt. Van't vervoeren der Thebaische Martelaren na Brunswijck siet Crantzius Saxonie, *lib. 7. c. 16.*

(10.) Soodanighe zijn mede de woorden der Alexandrinische Joden tot Flaccus: Wy zijn, gelijck ghy siet, ongewapent, en nochtans zijnder die ons alhier aenklaghen en beschuldighen, als publijcque openbare vyanden: Selfs die deelen, welcken de nature ons tot onser bescherminghe ghegheven heeft, keeren wy nae achteren op den rugge, daer sy niet te doen en hebben, wy bieden onse lichamen naeckt en open voor den genen die ons sullen willen dooden, om die aen te vallen.]

Voor

Voor eerst dan / die Prinsen onder het volck zijn / 't zy datse van aenvangh sulcke macht ontfanghen hebben / oft dat naemaels alsoo verdragen en veraccoordeert is / gelijck de Lacedemoniers / (1.) indien sy teghen de Wetten / en den gemeynen welstandt misshandelen / konnen niet alleen met ghewelt af-gheweert werden / maer oock / soo 't noodigh is / met de doodt gestraft werden: Het welck Pausanias, Koningh van Lacedemonien gebeurt is. Ende aenghesien de oudtste Rijcken voor Italien van dese slagh geweest zijn / so en is niet wonder dat Virgilius, na dat hy verhaelt hadde de seer wreede daden van Mezentius, daer by voeght: VIII.

Met recht dan tegens hem opstondt het gantsche Landt,
En wilden met der vaert hem helpen aen een kant.

[Vermeerderingh. Plutarchus in Lysander: Die van Lacedemonien hadden haren Coningh tot het hals-gerechte gedaget, 't welck hy ontwijckende, is ghevlucht nae Tegæa. De selfde in Sylla: De Lacedemoniers hebben sommighe Coningen het Rijck benomen, als onbequaem om te regeeren, als zijnde verachte en ondeughende menschen. Siet den selfden Plutarchus van Agis, die / hoewel t'onrecht / verwesen is. Die Mosquæi doodden haren Koningh voor honger / seydt Mela, *Lib. 2.*]

Ten tweeden: Indien een Koningh / oft yemandt anders / het ghebiedt heeft neder-ghelegdt / oft kennelijck voor verlaten houdt / teghens den selfden mach men nae die tijdt vry en onverbeurt doen / welck men tegens een particulier persoon te doen vermach. Maer men moet geensins houden / dat die een Rijck voor verlaten houdt / die het selfde wat stoffelijck en versuymelijck regeert. IX.

Ten derden: Barclajus meynt / indien een Koningh het Rijck vervreemdet / oft een anderen onderwerpt / dat sulck een het Rijck verliest. Ick stae hier stille: Want sulck een daedt / indien het Rijck by verkiesinghe / oft voor wet van successie op-ghedraghen werdt / is nul en van onwaerden: maer de dingen die nul en krachteloos zijn / en hebben geen effect noch nae-druck van recht. Daerom my oock de meyninghe der Rechts-gheleerden waerachtiger duncht van den vrucht-ghebruycker / welcken wy geseydt hebben / dat soodanigen Koningh gelijck is / dat indien hy een Vtheemschen sijn recht over-draeght / dat hy niets uytrecht. Daer upt / 't geen geseydt werdt dat het vrucht-gebruyck wederkeert tot den Heere des eyghendoms / moet verstaen werden / ter rechter wettigher tijdt. Indien nochtans de Koningh in der daedt selfs soude trachten en sich bemoeyen om 't Rijck over te ghéven / oft te onderwerpen / soo en twijffele ick daer aen niet / oft men soude in dien deele hem mogen wederstaen: Want / ghelijck wy geseydt hebben / het is wat anders het Rijck selfs / als de wijse en manier / op welcke hy het Rijck heeft of besit / welcke het Volck kan beletten dat die niet verandert en werde: want dat en is onder het Rijck niet begrepen. Daer toe men niet qualijck soude mogen passen de woorden van Seneca, over een niet ongelijcke saecke: Al ist dat men in alles sijn vader moet ghehoorsamen, soo moet men X. *Lib. 4. cap. 16.* *Instit. de usufr. § fruitur. L. usufructus D de jure datum.*

Lib. 2. contr. 9. hem doch in dien deele niet gehoorsamen, waer door te wege gebracht wert, dat hy geen vader meer en zy.

XI. Ten vierden seydt de selfde Barclajus, dat het Rijck verlozen werdt/ soo de Koningh met een gantsch vyandigh gemoedt tot den ondergangh en verderf des gantschen volcks gedzeven wert. Het welck ick toe-stae: want de wille om te regeeren/ en de wille om te verderven / en konnen te samen niet bestaen: Derhalven die sich openlijck vertoont een vyandt des gantschen Volcks te zijn / die seydt met der daedt het Rijck en Regeeringe neder. Maer het schijnt dat sulcks naulijcks kan gheschieden van een Koningh die wel by sijn verstandt is/ en over een Volck regeert. Maer indien hy over meer Volcken regeert/ soo kan het ghebeuren / dat hy om de gunste van 't een volck/ het andere soude willen verderven/ om dat Landt met nieuwe Inwoonders te besetten.

XII. Ten vijfden: Indien het Rijck in *Commis* gegeven werdt / 't zy upt eenighe ontrouwe begaen teghens den ghenen wiens Leen het is / oft upt seeckere clausele gheselt in de opdzacht des Rijcks / als / indien de Coningh dit / oft dat doet / sullen de Onderdanen ontbonden zijn van alle banden der gehoorsaemheyt / soo verhalt de Koningh mede tot den staet van een particulier persoon. Siet Mariana, *Lib. 8.* van 't Rijck van Aragon.

[Vermeerderingh. Om eben gelijcke oorsaecke heeft Cajus Gracchus beweert seer vernuftelijck/ dat hy/ die een Tribunus des Volcks was/ van rechts wegen ophielt sulcks te zijn / wiens woorden waerdigh om lesen/ by Plutarchus staen. Iohannes Major, seydt op 't 4 Boeck der Sententien: Dat het volck sich selven niet kan ontblooten van de macht om den Prince af te setten / in sulcken val / daer hy tot verwoestinghe neyghet/ 't welck ghy moet bequamelijck uptleggen door 't geen hier gesept is.]

XIII. Ten sesten: Indien de Koningh een deel heeft van 't hooghste ghebiedt / en het Volck oft den Raedt het andere deel / soo mach men met rechtvaerdigh gewelt den Koningh teghen-staen / welcke het gedeelte/ dat hem niet toe-komt/ aen-valt / dewijl hy tot soo verre toe het gebiedt niet en heeft. Het welcke ick houde dat oock plaetse heeft / alwaer 't oock dat besproken ware / dat de macht van d'Oorloge te voeren by den Coningh soude zijn: want sulcks moet van den Oorlogh teghens Otlandtsche verstaen werden: daer andersins / soo wie een deel heeft van't hoogste gebiedt / niet en kan zijn sonder recht om dat deel te beschermen: het welcke / wanneer het gheschiedt / soo kan de Coningh oock sijn ghedeelte door recht van Oorloghe verliesen.

[Vermeerderingh. Hier van hebt ghy een Exempel in de Republijcque van Genua, by Bezarus in 't 18 Boeck. In Bohemen ten tijde van Wenceslaus, in 't 10 Boeck der Historie. Voegt daer by Azorius, *Institut. Moral. lib. 10. cap. 8.* en Lambertus Schafnaburgensis van Henricus [V.]

XIV. Ten sevenden: Indien in de opdzacht des Rijcks bedonghen zy / dat in seeckeren voorvalle men den Coningh mach weder-staen / al ist dat men niet en kan het daer voor houden / dat door sulck een wijse een ghe-

deelte

deelte des Rijcks soude buyten gheheuden zijn / soo is doch gewisselijck eenige natuurlijcke vryheyt behouden / welcke oock onder des Coninghs ghebiedt niet en staet. Doch die sijn recht vervreemdet / kan oock sijn recht door Contracten verminderen.

[Vermeerderingh. Siet exemplen by Thuanus, in 't 131 Boeck der Historien / in 't verhael van 't Jaer 1604. en 't 133 Boeck / op 't Jaer 1605. beyde in Hungaren. By Meyerus, op 't Jaer 1339. in Brabandt en Vlaenderen. In 't verhael / over 't Jaer 1468. in 't Verbondt tusschen den Koning van Vranckrijck en Karel van Burgondien. Doet daer by van Polen / 't geen Chytræus verhaelt / Saxonicorum 24. En Bonfinius van Hungaren / Derades 4. Lib. 9.]

XV. Tot noch toe hebben wy ghesproken van den ghenen die het recht van ghebieden heeft / oft ghehadt heeft. Nu resteert noch dat wy spreecken van den Invaller die een Rijck aenvalt en aen-tast / niet nae dat hy nu door langhwijlige possessie / oft door verdraegh / recht verkreghen heeft: Maer soo langhe noch duurde de voorsaecke van met onrecht te besitten: Ende soo langhe als hy 't besit / konnen de daden van regeeren / die hy pleget / kracht hebben van te verbinden / niet uyt sijn recht / 't welck geen en is / maer daer uyt / dat het gantsch gheloofliick is / dat de ghene / dien het recht van regeeren toe komt / 't zy die het volck selfs / oft de Koningh / oft den Raedt zy / liever willen / dat het gheen hy ghebiedt / van waerde sal zijn / dan dat de Wetten en gerechts plegingen wech-ghenomen zijnde / de hooghste verwarringhe in-ghevoert werde. Cicero misprijst de Wetten van Sylla, als wreedt teghens de kinderen van de ghe-proscribeerde / datse niet en mochten staen nae staten van eeren: Nochtans hielt hy dat mense mochte onderhouden / verklarende / soo Quintilianus ons leert / dat den staet der Burgherschap door die Wetten alsoo wierde te samen en in een ghehouden / datse sonder de selfde niet soude konnen staende blijven. Florus seydt van de selfde acten van Sylla: Lepidus maeckte gereedtschap om de Acten van sulck een man te niet te doen en verscheuren, en niet sonder reden, indien hy nochtans sulcks konde doen sonder groot naedeel van de Burgerlijcke regeeringe. En korts daer naer: Het was dienstelijck voor de krancke en ghewonde regeeringe, op eenigherley-wijse te moghen rusten, op dat de wonden door 't verbinden selver niet weder op-bersten souden. Nochtans in die dinghen die soo heel noodigh niet en zijn / en dienen om den roover in sijn onrechtvaerdige possessie te stercken: Indien men sonder groot gevaer kan niet ghehoorsamen / soo behoort men niet te ghehoorsamen. Maer oft men soodanighen roover des Rijcks met gheweldt uytstooten / en eyndelijck oock dooden moghe / daer over valt verschil.

XVI. Ende eerstelijck / indien hy door onrechtvaerdighe Oorlogh / en sulcken / waer in de conditien door 't recht der naturen vereyscht / niet by en zijn / het Rijck aen-ghegrepen heeft / en daer en is gheenderhande verdraegh nae-ghevoight / noch toe-seggynghe hen ghedaen / of trouwe ghegheven / maer dat alleen door bloot gheweldt de possessie in-gehou-

den

den werdt; soo schijnt het recht der Oorloge noch te duren / en standt te grijpen / en dat derhalven teghens hem by staet te doen / al wat men teghens een Vyandt doen mach / welcke met recht oock van een yder particulier kan doodt gheslaghen werden. Tertullianus seydt: Tegens de gene die aen ghequetste Majesteyt schuldigh zijn, en alghemeyne Vyanden, is yder Mensch een Soldaet. Soo mede teghen verloopen Soldaten is een yder vergunt / tot voorstandt van de ghemeyne ruste tegens hen-luyden / de openlijcke en publijcque straffe in 't werck te stellen.

XVII. Ick verstae dat men 't selfde moet gevoelen met Plutarchus, die alsoo ghevoelt in 't Boeck *de fato ad Pisonem*, namelijck / indien voor den inval een openbare Wet gheweest is / de welcke een yder vrije macht geeft om doodt te slaen den genen / die het een of 't ander dat sichtbaer voor oogen valt / sal dorven bestaen / als neemt by Exempel / die een particulier persoon zijnde / Crawanten om sich genomen heeft / 't Casteel aen-geloopen heeft / die een onverdoordeelt Burgher / oft niet door wettelijck oordeel en sententie / om-gebracht heeft / Magistraten sonder wettighe toe stemminghe en verkiesinghe gemaeckt heeft. Sulcke Wetten waren der weel in de Steden van Griecken-landt / in den welcken dienvolghende het om-brenghen van sulcke Tyrannen / moet rechtvaerdigh gehouden werden. Soodanigh was tot Athenen de Wet van Solon, na de wederkomste uyt Piræo, teghens de ghene / welcke souden den populairen staet en regeeringhe des ghemeynen Volcks wech nemen / of na 't wech nemen Staten en Ampten bedienen souden: gelijck mede tot Romen de Wet Valeria, indien pemant sonder bevel van 't Volck een Magistraets ampt bedienen mochte; de Burghermeesterschе Wet / na dat het Rijck der thien Mannen af-ghescheft was / dat niemandt de Magistraet verkiesen soude sonder beroepinghe / en dat het vry staen en geoorloft soude wesen den ghenen te dooden diese verkoren hadde.

[Vermeerderingh. Plutarchus in Publicola: Dat men sonder voorgaende oordeel of sententie macht soude hebben dien te dooden, die nae de heerschappije soude trachten. En doet voorts daer by: Solon wil, dat men den genen die de heerschappije aengrijpt, als hy daer op bevonden wordt, dagh van rechte beteyckenen en aensegghen sal: Maer Publicola laet toe, dat men sulcken oock dooden mach, eer dat hy te rechte staet.]

XVIII. Het en is oock niet minder geoorloft den aenballer van 't Rijck te dooden / indien daer toe komt de authoriteyt van den ghenen / die het ware en oprechte recht heeft om te regeeren / 't zy dat de selve zy een Coningh / of de Raedt / of het Volck. Met den welcken men dan oock reeckenen moet de Hooghden en Voorstanders der Coninghen in hare kindtsche
2. Paral. 2. 3. Jaren / soodanigh Iojada was by den Coningh Ioas, als hy Athalia van't Rijck verstiet.

XIX. Buyten dese ghevallen en kan ick niet goedt kennen noch toe-staen / dat een particulier Persoon gheoorloft soude zijn uyt te stooten / of te dooden / eenen die het hooghste ghebiedt teghens danck aen sich ghetoghen heeft / oft in-ghenomen: Want het kan geschieden / dat die gene / dien't

dien 't recht toe-komt/om te regeeren/liever soude hebben den Invaller in de besittinghe te laten / als dat gheleghentheydt en occasie ghegheven werde tot ghevaerlijcke en bloedighe beroerten / welcke dickwils plegen te volghen / wanneer die ghene / 't zy ghequetst of ghedoodt zijn / die een stercken aenhanck hebben onder het Volck/ of oock uptheemsche Vrienden. Immers ist onseecker/ of de Coningh of 't Volck oock wil / dat de saecke in soo grooten ghevaer ghebracht werde / sonder kennisse / van welcker wille gheen gheweldt rechtvaerdigh kan zijn. Favonius seyde: Dat een Burgherlijcke Oorloghe slimmer was, als onwettighe heerschinghe. En Cicero: My dunckt dat alle vrede met den Burgheren, profijtelijcker is als inlandtschen Oorlogh. T. Quintius seyde / dat het beter ware geweest/ den Tyran Nabis binnen Lacedemon te laten blijven / nadien hy niet anders konde t'onderghebracht werden / als door den swaersten val van de Stadt / die in 't wreken van hare vryheyt t'onder-gaen soude. (1.) En streckt oock tot gheen ander eynde 't geen by Aristophanes staet / dat men gheen Leeuw in de Stadt moet op-voeden / soo hy dan noch op-gevoedt is / dat men hem verdraghen moet. Voorwaer / aenghesien het een seer swaere beraedtslaginghe zy / oft men de Vryheydt of de Vrede verkiesen sal / en het alderswaerste is ditte / oft men/ wanneer het Vaderlant door onwettige regeeringhe onderdruckt werdt / alle weghen en op alle manieren moet soecken / en sijn best doen die af te schaffen/ al soude oock den staet daerom in 't hooghste gevaer gebracht werden: soo en moeten niet een yder voor haer particulier tot haer trucken het voordeel daer van/ het welck den gantschen Volcke gemeyn is. Maer dit seggen is gantsch onrechtvaerdigh: Wy ontrecken de Heeren de Stadt, die bereydt is om te dienen. Gelijck Sylla gevraegt zijnde / waerom hy alsoo gewapent zijnde/ nae 't Vaderlandt trock / tot antwoordt gaf: Op dat ick het moghe van den Tyrannen verlossen. Plato in sijn Brief aen Perdicca, raedt / wiens woorden Cicero alsoo heeft over-gheset: Dat hy soo veel in de regeeringhe der Burgherschap soude benaerstigen, als hy sijnen Burgeren soude konnen doen goedt-vinden: dat men noch sijnen Vader, noch den Vaderlande gheen gheweldt behoorde aen te doen. Welcke meyninghe men oock vindet by Salustius: Want met gheweldt te willen regeeren het Vaderlandt, of sijn Ouders, al kondet ghy schoon, en dat ghy de gebreken verbeterde, soo ist nochtans onbeleeft, insonderheydt dewijl alle veranderingen der saken, doodt-slaghen, vluchten, en andere vyandtlijcke dinghen dreygen. Daer van niet veel en verschilt het seggen van Stallius by Plutarchus, in 't leven van Brutus: Dat het niet billijck noch redelijck is, dat een voorsichtigh en wijs Man, om godtlooser en dwaser menschen wille, sich in ghevaer en beroerten steken sal. Daer toe mede niet qualijck sal passen 't seggen van Ambrosius: Het gheeft oock een goeden naem, soo men een arm menschе uyt de handt des Machtighen verlost, en een verweesen uyt de doodt ruckt, voor soo veel als het sonder verwarringhe geschieden kan: en op dat wy niet schijnen door roem-sucht meer, als door barmhertigheyt te doen, en swaerder wonden te slaen, dewijl wy arbeyden om minder te gheneesen. Thomas sepdt/

Liv. lib. 34.

App. civil. 1

Lib. 1. Epist. Fam.

Bell. Jugur.

De Offic. 2. cap. 2.

22. q. 42. ar. 2.

seydt / dat de uytroeyinghe van eenighe / al ist oock selfs tyrannische
Iud 3.15. regeeringe / somtijdts zeditieus en oproerisch is. Het feyt van Adon teghens den Coningh der Moabiten / Eglon, moet ons niet beweghen tot het contrarie ghevoelen: want de H. Schrift betuyght opentlijck / dat dese tot een verlosser van Godt selfs verweckt was / door een speciael bevel. Maer het en blijckt oock niet dat dese Coningh der Moabiten / gheen recht van te ghebieden uyt eenigh contract ghehadt heeft: want Godt oock over andere Coninghen door sulcke Dienaers als hy wilde /
2.Reg.9. sijne oordeelen uytvoerde / als door Iehu teghens Joram.

[Vermeerderingen. (1.) Het welcke Plutarchus in't leven van T. Quintius alsoo verklaert: Als hy sagh dat de Tyran niet konde t'onder-gebracht werden, sonder groot quaedt van de andere Lacedemoniers. Het is niet buyten dit propoost 't geen Plutarchus verhaelt in 't leven van Lycurgus, dat een Lacedemonier ghelesen hebbende dese versen:

Als dese d'heerschappy met Wap'nen gaen bedwinghen,
Komt Mars voor Selimunt haer leven t'onder-bringhen.

Tot antwoordt daer op gaf: Met recht zijn die Mannen om-ghekomen; want sy moesten gewacht hebben tot dat de heerschinge van selfs hadde verbrandt en verteert.

(2.) Plutarchus van den grooten Antiochus in *Catone Majore*: Hy nam tot een decksel van den Oorlogh, de Griecken in vryheyt te stellen, die gheen vryheydt en behoefden.]

XX. Doch aldermeest moet een particulier Persoon in desen sich het oordeel niet onderwinden / maer de possessie volghen. Soo beval Christus
Matt.22.20. de schattinghe te betalen aen den Keyser / om dat sijn beeldt op den penningh stont / dat is / om dat hy was in besit des Rijcks. [Dat 's het sekerste teycken is van possessie: Siet Bezarus in de Historie van Genua, in 't 18 Boeck.]

Het vijfde Capittel.

Welcke dat den Oorlogh vryelijck voeren.

I. Dat sommighe werckende oorsaecken van den Oorlogh, oft principael zijn in haer eyghen saecke:
II. Oft in vreemde saecke:
III. Oft instrumenteel, ghelijck als Dienstknechten en Onderdanen.
IV. Dat door het recht der Naturen niemant den Oorlogh verboden werdt.

I. GElijck in andere daden / alsoo mede in de daden van den wille / zijn gemeynlijck drie soorten van werckende oorsaecken / principale / helpende / en instrumentele. De principale werckende oorsaecke in den Oorlogh is gemeenlijck die gene / die eygentlijck de saecke aen-gaet / en wiens stuck gedreven werdt: In particulieren

tieren Oorlogh een particulier Persoon; in een publijcque Oorloghe de publijcque macht / voornamelijck de opperste: of ook voor anderen die selfs sich niet roeren noch reppen / moghe Oorlogh van anderen aengevanghen werden / sullen wy op een ander plaetse besien: houdende ondertusschen voor vast / dat van naturen een yder selfs is een beschermer van sijn recht: daer toe zijn ons de handen ghegheven.

II. Maer dat men ook een ander voorderlijck zy daer men kan / en is niet alleen ghevoorloft / maer ook eerlijck. Die van de Plichten geschreven hebben / seggben recht en wel / dat den mensche geen dingh profijtelijck is / als een ander Mensche. Doch daer zijn verscheyden verbintenissen der Menschen onder malkanderen / welcke haer noodigen tot onderlinghe hulpe. Want niet alleen de Bloedt-verwanten tot hulpe by een komen / maer men roept ook de Buren toe / en die onder een Burgherschap behooren. Aristoteles heeft ghesepdt / dat een yder behoort de Wapenen aen te nemen / oft voor hem selven / indien hem onrecht of overlast ghedaen is / oft voor sijn Maeghschap / oft voor sijn weldoenders / oft dat men sijn mede-ghesellen / verongheliickt zijnde / behoort hulpe en bystandt te doen. En Solon (1.) hadde gheleert / dat de Republijcquen souden gelucksaligh zijn / in welcke een yder t'onrecht een ander aen-gedaen / rekende hem selven ghedaen te zijn. Maer al en waerender die andere banden niet / de ghemeynschap der menschelijcke nature is ghenoegh: want van een Menschе en is niets vreemt dat menschelijck is. Het seggben van Menander is:

L. Servus D. de serv. export. Cic. lib. 2. Offic. ex Panatio. D. D. ad l. siquis in servitutem D. de fur. L prohibemus C. de Jure fisci. Rhetor. ad Alex. cap. 3. Bart. in L. ut vim D. de Just. & Jure n. 7. & 8. Just. ibid. n. 29. Inst. ad L. 1. §. Jus gent. eodem. Bart. ad L. hostes D. de capt. n. 9. Innoc. ad C. sicut. de Jure Juran. & in colim de rest. spol. n. 16. Panor. n. 18. Sylvest. in verbo Bellum qu. 8.

Soo yder een terstondt gingh wraecke doen,
Van d'overlast aen sijnen naesten koen;
Van 't boos ghespuys moedtwillighlijck bedreven,
Als oft hem selfs de schimp war' toe-ghescbreven,
En wy alsoo met t'saem-ghevoeghde kracht,
Als een Man op ons' saecken gaven acht;
d'Onnooselheydt en soud' niet duycken onder
Het stout bestaen, maer eerder tot een wonder,
Den booscn hoop besit van elcken kant,
Haer straf ontfaen terstondt van yders handt;
Waer door sy gantsch verdelghet van der aerden,
Soud' haest vergaen, oft weynigh zijn van waerden.

Democritus seydt: De ghene die door onrecht onderdruckt werden, behoort men te beschermen nae vermogen, en sulcks niet te versuymen: want sulcks is rechtvaerdigh en goedt. Het welcke Lactantius aldus verklaert: Godt die den anderen Dieren gheen wijsheydt ghegheven heeft, heeft die door natuurlijcke beschutselen voor aenloop en periculen seeckerder en beter bewaert ghemaeckt. Maer dewijl hy den Menschе naeckt en broos ghemaeckt hadde, op dat hy hen liever met wijsheyt voorsien soude, heeft hen

Lib. 6. L. cum sumus, D. de Agricolis, lib. 11.

onder anderen ghegheven dese geneghentheydt van Godtvruchtigheydt, op dat d'een Mensche den anderen beschermen, liefhebben, koesteren, en teghens alle periculen hulpe bieden en ontfanghen soude.

[Vermeerderingh. Plutarchus verhaelt dese woorden: Die Stadt werdt alder-gheluckighste bewoont, in welcke de ghene die geen ongelijck of overlast ghevoelt hebben, sich daer teghen stellen, en de ghene die onrecht en overlast aenvangen, straffen. Daer toe dient oock het seggen van Plautus in Rudente: Draeyt het onrecht eerst den hals, eer het tot u-lieden kome.]

III. Door de Instrumenten daer wy van spreecken / verstaen wy alhier niet de Wapenen / en wat dierghelijcke meer mach zijn / maer de gene / welcke met haren wille alsoo wercken / dat die wille aen eenen anderen wille hange. Sulck een Instrument verstreckt de Sone voor sijnen Vader / als natuurlijck zijnde sijn deel; sulcks is oock de Dienst-knecht / als sijn deel door de Wet. Want ghelijck een deel niet alleen een deel is van 't gheheel door ghelijcke relatie en respect / als het geheel is het geheel van 't deel / maer oock dat selfde dat des gheheels is: alsoo is de possessie pets des ghenen die besit en possideert. Democritus seydt: Ghebruyckt de Dienst-knechten als deelen des Lichaems, 't een tot het andere. Nu / sulcks als in 't Huysghesin is de dienst-knecht / sulcks is in de republijcque de Onderdaen / en derhalven een Instrument van de ghene die regeert.

Aristot. l. 5. de morib. c. 10. L. Graccius C. de adul. fem. 1. con. 4.

IV. Daer staet oock niet aen te twijffelen / of natuurlijck konnen alle Onderdanen tot den Oorlogh gebruyckt werden; maer een bysondere Wet weert sommige daer van; ghelijck eertijdts tot Romen de Slaven / nu ter tijdt bast over al de Gheestelijcke. Welcke Wet nochtans / ghelijck alle andere van die slagh / met exceptie van de hooghste noodtwendigheydt moet verstaen werden. Dit zy dan soo veel in 't alghemeyn gheseydt van de helpers en Onderdanen: want 't gheen speciael is / sal op sijn plaetsen elck verhandelt werden.

The. 2. 2. 40. ar. 2. Sylv. de bello p. 3.

[Vermeerderingh. De Leviten zijn mede eertijts buyten Krijghsdienst gheweest / soo Iosephus vermelt. Van den Clercken siet Nicetas Choniates, *lib. 6.* Caroli Calvi. *capitulum in Sparnaco 37. in Gratiano C. Clericum dist. 5. & causa 23. qu. 8.* Ende soo houden wel de Canones, maer hoe veel sorghvuldigher die van den Griecken / als van den Latijnen zijn onderhouden / daer van siet Annam Commenam.]

Eynde van 't eerste Boeck.

HUGONIS GROTII
TWEEDE BOECK,
Van het
Recht des Oorloghs en Vredes.

Het Eerste Capittel.

Van de oorsaecken des Oorloghs: Ende voor eerst van de beschermínge sijns selfs, en sijner goederen.

I. Welcke de rechtvaerdighende oorsaken der Oorloge genaemt werden.
II. Dat die haren oorspronck nemen uyt beschermínghe, afvorderínghe van 't geen dat onse is, oft dat men ons schuldigh is, oft uyt straffe.
III. Dat den Oorlogh gheoorloft is om het leven te beschermen.
IV. Alleen tegens den aen-valler.
V. In ghevaer dat voorhanden en seecker is, niet dat gewaent werdt.
VI. Item, om sijn leden geheel te behouden.
VII. Aldermeest voor de eerbaerheydt.
VIII. Dat het geoorloft is de beschermínge nae te laten.
IX. Dat de beschermínghe somtijdts ongheoorloft is tegens een persoon die voor't gemeen seer dienstigh en nut is, en dat door de Wet der liefde.
X. Dat den Christenen niet gheoorloft is yemandt te dooden om een kinneback-slagh, oft dierghelijcke versmaedtheydt, af te weeren, oft om niet te moeten vluchten.
XI. Dat nae het recht der naturen niet ongeoorloft is te dooden om sijn goederen te beschermen.
XII. Hoe verre sulcks toe-ghelaten zy na de Wet Mosis.
XIII. Oft, en hoe verre het toe-ghelaten zy in de Euangelische Wet.
XIV. Oft de Burgerlijcke Wet, toe-latende yemandt te dooden om sich te beschermen, recht gheeft, oft alleen van straffe bevrijdt, wordt met onderscheydt verklaert.
XV. Wanneer een bysondere kamp-vechtínge geoorloft zy.
XVI. Van de beschermínghe in een publijcque Oorloghe.
XVII. Dat die beschermínge niet geoorloft zy, alleen om de macht van sijn nae-buur te verminderen.
XVIII. Noch oock in den genen, die rechtvaerdige oorsaecke tot Oorloghe ghegeven heeft.

LAet ons komen tot de oorsaecken der Oorloge. Ick verstae die rechtvaerdighende oorsaecken zijn: Want daer zijn oock andere / de welcke beweghen door aensien van profijtelijckheydt / onderscheydelijck somtijdts van de gene die bewegen door aensien van rechtvaerdighept: De welcke Polybius seer naerstelijck onderscheydt / soo onder sich selven / als van de beginselen der Oorloge / hoedanigh was het herte in de Oorloge van Turnus en Æneas. Ende hoewel het onderscheydt deser dingen openbaer is / soo plegen nochtans de woorden en namen somtijdts onder malkanderen vermenget te werden. Want het geen wy rechtvaerdighende oorsaecken noemen / heeft Livius oock beginselen I. *Hist. Lib. 3.* *Lib. 45.*

selen genaemt in de aenspraecke der Rhodiers: (1.) Voorwaer, ghy Romeynen zijt de gene, die u l. laet voorstaen, dat uwe Oorlogen daerom gheluckigh zijn, om datse rechtvaerdigh zijn; en beroemt u l. niet soo seer op de uytkomste, dat ghy overwindt, als wel op de beginselen, dat ghy sonder oorsaecke gheen Oorloghe aen-neemt. In den selfden sin noemtse oock Ælianus, beginselen der Oorloge/ *Lib. 12. cap. 53.* En Diodorus Siculus, *lib. 14.* spreeckende van de Oorloge der Lacedemoniers tegens de Eliers, noemt dese selfde *prophaseis*, voorwendinghen / en *archas*, beginselen. [Procopius, Helth. 3. DIKAIOO MATA, rechtveerdighmakingen. Voeght hier by 't geen hier nae in dit selfde Boeck / in 't begin van 't 22 Cap. sal gesepdt werden. Virgilius noemtse *Exordia Pugnæ*, aenvanck der strijden.] Dese rechtvaerdigende oorsaken / behooren eygentlijck tot dese onse ma-
Lib. 8. terie/ tot de welcke behoort 't geen Coriolanum sepdt by Halicarnassensis: Ick houde dat u l. staet te beforghen, dat ghy bekomt een Godtvruchtighe en
Olynth. 2. rechtvaerdige oorsaecke om te oorloghen. En Demosthenes: Gelijck in de Huysen en Schepen, 't geen onder geleydt werdt het stijfste en sterckste moet zijn; alsoo moeten in de daden en handelinghen, de oorsaecken en fundamenten accorderen met het gheen recht en waerachtigh is. Niet min oock
Lib. 12. dit van Dion Cassius: Wy moeten alder-meest acht nemen op de rechtvaerdigheydt; welcke, soose op onse zijde is, 't geweldt der Oorloge goede hope gheeft: Indiense by ons niet en is, soo en heeft men niet seeckers, al ist dat
Lib. 3. de Rep. den eersten aenvangh naer onsen sin ginge. En 't gheen Cicero sepdt: Die Oorlogen zijn onrechtveerdigh, die sonder oorsaecke aen-gevanghen werden. Welcke oock elders Crassum berispt/ dat hy hadde willen over den Euphrates trecken / sonder eenige oorsake van oorloghe. (2.) Het welcke niet min waerachtigh is in de publijcque Oorloghe / als in de particuliere. Daer uyt komt dese klachte van Seneca: Bedwingen wy het doodtslaen, en particuliere nederlaghen? Waer blijven wy met de Oorloghen, en het beroemde schelmstuck van 't verslaen en ombrengen van gantsche volcke-
Epist. 96. ren? Noch de gierigheydt, noch de wreedtheydt weet mate te houden. Wt kracht van Raedts bescheyden, en besluyten des volcks, werden wreede daden in 't werck gestelt, en 't geen in 't particulier verboden is, werdt publijcquelijck gheboden. [De selfde Seneca van de Tooznigheydt / 2 Boeck cap. 8. Voor eere werdt ghehouden, welcke soo langhe sy konnen onderdruckt werden, schelmstucken zijn. Doet hier by 't gheen hier naer uyt Seneca en Cyprianus sal verhaelt werden / *Lib. 3. cap. 4. §. 5.* ontrent het eynde.] De Oorloghen door publijcque authoritept aen-ghevanghen/ hebben wel eenighe effecten van recht / ghelijck mede doen de Sententien: Van welcke hier nae sal moeten ghehandelt werden: Maer daerom en zijn sy niet meer sonder sonde ende misdaedt / indiense gheen oorsake en hebben: Sulcks dat Alexander, indien hy teghens de Persen/ en andere Volcken / sonder oorsaecke de Oorloghe heeft aenghegrepen/ van den Scythen by Curtius, jae oock van Seneca (3.) een Moordenaer/ van Lucanus, een Roover genaemt is / en van een Zee-roover eertijdts in ghemeynschap van ghelijcke misdaedt ghetoghen is. Ghelijck mede

Justinus

Justinus verhaelt / dat door sijn Vader Philippus twee Coninghen van Thracien van hare Rijcken waren berooft / door bedroch en schelmerije van den Roover. Hier toe behoort 't segghen Augustini: De rechtvaerdigheydt wech genomen zijnde, wat zijn de Rijcken anders als groote moordtkuylen? Op den sulcken past het seggen van Lactantius: Door schijn van ydele eere ghevanghen zijnde, geven sy hare schelm-stucken den naem van deught. Daer en kan gheen andere rechtvaerdighe oorsaecke zijn om Oorloghe aen te nemen / als onrecht: De onrechtvaerdigheydt van de teghenpartije veroorsaeckt rechtvaerdighen Oorlogh, seydt de selfde Augustinus, daer hy onrechtvaerdigheydt gheseydt heeft / voor overlast en ongelijck. Soo werdt in 't formulier van den Romeynschen Herault gheseydt: Ick betuyghe dat dat Volck onrechtvaerdigh is, ende geen recht en doet.

Art. lib. 7. De civitate Dei, l. 4. c. 4. Lib. 1. de falsa relig.

De civit. 4. Sylv. de Bello p. 1. n. 2.

[Vermeerderingen. (1.) Voorwaer naulijcks eenigh Volck is soo langhe bestandigh ghebleven in 't ondersoecken van de oorsaecken der Oorloghe. Polybius seydt by Suidas: De Romeynen hebben ten hooghsten daer voor sorghe ghedraghen, dat sy niet eerst teghens haren Naburen vyantschap of gheweldt ghebruycken souden: maer dat men alle-tijdt het mochte daer voor houden, dat sy teghens haren Vyanden optrocken om onrecht en overlast af te weeren. Sulcx bewijst Dion met een schoone vergelijckinge der Romeynen / tegen Philippus van Macedonien / en Antiochus in Excerptis Peiresianis. By den selfden staet oock ditte in de Extracten der Ambassaden: De Romeynen trachten seer daer nae, dat sy rechtvaerdige Oorlogen moghen aen-nemen, en van sulcks niet besluyten sonder oorsaecke en onbedachtelijck.

(2.) Appianus seydt / dat den selfden Crassus van sijnen Hooftmannen aengheseydt is / dat hy den Persen gheen Oorloge aen-doen soude / die aen gheen ongelijck noch overlast schuldigh waren. Plutarchus seyt van den selfden: Veele vergaderden met stoornisse, datter eenen gevonden werde, die ging oorlogen tegens Menschen, die niet alleen op geen onrecht noch overlast waren bevonden, maer oock door vrede beschermt waren.

(3.) De plaetse staet in 't 1 Boeck van de weldaden / cap. 13. Justinus Martyr seydt niet qualijck in sijn 2 Apologetico: De Princen die den waen verheffen boven de waerheyt, vermogen even soo veel, als de Moordenaers doen in de wildernisse. Philo seydt: Die groote dieverijen begaen, die met den eerlijcken naem van Prinsdommen en heerschappijen, bedecken die dinghen, welcke niet anders als straetschenderijen en zijn.]

II. En gewisselijck / soo veel oorsprongen alsser zijn der processen en rechtelijcke handelingen / so veel zijnder oock van de Oorlogen: want daer de rechts-pleginghen op-houden / daer vanght den Oorlogh aen. Doch soo kan men klaghe en actie teghens yemandt aenstellen / oft om onghelijck welcke noch niet gheschiedt is / oft om dat al gheschiedt is. Om 't gheen dat noch niet gheschiedt is / als wanneer versocht werdt cautie en borge van niet te sullen beschadighen. Item / van aengedane schade / en andere verboden / dat men gheen gheweldt sal doen. Van onghelijck

dat

dat ghedaen is / oft dat het moghe vergoedet / oft moghe ghestraft werden; welcke twee springh-aderen van verplichtinge/ Plato recht en wel onderscheydt in 't 9 Boeck van de Wetten. (1.) Het gene moet vergoedet werden / gaet aen 't gheen oft onse is / oft geweest is / daer over vallen eenighe bevrijdingen en daginghen; oft 't gheen men ons schuldigh is / 't zy uyt verdragh / oft uyt misdaedt / oft uyt Wet / daer toe mede moet ghevracht werden de dinghen die ons komen uyt quasi contract en quasi misdaedt, soo men noemt / uyt welcke hooft-puncten de andere dagingen spruyten. Het sept / voor soo veel als het moet ghestraft werden / brenght de aenklachte en openbare gherechts-pleginghen voort. Den meesten hoop stellen drie rechtvaerdige oorsaecken van den Oorlogh / te weten / beschermingh / weder-krijginghe der goederen / en oeffeninge van straffe. Welcke drie dinghen men vinden kan in de verklaringe van Camillus teghens de Gallen: Alles wat te beschermen, weder te vorderen, en te wreecken recht en gheoorloft zy. In welcke verklaringe / ten zy dat men het woordt wederkrijghen wat ruymer neme / soude uyt-gelaten zijn het invorderen van 't geen men ons schuldigh is; 't welck Plato niet heeft uyt-ghelaten / als hy ghesept heeft / dat Oorlogh gevoert werdt / niet alleen wanneer yemandt met gewelt onderdrucht werdt / oft uyt-gheplundert werdt / maer oock indien hy bedroghen zy gworden. Daer mede het seggghen van Seneca over-een-komt: Het is een seer billijck woordt, en welcke het recht der Volckeren uyt-druckt, geeft weder 't gheen ghy schuldigh zijt. Ende in 't formulier der Heraulten stont: 't Geen sy noch gegeven, noch betaelt, noch gedaen hebben, welcke dingen men behoorde te gheven, te doen, en te betalen. En by Salustius in de Historie: Nae 't recht der Volckeren eysche ick de goederen wederom. Als Augustinus sept / dat rechtvaerdighe Oorloghen beschreven en genoemt werden / welcke het ongheluck wreecken / heeft het woordt wreken generaelder en ruymer ghenomen / voor wreecken het weth nemen en weeren verstaende / ghelijck oock de volghende woorden uptwijsen / in welcke niet en is een vertellinghe der ghedeelten / maer een by-voeginge van Exempelen: Soo moet men een Volck oft Burgherschap aentasten, welcke, oft versuymt en versloft heeft, te wreecken het gheen by den haren heylooselijck misdaen was; oft weder te gheven 't gheen door onrecht en overlast was wech ghenomen. Volghende dese natuurlijcke billickheyt beschuldight der Indianen Coningh / soo Diodorus Siculus verhaelt / Semiramis, dat sy den Oorlogh aenbinck / daer haer geen ongelijck noch overlast geschiet was. Soo begeerden oock de Romeynen op de Senones, dat sy niet en wilden bestrijden die ghene / van welcken haer gheen ongelijck oft overlast aen-gedaen was. Aristoteles, *Apodict. 2. cap. 11.* sept / dat de Oorloghe pleeght aenghenomen te werden teghen die ghene / die eerst den anderen ongheluck en overlast ghedaen hebben. En Curtius sept van de Abyen / Scythen: Het was bekent, dat sy de rechtvaerdighste waren onder de Barbarische volcken, sy onthielden haer van Oorloghe, ten ware dat sy geterght wierden. (3.) Soo is dan de eerste oorsake van een recht-

Bald. ad l. 2. C. de serv. fug. num. 71.

Wilh. Matth. de bello justo & licito.

Livius lib. 5.

Alcibiad.

Lib. 3. de benef. cap. 14.

Livius lib. 1.

Lib. 6. quæst. 10. super Iosu.

Liv. lib. 5.

Lib. 12.

vaer-

vaerdighe Oorloghe t'onrecht of overlast noch niet volbracht / welcke / oft aen onse lichaem / oft aen 't goedt raeckt.

[Vermeerderinghen. (1.) Ende voor hem hadde Homerus dat onderscheydt al aenghewesen; want als de Vryers van Penelope breucke en boete wilden betalen / seydt Ulysses:

Al gaeft ghy my schoon weer mijn Vaers gheroofde goedt,
Met eens soo veel daer toe, soo liet ick doch uw' bloedt
Niet ongheplenght, tot dat u over-groote schanden,
Ontfanghen volle straf van mijn rechtvaerd'ghe handen.

Cassiodorus, *lib. 5. Epist. 35.* Op dat wy, die de wraecke nae-ghegeven hebben, de schade gheensins moghen draghen. Voeght hier by 't gheen in dit selfde Boeck volght / in de beginselen van 't 16 en 20 capittelen.

(2.) Servius op 't 9 Boeck Æneidos, seydt van de Romeynen: Als sy den Oorlogh yemandt wilden aensegghen, soo trock de *Pater Patratus*, dat is de overste der Heraulten, na de grensen van de Vyanden, en na dat hy eenighe ghewoonlijcke formulieren voor henen gheseydt hadde, soo seyde hy met heldere stemme, dat hy haer den Oorlogh aenseyde om ghewisse oorsaken, 't zy om datse hare Bondt-ghenooten beschadight hadden, oft om datse noch de gheroofde beesten weder gaven, noch de schuldige over gaven.

(3.) Plutarchus in Nicias: Dat Hercules hem beschermende als hy geterght was / alles hadde t'onder-gebracht. Josephus, *Antiq. 17.* Die daer toe komen / om datse aen den genen die niet vyandtlijcks en vermoeden / de gheweldighe handen willenslaen / dat zijn de gene / welcke de onwillighe dwinghen tot de Wapenen / die haer eens mochten beschermen / haren toe-vlucht te nemen.]

III. Wanneer het Lichaem aenghetastet werdt met teghenwoordigh perijckel des levens / dat niet anders ontgaen kan werden / dat dan den krijgh gheoorloft is / oock met ombrenghen van den ghenen die ons het ghevaer aenbrenghet / hebben wy te vooren gheseydt / daer wy uyt dese soorte / als die meest voor goedt ghekent werdt / getoont hebben / datter eenighen Oorlogh onder particulieren rechtvaerdigh kan wesen. Staet aen te mercken / dat dit recht van bescherminghe eyghentlijck en voornamelijck spruyt daer uyt / dat de Nature een yder sich selfs te vriendt maeckt / om sich selfs te besorghen / en niet uyt onrechtvaerdigheyt oft sonde des genen / van welcken het perijckel komt. Weshalven oft die al sonder sonde zy / als te weten / dat hy ter goeder trouwen Oorloghe / oft waent dat ick een ander ben / als ick in der waerheydt ben / oft dat hy door kranckſinnigheydt / of droomerijen verruckt werdt / ghelijck wy lesen dat sommighen gheschiedt is / daer mede en werdt niet wech ghenomen het recht van sich te beschermen: vermidts het genoegh is / dat ick niet ghehouden ben te lijden / 't gheen hy my soeckt aen te doen / niet meer als oft een anders Beest my socht te beschadighen.

Sylv. in verbo Bellum part. 1. n. 3. & p. 2. Bartol ad l. ut vim D. de Iust. & jur. Bald. in rep. l. 1. C. unde vi. Ban. 2. 2. q. 10. Art. 10. Valent. 2. 2. disp. 5. q. 10. p. 7.

IV. Oft het oock gheoorloft zy / de onschuldighe die tusschen beyden komen-

Card. qu. 33. lib. 1. Petr. Navar. lib. 11. c. 3. n. 147. Cajet. 2. 2. art. 6. q. 2.

komende / de beschermingh oft de vlucht / sonder welcke men de doodt niet ontgaen kan / beletten / te doorsteecken / oft te vertreden / daer van werdt oock ghedisputeert / en valt verscheyden ghevoelen. Daer zijnder oock Theologanten / die meynen dat het gheoorloft zy: En ghewisselijck / indien wy alleen de bloote nature aensien / by de selfde komt op veel nae in soo hooghe consideratie niet de gesellighept en by-woninghe / als de sorghe voor onse eygen welvaert. Maer de Wet der liefde / insonderheydt in den Euangelio / welcke den naesten ons gelijck maeckt / en laet sulcks gantschelijck niet toe. Doch het is wel ghesepdt van Thomas, indien 't wel ghenomen en verstaen werdt / dat in rechte ware beschermingе / de Mensche niet met intentie en voornemen doodt gheslaghen werdt: niet dat het niet somwijlen / indien daer gheen ander middel tot behoudenisse voor handen is / niet soude gheoorloft zijn met opset sulcks te doen / daer uyt de doodt van den genen die ons aenbalt / volghen sal / maer dat in die gheleghenthepdt sulcke doodt niet werdt verkoren / als pets dat men oorspronckelijck voor heeft / gelijck in 't straffen by ordentlijck rechts-pleginghe / maer als het eenighe / 't welck te dier tijdt voor handen is / daer die ghene / welcke nu al aen-gevallen is / oock op die selfde tijdt liever moet willen sulcks pets doen / daer door de andere van sijn opset af-ghestrickt / oft verswacht en machteloos gemaeckt werde / als daer door hy omkome.

2. 2. q. 64. art. 1.

V. Het perijckel dat wy hier verstaen / moet tegenwoordigh voor oogen / en als op het stipken zijn. (1.) Ick bekenne wel / by al-dien de Bespringher de Wapenen aengrijpt / en dat alsoo / dat het blijckt hy sulcks doet met opset van doodt te slaen / dat men het sept kan voorkomen / en in de voor-hael zijn: Want in die dinghen die de zeden betreffen / als oock in die natuurlijck zijn / en bindt men gheen stipken sonder eenighe breedte. Maer die werden seer bedroghen / en bedrieghen oock anderen / die allerley vreese aen-nemen voor ghenoeghsaem om recht te geven een anderen voor te komen / en het voordeel af te sien / om in de voorhael te wesen met doot te slaen. Want Cicero in't 1 Boeck van de Plichten / met waerheyt sepdt / dat veel onrecht en overlast uyt vreese ontstaet / door dien de gene die voor heeft een ander te beschadigen / vreest / ten zy dat hy sulcks doe / dat hem selfs mocht eenighe schade over-komen. Clearchus by Xenophon, sepdt: Ick hebber veele ghekent die door achterklap oft quaet vermoeden bewoghen zijnde, dewijle sy vreesen, en liever willen een ander voor-komen, als lijden, veel grouwelijcke quaden hebben aen-gedaen den ghenen, die sulcks in 't minste niet souden ghedaen hebben, jae die 't selfs niet en hadden ghedacht te doen. Cato sept in sijn reden voor die van Rhodus: 't Gheen wy segghen dat sy hebben willen doen, sullen wy dat ons haesten om eerst te doen? Het is een treffelijcke spreucke by Gellius: Wanneer een Schermer ten strijdt ghestelt is, soo staet dit avontuur uyt het ghevecht te verwachten, oft een ander om te brengen, so hy hem een voordeel kan afsien, oft selfs sterven, soo hy hem stille houdt. Doch het menschelijcke leven en is met sulck een onbillijcken en onverwinnelicken noodt-dwangh

niet

niet beset, dat ghy daerom een ander eerst soudt moeten beledighen, op dat ghy, soo ghy hen niet en beschadighde, selfs soudt beledight konnen werden. Cicero spreeckt op een ander plaetse alsoo treffelijck: Wie heeft dat oyt besloten, oft wien kan dat sonder hooghste ghevaer van elck een vry ghestelt werden, dat hy met recht heeft mogen om-brengen, van den welcken hy seyde ghevreest te hebben, dat hy selfs daer nae mocht om-ghebracht werden? Hier komt het seggen van Euripides te passe: *Cit. Quintil. lib 5. de refutatione.*

Indien u, soo ghy seght, u Man heeft dooden willen,
Het willen dooden hadd' uw' toorn oock moeten stillen.

Desen ghelijck is 't gheen Thucydides seydt: Het toe-komende is noch onseecker, en niemandt en mach daer door bewoghen werden om vyandtschappen aen te nemen, niet die noch toe-komende zijn, maer die al seker en als teghenwoordigh zijn. De selfde Thucydides, ter plaetsen daer hy de schaden der beroerten / die de Grieckische steden ontstelt hadden / uytdruckelijck verklaert / soo misprijst hy dit oock als een misdaedt: Hy wierdt ghepresen die in de voorhael was geweest, om eerst te doen het quade schelm-stuck dat een ander meynde te doen. Livius: Midts besorghende dat de Menschen niet en souden vreesen, maecken sy datse ghevreest werden van selfs: en het onghelijck oft overlast dat wy van ons selfs af-keeren, dringhen wy een anderen op, als oft noodigh waer overlast te moeten doen, oft overlast te lijden. (2.) Op soodanighen past niet qualijck het seggen van Vibius Crispus, soo 't Quintilianus verhaelt: Wie heeft het u toe-ghelaten alsoo te vreesen? Livia seydt oock by Dion, dat sy de schande niet ontvlieden/ die 't schelm-stuck/ 't welck sy vreesen / selfs in de voorhael zijn te doen. By al-dien yemant soeckt overlast te doen met geweldt / dat noch niet voor de handt en tegenwoordigh is / maer bevonden wert de doodt ghezworen / of laghen gheleydt te hebben / te willen vergeven / valschelijck beschuldighen / valsch ghetuyghenisse gheven / en onrechtvaerdighe condemnatie berockenen/ desen segge ick / dat met recht niet en kan om-ghebracht werden; indien men oft het ghevaer op andere wijse ontgaen kan / oft dat het niet gantsch seker en is / dat het op gheen andere wijse kan ontgaen werden: Want het uytstel van tijdt tusschen beyden komende / gheeft ghemeenlijck veel remedien / en geeft oock openinge tot veel voor-vallende gelegentheden: nae 't Latijnsche spreeck-woordt/ tusschen de mondt en de bete kan wat voorvallen / hoewel datter Theologanten en Rechts-gheleerden ghevonden werden / die hare vryigheyt verder uytstrecken: doch het ander ghevoelen / dat beter en veyligher is / heeft oock sijn toestanders.

Lib. 1. *Lib. 3.* *Lib. 45.* *Bann. qu. 64. art. 7. dub. 4. Baldus. ad l. multis C. de lib. caus. & in l. C. undevi. Jess. l. 2. cap 9. dub. 8. Soto l. 5. q. 1. art 8. Card. in Clem. si furiosus de homirid. Covar. ib p. 3. §. 1. n 2. Sylv. in verbo homirid. 3. q. 4. l. 5. rer. sent. lit. 3. Soto d. 1. q. Sil. in verbo bellum p. 2. n. 5.*

[Vermeerderinghen. (1.) Het treffelijck gebruyck en nuttigheydt van dit onderscheydt / siet by Agathias, *lib. 4.* by Thucydides, *lib 8.* seydt Phrynichus: Dat hy buyten haet en opspraeck wesen soude/indien hy nu door haer in ghevaer sijns levens ghebracht zijnde / liever dat selfde waeghde / en liever alles versocht / als dat hy hem selven liet verderven van Menschen / die sijn bitterste vyanden waren.

(2.) Als Cæsar, de welcke als hy de ghemeyne regeeringhe sich selfs eyghende / seyde / dat hy door vreese van sijn Vranden daer toe bewogen was. By Appianus in 't 2 Boeck der burgherlijcke Oorloghen / is een treffelijcke passagie.]

VI. Wat sullen wy daer van seghghen / wanneer daer perijckel is / dat eenigh lidt des Lichaems verminckt mocht werden: ghewisselijck / nadien de schade van eenigh lidt / insonderheydt een van de voornaemste / seer swaer is / en soo veel als het leven selfs; daer-en-boven dat men qualijck weten kan / oft sy niet vergeselschapt zy met perijckel des doots; soo meen ick / by al-dien men het gevaer anders niet ontgaen kan / dat men hem / die ons in dat perijckel brenght / wel mach dooden.

VII. Oft het selfde ghevoorloft zy te doen voor de kuysheydt en eerbaerheyt tot der selfder beschermínghe / dat is schier buyten alle verschil / nademael niet alleen de ghemeyne waerderinghe / maer ock de Goddelijcke Wet de kuysheydt en eerbaerheydt met het leven in een ghelijcken graet stelt. (1.) Daerom heeft ock Paulus de Rechts-gheleerde ghesept / dat de schaemte oft eere te recht met sulck een daedt beschermt wert. Exempel hebben wy in den Oversten van Marius, van een Soldaet ghedoodt / soo Cicero en Quintilianus verhalen. (2.) En vindt men ock in de Historien Exemplen der ghener / die van Vrouwen om-ghebracht zijn. Chariclea noemt by Heliodorus sulck ombrenghen / een rechtvaerdighe beschermínghe / tot afweeringhe van 't ongheluck tegens de reynigheyt.

[Vermeerderingen. (1.) Seneca van de weldaden 1 Boeck cap. 11. De naeste hier aen zijn, sonder welcke wy wel konnen leven, maer doch alsoo, dat de doodt ons aengenamer zy, als de vryheydt, de kuysheyt, een oprecht gemoedt. Paulus, *Sentent. 5. lit. 23.* Die een Moordenaer, willende hem doodt-slaen, oft een anderen wie hy zy, willende hem verkrachten, doodt-slaet, en verstaen wy niet dat gestraft sal werden: want d'een beschermt door een openbaer feyt sijn leven, de andere sijn eerbaerheydt. Augustinus, *lib. 1. de libero arbitrio:* De Wet geeft macht oft aen den reysenden Man, dat hy den Moordenaer doodt slae; op dat hy van hem niet ghedoodt werde; oft yemandt anders, 't zy Man oft Vrouwe, dat sy den ghenen die haer gheweldelijck overvalt om te verkrachten, oft nae dat hyse verkracht heeft, soo sy konnen, moghen om-brenghen.

(2.) Siet ock Plutarchus in Mario. Men seydt ock dat Mars voor 't voordeel der Goden bey ghesproken is / als hy doodt-ghesla gen hadde den ghenen / die sijn Dochter verkracht hadde. Sulcks betuyght Apollodorus, *Bibliothec. 3.* voeght daer by een schoone Historie uyt het 9 Boeck Gregorii Turonensis.]

VIII. Dat wy hier boven gesept hebben / al-hoe-wel het ghevoorloft is dien om te brengen / die ons soeckt te dooden / dat hy nochtans loslijcker doet / die liever van een ander ghedoodt wil werden / als dat hy een anderen doodt-slae / dat staen sommige in sulcker voeghen toe / dat sy de persoon / die veele menschen nut en dienstelick is / uytsonderen: Maer my dunckt het al wat gevaerlijck / der Ijdtsaemheydt teghenstrijdige wet allen den genen

genen op te leggen/ aen der welckers leven anderen gelegen is. Derhalven houde ick dat sulcks behoort in-gherogen te werden / tot die ghene/ welckers ampt en plicht is / 't ghewelt van anderen af te keeren/ soodanige zijn de geleydts-luyden op den wegh tot dien eynde en op dien voet aen ghenomen / en ghemeene Regeerders en Landtsheeren/ waer op dit vertaelde dicht van Lucanus kan gepast worden: (1.)

Naedien aen desen Heldt soo veeler volck'ren leven,
Soo veeler welstandt hanght, in wiens macht sich begeven
Heeft een soo grooten wer'lt, hem kiesend' tot haer Hooft,
Soo waer't een wreede daedt van mensch'lijckheyt berooft,
Te willen dat ons Landt die suyle soude derven,
En die heylrijcke ziel d'onrijpe doodt soud' sterven.

[Vermeerdering. (1.) Curtius in 't 10 Boeck: Daer ghy so begeeriglick uwe lichaem te vooren geeft in openbaer gevaer, schijnt ghy te vergeten, dat ghy soo veeler burgeren zielen mede treckt in perijckel.]

Doch in tegendeel kan het gebeuren / dat / dewijl des gheweldenaers leven veelen profijtelijck is / hy sonder sonde niet en kan doodt-geslagen werden. En dat niet alleen uyt kracht van de Goddelijcke / 't zy oude ofte nieuwe Wet / van welcke wy hier voorzen gesproken hebben/ als wy bewesen dat de persoon des Koninghs heyligh is / maer oock door het recht der nature selfs. Want het recht der nature / voor soo veel het een wet beteyckent/ siet niet alleen op die dingen/ die de rechtvaerdigheydt/ welcke wy herbulster noemen / leert; maer bevat in sich oock andere deughden/ wercken en daden/ als matigheydts / sterckheydts/ voorsichtigheydts/ als in seeckere omstandigheden en gelegentheden / niet alleen eerlijck zijnde / maer oock schuldigh dat mense nae-kome. Nu / aen dat gene / dat wy ghesepdt hebben/ verplicht ons de liefde. En van dit ghevoelen en brenght my Vasquius niet af / als hy sepdt / dat een Prince/ welcke eenen ontschuldighen bravaert en bespringhet/ met der daedt ophoudt Prince te zijn: want men naulijcks yet onwaerachtiger / oft gevaerlijcker konde seggen. Want gelijck de beheerschinghen / alsoo mede de Rijcken en Heerschappijen / en werden door 't besondigen en misshandelen niet verlozen / ten zy dat de Wet sulcks ordinere: Doch de Wet/ welcke sulcks van de Heerschappijen soude ordineren / dat men door eenige misdaedt tegens een gemeen particulier man / daer van soude verstreecken werden / en is noch nerghens gevonden/ en gheloobe oock niet/ datse sal gevonden werden: Want dat sonde een verwarringhe van alle dingen nae sich slepen. En 't gheen dat Vasquius, van dit en andere beslupten/ tot een fundament stelt / dat alle Heerschappijen en regeeringen sien op 't voordeel en profijt der gener die gehoorsamen / en niet der gheene die gebieden/ sulcks/al ware het doorgaens waerachtigh/ soo en soude het evenwel ter saecke niet dienen: Want een dingh en houdt niet daedelijck op/ waer van het profijt in eenigen deele ophoudt. Doch 't geen

IX. Solod. 1.

hy daer by doet / dat het welvaren van den gemeynen staet van een yder gewenscht werdt om sijns selfs wille / en dat daerom oock een yder behoort sijn eyghen behoudenisse te achten boven 't welvaren van de gantsche Republijcque / en hanght niet genoech aen malkanderen. Want wy wenschen wel de behoudenisse van den ghemeynen staet / om onses selfs wille / maer niet alleen om ons / maer oock om anderen wille. Want de meyninge der gener die waren / dat de vriendtschap alleen upt ghebreck en noodt / haren oorsprongk heeft / is valsch / en van de ghesontste Philosophen verworpen. Naedien wy van selfs en van naturen tot de selfde gedreven werden. En dat ick 't welvaren van veelen stelle voor mijn eyghen welvaren alleen / daer toe vermaent de liefde dickwils / en gebiedt het oock somtijdts. [Dese schadelijcke meyninge wederleydt Seneca van de weldaden / 1 Boeck cap. 1. en 4 Boeck cap. 16.] Daer toe dient dese spreucke van Seneca: (1.) Ten is gheen wonder, dat Princen, Coningen, en alle die onder andere namen eenighsins voorstanders zijn van den publijcquen Staet, bemint werden, selfs boven particuliere eyghen Maeghschappen: want by al-dien luyden van gesondt oordeel, 't gemeen besten waerdigher houden als haer eygen particulier welvaren, soo volght dat haer oock liever en waerdigher moet zijn, op welcken sich den ghemeynen staet ghewendet heeft en rustet. Ambrosius: Elck een houdt voor aenghenamer de periculen voor 't Vaderlandt af-ghekeert te hebben, als voor hem selven sijn eygen periculen. De gemelde Seneca: Callistratus ende Rutilius, dese te Athenen, en ghene te Romen, hebben niet ghewilt, dat hare Huys-goden haer weder souden ghegheven werden door een ghemeyne nederlaghe en slachtinghe: Om dat het beter was, datter twee een quaedt souden draghen, als alle te samen een ghemeen ellende.

Lib. 1. de Clemens.

H. de Offic. cap. 3.

Lib. 6. de benef. cap. 37.

[Vermeerdering. (1.) Plutarchus in't begin van Pelopida: 't Eerste werck der deught is, behouden den ghenen die alle de reste behoudt. Cassiodorus *de Amicitia*: Indien de handt door behulp der ooghen merckt dat een swaert uyt-ghetoghen, ghenaeckt een ander lidt, sal sy haer eyghen ghevaer minder achtende, meer voor een ander als voor haer selfs vreesende, het swaert aengrijpen. Daer nae: Derhalven die door hare eygen doodt hare Heeren van de doodt verlossen, doen wel daer aen recht, indien sy voor oorsaecke daer toe stellen, liever en meer de saligheydt van haer eyghen Ziele, als de verlossinghe van eens anders Lichaem: want, aenghesien de conscientie haer gheruyght, dat sy hare ghetrouwigheydt aen hare Heeren moeten bewijsen, soo schijnt het oock met de reden te accorderen, dat sy het leven van hare Heeren boven hare lichamelijcke leven moeten achten. Daer na wederom: Door de liefde dan, en alder-meest voor veelen saligheydt, kan eener heylsamelijck sijn lichaem in den doodt gheven.]

X. Daer zijnder die meynen / dat de gene / welcke perijckel loopt van een kinneback-slagh oft diergelijcke quaedt te moeten ontfanghen / 't selfde mach schutten met ombzengen van sijnen vpandt / so men alleen wil sien op de verbullende rechtvaerdigheydt / soo en spreecke ick het niet tegen. Want al-hoe-wel de doodt en een kinnebach-slagh ongelijck zijn / nochtans

Soto D. loco. Navar. c. 15. n. 3. Sylvest. in verbo Homirid. 1. q. 5.

tangs de gene die my soeckt te beledigen / die gheeft my daer mede recht / dat is / seeckere zedelijcke oft morale macht tegens hem sonder bepalinge / (1.) voor soo veel als ick anders dat quaedt van my niet kan weeren. De liefde en schijnt oock door eygen aert hier ons niet te verbinden / ten gevalle van den schuldigen. Maer de Euangelische Wet heeft soodanigen daedt gantsch ongeoorloft gemaeckt: Want Christus ghebiedt dat wy lieber een kinneback-slagh voor lief nemen / als dat wy onse teghenpartije souden beschadigen: Hoe veel meer verbiedt hy dan hem te dooden om een kinneback-slagh te ontgaen? Door welck exempel wy vermaent werden ons te wachten voor 't seggen van Corruvia, dat de menschelijcke kennisse / het natuurlijcke recht verstaende / niet en lijdt / datter yet door natuurlijcke reden toe-ghelaten werde / 't welck by Godt / die nature selfs is / niet van ghelijcken zy toe-gelaten. Want Godt / die alsoo de Autheur is der nature / dat hy oock boven de nature vrywilligh werckt / heeft recht om ons Wetten voor te schrijven / oock van die dingen / die uyt eyghen aert vry en onbepaelt zijn: En noch veel meer / dat wy ooch schuldigh sullen zijn 't gheen van naturen eerlijck / hoewel niet schuldigh en is. Het is dan noch te verwonderen / dat / niet tegenstaende de wille Godts in den Euangelio soo duydelijck voor oogen schijnt / datter noch Theologanten / en Christen Theologanten ghevonden werden / die niet alleen meynen / dat men een doodtslagh mach begaen / om een kinneback-slagh te ontgaen; maer oock als men den slagh al weck heeft / indien de gene die 't gedaen heeft / sich op de vlucht geeft / dan noch sulcks mach doen / om sijn eere / soose seggen / weder te krijgen: Het welcke my dunckt seer vreemt van reden en Godtvruchtigheydt te zijn. Want de eere is een waen van de uytsteeckenheydt: Maer die soodanigh onghelijck lijdt / die toont / dat hy uytsteeckende lijdtsaem is / en dien-volgens vermeerdert hy meer sijn eere / als hyse vermindert. En daer en is niet aen bedreven / by al-dien sommige met een bedroven oordeel dese deught met hatelijcke en schandelijcke namen over-halen: Want die verkeerde oordeelen en veranderen de saken niet / noch der saken achtinge. De oude Christenen en hebben dat niet alleen gesien / maer oock de Philosophen / seggende dat het een teycken van kleynhertigheydt was / geen smaedt te konnen verdragen / gelijck wy elders aenghewesen hebben. Hier uyt soo blijckt oock / hoe wepnigh te houden zy van 't ghene dat meest van alle gheleert werdt / dat de beschermingе / die met ombrenghen geschiedt / geoorloft zy / te weten / na 't Goddelijcke recht (want van 't bloote recht der nature / dat het daer mede soo gestelt zy / en ontken ick niet) oock als dan / wanneer yemant sonder perijckel soude konnen vluchten / om dat de vlucht quansuys schandelijck is / insonderheyt voor een Edelman. Doch hier en is gantsch gheen schande / maer alleen een seekeren valschen waen van schande / welcke alle de ghene die de deught en wijsheyt nae-volgen / moeten verachten. In welcken deele ick my verblijde / dat ick onder de Rechts-geleerden hebbe tot een toe-stemmer / Carolus Molinæus. 't Geen ick van de kinneback-slagh / en van de vlucht gheseydt hebbe / 't selfde wil

Lud. Lopez cap. 62.

D. T. 1.

Navar. cap. 15. 4. Henr. de irregul. c. 11. Victor de Jure Belli, n. 5.

Soto art. 8. D. q 5. D. d. in l. ut vim. D. de Just. & Jure. & in lib. 1. C. undevi.

Vasqu. c. 18. n. 14 14. Sylv. in verbo Bellum p. 2. n. 4. In Addit. ad Alex. conf. 119.

wil ick oock verstaen hebben van andere dingen/ waer door de ware eere
Petr. Navar. lib. 2. cap. 3. n. 376. niet ghequetst en werdt. Waer oft yemant pets van ons seyde/ 't welck ghelooft zijnde/ onsen goeden naem by de Vrome soude verminderen: Waer zijnder die leeren/ dat men desen oock mach dooden: doch met groot misverstandt/ en oock teghens 't recht der nature: want het ombrengen en is gheen begnaem middel om onsen naem en eere te beschermen.

[Vermeerderingh. (1.) Apollodorus in 't 2 Boeck spreeckende van Linus: Als hy tot Theben ghekomen was/ en een Burgher van Theben ghewordē/ is hy daer ghestorven/ van Hercules met een Cyther geslaghen zijnde. Want als Linus, Hercules ghesla gen hadde/ heeft Hercules, ghestoort zijnde/ hem ghedoodt: en van sommighen aengeklaeght zijnde over den bedreven doodt-slagh/ heeft hy in 't Gherechte op-gheleſen de Wet van Rhadamanthus, daer in die onschuldigh verklaert werdt/ welcke sal beschadight hebben den ghenen/ die hem eerst gheweldt heeft aen-ghedaen.]

XI. Laet ons nu komen tot de verongheliickinghen/ waer door onse goederen aenghetast werden. Soo wy sien op de verbullende rechtvaerdigheydt/ soo en sal ick niet loochenen/ dat men om sijn goedt te bewaren/ den Roover/ by al-dien 't de noodt vereyscht/ oock mach ombrengen: Want de ongelijckheydt dieder is tusschen 't goedt en 't leven/ die werdt door de gunste des Onnoosels/ en haet des Roovers wech ghenomen/ ghelijck wy voor ghedacht hebben. Waer uyt volght/ by al-dien wy onse oogh alleen op dat recht westen/ dat men den Dief met het goet vluchtende/ in ghevalle men 't goedt niet anders kan weder krijghen/ met een schiet-gheweer mach neder-vellen. Demosthenes in sijn Oratie tegens Aristocrates: Ach leyder! ist niet een harde ende onrechtvaerdighe saecke, niet alleen strijdigh teghens de gheschreven Wetten, maer oock snoer-recht teghens de ghemeene menschelijcke Wet, dat ick gheen gheweldt soude moghen ghebruycken, teghen hem, die my mijne goederen vyandelijck berooft? De liefde staet hier niet teghen by manier van ghebodt/ de Goddelijcke en menschelijcke Wet ter zijden ghestelt zijnde/ ten zy sake dat het goedt niet veel en bedraegt/ en dien-volghens verdient veracht te werden. Welcke uyt-sonderinghe sommighe seer wel daer by voegen.

XII. Laet ons nu besien wat de meyninge zy van de Hebreeusche Wet/ met de welcke oock over-een komt de oude Wet van Solon, die Demosthenes verhaelt teghens Timocrates, en de Wet der twaelf Tafelen daer uyt genomen/ (1.) oock de Ordinantie van Plato, in het 9 Boeck van de Wetten; want alle die Wetten komen hier in over een/ datse den Nacht-dief van den Dagh-dief onderscheyden: doch van de reden deser Wet valt verscheyden meyninghe. Sommighe meynen dat daer alleen op ghesien is/ om dat de gene die by nacht komt/ niet kan onderkent werden/ of hy een Dief zy/ of een Moordenaer/ en dat hy daerom als een Moordenaer mach ghedoodet werden. Andere meynen/ dat het onderscheydt hier in gheleghen zy/ om dat by nacht het goedt/ dewijl de Dief

Soto d. loco Mathesian. Notab. 135. Iaf. & Hom. Inst. de act. inpr. Covar. d. §. 1. n. ibi. d. cimo Ieff. de. 11. n. 68.

onbe-

onbekent is / minder schijnt weder ghekregen te konnen werden. Doch mijns bedunckens en hebben de Instelders deser Wetten noch hier/noch daer op eyghentlijck ghesien / maer liever en meer dat voor gehadt / dat niemandt eyghentlijck om het goedt ghedoodt mach werden: het welck als dan geschieden soude. By Exempel: Indien ick in't vluchten den Dief met een Schut-geweer neder-velde / op dat hy alsoo om-gebracht zijnde / ick mijn goedt soude weder krijghen: maer indien ick selfs in ghevaer mijns levens gebracht werde / dat ick als dan het perijckel van my mach af-keeren / ook met perijckel van eens anders leven: en dat my niet kan hinderen / dat ick my selven in dat perijckel gebracht hebbe / dewijl ick mijn goedt wil behouden / oft ghenomen zijnde / wil ontweldighen / oft den Dief grijpen / dewijl my in allen desen niets kan te laste geleydt werden / als die ick niet ongevoorlofts en doe / en niemant gheen ongheljck doe / als ick mijn recht ghebruycke. Het onderscheydt dan tusschen den Nacht en Dagh-dief is hier in ghelegen/ dat men des nachts qualijck ghetuyghenisse kan belegghen: en derhalven/ indien de Dief werde ghevonden doodt gheslaghen zijnde/ hem te lichter gelooft/ die seydt / dat hy den Dief / om sijn leven te beschermen / om-gebracht heeft/ zijnde/ namelijck/ bevonden met eenigh werck-tuygh / daer mede hy konde beschadighen. Want dat verepscht de Hebreeusche Wet / handelende van den Dief *Bammachetereth*, 't welcke somnighe vertalen *in perfossione*, in de huys-brake, andere / mogheljck beter / *cum perfossorio instrumento*, dat is / met een werck-tuygh, dienstigh om huys-brake te doen: ghelijck ook dat woordt van de geleertste Hebreen verklaert werdt / Ier. 11. vers 34. Tot dese verklaringhe wijst ons de Wet der twaelf Tafelen / de welcke verbiedt den Dagh-dief te dooden / dese uyt-sonderinge daer by voeghende: Ten zy hy hem met eenigh gheweer verdedight heeft / soo valt dan 't vermoeden op den Nacht-dief / dat hy hem met gheweer beschermt heeft. Onder den naem van Geweer, werdt verstaen/yser/ stocken / steenen / ghelijck Cajus op dese Wet heeft aenghetepckent. In teghendeel heeft Ulpianus verklaert / 't gheen van den Nacht-dief geseydt werdt / dat de ghene die hem ter neer leydt / sulcks sonder straffe doen mach / verstaen moet werden / dan eerst plaetse te hebben / soo hy hem sonder sijn perijckel niet heeft konnen sparen / te weten / behoudens sijn goedt. Soo is dan / ghelijck ick ghesepdt hebbe / het vermoeden voor dien / die den Dief by nachte ghedoodt heeft: maer soo daer by aventuur ghetuyghen by gheweest zijn / uyt de welcke men kan vernemen / dat hy / die den Dief om-gebracht heeft / gheen perijckel gheloopen heeft van sijn leven / soo sal dat vermoeden op-houden / en dien volghens sal die gene / die hem om-gebracht heeft / des doodt-slaghs schuldigh wesen. Daer by komt noch dat de Wet der twaelf Tafelen / soo wel by daghe als by nachte verepscht / dat de gene / die eenen Dief hadde betrapt / dat met roepen soude te kennen gheven / ghelijck wy uyt Cajus leeren; ten dien eynde/ namelijck / op dat / indien het gheschieden konde / daer een t'samen loop van Overighepdt oft nae-gheburen soude gheschieden/

Covar. d. loco Aug. citat. in C. si perfodiens. de homicid. Lessius d cap. 9. dub. 11. n. 66.

L. si pignore. 9. furem D. de furtis.

L. furtum D ad l. corn. de sicariis.

L. Iraq. D ad l. Aquiliam.

om te helpen / en te ghetuyghen. Maer om dat sulcken te samen-loop des daeghs beter en lichter kan bekomen werden / als by nachte / ghelijck Ulpianus aenwijst op de aengewesen plaetse van Demosthenes, daerom ghelooft men oock meer den ghenen / die betuyght dat hem eenigh nacht-ghevaer over-ghekomen is. Desen ghelijck is / dat de Hebreeusche Wet / een Maeght / klagende over gheweldt / dat haer op den Acker is aenghedaen / wil ghelooft hebben; maer niet van ghelijcken also in de Stadt / om datse met roepen heeft moeten / en konnen het Volck doen toe loopen. (2.) By het voor-ghedachte komt dit oock / dat / al waren schoon alle de andere dinghen ghelijck / nochtans die dingen / die 's nachts ghebeuren / niet soo wel konnen onderstaen en bekent werden / hoedanigh en hoe groot datse zijn / en dien-volghens verschrickelijcker zijn. Soo ghebiedt dan soo wel de Hebreeusche als de Romeynsche Wet haren Burgheren / 't gheen dat de liefde raedt / dat sy niemandt en dooden / alleen daerom / om dat hy eenigh goedt steelt; maer dat het ombrenghen dan eerst gheoorloft is / in ghevalle hy / die sijn goedt heeft willen bewaren / selfs in perijckel ware ghekomen. Moses Maimonides heeft aengeteyckent / dat aen een particulier persoon een anderen te dooden / niet anders en is toe-ghelaten / als om te bewaren 't gheen onwederkrijghelijck en irreparabel is / te weten / het leven en eerbare reynigheydt.

[Vermeerderingen. (1.) Men kan daer by doen de Wet der Wisi-Gotthen / *lib. 7. tit. 1. cap. 15.* en *Capitulare* Caroli Magni, *lib. 5. cap. 191.* Nae der Longobarden Wet / die by nachte in eens anders Quartier komt / soo hy hem niet laet binden / mach ghedoodt werden.

(2.) Philo verklaert dit recht / dat de plaetse daer meer ghegaens is / tot Exempel sy ghestelt / en niet dat daer uyt alleen de saecke alle-tijdt moet beslechtet werden. Want het gheschieden kan / ghelijck hy in't Boeck van de bysondere Wetten aenwijst / dat een Maeght in de Stadt verkracht werde / de mondt haer toe-ghehouden werdende; en op den Acker een selfs bewilligen datse gheschendet werde.]

XIII. Doch wat sullen wy nu van de Euangelische Wet seggen? Dat van de selfde toe-ghelaten werdt / het gheen van de Wet Mosis toe-ghelaten hadde; oft datse / ghelijckse in andere saken volmaechter is als de Wet Mosis, oock hier in dese saecke meer van ons voordert: Ick en twijffele daer niet aen / of sy voordert meerder. Want indien Christus ghebiedt / dat men den Rock en den Mantel sal verlaten: en Paulus beveelt / dat men lieber eenighe onrechtvaerdige schade sal lijden / dan daerom pleyten / 't welck een onbloedigen strijdt is; hoe veel meer wil hy / dat men oock eenighe goederen van meerder waerde lieber sal verlaten / als dat van ons ghedoodt soude werden een Mensche / Godts ebenbeeldt / uyt eenen bloede met ons ghesproten? Dien-volgende by soo verre men het goedt kan behouden / in sulcker voeghen datter geen noodt schijnt te wesen van een doodtslagh te doen / soo is het wel; maer indien 't anders gheleghen is / soo moet men het goedt laten varen: ten sy mogelijck dat

het

het sulck een goedt is / daer aen ons eyghen / en onses Huysghesins leven hanght / en dat door gherechte niet kan weder ghekreghen werden / mogheliick door dien de Dief onbekent is / en dat daer eenighe hope is dat de saecke sonder doodtslagh sal af-loopen. Ende al-hoe-wel ten huydighen daghe meest alle / soo wel Rechts-gheleerde als Theologanten voorgheven / dat men een Mensche wel mach omvangen / om sijn goet te beschermen / oock selfs buyten de palen / binnen welcken de Mosaische en Romeynsche Wet sulcks toe-laet / te weten / in gevalle den Dief het goedt nu gestolen hebbende / vlucht ; nochtans en twijffelen wy niet / of de meyninghe / die wy voor ghestelt hebben / sy het gevoelen geweest van de oude Christenen. Augustinus heeft oock niet ghetwijffelt / wiens woorden dese zijn : Hoe zijnse by de Goddelijcke rechtvaerdigheydt vry van sonde, die om dese dingen, welcke behooren veracht te werden, met menschelijcke neerslagh besmet zijn ? Doch in dese materie / gheliick in veele andere / is met der tijdt (1.) de lucht ruymer ghewoorden / en de uytleggynghe van de Euangelische Wet / heeft men te met op de leest van deses tijdts manieren beginnen te passen. Voormaels placht de gedaente van de oude instellinghe in de Gheestelijcke onderhouden te werden ; eyndelijck heeft men oock dese om de selfde oorsaecke den toom van bestraffinghe ruymer los ghelaten.

Soto d. art 8. Less. d. dub. n. 14. Syl. in verbo Bellum 2. n. 3.

Lib. 1 de lib. arb.

Tan. c. 2. de homicidiis Less. d. loc.

[Vermeerderingh. (1.) Hieronymus in't leven van Malchus : Na dat de Kercke heeft begonnen Christelijcke Overheden te bekomen / is sy wel machtigher gheworden in rijckdom / maer in deughden minder. *Vide C. suscepimus de homicidio voluntario, & C. de his dist. 1.*]

XIV. Van sommighen werdt ghevraeght / oft niet ten minsten de Burgerlijcke Wet / als macht hebbende over leven en doodt / indien sy in eenighen gheballe toe-laet / dat een Dief van een particulier persoon mach ghedoodt werden / oock met eenen dat te weghe brenght / dat het selfde oock van alle schuldt en misdaedt vry sy ? Ick verstae dat men sulcks in gheender manieren behoort toe te staen. Want voor eerst soo en heeft de Wet gheen macht des doodts over alle Burgheren upt allerhande misdaedt / maer eerst upt een soo grooten misdaedt / welcke den doodt verdient. Doch soo is de meyninghe van Scotus seer gelooflijck / dat het niet gheoorloft sy pemandt ter doodt te verwijsen / als om sulcke misdaden / welcke de Wet door Moses gegeven / met de doodt heeft gestraft / (1.) alleen dat daer by doende / en die door oprechte waerderinge den soodanigen misdaden ghelijck zijn. Want het en schijnt niet / dat de kennisse van den wille Godts / die alleen het ghemoedt gherust stelt / van elders in dese soo ghewichtighe saecke kan bekomen werden / als upt die Wet / welcke ghewisselijck over den Dief gheen doodt-straffe en verordent. Daerenboven oock soo en behoort / noch en pleeght de Wet oock gheen recht te gheven / de ghene die de doodt verdient hebben in't privé, en op eens particulieren goedtduncken te doden / anders als in seer grobe en grouwelijcke misdaden : anderfins soude het ontsich en de macht der gherechts-banchen te vergheefs zijn ingestelt. Derhalven als de Wet segt / dat

dat men een Dief onverbeurt mach dooden/ soo moet men het daer voor houden/ datse wel de straffe wech neemt / maer ooch niet met eenen recht daer toe gheeft.

[Vermeerderingh. (1.) Tegens de Wetten/ welcke de Boeren / die op de jacht gaen / met de doodt straffen. Siet Gregorius Turonensis, *lib. 10. cap. 10.* Johannes Sarisberiensis, *Polier. 1. cap. 4.* Petrus Blesensis, *Epist. 129.*]

XV. Wt het gheen wy nu gesepdt hebben / soo blijcht / dat het op tweederley wijse gebeuren kan/ dat tusschen particuliere Persoonen/ sonder sonde een particuliere bysondere kamp-vechtinghe aenghenomen werde: Eerstelijck/ indien den Aenvaller den anderen toe-late/en vergunne vryheydt om met hem te vechten / daer hy hem anders sonder vechten dooden soude. Ten anderen / indien de Coningh oft de Overighepdt / twee die de doodt verdient hebben / tegens malkanderen stelt: het welck geschiedende / sal 't haer wel gheoorloft zijn de hope van behouden over te blijven / te aenvaerden / maer die haer sulcks geboden heeft / sal schijnen sijn ampt niet recht te bedienen / aenghesien het beter ware geweest/ indien het ghenoech was datter maer een storve / datse het lot daerom souden gheworpen hebben.

XVI. Doch die dinghen die wy tot hier toe ghehandelt hebben / van't recht om sich selven en sijne goederen te beschermen / behoorен meest wel tot den particulieren Oorlogh/ doch alsoo / datse ooch mede tot den publijcquen Oorlogh (1.) ghepast werden moeten / acht nemende op 't onderschept tusschen beyden. Want in den particulieren Oorlogh is het Recht als maer voor een ooghenblick / en korten tijdt / en houdt op soo haest de saecke toe laet/ dat men tot den Rechter kan gaen. Maer de publijcque Oorloghe / aenghesien die niet en ontstaet / dan daer gheen gherechtsplegínghen zy / oft daer die ophouden en stille staen / soo vertreckt sich de selfdighe langher / en werdt steedts gevoedet door nieuwe schaden en verongelijckingen / die toe-vallen / en daer by komen. Daer-en-boven in den particulieren Oorlogh / werdt by-nae niet als de bloote beschermínghe in acht ghenomen ; maer de publijcque machten hebben neffens de beschermínghe ooch recht om te wreken: den welcken derhalven gheoorloft is het ghewelt / 't welck noch niet voor handen is / maer van verre schijnt / dat het nadert en dreyght voor te komen / niet wel eygentlijck en directelijck / (want sulcks hebben wy hier voren geleert dat onrechtvaerdigh is) maer indirectelijck / wrekende het quaedt dat nu aenghevanghen / maer noch niet volbracht is / waer van gheleghenthept sal vallen elders te spreecken.

[Vermeerderingh. (1.) Ammianus, *lib. 23.* aenghesien het wanneer de vreemde Oorloghe in-valt / het een eenighe en eeuwighe Wet is / sijn welvaert door alle middelen te beschermen / niet tegenstaende het ghewelt van de wijse oft maniere. De Keyser Alexander in sijn aenspraeke tot de Soldaten by Herodianus: Die eerst den anderen verongelijckt/ en heeft gantsch gheen schijnbare verschooninghe: maer die de ghene afweert die hem moeyte maecken / schept moedt uyt de goede conscientie/

en

en de goede hope blijft hem by/ daer uyt/ dat hy gheen overlast aen doet/ maer af-weert.]

XVII. Maer het en is gheensins te verdraghen 't gheen sommighe gedreven hebben/ dat men na het recht der Dolckeren met recht de wapenen mach aen-nemen/ om te verminderen de aengroeyende macht/ welcke te seer vermeerdert en vergroot zijnde/ soude konnen schade doen. Ick bekenne dat sulcks oock mede wel komt in beraedtslaginge over den Oorlogh/ niet onder schijn van 't gheen rechtvaerdigh is/ maer van 't geen profijtelijck is: op dat/ indien den Oorlogh uyt een ander oorsake rechtvaerdigh is/ de selfde uyt deser oorsaecken oock geoordeelt werde voorsichtelijck aenghevangen te zijn: en de Autheuren die tot deser meyninghe aenghetoghen werden/ en seggben oock anders niet. Maer dat geweldt te moghen lijden/ recht soude geben om gheweldt aen te doen/ is vreemdt van alle reden der billijckheydt. Het is met het menschelijcke leven soo gheselt/ dat wy nopt ten vollen gherust/ en teghens alle sorge verseeckert zijn. Teghens de onseckere vreese moet men beschermingbe soecken van Godts voorsienigheydt/ en onnoosele toe-sicht/ maer niet van 't gheweldt. *Alb. Gent. lib. 1. c. 14.* *Bald. l 3. de rer. divis.*

XVIII. Oock en misbaeght my niet minder/ dat men leert/ dat oock de beschermingbe der gheener/ die den Oorlogh verdient en verocktent hebben/ rechtvaerdigh zy/ om datter weynige daer mede te vreden zijn/ eben soo veel waerbe te verghelden/ als sy overlast gheleden hebben. Want die vreese van een saecke die noch onseecker is/ en kan geen recht gheben tot eenigh gewelt. Daerom oock eener die aen een misdaedt schuldigh is/ geen recht heeft om de publijcque dienaers/ die hem vangen willen/ met gheweldt te wederstaen/ uyt vreese dat hy meer en harder/ als billijck is/ machte ghestraft werden. Maer die teghens een ander misdaen heeft/ moet eerst den genen/ welcken hy beleedigbet heeft/ aenbieden voldoeninghe/ tot seggen van een eerlijck man/ en dan soo sullen eerst sijne wapenen Godtvruchtigh zijn. Soo heeft Ezechias, als hy 't verbondt niet gehouden hadde/ 't welck sijn Voor-ouders met den Koningh van Assyrien gemaeckt hadden/ en daer over met Oorloge aen-gegrepen werde/ sijn schuldt beleent/ en stelt selfs aen 't goedtduncken van den Koningh hem straffe en boete op te leggen: En sulcks ghedaen hebbende/ en daer nae wederom met Oorloge aen-getast werdende/ heeft hy/ steunende op een goede conscientie/ de macht der vyanden teghen-ghestaen/ en heeft Godes gunste genooten. Pontius de Samniter/ naer dat hy den Romeynen haer goedt weder-gegeben hadde/ en den stichter der Oorloge overgelevert/ seydt hy: Alle de gramschap der Goden die om het breecken des verbondts op ons lagh, is ghenoegh versoent. Ick wete wel dat die Goden die het belieft heeft ons te dringen tot de noodtwendigheydt, om de goederen wederom te geven, dat het den selfden niet en heeft behaeght dat de versoeninghe des verbondts soo trotselijck van den Romeynen verworpen is. En terstondt: Wat ben ick u, ô Romeyn, wat ben ick den verbonde, wat ben ick den Goden, Rechteren des verbondts, meer schuldigh? Wien sal ick *Alb. Gent. lib. 1. cap. 13.* *Castr. lib. 5. de Justitia.* 2. Reg. 18. 7. 14. en c. 19.

u, uwes toorns, en mijner straffen Rechter kiesen en aenbieden. Ick en schrome niemandt, 't zy eenigh volck, oft particulier. Alsoo mede/ als de Thebanen alle billijcke middelen den Lacedemoniers voor-gheslaghen hadden/ en sy noch verder wilden gaen/ seydt Aristides, *Bericht. prima*: Dat de goede saecke van haer geweecken, en tot de partije gegaen is.

[Vermeerderingh. Siet Zonaras van den Prince Chalepi, die aen den Keyser Romanus Argyropolus den vrede en achterstal des Tributs ghepresenteert hadde. Diergelijcke is van de Krups-dragers by Cronurus, *Lib. 17.* van de Twitsers / die Karel van Burgondien de Wagen met Schapen-vellen geladen/ en den Koop-lupden ontnomen / hebben ghepresenteert te voldoen/ siet Philips de Cominees, *Lib. 7.*]

Het tweede Capittel.

Van die dinghen, die den menschen in 't gheheel toe-komen.

I. Verdeelinghe van 't gheen dat ons toe-behoort.

II. Den aenvangh van de eygenschap, en den voort-gangh.

III. Dat sommige dinghen niet konnen eygen gemaeckt werden, ghelijck als de Zee, in 't geheel, oft voor hare principale deelen genomen zijnde: en de reden waerom.

IV. Dat die dingen die noch niet beslagen en zijn, den genen toe-komen, diese eerst aenvaerden, ten zy datse van het volck voor het gemeyn aenvaert zijn.

V. Dat de wilde Dieren, Visschen, Voghelen, den verkrijgher toe-komen, ten zy dat de Wet sulcks belette.

VI. Dat in die dingen, die eygen ghemaeckt zijn, de menschen recht hebben om die te gebruycken in tijdt van noodt: en van waer dat sulcks her-komt.

VII. Dat sulcks plaetse grijpt, ten zy dat de noodt anderfins kan gemijdet werden.

VIII. Oft ten ware de besitter gelijcke noot hadde.

IX. Dat daer by ghevoeght is de last, van te moeten weder-geven, als het kan weder-gegeven werden.

X. Een exempel van dit recht in de Oorloghen.

XI. Dat de menschen recht hebben over eygen-gemaeckte goederen, tot eenige profijtelijckheyt, by de welcke dat een ander niet te kort komt.

XII. Hier van komt het recht tot het vlietende water.

XIII. Het recht van doortocht te Water en over de Rivieren: Het welcke verklaert werdt.

XIV. Oft men Tollen stellen mach op de Waren, die door oft voor-by reysen.

XV. Het recht van tot een seeckeren tijdt te vertoeven.

XVI. Het recht om te moghen woonen, toekomende den ghenen, die uyt hare woonplaetsen verdreven zijn, onder het Rijck dat gevonden werdt.

XVII. Het recht om woeste plaetsen in te houden: en hoe dat men sulcks verstaen moet.

XVIII. Recht tot de daden en handelingen, welcke het menschelijcke leven vercysicht en behoeft.

XIX. Als om te koopen 't gheen men noodigh heeft.

XX. Maer niet mede om het sijne te verkoopen.

XXI. Om Huwelijcken te versoecken: het welcke verklaert wordt.

XXII. Recht om te doen, 't geen sonder onderscheydt den vreemden oock toe-ghelaten is.

XXIII. 't Welck moet verstaen werden, indien yets als uyt het natuurlijcke recht toegelaten werdt, niet gelijck als een weldaedt uyt gunste.

XXIV. Oft geoorloft zy met een volck contracten te maecken, dat het sijn vruchten aen den ghenen met welck het ghecontraheert heeft, verkoopen sal, en aen geen anderen.

Volght

VOlght onder de oorsaecken van den Oorloge het aen-ghedaen ongheluck / en voor eerst tegens het gene dat ons toe-behoort. Nu / soo behoort ons pets toe / oft door 't recht allen menschen gemeyn / oft door ons eygen en particuliere recht. Laet ons aenvangen van 't recht dat den menschen gemeyn is. Dit recht streckt sich eygentlijck en directelijck tot een lichamelijcke saecke / oft tot eenige daden en handelinghen. De lichamelijcke goederen zijn / oft vry van eygendom / oft nu eeniger luyden eygene. De saecken die noch van eygendom vry zijn / zijn oft sulcke / dat sy niet eygen werden konnen / oft dat se konnen. Op dat dit beter moghe verstaen werden / moet men weten den aenvangh van den eyghendom / welcke de Rechts-gheleerde beheerschinge noemen. I.

Godt heeft terstondt nae de Scheppinge der Werelt den menschelijcken gheslachte in 't ghemeyn op-ghedraghen het recht over de goederen deser benedenste nature / en andermael nae dat de Werelt nae de Sundvloedt vernieuwt was. Soo Iustinus spreecht: Alle dinghen waren ghemeyn, en ongedeylt voor allen, als oft het een gemeyn Vaderlijck erf-goedt van allen ware geweest. Hier uyt is gekomen / dat een yder mensche terstondt heeft mogen tot sijn gebruyck aen-tasten wat hy wilde / en verteeren wat hy verteeren konde. [Hier van was noch eenighen schijn onder den Romeynen over-ghebleven in hare Feest Saturnalia ghenaemt.] En sulck een ghebruyck van 't alghemeyne recht was doen ter tijdt in stede van den eygendom. Want wat eener alsoo hadde aen-getast / dat en konde hem een ander niet benemen / als met onrecht. Sulcks kan verstaen werden uyt de ghelijckenisse welcke staet by Cicero, in 't 3 Boeck van de Eynden: De Schouw-plaetse, hoewelse ghemeen is, soo kan men nochtans wel en te recht segghen, dat die plaetse eens yders plaetse is, welcke hy beslaet en in-genomen heeft. [Seneca, 7 Boeck van de Weldaden / Cap. 12. De Sit-plaetse der Ridderschap is allen ghemeyn, die Roomsche Ridders zijn; nochtans in de selve werdt die plaetse my eygen, die ick in-genomen hebbe.] Welcke staet oock wel hadde konnen duren / indien de menschen oft in een groote eenvoudigheydt en onnooselheydt bestendigh waren ghebleven / oft datse onder den anderen in een uytnemende onderlinge liefde hadden gheleeft. Van welcken het eene / namelijck / uytnemende eenvoudigheydt / men sien mach aen eenighe Volckeren van America, (1.) welcke veele eeuwen achter een sonder onghemack / by die wijse en dat ghebruyck ghebleven zijn. Van het andere / te weten / de ghemeynschap uyt liefde / daer van hebben ons eertijdts een bewijs ghegheven de Essenen. [En de Pythagoristen uyt desen gesproten. Siet Porphyrius, Diogenes Laërtius, Gellius, *lib. 1. cap. 9.*] Daer na oock de Christenen die te Jerusalem eerst waren / en oock nu ter tijt niet weynige die een Kloosters-leven leyden. Van der onnooselen eenvoudigheyt / in de (2.) welcke de eerste Menschen gheschapen waren / gaf bewijs de naeckthevdt. Daer was in hen-lieden eer en meer een onkunde der ondeughden / als kennisse der deught / ghelijck Trogus van de Scythen spreeckt: De alder-oudste II. Genes. 1. 29. 30. en 9. 3. *Lib. 43.*

Inst. lib. 2. ste Menschen, seydt Tacitus, doender noch gheen quade begheerlijckheydt en was, leefden sonder schande, sonder schelmerije, en dien-volgende son-
2. Ad hom. Scip. der straffe of kastijdinghen. By Macrobius staet: Alder-eerst was by den Menschen een onnoosele eenvoudigheydt, die gheen quaedt en kende, en in gheen loosheydt ervaren noch bedreven was. Dese eenvoudighe onnoosel-
Sap 2.23. heydt schijnt van den wijsen Hebreer onverderffelijckheydt ghenaemt te werden / [als mede van Paulo, Ephes. 6. vers 24. en onverderflijckheydt/ 2. Tim. 1. 9.] en van den Apostel Paulo eenvoudigheydt, welcke hy stelt te-
2. Cor. 11. 3. ghens de loose schalckheydt. Hare eenige werck en handel was Godt te dienen / waer van den boom des levens een teycken was / ghelijck dat
Prov. 3. 18. *Philo de mundi creat.* de oude Hebreen verklaren/ (3.) met toe-stemminghe van de Apocalypsis oft Openbaringhe. Doch leefden sy licht en ghemackelijck van't geen
Apoc. 22. 2. de Aerde van selfs sonder arbeydt voortbracht. [Siet hier van een treffelicke passagie by Varro, in 't 2 Boeck van de Landt-bouwerije uyt Dicæarchus, en verghelijckt daer teghen 't geen uyt den selfden Dicæarchus verhaelt wert by Porphyrius, in 't 4 Boeck / van gheen Dieren te eten.] Maer de Menschen en zijn niet ghebleven in dit eenvoudigh en onnoosel leven/ maer hebben hare sinnen gewendet tot verscheyden konsten / waer van een teycken was de boom der kennisse van goedt en quaedt / (4.) dat is van die dinghen / die men wel en oock qualijck / dat is / ten goede oft oock ten quade kan gebruycken/ welck Philo Phronesin, voorsichtigheyt
Eccles. 7. 29 noemt. Hier op siet Salomo, seggende: Godt heeft den Mensche recht gemaeckt, dat is / eenvoudigh/ maer sy hebben veele vonden ghesocht. Een toeganck tot schalckheydt / soo Philo ter ghemelder plaetse seydt. Dion Prusæensis in de 6 Oratie / seyt: Dat den Nakomelingen van de eerste Menschen, de loosheydt, en verscheyden gevonden dinghen, tot onderhoudinghe des levens, weynigh profijts hebben ghedaen; dewijl de Menschen het verstandt gebruyckt hebben, meer tot wellust als tot manhaftigheydt ende rechtvaerdigheydt. [Dit verklaert Seneca wijdtloopigh in sijn 90 Sendbrief. Leest daer: als mede 't gheen Dicæarchus seydt by de nu genoemde Autheuren.] De alder-oudste Kunsten en Hanteeringen/ als Landbouwerije en Vee-hoedinghe / zijn in de eerste Broederen gebleken: doch niet sonder eenighe verdeylinge der goederen. Wt verscheydenheyt van handelinghe / is nijdigheydt en oock doodt-slagh ghevolght: en eyndelijck/ als de goede door den omganck met den quaden besmet wierden/ is een soorte van leven der Reusen voort-ghekomen / dat is van gheweldtdoenders / welcke de Griecken noemen Cheirodikas, die sich met der vuyst rechten. [Seneca, *Natural. 3.* in 't eynde: De wilde Dieren te ghelijck uyt-gheroeyt zijnde, welcker aert en nature de Menschen aengenomen hadden.] De Werelt door de Sund vloedt gesuyvert zijnde/ soo is in plaetse van dat wilde en woeste leven/ de begheerte van wellust en wulpsheyt/ [Seneca ter gheseyder plaetse: De selve sullen mede by hare onnooselheyt niet blijven, als soo langhe sy nieuw zijn.] waer toe de Wijn dienstigh is/ gheweest en gheholpen heeft / daer uyt oock ongheoorlofde vryagien en byslapen gesproten zijn. [Seneca ter selfder plaetse: De hooghste prijs en

loon

loon der dronckenschap, af-schouwelijcke byslapingen en wulpsheydt, een geneughlijck schelmstuck.] Maer voornamelijck heeft den eenvzacht gevroken en verstoort door een hooghmoedigh gevzerk/te weten/ eergierighepdt / waer van den Toorn tot Babel een teycken is: terstont daer nae hebben andere andere Landen onder sich gedeylt en beseten. Doch evenwel is noch daer nae onder den naeburighen / en ontrent den anderen woonenden Menschen gebleven gemeynschap/ niet van Vee / maer van de Wey-landen / dewijl onder 't kleyn ghetal der Menschen sulck een ruymte van landerijen was/ dat se sonder eenigh ongherijf tot veeler gevzuyck ghenoeghsaem strecken konden. Gen. 10. en 11. Daer was gheen recht om 't Landt te teyckenen, oft te deylen, seydt Virgilius: 1. Georg. (Tot dat daer naer 't ghetal/ soo wel der Menschen/ als der Wey-beesten vermenighvuldight zijnde/ men heeft begonnen nu de Landen niet onder Volcken / als eertijdts/ maer onder de Huys-gesinnen upt te deylen. (5.) Maer de Water-putten / als zijnde in die dorre en dorstighe Landen een seer noodtwendighe saecke / en welcke veelen niet wel konnen gherijven / noch ghenoegh zijn / heeft een yder aentastende / sich selfs ghe-eyghent. Dit is 't geen ons de heylighe Historie hier van leert / ghenoeghsaem over-een-komende met het geen de Philosophen en Poëten van den eersten staet/ daer in alle dinghen ghemeyn waren / en van de nae gevolghde verdeylinge der goederen verhaelt hebben / welcker ghetuyghenissen elders zijn van ons by-ghevzacht. Gen. 13. Gen. 21. Maer upt wy leeren en mercken / welcke de oorsake zy gheweest / om welcker wille men geweken is van de eerste oorspronckelijcke ghemeynschap / eerst der roerende en beweeghelijck / daer naer ock der onbewegelijcke goederen: (6.) te weten / dat/ als de Menschen langher niet verghenoeght zijnde met te eten 't gheen van selfs wies / in holen der Aerden te woonen / met naeckten Lichame te gaen/ oft 't selfde met schorssen van Boomen / oft Vellen van wilde Dieren te bekleeden / een upt-gelesen en cierlijcker maniere van leven verkozen hadden/ soo isser vernuft en wackerheydt noodigh gheweest / welcke een yder tot yder dinck mochte gebruycken en te wercke leggen. Doch dat de vruchten niet in 't gemeyn by een gevzacht werden te hoope / sulcks heeft eerst verhindert de verre van den anderen gelegentheyt der plaetsen/ in welcke de Menschen van den anderen vertrocken waren: daer na ock 't gebzeck en manghel van rechtvaerdigheydt en liefde / waer door het geschiede / dat noch in den arbeydt / noch in 't verteeren der vruchten onderhouden wierde sulck een gheljckheydt als wel betaemde. Van ghelijcken leeren wy ock hier upt / hoe dat de goederen eyghen ghevorden zijn; niet alleen / namelijck/ door een bloote daedt des gemoedts/ want d'een konde niet weten wat d'ander wilde dat 't syne soude wesen / om sich daer van te onthouden/ en veele konden het selfdige goedt voor haer begeeren; maer door seecker contract / 't zy upt-ghedruckt / als door deelinghe; oft stil-swijghende / als door aenvaerdinghe en aentastinge. [Siet wat ons hier van heeft te voorschijn ghevzacht upt Gemara en den Alcoran Seldenus, de eere van Engelandt/ in Thalassocratico.] Want soo

haest als men langher gheen behaghen heeft gehadt in de gemeenschap/ en datter gheen deelinghe gheschiede / soo moet men het daer voor houden/datse alle daer in verdragen en over-een gestemmet hebben/ (7.) dat een yder als sijn eyghen behouden soude / 't gheen dat hy in-genomen en aen ghetast hadde. (8.) Het is gheoorloft, seydt Cicero, dat een yder liever voor hem selven begheert, 't gheen tot onderhoudinge des levens dient, te verkrijghen, als voor anderen, daer de nature niet teghen is. Daer by men voeghen mach dit seggher van Quintilianus: Indien dit de conditie en gheleghentheydt der saecken is, dat, alles wat eener tot ghebruyck sijns levens ghenomen heeft, den ghenen die het heeft, eyghen zy en toe-behoore, voorwaer, alles wat dan van yemandt met recht beseten werdt, dat werdt hem met onrecht weder af-ghenomen. En de oude / als sy Ceres genaemt hebben een Wet-gheefster / en haren dienst en feest Thesmophoria, hebben daer door te kennen ghegheven/ dat uyt het deylen der Bouwlanden een nieuw recht sijnen oorsprongh ghenomen heeft. (9.)

Cic. 3. Offic.

Declam. 13.

Macrob. Sat. 3. cap. 12.

[Vermeerderinghen. (1.) Horatius:

De Scyth, wiens dwalend' huys op karren 't velt door-wandelt,
En stuursche Geet in 't Woudt al veel gheruster handelt,
Wiens onghemeten grondt, en onbesloten Landt,
Hem vrye vruchten draeght verrijckt van elcken kant:
En ploeght niet langher dan een Iaer den milden Acker,
Dien 't naeste Iaer verpoost sijn best-gheleghen macker.

(2.) Adam een voorbeelt van 't menschelijck ghestachte. Siet Origenes teghen Celsus. Ende voort oock hier toe eenighsins 't gheen Tertullianus seydt van de Ziele: Het gheen natuurlijck is, staet te ghelooven dat redelijck is, het welcke der Zielen van aenvanck in-geschapen is, te weten, van den redelijcken Autheur, want wat salder niet redelijck zijn, 't welck Godt door een ghebodt heeft voort-ghebracht: ick late staen 't geen hy door sijn eyghen aenblasen heeft uyt-gelaten. Maer het onredelijcke oft onvernuftighe moet men verstaen later te zijn, als 't welcke door in-geven van 't Serpent is by-ghekomen en toe-ghevallen. Het bedrijf der overtredinghe selfs, en daer nae voorts in-ghewortelt en voort gegroeyt, is in de Ziele, ghelijck oft nu natuurlijck mede ware, om dat het terstondt in het aenvanck der nature by-ghevallen is.

(3.) Seneca van de selfde in de 90 Send-brief: Sy waren onnoosel, door dien sy de dinghen niet en wisten noch kenden. En daer nae hebbende gesproken van rechtvaerdighevdt / voorsichtighevt / matighevt/ manhaftighevdt / voeght hy daer by: Het rouwe onbesnoeyde leven hadde yet wat desen allen deughden ghelijck. Iosephus: Hebbende 't gemoedt niet beroert door eenighe sorghen.

(4.) De Rabbijnen noemen't / hooger Heylighevdt: Arethas over de Apoclalypsis, Goddelijcke wijsheydt. Van het Paradijs / siet Ecclesiastes,

ſtes, cap. 40. vers 17. en van de vier ſtroomen des Paradijs / den ſelfden/ cap. 34. vers 35. en volghende.

(5.) Joſephus: Welcke Boom was van kloeckheydt en verſtandt. Telemachus ſeydt by Homerus: Ick weet al goedt en quaedt, en ben niet kleyn als vooren. Zeno Cittienſis noemtſe voorſichtigheydt / kennisse van goede / quade en middelmatighe dinghen / als by Diogenes Laërtius ſtaet. Plutarchus van de ghemeyne kenniſſen: Wat ſoude het ſchaden, indien de quade dinghen wech ghenomen zijnde, daer gheen voorſichtigheydt en ware, maer wy hadden voor de ſelfde een andere deught, welcke ware een kenniſſe, niet van goedt en quaedt, maer alleen van goedt?

(6.) Siet Olympiodorus by Photium, van de Water-putten by Oaſis, die beelen ghemeen waren.

(7.) Sulck een leven beſchrijft ons beſcheydelijck Procopius, in de Scriteſinnen / *Gothic. lib. 2.* Daer by voeght Plinius, *lib. 12. cap. 1.* en Vitruvius, *lib. 11. cap. 1.*

(8.) Cicero: Waer door, dewijl eens yders eygen werdt, 't geen van naturen ghemeyn was gheweeſt, ſoo laet een yder behouden 't gheen hem ten deele ghevallen is. Het welcke hy verklaert door een ghelijckeniſſe door Chryſippus, bedacht van een loop bane/ daer men met loopen ſijn tegenpartije mach overwinnen / maer niet hem mach werp ſtooten. De *ſcholiaſtes ad artem poëticam Horatii*: Ghelijck een Huys oft Acker ſonder Heer gemeyn is, maer nu in-ghenomen en aengheraſt zijnde, eygen werdt. Varro in *Age modo*: De Aerde is van oudts particulierlijck uyt-ghedeylt om te bebouwen, als Eturien den Thuſcen, Samnien den Sabellen. Solon die ſeyt: Den Rijckdom wil ick wel, maer niet t'onrecht verkreghen. Cicero *1. Offic.* Ook en ſtaet de verbeteringe van ſijn goedt niet te beſtraffen, die niemant ſchadelijck is, maer men moet alle-tijdt wachten gheen onghelijck te doen.

(9.) Servius over het 4 Boeck Æneidos, op de woorden *legifere Cereri*: Na dat uyt het verdeylen der Bouwlanden de Rechten gheſproten zijn.

III. Dit gheſtelt zijnde / ſoo ſeggben wy / dat de Zee/ 't zy in haer geheel/ oft voor hare voornaemſte deelen ghenomen zijnde / niet en kan van yemanden ghe-eyghent werden. Het welcke / dewijl 't by ſommigen toeghestaen werdt/ dat ſulcks niet van particuliere kan gheſchieden/ maer wel van Volcken / bewijſen wy het ſelfde voor eerſt door deſe morale reden / om dat de oorſaecke / waerom dat men van de ghemeenſchap gheſcheyden is / hier op houdt / en in deſen gheen plaetſe en heeft. Want de Zee ſoo groot is / dat ſy tot allerhande ghebruyck allen Volckeren ghenoeghſaem is / en gherieven kan / om water uyt te ſcheppen/ om te viſſchen/ om te ſchepe te varen. 't Selfde ſoude men oock mogen ſeggen van de Lucht / indien de ſelfde eenigh gebruyck konde hebben / waer toe het ghebruyck der Aerden niet noodigh en ware / ghelijck daer is het Voghel-vanghen / daerom 't ſelfde ſijn Wetten ontfanght van de ghene die op der Aerden het ghebiedt heeft. [Ooch het recht van te moghen wooonen. Men moet ſoo de aerde en grondt/ als den Hemel oft de Lucht meten / ſeyt Pomponius, *l. ſi opus D. quod vi aut clam adde legem penultimam D. pro ſocio.*]

Het selfde moet men oock houden van de Zant-platen / daer niets is dat bequaem zy om te bebouwen / en het eenighe ghebruyck datse hebben / om zandt daer van te halen / en kan niet uyt-gheput werden. Daer is oock een natuurlijcke reden / welcke niet toe-laet dat de Zee aengemerckt zijnde / soo als wy geseydt hebben / yemandt soude eygen werden: want de inneminghe streckt sich alleen / en heeft haren voort-ganck in dingen die bepaelt zijn / [Daerom heeft Horatius de Ackeren die gheen Heere en hebben / *Immitata*, onbepaelde ghenaemt.] daerom soo heeft Thucydides, het ledigh leggende Landt onbepaelt genaemt; en Isocrates, het Landt dat van den Athenienseren in-ghenomen was / hare af-gepaelde Landt. Maer de waterighe vloeyende dinghen / om datse eyghentlijck in haer selven niet bepaelt werden / (het water / seydt Aristoteles, en werdt door sijn eyghen palen niet bepaelt) en konnen niet in-genomen werden noch ghe-eyghent / als voor soo veel als die in eenige andere saecke begrepen zijn: ghelijck de Meyren en staende Wateren zijn ghe-eygent en in-ghenomen / als mede de Rivieren / dewijl sy binnen hare Oeveren en Dijcken begrepen zijn. Maer de Zee en werdt van de Aerde niet begrepen / als zijnde soo groot als de Aerde / oft oock grooter / [soo heeft Jarchus van den Oceaen ghevoelt by Philostratus, *lib. 3. cap. 1.*] daerom de Oude geseydt hebben / dat de Aerde in de Wateren begrepen / en daer van omvangen is: dat de groote Zee als een bandt om de Aerde gaet / seydt Apollonius by Philostratus. Sulpicius Apollinaris by Gellius: Wat kander gheseyt werden buyten den Oceaen te zijn, aenghesien de Oceaen van allen kanten alle Landen omringet en omvattet? En terstondt daer na: Dewijl hy alle Landen op allerley wijse, en van allen zijden omvloeyt nae alle oorden henen, soo en is buyten den selfden niet, maer door den omvanck sijnder wateren, alle deelen der Aerden omringhelt en bewallet zijnde, soo zijn alle dinghen in 't midden van de selve, die binnen sijne grensen besloten zijn. De Burgermeester M. Acilius seyt tot sijn Soldaten by Livius: De Oceaen, welcke den aerdtbodem omvattende, eyndighet en bepaelt. Desghelijcks in de *suasoriis Senecæ*, werdt de Oceaen genaemt den bandt der gantscher Werelt / en bewaringhe der Aerden: En by Lucanus, het water dat de Werelt bepaelt en omcinghelt. Ende en mach men hier gheen deelinghe versieren: want als de Aerde eerst ghedeelt is / doen was de Zee ten meesten deele noch onbekent: en derhalven kan men gheen wijse versieren / op welcke de Natien soo verre van den anderen gheleghen / in de deylinghe souden over-een-gedragen / en malkanderen verstaen hebben. En daerom de dinghen die allen ghemeyn gheweest zijn / en in de eerste deelinge niet ghedeylt zijn / die en konnen nu niet door deylinghe / maer door inneminghe en aentastinghe tot yemandts recht van eyghendom geraken / en werden oock niet ghedeelt / voor datse hebben begonnen eyghen te werden.

Lib. 1.

Paneg.

De Gener. lib. 2. 2.

Lib. 7. cap. 2.
Lib. 2. c. 13.

IV. Laet ons komen tot die dingen / welcke eygen werden konnen / maer noch niet eygen ghewordén zijn. Soodanige zijn veele plaetsen die noch onbebouwt en onbewoont zijn. [Siet Bembus, in 't 6 Boeck der Historie.]

rie.] Eylanden in de Zee / [Soo heeft Alcmæon, de Echinadas in-nemende/hem de selfde toe-ge-eygent/ [Thucyd. in 't 2 Boeck op 't eynde.] wilde Dieren/ Visschen/ Vogelen. Maer twee dingen staen hier waer te nemen: (Te weten/ dat de inneminge tweederley is / een van 't geheel in 't gemeyn/ de andere voor gronden. De eerste pleeght te geschieden voor het volck / oft den ghenen / die over het volck regeert: De andere geschiedt daer nae voor yder een/ doch meer voor aenwijsinghe / als voor vrywillige keure en aen-neminghe. Doch soo eenighe saecke in 't generael en gros aengenomen / noch onder particuliere Heeren en eygenaers niet verdeelt en is / soo en mach het daerom niet gheacht werden ledigh en Heer-loos te leggen / want het blijft onder de beheerschinghe van den ghenen / die 't eer aen ghetast heeft / te weten / des Volcks/ oft des Koninghs. Soodanige dingen plegen te zijn de Rivieren / Meyren / staende Wateren/ Bosschen/ rouwe en scherpe Bergen.

V. Covar. C. peccatum. par. 2. §. 8.

Van de wilde Dieren/ Visschen/ Voghelen / moet men dat waer-nemen / dat voor de wet van den ghenen die 't gebiedt heeft over de Aerde oft Landen/ en de Wateren/ eenige konnen belet en verhindert werden/ dat haer niet gheoorloft zy de wilde Dieren / Visschen en Voghelen te vangen/ oft vangende / voor sich te eyghenen en te behouden: En dat de Vreemde oft Buyten-landers aen sulcke Wetten mede ghehouden zijn: De reden is / om dat tot de regeeringe des volcks/ na den regel der Zeden/ mede noodigh is/ dat de ghene / die sich oock maer voor een tijdt onder begheven/ 't welck gheschiedt / wanneer sy in dat gebiedt komen en eerst in-treden / sich de Instellingen en Ordinantien van dat Volck ghelijckformigh maecken en stellen. Ende en gelt hier tegen niet / dat wy dickwils in de Roomsche Rechten lesen/ dat nae 't recht der Nature/ oft der Volcken / het vry staet sulcke Gedierten te jaghen: Want sulcks is waerachtigh / alsser geene Burgherlijcke Wet teghen en is / gheljck de Roomsche Wet veele dinghen liet by den eersten staet / daer over andere Volcken anders hebben geordineert. Maer wanneer de Burgherlijcke Wet anders ghebiedt / soo leert het recht der Nature selfs / dat men die gehoorsamen moet. Want hoewel de Burgherlijcke Wet niets en vermagh te gebieden van 't geen 't recht der Nature verbiedt/ noch verbieden dat het gebiedt/ soo kan sy nochtans de natuurlijcke vryheydt bepalen en mate stellen/ en verbieden/ 't geen natuurlijck gheoorloft was / en oock de beheerschinge en eygendom selfs / welcke natuurlijck verkregen konde werden/ door hare kracht voorkomen en onderscheppen.

Dd. in L. cunctis populis. C. de summ. Trin. maior. & panorm. in C. à nobis 1. de sent. extrem. Covar. d. loco.

VI. Laet ons verder besien / oft oock noch eenigh recht in 't gemeyn den Menschen toe-komt over die dinghen / die nu al sommighen eygen gheworden zijn. Het welcke pemant mocht vreemt duncken / dat men daer van noch soude ondervraghen oft disputeren / naedemael de eygendom schijnt verslonden te hebben alle dat recht / 't welck ontstondt uyt den ghemeynen toestandt aller dinghen. Doch het en is niet soo: want men moet insien / welcke ghewees sy de meyninghen van den ghenen die eerst de particuliere beheerschinghen en eyghendom in-gevoert hebben: welc-

welcke te ghelooven staet dat soodanigh gheweest sy / datse op 't alderminste afweecke van de natuurlijcke billijckheydt. Want / aenghesien oock de geschreven Wetten moeten tot dien sin / soo veel doenlijck is / getogen werden / veel meer dan noch de manieren en gebruycken / die sulcke banden niet en hebben. Daer uyt dan eerstelijck volght / dat in seer grooten noodt weder op-leeft en sijn kracht herbattet dat oude recht / de goederen te gebruycken / als oftse gemeen ghebleven waren: om dat in alle menschelijcke Wetten / dien-volghende oock in de Wet van eyghendom en beheerschinge / die hooghste en uytterste noodt schijnt uyt-besonderd te zijn. Hier uyt komt / dat op de Schip-vaert / indien de Kost begint te ontbreecken / een yder ghehouden is het sijne in 't ghemeyn by te brenghen: En soo mach ick / om my selven te beschermen / als'er brandt ontstaet / mijns nae-buren Huys af-breecken: Oock de Touwen ende Netten aen stucken snijden / daer in mijn Schip verwarret is / indien het anders niet kan geredder werden. [Soodanighe dinghen en hebben geen voort-gangh als uyt groote en ghenoech-noodtsaeckelijcke oorsake. Ulpianus, *L. si alius, D. quod vi aut clam*; daer volgt het Exempel van 't huys tusschen beyden af te breecken / om den brandt te stutten.] Welcke dingen al-te-samen niet door de Burgerlijcke Wet in-ghevoert / maer verklaert en uyt-gelevdt zijn. Want oock onder de Theologanten die meyninge aengenomen is / in soodanigen noodt / indien yemandt van elders neemt 't geen tot onderhoudinge sijns levens noodigh is / dat die ghеen Dief-stal en begaet: Van welcke uyt-spraake de reden is / niet die sommige by-brengen / dat de eygenaer van dat goedt / nae den regel der liefde gehouden is / dat goedt te geven den ghenen die ghebreck heeft / maer om dat het schijnt dat alle dingen onder den eygenaren verdeylt zijn / met eenigerhande beleefde behoudenisse van hare eerste gerechtigheyt. Want indien der eerste uytdeylders waren ghebraeght geweest / wat sy van dat stuck gevoelden / sy souden geantwoort hebben 't geen wy gesept hebben. Seneca de Vader seydt: De noodtsaeckelijckheydt, welcke een groot behulp is voor de menschelijcke swackheydt, breeckt alle Wetten. (1.) (Verstaet / menschelijcke / oft nae menschelijcke wijse ghemaecht.) Cicero, in de 11 Philippica: Cassius is in Syrien getogen, in een vreemde Provintie, indien de menschen de geschreven Wetten volghden; maer naedien die onderdruckt zijn, in sijn eygen nae de Wet der Naturen. By Curtius staet / dat in een gemeyne plage elck een sijn eygen avontuur staet.

L. 2. §. cum in eodem D. ad C. Rhodium. l. qui naufragium §. quod ait D. de incend. L. quemadmodum §. item D. ad l. Aquiliam. Tom. 2. 667.

Covar. cap. peccatum. p. 2. §. 1. Soto lib. 5. q. 3. art. 4.

[Vermeerderingh. (1.) Al wat dwinght, beschermt oft verantwoordt, *Controv. 27. lib. 4.* De selfde Seneca verklaert het door Exempelen in de Extracten van de 4 Controversie: Het is de noodt die de Schepen door over-boort werpen, ontlastet: Het is de noodt die door 't om-storten van Huysen, den brandt blusscht: De noodt is de wet van den tijdt. Theodorus Priscianus, een oudt Medicijn-meester: Het is oirbaerlijck en dienstigh den swangeren Vrouwen, staende in perijckel van haer leven, voor 't verlies van een gedeelte oft lidt, te koopen hare gewisse behoudenisse, ghelijck men aen de Boomen gebruyckt het heylsame af-snijden der tacken, en de Schepen

te

te swaer geladen zijnde, als sy door groot onweder gedreven werden, hebben hare hulpe en verlichtinge door schade. Het eerste deel deser woorden siet op seecker instrument / daer door men de Vrucht den swangeren Vrouwen af-haelt / welckers beschrijvinge men vint by Galenus en Celsus]

VII. Maer hier moet men seeckere waerschouwingen en cautelen by-voegen / om sich te hoeden en voor te sien / op dat dese bystheydt sich niet al te wijdt uyt en breyde. Daer van soo laet de eerste dese zijn: Dat men op alle manieren eerst moet versoecken / oft men de noodt op gheen andere wijse kan ontgaen en te boven komen / te weten / door de Magistraet aen te spreecken / oft ook dat men het gebruyck der saecke van den eygenaer der selfder / met bidden konne verkrijghen. Plato laet als dan eerst toe water te halen uyt sijn Nae-buurs putte / indien yemandt op sijn eyghen grondt om water te soecken tot op het Krijt toe gegraven heeft. En Solon, indien yemant op sijn eygen tot veertigh ellen diep gegraven heeft: daer Plutarchus by voeght: Hy hieldt dat men de noodt molte te hulpe komen, maer de luyheydt niet voeden. Xenophon in sijn Antwoordt aen de Synopensen, seydt: Daer men ons het recht van te moghen koopen niet en vergunt, 't zy in der Barbaren, oft der Griecken Landen, daer nemen wy 't geen wy noodigh hebben, niet uyt moedtwil, maer uyt noodt. *Leff. lib. 2. cap. 12. dub. 12. n. 70.* *Exped. Cyri, lib. 5.*

VIII. De tweede is: Dat men sulcks niet en moet toe-staen noch vergunnen / indien de besitter en eygenaer selfs in gelijcke noodt en ghebreck zy. Want in gelijcke oorsaecke is de conditie en gelegenheyt van den besitter beter. Hy en is niet sot, seydt Lactantius, die eenen, welcke Schip-breucke geleden heeft, van sijn plancke, alwaer 't ook om sijn eygen behoudenisse, niet heeft af-gestooten, noch een gequetsten van 't Paerdt geworpen; dewijl hy hem onthouden heeft van een ander te beschadigen, 't welck sonde is, en die sonde te vermijden, is wijsheydt. Cicero in 't 3 Boeck van de Plichten / hadde ghesepdt: Sal dan ook een Wijs man, indien hy door honger selfs versmacht, sijn spijse benemen een anderen menschе, die nergens toe nut en is? In gheender manieren. Want mijn leven en is my niet liever, als soodanigen genegentheydt des gemoedts, dat ick niemandt om mijns voordeels wille en verkorte. By Curtius lesen wy: De saecke van den genen die 't sijne niet over en geeft is beter, als die een ander 't sijne afvordert. *Lib. 5. c. 16.*

IX. Ten derden: Dat men het weder gheve oft vergoede / soo 't wesen kan. Daer zijnder die anders ghevoelen / om dese reden / dat eener / die sijn recht heeft gebruyckt / niet verplicht is tot weder-geven oft vergoeden. Maer het is der waerheydt meer gelijck / dat hier geen vollomen recht is geweest / maer in-ghetoghen door den last van weder te gheven als de noodt soude ophouden en over zijn. Want soodanigh recht is ghenoeghsaem tot onderhoudinghe van de natuurlijcke billickheydt / teghens de strengtigheydt van beheerschinge en eygendom.

X. Hier uyt kan men af-nemen / in wat voegen het geoorloft zy / den ghenen / die een Godtvruchtige Oorloge voert / in te nemen een plaetse / gelegen in een Landt dat in vreden is: Te weten / indien daer geen in-gebeeldt oft gevroomt / maer gewisse en seecker perijckel is / dat de vyandt die

die plaetse soude mogen in nemen / en uyt de selfde onvergheldelijcke schade doen. Ten anderen: Indien men niets en neme als alleen 't geen noodigh sy / om op sijn hoede te wesen / namelijck / de bloote bewaringe en verseeckeringhe der plaetse / latende den rechten Heere de Jurisdictie en inkomsten: Eyndelijck / soo dat gheschiede met voornemen van de bewaringhe weder over te gheven / soo haest die noodt sal over sijn en op-houden. Enna, seydt Livius, is ghehouden door een quaedt oft noodigh feyt: want het in desen quaet is / alles wat eenighsins buyten noot gheschiedt. De Griecken die met Xenophon waren / als sy ten hooghsten Schepen van nooden hadden / hebben door raet van Xenophon selfs / de voorby-varende aenghetastet / doch alsoo / dat sy de in-gheladen goederen den Eyghenaren onvermindert en onbeschadight lieten / en het Scheeps-volck den kost gaven / en hare wacht betaelden. Soo is dan het eerste recht / dat nae de beheerschinghe van de oude ghemeynschap noch over-ghebleven is / 't gheen wy nu gheseydt hebben / der noodtwendighe behoefte.

Lib. 24.

De expedit. Cyri. lib. 5.

XI. Het anderde recht / is van onschadelijcke nuttigheydt. Want, seyt Cicero, waerom en sal hy niet een anderen mede deylen, als hy 't sonder sijn schade doen kan, van 't gheen den ghenen die 't ontfanght, nut en dienstigh is, en den ghenen die 't gheeft, niet lastigh noch beswaerlijck? Daerom Seneca ontkent / dat het een weldaedt mach ghenaemt werden / dat men yemandt vergunt macht om vyer te mogen aensteken van 't onse. Wy lesen by Plutarchus in *Symposiacon*: Want het ons niet en is gheoorloft, oft eetbare waren te verderven, wanneer wy-der meer dan genoegh hebben, noch de Fonteyne, wanneer wy daer uyt, soo veel ons lust, gedroncken hebben, te stoppen, oft verberghen en bedecken; noch de baken en teyckenen van de Schip-vaert, oft op de reysbare weghen wech te nemen, als sy ons nut gheweest zijn, en ghedient hebben.

1. Offic.

4. de benef.

XII. Alsoo een Rivier / voor soo veel die sulcks genaemt werdt / is eygen / en behoort dat Volck / binnen wiens Landt-palen die vloeyt / oft den ghenen die het ghebiedt heeft over dat Volck: en staet dien vry eenighen Dam daer in te leggen; 't geen in de Riviere groeyt en wast / hoort hem toe. Maer de selfde Riviere / voor soo veel die een stroomend' en af-vlietende water is / dat daer voor verstaen werdt / is ghemeyn ghebleven / namelijck / om te mogen ghevroncken en gheput werden van yder een. Ovidius seydt:

L. Quædam de rer. divis.

Wie sal verbieden 't licht van 's anders licht te ontsteken?
Oft sluyt de Zee, dat hem gheen water mocht ontbreken?

By welcken Ovidius Latona oock tot de Lyciers spreeckt: Wat hindert ghy my 't Vocht? Is 't Water niet ghemeen? Daer hy oock de Wateren noemt publijcque al ghemeyne gaven / dat is / die den Menschen ghemeyn zijn; het woordt publijcq, wat onevyghentlijck gebruyckende / in welcken sin oock sommige dingen publijcque nae 't recht den Volckeren ghe-

ghenaemt werden. Virgilius heeft in ghelijcken sin geseydt / dat het water voor een yder open staet.

Alsoo mede de Landen / de Stroomen / en soo een gedeelte der Zee van eenigh Volck ghe-eyghent is / moeten open staen den ghenen die doortocht behoeven / en van doen hebben tot rechtvaerdighe oorsaken; als te weten / die uyt hare Landt-palen verdreven zijnde / ledige Landen soecken; oft om datse soecken handelinghe van Koopmanschap / met Volcken verre van haer af-gheleghen / oft oock / om dat sy haer goedt door rechtvaerdighen Oorlogh weder halen willen. Hier van is de selfde reden als te vooren / om dat de beheerschinghe en eygendom heeft konnen in-ghevoert werden / met behoudinghe van soodanigh gebruyck / welcke desen nut en dienstigh / en gheenen niet schadelijck en is: en daerom het daer voor moet ghehouden werden / dat de invoerders van den eyghendom dat liever ghewilt / en soo verstaen hebben. Wy hebben daer van een heerlijck Exempel in de Historie van Moses, de welcke / als hy moest door-trecken door ander lieden Landt-palen / heeft hy eerst aen den Idumeen / daer nae aen de Amoriten dese Wetten en Conditien voorgeslagen / dat hy op de Landt-strate heen trecken soude / en niet af-wijcken tot der particulieren besittinghe: Indien hy yets van 't hare noodigh hadde / dat soude hy behoorlijck betalen. Welcke Conditien / alsse verwierpen wierden / heeft hy den Amoriten deshalven de rechtvaerdighe Oorloghe aen-ghedaen. (1.) Want, seydt Augustinus, de onschadelijcke door-tocht werde haer gheweyghert, welcke haer behoorde open te staen nae het alder-billijckste recht der menschelijcke gheselligheydt. De Griecken die by Clearchus waren / seyden: Wy sullen naer huys gaen, soo verre ons niemant moeyte aen-doet; maer soo ons yemant overlast aen-doet, sullen wy met hulpe der Goden dat pogen af te keeren. By-nae op gelijcke wijse heeft Agesilaus, als hy uyt Asien weder-keerende / tot Troas ghekomen was / [siet hier van Plutarchus in sijn leven.] gevraegt / oft sy wilden dat hy als vrient oft als vyant door trecken soude: En Lysander vraegde de Beotiers, [De selfde Plutarchus in deses leven.] oft sy wilden dat hy met recht op-staende / oft met ghevelde piecken door-trecken soude. By Tacitus seggen de Bataviers dien van Bon aen: Soo niemant haer tegenstandt dede, dat haren door-tocht onschadelijck wesen soude; maer soo men met ghewapender-handt haer ontmoetede, dat sy met het Swaert den wegh openen souden. Cimon hadde eertijts / als hy den Lacedemoniers hulpe toe-voeren soude / sijne troupen ghebracht door de Landen der Corinthiers / van die van Corinthen daer over bestraft zijnde / dat hy niet eerst de Stadt daerom aengesproken hadde / dewijl selfs die aen eens anders deure klopt / niet in-gaet als met believen van den Huys heer / seyde: Maer ghy-lieden en hebt aen der Cleoneren en Megarensen deuren niet ghe-klopt, maer hebtse op-gebroken, rekenende dat alles moest open staen voor den ghenen die meerder vermoghen hebben. Het ghevoelen dat tusschen beyden midden doorgaet / is waerachtigh / dat men eerst behoort doortocht te versoecken; maer soo die gheweyghert werdt / dat mense met ghe-

XIII.

Bald. 3. cons. 293.

Lib. 4. qu. super Num. ad cap. 20.

Plutarch. Apopht.

Histor. lib. 4.

Plut. Cun.

gheweldt nemen (2.) mach. Alsoo heeft ghedaen Agesilaus, weder-keerende uyt Asien: [Siet mede hier van Plutarchus in sijn leven.] als hy van den Coningh in Macedonien door-tocht versocht hadde / en die geantwoort hadde / dat hy sich daer op soude beraden; seyde: Laet hy sich beraden, wy sullen ondertusschen door-trecken. Ende hier en geldt niet / dat yemant mocht inwenden / dat hy de groote menighte der door-trechende vreest. Want mijn recht en werdt door uwe vreese niet wech-genomen: en dat noch des te minder / om datter weghen en middelen zijn om op sijn hoede te wesen / en daer in te voorsien; ghelijck als datse met verdeylde hoopen door-ghelaten werden die Heyrleghers / oft ongewapent sonder gheweer / (3.) ghelijck die van Coln tot de Hooghduytsche seyden: welcke wijse oock Strabo aenwijst / dat van oudts in 't Landt van de Eleensen is onderhouden geweest: Indien de gene / die den door-tocht toe-laet / tot kosten van de ghene die door-trecken / behoorlijcke besettinghe en Guarnisoenen hure en bestelle: Indien der Gijsels en Ostagiers ghegheven werden / [Exempel hebt ghy in Procopii 2 Boeck der Persische saecken.] het welcke Seleucus eyschte van Demetrius, op dat hy hem liete verblijven binnen de palen van sijn Rijck. Alsoo mede en geldt niet om den door-tocht te weygheren / de vreese voor den ghenen / teghens den welcken de ghene die door-trecht / rechtvaerdighe Oorloge aenvanght. Staet mede niet meer aen te nemen / dat men seydt / dat men door een anderen wegh oock kan door-trecken: want een ander soude oock even 't selfde alsoo konnen seggen / en soude alsoo het recht van door te trecken / gantsch te rugghe gheset werden: maer het is genoegh / dat de door-tocht versocht werde sonder argh of list / daer het naest en bequaemst is. Indien de gene die door-trecken wil / een gantsch onrechtvaerdige Oorlogh aenvanght; indien hy mijn Vpanden met hem sleept / soo kan ick hem den door-tocht weygheren: want het soude selfs geoorloft zijn hem in sijn eyghen Landt teghen te trecken / en sijn reyse te beletten. Doch soo is men niet alleen den Persoonen / maer oock aen de Koopmanschappen en Goederen den door-tocht schuldigh: want niemandt en heeft recht om te beletten / dat het een Volck met het andere / wie dat oock zy / van hem af-gheleghen / den Koop-handel en Commercien drijve en onderhoude; want voor de menschelijcke gesellighevt / en onderlinghen omganck daer aen gheleghen is / dat sulcks toe-ghelaten werde / en sulcks en gherecht oock niemandt tot schade: want of schoon yemandt de winste / die hy hoopte en verwachte / maer die men hem niet schuldigh was / misse oft minderde / dat moet voor geen schade ghereeckent werden. By de getuyghenissen die wy elders hebben / tot bewijs van dese sake by-ghebracht / sullen wy-der noch een toe-doen uyt Philo: [In sijn gesantschap aen Cajus de Keyser.] De gantsche Zee wert met Vracht-schepen veyligh ghenoegh bevaren, door middel van den Koophandel, welcke spruyt uyt lust en (4.) treck tot de nabuurlijcke ghesellighevt en omganck, welcke onder de Volckeren is, vermidts onderlinge de overvloedigheydt van 't eene, de behoeflijckheydt van d'andere te hulpe komt.

Tacit. lib. 4. Hist. lib. 8.

Het

Het andere is uyt Plutarchus, die alsoo van de Zee spreeckt: Dit element heeft onse leven, dat anderſins wildt en ſonder handelinge was, vereenight in gheſelſchap ende volmaeckt, vervullende door onderlinghe hulpe 't geen daer manghelde, en door verwiſſelinghe der goederen, de gheſelligheydt en vriendtſchap te weghe brenghende. Daer mede deſe woorden van Libanius over-een-ſtemmen: Godt en heeft niet aen alle deelen der aerden alle dinghen vergunt, maer heeft ſijne gaven door de Landtſchappen verdeylt, op dat de Menſchen d'een des anders hulpe van doen hebbende, den omganck en gheſelligheydt met den anderen onderhouden ſouden. Daer toe heeft hy de Koophandel verweckt, op datſe alle in 't gemeyn mochten nutten en genieten wat eenigher weghen ghewaſſen en voort-ghekomen was. Insghelijcks Euripides in ſijn Treur-ſpel / de Supplicanten ghenaemt / doet Theſeus in-ſprekende / welcke onder die dinghen / welcke het menſchelijck vernuft gevonden heeft tot gemeynen beſten / oock de Schip-vaert telt met deſe Rijmen:

Wat hier ofdaer ontbreeckt, en d'Aerde niet wil draghen.
Met Schepen werdt gebracht, die 't over Zee gaen waghen.

By Florus ſtaet: Den Koophandel wech ghenomen, en 't verbondt des menſchelijcken gheſlachtes verbroken zijnde. *Lib. 3.*

[Vermeerderinghen. (1.) Auguſtinus ſeydt ter plaetſen hier aenghetoghen: Rechtvaerdighe Oorloghen wierden van den Kinderen Iſraëls ghevoert teghens de Amoriters. Soo heeft Hercules doodt gheſlaghen Amyntor, Coningh van Orchomenen, om dat hy hem door-tocht weygherde / ghelijck Apollodorus aenteyckent. De Griecken hebben Joſeph den Oorlogh aengedaen / om dat hy haer niet hadde door ſijn Landt-palen laten door-trecken / als de Scholiaſtes over Horatius aenwijſt. Doeght daer by de Wet der Longobarden / *lib. 2. tit. 54. cap. 2.*

(2.) Ariſtophanes in Avibus:

Als wy nae Delphos gaen op eenderhande tocht,
Eerſt aen Bæotien moet paſpoort zijn verſocht.

Daer op de Scholiaſtes ſeydt: Dan werdt eerſt door-tocht verſocht, als men met Heyrkracht door-treckt. De Venetianen hebben aen de Hooghduytſchen en Francoiſen door-tocht verleent / als ſy ſtreden om Maran. Paruta 11. De ſelfde / als de Hooghduytſche klaeghden dat men haren Vyanden door-tocht verleent hadde / vertoonen ſy dat het ſelfde niet hadde konnen belet werden / als met ghewapender handt / welcke hare wijſe niet was / anders als tegens openbare Vyanden te ghebruycken. In 't ſelfde Boeck. Soo ontſchuldight ſich oock de Paus by den ſelfden Autheur in 't 12 Boeck.

(3.) Exempel hebt ghy in de Extracten der Ambaſſaden 12. By Bembus, 7 Boeck der Hiſtorie van Italien. Siet oock aenmerckelijck verdragen

dragen van doortocht tusschen Frederiek Barbarossa, en Isaacius Angelus, by Nicetas in 't 2 Boeck van 't leven van den selfden Isaacius op eenige plaetsen. In't Duytsche Rijck/die doortocht versoeckt/moet borge stellen van de schade te vergoeden. Siet Crantzius in de Saxische / en Mendoza, in de Nederlandtsche Historie. Cæsar heeft den Switsers gheen door-tocht door sijn Provincie willen vergunnen / om dat hy achte dat die luyden/ welcke op hem niet wel te vreden waren / haer van overlast en quaet-doen niet souden onthouden / *lib. 1.* van de Gallische Oorloge.

(4.) Servius op de 4 Ecloga: De Schipvaert komt uyt den Koophandel. En op 1. Georg. Hy gheeft te kennen, dat de Menschen de ervarentheyt en 't ghebruyck der Schipvaert ghevonden hebben, uyt noodtwendigheyt van veele dinghen die sy moesten soecken, het was een ghemeyn goedt en voordeel, dat den handel ter Zee open was. Ambrosius in't werck van de Schepping: De groote Zee als een Herberghe van alle Rivieren, een toe-voeringe van voor-raet, waer door te samen vereenight werden de Volcken, die van den anderen gheleghen zijn. Welcke uyt het 4 Boeck Hexam. van Basilius ghenomen is. Theodoretus in 't 2 Boeck van de Voorsienighevdt/ heeft aerdighlijck de Zee ghenaemt / de Marcht van de Werelt / en de Eylanden / de uytspanningen en rust / oft verversch-plaetsen in de Zee. Ick sal hier by voeghen de woorden van Chrysosthomus aen Stelechius:

„ Hoe kan yemandt waerdighlijck ghenoegh uyt-drucken / het gherijf en
„ ghemackelijckheyt tot onderlingen handel en commercien ons verleent?
„ Want op dat de langheydt van den wegh / den toe-ganck des eenen tot
„ den anderen niet soude beletten / soo heeft Godt de Zee / als een korte-
„ ren wegh/ aller-weghen bestelt / op dat wy de Werelt als een Huys in't
„ ghemeen bewoonende / malkanderen dickwils souden besoecken/ en dat
„ een yder / 't gheen by hem was ghewassen / mede deylen / wederom be-
„ quamelijck en gheboeghlijck ontfanghen souden / de goederen die aldaer
„ overvloedigh zijn / en alsoo besittende een kleyn ghedeylte der Aerden/
„ als oft hy de gantsche Aerde besat/ soude ghenieten hare goederen die al-
„ ler-weghen zijn. Soo moghen dan nu/ als aen een ghemeyne Tafel / de
„ Gasten yder een / 't gheen haer voor-gheset is / toe-reycken den ghenen
„ die verder af-gheseten zijn / en daer-en-teghen wederom ontfanghen
„ 't gheen by hem staet / alleen maer de handt uyt-steeckende.]

XIV. Maer de vraghe is / oft op de Waren die alsoo door-passeren te Lande / oft door de Riviere / oft een ghedeelte van de Zee / welck als voor een aenhanghsel des Landts gherekent werdt/ moghe tol gheleydt werden van den ghenen die 't ghebiedt over dat Landt heeft? Het is gewis/ dat alle Lasten/ welcke geen opsicht hebben op die Waren en Coopmanschappen / de billijckheydt gantsch niet lijden kan noch verdraghen/ dat die soodanighe Waren op-gheleydt werden. Soo en kan het Hooft-geldt / 't welck den Burgheren tot af-draginge van de lasten der Republijcque op-gheleydt / den door-passerenden Vreemdelingen niet af-gheeyscht werden. Maer indien/ 't zy om den door-tocht der Waren te versecckeren / en vryer te gheleyden / oft immers onder anderen oock mede/

de / daer toe sulcke lasten ghedraghen werden / soo kan ock tot vergoedinge van sulcks / ock eenigen tol op de Waren gestelt werden / als men maer de mate van de oorsake niet te buyten gae. Want daer aen hanght de rechtvaerdighevdt van schattinge en ock van tol. [Siet de Longobardische Wet / *in titulo 31. c. 33.* en den Brief der Bisschoppen aen Coning Ludowijck, die men vindt *inter capitula Caroli Calvi, cap. 14.*] Soo heeft Salomon tol ghenomen van de Paerden en linnen-garen / dat de Syrische enghte passeerde. Van den Wierouck / seydt Plinius: Sy en kan niet uyt-ghevoert werden als door der Gebaniters lande, derhalven ock aen haren Coningh tol betaelt werdt. [Diergheliicken leest men mede by Leo Afer, niet verre van 't begin.] Soo zijn die van Marsilien verrijckt door de gracht / welcke Marius upt de Rhodanus in de Zee hadde doen leyden / nemende tol van den ghenen, die met Schepen de Reviere op ende af voeren, als Strabo, *lib. 4.* vertelt. [Aristophanes *in avibus*, hier mede spottende / wil / dat men ock de Lucht sal toe-stoppen / op dat de Goden mochten bedwonghen werden van den dicken reuck der Offerhanden / tol te geven.] De selfde Strabo, *lib. 8.* leert ons / dat die van Corinthen van over oude tijden tol ontfangen hebben van de Koopmanschappen en Waren / welcke om den omloop der Zee by Malæa, te lande van d'een Zee in d'ander ghevoert wierden. Alsoo ontfinghen de Romeynen geldt voor den over-tocht op den Rhijn. Selfs ock op de Brugghen werdt voor den over-tocht betaelt, seydt Seneca: En van den over-tocht over de Rivieren / zijn de Boecken der Rechts-geleerden vol. Maer het geschiedt dickwils / dat de billijcke mate niet en werdt ghehouden / waer van Strabo de Amptluyden der Arabiers beschuldight / dit daer by voeghende: Want het valt swaer onder Machtighe en Vermetene een mate te stellen, die den Koopman niet lastigh en valle.

1. Reg. 10. 28.
Lib. 12. 14.
Tacit. Hist. 4.
Chop. de Domin. 1. tit. 9.
Tereg. lib. 1. de Jure fisci. cap. 1. n. 22.
Ang. cons. 190. *Zabar. cons. 38.*
Firm. in ira de Gabell. lib. 16.

Het moet ock den voorby-varenden oft voorby-passerenden geoorloft zijn / een weynigh te mogen vertoeven / 't zy om haerder gesondtheyts willen / oft om eenighe andere rechtvaerdighe oorsaecke. Want dat behoort mede onder de onschadelijcke voordeelen. Daerom Ilioneus by Virgilius, als men de Troyanen in Africa niet wilde aen landt laten / derft de Goden tot Rechters roepen: (1.) ende is by den Griecken voor rechtvaerdigh op-ghenomen de klaghe der Megarenseren, teghens de Athenienses / die haer uyt hare Havenen keerden / tegens het gemeyne recht, soo Plutarchus spreeckt: Soo dat de Lacedemoniers gheen rechtvaerdigher oorsaecke vonden om te oorlogen. Daer aen dan mede dit hanget / dat men ock voor een korten tijdt een Hutjen moge op-slaen / te weten / op den Oever of Strandt / hoewel wy bekennen dat de strandt van't Volck is aenghetast en ghe-eyghent. Want dat Pomponius geseyt heeft / dat men daer toe het consent van den Recht-heer moet hebben / om op de ghemeyne Strandt of in Zee pets te moghen bouwen / dat verstaet sich van blijvende Ghebouwen die standt houden / van welcke te verstaen is 't gheen de Poët Horatius seydt: De Visch voelt haer benauwt door 't leghen van veel Dammen in 't diepe van de Zee.

XV.
Vitt. de Indis rel. 2. n. 1.
Pericl. Diod. lib. 12. Thucyd. 1.

[Vermeerderingh. (1.) Servius op die woorden Virgilii: Want het beste des Oevers komt toe den ghenen dieſe in-neemt: daer uyt beweſen werdt datſe wreedt zijn, die anderen oock weeren van dingen die ghemeen zijn. Laomedon is van Hercules doodt-gheſlaghen/ om dat hy hem verdreef upt de Haven van Troyen / ſoo de ſelfde Servius aldaer vertelt.]

XVI. Jae den Vreemdelinghen ſelfs die upt hare woonplaetſen verdreven zijnde / aenhoudt en woonſtede ſoecken / en mach men geen woonplaetſe wegheren / als ſy het beſtelde ghebiedt en regiment ſich onderwerpen / en andere dingen meer / die noodigh zijn om oproer te beletten / op ſich nemen. Welcke billijckheydt de voortreffelijcke Poët recht heeft in acht ghenomen / als hy Æneas doet deſe conditien voorſlaen / Schoonvader d'Oorloghs macht, Schoon-vader 't Scepter houde. En hy Halicarnaſſenſis ſeydt de Coningh Latinus ſelfs / dat de ſaecke van Æneas recht en billijck is / indien hy daer ghekomen ware by ghebreck van woonplaetſe. Het is de wijſe der Barbariſche volckeren / de vreemde Gaſten te verdrijven / ſeydt Strabo upt Eratoſthenes: ende zijn in deſen deele die van Sparten miſpreſen en ghelaeckt: Ende nae het oordeel van Ambroſius, zijn oock niet te prijſen die ghene / die de Vreemdelingen upt hare Stadt verdrijven. Alſoo hebben de Æoles de Colophoniers, die van Rhodus Phorbas en ſijn gheſellen / die van Carien de Meliers, die van Lacedemonien de Minyers, en de Cumeers, andere tot haer komende/ vreemde ontfanghen. En ſeydt Herodotus met recht van de ſelfde Minyers, als ſy in-ghenomen zijnde / een deel begeerden in de Regeeringe / dat ſy onrecht en overlaſt deden, en beſtonden 't gheen niet gheoorloft was, en Valerius Maximus ſeydt van haer / dat de weldaedt by haer in overlaſt verkeert is.

Lib. 1.

Lib. 17.

3. De Offic. cap. 7.

Herod. lib. 1. & 4. Tauſ. lib. 7. Oroſ. 7. Diod. lib. 5. lib. 4 cap. 6.

XVII. Inſgelijcks / indien binnen het ghebiedt des Volcks eenigh onbewoont onvruchtbaer Landt gheleghen is / dat moet men oock den Vreemdelinghen / ſoo ſy 't begheeren / over-laten / oft het werdt met recht van haer ſelfs aenghetaſtet/ want het moet gehouden werden voor niet aenghevaert / 't gheen niet bebouwet en werdt / behalven ſoo veel het ghebiedt daer over belanghet / het welcke den ouden Volcke onvermindert blijft. Soo wijſt Servius aen/ dat den Troyanen van de Latijnſche Aborigenes, gegeven zijn tſeventig bunderen hard en ſchraeł Lants. [Wt Cato, Seſinna, en ander Ouden.] Wy leſen by Dion Pruſæenſis, *Orat. 7.* Sy en miſdoen niers, die een deel des Landts, dat onbebouwet leydt, bebouwen. De Anſebarii riepen in ouden tijden: Gelijck den Hemel den Goden, dat alſoo de aerde den menſchelijcken gheſlachte ghegheven was, en wat deel ledigh leydt, dat ſulcks ghemeen was: oock op-ſiende nae de Sonne en Sterren, als oft die teghenwoordigh daer by waren, vraeghdenſe, oft ſy oock wilden ledighe gronden aenſchouwen: dat ſy liever de Zee wilden doen daer over ſtorten teghen de gene, die haer de aerde quamen ontnemen. Maer ſy paſten deſe generale ſpreucken qualijck tot die teghenwoordige ſaecke: want die Landen en waren niet gantſch ledigh en onbeſlaghen/ maer dienden om de Beeſten / en het Vee der Soldaten te weyden:

Ad 11. Æneid.

Tacit. Annal. 13.

't welck

't welck een rechtvaerdige oorsaecke was voor den Romeynen / om haer verfoeck te weygheren. Niet min rechtvaerdelijck vraeghden eertijdts de Romeynen aen de Gallen Senones: Wat recht sy hadden om van den Besitters Ackers te eyfschen, oft die met Wapenen en Oorloghs gheweldt dreyghen? *Liv. lib. 5.*

XVIII. Nae het ghemeyne recht tot de goederen / volght het ghemeyne recht tot de handelinghen en daden / 't welck oft simpelijck / oft onder seecker onderstellinghe oft conditie ghe ghheven werdt. Simpelijck en sonder bedingh werdt dit recht ghegheven tot soodanighe daden en handelinghen / daer door men verkrijght en verwerft de dinghen / sonder welcke men dit leven niet bequamelijck noch gevoeghlijck kan onderhouden. Want hier en werdt gheen eben soo groote noodtwendigheyt verepscht / als om een ander sijn goedt aen te tasten: want hier niet gehandelt werdt van't gheen gheschiedt teghens wille en danck van den Eyghenaer / maer van een wijse en manier om te verkrijghen met wille van de Eyghenaren: midts alleen dat het niet ghenoorloft sy door't stellen van eenighe Wet / oft t'samen-spanninghe sulcks te verhinderen. Want sulcke verhinderinghe en beletsel strijdt teghens de nature van ghesellighevdt en burgerlijcken omganck / in die dingen welcke ick gesept hebbe. Dat is 't geen 't welck Ambrosius noemt (1.) afsonderen van den omganck en gemeynen handel des ghemeynen Vaders, de vruchten die voor allen zijn uyt-ghestort te weygheren, en de ghemeynsame omganck van leven af te wenden en vervreemden. Want van overtollighe / en die alleen tot wellust en dertelheydt dienen / en handelen wy niet / maer van die dinghen / welcke dit leven verepscht / te weten / voedtsel / kleedinghe en medicijnen. *3. Offic. c. 7.*

[Vermeerderinghen. (1.) Plutarchus, in 't leven van Pericles, sept van de Megarensers: Sy beklaeghden sich hooghlijck, dat sy van alle Koopmanschap en Marckten, van alle Havenen die de Athenienfers besaten, wierden gheweert en af-ghedreven, teghens de rechten der volckeren. Seneca, *Epist. 87.* verhaelt hebbende het vers van Virgilius, wat yder Landt voor vruchten draeght / en watse weyghert voort te brenghen: Die dinghen zijn door de Landtschappen verdeylt, op dat den Menschen den Koophandel noodigh soude zijn onder hen-luyden, indien de een van den anderen onderlinghe wat moeste versoecken en af-vorderen. De selfde / *Natural. 5. 18.* Oock heeft hy alle volcken onder den anderen de commercien en handel gegheven, en heeft de volcken in plaetse wijdt van den anderen geleghen, onder malkanderen ghemenght. Siet hy Thuanus de klachten der Enghelschen over de Spangiaerden / *lib. 71.* in de Historie van 't Jaer 1580.

XIX. Soo segghen wy dan / dat alle Menschen recht hebben om dese dinghen voor een billijcke prijs te bekomen: uyt-ghenomen nochtans / indien de ghene / van welcken sulcks begeert werdt / die dinghen selfs behoeven en ghebreck hebben: ghelijck dan in hooghste gebreck 't verkoopen van broodt-koorn verboden werdt. [Cassiodorus, *Epist. 34.* De overvloedt van Broodt-koorn moet eerst en vol tot voordeel ghedyen den Lande daer het ghewassen is.] Nochtans betoont Ambrosius op de aen-ghetogen *Covar. var. resol. lib. 3. cap. 14 ibid. Text.*

gen plaetse / dat men selfs niet in den hooghsten noot de Vreemdelingen/ die men eens heeft in-ghenomen / mach uyt-jaghen / maer het gemeyne quaedt in 't ghemeyn te samen moet draghen en dulden.

XX. Maer om het sijne te verkoopen / en heeft men gheen billijck recht. Want een yder staet vry by hem selven voor te nemen en te stellen / wat hy wil verkrijghen oft niet. Alsoo wilden in ouden tijden de Nederlanders gheen Wijnen / noch andere vreemde Koopmanschappen toe-laten oft in-nemen. En seydt Strabo van de Arabische Nabatheen: Dat het gheoorloft is sommighe Koopmans waren by haer in te brenghen, doch sommighe niet. [Siet Crantzius Saxon. 11.]

Molin. disp. 105. Ægi. Reg. te act. superna. disp. 31. c. 2. n. 52. Cæs. 1. Bell. Gall. Strab. l. 16.

XXI. Onder dit Recht / daer wy van spreecken / houden wy dat mede begrepen is de vryheydt van Houwelijcken te versoecken / en te besluyten met de naeburighe Volcken / te weten / indien een Volck van Mannen elders uyt ghedreven zijnde / op andere plaetse aen-komt: want oft wel niet gantschelijck tegens de menschelijcke nature en strijdt sonder Vrouwe te leven / soo strijdt het doch tegens de nature van't meerder-deel der Menschen: want de onghehouwde staet past alleen den uytsteeckenden ghemoederen. Daerom de macht om Vrouwen sich te verkrijgen / den Mannen niet moet benomen werden. By Livius versoeckt Romulus tot de naeburen / dat sy gheen swarigheydt willen maken / menschen met menschen hare bloedt en gheslachte te vermenghen. En Canulejus by den selfden: Wy versoecken het Houwelijck, 't welck den Geburen en Vreemdelinghen pleeght ghegunt te werden. Door het recht der Oorloghe, sal de Overwinner met recht ten houwelijck nemen de Vrouwen, die hem met onrecht gheweyghert zijn, nae't oordeel van Augustinus. Doch de Burgerlijcke Wetten van eenighe Volcken / welcke den Vreemden het Houwelijck weygheren / steunen / oft op dese reden / dat ten tijde als die Wetten ghemaeckt waren / geen Volcken en waren die geen overvloedt van Vrouwen hadden / oft en handelen niet van allerhande Houwelijcken/ die recht-schapen zijn / dat is / welcke sekere gewisse effecten en vruchten van Burgherlijck recht voort-brenghen.

Lib. 1. *Lib. 4.* *De civitate Dei, lib. 2. cap. 17.*

XXII. Het ghemeyne recht tot seeckere handelingen en daden / uyt onderstellinge oft suppositie/ is/welcke eenigh Volck den vreemden en Wtheemschen sonder onderscheydt toe-laet en vergunt. Want indien als dan eenigh Volck werdt uyt ghesloten / soo gheschiedt het selfde onghelijck. Alsoo / indien erghens den Vreemden werdt toe-ghelaten te jaghen / te visschen / Paerlen te visschen / by Testamente te erven / hare goederen te verkoopen / oock al hebben sy gheen gebreck van Vrouwen / aen haer te houwelijcken/ soo en kan sulcks een Volck alleen niet geweygert werden / ten zy datter eenighe misdaedt zy voor-ghegaen: om welcke oorsaecke de andere Hebreen den Benjamiten ontnomen hebben / de macht van aen haer te moghen houwelijcken.

Vat. d. rel. 2. n. 2. 3. *Iud. 20.*

XXIII. Maer 't gheen wy gheseydt hebben van dinghen die toe-ghelaten zijn/ moet verstaen werden van sulcke dingen/ die toe-gelaten zijn uyt kracht van de natuurlijcke vryheydt / door geenderhande Wet noch wech-ghenomen

nomen zijn: en niet soo-se toe-ghelaten zijn/ door weldaedt de Wet ontbindende. Want in 't weygheren van weldaedt en is gheen onrecht gheleghen. Ende alsoo achten wy dat kan gheacteerdeert en over-een ghebracht werden / 't gheen Molina heeft aengheteeckent na Franciscus Victoria, als hem contrarierende. Disp. 105.

Wy ghedenckt dat oock ghedisputeert is / oft oock gheoorloft zy en XXIV.
wy stae / dat een Volck met het andere een verbondt maecke / dat het selfde Volck eenigerhande vruchten/ die elders niet en wassen / aen haer alleen sal verkoopen. Ick houde dat het geoorloft zy / indien dat Volck/ 't welcke die koopt/ willig zy die voor billicken prijs aen anderen te verkoopen. Want daer en is anderen Volckeren niet aen gelegen/van wien sy koopen die dinghen / die de nature begheert. Doch de winste kan een yder den anderen onverbeurt onderscheyden / insonderheydt soo daer reden en oorsaecke toe zy / als indien 't Volck / welck sulcks heeft bedonghen / het andere Volck in sijn beschermínghe aenghenomen heeft / en daer toe moet kosten doen en aenwenden. En soodanige op-hoopinge met sulcken meyninghe ghedaen / als ick gheseydt hebbe / en strijdt niet teghens het recht der nature / al-hoe-wel sy somwijlen door burgherlijcke Wetten / om gemeyn profijts wille / pleeght verboden te werden.

Het derde Capittel.

Van de oorspronckelijcke verkrijginghe der Goederen: Alwaer van de Zee en de Rivieren gehandelt wert.

I. Dat de oorspronckelijcke verkrijginge geschiedt door deelinge, oft door in-neminge.
II. Andere manieren werden verworpen, als vergunninge van het onlichamelijck recht.
III. Oock de affonderinghe.
IV. Inneminge is tweederley, tot het Rijck, of tot beheerschinghe: welcke onderscheyt verklaert werdt.
V. Dat de inneminge der beweghelijcke goederen door Wet kan voorgekomen werden.
VI. Op wat recht ghegrondet zy de beheerschinge der jonge Kinderen, en der kranckzinnighen.
VII. Dat de Rivieren konnen in-ghenomen werden.
VIII. Oft oock de Zee kan in-ghenomen werden.
IX. Dat eertijts in de deelen des Roomschen Rijcks sulcks niet gheoorloft was.
X. Dat het nochtans tegens de nature niet en is in een ghedeelte der Zee, welcke van 't Landt soo veel als besloten is.
XI. Op wat wijse soodanighe in-neminghe gheschiede, en hoe langhe datse dure.
XII. Dat soodanighe inneminge geen recht en gheeft, om te moghen onschadelijcke door-tochten beletten.
XIII. Dat men het ghebiedt over een ghedeelte der Zee mach in-nemen, en op wat wijse.
XIV. Dat men uyt ghewisse oorsaecken tol mach op-legghen, den ghenen die ter Zee varen.
XV. Van verbonden, door welcke eenighe Volcken verbieden buyten sekere Limiten te varen.
XVI. Of de loop van de Riviere verandert zijnde, het gebiedt mede verandert: werdt met onderscheydt verklaert.
XVII. Wat men daer van houden sal, indien de gantsche Diepte en Gracht verandert zy.
XVIII. Dat somtijdts de gantsche Riviere tot de Landt-streke behoort.
XIX. Dat de verlaten goederen den Aen-nemer toe-komen, ten zy dat het Volck eenige algemeyne beheerschinge heeft in-ghenomen.

I. DOor particulier en byſonder recht/werdt pet het onſe door oorſpronckelijcke verkrijginge / oft door af-vloeyende oft af-komende. Eertijdts als het gantſche menſchelijcke gheſlachte by een vergaderen konde / ſoo heeft de oorſpronckelijcke verkrijginghe oock door deelinghe konnen gheſchieden / als wy geſept hebben/ maer nu alleen door in-neminghe.

II. Yemandt mocht mogelijck segghen / dat oock door toe-latinge van dienſtbaerheydt / door ſtellinghe van pandt / pet oorſpronckelijcks verkreghen werdt: maer die 't recht inſiet / ſal bevinden dat ſulcks gheen nieuw recht is / als alleen in de wijſe en maniere: want in kracht ſelfs was het in de beheerſchinghe des Heeren en Eyghenaers begrepen.

III. Paulus de Rechts-gheleerde reeknt dit oock onder de oorſaken van verkrijginge / welcke ſchijnt alder-meeſt natuurlijck te zijn / indien wy pet ſelfs hebben te wege gebracht/dat het in de nature zy/ dat is/ ſo wy ſelfs pets ghemaeckt / te weghe ghebracht / oft ſijn weſen ghegeven hebben. Maer aenghesien niets natuurlijcker wijſe ontſtaet oft voort-komt / als uyt ſtoffe die te voren al was / welcke ſtoffe / indienſe ons eyghen was/ ſoo ſal de beheerſchinghe en eyghendom blijven en volharden/ na dat die gedaente daer is in gebracht/ en haer die geſtalte gegeven: indienſe niemandt te voren eygen was/ ſal deſe verkrijginge behooren tot de ſoorte van in-neminge: indienſe eens Vreemden is / ſal hier nae blijcken/ dat ſulcks voor ons alleen niet verkreghen werdt.

L. poſſideri. §. genera. D. de acq. poſſ.

IV. Staet ons dan nu te beſien van de in-neminghe / welcke nae die eerſte tijden de eenighe natuurlijcke wijſe is van verkrijginge / oft die oock de oorſpronckelijcke zy. Onder die dinghen die eyghentlijck niemandt toe-behooren/zijn twee dingen/ welcke konnen in-genomen en aenbaerdet werden / te weten / het Rijck / en de beheerſchinghe oft eygendom/ voor ſoo veel die van het Rijck onderſcheyden is. Seneca heeft beyde deſe dinghen aldus uyt-gedruckt: (1.) De macht over alle dinghen behoort den Coningen toe, den eygendom aen een yder in 't particulier. Dion Pruſæenſis, op deſe wijſe: De Landtſchap behoort de Burgherſchap toe, doch des niet-te-min beſit daer in een yder het ſijne. Het Rijck heeft gemeynlijck tweederley ſtoffe die hen onderworpen is: voor eerſt de Perſoonen/welcke ſoorte ſomwijlen alleen ghenoeghſaem is / als in een heyrkracht van Mannen / Vrouwen / Kinderen / die nieuwe woonplaetſe ſoecken: de andere ſtoffe of tweede materie / is de plaetſe / welcke gemeenlijck het Territorium, de Landt-ſtreke ghenaemt werdt. Doch al-hoe-wel ghemeenlijck en veeltijdts het Rijck en de beheerſchinghe door een eenige en de ſelfde daedt pleghen verkreghen te werden / ſoo zijnſe nochtans onderſcheyden. [Derhalven men oock by Apollodorus ſiet / dat de Landen ſoo wel van Arcadien, als Attica, ghedeylt waren / en een niet-te-min het gantſche Rijck en ghebiedt behielt.] Daerom de beheerſchinge niet alleen aen den Burgeren / maer oock aen den Vreemden komt / het Rijck blijvende by den ghenen/ by welcken het te voren was. Siculus in ſijn Boeck van de deylinghe der Ackeren/ ſeydt: De Autheurs van de aen-

Oration. 31.

wijſin-

wijsinge en deylinghe, also de Ackeren der Colonien, en nieuwe plantingen der Burgeren, niet strecken oft toe-langen konden, die sy uyt de naeburige Lant-streecke en Jurisdictien genomen hadden, hebben syse wel den toe-komenden Burgheren der Colonien aenghewesen, maer de Jurisdictie over die Landen die haer aengewesen waren, is gebleven by den genen uyt welckers Lant-streke die genomen waren. Demosthenes in sijn Oratie van Haloneſus, noemt de Ackeren / welcke den genen toe-behoorен / dien de Lant-streke toe-komt: EGKTAEMETA, die daer buyten toe behoorен / KTAEMETA.

[Vermeerderingh. (1.) De plaetse is in't 7 Boeck van de weldaden/ cap. 4. Volght in 't 5 cap. De Coningh besit alle dinghen door heerschappye en ghebiedt, yder in 't particulier door beheerschinghe. En cap. 6. De Keyser heeft het alle: De Fiscus heeft alleen particuliere en sijn eygen goederen. Symmachus, *lib. 10. Epist. 54.* Ghy-lieden regeert het alles, maer laet een yder het sijne. Philo: De Coninghen, hoewel sy Heeren zijn van alle dinghen, die binnen haer ghebiedt zijn, oock van die dingen, welcke van den particulieren beseten werden; nochtans schijnen sy maer die dingen te hebben, welcke sy haren Verforghers en Rentemeesters bevelen om uyt te deylen, van welcken sy de jaerlijckschе inkomsten ontfanghen. Plinius Panegyrico: Eyndelijck is het rijcke der Princen grooter als sijn Erfgoedt oft Patrimonie.]

V. Maer in een plaetse welckers Rijck nu aenghevaert en in-ghenomen is / hebben wy hier boven ghesepdt / dat het recht van roerende goederen aen te tasten / door Burgherlijcke Wet kan voor-gekomen werden: want dit recht komt uyt het toe-latende recht der nature/en niet uyt het ghebiedende / dat het alle tijdt soude ghevorloft zijn: want de menschelijcke ghesellighepdt sulcks niet en verepscht. Indien pemandt sept/ dat het schijnt een recht der Volckeren te zijn / sal ick antwoorden / al isser schoon dat in eenigh deel van de Werelt sulcks in 't ghemeen alsoo aenghenomen sy / oft aenghenomen gheweest sy / dat het nochtans gheen kracht heeft van verdragh onder de Volckeren/ maer dat het is het burgher-recht van veele Natien onder haer verdeylt / het welck van yder Natie op haer selven kan af-ghescha ft werden. Soo zijnder noch veele andere dinghen / de welcke de Rechts-gheleerde noemen / 't recht der Volckeren / als ghehandelt werdt van de deelinge der goederen / en verkrijginghe der beheerschinghe.

VI. Dit moet oock waer-genomen werden/ indien wy alleen het natuurlijcke recht aensien / dat gheen beheerschinghe plaetse heeft / als in den ghenen / die reden en verstandt ghebruyckt. Maer het recht der Volckeren / heeft om het ghemeene profijt in-ghevoert / dat oock de jonghe Kinderen / en onsinnighe Menschen moghen beheerschinghen ontfanghen en behouden / het menschelijck ghesla chte ondertusschen gelijck als haren Persoon ophoudende oft representerende. Maer doch de menschelijcke Rechten konnen veele dinghen instellen die buyten de nature zijn/ maer niet met allen dat daer tegen sy. Daerom de beheerschinge/welcke upt gunste tot de jonghe Kinderen / en den ghenen die haer ghelijck

zijn door consent en toe-stemminghe der Volckeren / die wat beschaefde-lijcker leven / is in-gevoert / die bestaet binnen de eerste daedt / soo men in de Schoolen spreeckt / ende kan tot de tweede daedt niet ghereycken / dat is / behoort alleen tot hebben van 't recht / en niet om dat door hem selven te ghebruycken / noch in 't werck te stellen. Want de verbreeminghe / en soo daer eenighe andere dinghen meer van ghelijcker nature zijn / beslupten in hare eyghen nature een daedt / van wille die verstandt ghebruyckt / welcke in soodanighe Persoonen niet zijn kan. Waer toe men niet qualijck mach passen het seggghen des Apostels Pauli, dat een minder-jarighe onder Hooghdije staende / al is hy Heere van sijns Vaders goederen / soo lange als hy minder-jarigh is niet en verschilt van den dienstknechten / te weten / in 't oeffenen van sijn heerschappije. Wy hebben hier voren begonnen van de Zee yet wat te seggghen / 't welcke wy nu moeten volepndigen.

Gal. 4. 1.

VII. De Rivieren hebben konnen ingenomen werden / al ist datse noch boven / noch beneden in de Landt-streecke besloten zijn / maer met het bovenste en benedenste water / oft met de Zee te samen aen een hanghen. Want het is ghenoegh dat het meeste gedeelte / dat is / de zijden door de oeveren besloten zijn / en dat de Rivière in aensien van de aenlegghende Landen een geringes is.

VIII. Op sulcker wijse schijnt dat ock de Zee heeft konnen ingenomen werden / van den genen die de Landen aen beyden zijden besittet / al ist datse van boven open is / als een boesem oft Inham / oft van boven en van onderen open als een vaert / strate / oft engen door-gangh / als maer 't gedeelte der Zee soo groot niet en is / dat het met de Landen vergeleken zijnde / niet kan schijnen een gedeelte van de selfde te zijn. En 't geen een volck oft Koningh wy staet / dat schijnt ock aen twee oft drie wy te staen / indien sy te samen met malkanderen de tusschen-gheleghen Zee hebben willen aenvaerden en in-nemen. Want op sulcker wijse zijn de Rivieren / die tusschen twee Volckeren vloepen van alle beyde ingenomen / en daer nae gedeelt.

IX. Men moet bekennen / dat in de deelen den Roomschen Rijcke bekent / van de eerste tijden af tot op de Keyser Justinianus toe / der Volckeren recht geweest is / dat de Zee van niemandt ingenomen noch aengevaert soude werden / selfs soo veel het recht van te visschen aengaet. En moet men niet lupsteren nae de ghene / die meynen / als in de Roomsche rechten de Zee werdt ghemeyn ghenoemt / dat men dat moet verstaen den Roomschen Burgheren ghemeyn. Want voor eerst soo zijn de voorden soo generael en alghemeyn / datse dese restrictie en inbindinghe niet konnen lijden. Want als in 't Latijn de Zee gesepdt werdt allen gemeyn te zijn / verklaert Theophilus dat in 't Griecksch ghemeyn allen menschen. Ulpianus heeft gesepdt / dat de Zee van naturen allen open staet / en alsoo allen toe-komt ghelijck als de lucht voor allen is. Celsus sepdt / dat het gebruyck van de Zee ghemeyn is allen menschen. Daer-en-boven soo onderschepden de Rechts-gheleerde klaerlijck de dinghen die den volcke ghe-

L. Quædam D. de rer. divis. Instit. de rer. divis. §. 1.

L. vendit. eom præd. L. littore D. nequid in loco publico. de rer. divis. §. 1.

ghemeyn zijn / onder welcke oock de Rivieren zijn / van dese ghemeyne dingen. Soo lesen wy in de Institutien: Eenige dingen zijn nae 't recht der naturen allen ghemeyn, sommige zijn publijcque dinghen: Nae 't recht der naturen zijn allen ghemeyn dese dinghen, de Lucht, het loopende Water, de Zee, en dien-volghens mede de Oevers en Stranden der Zee: maer alle Rivieren en Havenen dat zijn publijcque dinghen. Welcke dan Theophilus verklaert/ ghemeen allen menschen; Publijcq, seydt hy / dat is den Roomschen volcke toebehoorigh. [Michaël Attaliates: Eenige dingen behoorен allen toe/ ghelijck de Lucht/ het vlietende en stroomende Water / als de Zee / en Oever der Zee.] Maer oock van de Strandt en Oever heeft Neratius gheseydt/ datse niet alsoo publijcq zijn/ als die dingen welcke eyghen goedt en patrimonie des volcx zijn / maer als die dinghen/ welcke eerst van de nature voort-ghebracht zijn / en noch onder niemandts beheerschinge gekomen zijn / dat is / selfs niet onder de macht van eenigh volck: [In Basilicorum Eglogis, *Lib. 1. tit. 1. cap. 13.* De stranden zijn in aller macht. Siet oock *Lib. 53. tit. 6*] Met welcke antwoordt schijnt te strijden 't geen Celsus schrijft: De stranden daer over het Roomsche volck het ghebiedt heeft, houde ick dat des Roomschen volcks zijn: maer dat het gebruyck van de Zee allen menschen gemeyn is. Maer het schijnt dat men dese beyde alsoo soude konnen accorderen / indien wy seggen dat Neratius spreeckt van de strandt / voor soo veel 't ghebruyck der selfder / noodigh den varenden oft voorby-varenden: Maer dat Celsus van de selfde spreeckt voor soo veel de selfde tot nuttigheydt aenghenomen werdt / te weten / tot een blijvende woon-huys: 't welck Pomponius ons leert/ dat men van den Recht-heer moste verkrijgen / ghelijck mede het recht van in de Zee te bouwen / in een deel der Zee nae by de strandt / en 't welcke onder de strandt gereeckent en begrepen werdt.

L. Quod in littore. D. de acq. dom. D. l. littore. D. nequid in loco publico.

L. Quamvis. D. de acq. dom.

X.

Dese dinghen/ al-hoe-welse waerachtigh zijn/ soo komt het nochtans niet uyt natuurlijcke reden / maer uyt instellinghe voorz / dat de Zee op sulcker maniere als wy geseydt hebben/ niet ingenomen is/ oft oock niet recht niet kan ingenomen werden. [Met welcke instellinge de Enghelsche sich oock hebben behulpen tegens de Deenen / als te sien is by den treffelijcken Camdenus onder 't Rijck van Elizabeth, Anno 1600.] Want een Rivier is oock publijcq / ghelijck wy weten / en nochtans het recht van te visschen in een uytwijck en omkeer der Rivieren / mach van een particulier persoon ingenomen werden. Oock soo heeft Paulus gheseydt van de Zee/ indien het eygen recht der Zee yemandt toe-komt/ dat dien oock toe-komt het verbodt Utpossidetis. Dewijl dese saecke nu tot geen publijcq/ maer een particulier stuck behoort / alsoo daer gehandelt wert van 't recht van ghenieten en ghebruycken/ 't welck uyt een particuliere saecke / en niet uyt een publijcque eenen toe-komt: alwaer hy buyten twijffel handelt van een (1.) kleyn gedeelte der Zee / welcke in-ghelaten werdt in particulier stucke Landts / als men leest dat van Lucullus en anderen gedaen is. (2.) Valerius Maximus schrijft van C. Sergius Orata: Hy heeft voor hem selven eygen particuliere Zeen bedacht, door lage dellin-

L. Si quisquam D. de diverss. temp. præscrip. L. sane. D. de Injuriis. Lib. 9. c. 1.

gen en water-poelen de water-baren onderscheppende en in-latende. Doch dit selfde heeft daer nae de Keyser Leo teghens de advisen der oude Rechts-geleerden tot de voor-posталen en inhomsten van den Bosphorus van Thracien upt-gestreckt / dat die ock met eenige schuttinghen en als sassen besloten/ en alsoo in 't particulier ge-eygent honde werden. [Siet Leonis Novellas, 17. 102. 103. 104. Arsaliates Pragmaticor. *Lit 95.* Harmonopylus, *Lib. 2. tit. 1.* §. Peri Prothyroôn. Siet ock den voortreffelijcken Iacobus Cujacius, *Obser. 14. 1.*] Indien dan aen gronden en Landen van particuliere persoonen een ghedeelte der Zee kan toe-komen / voor soo veel dat als binnen gesloten is/ en ock soo kleyn / dat het moge voor een ghedeelte van de grondt gerekent werden / en het recht der nature strijdt daer niet teghen / dat sulcks niet sonde geschieden; waerom en sal ock niet het ghedeelte der Zee / 't welck tusschen de Stranden en Oeveren besloten is / dat Volck / of die Volckeren konnen toe-komen / den welcken die Stranden en Oeveren toe-behoozen / als dat ghedeelte der Zee teghens de Landt-streecke vergheleken zijnde / niet grooter en is / als een uptwijck oft bocht der Zee / vergheleken teghens de groote van een particuliere Hof-stede? En dat het hier in niet en hindert / dat de Zee niet van allen kanten ingheslooten werdt / kan af-genomen werden upt het Exempel van een Riviere / en upt het Exempel van de Zee / tot een Landt hof inghelaten en gheleydet. Maer veele dingen welcke de nature toe-laet/heeft het recht der Volckeren upt eenige ghemeyne over-eenstemminghe komen verbieden. Derhalven in welcke plaetsen sulck een recht der Volckeren in ghebruyck en kracht gheweest is / en door ghemeyn consent niet en is af-gheschaffet / aldaer en sal / schoon een kleyn ghedeelte van de Zee / alwaer het ock besloten / en meesten-deele binnen sijne Oeveren/niet komen onder het eygen recht van eenigh Volck.

L. Injuriarum circa fin. D. de injuriis.

[Vermeerderinghen. (1.) Salustius seydt: Dat van veelen particulieren Berghen af-gevoert, en Zeen bebouwt zijn. Horatius, *Odar. lib. 2. Carm. 18.*

Het ruyschend' water van de Zee,
In Baeyen doet ghy wijcken:
De Visch door Dam en Dijcken mee
Beklemt werdt in haer wijcken.

En 3 Boeck *1. Carm.*

Vellejus Paterculus seydt: Dat men groote steenen en Dammen in de Zee gheworpen heeft, en door de onder-graven en uyt-gehoolde Bergen de Zee in-gelaten. Seneca in de Extracten der controversien, *lib. 5. contr. 5.* De Zeen werden wech gedreven en verschoven, door 't inwerpen van groote steenen en swaerten. Plinius van de Aerde / *lib. 2. cap. 33.* Sy werdt van de Wateren uyt-ghehoolt en af-ghespoelt, op dat wy de Zee mochten in-laten. Lampridius, in 't leven van Severus, seydt / datter ontsichlijcke staende wateren door het in-laten van de Zee ghemaeckt werden. Cassiodorus, *lib. 9. cap. 6.* Met wat grooter Dammen zijn aldaer de palen der Zee bequamelijck aen-

aengegrepen/ hoe wijt is de Aerde tot in de Ingewanden der Zee voort-gheset? Tibullus:

De Dam besluyt de woeste en onghetemde Zee,
De Visch daer in, veracht des onweers woeden mêe.

Van sulcke Visch-dijcken der Zee/ handelt Plinius, *lib. 31. cap. 6.* Columella, van de Landt-bouwerije/ *lib. 8. cap. 16. 17.* daer onder anderen staet/ dat de leckernije der Rijcken de Zeen en Neptunus selfs geboeyt en op-ghesloten hebben. Desgelijcks sept oock Ambrosius, Hexameron, *lib. 5. cap. 10.* en van Nabuth cap. 3. Martialis op eenighe plaetsen.

(24) Varro seydt van Lucullus: L. Lucullus, als hy ontrent Napels een Bergh door-ghegraven hadde, en de Rivieren uyt der Zee in sijne Visch-dijcken in-gelaten hadde, welcke door ebbe en vloedt op en af loopen konden, soude hy 't selfs met die vissscherije Neptunus niet hebben nae-gegeven. Plutarchus in des selfs leven: Als hy de kreken der Zee/ en speuyen vol Visschen rondtsom sijne Landt-hoven geleydet hadde/ en selfs in de Zee eet-salen timmerde/ Plinius, *lib. 9. cap. 54.* Lucullus ontrent Napels hebbende een Bergh upt-ghehouwen/ heeft met grooter kosten/ als hy de Hof-stede getimmert hadde/ door een op en af-loopende stroom en spuye de Zee in-gelaten. Om welcker oorsake hem de Groote Pompejus noemde Xerxes Togatus, Xerxes die den Tabbaert droegh.]

Doch moet oock waer-ghenomen werden/ allwaer 't dat in sommige plaetsen dat recht der Volckeren van de Zee niet ware aengenomen/ oft oock af-geschaft/ dat nochtans alleen daer upt/ dat een Volck het Lant heeft in-ghenomen/ niet kan besloten werden/ dat de Zee mede is in-ghenomen: en dat de daedt des ghemoedts daer toe niet ghenoegh en is/ maer dat daer toe een uptwendighe daedt verepscht werdt/ waer upt die in-neminghe moge verstaen en af-genomen werden: doch dat daer nae/ soo de possessie upt sulck in-nemen ghesproten/ verlaten werdt/ dat als dan de Zee wederom keert tot hare oude nature/ dat is/ tot het gemeyne ghebruyck: 't welck Papinianus gheantwoordt heeft van de onbebonde strandt/ en van het visschen in den inwijck van de Rivière. XII. *L. præscriptio. D. de usur.*

Dat is seker/ dat de ghene die de Zee in-ghenomen heeft/ de ongewapende en onschadelijcke Schip-vaert niet kan beletten/ dewijl selfs sulcke door-tocht te lande niet mach verboden werden/ de welcke doch pleeght min noodtwendigh/ en meer schadelijck te zijn. XIII. *Thucyd. l. 7.*

Maer dat alleen het ghebiedt over een gedeelte der Zee/ sonder eenigh ander eygendom soude in-genomen werden/ heeft lichter konnen voortganck hebben/ (1.) en ick achte dat het recht der Volcken/ daer van wy ghesproken hebben/ daer teghen niet en strijdt. De Argiven hebben eertijts over de Athenienscrs sich beklaegt/ dat sy de Spartanen/ vyanden zijnde van de Argiven/ door hare Zee hadden laten varen; als oft daer door 't verbondt ware verbroken/ waer in besproken was/ dat het een Volck/ de Vyanden van 't andere niet soude laten passeren door de plaet- *Bossius tit. de aquis n. 36. allegans Bal. Lepsoli. & alios.*

Vide l. unicam C. de Classius l. 11. Thucyd. l. 4. plaetsen van sijn gebiedt. Ende in 't jaerlijcksche bestandt der Peloponesische Oorloghe / werden den Megarensen toe-gelaten te bevaren de Zee/ welcke behoort tot hare en haerder Bondtghenooten landen. Dion Cassius seydt: Alle de Zee welcke tot het Roomsche Rijck behoort, *lib. 42.* Themistius seydt van de Roomsche Keyser / Dat hy de Aerde en de Zee hem onderworpen heeft. Oppianus tot den Keyser: De Zee dobbet sich onder uwe Wetten. En Dion Prusæensis, in de tweede aenspraecke aen die van Tharsen / seydt dat van Augustus veele dinghen die Stadt waren vergunt / onder anderen / recht over de Rivier Cydnus, en 't naeste gedeelte der Zee. *Lib. 4.* En by Virgilius lesen wy: Die d'Aerd' en Zee te saem met vol gebiedt bestieren. By Gellius staet: De Rivieren, welcke in de Zee, soo wijdt het Roomsche Rijck streckt, vlieten. Strabo vertelt dat die van Marsilien grooten buyt bekomen hebben / als sy door Scheep-strijden overwonnen hadden / de ghene die haer te onrechte over 't recht ter Zee questie en verschil maeckten. *Lib. 12.* De selfde seydt mede / dat Synope over de Zee gheregeert heeft tusschen de Cynneesche Eylanden. Doch soo schijnt dat het gebiedt over een ghedeelte der Zee op de selfde wijse verkreghen werdt/ gelijck als andere Rijcken/ dat is / als wy hier vooren gheseydt hebben/ ten aensien van persoonen / en ten aensien van de Landt-streecke. Over de persoonen/gelijck als wanneer een Vloot schepen/welcke is een Heyrkracht ter Zee / sich tot eenighe plaetse onthoudt: Ten aensien van de Landt-streecke/ voor soo veel als van 't Landt konnen gedwongen werden / de ghene / welcke sich onthouden in de naeste deelen der Zee / niet minder als oft sy op 't landt verkeerden en gevonden wierden.

[Vermeerderingh. (1.) Philo, van de Koninghen: Sy hebben oock de Zeen in getale ontelbaer, in grootte oneyndelijck en onmetelijck tot de Landen gevoeght. Lycophron: De Scepter over Aerde en Zee, en der Rijcken schatten. Virgilius:

Voor 't water van de Zee welck vloeyt om 't aerdtsche dal,
Tot haer behoude Soon u Thetys koopen sal.

Iulius Firmicus: De heerschappijen van Zee en Aerde besittende. Nonnus: Beroë hadde de Zee onder haer gebiedt. De Landt-palen van de Rijcken van Sweden / zijn in 't midden van de Orizund / seyt Iohannus Magnus in de beschrijvinge der Bisschoppen van Upsalen/ Cap. 15. Curtius seyt van Tyrus: Sy heeft niet alleen de naeburighe Zee, maer werwaerts hare Vloten ghekomen zijn, onder haer gebiedt ghebracht. Daer van komt het spreeckwoordt by Festus: *Tyria Maria*, Tyrische Zeen. Isocrates seydt van de Lacedemoniers en Athenienſers: Soo ist geschiedt dat beyde dese steden hebben verkregen die Landen, welcke gelegen waren aen de Zee, die sy waren besittende, en hadden veele steden die haer onderdanigh waren. Demosthenes in *Philippica 2.* van de Lacedemoniers: Sy hadden de gantsche Zee in, en de Landen. De ghene die 't leven van Timotheus beschreven heeft: Dit gheschiedt zijnde, hebben de Lacedemoniers op-ghehouden van hare

hare langhdurige strijdigheydt, en hebben van selfs de overighe macht van 't gebiedt ter Zee, den Athenienseren toe-gestaen. De Schrijver van het Redes van Halonesus, welcke is onder de Oratien van Demosthenes, spreekende van Philippus van Macedonien: Hy en soeckt anders niet, als van ons gheselt te werden in 't besit der Zee, en van ons een bekentenisse uyt te persen, dat wy sonder hem selfs de bewaringhe der Zee niet konnen behouden. De Keyser Iulianus seydt van Alexander, dat hy met die meyninge Oorloge berocket heeft / dat hy Heer mochte werden van de Aerde en gantsche Zee. Des selfs naevolger Antiochus Epiphanes, by Gorionides: Zijn niet de Aerde en de Zee mijne? Theocritus, van een ander sijn naevolgher Ptolomeus:

Hy heerschet wijdt en zijd te Water en te Lande.
Item: De Stroomen passen selfs op Ptolemæi hande.

Het is tijdt dat wy komen tot den Romeynen: Tot Scipio Major seydt Annibal by Livius: De Carthaginienfers blijven besloten binnen de Stranden van Africa: U-lieden, Godt-wouts, sullen wy sien oock de uytheemsche Rijcken te Lande en ter Zee regeeren. Claudianus, van den Jonghen Scipio:

Als hy om s' Vaders doodt te wreken, 't Spaensche Meyr
Deed' buygen onder 't jock van sijn manhafte Speer.

Soo noemen de Romeynen doorgaens de binnen-Zee hare Zee/ Salustius, Florus, Mela, en andere. Maer Dionysius Halicarnassensis voeghter noch meer by: Het Roomsche volck regeert over de gantsche Zee, niet alleen over de zee, welcke is binnen de Columnen van Hercules, maer oock over den Oceaen, soo verre als die bevaren wert. Dion Cassius seydt van de selfde: Sy regeeren by-nae over alle Landen en Zeen. Appianus in sijn Voor-reden / beschrijvende de grootheydt van 't Roomsche Rijck / stelt onder het selfde de Pontus Euxinus, Propontus, Hellespontus, de Ægeische, Pamphilische en Ægyptische Zee. Pompejus is gegeven 't gebiedt over de gantsche Zee/ welcke binnen de Columnen van Hercules is / soo als Plutarchus en Appianus verhalen. Philo teghens Flaccus: Nae dat het Huys en Gheslachte der Keyseren het gebiedt over de Aerde en de zee bekomen heeft. Van Augustus seydt Ovidius: De zee sal hem oock dienen. Een opschrift tot sijnder eeren / seydt: Den Aerdtbodem en de zee bevredight hebbende, heeft Augustus den Tempel van Janus Quirinus drie-malen gesloten, vrede te Lande ende ter zee verkreghen hebbende, soo Sueronius betuyght/ de welcke van den selfden seydt: Hy heeft een Scheeps-vlote tot Misenen, ende een andere tot Ravenna gheleydt, tot beschermínghe van de boven en beneden zee. Valerius Maximus seydt tot Tiberius: De over-een-stemminghe van Menschen en Goden, heeft ghewilt dat het Regiment over zee en over Aerde by u soude zijn. Van den selfden seydt Philo: Die onder sijn ghebiedt be-

greep de Aerde ende de zee. De selfde van Cajus Tiberii nae-volger: Cajus die na de doodt van Tiberius, alle het gebiedt over Aerde en over zee aenghenomen heeft. Josephus noemt Vespasianus een Heere der Aerden en des Zees: Het selfde recht schrijft oock Aristides, in veele plaetsen toe aen Antoninus. Procopius vertelt, dat de Beelden der Keyseren gemaeckt wierden, houdende de Werelt, om dat haer de Aerde en de zee onderworpen was. Nicetas Patricius, behouder van den Adriatischen Oever, in sijn Brief aen Ludovicus II. Constantinus Monomachus werdt in de Historie genaemt, Keyser en Heer der Aerde en der zee. En onder de Themata, dat is, Provintien des Roomschen Rijcks, werdt oock de Egeïsche Zee gheselt. Procopius, *Gotthic. 3.* vertelt, dat de Francken over de Zee by Marsilien, en daer ontrent geregeert hebben. Van het recht der Venetiaensche Republijcque, siet Paruta, *lib. 7.* En een eygen Historie van de Usochen. By dese kan men voeghen de jongher Rechts-geleerde *C. ubi periculum de Electis in 6. Bartolus, Angelus, Felinus C. ad liberandum in principio: de Judiciis Baldus ad titulum Digestorum de rerum divisionibus col. 2. Afflictus in tit. quæ sint Regalia Cacheranus decisione Pedemontana 155. n. 4.* daer hy uyt Baldus seydt, dat de gheheele Werelt dit recht ghebruycht, *Albericus Gentilis advocationis Hispanicæ 1. 8.*]

XIV. Daerom en sal die niet teghens het recht der nature, oft der Volckeren doen, die op hem ghenomen hebbende den last van de Schip-vaert te beschermen, en bevryderen voor Nacht-vyeren, en baken van droogh-ten en platen, den Varenden eenigen billijcken tol af-vordert. (1.) Soodanigh by den Romeynen eertijdts geweest is den tol aen de Roode Zee, tot verhaal van de onkosten der heyrkracht te Water, tegens de uyt-loo-
Plinius lib. pinghen der Zee-roovers: En 't geen die Byzantiers in de enghte van
19.4. Pontus: (2.) En 't geen eertijdts de Athenienssers, nae datse Chrysopo-
Strabo l. 17. lis hadden in-ghenomen, in de selfde Pontus ghevordert hadden, gelijck Polybius beydes vertelt: En gelijck 't gene Demosthenes seyt, (3.) dat de selfde Athenienssers eertijdts in de Hellespontus ghenomen hebben; en Procopius in sijn geheyme Historie, seydt, dat tot sijnen tijden de Roomsche Keysers namen.

[Vermeerderingen. (1.) De Rhodiers hebben eertijdts Haven-geldt ghenomen van de Eylanden, oock van weghen de vyer-bake by Alexandrien, soo Ammianus ghetuyght, *lib. 22.* Van de Venetianen die in Gallia zijn, seydt Cæsar: In een grooten en openen aenloop der Zee weynigh Havenen tusschen beyden zijnde, welcke sy besitten, hebben syse by-nae alle die de selfde zee gebruycken, onder tribuyt. Florus, van den Romeynen: Het edele Volck schaemde sich dat de zee haer ontnomen, de Eylanden gherooft zijnde, sy moesten tribuyt geven, welcke sy plachten anderen op te leggen. Plinius, *lib. 6. cap. 22.* vermaent van eenen Annius Plocanus, die den tol van de Roode Zee gepacht hadde van de Fiscus: De selfde in 't volgende capittel, spreeckende van de Zee daer men nae Indien vaert, seydt: Men vaert alle Jaren daer henen, mede nemende eenighe benden Schutters te schepe: want de Zee-roovers maecken die Vaert seer onveyligh. Siet by Camdenus

denus in de Hiſtorie van Elizabeth, Anno 1582. en 1602. treffelijcke Hiſtorien / de maniere van den Tol belanghende.

(2.) Herodianus in 't leven van Severus, vermaent van den tol van Byzantien; Procopius vermelt oock ſoo in ſijn ghemeynte / als ſecrete Hiſtorie / van den tol in Helleſpontus, en van den nieuwen in de enghten van de Euxiniſche Zee / en in de ſtrate van Byzantien. Theophanus ſeyt / dat den ontfangh van den Byzantintijnſche tol was aen 't Blanchariaenſche Huys / en van Helleſpontus tot Abydon. Agathias, *lib. 5.* noemt den Abydeenſchen / een tol van thienden. Irene heeft den ſelfden vermindert. De Keyſer Immanuel Comnenus heeft eenighen Kloosteren ghegheven de opkomſten upt der Zee / ſoo Balſamo leert op den 4 Canon, van het Concilium van Chalcedon, en op den 12 Canon des 7 Synodi.

(3.) De ſelfde ſeyt ter ſelfder plaetſe / dat de Athenienſers Byzantium ghenomen hebbende / meeſters van de Zee ghewoorden zijn. Ulpianus Scholiaſtes ſeydt / dat daer de thiende Penningh betaelt werde.]

XV.

Men vindt Exempl'en van verbonden / waer door het een Volck ſich verpticht aen het ander / niet te varen bupten ſekere limiten. Soo waren eertijdts de Coninghen / woonende omtrent de Roode Zee / verdraghen met de Coninghen van Egypten / dat de Egyptenaers op die Zee niet ſouden komen met eenigh langhe Schip / en met Laſt-ſchepen niet meer als een ſterck. Alſoo was ten tijden van Cimon belieft tuſſchen de Athenienſers en Perſen / dat gheen ghewapent Schip upt Meden varen ſoude tuſſchen de Cynadiſche Eplanden en Chelidonia: En nae den ſlagh by Salamine, tuſſchen de Cyaneas en Phaſelis. In het jarige beſtant van de Peloponneſiſche Oorloghe / dat de Lacedemoniers niet ſouden varen met langhe Schepen / maer met andere Schepen / die niet meer voeren konden als vijf hondert talent-ponden: Ende in 't eerſte verbont dat de Romeynen / terſtont nae datſe de Coninghen upt-ghedreven hadden / met de Carthaginienſers hadden ghemaeckt / (1.) was veraccordeert / dat noch de Romeynen / noch der Romeynen Vondtghenooten bupten het ſchoone Hooft, oft uptſtekende Caep / varen mochten / ten ware datſe door onweder oft gewelt der vyanden daer bupten gedreven wierden: die door gewelt gedreven / daer komen ſouden / ſouden niets nemen als het geen ſy noodigh hadden / en binnen den vijfden dagh vertrecken. (2.) Ende in het tweede verbondt / dat de Romeynen bupten het ſchoone Hooft, oft Caep / noch bupten Maſſia en Tarſejum niet rooven ſouden / noch op haer Koopmanſchap varen. In de vrede met de Illyriers was beſproken / dat deſe bupten Leſſum, niet meer als met twee lichte Scheepkens / en die noch ongewapent / varen ſouden. In de vrede met Antiochus, dat hy niet mocht varen bupten de hoofden van Calycadnium en Sarpedom, upt-ghenomen met Schepen / die Soudye / Ghesanten / of Gyſelaers voerden. Maer deſe dinghen en bewijſen gheen inneminge van de Zee / oft van 't recht om te moghen ter Zee varen. Want gelijck yder een op ſijn eyghen handt en door ſich / alſoo komen oock Volckeren / door verbonden niet alleen van 't recht dat haer eygentlijck toe-komt / maer oock

Philoſtr. de vita Apoll. lib. 3. cap. 11. Plutarch. Cimo. Diod. lib. 11. Ariſtid. Panath.

Thucyd. l. 4.

Polyb.

Appian. Illy.

Liv lib. 38.

van 't ghene sy met allen Menschen ghemeen hebben / ter wille en gevallen van den ghenen / die daer aen gheleghen is / af-wijcken: welck als 't gheschiedt / moet men segghen 't gheen Ulpianus seydt / van dien val en soorte van handelinghe / daer door sekere grondt was verkocht met dit bespreck / dat tegens den Verkooper de visscherije der Thynnen niet soude ghebruyckt werden / dat men der Zee gheen dienstbaerheydt op-legghen hadde konnen / maer dat de goede trouwe des Contracts verepschte / dat de conditie van den koop soude ghehouden werden: dat derhalven de Persoonen der besitters en hare nae-saten verbonden zijn.

[Vermeerderingen. (1.) Servius op 't 4 Boeck Æneidos, over de woorden: *Littora littoribus contraria:* Om dat in het verbondt bedongen was, dat noch de Carthaginiensers souden komen aen de Oeveren der Romeynen, noch de Romeynen aen de Oeveren der Carthaginienseren. Diergelijcke verbondt hadden de Romeynen met de Tarentinen: Dat de Romeynen niet en souden varen boven het hooft Lacinium. Sulcks vindt men in de Extracten van de Ambassaden upt Appianus. Strabo verhaelt/ *lib. 17.* dat van de Carthaginiensers verdronchen zijn/ de vreemde/ die in Sardinien, of bupten de Columnen voeren.

(2.) In 't selfde verbondt was mede dit begrepen / dat de Romeynen niet souden in Africa oft Sardinien aenvaren / ten ware dan om victualie te bekomen/ oft de Schepen te calefaten. Nae de derde Punische Oorloge is den Raedt van Carthago bestraft / datse teghens het verbondt een Krijghs-heyr en stoffe tot een Scheeps-vlootе hadden / als Livius ghetupght/ *Lib. 48. en 59.* Diergelijcken is / dat de Sultan van Egypten / verbondt met den Grieckен gemaeckt hebbende/ verkregen heeft/ dat hem soude toe-gelaten zijn / eenmael in 't Jaer twee Schepen over den Bosphorus te senden / als Gregoras, *Lib. 7.* verhaelt. In de vrede met Antiochus, was eertijdts ock dat begrepen / dat hy niet meer als twaelf ghewapende Schepen soude hebben / Appianus van de Syrische Oorloghe. Uit krachte der verbonden / werdt van den Venetianen verboden / dat gheen Oorloghs-Schepen in de Golfo komen moghen; Siet Thuanus, *Lib. 80.* op 't Jaer 1585.]

XVI. Dickwils valter twist tusschen naeburighe Volckeren / wanneer de Rivieren haren loop heeft verandert / oft dan ock met eenen de Landtpalen des Rijcks verandert werden / ende oft het geen de Riviere heeft toe-ghewozpen en doen aen-wassen/ den ghenen toe-komt / welcken het toe-ghewozpen is: Welcke verschillen upt de nature en wijse van verkrijginge moeten beslechtet werden. De Meters leeren ons datter drie soorten van Landen zijn: Te weten / gedeelt en aengewesen / welcke de Rechts-gheleerde Florentinus noemt/ bepaelt/ om dat hy heeft voor sijn bepalinge grensen / die met handen gestelt en gemaeckt zijn; aengewesen door het gemeen / ofte verbaet in seeckere mate / als by hondert roeden en bunderen: Ende grens-keerende / soo genaemt/ als Varro leert/ om dat hy eynden heeft / bequaem om de vyanden te keeren / dat is / natuurlijcke grensen en eynden / hoedanighe zijn Rivieren en Berghen.

L. in aquis limitatis D. de acq. rer. dom.

(1.) Dese

(1.) Dese noemt Aggenus Urbicus, *occupatorios*, innemelijcke, dewijl het veeltijdts sulcke Landen zijn / de welcke / oft om datse ledigh leggben/ oft door den Oorlogh ingenomen werden. In de twee eerste soorten der landen/ al ist dat de Riviere haren loop verandert/ soo en wert nochtans van de Lantstreke niet verandert/en indien den aenwas pets toe-gewor-pen heeft/ dat komt onder 't gebiedt van de gene die 't in-nemen. In de derde soorte van grens-keerende Landen/de Riviere met der tijdt haren loop veranderende / verandert oock de palen van de lantstreke. [Siet Iohannes Andræe, en andere / aengetogen by Reinkingius, *Lib. 1. Class. 5. cap. 1.*] En wat de Riviere aen de andere hant aengewor-pen heeft / is onder het gebiedt van den genen dien het aenghewor-pen is: Om dat / namelijck/ te ghelooven staet / dat beyder volcken met die meyninghe eertijdts het Rijck hebben ingenomen / dat de Riviere door sijn middelinge haer van den anderen scheyden soude / als een natuurlijcke bepalinghe en landt-scheydinge. [Siet een exempel in de Riviere Vedasus, by Mariana, *lib. 29.*] *De morib. Germ.* Tacitus seydt: De Rhijn heeft nu sijn seeckere gracht, en is genoeghsaem om een grens-scheydinge en landt-palen te zijn. (2.) Diodorus Siculus, daer hy verhaelt het verschil datter was gheweest tusschen de Egestanen en Solimuntius, sept: Dat de Riviere de lant-palen scheyde. En Xenophon noemt soodanighe Riviere simpelijck *Horizon*, eyndigher. De oude Schrijvers vertellen dat de Riviere Achelous door sijn onseeckeren loop / somtijdts in twee armen gesneden/somtijts sich krommende(waer van hy oock gesepdt werdt de gedaente van een Stier en Serpent aengenomen te hebben) lange aen die van Ætolien en Acarnanien heeft oorsaecke tot oorlogen gegeben/ over de aenleggende Landen / tot dat Hercules hem door Dijcken getemt en bedwongen heeft / en heeft voor die weldaedt de Dochter van Oeneus, Koningh van Ætolien, ten houwelijck gekregen. *Lib. 12.* *Lib. 4. de Cyr. exped.* *Strabo l. 10.*

[Vermeerderingen. (1.) Tacitus de Germania: Van den Sarmaten en Daecn werden sy door onderlinge vreese, oft de Bergen, af-gescheyden. Plinius, *l. 36.* Wy voeren die dingen uyt den lande, welcke tot lantpalen gestelt waren, om de Volckeren van den anderen te scheyden, spreckende van de Alpes.

(2.) Spartianus in't leven van Adrianus: In veele plaetsen daer de Barbarische volcken niet door Rivieren / maer door Landt-palen van den anderen geschevden werden. Constantinus Porphyro Geneta, *cap. 45.* noemt de Riviere Phasis Synoroa, dat is / aen de grensen loopende.]

XVII. Maer sulcks sal dan eerst plaetse hebben en standt grijpen / indien de Riviere sijn gracht en 't diep niet verandert heeft. Want een Rivier/ oock voor soo veel als hy de Rijcken van den anderen scheydet / en werdt niet blootelijck aenghesien / voor soo veel als sy water is / maer als water vlietende in sulck een gracht en diep / en binnen sulcke Dijcken en Oeveren besloten. Derhalven oock de aenspoelinghe en af-spoelinghe/ aenwas of af-nemen van kleyne beetjens / ofte sulcke veranderinghe/ welcke het geheel de oude gedaente noch behouden laet / de selfde maeckt dat de saecke noch schijnt de selfde te zijn. Maer indien de gedaente van het gheheel mede verandert werdt / soo sal 't een andere gheleghenthevt hebben. *L. Proponebatur D. de judiciis.*

hebben. Ende daerom gheliick een Rivier vergaet / welcke boven met Dammen gheſtopt en gheſloten zijnde / een nieuwe werdt / als men met handen een gracht maeckt / daer in men het water af laet; alſoo mede / indien de Rivière ſijn oude diep en gracht verlatende / aen een anderen oort upt-barſtet en doorbreeckt / [als de Rivière Bardan by Anna Commena, *lib. 1.*] en ſalſe de ſelfde niet zijn dieſe te voorzen was / maer ſal een nieuwe zijn / de oude vergaen zijnde: Ende gheliick als by al-dien de Rivière verdrooght ware / het midden van 't diep oft gracht / welcke laetſt gheweeſt was / de pale des Rijcks zijn ſoude; aengeſien men het daer voor moet houden / dat de meyninghe der Volckeren ſulcks zy geweeſt / dat ſy wilden natuurlijck door de Rivière gheſcheyden werden; maer indien die Rivière op-hielt oft upt-droogde / dat als dan een yder ſoude behouden het gheen dat hy beſeten hadde; alſoo ſal men oock van gheliicken 't ſelfde moeten volghen en verſtaen / indien de ſtroom haer diep en gracht verandert. Doch de ſaecken twijfflijck ſtaende / moet men het daer voor houden / dat de Rijcken die aen de Rivière gheleghen zijn / grents-weeringhen zijn / want om de Rijcken en het ghebiedt te onderſcheyden / niet bequamer is / als het gene daer men niet lichtelijck kan over gaen. Maer ſelden ghebeurt het / datſe bepaelt oft ghemeten zijn; en dat niet ſoo ſeer upt eerſte verkrijghinghe / als wel upt toe-latinge van anderen.

L. hoc jure. §. ſi aquam D. de Aqua cotid. æſtiva.

XVIII. Al-hoe-wel / gheliick wy gheſeydt hebben / daer twijffelinge valt / de Rijcken van weder-zijden ſtrecken tot het midden van de Rivière / ſoo heeft het nochtans konnen ghebeuren / en ſien wy oock dat het eenigher weghen ghebeurt is / dat de gantſche Rivière d'een partye toe-valle en toe-behoore / door dien het Rijck van d'een kant en Oever later heeft ſijn aenvanck ghenomen / als de Rivière nu al was in-ghenomen / oft om dat door verdragh de ſaecke alſoo beſlecht en beſloten was.

XIX. Dit is mede waerdigh aen-ghemerckt / dat men moet oock voor een oorſprongkelijcke verkrijghinghe / houden van die dinghen / welcke wel een Heer gehadt hebben / maer Heer-loos ghevorden zijn: Te weten / om datſe verlaten zijn / oft dat de Heeren upt-geſtorven zijn: Want die goederen zijn wederom gekomen in dien ſtaet / in welcken alle dingen eerſtmael zijn geweeſt. Maer moet met eenen dat oock waer-genomen en aen-gemerckt zijn / dat ſomwijlen de eerſte verkrijghingen der goederen van het volck / oft van 't Hooft des volcks in ſulcker voeghen gedaen zijn / dat ſy niet alleen het Rijck en gebiedt / daer in beſtaet dat uptſteerkende recht / waer van wy elders ghehandelt hebben / maer oock de particuliere en volkomene beheerſchinghe / eerſt den volcke in 't generael / oft voor hare Hooft en Oberſte verkregen werde: En dat daer nae onder de particuliere de verdeelinge alſo geſchiede / dat nochtans de beheerſchinghe der ſelfder goederen / aen die eerſte beheerſchinge hinge en daer van her quame / indien niet als een Vaſal aen het recht des Oudtſten / oft als het recht des Erf-pachters aen 't recht des eygenaers / nochtans op eenige andere geringer wijſe / gelijck daer veele ſoorten zijn van recht

tot

tot een saecke/ daer onder oock is het recht van eener / die onder conditie verwacht een vertrouwt goedt oft *fidei Commis.* Seneca seydt: Het en is geen bewijs, dat yets het uwe niet en is, om dat ghy het niet meught verkoopen; om dat ghy het niet meught verteeren, niet meught veranderen in slimmer, oft beter: Want het is oock het uwe, dat onder seeckere conditie het uwe is. [De plaetse staet in 't 7 Boeck van de Weldaden / cap. 12. En in 't 8 Boeck/ cap. 12. Sommige dinghen behooren eenigen toe ondere sekere conditien.] Dion Prusæensis Rhodia: Daer zijn veel wijsen en manieren, op de welcke een dingh geseydt werdt een yders te zijn, en die selfs veel van den anderen verschillen; somwijlen, so dat men 't noch verkoopen, noch nae sijn believen ghebruycken mach. By Strabo vindt men: Hy was Heer daer van, maer 't recht van te verkoopen, was hem benomen. Tacitus stelt ons een Exempel / van 't gheen wy seggen in den Hooghduytschen: De Landen werden nae 't ghetal der Bouw-luyden van allen aengetast en in-genomen, welcke sy daer nae onder den anderen, naer yders waerdigheyt en aensien deylen. Als dan de beheerschinghen in sulcker voeghen uyt-ghedeylt zijnde / hanghen aen de alghemeyne beheerschinghe / indien yets begint Heer-loos te werden sonder particulieren Heer/ kan het niet toekomen den ghenen die 't aentast / maer keert wederom tot de Generalitept / oft tot den Opper-heer. Welcken rechte oock diergelijcke recht door de Burgherlijcke Wet / soo wy nu hebben begonnen aen te wijsen/ heeft konnen in-ghevoert werden. [Soo kan men af-nemen uyt het 2 Boeck Odysseæ, dat de goederen des genen / die sonder Kinderen stoft/ aen 't Volck vervielen; en soo verklaert Eustatius de woorden van Homerus, *Odyss. 5.* De Regeerders der Stadt deelden den Rijckdom. Dat de Overigheydt regeerde de goederen van de ghene / die sonder Kinderen stoven. De Historien leeren ons/ dat eertijdts in 't Rijck van Mexico, diergelijck ghebruyck is gheweest.] *De Morib. Germ.*

Het vierde Capittel.

Van gewaende oft vermoede verlatinge, en daer op ghevolghde in-neminghe: En waer in die van eyghenmakinge door lange besit, en van præscriptie oft verjaringhe verschillet.

I. Eygeninge door lange besit, en verjaringe, waerom die gheen plaetse hebben tusschen verscheyden volcken, en der selfder regeerders.

II. Dat nochtans onder den selvighen mede plegen by-gebracht te werden langhwijlige besittingen van veele eeuwen.

III. De oorsake werdt ondersocht, uyt naeramingen van der menschen wille, welcke genomen werden, niet uyt woorden alleen,

IV. Maer oock uyt daden en wercken.

V. Wt 't geen niet gedaen is.

VI. Hoe dat de tijdt, gevoeght by het niet besitten en stille-swijgen, kracht heeft tot nagissinge dat men sijn recht verlaten heeft.

VII. Dat ordinairlijck tot soodanighe naeraminge genoegh is, een tijdt, gaende buyten gedachtenisse, en hoedanigh die zy.

VIII. Op-

VIII. Oplossinghe der tegenwerpinghe, dat niemandt mach vermoedt werden het sijne wech te werpen.

IX. Dat oock de nae-raminge bezijden ghestelt zijnde, schijnt nae 't recht der volcken de beheerschinge over-ghebracht te werden door immemoriale possessie.

X. Oft den ghenen die noch ongeboren zijn haer recht op sulcker wijse kan benomen werden.

XI. Dat oock het recht van hooghste macht, voor een Volck oft Koningh verkreghen werdt door langhwijligh besit.

XII. Oft de burgherlijcke Wetten van eygeninge, door langh besit en verjaringe, oock verbinden den ghenen die 't opperste ghebiedt heeft: werdt verklaert door onderscheydinge.

XIII. Dat die rechten, welcke het hooghste gebiedt aenhangende, konnen daer van gescheyden en anderen mede-gedeelt werden, door eygeninge van langh besit en verjaringe, konnen verkregen en verloren werden.

XIV. Het gevoelen der gener, die houden dat het den Onderdanen alle-tijdt geoorloft zy haer in vryheydt te herstellen: werdt wederleydt.

XV. De Rechten die alleen aen de macht hangen, werden door gheen tijdt verloren: 't welck verklaert werdt.

I. HIer ontstaet een groote swarighheydt / van wegen het recht der Eygeninge door langhe besit. Want aengesien dit recht door Burgerlijcke wet is in-gevoert / (want de tijdt uyt haer eygen nature en heeft geen werckende kracht / want daer en werdt niets gedaen van den tijdt / al-hoe-wel alles geschiet in der tijdt) meynt Vasquius dat geen plaetse kan hebben tusschen twee Volcken die beyde vry zijn / oft oock Koningen / oft oock tusschen een vry Volck en een Koningh: Selfs niet tusschen een Koningh en particulier persoon die hem niet onderworpen is; noch oock tusschen twee die Onderdanen zijn van verscheyden Koningen oft Volcken. [In de Wet der 12 Tafelen stont: Met een vreemden behoudt men eeuwighlijck sijn recht.] Het welcke waerachtigh schijnt / uytghenomen dat het goedt / oft de daedt aen de wetten van de Landtstreke verbonden is. Maer indien wy sulcks toelaten / schijnt daer uyt te volgen een groote ongelegenthevdt / dat / namelijck / de verschillen van de Rijcken / en Landtpalen der Rijcken / tot geeniger tijdt sullen ten eynde konnen gheraecken: Het welcke niet alleen strecht om beeter ghemoederen te ontstellen / en oorloghen te verwecken / maer strijdet oock tegens het gemeyn gevoelen der volckeren.

Lib. 2. cap. 51. n. 28.

II. Want wy lesen oock in de H. Schrifture dat Iephtha, als de Koningh der Ammoniten de Landen tusschen Arnon en Iabock, en van de Arabische Woestijne tot aen de Jordaen gelegen / hem selven wederom eyghenen en innemen wilde / den selfden teghen-werpt de possessie van drie hondert jaren / en vraeght hem / waerom hy / en sijne Voor-ouders soo langhe vertoeft hebben? En de Lacedemoniers by Isocrates stellen dat als seer seecker / en by alle Natien bekent / dat niet min de publijcque besittinghen / als de particuliere / door langhheydt van tijdt soo werden bevestight / datse niet konnen verbroken oft verandert werden: door welck recht sy af-wijsen den genen die Messenen weder eyschten. [In die selfde meyninge spreeckt voor Vranckrijck den Hertogh van Nivers, by Thuanus, *Lib. 59.* op 't jaer 1574.] De selfde Isocrates aen Philippus: Als de langckheydt van tijdt de possessie vast en bestendigh gemaeckt hadde. Op dit recht steunende / seyde de Jonger Philippus tot T. Quintius: Dat hy de steden, welcke hy inghenomen hadde, soude bevrijden en los geven: Maer die

Archid.

Liv. lib. 32.

hem

hem van sijn Voor-ouderen over-gegeven waren door een rechtvaerdighe en erffelijcke besittinghe, van die en soude hy niet wijcken. Sulpitius, disputerende teghen Antiochus, bewijst dat het onrecht en onbillijck zy/ dat hy/ om dat de Grieckſche Volcken eertijdts in Asien dienstbaer waren gheweest / daer uyt wil recht nemen om haer naer eenige verloopen eeuwen wederom in slavernije te brengen. En de Histori-schrijvers noemen het een ydele klappernije / de oude dinghen weder te eysschen. Cicero in 't 2 Boeck van de Plichten: Wat bescheydt oft billijckheydt heeft het, dat yemandt een Acker, dien hy veel jaren, oft oock veel eeuwen te vooren beseten heeft, wederom sal verliesen? [Florus, *Lib. 3. cap. 13.* Nochtans besaten sy de woonsteden, van haren ouderen naer-gelaten, door den langhen tijdt, als door erf-recht.]

Liv. lib. 35.

Tacit. ann. 6.

III.

Wat sal men seggen? De effecten en werckingen van't recht/ welcke aen het gemoedt hangen / en konnen nochtans niet alleen op de daedt oft werckinge des gemoedts volgen / ten zy dat die daedt oock door eenighe teyckenen zy te kennen ghegheven: Om dat het niet accordeerde met de menschelijcke nature / aen bloote daden en werckingen des ghemoedts/ te geven en toe te schrijven werckende kracht des rechts / welcke menschelicke nature de werckingen niet anders als uyt-teykenen/ vernemen en verstaen kan: Daerom oock de bloote inwendighe werckinghen de menschelijcke wetten niet onderworpen zijn: Maer gheen teyckenen en hebben van de daden des ghemoedts een Mathematische oft volmaeckte seeckerheydt / maer alleen een gheloofweerdighe oft waerschijnelijcke: Want de menschen konnen met woorden uyt-spreken wat anders als sy willen/ oft gevoelen/ oft oock door daden veynsen. En nochtans en lijdt den aert der menschelijcke geselligheyt niet / dat de daden des gemoets/ door teyckenen genoeghsaem zijnde / bekent gemaeckt / geen werckende kracht souden hebben. Daerom / 't geen genoeghsaem aenghewesen is/ werdt voor waerachtigh gehouden / tegens den genen die 't aengewesen heeft. En soo veel de woorden belanght/ is de saecke klaer.

IV.

Door daden werdt verstaen/ yets verlaten te zijn / 't geen wech-ghe-worpen werdt / ten zy dat de omstandigheydt der saecke soodanigh zy/ dat het daer voor moet ghehouden werden / dat het om des tijdts wille/ oft met meyninge om weder aen te nemen / wech-ghewoorpen zy. Alsoo werdt verstaen uyt het weder-gheven van 't handtschrift / dat de schuldt quijt-gescholden is. [Siet *Lib. 2. D. de pactis.*] De erffenisse/ seydt Paulus, kan niet alleen met woorden / maer oock door eenighe saecke / en allerhande teycken van wille / verweygert en verstooten werden. So mede/ indien de gene/ welcke Heer is van eenige sake / met een anderen / welcke die saecke besit / als met den Heere der selfder een verdrach maeckt/ sal met recht gehouden werden voor een die sijn recht nae-ghegeven oft laten vallen heeft: Ende is geen oorsaecke waerom dat sulckx oock niet onder Koningen en vrije Volcken/ plaetse grijpen soude. Desen ghelijck is/ indien een Overste aen een die minder is/ yets toe-laet oft gebiedt te doen/ 't welck hem niet vry staet noch geoorloft is te doen / ten zy dat hy

L. qua ratione §. ultim. D. de acq. rer. dom.
L. qui Cevandæ. D. ad L. Rhod.
L. falsus. §. si jactum. D. de furtis.
L. Labeo. D. de pactis.
L. Recusari. D. de acq. vel omitt. hæred.
L. quidam. D de rer. jud.
L. Barbarius de off. Præt.

van de Wet en 't verbodt ontslagen werde/ soo wert verstaen dat hy hem van de Wet ontslaghen heeft. Want sulcks komt niet uyt de Burgherlijcke Wet / maer uyt de Wet der nature / waer door een yder het sijne kan nae-ghelaten / en uyt natuurlijcke presumptie en vermoedinge/ daer door eener gelooft/ gewilt te hebben 't geen hy genoeghsaem heeft te kennen gegeven. In welcken sin recht kan genomen werden/ 't geen Ulpianus ghesepdt heeft/ dat de quijtscheldinghe komt uyt het recht der Volckeren.

L. an. inutilis. D. acceptil.

V. Onder de daden werden in het morael oock ghereeckent 't gheen men niet doet/ aengesien met hare behoorlijcke omstanden. Alsoo die wetende / en tegenwoordigh zijnde / stille swijght/ schijnt te consenteren: Het welck oock de Hebreeusche Wet toe-staet / Num. 30. 5. en 12. ten sy dat de omstandigheden te kennen geven/ dat hy door vreese/ oft eenighe andere oorsaecke / verhindert wert/ dat hy niet en spreecke. Alsoo werdt verloren gerekent/ het gene / daer van men de hope weeh werpt van weder te krijgen/ als de Swijnen/ van den Wolf weeh-ghehaelt / en 't gheen wy door schipbreuck verliesen / seydt Ulpianus dat ophoudt het onse te zijn/ niet terstondt / maer nae dat die dinghen niet konnen weder-ghekregen werden ; dat is/ als daer gheen reden langher is om te gelooven/ dat persandt de meyninghe noch heeft van Heer daer van te zijn / alsser gheen teyckenen van soodanigen wille meer overigh zijn. Want / indien daer eenige upt-ghesonden waren om 't goedt te soecken / en bergh-loon belooft/ dan soude men anders moeten oordeelen. Alsoo / die weet dat sijn goedt van een ander gehouden werdt / ende in langen tijdt niets daer tegen en seydt / die / ten sy dat een andere oorsaecke daer van openbaerlick blijcke/ schijnt sulcks met geen andere meyninge ghedaen te hebben / als dat hy niet wilde dat sulck goedt langer onder het sijne wesen soude. En dat is 't geen Ulpianus eener wegen ghesepdt heeft / dat door langhe stille swijgen een Huys schijnt van sijn Heere voor verlaten gehouden te zijn. De Keyser Pius ordineert: Ghy versoeckt met kleyn recht de verloopen interesten en renten, welcke het langhe verloop van tijdt te kennen geeft, dat ghy nae-gegeven hebt: dewijl ghy die van uwen schuldenaer, op dat ghy te aenghenamer by hem soudt zijn, namelijck, niet hebt goedt ghevonden te eysschen. Desen gelijck bindt men oock pets in de gewoonte. Want dese kan mede/ de Burgerlijcke wetten aen een zijde gestelt zijnde / welcke willen datse binnen gewissen tijdt en wijse sal in-ghevoert werden / kan van een volck dat onderdanigh is / in-gevoert werden door dat middel/ datse geleden werdt van den genen die het gebiedt heeft: maer de tijdt/ wanneer die gewoonte werckinge van recht verkrijght/ en is niet bepaelt/ maer staet in 't goedtduncken/ voor soo veel genoech is datter toekomt / om het consent te kennen te geven. Maer op dat het stilswijghen krachtigh zy om de verlatinghe te doen presumeren en vermoeden/ soo werden daer toe twee dingen vereyscht/ dat het swijgen zy des ghenen die het weet/ en van den ghenen die verjeliick swijghen wille. Want het niet doen van een die 't niet en weet / is sonder effect: En alsser andere

L. Tomponius D. de acq rer. dom. L. Si finita. §. non autem statim D. de damno infecto.

L. cum quidam. §. Divus D. de usuris.

Tom. 1. 2. qu. 97. art. 3.

Suar. l. 7. de legibus cap. 15.

dere oorsaeck blijckt / houdt het nae-ramen van den wille op. [Siet hier naer in dit selfde Boeck / cap. 22. §. 11. Voeght daer by *Bart. Soc. Concilio 187. col. 8.* Meischnerus, *decisione Camerali 9. n. 113. Tomo 3.*]

VI. Op dat dan moge geloost werden dat dese beyde daer by geweest zijn / soo hebben oock eenige andere nae-ramingen en gissingen hare kracht: maer de tijdt heeft groote kracht in beyden. Want voor eerst soo kan het qualijck zijn / dat een saecke die eenen aengaet / niet door eenighe middel in langen tijdt tot sijn kennisse soude komen / dewijl sy veel gelegentheden daer toe mede-brenght. Doch onder de ghene die teghenwoordigh zijn en by der handt / is minder verloop van tijdt tot dese gissinge ghenoeghsaem / als onder de gene die af-wesende en van der hant zijn / oock schoon de Burgerlijcke Wet aen een zijde gestelt zijnde. Alsoo mede de vreese / die eens is eenen aengejaeght / wert gelooft wel een wijle te duren / maer niet eeuwighlijck noch altijdt / dewijl de lange tijdt veel ghelegentheden / om teghens de vreese hem selven te voorsien / door hem selven / oft door anderen aen de handt geeft / oock met vertrecken buyten de grensen van den ghenen die men vreest / ten minsten dat hy protestere van sijn recht / oft / 't welck beter is / dat men op Rechters / oft Schepts-mannen sich beroepe. *L. hoc jure. §. ductus. D. de aquæ quo. & æst.*

VII. Maer om dat de tijdt / welcke boven de gheheugenisse gaet / in 't morael, gelijck als on-eyndelijck is / soo sal tot nae-raminghe / van dat een saecke verlaten sy / een soo lange stilswijgen / alle-tijt schijnen ghenoeghsaem te zijn / [Andræas Knich, *in Tractat. de Jure territorii.* Reinking. *Lib. Class. 5. c. 11. n. 1.* Oldendorp, *Class. 3. art. 2.*] ten sy datter seer krachtighe redenen zijn daer tegen. [Menochius, *1. Cons. 90.*] Doch is van den voorsichtigen Rechts-geleerden wel aengemerckt / dat de tijdt / boven memorie gaende / niet gantsch 't selfde is met hondert jaren / al-hoe-wel dese dickwils niet veel verschelen / (1.) om dat de gemeyne bepalinge van 's menschen leven / hondert jaren is / welcke spatie gemeynlijck drie (2.) ouderdommen der menschen schijnt upt te maken: Welcke de Romeynen Antiocho voorwierpen / als sy vertoonden / dat van hem weder ghe-eyscht wierden de steden / welcke noch hy / noch sijn Vader / noch Groot-vader / opt beseten hadden.

[Vermeerderingen. (1.) Baldus heeft sulcks genoteert / en Covarruvias op de selfde materie. Reinking. *Dicto lib. 1. Class. 5. cap. 11. n. 40.* Siet van de tijdt boven gedachtenisse / den seer geleerden Faber in sijn Concilio voor 't Hertoghdom van Montferrat.

(2.) Ouderdom Genea is een tijdt van dertigh Jaren / als Porphyrius in sijn vraghen over Homerus aenteyckent. Herodianus, in 't leven van Severus, verhaelt / dat drie Geneai ouderdom zijn een *saculum*, eeuwe. Philo, in sijn Gesantschap / noteert / dat in 300 Jaren thien Koninghen in Egypten zijn gheweest. Tot Lacedemonien in 500 Jaren veerthien / sept Plutarchus in 't leven van Lycurgus. Justinianus, *in Novella 159.* verbiedt een saecke voor recht te brenghen / om dat nu vier ouderdommen verloopen waren.]

VIII. Yemandt mocht hier teghen werpen / aenghesien de Menschen haer selven en het hare lief hebben / dat men niet behoort te ghelooven / dat sy 't hare souden wech werpen / en dat derhalven de daden van niet te doen / ook voor een langhen tijdt / niet ghenoegh zijn / om sulck een naer-raminghe en gissinghe / als wy ghesepdt hebben / daer op te funderen. Maer wederom moeten wy dencken / dat men van de Menschen ten besten moet hopen / en dat men derhalven niet moet meynen datse alsoo ghesint zijn / dat sy souden willen / dat een Mensche om een vergancklijck dinghs wille / in gedurighe sonde sonde blijven steken / het welcke dickwils niet sal konnen vermijdet werden sonder soodanighe verlatinge. Wat de Rijcken en Heerschappijen aengaet / al-hoe-wel die hooghe gheacht werden / moeten wy weten / dat het groote lasten en beswaringhen zijn / en welcke / soo-se niet recht bedient werden / den Menschē schuldigh maecken aen den toorn Godts: Ende ghelijck het hardt vallen soude / dat de ghene die sich Vooghden en Voorstanders noemen / tot schade van den onmondighen twisten en plepten soude / wie van beide tot de vooghdije recht hebbe; oft / welcke ghelijckenisse Plato tot dese saecke ghebruyckt / dat de Schips-lupden / tot perijckel van het Schip souden strijden en twisten / wie voornemelijck van haer het stuur soude houden; datse alsoo mede niet alle-tijdt te prijsen zijn / die met overgroote schade / menighmael oock met het bloedt-storten des ontschuldighen Volcks begeeren te twisten en strijden / wie de saken van dat Volck besorghen en bestieren sal. Van den Ouden werdt gepresen het seggheu van Antiochus, die het Roomsche Volck bedanckt heeft / daer voor / dat hy van een al-te-grooten bedieninge verlost zijnde / mateliicke palen nu voortaen ghebruyckte. [Ionathan de Sone van Saul, schijnt alsoo gesint te zijn gheweest.] Onder veele dinghen van Lucanus wijslijck ghesepdt / is dit niet een van de minste:

Cicero pro Dejot.

Lib. 1.

Valer. Max. lib. 14. c. 1.

Staen sy met sulck een hoop van nieuwe boose nucken,
Om 't hoogh gebiedt der Stadt elck aen sijn hant te rucken?
Het was nau soo veel waerd' den Burger-krijgh t'aenvaen,
Op dat van beyden geen de handt aen 't roer mocht slaen.

Van oock soo isser voor de menschelijcke gheselligheydt aen geleghen / dat de heerschappije ten laetsten eenmael moghe in 't seecker / en buyten gevaer van strijdigheyt gestelt werden / en daerom de giffingen en naer-raminghen / die daer toe helpen en dienen / behoorden gunstighlijck aenghenomen te werden. Want indien Aratus Sycionius gheacht heeft / dat het hardt was de particuliere possessien van vijftigh Jaren in strijdt te trecken en verswacken; [Soo hadde oock Thrasybulus, den vrede tot Athenen ghemaeckt hebbende / de possessien ghelaten / gheliick die geweest waren.] Hoe veel meer behoort men het te houden met het seggen van Augustus, dat die een vroom Man en goedt Burgher is / welcke den

teghen-

teghenwoordighen staet der regeeringe niet en wil verandert hebben; en welcke/ soo Alcibiades spreeckt by Thucydides, die begeert dat de teghenwoordighe forme van politie sal behouden werden: gelijck oock Cicero, *Oratione ad Quirites contra Rullum* seydt/ dat een Voorstander van ruste en eendracht/ betaemt en wel voegt/ te beschermen den staet der Republijcque/ soo die t'aller tijdt is; en Livius seydt/ dat yder vroom Burger sich vermaeckt en te vreden houdt met den teghenwoordigen staet. Ende al ware het/ dat oock die dinghen/ die wy geseydt hebben/ ontbraken/ nochtans teghens de presumptie en vermoedinghe/ door welcke men gelooft dat yder het sijne wil bewaren/ is een stercker presumptie/ dat het niet ghelooflijck zy/ dat yemandt van het ghene hy wil en begeert/ in langen tijdt gantsch gheen bequaem bewijs oft teycken met allen gheven soude/ Crantzius, *Saxonicorum 11. n. 10. en 13.*

Lib. 35.

Ang. de Clavasio in summa, in verbo inventa.

IX. Ende moghelijck kan hier niet sonder waerschijnelijckheydt gheseydt werden/ dat dese saecke niet in presumptie en vermoedinghe alleen geleghen is/ maer dat door wil-keurlijck (1.) recht der Volckeren/ dese Wet in-gevoert is/ dat besittinghe/ boven Menschen gedencken gaende/ niet zijnde verbroken oft verstoort/ noch door protest oft beroepinghe op Scheydts-luyden verhindert oft ghestut/ de beheerschinge overbrenght en over-draeght. Want het ghelooflijck is/ dat de Volcken daer in over-een ghestemt hebben/ alsoo tot den gemeynen vrede daer aen alder-meest gheleghen was: Doch hebbe ick met recht geseydt/ een onverbroken besittinghe; dat is/ ghelijck Sulpitius by Livius spreeckt/ die eenen den selfden ghedurighen voet, en ganck van rechten steedts houdende, noyt heeft op-ghehouden: de selfde heeftse elders genaemt/ een gedurighe besittinghe, sonder eenighe twijffelinghe van yemandt. Want een veranderlijcke en onghestadige oft ongedurige besittinge/ die en werckt niet/ noch heeft gheen kracht: Ghelijck die van Numidien excipieerden teghens de Carthaginiensers: Dat nae ghelegentheydt nu zy, nu de Coninghen van Numidien het recht hadden ghebruyckt, en dat het besit alle-tijdt was gheweest by den genen, die de meeste macht van Wapenen hadde, en Meester in 't veldt was.

Lib. 35.

Lib. 34.

[Vermeerderingh. (1.) Gregoras verhaelt/ als van de Grieckſche Keyseren Phocęa ghegheven was aen de Voor-ouders van Catana, dat dese Conditie daer is by ghedaen/ dat een yder van de Successoren soude een schriftelijcke verklaringhe van sich gheven/ dat hy 't selfde Landt besat met titul van *Administrator*, bediender/ op dat niet het langhdurigh gebruyck daer van niet zijnde in acht ghenomen/ door 't verloop van langen tijdt/ des Keysers recht uyt-sluyten soude.]

X. Maer hier ontstaet een andere/ en seer sware vraghe/ oft den ghenen die noch niet gheboren zijn/ hare recht stil-swijgende/ door sulck verlaten/ soude mogen ontgaen. Indien wy segghen dat sulcks niet en kan gheschieden/ soo en heeft het bescheydt/ dat wy nu terstondt ghegeven hebben/ niets ghevordert tot ruste der Rijcken en beheerschingen/ aenghesien die meest alle soodanigh zijn/ datse oock den nae-komelinghen tos-

toe-komen. Segghen wy jae daer toe / sal het vreemt schijnen / hoe dat het stil-swijghen kan schaden den genen die niet spreken konnen / als de welcke selfs noch niet en waren; oft hoe de daedt van anderen heeft haer konnen schadelijck wesen. Om dese knoop te ontbinden / moet men weten / dat de ghene die noch niet gheboren is / geen recht met allen heeft / gheljck dan ock geen toe-vallen zijn van een saecke die noch niet in wesen is. Daerom / indien het Volck / van wiens wille het recht om te regeeren / sijnen oorspronck heeft / sijnen wille verandert / soo en doet het den ghenen die noch niet gheboren zijn / als den welcken noch geen recht verkreghen is / gheen ongelijck. Ende gheljck een Volck uptdruckelijck sijn wille kan veranderen / alsoo kan het ock ghelooft werden dien stil-swijghende verandert te hebben. Zijnde dan des Volcks wille verandert / en noch niet zijnde in wesen het recht der ghener die verwacht mogen werden / (1.) en de Ouderen / upt welcke sy konnen geboren werden / en welcke tot sijner tijdt dat recht souden hebben / dat selfde recht verlatende / soo en isser niets in den weghe 't welcke kan verhinderen / waerom het selfde niet als verlaten zijnde / van een ander soude konnen inghenomen werden. Wy spreken van het natuurlijcke recht / aengesien door het Burgher-recht gheljck andere versieringhen / alsoo mede dese heeft konnen in-gheboert werden / [Als de Burgherlijcke Wet in leggende erfenisse.] dat ondertusschen de Wet draghe de persoon der ghener / die noch niet en zijn / en alsoo verhindere / dat tot haren nae-deel niets kan in ghenomen werden: het welcke men doch niet lichtelijck en moet houden dat de Wetten alsoo willen / om dat sulck particulier voordeel tegens het gemeyne seer strijdet en 't selfde tegen is. Daerom ock soodanighe leenen / welcke niet upt recht van den naesten besitter / maer upt kracht van de oorspronckelijcke *investiture* verleent werden / nae het ghemeynste en ghebruyckelijckste ghevoelen / door langhen tijdt verkreghen konnen werden: het welcke Covarruvia, een Rechts-geleerde van seer groot oordeel / steunende op krachtighe redenen / uptstrecht ock tot het recht van Majoraetschap, en de dinghen welcke *fidei commis* onderworpen zijn. Want daer en is niet dat beletten soude / dat door Burgerlijcke Wet sulck recht niet soude konnen in-geboert werden / 't welck door eene daedt niet vrijelijck soude konnen werden verbreemt; maer nochtans soude konnen / om de onseckerheydt der beheerschinghe te mijden / door versuym van seckeren tijdt / langhe verlozen werden: en dat ock also / dat den genen die noch komen sullen / hare personele actie voor behouden blijve / tegens den genen / die het versuymt hebben / oft haren Erfghenamen.

C. possessor pag. 3. §. 3.

Spar. tit. de fen. §. quoniam vers. 3. quæritur.

Chass. de consf. Burg. de mainsmortes. §. 6. vers. par an & jour. n. 2.

Cravet. van. temp. p. 4. § materia n. 90

[Vermeerderingh. (1.) In de Historien zijn veele Exempelen van sulcke verlatinghen. Siet een voortreffelijck exempel in Ludovicus, de elfde Koningh van Vranckrijck / voor hem en sijne kinderen / af-leggende en nae-gevende het recht dat hy door sijn Moeder Blanca hebben konde tot 't Rijck van Castilien / by Mariana, *lib. 13. cap. 18.*]

XI. Wt het ghene wy gesepdt hebben / blijckt / dat den eenen Koningh tegens

gens den anderen / en het een vrije Volck tegens het andere vrije Volck/ recht verkrijgen kan/ soo door uytdruckelijcke toe-stemminge / als mede door verlatinghe/ en daer op ghevolghde / oft daer uyt nieuwe kracht scheppende aen-neminge. Want 't gheen men seydt / dat de dinghen die in 't begin niet en deughen/ uyt 't gheen daer naer ghedaen werdt/ gheen kracht konnen krijgen/ noch daer door bekrachtight konnen werden/ is dese exceptie onderworpen / ten zy datter een nieuwe oorsaecke tusschen kome / bequaem om recht voort te brengen. Insghelijcks kan ock een waerachtigh Koningh over een Volck/ het Rijck verliesen / en den volcke onderworpen werden: En die in der waerheydt geen Koningh/maer Vrince was/ kan Koningh werden met het hooghste en opperste gebiet; en het hooghste gebiedt/ 't welck by den Koningh / oft by het Volck in 't gheheel en volkomen was / kan ghedeelt werden. [Siet Vasquius, *Lib. 1. cap. 23. 3. Controversiarum Illustrium.* En den selfden / *Lib. 2. cap. 82. 8. 9.* en volgende. Panormitan. *lib. 1. Conf. 82.* En Peregrinus, *de jure Fisci. Lib. 6. cap. 8. §. 10.*]

XII. Dit's ock den arbeydt waerdigh te ondersoecken / oft de Wet van Eygeninghe door lange besit / en van verjaringhe oft præscriptie / ghemaeckt by den genen die het opperste gebiedt heeft / ock sich uytstreckt tot het recht der Heerschappije selfs/ en tot des selfs noodige deelen / die wy elders beschreven hebben. Veele Rechts-gheleerde/ welcke de Vragen van het opperste gebiedt uyt het Burger-recht der Romeynen/ verhandelen/ schijnen van gevoelen te zijn datse daer toe haer mede uytstrecken. Wy zijn van andere meyninge. [Ock Don Garzias Mastrill. *de Magistratu, Lib. 3. cap. 11. 26.* Joh. Oldendorpius, *Conf. Marp. 5. n. 47. vol. 1.*] Want op dat yemandt aen de Wetten verbonden zy/ soo werdt in den Autheur en gever der Wet vereyscht / macht en wille / ten minsten die ghepresumeert en vermoedt werdt. Maer by forme en wijse van Wet / dat is/ als hooger en boven den genen die 't hooghste gebiedt heeft/ en kan hem/ die de opperste selfs is / niemandt verbinden: En daer van komt / dat de gevers en stelders der Wetten / selfs vermoghen hare Wetten te veranderen: Doch kan yemant aen sijn eygen wet verbonden worden / niet *directe* en regel-recht/ maer by *reflexie* en als weer-om-buyginge oft weerstuyt / door soo veel als hy een ghedeelte is van het gheheel (1.) *Corpus* oft gantsche menighte/ uyt natuurlijcke billijckheyt / welcke vereyscht / dat de deelen sich schicken naer gelegenthevdt van 't gheheel. Het welcke de Heylighe Historie aenwijst in Saul, in de eerste beginselen sijns Rijcks/ 1. Sam. 14. 40. Doch dit en heeft alhier gheen plaetse / dewijl wy hier den Autheur van de Wet niet aensien als een deel / maer als eenen in welcken de kracht is van het gheheel: Want wy spreken van 't opperste ghebiedt/ door soo veel het selfde sulcks is. Maer ock wert niet gepresumeert oft vermoedt / dat de wille tot sulcks daer zy gheweest: Want de stelders en ghevers der Wetten en werden niet gheloost haer selven daer onder te begrijpen / als alleen dan / daer de stoffe en de oorsaecke van de Wet alghemeyn zijn / als in 't waerdeeren van den prijs der goederen. Maer het hooghste gebiedt en staet niet in gelijcken graet van waerdighevdt

Bartol in l. hostes D. de Capt. & in l. 1. D. de aqua pluv. arc. Jason cons. 70. lib. 3. Aymon de antiq. p. 4. versic. materia ista n 6. Ant. Corsetus de exc. regis qu. 104. Bal. de præser. 2. p. 5 pr. q. 2. Castal. de Imp. qu. 53. Covar. in C. peccatum de reg. juris in 6 p. 2. §. 9. in fine.

heydt met andere dingen: Jae overtreft door sijn edelheydt andere dingen seer verre. Noch ick en hebbe oock geen Burgerlijcke Wet gheslen/ handelende van prescriptie en verjaringe/ welcke het hooghste ghebiedt mede begreep/ oft waerschijnelijck konde geacht werden/ dat te hebben willen begrijpen. Daer uyt volght/ dat oock de tijdt/ door de Wet bestemt/ niet ghenoegh en is om het hooghste ghebiedt te verkrijghen/ oft een noodtwendigh deel van 't selfde/ indien daer ontbreken de natuurlijcke nae-ramingen en gissen/ van welcke wy te voren gesproken hebben. Dat oock soo langhen verloop van tijdt niet werdt verepscht/ indien binnen dien tijdt de nae-raminghen voor soo veel ghenoegh is/ by de werck zijn: En dat oock de burgerlijcke Wet/ die verbiedt voor seer kleren tijdt de dingen te verkrijgen/ tot de dinghen van 't hooghste ghebiedt niet en behoort/ noch sich daer toe uyt-streckt. Maer in de oprzacht van het Rijck selfs/ soude het Volck mogen sijn wille verklaren/ op wat wijse/ en binnen hoedanighen tijdt het Rijck 't selfde niet ghebruyckende/ soude konnen verloren werden: welcken wille men buyten twijfel soude moeten volghen/ ende soude selfs van den Coningh niet konnen verbroken werden/ al hadde hy schoon het opperste ghebiedt: dewijl sulcks niet soude raken het hooghste ghebiedt selfs/ maer alleen de maniere van dat te hebben: van welck onderscheydt wy op een ander plaetse ghesproken hebben.

[Vermeerderingh. (1.) Siet hier na in dit selfde Boeck/ cap. 20. §. 22. Seneca, *Epist. 85.* Een Stierman draeght twee persoonen, eene die hy gemeen heeft, met allen die in 't selfde Schip haer begheven hebben, daer in hy mede een vaerder is, de andere hem eyghen, voor soo veel hy Stierman is. Dese materie verhandelen/ Claud. Seisellus, *de rep. Gall. l. 1.* Chassan. *de gloria mundi part. 5. conf. 5.* Gailius, *lib. 2. observ. 4. n. 7.* Bodinus, *de Republ. Lib. 1. cap. 8.* Reinking. *lib. 1. cap. 12.*]

XIII. Maer die dinghen/ welcke tot de nature van het hooghste ghebiedt niet en behooren/ en oock als natuurlijcke eyghenschappen van 't selfde daer aen niet kleven/ maer oft natuurlijck konnen daer van geschepden werden/ oft immers met anderen ghemeyn gemaeckt/ die zijn in aller manieren de Burgherlijcke Wetten van een yder Volck/ belangende de verkrijginghe door langhwijligh besit/ en verjaringhe ghemaeckt/ onderworpen. Alsoo sien wy datter Onderdanen zijn/ welcke door prescriptie verkreghen hebben/ dat van haer niet kan gheappelleert werden; soo nochtans/ dat alle-tijt van haer eenigh Appel overigh blijft/ te weten/ door supplicatie/ oft eenighe andere wijse. Want het strijdt tegens den persoon eens Onderdaens/ dat van hem en sijn domus in ghener manieren soude moghen gheappelleert werden/ en behoort sulcks derhalven tot het hooghste gebiedt oft gedeelte van dien/ ende kan anders niet verkreghen werden als door het natuurlijcke recht/ 't welcke de hooghste heerschappijen onderworpen zijn.

Covar. c. possessor. p. 2. §. 2. n. 12. 13.

XIV. Uyt desen blijckt/ hoe verre het mach aenghenomen werden/ 't gheen sommige seggen/ [Als Vasquius, *lib. 2. cap. 82. n. 3.*] dat het den Onderdanen

danen alle-tijdt vry staet haer selven te stellen in vryheydt/sulcke/ namelijck / als een vry volck toe-komt: Om dat het ghebiedt/ 't welck met geweldt verkregen is / met gewelt wederom mach verzoken werden: Maer 't geen upt wille geschiedt is / dat men daer van kan beroum hebben/ en sijn wille veranderen. Want oock de Heerschappijen en Rijcken/ die in 't begin door ghewelt verkregen zijn / konnen upt stil-swijgende wille een vast en bestendigh recht verkrijgen: En de wille kan/ 't zy upt het begin van de instellinge des Rijcks/ oft upt nae-volghde daedt soodanigh zijn / datse een recht ghene en verlene / het welck daer nae aen de wille niet meer en hange. Agrippa spreeckt by Iosephus alsoo tot den Joden / welcke om haren verkeerden ontijdighen wille van haer vryheydt weder te krijgen/ Zeloten en overaers genoemt zijn: Men moste eertijdts gestreden hebben, op dat de vryheydt niet verloren ware gheworden. Want het is een hardt ghelagh, ghevaer te staen van in slavernije te komen: En om sulcks te ontgaen is 't eerlijck te strijden. Maer die eenmael t'onder-ghebracht zijnde, weder af-valt, moet gheen liefhebber van vryheydt, maer een hardtneckigh onghehoorsaem slave ghenaemt werden. En Iosephus selfs spreeckt tot dese selfde: Het is wel eerlijck voor de vryheydt te vechten, maer dat most men eertijdts ghedaen hebben: maer die eens overwonnen zijn, en lange tijdt hebben ghehoorsaemt, indien sy het jock afwerpen, handelen als desperate wanhopige menschen, en niet als liefhebbers van de vryheydt. [Ghy sult ten naesten-by dese selfde woorden vinden in de reden van den Grave van Blandraten, aen die van Milanen, by Radevicus, *lib. 1. cap. 40.*] En dat selfde gaf in ouden tijden Cyrus tot antwoordt aen den Koningh van Armenien / die sijne rebellije wilde verschoonen met de begeerte van de eertijdts verlozen vryheyt. Doch houde ick / datter niet is aen te twijffelen / dat oock des Koninghs langhdurighe verdraeghsaemheydt / sulcks wy die te voren beschreven hebben / kan oock den volcke ghenoeghsaem zijn / om publijcque vryheydt te verkrijghen / upt vermoede en gepresumeerde verlatinge des Rijcks. *Xenoph. de Exped. Cyri, lib. 3.*

XV. Doch de rechten die niet dagelijcks ghebruyckt en in 't werck ghestelt werden/ maer eens als het gheleghen komt/ als lossinge van het pandt/ [Siet Paruta in de Venetiaensche Historie / *Lib. 7.*] als oock de rechten van vryheydt/ welcken de daedt/ die gepleeght / niet regel-recht contrarie en is / maer daer in vervat is als een deel in sijn gheheel; als wanneer yemandt hondert jaren langhe met een Buurman alleen ghemeynschap gehouden heeft/ daer hy doch oock met anderen hadde konnen hebben / die en werden niet verlozen/ als van die tijdt af/ datter een verbodt oft dwangh tusschen gekomen is/ en 't selfde ghehoorsaemt is/ met ghenoeghsaem te kennen gheven van consenteren. Het welcke / dewijl 't niet alleen met den Burgerlijcken Rechten / maer oock met de natuurlijcke reden accordeert / sal 't oock billijck standt grijpen onder de ghene die in den hooghsten staet onder de menschen gestelt zijn.

Het vijfde Capittel.

Van de oorſpronckelijcke verkrijginge des rechts over de perſoonen: Alwaer geſproken werdt van 't recht der Ouderen; Van de Houwelijcken; Van Collegien; Van het recht over de Onderdanen; Over de Slaven.

I. Van het recht der Ouderen over hare Kinderen.
II. Onderſcheydinge van de tijdt der kindtſheydt, alwaer gheſproken wert van de heerſchappije der jonghe kinderen over de goederen.
III. Tijdt, buyten de kindtſheydt, in't huyſgeſin.
IV. Alwaer ghehandelt werdt van 't recht om de kinderen te bedwingen.
V. Van 't recht om de kinderen te moghen verkoopen.
VI. Onderſcheydinghe des tijdts, buyten de kindtſheydt en 't huyſgeſin.
VII. Onderſcheydt van der Ouderen natuurlijcke en burgerlijcke recht.
VIII. Van 't recht des Mans over ſijn Huyſvrouwe.
IX. Oft de onverbreeckelijckheydt des Huwelijcks, en verbindinghe aen een Vrouwe, noodtſakelijck zijn tot het Huwelick, uyt de Wet der nature; oft alleen uyt der Euangeliſche Wet.
X. Dat door het recht der naturen, alleen de Huwelijcken niet zijn krachteloos, door het niet toe-ſtemmen der Ouderen.
XI. Dat nae de Euangeliſche Wet, krachteloos zijn de Huwelijcken met een anders Mans Vrouw, oft anders Vrouwen Man.
XII. Dat de Huwelijcken der Ouderen met haren kinderen, ongeoorloft en krachteloos zijn, nae 't recht der nature.
XIII. Dat de Huwelijcken der Broederen met haer Suſteren; der Stief-moeder met haer Stief-ſoon; des Schoon-vaders met ſijn Schoon-dochter, en dierghelijcke, nae het wil-keurlijcke Goddelicke recht, ongeoorloft en van onwaerden zijn.
XIV. Dat het ſelfde niet en ſchijnt van Huwelijcken met Vrienden, die ons verder beſtaen.
XV. Datter oock eenighe Huwelijcken gheoorloft zijn, welcke van de Wetten den naem van by-ſittinge gegeven werdt.
XVI. Datter ſommige Huwelijcken ongheoorlofder-wijſe konnen gheſchieden, die nochtans van waerde en bondigh zijn.
XVII. 't Recht van 't meerder ghedeelte in allerhande geſelſchappen.
XVIII. De ſtemmen ghelijck zijnde, welck deel d'overhandt heeft.
XIX. Welcke meyninghen dat moeten ghedeelt, oft t'ſamen-gevoeght werden.
XX. Dat het recht der af-weſenden den aenweſenden aenwaſt.
XXI. Wat voor ordere daer zy tuſſchen gelijcken, oock Koningen.
XXII. In gheſelſchappen, welcke haer fundament in de ſaecke hebben, moet men de meyningen achten en ſchatten, nae het gedeelte dat een yegelijck heeft aen de ſake.
XXIII. Het recht der Burgherſchap over de Onderdanen.
XXIV. Oft het den Burgeren geoorloft zy, van de Burgerſchap af te wijcken: wert met onderſcheydinge verklaert.
XXV. De Burgerſchap heeft geen recht over de Ballingen.
XXVI. Van het recht door toeſtemminghe over een aengenomen Soon.
XXVII. Het recht over de Slaven.
XXVIII. Hoe verre gheſeydt werdt dat in dit recht begrepen zy, het recht van leven en doodt.
XXIX. Wat nae het recht der naturen men houden mach, van de ghene die uyt Slaven geboren zijn.
XXX. Verſcheyden ſoorten van ſlavernije.
XXXI. Van 't recht uyt toe-ſtemminghe over een volck 't welck ſich onderwerpt.
XXXII. Van 't recht over een perſoon uyt miſdaedt.

I. NIet alleen over de goederen / maer oock over de perſoonen / werdt eenigh recht verkreghen / en dat oorſpronckelijck door teelinge / toeſtemminge / miſdaedt. Door teelinge verkrijgen de Ouderen recht over de Kinderen: Ick segghe / beyde de Ouders / Vader ende Moeder: Maer indien die Heerſchappijen onder mal-

malkanderen twistigh zijn / soo gaet des Vaders ghebiedt voor / om de waerdigheydt der Sexe.

[Vermeerderingh. (1.) Seneca, *Lib. 3. Controversia 19.* Het eerste ghesagh komt den Vader toe, het tweede de Moeder. Chrysosthomus, over 1. Cor. 11.3. Met recht werdt de vrouwe den Man onderworpen: Want gelijckheyt van eere, maeckt strijdt. De selfde / over 't 4 cap. tot den Ephesen: De tweede macht is de vrouwe, derhalven moet sy haer selven gheen ghelijcke recht aen-nemen, (want sy staet onder het hooft) noch en moet haer de man niet verachten, om datse hem onderworpen is, want sy is sijn lichaem. En daer nae: De anderde macht is sy, hebbende oock ghebiedt en ghesagh, en veel vermoghens in de eere van 't gheselschap: maer nochtans de man heeft wat meerder. Augustinus, Epist. 191. Een Sone uyt wettelijcken Huwelijcke geboren, staet meer onder de macht des vaders, als des moeders. Gregoras, *Lib. 7.* daer hy spreeckt van Andronicus Palæologus en Irene: Hy voeghde daer by, dat de vader meer vermocht als de moeder, en datter niets konde verhinderen, waerom des vaders wille over sijn Soon niet gelden soude, oock boven des moeders. [Van de eerbiedinghe die men de Moeder schuldigh is / siet L. Congruentius, *C. de Patria potestate.*]

Doch moet men in der Kinderen driederley tijden onderscheyden. De eerste tijdt is van onvolkomen oordeel / als de verkiesinghe en beraedtslaginghe noch ontbreeckt: De tweede is van volkomen oordeel / maer de Soon noch blijvende een deel van 't Huysghesin der Ouderen: De derde is / nae dat hy uyt het Huysgesin gescheyden is. In de eerste tijdt staen alle daden en wercken der Kinderen / onder het ghebiedt en beheerschinge der Ouderen. [Sy zijn in dien ouderdom alsoo haerder Ouderen / als andere goederen die de Ouders besitten / seyt Maimonides, *canonibus panitentialibus cap. 6. §. 2.*] Want het is billijck / dat die sich selven niet kan regeeren / van elders gheregeert werde. Æschylus seydt: II.

Ons' eerste jonckheydt als een onvernuftigh beest,
Behoeft tot goedt bestier, eens anders hulpe meest.

Maer natuurlijck kander gheen ander gevonden werden / dien de regeeringhe toe-komt / als de Ouderen. Nochtans is oock die tijdt een Soon oft Dochter capabel der beheerschinghe over de goederen / nae 't recht der Volckeren / maer de oeffeninghe en 't ghebruyck werdt verhindert en belet door die onvolmaecktheydt van oordeel / welcke ick geseyt hebbe. Sy hebben het recht / so Plutarchus van de Kinderen spreeckt / in besit / maer niet in ghebruyck. Derhalven dat alle goederen der kinderen den Ouderen toe-vallen / dat en is niet natuurlijck / maer komt uyt de Wetten van sommighe Volckeren / welcke oock den Vader in desen deele onderscheyden van de Moeder / en de Sonen / die noch onder des Vaders macht zijn / van den ghenen die haers selfs Vooght zijn / en de natuurlijcke van den wettigen: van welck onderscheydt de nature niet en weet / uytghenomen alleen de voortreffelijckheydt der Sexe / die ick ghe-

Hier boven c. 3. §. 5. 6.

De fortun. ἐν κτήσει
Alex. non ἐν χρήσει

gheseydt hebbe / indien de Heerschers onder den anderen om de heerschappije twisten.

III. In de tweede tijdt / als het oordeel nu rijp gewordẽ is / door den ouderdom / staen onder het ghebiedt gheen andere daden en wercken / als die yet wat te bedupden hebben tot den staet van het vaderlijcke en moederlijcke huysgheslin. Want het billijck is / dat het deel accordere met de gheleghenthepdt van het gheheel. [Soo verklaert Maimonides de Wet / Num. 30. 10.] In andere wercken en handelinghen hebben de Kinderen morale macht om te doen / doch zijn ghehouden daer in alle-tijdts te betrachten / dat sy haren Ouderen mogen behagen. Maer dewijl die schult niet en komt upt kracht van de morale macht / gelijck als de boven-geseyde dinghen / maer upt Godtvruchtighepdt / eerbiedinghe / en plicht tot vergheldinghe van danckbaerhepdt / en maeckt niet dat het krachteloos / en van onwaerden zp / 't welck daer teghen soude mogen gedaen zijn: ghelijck oock niet krachteloos is de wech-schenckinge van eenigh goedt van eenighers handen Heer en Eyghenaer / ghedaen teghens den regel van ghespaersaemhepdt.

IV. In alle beyde dese tijden begrijpt het recht van regeeren / oock onder sich het recht van te bedwingen / voor soo veel / namelijck / als de Kinderen moeten ghedwongen werden om hare plicht te doen / oft om haer te verbeteren. Doch wat men moet houden van swaerder straffen / daer van sal elders ghelegenthepdt vallen te spreken.

V. Doch al-hoe-wel het Vaderlijcke gebiedt also volght den persoon van de Vader selfs / dat het daer van niet kan af-ghescheyden / noch op een ander over-geset werden / nochtans natuurlijck / en daer het de burgerlijcke Wet niet belet / kan een Vader sijn Soon verpanden / / en soo het de noodt verepscht / oock verkoopen / indien daer gheen ander middel voor-handen is / om hem te voeden. [Jornandes in sijn Gotthische Historie: Want de Ouders niet anders doen, versorgende de behoudenisse van hare Kinderen, sy overleggen dat het beter is, dat haer Wel-geboorte-recht verloren werde, als haer leven, aengesien het meer barmhertigh is, dat yemandt behouden wert, verkocht zijnde om gevoedt en op-gebracht te werden, dan dat hy sterve. Ick vinde dat sulck een Wet oock onder de Mexicanen zp gheweest.] Het welcke schijnt upt de oude Thebaensche Wet (welcke Ælianus in't 2 Boeck verhaelt) onder andere Volcken voort-gekropen te zijn; en dat die Thebaensche Wet selfs van de Phœnicters / en voorts van den Hebreen gekomen is: En leert Apollonius in sijn Brief aen Domitianus, dat de selfde oock mede by de Phrygiers in ghebruyck is gheweest. Want men houdet dat de nature selfs recht geeft tot sulcx alles / sonder 't welcke niet kan verkregen werden 't geen dat sy gebiedt.

VI. In de derde tijdt / is een Soon in alles sijns selfs Voogt en eyghen Meester / blijvende evenwel alle-tijdt de schuldt van Godtvruchtighepdt en eerbiedinge / welckers oorsake eenwigh duurt. Daer upt volght / dat der Coninghen daden daerom niet krachteloos konnen ghenaemt werden / om dat se hare Ouderen hebben.

Wat

Wat hier buyten is / dat komt uyt de vrywilligh Wet / die op d'een plaetse anders is als op de andere. [Seneca van de Weldaden / *lib. 3. c. 11.* om dat het de jonckheydt voorbaerlijck is gheregeert te werden / hebben wy haer ghelijck als Huys-overheden bestelt.] Alsoo was by den Hebreen door 't recht dat haer Godt ghegheven hadde / de macht des Vaders / dat hy de beloften by sijn Soon oft Dochter ghedaen / konde ontdoen / niet alle tijdt durende / maer duurde soo langhe / als de Kinderen een ghedeelte waren van haerder Ouderen huysghesin. [Andersins waer een Soon nae de Hebreeusche costuymen tot sijn derthien Jaren / machtigh hem te verbinden / ghelijck sy aenteyckenen op de ghemelde plaetse in Numeri.] Soo was den Burgheren van Romen een eyghen Vaderlijcke macht ghegunt / over de Sonen selfs die hoofden van hare eygen Familie waren / soo lange als sy niet waren in vryheyt / en op hare vrye voeten gestelt. Soodanige macht de Romeynen selfs bekennen / dat andere over hare Kinderen niet en hebben. Sextus Empiricus, *Pyrrhoniorum tertio*: De Stichters der Romeynsche Wetten, hebben gewilt, dat de Kinderen in de macht haerder Ouderen souden gelijck als de Slaven zijn, en dat sy gheen Heeren over haer eyghen goederen souden zijn, maer de Ouders, tot dat sy in vryheydt wierden ghestelt ghelijck als de Slaven pleghen: het welcke andere als tyrannisch verwerpen. [Philo *in legatione*: Want nae 't recht der Romeynen, komt den Vader toe allerhande volkomen macht over sijn Soon.] Simplicius over *Epicteti Enchiridion*: De oude Wetten der Romeynen inficht hebbende, eensdeels op de uytsteeckentheydt, welcke van de nature komt, anderdeels op den arbeydt, welcke de Ouderen aenwenden en draghen voor haer Kinderen, willende daer-en-boven dat de Kinderen sonder uytneminghe oft exceptie den Ouderen souden onderworpen zijn, steunende en verlatende sich mede, soo ick gheloove, op de natuurlijcke liefde der Ouderen, hebben den Ouderen macht gegeven, hare Kinderen, soo sy willen, te verkoopen, en onverbeurt te dooden. Dierghelijcke Vaderlijcke recht bestraft Aristoteles in de Persen / als tyrannisch. 't Welck tot dien eynde van ons werdt by-gebracht / op dat wy scherpelijck het burgherlijcke recht van het natuurlijcke moghen onderscheyden.

Num. 30. 2. 3. 4. 5. *Lib. de præceptis legis, præcepto velante* 242.

Inst. de patr. potest. §. jus autem.

Nicom. lib. 8. cap. 12.

VII.

Het recht over de Persoonen / 't welck sijn oorspronck heeft uyt toestemminghe en bewilliginghe / komt / oft uyt bergheselinghe / oft uyt onderwerpinghe. De bergheselinghe / die alder-meest natuurlijck is / blijckt in het houwelijck: maer van weghen het onderscheydt der sexe / (dat is verscheyden aert van Manlijck en Vrouwelick) en is het gebiedt en heerschappije niet ghemeyn / maer is de Man het hooft sijnder Huysvrouwe / te weten / in saecken het houwelijck betreffende / en in saken van de huys-houdinghe: want de Huysvrou werdt een ghedeelte van 't huysghesin haers Mans. Daerom komt den Man toe het recht van te ordineren de woonstede. Indien de Mannen noch eenigh verder recht vergunt wert / als nae de Hebreeusche Wet / het recht om allerhande beloften sijner Huysvrouwe van onwaerde te maken / by somminge Volcken het recht om sijner Huysvrouwen goederen te verhoopen / sulcx komt

Eph. 5. 23.

VIII.

niet uyt de nature / maer uyt instellinghe. Dese plaetse verepscht / dat wy onderspoerken / welck de nature van't Houwelijck zy. Wy houden dan / dat het Houwelijck natuurlijck is / soodanighe een bywooninghe des Mans met de Vrouwe / welcke de Vrouwe stelt gelijck als onder de ooghen en bewaringhe des Mans. Want soodanigh een ghesellschap mach men oock sien in sommige stomme Gedierten: doch in den mensche / voor soo veel die een Dier is / welcke reden gebruycht / is daer by ghekomen oock de trouwe / door welcke de Vrouwe sich aen den Man verplicht.

IX. Oock en schijnt de nature niet anders te verepschen / op dat het Houwelijck bestendigh zy: Ja oock schijnt dat de Goddelijcke Wet niet anders heeft verepscht / eer dat het Euangelium verkondight werde. Want oock de Heylige Mannen hebben voor de Wet / meer als een Vrouwe gehadt: (1.) Ende in de Wet werden eenighe Wetten voor-ghescheven den ghenen / die meer Vrouwen hebben als eene; (2.) en den Coninghy werdt gheboden / dat hy noch van Paerden / noch van Vrouwen / hem selven te grooten menigte nemen sal / daer op de Hebreen aentekenen / dat hem toe-gelaten waren 18. 't zy Vrouwen oft Bysitten en Concubinen: En Godt verwijt David, dat hy hem veele / en selfs doorluchtige Vrouwen ghegheven hadde. (3.) Alsoo oock / die sijn Vrouwe wil verlaten / werdt voor-ghescheven de wijse hoe hy daer in handelen sal; ende wert oock niemandt verhindert de Verlatene te trouwen / uytghenomen diese verlaten heeft / ende den Priester. (4.) Doch dese bryphept / van tot een anderen Man sich te begheven / moet selfs voor het natuurlijcke recht alsoo in-ghetoghen werden / dat daer uyt gheen verwarringhe en twijfelinghe onder de Kinderen en ontstae. Daer uyt komt by Tacitus die Priesterlijcke vraghe: Oft een Vrouwe swangher zijnde, en noch niet gebaert hebbende, noch de Vrucht ter werelt ghebracht, met recht mochte trouwen? By den Hebreen was geboden / dat tusschen het een en het andere Houwelijck / drie Maenden moesten verstrijcken. Maer de Wet Christi / heeft soo andere / als oock dese Wetten des Houwelijcks / onder den Christenen tot een volmaeckter regul ghebracht / naer welcken hy den ghenen die buyten dal van overspel sijn Huysvrouwe verlaet / en die de Verlatene trouwt / verklaert beyde aen Overspel schuldigh te zijn: Ende sijn Apostel en uytlegger Paulus, geeft niet alleen den Man macht over sijner Huysvrouwen lichaem / 't welck oock mede in den natuurlijcken staet recht was en standt greep / (Want die door Wet des Houwelijcks met der Vrouwen te samen ghevoeght is, die heeft recht over haer Lichaem, sept Artemidorus) maer oock van gelijcken wederom der Vrouwe over het lichaem hares Mans. Lactantius: (5.) Want het en is niet alsoo hier mede, ghelijck de ghelegentheydt is van 't publijcque recht, dat alleen de Vrouwe, die een anderen Man heeft, een Overspeelster is; maer die Man, al heeft hy veele Vrouwen, vry zy van de misdaedt des overspels. Maer de Goddelijcke Wet heeft alsoo twee in een Houwelijck, 't welck is in een lichaem, door ghelijcke jock te samen ghevoeght, dat hy voor een Overspeel-

Deut. 21. 15
Deut. 17. 16 17.
2. Sam. 12. 8
Deut. 24. 4.
Matth. 5. 32 en 19. 9.
1. Cor. 7. 4.

der

der ghehouden werdt, wie de t'samen-voeginge des Lichaems aen verscheyden deelen verscheurt. Ick weet wel dat van den meesten hoop het daer voor werdt gehouden / dat van Christo in dese beyde stucken geen nieuwe Wet ghegheven sy / maer herstellet de Wet / welcke Godt de Vader in den aenbanck aller dinghen hadde ghemaeckt: Tot welck ghevoelen haer schijnen Christi eyghen woorden ghebracht te hebben / daer hy ons tot dat eerste beginsel wijst: Maer daer op kan men antwoorden / dat upt dien eersten staet en gelegenthent / daer Godt eenen Man niet meer als een Vrouwe toe-gheboeght heeft / ghenoegh kan af-genomen werden / wat het beste en Gode aengenaemste sy; en dat daer upt volght / dat tot allen tijden sulcks treffelijck en prijselijck sy geweest: doch soo nochtans / dat het niet ongheoorloft oft verboden was anders te doen: want waer gheen Wet en is / daer en is gheen overtredinghe der Wet. Maer in die tijden was daer gheen Wet van dat stuck. Alsoo mede / wanneer Godt / 't sy door Adam oft door Mosem ghesepdt heeft / dat het verbondt des Houwelijcks soo vast en sterck is / dat een Man sijns Vaders huysgesin moet verlaten / om met sijn Huysvrou een nieuw Huysgesin te maken; heeft hy by nae het selfde gesept / 't welck tot de Dochter van Pharao gesepdt werdt / Psal. 45. 11. Vergeet uws Volcks, en uwes Vaders huys. Ende upt dese instellinghe van een soo nauwen vriendtschap / blijckt genoegh / dat het Gode ten hooghsten aenghenaem is / dat die t'samenvoeginghe voorgaens dure en blijve; (6.) nochtans werdt daer upt niet krachtigh bewesen / dat al doen ter tijdt van Godt ghehoden sy / dat het selfde verbondt om gheenderhande oorsaecke soude ghebroken werden. (7.) Maer Christus heeft verboden / wat Godt in de instellinge te samen ghevoeght hadde / dat gheen Mensche dat scheyden soude / upt het gene dat het beste en Gode aenghenaemste is / nemende een seer waerdighe stoffe tot een nieuwe Wet. Het is seecker / dat de meeste Volcken van ouds / soo de vryheydt van hare Vrouwen te verlaten / als het Houwelijck met veele Vrouwen gebruyckt hebben. Tacitus verhaelt / dat by-na alleen de Hooghduytsche onder alle Barbarische natien tot sijnen tijden / eer met een Huysvrouwe te vreden waren: En sulcks bewijsen voorgaens de Historien / soo der Persen / als der Indianen. [En die van Thracien / waer van zijn de versen van Menander, en Euripides in Andromacha.] By de Egyptenaers was alleen onder den Priesteren het Houwelijck met een Vrouwe in ghebruyck. [Siet Herodianus, *lib. 2.*] Maer oock onder den Griecken is Cecrops de eerste gheweest / die een Vrouwe eenen Man toe-gheboeght heeft: Het welcke doch het Exempel van Socrates, en andere / toonen / dat selfs onder die van Athenen niet langhe en is onderhouden gheweest. Indien eenighe Volckeren inghetooghener gheleeft hebben / ghelijck de Romeynen voorgaens van twee Vrouwen / en langhe van verlatinge haerder Vrouwen sich onthouden hebben / die zijn voorwaer te prijsen / als welcke ghekomen zijn tot het ghene dat best is; daerom oock de Priesterinnen by den selfden Romeynen het Houwelijck niet en scheyden / als voor de doodt: Daerom nochtans

De morib. German.

Diod. lib. 1. Gell. lib. 15. cap. 20.

tangs en volght niet / dat die ghesondight hebben / die anders ghedaen hebben / eer dat de stemme des Euangeliums verkondight was. (8.)

[Vermeerderingen. (1.) Chrysosthomus van Sara: Sy van ghelijcken sochte troost voor hare onvruchtbaer houwelijck te soecken uyt de Maghet: want sulcke dinghen en waren doen noch niet verboden. Siet den selfden over 1. Tim. 3. Augustin. van de Christelijcke Leere / *lib. 3. c. 12.* Het was een onbestraffelijcke ghewoonte, van veele Huysvrouwen te hebben. Diergelijcke seydt hy aldaer noch cap. 18. en dan cap. 22. Daer zijn veele dingen, welcke in die tijden behoorlijck en nae plicht ghedaen zijn, de welcke nu ter tijdt niet dan met wulpsheydt gheschieden konnen. En *lib. 16. de civitate Dei, cap. 38.* Dewijl gheen Wet en verboodt meer vrouwen te hebben, om de naekomelinghen te vermenighvuldighen.

(2.) Josephus, van de Jodische oudtheden / *lib. 17. cap. 1.* Het is by ons een vadrlijck ghebruyck meer vrouwen te hebben.

(3.) Josephus ter selfder plaetse sijner Historie: Dewijl hem God Huysvrouwen ghegeven hadde, welcke hy met recht en wettelijck hebben mocht te. Pesictha over Levit. 18. seyt / dat kennelijck is / dat wie seydt / dat het verboden sy gheweest meer Vrouwen te hebben / dat die niet weet wat de Wet in heeft.

(4.) Levit. 21. 7. By de Versiootene wert ock een Weduwe gevoeght ter selfder plaetse / als mede 14. Het welcke Philo ghenomen en verstaen heeft van den Hooghen-Priester / en vast de meeste uytleggers van desen tijdt / om 't geen datter voor-gaet / vers 10. en volgens. Waer dat het van een yder Priester moet verstaen werden / blijckt Ezech. 44. 22. En in de uytleggynghe der Wet: en Iosephus in 't 1 Boeck teghens Appion: soo dat de Wet moet te samen ghevoeght werden met het begin van het capittel / soo dat 't gheen van den Hooghen-priester geseydt werdt / als ter loop en voor-by-gaende daer sy tusschen gestelt.

(5.) *Lib. 6. Institut. cap. 23.* alwaer ock dit volght: Door het exempel van onthoudinge, moet men de vrouwen leeren, datse sich reynelijck houden. Want het is onbillijck, dat ghy dat sult eyschen, 't welck ghy selfs niet en kondt doen. De selfde meyninghe is by Gregorius Nazianzenus: Hoe eyscht ghy, ende en vergelt niet? Hieronymus aen Oceanus: Een ander zijn de Wetten der Keyseren, een ander de Wetten Christi: Wat anders gebiedt Papinianus, wat anders onse Paulus. By geenen wert den Mannen de toom van onreynigheydt los ghegeven, en alleen Maeghden-schenderije en overspel verdoemende, werdt doorgaens aller-wegen door de Hoeren-winckels, en met den Dienstmaeghden de ontucht en wulpsheydt toe-ghelaten, als oft de waerdigheydt de schuldt en misdaedt maeckte, en niet de wille. Maer by ons, 't gheen der vrouwen niet gheoorloft is, en is even alsoo den Mannen niet gheoorloft, en de selfde dienstbaerheydt werdt op ghelijcke conditie gherekent.

(6.) Dese maniere is ock eertijdts van veelen Wijsen voor beter geoordeelt. Euripides seydt in Andromacha uyt de persoon van Hermione:

Ten

Ten paſt niet dat een Man Heer van twee Vrouwen zy:
Sal 't Huys wel zijn beſtelt, hy maeckt ſich met een bly.

En in de Reye:

Ick prijs gheen Kind'ren oyt van twee verſcheyden Moeder,
Noch dubbelt echte Bedt; Ick hateſ' huys verwoeder
't Ghekijf: Een Man heb een ontwijflijck Bed-ghenoodt;
Twee Heeren niet ſoo wel een Stadt oft Landt in noodt,
Als 't Scepter van een handt ghedraghen, en beſtieren:
Men hoopt maer laſt op laſt, en doet de Burghers ſwieren
Door tweedracht, die de bandt breeckt van de lieve vree,
En ſtort al over hoop, wat luſt en ruſt bracht mee.
De Meeſters van 't gheſingh, twiſt onder Tweelinghs ſtichten;
En als de lichte windt 't gheladen Schip doet ſwichten:
Veel beter eene handt, al is die ſchoon veracht,
Het Schip met order ſtiert, en houdt by 't Roer de wacht:
Als oft den goeden raedt verdeylt in veele hoopen
De wijſheydt moeſt van d'een tot d'andere ſoecken loopen;
Een Macht regeer' de Stadt, een Hooft het gantſche Huys,
Indien men vrede ſoeckt, en afkeer heeft van 't kruys.

En Plautus Mercatore:

Een deughdelijcke Vrouw gheen Man begheert als een,
Waerom ſal niet de Man met een Vrouw zijn te vreên?

(7.) Alſoo maeckt het oock Ambroſius, in't ſtuck van meer Vrouwen/ *cap. 4. lib. 1.* van Abraham: welcke plaetſe Gratianus geſtelt heeft / *cauſa 32. quæſt. 4.*

(8.) Auguſtinus teghens Fauſtus, *lib 22. cap. 47.* Ter tijdt als het de maniere was, doen en was het gheen ſonde. Dit heeft Gratianus oock geſtelt/ maer onder den naem van Ambroſius.]

X. Laet ons nu beſien/ welcke Huwelijcken na 't recht der naturen/ vaſt en beſtendigh zijn: Om het welcke te onderſcheyden / en recht daer van te oordeelen / moeten wy gedencken / dat niet alle dingen / die tegen het recht der nature ſtrijden / krachteloos werden door het recht der nature/ als blijckt uyt het Exempel van overdadige en quiſt-goedige verſchenckinghe; maer die dinghen alleen / in welcken ontbreeckt het beginſel/ 't welck de daedt hare kracht en beſtendigheydt geeft / oft in welcke het ghebreeck duurt en blijft in het effect oft werck. Het beginſel ſoo hier/als in andere menſchelijcke daden / van waer het recht her-komt / is dat recht / 't welck wy morale vermoghenthepdt genoemt hebben / te ſamen met genoeghſame wille. Welcke wille ghenoeghſaem zy om recht voort te

te brenghen / sal hier nae bequamelijcker verhandelt werden / daer van de beloften in 't ghemeen sal ghehandelt werden. Belanghende de morale vermoghenthepdt / valt verschil / belanghende het consent en bewilliginghe der Ouderen / welcke sommighe tot bestendighept der Houwelijcken / als natuurlijck / vereyschen. Maer sy dolen daer in. Want de bewijs-redenen die sy by brenghen / en bewijsen anders niet / als dat het met de schuldighe plicht der Kinderen wel over een komt / dat sy de bewilliginge haerder Ouderen daer toe verwerven: het welcke wy gantschelijck toe-staen / doch met temperament en matiginghe / ten sy dat der Ouderen wille gantsch onbillijck sy. Want indien de Kinderen in allen dinghen haren Ouderen eerbiedinghe schuldigh zijn / seecherlijck soo zijnse die voornamelijck schuldigh in dat stuck / welcke het gantsche gheslachte en afkomste aengaet / als dan is het Houwelijck. Maer hier upt en volght niet / dat den Sone ontbreeckt dat recht / 't welck verklaert werdt door den naem van vermogenthepdt oft heerschappije. Want die een Hupsvrou trouwt / moet tot behoorlijcken ouderdom gekomen zijn / en gaet buyten het Hupsghesin / sulcks dat hy in dese saecke de regeeringhe des Hupsghesins niet onderworpen is. En het ampt en plicht van eerbiedinghe alleen en maeckt niet / dat de daedt / welcke daer teghen strijdt / krachteloos en van onwaerden sy. Maer 't gheen van den Keynen / en eenighe andere verordineert is / dat sommige houwelijcken / om dat het consent des Vaders ontbreeckt / nul en van onwaerden zijn / en komt niet upt de nature / maer van den wille der gener / die de Rechten gemaeckt hebben. Want oock door 't selfde recht de Moeder / welcken doch de Kinderen natuurlijck eerbiedinge schuldigh zijn / en maeckt door haer niet bewillighen en af-stemmen het houwelijck niet krachteloos: Ja selfs niet de Vader van een Soon / die nu vry gelaten / en sijns selfs Meester gheworden is: Jae indien de Vader selfs noch is in sijns Vaders macht en ghewelt / soo moet de Vader / en Groot-Vader bewilligen in sijns Soons houwelijck: tot des Dochters houwelijck is des Groot-Vaders consent genoegh. [Jae des Groot-Vaders / indien die een vrye Man is / geldt meer als des Vaders / indien de selve van slaefsche conditie is / *causa 32. quæst. 111.*] Welck onderschepdt in 't recht der naturen onbekent / ghenoeghsaem te kennen gheeft / dat dese dingen heer-komen upt het Burgherlijcke recht. In de Heylighe Schrift sien wy wel dat de Godtvruchtige Mannen / en veel meer de Vrouwen (der welcker schaemte alder-best passet / in desen eens anders raedt en goet-vinden te volghen / daer toe oock dient 't gheen wy in den eersten Brief tot den Corinthen, cap. 7. 36. lesen / van sijn Maeght te besteden) (1.) in't aengaen en sluyten van houwelijck / hebben ghevolght den raedt en bevel der Ouderen: maer nochtans het houwelijck van Esau, en werdt niet van onwaerden verklaert / oft sijn Kinderen voor onwettigh gehouden / om dat hy sonder sulck bevel en goet-vinden gehouwelijckt was. Quintilianus op 't scherpe recht / en selfs der nature siende / seydt aldus: Indien somwijlen gheoorloft is, den Sone oock teghens den wille des Vaders sulcke dinghen

L. filius emancipatus. D. de ritu nupt.
L. Oratione. §. nepote. D. eod. tit.
L. in conjunctione C. de nuptiis.
Genes. 36.
Declam. 257

dinghen te doen, die anderſins gheen beriſpinghe noch beſtraffinghe verdienen; nochtans en is de vryheydt nerghens ſoo noodigh als in het houwelijck. (2.)

[Vermeerderingen. (1.) Want het en betaemt de Maeghdelijcke ſchaemte niet, een Man te verkieſen, ſept Ambroſius, *lib. 1.* van Abraham in 't laetſte cap. geſtelt in den *Codex* van Gratianus, *cauſa 32. queſt. 111.* Donatus Andria: De hooghſte macht van 't houwelijck is by den Vader der Dochter.

Hermione by Euripides:

Mijns Huw'lijcks ſorgh ick aen mijn Ouderen beveel,
Ten ſtaet niet aen mijn wil, ten is oock niet mijn deel.

Hero ſeydt by Muſæus:

Wy konnen t'ſamen niet in echten ſtaet vergaren,
De Vader ſtemt hetaf, de Moeder ſagh 't niet garen.

(2.) Eugraphius *ad Andriam Actu, 1. Scena 5.* Men roert oock dit, oft de Sonen moeten ghehoorſamen der Vaderen bevelen. Want het is bekent, dat de Sonen in 't houwelijcken vrye wille hebben. Caſſiodorus 7. 4. Het valt hard de vryheydt niet vry te hebben in 't houwelijck, waer uyt voort-geteelt werden *liberi*, Kinderen, oft vrye lieden.]

XI. Met een Vrouwe die met een ander ghetrouwt is/ ſoo is buyten allen twijffel het houwelijck van gheender waerden / nae de Wet der naturen/ ten zy datſe de eerſte Man verlaten heeft; want ſoo langhe duurt ſijn heerſchappije: maer nae de Wet Chriſti/ tot dat de doodt den bandt los maecke. Ende het is daerom krachteloos / om datter ontbreeckt de morale vermoghenthevdt / als wech-genomen door het voorgaende houwelijck / en alle daedt is gebrekigh en faulte / want een yder daedt heeft in ſich aentaſtinghe en handelinge van eens anders goedt. Wederom ter ander zijden is oock krachteloos en van onwaerden / nae de Wet Chriſti / het houwelijck met dien / welcke Man is van een ander Vrouwe/ om des rechts wille/ welcke Chriſtus gegeven heeft der Vrouwe / welcke hare kuyſheydt bewaert / over haren Man.

XII. Van de houwelijcken der ghener / die van Bloedt oft Maeghſchap malkanderen beſtaen / is de vraghe vry ſwaer / en dickwils met groote beroerte ghedreven. Want die gewiſſe en natuurlijcke oorſaken ſal willen aenwijſen en by brenghen / waerom ſulcke houwelijcken / ſulcks die door de Wetten / oft reden en gebruyck verboden zijn / ongeoorloft ſouden zijn / die ſal door bevindinghe wijs werden hoe-ſwaer 't ſelfde zy: Jae dat het niet en han ghedaen werden. Want de oorſake die (1.) Plutarchus *in quæſtionibus Romanis* heeft by gebracht / welcke Auguſtinus volght/ *de civitate Dei, lib. 15. cap. 16.* van de vriendtſchappen verder upt te breyden/ door uytſtrecktinghe der Maeghſchappen / en is van ſulcken ghewichte niet / dat het gheen daer teghen gheſchiedt / door krachteloos / oft on-

Queſt. 107.

gheoorloft moet gehouden werden. Want niet het gheen min profijtelijck is / ock terstondt ongeoorloft is. Voeght daer by / dat het kan gebeuren / dat teghens dese nuttigheydt / hoedanigh die zijn mach / een andere meerder voordeel strijdt / en dat niet alleen in dien val / welcke Godt in der Hebreen Wet uytgesondert heeft / als een Man sonder Kinderen gestorven is / de welcke niet onghelijck is / 't geen van de Maeghden / welcke alleen 't gantsche erfdeel bekomen / in het Hebreeusche en Attische recht is gheordineert / [Siet Demosthenes aen Leochares, *Fortunatianus Rhetor, Donatus Phormione, Act. 1. Scen. 2. en Adelphis 4. Sc. 5.*] om in't Huysgesin te bewaren der Voor-ouderen goederen; maer ock om veele andere / die / oft ghesien / oft bedacht konnen werden. Van dese algemeynheydt nochtans / sondere ick uyt de houwelijcken der Ouderen / in wat graedt die ock zijn / met den Kinderen / van welcken de reden / waerom die niet gheoorloft zijn / ghenoech / soo ick achte / bekent en openbaer is. Want noch de Man / die door het recht van houwelijck hooger is / kan aen sijn Moeder sulcke eerbiedinghe bewijsen / als de nature vereyscht; noch een Dochter aen hare Vader; want al is sy in 't houwelijck minder en onder hem / soo brenght nochtans het houwelijck selfs sulck een gheselschap en omganck met sich / welcke de eerbiedinghe van sulck een maeghschap uyt-slupt. Paulus de rechts-gheleerde heeft met recht en wel / doen hy gheseydt hadde / dat men in 't slupten van houwelijcken / het natuurlijcke recht / en de schaemte moet aenmercken / en in acht nemen / (2.) daer by ghevoeght / dat het tegens de schaemte is / sijn Dochter tot een Huysvrou te nemen. Van sulcke houwelijcken dan staet niet te twijffelen / oft sy zijn ongeoorloft / en ock met eenen krachteloos / om dat de faulte en 't ghebreck steedts kleeft aen de daedt. Ende moet ons niet beweghen het bewijs van Diogenes en Chrysippus, van de Hanen en andere stomme Dieren genomen / daer door sy wilden bewijsen dat soodanighe vermenginghen niet waren teghens het recht der nature. Want ghelijck wy in 't begin des Boecks gheseydt hebben / het is ghenoegh / indien yet strijdet met de menschelijcke nature / om 't selfde voor ongeoorloft te houden. En dat is de bloedt-schande / welcke de Rechts-gheleerde Paulus schrijft / dat teghens het recht der Volckeren begaen wert in de op-gaende en neder-dalende graden en trappen. [Soo spreeckt ock Papinianus, *in l. si adulterium §. 2. D. ad legem Iulian. de adulteriis.*] Dat is het recht / 't welck Xenophon seydt / dat daerom te minder geen recht en is / om dat het van den Persen veracht werde. (3.) Want dat werdt met recht natuurlijck ghenaemt / soo 't Michael Ephesius *ad Nicomachi* verklaert / 't gheen ghebruyckelijck is, en onderhouden werdt by den meesten hoop der ghener, die sich onverdorven, en de nature ghelijckformigh houden en draghen. Hippodanus Pythagoricus noemt het onghematighde, en van de nature vervreemde begeerlijckheden, onghetoomde beweginghen, ongheoorlofde wellusten. Van de Parthen seydt Lucanus:

L. adoptivus §. serviles. D. de rit. nupt.

L ult. de rit. nupt.

Het

Het Hof door overdaedt van eer en schaemt' ontbloot,
Geen byslaep schouwt noch grouwt, alwaer't de Wet verboodt.

En terstondt:

Die 't swang'ren van sijn Moer niet schroomt, wat soud' hy schromen?

Dion Prusæensis, *Oratione 20.* schrijft voorsichtelijck de oorsaecke van dese maniere der Persen / specialijck toe de quade opvoedinghe. En lust my alhier te verwonderen over de beuselinge van Socrates by Xenophon, die in soodanighe Houwelijcken niets vindt te bestraffen / als de onghelijckheydt van jaren en ouderdom / daer uyt hy seydt / dat / oft onvruchtbaerheydt / oft qualijck gestatsoeneerde kinderen volgen: Welcke reden / indien die alleen soodanigen Houwelijck tegen ware / gewisselijck soo en soude het niet krachteloos / noch ongheoorloft zijn / niet meer als onder andere persoonen / welcker ouderdom wel soo veel jaren verscheelt / als de Ouderen in jaren hare kinderen te boven gaen pleghen. Dat most men veel liever ondersoecken / oft niet in den menschen / welcke door geen quade opvoedinghe verdorven zijn / boven het ghene dat wy nu gheseydt hebben / dat door 't verstandt kan begrepen werden / sy selfs in de hertstochten en bewegingen des gemoedts selfs ingeplant / een afschouw van vermenginge met den Ouderen / en die uyt haer gebozen zijn / aengesien ock sommige stomme Beesten daer van een afkeer hebben natuurlijck. Want alsoo hebben andere geoordeelt / en ock Arnobius, *adversus gentes, lib. 5.* En heeft Jupiter niet hope gheschept van schandelijcke begeerlijckheydt tot sijn Moeder / sulcks dat van den brandt soodanigher begheerte / hem selfs niet heeft konnen afschricken den grouwel / welcke niet den menschen alleen / maer ock sommige Beesten / de nature selfs heeft aenghejaegt / en het ingebozen gemeyne gevoelen? Men vint by Aristoteles, in de Historie der Dieren / *Lib. 9. cap. 46.* een gedenckweerdige Historie tot dese saecke dienende / van een Kameel ende een Scytisch Paerdt. (4.) En een / dese niet ongelijck / by Oppianus, van de Jacht / *Lib. 1.* Seneca in Hippolitus:

De Dieren mijden selfs de schandelijcke min,
En d'onbekende schaemt schoont 't Maeghschap in sijn sin.

[Vermeerderingen. (1.) Philo, van de bysondere Wetten: Wat ist van nooden, der menschen maeghschap en banden onder hen-luyden in te krimpen, en binnen de enghten van een huys te besluyten, soo grooten en heerlijcken werck, 't welck kan verspreyt en uytgestort werden door Landtschappen en Eylanden, en de gantsche werelt: Want de vermaeghschappingen met den uytlandischen, brengen voort nieuwe t'samen-voegingen der menschen, welcke niet minder noch geringer zijn als de ghene die uyt het bloedt voortkomen.

komen. Waer op Moſes ſiende, heeft oock veele andere Houwelijcken met den nae-verwanten verboden. Chryſoſthomus, op 1. Corinth. 13. vers 13. Wat dwinght ſy de wijde breedtheydt der liefde binnen enge palen? Wat verlieſt ghy te vergheefs de oorſaecke van vriendtſchap, daer door ghy kondt gelegentheydt bekomen om noch een andere vriendtſchap te verwerven, een uytlandiſche Vrouwe ten houwelijck nemende?

(2.) **Sulcks verhandelt** Philo **treffelijck van de byſondere Wetten/ daer hy ſeydt:** Sijns dooden vaders bedde, 't welck als een heylige ſaecke behoorde ongheroert ghelaten te werden, ſchenden, en noch door 't reſpect van ouderdom, noch door ſchaemte van de naem der Moeder bewoghen te werden; dat een en de ſelfde is haer Soon en haer man, de ſelfde vrouw des ſelfden Moeder en Huyſvrouw.

(3.) Philo **wijſt aen/ dat deſer miſdaedt in dien deele/ van Godt met gedurige Oorlogen en doodtſlaen der Broederen/ geſtraft is.** Hieronymus, *Lib. 2.* **tegens** Iovinianus, **voeght hy den Perſen oock de Meden/ Indianen en Mooren. Van de Barbariſche Volcken in 't ghemeyn/ ſeydt** Hermione in Andromacha **van** Euripides:

Het gantſch Barbariſch Volck houdt ſulcke wijs: De Vader
Sijn Dochter trouwt; de Soon ſijn Moeder, en hoe nader
De Broer ſijn Suſter is, hoe beter dat het paert,
Dies moort het bloet ſijn bloet: geen ſchelmſtuc wert geſpaert.

(4.) Plinius **in ſijn natuurlijcke Hiſtorie/** *Lib. 8. cap. 42.* **daer hy van de Paerden handelt:** Een ander, als het kleedt en deckſel af-getogen was, en merckende dat hy ſijn Moer beſpronghen hadde, heeft nae de ſteyle klippen ſich begeven, en is om-gekomen. En vindt men oock dat in het Reatijnſche landt een Merrie uyt gelijcke oorſake 't lijf op-geſcheurt is: Want in hen is mede verſtandt van maeghſchap. **Diergelijcke vindt ghy by** Varro, **van de Landtbouwinge/** *Lib. 2. cap. 7.* **En by** Antigonus, **van de Wonderen: En** Ariſtoteles, **in 't Boeck van de ſelfde titul.**]

XIII. **Nu volght de wraghe van alle de trappen van Maeghſchap: en van de trappen van bloedtverwantſchap/ van bezijden oft over dwers komende/ inſonderheydt die** Levit. 18. **ſtaen uytgedruckt. Want oock toegheſtaen zijnde/ dat ſulcke verboden niet en komen van het bloote recht der nature alleen/ ſo kan nochtans ſchijnen dat door 't verbodt der Goddelijcke wille/ deſe dinghen onder de verboden ſaecken gheſtelt zijn: En dat dit ghebodt oock ſulcks niet en is/ dat het den Hebreen alleen ſoude aengaen en verbinden/ maer alle menſchen verbindt/ ſchijnt beſloten te werden uyt die woorden Godts by** Moſem: En verontreynight u niet met eenige van deſen: want de Heydenen, die ick van u aengeſichte uyt-werpe, zijn met allen deſen verontreynight. **En terſtondt daer nae:** En doet niets van alle die grouwelen: want de lieden deſes Lants die voor u geweeſt zijn, hebben alle deſe dingen ghedaen, en het landt is onreyn gheworden. **Want**

Levit. 18. 24. 25. 27.

indien

indien de Cananiters en hare Nae-buren gesondight hebben / sulcke dingen doende / soo volght daer upt datter eenighe Wet moet te voorzen zijn gheweest. Welcke / alsoose niet gheheel natuurlijck is / soo moetse van Godt ghegeven zijn / 't zy hen-lieden in 't bysonder ('t welck niet waerschijnelijck is / en de voorden niet wel verzaghen konnen) oft den menschelijcken geslachte / 't zy in de eerste scheppinge / oft in de weder-oprechtinghe nae de Sundtvloedt. Nu / soodanighe wetten / welcke den gantschen menschelijcken geslachte gegeven zijn / schijnt niet dat van Christo af-gheschaft zijn / maer alleen die / welcke de Joden van andere Natien / als door een scheydts-muur oft hepninge tusschen beyden gheselt / afsonderden. Daer by komt / dat Paulus het houwelijck van de Stiefsoon met sijn Stief-moeder soo strengheliick verfoept; Daer doch van dat stuck geen eygen gebodt Christi voor-handen is; en gebruyckt daer toe geen ander bewijs / als dat sulck een vermenginge onreyn gehouden werdt / selfs van de onreyne Heydenen en Volcken: Het welcke dan blijckt dat het waerachtigh zy / boven ander bewijs / upt de Wetten van Charondas, die sulcken huwelijck brantmercken met een schandtvlecke: En 't geen daer staet in de Oratie van Lysias: Die onreynste van alle menschen, was Man van sijn Moeder en Dochter. Waer van niet wijdt en verschilt 't gheen Cicero seyt voor A. Cluentius, in by-nae gheliicke saecke: want als hy vertelt hadde / dat de Schoon-moeder de Schoon-soon getrouwt hadde / voeght hy daer by / ô! onghelooflijck schelmstuck van een Vrouw, 't welck in alle sijn leven van gheen als van dese alleen ghehoort is. Als de Coningh Seleucus, sijn Huysvrou Stratonice, aen sijn Soon Antiochus ten houwelijck gaf / vreesde hy / soo Plutarchus vertelt / dat sy haer daer aen mocht stooten / als aen een onghevoorlofde saecke. [In 't leven van Demetrius: oock Appianus in de Syrische Historie / die 't een onghevoorlofde schandelijcke liefde noemt.] By Virgilius lesen wy: Die Stiefmoers bedde dorst met geyle lust onteeren. Welcke ghemeyne meyninge en ghevoelen / indien 't sijn voorsproock niet heeft ghehadt van eenigh noodtsaecklijck in-geven der nature / soo volght gantschelijck / dat het af-komt en voort-ghevreydt is upt oude traditie en over-leveringhe / welcke upt eenigh Goddelijck ghebodt ghekomen is. De oude Hebreen / uptleggers van het Goddelijcke recht / in desen deele niet te verwerpen / en die alle hare dinghen gheleesen / en met groot voordeel in ordre gebracht heeft Moses Maimonides, segghen / datter twee voorsaecken zijn van die Wetten / welcke Levit. cap. 18. zijn voor-gheselt: Eerst eenige natuurlijcke schaemte / welcke niet toe-laet / dat de Ouders als voorsaecke en stichters van de afkomste / met hare naekomelingen / 't zy in haer selven / oft ook door Persoonen in bloede / oft door houwelijcksche vermenginghe des bloedts / haer aldernaest bestaende / sich souden vermenghen: de andere voorsaecke is / op dat niet al te dagelijcksschen / en niet in acht genomen omganck / en te samen-levinge van sommige Persoonen met malkanderen / gheleghenheydt gheven soude tot hoererije en overspelen / indien sulcke vryagien door houwelijck konden te samen gheknoppelt werden.

Ephes. 2 14.
1. Cor. 7. 25.

den. [Philo: Al ist dat de deelen van den anderen gedeelt zijn, soo behouden sy doch het recht van Broederschap, en werden door Maeghschap als een natuurlijcken bandt te samen ghehecht.] Welcke twee oorsaecken / indien wy die met oordeel en opmercken willen passen op die gemelde Goddelijcke Wetten in Levitico, soo sal lichtelijck blijcken / dat in de Magen / welcke in de rechte linie zijn / (op dat ick nu niet en spreke van de Ouders en Kinderen / als welckers t'samen-voeginghe / soo ick gevoele / oock sonder uptdruckelijcke Wet / de natuurlijcke reden selfs ghenoechsaem verbiedt) en oock in den eersten graet van bloedt in de dwersche linie / welcke van weghen den oorspronck van de ghemeyne stamme / de tweede pleeght ghenaemt te werden / om de seer bersche ghedaente der Ouderen in de Kinderen / de eerste oorsaecke kracht heeft / als komende van het ghene / 't welck / indien 't de nature niet ghebiedt / gewisselijck nochtans leert eerlijcker te zijn; hoedanighe dinghen veele stoffe geven tot Goddelijcke en Menschelijcke Wetten. Ende hier om ist dat de Hebreen in de rechte linie / oock die graden die niet upt-gedruckt en zijn / noch ghenoemt / van de Wet willen begrepen hebben / om de klare en bekende gheljckheydt van reden: van welcke graden dit de namen zijn by hen-luyden: De Moeder van sijn Moeder; de Moeder van de Vader sijns Moeders; de Moeder van sijn Vader; de Moeder van de Vader sijns Vaders; de Hupsvrou van de Vader sijns Moeders; de behoudt-Dochter sijns Soons; de behoudt-Dochter van de Soon sijns Soons; de behoudt Dochter van sijn Dochter; de Dochter van de Dochter sijns Soons; de Dochter van de Soon sijns Soons; de Dochter van de Dochter sijns Dochters; de Dochter van de Soon sijns Dochters; de Dochter van de Dochter des Soons sijnder Vrouwe; de Dochter van de Dochter des Dochters sijnder Vrouwe; de Moeder van de Moeder des Vaders sijnder Hupsvrouwe; de Moeder van de Moeder des Vaders sijner Hupsvrouwe; dat is / alle de Beste-moeders / en Oudt-beste-moeders; de Oudt-stief-moeders; de Oudt-nichten; de Oudt-voordochters; de Oudt-behoude-dochters; de Oudt-schoon-moeders; om dat onder de naem van maeghschap / oock gelijcke Bloet-verwantschap begrepen is / en onder de eerste graedt de tweede / en onder de tweede de derde: buyten de welcke qualijck eenigh verschil ontstaen kan / want anders / indien 't geschieden konde / sou de selfde reden sonder eynde alle-tijdt plaetse hebben. Dese Wetten / als mede dat de Broeders met hare Susters haer niet souden vermenghen / houden de Hebreen dat Adam selfs ghegheven zijn / te ghelijck met de Wet van Godt te dienen / recht te spreken / gheen bloedt te storten / geen valsche Goden te dienen / een anders goet niet te rooven: doch alsoo / dat de houwelijckssche Wetten hare kracht niet souden in 't werck stellen / voor dat het menschelijcke ghesla chte nu ghenoechsaem soude vermenighvuldight zijn / 't welck in 't eerste begin sonder houwelijck der Broederen met haren Susteren niet heeft konnen gheschieden. Ende houden sy dat daer niet sy aenghe-leghen / dat sulcks van Moses op sijn plaetse niet is vertelt en verhaelt: dewijl

dewijl hy genoegh geacht heeft sulchs stilswijghende in sijn Wet te verstaen te gheven / als hy de vreemde Volcken over dat stuck verdoemt. Want datter veel sulcke dinghen in de Wet zijn / welcke niet nae ordere van tijdt / maer by occasie verhaelt werden; daer upt komt die vermaerde spreucke onder den Hebreen / dat in de Wet niet en is eerst oft laetst: dat is / veel dingen het achterste voor verhaelt werden. [Want die Wet is mede niet verhaelt / naer welcke Juda wilde dat Thamar soude verbrant werden. Soo seydt Judith, dat die van Sichem met recht waren doodtgheslaghen / dat sy de Maeght gheschendet hadden / cap. 9. 2. ende Ruben werdt van sijn Vader verbloeckt om sijn bloedt-schande.] Van de houwelijcken tusschen Broeders en Susters / zijn dit de woorden van Michael Ephesius *ad 5. Nicomachiorum*: In 't begin was 't een middelmatigh dinck, dat de Broeder sijn Suster besliep: maer dewijl nu teghens sulck byslapen een Wet ghestelt is, soo isser veel aenghelegen oft die gehouden werde oft niet. Diodorus Siculus noemt het een ghemeyne maniere der Menschen, dat de Broeders niet houwelijcken met haer Susters: van welcke manier hy uytsondert de Egyptenaers; en Dion Prusæensis oock de Barbarische volcken. Seneca heeft geschreven: Wy sluyten oock de houwelijcken der Goden; en dat selfs niet Godtvruchtelijck, te weten, van Broeders met hare Susters. Plato in 't 8 Boeck van de Wetten / noemt sulcke houwelijcken / geensins Godtvruchtigh, maer Godt onaengenaem. Welcke dinghen ons aenwijsen het onde gheruchte en roep van een Goddelijcke Wet teghens soodanighen slagh van houwelijcken / daerom wy oock sien dat het woordt *nefas*, ongheoorloft, van de selfde ghebruycht werdt. Doch dat alle Susters en Broeders daer onder begrepen werden / sulcx wijst de Wet selfs upt / soo wel Maghen / als Bloedt-verwanten in den selfden graedt staende / 't zy datse te hupse / oft bupten gheboren zijn en op-ghevoedt / te samen begrijpende. [Siet de Chaldeeusche Paraphrastes. De Lacedemoniers en Athenienssers hebbense te onrecht onderscheyden / en dat doch verscheydelijck.]

Welcke blijckelijcke uytdruckinghe schijnt aen te wijsen het onderscheydt datter is / tusschen dese / en andere van verder graden. Want sijn Moeye van Vaders weghen te trouwen / is verboden: Maer sijns Broeders Dochter / 't welck gheljcken graedt is / te trouwen / is niet verboden. (1.) Jae zijn van sulchs Exemplen by den Hebreen. By ons, seydt Tacitus, ist nieuw te houwelijcken met Broederen Dochters: maer by andere Volcken gebruyckelijck, en door geen Wet verboden. Isæus bewijst / dat sulchs tot Athenen gheoorloft was: En Plutarchus, in 't leven van Lysias. Voor reden geven de Hebreen / om dat de jonge Mannen daghelijcks verkeeren ten hupse van hare Groot-vaders en Groot-moeders / oft woonen oock daer te samen met hare Moeyen: Maer tot de hupsen haerder Broederen komen sy soo dickwils niet / ende en hebben daer oock soo veel rechts niet. Welcke dingen / soo wy aennemen / gheljck sy dan waerlijck met de reden over-een-komen / sullen wy bekennen / dat de Wet / van niet te houwelijcken aen de Maghen in den rechten graedt /

Vide Cajet. in Matth. cap. 19.

XIV.

Annal. 12.

en met de Susteren / nae dat het menschelijck ghesachte heeft begonnen vermenighvuldight te werden / gedurigh en altijts blijvende is ; en den menschen ghemeyn / als welcke steunt op de natuurlijcke eerbaerheydt / sulcks dat het ooch krachteloos worde / indien yets tegens dese Wet gedaen werdt / om de faute en 't gebreck datter by blijft : Maer de andere Wetten niet alsoo ; als die veel meer een toesichte verbaten / welcke toesicht ooch door andere wijse en maniere kan ghebruyckt werden. Immers in de alder-oudtste Canones , die Apostolische ghenaemt werden / die twee Susters d'een nae d'andere getrouwt hadde / oft aen Broeders oft Susters Dochter / werde alleen van de Geestelijcke bedieninghe afgehouden. Oock en ist niet swaer te antwoorden op 't geen wy ghesepdt hebben / van de sonde den Cananiteren toe-gerekent / en hare naeburighe Volckeren. Want de algemeyne maniere van spreken kan in-ghetogen werden tot de voornaemste hooftstucken der selfder / als van het leggher by Mannen / by den Beesten / by den Ouderen / Susters / ander mannen Vrouwen / tot welcker voor-kominghe en voor-schuttinghe de andere Wetten daer by gevoeght zijn : Want dat men 't van yder deel der selfder niet mach verstaen / kan blijcken uyt het verbodt / dat men niet op een tijdt twee Susteren ten houwelijck hebben sal / 't welck des Iacobs Godtvruchtigheydt / die het teghendeel ghedaen heeft / niet toe-laet dat wy souden gelooven / dat sulck een gebodt in 't gemeyn allen soude gegeven zijn. Daer by kan gevoeght werden de daedt van Amram , die Mosis Vader geweest is : want ooch die voor de tijden der Wet / ten wijve getrouwt heeft sijns Vaders Suster / gheljck onder den Griecken Diomedes ende Iphidamas hare Moeders susters getrouwt hebben / en Alcinous sijns Broeders Dochter Arete : [En uyt Euripides blijckt / dat Electra aen hare Moeders Broeder Castor verlooft sy geweest.] Doch soo hebben nochtans de oude Christenen recht ghedaen / welcke niet alleen die Wetten / welcke in 't ghemeen ghegheven waren / maer ooch andere bysondere Wetten den Hebreeuschen Volcke voor-ghescheven / van selfs goedtwilligh lijck onderhouden hebben : Jae ooch hebben de palen van hare schaemte tot sommighe verder graden uyt-ghebreydet / op dat sy ooch in dese deught / als in andere / de Hebreen mochten te boven gaen. En dat sulcks van over langhen tijdt ghescht zy / blijckt met groote over-een-stemminge uyt de Canones. Augustinus sprekende van de houwelijcken der Susterlinghen en nae-Neven (2.) onder de Christenen / seydt : Het ghescht selden door de zeden , 't gheen door de Wetten gheoorloft was , want noch de Goddelijcke Wet heeft het verboden , en de menschelijcke en haddet noch niet verboden : nochtans schrickte men voor de daedt die gheoorloft was , door de nabuurschap van het ongeoorlofde. Dese schaemte der zeden / zijn de Wetten van Coninghen en Volckeren nae-ghevolght : Gheljck dan de constitutie van Theodosius , de houwelijcken van Susterlingen en nae-Neven verboden heeft : welcke daedt van Ambrosius , als vol Godtvruchtigheyts / ghepreesen werdt. (3.) Maer men moet ooch met eenen weten / indien geschiet 't geen door Menschelijcke Wet

Can. 19.

Eustat. ad Odyss.

De civitate Dei , lib. 15. cap. 16.

Epist. 66.

Wet verboden is / het daerom met eenen niet krachteloos en van onwaerden werdt / ten zy dat de Wet sulcks oock daer hebbe by-gevoeght / oft te kennen gheheven. (4.) De Elibertijnsche. Canon. 60. (5.) Indien yemandt nae de doodt van sijn Huysvrouwe trouwt haer Suster / en sy is gheloovigh / die sal hem vijf Jaren van 't Avondtmael onthouden: daer door te kennen ghevende / dat den bandt des houwlijcks vast blijft. En / ghelijck wy nu geseydt hebben / in de Canones, die Apostolische genaemt werden / die twee Susteren / oft sijn Broeders Dochter getrouwt heeft / werdt alleen verboden een gheestelijck Persoon te werden.

[Vermeerderinghen. (1.) Soodanigh is Sara by Abraham gheweest / soo Josephus meynt. De selfde gheeft ons oock Exempelen / nae dat de Wet ghegeven was / in Herodes, die sijns Broeders Dochter getrouwt heeft / en sijn Dochter aen sijn Broeder Pheroras verlooft. Siet van de Jodische oudtheden / *lib. 12. en 16.* Andromede was verlooft aen Phineus, haers Vaders Broeder / Ovidius, *lib. 5. Metamorph.* Dat naemaels by den Roomeynen verboden zijnde / heeft het Claudius toe-ghelaten / Nerva verboden / Heraclius weder toe-ghelaten.

(2.) Æschylus noemt het bylegginghen / welcke 't recht verbiedt / en seydt / dat daer door het gheslacht besoedelt werdt. Maer de Scholiastes voeght daer by / dat sulcke Houwelijcken onwettigh waren / om dat der Maeghden Vader noch leefde / als oft die wettigh souden zijn geweest / indien de Vader ware doodt gheweest. In de Oratie van Sp. Liguſtinus, Roomsch-burgher by Livius, staet: Mijn Vader heeft my tot mijn Huysvrouw ghegheven sijns Broeders Dochter. Siet oock Plauti Pænulus.

(3.) Daer van seydt Victor: De schaemte en matigheyt soo veel toeschrijvende / dat hy der Susterlinghen houwelijcken verboden heeft / gelijck als met den Susteren. Libanius ghedencht oock daer van in sijn Oratie van de Augariis. Daer is oock een Wet van Arcadius en Honorius, van de selfde meyninghe / welcke de derde is in den Codex Theodosianus, *de incestis nuptiis.* Dat nochtans door indulten / den Princen sulcke houwelijcken wel plachten toe-ghelaten te werden / leert ons een andere Wet van Honorius en Theodosius de Jonge, in den selfden *Codex, titulo si nuptiæ exprescripto petantur.* Dit hebben oock de Gotthische Coninghen ghevolght / Cassiodorus 7. 46. Voorsichtighe Mannen dit Exempel volgende, hebben de eerbare onderhoudinge den naekomelingen verder naer-gelaten, den Princen voor-behoudende alleen de weldaedt van de Susterlingen in 't houwelijck te moghen t'samen voeghen. Daer by oock stelt een formulier van soodanigh verzagh des Princen.

(4.) In 't Concilie van Agathen, nae verhael der verboden Houwelijcken / en daer onder van de nae-ghelatene des Broeders / werdt daer by-ghevoeght: Het welcke wy alsoo voor den teghenwoordighen tijdt verbieden, dat wy, 't gheen tot noch toe gheordineert is, niet en ontbinden. Gratianus stelt dit *quæst. 2. en 3. causæ 35.* Dierghelijcke is 't gheen van Paulus onder de sententien gheselt werdt / *lib. 2. tit. 20.* dat de Houwelijcken sonder consent der Ouderen gheslooten / onrecht zijn / soo nochtans / dat se

niet ontdaen werden: ten zy mogheliick dat Arrianus dese laetste woorden daer by ghedaen hebbe. Tertullianus, spreeckende van 't houwelijck met een Ongheloovige / seydt: Dat de Heere meer van waerden houdt / dat het Houwelijck niet ghesloten en werde / als dat het ganesch ontdaen werde. Siet hier nae §. 16.

(5.) De Longobardische Wet / *lib. 2. cap. 13.* dewijl de Canones soo houden van twee Susteren / gheliick van twee Broederen.

XV. Om voort te gaen tot andere dinghen / staet oock dit waer te nemen / dat seker Concubinaetschap zy een waerachtigh en bestendigh Houwelijck / al ist dat het niet en heeft sommighe werckingen die het Burgerlijck recht eyghen zijn / oft oock dat het sommige natuurlijcke werckinghen / door beletsel van de Burgherlijcke Wet verliest. By Exempel / nae de Roomsche Rechten werdt ghesepdt / dat tusschen een Slave en Dienstmaeght *Contubernium*, gesellschap en bywooninge zy / maer (1.) geen *Matrimonium* oft Houwelijck / en nochtans en ontbreeckt in suick een ghesellschap niets tot de nature van een Houwelijck: welck daerom oock in de oude Canones, met de naem van Gamos, Houwelijck genaemt wert. Alsoo tusschen een vrye Man en een Dienstmaeght wert het *Concubinatus*, bysitten ghenaemt / en gheen Houwelijck / het welcke daer nae door seckere nae-volginghe oock tot andere Persoonen / die van ongelijcke qualitept waren / verder upt-ghestreckt is / als tot Athenen tusschen een Burgher en vreemde uptheemsche Vrouwe: Daerom Servius over seckere worden Virgilii, 't woordt *Nothus*, Bastaert / verklaert die van haers Moeders zijde on-edel / en van gheringe afkomste zijn. Daerom die by Aristophanes Avibus ghesepdt hadde: Ghy zijt een Bastaert, en niet echt, bewijst sijn seggghen aldus: Als die uyt een vreemde Moeder ghebooren zijt. En by Ælianus wordt een echte Soon beschreven / die van Vader en Moeder, beyde Burghers zijnde, geboren is. Oversulcks tusschen soodanighen als wy nu ghesepdt hebben / heeft in den staet der nature een waerachtigh Houwelijck konnen zijn / indien de Vrouwe stondt onder de bewaringhe des Mans / en haren Man trouwe toe-ghesepdt hadde: Also mede in den stant der [Siet in Gratiani *collectione 1. c. de conjugiis servorum.*] Christelijcke Religie / sal tusschen een Slave en Dienstmaeght / oft tusschen een Vrije en Slavinne / een houwelick zijn / en veel meer tusschen een Burger en vreemde Vrouwe / een Raedts-heer en een vry-gemaeckte Slavinne / indien daer toe komen die dinghen / welcke nae 't Godtdelijcke en Christelijcke recht daer toe behooren / namelijck / een onverbreckelijcke t'samen-voeginge van een Man met eene Vrouwe / al ist dat eenighe werckinghen der Burgerlijcke Wet niet en volghen / oft anders daerse van selfs souden volghen / door de Wet verhindert werden. Ende in desen sin moet men verstaen de woorden van 't eerste Concilium van Toledo: Doch de gene die geen Huysvrouwe heeft, maer in plaetse van een Huysvrouw een Bysit heeft, en sal men van de communie en ghemeynschap des Avondtmaels niet verstooten: doch dat hy te vreden zy met t'samen-voeginghe van een Vrouwe, 't zy Huysvrouw, 't zy Bysit, nae 't hem belieft.

(2.) Daer

(2.) Daer by men voeghen kan de plaetse in de Constitutien van Clemens, *lib. 8. cap. 32.* Daer toe oock behoort dat Theodosius en Valentinianus, seker Concubinaetschap, noemen het onghelijck Houwelijck / en dat oock ghesepdt werdt / dat daer upt klachte van overspel ontstaet. *L. si quis naturalem C. de naturalibus. l. si uxor. De ad l. Juliam. de adulteriis.*

[Vermeerderingen. (1.) Doch de t'samen-verbindingen der Slaven / wierden oock Bruylofften oft Houwelijcken genaemt in Griecken-lant / tot Carthago / en in Appulien. *Prologus in Casinam Plauti.* Als mede in de Wetten der Longebarden / *lib. 2. tit. 12. 10. en 13. 3.* En *lege salica, tit. 14. §. 11.* Maer dat sonder consent der Heeren sulcke houwelicken niet van kracht en waerde en waren by den Hebzeen / werdt van den selfden aenghewesen op Exod. 31. alwaer van sulcke Houwelijcken vermaent werdt; en by de Griechsche Chzistenen van Basilius in sijn Canones. Dat men oock pleeght verlof van den Pzince te bidden / om te moghen een Huysvzouwe trouwen van onghelijcke conditte en staet / siet men by Cassiodorus, *lib. 7. 40.*

(2.) Van sulck een Bysit spzeeckt Augustinus, *de fide & operibus:* Van de Bysit oock, indien sy belooft, dat sy gheen anderen Man sal bekennen, alwaer 't dat sy van den genen, die sy onderworpen is, verlaten wierde, werdt met recht ghetwijffelt, oft mense niet moet toe-laten tot den doop. Insgelijcks *de bono conjugii, lib. 5.* Men pleeght oock te vragen, als een Mans en Vrouwen persoon, hy niet zijnde de Man, noch sy de Huysvrouwe van een ander, met den anderen niet om kinderen te teelen, maer om datse sich niet konnen onthouden, alleen om byslapens wille te samen verbonden werden, met tusschen-komen van sulcke trou-belofte, dat noch hy met een ander vrou, noch sy met een ander Man sulcks doen sal, oft men dat een Houwelijck mach noemen. En mach misschien wel niet onbillijck 't selfde een Houwelijck ghenaemt werden, indien tot der doodt toe van een haerder beyden, 't selfde onder haer werde belieft, en sy de voort-teelinghe van kinderen, hoewel sy sich daerom niet hebben t'samen ghevoeght, niet en hebben ghemijdet, om dat sy niet wilden dat haer kinderen souden geboren werden, oft door eenighe boose daedt te weghe brenghen, datse niet gheboren werden. Derhalven *in capitulari Francico 7. c. 255.* werdt ghesepdt: Die een Huysvrouwe heeft, en kan op de selfde tijdt geen bysit hebben, op dat de liefde der bysit hem van sijn Huysvrouw niet scheyde.

Dae oock dat meer is / indien de menschelijcke Wet verbiedt tusschen seeckere persoonen houwelijcken te slupten / soo en sal daerom niet volgen dat het houwelijck krachteloos en van onwaerden zy / indien 't ghesloten werdt. Want het zijn twee verschepden dinghen / een saecke verbinden / en een saecke krachteloos en van niet te maken. Want het verbodt kan sijn kracht betoonen door straffe / 't zy upt-gedzuckte / oft *arbitraire*, hoedanighe Wetten Ulpianus onvolkomene noemt / welcke wel een dingh verbieden / maer gedaen zijnde / niet casseren noch ontdoen oft vernietighen. (1.) Soodanigh was de Wet Cincia, welcke verhoodt boven een seeckere taxe niet te verschencken / doch 't gheen verschoncken was / niet en ontdede. Wy weten dat daer nae dooz de Wet Theodosii inghe- XVI. *Instit. tit. 1. L. non dubium C. de legibus.*

voert is/ dat / indien de Wet eenigh dingh alleen verboodt / en niet specialijck seyde / dat het onnut en vergeefs wesen soude 't geen daer tegens gedaen werde/ het selfde des niet-te-min getasseert/ onnut/ en als ongedaen soude gehouden werden/ te weten/ soo die saecke voor recht quam betrocken te werden. Maer dese uytbreydinghe en gheschiedt niet uyt kracht van het verbodt alleen / maer uyt kracht van de nieuwe Wet/ welcke andere Volcken niet van nooden hebben te volgen. Want de onbetamelijckheyt dickwils grooter is in de daedt / als in de werckingen. Dickwils zijn oock de swarigheden en ongemacken / welcke uyt de verbreeckinge/ oft de te niet-doeninghe volgen / grooter / als de onbetamelijckheydt selfs/ oft swarigheydt van de daedt selfs. (2.)

[Vermeerderinghen. (1.) Livius, *Lib. 10.* Als de Wet Valeria verboden hadde, dat men den ghenen die gheappelleert hadde, niet soude met roeden slaen, noch met de Bijl heen rechten en dooden, heeft daer niet anders by-gevoeght, als dat 't geen daer tegen ghedaen wierdt, 't selfde onvromelijck soude gedaen zijn. Dat geloove ick, nae dat te dier tijdt de schaemte onder den menschen was, dat geschenen heeft een genoeghsamen bandt te zijn voor de Wet. Nu en soude naulijcks yemandt sijn slave alsoo dreygen. De Wet Furia van de Testamenten / verboodt boven duysent ponden voor een Legaet/ oft ter oorsaecke des doodts / niet te ontfangen ; behalven de uytgesonderde persoonen: En stelde tegens den genen die meer ontfanghen soude/ tot straffe/ vier-dubbelt te moeten weder geven/ soo Ulpianus verhaelt. Macrobius, op 't eynde van 't gheen hy geschreven heeft over den droom van Scipio, seydt: Onder de Wetten werdt die onvolkomen ghenaemt, in welcke geen straffe tegens de overtreders gestelt werdt. Siet hier voren in dit Cap. §. 14. in't eynde. De Keyser Marcus heeft verklaert/ dat de Erfgenaem, welcke weygert de begraeffenisse te laten geschieden door den genen, welcken de Testateur daer toe verkoren heeft, niet recht en doet: Doch dat evenwel geen straffe tegens hem gestelt en is.

(2.) Daerom wilde Koninghe Alcinous dat Medæa soude weder-gegeven werden / indiense noch niet gheschendt ware geweest/ als Apollonius in Argonauticis gedencht / en sijn Scholiastes ; oock Apollodorus in sijn Bibliotheeq.]

XVII. Daer zijn noch andere vergeselschappingen en gemeynschappen buyten dese/ die aldermeest natuurlijck is/ en de selve zijn/ oft particuliere en bysondere / oft publijcque en openbare: En de selfde zijn / oft tot een volck/ oft onder de volckeren. Doch soo hebben sy dit alle onder haer gemeen/ dat in die dingen/ om welcker wille elcke geselschap en by-eenvoeginge ingestelt is/ de gemeente/ en het meerder-deel/ in name en van wegen het ghemeen / verbinden en verplichten/ yder een die in 't gheselschap is. Want men gantschelijck moet ghelooven / dat sulcks sy ghe-

Victor de potestate civili n. 14.

weest de wille der ghener die in dat gheselschap sich te samen begheven hebben / datter eenigh middel mocht zijn om haer saecken te verrichten en te beslichten: Maer het is kenneljck onbillijck / dat het grootste deel sal het minste volghen: Daerom / natuurlijcker wijse heeft het meeste

deel

deel het recht van 't gheheel / uytghenomen de verbonden en Wetten die een forme en wijse / om alle saken te verhandelen / voor-schrijven. [Als welcke willen dat twee deelen sullen over-een-stemmen / als Capit. 6. *de Electione.*] Thucydides: Soo wel in Landt-daghen, als in 't Gherichte wint het meeste deel. Appianus, en Dionysius Halicarnassensis van gheliktheit: Dat 't meerder gedeelte goedt vindet, moet gelden. (1.) Aristoteles van gelijcken: En Curtius, *lib. 10.* Dat men blijve by 't geen het meeste deel besloten heeft. En Prudentius: *Lib. 5. Lib. 7. Polit. 4. 2. en 6. 2.*

Dewijl den grooten hoop ontbreeckt, in 't kleyn getal
Bestaet niet de persoon des Landts, noch Raedts van al.

En daer nae:

De swackste stem van 't kleyn en 't minder-tal laet wijcken,
En rusten vry sijn hooft, den grootsten hoop sal 't strijcken.

Dit werdt by Xenophon genaemt: Alles doen nae de meeninge en 't gevoelen dat overwint.

[Vermeerderingh. (1.) Desen sin gheeft Chaldæus Paraphrastes, en de Rabbinen op den text Exod. 23. 3. Voeght daer by L. *duo*, & L. *Pomponius. D. de rejudicata.* En 't geen hier naer/ *Lib. 3. cap. 30. §. 24.* En 't geen Ambrosius in gelijckheydt met Prudentius schrijft/ tegens Symmachus.]

XVIII. Indien de meyninghen en stemmen gheliick zijn / salder niet ghedaen noch besloten werden / om datter geen ghenoeghsaem gewichte is om te veranderen: upt welcke oorsaecke / als de stemmen steecken en gheliick zijn aen beyden zijden / wort gehouden dat de aen-ghenlaeghde by ghesproken is. [*L. inter pares, D. de rejudicata.* Siet Iulianus van Eusebia.] Welck recht de Griecken noemen de stemme van Minerva. Ut de Fabel van Orestes: welcke stuck van Æschylus Furiis, en by Euripides in de Treurspelen van (1.) Orestes en Electra, verhandelt werdt. Soo behoudt oock de besitter het goedt: welcke reden niet qualijck is in acht ghenomen van de Schrijver der Problemata, welcke Aristoteles werden toe-geschreven / *Sect. 29.* In seker controversie van Seneca staet: d'Een Rechter verdoemt, d'ander spreeckt vry: (2.) onder verscheyden stemmen laet het de sachtste winnen. Want alsoo mede in de Dialectische beslupten / volght het beslupt / het deel 't welck minst beswaert.

[Vermeerderingen. (1.) Oock Iphigenia in Tauris. En Electra, sept hy:

Wanneer gelijcke stem het vonnis stil doet staen,
Sy recht voor yder, dat beklaeghde vry sal gaen.

(2.) Seneca *in controversiis*: Het en is gheen hatelijcke macht, welcke door barmhertigheydt overwint. Selfs by den Heyden / als de stemmen die verdoemden / maer met een stemme boven waren / werde die stem voor nul gherekent: alsoo de Chaldeer sept op de gemelde plaetse / Exod. 23.

en

en Moſes de Kotzi, onder de gebiedende bevelen 98. en verbiedende 195.]

XIX. Maer hier ontſtaet gemeynelijck een verſchil / van de ſtemmen te ſamen te voeghen / ofte te verdeelen: In welcke ſake upt het bloote recht der nature alleen / dat is / indien gheen Verdragh oft Wet anders gebiedt te doen / ſchijnt dat men onderſcheydt moet maecken tuſſchen de opinien en meyninghen / die in de gheheele ſake verſchillen / en tuſſchen die / van welcke d'een een ghedeelte van de andere toe-ſtaet / en in ſich begrijpt; dat deſe behooren te ſamen ghevoeght te werden / in 't ghene daer in ſy over-een komen; maer de andere niet. (1.) Alſoo die in twintigh / en die in thien verdoemen / ſullen in thien te ſamen gevoeght werden / teghens de ghene die gantſch vry ſpreken. Maer die den beſchuldighden met de doodt ſtraffen / en die hem upt den Lande bannen / ſullen niet te ſamen ghevoeght werden / want in de doodt is gheen verbanninghe: maer oock die hem vry ſpreken / en konnen niet te ſamen ghevoeght werden met die hem bannen / want al iſt dat ſy daer in over-een ſtemmen / dat men de Beſchuldighde niet ſal dooden / ſoo en is dat doch niet het ſelfde / 't welck haer ſtemme in heeft / maer werdt by gevolgh daer upt ghetogen; maer die ten Lande upt bandt / en ſpreeckt niet vry. Daerom Plinius met recht / alſſer ſulcks pets in den Raedt voor-gevallen was / ghezeydt heeft / datter ſoo groote verſchendenheyt van opinien was / datſe niet anders als yder op haer ſelven konden zijn / en dat het weynigh verſchilde / oft niet het ſelfde miſhaeghde den ghenen die 't ſelfde niet hadde miſhaeght. En Polybius wijſt aen / dat van Poltumeus de Gherechts-heer in 't op-nemen der ſtemmen / ter quader trouwen ghehandelt is / als hy de ſtemmen der gener / die ſtemden / dat men de ghevanghen Grieken ſoude verdoemen / en dieſe ſtemden / dat menſe een tijdt langh aenhouden ſoude / te ſamen voeghde / teghens de ghene dieſe vry ſpraecken. Men vindt dusdanigen vraghe by Gellius, *lib 9.* En by *Curius Fortunatus in loco de quantitatum comparatione:* En by Quintilianus de Vader / *Controverſia 365.* daer deſe woorden ſtaen: Nu maeckt ghy openlijck meer als een: nu maeckt ghy dien hoop, welcke te ſamen ſchaden ſoude, door die te deylen te niet: twee ſtemmen ballinghſchap: twee ſchimp en ſmaedtheydt: wilt ghy dat ick die ſal te ſamen voeghen, die haer ſelven van een deylen?

Lib. 8. Epiſt. ad Ariſtonem.

Except. legat.

[Vermeerderingh. (1.) Daerom werden de Raedts-heeren belaſt het ghevoelen / 't welck meer dinghen te ſamen begreep / te deelen en ſcheyden / ſoo Aſconius getuyght. Cicero in 't 12 Boeck *Epiſtolarum ad famil.* Derhalven als de eerſte meyninghe van Baldus uytgheſproken was, dat drie Geſanten den Coningh ſouden wederom gheleyden; De tweede van Hortenſius, dat ghy ſonder heyrkracht hen ſoudet wederom brengen; De derde van Volcatius, dat Pompejus hem ſoude wederom brenghen; Is verſocht, dat Bibuli meyninghe ſoude ghedeylt werden, voor ſoo veel als hy van de Religie ſprack, en welcke ſaecke nu niet konde teghen-ghеſtaen werden, ſoo heeft men Bibulus toe-geſtemt: van drie Geſanten, en is met veele ſtemmen alle de reſte goedt ghevonden. Seneca, *Epiſt. 21.* 't Gheen in de Raedt pleeght te ghe-

gheſchieden, 't ſelfde achte ick dat in de Philoſophie oock moet gedaen werden; als eener ghevoelt 't gheen my ten deele behaeght, ghebiede ick hem ſijn gevoelen te deelen, en volge hem ten deele. De ſelfde *de vita beata, cap. 3.* Ick hebbe oock recht om te ſtemmen: derhalven ſal ick eenen volgen, eenen ſal ick ghebieden ſijn meyninghe te deelen. Plinius gedencht oock van deſe wijſe / *lib. 8. Epiſt. 14.*]

XX. Hier ſtaet oock dit by te voeghen / indien eenighe door afweſen / oft anders verhindert werden / haer recht niet te konnen ghebruycken / dat hare recht ondertuſſchen den ghenen die teghenwoordigh zijn / aenwaſſet en toe-valt / het welcke Seneca verhandelt in ſeecker *controverſia* [*lib. 3. cont. 19.*] Houdt dat ghy een ghemeen Dienſtknecht zijt; deſen Heere ſult ghy dienen, die tegenwoordigh is. [In ſulcker voegen dat oock de naem van't gantſche gemeen op eenen van vallen / *l. ſicut. D. quod cujuſque univerſitates nomine.* Siet Weſenbecius aldaer. Doet daer by / *l. Reſcriptum D. de pactis. Zaſ. in parat. D. de pactis. Bart. in l. 1. n. 3. de Albo ſcribendo. Boet. deciſ. 1. n. 4.* Antonium Fabrum, *codice Sabaudico. lib. 1. tit. 11. definit. 40.* Reinking. *lib. 1. Claſſ. 5. cap. 8.* Doch dickwils gheven de Wetten eenige exceptie / ſoo hier / als in 't meerder gedeelte / te weten / dat de twee ghedeelten moeten teghenwoordigh zijn / *l. Nulli. D. dicto titulo quod cujuſq. univ. nomine. l. Nominationum C. de decurionibus:* dat de afweſende moghen den teghenwoordighen hare beurten bevelen / oft mogen door Volmachtighe hare ſtemme geven / *l. ſi quis juſto. de electione 6.*]

XXI. Doch de natuurlijcke ordre onder Medegeſellen / is deſe / (1.) na dat een yder is in het gheſelſchap ghekomen. Alſoo werdt onder Broeders die ordere onderhouden / dat de ghene die eerſt ghebooren is / de andere voor gae / en ſoo voorts / alle andere hoedanigheden over-gheſlaghen / anders als nae dat den ouderdom haer onderſcheydt, ſept Ariſtoteles. Theodoſius en Valens, van de ordere die onder den Burgermeeſteren ſoude gehouden werden: Want wie ſoude in een en de ſelfde ſoorte van waerdigheyt de eerſte moeten zijn, als die eerſt de waerdigheydt verdient heeft? [*Adde l. omnes C. ne dignitatum ordo ſervetur. L. ſemper D. de jure communitatis. L. ult. C. de tyronibus.*] *L. 1. C. de conſ. l. 12.* En deſe maniere is oock van oudts onderhouden gheweeſt / ſelfs in het gheſelſchap der Chriſten Coninghen en Volcken / dat de gene / die eerſt de Chriſtelijcke Religie hadden beleden / in de Concilien die de ſaken der Chriſtenheydt aengaen / voor de andere gaen. (2.)

[Vermeerderinghen. (1.) Van de Precedentien, ſiet / ſoo 't u belieft / M. Antonius, *Natta conſ. 600. n. 22. en conſ. 678. n. 31.* Mart. Wecher, *conſiliis Caſarcis in controverſia Saxonica.*

(2.) *Ioh. Fice. conſ. Latino 77. n. 16. Afflictus deciſ. Neap. 1. n. 8. Bart. in l. 1. D. de Albo ſcribendo. Innocent. in C. Tua de majoritate & obedientia. Ant. Teſſandrus, 1. quæſt. for. 48. n. 5. Tiberius Decimus reſponſo 19. n. 183. & ſeq. Innocentius Burr. Felin in C. ſtatuimus D. tit. de Majoritate. Bal. in Decernimus in 2. notabili C. de Sacroſanctis Eccleſiis.* Maer voornamelijck ſiet Æneas Sylvius, in de Hiſtorie van het Concilium van Baſel.]

XXII. Dit nochtans moet daer by gevoeght werden / dat / ſoo dickwils het gheſelſchap ſijn fundament heeft / en ghegrondet is op een ſaecke / waer in ſy niet alle even ghelijck en even diep deel hebben / ghelijck als wanneer

neer aen een Erfschap / oft aen een stuck Landts d'een de helft hadde/ de ander een derde deel/ de andere een vierde deel; dat als dan de overe moet ghenomen werden / niet alleen upt de maniere van haer participeren / en 't deel dat sy daer in hebben / maer ock dat de stemmen na die wijse / dat is / nae gematighde proportie / soo men seydt / moeten ghewaerdeert werden. Het welcke/ gelijck het met de natuurlijcke billijckheydt over-een komt / alsoo ist door de Roomsche Wetten mede goet gehent. Soo vertelt Strabo, als Lybica, en drie naburige Steden / gelijck als in een lichaem te samen ghesloten waren / dat verdraghen is / dat de andere elck een stemme hebben souden / maer Lybica twee / om dat die veel meer tot het ghemeyn beste contribueerde als de andere. De selfde seydt / dat in Lycien zijn ghewees drie-en-twintigh Steden/ waer van eenighe drie / eenighe twee / eenighe een stemme in brachten / en op gelijcke wijse de lasten droegen. Maer Aristoteles mercht dat wel aen / dat sulcks als dan eerst billijck sal zijn / indien het ghesellschap aenghegaen en ghemaeckt is, ter oorsaecke van de besittinghen en possessien. [Soo hadde de Saxe Vorst twee stemmen in 't Smalcaldische verbondt.]

L. Majorem partem D. de pactis.
L. si plures D. depositi.
L. cum bono D. de rebus auct. Jud. possid.
Lib. 13.
Lib. 14.
Polit. 3. c. 9.

XXIII. De vergheselinghe / waer door veele Vaders van Hupsgesinnen tot een Volck en Burgherschap sich te samen voegen / geeft het lichaem het grootste recht over de gedeelten: want dit is 't volmaechtste geselschap: en daer en is gheen uytterlijcke daedt des Menschen / welcke niet / oft van selfs strecht tot dit gheselschap / oft upt de omstanden strecken kan. En dat is 't gheen Aristoteles heeft gheseydt / dat de Wetten van alle soorte van dinghen gheboden geven.

Moral. 5. 3.

XXIV. Hier pleeght dese vraghe verhandelt te werden / oft het den Burgheren vry stae en gheoorloft sy van de Burgherschap te vertrecken en af te scheyden / sonder verlof en consent verkreghen te hebben. (1.) Wy weten wel datter Volcken zijn / daer sulcks niet gheoorloft en is / als by de Moscoviters; en wy en ontkennen niet dat men het Burgherlijcke geselschap kan met sulcke verdraghen en accoorden aengaen / en dat ock de manieren en gewoonten kracht van verdragh konnen gewinnen. Nae de Roomsche Wetten / immers nae de laetste / was het wel gheoorloft sijn woonstede te veranderen; maer ebenwel diese verandert hadde/ bleef ebenwel verbonden tot de lasten van sijn Stadt daer hy van daen quam. Maer de ghene / teghens welcken sulcks was gheordineert / die bleven ghelijcke wel binnen de palen van het Roomsche Rijck: en die selfde ordinantie sagh op een bysondere profijtelijckheydt van 't gheven van tribupt en schattinghe. Maer wy ondersoecken / wat natuurlijck / indien der niet anders verdragen noch veraccordeert is/ moeste plaetse hebben: en dat niet van een ghedeelte / maer van een geheele Stadt oft Burgerschap / dat is / van 't gantsche begrijp des opperssten ghebiedts. En gewisselijck dat men niet met troupen vertrecken mach / is genoegh blijckelijck upt de noodtwendighedt van het eynde / 't welck in de morale dinghen het recht maeckt. Zonaras sprekende van den Coninghe Lazus, welcke van den Persen tot den Romeynen af-ghevallen was / seydt: Dat is het

L. Filii D. ad municipalem.

is het beginsel der Oorloghe van den Romeynen teghen den Persen geweest, dat de Roomsche Prince tot hem lockte de Onderdanen der Persen.] Want indien sulcks gheoorloft is / soo en konde het Burgherlijcke gesel-schap niet staende blijven. Met vertrecken van yder voor hem selven / schijnt het een andere saecke te zijn / gheljck het wat anders is / water te schep-pen upt een Rivière / oft een arm en stroom daer van af te leyden. Try-phonius seydt: Yder een heeft vrye macht om voor sijn Burgherschap ordi-nantien te maken. Cicero pro Balbo, prijst dat recht / dat niemandt teghen sijn danck in de Burgherschap blijve, en noemt dat het fundament van vryheydt, dat een yder Heer zy van sijn recht, 't zy om dat te behouden, oft te verlaten. Nochtans moet men hier ock onderhouden den reghel van natuurlijcke billijckheydt / welcken de Romeynen gevolght hebben in't schepden van particuliere geselschappen / dat sulcks niet gheoorloft zy / indien 't gheselschap daer schade en interest by heeft. Want / soo Procu-lus te recht seydt / altijdt pleeght onderhouden te werden / niet het geen een particulier in 't gheselschap voorderlijck is / maer 't gheen voor het gheselschap dienstelijckste is. Maer daer sal voor de Burgherlijcke ghe-meynschap aengheleghen zijn / dat niet en vertrecke een Burgher / in-dien daer groote schuldt ghemaeckt zy / ten zy dat de Burgher berepdt zy / ghereedt sijn deel terstont te betalen. [Bembus, *lib.* 7.] Item / by al-soo op het vertrouwen van de menighte een Oorlogh aengevangen zy / insonderheydt / indien daer een belegeringhe voor-handen is / ten zy die Burgher berepdt zy een anderen / even soo bequaem / in sijn plaetse te stellen / om de Republijcque te beschermen. Buyten dese gheballe / ist gheloofljck dat de Volcken sullen toe-staen het vrye vertreck der Bur-gheren / dewijl sy upt die vryheydt geen minder voordeel van elders heb-ben te verwachten.

L. in bell. D. de capt. & postl.

L. Actione. §. Labeo D. pro socio.

Alsoo en heeft de Burgherschap geen recht over de Ballingen. [Siet hier naer in 't 3 Boeck cap. 20. §. 41.] De Heraclden upt Argos gestoo-ten van Eurystheus, spreken door hare Volmachtighen Iolaus, alsoo by Euripides:

XXV.

Die hy ter Stadt uyt dreef, hoe kan hy die noch daghen,
Nae Micæneen, die nu gheen naem van Burghers draghen.

De Soon van Alcibiades, in de Oratie van Isocrates, spreeckende van de tijdt dat sijn Vader upt der Stadt ghedreven was / seydt: Als onse Burgherschap in 't minste hem niet aenginck. [Nicetas, *lib.* 7. van de saken van Isaacius Angelus: Het en is niet vreemt, indien yemandt de vyandt aen-soeckt, en hem vleyt, die beproeft heeft dat de sijne haer vyanden teghens hem thoonden.] Maer verder nu de verghesellinghe van veele Volcken / 't zy door haer selfs / oft door hare hoofden / is eygentlijck een verbondt / van welckers nature en werckinghe sal plaetse zijn om te handelen / als wy sullen ghekomen zijn tot de verbintenisse door verdragh.

De onderwerpinghe upt bewilliginghe en toe-stemminghe / is / oft par-

XXVI.

particulier oft publijcq. De particuliere onderwerpinghe / dooz bewilliginghe kan veelderley zijn / gelijck daer veelderley soozten zijn van regeeringhe. De alder-edelste soozte is aenneminghe / daer dooz eener sich alsoo begheeft in eens anders Hupsghesin / dat hy daer onder zy als een Soon / tot volwassen ouderdom gekomen zijnde / onder sijn Vader is. Waer een Vader en kan sijn Soon op sulcker wijse / een anderen niet geven / dat het Vaderlijcke recht volkomentlijck op hem over-gae / en hy van sijn Vaderlijcke plicht ontslagen werde: want sulcks en lijdt de nature niet / maer hy kan sijnen Sone een anderen bevelen / en op te voeden geven / gelijck als dien substituerende / en in sijn plaetse stellende.

XXVII. De alder-onedelste soozte van onderwerpinge / is / waer dooz yemant sich selven over-gheeft tot een volkomen slavernije / gheliick die by den Hooghduytschen deden / die dooz het werpen van de dobbel-steenen hare vryheydt in de waegh-schale stelden / soo dat / gheliick Tacitus sept: Die overwonnen was, sich in slavernije begaf. Oock by den Griecken / gelijck Dion Prusæensis, *Oratione 15.* vertelt: Ontelbare zijnder, welcke daer sy vry zijn, haer selven in slavernije begeven, op dat sy nae inhoudt van 't contract by haer ghemaeckt, dienen moghen. (1.) Doch is een volmaeckte slavernije / daer dooz men eeuwighen arbeydt schuldigh is / vooz de kost / en andere behoeften / die des lebens noodtdruft vereyscht. Welcke saecke alsoo ingheslen zijnde in natuurlijcke termen / en heeft in sich gheen te grooten strengighept noch bitterheydt. [Siet hier van een heerlijck discours van Busbequius, in sijn 3 Brief der uytheemsche dinghen.] Want die eeuwighe verbindinghe werdt wederom vergoedt en vergolden dooz eeuwighe seeckerhept van onderhoudt / welcke dickwils niet en hebben de ghene / die om een dagh-gelt haer verhuren / daerom dickwils ghebeurt 't geen Eubulus seyde: Hy wilde sonder loon, met kost te vreden blijven. En seydt de selfde Comedi-schrijver elders:

De morib. German.

Die sich als vryen, op de vlucht begaven eerst,
Tot d'oude krebb' weerom met hoopen spoeden seerst.

[By Plautus seydt eener: Indien ick vry ware, soude ick op mijn gevaer leven, nu leve ick tot uwe last. *Melisses Spoletinus Grammaticus*, wilden niet vryghelaten zijn.] Alsoo heeft Posidonius Stoicus in sijn Historien aengewesen / datter eertijdts veele gheweest zijn / die haer selven bewust zijnde haerder swackheydt / sich selven vrywilligh aen anderen in slavernije begheven hebben; midts dat de Heeren haer souden versorghen van noodedruft, en sy wederom doen souden den arbeydt die sy doen konden. Tot Exempel voeghen andere daer by de Mariandinen, die om de selfde oorsaecke sich tot Slaven ghemaeckt hebben der Heracleoten.

[Vermeerderingh. (1.) Sulcks was eertijts by den Egyptenaren verboden; tot Athenen toe-ghelaten tot op de tijden van Solon, welcke verordineert heeft / dat het Lichaem vooz gheen schuldt soude verbonden werden.

werden. Plutarchus in 't leven van Solon. De Wet Petilia heeft tot Romen 't selfde verordent.]

Maer het recht over leven en doot (ick spreke van volkomen en inwendighe rechtvaerdigheydt) en hebben de Heeren over hare Slaven niet: En gheen Menschе kan met recht een Menschе dooden / ten zy dat hy een doodtwaerdighe misdaedt hebbe begaen. Maer nae de Wetten van sommighe Volckeren / om wat oorsaecke oock een Heer sijn Slave heeft doodt-gheslaghen / blijft hy ongheстraft / ghelijck aller-weghen doen de Coninghen / welcke een alder-vrypste macht hebben. Dese vergelijckinghe heeft Seneca voor ons ghebruyckt: Indien een Slave, om niet te konnen tot eenighe verdienste gheraken, de noodtwendigheydt in de wege is, en vreese van het uytterste te moeten uyt-staen; het selve sal oock in den wege zijn, den ghenen, die een Coningh heeft, en die een Oversten heeft, dewijl die even het selfde, hoewel onder onghelijcken titul, over haer vermoghen en machtigh zijn. Daer doch buyten alle twijffel een Slave van sijn Heer kan onrecht en onghelijck aenghedaen werden / ghelijck de selfde Seneca met recht verklaert. Maer dat sy 't onverbeurt konnen doen / werdt onpeghentlijck recht ghenaemt. Hoedanigh recht Solon den Ouderen over hare Kinderen hadde toe-gelaten / en de oude Wetten der Romeynen. Sopater seydt: Het was hem geoorloft, alsoo hy Vader was, sijn Sonen te dooden; te weten, indien sy yets misdaen hadden: want de Wet heeft hem sulcks toe-ghelaten, om datse gheloofde dat hy een onpartijdigh Rechter soude zijn. Dion seydt / *Oratione 15.* dat het selfde recht gebruyckelijck is over veele Volcken, die den roem en eere hebben van goede Wetten en Politie.

Lib. 3. de benefic. cap. 18.

Lib. 3. de benef. cap. 12.

Sextus Empiric. Pyrrhon. 3.

XXVIII.

Van den ghenen die uyt Slaven ghebooren werden / valt de handelinghe swaerder. Nae het Roomsche / en oock der Volckeren recht over de Ghebanghenen / ghelijck wy elders sullen seggen / even ghelijck in de Beesten / alsoo mede in de Menschen van slaefsche conditie en staet / volght de Vrucht de Moeder. Het welcke nochtans met het natuurlijcke recht niet ghenoegh over-een komt / als de Vader door eenighe genoeghsame wijse kan bekent werden. Want aengesien in de stomme Beesten de Vaders niet min als de Moeders sorghe draghen voor de Jonghen / werdt daer door ghenoeghsaem bewesen / dat de Vrucht haer beyden ghemeen is en te samen toe-komt. [Siet hier nae cap. 8. §. 18. Plinius, *lib. 10. c. 34.* van de Duyven: In beyden is ghelijcke liefde tot hare Ionghen.] Alsoo / dat by aldien de Burgerlijcke Wet hier van gheswegen hadde / de Vrucht niet min den Vader soude volghen / als de Moeder. (1.) Laet ons dan soo stellen / op datter minder swarigheydt zy / dat beyde Ouders voor Slaven dienen / en laet ons besien oft de Vrucht van haer gheteelt / van naturen sal zijn van slaefsche conditie. Ghewisselijck / indien daer geen ander middel is ghewees om hare Vrucht te voeden en op te vrenghen / soo hebben de Ouders de macht gehadt / om de Vrucht / welcke uyt haer soude ghebooren werden / met / en neffens haer selven in slavernije te begheven; aengesien het oock ghevoorloft is uyt sulcker oorsake / oock die

XXIX.

in wyfheydt gheboren zijn / den Ouderen te verkoopen. Maer dewijl dat recht natuurlijck sijn oorspronck heeft upt de noodt selfs / soo en hebben sy bupten die noodt gheen recht om hare Vrucht aen pemandt te verkoopen. [Soo heeft oock Carolus Calvus gheordineert / cap. 34. *Edicti Pistis.*] Derhalven sal het recht der Heeren over der Slaven kinderen in desen val ontstaen / upt mede-deplinghe selfs van voedtsel / en die dingen die tot onderhoudinge des levens noodigh zijn: [Siet Leo Afer, *lib. 6. de Barca.*] Ende derhalven alsoose langhe hebben moeten voeden / de ghene die upt hare Slaven gheboren waren / eer dat haren arbeydt haren Heeren konde profijtelijck zijn / en hare volghenden arbeydt staet tegen den tijdt datse nu arbeyden / soo en sal het den ghenen / die alsoo gheboren zijn / niet gheoorloft zijn de dienstbaerheydt te ontgaen / ten zy dat sy voor hare op-voedinghe betalen 't gheen ghenoeghsaem is. En soo der Heeren wreedtheydt onmenschelijck is / gewisselijck is dat gevoelen waerschijnelijck / dat sulcke Knechten oock door de vlucht en wech-loopen sich moghen redden. Want dat de Apostelen / en de oude Canones den Slaven bevelen / dat sy sich haren Heeren niet sullen onttrecken / dat is in't gros en generael ghesprooken / en ghestelt teghens de doolingen der ghener / die alle onderwerpinge / soo wel particuliere als publijcque / verwierpen / als strijdende met de Chrisselijcke wyfheydt. [Siet hier nae in 't 3 Boeck cap. 7. §. 6.]

Leff. lib. 5. cap. 5. dub. 5. 1. Cor. 7. 21. Gal. 6. 5. Coloss. 3. 22. Tit. 2. 9. 1. Pet. 2. 16. *C. si quis sirvum* 17. q. 4.

[Vermeerderingh. (1.) Seneca van de Weldaden / 7 Boeck / cap. 12. Hoe, zijn de kinderen, den Vader en Moeder gemeen? De Wisogotthische Wet / *Lib. 1. tit. 1. 17.* Want indien een soon van beyde Ouderen geteelt wert, en gheschapen, waerom sal de selfde alleen behooren tot den staet van sijn moeder, die sonder Vader geensins heeft konnen geteelt werden? Daer na: Door dese reden werden wy redelijcker wijse bewogen door de Wet der nature, dat de geboorte van een dienstmaeght, die door by-leggen van eens anders slave gebaert heeft, behoort onder beyde Heeren gelijck gedeelt te werden. De Vrucht van een Slaef en een Slavinne / volghde den Vader / *Speculum Saxonicum 3. 73.* Het selfde is mede de manier in eenighe plaetsen van Italien / *C. licet de conjugio servorum.* By de Longebarden ende Saren volght de Vrucht de Moeder / *Spec. Saxon. 1. 16.* Dat het selfde in Hispanien by de Wisogotthen onderhouden sy geweest / ten tijde van Isidorus leest men *ex C. ult. causa 32. quæst. 4.* Die upt een slave en vrije vrouw-persoon gheboren is / werdt nae de selfde Wet der Wisogotthen een slave / *III. tit. II. 3. IV. tit. V. 7. IX. tit. 17. 16.* Die upt een slave en dienstmaegt gheboren zijn / werden onder de Heeren gedeelt. Indien de een sy een soon / soo heeft hem de Heer van de slave / midts betalende de helft van de waerdy aen den Heere van de dienstmaeght. *In originariis patris originarii Dominus duas fert partes; fœminæ originariæ Dominus unam ex Edicto Theodosii apud Cassiodorum. cap. 47. In Anglia Francus quis est aut villanus ex patre: Itemq; aliis conditionum dissiminibus observatur.* Litleton de Villanagio, *& liber de laudibus legum Angliæ.* Thomas Aquinas bekent dat de Wetten van 't Roomsche recht verschillende / met het recht der nature niet en strijden. Waerom niet? aengesien na de

Wet

Wet Mensia, by den Romeynen / die uyt Ouderen gheboren was / van welcke de een een vreemdelingh was / voor een vreemdelingh gehouden werde? soo ons Ulpianus leert / in *Institutionibus, de his qui in potestate.*]

Behalven dese volkomen slavernije / van welcke wy nu ghehandelt hebben / zijnder oock andere onvolkomen dienstbaerheden / als die voor een seeckeren tijdt en dagh duren / oft onder conditie / oft tot seeckere saken. Soodanighe is der vry-gemaeckten / der vry-gestelden / voor Testament / der verpanden / der toe-gekenden voor schuldt / der Pachters / de seven-jarige dienstbaerheydt / als oock tot het Jubel-jaer toe by den Hebreen / der Penestaren in Thessalien / en der ghener die men de doode handen noemt / eyndelijck / oock der huurlingen / [onder welcke de gene die men in Engelandt Prentisen noemt / soo lange hare leer-jaren duren / aldernaest aen den staet der Slaven komen.] welcke onderscheyden / hangen / oft aen de wetten / oft aen de verdragen en accoorden. Oock schijnt natuurlijck een onvolkomen dienstbaerheydt te wesen / die gheboren is van Ouderen / welcke d'een vry / d'ander van slaefsche conditie is / om voorsaecke die wy te voren geseydt hebben. XXX.

De publijcque onderwerpinge is / waer door sich een volck onder de heerschappij van een mensch / oft van meer menschen / oft van een ander volck begeest. Het formulier van soodanighen onderwerpinghe hebben wy hier voor by-gebracht / in 't exempel van die van Capua. Dierghelijcke is de overghevinghe van 't Collatijnsche Volck. Gheeft ghy dan het Collatijnsche volck, de Stadt, Ackeren, 't Water, de Landtpalen, Tempelen, Huysgheraedt, alle Goddelijcke en menschelijcke dinghen over in mijne, en des Roomschen voleks gebiedt en macht? Wy gevense over. En ick ontfangse. Daer op siende Plautus, seydt in sijn Amphitruo: Sy gheven over haer selven, alle Goddelijcke en menschelijcke saecken, de Stadt, en kinderen, alle te samen onder het ghebiedt, en tot goedtduncken aen 't Thebaensche volck. Sulcks noemde de Persen het Water en de Aerde overgheven. Doch dit is een volkomen onderwerpinge: Daer zijn oock andere min volkomen / 't zy in de maniere van te hebben / oft ten aensien van de volkomenheydt van te regeeren / waer van de trappen konnen afghenomen werden uyt 't gene hier voren van ons is verhandelt geworden. XXXI. *Lib. I. cap. 3.*

De onderwerpinghe uyt misdaedt ontstaet oock sonder daer toe komende consent en bewilliginghe / soo wanneer een die verdient heeft sijn vryheydt te verliesen / van den ghenen welcke recht heeft die straffe in 't werck te stellen / met gewelt onder sijne macht gebracht wert. (1.) Maer wie dat macht heeft om de straffe te voorderen en executeren / sullen wy hier nae besien. Doch soo komen op deser maniere niet alleen particuliere persoonen / yder voor sijn hooft onderworpen werden door particuliere en bysondere onderwerpinge / gheljck als tot Romen / die in 't uytnemen der Soldaten opgeroepen zijnde / niet en antwoorden / en die ongeschat waren / oft haer goederen by de Schat-meesters niet aen-gegeben hadden; naederhandt oock vrouwen-persoonen / die sich met een vreemde slave ghekoppelt hadden: [By de Lyciers, dieven; Nicolaus XXXII.

Damas-

Damascenus: By de Wisogotthen / ook veele die om andere misdaden veroordeelt waren / soo uyt hare wetten blijckt.] Maer ook door publijcque onderwerpinge gantsche volckeren om een publijcque misdaet. Maer dat onderscheydt isser / dat de dienstbaerheydt van een volck altijdt blijft durende / om dat de vernieuwinge der gedeelten niet en belet dat het niet een en 't selfde volck soude zijn. Maer de particuliere dienstbaerheydt die tot straffe dient / en gaet niet buyten de persoonen / om dat de misdaedt het hooft volght. Maer alle beyde dienstbaerheyt / soo wel de particuliere als publijcque / die tot straffe dient / kan wesen / oft volkomen / oft onvolkomen / nae ghelegentheydt van verdienste / oft opgheleyde straffe. Doch van de dienstbaerheyt / soo particulier / als publijcq / welcke spruyt uyt het wil-keurlijck recht der Volckeren / daer van sal gheleghentheydt vallen hier nae te spreecken / als men tot de effecten en werckingen der oorloge sal gekomen zijn.

Cicero pro Cæcina.

[Vermeerderingen. (1.) Ghelijck die mede-ghesellen van Ulysses, die de Egyptenaers gheplundert hadden / van welcke Homerus seydt in Odyssea:

Sy onser een party met steenen wierpen doodt,
Een deel tot slaeffchen dienst sy dwongen in den noodt.

Alsoo heeft Iupiter, als hy Apollo in de Helle werpen wilde / van Latona verbeden zijnde / tot Slave hem verkocht / soo Apollodorus seydt / *Lib. 3.*]

Het seste Capittel.

Van de afvloeyende verkrijginghe door de daedt eens menschen: Daer ghehandelt wert van de vervreemdinghe des Rijcks, en des Rijcks goederen en toe-behoorten.

I. Wat in den gever vereyscht wert, op dat de vervreemdinge geschiede.
II. Wat in den ontfanger.
III. Dat de Rijcken somtijts van de Koninghen, somtijdts door 't volck konnen vervreemt werden.
IV. Dat het over een ghedeelte des volcks niet kan vervreemt werden, van 't volck tegen wille van dat gedeelte.
V. Noch dat gedeelte het gebiet over haer selfs niet kan vervremden, als inde hoogste noot.
VI. De oorsaecke van het onderscheydt.
VII. Dat het ghebiedt over een plaetse kan vervreemt werden.
VIII. Wert verworpen het ghevoelen, houdende dat de gedeelten des Rijcx met recht van den Koningh, om profijts oft noodts wille mogen vervreemt worden.
IX. Dat de beleeninge en verpandinge ook onder de vervreemdinge begrepen zijn.
X. Dat ook tot de vervreemdinghe van minder Iurisdictien, vereyscht werdt consent des volcks, 't zy speciael, oft door ghewoonte.
XI. Dat het eyghen patrimoniale goedt des volcks door den Koningh niet kan vervreemt werden.
XII. Dat de dinghen, welcke vruchten zijn van 't patrimonie, moeten onderscheyden werden van 't patrimonie selfs.
XIII. Hoeverre de deelen van 't patrimonie van den Koninghen mogen verpandet werden, en waerom?
XIV. Dat het Testament ook een soorte van vervreemdinghe is, en tot het recht der nature behoort.

Door

DOor afvloeyende verkrijginghe werdt yets het onse door des menschen/ oft des Wets daedt. Dat de menschen als Heeren en Eygenaers der goederen zijnde / moghen de beheerschinghe oft eygendom/'t zy in 't geheel/ oft ten deele anderen overzagen / behoort tot het natuurlijcke recht / nae dat den eyghendom inghevoert is: want sulcks is in de eygen nature van eyghendom en beheerschinghe begrepen / te weten / van vollen eyghendom. Derhalven seydt Aristoteles: De beschrijvinge van eygendom, is, daer wy hebben aen ons het recht van te mogen vervreemden. Alleen staen twee dinghen aen te mercken/ het eene in den gever / het andere in den ghenen dien het ghegheven werdt. Van den Gever staet aen te mercken / dat de inwendighe daedt der wille / niet ghenoegh en is / maer daer beneffens verepscht werden oft woorden / oft andere uptwendighe teycknen: om dat de inwendige daedt / soo wy elders gheseydt hebben / niet is conform de nature der menschelijcke gheselligheydt en omganck. Maer dat oock de over-leveringhe daer toe verepscht werdt / komt upt de Burgherlijcke Wet / de welcke/om datse van veel Natien aengenomen is/ onepgentlijck 't recht der Volckeren ghenaemt werdt. Soo is mede in sommighe plaetsen gebruyckelijck/ dat daer toe oock verepscht werdt het aengeven by 't volck/ oft by de Magistraet / en het aenschrijven / en te Boeck stellen in de Registers; welck alles seecker is / dat upt het Burgherlijcke recht voortkomt. Doch de daedt van de wille / welcke door een teycken upt-ghedruckt werdt/ moet verstaen werden van een redelijcke en verstandt-gebruyckende wille. [Cassiodorus 2. 11. De vervreemdinge der dingen, vereyscht te hebben een bestendigh oordeel.] I.

Insgelijcks in den ghenen/ wien eenigh dinck ghegheven werdt / de Burgherlijcke Wet ter zijden gestelt zijnde/ wert natuurlijck verepscht/ wille om te ontfanghen / met hare teycken / welcke wille ordinairlijck volght het geven / maer kan oock wel daer voor gaen / te weten / indien yemandt hadde begheert / dat hem yet ghegheven / oft toe-gestaen soude werden. Want men houdt het daer voor / dat die wille noch duurt/ ten zy dat de veranderinghe blijcke. De andere dinghen / welcke soo tot vergunninghe van recht / als tot aenneminge verepscht werden / en hoe dat beydes geschieden kan/ sullen wy hier naer in't Capittel van de Beloften ondersoecken. Want in desen deele is gelijcke recht in't verbreemden en beloven / immers nae 't recht der nature. [Daerom oock gaven en gheschenckten door Boden konnen gheschonden werden/ als Servius aenwijst op 't 9 Boeck Æneidos, op de woorden / *eum jungeret absens.*] II.

Doch ghelijck als andere dingen / alsoo konnen oock de Rijcken verbreemdet werden van den ghenen / in wiens beheerschinge en eygendom die waerlijck zijn / dat is / soo wy hier voorzen aenghewesen hebben / van den Coninghy / indien hy 't Rijck als sijn Patrimonie en Vaderlijcke erve besit: anderssins van 't Volck/ maer niets des Coninghs bewilliginge / daer toe komt / (1.) om dat die oock eenigh recht daer aen heeft/ als een Bzucht-ghebruycker / 't welck teghen sijn danck hem niet moet III.

1. *Rhetor. 5.*

Soto lib. 4. q. 5. art. 1.

Leff. lib. 2. cap. 3. dub. 3.

ontnomen werden. En dese dinghen alle gelden in het gheheele opperste ghebiedt.

[Vermeerderingh. (1.) *Bal. & Oldradus C. Intellecto de jurejurando. Idem, Baldus Conf. 327. n. 7. Cardinalis Thuscus pp. Concl. 40. n. 1. & Concl. 694.* Exemplen by Haræus, *Tomo 2.* op 't Jaer 1526. en Guiciardin 16 Boeck.]

IV. In verzeemdinghe van een ghedeelte werdt daer-en-boven noch wat anders verepscht/ dat/ namelijck het gedeelte/ van welckers verzeemdinghe ghehandelt werdt/ oock daer in bewillighe. [*Gail. 2. de pace publica c. 15. n. 14.* Siet Serranus in Carolo Sapiente, en den selfden van Franciscus I. daer van Burgundien ghespzoken werdt.] Want die in een Burgherschap te samen vergaderen/ die rechten een eeuwigh-durende en onsterfelijck ghesel schap op; soo veel aengaet de deelen/ die op-makende oft volmaeckende ghenaemt werden: daer upt volght/ dat dese deelen niet alsoo en staen onder haer lichaem/ als de deelen zijn van een natuurlijck lichaem/ de welcke sonder het leven des lichaems/ op haer selven niet leven konnen/ en daerom tot nut van 't lichaem met recht af-gesneden werden. Want dit lichaem/ daer van wy spzeecken/ is van een ander slagh/ te weten/ dooz wille te samen gebzacht/ en daerom moet men des selfs recht over de gedeelten af-meten upt d'eerste oozspzonckelijcke wille/ welcke men gheensins moet ghelooven dat soodanigh zy gheweest/ dat het lichaem macht soude hebben/ om de deelen van sich af te snijden/ en een ander onder sijn ghebiedt te gheven.

V. Soo mede ter ander zijden/ heeft het deel gheen recht/ om van het lichaem af te wijcken/ ten ware dat het baerblijckelijck sich niet anders en konde behouden: (1.) want/ soo wy hier vooren ghesepdt hebben/ in allen dinghen die upt menschelijcke insettinghen zijn/ schijnt de hooghste noodtsaeckelijckheydt uptghesondert te zijn/ welcke de saecke wederom bzenght tot het bloote en suyvere recht der nature. Augustinus, *de civitate Dei, lib. 18. cap. 2.* By-nae onder alle Volcken heeft eenighsins dese stemme der nature ghekloncken, dat sy liever wilden van den Overwinner onder subjectie ghebracht werden, als met allerhande verwoestinge van Oorloge gantsch uyt-geroeyt. Derhalven in den eedt der Grieken/ waer dooz de Grieken/ die sich den Persen hadden onderwozpen/ wierden ten bloeck over-ghegheven/ was by-ghevoegt/ ten ware gantsch ghedwonghen. *Herodot. Polymn.*

[Vermeerderingh. (1.) Vergelijckt hier by 't geen in dit selfde Boeck hier nae cap. 24. §. 6. ghesepdt werdt. Om deser oozsaecken wille is van de Lacedemoniers Anaxilaus bzy ghekent/ die dooz dzangh van honger By zantien hadde over-ghegheven: Xenophon in sijn Griecksche Histozie 1 Boeck. De Keyser Anastasius heeft oock bedanckt de Oversten/ die de Stadt Martyropolis den Persen hadde over-ghegheven/ om datse niet konde beschermt werden. Procopius. Dese selfde Procopius, *4 Gothicorum:* De manhaftigheyt weygert by den Honger te woonen, en de nature lijdt niet, dat de selfde, die honger lijden, oock kloeckmoedelijck handelen. By Anna Camnena, *lib. 6.* is een Bzief van Cephala, aen den Keyser Alexius, de belegheringe van Larissa aengaende/ daer in staet: Den noodt dienende

(want

(want wat kander teghen het gheweldt van de nature gedaen werden?) hebben wy besloten de Stadt over te geven, den ghenen, die ons niet alleen belegert houden, maer oock, gelijck 't openbaer is, verworghen.]

VI. Ende hier uyt kan men ghenoegh verstaen / waerom in dese saken het recht van een deel grooter en meerder zy om sich te beschermen / als van het lichaem over een ghedeelte: dewijl het gedeelte gebruyckt dat recht / 't welcke het gehadt heeft voor den aenbanck en oprechtinge van het geselschap / maer het lichaem alsoo niet. En behoeft my niemandt te seghen / dat het ghebiedt en heerschappije in 't lichaem is in een subject / en dat het derhalven kan verreemt werden / gheljck de beheerschinge. Want het is in 't lichaem als in een toe-ghepast subject, niet deelbaer in veele lichamen / gheljck de Ziele is in de volmaeckte lichamen. Maer de noodt / welcke de saken weder-brenght tot het recht der nature / en kan hier geen plaetse hebben / want in dat recht der nature was wel het gebruyck begrepen / als eten / aenhouden / welcke natuurljck zijn; maer niet het recht van te mogen verreemden / dat door menschelijcke daedt inghevoert is / en moet daerom van het selfde sijn mate ontfanghen.

VII. Maer het ghebiedt over een plaetse / dat is / een ghedeelte der Landtstreke / te weten / die niet bewoont oft woest is / en sie ick niet watter soude in den weghe zijn / waerom die niet soude mogen verreemt werden / 't zy van een vrye Volck / oft oock van een Coningh / met bewilliginge van het Volck; want het deel des Volcks / alsoo 't een vrye wille heeft / soo heeft het oock recht van teghen te spreken: maer de Landtstreecke soo in haer geheel / als hare deelen / zijn den Volcke gemeen / als onghedeylt / en staen daerom onder des Volcks goedtduncken en believen. Maer indien den Volcke niet ghevorloft is te verreemden het ghebiedt over een deel des Volcks / als wy nu ghesepdt hebben / veel min sal dat vermogen een Coningh / die wel 't volkomen gebiedt heeft / doch niet volkomelijck / als wy hier boven aenghewesen hebben.

VIII. Hierom kommen wy niet goedt kennen de meyninghe der Rechts-geleerden / die by den regul / van gheen ghedeelte des Rijcks te verreemden / by voeghen twee exceptien / van de publijcque nuttighept / en van den noodt: ten zy dan in desen sin / dat / alwaer de selfde gemeyne nuttighept is van 't lichaem / en van 't gedeelte / lichtelijck uyt het stilswijghen oock voor gheen langhen tijdt / schijnt / dat de bewilliginghe van't Volck / en van het ghedeelte daer by ghekomen zy / en noch lichtelijcker / indien oock blijckt / dat de noodt daer toe ghekomen is. Maer daer de wille openbaerlijck daer teghen te zijn / blijckt / 't zy van het lichaem / oft van het ghedeelte / moet verstaen werden datter niets uyt-gherecht is / ten zy / soo wy ghesepdt hebben / dat het ghedeelte ghedwonghen is van het lichaem af te scheyden.

Belluga. in pr. spec. in rubr. 8. p. 3. & 4. Rech. de curte, de consuetudine q. 5. col. 6. tom. 1. & alii allegate à Vasq. dub. 1. cap. 9.

IX. Onder de verreemdinghe werdt met recht oock de beleeninge begrepen / onder last van *fidei commis* uyt Felonie, oft als het Gheslachte ontbreecht. Want dat's mede een verreemdinghe onder conditie. Daerom wy sien dat van veele Volcken oock van ontwaerden ghehouden zijn /

Smith. de Rep. Ang. cap 9. Fruch. in

Baleol. Froff. lib. 1. C. 214. & 246. Monstrel. in Hist. c. 22. 5. Guic. l. 16.

soo wel de verbreemdinghen / als oock beleeninghen der Rijcken / welcke de Coninghen / sonder het Volck daer op te hooren / ghedaen hadden. [Oock nae-ghevinghe van Homachie, siet Cromerus Polonic. 25.] Doch dat het Volck daer in bewilligt heeft / verstaen wy / 't zy dat het gheheele Volck te samen is vergadert gheweest / 't welck eertijdts by den Hooghduytschen en Gallen pleeght te gheschieden / oft door Afghesanten van de gheheel-makende ghedeelten / ten vollen onderricht. Want wy doen oock 't gheen wy door een anderen doen. [Soo is in 't Keyserrijck over de verbreemdinghen / het consent der Cheur-Vorsten door 't ghebruyck en verdragh voor 't consent der Stenden.] Maer oock en sal gheen deel des Rijcks moghen verpandet werden / als met ghelijcke bewilliginghe: niet alleen om die oorsaecke / om dat uyt pandt-gevinge / verbreemdinghe pleeght te volghen / maer om dat de Coningh verbonden is / den Volcke / om het hooghste gebiedt door hem selven in 't werck te stellen / en het Volck aen hare ghedeelten / om de oeffeninghe in haer gheheel te bewaren / om welcker saecken wille men in dit Burgherlijcke gheselschap te samen vergadert is.

X. De minder burgherlijcke bedieninghen kan oock het Volck wel vergunnen met erf-recht sonder verhinderinghe / dewijl die de gheheelheyt des lichaems en des oppersten ghebiedts niet en verminderen. Maer sonder het Volck daer op te vraghen / en vermach het de Coningh niet / indien wy willen blijven binnen de natuurlijcke palen: want de effecten en werckinghen van een tijdtlijck recht / hoedanigh is het recht der verkoren Coninghen / oft die nae de Wet in 't Rijck succederen / en konnen oock niet anders als tijdtlijck zijn. Nochtans soo heeft des Volcx / 't zy uytdruckelijcke bewilliginghe / oft oock stil-swijgende toe-stemminghe door ghewoonte ingevoert / (hoedanigh wy sien dat nu vast aller-wegen in swangh gaet) den Coningh soodanighen recht konnen gheven. Soodanigh recht lesen wy doorgaens / dat de Coninghen in Meden en Persien eertijdts ghebruyckt hebben / Steden oft gheheele Landtschappen gheschoncken / om met eeuwighen rechte te behouden. [Als van Darius de Stadt van Sylosonten, en het Eylandt van Samos.]

Covar. Cons. 894. n. 2. Zoanner. de Rom. Imp. n. 162.

XI. Oock en kan het Patrimonie en Erf-goedt des Volcks / welckers vruchten en opkomsten verordent zijn om de lasten der Republijcque / oft der Coninghlijcke waerdigheydt te draghen en af te houden / van den Coningen / noch in 't geheel / noch ten deele verbreemt werden. [Exempelen hebt ghy by Homerus in sijn Ilias, van Bellerophon by den Lyciers, van Meleager, van Glaucus, daer op siet de Scholiasten. Sonder consent der Stenden: Exempel by Thuanus, *lib. 63.* Anno 1577.] Want sy oock hier over gheen meerder recht hebben / als een Vrucht-ghebruycker. Oock en neme ick die exceptie niet aen / indien de saecke weynigh te beduyden heeft: want 't gheen 't mijne niet en is / daer van en is my niet gheoorloft oock het minste stuckjen te verbreemden: maer in matelijcke dinghen werdt des Volcks bewilliginghe uyt des selfs wetenschap en stilswijgen lichtelijcker vermoedt en gepresumeert / als in groote. In welcken

Alberic. C. Intellectus de jurejurand. Bart. in l. prohibens §. plane. D. quod vi. Corset. in tract. de excel. regis q. 4. Loazes all. a. Vasq. c. 5. Natta. Cons. 367. Bonif. Trug. Cons. 49. n. 43.

ken sin oock tot de saken van het ghemeyne patrimonie konnen gepasset werden / de dingen / die wy te voozen ghesept hebben van de publijcque nuttigheydt en noodt / in het verbzeemden van de gedeelten des Rijcks / en dat soo veel te meer / om dat hier een sake van minder ghewichte aen hanghet. Want het Patrimonie is om des Rijcks wille verozdent.

XII. Maer hier in missen veele / dat sy die dingen / welcke onder de vzuchten van 't Patrimonie en van de Domeynen behoozen / met de dinghen die het Patrimonie selfs upt-maken / onder een werpen. Alsoo pleeght het recht tot de aenwassen en aenspoelingen te behoozen tot het erf-goet selfs / maer de dinghen selfs die aenwassen oft aenspoelen / behoozen tot de vzuchten: het recht om schattinghe te vozderen / behoozt tot het patrimonie / maer 't geldt dat van de schattinghe komt / en daer van vergadert werdt / tot de vzuchten: het recht van confiscatie / is patrimonie / den gront oft Acker die geconfisqueert is / behoozt tot de vzuchten.

XIII. Doch de ghedeelten van 't patrimonie / konnen om oozsaecke van den Coninghen verpandet werden / die volle ghebiedt hebben / dat is / welcke recht hebben om oozsaecke nieuwe schattinghen op te stellen. Want gheljck het Volck de schattingen upt ongenoemde oozsaecke op-gestelt / ghehouden is te betalen. Alsoo ist mede ghehouden / 't goedt / welck upt oozsaecke verpandet is / te lossen. Want sulcke upt-lossinge is oock een soozte van schattinghe: Ende het eyghen erfdeel oft patrimonie des Volcks / is den Coningh vooz des volcks schulden vooz pandts recht verbonden. Maer de saecke die my verpandet is / kan oock mede vooz pandt upt-gheset werden. Doch 't gheen tot hier toe van ons gesepdt is / heeft soo wijdt plaetse / ten zy eenighe Wet by het ghebiedt by gevoeght / des Coninghs / oft des Volcks macht meer vermeerdert / oft oock inghetoghen heeft. *L. Gregor. §. cum pignorat. D. de pign.*

XIV. Oock soo moet men dat weten / als wy handelen van verbzeemdinghe / dat wy onder die soozte oock het Testament begrijpen. Want alhoe-wel het Testament / gheljck mede andere daden en handelinghen / een seeckere fozme en ghestalte konnen ontfanghen van het Burgherljcke recht / nochtans des selfs substantie en eygen inhouden / is vermaegtschapt met de beheerschinghe / en dat soo zijnde / behoozt mede tot het natuurljcke recht. Want ick kan mijn goedt verbzeemden / niet alleen supher en recht upt / maer oock onder conditie; en oock niet alleen onwederroepelijck / maer oock wederroepelijck; oock mede midts ondertusschen behoudende de possessie / en volkomen recht om te gebzupcken. Doch de verbzeemdinghe op den val des doodts / is vooz de doodt wederroepelijck / behoudende ondertusschen het besit / en recht om te ghebzupcken / dte is een Testament. Sulcks heeft Plutarchus wel gemercht / welcke / als hy gesept hadde / dat Solon den Burgeren toe-gelaten hadde het maecken van Testamenten / voeght daer by: Op dat eens yders goedt hem eyghen, en in voller beheerschinghe soude zijn. Quintilianus, *Pater in declamatione:* Het Vaderlicke erf-goet selfs kamons schijnen beswaerlick te zijn, indien het de volle Wet niet heeft, en dewijl ons, terwijlen wy le- *Aristot. 2. Polit. cap. 7.*

ven, alle recht daer over toe-ghelaten werdt, het den ſtervenden benomen werdt. Nae dit recht ſoude Abraham, indien hy ſonder Kinderen geſtorven ware / ſijn goederen aen Eliezer naer-ghelaten hebben / ghelijck de Text Geneſ. 15. p. 2. ſchijnt aen te wijſen. [By Sophocles Trachiniis vindt ghy het Teſtament van Hercules, by Euripides van Alceſtes, by Homerus de gifte ter oorſaecke des doodts van Telemachus, welcke oock als een Teſtament is. Andere Exempelen der oude Teſtamenten hebben wy by-gebracht hier voor in 't 1 Boeck / cap. 4. §. 12. in den Text / en oock in de by-voeghſelen. Dat by den Hebreen de Teſtamenten gebruyckelijck zijn gheweeſt / blijckt Deut. 21. 16. Syrach. cap. 33. 25.] Doch dat in ſommighe plaetſen den vreemden niet werdt toe-ghelaten Teſtament te maken / ſulcks en komt niet uyt het recht der Volckeren / maer uyt het eyghen recht van die Stadt oft Burgherſchap / en ſoo ick niet en miſſe / komt van dien tijdt heer / in welcken de Wtheemſche en Vreemde als voor vyanden gheſtouden wierden: daerom ſulcks by beter gemanierde Volcken verſtorven is.

Het ſevende Capittel.

Van de afvlietende verkrijginghe die door de Wet gheſchiedt: Alwaer wert gehandelt van de ſucceſſie en erfſchap der gener die ſonder Teſtament gheſtorven zijn.

I. Dat ſommighe Burgherlijcke Wetten onrechtveerdigh zijn, en derhalven de beheerſchinge en eygendom niet overdraghen, als dat men de goederen der ghener die ſchipbreuck geleden hebben, confiſqueert.

II. Dat nae de wet der nature een ſake verkregen werdt, den ghenen, die eens anders goedt aenghenomen heeft, om ſijn ſchuldt daer door betaelt te maecken: wanneer ſulcks plaetſe heeft.

III. Hoe den oorſpronck der ſucceſſie en erf-beuringhe, daer gheen Teſtament en is, van de nature heer-komt.

IV. Of nae 't recht der nature, den kinderen yets van der Ouderen goederen toe-komt: wert door onderſcheydinge verklaert.

V. Dat in de ſucceſſie de kinderen des verſtorvenen haren Ouderen voor-ghetoghen werden, en waerom.

VI. Oorſpronck van ſucceſſie by repreſentatie, daer eener een ander perſoon, als oft hy tegenwoordigh ware, vertoont en draeght.

VII. Van affettinge oft uytſluytinge, en onervinge.

VIII. Van 't recht der natuurlijcke kinderen oft baſtaerden.

IX. Alſſer geen kinderen zijn, daer geen Teſtament, noch gewiſſe wet voor-handen is, dat der Voor-ouderen goederen weder-keeren tot de ghene, van welcke ſy ghekomen zijn, oft tot haren kinderen.

X. Maer de nieuw-verworven goederen, tot de naeſte vrienden.

XI. Verſcheydenheyt der Wetten, op 't ſtuck van ſucceſſie.

XII. In de Patrimoniale oft Erf-rijcken, hoedanigh de ſucceſſie zy.

XIII. Indien die Rijcken ondeylbaer zijn, dat de oudſt-geboren voorgaet.

XIV. Dat een Rijck, 't welck met bewilliginge des Volcks erffelijck is, buyten twijffel ondeylbaer is.

XV. Dat het langher niet en duurt, als ſoo langhe daer erven zijn van den eerſten Koninghe.

XVI. Dat het niet toe-behoort den natuurlijcken kinderen oft baſtaerden.

XVII. Dat in dien deele de mannelijcke erven den vrouwelijcken in ghelijcken graedt zijnde, voor-getogen werden.

XVIII. Dat onder de mannelijcke erven de oudſt-geboren voor-getogen werden.

XIX. Oft

XIX. Oft ſoodanigh Rijck oock een deel der erffeniſſe zy.
XX. Dat men moet preſumeren en houden, dat in 't Rijck ſoodanige ſucceſſie zy ingheſtelt, hoedanighe in andere ſaken gebruyckelijck was, ten tijde als het Rijck ſijn aenvanck nam, 't zy dat het Rijck is een eygen erve, oft allodiael.
XXI. Oft oock een beleeninghe.
XXII. Welcke de ſucceſſie der Bloedt-verwanten linie zy, en hoedanigh het overlaten van 't recht in de ſelve zy.
XXIII. Hoedanigh de linie der ſucceſſie der Maghen zy.
XXIV. De ſucceſſie, waer in alle tijdt gheſien werdt op het naeſt-beſtaen van den leſtgheweſen Coningh.
XXV. Oft een Soon kan ont-erft werden, dat hy niet ſuccedere in 't Rijck.
XXVI. Oft eener het Rijck kan af-legghen en quiteren, voor hem en ſijn Kinderen.
XXVII. Dat het eygentlijck genaemde oordeel van ſucceſſie, noch den Coningh, noch den Volcke toe-komt.
XXVIII. Dat de Soon, welcke geboren is eer ſijn Vader tot het Rijck quam, moet voor-ghetoghen werden, voor den ghenen die daer nae gheboren is.
XXIX. Ten zy dat blijcke, dat het Rijck op een andere conditie op-ghedraghen zy.
XXX. Oft een Neve uyt de oudtſte Soon de jongher Soon voor te trecken zy: wert met onderſcheydt verklaert.
XXXI. Item, oft een jongher Broeder des Coninghs, noch overigh en in leven zijnde, des oudtſten Broeders Soon te præferteren zy, en hem voor te ſtellen.
XXXII. Oft des Broeders Soon voor den Oom des Coninghs gaen moet.
XXXIII. Oft des Soons Soon voor de Dochter des Coninghs behoort te gaen.
XXXIV. Oft de jongher Neef die uyt een Soon geboren is, voor een ouder Neve uyt een Dochter gheboren, te ſtellen zy.
XXXV. Oft de Nichte uyt een ouder Soon voor een jongher Soon te ſtellen zy.
XXXVI. Oft een Dochter Soon voor een Soons Dochter moet gaen.
XXXVII. Oft de Dochter van een ouder Broeder, voor een jonger Broeder te ſtellen zy.

DE af-vlietende verkrijginghe / welcke door de Wet geſchiedt / komt / oft door de Wet der nature / oft door wil-keurlijcke Wet der Volckeren / oft door de Burgherlijcke Wet. Van de Burgherlijcke Wet en handelen wy niet / want dat ware een onneyndelijck werck / en de voornaemſte verſchillen van den Oorlogh / werden door de Burgherlijcke Wet niet beſlechtet. Alleen ſtaet aen te mercken / (1.) dat ſommighe burgerlijcke Wetten gantſch onrechtvaerdigh zijn / als die welcke de goederen der gener die ſchip-breuck geleden hebben / confiſqueren / en tot ghemeynen beſte prijs maken en verbeurt. Want ſonder eenighe voorgaende bewijſelijcke oorſaecke / pemandt ſijn beheerſchinghe en eyghendom af te nemen / is louter overlaſt. (2.) Euripides ſept recht en wel: Ick heb ſchip-breuck geleen: 't ſchelmſch iſt ſoo een te plonderen. Want wat recht heeft de Fiſcael, ('t zijn Conſtantini woorden) in eens anders jammer en ongheluck, dat hy in een ſoo beklagelijcken ſaecke ſijn voordeel ſoude ſoecken? Dion Pruſæenſis in de 7 Oratie, ghеſproken hebbende van Schip-breuck / ſeydt: Het zy verre van ons, dat wy ſulcke winſte ſouden ſoecken uyt der Menſchen ongheluck. I. *Auth. nauft. C. de furtis.*

[Vermeerderingh. (1.) Gelijck eertijdts by de Engelſche / Schotten / Sicilianen / &c. In Griecken-lant is by Sopater en Syrianus in Hermogene, oudt vermaen van ſoodanighe Wet. Chriſtiaen, de Coningh van Denemarcken ſeyde / dat de Wet van de goederen der ghener die ſchip-breucke ghеleden hadden / te confiſqueren / af-ghеſchaft en wech genomen zijnde / hem jaerlijcks hondert duyſent goudt-guldens af-gegaen waren. Brigitta vermaent oock van deſe quade manier / *lib. 8. cap 6.* En *Speculum Saxonicum 2, 29.* ſpreeckende van Denemarcken / en *C. excommunicationis* *L. 1. C. de nauf. l. 12.*

tionis de raptoribus. Ook Crantzius, *Vandalicorum, lib. 13. 40. en 14. 1.* Cromerus Polonicor. 21. (2.) Voeght hier by / *l. Nequid D. de incendio ruina, naufragio. Nicetas Choniates*, noemt het een onredelijck ghebruyck. Siet Cassiodorus mede/ *lib. 4. 7.* wat is Bodinus in den sin gekomen/ dat hy sulcks ginck voor-spreken? Het selfde / namelijck / dat hy in Papinianus bestraft / om dat hy liever wilde sterven / als sijn Conscientie quetsen.]

11. Door de Wet der nature / welcke uyt de eyghen nature en kracht van beheerschinghe volght/ geschiedt de verbreemdinge op tweederley wijse/ te weten / door verbullinghe des rechts / en door nae-volginghe oft successie. Door verbullinghe des rechts gheschiedt verbreemdinghe / soo menighmael als het ghene het mijne noch niet en is / maer my moet gegheven werden / oft in plaetse van mijn goet / oft 't geen men my schuldigh is / als ick dat selfde niet kan bekomen / (1.) wat anders dat even soo veel waerdigh is / bekome van den ghenen / die mijn goedt behoudt/ oft die 't my schuldigh is. Want de verbullende rechtvaerdigheyt / soo dickwijls sy niet kan gheraken tot het selfde / soo keert sy haer tot 't geen even-veel is / 't welck na morale waerderinghe het selfde is. Doch dat de beheerschinghe en eygendom op sulcker wijse over-gaet op een ander/ werdt bewesen uyt het eynde / welcke in morale dinghen 't beste bewijs is. Want ick en kan gheen verbullinghe van mijn recht bekomen / ten zy dat ick Heer werde: want het behouden van de saecke sal te vergeefs zijn / indien ick de selfde nae mijn believen niet kan gebruycken. Hier van is een oudt Exempel in de Historie van Diodorus, daer Hesioneus, voor 't geen sijn Dochter van Ixion belooft / maer niet betaelt was / sijn Paerden aentast. [a] Wy weten wel dat door de burgerlijcke Wetten verboden is / hem selven recht te spreken / oock soo verre / dat het gheweldt wordt ghenaemt / indien eener / 't geen men hem schuldigh is / met der handt af-vorderт / en dat in veelen plaetsen sulck een sijn recht verliest/ om sijn schuldt te vorderen / die sulcks doet. Jae al waer 't dat de burgherlijcke Wet het selfde niet verbode uytdruckelijck / soo soude doch selfs uyt de instellinghe der gherechts-pleginghen blijcken / dat sulcks ongheoorloft is. [b] Soo sal dan / 't gheen wy ghesepdt hebben / als dan stal grijpen / en plaetse hebben / daer de gherechts-pleginghen voorgaens op-houden / 't welck wy hier voorzen verklaert hebben / soo dat het gheschiedt: maer daer een koortwijlighe opschortinghe en stilstandt van recht is / sal wel het aentasten van 't goedt gheoorloft zijn / namelijck / indien ghy anders nimmermeer aen het uwe soudt konnen ghe-raecken / vermidts mogheljck de Schuldenaer wech liep. Maer de beheerschinghe en eyghendom / moet van des Rechters toe-kennen verwacht werden / 't welck gheschiedt in de Repreſalien, waer van hier naer sal op sijn plaetse ghesproken werden. [c] Maer soo het recht wel seecker is / doch te ghelijck oock moraelsche wijse seecker / dat door den Rechter niet konde de verbullinghe des rechts verkreghen werden/ namelijck / om dat het bewijs ontbreeckt / soo is dese meyninghe der waerheydt best gelijck / dat in dese omstandigheydt de Wet van recht-vor-

Sylv. in verbo Bellum p. 2. q. 13. l. si ex stipulatione D. de acq. poss. l. 2. hac actione de vi bon. raptor. l. extat. D. quod metus l. credit. l. fin. D. ad l. Jul. de vi privat. Thomas 2. 2. 66. art. 50.

a *Lib. 4.*

b *L. Generali C. de decurionibus d. si quis curialis C. de op. & Cler. D'D. in l. Quintus Mutius alias l. quamvis alien. in fin. D. ad l. Aquiliam.*

c *Bart. in tr. repress. q. 59.*

voorderinghe stille staet / en dat men weder-heeren moet tot het eerste oude recht.

[Vermeerderingh. (1.) Siet 't gheen hier naer volght / *lib. 3. cap. 7. §. 6.* Soo beschermt Irenæus de Hebreen door het recht der nature selver / dat sy tot vergheldinghe van haren arbeydt / der Egyptenaren goederen genomen hebben. Want, seydt hy / de Egyptenaers waren den Volcke schuldigh, niet alleen hare goederen, maer oock hare leven. Tertullianus het selfde verhandelende / *lib. 2. Adversus* Macrionem, seydt: De Egyptenaers eyschen van den Hebreen wederom goude en silvere Vaten; daer-en-teghen stellen de Hebreen weder-zijdighe versoecken, by-brengende, dat men haer behoort weder te vergoeden haren slaefschen arbeydt. Hier toe behooren oock die dinghen / die gheseydt sullen werden / *lib. 3. cap. 2.*]

III. De successie / welcke gheschiedt daer gheen Testament gemaeckt is / oft nae-kominge in pemandts plaetse / die geen uptterste wille gemaeckt heeft / den eyghendom en beheerschinghe ghestelt zijnde / alle Burgerlijcke Wet bezijden ghestelt / heeft haren oorspronck uyt gissinge en naeraminghe van den wille. [Daerom konnen de vertroude goederen ghegheven werden den ghenen, die naer-volghen den genen, die sonder Testament ghestorven is, om dat de Huys-vader ghelooft werdt van selfs den sulcken sijne erffenisse te hebben nae-ghelaten, seydt Paulus, *l. conficiuntur §. 1. D. de jure codicillorum.*] Want aengesien de beheerschinge en eygendom die kracht hadde / datse door den wille van den Heere en Eyghenaer op een ander konde over-gebracht werden / oock ter oorsaecke des doodts / en behoudende het besit / als wy hier vooren gheseydt hebben / indien pemandt gheen betuyginghe van sijnen wille hadde ghedaen / daer doch niet gheloofsijck was / dat hy dier meyninghe ware geweest / dat nae sijn doodt sijne goederen toe-komen soude / den ghenen diese aenbaerden soude / en tuieemen / soo volghde / dat men soude daer uyt verstaen / dat de goederen die toe-behoorden / den welcken meest bewijsijck en gelooflijck was / dat de Overledene hadde ghewilt / datse toe-komen souden. Den wille der Ghestorvenen verstaen te hebben, is in stede van recht, seyt Plinius de Jonghe. Doch in twijffelachtighe saecken werdt ghelooft / een yder dat ghewilt te hebben / 't welck alder-billijckste en eerlijckste is. Maer in dese soorte is de eerste de saecke van 't gheen men schuldigh is; de naeste daer aen van 't gheen / 't welck oft men wel niet schuldigh is / nochtans uyt het ampt en plicht over-een komt.

Soto de Just. q. 3. art. 2. Cas. d. q. 66.

Lib. 4. Epist. 10. en lib. 2. Epist 16. en l. 5. Epist. 7.

IV. De Rechts-gheleerde disputeren daer van / oft de Ouders schuldigh zijn hare Kinderen op te voeden. Want sommighe ghevoelen / dat het wel ghenoegh met de natuurlijcke reden over-een komt / dat de Kinderen van haren Ouderen op-ghevoedt werden / maer dat het nochtans geen schuldt en is. Wy houden gantschelijck / dat men het voorz schuldt, moet onderscheyden / het welcke somwijlen scherpelijck genomen werdt voor die verplichtinghe / welcke het verbindende recht in-voert; somtijdts wat ruymer / om te betrachten 't gene niet als met oneere kan nae-ghelaten werden / al ist dat die eerlijckheyt niet uyt de verbindende recht-

Franc. Piscat. de stat. exc. fem. n. 133. Menoch. in auth. novissima C. de inoff. test. n. 296. Tell. Fernandes in l. 10. Taur. n. 11. q. 4.

rechtvaerdighept/ maer uyt een ander spzingh-ader voozt-komt. Maer dit / daer wy van handelen / is schuldigh in die ruymer beteyckenisse. Soo verstae ick 't geen Valerius seydt: De Ouders ons op-voedende, hebben ons verbonden aen de schuldt van onse Neven, van gelijcken op te queken. En Plutarchus in sijn aerdigh Boeckschen / van de liefde der Kinderen: De Kinderen verwachten de erffenisse, als die men haer schuldigh is. (1.) Het is het segghen van Aristoteles, die een dinck sijn fatsoen en ghedaente gheeft / gheest mede die dinghen / welcke tot die ghedaente noodigh zijn: derhalven die de oozsaecke is / dat een Menschе in wesen is/ die is schuldigh soo veel in hem is / en soo veel noodigh is / hem te versozgen en verschaffen de dingen/ die noodigh zijn tot een menschelijck leven / dat is een natuurlijck en geselligh leben oft ommeganck met menschen / want tot sulck een leben is de Menschе gheboren. Om dier oozsaecken wille / namelijck / dooz ingheben der nature/ soo versozgen ock de andere Dieren hare Jonghen / soo veel noodigh is / hare voedtsel. Daerom ock Apollonius Tyanæus, 't geen van Euripides ghesepdt was: Allen Menschen zijn de Kinderen het anderde leven, aldus veranderde: Den Ghedierten zijn hare Jonghen soo veel als het leven. By-bzengende gewisselijck veele redenen / daer mede hy bewijst dat de sozghe en ghenegentheydt is in-gheplant / welcke men lesen kan by Philostratus, *lib. 7. cap. 7. en 8.* [Plinius, *lib. 10. cap. 33.* van de Swaluwen: Sy deylen om 't andere de spijse onder hare Jongen met hooghste billijckheydt.] Met welcke plaetse seer wel over-een komt een andere / die staet by Oppianus van de Jacht/ *lib. 3.* en van de Visscherije/ *lib. 1.* En die selfde Euripides in sijn Treurspel Dictye seydt / dat dit de eenige Wet dooz allen is / welcke soo den Menschen onder haer / en ock met den anderen Dieren ghemeyn zy. Hierom ist dat de oude Rechts-gheleerde de op-voedinge der Kinderen trecken tot het natuurlijcke recht / dat is tot dat recht / 't welck gelijck het ingeben der nature/ dat aen anderen Dieren mede recommandeert/ alsoo ons ock de reden selfs dooz schzijft en beveelt. De natuurlijcke prickel drijft de Ouders tot op-voedinghe der Kinderen, seydt Justinianus. En de selfde op een ander plaetse: Het is noodig, dat de Vader sijn Soon oft Dochter op-voede om der naturen wille selfs. Diodorus Siculus: De nature, namelijck, is de beste Leer-meesterssche aller Gedierten, tot onderhoudinge, niet alleen van haer selven, maer ock van hare Iongen, op datse door desse aengheboren liefde met ghedurighe succesie en nae-volginghe, tot den circul van eeuwigheydt gheraecke. By Quintilianus seyt een Soon: Ick eysche een gedeelte door 't recht der volckeren. Salustius heeft een Testament/ waer dooz de Soon werdt uyt-ghesloten/ godtloos genoemt. Ende aengh esien dese schuldt natuurlijck is / daerom moet ock de Moeder voeden de Kinderen die sy over beldt geraept heeft. En al-hoe-wel de Romeynsche Wetten wilden/ dat den Kinderen die uyt byslaep dooz de Wetten verdoemt / gheboren waren / gantsch geen goet nae-laten soude; gelijck mede de Wet van Solon, hadde gheordineert / dattet niet noodigh ware den natuurlijcken Kinderen / oft Bastaerden yets naer te laten; soo

Justi. de jur. nat. in pr. l. Jus naturale D. de Just. & jure l. un. §. tac. vers. fileat. C. de rei ux. act. l. ult. C. de bon. quæ lib. §. ipsum. L. si quis §. Ergo D. de agn. liberis.

soo hebben de Canones der Christelijcke Godtvruchtighept dese strengigheyt verbetert / welcke leeren / dat allerhande Kinderen / wiese / en hoedanigh sy zijn / te rechte sulcks naer-gelaten werdt / jae ook / indien't noodigh sy / dat men haer ook moet laten / 't gheen tot onderhoudinge noodigh is. Ende is niet anders te verstaen / 't geen men pleeght te seghen / dat door de Menschelijcke Wetten de *legittime portio*, niet kan wechghenomen werden / voor soo veel / namelijck / in de *legittime portio* begrepen is / noodigh onderhoudt. Want het geen daer boven is / kan wechghenomen werden / sonder dat de nature daer teghen strijdt. Doch soo moeten ghevoedt werden / niet alleen de Kinderen van den eersten graet / maer ook van den tweeden / soo de saecke soo ghelegen is / en ook van verder. Het welcke Iustinianus te kennen gheeft / als hy verklaert / dat men niet alleen de Sonen / maer ook de gene die daer nae zijn / voeden moet / om de nature selfs: 't welck ook uyt-gestreckt werdt tot den genen / die door Vrouwen uyt ons voort-komen / soose van elders niet konnen ghevoedt werden.

C. cum haberet. de ea quæ dux. quam pol. l. ad l.

§. Ipsum l. ult. C. de bon. quæ lib. l. si quis §. sed utrum. & §. item Divus Pius l. non quemadmodum D. de ag. lib.

[Vermeerderingh. (1.) Julianus Cæsaribus: Het is billijck, dat men den Kinderen de erfschap late. Ook den Dochteren / welcke de seer oude Historie van Job op 't eynde toont / dat neffens de Sonen Erfghenamen ghewees zijn van hare Ouderen. Augustinus stende op dese billijckheyt / en wil selfs niet / dat van de Kercke sullen werden aenghenomen de goederen der ghener / die hare Kinderen ont-erven. De plaetsen staen / *lib. 2.* van 't leven der Clergie, en in 't 52 Sermoen tot de Broeders in de Heremitagie / indien anders 't selfde Augustinus werck is. Gratianus heeftse ghestelt *in causa 13. q. 2. en causa 17. q. 4.* in 't eynde. Procopius *1. Persicorum:* De Wetten, welcke anders onder de menschen met veele verschillen onder malkanderen onderlinghe strijden, accorderen en stemmen over een, soo wel by de Barbarische, als by de Romeynen in dit eene stuck, datse de Kinderen verklaren Heeren en Eyghenaers te zijn der dinghen, die de Vader naer-gelaten heeft.]

V.

Men is ook wel den Ouderen onderhoudinghe schuldigh / 't welck niet alleen de Wetten bevelen / maer ook het ghemeen spreeck-woordt / Antipelargein, uytwijst. [Siet Leo Afer, *lib. 9.* de Nestor.] Ook soo verre / dat Solon ghepreesen werdt / welcke gheboden heeft / dat de ghene die sulcks niet en deden / daer voor versmaethept en schimp aengedaen soude werden. Maer dat en is soo ordinair en gewoonelijck niet / als 't geen wy van den Kinderen ghesepdt hebben: want als de Kinderen ghebozen werden / en brenghen sy niets mede waer van sy leven konnen: en hebben daer-en-boven noch langher te leven als de Ouders; en derhalven ghelijck men eere en gehoorsaemheydt den Ouderen schuldigh is / maer niet de Kinderen; alsoo is men de opvoedinghe en onderhoudinge meer den Kinderen / als den Ouderen schuldigh. In welcken sin ick neme en verstae het seggen van Lucianus: De nature ghebiedt meer, dat de Kinderen van den Ouderen ghelieft en bemindt werden, als de Ouders van den Kinderen. En 't gheen Aristoteles seydt: De voor-teelende oorsake draeght

Diog. Laert. in Solon.

Nicom. 8. meer gheneghentheydt tot het gheen voort-gheteelt is, als 't gheen voort-geteelt is tot den ghenen die 't gheteelt heeft. Want 't gheen uyt een gesproten is, dat is dien ghelijck als eyghen. Hier uyt komt / dat oock sonder hulpe van de Burgherlijcke Wet de eerste successie en nae-volginge in de goederen den Kinderen toe-ghestaen werdt: dewijl men ghelooft / dat de Ouderen haer als ghedeelten hares lichaems hebben willen op 't overvloedighste voorsien / niet alleen van 't gheen noodigh was / maer oock die dinghen / welcke dienstigh zijn om ghemackelijcker en eerlijcker te moghen leven / insonderheyt van dien tijdt af / als sy selfs hare goederen niet langher en konden ghebruycken. De Rechts-gheleerde Paulus seydt: De natuurlijcke reden, als een stille-swijgende Wet, wijst den Kinderen haerder Ouderen erfdeel toe, haer roepende als tot een successie en navolginghe die men haer schuldigh is. En Papinianus: Men is den Ouderen der Kinderen erfgoedt niet alsoo schuldigh, als men den Kinderen doet der Ouderen nae-ghelaten erfdeel, de reden van medelijdentheydt laet de Ouderen toe tot de goederen der Kinderen: maer de Kinderen te ghelijck de gemeyne wensch der nature, en der Ouderen: (1.) dat is / den kinderen volgt het erfgoedt / ten deele wel van wegen de precise schuldt der nature / ten deele uyt natuurlijcke gissinghe / daer door men gelooft dat de Ouderen dat willen / dat hare Kinderen moghen ten besten voorsien en versorght zijn. Hy heeft sijn bloedt de eere nae-ghelaten, seyt Valerius Maximus, van Q. Hortensius, die sijn Dochter / hoewel hem ten besten niet behagende / tot Erfghenaem ghestelt hadde. Hier toe dient het seggen des Apostels Pauli: Want de Kinderen en moeten niet schatten vergaderen voor de Ouders, maer de Ouders voor de Kinderen.

L. cum ratio D. de bon. damn.

Lib. 3 c. 9.

2. Cor. 12. 14

[Vermeerderingh. (1.) Philo van 't leven Mosis, *lib. 3.* Aenghesien de Wet der nature, is, dat de Kinderen den Ouderen, en niet de Ouders den kinderen nae-volghen en succederen in de goederen, heeft Moses, 't gheen teghens der Ouderen wensch, en van quaden voorspoock was, met stilswijghen bedeckt en voor-by gegaen. Xenophon, *lib. 2. Socraticorum:* De Man bereydt den kinderen die hy krijghen kan, alle dinghen die hy meynt dat haer nut konnen werden tot het leven, en dat selfs in soo grooten overvloedt als moghelijck is.]

VI. Maer oock / dewijl dit een ordinair ghebruyck en ghewoonte is / dat Vader en Moeder hare Kinderen versorghen / soo en verstaet men niet / soo lange als die leven / dat als dan de Groot-Vaders oft Groot-Moeders tot de opvoedinghe ghehouden zijn: maer als die / oft een van haer beyden overleden is / soo is het billijck / dat Groot-Vader en Groot-Moeder / in plaetse van hare Soon oft Dochter / de sorghe aen-nemen over hare Neven en Nichten: het welcke mede in den vorderen Voorouderen op gelijcker wijse sijnen voortganck heeft. En hier uyt heeft dat recht sijn aenvanck ghenomen / (1.) dat de Neve in plaetse van de Soon succedeert en erft / als Ulpianus spreeckt. Sulcx noemt Modestinus, des afgestorvenen Vaders plaetse vervullen. Philo Iudæus: De Neven nae de doodt haerder Ouderen, behouden by haren Groot-Vaderen de plaetse van Sonen.

L. si qua pæna D. de iis qui s. n. al. fur. s.

L. 2. §. nec totum D. de exc. tit.

Novell. ut fratrum filii in pr.

Legatione ad Cajum.

Sonen. Dese verwisselde successie die in gheslachten *perstirpes* gheschiedt/ (2.) noemen de nieuwe Rechts-geleerden gaerne representatie, welcke de uytdeylinge der Ackeren in 't Lant/ den Kinderen Iacobs belooft/ klaerlijck ghenoegh uytwijst/ dat onder den Hebreen mede in ghebruyck is gheweest. Ghelijck nu Soon en Dochter een yegelijck de naeste zijn/ alsoo mede die uyt de Soon oft Dochter gheboren werden/ seyt Demosthenes, in de Oratie teghens Macartatus.

[Vermeerderingen. (1.) Daer van seggen de Hebreen: De Soon succedeert, oock in 't graf legghende. Jacchiades op Daniel 5.2. ghedenckt oock van dit recht/ als natuurlijck zijnde. Het schijnt ten hooghsten billijck te zijn, dat Neven en Nichten in haers Vaders plaetse succederen, seydt Justinianus, *titulo Institutionum de hæreditatibus quæ ab intestato deferuntur.* Eginhardus, in 't leven van Carel de Grootte, schrijft sulcks der Godtvruchtigheydt toe. Michaël Attaliata seydt: Dat de naekomelinghen, een yder in sijns Ouders plaetse komen.

(2.) Alsoo in 't deylen der Steden onder den Heracliden, hebben Proclus en Euristhenes, als af-komende van Aristodemus, een lot gehadt/ teghens Temenus en Crisphon, als Apollodorus, *Lib.2.* verhaelt. Pausanias Corinthiacis. Strabo, *Lib.8.*]

Doch 't geen wy tot hier toe geseydt hebben van 't gissen en naeramen der wille/ heeft alsoo plaetse/ ten zy dat daer teyckenen ter contrarien zijn. Onder dese teyckenen heeft de eerste plaetse de afsegginge oft verloocheninghe/ die by den Griecken/ en de ont-ervinghe/ die by den Romeynen was gebruyckelijck. [Siet Baba Kama, cap.9. §. 10. en hier na: §. 25.] Soo nochtans/ dat men den ghenen/ die de doodt niet verdient heeft/ sijn onderhoudt moet gheven/ om de reden die wy hier vooren bygebracht hebben. VII.

Waer by dan oock noch by-ghevoeght moet werden dese exceptie van dien regel/ indien niet genoeghsaem en blijcke dat dese uyt die geteelt is. Wel is waer/ dat men van de daden geen seecker gevoelen hebben kan: Maer die dinghen/ welcke in het aensien der menschen pleghen te gheschieden/ die hebben eenige seeckerheydt nae hare gelegentheydt uyt getuygenisse: In welcker meyninge men seydt/ dat men van de Moeder kan seecker zijn/ om datter voor-handen zijn/ 't zy Mans oft Vrouwen die by het baren en opvoeden teghenwoordigh zijn geweest: Maer van den Vader en kan in sulcken selfden graedt even soo goede verseeckeringe niet bekomen werden/ 't welck Homerus met dese woorden te kennen geeft: Niemandt kan sijns geslachts hem selven zijn bewust. En Menander desen naevolgende: Niemandt recht weten kan wie dat hem heeft gheteelt. En op een ander plaetse: VIII.

De Moeder meer bemint de Kind'ren als de Vaer,
Sy weet dats' hare zijn, de Vader gist daer naer.

Daerom heeft men eenigh middel moeten vinden/ waer uyt men bewijs-

wijslijck oft waerschijnlijck mocht weten / wie dat de Vader van yder Vrucht ware. Dit middel is het Houwelijck / genomen in sijn natuurlijcke termen / dat is / een vergesellinge / waer door de Vrouwe wert gestelt onder de hoede en bewaringe van den Man. Doch al ist dat op eenigerley andere wijse het seecker sy wie de Vader sy geweest / oft dat de Vader selfs dat voor ongetwijffelt gehouden heeft / soo sal natuurlijck die Vrucht niet minder als alle andere succederen. Waerom niet / daer oock een vreemde openlijck voor een Soon gehouden / die men een aenghenomen Soon noemt / succedeert uyt naeraminge van den wille. [Oft oock een Neve voor een Soon aenghenomen / gheljck van Iacob de Neven Ephraim en Manasse.] Oock de natuurlijcke / nae dat door de Wet het onderscheydt tusschen haer en de wettighe in-geboert is / (De Bastaert is in geen dingh minder als de Echte, de Wet alleen hem druckt, seydt Euripides.) soo komen sy doch evenwel des niet-te-min tot kinderen aenghenomen werden / ten sy de Wet sulcks belette. Ende sulcks liet eertijdts toe de Roomsche Wet van Anastasius; doch daer naer in gunste van het rechtschapen houwelijck / is ghevonden eenigh swaerder middel om haer den wettigen kinderen gheljck te maken / door opdracht van 't Hof / oft naevolgende houwelijck. Een exempel van de oude aenneminge tot kinderen in de Sonen Iacobs, welcke van den Vader sijn gheljck ghemaeckt den Sonen der vrije Vrouwen / en hebben gelijckelijck met de selve 't erfdeel gedeelt. Daer-en-tegen kan het gheschieden niet alleen uyt kracht van de Wet / maer oock uyt verdragh / dat de ghene die uyt houwelijck gheboren zijn / alleen haer onderhoudt hebben / oft immers van de voornaemste erfenisse uytgesloten werden. [Gelijck eertijdts de Sonen naer den eersten geboren inde Landen van Mexico.] Het houwelijck op sulcke conditie aengegaen / oock met een vrye Vrouwe / noemen de Hebreen Concubinaetschap, hoedanigh geweest is het houwelick van Abraham met Kethura, welckers kinderen even gheljck als Ismaël, de Soon van de dienstmaeght Agar, gaven / dat is / eenige Legaten ontfanghen hebben / maer geen erfdeel bekomen. Sulcks is het houwelijck dat men noemt om Morgen-gaven: Waer van niet veel verschillen de tweede houwelijcken by den Brabanders / want de eyghendom der vaste goederen ende leggende gronden / die voor-handen waren / als het eerste houwelijck gheschey den werde / blijft by de kinderen des eersten houwelijcks. [Siet een gelijcke oude Wet der Burgondiers / *Lib. 1. tit. 1. n. 2.*]

1. *Iubemus C. de natur. lib.*

IX. Alsser geen kinderen zijn welcken natuurlijck de successie en erfenisse toe-komt / als dan en is de saecke soo licht niet om te ontwarren / ende is geen saecke waer in de Wetten meer van den anderen verschillen. Maer doch de gantsche verscheydenheydt kan tot twee Spring-aderen ghebracht werden / waer van de eene aensiet de naderheydt van trappen in't bestaen / de andere wil dat de goederen wederom daer heen keeren / daerse van daen ghekomen zijn; als men seydt / de Vaderlijcke aen des Vaders / de Moederlijcke aen de Moeders zijde. Ons duncht gantscheljck / dat men moet onderscheydt maecken tusschen de Vaderlijcke en Grootvader-

vaderlijcke goederen/ gheliick men plachte te spreecken in 't Formulier/ daer voor den overdadigen verquister 't gebruyck sijnder goederen wierde op-gesept; en tusschen de goederen die van nieuws verworven zijn: [Siet van dit onderscheydt / in de Burgondische Wet / *Lib. 1. tit. 1. n. 1.*] sulcks dat in de gheene plaetse hebbe het seggheu van Plato: Ick Stichter der Wetten, ordinere, dat noch ghy-lieden uws selfs meesters sult zijn, noch uwe patrimonie, maer dat het voor uwe gantsche gheslachte sal zijn, soo 't gheen gheweest is, als dat noch hier nae wesen sal. Om welcker oorsaecken wille Plato wil dat het Erf-goedt der Voor-ouderen behouden sal blijven voor 't gheheele gheslachte / daer 't van ghekomen is. Het welcke ick niet alsoo wil verstaen hebben / als oft natuurlijck niet soude gheoorloft zijn / van des Vaders ofte Groot-vaders goederen / by Testamente / te disponeren / (want de behoefstijckheydt ende noodruft van eenigh vriendt / maeckt dickwils dat sulcks te doen / niet alleen prijselijck / maer oock noodtsaeckelijck zy.) (1.) maer op dat blijcke in twijffelijcke saecken / welcke men sal gheloouen dat de wille gheweest zy des genen / die sonder Testament gestorven is. Want wy staen toe / dat de volle beheerschinghe en eyghendom zy / by den ghenen / van wiens wille wy handelen. Maer aenghesien hy nae sijn doodt dien Eyghendom niet en kan behouden / en dat gantschelijck moet voorseecker ghehouden werden / dat hy niet en heeft willen verderven de stoffe van weldaedt / soo staet te besien / welcke de meeste natuurlijcke oorsze zy onder de weldaden. Aristoteles sept wel: Het is beter danck te vergelden den ghenen, die ons weldaedt bewesen heeft, als een Vriendt een weldaedt te bewijsen. En Cicero: Daer en is gheen plicht soo noodigh, als danck te verghelden. Item: Alsoo daer twee soorten zijn van mildtdadigheyt, een in weldaden te bewijsen, de andere in 't weder-vergelden, oft wy geven en weldaedt bewijsen willen, oft niet, staet in onse macht; maer niet weder te gheven oft verghelden, en staet een eerlijck Man niet vry, indien hy anders sulcks doen kan sonder onrecht. Ambrosius: Het is schoon en heerlijck, dat *Offic. 1. c. 31.* ghy met meerder toe-gheneghentheydt voort helpt den ghenen, die u eenige weldaedt bewesen, oft eenighe gave ghebracht heeft. En terstondt daer aen: Want wat strijdt soo seer teghens onse plicht, als niet weder-gheven, wanneer ghy ontfanghen hebt? Nu soo vergelt men weldaedt / oft aen de lebende / oft aen de doode. (2.) Aen de doode / soo Lysias in sijn Lijckoratie toont / vergeldt men goedt aen hare kinderen / die natuurlijck een ghedeelte zijn van hare Ouderen / en welcken / soo de Ouders leeven / sy alderliefst willen souden / dat goedt gedaen wierde. En dese billijckheydt hebben ghevolght de stichters van het Iustiniaensche recht / tot de billijckheyt seer gheneghen / in het verschil tusschen volle Broeders / en Bloedt-verwanten / en halve Broeders van een Moeder / en eenighe andere. Aristoteles sept: Broeders beminnen onderlinghe malkanderen, dewijl sy van de selfde Ouderen geboren zijn, want de gemeene oorspronck maeckt ghelijck als de selfde. Valerius Maximus, *lib. 5. cap. 5.* Gelijck het met recht ghehouden werdt voor de eerste bandt der liefde, veele en seer groote

L. quod satis C. de bon. quæ lib. l. de emancipatis § cum enim. C. de legit. hæred. l sanximus C. com. de success. Novell. de conf. & uter. frat.

welda-

weldaden ontfanghen te hebben, alsoo moet men 't mede voor den naesten bandt houden, datmense te samen ontfangen heeft. By Iustinus werdt geseydt / dat het een gemeen recht der Volckeren is / dat een Broeder sijn Broeder succedere. Doch soo die niet te vinden is / van welcken de goederen naest-ghekomen zijn / noch sijn Kinderen / soo blijft overigh dat men danck vergelde den ghenen / die mense wel minder / maer doch alder-naest aen de voorgaende schuldigh is / dat is / de Vader van een hoogher graet / en sijnen Kinderen / insonderheydt / dewijl men soo doende blijft onder de naeste Vrienden / soo des genen / van wiens erfgoedt gehandelt werdt / als des ghenen / van welcken de goederen naest ghekomen zijn. De selfde Aristoteles: Doch de Neven en andere Bloedt-vrienden werden te samen ghevoeght door de Ouders, voor soo veel sy uyt de selfde haren oorspronck hebben: sulcks datse malkanderen nader oft verder bestaen, nae uytwijsen van den onrspronck.

[Vermeerderinghen. (1.) Seneca, van de Weldaden / *Lib. 4. cap. 11.* Selfs als wy nu op 't uytterste eynde van onse leven staen, als wy onse Testament ordineren, deylen wy niet weldaden die ons gheen voordeel sullen doen? Hoe veel tijdts wort'er versleten, hoe lange wort'er in 't geheym ghehandelt, hoe veel, en aen wien wy sullen geven? Want wat isser aen gelegen, wien wy geven, daer wy van niemandt weder sullen krijgen? Maer wy en geven noyt met meerder naerstigheydt en omsien, wy en quellen onse oordeelen noyt meer, als wanneer de nuttigheden ter zijden gestelt zijnde, alleen 't geen eerlijck is, voor de oogen staet.

(2.) By Procopius, *Pers. 1.* seydt een die op sterven lagh: Ghy sult het my bewijsen, al wat ghy aen mijn kinderen sult doen. Siet een Exempel in de daedt van Theodosius, die den Vader van den jongen Valentinianus, vergelt en vergoet in Valentiniano selfs / by Zosimus, *lib. 4.* In de Wet Mosis succedeerde nae de Broeders de Oom / als zijnde den eersten besitter naeder als des Broeders Sonen / Num. 27. 11.]

X. Maer in de nieuw verworven goederen / aengesien daer de plicht van weldaedt te verghelden / op-houdt; soo resteert dat de successie en erffenisse dien werde toe-ghekent / welcke den Overleden alderliefste gheweest te zijn / ghelooft werdt. (1.) Maer dese is die ghene / welcke den Overledenen in graedt van Bloedt-verwantschap naest bestaet. [Siet Deut. 15. 11. en 23. 7. Proverb. 11. 17.] Soo seydt Isæus, dat by den Griecken was aenghenomen / dat des Overleden goederen quamen aen den ghenen / die hem in gheslachte naest bestondt. Hy doet daer by: Wat isser rechtvaerdiger, als dat de goederen die den Bloedt-verwant toe-gehoort hadden, aen de Bloedt-verwanten oock komen? De selfde meyninghe staet oock by Aristoteles, in 't Boeck aen Alexander, cap. 2. Cicero seyt: Het gheselschap der Menschen, en de t'samen-voeginghe sal alder-best bewaert werden, indien, nae dat yemandt alder-naest ons verwandt is, alsoo oock de meeste vriendelijckheyt aen hem bewesen werde. Die oock op een ander plaetse naest de Kinderen stelt de Nae-maghen / die met ons wel overeen draghen. [Beyde dese plaetsen van Cicero, laetst aengetogen uyt het eerste

eerste Boeck van de Plichten.] Ghelijck oock Tacitus seydt: De nature heeft gewilt, dat een yder sijn kinderen en naeste Vrienden de liefste souden zijn. De selfde Cicero, op een ander plaetse van de Bloedt-verwanten spreeckende / seyt: De noodtsaeckelijcke middelen tot onderhoudinge des levens, is men desen alder-meest schuldigh. Schuldigh niet na 't verbullende recht / maer nae billijckheydt. En elders / als hy gheseyden hadde van de ghenegentheydt tot de Nae-verwanten / voeght hy daer by: Uyt dese ghenegentheydt des ghemoedts, zijn gheseproten de Testamenten, en Recommandatien der gener die sterven. De selfde seyt oock op een ander: Dat het billijcker is, dat wy onse Rijckdommen liever onse Nae-magen, als den vreemden uyt-reycken en nae-laten. Ambrosius mede: Oock is die mildadigheydt te prijsen, dat ghy de naeste van uwen zade niet en versmaet. [Dit's ghenomen uyt Esaie, cap. 58. 7. Dierghelijcke hebt ghy by Chrysosthomus, op 1. Corinth. 4. 7. en by Augustinus, van de Christelijcke leere/ *De Offic. 1. cap. 30. lib. 2. cap. 12.*] Doch de successie en nae-volginghe van den ghenen die sonder Testament gestorven is/ van welcke wy handelen / en is anders niet als een Testament uyt nae-ramminge van wille. Quintilianus de Vader/ *in declamatione:* de naeste plaetse nae de Testamenten / hebben de Nae-magen; en dat alsoo / indien yemandt sonder Testament / en sonder Kinderen gestorven is. Niet om dat het jupst rechtvaerdigh sy / dat de goederen der verstorvene aen haer komen / maer om datse verlaten / en als in 't midden gheselt zijnde / niemandt schijnen naeder te raken. 'tGeen wy gheseydt hebben van de nieuw-verworven goederen/ dat die natuurlijck den naesten Vrienden toe-ghekent werden / het selfde sal oock plaetse hebben in de goederen van Vader en Groot-Vader / indien noch sy/ van welcke sy eerst gekomen zijn / noch hare Kinderen meer voor handen zijn/ sulcks dat de danckbare vergeldinge geen plaetse meer en vinde.

[Vermeerderingh. (1.) Herocles: De versorginghe van de Nae-magen, sal hare mate ontfanghen van het natuurlijck nae-bestaen, dat nae de Ouders een yder der Bloedt-verwanten soo veel toe-geschreven werden, als het nae-bestaen der Ouderen vereyscht. Possidius van Augustinus: Hy sagh dat het recht en billijck was, datse der gestorvenen, 't zy Sonen, oft Ouderen, oft Magen, liever souden beseten werden, te weten / de erf-goederen / waer van hy daer spreeckt. Hier van handelt Servius op 6 Æneidos, over de woorden: *Nec partem posuere suis.*]

Doch al-hoe-wel die dinghen / die wy nu gheseydt hebben / met de natuurlijcke nae-ramminge seer wel over-een komen / soo en zijnse nochtans nae het recht der nature niet noodtsakelijck; en derhalven plegense uyt verscheyden oorsaecken / die de menschelijcke wille beweghen / meede te veranderen door verdragen en accoorden/ door wetten/ door manieren en gebruycken: welcke de successie in eens anders plaetse in etteliicke trappen toe-laten/ en andere niet toe en laten. (1.) In sommige plaetsen onderscheyden van waer de goederen ghekomen zijn / in andere plaetsen gheven daer gheen acht op. Daer zijn plaetsen daer de eerst-ghebooren meer trecken / als die nae ghebooren werden / als by den Hebreen: Daer XI.

zijn plaetsen / daerse malkanderen gelijck gemaeckt werden. Daer zijn plaetsen / daer men de aenghetroude Maeghschap in acht neemt: daer zijn plaetsen / daer yder der Bloedt-verwanten eben veel deylen als de aenghehouwelijchte Maghen. In eenighe plaetsen geeft oock de Sexe eenigh ghewichte / in andere gantsch geen: en elders werdt de Bloedtverwantschap / aengesien binnen de naeste graden; elders werdt die verder upt-ghebreydt. Welck alles te verhandelen / te langhe vallen soude / en dient tot onse vooznemen niet. Doch dat moet men vast houden / soo wanneer daer gheen uptdruckelijcker teyckenen zijn van den wille / dat als dan ghelooft werdt / dat een yder van sijn successie sulcks geordineert heeft / als de Wet / oft gebruyck des Volcks mede brenght / niet alleen upt kracht van 't ghebiedt / maer upt gissinghe / welcke oock geldt over die ghene / in welcker handt het opperste ghebiedt is. Want die werden oock waerschijnelijck ghelooft in hare saken / dat voor het billijckste aenghesien te hebben / 't welck sy oft selfs door Wetten geordineert hebben / oft door haer ghebruyck goet kennen / ick segghe in die dinghen / in welcke van geenderhande schade voor haer ghehandelt werdt.

[Vermeerderingh. (1.) Het ghebruyck der oude Hooghduytschen hebben die representatie niet ghekent / selfs oock niet onder hare Kinderen. In Francken heeft Childebertus eerst door Edict dat in-ghevoert. In de Over-rhijnsche Landen / Otto, de Soon van Henricus, nae 't seggen van Withekindus, *lib. 2.* Siet de Longobardtsche Wet / *lib. 2. tit. 14. 18.* Het oude Schotsche recht sagh mede alleen de naehept der graden aen. Siet Pontanus in 't 7 Boeck der Deensche Historie / daer hy verhaelt; dat van den Coningh van Engelandt / die tot Schepdts-rechter genomen was / alsoo ghesproken sy.]

XII. Maer in de successie van de Coninghrijcken / moet onderschepdt ghemaeckt werden tusschen sulcke Rijcken / welcke op volkomen wijse besetten werden / en erfelijck zijn / die soodanighe / welcke hare wijse van die te hebben / bekomen upt de toe-stemminge en bewilliginge des Volcks: van welck onderschepdt wy hier voren ghehandelt hebben. De eerste soorte van Coninghrijcken komen oock ghedeelt werden onder Mannen / (1.) en Vrouwen / (2.) ghelijck wy sien dat eertijdts in Egypten en Britannien gheschiedt is. Van Egypten / sept Lucanus: Dat sonder onderscheyt van Man oft Vrouw, Egypten 't regiment van een Coninginne lijden kan. Van Britannien / Tacitus: Want sy de Sexe, Mannelijck oft Vrouwelijck gheslachte in 't Rijck niet en onderscheyden. Ende sullen de aengenomen Kinderen soo wel succederen / als de ware Kinderen upt ghepresumeerden en vermoeden wille / soo is nae Æpalius, Coningh der Molossen, gesuccedeert in 't Rijck Hillus, de Soon van Hercules, door adoptie oft aenneminge. Molossus een Bastaert / (3.) is op 't voordeel van sijn Vader Pyrrhus, die gheen wettighe Kinderen en hadde / in 't Rijck van Epyren ghesuccedeert. De Coningh Atheas heeft ghehandelt van Philippus aen te nemen tot de successie van Scythien. Iugurtha een Bastaert / maer tot een Soon aenghenomen / is ghesuccedeert in 't Rijck van Numidien:

Strabo lib. 9. Paus. 1.

Just. lib. Sallust. Bell. Jugurth.

midien: ghelijck wy mede leſen / dat in de Rijcken / welcke de Gotthen en Longobarden met de Wapenen verovert hadden / de aenneminge tot Kinderen van kracht en waerde gheweeſt is. Dat meer is / het Rijck kan oock komen tot die naekomelinghen van den laetſt-geweſen beſitter / welcke in bloede den eerſten Coningh niet en beſtaen / indien in ſulcke plaetſen ſoodanige ſucceſſie is aenghenomen; ghelijck Mithridates by Iuſtinus ſeydt / dat Paphlagonien / door't verſterven van hare eyghen Coninghen / aen ſijn Vader door erfenisſe ghekomen is. *Caſſiod. Paul. Diac: lib. 6. de geſt. Longobard.* *Lib. 38.*

[Vermeerderingen. (1.) In Aſien regeerden twee Coningen te ghelijck / doch ſoo / dat een voornamelijck het recht hadde tot de Croon: Polyb. *in excerc. legat. 93.* Ghy vint het oock by Livius, en by den ſelfden Polybius, dat Egypten onder twee Broeders / Ptolomæen genaemt / is ghedeylt geweeſt. De Sonen van Attila verſochten / dat men haer de Volcken door gelijckmatigh loten deelen ſoude: Iornandes van de Gotthiſche ſaecken. Gregoras, *lib. 7.* van Irene, de Huysvrou van Andronicus Palæologus: Het gheen meeſt was te verwonderen, ſy wilde, dat niet een ſoude regeeren nae de oude wijſe van 't Keyſerdom van Conſtantinopolen, maer dat men na de wijſe der Weſterſche Princen, de Steden en Landen deelen ſoude aen yder der Sonen, op dat alſoo het Rijck als eens yder eygen patrimonie en erf-goedt van de Vaders, op haer komen ſoude, gelijck als in des gemeenen Mans goederen pleeght te gheſchieden, en alſoo ghedurigh op eens yders Kinderen en Erfghenamen af-dalen. Want ſy, alſoo-ſe uyt de Weſterſche Quartieren afkomſtigh was, hadde ſy in haren ſin voor-ghenomen, de wijſe, welcke ſy daer gheſien hadde, alhier ſonder Exempel in te voeren.

(2.) Van Alexander en Laodice, ſiet Polyb. *in excerpt. legat. 140.* Van de Dochter van Auleta, Strabo 17. Arrianus verhaelt / dat in Aſia nae Semiramis, meer Vrouwen gheregeert hebben. Soodanigh is tot Babylonien gheweeſt Nitocris; tot Halicarnaſſen, Artemiſia; by de Scythen Tomyris. Servius op 't 1 Boeck Æneidos: Want eertijts regeerden oock vrouwen. De ſelfde ſeydt oock op 't 9 Boeck / dat onder den Rutulen ſulcks ghebruyckelijck sy gheweeſt.

(3.) By de Tarters waren de Baſtaerden en wettighe Kinderen in eenen graedt. Van de Perſen / ſept Herodotus: By haer iſt de manier, dat een Baſtaert regeere, tot datter een wettighe ghevonden werde. In Hiſpanien hebben twee Wandalen gheregeert / Gotharis wettigh / en Rigerichus een Baſtaert van Godigiſel, als Procopius ghetuyght: namelijck / nae de oude wijſe der Weſterſche volcken / waer van ghetuyghen zijn / Adamus Bremenſis, in ſijn Kerckelijcke Hiſtorie / cap. 106. Helmoldus Slavicis, *lib. 1. cap. 51. en 52.* Naer Michaël, Heer van Theſſalien / is ghеſuccedeert Michaël de Baſtaert / midts wettighe Kinderen ontbraken / Gregoras, *lib. 2.* Deſen is wederom een Baſtaert ten deele ghеſuccedeert / de ſelfde Gregoras, *lib. 4.* Van Moloſſus, de Baſtaert van Pyrrhus, ſiet Servius op 't 3 Boeck Æneidos.]

Doch indien daer beſproken is / dat het Rijck niet en ſal gedeelt werden / en datter niet en is upt-gedruckt op wien dat het komen ſal / ſoo ſal XIII.

de gene die de oudtste van geboorte is / 't zy Man oft Vrouws-persoon/ het Rijcke hebben. (1.) In den Talmud lesen wy in den titul van de Koningen: Die het voornaemste recht heeft in de erffenisse, heeft het oock in 't besit des Rijcks. Daerom werdt de ouder Soon voor de jonger voor-ghetoghen. Herodotus seydt: Het is de manier van alle Volcken, dat de oudtstgheboren het Rijcke hebbe. De selfde noemt oock elders dickwils dit de wet of 't gebruyck der Koninghrijcken. Livius seydt van de twee Broederen onder de Allobroges, strijdende om 't Rijck / dat de jonghste met recht minder/ maer met geweldt meer vermochte. By Trogus Pompejus staet: Artabazanes de oudtste door privilegie van den ouderdom, eygende sich selven het Rijck, 't welck de ordre der gheboorte, en de nature selfs den volcken gegeven heeft. De selfde noemt dit oock elders het recht der Volckeren / ghelijck mede Livius, welcke het oock de ordere des ouderdoms / en der nature noemt: 't welck ghy verstaen moet / ten zy dat de Vader anders bevolen heeft / ghelijck Ptolomæus dede by den selven Trogus. Maer die in sulck een Rijck succedeert / sal sijne mede-erven ghehouden zijn/ voor hare ghedeelte nae waerderinghe te vergoeden/ indien sulcks/ en voor soo veel geschieden kan.

Polyma.

Lib. 31.

Justin. lib. 2. Lib. 40. Lib. 16. en 34.

[Vermeerderingh. (1.) Van de Sweden/ siet Brigitta, *Lib. 4. cap. 3.* Van de Denen / Saxo, *Lib. 12. en 13.* Appianus Mithridatico: Hy hielt billijck te zijn, dat de oudtste het Rijck hebben soude. Nicetas Choniates, in 't leven van Iohannes Comnenus: De nature hare ordre volgende, eert de gene die eerst geboren zijn. Maer Godt en volght niet alle-tijdt in de grootste privilegien en voordeelen die ordre. De selfde in 't leven van Manuël, spreeckende van Isacius: Door ordre van gheboorte werdt hy tot de successie van 't Rijck gheroepen. Antipater seyde by Iosephus: Dat het Prinsschap Hyrcanus toe-behoorde van wegen de ordre der gheboorte. Siet oock Leonclavius, van de Turcksche Saecken/ *Lib. 16.*]

XIV. Maer die Rijcken/ welcke erflijck gheworden zijn door vrywillige bewilliginge des Volcks / werden opgedragen uyt ghepresumeerden wille des Volcks. Doch soo vermoedt en presumeert men dat het Volck hebbe ghewilt 't gheen alder-profijtelijckste was. Daer uyt eerstelijck dit volght/ dat/ (1.) ten zy de Wet / oft gewoonte yet anders mede-brengt/ (ghelijck als dan tot Theben in Beotien het Rijck onder de mannelijcke erven deylbaer was/ soo uyt de Historie van Zelsus en Amphion, als mede van de Sonen van Oedipus blijckt: Ende het oudt Attica is onder de kinderen van Padion gedeelt; en de Landen ontrent Rhodus, tusschen Camirus, Ialysus, en Lindus, Gebroederen; en het Rijck der Argiven onder de vier Sonen van Perseus) dat/ segge ick / het Rijck ondeylbaer zy/ om dat sulcks veel vermach tot bescherminghe van 't Rijck / en tot eendracht der Burgheren. Iustinus, in 't 21 Boeck: Hy hielt het daer voor, dat het Rijck vaster soude zijn gheweest, indien 't by eenen waer ghebleven, als indien 't aen gedeelten onder den kinderen gedeelt wierde.

[Vermeerderingh. (1.) Dardanus en Lazius hebben te gelijck in Troyen gheregeert / seydt Servius, 2 Æneidos, op de woorden: *Sociq; penates.* In

Creta,

Creta, Minos en Rhadamanthus, Julianus tegens de Chriſtenen. Tot Alba, Numitor en Amulius, als ſeecker Schrijver ſeydt van der doorluchtigher Mannen leven. Want andere ſeggben/ dat Numitor het gheldt/ Amulius het Rijck/ ge-erft heeft/ gelijck als Plutarchus: Gelijck ſommighe vermelden / dat Etheocles het Rijck van Theben/ en Polynices, in ſtede van ſulcks/ de Halfbandt van Hermione bekomen heeft. Gelijck in Noorweghen de eene het Rijck erft / de andere de Schepen / en de hope der Conqueſten van de uyttochten ter Zee.]

XV. Het tweede is / dat de ſucceſſie moet blijven binnen de ghene / die van den eerſten Koningh afkomſtigh zijn: Want men houdt het daer voor/ dat die Familie om haren Edeldom verkoren is / en die ge-eyndight en uyt-geſtorven zijnde / dat het Rijck wederom keert tot het Volck. Curtius in 't 10 Boeck: Dat in 't ſelfde Huys en Familie de kracht van 't Rijck blijven ſoude; dat de Koninghlijcke Stam het Rijck ſich erffelijck toe-meten ſoude; dat ſy ghewent waren ſelfs den naem te eeren, en in waerden te houden; en dat niemandt dat konde vaten, als die gheboren was om te regeeren.

XVI. Ten derden/ dat geen andere ſuccederen / als die nae de Wetten van 't Vaderlandt gheboren zijn: Niet die alleen natuurlijcke kinderen zijn/ want ſy zijn verſmaedtheydt onderworpen / welcker Moeder de Vader niet en heeft verwaerdight wettelijck haer ten houwelijck te nemen; als mede / om dat menſe minder voor ghewiſſe kinderen van ſulck een Vader houdt: Maer in de Rijcken is het dienſtelijck voor het Volck de meeſte ſeeckerheydt te hebben / die men hebben kan / om verſchillen te vermijden: Welcke de oorſaecke is geweeſt / waerom de Macedoniers meynden / dat het Rijck eer Demetrius toe-quam / die de jonghſte was/ als Perſeus, die de oudtſte was / om dat Demetrius uyt een rechte Moeder des huyſgeſins geboren was. *Liv. lib. 39.* En leſen wy by Ovidius:

Oock kond' ick huw'lijcks trouw, noch echten-ſtaet verwerven,
Op dat ghy Baſtaert bleeft, noch 's Vaders Rijck kondt erven.

Oock mede geen aengenomen kinderen / om dat Edelheydt van't ware Koninghlijcke geſlachte meer aenſienlijck en eerwaerdigh de Koningen maeckt/ en men grooter hope van de ſelfde ſchept.

In't Paert, en in de Stier blijckt oock der Oud'ren deught.

XVII. Het vierde is/ dat onder de gene die ghelijckelijck tot de erffenisſe ſouden toe-gelaten werden / 't zy om dat ſe in eenen gelijcken graet eben nae beſtaen/ oft dat ſe ſuccederen in den graedt van haer Ouderen / de Mannen den Vrouwen voor-getogen moeten werden / om dat de Mans-perſoonen/ ſoo tot den Oorlogh / als tot andere deelen des ghebiedts bequamer gehouden werden/ als de Vrouwen. [Siet Nicetas Choniates, *Lib. 4.* in 't leven van Manuël.]

XVIII. Het vijfde / dat onder de Mannelijcke erven / oft Vrouw-persoonen / daer mannelijcke ontbreecken / voorgae die de oudtste geboren is / (1.) om dat men gheloost dat die nu volmaeckter van oordeel en verstandt is / oft eerst sulcks werden sal. Cyrus seydt by Xenephon: Ick late het Rijck nae voor den oudtsten gheboren, als den welcken betaemt in saecken ervarender te zijn. Maer dewijl uytsteecktheydt van ouderdom maer tijdtlijck is alleen / maer de voortreffelijckheydt van Sexe oft Manlijckheydt altijdts durende / daerom is het voordeel van Sexe oft Manlijckheydt beter / als van ouderdom. Alsoo Herodotus, als hy gheseydt hadde dat Persa de Soon van Andromeda, Cephius was gesuccedeert in 't Rijck / voeght de oorsake daer by: Want Cephius en hadde gheen mannelijcke kinderen. *Polymn.* *Lib. 4.* En soo Diodorus vertelt: Thuetras heeft het Rijck van Mysien sijn dochter Argiope nae-gelaten / hebbende geen mannelijcke kinderen. Soo seyt Trogus, dat het Rijck der Meden de dochter toe-behoorde / om dat Astiages gheen Manlijck oir en hadde. Insghelijcks Cyaxares by Xenophon seydt / dat Medien sijn dochter toe-komt / want ick en hebbe geen wettige mannelijcke Soon, seydt hy. Virgilius van den Koningh Latinus:

Hy had' geen Soon, de Goôn een hadden jongh doen sterven,
Een Dochter most het Rijck, en all' dien schat be-erven.

Alsoo voor de regeeringhe der Heracliden, tot Lacedemonien / is Eurotas, ghesuccedeert sijn Dochter Sperte, oft hare Kinderen; gelijck Tydareus de Kinderen van Helena, om datter gheen mannelijcke Kinderen waren: En in 't Rijck van Mycenen / is nae Eurystheus gevolght Atreus sijn Oom / soo Thucydides verhaelt. Voor het selfde recht is het Rijck van Athenen op Creusa, het Rijck van Theben op Antigone gekomen / so vermelt werdt / om dat de mannelijcke erven ontbraken. [Siet Euripides in Ione.] En het Argolische Rijck op Argus, de Neve van Phoroneus, uyt sijn Dochter. (2.) Daer uyt men dat ock mede kan verstaen / dat / al-hoe-wel de Kinderen in sommighe trappen / de plaetse en beurte van hare Ouderen te voren verstorven / konnen beslaen en vervullen / dat sulcks nochtans alleen te verstaen is / dat sy beneffens anderen bequaem en capabel moeten zijn / blijvende evenwel onder den ghenen / die capabel zijn alle-tijdt / voorbehouden het voordeel eerst van Sexe / daer nae ock van ouderdom. Want de hoedanigheydt van Sexe en ouderdom / voor soo veel die in desen van het Volck aenghesien werdt / haught den persoon alsoo aen / datse daer van niet kan ghescheyden werden.

Paus. lib. 2. *Lib. 2.*

[Vermeerderinghen. (1.) Homerus in sijn Ilias:

Wy waren beyd' van een Gheslacht, en Vaderlandt,
Iupijn doch als de oudtst' van alle hadt best verstandt.

Daer Homerus wijsselijck / ghelijck hy pleeght / de oorsaeck aenwijst / waerom de Oudtste in 't Rijck voor-ghetogen werden / als kloecker in 't ghemeen

ghemeen oft meesten tijdt / 't welck in sulcke dinghen ghenoegh is. De Wet gheeft den oudtsten onder des Coninghs Kinderen het gebiedt over allen / seydt Zosimus, *lib. 2.* van de Persische Wet. Periander is sijn Vader in 't Rijck van Corinthen nae-gevolght / nae sijn ouderdom / oft oordere van gheboorte / ghelijck Nicolaus Damascenus sept in sijn Extracten / die wy hebben door weldaedt van den treffelijcken Man Nicolaus Peiresius.

(2.) En soo Orestes sonder afkomste ghestorven ware / soude Electra hem ghesuccedeert hebben / soo wy sien upt Taurica Iphigenia van Euripides. Soo is het Rijck van Calydon gekomen op Andræmonde, behoudt-Soon van Æneus: Het Rijck van Asterius op sijn behoudt-Soon Minos, ghelijck Apollodorus verhaelt / doende door oorsaecke daer by / om dat ter gheen mannelijcke Kinderen waren.]

XIX. Men draeght / oft het Rijck / als het in sulcker voeghen werdt op-gedraghen / een ghedeelte sy van de erfenisse. En is het waerachtighste / dat het eenighe erfenisse sy / (1.) doch afghesondert van de erfenisse der andere goederen: Hoedanighe bysondere erfenisse men siet in sommighe Leen-goederen / Erf-pacht / Patronaetschap / en 't recht dat men noemt des doornaemsten. Daer upt volght / dat het Rijcke dien toe-behoort / die oock Erfgenaem der goederen konde zijn / soo hy wilde / maer doch soo / dat hy 't oock sonder goederen / en der selfder last van aenvaerden. De reden is / om dat het Volck ghelooft werdt te hebben ghewilt / dat het Rijck met het alderbeste recht soude op-gedraghen werden; ende en scheelt dat voor 't Volck niet / oft de Coningh de erfenisse aen-neemt oft niet / dewijl het de orders van erfenisse niet daerom verkoren heeft / maer op datter pet seeckers mochte wesen / en dat door het bloedt eenige eerbiedinghe soude by-ghebracht werden; en te gelijck upt het geslachte en opvoedinge / hope mocht wesen van voortreffelijcke deught / en dat de besitter het Rijck te meer besorghen / en kloeckmoedigher beschermen soude / indien hy het selfde soude nae-laten / den genen / welcke hy / 't sy om de ontfanghen weldaedt / oft sonderlinghe uptnemende liefde / in grooter waerde hielt.

[Vermeerderingh. (1.) Innocentius III. hielt / dat de besittinghe van soodanighen Rijck verkoren werde van den ghenen / welcke de laetste bevelen van den Overledenen niet en volbrachte / C. *licet de voto.*]

XX. Maer daer de wijse van succederen in eygen Erf-goederen / en Leen-goederen verschepden is / indien het Rijck gheen Leen-goedt is / oft immers van eersten niet geweest is / al ist dat daer nae *homagie* daer voor gedaen werdt / soo sal de successie gheschieden nae de Wet / nae welcke in de eygen Erf-goederen ghesuccedeert werde / ten tijde als het Rijck werde opgherecht.

XXI. Maer in die Koninghrijcken die aenvanckelijck tot Leen-goedt upt-ghegeven zijn / van den genen die volkomentlijck Heere was / moet men volghen de Wet van successie in Leen-goederen; niet alle-tijdt die Longobardische / die wy hebben beschreven / maer die onder een yder volck aen-

aengenomen was/ ter tijdt / als de eerste *investiture* en bevestinge geschiedt is. Want de Gotthen / Vandalen / Alemannen / Francken / Burgondiers / Enghelsche / Saxen / al-te-samen Hooghduytsche Volcken/ die de beste deelen van 't Roomsche Rijck door Oorloge ingenomen hebben/ hebben elck soo wel hare wetten en gebruyckende Leen-goederen belangende gehadt/ als de Longebarden.

XXII. Doch in de Koninghrijcken werdt dickwils ghebruyckt een andere successie / niet die erffelijck is / maer die nae de linie ghenaemt werdt/ (1.) in welcke niet ghevolght en werdt dat recht van representatie / oft stellen in der Ouderen plaetse / maer het recht van de toekomende successie/ als oftse opghedragen ware/ te weten / de Wet/ uyt hope / welcke uyt haer selven en natuurlijck niet en werckt / eenigh ware recht werckende. Hoedanigh recht/ namelijck/ is/ in die dingen / die men uyt een conditionele belofte schuldigh is. [Item/ in Legaten/welcker dagh verstreecken is/ niet komt.] Sulcks dat dit recht op de Naekomelingen / van den eersten Koningh afkomstigh / noodtsaeckelijck over-gaet/ doch op seeckere oorde / dat eerst gheroepen werden des laetsten besitters kinderen van den eersten graedt / soo die noch leven / als die ghestorven zijn ; en dat als dan onder de levende en doode ghelet werde op de Sexe/ daer nae op den ouderdom : Ende by al-dien der dooden recht overtreft/ dat het als dan over-gaet / tot den ghenen die van haer af-komen / wederom met gelijcke voordeel van Sexe/en daer nae van ouderdom/ voorbehouden alle-tijdt de overlatinge der dooden op den levendigen / en der levendighen op den dooden. Indien des selfs kinderen ontbreecken/ komt men tot de ghene die de naeste daer aen zijn / oft wesen souden / indiense leefden/ met gelijcke overlatinge / en onder de gelijcke in de selfde linie / onderhoudende de orde van Sexe tusschen Mannelijck en Vrouwelijck / als mede van ouderdom / sulcks dat men om der Sexe oft ouderdoms wille nopt over en gae van d'een linie in d'andere. Daer uyt volght/ dat de Dochter uyt een Soon ghebooren/ werdt voor-ghetoghen voor de Sone uyt een Dochter ; en de Dochter uyt een Broeder/ voor een Soon uyt een Suster. Item / een Soon van een ouder Broeder/ voor een jonghер Broeder / en soo voorts in de reste. Dit is de successie in 't Rijck van Castilien/ na wiens Exempel oock de Rechten van Majoorschap in 't selfde Rijck ghestelt zijn. Maer indien de Wet en Exempelen ontbreecken / kan het bewijs van dese liniale successie ghenomen werden uyt de orde / welcke in de publijcque Vergaderingen werdt onderhouden. Want indien in de selfdige acht gegeven werdt op de linien/ dat sal een teycken zijn / dat de hope van de Wet tot recht / is levendigh ghemaeckt / sulcks dat het van den sterbenden overgaet op den levenden die overigh zijn. En dit is de liniale successie der Bloedt-verwanten/ in welcke de Vrouwen / en die van Vrouwen geboren zijn / niet werden uytgesloten / maer werden in de selfde linie te rugge ghestelt / sulcks dat oock tot de selfde noch kan weder-keert werden/ indien der van Mannelijcke erven/ oft uyt Mannelijcke erven geboren/ ontbreecken / die nader/

§. *sub conditione Inſtit. V.O.*

Covar. c.2. pract.q. c.38. n.5. Molin. de primogen. Hiſp. cap.8.

der / oft eben soo nae zijn. Het fundament van dese successie / voor soo veel die van de erffelijcke verschilt / is de hope der Volckeren van de beste opvoedinghe der ghener / die een rechtvaerdige hope tot het rijck hebben / hoedanigh die ghene zijn / welckers Ouders souden regeeren / indien sy in 't leven waren.

[Vermeerderingh. (1.) Siet den Cardinael Tuschus, *pract. concl. 88. verbo Regni successio.* Gulielmus de Montifferrato, van de successie der Coningen / welck Boeck is *in Oceano Iuris. Peregrinus de jure fisci, lib. 1. tit. 11. n. 44.* en *lib. 5. tit. 1. n. 109.* Siet Exemplen van sulcke successie in 't Rijck van Norwegen / by den seer gheleerden en naerstighen Johannes Pontanus, in sijn Deensche Historie in 't 9 Boeck: Van de Costuymen der Normannen / belanghende de naederhepdt der Erfghenamen. Johannes Serranus in Ludovico Grosso, over't verschil van Bononien. Argentræus in sijn Britannische Historie / *lib. 6. cap. 4.* In de successien der eerst-gebozen Kinderen / 't zy datse Mannen oft Vrouwen zijn / en ock van gheljcken de Kinderen der nae-ghebozenen / indien de eerst-ghebozene sonder eygen lijfelijcke Kinderen gheslorven zijn / in successie van leenen nae 't recht der eerst-geboorte / representeren de Persoonen van hare Vaderen / en komen tot sulcke rechten van successie en eerst-geboorte als hare Vaders / indien sy leefden / uytsluytende hare Vaderlijcke en Moederlijcke Oomen / nae de generale en bekende ghewoonte / soo in successien nae de rechte linie / als van bezijden aenkomende. En nae 't voorseyde gebruyck en gewoonte succedeert de Dochter in leen-goederen / 't zy dat het Hertoghdommen / Graefschappen / Pairschappen / oft Baronijen zijn / hoe groot en edel die zijn. En dat sulcks was geschiedt in de Graefschappen van Artoys / Campanien / Tolosen / en Britannien. Sulcke een oudere van successie is het Marckgraefschap van Mantua, voor-geschreven van den Keyser Sigismundus, A°. 1432. En van Carol. V. Keyser / en Philips II. Coningh van Hispanien / in sijne Rijcken en Prinsschappen / in de Jaren 1554. en 1594.]

Daer is ock noch een andere linie van successie der Vrienden en Maghen van Vaders zijde / te weten / van Mannen door Mannen afkomstigh / welcke door 't Exempel van het edelste Rijck / in 't ghemeyn de successie van 't Franckische recht ghenaemt werdt. [Een oudt ghetuyghenisse van dese Franckische maniere hebt ghy by Agathias, *lib. 2.* De selfde successie is in Davids ghestachte nae Salomon, siet 2. Paral. 20. 3.] Dese / voor soo veel sy van de successie der Bloedt-vrienden verschilt / is meest tot desen eynde in-ghevoert / op dat niet door houwelijcken der Vrouwen / het Rijck soude verhallen tot vreemt bloedt. Doch in beyde liniale successien werden sonder eynde toe-ghelaten / ock die in den alder-verste graet van den lesten besitter af zijn / als sy maer afkomstigh zijn van den eersten Coningh. Daer zijn ock plaetsen / in welcke als de successie der Magen van Vaders zijde ontbreeckt / de successie der Bloetverwanten in haer plaetse gestelt wert. [Als in de Provincie van Narbon. Siet Serranus van Carel de VIII. Na sulcke Wet gheloove ick / dat / als Theu-

XXIII.

doricus sonder Kinderen gestorven was / sijn suster Soon Athalaricus gesuccedeert is. Het schijnt ook dat sulcks eertijts in Arragon gepleegt sy.

XXIV. Daer konnen ook noch andere manieren van successie in-ghevoert werden / (1.) 't sy door de wille des Volcks / oft des genen / die het Rijck alsoo in vrye erfdeel heeft / dat hy 't ook vervreemden kan. Want het is ghenoeghsaem dat te stellen by Exempel / dat de ghene / welcke hem tot ydertijdt de naeste sullen zijn / in 't Rijck succederen / (2.) gelijck eertijdts by de Numidiers / meyne ick / upt sulcke oorsaecke de Broeders ginghen voor de Kinderen van den Besitter. Dat het selfde eertijts in rijck Arabien ghevruchtelijck sy gheweest / vermercke ick upt Strabo. De jonger Schriventen ghetuyghen het selfdighe van de Taurica Chersonesus. En het is noch niet seer langhe geleden / dat in Africa het selfde door de Coninghen van Maroco en Fez ghepleeght is. (3.) En dat is het waerachtighste ghevoelen / dat men in twijffelinghe van *fidei commis*, 't welck een Familie werdt nae-gelaten / behoort te onderhouden / over-een-komende ook met de Roomsche Wetten / al ist dat de uptlegghers die anders willen duyden en verdraepen. Dese dingen wel verstaen zijnde / sal lichte zijn te antwoorden op de verschillen van het recht der Coninghrijcken / welcke om de verschillende meyningen der Rechts-geleerde / seer swaer ghehouden werden.

Liv. lib. 29.

Lib. 16.

L. cum ita legatur §. in fidei commiss. D. de l. 2. Covarru. 2. pract. quæst. cap. 38. Molin. d. l. c. 6. n. 47.

[Vermeerderingen. (1.) In Ethiopien succedeerden eertijdts den Coninghen haerder Suster Sonen / soo Nicolaus Damascenus verhaelt. Beda betuyght / dat het selfde by den Picten is ghevruchtt / en dat alle-tijdt de Bloedt-verwanten van der Vrouwen zijde succedeerden. Tacitus seyt van den Hooghduytschen: De Sonen der Dochteren die by den Vader zijn, werden in eeren ghehouden; sommighe achten dese bandt des bloedts heyligher en nauwer. Osorius, en andere / ghetuyghen dat sulcks mede by eenighe Indianen gheschiedt.

(2.) Dit is in Africa onderhouden / volgens het Testament van Gizerichus. Procopius, *Vandalicorum primo*: Eenighen tijdt daer nae is Gizerichus ghestorven, seer oudt gheworden zijnde, hebbende Testament ghemaeckt, waer in hy veel andere dinghen den Vandalen hadde gheboden, als insonderheyt, dat hy heeft ghewilt, dat het Rijck der Vandalen alle-tijdt komen soude op den ghenen, die door de mannelijcke linie hem, Gizerichus, de naeste soude wesen in gheslachte, en onder de naeste de oudtste soude wesen. Iornandes seydt mede: Gizerichus langhe regeerende, heeft voor sijnen doodt, de menighte sijnder Kinderen ontboden hebbende, gheordineert, datter onder hen-luyden nae sijn doodt, om de eergierighe begeerte des Rijcks, geen strijdt soude zijn, maer dat een yder in ordere op sijn graedt na den anderen volghen soude, dat is, dat sijnen oudtsten Soon de naeste daer aen volghen soude in die successie, en nae die wederom de naeste aen hem. Victor Uticenus, *lib. 2.* Den welcken, om dat hy de oudtste van allen was, nae de constitutie van de Coningh Gizerichus, het Rijck onder den Neven voornamelijck toe-behoorde. Hier werdt alle-tijt gesien niet op de laetste besitter / maer op den eersten verwerver des Rijcks. Welck recht / oft het Gizerichus upt

uyt Africa selfs ghenomen heeft / daer wy in den Text aengewesen hebben / dat sulcks in ghebruyck gheweest is ; oft liever van eenighe onse Westersche volcken / kan getwijffelt werden. Want oock by de Longobarden / nae de Coningh Vaacus, welcke Kinderen nae-liet / en most niemandt van sijn Kinderen succederen / maer Risiulphus, die van 't selfde gheslachte was / als Procopius, *3. Gotthic.* ghetuyght. En Nicetas Choniates van de saecken van Manuël, *lib. 4.* verhaelt / dat in 't Rijck van Hungaren / als Iatra ghestorven was / niet sijn Kinderen / maer sijn Broeder het recht van successie bequam. Ick wete niet / oft hier toe oock dient de successie by den Patzinaciten aenghenomen / doch duysterlijck voor-ghestelt van Constantinus Porphyrogennetus, van de bedieninghe des Keyserrijcks / cap. 33. Crantzius, *Danicor. 4.* seyt / dat het selfde oock in Denemarcken is onderhouden / en *Suedicor. 4.* Oock tot Alba is nae Æneas ghesuccedeert / niet Julus gheboren van Ascanius, de oudtste Soon van Æneas, maer de anderde Soon van Æneas, te weten / Sylvius.

(3.) Livius seydt van Masinissa: Terwijlen hy voor de Carthaginiensers in Hispanien ter Oorloghe dient, sterft sijn Vader (Galba genaemt) het Rijck komt op Desalces, des Coninghs Broeder, soo is 't gebruyck onder de Numidiers. Van gheheel Mauritanien, siet Mariana, *lib. 29.* Hier van de Zaracenen Exempel nemende / die uyt Africa in Hispanien ghekomen waren / hebben de Broeders voor de Sonen in de successie ghestelt / tot de tijden toe van Abdecamenes, seyt Rodericus Toletanus, in sijn Arabische Historie / cap. 6. Thuanus, *Histor. lib. 65.* op 't Jaer 1578. van Hamet: Als zijnde door Testament sijns Vaders in ordere nae sijn Broeders, tot het Coninckrijck gheroepen, hare Kinderen uyt-ghesloten blijvende. Ick mercke uyt de Historien van Mexico en Peru, dat de selfde maniere van successie in die Rijcken is onderhouden gheweest.]

Voor eerst werdt ghevraeght / oft een Soon van sijn Vader kan onterft werden / dat hy in 't Rijck niet en succedere? In welcke materie men moet onderscheyden die vervreemt konnen werden / die patrimonie en eyghen erffenisse zijn / van de gene / welcke niet mogen vervreemt werden. Want die vervreemt konnen werden / en is geen twijffel oft in de selfde kan de ontervinge plaetse hebben / aengesien die van andere goederen niet en verschillen: en dien-volgende 't geen na de Wetten / oft gebruycken geldet in ontervinge / kan hier mede plaetse hebben: en alwaer 't daer geen Wetten oft gewoonten bygebracht wierden / so sal doch de ontervinge geoorloft zijn tot op de onderhoudinge en nootdruft toe; oft oock sonder die exceptie / indien de Soon een doot-waerdige misdaedt bedreven heeft / oft anders swaerlijck ghesondight heeft / en dat hy anders middel heeft / waer van hy leven kan. [Van sulck een Rijck moet verstaen werden 't gheen Baldus seyt / in de voor-reden op de Decretalen Gregorii, dat de Coningh tot een Successeur verkiesen kan uyt sijn Kinderen / wien hy wil. Daer is oock een Exempel in de Historie van Mexico.] Soo is Ruben om sijn misdaedt van Iacob, ontbloot van sijn eerste gheboren recht. Adonia door David van 't Rijck. [Want het Rijck was XXV.

L. Lucius Titius § Lucius Titius, D. de l. 3. L. Filio. § Sejo. D. de adem. leg. Hostiensis & alii in C. licet devoto.

David soo veel als patrimoniael / niet dooz 't recht van Oozloghe / maer dooz gifte van Godt self.] Selfs mach hy ghehouden werden stil-swijgende ont-erft / die een grove misdaedt teghens sijn Vader heeft begaen / indien der gantsch gheen teyckenen zijn / dat hem die misdaedt zy vergheven. Maer in die Rijcken / welcke niet konnen verzeemdet werden / al ist datse erffelijck zijn / en kan het selfde niet gaen / want het Volck heeft wel den wegh van erffelijck verkozen / doch erffelijck sonder Testament / *ab intestato*. [Niet by Testament / niet dooz adoptie / aenneminge tot een Kindt / siet Mariana, *lib. 20.* van 't Napelsche Rijck.] Veel min sal de ont-erbinge haren voortganck hebben in de liniale successie / daer sonder eenighe naebolginghe van erfschap uyt louter geschenck des volcks / het Rijck komt op een yder nae voor-gheschreven ordere.

XXVI. Ghelijcke vraghe isser / oft men het Rijck / en 't recht om in 't Rijck te succederen / vertijen en op-segghen konne. Ende is daer aen niet te twijffelen / oft yder kan het voor hem selven vertijen en op-seggen / maer oft hy 't oock voor sijn Kinderen doen konne / daer van is meerder verschil / maer 't welcke dooz de selfde onderscheydinghe moet ontwarret werden. Want die in erf-goederen sijn recht vertijet en op-sept / en kan op sijn Kinderen niets oberlaten. Maer in de liniale successie en kan des Vaders doen den Kinderen / die al ghebozen zijn / niet schadelijck zijn / want soo haest als sy ghebozen zijn / is haer eygen recht verkreghen dooz de Wet: Jae oock niet den ghenen / die noch sullen ghebozen werden / want hy en kan niet verhinderen / dat niet tot sijner tijdt uyt des Volcks gifte het recht mede haer toe-behooze. Ende gelt hier tegens niet / 't gheen wy van 't ober-laten hebben gheseydt / want die ober-latinghe / soo veel den Ouderen aengaet / is nootsaeckelijck / en niet vzywilligh. Dat onderscheydt is dan noch tusschen die ghebozen / en noch onghebozen zijn / dat den onghebozenen haer recht noch niet verkregen is / en daerom den selfden kan benomen werden dooz den wille des Volcks / indien oock de Ouderen / welcken daer aen gheleghen is / dat het selfde recht op haren Kinderen ober gae / het selfde hebben nae-gheghéven: Daer toe dient 't gheen wy hier voozen van verlatinghe gheseydt hebben.

XXVII. Men pleeght oock dit te vraghen / oft van de successie in 't Rijck oordeelen moghe / 't zy de Coningh die nu regeert / oft het Volck dooz hem selven / oft dooz ghegeven Rechters. Beydes moet men ontkennen / soo veel het oordeel van Jurisdictie en gherechts-pleginge belanget. Want gherechts-pleginghe en uytspzekinghe / is by niemandt als by een hooghet / niet alleen blootelijck in aensien van de persoon / maer oock te gelijck van de saecke / welcke moet inghesien werden met hare omstandigheden. Maer het stuck van successie / en is gheen saecke die den Coningh / welcke nu regeert / onderwozpen is: [Van 't Rijck van Vzanckrijck / siet Thuanus, *lib. 105.* op 't jaer 1593. Siet oock Guicciardin.] 't Welck daer uyt blijckt / dat de nu regeerende Coningh sijn Navolger en Successeur aen gheen Wet verbinden kan / want de successie in 't Rijck / en staet niet onder het recht des Rijcks / en is dien-volghende ghebleven in den natuur-

tuurlijcken staet / daer in een Jurisdictie oft gerechts-pleginge en was. Maer nochtans / indien het recht van successie strijdigh ware / soo sullen sy recht en Godtvruchtigh doen / de gene / welcke haer het recht aenmatighen / indien sy sich onder den anderen verdragen op sekere Scheyds-rechteren / welck stuck elders sal verhandelt werden. Maer het Volck heeft alle Jurisdictie van sich op den Coningh / en Coninghlijcke Familie over-ghedraghen / en sulcks ghedurende / en heeft geenige overblijfselen daer van behouden. Ick spreke van een waerachtigh recht-schapen Rijck / en niet van een Prinsschap. Nochtans / indiender verschil mocht vallen van de eerste oorspronckelijcke wille des Volcks / soo en sal 't niet buyten reden zijn / dat het Volck / 't welck nu is / en welcke het selfde gehouden werdt met dat Volck / 't welck eertijdts geweest is te zijn / sijn meyninghe daer over verklare / die men dan sal hebben te volghen / ten zy dat men seeckerlijck wete dat eertijdts des Volcks meyninge anders zy gheweest / en het recht daer uyt verworven. [Het zy in vergaderinghe der Staten / ghelijck in Enghelandt en Schotlandt is gheschiedt / soo Camdenus verhaelt / in de Jaren 1571. en 72. oft door sekere Afghesanten tot die saecke / ghelijck in Arragon geschiedt is / als Mariana verhaelt / *lib. 20.*] Soo heeft de Coningh Euphaes, de Messeniers toe-gelaten te oordeelen / wie dat uyt het Coninghlijck gheslachte der Æpytiden behoorde te regeeren. En van 't verschil tusschen Xerxes en Artabazanes heeft het Volck gheoordeelt.

Pausan. l. 4. Iustin. lib. 2. Plutarch. de amor. frat. Hotom. 2. q. 2. tit primog. q. 31.

XXVIII.

Om te komen tot andere dingen / het is waerachtigh / dat een Soon die gheboren is / eer sijn Vader het Rijck verkreegh / in een ondeylbaer Rijck moet voor-gaen voor een Soon / die in den Coninghlijcken staet gheboren is. Want in een deylbaer Rijck sal die onghetwijffelt een deel bekomen / ghelijck als in de andere goederen / in welcke nimmermeer gheen onderscheydt ghemaeckt werdt / op wat tijdt die zijn verworven. Maer die in een deylbaer Rijck een ghedeelte bekomt / die werdt oock in een ondeylbaer door 't privilegie van den ouderdom voor-getogen / daerom oock het leen volght den Sone / die voor de eerste instellinghe gheboren is. Maer oock in de liniale successie / soo haest als het Rijck verkreghen is / soo isser seeckere hope verkreghen den Kinderen / die al te vooren gheboren waren: want neemt dat gheen andere daer nae gheboren waren / niemandt sal segghen / dat men / die te vooren gheboren waren / sal uytsluyten. Maer in dese soorte van successie / maeckt de hope eens verkregen zijnde / het recht / ende en houdt niet op door gevolghde daedt / anders als datse in de successie der Magen van Vaders zijde op-geschort werdt / in den Vrouwen door privilegie der mannelijcke geboorte. Dese meyninghe nu verhaelt / heeft de overhandt behouden in Persien tusschen Cyrus en Arsica. [Die den naem ghekreghen heeft van Artaxerxes Mnemon, als Plutarchus in Artaxerxes seydt.] In 't Indische landt tusschen Antipater, de Soon van Herodes de Grootte, en sijn Broeders; in Hungaren / als Geissa tot het Rijck ghekomen is; ende in Duytslandt / hoewel niet sonder Oorloge / tusschen Otto de eerste, en Henricus. [Siet

hier van Sigebertus, en 't genoteerde / *ad lib. 3.* Withkindi. Bajazeth en Gemes hebben met den anderen om het Turckſche Rijck gheſtreden; Bajazeth was de oudtſte / maer Gemes was onder ſijns Vaders regeeringe gheboren: Bajazeth heeft de overhandt behouden: Mariana, *lib. 24.* Constantinus Ducas heeft het Rijck ſijnen Sonen nae-ghelaten / waer van twee hem noch bupten regeeringhe zijnde / geboren waren / de derde onder ſijn regeeringhe / ſept Zonaras. Siet het Tractaet van Corſet. *de Poloregali 3. parte queſt. 26.*]

XXIX. Maer dat wy leſen / dat het tot Lacedemonien anders gegaen is / dat is upt kracht van de eyghen bysondere Wet van dat Volck gheſchiedt / welcke / om de keurlijcker en ſorghvuldiger opvoedinghe / voor-togen de ghene / die / ghedurende haers Vaders regeeringhe / wierden gheboren. Het ſelfde kan oock geſchieden upt een bysondere Wet van de eerſte oorſpronckelijcke *inveſtiture*, en inſtellinghe / indien het Rijck tot leen aen een Vaſal ghegheven werdt / en den ghenen die upt hem ſullen gheboren werden: op welcke reden dat ſich heeft geſteunt Ludovicus, tegens ſijn Broeder Galeatius in 't verſchil van 't Hertoghdom van Milanen. Want in Perſien / daer Xerxes teghens Artabazanes het Rijck verkreghen heeft / ſoo Herodotus verhaelt / daer heeft de macht van ſijn Moeder Atoſſa meer vermoghen / als het recht. (1.) En in dat ſelfde Perſiſche Rijck / als daer nae 't ſelfde verſchil ontſtaen was / als wy nu aengheroert hebben / tuſſchen Artaxerxes Mnemon, en Cyrus, de Sonen van Darius en Pariſardes, is Artaxerxes, al-hoe-wel hy in den prive ſtaet ſijns Vaders gheboren was / nochtans als de oudtſte / Coningh verklaert.

[Vermeerderingh. (1.) Jae ſelfs Artaxerxes is mede-ghenoot in 't Rijck gheworden van Xerxes, maer Darius en Hydaſpes niet / al-hoe-wel ſy ouder waren / maer niet geboren nae dat de Vader was Coningh gheworden. Doch mogheliick ſal waer zijn / dat in Perſien het Rijck ghehangen heeft aen de ſtemmen van 't Volck / doch midts die beſloten bleven binnen het Coninghlijcke gheſlacht. Want dat ghetuyght Ammianus, *lib. 23.* Van de Arſaciden, welcke Parthers zijnde / over de Perſen hebben gheregeert: en Zonaras by Juſtinus, oock van den Perſen / die de ſelfde Parthers zijn nae-ghevolght.]

XXX. Niet min is oock door Oorloghe en particuliere kamp-vechtinghen / gedreven het verſchil / (1.) oft een Neve upt een ouder Sone / ſoude voorgaen voor een jongher Soon. Maer dit en heeft gheen ſwarighevdt in de liniale ſucceſſie: want in dit ſelfdige werden de doode in dit ſtuck voor levendighe gherekent / ſoo datſe hare recht aen haren Kinderen over-laten: derhalven in ſoodanighe ſucceſſie ſal ſonder eenigh aenſien van ouderdom een Soon voor-gaen / en dat meer is / in de Rijcken van Bloedtverwantſchap / oock een Dochter van den eerſt-gheboren Soon: en dat noch ouderdom / noch Sexe maecken / dat men de linie ſoude verlaten. Maer in erfelijcke en dyibare Rijcken / ſullen ſy te ſamen in een ghedeelte ſuccederen / ten zy dan in die Rijcken / daer gheen repreſentatie toe-gelaten werdt: Als eertijdts in Duytſlandt onder de meeſte Volcke-

Hottoman. Ill. q. 3. Tiraq. de prim. q 40. Molin. de prim. lib. 3. cap. 6.

heren

keren / (2.) want seer spade zijn de Neven neffens den Sonen tot de erfenisse toe-ghelaten. Maer de saecke twijffeligh staende / staet beter te ghelooven / dat men de ghesubstitueerde successie behoort plaetse te ghegheven / om dat de nature die selfs gunstigh is / als wy hier boven gheseydt hebben. Maer indien openlijck door het Burgerlijcke recht in die Landen in-ghevoert is / de representatie in der overleden Ouderen stede / sal die plaetse grijpen / alwaer 't oock dat in eenighe Wet ghewagh ware gemaeckt van de naeste. De redenen / welcke uyt de Roomsche Wetten by-ghebracht werden tot dese saecke / hebben weynigh vastigheydts; 't welck men sal wijs werden / als men die Wetten selfs insiet. Maer dit is de beste reden / dat men in een favorabele saecke / de beteyckenisse der woorden moet uytstrecken tot allerhande eyghenschap / niet alleen die natuurlijck is / maer oock nae de kunsten / soo dat onder den naem van Sonen verstaen werden / en daer onder begrepen / aengenomen Sonen; onder het woordt doodt, oock Burgerlijck doodt / dat is / verbannen / om dat de Wetten ghewoon zijn soo te spreken. Daerom dan met recht onder de naem van naeste / kan gaen de ghene / welcken de Wet in den naesten graedt stelt. Maer in de erffelijcke ondeylbare Rijcken / daer de representatie niet is uyt-gesloten / en werden niet alle-tijdt de Neve / noch oock alle-tijdt de jongher Sone voor-ghetoghen / maer als onder ghelijcke oft even nae zijnde / te weten / als die door werckinghe van't recht in ghelijcken graet ghestelt zijn / sal die de naeste zijn / die in ouderdom voor-gaet; want wy te voren ghesept hebben / dat in de erffelijcke Rijcken in 't voordeel van ouderdom / geen successie en valt. By de Corinthiers succedeerde alle-tijdt de oudtste ghebooren van des overledenen Coninghs Kinderen; ghelijck Georgius Monachus heeft uyt-geschreven uyt het 6 Boeck van Diodorus Siculus. Alsoo mede by den Vandalen / zijnde verordent / dat Erfghenaem soude wesen / die naest in bloedt / en de oudtste in Jaren was / is de tweede geboren Soon voor-gegaen voor den Sone van den oudtst-ghebooren. (3.) Soo is in Sicilien Robertus voor-ghetoghen voor Martellus, Sone van sijn ouder Broeder / niet eygentlijck om die reden / die Bartolus bedacht heeft / om dat Sicilien een leen was / maer om dat het een Erf-rijck was. By Guntherus is een oudt Exempel van gelijcke successie in 't Rijcke der Francken, maer als veel eer gheschiedt uyt verkiesinge des Volcks / welcke te dien tijde noch niet gheheel hadde op-ghehouden. Maer nae dat sonder eenighe verkiesinghe de liniale successie der Maghen van Vaders zijde is ingheboert / soo en heeft die saecke gantsch gheen strijdt / gelijck eertijdts by den Lacedemoniers / daer het Rijck den Heracliden op-ghedraghen zijnde / gelijcke liniale successie der Maghen van Vaders zijde onderhouden is geweest. Daerom Areus uyt een ouder Broeder Cleonymus gheboren / sijnen Oom Cleonymus is voor-ghetoghen. Maer oock in de liniale successie der Bloedt-verwanten sal de Neve voorgaen: Ghelijck als in Enghelandt Johannes de Neve van Eduard, uyt den eerst-ghebornen / voor den selfden Eduardi Sonen / Hemon ende Thomas ginck: 't welck

Witthik. Sax. Hist. 2. Molin. de prima. lib. 3. cap. 8.

Procop. bello Vandal. l. 3.

Conr. Vicer. vita Henr. 7.

Aymo. lib. 3. cap. 62.

Plutar. Lyc. Just. Hist. 2. Pausan. 2.

't welck in het Rijck van Castilien door de Wet gheordineert is. (4.)

[Vermeerderinghen. (1.) Siet Chopinus de Domania, *Lib. 2.* Thomas Grammaticus, *decisione Neapolitana 1.* Iohannes le Lecier, *de primogenitus.* Het Boeck staet in *Oceanus Iuris.* Mariana, *lib. 20. en 26.* Cromenus, *lib. 30.*

(2.) Siet 't gheen wy te voren op de §. 10. aengheteyckent hebben. Om deser oorsaecken is eertijdts in den Pfaltz / Rupertus de Iungher gheschelt / voor den anderen Rupertus, afkomstigh van den eerst-gebornen. Siet by Reinkingius, *lib. 1. Class. 4. cap. 17. n. 35.*

(3.) Henricus, Soon van Genzo, voor Gundemundus. Van sulcken successie siet 't gheen voorgaet in den Text en Notulen / §. 24.

(4.) Siet Serranus, in 't leven van Carel de Wijse. En Mariana, *lib. 18.* die seyt / dat Eduardi Kinderen selfs gheen verschil daer over ghemaeckt hebben. De selfde Mariana, *lib. 14.* als hy gesproken hadde van 't verschil tusschen den Soon van Alphonsus, en de Neve uyt des selfs Soon / seydt / dat van den Raedt sententie voor de Soon Sanctus, gheschoten is / met recht oft onrecht laet hy in 't onseecker.]

XXXI. Met ghelijcke onderscheydinghe moet men antwoorden op de vraghe / tusschen den over-ghebleven Broeder van den laetsten Coningh / en de Sone van sijn ouder Broeder / midts dat men daer by weten moet / dat in veele plaetsen de successie in des verstorvenen graet onder den Kinderen aenghenomen is / daerse ebenwel in de dwerschе linie niet aengenomen is. Maer daer het recht niet klaer en is / moet men liefst neyghen over die zijde / welcke de Kinderen stelt in plaetse van hare Ouderen / [Siet Serranus van Iohannes, en Artus in Philippus Augustus, de selfde seyt / dat in Britannia Armorica sententie gheschoten is voor de liniale successie / om Philips de Valoys, en Carel de VIII.] om dat ons de natuurlijcke billijckheyt daer toe leydet / namelijck / in de goederen der Voor-ouderen. Ende hindert niet dat Iustinianus dat recht in der Broederen Sonen der Broederen wederrechtelijck noemt; want sulcks doet hy niet / ten aensien van de natuurlijcke billijckheydt / maer ten opsien van het oude Roomsche recht. Laet ons voorts de andere vraghen over-loopen / die

Novell. 18. Emanuel Costa voor-stelt.

XXXII. Hy seyt / dat des overledenen Broeders Soon oft Dochter / oock voor des Coninghs Oom gaet: met recht; en dat niet alleen in de liniale successie / maer oock in de erffelijcke / en de Rijcken daer representatie in stede des overledenen plaetse heeft: maer niet alsoo mede in de Rijcken / welcke met precise voorden den natuurlijcken graet aensien: want in die sal voor-gaen / die in Sexe oft Ouderdom boven sal zijn.

L. Tutela. §. sed si etiam D. de leg. tutoribus.

XXXIII. Hy voeght daer by / dat een Neve van een Soon gheboren / gaet voor een Dochter: wel geseydt / te weten / van wegen de Sexe oft Manlijckheydt: Met dese exceptie / ten sy dat het verschil sy in sulck een Landt / daer men oock selfs onder den kinderen alleen de graedt aensiet.

XXXIV. Hy doet daer toe / dat een jongher Neve uyt een Soon / gaet voor een ouder Neve uyt een Dochter gheboren; 't welck waerachtigh is in de liniale successie der Bloedtverwanten / (1.) maer in de erffelijcke successie

cessie alsoo niet / ten zy dat daer van een bysondere wet getoont en voortgebracht werde. En is de by-gebrachte reden niet suffisant / om dat deses Vader des genen Moeder soude uytghesloten hebben: Want sulcks soude gheschiedt hebben bloot alleen om personele waerdigheydt/ welck niet voort-erft.

[Vermeerderingh. (1.) Sulcks prijst Mariana, *Lib.26.* in Portugael. Daer-en-tegen nochtans seydt hy / dat Emanuel voor den Keyser Maximiliaen gestelt is/ door de genegentheydt van 't volck. Alsoo seydt de selfde/ *Lib.12.* dat in 't Rijck van Castilien / Ferdinandus, de Soon van Bengaria, jonger Suster van den overleden Koningh Henrick, is voorghetoghen voor Blanca, de ouder Suster van den selfden Koningh/ dat sulcks geschiedt zy uyt haet tegens Vranckrijck/ daer Blanca aen gehouwelijckt was.]

't Geen hy daer by doet/ dat hem dunckt waerschijnelijck te zijn / dat een Nichte/ geboren uyt een eerst-gheboren Soon/ soude een Sone uytsluyten / kan in de erffelijcke Koninghrijcken niet aengenomen werden/ selfs al waer't de representatie in plaetse des verstorvenen aenghenomen werde: Want die maeckt wel datse capabel zy tot de successie: Maer onder de gene die capabel zijn/ moet het voordeel der Sexe gelden. XXXV.

En daerom is in 't Rijck van Arragon de Sone van een Suster/ voorgetogen voor een Dochter des Broeders. [Mariana seydt / dat men eertijdts daer gelooft heeft/ dat des Konings Broeder/en niet de Dochters mosten succederen: Doch dat namaels de liniale successie alsoo behaeght heeft/ dat een Susters Soon voorghetogen is / voor de gene/ die van een Broeder/ doch in verder graet / afkomstigh waren/ *Lib.15.cap.13. en 19. cap.21. en 20. cap.2. en 8.* De selfde/ *Lib.24.* spreeckende van Alphonsus: Hy heeft geordineert dat tot de erffenisse van't Rijck de Neven van Ferdinandus boven de Sonen, oock uyt de Dochter, soo daer mannelijcke erven ontbraken, voor des selfden Dochteren souden voorgaen. En voeght daer by: Soo werden menighmael nae der Koningen believen de rechten om te regeeren, verandert. Siet de selfde Mariana, *Lib.27. cap.3.*] XXXVI.

Ivesia lib. 6. Hist. Pont. cap.19. Afflict. c. 1. col.5. n.20. de natura succed. Aquirr. apol. n.82.

Op de selfde wijse sal in de Erf-Rijcken de jonghste Broeder des Koninghs gaen voor de Dochter van de oudtste Broeder. XXXVII.

Het achtſte Capittel.

Van de verkrijginge, welcke gemeynlijck gheſeydt werdt door 't Recht der Volckeren te geſchieden.

I. Dat veele dingen voor't recht der Volckeren gereeckent werden, welcke, om eygentlijck te ſpreecken, ſulcks niet en zijn.
II. Dat de Viſſchen en wilde Dieren in ſtaende Wateren, oft parcken beſloten, door't natuurlijcke recht onder beheerſchinghe en eyghendom behooren, teghens 't gheen de Roomſche Rechten voor-geven.
III. Dat de wilde Dieren, indienſe weeh loopen, niet laten den genen toe te behooren, dieſe gevangen hadden, indienſe recht konnen bekent werden.
IV. Of de beſittinge door inſtrumenten verkregen werdt, en hoe?
V. Dat het tegen 't recht der Volcken niet en ſtrijt, dat het wildt Gedierte den Koningen toe-kome.
VI. Hoe 't beſit verkregen werdt van andere dingen, die geen Heer en hebben.
VII. Wien dat een ſchat natuurlijcker-wijſe toe-behoore: en daer over verſcheydenheyt der Wetten.
VIII. 't Geen in de Roomſche Rechten geleert wert van de Eylanden, en aenſpoelingen, dat ſulcks noch natuurlijck, noch met het recht der Volcken over-een-ſtemmende is.
IX. Dat natuurlijck een Eylandt in een Riviere, en het diep van de Riviere uyt-ghedrooght zijnde, de grondt en bodem dien toe-behoort, wien de Riviere, oft een deel van de Riviere toe-komt, namelijck, het Volck.
X. Dat natuurlijcker-wijſe door hooghe Water-vloedt en overloop der Riviere, den eygendom en beheerſchinghe des Landts niet verloren werdt.
XI. Dat oock in twijffelinghe de aenſpoelingen het Volck toe-behooren.
XII. Maer datſe ſchijnen gegunt te zijn den genen, welcker Landen geen andere palen en hebben, als de Riviere.
XIII. Dat men het ſelfde oock ghevoelen moet van een verlaten Oever, en ghedeelte van den uyt-ghedrooghden bodem der Riviere.
XIV. Wat men voor een aenſpoelinghe, en wat men voor een Eylandt houden ſal.
XV. Wanneer dat de aenſpoelingen den Vaſallen toe-vallen.
XVI. De redenen werden wederleydt, waer door de Romeynen hare rechr als natuurlijck beſchermen.
XVII. Dat een wegh natuurlijcker-wijſe de aenſpoelinge belet.
XVIII. Dat het niet natuurlijck is, dat de vrucht alleen den buyck volge.
XIX. Dat natuurlijcker-wijſe, ghelijck door vermenginge, alſoo mede door fatſoen-gevinghe uyt een vreemde nature, een ſaecke gemeen werdt.
XX. Oock al waer't dat de materie ter quader trouwen aengevaert ware.
XXI. Dat het niet natuurlijck is, dat om meerder vermoghen een minder ſaecke den meerderen toe-behooren ſoude: daer oock andere dolingen der Roomſche Rechts-geleerden aengeweſen werden.
XXII. Dat natuurlijcker-wijſe, uytplantinge, ingriffinge, bouwinghe, op eens anders gemeenſchap ſpruyt.
XXIII. Dat de beſitter natuurlijcker-wijſe, de vruchten ſich niet kan eygenen, maer ſijn onkoſten mach in rekeninge brengen.
XXIV. Oock die ter quader trouwen beſit.
XXV. Dat de overleveringhe natuurlijcker-wijſe, tot de beheerſchinghe niet werdt vereyſcht.
XXVI. Het ghebruyck van 't geen tot hier toe verhandelt is.

I. DE Oorsere heeft ons ghebracht tot de verkrijginghe / welcke geſchiedt door het recht der Volckeren / ſoo verre dat van 't recht der nature onderſchepden is: welck recht der Volcken / wy hier boven gheſeydt hebben dat wyt willigh is. Soodanigh is die verkrijginghe / welcke door 't recht der Oorloghe geſchiedt / doch van die ſaecke ſullen wy hier naer beter handelen / als wy de werckingen der Oorloghe ſullen verhalen. De Roomſche Rechts-gheleerden / als ſy

sy van verkrijginghe der beheerschinge over de goederen/ handelen/ verhalen veele manieren van die te verkrijgen / welcke sy het recht der volcken noemen: maer soo eener daer recht op lettet / sal bevinden / dat die alle / uytgenomen het recht der Oorloge / niet en behooren tot dat recht der Volcken / daer van wy spreken: maer datse / oft moeten ghebracht werden tot het recht der nature / niet wel het suyvere recht der nature/ maer 't gheen / welck volght de nu in-gestelde beheerschinghe en eygendom / en gaet voor alle Burgherlijcke Wetten; oft oock tot de Burgerlijcke Wet selver / niet alleen des Roomschen Volcks / maer van veele om-gheleghen Volcken. (1.) Ick gheloove/ om dat den oorspronck van sulck recht ghekomen was van den Griecken / welcker insettinghen de Volcken van Italien / en ander naburighe Volcken volghden / soo Halicarnassensis en andere aenwijsen. Maer dat en is niet het eyghentlijck ghenaemde recht der Volckeren; want het en behoort niet tot de onderlinge ghesellighept en ommeganck der Volcken met malkanderen/ maer tot gherustheydt van yder Volck op hem selven: daerom het oock van een Volck sonder andere daerom te draghen / verandert werden konde/ jae konde oock ghebeuren/ dat op andere plaetsen en tijden een geheel andere gemeyne manier en wijse / en dien-volgende ander recht der Volcken on-eygentlijck soo ghenaemt / inghevoert werde: 't welck wy oock sien dat waerlijck gheschiedt is / nae dat de Hooghduytsche Volckeren by-nae geheel Europen inghenomen hebben. Want gelijck als eertijts de Grieckische rechten/ alsoo zijn nu de Hooghduytsche insettinghen vast aller-weghen aenghenomen / en blijven noch in hare kracht. De eerste wijse van verkrijginghe / welcke van den Romeynen ghesept werdt/ tot het recht der Volcken te behooren / is de in-neminghe oft aenbaerdinge der dingen / welcke niemandt eygen zijn: welcke wijse buyten alle twijfel natuurlijck is / in dien sin / als ick ghesepdt hebbe / nae dat den eyghendom nu inghevoert was / en soo langhe gheen Wet yet anders en heeft gheordineert. Want beheerschinghe kan oock door de Burgerlijcke Wet ghemaeckt en te weghe ghebracht werden.

[Vermeerderingh. (1.) Hoedanighe over-een-stemminghe der Volckeren uyt onsekere oorsaken/ oock in andere manieren / die tot het recht niets en behooren. Dan Plinius werdt aenghewesen / dat men een Menschе niet verbrande / voor dat hy tanden heeft / *lib. 7. cap. 16.* Dat Jüdische letteren soude gebruyckt / *lib. 7. cap. 57.* Dat men Scheerders oft Barbiers gebruyckt / *lib. 7. cap. 59.* In 't tellen der uren / *lib. 7. cap. 60.* Dat men den knyen eenige Godtsdienstighedt toe-schrijft/ *lib. 11. cap. 45.* Dat men den Vlirem met puysten groet/ *lib. 28. 2.*]

II. (Tot dese soorte behoort voor eerst het vanghen van wilde Ghedierten/ Voghelen en Visschen. Maer hoe langhe dat die mogen gesepdt werden/ niemandt toe te behooren / en is niet buyten verschil. Nerva de Soon sepdt / dat de Visschen / die in de Dijver zijn / in ons besit zijn / niet die in 't staende water zijn: en de wilde Dieren die in een besloten parck zijn/ maer niet die in de Bosschen besloten zijnde / in 't wilde over al loopen.]

L. Possideri. §. item feras D. de acquis. poss.

Maer de Visschen werden niet min besloten binnen een particulier eyghen staende water / als in een Vijver / oft Visch-dijck: en de Vosschen / die wel omheyninght en besloten zijn / en bedwingen en beslupten de wilde Ghedierten niet minder / als besloten perthen: ende en verschillen dese dinghen nerghens anders in / als dat de eene bewaringe oft beslupttinghe wat enger / en de andere wat wijder is. Daerom tot onsen tijden die andere meyninghe heeft de overhandt ghenomen / dat men verstaet dat de wilde Ghedierten binnen particuliere eyghen Vosschen / en Visschen in particuliere staende wateren besloten / gelijckse beseten werden / alsoo oock in beheerschinghe en eyghendom zijn.

III. De Roomsche Rechts-gheleerde seggben / dat de wilde Ghedierten / soo haest sy hare vryheydt weder krijgen / laten onse langer te zijn. Maer nochtans in alle andere saecken / de besittinghe / welcke van beheerschinghe aenvanght / en werdt daerom niet verlozen; maer ghecft veel eer recht om de besittinge wederom te vorderen. Ende is weynigh daer aen gheleghen / oft een ander onse goedt van ons wech neemt / oft datse haer selfs wech maecken / als een Slave die wech loopt. Daerom het waerachtigher is / dat de beheerschinghe daer door niet verlozen werdt / dat de wilde Dieren upt de bewaringe onthomen zijn / maer upt waerschijnelijcke en bewijselijcke nae-gissinghe / dat wy ghevordeelt werden / overmidts dat het seer swaer is die te achter-volgen / de selfde door verlaten te reeckenen / insonderheydt als de selfde niet komen van anderen onderkent werden / welcke de onse zijn geweest. Maer dese nae-raminghe kan door andere gissinghen te niet ghemaeckt werden / als wanneer het wildt Ghedierte eenighe ken- en merck-teycken aenghehanghen zijn; hoedanighe men weet dat eenighe Herten en Valcken gehadt hebben / die daer aen erkent / en haren Heeren weder-ghegeben zijn. Maer daer werdt verepscht eenighe lichamelijcke besittinghe en beheerschinghe te verkrijghen / en daerom is niet ghenoegh het Wildt ghequetst te hebben / ghelijck met recht teghens Trebatius goet gekent is. Daer van komt het spreeck-woordt: Ghy hebt den Hase voor anderen op-ghedaen. En Ovidius Metamorphos. *lib. 5.* houdt het wat anders te zijn / te weten waer hy is / als hem te vinden. [Harmenopulus, *lib. 2.* Eener en werdt niet anders Heer van een wildt Ghedierte / al heeft hy 't ghequetst / ten zy dat hy 't oock vange. Nae het recht der Longobarden / die een Wildt van een anderen ghequetst zijnde / doodet / oft vindet / neemt daer van een scholder met vijf ribben / tot de reste heeft die ghene recht / die 't gewondt heeft / doch niet langher als binnen vier-en-twintigh uren.]

L. Natural. D. de acq. poss.

L. quid enim D. de acqui. dom. §. 1.

L. Pompo. D. de acq. poss.

IV. Doch soo kan dat besit verkreghen werden / niet alleen met den handen / maer oock door Instrumenten / als vallen / netten / stricken: als daer by komen twee dinghen: Het eerste is / dat die Instrumenten zijn in onse macht: ten anderen / dat het wildt Gedierte daer in soo besloten zy / dat het daer niet kan upthomen. Op welcke wijse moet beslechtet werden de vraghe van 't wildt Swijn / dat in den strick geloopen was.

L. in laqueu. D. de acq. rer. dom.

V. Dese dinghen dan / sullen plaetse hebben / indien daer geen Burgerlijcke

lijcke Wet tusschen kome: want de nieuwe Rechts-gheleerde zijn seer bedzoghen / welcke meynen dat dese dinghen alsoo natuurlijck zijn / dat se niet konnen verandert werden: want sy niet simpelijck natuurlijck zijn / maer nae seeckeren standt van saecken / dat is / ten zy dat anders daer in voorsien zy. Maer de Volckeren van Duytslandt / als men den Prinsen eenighe goederen soude aenwijsen / daer op sy haer waerdighevdt en staet mochten onderhouden / hebben wijslijck gheoordeelt / dat men van die dinghen behoorde aenbanck te maecken / welcke sonder yder Mans schade konden ghegheven werden / hoedanigh zijn alle die dingen / welcke noch in niemandts beheerschinghe gekomen zijn. [Doch van 't verworven ghebruyck van dit recht / siet Sarisberiensis in Policratico.] Welck recht ick sie dat ock de Egyptenaers ghebruyckt hebben. Want by die eyghende de Coninghlijcke versorgher ock sulcke dinghen. Ende heeft de Wet ock voor de inneminghe deser dingen / beheerschinge en eygendom / konnen over-dragen / dewijl om eyghendom en beheerschinghe te weghe te brenghen / de Wet alleen ghenoeghsaem is.

Hoſt. & alii in C. non eſt de decimis. Jaſon. conſ. 119.

Strabo l. 17.

Covarr. in C. peccatum part. 2. §. 8.

VI. Gheijck de wilde Dieren / alsoo werden ock verkreghen andere dingen / die sonder Heere / en Heer-loos zijn. [De ghestrande Walvisschen behoorden de Coning toe in Portugael / Georgius de Capedo, *deciſ. luſit. part. 2. deciſ. 48.*] Want sulcke dinghen / indien wy alleen de nature volghen / behoorden den ghenen toe / diese vindt / oft aentastet. Soo is het Eylandt Acanthos, toe-ghekent die van Chalcis, welcken daer eerst waren op-gekomen / en niet die van Andria, die daer eerst een Pijl in-geschoten hadden / om dat het begin van besittinghe is / de t'samen-voeginge van een lichaem tot het andere / 't welck aen beweghelijcke dingen meest door de handen / aen vaste leggende gronden door de voeten gheschiedt.

Plut. quæſt. Græc. 29.

VII. Onder de Heer-looſe oft onbeheerde goederen / behoorden de verborgen schatten mede / dat is / gelderen welckers Heere onbekent is. Want 't gheen niet en blijckt / is / als oft niet en ware: daerom ock natuurlijck de schatten komen toe den genen diese vindet / dat is / den genen diese van hare plaetse roert / en aentast. Nochtans en verhindert dit niet / dat men niet door Wetten / oft manieren en ghebruycken anders soude moghen ordineren. (1.) Plato wil / dat men 't de Magistraten sal aen-gheven / en het Orakel oft Godtspraeck raedt vragen: En Apollonius weesden schat / als een gave Godts / dien toe / die hem dochte de beste te wesen. By den Hebreen was aenghenomen / dat den Heere des Ackers den schat soude toe-komen / (2.) 't welck schijnt te konnen besloten werden uyt de parabel Christi / by Matth. cap. 13. En dat het selfde ock in Syrien recht sy geweest / beslupte ick uyt de Historie / welcke staet by Philostratus, *lib. 6. cap. 16.* De Wetten der Roomsche Keyseren zijn in desen deele seer verschepden / 't welck ten deele uyt de Constitutien blijckt / ten deele uyt de Historien (3.) van Lampridius, [In 't leven van Adriaen en Severus.] Zonaras, Cedrenus. De Volckeren van Duytslandt hebben de schatten / gheljck ander Heer-looſe dinghen / den Prinsen toe-gekent: en dat is nu een gemeen recht / en als een recht der Volcken. (4.) Want

Philoſtr. l. 2. cap. 15.

L. III. de acq. poſſ.

Tom. 2. 2. 66. 5. & ibi. Cajet. Covar. in l. pe. cat. p. 3. §. 2.

het werdt onderhouden in Duytslandt / in Vranckrijck / in Engelandt / in Hispanien / en Denemarcken. En waerom het selfde van gheen onrecht kan ghestraft werden / hebben wy nu ghenoegh gheseydt.

[Vermeerderinghen. (1.) De Wet van Biblis is / dat ghy niet geleght en hebt / en neemt niet wech. Sulcks prijst Apollonius by Philostratus.

(2.) Sulck een recht schijnt oock dat tot Romen zy geweest ten tijden van Plautus: want Calicles seydt: Die 't Huys kochte, soude dien dat gelt toe-komen? En daer nae: Maer de Kooper des Huys soude dien schat van my, als sijns Vaders, weder-eysschen.

(3.) Siet Tacitus van de schatten in Africa, die Nero door hope al hadde op-gheslockt / *Annal. 16.* Siet Philostratus in 't leven van Atticus, welcke plaetse Zonaras in Nerva heeft uyt-gheschreven.

(4.) Siet Speculum Saxonicum, cap. 35. De Constitutien van Fredericus in Sicilien / *lib. 1. tit. 58. en 103.* De selfde maniere is by den Gotthen. De Coningh Theudericus by Cassiodorus, *lib. 4. cap. 34.* Het en is gheen begheerlijckheydt te ontnemen de dinghen, om welcke geen Heer en sal suchten dat hy verloren heeft. De selfde / *lib. 6. 11.* De wech-geleyde gelden mede, welcke door langhen tijdt en ouderdom, haer Heeren verloren hebben, sullen door uwe ondersoeck in onse schat-kisten ghebracht werden, op dat, dewijl wyse alle toe-laten het hare te besitten, sy de vreemde goederen ons garen behooren te laten volgen, gewisselijck sonder schade verliest hy 't geen ghevonden is, die sijn eyghen niet en verliest.]

VIII. Laet ons nu komen tot die dinghen / welcke de Rivieren aengaen; van welcke voorhanden zijn veel antwoorden en consullatien van oude Rechts-gheleerde / en van de nieuwe oock gheheele Commentarien. [Van Iohannes Borreo, Antonius Marsa, Iohannes Gryphiander, behalven de gene / welcker namen staen op de kante van den Text.] Doch de dinghen / welcke van haer over dese materie zijn gheschreven / die zijn allete-samen ten goeden deele uyt insettinghe van sommighe Volckeren / en gheensins uyt het natuurlijcke recht / al-hoe-wel sy dickwils hare insettingen met dien naem doopen en bekleeden. Want veele van hare uytspraken steunen op dit fundament / dat de Oeveren en Dijcken toe-behooren den ghenen / die de naest-gheleghen Landen besitten; en oock selfs de diepten en bodemen der Rivieren / soo haest die van de Riviere verlaten zijn: daer uyt volght / dat oock de Eylanden / welcke in de Riviere gewassen zijn / den selvighen toe-behooren. Dan oock onderscheyden sy in 't over-loopen van de Riviere / dat een gheringhe overloop de beheerschinghe en eyghendom niet wech en neemt / maer een groote die wech neemt; doch alsoo / dat by aldien de Riviere met een drift en gheweldt wederom te rugghe keert / dat als dan de grondt die verdroncken was / weder-keert tot sijn Heer / door 't recht / waer door 't geen verloren was / weder ghekreghen werdt; maer indien de vloet allenckskens wederom te rugghe keert / als dan de grondt niet weder-keert tot sijn voorighen Heer; maer selfs den naest-gheleghenen besittingen aenwasse. Welck alles ick niet en ontkenne dat door de Wet hebben konnen ingevoert

Bart. Tyber. Bapt. Aym. de all. jure. Conan. l. 3. jur. civil c. 5. L. Adeo. D. de acqu. rer. dom. d. l. adeo quod si. l. ergo. l. Mart. ad tit. 2.

gebaert werden / en dooz nuttighepdt van de Dijcken en Gebers te verseekeren en verstercken / beschermt werden: doch datse natuurlijck souden zijn / ghelijck sy schijnen te gevoelen / en kan ick geensins toe-staen. [Siet een passagie van Cassius by Urbicus, en Boëtius.]

IX. Want soo wy letten op 't gheen ghemeenlijck alsoo geschiedt / de Volckeren hebben eerst de Landen inghenomen / niet alleen dooz 't ghebiedt / maer oock dooz beheerschinghe / eer dat de Ackers aen particulieren wierden upt-ghedeylt. [Siet 't gheen wy hier boozen ghesept hebben / cap. 3. §. 19. in den Text en by-voeghselen.] Seneca sept: Wy noemen het de Landt-palen der Athenienseren, oft van Capua, welcke daer nae de naburen onder den anderen met een particuliere bepalinghe van den anderen hebben onderscheyden. Soo sept oock Cicero: Van naturen zijn geen dinghen die yemandt in 't bysonder eyghen, maer oft door oude inneminge, als die eertijdts in ledighe Landen ghekomen zijn, oft door overwinninghe, als diese eertijdts door Oorloge verkregen hebben; oft door de Wet, verdragh, conditie, oft lotinghe. Daer uyt komt dat de landen van Arpinas der Arpinaten; die van Tusculum der Tusculaner Acker genaemt werdt. Dion Prusæensis in de Rhodische Oratie: Doch sy zijn onder bysondere elck een 't sijne verdeylt. Tacitus seydt van de Duytschen: De Landen werden in 't gheneyn by Vlecken ingenomen, welcke sy daer nae onder den anderen deylen nae yders waerdigheydt. Derhalven de dingen / welcke eertijdts van den Volcken ingenomen / en naederhandt niet upt ghedeylt en zijn / die moet men houden dat den Volcke eygen toe-behoozen: En gelijck in een Riviere die met recht een particulier *privé* persoon toekomt / een gewassen Eylandt / oft verlaten diep / den particulieren toe-komt: Alsoo in een gemeyne publijcque Riviere / behoozt beydes het Volck toe / oft den ghenen / dien het Volck sulcks ghegeven heeft. Doch 't geen wy van't verlaten diep der Riviere geseydt hebben / 't selfde moet men van den Gever mede verstaen / welcke het uptterste eynde van 't diep is / dat is / waer toe natuurlijck de Riviere sich upt spzeydt. [Alsoo geldt in Bzanckrijck *Sanction des Eaux & Foreste, Lib. 2. cap. 1.*] In Hollandt / en de naeburige Lantschappen / daer in ouden tijden seer veele dusdanighe geschillen zijn gheweest / om den lagen grondt / groothepdt der stroomen / en nae-by-hepdt der Zee / welcke het Slick van hier ontfanght / en daer wederom aen een anderen kant heen voert / dooz 't ghetije van ebbe en vloedt / heeft men 't alle-tijdt daer dooz gehouden / dat de Eylanden / die waerlijck Eylanden waren / behoozden tot het publijcque patrimonie ende erf-goedt / oock niet minder de verlaten diepten ende bodems vanden Rhijn en Mase: Gelijck dickwils sulcke upt spzaeck gedaen is / en steunt dat op seer goede reden. Want ooch selfs de Romeynsche Rechts-gheleerde staen toe / dat een Eylandt / 't welck dzijft in de Riviere / (1.) te weten / dooz Tien en Duyl opgehouden / het gemeyn toe-behoozt / om dat een Eylandt in de Riviere gewassen / moet wesen onder 't recht van dien / onder welcken de Rivier behoozt. Maer met de Riviere / en het ledige diep of bodem / is even gelijck gelegen / en heeft het selfde beschepdt / niet alleen van die zijde /

Vide supra hoc libro c. 3. in fine.

De benef. l. 7. cap. 4.

De offic. l. 1.

L. si Episto. §. 1. & §. ult. de acq. ver. dom. L. 1. § simili. modo. D. de flum.

zijde / van welcken het de Roomsche Rechts-gheleerde aensien / om dat den bodem van de Riviere bedeckt werdt: Waer van een andere zijde / die wy te voozen aengheroert hebben / dat dese dinghen te samen van het volck inghenomen zijn / en zijn onder gheen particuliere beheerschinghe noch eyghendom gekomen: Daerom wy dat oock niet als natuurlijck aen-nemen / 't gheen sy seggben / indien de Landen af-gepaelt en beheyninght zijn / dat het Eylandt sal toe-komen den ghenen die 't in-neemt. Want sulcks soude dan eerst plaetse hebben / (2.) indien de Riviere selfs / en met eenen oock het diep en den bodem / niet inghenomen waren / gheliick een Eylandt in de Zee gewassen / komt aen den ghenen die het inneemt.

L. 1. §. si insula. D. de flum.

[Vermeerderingen. (1.) Beschrijvinghe van drijvende Eylanden vindt men by Seneca, *Natural. Lib. 3. cap. 25* By Plinius de Oude, *Lib. 2. cap. 97.* Macrobius, *1. Saturnal. 1. 7.* Een aerdige beschrijvinge van sulcke Eylanden / in het Lac van Vademone, vindt men by Plinius de Jonge, *Lib. 8. cap. 20.* en der Vlaemsche Eylanden / in 't Boeck van Chifletius, waerdigh om lesen.

(2.) Siculus Flaccus, *libro de conditionibus agrorum:* In sommige Landen is de wijse van de Riviere mede onder de toe-wijsinge begrepen: In sommige / als van 't principaelste afgesondert / ghelaten alleen: In anderen uptgesondert / en daer by geschreven / die Rivier soo veel. Van de minprincipale dingen / siet 't geen Salmasius schrijft / seer treflijck / als alle sijn dinghen zijn / op Solinum. Van dit gantsche stuck der Rivieren / en dinghen tot de Rivieren behoorende / kan de ghene die de tijdt heeft / besien Rosenthael, van 't recht der Leenen / *Cap. 5. corol. 23.* Sixtinus de Regalibus, *Lib. 2. cap. 3.* Cæpolla, *de servitutibus rusticorum prædiorum, cap. 31.*]

X. Ende soo wy alleen de natuurlijcke reden volgen / kan men oock 't selfde niet toestaen van een groote *inundatie* en oberloop der Wateren. Want oft al schoon het bovenste deel des Landts in zandt werde verandert / soo blijft doch het vaste deel van den grondt beneden / en al ist dat die wat van hare hoedanighedt verandert / soo en verandertse doch het wesen niet / niet meer / als wanneer een deel des Landts van een stil-staende water bedeckt ende overswommen werdt / wiens recht de Roomsche Rechts-geleerde te recht en wel oordeelen / dat daer door niet wert verandert. Oock en is dat niet natuurlijck / dat de Rivieren / als in stede van upt-meters zijn / en van gemeyn oft publijcq particulier / van particulier en *privé* goet publijcq en gemeyn maecken. [Van den Landtmeter seydt Cassiodorus: Op de wijse van een seer stercke en wijde Rivier / neemt hy sommigen een gedeelte af / anderen geeft hy recht.] Beter gevoelen hadden de Egyptenaers / van de welcke by Strabo dit staet: Daer is noodigh gheweest dat men doen soude een volkomen en subtijle deylinghe der Landen en Ackeren, om dat de Nijl door haer wassen toe-doende, afnemende, de gedaente en teyckenen veranderende, verwarret de Lantpalen, daer door men hier en daer het sijne en het vreemde onderkennet: En daerom heeft men dickwils de metinge moeten hervatten. Van dese meyninghe en

L. lacus. D. de acq. rer. dom. L. vicinus. §. fin. D. de acq. pl. L. Rutilia Pella. D. de contr. empt.

en verschilt niet het gheen selfs de Romeynsche Autheuren leeren / dat het gheen / 't welck het onse is / niet ophoudt het onse te zijn / anders als door onse daedt ; doet daer by / oft door de Wet. Nu hebben wy boven geseydt / dat onder daden oock begrepen werden 't gheen niet gedaen is / door soo veel als die konnen by-brengen nae-raminge van wille. Derhalven soo staen wy dit toe / indien de water-vloedt / inbreuck / en overloop der wateren seer groot en swaer is / en datter geen andere teyckenen zijn / welcke te kennen gheven de meyninghe van beheerschinghe en eyghendom te willen behouden : dat lichtelijck vermoedt en gepresumeert werdt / dat het Landt voor verlaten gehouden werdt : welcke schattinghe / gheljckse natuurlijcker wijse is onbepaelt / om de verschepdenheyt der omstandigheden / en gestelt moet werden aen 't seggen en goetduncken van goede Mannen / alsoo pleeghtse oock door de Wetten bepaelt te werden. Soo werdt in Hollandt / een Landt voor verlaten gehouden / dat thien Jaren onder water gheleghen heeft / indien daer niet eenighe teekenen van verbolghde en gherontinueerde possessie voor-handen zijn : in welcken deele niet sonder reden by ons is aenghenomen / 't welck de Romeynen verwerpen / dat / indien 't anders niet geschieden kan / ten minsten door 't visschen de possessie en besittinghe verbolght en onderhouden te zijn / verstaen werde. Maer de Princen plachten seker tijdt voor te schrijven / binnen welcken de oude besitters der Landen / de Landen moesten droogh maecken : welcke / indien sy sulcks niet en deden / soo wierden ghewaerschouwt de ghene / die recht van pandt op die Landen hadden ; daer naer oock die ghene / welcke Jurisdictie / 't zy alleen civile , oft oock criminele daer over hadden ; welcke alle / soose in ghebreke bleven / soo verviel haerder aller recht aen den Prince ; welcke dan oft selfs die Landen droogh maeckte / en onder sijn eygen patrimonie en erfgoet behielt / oft anderen gaf om droogh te maken / midts een ghedeelte daer van behoudende.

L. si ager D. quibus modis usufr. amit.

XI.

Van den aenwas en aenspoelinghe / dat is / aenwerpinge van eenige deeltjens / die van niemandt konnen ghe-eyghent werden / om dat men niet en weet van waerse komen (anderssins soudense natuurlijcker wijse van eyghendom en beheerschinghe niet veranderen) moet men voor ghewisse houden / dat die mede het Volck toe-behoort / indien maer anders het Volck de Ryviere door beheerschinghe inghenomen heeft / 't welck men / daer 't onseecker is / moet ghelooven ; anders sal sy toe-behooren diese aentastet.

L. si quis nec caussam. D. si certum pet. L. Ergo trib. D. de acqu. rer. dom. L. Adeo §. præterea eod. tit.

XII.

Maer het Volck vermach dat recht te vergunnen / soo aen anderen / als mede aen den ghenen / die de naest-gheleghen Landen besitten / en schijnt buyten twijffel 't selfde vergunt te hebben / indien die Landen geen andere eynden oft palen aen die kant natuurlijcker wijse en hebben / als de Ryviere selfs. Daerom in desen deele niet en staet te verwerpen de naerstighept der Romeynen / die de bepaelde Landen van de andere onderschepden hebben / als wy maer onthouden en gedencken / dat een gemeten Acker op ghewisse mate in desen deele gheljck recht heeft / met

L. in agris. D. de acqu. rer. dom. l. 1. § si insula. D. de flum. Bald. in C. si quis de manso §. 1. si de jure feud. contr. fuerit.

het Landt dat sijn palen heeft. Want het ghene wy hier voorzen gesepdt hebben van het ghebiedt / als wy handelden van des selfs in-nemen/ die selfde dingen hebben oock plaetse in de particuliere landerijen: doch met by-voeginghe van dit onderscheydt / dat de heerschappijen / daer de saecke in twijffel staet / ghehouden werden te zijn grens-eyndende oft scheydende / want sulcks met de nature der Landt-streke / oft van 't territorium best accordeert; maer de nature der particuliere Landen is meer/ dat sy gheen grens-weerende gehouden werden / maer voor bepaelt/ oft in ghewisse mate begrepen / dewijl sulcks beter over-een komt met den aert van particuliere besittingen. Nochtans ontkennen wy niet/dat het soude konnen geschieden / dat het Volck een stuck Landts soude aenwijsen / met sulck een recht / als het dat selfde in-ghenomen heeft / dat is/ tot de Riviere toe; 't welck / indien het blijcke / dat daer dan het recht van aenspoelinghe en aenwas by behoort: Het welcke in Hollandt voor eenighe hondert Jaren voor sententie upt-gesproken is over de Landen aen de Maese en Yssel gheleghen / om dat soo in de Brieven van verkoopinghe / als in de Register der Reken-kamer alle-tijdt ghesepdt werde/ dat se tot aen de Riviere streckten. Ende soodanighe Landen / indien verkocht werden / oft schoon in de voorwaerde der verkoopinghe eenige seeckere mate waer ghenoemt / als sy maer niet op die mate verkocht werden / maer by den hoop in 't geheel / so behouden sy hare nature / en 't recht van aenwas / 't welck oock de Roomsche Wetten ordineren / en voorzaens ghebruyckelijck is.

L. Julian 6. si Titius fundum. D. de act. emt. & vend.

XIII. Het gheen wy van de aenspoelinghe ghesepdt hebben / dat moet oock van den verlaten Oever / en upt-ghedrooght ghedeelte van de Gracht verstaen werden/ dat die / daerse niet in-ghenomen zijn/ werden des genen / diese in-neemt: daer de Rivieren in-ghenomen zijn / des Volcx: en der particulieren als dan eerst / indien sy van 't Volck / oft van den genen die 't recht des Volcks aen hem heeft / hebben bekomen een Acker oft stuck Landts / welck tot aen de Riviere streckt / voor soo veel 't selfde soodanigh is.

XIV. Maer aenghesien wy ghesepdt hebben / dat het recht van een Eylandt wat anders is / als het recht van aenspoelinghe en aenwas / soo valt hier dickwils verschil / met welcker van beyden namen men het noemen sal / wanneer daer een ghedeelte des Landts wat upsteeckt / en met de naeste Landen alsoo te samen hanght / dat nochtans de tusschengheleghen blackte en laeghte met water over-loopen werdt: het welcke wy by ons dickwils sien ghebeuren / om de ongelijckheydt der plaetsen. In desen vallen de manieren en gebruycken verschepden: In Gelderlandt behoort tot de aenlegghende Landen / 't geen daer men met een gheladen Waghen toe-komen kan / midts de in-neminghe daer by komme. In 't Landt van Putten / alle 't gheen daer een Man te voet met een upt-ghetoghen Swaert kan berepcken. (1.) Het alder-natuurlijckste is / dat men het daer voor houde / dat het af-ghescheyden zy / daer men den meesten tijdt te schepe door varen kan.

[Vermeer-

[Vermeerderingh. (1.) Volghens de seer oude maniere der Volcken van Duytschlandt. Paulus Warnafredi schrijft van Autharis, der Longobarden Koningh: Tot de selfde (verstaet een Columne in de Zee) is Autharis te Paerde sittende, ghenadert, en heeft die met de spitse van sijn Lancie aengheroert, segghende: Tot hier toe sullen zijn de Landtpalen der Longobarden. Ghelijcke Historie vindtmen van een Lancie / welcke in de Zee geschoten zijnde / de Keyser Otto geseydt heeft / dat hy de palen des Rijcx in de Beltische Zee af-teyckende / by Saxo, *lib. 10.* en anderen.]

Oock en is niet min gebruyckelijck dese vraghe en verschil / tusschen den Prince die 't recht des Volcks ghebruyckt / en sijne Vasallen, die het ghebiedt wat minder als het opperste ontfanghen hebben. Het is ghenoegh bekent / dat alleen in de opdracht van 't ghebiedt / de aenwassinghen in de Rivieren niet begrepen en zijn. Maer staet waer te nemen / dat sommighe van dese Vasallen, te ghelijck met dat bepaelde gebiedt en ghesagh hebben verkreghen de Landen in 't gheheel oft gemeen / dat alleen uytgesondert zijnde / 't welck den particulieren toe-behoort / te weten / dat sulck Landt eertijdts den Prince oft den Volcke heeft toe-behoort / oft van den Prince bedijckt en drooghe ghemaeckt is. Ende in desen val en is daer niet aen te twijffelen / oft de Vasallen hebben dat selfde recht / 't welck het Volck / oft de Prince ghehadt heeft. Ende alsoo sien wy dat de Vasallen in Zeelandt / oock selfs die maer in civile saken alleen macht hebben te rechten / voor den gantschen hoop der Landen in 't ghemeen / den tribuyt betalen / welcken sy dan by ghedeelten van een yder particulier nae ghelegentheydt van der selfder besittinghen wederom vorderen. Van der soodanigher aenspoelingen / werdt den selfdigen gheen verschil ghemaeckt. Daer zijnder / welcken den stroom en Riviere selfs ghegheven is / welcke derhalven de Eylanden / 't zy van de slibber op-geworpen / oft datse uyt de Gracht / welcke de Rivier omloopt / gemaeckt zijn / en ontstaen / met recht voor de hare houden. Maer daer zijn andere / in welcker *investiture* en instellinghe gheen van beyden is begrepen / welckers saecke teghens den Fiscael qualijck staet / ten zy dan / dat oft de maniere en ghewoonte des Landts haer gunstigh zy / oft de langhdurighe achter-een-volgende besittinghe / daer by komende oock de andere daer toe vereyschte dinghen / haer eenigh recht verkreghen hebbe. Doch indien niet het ghebiedt / maer alleen het Landt haer te leen ghegheven is / moet men insien van wat nature het Landt zy / gelijck wy te vooren geseyt hebben. Want is het Lant een grens-weeringe / sal men houden dat den aenwas onder 't leen begrepen is / niet door bysonder recht van den Prince / maer door ghelegentheyt van 't Landt: want in sulcken ghelegentheyt soude de aenspoelinghe selfs tot voordeel van de Vrucht-ghebruycker strecken. XV.

L. item si fundi §. huic vicino. D. usufr.

De Romeynen / om te bewijsen dat het recht / 't welck sy gebruycken / natuurlijck is / pleghen dit ghemeyn segghen by te brenghen; het is de nature gelijckformigh / dat van yder saecke de voordeelen dien volgen / welcke de schade daer van draeght: en daerom / aenghesien de Riviere XVI.

dickwils van mijn Landt een stuck af-spoelt/ dat het billijck is/ dat ick des selfs weldaedt gheniete. Maer dien regul en heeft geen plaetse/ als daer de voordeelen ontstaen upt het gene/dat onse is: maer hier ontstaense upt de Riviere/ die vreemt is. Maer dats natuurlijck/ dat 't gheen verlozen gaet/ voor den Heere verlozen gaet. Eyndelijck/ dat het niet alghemeyn zy 't gheen sy by-brenghen/ bewijst selfs de exceptie en uytsonderinghe der bepaelde Landen/ welcke sy toe-laten: om nu te verswijghen/ dat het veeltijdts soo toe-gaet/ dat de Riviere den eenen verrijckt/ den anderen verarmt. Lucanus seydt:

d'Een vliedt en schouwt de Aerd', en wilse tot geen Heeren,
En d'andere gaet de Po door aenwas 't Landt vermeeren.

XVII. Oock 't gheen sy seggben/ dat de ghemeyne wegh en heyrbaen de aenspoelinghe niet en hindert/ en heeft geen natuurlijcke reden/ ten zy het Landt een particulieren toe-komt/ die schuldigh zy dien wegh te verlenen/ en lijden over 't sijne.

XVIII. Daer is oock een wijse van te verkrijghen onder die gene/ welcke tot het recht der Volcken behoozen/ door voort-teelinghe der Ghedierten. In welcke saecke/ 't gheen by den Romeynen/ en eenighe andere Volcken in-ghestelt is; [Daer mede accoordeert/ cap. 31. Caroli Calvi, *edicto Pistensi*. Van andere Volcken Wetten in dit stuck/ siet 't gheen hier voozen cap. 5. §. 29. van dit Boeck/ in den Text en aentepcheningen gesept is.] dat de vrucht den buyck sal volghen/ en is niet natuurlijck/ gelijck wy hier voozen gheseydt hebben/ als vooz soo veel als meesten tijdt de Vader onbekent is. Maer indien door schijnbare reden daer van beschepdt ware/ kan geen reden by-gebracht werden/ waerom oock niet de vrucht ten deele de Vader toe-behoozen soude. Want is seker/ dat/ 't geen gebozen werdt/ oock een ghedeelte des Vaders is. Doch oft de Vrucht meer van de Vader/ oft van de Moeder trecke/ werdt onder den Physicis en Naturalisten om gedisputeert. Plutarchus discoureert van dese saecke aldus: De nature vermenght de Lichamen der Sexe oft Gheslachten, op datse van beyde een ghedeelte nemende, 't selfde onder een menge, en beyden gemeen maeckte, 't gheen daer uyt gheboren werdt; sulcks dat gheen van beyden kan onderscheyden, 't welck het sijne, of 't welck eens anders zy. En sulcks zijn de oude Wetten der Francken en Longobarden nae-ghevolght. [Siet een plaetse hier toe dienstelijck by Galenus, *lib. 2. de semine*, en 't geen daer upt Athenæus verhaelt werdt. Chrysostomus over Ephes. cap. 5. Het zaedt vermengt zijnde, werdt de vrucht gheboren.]

XIX. Indien yemandt upt een vreemde stoffe eenigerhande soozte gemaeckt hadde/ wilden de Sabinianen, dat den ghenen/ welcken de stoffe hadde toe-behoozt/ de beheerschinghe daer over soude toe-komen: Proculus wilde daer-en-teghen/ datse dien toe-behoozen soude/ die 't sulcken gedaente gheven/ en tot sulcks ghemaeckt hadde/ en door hem hadde aenghevangen sulcks te zijn/ 't welck het te voozen niet en was: Men heeft in 't

in 't eynde de middel-meyninge tusschen beyden aengenomen/ te weten/ indien de stoffe tot hare voorige soorte weder konde keeren/ dat de Heere van de stoffe / de saecke hebben soude ; kondese niet / dan soude de ghene/ die de ghedaente ghemaeckt hadde / die behouden. Dit weder-spreeckt Connanus , en wil dat men dit alleen sal insien / oft de materie en stoffe meer waerdigh sy / oft den arbeydt daer toe gedaen/ soo dat 't geen van meerder waerde is/ 't geen van minder is / tot sich trecke door sijn overtreffen / door 't bewijs van die dingen / welcke oock van den Roomschen Rechts-gheleerden gheschreven zijn van toe-kominghe. Maer soo wy de natuurlijcke waerheyt aensien / ghelijck de Roomsche Rechts-gheleerden oock hebben verstaen / dat door 't onder-een-mengen van stoffen werdt ghemeenschap inghevoert / om dat de saecke natuurlijcker wijse gheen ander uptkomste konde vinden ; alsoo mede / aengesien de dingen bestaen uyt stoffe en ghedaente / als uyt hare deelen / indien de stoffe desen / de ghedaente geenen toe-komt/ volght / dat natuurlijcker wijse de sake gemeyn werdt nae advenant van de waerde / en prijs van een yder ghedeelte : want de ghedaente is een ghedeelte des wesens / en niet het gheheele wesen : Het welcke Ulpianus wel ghesien heeft / als hy seyde/ dat de ghedaente verandert zijnde / het wesen by-nae vergaen was. *Lib. 3. cap. 6.* *L. Julianus. §. sed si quis D. ad exhib. L. de eo exhibendo. §. si quis D. ad exhib.*

XX. Doch dat de ghene / welcke de stoffe ter quader trouwen aen sich tretten / de ghedaente verliesen / is wel niet onbillijck inghestelt / maer is tot straffe / en derhalven niet natuurlijck. Want de nature en schrijft gheen straffen voor / nochte neemt om geen misdaedt eygentlijck den eyghendom en beheerschinghe wech / al-hoe-wel natuurlijcker wijse die misdoen / eenighe straffe waerdigh zijn.

XXI. Maer dat tot voordeel van de meerder saecke de minder verkreghen werdt / op welck fundament Connanus steunt / dat's natuurlijck door de daet/ maer niet door 't recht ; en derhalven die Heer is voor een twintighste deel van de grondt ; blijft soo wel Heer / als die de neghenthien deelen heeft. En daerom 't gheen de Roomsche Wet ordineert van het toe-voegen om het overtreffen / en meerder in waerde of menighte zijn/ en in seeckere gheballen / oft in anderen oock kan inghestelt en gheordineert werden / dat en is niet natuurlijck / maer Burgherlijck / om ghevoeghlijcker de saecken te verhandelen en af te doen ; doch oock de nature strijdt daer niet teghens / om dat de Wet recht heeft om eyghendom en beheerschinghe te gheven. Doch daer en is naulijcks eenigh ander Tractaet van rechte / in welcke soo veele verscheyden meyninghen / en oock dolinghen en mislaghen der Rechts-gheleerden zijn. Want wie sal toe-staen / indien Koper en Gout onder den anderen vermenget zijn/ dat het een van het andere niet kan af-gescheyden werden / 't welck Ulpianus schrijft ; oft dat door soudeeringe oft t'samen-lijminge vermenginghe gheschiedt / 't welck Paulus dzijft ; oft dat het een andere gheleghenthept is met schrijven / als met schilderen / dat dit werdt moet het andere toe-vallen. *L. Idem si. D. de rei vend. L. si rem. §. idem D. eod. Inst. decer. div. & lit. & §. si quis.*

XXII. Dat het gheen geplant oft ghezaept is / den grondt volge / komt me-

de upt de in-gheſtelde rechten / waer de reden van is / dat die dingen upt den grondt gheboedet werden. Want daerom werdt ock in den boom onderſchepdt ghemaeckt / oft hy ock wortelen gheſchoten heeft. Maer het voedtſel van een ſaecke / welcke te voozen al in weſen was / maeckt alleen een ghedeelte daer van / en derhalven / gelijck booz den Heere van de grondt / eenigh recht tot de ſaecke ontſtaet upt het voedtſel / alſo mede en verlieſt de Heere van 't zaet / van de plante / van den boom / mede natuurlijcker wijſe ghewiſſelijck ſijn recht niet. Derhalven ſal hier ock ghemeenſchap plaetſe hebben / als mede niet minder in een ghebouw / wiens deelen zijn de grondt / en 't gheen daer op gebouwt is: want anderſins ſoo het gebouw beweeghlijck / en niet grondt-vaſt is / ſal de Heere van den grondt geen recht daer toe hebben / 't welck ock Scævola ſoo verſtaen heeft.

L. Titius D. de acqu. rer. dom.

XXIII. Dat de ghene die ter goeder trouwen een dingh beſit / alle de vzuchten die hy van dat goet ghetrocken heeft / ſich ſelven eyghenen ſal / ſulcks is mede niet natuurlijck / maer dit alleen / dat hy recht heeft om de onkoſten / die hy daer aen ghedaen heeft / en de behoozlijcke vozderlijcke moeyte te reecknen / en die te kozten aen de ghenooten vzuchten; Jae ock die noch booz-handen zijn / daer booz te behouden / indien hem anderſins gheen vergoedinghe en gheſchiedt. [Siet hier van *Speculum Saxonicum, lib. 2. cap. 46.* daer veel ſeer billijcke dinghen ſtaen.]

L. Sed & ſi § conſulvit. D. de petit. hæred.

XXIV. Het ſelfde ſchijnt men ock mach ſeggen van den genen / die ter quader trouwen beſitter is / daer gheen Wet van ſtraffe tuſſchen beyden komt. Paulus de Rechts-gheleerde ſeydt: Het is beleefder en beſcheydener, dat men ſelfs ock in den perſoon des Roovers acht gheeft op de onkoſten, want de Eyſſcher en moet uyt eens ander mans ſchade geen profijt ſoecken.

L. plane D. d. hæred. pet.

XXV. De laetſte wijſe van verkrijginge / welcke geſept werdt / upt het recht der Volcken te ontſtaen / is overleveringhe. Maer wy hebben te voozen gheſeydt / dat natuurlijcker-wijſe tot overbzenginge van beheerſchinge / gheen overleveringhe werdt vereyſcht; (1.) het welck ock de Rechts-gheleerde ſelfs in ſeeckere ghevallen bekennen / als in een ſaecke die geſchoncken werdt / met behoudinghe van het vzucht-gebzuyck; [a] oft ghem over-ghedzaghen / dieſe beſit / [b] oft gheleent zijnde / bewaert / [c] in't kreghen heeft / gaet nu ter tijdt ock den eygendom en beheerſchinghe over / [d] als van erffeniſſe van Legaten / [e] van ſaecken der Kercke / oft Godtvzuchtighe plaetſen / oft Steden gheſchoncken / [f] oft tot onderhoudinghe [g] van goederen / waer van een alghemeyn gheſelſchap op-ghe-recht is. [h]

a *L. quiſq. C. de donat.*
b *L. ſi ſerv. D de acqu. rer. dom.*
c *Inſt. de rer. div. § interd.*
d *L. cum hæredes D. de acq poſſ.*
e *L. à Titio D. de fortis*
f *L. ut inter. C. de ſ. ſ. Eccleſ.*
g *L. ſi docens C. de dono quæ ſub modo.*
h *L. 1. § 1. & l. 2. D pro ſocio.*

[Vermeerderingh. (1.) Ghewiſſelijck niet: ſiet de Wet der Wiſigothen / *lib. 5. tit. 2. cap. 6.* Dan ſchijnt de overleveringe waerachtigh te zijn / wanneer hy nu het ſchzift van ſchenckinge by heem heeft. En by den ouden Romeynen / de dinghen die verkocht wierden / werden volkomentlijck verzeemt dooz koper en ſchale / ſiet Varro, *lib. 4. de lingua Latina.* Feſtus Pom-

Pompejus, op 't woozdt Rodus. Ulpianus, *Instit. lib. 19.* Boëtius, *ad Topica Ciceronis.*]

Deſe dinghen hebben wy tot dien eynde aenghetey ckent / op dat niemandt vindende by de ſtichters des Roomſchen rechts / den naem van't recht der volckeren / terſtont daer dooz ſoude verſtaen dat recht / 't welck niet kan verandert werden: maer dat hy naerſtelijck onderſcheydde de natuurlijcke gheboden / van die ghene / welcke in ſekeren ſtaet en gheleghenthevdt natuurlijck zijn: Oock mede de rechten / welcke veelen Volckeren ghemeyn zijn / van die gene / welcke den bandt van het menſcheliick geſelſchap te ſamen houden. Doch ſoo moet men dat oock weten / indien dooz dit oneygentlijck genoemde recht der Volckeren / oock maer dooz de Wet van een Volck zy in-ghevoert een maniere van verkrijghinghe / ſonder onderſcheydt van Burgher oft Vzeemde / dat daer dooz oock den uytheemſchen recht gebozen werdt / en ſoo de Executie beſet werdt / dat daer oock uyt ontſtaet ſoodanighen ongheliick / welcke rechtvaerdighe oozſaecke tot oozloghe gheven kan. XXVI.

Het negende Capittel.

Wanneer de Rijcken en beheerſchingen ophouden.

I. Dat de beheerſchinge en het Rijck oft ghebiedt wech-ghenomen wert, als wech-ghenomen werdt die 't recht hadde, en gheen naevolger overigh en voor-handen is.
II. Dat alſoo mede gheſchiedt met het recht van een Familie, die familie uyt-gheſtorven zijnde.
III. Oock mede met het volck, als 't volck af-laet een volck meer te zijn.
IV. 't Welck gheſchiedt, wanneer de noodtſaeckelijcke deelen wech-genomen werden.
V. Oft oock het gheheele lichaem des volcks wech-genomen zijnde.
VI. Oft de gedaente, waer door het een volck is wech-genomen zijnde.
VII. Maer oock niet door veranderinge van woonſtede.
VIII. Oft door veranderinghe van regeeringe. Alwaer ghehandelt wert van de plaetſe, welcke den nieuwen Koningh, oft het vry-gemaeckte volck toe-komt.
IX. Wat men ſeggen ſal, ſoo eenige Volcken vereenight werden?
X. Oft wat men ſeggen ſal ſoo eenigh Volck gedeylt werde?
XI. Wien dat nu toe-behooren die dinghen, welcke des Roomſchen Rijcks eyghen gheweeſt zijn, en niet ſchijnen vervremt te zijn?
XII. Van het recht der Erfgenamen.
XIII. Van het recht des overwinners.

WY hebben genoegh daer van gheſpzoken / hoe dat oozſpzonckelijck de partículiere beheerſchinghen / en oock de Rijcken en Heerſchappijen verkregen werden / oock hoe datſe aen anderen over-gaen: Laet ons beſien hoe datſe vergaen en te niete werden. Datſe dooz verlatinge ophouden / dat hebben wy in 't voozby-gaen hier vooren aengheweſen / de wijl de wille ophoudende / de beheerſchinge niet langher en duurt. Daer is noch een andere maniere van ophouden / te weten / als het ſubject, oft die ghene wech-genomen werdt / in / en by welcken het Rijck oft de beheerſchinge was / wel verſtaende vooz de verzeemdinge / 't zy uytdzuckelijcke oft ſtilſwijgende / gelijck daer is in de ſucceſ- I.

successie van een die sonder Testamente gestorven is. Derhalven indien eenigh persoon / sonder te hebben ghegheven eenigh teycken van sijnen wille / sonder eenigh bloedtverwandt nae te laten / komt te sterven / soo vergaet en werdt te niet alle het recht dat hy gehadt heeft / en derhalven de Slaven (ten sy de menschelijcke Wet sulcks belette) sullen vry zijn; de Volcheren die onder sijn ghebiedt hadden ghestaen / sullen haers selfs Heeren werden / om dat dese dingen uyt hare nature niet immerlijck en zijn / ten sy datse van selfs hare vryheydt verlaten: Maer andere dingen behooren den genen toe / diese inneemt.

II. Het selfde moet men oock segghen / indien eenige Familie uyt-sterft / welcke eenigh recht hadde.

[Vermeerderingh. (1.) Als eertijdts de Deensche familie. Crantzius Vandal. *Lib. 8. cap. 23.* Van Rugen, de selfde Crantz. Vandal. *8. 12.* Der Usanchaniden in Persien / Leonclavius 16. voeght daer by / Leo, *lib. 2.* der Africanen van Taredento; en soo ghy wilt oock Ernestus Cothmannus, *Cons. 41. n. 1.* en volghens.]

III. Desghelijcks oock van het Volck. Isocrates heeft gesept / en naer hem oock de Keyser Julianus, dat de Steden oft Burgherschappen onsterffelijck zijn / dat is / konnen sulcks zijn / om dat / namelijck / het Volck is van die soorte der Lichamen / 't welck bestaet uyt dinghen die welcke van den anderen zijn / en niet aen een hanghen / en onder een naem staet / 't welck een gestalte heeft / soo Plutarchus spreeckt; en so Paulus de Rechtsgheleerde sept / eenen gheest. Doch die geest en gestalte in een Volck / is het gheselschap van een volkomen en volmaeckten Burgherlijcken omganck en ghesel schap / [Aristoteles, *4. Polit. cap. 2.* De Politie is het leven der Burgherschap.] wiens eerste voort-brenghen is het opperste gebiedt / den bandt / waer door de Republijcque te samen hanght; de lebendige geest en aessem / welcke soo veel duysenden scheppen en intrecken / als Seneca spreeckt. Doch dese door konst-gemaeckte Lichamen / hebben sich gantschelijck na de wijse der natuurlijcke lichamen. Het natuurlijcke lichaem en laet niet na 't selfde te zijn / als ist dat allencxkens de deelen eens veranderen / blijvende nochtans de selfde ghedaente / ghelijck Alphenus uyt de Philosophie discoureert. (2.) En derhalven moet men het ghevoeghlijck uytlegghen 't geen Seneca sept / dat niemandt van ons in sijn ouderdom de selfde is / die hy gheweest is in sijn jonckheydt / dat sulcks van de stoffe alleen verstaen werde / ghelijck Heraclitus gesept hadde / soo Plato in Cratylo aentreckt / [Oock Epicharmus by Diogenes Laërtius.] en Seneca ter ghesepder plaetse / dat wy in de selfde Rivière niet twee-malen in-duycken: het welcke Seneca alsoo verbetert: De selfde naem der Riviere blijft, maer het water is voor-by gheloopen. Gelijck mede Aristoteles, het Volck by een Rivière vergelijckende / sept / dat de Rivieren alle-tijdt de selfde ghenaemt werden / al-hoe wel dat alle-tijdt ander water daer in komt / en het andere wech loopt. Alsoo werdt oock het Volck / nae de meyninghe van Alphenus en Plutarchus, tot deser tijdt zijnde ghehouden voor 't selfde / dat over hondert Jaren gheweest is / hoewel nie-

De pace. L. Rerum.

D. usue. Ach. stat. ad Arat.

Senec. lib. 1. de Clem. c. 4.

L. proponebatur de judiciis. Epist. 58.

3. Politic. 2.

niemandt van die nu en leeft: Soo langhe als die ghemeenschap die een Volck maeckt, en met onderlinghe banden verbindt aen den anderen, het recht van hare eenigheyt bewaert; 't welck des selfden Plutarchi woorden van dese saecke zijn. En hier uyt is ontstaen de maniere van spreecken; dat wy het Volck / 't welck nu is aenspreckende / den selfden toe-schrijven die dinghen / welcke voor eenige hondert Jaren dien Volcke weder-baren zijn / als by de Histori-schrijvers te sien is / als mede in de Heylighe Schrift / als Marc. 10. 3. Joh. 6. 32. en cap. 7. 19. 22. Actor. 7. 38. [Doet hier by / Matth. 23. 35. Actor. 3. 22. 1. Corinth. 15. 52. 1. Thess. 4. 17.] Alsoo by Tacitus, Antonius Primus, dienende onder Vespasianus, vermaent de Soldaten van 't derde Regiment van de oude daden / hoe sy onder M. Antonius de Parthen, onder Corbulo de Armeniers te rugghe ghedreven hadden. Het is dan uyt haet / en niet uyt waerheydt / dat by den selfden Tacitus Piso ontkent / dat de Athenienscrs te synen tijde gheen Athenienscrs en waren / als welcke voor soo veel nederlaghen uytgedelght waren / maer een schuym van Natien. [Ter contrarien spreeckt van de selfde Athenienscrs Julianus in Mesopogene.] Want die uytterlijcke toevallinge hadde mogheliick van de waerdigheyt wat vermindert / maer en hadde geen ander Volck ghemaeckt. En daer van en is hy selfs niet onwetende geweest / als hy selfs die Athenienscrs van synen tijdt de oude dinghen / welcke sy ongheluckelijcken tegens de Macedoniers / wreevelijck tegens haer eyghen Volck bedreven hadden. Maer ghelijck de veranderinghe der kleyne deeltjens / niet en maeckt dat 't Volck soude ophouden 't selfde Volck te zijn / welcke het ghewees is / selfs niet in dupsent en meer Jaren; alsoo kan oock niet ontkent werden / dat het kan gheschieden / dat een Volck te niete kome en vergae. En sulcks geschiedt op tweederley wijse: door vergaen van het lichaem / oft vergaen van de ghedaente oft gheest dien ick gheseydt hebbe.

[Vermeerderingen. (1.) Seneca, *Epist. 102.* Daer zijn sommige Lichamen aen malkanderen ghehecht, en vast zijnde, als der Menschen: sommighe te samen in een ghevoeght als een Schip, Huys, en eyndelijck alle die welcker deelen verscheyden zijnde, door t'samen-passinge in een zijn ghedwongen: sommighe uyt van den anderen staende deelen, welcker leden als noch van den anderen af-gescheyden zijn, en op haer selven bestaen, als een volck, een Heyrkracht, een Raede. Dese dinghen zijn ghenomen uyt Achilles Statius, wiens woorden op Aratus dese zijn / genomen uyt dien Conon, wiens intentie is Coma Berenices: De Mathematicus Conon heeft waer-ghenomen, dat lichamen ghenaemt werden, die op eenen toon en ghevolgh een zijn: nu is die toon de gheest, 't welck het lichaem by een houdt. Doch te samen-gehechte, welcke niet op een toon te samen ghevoeght zijn, gelijck een Schip, een Huys: want een Schip bestaet uyt veel plancken, en een Huys uyt veel steenen: die van den anderen elck bestaen, als een reye: en dese zijn oock tweederley onder sich verschillende; want sommighe zijn uyt lichamen die bepaelt zijn, en welcker ghetal licht is te verstaen; sommighe uyt on-eyndelijcke, als een volck. Het blijckt dat hier uytghenomen zijn die dingen /

Hist. 3.

welcke Pompenatius heeft/ *l. Remm. de usurp. & usucap.* En 't geen Paulus sept/ dat een Beeldt door eenen Gheest werdt te samen ghehouden / *l. in rem §. item.* Daer hy van ghelijcken onderscheydt stelt/ tusschen lichamen die te samen hanghen / en die uyt van een-staende bestaen. Andere ghebruycken dese sprake mede. Philo de Mundo: *Tenor*, de toon, is de gheest sich in hem selven weder omwendende. Item: De *tenor* oft toon is een gheestelijcke t'saem-hanginge, een bandt die niet en is onlosbaer, maer swaerlijck om te ontbinden. Stet oock Boëtius, *1. Arithmeticorum.* En neemt in acht/ als wy van 't Volck spreckende / Hexin oft Spiritum noemen / dat wy door dan niet nemen op sijn scherpste en enghste / als Conon ghedaen heeft / maer by eenigerhande ghelijckenisse / welcke wy ooch dan ghebruycken / als wy het Volck een lichaem noemen. Alphenus noemt desen gheest / de ghedaente van een saecke / *in l. proponebatur. D. de Judiciis.*

(2.) Alphenus gheeft daer van een Exempel ter nu ghesepder plaetse/ van een Schip. En Ulpianus, *in l. quod tamen D. quibus modis ususfructus amittatur.* Sy seggen dat het selfde Schip is / indien 't by gedeelten vermaeckt is: maer anders / indien 't ontsloopt/ en weder t'samen gheset is. *L. qui res §. Arean. D. desolutionibus.* Plutarchus in Theseus: Het Schip daer in Theseus met de uyt-gheleesen jonghe manschap heen ghevaren, en behouden weder-ghekomen is, bequaem tot dertigh riemen, hebben de Athenienssers bewaert tot de tijden toe van Demetrius Phalerensis, uytnemende de houten die door ouderdom vermolsemt waren, en andere in de plaetse in-voeghende, soo datse te samen hinghen, waer uyt dit Schip ooch een Exempel geworden is den disputerenden Philosophen, over die vraghe, welcke ghenaemt werdt van de aengroeyende dingen, in welck verschil, d'een seyt dat dit Schip tot de laetste tijden toe is het selfde geweest, en andere ontkennen sulcks. In dit verschil van den Philosophen verhandelt / hebben de Rechts-gheleerde het voorsichtelijck ghehouden met de partije die jae daer toe sept: En Tertullianus, seer ervaren in de Rechten / in 't Boeck van de opstandinghe des vleesches / sept: Een Schip door storm-windt verstroyt, oft door vermolsemen ontdaen zijnde, alle leden weder aenghebracht en verstelt zijnde, hebben wy gesien dickwils wederom 't selfde te zijn, ooch roemende met den naem en titul van herstellinghe, te weten / soo langhe den kiel noch blijft: en soo moet het woordt resoluta, ooch ghenomen werden in Pauli woorden/ *l. inter stipulantem §. sacram. D. de verb. oblig.* En sulcks bewijsen de voorgaende woorden by Tertullianus, en de volgende by Paulus. Philo de Mundo: Want wiens deelen vergaen, dat en is geen onderganck onderworpen, maer wiens deelen te ghelijck alle-te-samen en op eenen tijdt vergaen.]

IV. Het lichaem vergaet / oft door wech-neminge van alle de deelen/ sonder welcke het lichaem niet kan bestaen / oft door wech-neminghe van het wesen eens lichaems. [*Servius in Fuldensibus excerptis ad 1 Æneidos*: op tweederley wijse werdt een heyrleger vernietight, oft door doodt-slaen, oft door verstroyen.] Tot de eerste wijse behooren die Volcken / welcke over Zee wech ghevoert zijn / als de Atlantische volcheren / soo Plato ghetuyght/ en andere / van welcke Tertullianus vermelt; [Myunta-by Vitruvius; Helice

Lib. de Tall.

lice en Buris, by Paulanias, Strabo, Seneca, *Natural. queſt. lib. 5. cap. 13. en 32.* en in Anthologia.] ook die ghene / welcke een aerdtbevinghe / oft dooz een klove der aerden gantsch verslonden zijn / van welcke by Seneca, Ammianus, Marcellinus en anderen / Exempelen zijn: en die van selfs haer selven verdelght hebben / als de Sidoniers en Saguntinen. Plinius seydt / dat uyt het oude Latium drie-en-vijftigh Volckeren vergaen zijn / sonder eenigh teycken oder te laten. En oft uyt sulck een Volck soo weynige overigh waren / dat sy gheen Volck konden maken? Als dan kan in sulck een Volck noch bestaen die beheerschinghe / welcke het Volck heeft op de wijse van particuliere / maer niet 't welck een Volck / als een Volck zijnde / toe-komt; 't welck men ook van een Collegie en gheselschap moet ghevoelen.

Epiſt. 92. Lib. 19. rerum geſtar. Diodor. 16. Bibl. L. ſi-cut. ult. D. quæ cuiuſq. univerſ. L. in bello. §. ſi plurium. D. de capt.

V. Het wesen eens lichaems werdt wech ghenomen / indien het Volck / oft van selfs / om pestilentie / oft om oproer van het gheselschap en ommeganck afwijckt / oft door gheweldt alsoo van den anderen ghetoghen werdt / dat het niet en kan te hoop en by een komen oft vergaderen / het welck in de Oorloghe somwijlen gheschiedt. [Philo in 't nu ghenoemde Boeck de Mundo: Die uyt van een ghestanden dinghen zijn, als Cudden, grof Vee, Heyrkrachten, niet min als lichamen uyt t'samen-gebonden deelen in een ghedronghen, vergaen door scheydinghe en ontbindinge. Siet 't gheen van een Schip hier boven gheseyt is.]

Ariſtot. 3. Polit. 11.

VI. De ghedaente vergaet en werdt tot niet / wanneer oft alle / oft de volmaeckte gemeynschap van recht wech-genomen werdt / het zy datse / oft yder voor haer persoon elck voor hem selven geraecken in slavernye / gelijck de Myceneen van den Argiven, de Olynthiers van Philippus, de Thebanen van Alexander tot Slaven verkocht zijn / de Brutii van den Kommeynen tot ghemeyne Slaven voor den dienst der Gemeynte verkocht; oft datse hare persoonele vryheydt behoudende / van 't Rijck en alle ghebiedt ontbloot werden. Soo verhaelt Livius van Capua, dat de Kommeynen goedt gebonden hebben / dat die plaetse als een Bleck soude betoomt werden / datter geen lichaem van Burgerije / noch Raedt / noch vergaderinge en by-een-komste des gemeynen volcks / noch Magistraten wesen souden / maer een menighte sonder publijcquen Raedt / sonder ghebiedt / der welcker een Overste van Romen gesonden / soude recht spreecken. (1.) Daerom Cicero seydt in de eerste Oratie tot het Volck tegens Rullus, dat tot Capua gantsch geen schijn noch gelijckenisse van gemeyne regeeringhe ghelaten is. [Severus heeft die van Alexandrien recht van Raedts-Heeren en Schepenen gegeven / die te voozen sonder publijcquen Raedt onder een Recht-spreecker geleeft hadden.] Het selfde moet men houden van de Volcken / welcke onder fozme en gestalte van Provintien des Roomschen Rijcks gebracht waren: Als mede van de gene / die onder 't gebiedt van een ander volck gekomen zijn. Soo is Byzantium van Severus onder Perinthus, [Siet Xiphilinus, in 't leven van Severus, Herodianus, *Lib. 3.* en doet daer by 't gheen hier nae / *Lib. 2. cap. 21. §. 7.* volght.] en Antiochia van Theodosius onder Laodicæa gestelt: [Siet Zonaras.]

Liv. 26.

Theod. 5. Hiſtor. eccleſ. 9. Zon. in Valent. & Theo. Herod. lib. 5. Hiſtor.

[Vermeerderingh. (1.) Siet Festus op 't woort *prefectura*. Vellejus, *lib. 2.* Desen is het recht weder-gegeven ontrent 152 jaren/ nae dat in de Punische Oorloghe Capua van den Romeynen in forme van een *prefecture* was gebracht. Voeght hier by de exempelen by-gebracht / *Lib. 1. cap. 1. §. 8.* in den Text en Annotatien.]

VII. Maer by al-dien het volck van woonstede verandert / 't zy uyt eyghener beweginge / om hongers wille / oft andere quaden en ongemacken; oft oock door dwangh / als het volck van Carthago in de derde Punische Oorloge/ soo lange die gedaente/ daer van ick gheseydt hebbe / blijft / soo en laet het niet een Volck te wesen/ [als de Geloi, over-gebracht na Phiatida: Diodorus Siculus.] en noch veel minder / indien maer der Stadts muren af-geworpen zijn. Derhalven als om de vrede van Grieckenlant te bezweeren/ de Lacedemoniers dreven / dat men niet behoorde toe te laten/ de Messeniers, om dat de muren van die Stadt af-gebroken waren / is in die saecke van 't gemeen der Bondtgenooten sententie tegens haer uyt-gesproken.

Florus lib. 2. cap. 15.

Plutarch. Agesilao.

VIII. Daer en is oock niet aen-ghelegen / hoe een Volck geregeert werdt/ 't zy door Coninghlijcke / oft van veelen / oft oock door 't ghebiedt van de gantsche menighte. Want het is het selfde Roomsche volck onder de Coningen / Burgermeesteren / en Keyseren. Jae / al ware dat het met het alder-volmaecktste Souberaine gebiet geregeert werde/ sal't Volck het selfde zijn/ welck het te voren was/ als het sijns selfs Meester was/ als een Coningh daer over regeert/ als hooft van dat Volck / en niet als hooft van een ander Volck. Want het ghebiedt / welck in de Coningh is / als in het Hooft / blijft in het Volck als in een gheheel / wiens ghedeelte het hooft is: en derhalven de Coningh/ die verkoren was/ oft des Coninghs familie verstorven zijnde / soo komt het recht van gebiedt en regeeringhe wederom aen het Volck / als hier voren van ons bewesen is. Ende behoeft my hier niemandt Aristoteles teghen te stellen / welcke sept / dat de forme der ghemeyne regeeringhe verandert zijnde / de selfde Burgherschap niet en blijft / ghelijck / sept hy / de toon en harmonie der Musijcque verandert werdt / als men van de Dorische wijse wijckt tot de Phrygische. Want men moet weten / dat van een saecke die door konst werdt te weghe ghebracht / veelderhande soorten konnen zijn / ghelijck een regiment Soldaten een ander ghestalte heeft / voor soo veel als het geregeert wert / en een ander / voor so veel als het ten Oorloge dient/ en strijdet. Alsoo ist een ghedaente der Burgherschap / de gemeynschap en ghesellighevdt in recht en ghebiedt: de andere is / het onderlinge inzicht / welcke de ghedeelten tot malkanderen hebben / die regeeren / en die ghe regeert werden: dese laetste behoort tot de Politie, en werdt van den Policus verhandelt: de eerste soorte wert verhandelt van den Rechtsgheleerden. Het welcke selfs Aristoteles niet is onbekent gheweest / dewijl hy alsoo daer by sept: Maer oft men de forme van regeeringhe verandert zijnde, de schulden oock betalen sal, is een andere overleggynghe, te weten / behoort tot een andere kunst / welcke Aristoteles met de Politica

2. Polit. c. 3.

en

en regeer-kunst niet en vermenghet / om selfs niet te doen 't gheen hy in anderen bestraft / namelijck / van d'een soorte van verhandelinghe tot een andere over-springhende. Een Volck en laet niet schuldigh te blijven het geldt / als het een Coningh over sich heeft gestelt / 't welck het noch by zijnde / schuldigh was: want het is noch het selfde Volck / en behoudt noch de beheerschinghe over die dinghen / welcke des Volcks te voozen gheweest waren / jae behoudt oock noch het gebiedt over sich selven / hoewel 't selfde nu niet van 't lichaem / maer van het hooft staet te gebruycken / en in 't werck te stellen. Daer uyt dan berepde antwoozt vaerdigh is / op dat verschil / welcke met der daedt en wercken somtijdts ghedreven is / op wat plaetse in de vergaderinghe die moet sitten / welcke het hooghste gebiedt bekomen heeft over een Volck / dat te voozen by was / namelijck / op de plaetse daer 't Volck selfs soude sitten / gheljck in de vergaderinghe van de Amphictiones, sat Philippus, Coningh van Macedonien / in de plaetse van die van Phocea: alsoo ter ander zijden sal een vrije Volck beslaen de plaetse die des Coninghs was gheweest.

IX. By aldien tot eenigher tijdt twee Volckeren vereenight werden / sullen sy als dan hare rechten niet verliesen / maer onderlinge gemeyn maken / (1.) gheljck eerst der Sabinen, daer naer der Albanesen recht op den Romeynen over-ghestoz is / en is een Burgherschap ghewozden / gelijck Livius spreeckt. Het selfde moet men oock houden van alsulcke Coninghrijcken / welcke niet alleen dooz verbondt / oft daer dooz datse beyde een Coningh hebben / maer dooz een ware eenighevdt te samen gheboeght zijn. [Soo zijn uyt de Celten en Iberen gekomen de Celtiberi, als Diodorus vertelt. Indien 't u gheleghen is / siet van dese materie Reinkingius, *lib. 1. Class. 4. cap. 17. n. 95.* en 't gheen daer aenghetoghen werdt.] *Lib. 1.*

X. In teghendeel ghebeurt het oock / dat 't gheen te voozen een Burgerschap was / ghedeelt werdt / 't zy dooz onderlinghe bewilliginghe / oft dooz Oozloghs-gheweldt / gheljck het lichaem des Persischen Rijcks ghedeelt is onder de naekomelingen van Alexander. Als sulcks gebeurt / soo ontstaen in plaetse van een / meer opperste heerschappijen met hare recht over yder ghedeelte. Doch indien daer noch yets ghemeen blijft / dat sal in 't ghemeen moeten geregeert werden / oft behoozlijck na yders ghelegenthevt ghedeylt. Ende hier onder moet men oock reeckenen die afwijckinge / welcke geschiedt met bewilliginghe / om nieuwe woonsteden en Colonien te planten: want alsoo ontstaet mede een nieuw Volck / dat sijns selfs Heer en Meester is. Want sy en werden niet als slaven uytgelaten, maer op dat sy gelijcke recht mogen ghebruycken, seydt Thucydides. De selfde verhaelt / dat de tweede Colonie van de Cozinthiers naer Epidamnum is gheboert / op datse in ghelijcke recht met haer staen souden. [Blijvende nochtans den Moeder-steden / booz-behouden de schuldige eerbiedinge / van de welcke wy gehandelt hebben / *Lib. 1. cap. 3. §. 21.* Curtius, *Lib. 4.* De Tyriers hebben Carthago ghebouwt, en zijn van haer doorgaens als hare Ouderen ge-eert.] De Koningh Tullus seydt by Dionysius Halicarnassensis: Dat de Moeder-steden, welcke anderen tot nieuwe wooningen *Lib. 1.* *Lib. 3.*

ningen uyt-ghelaten hebben, over die Colonien en voortplantingen souden gantschelijck regeeren, als nae het recht der nature, sulcks achten wy noch waerachtigh, noch billijck te zijn.

XI. Het is oock een vermaerde vrage by den Histori-schrijvers en Rechts-gheleerden/ wien die dinghen nu toe-behooren/ welcke eertijdts tot het Roomsche Rijck behoort hebben. Veele willen dat die behooren tot het Duytsche Rijck/ soo men 't eertijdts noemde/ of soo men 't nu noemt/ Keyserdom/(doch hoe men't noemt/ en wat naem van beyden men geeft/ dient ter saecken niet:) en verdichten sich/ ick en weet niet wat voor een *surrogatie* en instellinge in de plaetse/ daer nochtans genoegh bekent is/ dat groot-Duytschlandt/ welck over den Rhijn gheleghen is/ in 't gheheel den meesten tijdt buyten het begrijp des Roomschen Rijcks gheweest zy. My en dunckt niet datter te presumeren staet eenige veranderinge oft overdraginghe/ ten zy dat sulcks met gewisse documenten bewesen werde. Daerom segge ick/ dat het Roomsche Volck als noch het selfde is/ 't welck het eertijdts was/ hoewel vermenght door toe-komen van vreemde en uytheemsche; en dat het Rijck en ghebiedt by 't selfde Volck ghebleven is/ als by het lichaem/ daer in het zijn/ en leven soude. Want al het gene dat het Roomsche Volck eertijdts met recht heeft moghen doen/ eer dat de Roomsche Keysers regeerden/ dat selfde recht om sulcks te doen/ heeft het oock ghehadt/ nae dat yder Keyser ghestorven was/ en datter noch geen ander en was. Jae selfs de verkiesinghe eens Keysers quam het Volck toe/ en is ettelijcke malen van 't Volck door sich selven/ oft door den Raedt sulcks gheschiedt en in 't werck ghestelt. (1.) En de verkiesinghen/ welcke nu van dese/ nu van die Legioenen en Regimenten der Soldaten gheschieden/ en waren niet van waerde uyt het recht der Legioenen (want in een swevende en swervende naem konde geen seecker noch ghewisse recht zijn) maer door goedt-kenninghe en toestemminge van 't volck. Waer mede niet en strijdt/ dat door de Constitutie van Antoninus, sy alle en yder een/ soo veel alsser in de Roomsche werelt waren/ Borgers van Romen gheworden zijn. Want door die Constitutie hebben de Onderdanen des Roomschen Rijcks verkregen die rechten/ welcke eertijdts hadden de Colonien, en geprivilegieerde steden/ en de Provintien die den Tabbaert droeghen/ dat sy tot staten van eeren konden geraecken in bedieninghen/ en 't recht van de Quirites ghebruycken: Maer niet dat onder andere Volcken soo wel/ als by het Volck der stadt Romen/ de Fonteyne en Springh-born des Rijcks wesen soude/ (2.) 't welck in de macht der Keyseren niet en was om te wege te brengen/ die niet en konden veranderen de wijse van het Rijck te hebben/ noch de oorsaecke van 't selfde. Noch dat daer nae de Keysers liever tot Constantinopolen/ als tot Romen hebben willen woonen/ en vermindert gantsch niet van 't recht des Roomschen Volcx: Maer oock doen ter tijt heeft het gantsche Volck de verkiesinge tot Constantinopolen van een gedeelte van haer ghedaen/ goet gekent en van waerden verklaert/ waerom oock Claudianus die Byzantijnsche, Quirites noemt:

En

En heeft geen slecht bewijs en gedenck-teken van sijn recht behouden/in (3.) de prærogative van haer Stadt / in de eere van 't Burghermeesterschap / en andere dinghen meer. Derhalven alle het recht / 't welck de ghene hadden die tot Constantinopolen woonden / hebben konden / om een Roomsch Keyser te verkiesen / dat hingh aen den wille van het Roomsche Volck ; en als sy teghens de meyninghe en het gebruyck des Roomschen volcks (4.) sich hadden ghestelt onder het ghebiedt van een Vrouwe / Irene, [aen de selfde oock eedt doende / soo Zonaras seydt.] om andere oorsaecken nae te laten / soo heeft het Roomsche Volck met recht die concessie en toe-latinghe / 't sy datse uytghedruckt oft stil-swijgende was / weder-roepen / en op sich selven een Keyser verkozen / oock door de stemme van haren eersten Burgher / dat is / haren Bisschop (gelijck mede in de Jodische Republijcque/als daer geen Coningh was/ de hooge-Priester de eerste persoone was/) verklaert en upt-geroepen. Welcke verkiesinghe personeel gheweest is op Carolus Magnus, en eenige sijne Successeuren : de welcke selfs oock haer ghebiedt / 't welck sy hadden over de Francken/ als oock over de Longobarden / sorghvuldelijck hebben onderscheyden / van het recht des gebiedts over de Romeynen / als zijnde door een nieuwe oorsaecke verkreghen. [Siet de Synode Pontigenensis *inter capitula* Caroli Calvi : En Paulus Æmilius, *lib.* 3. van Carolus Magnus.] Daer naer het Volck der Francken gedeylt zijnde in Westersche/ welcke nu Vranckrijck besitten / en Oostersche / welcke Duytslandt en Alemanien in-hebben/ (5.) (Frisigensis noemtse twee Rijcken der Francken) als het Oosterssche Volck door verkiesinghe hadde aenghevanghen sich Coninghen te maken (want tot dier tijdt toe hadde de successie der Franckische Coninghen / als der Vaderlijcke maghen successie/ gestaen aen de stemmen des Volcx) [Soo Priscus aentecken in *excerptis legationum*, en Reginon op 't Jaer 1316. Carolus Magnus in sijn Testament : Indien daer een Soon zy van een deser drie Sonen.] heeft het Roomsche volck goet ghevonden / op dat het een sekerder bescherminghe en toeversicht hebben mochte / geen eygen Coningh over sich te stellen / maer dien/ welcken de Duytschen hadden over haer gestelt / doch alsoo / dat het aen sich behielt eenigh recht / om de verkiesinghe te moghen goedt kennen / oft verwerpen / door soo veel / namelijck / als haer die saecke mochte raecken. [Dit's een sekere saecke / en rondelijck betuyght van Wibbo, in't leven van Conradus Salicus.] Dese toe-stemminge placht mede door den Bisschop verkondight / en met bysondere krooninghe solemnelijck betuyght te werden. Derhalven door verkiesinge der seven Princen/ die't lichaem van Duytslandt representeren/ heeft de ghene die van haer verkozen is / recht om te regeeren over de Duytschen nae hare manieren : doch uyt de goedt-kenninghe des Roomschen Volcks / werdt de selfde Roomsch Coningh oft Keyser / oft soo de Histori-schrijvers dickwils spreecken / Coningh des Rijcks van Italien / (6.) ende onder dien titul heeft hy onder hem / alles wat het Roomsche Volck toe-behoort heeft/ en niet/ 't sy door accoorden/ oft in-neminghe der verlaten dinghen / oft

recht

recht van overwinninghe / onder het ghebiedt van andere Volcken ghekomen is. Daer uyt dan mede dit lichtelijck kan verstaen werden / door wat recht de Roomsche Bisschop / wanneer daer geen Keyser is / de investituren en instellinghen in des Roomschen Rijcks Leenen gheeft / om dat hy / namelijck / onder het Roomsche volck / tot sulcker tijdt wy zijnde / de eerste en opperste plaetse in heeft. [Te weten / gelijck in 't Duytsche Rijck de Pfaltz-grave / en Saxen als des Rijcks Vicarisen, by gedeylde beurten en gedeelten. Siet Serranus in 't leven van Ludowijck de XII.] Want die dinghen / welcke het lichaem toe-behoorden / plegen door de eerste persoon in den name van 't lichaem verricht te werden / gelijck wy oock elders gesept hebben. [Want oock in't Coningrijck van Polen / soo lange daer gheen Coningh is / beslaet de Aerdtz-bisschop van Gnesnen des Coninghs plaetse / sit in des Coninghs stoel / als de eerste onder den Stenden. Philippus Honorius in sijn discours van het Rijck van Polen.] Oock en heeft Cynus en Rainerius niet onrecht geschreven / dat / indien de Roomsche Keyser door sieckte oft gevancheniſſe wierde verhindert het Rijck te bedienen / dat hem van het Roomsche volck selfs een Substitupt soude moghen gheghéven werden.

[Vermeerderingen. (1.) By Dion, Spartianus, Capitolinus, Lampridius, Vopiscus, vindt men doorgaens Exempelen van verkiesinghen door den Raedt ghedaen / oft goet-ghekent in Adrianus, Pertinax, Julianus, Severus, Macrinus, Maximinus, Balbinus, Aurelianus, Tacitus, Florianus Probus. Door Aurelianus is het Rijck ses Maenden geweest sonder Prince / en hebben de Soldaten etteliicke malen de verkiesinge van eenen aen den Raedt gheprœsenteert. Door het recht van den Raedt is een treffelijcken Brief van Albinus, by Capitolinus; en een Brief van den Raedt door de Gordianen. Macrinus in sijn Oratie: Sy hebben het Rijck my op-gedragen, waer van ick ondertusschen, ô Vaders des Raedts, de Vooghdye aen-neme. Ick sal het Rijck behouden, indien u-lieden mede sal behaghen 't gheen den Soldaten goet ghedacht heeft. De Keyser Tacitus sept by Vopiscus, in 't leven van Probus: My heeft ghewisselijck den Raedt Prince ghemaeckt, naer de voorsichtige wille van de heyrkracht. By den selfden Vopiscus sept Probus: Het is, ô Raedts-heeren, voorleden Iaer recht en wel-ghedaen, dat uwe voorsichtigheyt der Werelt een Prince heeft ghegheven, en dat uyt u-lieden, die zijt Princen der werelt, en alle-tijdt gheweest zijt, en in uwe Nakomelingen wesen sult. Majorinus schrijft aen den Raedt in Novellis: Bekent, ô Raedts-heeren, dat ick door goedt-vinden van uwe verkiesinge, en verordeninge van het kloeckmoedige heyr-leger Keyser geworden ben.

(2.) By Herodianus vermaent den Raedt de Provintien voor Gordianus: Den Romeynen onderdanighte zijn, welcke van oudts het Rijck toebehoorde, welcke de andere volcken door oude recht, liefde en gehoorsaemheydt bewijsen. By den selfden sepdt Maximinus in sijn aenspraeke aen de Soldaten: Want dit Rijck en is geen besittinghe van een Man alleen, maer van oudts af ist de saecke des Roomschen volcks; in dese Stadt bestaet het geluck van het Prinsschap, maer wy, ô! Soldaten, zijn met u-lieden daer toe verko-

verkoren, dat wy de dinghen, die tot het Rijck behooren, souden beſorghen ende beſchermen. Claudianus van de Stadt Romen:

De Moeder van het Recht, en Moeder van 't Gheweer,
Die wijdt ſtort haer ghebiedt door alle Landen heer.

(3.) Zonaras ſeyt / dat Romen de voor-tocht en 't oudtſte recht behouden heeft / om dat het Rijck van daer ghekomen was. Ammianus, *lib. 14.* van Romen / nochtans werdt ſy door alle deelen, ſoo veel als daer zijn, als Vrouwe en Coninginne aenghe ſien. Claudianus, als Honorius tot Ravenna was:

Wat's de oorſaeck dat de Macht nu buytens huys moet ſtaen,
En dat het Keyſerdom moet achter lande gaen?

Ock moeſt een van beyde Burghermeeſteren zijn upt de Stadt Romen / en die hadde noch de eerſte plaetſe / ſeydt Procopius in ſijn ſecrete Hiſtorie.

(4.) Nero by Tacitus, *lib. 4. Annal.* beſchuldight ſijn Moeder / Datſe gehoopt hadde de ghemeynſchap des Rijcks te bekomen, en dat de Soldaten en Compagnien van de Lijf-gaerde aen een Vrouwe den eedt doen ſouden, en met eenen de ſchande des Raedts en des Volcks. Priſcus in de Extracten der Geſantſchappen: Want het Prinſſchap des Roomſchen Rijcks behoort niet den Vrouwen, maer den Mannen toe. Lampridius, nae de doodt van Heliogabalus: Voor allen was verboden, dat niet tot eeniger tijdt een Vrouwe ſoude in den Raedt ghebracht werden, en dat diens Hooft ter hellen verweſen en verdoemt ſoude werden, die ſulcks ſoude doen. Trebellius Pollio ſeyt Heronnianus: Zenobia haer ſelven het Rijck aenmatigende, heeft langer als ſeven Vrouw betaemde, de Republijcque in-gehouden.

(5.) Siet Withkindus, *Lib. 1.* En aldaer de aenteyckeningen van Meyboom: En aldaer het verdragh van Carolus en Henricus, nae de gevantkentiſſe van Carolus Calvus: En daer over de Notulen van Iacobus Sirmundus, een Man van groot oordeel en gheleertheydt. Het Weſterſche Franckrijck noemt Weibo het Latijnſche / om dat aldaer de Romeynſche ſpraecke in ghebruyck was / gheljchſe als noch doet / daer de Over-Rhijnſche Volcken de Duytſche ſpraecke gebruyckten.

(6.) Alſoo noemt de Paus / in den Ban van Henricus, onderſcheydelijck / het Duytſche en Italiaenſche Rijck / *Teutonicum & Italiæ*, 't Rijck van Duytſchlandt en van Italien. Siet het Privilegie van Ottho, gegeven aen Alderamus, van Meyboom uptgegeven / nae de Sariſche ſaecken van Withkindus: En Crantzius Saxonic. *Lib. 5.* in den eedt van Otto, welcke Gratianus inghebracht heeft in ſijn Diſtinctie 63. In Romen ſal ick gheen bevel noch ordinantie maecken, van alles wat u (Paus) oft de Romeynen aengaet, ſonder uwen raedt.]

Het is een gewiſſe recht / dat de perſoon van de Erfgenaem / voor een XII.

ſelfde perſoon met den overleden ghehouden werdt / voor ſoo veel als aengaet de verbolginghe van de publijcque / als particuliere beheerſchinghe.

XIII. Doch hoe verre de Overwinner den overwonnen ſuccedere / ſal hiernaer onder de werckingen des Oorloghs verklaert werden.

Het thiende Capittel.

Van de verbindinge welcke uyt beheerſchinge ſpruyt.

I. De verbindinghe van een vreemde ſaecke aen haren Heere weder te gheven, van waer die heer-komt, en hoedanigh datſe zy.
II. De verbinteniſſe van weder te gheven, 't geen yemandt heeft ghewonnen met eens anders goedt: welcke met veel exempelen werdt verklaert.
III. Dat de gene die ter goeder trouwen yets beſit, niet gehouden is weder te geven, indien de ſaecke vergaen is.
IV. Dat de ſelfde gehouden is uyt te keeren, de vruchten die voor-handen zijn.
V. Oock die verteert zijn, ten ware hyſe anders niet ſoude verteert hebben.
VI. Maer niet die, welcke hy verſuymt heeft in te vorderen.
VII. Dat hy deſghelijcken niet gehouden is weder te geven, een dinck, welck hy een ander geſchoncken heeft, met onderſcheyding.
VIII. Noch, ſoo hy een dinck dat ghekocht was, verkocht heeft, van ghelijcken met onderſcheydinge verklaert.
IX. Wanneer de gene, die een vreemt goedt ter goeder trouwen gekocht heeft, den prijs, oft een deel daer van behouden magh.
X. Dat het vreemde goedt verkocht zijnde, den verkooper niet mach weder-ghegheven werden.
XI. Dat de ghene, welcke een dinck heeft; waer van de Heer onbekent is, niet ghehouden is dat yemandt over te geven.
XII. Dat men natuurlijcker wijſe niet gehouden is weder te geven, 't geen men ontfanghen heeft om een ſchandelijcke ſaecke, oft om die men doch ſchuldigh was.
XIII. Wert wederleydt de meyninge, welcke ſtelt, dat de beheerſchinghe van dingen, die in ghewichte, ghetal, en maet beſtaen, over-gaet, ſonder bewilliginghe van den beheerſcher.

I. TOt noch toe verklaert hebbende / ſoo veel tot onſe propooſt genoegh is / dat recht / welck ons / 't zy over Perſoonen / oft goederen toe-komt / ſtaet ons oock voorts te beſien wat voor verbinteniſſe en verplichtinghe tegens ons daer uyt volght. Deſe ontſtaet / oft uyt ſaecken die nu al voor-handen zijn / (onder het woort ſaken, wil ick nu begrijpen het recht over Perſoonen / voor ſoo veel als het ſelfde ons nut weſen kan) oft die noch niet voor-handen zijn. Uyt ſaken die voor-handen zijn / ontſtaet deſe verbinteniſſe / daer door eener / die onſe goedt in ſijn ghewelt heeft / ghehouden is / ſoo veel als in ſijn macht is / te weghe te brenghen / dat het in onſe gewelt kome. (1.) Ick ſeggh e / ſoo veel in hem is: Want hy en is niet verbonden tot onmoghelijcke dinghen / noch om de ſaecke weder te gheven tot ſijnen koſten / maer is ghehouden ſulcks aen te gheven / op dat een ander het ſijne weder krijghen moghe: Want gelijck in den ſtaet van gemeenſchap aller dinghen / moſt eenighe ghelijckheyt onderhouden werden / dat den eenen niet meer ſoude ghecoorloft zijn de ghemeene goederen te ghebruycken als den anderen: alſoo / nae dat den eygendom en beheerſchinge inghe-

ghebracht is / soo is daer tusschen de Heeren en Eyghenaers gelijck als een gheselschap op-gherecht en aenghegaen / dat die gene / die eens anders goedt in sijn macht hadde / 't selfde sijnen Heere weder-geven soude. Want by aldien dit alleen de kracht ware geweest van beheerschinghe / dat / soo wie eens anders goedt onder sijn handt hadde / dat hy den Heere 't selfde most weder gheven als hy 't eyschte en vorderde / soo soude de beheerschinghe veel te swack zijn gheweest / en de bewaringhe al te kostelijck. Ende werdt hier niet aenghesien / noch daer op ghelet / oft een ter goeder oft ter quader trouwen / het besit van eenigh dinck bekomen heeft: want het is een andere verbintenisse die uyt misdaet ontstaet / als die uyt de saecke selfs ontstaet. De Lacedemoniers hebben sich van de misdaedt bevrijdt en ontledight / als sy den Phæbida hebben verdoemt / die teghens het verbondt het Cadmeische Slot der Thebanen hadde inghenomen; maer sy selfs zijn van onrechtvaerdigheydt beschuldight / dat sy niet-te-min het Slot selfs behielden. (2.) Ende heeft Xenophon aengheteyckent / dat die onrechtvaerdigheyt / als wat bysonders zijnde / oock door sonderlinge voorsienigheyt Godts / gestraft is. Alsoo berispt Cicero M. Crassus en Q. Hortensius, dat sy een deel der erfschap behouden hadden / uyt kracht van seker Testament / dat valsch / doch sonder haer schuldt / gemaeckt was. Doch dewijl dese verbindinghe / als uyt een alghemeyn verdragh / alle Menschen verplicht / en den Heere en Eyghenaer eenigh recht te weghe brenght; soo komt daer van daen / dat de particuliere contracten / als jongher in tijdt / eenighe uytsonderinge en exceptie daer van ontfangen. Daer uyt men dan beter kan verstaen wat Tryphoninus hier mede segghen wil: Een Moordenaer heeft den buyt, dien hy my ontnomen hadde, by Sejus neder gheleydt, die onwetende was van de boosheydt des ghenen, diese daer by hem in-leyde: is de vraghe, oft Sejus 't goedt aen den Moordenaer, oft aen my moet weder-gheven: Indien wy den Ghever en den Ontfanger beyde in haer selven aensien, dit vereyscht de goede trouwe, dat die het vertroude goedt weder-krijghe, die 't ghegheven heeft: Sien wy op de billijckheydt van de gantsche saecke, welcke vervult werdt uyt alle die persoonen, die in dit stuck gheraeckt zijn, soo moet het my weder-gegeven werden, dien het door een seer schandelijck feyt benomen is. Doch hy voegt daer te rechte by: Ende ick bewijse dat dit rechtvaerdigheyt is, welcke een yder alsoo het sijne gheeft, datse niet werdt afghetoghen van eenighen persoons rechtvaerdigher weder-eysschinghe. Te weten / de weder-eysschinghe des Eyghenaers is rechtvaerdigher / volghens dat recht / welck wy gheseyt hebben dat even soo oudt is / als de beheerschinghe selfs: waer uyt dan oock dit volght / 't welck by de selfde Tryphoninus staet / dat de ghene die sijn eygen goedt onwetende te bewaren / ontfanghen heeft / niet ghehouden is het selfde weder te geven: en 't gheen ter selfder plaetse een weynigh te voorzen wierde ghevraeght / van goederen in bewaringhe ghegheven / wiens goederen aengeslagen en verbeurt gemaeckt waren / moet veel eer uyt dit fundament beslechtet werden / als uyt het gheen Tryphoninus by brenght / van de nuttigheydt

Diod. lib. 15. Plutarch. Pelopida.

Histor. Cyri, lib. 5.

3 Officior.

L. Bona fides D. depositi.

heydt der straffen. Want tot de nature van beheerschinge en eygendom en geeft het niet / oft de selfde spruyte uyt het recht der Volckeren / oft uyt het Burgherlijcke recht: want het heeft alle-tijdt by sich alles wat hem natuurlijck is. En dat is 't gheen Martianus sept / dat nae het recht der Volckeren / de saken moghen weder ghevordert werden van den genen / diese niet uyt rechtvaerdighe oorsaecke besitten. Uyt dese Fonteyne spruyt 't gheen van Ulpianus geseyt werdt / dat wie een vreemt goedt ghevonden heeft / dat die alsoo ghehouden is om dat sijnen Heere weder te gheven / dat hy gheen bergh-loon / noch pets voor sijn vinden mach eysschen. Men moet oock selfs mede de vruchten weder-gheven / mits de onkosten af-trecken de.

L. Rerum, D. de act. rer. annot. L. falsus, §. quid ergo, D. de furtis. Cujet. ad Th. 2. 2. 62. art. 6. l. Item, veniunt §. præt. hæc D. de petit hæred.

[Vermeerderinghen. (1.) Onder de bevelende gheboden der Wet den Hebreen ghegheven / is oock / dat de ghevonden saecke haren Heere sal weder-ghegheven werden / in 't 74 ghebiedende ghebodt. Dit heeft sijn fundament / soo in de natuurlijcke billijckheydt / als in de plaetse / Deut. cap. 22. 1. Chrysosthomus op 1. Corinth. 5. 8. Sulcks staen oock de wereltsche Wetten toe, welcke ons het recht maecken, dat wy den Roover oft Dief varen latende, die aenspreken, die onse goederen, hoedanighe die oock zijn, in handen hebben. Hieronymus over Leviticus: Veele meynen dat het sonder sonde zy, indien sy eens anders goedt, 't welck sy ghevonden hebben, behouden, en segghen, Godt heeft het my ghegheven. wien hebbe ick het weder te gheven? Laetse leeren, dat dese sonde den roof ghelijck is, indien yemandt 't gheen hy ghevonden heeft, niet wederom geeft. Augustinus in 't 19 Sermoen over de woorden des Apostels: Indien ghy wat ghevonden hebt, ende en hebt het niet weder-gegeven, soo hebt ghy 't gerooft. Daer nae: Die eens anders goet verloochent en missaeckt, die soude het oock wel wech nemen, indien hy konde. Heydes heeft Gratianus verhaelt / *causa 14. quæst. 5.* De selfde Augustinus van 't Gheloove en de Werchen: Ghelijck nae 't recht der Landerijen, een yder te rechte geseyt werdt ter goeder trouwe te besitten, soo lange hy niet en weet dat hy een vreemt goedt besit; maer als hy 't weet, en niet van eens anders goet af treckt, als dan werdt hy geseyt ter quader trouwe te besitten, als dan sal hy rechtvaerdelick een onrechtvaerdig besitter genaemt werden. Hier toe gehoort mede de Wet der Wisigothen / *lib. 9. tit. 1. cap. 9.* Doch somwijlen verscherpt en vermeerdert de Burgerlijcke Wet / om ghewichtighe oorsaecken / dese verbintenisse: Ghelijck in een wech-geloopen Slave de Burgondische Wet / *lib. 1. tit. 6.* De goederen / welcke Domitianus met onrecht den Eyghenaren ontnomen hadde / heeft Nerva gheboden weder te gheven / als by Xiphilinus staet. By Procopius, *lib. 2. Gothic.* seydt Belizarius: My belieft soo te ghelooven, dat die eens anders goedt behoudt, en niet weder en gheeft, in ghelijcken graedt staet met een Roover.

(2.) Soo oordeelt Diodorus, *lib. 15.* Plutarchus en Agesilaus: Hy heeft de Burgherschap overredet, datse de schuldt op haer nemen souden, het Cadmeische Slot voor haer behoudende. Ghelijcke sept van Bajazeth, in 't behouden van Nicopolis, hebt ghy by Leonclavius, *lib. 6.*]

Van

Van de dinghen die niet voor-handen zijn / heeft den Menschelijcken gheslachte behaeght / dat by aldien ghy voor 't gheen mijn was / waert rijcker ghewoorden / daer ick de sake niet en hadde / ghy in soo veel soudt aen my ghehouden zijn / als ghy rijcklier ghewoorden waert / oft u verbetert hadt; want voor soo veel als ghy upt het mijne gewonnen hebt / hebt ghy meer / daer ick minder hebbe: maer de beheerschingen zijn inghevoert om gherechtheyt te onderhouden / daer in / namelijck / dat een yder het sijne soude hebben. Cicero seydt: Dat het teghens de nature is, dat men uyt eens menschen naedeel sijn voordeel vermeerdere. En op een ander plaetse: Dat en lijdt de nature niet, dat wy door eens anders beroovinghe vermeerderen onse middelen, inkomsten en rijckdommen. [Cassiodorus, lib. 10. c. 16. Dat bekennen wy tot onsen tijden vyandigh te zijn, dat d'een sich verblijde in des anders schade.] De billijckheydt van dit segghen is soo groot / dat de Rechts-geleerde hier upt veele dingen buyten voor-schrift der Wetten beslechten / altijdts sich beroepende op de billijckheyt selfs / als seer klaer en helder schijnende. Aen de daedt van een Dienaer die handelinghe vrijft / is de ghene ghehouden / die hem over dien handel ghestelt heeft / ten zy dat hy waerschouwinghe ghedaen heeft / dat men hem niet betrouwen oft voorghen soude. Maer oock / indien sulcke waerschouwinghe ghedaen is / en dat de Dienaer upt dien handel eygen verdienste heeft / oft dat het tot sijns Heeren voordeel gekomen is / sal moghen ghereplicceert werden van bedrogh. Want, sept Proculus, hy schijnt arghlistelijck en bedrieghlijck te handelen, die ghewin soeckt uyt eens anders schade. Alwaer het woort quade trouwe / oft arghlistighlijck alles sulcks betyckent / dat teghens het natuurlijcke recht en de billijckheyt strijdt. Die op 't bevel van de Moeder voorghe gewoorden is voor den beschermer des Soons / en heeft gheen recht van bevel teghens den Beschermer / ende heeft eyghentlijck sijn sake niet bevoordert / dewijl hy ter believen en in aensien van de Moeder / voorge ghewoorden is: Nochtans / nae de meyninghe van Papinianus, sal hem weder teghens den Beschermer toe-gestaen werden / klaghe van bewindt / te weten / profijtelijcke / soo ick achte / om dat hy voor 't geldt van de voorghe verlost werdt. Insgelijck een Vrouwe heeft haren Man geschoncken eenigh geldt / 't welck sy nae de Wet mocht weder eysschen / haer werdt vergunt daginghe / oft profijtelijcke provisie op het goedt / dat voor dat geldt ghekocht is / om dat niet van ontkent werden / seyt Ulpianus, dat de Man rijcker oft verbetert is; en dat is de vraghe / wat hy van der Vrouwen goedt besit. Indien ghy het geldt verteert hebt / 't welck mijn Knecht my ontstolen hadde / soo komt my deshalven toe daginghe en aenspraeck op u / als oft mijn goedt sonder oorsaecke aen u ghekomen ware. De Weesen zijn niet ghehouden aen het gheleende / nae de Roomsche Wetten: nochtans sal profijtelijcke daginghe vergunt werden / indien de Weese zy rijcker ghewoorden. Alsoo / by aldien een vreemt goedt verpandet / en van den Crediteur verkocht is / soo veel de Crediteur belanght / sal de Schuldenaer bevrijdt werden nae de groote van den prijs / die daer van ghekomen

II.

De Off. lib. 3.

L. jure natur. D. de regul. juris, & ibi interpretes.

L. si quis mancipiis, D de Inst. act.

L. Quamquam ad S. C Vellei.

L. Uxor marito, D. de donat. inter vir. & ux.

L. Servorum in prin. vers. secundum quæ. D. de act. empti & ven.

L. Sed mihi, D. commodati.

L. Præscriptum §. 1. de dist. pignor.

L. sime & Titium, D. de reb. cred.

men is: want / seyt Tryphoninus, upt hoedanighe verbindinge het oock zijn mach / den prijs door occasie van den Schuldenaer verbreghen / sal billijck toe-komen den Schuldenaer / als den Crediteur: Maer de Schuldenaer sal ghehouden zijn den Kooper te bevredighen / en schadeloos te houden / op dat hy niet upt eens anders schade voor hem selven bate en voordeel rape: want oock / indien de Crediteur meerder vruchten den Besitter af-ghenomen hadde / soude die alle-te-samen in hare groote moeten in-brenghen in sijn ontfanck. Alsoo mede / indien ghy met mijn Schuldenaer / niet als met mijnen / maer meynende dat hy een anderen schuldigh was / ghehandelt hebt / en hebt geldt van hem te leen bekomen / soo werdt ghy my verbonden / niet om dat ick u geldt gedaen hebbe / (want dat kan niet geschieden als tusschen de gene / die beyde daer in bewilligben) maer om dat het goedt en billijck is / dat mijn geldt / 't welck aen u ghekomen is / my van u weder-ghegheven werde. De jonghers Rechts-gheleerde mede strecken dese dingen upt tot gelijcke daden / en dat met recht: als wanneer pemants goederen / die sich verborgen hielt / en schuylde / verkocht werden / daer hy exceptie hadde / de selve toe-ghelaten werde tot het geldt dat van sijn goederen gemaeckt is; en dat de gene / welcke aen de Vader geldt verstreckt heeft / om sijn Soon te voeden / indien de Vader niet kan betalen / aenspraecke heeft op den Soone selfs / die sijn Moederlijcke goederen heeft. Dese beyde regulen wel verstaen zijnde / en sal niet swaer vallen te antwoorden op die vraghen / welcke somwijlen voor-gheselt werden van den Rechts-gheleerden / en den Godt-gheleerden / die de inwendighe vierschare des gemoedts onderwijsen.

Asc. in D. præscriptum.

Jason in D. l. si me & Titium.

III. Want eerstelijck soo blijckt / dat een die ter goeder trouwen yets besit / (want die ter quader trouwen besit / is verbonden boven de waerde der saecken voor sijne daedt) niet is verbonden tot eenighe weder-ghevinge / indien het goedt te niet ghekomen oft verlozen is: want noch het goedt selfs / noch eenigh ghewin daer van by hem en is.

Soto lib. 4. q. 7. art. 2. Covar. ad C. penat. part. 2. § 1. Sylv. in verbo Restituta, n. 3. 4. q. 6. Medina de contr. q. 10. Less. l. 2. c. 14. Navar. c. 17 n. 7.

IV. Ten tweeden: Dat een Besitter ter goeder trouwen ghehouden is / oock weder te gheven de vruchten van een saeck / die noch voor-handen zijn. Ick segghe vruchten van de saecke: want vruchten van naerstigheyt oft kloeckheyt / al ist dat die sonder de saecke geen voortganck hebben souden / die en is men nochtans der saecke niet schuldigh. De oorsaecke van dese verbindinge komt upt de beheerschinge: want die Heer is van de sake / die is natuurlijcker-wijse mede Heer van de vruchten.

V. Ten derden: Dat die ter goeder trouwen besit / gehouden is wederom te gheven het goedt / en oock de vruchten die verteert zijn / indien hy oock andersins soo veel soude verteert hebben; want daer in werdt hy ghehouden soo veel verrijckt en verbetert te zijn. Alsoo werdt C. Cæsar Caligula in 't begin sijns Rijcks ghepresen / dat hy den ghenen / welcken hy hare Rijcken wederom gaf / hy de vruchten van den tusschen beyden verloopen tijdt daer mede by-ghevoeght heeft.

Sueton. c. 16.

VI. Ten vierden: Dat hy niet ghehouden is tot de vruchten / welcke hy ver-

verstuymt heeft te genieten: want hy en heeft noch de saecke / noch pets dat in stede van de saecke komt.

VII. Ten vijfden: Indien sulck een Besitter / het gheen hem van een ander gheschoncken was / een anderen weder verschoncken heeft / hy niet gehouden is pets weder uyt te keeren / ten ware dat hy gantschelijck oock buyten dit gheschenck even soo veel soude verschoncken hebben: Want als dan sal het ghewin wesen / dat hy 't sijne ghespaert heeft.

VIII. Ten sesten: Indien hy het ghekochte verkocht heeft / dat hy als dan niet gehouden is weder uyt te keeren / ten zy voor soo veel hy 't moghelijck dierder verkocht hadde; doch soo hy / 't gheen hem gheschoncken was / verkocht heeft / dat hy gehouden is den prijs weder uyt te keeren / ten zy dat hy den prijs door-ghebracht heeft / 't welck hy anders niet soude ghedaen hebben. *L. Quivas. §. ult. D. fur.*

IX. Ten sevenden: Dat eens anders goedt ter goeder trouwen ghekocht / moet weder gheven / en dat men den uyt-ghegeven prijs niet mach weder eyschen. By welcken regul my dunckt / dat dese exceptie behoort gheboeght te werden / ten zy dat de Eyghenaer 't besit van sijn goet niet hadde sonder eenighe onkosten konnen weder krijghen waerschijnelijck / als by Exempel / indien 't goedt onder de Zee-roovers ware / (1.) want dan sal moghen af-ghetoghen werden / soo veel als de Eygenaer gaerne daer aen soude hebben willen te koste leggen: want selfs de dadelijcke besittinghe / insonderheydt indiense swaer is om weder te krijghen / is pets dat kan gheschattet en gewaerdeert werden / en in dien deele werdt gehouden / dat de Heer / nae dat de saecke verlozen was / rijcker gewoorden is. Ende daer om / oft wel het koopen van sijn eygen goet nae 't gemeen Paulus, datse bestaen kan / by aldien van aenbanck sulcks verdragen is; woonlijcke recht niet bestaen kan / soo seydt doch de [a] Rechts-gheleerde dat de besittinge / die by een anderen is / sal ghekocht werden. Noch ick en verepysche hier niet / dat de saecke ghekocht zy met die meyninge / op datse haren Heere weder soude toe-ghestelt werden / [*Speculum Saxonicum 2. 37.* Landt-recht / *tit. 15.*] in welcken gheval sommige seggen / dat soude ontstaen actie van eens anders saecke ghevordert te hebben / 't welck andere ontkennen. [b] Want de actie van handel-drijvinge voor anderen / ontstaet uyt de Burgerlijcke Wet: want sy en heeft geen van die fundamenten / daer uyt de nature verbindinge invoert. Maer wy onderstaen hier 't gheen natuurlick is. Desen is niet ongelijck 't gheen Ulpian. [c] geschreven heeft van de begraeffenisse / dat een rechtvaerdigh Rechter daer in niet en volght een bloote actie van bewindt oder een saecke / maer dat hy wat ruymer de billijckheydt volghet / dewijl de nature der klage hem 't selfde toe-laet. En 't gheen de selfde op een ander plaetse sept / [d] indien yemandt mijne saecken verricht heeft / niet ter contemplatie van my / maer om sijn profijts en ghewins wille / en aen mijne dingen eenige onkosten ghedaen heeft / sal hy aenspraecke op my hebben / niet van wegen 't gheen hy uyt-ghegheven heeft / maer voor soo veel ick daer door bebe-

L. si & rem D. de petit. hæreditat. L. sed & si lege, D. eod. L. si rem servum, D. de rebus creditis L. Mater tua. L. si mancipium, C. de rei vind. L. sua, D. de cert. ent. L. 1. D. de evictionibus. L. si laborante. §. si navis, D. ad legem Rhodian. Ægid. Reg. dispt. 31. dub. 7. n. 126. Hoist. tit. de pæn. n. quid. de prædam mentibus.

a *L. si in emt. §. rei, D. de contr. emt.*

b *Bald. & Cast. L. 1. D. de neg. gest.*

c *L. & si quis. § idem labeo, D. de Relig. & Balsamo ad Can. 10. Gregor. Thaumat.*

d *L. si pupilli. § sed si quis, D. neg. gest.*

e Cajet. 2. 2. 62. 6. Soto l. 4. q. 7. art. 2. Covar. de Isco, l. 1. D. ad l. Rhodia.

betert ben. e Want alsoo behomen mede de Eyghenaers der goederen/ doo2 welcker over-boo2t-werpinghe het Schip is verlichtet / een ghedeelte wederom van den anderen/ welcker goederen doo2 dat over-boo2t werpen behouden zijn: want ock die ghene / welcke behouden heeft 't gheen anders soude verlo2en gegaen hebben / schijnt in dien deele rijcker te zijn.

[Vermeerderingh. (1.) By Terretius staet in Heautontimorumeno, Act. 4. scena 4. Maer het gheen ick u gheseydt hebbe van 't gheldt, dat sy aen Bacchis schuldigh is, dat moet men haer nu wederom gheven: En ghy en sult nu uwen toe-vlucht niet daer toe nemen, wat gaet het my aen? Ist my ghegheven? Hebbe ick het geheeten? Heeft sy oock mijn Dochter teghens mijn wille konnen verpanden? Men seydt met waerheydt, Chremes, het hooghste recht is dickwils het hooghste onrecht. Siet ock daer over Eugrasius. Dese billijckheyt werdt mede van de Hebreeusche Meesters gepreesen: En van den Wisigotthen / *lib. 1. tit. 9. cap. 9. en cap. 15.*]

X. Ten achtsten: Dat de ghene die eenigh vreemt goedt ghekocht heeft/ niet en vermach het selfde den Verkooper weder te geven/ op dat hy den prijs moge behouden: want van die tijdt af/ dat het goedt in sijn macht gheweest is / als wy gheseydt hebben / soo heeft aenghevanghen de verbintenisse van te moeten weder-gheven.

XI. Ten negenden: Dat eener welck goedt heeft / waer van den Eyghenaer niet bekent is / natuurlijck niet verplicht is dat den Armen te gheven/ al-hoe-wel sulcx seer Godvruchtigh is / [Chrysostomus ter plaetsen nu aengewesen] en ock te rechte in veelen plaetsen gheordineert. De reden is / want upt de beheerschinghe en heeft niemandt recht als de Heere. Doch niet te zijn / en niet bekent te zijn / geldt eben veel voo2 den ghenen / dien 't niet en blijckt.

XII. Natuurlijcker-wijse 't geen ontfanghen is om een schandelijcke sake/ f oft ock om een eerlijcke saecke / doch daer toe yemandt ebenwel verbonden is / dat men 't selfde niet behoeft weder te gheven: al-hoe-wel sulcks ock niet sonder reden doo2 de Wetten in-gheboert is. De reden is / g want ten aensien van 't goedt / is niemandt tot weder-gheven ghehouden / ten zy dat het vreemt / oft eens anders goedt zy. Maer hier is den eyghendom met wille van den voorighen Eygenaer over-ghegaen. Indien in de wijse van ontfanghen selver mishandelt is / soo sal 't wat anders zijn/ [Augustinus onderscheydt dese dingen seer wel / *Epist. 54.*] namelijck / soo 't hem af-ghedwonghen is. Want dat is een ander beginsel van verbindinghe / waer van wy hier niet en handelen.

f Thom. 2. 2. art. 5. ad 2. Cajet. ibi. Covar. p. 2. §. 2. ad cap. peccatum.

g 1. Sam. 12. §. 6.

XIII. Laet ons noch dit hier by doen / dat te onrecht van Molina gheleert werdt / dat de beheerschinghe en eyghendom van vreemde goederen op ons over-komt/ sonder consent van den Heere / indien die goederen sulcx zijn / datse pleghen met ghewichte / ghetal / en mate ghewaerdeert te werden / want die dinghen konnen wel weder-ghegeven werden/ doo2 't ghene dat het selfde is in geslachte en soorte / maer eerst als dan / indien daer consent voo2-ghegaen is / oft verstaen werdt doo2 de Wet / oft gevruyckt

De rest. qu. 10.

L. Rogasti. §. ult. D. si cert. pet.

bzuptk vooz-ghegaen te zijn / als in 't gheen gheleent is; oft oock / indien 't goedt / als zijnde verteert / niet kan weder-ghegheven werden. Maer buyten soodanigh consent / 't zy uyt-ghedzuckt / 't zy vermoedt en ghepzesumeert / en buyten de noodt / en heeft sulck een vergoedinghe gheen plaetse.

Het elfde Capittel.

Van Belofften.

I. Werdt wederleydt de meyninghe, die stelt, dat natuurlijck uyt belofften gheen recht en ontstaet.
II. Dat een bloot seggen niet en verbindt.
III. Dat toesegginghe natuurlijck verbindt, maer dat daer uyt geen recht voor een ander ontstaet.
IV. Wat een belofte zy, waer uyt recht voor een ander ontstaet.
V. Dat in den genen die belofte doet, daer toe vereyscht wert gebruyck van verstant; alwaer het natuurlijcke recht van de Burgherlijcke Wetten werdt onderscheyden, soo veel de minder-jarige aengaet.
VI. Of, en hoe verre de belofte eens dwalenden natuurlijck verbindt.
VII. Dat belofte uyt vreese verbindt, maer dat die ghene, welcke oorsaecke tot vreese gegeven heeft, ghehouden is den belover te bevrijden.
VIII. Dat het geen belooft wert, moet zijn in de macht van den belover, soo de belofte gelden sal.
IX. Werdt door onderscheydinghe verklaert, oft de belofte om een schandelijcke oorsake gedaen, natuurlijck verbindt.
X. Wat men houden sal van een belofte, ghedaen om te verkrijgen het geen dat men ons al voor-henen schuldigh was.
XI. Maniere om voor ons selven krachtelijck te beloven.
XII. Maniere om door anderen krachtelijck te beloven: daer mede gehandelt wert van Gesanten, die hare bevelen uytvoeren.
XIII. Hoe verre de belofte van Schepen te verhuren en bevrachten, uyt het recht der nature voort-komen: daer oock een misslag van 't Roomsche recht aengewesen wert.
XIV. Dat tot vastigheydt der belofte, werdt vereyscht aenneminge.
XV. Oft noodigh zy, dat het aennemen den belover bekent gemaeckt werde: wert door onderscheydinge verklaert.
XVI. Dat de belofte kan wederroepen werden, indien de gene, dien het belooft was, sterft, eer hy de belofte heeft aengenomen.
XVII. Wert door onderscheydinge verklaert, oft sulcks oock geschieden kan, so de Bode sterft, die de belofte soude overbrengen.
XVIII. Oft de belofte kan wederroepen werden, als de aenneminge door een anderen is gedaen: wert met onderscheydinghe verklaert.
XIX. Tot wat tijdt men de belofte een last magh aenhangen.
XX. Hoe dat een krachteloose belofte krachtigh kan werden.
XXI. Dat belofften sonder oorsaecke gedaen, natuurlicker-wijse niet krachteloos en zijn.
XXII. Waer toe hy natuurlijcker-wijse verbonden zy, die eens anderen daedt belooft heeft.

DE ozdere heeft ons nu ghebzacht tot de verbindinghe / welcke spzupt uyt belofften. Daer in sich ons terstont tegens stelt / een Man van geen geringe geleertheyt / Francisc. Connanus. Want hy dese meyninghe verantwoozdt / dat die Contracten en Verdzaghen / welcke in gheen mangelinghe oft verwisselinge bestaen / geen verbintenisse mede bzenghen: doch dat het eerlijck is / dat mense voldoe / indien anders de saecke sulcks zy / dat het oock buyten belofte eerlijck soude zijn / en met eenighe deught wel over-een-komende / sulcks nae te komen. Doch bzenght hy by tot bevestinghe van sijn seggen / niet alleen I.

Lib. 1. cap. 6. *Lib. 5. cap. 1.*

spreucken der Rechts-geleerden/ maer oock dese redenen: Dat de schult van de ghene / die lichtelijck eenen ghelooft / welcke sonder oorsake yets belooft / niet minder en is / als des ghenen / die lichtvaerdighedt in't beloven ghebruyckt: dat het een groot ghevaer soude zijn voor eens yders middelen / indien de Menschen verbonden konden worden door belofte / welcke menighmael meer uyt pooghmoedt / als uyt wille voort-komt / oft uyt wille / die ten minsten lichtvaerdigh / en weynigh bedacht oft beraden is: ten laetsten / dat het rechtvaerdigh sy ghewees / eenighe dinghen eens yders eerbaerheyt bevolen te laten blijven/ en niet te trecken tot noodtwendigheyt van belofte: dat het schandelijck is / sijn belofte niet te volbrenghen / niet om dat sulcks te laten/ onrechtvaerdigh sy / maer om dat daer door de lichtvaerdigheydt der belofte ontdeckt werdt. Hy ghebruyckt oock het ghetuygenisse van Tullius, die gheseydt hebbe / dat men gheen beloften moet houden / welcke onnut en ondienstigh zijn den ghenen die ghyse belooft hebt / oock die u meer souden schaden / als baten / den genen die ghy belofte gedaen hebt. Maer soo de saecke in haer geheel niet langher is / wil hy / dat men niet sal schuldigh zijn't gheen belooft is; maer den interest van dien: doch de verdraghen verkrijghen de kracht / welcke sy uyt haer selven niet en hebben / oft uyt de contracten en handelinghen daer in sy begrepen zijn/ oft daer by ghedaen werden / oft uyt de overleveringhe der saecke: daer uyt dan ontstaen ten deele klagen en eysschen/ ten deele exceptien/ en verboden wederom-eysschinghe. Doch die verdragen / welcke nae de Wet kracht van verbinden hebben / als verbonden by af-draginghe en daer op ghevolghde toe-segginghe / en sommige andere / dat die sulcks hebben door weldaet der Wetten / welcker werckende kracht soodanigh is/ dat sy / 't geen in sich selfs eerlijck is / oock konnen noodtwendigh maken. Maer dese meyninghe soo in 't generael ghenomen / gheljckluyse van hem werdt voor-ghestelt / en kan niet bestaen. Want eerstelijck volght daer uyt / dat tusschen Coningen en verschepden Volcken de Verdragen gantsch geen kracht en hebben / soo langhe daer van noch niets ghedaen en is / insonderheyt in die plaetsen / daer noch gheen sekere formie ghebonden is van verbonden oft verbintenissen door beloften. Doch mede kan gheen reden ghebonden werden / waerom de Wetten / welcke als een ghemeen verdragh zijn des Volcks / en met dien naem van Aristoteles en Demosthenes ghenaemt werden / souden moghen den verdraghen kracht van verbinden toe-brenghen / en dat de wille des ghenen / die aller-weghen sich benaerstight / en gantsch soecht sich te verbinden / sulcx niet soude konnen doen / insonderheyt daer de Burgerlijcke Wet gheen beletsel mede brenght. Voeght daer by/ dat/ wanneer de wille genoechsaem is te kennen ghegheven / de beheerschinge en eygendom van overghedraghen werden / gheljck wy te voozen ghesept hebben: waerom en soude dan oock niet konnen over-ghedraghen werden het recht over een persoon / oft om beheerschinghe over te draghen (welck recht minder is / dan de beheerschinghe selfs) oft om yets te doen: aengesien wy immer

Rhet. lib. 15.

L. 2. D. de legibus.

mer soo grooten recht hebben over onse daden en wercken / als over onse goederen: Hier by komt de over-een-stemminghe der Wijsen. [Soo dat de Hebreen oock willen / dat in een saecke die geen uytstel lijden kan / het stilswijghen kracht van belofte sal hebben / Baba Kama, cap. 10. §. 4.] Want ghelijck als de Rechts-gheleerde segghen / dat gheen dingh soo natuurlijck is / als dat men van kracht en waerden houde den wille van den Eyghenaer en Heere / die wil sijn goedt een ander over-draghen; alsoo werdt mede gheseydt / dat gheen dingh met de menschelijcke trouwe beter over-een-komt / als naer-komen en onderhouden 't gheen onder haer onderlinghe belieft is. Soo werdt ghesept / dat het ghebodt van beset geldt / daer gheen oorsaecke van schuldigh te zijn / in den Besitter is voor-ghegaen / dan alleen de bewilliginghe / de natuurlijcke billijckheyt gunstigh zy. De Rechts-gheleerde Paulus seydt mede / dat hy van nature schuldigh is / die na 't recht der Volcken toe-staet te geven / wiens trouwe wy gebolght zijn / en op wiens woordt wy ons verlaten hebben: In welcke plaetse het woordt oportet, hy behoort / een morale noodtwendighheyt betreckent. Ende staet niet aen te nemen 't geen Connanus sept / dat wy geacht werden als dan op yemandts woordt en trouwe verlaten te hebben / als de saecke langher in haer gheheel niet en is: want Paulus te dier plaetse handelde van daginghe / over 't gheen men niet schuldigh was te vergoeden / welcke ophoudt / indien men upt kracht van eenigherley verdragh / sulcks als 't zijn mach / betaelt heeft / om dat te vooren de saecke noch in haer gheheel zijnde / behoorde nae het recht der nature / en der Volckeren / ghegeven te werden / al waer 't dat de Burgerlijcke Wet / om af te snijden occasien tot processen / hare hulpe niet aenboodt. Maer M. Tullius in sijn Boecken van de Plichten / schrijft den beloften soo groote kracht toe / dat hy de trouwe noemt het fundament der rechtvaerdighheydt / welcke Horatius oock de Suster der rechtvaerdighheydt ghenaemt heeft / en de Platonisten noemen de rechtvaerdighheyt dickwils waerheydt / alaetheia, 't welck Apuleius heeft over-gheset / getrouwighheydt: En Simonides beschreef de rechtvaerdighheyt / niet alleen het ontfanghene wederom te gheven / maer oock waerheyt te spreecken. Doch op dat de saecke wel moghe verstaen werden / soo moet men naerstighlijck in acht nemen drie trappen van spreken van toe-komende dinghen / die in onse macht zijn / oft ghemeynt werden te sullen zijn.

§. *Per traditionem Inst. de rer. divis.*

L. 1. D. de pactis.

L. 1. de pecun. const. L. cum amplius D. de reg. juris.

De offic. lib 1

Apule. de Plat. Plat. 1. de Repub.

II. De eerste is verseeckeringhe oft bevestiginge / verklarende den sin en meyninge die men nu heeft van het toe-komende / tot dese / op datse sonder ghebreck zy / werdt berepsecht waerheydt der ghedachte voor den teghenwoordighen tijdt / maer niet dat men in die ghedachte volharde. Want des menschen ghemoedt heeft niet alleen een natuurlijcke vermogenthevdt om sijn voornemen te veranderen / maer oock het recht daer toe. Doch indien daer in 't veranderen van meyninghe eenigh gebreck oft faute is / ghelijck het wel ghebeurt / dat en is der veranderinge niet opghen in haer selven / maer komt upt de stoffe / namelijck / om dat de eerste meeninghe beter was.

III. De tweede trap is / wanneer de wille voor den toe-komenden tijdt haer selven bepaelt / en resolutie neemt / met ghenoechsame teycken om te kennen te gheven de noodtwendtgheyt van te volharden. Welcke toe-seggynghe kan ghenaemt werden / die de Burgherlijcke Wet / bezijden gheselt zijnde / wel verbindt / 't zy absolutelijck / oft onder conditie / maer gheeft een anderen gheen eyghen recht. Want het ghebeurt in veele ghevallen / dat by ons wel verplichtinghe zy / en by anderen evenwel gheen recht om te voorderen / gheljck blijckt in schuldt van barmhertigheydt / en weldaedt te verghelden; welcken dese schuldt van standvastigheydt oft ghetrouwigheydt gheljck is. Derhalven uyt soodanighe toe-seggynghe kan het goedt des toe-seggers niet aengehouden / noch hy die toe-ghesept heeft tot naer-kominge van sijn trouwe / nae 't recht der nature niet ghedwonghen werden.

IV. De derde trap is / als by sulck een bepalinge en beslupt noch by komt een teycken / van te willen aen een ander eygen recht op-draegen / welck volkomen belofte is / hebbende gelijcke werckinge / als de verdraeemdinghe van beheerschinghe: want het is / oft een wegh tot verdraeemdinghe van onse goedt / oft een verdraeemdinge van een deeltjen van onse dryheyt. (Tot het eerste behooren de beloften van te gheven / tot het laetste de beloften van te doen. Wy hebben in de Goddelijcke Schrijftuur een heerlijck bewijs van 't ghene wy seggben / die ons leert / dat Godt selfs / die voor gheen gheselde Wet kan verbonden werden [Soo seydt Bald. *in l. 1. D. de pactis.*] teghens sijn nature soude doen / indien hy sijn beloften niet volbrachte. Neh. 9. 8. Hebr. 6. 18. en 10. 23. 1. Cor. 1. 19. en cap. 10. 13. 1. Thessal. cap. 5. 24. 2. Theff. 3. vers 3. 2. Tim. 2. 13. Daer uyt volgt / dat het komt dat de beloften ghehouden werden uyt de nature der onveranderlijcke rechtvaerdigheydt / welcke Godt / en allen die reden ghebruycken / op hare wijse ghemeen is. Daer by komt het oordeel van Salomon: Mijn Sone, indien ghy eenen anderen wat belooft hebt, ghy hebt eenen Vreemden uwe handt verplicht, ghy zijt verstrickt met de redenen uwes mondts, ghy zijt ghevangen met de redenen uwes mondts. En hierom werdt de belofte by den Hebreen een bandt ghenaemt / en werdt verghelcken met een belofte die Godt gedaen werdt / Num. 30. 4. 5. 6. [Scholiast. Horatii: De menschen met de Goden gelijck als verdragh oft contract maken, door het doen van beloften.] Eustachius op 't 2 Boeck van Ilias: De gene dien de belofte ghedaen werdt, vanght en bindt eenighsins den ghenen, die hem yets belooft. [Donatus ad Eunuchum, noemt het banden van trouwe.] Welcken sin Ovidius, *lib. 2. Metamorphos.* niet qualijck uyt-ghedruckt heeft / daer de Belover seyt tot den genen dien hy belooft hadde / *Vox mea facta tua est*: Mijn woordt is het uwe gheworden. Dese dinghen verstaen zijnde / sal 't niet swaer vallen op de bewijs-redenen van Connanus te antwoorden. Want der Rechts-gheleerden wooyden van blooten beloften / sien op 't geen / dat door de Roomsche Wetten in-ghevoert was / de welcke tot een teycken van een wel-beraden en ghereselveert ghemoedt hebben ghestelt *stipulatie*, toe-seggynghe / aen een die verseeckeringhe van belofte begeert. [Paulus seydt

Prover. 6. 1.

seydt voorsichtighlijck / *lib. 2. cap. 14.* Indien daer maer een bloot verdragh tusschen ghekomen is, van woecker te gheven, dat's van geender waerden: want uyt een bloot verdragh werdt onder den Roomschen Burgheren gheen actie, noch recht om te vorderen, geboren.] Oock en ontkennen wy niet / dat onder andere Volcken diergheliicke Wetten zijn. Wat Wet verbindt ons om te volbrenghen 't gheen wy yemandt belooft hebben? seyt Seneca, spreckende van de menschelijcke Wet / en van een belofte die niet solemnelijck ghedaen is. [Dat is / daer naer af-vraginghe gheen vaste toesegginghe ghedaen is. Soo onderschepdt hy dese dinghen / Epist. 19. Nu en beloven sy dat niet van u, maer seggen't vast toe, nae voorgaende af-vragen. *Stipulatus & Sponsio*, werden solemniteyt van woorden genaemt van Paulus, *lib. 5. Sententiarum*, en van Cajus, *tit. de obligat. quæ ex consensu fiunt.*] Maer daer komen natuurlijcker-wijse oock andere tepckenen zijn van een besloten en gedelibereert gemoedt / als de Stipulatie, oft petwes anders / 't welck om actie en recht te maecken / de Burgerlijcke Wet verepscht. Doch 't gheen gheschiedt sonder een beraden ghemoedt / dat houden wy oock dat niet en geldt tot kracht om te verbinden / 't welck oock Theophraftus in't Boeck van de Wetten hadde aenghewesen. Jae oock / dat nae overweginghe met opset gheschiedt / maer niet upt sulcker meyninghe / om een ander daer dooz eyghen recht te gheven / segghen wy / dat daer dooz natuurlijcker-wijse niemandt recht om af te vorderen / ghegeven werdt; al-hoe-wel wy niet en ontkennen / dat hier upt ontstaet / niet alleen eerbaerheydt / maer oock eenigerhande morale noodtwendigheyt. Maer van't gheen upt Cicero by-ghebracht werdt / sullen wy hier nae van handelen / als wy spreken sullen van het uytlegghen en duyden der verdraghen en accoorden. Doch laet ons besien wat tot de kracht van een volmaeckte belofte verepscht werdt.

Lib. 5. c. 10. de benefic.

V. Dooz eerst werdt daer toe verepscht 't ghebruyck van reden en verstandt: daerom dan de beloften van een rasende / oft die buyten verstant is / oft van een Kindt / krachteloos en van geender waerden en is. Van de minder-jarighe moet men anders gevoelen. Want dese / al-hoe-wel sy ghehouden werden gheen ghenoegh vast oordeel te hebben / gelijck mede de de Vrouwen / soo en is doch sulcks niet alle-tijdts durende / ende is oock in sich selven niet ghenoegh / om de kracht van die daedt te niet te maecken. Maer wanneer dat een Kindt beginne reden te ghebruycken / en kan niet sekerlijck bepaelt werden / maer moet af-ghenomen werden upt de dagheliicksche wercken / oft ooch upt het ghene dat gemeenelijck in yder Landt gheschiedt. Dien-volghende was by den Hebreen van waerde een belofte / welcke een jongh Ghesel ghedaen hadde / welcke sijn volle derthien Jaren oudt was; en een jonghe Dochter hare twaelfde Jaer. In andere plaetsen hebben de Burgherlijcke Wetten / bewogen dooz rechtvaerdighe oorsaecken / eenighe beloften der Weesen / onder hooghdije staende / en der minder-jarigen / verklaert krachteloos en van onwaerden / niet alleen by den Romeynen / maer oock by den Grieckten / gelijck Dion Chrysosthomus in de 75 Oratie aenwijst: tegens sommighe

mighe hebbense oock het beneficie van restitutie oft herstellinghe / in haer gheheel in-gheboert: maer dese werckinghen zijn eyghen de Burgerlijcke Wet / en hebben derhalven met het recht der nature / en der Volckeren niets ghemeen / anders als dat het natuurlijck is / datse ter plaetsen daer sy gelden / oock moeten onderhouden werden. En daerom / al ist dat een Vreemde met een Burgher handele / en verdragh make / sal hy aen die Wetten ghebonden zijn: want die in een plaetse handelt en contract maeckt / is als een Onderdaen voor een tijdt gebonden aen de Wetten van die plaetse. Maer soo het verdragh op Zee gesloten werdt / sal't gheheel een andere ghelegenthevdt hebben / oft oock op een ledigh Eylandt / oft door Vrieden onder den ghenen die niet teghenwoordigh zijn. Want sulcke verdraghen werden alleen door 't recht der nature gereguleert / gelijck mede doen de verdragen der gener / die de hooghste macht hebben / voor soo veel sy soodanighe zijn: want in die dinghen / welcke sy particulierlijck handelen / hebben oock plaetse die Wetten / welcke een daedt krachteloos maecken / daer sulcks tot haren voordeel en gunste gheschiedt / maer niet tot straffe.

VI. De handelinge van 't verdragh eenes die doolt en in misverstandt is / die is dupster en verwarret genoegh. Want men is gewoon onderschept te maecken tusschen dolinghe en misverstandt / ontrent de substantie en het wesen der saecke / en die niet en is ontrent de substantie der saecken: oft 't bedrogh voorsaecke gheweest is van 't verdragh / oft niet: oft oock de andere / met welcken ghehandelt is / deelachtigh zy gheweest aen't bedrogh / oft niet: oft de daedt zy nae scherpighevdt van rechten / oft ter goeder trouwen: want nae de verschevdenhevdt van dese dinghen / verklaren de Schrijbenten sommighe daden krachteloos / sommige wel van waerden / maer alsoo / datse nae goetduncken van den ghenen / die daer by beschadight oft verkort is / konnen ontdaen / oft gerefarmeert werden. Maer de meesten hoop van dese onderschevdinghen hebben haren voorsprouck uyt het Roomsche recht / soo het oude Burgherlijcke / als der Schouten oft Gherechts-heeren; sommighe oock en zijn niet ghenoegh waerachtigh / oft nau-keurigh ghenoegh. Doch baent ons den wegh om de natuurlijcke waerhevdt te vinden / 't gheen door toe-stemminghe by-nae van allen is aenghenomen / van de kracht en werckinge der Wetten / dat by aldien de Wet ghegrondet is op vermoedinghe oft presumptie van eenighe daedt / welcke daedt in der waerhevdt alsoo niet gheleghen is. [Siet een Exempel / *in l. Mancipia C. de servis fugitivis apud Gaillium lib. 1. obser. 2. n. 7. apud Molineum ad consuet. Paris. lib. 1. §. 13. gl. 3.*] Dat als dan die Wet niet en verbindt / want daer de waerhevdt der daedt ontbreeckt / daer ontbreeckt oock het gantsche fundament der Wet. Maer wanneer de Wet op sulcken presumptie ghefundeert zy / moet uyt het inhouden der Wet / de woorden / en omstandigheden af-ghenomen werden. Soo sullen wy dan op ghelijcke wijse seghghen / indien de belofte ghegrondet is op vermoedinghe en presumptie van een daedt / met de welcke het alsoo niet gheleghen is / [Seneca van de Weldaden / *lib. 4. cap. 36.* Hy is onsig-

Antonin. p. 2. tit. 1. l. 17. §. 6. Dd. ad l. contractus de reg. juris Covarr. de contractibus q. 57. Medina. C. de rest. q. 33.

Felin. c. 1. de constit. n. 40. Bal. in l. cum quis C. de jur. & facti ignor.

Covarr. in C. possessor. de reg. juris in 6. p. 2. §. 6. n. 8. Navarr. cap. 12. n. 13.

nigh.

nigh, die aen dolinghe sijn trouwe verplicht en houdet.] dat natuurlijcker wijse die belofte gantsch geen kracht en heeft: om dat de belover gantsch niet heeft bewillight in de belofte / als onder sekere conditie / welcke in der daedt en waerheydt niet voor-handen is geweest. Daer toe gehoort die vraghe / welcke ghevonden werdt by Cicero, *lib. 1. de Oratore*, van eener die valschelijck gheloovende dat sijn Sone doodt was / een anderen tot erfghenaem hadde ghemaeckt. Doch indien de Belover versuymigh zy gheweest in 't ondersoecken van de saeck / oft om sijn meyninghe uyt te drucken / en dat een ander daer door schade geleden heeft / soo sal de Belover ghehouden zijn hem die schade te vergoeden / niet uyt kracht van de belofte / maer van weghen de schade door hem veroorsaeckt / van welck stuck wy hier nae sullen handelen. [In dit Boeck cap. 17. §. 19. en 3 Boeck cap. 19. §. 1.] Doch indien daer wel eenigh misverstandt onder-gheloopen heeft / doch sulcks dat de belofte daer op niet is gegrondet / soo sal de daedt van waerden en krachte zijn / dewijl daer de ware toe-stemminghe niet en ontbreeckt: maer oock in desen val / indien de ghene / aen wien de belofte ghedaen werdt / door argh oft list oorsaecke tot het misverstandt ghegeven heeft / al wat schade de Belover door dat misverstandt lijdet / sal hy ghehouden zijn te vergoeden / uyt dat andere hooft stuck van verbindinge. Indien de belofte ten deele op misverstant ghegrondet is / soo salse voor het overighe ghedeelte van waerden zijn.

Van 't ghene dat uyt vreese gheschiedt / daer van is de verhandelinge niet min verwarret. Want hier pleeght men oock onderscheydt te maken tusschen een groote en stercke vreese / 't zy in haer selven / oft in aensien van de persoon die vreest / om een lichte oft geringe / die met recht / oft te onrecht yemandt aenghejaeght werdt / van den genen / aen welcken de belofte ghedaen werdt / oft van een anderen: Item / tusschen daden van mildadigheydt / oft die tot laste en beswaringhe ghedijen: en nae dese verscheydentheden werden sommighe daden krachteloos verklaert / andere / datse konnen tot goetduncken van de gene diese belooft heeft / weder-roepen werden; andere / dat daer over herstellinge in sijn gheheel valt: niet sonder groote verscheydentheyt van meyningen over yder stuck. Ick stemme gantschelijck toe de meyninge der gener / welcke ghevoelen / dat / de Burgerlijcke Wet bezijden ghestelt zijnde / welcke de verbindinghe kan wech nemen / oft verminderen / die gene die uyt vreese yets belooft heeft / verbonden is: want hier is consent by geweest / en dat niet onder conditie / als wy terstont seyden van den ghenen die in misverstandt stack / maer simpelijck en absolutelijck. Want / ghelijck Aristoteles te rechte en wel leert / die uyt vreese van Schip-breucke te lijden / sijn goederen over boort werpt / soude sijn goederen wel willen behouden / indien daer gheen Schip-breucke voorhanden ware; maer hy wil simpelijck en recht uyt sijn goedt laten verloren gaen / te weten / insiende de ghelegentheydt van tijdt en plaetse. Maer dat houde ick mede voor waerachtigh / indien de ghene / aen welcken yets belooft werdt / hem die vreese heeft aenghejaeght / gheen rechtvaerdige / maer onrecht-

VII.

Ethic. Nicom. 3.

Sylv. verb. Met. q. 8.

vaer-

Sylv. verb. Restitutio. 2. dubio 7. Navar. cap. 17. n. 15. & cap. 22. n. 51. & 7. Covarr. ad reg. peccatum p. 2. §. 3. n. 7.

vaerdighe vreese / al waer 't oock een kleyne oft lichte vreese / en dat de belofte daer upt ghevolght is / dat die ghehouden is den Belover te ontslaen en bevrijden / indien de Belover wil ontslaghen zijn / niet om dat de belofte krachteloos zy ghewreest / maer om de schade die hy ghedaen heeft door onrecht / 't welck / hoedanigen exceptie het geeft nae het recht der Volckeren / sal hier naer aenghewesen werden op sijn plaetse. [In dit Boeck cap. 17. §. 19. en *lib. 3. cap. 19. §. 1.*] Doch dat eenighe saken ontdaen en te niet ghemaeckt werden / van weghen de vreese die pemandt is aenghejaeght van een anderen / als met welcken men gehandelt heeft / (1.) sulcks is upt de Burgherlijcke Wet / de welcke oock menighmael daden / die vrywilligh ghedaen zijn / om de swackheydt des oordeels en verstants / oft krachteloos / oft weder-roepelijck verklaert. Doch 't geen wy hier voorzen ghesept hebben van de kracht en werckinge der Burgerlijcke Wetten / sulcks willen wy hier mede houden voor verhaelt / maer wat kracht den eedt heeft om de beloften te verstercken / sullen wy hier nae besien.

[Vermeerderingh. (1.) Seneca de nature volgende / *lib. 4. Controversiarum, Controversia 26.* Als dan werden te niet ghedaen de dinghen / welcke door ghewelt en noodt-dwangh ghedaen zijn / indien het gewelt en noodtdwangh van den ghenen / met welcken men handelde / aenghedaen is. Want / sept hy / ten gaet my niet aen oft ghy ghedwonghen werdt / als ghy van my niet ghedwonghen werdt. Het behoort mijn schuldt te zijn / indien 't mijn straffe sal zijn. Voeght hier by 't gheen hier nae volght / *lib. 3. cap. 19. §. 4.*]

VIII. *L. Item si excepti. §. in hac actione. D. quod metus causa.*

Wat de materie der beloften aengaet / het behoort dat die zy / oft wesen konne onder het recht van den Belover / op dat de belofte krachtigh zy en werckende. Dien-volghende voor eerst / soo en zijn van geender waerden beloften van een ongheoorlofde daedt: want daer toe en heeft niemandt recht / noch en kan het niet hebben. Maer de belofte / als wy te voorzen gesept hebben / bekomt hare kracht upt het recht des belovers / ende en streckt oock verder niet. Agesilaus op sijn belofte gemaent zijnde / gaf tot antwoordt: Het is wel, indien 't rechtvaerdigh is; maer ist sulcks niet, soo hebbe ick het maer gheseyt, doch niet belooft. Maer indien de saecke wel nu teghenwoordigh niet en zy in de macht des belovers / maer tot eenigher tijdt wesen kan / soo salse alsdan een hangende op-geschorte de kracht en werckinghe hebben / om dat alsdan de belofte moet ghevacht werden op conditie te zijn gheschiedt / indien / namelijck / de saecke in sijn macht en vermoghen quame. Doch indien de conditie / op welcke de saecke konde komen in de macht des Belovers selfs / mede maer mogelijck is / soo sal de Belover gehouden zijn alles te doen wat moralijck billijck is / op datse verbult werde. Maer oock in dese voorte pleeght de Burgherlijcke Wet veel dingen krachteloos en tot niet te maken / welcke natuurlijcker-wijse souden verbinden; gelijck als belofte van toekomende Houwelijck ghedaen van Man oft Vrouwe / welcke zijn / oft hare ghetrouwde Vrou oft Man teghenwoordigh heeft: en niet weynige

nige dinghen / die van minder-jarighen oft Sonen des Huysghesins gedaen werden.

Hier pleeght ghevraeght te werden / oft een belofte die gedaen is / om een oorsaecke die natuurlijck ondeugende is / van naturen krachtigh zy / als wanneer yets belooft werde om een doodt-slagh te doen. Hier is blijckelijck ghenoegh / dat de belofte selfs ondeughdelijck is; want sy werdt daer toe ghebruyckt / op dat een ander aenghedreven werde tot een quaedt feyt. Maer niet alles wat ondeughdelijck gheschiedt / is daerom sonder werckinghe van recht; het welck blijckt aen overdadighe wechschenckinghe. Doch dat onderscheydt isser / dat / als de schenckinghe geschiedt is / soo houdt de ondeughdelijckheyt op: want sonder ondeught werdt het goedt ghelaten by den ghenen / dien het gheschoncken was. Maer in de beloften / die ter oorsaecken / welcke ondeughdelijck is / gedaen werden / blijft de ondeughdelijckheydt soo langhe / als de misdaedt niet volbracht is; want soo lange heeft selfs de vervulginge der belofte / als aenlockster tot quaedt / smette by haer; de welcke begint op te houden / als de misdaedt volbracht is. Daer uyt volght / dat tot die tijdt toe / de kracht en werckinghe van sulck een belofte / als op-gheschort en hanghende blijft / ghelijck wy terstondt seyden van een beloofde saecke / daer wy gheen recht toe en hebben: maer de misdaedt en 't quade feyt nu volbracht zijnde / dat als dan de kracht der belofte sich vertoont / welcke van begin aen inwendelijck niet en ontbrack / maer van de by-komende ondeught is verhindert gheweest. En van dese saecke soude men een Exempel konnen by-brenghen van Iuda, de Soon van Iacob, de welcke aen Thamar, die hy meynde dat een Hoere was / het beloofde loon / als 't welck hy schuldigh was / betaelt heeft. [Schuldigh / namelijck / nae de nature / nae welckers Wet te dier tijdt men leefde. C. Aquilius heeft nae het Burgherlijcke recht anders geoordeelt / soo Valerius Maximus getuyght / *lib. 8. cap. 2. n. 2.*] Maer indien de onrechtvaerdigheyt van den genen / dien yets belooft is / oorsaecke ghegeven heeft tot de belofte / oft datter eenighe onghelijckheydt is in 't contract / hoe men die dingen vergoeden sal / dat is een andere vrage / van welcke wy korts hier nae handelen sullen [cap. 12. §. 9. 10. 11.]

Cajet. 2. 2. q. 32. art. 7. Genes. 38.

IX.

Maer 't geen dat belooft werdt om een sake / die men te vooren schuldigh was / en is men daerom te minder niet schuldigh / soo wy 't recht der naturen insien / volghens 't gheen wy te vooren gheseyt hebben van het ontfanghen van vreemt goedt; want oock 't geen sonder eenige oorsaecke belooft is / dat soude men oock natuurlijcker-wijse schuldigh wesen. Maer hier soude mede staen te vergoeden de schade / aengedaen door af-perssinghe / oft de onghelijckheyt in 't Contract / nae de Wetten die hier naer sullen verhaelt en ghestelt werden.

X.

Wat aengaet de wijse van beloven / de selfde / gelijck wy geseyt hebben van het over-geven der beheerschinge / vereyscht een uytterlijcke daet oft werckinge / dat is / een genoeghsaem teycken van wille / hoedanigh somtijts zijn kan een toe-knicken / maer meesten tijt de stemme oft brieven.

XI.

XII. Maer wy werden oock door een ander Menschе verbonden/ indien het maer blijcke van onsen wille / daer door wy hem verkoren hebben / als onse instrument specialijck daer toe / oft oock onder generale temen in't ghemeen. Ende in alghemeyne bevel-ghevinge kan het geschieden / dat de ghene / dien wy bevel ghegheven hebben / ons verbinde / handelende tegens onsen wille/ hem alleen bekent gemaeckt: Om dat hier zijn verstijeyden daden van wille / een daer door wy ons verbinden van kracht en waerde te houden / alles wat hy in sulcke soorte van handelinghe sal ghedaen hebben; de andere / daer door wy hem verbinden aen ons / dat hy niet sal doen als naer onse bevel / hem / en geen anderen bekent. Het welck moet aenghemerckt werden / om 't gheen de Ghesanten beloven voor de Coninghen / upt kracht van hare Volmacht / hare heymelijcke bevelen te buyten gaende. [Siet een Exempel by Mariana, *lib. 27.* en een ander by Guiciardin, *Tom. 1.*]

XIII. Ende hier upt soo kan men oock verstaen/ dat de reederije in Schepen en factorije / welcke niet soo seer handelinghen / als hoedanigheden van handelinghen zijn / selfs op het natuurlijcke recht steunen. Waer by dit oock te voegen staet / alhier / dat qualijck door de Roomsche Wetten ingevoert is/ dat door de daedt van den Patroon alle de Reeders elck voor haer hooft in 't gheheel souden verbonden zijn; want sulcks strijdt teghens de natuurlijcke billijckheydt / die ghenoegh achtet / dat een yder voor sijn aenpart mach aenghesprooken werden; ende ten is oock voor't gemeen niet profijtelijck / want de Menschen werden af-geschrickt van te reeden aen Schepen / indien sy vreese krijghen / dat sy door de daedt van den Patroon on-eyndelijck souden mogen verbonden werden. Ende selfs oock by de Hollanders / daer de Koopmanschap over lange dapper geflozeert heeft; dese Wet der Romeynen / noch nu / noch in voortijden en is onderhouden gheweest: Jae is daer-en-teghen verordineert / dat de Reeders niet wijder souden verbonden zijn / als voor de waerderinge van 't Schip / en der goederen die in 't Schip zijn.

L. qui absente D. de acq. poss. *Gomez tom. 2. cap 9. n. 1.*

XIV. Maer op dat de belofte recht overlevere/ wert alhier niet min als in't overgaen van beheerschinge / verepscht aen-neminge / [Tertullianus als een Rechts-gheleerde van 't vasten: De belofte, als sy van Godt aengenomen is, maeckt voort vervolgens een Wet.] Soo nochtans / dat hier oock verstaen werdt / de voorgaende bede noch te duren / en kracht te hebben van aenneminghe. Ende geldt hier teghen niet / 't gheen van de beloften aen de Burgerschap gedaen / door de Burgherlijcke rechten is aenghe-ordineert; welcke reden sommighen heeft beweeght / datse ghevoordeelt hebben / dat nae het recht der nature / alleen de daedt des belovers ghenoegh ware: Want de Romeynsche Wet en seydt dat niet / dat voor de aen-neminghe de kracht der belofte volkomen zy/ maer verbiedse / te weder-roepen / op datse tot aller tijdt moge aengenomen werden; welcke werckinghe niet natuurlijck is / maer louter wetterlijck/ [Siet diergelijcke Wet der Wisigotthen / *lib. 5. tit. 1. cap. 6.*] welcken niet ongelijck is / 't ghene het recht der Volckeren voor den kranckssinnighen / en jon-

Molin. disp. 363.

janghe Kinderen heeft in-ghevoert. Want voor den soodanigen verbult het recht het voornemen / soo van te besitten de goederen / die voor besittinghe verkreghen werden / als mede de meyninghe van aen te nemen. Siet in dit Boeck c. 2. en c. 3. §. 6. en c. 4. §. 10.

XV. Dit pleeght mede ghevraeght te werden / oft genoegh zy / dat de aenneminghe gheschiede / dan oftse oock moet den Belover kenbaer ghemaeckt werden / eer dat de belofte haer volkomen werckinghe bekome. Ende is ghewis dat op beyderley wijse de belofte ghescheden kan; 't zy op dese wijse: Ick wil datse gelden sal / en van waerde zijn / indiense werdt aenghenomen; oft oock op dese: Ick wil datse kracht sal hebben / indien ick verstaen sal datse is aenghenomen. Ende in die dingen / welcke ghehoorzen tot onderlinghe verbindinghe / werdt de laetste meyninghe ghevresumeert; maer in belofte uyt loutere mildadighevt / ist beter dat men 't daer voor houde / dat de eerste meyninghe daer by gheweest zy / ten zy dats yets anders blijcke.

XVI. Hier uyt volght / dat voor het aen-nemen / als wanneer het recht noch niet over-ghegaen is / de belofte sonder onrechtvaerdighevt kan weder-roepen werden / oock sonder onghestadighevdt / indiense waerlijck met die meyninghe ghedaen is / datse eerst soude aenvanghen van kracht en waerde te zijn / nae datse aenghenomen soude wesen. Datse oock kan weder-roepen werden / als voor de aenneminghe gestorven is / de gene / diense ghedaen was / om dat het schijnt dat het aenmemen aen sijn goet-duncken ghestelt was / maer niet sijner erven. Want het is wat anders desen te willen geven recht / dat op sijn erven sal over-gaen / en wat anders 't selfde sijnen erven te willen gheven: want daer veel aenghelegen is / wien de weldaedt ghedaen werdt. [Daerom pleeght om dese twijfelinghe voor te komen / ghesept te werden / hem en sijnen Kinderen. Servius op 't 9 Boeck Æneidos. Siet oock der Wisigotthen Wet / *lib. 5. tit. 2. cap. 6.*] En dat is 't gheen Næratius ter antwoordt heeft ghegheven / dat hem niet en dochte / dat de Prince / 't gheen hy den genen vergunt hadde / dien hy meynde dat noch leefde / den dooden hadde vergunt.

L. multum refert. C. si quis alteri vel sibi. L. si pater. D. de manumiss. vindict. L. Næratius D. de reg. juris.

XVII. Sy sal oock komen weder-roepen werden / indien die ghestorven is / welcke tot Bode verkoren was / om onsen wille over te brenghen en te voordtschappen / om dat de verbintenisse in sijn woorden ghelegen was. Anders ist met een Brief-dragher gheleghen / die geen Instrument van onse verbindinghe is / maer een Overdragher van het Instrument onser verbindinge: derhalven de brieven-aenmelders van onse bewilligighe en toestemminghe / konnen door yder een over-ghebracht werden. Men moet oock onderscheydt maken tusschen een Dienaer die verkoren is / om onse belofte te kennen te gheven / en tusschen eenen die verkoren is om selfs de belofte te doen. In dien eersten val / sal de weder-roepinghe hare kracht hebben / al ist dat sulcks den Dienaer niet zy kenneliick gheworden: maer in dien anderen val / sal de weder-roepinge krachteloos en van onwaerden zijn / om dat het recht van te beloven / hinght aen sijn wille / welcke wille / soo langhe de weder-roepinghe hem onbekent was / buyten alle schuldt was. Alsoo mede in den eersten val / de

L. Mandat. D. Mandati. clavus lib. 4. §. donatio. quæst. 12. L. si manda. D. mandati. L. nec ambigi. C. de don. Covarr. in var. cap. 14. n. 16. L. si pater. D. de manumiss. vind.

Schencker gheſtorven zijnde / ſal de ſchenckinghe konnen aengenomen werden/ [Siet het Boeck van de Tenuren in Enghelandt / cap. 7.] als zijnde volkomen van de een zijde/al hoe-wel weder-roepelick; het welcke men klaerder kan ſien in de Legaten: In den anderen val ſal het niet konnen gheſchieden / om datſe niet ghedaen is/ maer wel bevolen om te doen. Maer in twijffelighe ſaecke / werdt gelooft / dat de wille des bevelders zy gheweeſt / dat het bevel ſoude nae-ghekomen werden / ten zy dat daer een groote veranderinge tuſſchen beyden quame / hoedanigh is de doodt des bevel-ghevers. Doch ſoo konnen daer nae-raminghen by komen/welcke raden anders te oordeelen/ welcke lichtelijck ſtaen aen te nemen / op dat beſtaen moghe 't gheen tot een Godtvruchtighe ſaecke bevolen was. Ende kan op gelijcker-wijſe beſlecht werden het verſchil/ eertijdts ghegeven / oft teghens den Erfghenaem oock aenklaghte kan vergunt werden over ghegheven volmacht: over welck ſtuck de Schrijver aen Herennius, *lib. 2.* verhaelt/ dat Marc. Druſus, Recht-heer/ en Sextus Julius, verſcheyden uyt-ſpraken ghedaen hebben.

XVIII. Daer plegen oock eenige verſchillen voor te vallen / van de aenneminghe voor een anderen ghedaen; daer in men moet onderſcheydt maken tuſſchen belofte die my gedaen is/van een ſake aen een anderen te geven/ en tuſſchen belofte in den naem van hem ghedaen / dien die ſaecke moet ghegheven werden. Indien de belofte aen my gedaen is/ ſonder inſicht/ oft my in 't particulier daer aen gelegen zy/ welcke het Roomſche Recht heeft in-ghevracht / ſoo ſal natuurlijck ſchijnen dat my het recht ghegheven werdt / om aen te nemen / te wege te brenghen/ dat het recht tot den anderen komme/ ſoo het die oock aenneemt; ſulcks dat middeler-tijdt de belofte van den Belover niet kan weder-roepen werden / maer dat ick/ dien de belofte ghedaen is / die kan los gheven en ontſlaen. Want dien ſin ſtrijdt niet teghens het recht der nature / en komt ſeer wel over een met de woorden van ſoodanighen belofte / noch daer en is my niet aenghe leghen / ſoo een ander de weldaedt verkrijght. Maer ſoo de belofte ghedaen is in den naem des ghenen / dien het goedt moet gegeven werden / ſoo moet men onderſcheydt maecken / oft de gene dieſe aenneemt/ hebbe / oft ſpeciale bevel van aen te nemen / oft ſoo generael / dat ghehouden moet werden dat ſulck een aenneminge daer in begrepen zy; oft dat hy ſulcks niet en hebbe. Daer ſulck een bevel voor-ghegaen is/houde ick niet dat verder moet onderſcheydt gemaeckt werden / oft de Perſoon ſijns ſelfs meeſter zy / oft niet / 't welck de Roomſche Wetten ſoo hebben willen / maer dat door ſulck een aenneminghe gantſchelijck de belofte volkomen werdt; want de toe-ſtemminghe kan oock door een Dienaer gheſchieden / en te kennen ghegheven werden. Want ick werde ghehouden te willen / 't gheen ick aen eens anders wille hebbe geſtelt/ indien hy mede wille. Maer indien daer bevel ontbreeckt / indien een ander / dien de belofte niet gedaen is / de ſelfde aenneemt met wille van den Belover / ſoo ſal dit de werckinghe zijn / dat den Belover niet vermach de belofte te weder-roepen / voor dat de gene/ wien de belofte aengaet/

Covarr. C. quamvis p. 2. §. 4. 13.

Alex. conſ. 204. lib. 1. & ibi Car. Molin.

goet / de selve / 't zy van waerden / oft van onwaerden verklaert heeft : Nochtans / alsoo dat in middeler-tijdt die ghene / welckese aengenomen heeft / de belofte niet kan quijt-schelden / om dat hy niet daer toe ghebruyckt is / om eenigh recht te ontfangen / maer om des Belovers trouwe te verbinden / tot onderhoudinge en ondersteuttinge van de weldaedt : sulcks dat de Belover selfs / indien hyse weder-roept / doet teghens de ghetrouwicheydt / niet tegens het eyghen recht van yemanden.

XIX. Wt het voorgaende kan mede verstaen werden / wat men moet ghevoelen van den last die by de belofte werdt ghevoeght ; want sulcks sal konnen gheschieden / soo langhe als de belofte niet voltogen is door aennemінghe / en door tusschen-ghestelde trouwe onwederroepelijck geworden is. Doch de laste daer by ghevoeght / tot voordeel van een derden / sal konnen wederroepen werden / soo langhe sulcks van den derden niet sal aengenomen zijn : al-hoe-wel daer gheen ontbreken / soo in dese / als andere vragen / die anders ghevoelen. Maer die de saecke recht insiet / sal de natuurlijcke billijckheyt soo klaer bevinden / datter gheen veel bewijs sal noodigh zijn.

L. perfecta. C. de donat. quæ sub modo. *Barth. in l. qui Romæ. § Flavius de verborum obligat.* *Navar. c. 22. n. 51. & 80. lit. 3.*

XX. Men pleeght oock dat te disputeren / hoe dat een belofte kracht bekomen kan / tot de welcke een misverstandt oorsaecke ghegheven heeft / indien de Belover kennisse van de saecke bekomen hebbende / sijn woordt staen / en sijn belofte houden wil. En het selfde kan oock gevraeght werden van die beloften / den welcken de burgherlijcke Wet eenigh beletsel doet upt vreese / oft eenighe andere oorsaecke / indien die oorsaecke naemaels komt op te houden. Want om dese vast te maecken / verepsschen sommighe maer alleen een inwendighe daedt / welcke ghevoeght zijnde by de voorzighe uptterlijcke daedt / sy houden dat genoeghsaem zy om verbindinghe te weghe te vrenghen. Andere / welcken dit misshaeght / om dat de uptterlijcke daedt gheen teycken kan wesen van de inwendighe daedt / die eerst nae-volghet / verepsschen een nieuwe belofte met woorden ghedaen / en aennemінghe. Het middel gevoelen tusschen beyden is waerachtigher / dat wel een uptterlijcke daedt daer toe verepscht wert / maer juyst niet met woorden gedaen / dewijl het behouden van 't goet / door den genen aen wien de belofte gedaen is / en 't laten blijven by hem / door den genen die 't belooft hadde / oft pets diergelijcken / genoegh konnen zijn om de toestemminge en consent te bewijsen.

Sanc. lib. 2. de matrimonio disp. 32. n. 8. *Sentent. lib. 2. de matrimonio disp. 32. n. 8.*

XXI. Dit moet oock niet naer-ghelaten werden / dat men de Burgherlijcke rechten met de natuurlijcke rechten niet moet onder een vermenghen / noch dat men de beloften / welcke gheen upt-ghedruckte oorsaecke hebben / natuurlijcker-wijse souden krachteloos zijn / niet meer als de schenckinghen der goederen.

XXII. Noch dat de ghene die eens anderen daedt oft werck belooft heeft / tot den interest soude verbonden zijn / indien hy anders gedaen heeft / 't geen van sijn zijde konde ghedaen werden / om die daedt oft dat werck te vercrijghen / ten zy dat de woorden / oft de nature van dien handel / een strengher verbintenisse mede vrenghen. Als sijn belofte gequeten hebbende,

de, seydt Livius, om dat het aen hem niet hadde ontbroken, dat het niet ware volbracht geworden. [Vergelijckt hier by 't gheen hier nae volght/ lib. 3. cap. 21. §. 30.]

Covar. C. quæstionibus p. 2. §. 5. l. 2.

Het twaelfde Capitel.

Van CONTRACTEN.

I. Verdeelinghe der menschelijcke handelinghen, die anderen Menschen profijtelijck zijn, in slechte en ghemenghde.
II. Verdeelinge der slechte in loutere weldadighe, oft die met onderlinge verbinteniſſe verghesellschapt zijn.
III. Oft oock in vermanghelinghen, soo die de ghemeynschap scheyden.
IV. Als die de ghemeenschap aenbrenghen.
V. Dat de vermenghde zijn, oft ten principale vermenght.
VI. Oft door by-kominghe.
VII. Wat voor handelinghen dat contracten ghenaemt werden.
VIII. Dat in den contracten ghelijckheydt werdt vereyscht, eerstelijck omtrent de daden die voor henen gaen.
IX. Tot de kenniſſe.
X. Tot de vryheydt om te willen.
XI. Ten tweeden, in de daedt selver, soo het een verwisselinghe zy.
XII. Ten derden, in 't gene daerom gehandelt werdt, 't welck verklaert werdt.
XIII. Wat voor ghelijckheydt plaetse hebbe in handelingen, die louterlijck en gantsch, oft ten deele weldadigh zijn.
XIV. Hoe men in verkoopinge den prijs des goedts waerderen sal, en uyt wat oorsaecken de selfde rechtvaerdelijck vermeerdert oft vermindert werdt.
XV. Hoe dat de verkoopinghe natuurlijckerwijse volkomen zy, en wanneer de beheerschinghe en eyghendom overgaet.
XVI. Wat voor monopolien tegens het recht der nature, en de Wet der liefde strijden.
XVII. Op wat wijse het geldt een bedieninghe verkrijght.
XVIII. Dat men van het huur-loon natuurlijcker-wijse om de onvruchtbaerheydt, en diergelijcke gevallen niet mach quijt-scheiden: en wat men doen sal, indien de eerste Huur-man belet zijnde, het goedt te ghebruycken, men dat aen een anderen verhuurt heeft.
XIX. Hoe dat een rechtvaerdigh loon vermeerdert en vermindert.
XX. Na wat recht den woecker verboden zy.
XXI. Wat voor profijten datter onder den naem van woecker niet zijn begrepen.
XXII. Wat kracht de Burgherlijcke Wetten hebben omtrent dese saecke.
XXIII. Wat voor waerderinge men maken sal in 't contract van assurantie, oft af-houdinghe van periculen.
XXIV. Wat voor waerderinghe in een ghesellschap: Alwaer veele soorten der selfder verklaert werden.
XXV. Van Ghesellschap en Compagnie in Scheep-reedinge.
XXVI. Dat nae het recht der Volckeren de onghelijckheydt, in welcke men bewilliget heeft, soo veel de uytterlijcke daden belanghet, niet in acht ghenomen werdt; en in wat sin 't selfde natuurlijck genaemt werdt.

I. VAn de menschelijcke handelinghen / die tot profijt dan andere menschen strecken / zijn sommige slecht / eenbuldigh en onvermenght / andere zijn vermenget / en te samen gevoeght.

II. Onder de slechte onvermenghde / zijn sommige weldadige / andere bestaen in verwisselinge. De weldadige zijn / oft louterlick suiver / oft met eenige onderlinge verbindinge. Die louterlijck weldadigh zijn / werden / oft teghenwoordelijck voorts voltoghen / oft strecken sich oock uyt tot den toekomenden tijt. In het tegenwoordige wert af-gedaen en voltogen de profijtelijcke daet oft weldaet / van welcke niet en is noodigh te spreecken / dewijl die wel nuttigheydt en profijt voort-brenght / maer geen

geen werckinge van recht: Item / schenckinge / waer door den eygendom over-gedragen werdt / van welcke wy hier voorzen ghesproken hebben / als gehandelt werde van de verkrijgingen van beheerschinge. Tot den toekomenden tijdt strecken sich uyt de beloften / soo van te geven / als van te doen / van welcke wy nu recht hier voorzen gehandelt hebben. Weldadige handelinghen met onderlinge verbindinghe zijn / welcke / oft van een saecke oft goedt ordineren sonder verzeemdinghe / oft van eenighe daedt / sulcks dat daer van eenighe werckinghe nae-blijft en overigh sy. Soodanige is van eenigh goedt oft saecke / vergunninghe om die te mogen gebruycken / 't welck men leeninge noemt: In daden / het doen van eenighen arbeydt daer kosten op loopen / oft van verplichtinghe / welcke bevel-ghevinghe genaemt werdt / waer van een soorte is 't geen ter ghetrouwer handt ghestelt werdt / bewijs / namelijck / van hulpe en arbeydt om een saecke te bewaren. Dese werckingen zijn gelijck de beloften van werckingen / uytgenomen / soo wy geseydt hebben / dat dese sich uytstrecken tot den toekomenden tijdt: 't welck wy ock willen verstaen hebben van de werckingen die wy nu sullen gaen verklaren.

III. De handelingen welcke in verwisselinghe bestaen / zijn / oft sulcke die de partijen van een scheyden / oft die ghemeenschap aen-vzenghen. De handelingen welcke partijen van een scheyden / werden van den Roomschen Rechts-geleerden te rechte verdeylt / in dese: Ick ghebe / op dat ghy soudt geven: Ick doe / op dat ghy soudt doen: Ick doe / op dat ghy soudet geven: Van welcken men sien mach by de Rechts-geleerde Paulus, *in l. Naturalis Digestes, Præscriptis verbis.* Maer de Romeynen sonderen van dese uyt eenighe contracten / welcken sy noemen *nominales*, genaemde, niet soo seer om dat die haren eyghen naem hebben / (want soo doet ock de manghelinge / welcke sy doch uytslupten van de ghenomineerde) als om dat sy van wegen datse dickwilder werden gebruyckt / een sulcke kracht en nature hadden bekomen / welcke / al was daer niets bysonderlijck en specialijck gheseydt / uyt de naem selfs ghenoech konde bekent werden: [Siet Vasquius, *Lib. Controversiar. cap.* 10. op 't eynde.] Derhalven ock van de selfde gewisse en eygen formulieren van klagen oft eysschen / beraemt waren: Daer in andere contracten / welcke soo dickwils niet voorzen quamen / dat alleen begrepen was / 't welck geseydt was / en derhalven geen gemeynen en gebruyckelijck formulier / maer gepast tot het sept en werck selfs / gegeven werde / 't welck daerom *præscriptis verbis*, met voor-gespelde woorden, ghenaemt werde. Om de selfde oorsaecke van meerder gebruyckt te werden / in de genomineerde aenspraecken en eysschen / indien eenige vereysschte conditien daer waren / als in verkoopinge / indien men over den prijs veraccordeert was / ock de saecke noch in haer gheheel zijnde / dat is / eer dat van een der partijen noch pets was ghedaen / werde opgelevdt de noodtwendighevt van het contract te voldoen: [By den Hebreen werdt verstaen / dat de koop niet voltoghen is / eer dat de overleveringe / 't zy waerlijck / oft in inbeeldinge geschiedt is.] Daer in die andere niet soo dickwils voor-vallende actien / de saecke noch in haer

geheel

geheel zijnde/ gegeven werde bryheydt tot berouw / dat is / dat men bry en onberheurt daer mocht uyt-scheyden / om dat de Burgherlijcke Wet soodanige over-een-komingen en accoorden de macht benam van te mogen tot nae-kominge dwinghen/ sulcks datse alleen steunden op de goede trouwe der Contrahenten en Handelaers. Maer het recht der nature en weet van dese onderscheyden niet: Oock en zijn die contracten/ welcke van haer onghenoemde ghenaemt werden/ noch minder natuurlijck/ noch minder oudt/ als die andere: Jae selfs de ruplinge en manghelinghe/ welcke sy onder de ongenoemde tellen / is eenvoudigher/ (1.) en ouder als de koopinge. En Eustathius op 't 10 Boeck Iliados, daer ghehandelt werdt van het openbaer kampvechten / daer prijs op gheselt was/ seydt / dat sulcks oock een soorte van contract en onderhandelinghe sy/ namelijck/ dese: Ick doe/ op dat ghy gevet: Wy dan volghende de nature / sullen alle partijen-scheydende contracten / sonder eenigh onderscheydt van genomineerde oft ongenomineerde / brenghen onder die drie geseyde soorten. Wy sullen dan seggen/ datter gegeven werdt/ op datter weder-ghegheven werde / terstondt wel goedt voor goedt/ 't welck men ruplinge oft mangelinge noemt / buyten alle twijffel de oudtste wijse van Koophandel: Oft geldt voor geldt/ [Siet daer van Procopius in sijn geheyme Historie. Het gemunt gelt is eertijdts voor Koopmanschap uyt Illyrien in Italien gebracht / seydt Plinius, *Lib. 33. cap. 3.*] 't welck wisselgenaemt werdt: Oft goedt voor gheldt/ als in 't koopen en verkoopen; Oft het gebruyck van eenigh goedt voor goedt; Oft het ghebruyck van een dingh voor 't gebruyck mede van een dingh; Oft het gebruyck van een dingh voor geldt: Welck laetste oock verhuren en huren ghenoemt werdt. Voor den naem van gebruycken/ verstaen wy hier/ soo het bloot gebruycken/ als oock dat/ 't welck met bzucht en ghenietinge vergheselschapt is/ 't zy dat 't selfde zy voor een tijdt/ oft perssoneel / oft erffelijck/ oft op eenige andere wijse bepaelt/ gheljck by den Hebreen 't ghebruyck/ welck duurde tot het Iubel-jaer. Doch soo werdt ghegeven / op dat naeverloop van eenighen tijdt/ eben soo veel / en van gheljcke soorte wedergegeven werde/ als in 't gheleende/ 't welck plaetse heeft in dinghen/ die in ghewichte/ ghetal / en mate bestaen/ soo wel in andere saecken / als in gheldt. De verwisselinghe van daedt met daedt / kan ontallijcke soorten hebben/ nae de verscheydenheydt van daden. Maer ick doe / op dat ghy geven soudt/ oft namelijck/ gheldt/ en dat/ 't zy in daden en wercken der dagelijckssche nuttigheydt / welck huren en verhuren is ghenoemt; oft in de daedt van schadeloos te houden tegens ghebeurlijcke ongheballen/ zijnde afkeeringe oft afhoudinge van gevaer/ 't welck men nu assurantie noemt/ welcke contract eertijdts naulijcks bekent/ nu is onder de aldermeest ghebruyckelijckste: Oft dat ghy gheeft het goedt / of 't ghebruyck van 't goedt.

Aristotel. 5. Politic. c. 8. & 1. Politic. cap 9. D. de contrahen. emt. l. 1.

[Vermeerderingh. (1.) Sulcks blijckt uyt de versen van Homerus aenghetoghen/ *L. 1. D. de contrahenda emtione.* Tacitus van de Hooghduytsche: Die binnens landt maer woonen, ghebruycken eenvoudigher, en nae de oude wijse

wijse vermangelinge van Waren. Servius op de 4 Ecloga, over de woorden/ *Mutabunt merces:* Om dat de Ouden Waren voor Waren manghelden. En Georg. 3. over de woorden / *Vellera mutentur:* Datse voor hooghen prijs verkocht werden. Want by den Voor-ouderen bestondt allen Koophandel in verwisselinge oft ruylinge, 't welck oock Cajus met het Exempel van Homerus heeft bevestight, Plinius, *Lib. 33. cap. 2.* Hoe veel geluckiger eeuwe, doen de Waren selfs tegens den anderen vermangelt wierden, gelijck oock betaemt Homerus te gelooven, dat in de Trojaensche tijden gepleeght is, *Lib. 6. cap. 22.* Van de Seres: Aen den oever van de over-zijde de Waren voor-gestelt zijnde, neffens 't gheen sy te koop hebben, indien haer de mangelinghe behaeght, soo nemen sy die wech. Mela van 't selfdige: De Seres leggen tusschen beyden, een aert van volck vol van gherechtigheydt in de Koophandel, welcken het afwesende drijft, latende de goederen in de Woestijne. Van de selfde seyt Ammianus, *Lib. 23.* Als de vreemdelingen over de Riviere ghekomen zijn om garen, oft eenige andere dingen te koopen, sonder eenige onderlinghe sprake, werden alleen door de oogen gewaerdeert de prijsen der voor-gestelde Waren. Van de Colchen siet Busbequius, *Epistol. Exotic. 2.* Van den Lappen, Olaus Magnus, *Lib. 4. cap. 5.*]

Maer de ghemeyn-maeckende handelinghen / die maken / oft de daden ghemeen / oft de goederen; oft van hier de goederen / van ginder de daden tot ghemeynen oorbaer / welck alles onder de naem van gemeynschap en compagnie begrepen werdt: onder welcke oock ghesellschap ter Oorloghe begrepen werdt / hoedanigh by ons seer ghemeen is / de t'samen-komste van particuliere Schepen teghens de Zee-roovers/ oft andere Bespringhers / welcke men Admiraelschap noemt. IV.

De gemenghde handelinghen zijn / oft principalijck en meest sulcks/ oft door toekomste van yet anders. Alsoo/ indien ick wetende een dinck dierder koope / en wat aen den prijs te veel is / den anderen schenckе/ sal 't ten deele koopinghe / ten deele schenckinghe zijn. Indien ick den Goudt-smidt geldt belove / op dat hy my van sijn goudt Ringen make/ sal 't eensdeels koop zijn / anderdeels huur. Soo gheschiedt het oock in Gesellschap en Compagnie/ dat d'een sijn doen en geldt inlevdt / d'ander alleen sijn geldt. Ende in contract van leen-goederen / de verleentinge van het leen-goedt is een weldaedt/ maer het verdragh van Krijghsdienst door de bescherminge / is: Ick doe / op dat ghy soudt doen. Indien dan noch de belastinghe van pensioen te betalen / daer by komt / soo werdt het met de erf-pacht vermenghet. Oock het bodemerij-geldt der Schepen / is pets te samen ghemenght van leeninghe / en assurantiegeldt. V.

Door toe-hominghe tot een andere daedt / geschiedt menginghe / als in borghe voor yemandt werden / en pandt-ghevinghe. Want borghe werden / indien ghy siet op den handel / welcke tusschen de borge en den principalen Schuldenaer ghedreven werdt / is veeltijdts een bevel oft last-gevinghe: maer siet men op 't gheen tusschen den Crediteur en de Borghe / welcke niets weder ontfanght / omme-gaet / soo schijnt het een VI.

een loutere daet van mildadigheyt te zijn: maer om dat dien handel den lastighen contracten nae-by komt / pleeght die daer gheoordeelt te werden. Het pandt-setten oft geven/schijnt mede een daedt van mildigheyt/ daer door het behouden van 't goedt / vergunt werdt; maer dese neemt oock haren aert uyt het contract / welck daer door verseeckeringhe behoudt.

L. Labeo. D. de verb. sign.

VII. Doch alle handelinghen die anderen voordelijck en profijtelijck zijn/ behalven die gantsch en louter weldadigh zijn / werden met den naem van Contracten ghenaemt.

VIII. In den Contracten ghebiedt de nature ghelijckheydt / en dat in sulcker voeghen / dat uyt de ongheliickheydt recht ontstae / voor den genen/ die minder heeft. Dese ghelijckheyt bestaet eensdeels in de daden / eensdeels in 't ghene waer over gehandelt werdt: en in daden / soo die voorgaen / als die ten principale behoozen.

IX. Tot de voorgaende daden behoort / dat de gene die met yemandt handelt en contract maeckt / de ghebreken van 't goedt / daerom gehandelt werdt / welcke hem bekent zijn / moet te kennen gheven / het welck niet alleen pleeght door Burgherlijcke Wetten geordineert te werden / maer komt die daedt oock met de nature over een: want tusschen den ghenen die te samen handelen / is een nader ghemeenschap en ghesellschap / als daer is in 't ghemeen met allen Menschen. Ende alsoo werdt op-geloste 't geen Diogenes Babylonius seyde / dit stuck verhandelende; dat niet alles wat ghesweghen werdt / oock verholen ghehouden werdt; noch is my niet noodigh alles te seggen / wat u wel profijtelijck is te hooren/ ghelijck als van de Hemelsche saecken. Want de nature van contracten/ als eygentlijck ghebonden zijnde om profijts wille / verepscht wat anders. [Valerius Maximus, *lib. 8. c. 2. §. 1.* Een Verkooper die ter goeder trouwen handelt, en moet noch de hope van voordeelen vergrooten, noch de kennisse van naedeelen en ongelegentheden verduysteren. Daer wert ghesproken van het huys / dat de Augures, die op 't voghel-ghesichten achtinghen/ hadden bevolen af te breken / 't welck de Verkooper voor den Kooper verswegen hadde.] Ambrosius seydt recht: In de Contracten werde gheboden, dat men oock de ghebreken van de dingen die verkocht werden, aengheven sal, en openbaren; ende ten zy de Verkooper die aenghegheven heeft, al heeft hy 't goet ten behoeve en onder 't recht van den Kooper overghedraghen, soo werdt sulcks door klaghe van bedrogh te niet gedaen. Lactantius hadde ghesegdt: Die des Koopers misverstandt niet en wederleydt, op dat hy 't Goudt voor gheringhen prijs moghe koopen, oft die een ghevluchte Slave niet aengheeft, oft dat hy een Huys verkoopt, 't welck van de Pest besmet is, lettende op sijn ghewin en voordeel, de soodanige en is niet wijs, soo Carneades wilde doen schijnen, maer loos en bedriegelijck. Maer men moet het selfde niet seggen mede van sulcke dinghen / welcke de saecke selfs niet en roeren: als / indien yemandt wiste datter veel Schepen op reyse waren / die hooren woeren. Want sulcks te melden en verkondighen is wel heusijck en loffelijck / oock dickwils tot soo verre toe/ dat

Cicero de Offic. lib. 3.

Offic. 2. c. 10.

Lib. 5.

Tom. 2. 2. 78. art. 3.

Bal. l. 1. de æd. ed.

Covar. ad c. peccatum, p. 2, §. 4. n. 6.

dat het niet kan nae-gelaten werden / sonder de Wet der liefde te schenden: maer en is nochtans niet onrechtvaerdigh / dat is / niet strijdende met het recht des gheuen / met den welcken wy te doen hebben: soo dat hier kan plaetse hebben / 't gheen de selfde Diogenes niet onbequamelijck seyde / soo M. Tullius verhaelt: Ick hebbe het hier ghebracht, ick hebbe het te koop ghestelt: ick verkoope mijn goedt, niet hooger als andere doen: moghelijck oock om minder, alsser meerder overvloedt is: wien gheschiedter onrecht aen? Derhalven moet men niet voorgaens en al-om volghen / het seggheu van de selfde Cicero, dat verborghen en verholen houden is / als ghy / 't gheen ghy weet / wilt / dat niet sullen weten de ghene / welcken daer aen gheleghen is / dat sy 't weten / om u profijts wille. Maer als van heeft sulcks eerst plaetse / als van dinghen gehandelt werdt / welcke de saecke die onder handen is / selfs raken; als / indien een Hups met peste besmet is / indien 't de Overheydt bevolen heeft af te breken / welcke Exempelen ghy oock ter selfder plaetse kondt vinden. Maer de ghebreken / welcke den genen / met welcken ghy handelt / bekent zijn / en behoeft men niet aen te gheven / als de Servitupt van't Hups / 't welck M. Marius Gaditanus verkocht aen C. Sergius Orata, 't welck hy te voozen van hem selfs gekocht hadde. Want de wetenschap maeckt beyde contraherende deelen ghelijck. [Het Edict van Theudericus, cap. 141.] Horatius: *D. Loco.* *D. l. D. de contr. emt. in fine.*

Ick meyn, hy strijckt het geldt, voor straffe minst bevreest,
Ghy kocht het gheen ghy wist onduchtigh was gheweest.

Het welck oock van Plato is aenghewesen in 't 9 Boeck van de Wetten.

X. Doch niet alleen in 't verstandt en kennisse der goederen / maer oock in 't ghebruych van den wille moet eenighe gelijckheyt zijn tusschen den Contrahenten en Handelaers: niet wel / oft eenige vreese met rechte voorsaecke yemandt aengejaeght / ware voor-gegaen / dat die hem moet benomen werden; want dat komt den contracte van buyten aen; maer dat hem gheen vreese om des handels wille aenghejaeght werde / oft soo hem desshalven vreese aenghejaeght is / dat hem die benomen werde. Daer op siende / hebben de Lacedemoniers den koop des landts verboden / welcken de Elienfers, door vreese den Besitters af-geperst hadden / achtende dat het niet een hayr beter was, noch rechtvaerdiger, den swacken onder naem en titul van koop, als met louter geweldt een dingh af te dwinghen, soo de woorden van Xenophon luyden. Maer doch wat exceptie van der voltkeren rechten hier op valt / sullen wy tot sijner plaetse besien. *Instit. de mandato §. ult. l. 1. §. si quis servum. D. depositi.* *Histor. Gr. lib. 3.*

XI. In de handelinghe ten principale selfs werdt dese gelijckheydt verepscht / dat men niet meer en epsche als 't geen behoorlijck is. Het welck in weldadighe contracten naulijcks kan plaetse hebben. Want indien eener voor 't gheleende / oft voor sijn dienst en moeyte om onsen last upt te voeren / oft om het vertroude goedt te bewaren / eenighe geringe beloninghe verepschte / die en soude daer aen gheen onrecht doen / maer sal

sal het contract vermenghen / dat is / sal uyt een weldadigh en gunstigh tractaet een half vermanghelende maken. Maer in alle contracten van vermanghelinghe moet dat sorghvuldigh in acht genomen werden / ende behoeft niemandt te seggen / dat / 't geen d'een partije over de waerde meer belooft / dat het selfde gheschoncken te zijn / verstaen werdt. Want dat en pleeght de meyninghe niet te zijn van den ghenen / die sulcke handelinghen aengaen / en moet oock niet gepresumeert oft vermoedet werden / ten zy dat het blijcke. Want het ghene sy beloven / oft geven / staet te gelooven dat sy beloven / oft gheven / als zijnde gelijck het ghene dat sy daer voor sullen ontfangen / en als 't welck sy ten insien van die gheljckheydt daer voor schuldigh zijn. Iohannes Chrysosthomus: Soo menighmael als wy in eenighe handelinghen, en soo menighmael als wy yets koopen oft betalen sullen, daer over strijden, en met alle vermogen trachten om minder als de waerde daer voor te betalen, en is in dese daedt niet eenige dieverije? De Schrijver van 't leven van Isidorus by Photius, vertelt / dat Hermias, als hy yets koopen wilde / en 't selfde mogelijck minder ghelooft en in-geset wierde / als recht was / daer by gevoeght heeft 't geen aen den rechten prijs ontbrack / om dat hy het hielt voor een soorte van onrechtvaerdigheydt anders te handelen / maer soodanigen soorte / welcke van veelen niet bekent en werde. En in sulck een sin verklaren de Hebreen de Wet / welcke staet / Levit. 24. vers 4. en 7. [Siet Moses de Kotzi, op 't 82. ghebiedende ghebodt.]

XII. Daer is noch overigh de gheljckheydt in 't ghene daerom ghehandelt werdt / hier in bestaende / dat / oft wel schoon niet verweghen is van 't gheen behoorde gheseyt te werden / noch meer ge-eyscht als men meynde dat daer voor behoorde ghegheven te werden / nochtans in de saecke selfs ongheljckheydt bevonden werdt / hoewel buyten schuldt van partijen / te weten / om dat eenigh verborghen ghebreck aen 't goedt was / oft dat een misverstandt in de prijs sy gheweest; dat sulcks oock moet vergoedet werden / en den ghenen die meer heeft af-ghetoghen / en die minder heeft / ghegheven te werden: dewijl in 't contraheren en handelen / dat van weder-zijden het voornemen is geweest / oft behoort geweest te zijn / dat yder van beyden eben veel hebben soude. De Roomsche Wet heeft sulcks gheordineert / niet in allerhande ongheljckheydt / want een kleyntjen en acht sy niet op / jae houdet dat men de menighte der krackelen moet stuyten / maer in een soodanige / die swaer ghenoegh is / als welcke gaet boven de helft van den behoorlijcken prijs. Want de Wetten / soo Cicero seydt / nemen de onrechtvaerdigheydt weeh / voor soo veel als die met handen kan ghegrepen werden; maer de Philosophen / voor soo veel-se met reden en verstandt kan begrepen werden. Maer die ghene / welcke de Burgherlijcke Wetten niet zijn onderworpen / moeten volghen het gheen de rechte en ghesonde reden haer leert en ghetuyght / billijck te zijn: Jae selfs oock die de Wetten onderworpen zijn / soo dickwils ghehandelt werdt van 't gheen gheoorloft en Godtvruchtigh is; wanneer maer de Wetten gheen recht gheven / oft benemen; maer alleen-

D. Loco.

alleenlijck om seeckere oorsaecken / den Rechte hare hulpe wegheren.

Maer men moet waer-nemen / dat oock eenige gelijckheydt moet in acht genomen werden in de weldadige contracten / niet wel allenthalven gelijckheydt / hoedanige vereyscht werdt in de contracten van verwisselinge / maer naer eysch en gelegenthevdt van 't geen daerom ghehandelt werdt / op dat / namelijck / uyt sijne weldaedt / niemanden schade toe-koome: Om welcker oorsaecken een volmachtige kosteloos moet gehouden werden van sijne aengewende onkosten / en schadeloos / van de schade die hem uyt de aen-bevolene saecke mocht aen-ghedaen werden: De ghene dien eenigh dingh gheleent was / moet de saecke vergoeden / soo-se verloren werdt oft wech komt / want hy den Heere en eyghenaer niet alleen verplicht is van weghen de saecke selfs / dat is uyt kracht van beheerschinghe en eyghendom / hoedanigher-wijse een yder besitter soude verplicht zijn / als wy hier voorzen geleert hebben / maer oock van wegen de weldadige ontfanginge: 't Welck alsoo moet verstaen werden / ten ware die saecke anders doch gantsch by den eygenaer selfs soude zijn verloren en te niet ghegaen. [De Wet der Wisigotthen / *Lib. 5. tit. 5. c. 1. 23.*] Want in sulcken gheval en verliest de eyghenaer door het leenen niets. Daer-en-tegen de gene / welck pets ter ghetrouwer handt gestelt is om te bewaren / en heeft niet op sich genomen / als getrouwigheydt in 't bewaren: En daerom / werdt het goedt verlozen / oft komt het tot niet / hy en sal daer voor niet gehouden zijn: Niet ten aensien van het goedt / want het en is niet voor-handen / en hy isser niet van verbetert: Oock niet ten aensien van 't ontfanghen en aen-nemen / want door het ontfanghen en heeft hy geen weldaedt ontfangen / maer ghegheven en bewesen. In een pandt te gheven / oft oock in 't verhuren / moet men den middelwegh volgen / dat de gene die 't goedt heeft ontfangen / niet voor alle toevallen ghehouden zy / als de ghene / welcke pets te leen ontfanghen heeft / en dat hy nochtans meerder naerstigheydt om te bewaren bewijse / als de gene welck pet om te bewaren heeft aenghenomen: Om dat wel het bekomen van pandt is een weldadige daedt / maer die pleeght te komen tot een lastigh ende onereus contract. Welcke dinghen wel alle met de Roomsche wetten over-een-komen / maer en hebben haren oorspronck aenwanckelijck uyt de selve niet / maer uyt de natuurlijcke billijckheyt: Daerom men oock de selfde Wetten by andere Volcken sal binden. Onder anderen by den Hebreeusthen Moses Maimonides, *Lib. 3. Ductoris Dubitantium, cap. 42.* [Accoordeert met de plaetse / Exod. 22. verss. 6. 10. 11. 12. 13. Moses de Kotzi, in de bevelende Gheboden / 88. en 89.] Hier op heeft Seneca ghesien / als hy seyde: Dat men sommighen geloove en trouwe, anderen bewaringe schuldigh is. Nae dit voorschrift moet men vast van de andere contracten mede oordeelen. Maer hebbende de generale verhandelinghe van de Contracten / soo veel tot onse voornemen genoech is / afghehandelt / laet ons eenige bysondere vraghen / de contracten roerende / oberloopen.

XIII. *Sylvester. in verbo Bel. p. 1. n. 7.*

Tom. 2. 2. 62. art. 6.

7. De benefic. cap. 19.

XIV. De alder-natuurlijckste mate van 't gheen wat een yder dingh waerdigh zy / is de behoeflijckheydt / als Aristoteles wel heeft aenghewesen: *Moral Nic. Lib. 5. c. 8.* 't Welck in de ruylinghe en wisselinghe der goederen by de Barbarische Volckeren aldermeest gespeurt werdt. Maer dese en is nochtans de eenige mate niet: Want de wille der menschen / die vrouwe en meesterresse der dingen is / begeert sommighe dinghen meerder dan sy noodigh zijn. *Lib. 9. c. 35.* Plinius seydt: De begeerlijcke geyligheydt der menschen heeft den Peerlen hare waerde ghegeven. (1.) En Cicero tegen Varres, van de Eeren-beelden: De mate der begeerlijckheydt, is in desen oock de mate der schatringhe en waerderinge. Ende in tegendeel soo gebeurt / dat de dingen die aldermeest noodigh zijn / van minsten prijse zijn / om den overvloedt. Het welcke Seneca met veele exempelen bewijst / in 't 6 Boeck van de Weldaden / cap. 15. daer hy oock dit daer by doet: De waerde en prijs van yder dingh is nae den tijdt: als ghy die dingen al wel sult ghepresen hebben, sullense soo veel waerdigh zijn, als sy dierder niet konnen verkocht werden. *L. Tretin. D. ad l. Falc.* Paulus de Rechts-geleerde seydt: De prijs van yeder dingh werdt ghestelt, niet nae eens yders lust, oft profijt, maer in 't gemeen, dat is / soo hy dat elders verklaert / soo veel als het allen waerdigh is. [Plinius, *lib. 18. c. 31.* De maet van een billijck en bescheyden Huysvader, is, te ghebruycken de leef-tocht van yder Jaer.] Hier van komt / dat een dinck soo hoogh geschattet werdt / als men ghemeenlijck daer voor pleeght te bieden oft te geven / 't welck naulijcks wesen kan / oft het moet eenighe byzondre hebben / binnen welcke meer oft min kan ghegeven oft ge-eysschet werden / ten zy dat de Wet de saecken op een jupsten prijs / tot op een stipken toe / *L. si servum. D. ad legem Aquil.* gheselt heeft. Doch in dien gemeynen prijs pleeght oock acht genomen te werden / op den arbeydt en kosten / welcke de Kooplupden daer op doen: (2.) en pleeght oock schielijck te veranderen nae de menighte / oft scharsheydt der Koopers / des gelts / en der Waren. Doch soo konnen daer oock sommighe toevallen der saecke zijn / die gewaerdeert moeten werden / om welcke de saecken konnen onderheurt / meerder oft minder gekocht en verkocht werden / boven oft beneden den gemeynen prijs / te weten / om volghende schade / ophoudende winste / sonderlinge genegenthept en lust daer toe / oft soo men een ander te wille een dinck koope / oft verkoope / die men anders niet soude koopen oft verkoopen: welcke toevallen men moet te verstaen gheven den genen / met welcken gehandelt werdt. Men kan oock mede in achtinge nemen de gelegenthept van het stille staen der winste voor den tijdt / welcke ontstaet upt het vertrecken / oft verhoegen der betalinge / dat men / oft voor / oft nae den dagh betaelt.

[Vermeerderingen. (1.) De selfde / *lib. 37.* van de Paerlen: Eens yders begheerlijckheydt stelt yder de Marckt, en meest der Coninghen. En *lib. 32.* So hooge als by ons den prijs loopt der Indiaensche Peerlen / soo hoogh is by den Indianen de prijs van 't Cozael. Want die dingen staen maer in 't goedtduncken der Volckeren. Augustinus, *de civitate Dei, lib. 11. cap. 16.* Maer wat wonder ist, daer selfs in der Menschen waerderinghe, welcker nature

ture ghewisselijcken van soo grooter waerdigheyt is, veel dierder een Paert ghekocht werdt als een Slave, en Perel als een Dienstmaeght? Alsoo verschilt door de vryheyt in 't oordeelen seer veel de reden en 't insicht des aenmerckers, van de noodtwendigheydt des behoefdighen, 't zy door de wellust des begeerders, als die weghet wat yder in de trappen der dinghen zy in hem selven, maer de noodtwendigheydt bedenckt, wat, en waerom hy 't begeert: en die ondersoeckt wat het licht des verstandts oordeelt waerachtigh te zijn, maer de wellust, wat des lichaems sinnen geneughlijck toe-lacchet.

(2.) **Sulck en mispryst** Augustinus oock niet over den 70 Psalm: Maer de Koopman selfs, seyt: Ick brenge de Waren uyt verren wegen; Ick eysche mijn arbeydts loon, waer van ick leven moghe. Maer een Huurlingh is sijns loons waerdigh. Men spreeckt van leughen en meyneedigheyt, niet van den Koophandel.]

XV. Van verkoopinghe en koopinghe staet oock aen te mercken/ dat oock sonder overleveringhe op 't selfde ooghenblick/ als het tractaet gesloten werdt/ den eygendom kan over-ghedragen werden/ en dat sulcks de eenvoudighste wijse is. Soo is by Seneca, de verkoopinge een vervreemdinghe, en overgevinge van sijn goedt, en sijn recht aen een anderen. [*De benef. lib. 5. cap. 10.*] Want alsoo gaet het oock in de ruylinge. Maer indien verdragen is/ dat den eygendom niet terstondt sal overgaen/ soo sal de Verkooper verbonden zijn den eyghendom over te gheven/ en ondertusschen sal het goedt staen tot schade en bate van de Verkooper: en derhalven dat verkoopinghe en koopinghe bestae/ in te weghe te brengen/ dat men oock waringhe hebben moghe: Item/ dat het goet stae tot gevaer van de Kooper/ en dat hem de vruchten toe-komen/ eer dat de beheerschinghe en eyghendom over-gae/ zijn verdichtselen van 't Burgerlijcke recht/ 't welck oock niet over al onderhouden werdt; Jae dat den meesten Stichters der Wetten best ghedacht heeft/ dat tot de overleveringe toe/ 't goedt soude staen tot baet en ghevaer van den Verkooper/ heeft Theophrastus aenghetepckent op de plaetse/ die by Stobæus is/ [*Titulo de legibus.*] daer ghy oock veele andere insettinghen vinden sult/ van de solemnitepten der verkoopingen/ van den Godts-penningh/ van rou-* koop/ welcke veel verschillen van het Roomsche Recht: Gelijck mede Dion Prusæensis aenghetepckent heeft in Rhodiaca, dat de verkoopinghe/ en eenighe andere contracten plegen voltoghen te werden/ door het registreren en te boeck stellen onder de ghemeyne acten en protocollen. Dat moet men oock weten: Indien een dinck twee-malen verkocht is/ dat van die beyde verkoopen/ sal van waerde en krachtigh zijn/ die/ welcke in sich heeft begrepen teghenwoordighe over-draginge van beheerschinghe en eyghendom/ 't zy door overlevering van 't goedt/ oft anderssins. Want hier door soo is de morale vermogentheydt van den Verkooper afghegaen/ 't welck door belofte alleen niet en gheschiedt.

XVI. Niet alle Monopolien strijden met het recht der nature. (1.) Want sy mogen somwijlen van de hoogste machten toegelaten werden/ om rechtvaerdige oorsaecke/ en op een bestemden prijs; waer van ons de Histo-

rie

rie van Joseph, een treffelijck Exempel gheeft / als hy in plaetse van den Coningh over Egypten was gestelt. Alsoo hadden onder den Romeynen die van Alexandria van de Indische / en Ethiopische waren / soo Strabo spreeckt / de Monopolian. [*lib. 17.* siet oock Cassiodorus, *lib. 9. cap. 5. & C. quicumq; causa 14. quæst. 4.*] Het kan oock van particulieren ghedaen werden / alleen op billijck ghewin. (2.) Maer die daer toe sich verbinden / om de Waren boven de hooghste prijs die teghenwoordigh is / als een gemeyne prijs moghen verkocht werden / en 't zy door ghewelt oft bedrogh beletten / datter geen meerder voorraedt en overvloedt in-ghebracht werde / oft daerom de Waren op-koopen / op datse moghen verkoopen tot sulcken prijs / die ten tijde der verkoopinge onbillijck is / de selfde doen onrecht / ende zijn schuldigh dat ongheljck te beteren. Doch indien sy op andere maniere beletten de invoeringhe van Waren / oft daerom opkoopen / op dat syse dierder mogen verkoopen / doch voor een prijs / die nae loopenden tijdt niet onbillijck en is / die handelen wel tegens den regul der liefde / ghelijck Ambrosius met veele redenen bewijst / *Offic. 3. cap. 6.* maer en verkorten eyghentlijck eens anders recht niet.

[Vermeerderinghen. (1.) De Historie van Thales is bekent van 't gewas der Olijven. En de inventie van Pythocles, van het Tyrische loot op te koopen / daer upt het volck van Athenen profijt soude trecken / is by Aristoteles *2. Oeconomic.* van Monopolie, der dinghen daer men de Kleederen mede repnight / siet Plinius, *lib. 8. cap. 37.* van Monopolie van sijn garen van de Seres, siet Procopius in sijn gheheyme Historie.

(2.) Daer is een billijcke en voorsichtighe Wet *C. de Monopoliis:* en een notabele passagie by Lysias, tegens de Koorn-verkoopers / die door valsche geruchten den prijs op-jaeghden. Voeght daer by Cassiodorus, *lib. 9. cap. 5.* en *C. quicumque causa 14. quæstione 4.*]

XVII. Van het geldt moet men weten / dat het selfde natuurlijck sijn bedieninghe ontfanght / niet alleen in de materie / noch in bysondere benaminghe oft forme / maer in een meer gemeyne maniere / daer door het / namelijck / verkregen werdt / 't zy tot alle / oft tot de meest-noodtsaecklijckste dinghen; [Niet soo seer upt de substantie / als upt de menighte / *l. 1. D. de contra. empt.* Men moet hier gheen lichaem / maer de grootheydt aensien / *l. si is cui. §. 1. D. de solutionibus.*] welcke waerderinge / indien daer niet anders verdraghen is / sal moeten geschieden ten tijde en plaetse der betalinghe. Michaël Ephesius *ad quintum Nicomach.* Het gheen geschiedt van behoeflijckheydt, 't selfde mach men in munte oft in 't geldt sien. Want gelijck als de behoeflijckheyt niet alle-tijdt even groot is, want wy en behoeven niet alle-tijdt even seer de vreemde goederen; alsoo is de munt en waerde van 't geldt niet alle-tijdt de selfde, maer werdt verandert, en daer het te vooren hoogher gegaen heeft, daer nae gelt het minder, oft wel niet met allen. Doch de prijs des geldts is duurachtigher, en daerom plegen wy dat selfde te gebruycken als een mate der andere dinghen die wy koopen. [Een publijcque en alle-tijdt durende waerderinge / *d. l. 1. D. de contra. empt.*] Van welcke plaetse dit de sin is: Alles wat daer toe ghebruyckt werdt / op dat

dat het een mate soude zijn van andere dinghen / dat moet sulcks zijn / dat het van hem selven gantsch niet en bygghe. Maer sulcks zijn onder de dinghen die gewaerdeert werden / Goudt / Silver / Koper: want die dingen in haer selven vast alle-tijt over al eben veel gelden / en van eender waerde zijn: maer nae dat de andere dinghen / welcke de Menschen behoeden / overvloedigh zijn / oft wepnigh te bekomen / alsoo mede het selfde geldt upt een stoffe ghemaeckt / op eenderley ghewichte / doet dese tijdt minder / de ander tijdt meerder.

XVIII. De verhuringhe en huringhe / gheljck Cajus recht gesept heeft / komen de verkoopinghe en koopinghe alder-naest / en bestaet in de selfde regulen. Want de pzijs met de betalinghe van loon / en de beheerschinghe met het ghebzuyck van 't goedt eenighe ghelijckenisse hebben. Derhalven gheljck het goet sijnen Heere vergaet / alsoo natuurlijcker-wijse de onbzuchtbaerheydt / en andere onghelucken die 't ghebzuyck verhinderen / komen tot schade van den Huurder: Ende heeft daerom de Verhuurder gheen minder recht tot het beloofde geldt / dewijl hy 't vermoghen om 't goedt te ghebzuycken / over-ghelevert heeft / welcke te dier tijdt soo veel waerdigh was; al-hoe-wel sulcks dooz de Wetten / oock dooz verdzaghen en accoozden kan verandert werden. Indien nochtans de Verhuurder / daer de eerste Huurder verhindert wierde / het goedt te ghebzuycken / het selfde eenen anderen verhuurt heeft / wat hy daer van bekomt / sal hy den eersten Huurder vergoeden / op dat hy van eens anders goedt sich niet en verrijcke en verbetere. *L. 2. D. locati.*

XIX. En 't gheen wy van de verkoopinghe hier boven gheseyt hebben / dat een dinck niet hooghex verkocht / noch minder ghekocht mach werden / indien het om eens anders gherijf verkocht oft gekocht werdt / daer het anders niet verkocht oft ghekocht soude werden: Het selfde moet mede verstaen werden van een saecke / oft arbeydt / die verhuurt oft ghehuurt is. Indien dan noch de selfde arbeydt veelen te gheljck konde pzofijtelijck zijn / als het aennemen van een reyse te doen / en dat de Verhuurder sich aen veelen in 't gheheel yder een van dien verbonden heeft / mach hy van een yder het volle loon vozderen / 't welck hy van eenen eyfschen soude / daer gheen Wet het selfde en verhindert: want dat die arbeydt en moeptе den tweeden oock pzofijtelick is / dat komt het contract / met den eersten gemaeckt / van bupten aen / ende en vermindert ten aensien van den eersten / 't minste niet van de waerderinghe.

XX. Op 't stuck van leeninge pleeght gebzaeght te werden / dooz wat recht den woecker verboden zy; ende al-hoe-wel het ghemeynste ghevoelen is / dat hy dooz het recht der nature verboden zy / soo gevoelt nochtans Abulensis het tegendeel. Ende schijnen oock de bewijs-redenen / die dooz het teghendeel by ghebzacht werden / soodanighe niet te zijn / datse een souden de toe-stemminge als upt-perssen en af-dwinghen. Want dat men seydt van gheleent geldt / dat het een gunstighe daedt is; het selfde kan oock van eenigh geleent goedt oft dinck gesept werden. (1.) Daer doch niet ongheoozloft is / dooz 't ghebzuyck van een dinck geldt te eyfschen / *Ier cap. 25. Matt. q. 171. & 172.*

maer dat daer door alleen dat contract en handelinghe een anderen naem krijght. Oock en dringhet niet stercker / dat men seyt / dat geldt in sich selven onvruchtbaer is. Want der Menschen vernuft maeckt oock de Huysen / en andere dingen / die van naturen onvruchtbaer zijn / vruchtbaer. [Want het geldt moet niet onvruchtbaer zijn / *l. quid ergo §. usuras D. de contr. tutela. l. debitor. D. de usuris.*] Dat heeft wat meerder schijns / dat hier saecke voor saecke ghegheven werdt / maer het ghebruyck van een sake / en konne van de saecke niet ghescheyden werden / dewijl 't in misbruyck bestaet / en dat derhalven daer voor niets behoort ghe-eyscht te werden. Maer moet hier op waer-genomen werden / dat / wanneer geseyt wert / dat het vrucht-ghebruyck der dingen / welcke door het gebruycken vergaen en te niet komen / oft onder eens anders beheerschinghe overgaen / door des Raedts bescheydt inghevoert is / dat nochtans daer mede niet uyt-gherecht is / dat het eyghentlijck vrucht-gebruyck soude zijn / van de naem van vrucht-ghebruyck te handelen / welcke waerlijck nae hare eygenschap op sulck een recht niet en passet; dat nochtans daer uyt niet en volght / dat soodanigh recht niet met allen soude zijn / oft dat het niet te waerderen soude zijn; dewijl in teghendeel seecker is / dat / by aldien yemandt den Eyghenaer soodanigh recht toestaet oft opdraeght / dat te dier oorsaecken geldt kan af-ghevordert werden. Alsoo mede dat recht / van niet / als nae sekeren wissen tijdt het geldt weder te geven / oft wien / oft yet anders dat gewaerdeert kan werden; want hy betaelt minder / die in tijt minder betaelt. Daerom 't gebruyck van 't gelt / met de vruchten van een Bouw-acker ghelijck gheschattet werdt. [*L. cum debitor. D. in quibus causis pignus. L. ea pactione C. de usuris.*] Doch het gheen van Cato, Cicero, Plutarchus, en andere / tegens den Woecker gesproken werdt / [Siet Appianus van de Burgherlijcke Oorlogen.] die dinghen en sien niet soo seer op 't gheen den woecker uyt sijn eyghen aert van selfs eygen is / als wel op 't gheen hem van buyten aenkomt / ende veeltijdts nae-volght. Doch wat men oock van dese saecke houden en gevoelen wille / ons moet genoegh zijn de Wet van Godt / den Hebreen ghegheven / de welcke den Hebreen verbiedt hare gelt aen den Hebreen op woecker te geven. Want de stoffe en inhoudt van dese Wet / indiense niet hoogh-noodigh is / soo is die doch moraelsche wijse eerlijck / (2.) daerom sy oock anderen dinghen / die ten hooghsten de zeden aengaen / werdt by-ghevoeght in den 15 Psalm. Ende by Ezechiel, cap. 18. [Psal. 102. Het is een goedt Man / die sich over een anderen erbarmt / en hem geldt te leen doet.] En die dinghen / welcke soodanigh zijn / verbinden de Christenen mede / als de welcke tot betooninghe van grooter deughden gheroepen zijn: en welcke plichten als doen een Hebreeuschen / oft oock een besneden Mensche (want dese met den Hebreen in eenen graedt stondt) waren bevolen te doen / de selvighe moet nu een yder Mensche nae-komen en doen / zijnde door het Euangelium het onderscheyt van alle Volcken wech genomen / en het verstandt / wie onse naesten zijn / wijder uyt-ghebreydet / (3.) het welcke onder anderen betoont die heerlijcke Parabel Christi / van den Sa-

L. 2. D. de usufruct. earr. rer. quæ usu consum. L. 1. §. si usus fructus D. ad l. Falcid.

Luc. 10. 29.

Samaritaen. Derhalven sept Lactant. handelende van de plichten eens Christen menschen: Hy en sal sijn geldt niet geven op woecker, want dat is voordeel rapen uyt eens anders ongeluck. Ambros. Het is heusheyt, den genen die niet en heeft, te hulpe te komen; maer het is hardigheydt hem meer af te persſen als ghy ghegheven hebt. (4.) Selfs Cæsar Augustus heeft eenighe ghestraft / om dat se geldt op lichten interest op-ghenomen / en op hooghen woecker upt-ghedaen hadden. *Epit. Inst. cap. 2. 3. De offic. cap. 2. Sueton. c 39.*

[Vermeerderingen. (1.) De wooyden *Commodatum* en *Mutuum* zijn malhanderen seer nae / en bykans het selfde betreckenende / ghelijck mede doen *locatio* en *feneratio*, verhuren / en op interest uptdoen. *In l. unica C. Theod. quod jussu est. Pecuniam commodat*, hy leent geldt uyt. Iustinianus heeft gestelt / *mutuam dat*, hy geeft te leen. Horatius noemt het geldt op woecker upt-gheset / ghehuurt geldt: Daer de Scholiastes seydt / *merces*, *usura*: loon, woecker.

(2.) Hieronymus op 't 17 cap. Ezechielis: Sommighe meynen dat den woecker alleen met gelt geschiede: het welcke de Goddelijcke Schrift voorsiende, neemt den overvloedt van alle dinghen wech, dat ghy niet meer en neemt, als ghy ghegheven hebt.

(3.) Arnobius, *lib. 4.* sept / dat de Christenen zijn / mede-deylders der goederen, en dat aen allen, welcken de verbindinge der Broederschap te samen hechtet. En op een ander: Die alle Menschen voor Broeders lief hebben.

(4.) Cyprianus de Lapsis, verhalende grove en swaere misdaden / voeght daer by: Door verdubbelinge der renten den woecker vermeerderen. Chrysosthomus, *lib. 5.* van 't Vasten: Indien ghy vast, siet toe dat ghy uwe ghelt niet op woecker en settet. Vast ghy? verrijt en verscheurt de banden ende beswachtelinghen der gheweldighe contracten. De selfde over het laetste Cap. van den 1 Brief tot den Corinthieren / sept / dat het gelt dooy woecker verkreghen / tot aelmisse geven / Godt niet meer aengenaem en is / als oft van Hoeren-loon ghegheven werde. Augustinus, *Epist. 54.* Wat sal ick van den woecker segghen, welcken oock de Wetten en Rechters gebieden wederom te geven? Soo is hy wreeder, die eenen Rijcken wat ontreckt, oft ontneemt, als die den Armen doodet door woecker. Maximus, *Homil. 4. de quadragesima*: Broeder, ghy sult recht in de Gemeente komen, indien uwe ganghen die gierighen Woecker niet en verwarret in hare doodelijcke stricken. Voeght hier by Basilius, over de redenen des Heeren op den Bergh / en 't geen Gratianus vergadert heeft upt de Concilien en Heylige Schriventen / *causa 14. quæst. 3. en 4.*]

XXI. Nochtans moet men waernemen / datter sommighe dinghen zijn / welcke schijnen na-by te komen tot de gelijckenisse van woecker / (1.) en in 't ghemeen schijnen woecker te zijn / daer het doch accooyden zijn van een anderen slagh en gedaente: Als van wederom te vergoeden de schade welcke hy lijdt / die sijn gheldt upt leent / dooy dien hy langhe sijn gelt misset: Item / van weghen het op-houden en stille staen van sijn winste dooy het upt-leenen / af-trechende / namelijck / de onghewisheyt der hope / en den arbeyt en moeyte die hy hadde moeten aenwenden. Als mede dooy de onkosten van den ghenen / welcke veelen sijn geldt te leen doet / en

en daer toe alle-tijdt bereydt in vooz-raet heeft: oock vooz het ghevaer dat hy staet om de gantsche somme te verliesen/als hy hem niet genoechsaem doet versekeren; indien vooz sulcks alles pets af-gevozdert werdt/ en is in waerheydt gheen woecker. Demosthenes in de Oratie aen Pantænetus, seydt / dat men den ghenen / die / het gene dat hy dooz koopmanschap / oft eerlijcken arbeydt en moeyte verkreghen heeft / op matigh ghewin uytsettet / eensdeels/ op dat hy een anderen aenghenamen dienst doe / anderdeels / op dat hy het sijne beware / niet behoozt met den hatelijcken naem van Woecheraer te beswaren. (2.)

[Vermeerderinghen. (1.) Indien wy met de Roomsche Rechts-ghe-leerden spzeecken willen / *fœnus*, woecker, is een hatelijcke naem / maer *usura*, renten, soo niet. Renten werden af-ghenomen, niet tot winste van de ghene diese af-eysschen, maer om het ophouden en vertragen der betaelders, *l. cum quidam D. de usuris. Cujacius in paratit. de fœnore nautico*: Woecker, is 't geen boven de hooft-somme daer by komt om winst wille; renten zijn, 't geen daer by komt, op dat de Crediteur geen schade en lijde. Maer om dat den meesten hoop het woozdt *usura* oock heeft beginnen te misbzuycken / is dat woozdt mede begonnen ten quaetsten genomen te werden / en in een goeden sin daer vooz ghebzuyckt te werden het woozdt van Interest.

(2.) Procopius, *3. Gothic.* in den lof van Germanus, welcke maeghschap was van Iustinianus: Hy gaf een yeghelijck die van doen hadde, groot gelt te leen, maer nam noyt van haer sulcks, welck soude mogen woecker ghenaemt werden.]

XXII. Maer de menschelijcke Wetten / welcke toe-laten wat te bedinghen vooz het ghebzuycken van haer geldt / oft van eenigh ander goedt / ghelijck in Hollandt van over langhe toe-ghelaten is acht van 't hondert/ en onder de Kooplupden twaelf / vooz 't ghebzuyck in 't gantsche Jaer te nemen; aengesien sulcks waerlijck bestaet binnen de vergoedinge van't gheen sy missen / oft missen mochten / soo en strijdt sulcks niet teghens het natuurlijcke / oft Goddelijcke recht; maer soo sy die mate te bupten gaen / konnen de Menschelijcke Wetten wel van straffe bevzijden / maer gheen recht gheven. [Daerom heeft Iustinianus gheoozdeelt sijn ampt te wesen / de Interesten vooz sijnen tijdt toe-ghelaten / tot een billijcker regel weder te bzenghen/ *Novell. 32. 33. 34.*]

XXIII. Het contract van periculen af te houden/ twelck men assurantie noemt/ [Sueronius in 't leven van Claudius, noemt het/ de schade op sich nemen. Alsoo heeft Cicero vozghen ghenomen vooz het ghemeyne geldt / op dat het Volck mochte verseeckert zijn / sonder ghevaer te loopen van 't overvoeren / *Epist. 12 17.*] sal gantsch van gheender waerden zijn / indien een van beyde Contrahenten te voozen gheweten heeft / dat de saecke daer over werdt ghehandelt / oft behouden / ter verozdineerde plaetse ghekomen / oft vergaen en verlozen ware: Niet alleen om de ghelijckheydt / welcke de nature der vermanghelende Contracten vereyscht/ maer om dat de eyghen stoffe van dit contract / is de onseeckere en onghewisse schade / vooz soo veel die noch onseecker is. Doch de pzijs van

van dit perijckel moet nae de ghemeyne waerderinghe ghestelt werden.

XXIV. In het Geselschap en Compagnie van handelinge / daer men gelt by in het geldt inleydt / indien het geldt van yder even veel is toe-ghelevdt / soo moeten ock de deylinghen van winst en schade gelijck zijn: zijn de sommen ongelijck / soo sal de deylinghe ock nae advenant van elcks part en deel zijn. Het welcke ock mede sal plaetse hebben / indien den arbeyt en ghedane moeyte / 't zy gelijck / oft ongelijck sal zijn. Maer ock den arbeydt en moeyte met geldt / oft het geldt met den arbeydt en moeyte kan vergheleken werden / daer van het spreeck-woordt komt: Gelijck heeft ghelijcke vergeldinge ghedaen, arbeydt en moeyte voor geldt. Maer dese vergelijckinge en gheschiedt niet op eenderley wijse: want oft den arbeydt en moeyte werdt vergeleken met het bloote gebruyck van't gelt / in welcken gheval het Capitael sijnen Heere vergaet / en behouden zijn de / sijnen Heere behouden blijft: oft den arbeydt en moeyte werdt vergheleken teghens den eygendom selfs van 't geldt / in welcken gheval de ghene die sijn arbeydt en moeyte ghedaen heeft / mede deel heeft aen het gantsche Capitael. In de eerste soorte werdt met den arbeydt vergheleken / niet het Capitael selfs / maer 't gevaer van't Capitael te verliesen / en het ghewin / dat waerschijnelijck daer van konde ghehoopt werden: In de andere werdt de waerde van den arbeydt ghehouden / als tot het Capitael toe-ghedaen / en nae de waerde van dien heeft hy gedeelte in't Capitael / die den arbeydt en moeyte ghedaen heeft. Het gheen wy van de moeyte gheseydt hebben / dat selfde moet ock verstaen werden van arbeydt / en het perijckel van Schaep-varen / en dierghelijcken. Doch dat een van het gesel schap en Compagnie deel soude hebben aen de winst / by zijnde van de schade / is wel tegens de nature van ghesel schap / kan nochtans alsoo gheaccordeert werden sonder onrecht: want het sal werden een ghemenght verdragh upt Ghesel schap oft Compagnie / en contract van Assurantie, in welcke alsoo ghelijckheyt sal onderhouden werden / indien hy / die de schade op sich neemt / soo veel meer trecht van't ghewin / als hy anders soude genoten hebben. Maer dat pemant schade draghen sal sonder ghewin / en kan men daerom niet toe-staen / om dat de ghemeynschap van profijten 't ghesel schap soo eygen is / dat sonder sulex geen Compagnie kan bestaen. Doch het geen van den Rechts-gheleerden ghesegt werdt / dat / als de deelen niet upt-ghedruckt zijn / dat men als dan moet houden datse gelijck zijn / moet als dan eerst voor waerachtigh ghehouden werden / indien / 't gheen yder heeft in-ghebrocht / mede ghelijck is. Maer in ghemeenschap van alle goederen te gelijck / moet men niet / 't geen van hier oft daer aenkomt / maer 't geen waerschijnelijck konde ghehoopt werden / soecken te verkrijghen.

Navar. 17. n. 250. Covar. 3. var. cap. 2. Less. lib. 2. 25. dub. 3.

Angelus verbo societas 1. §. 7. Silv. verbo societas 1. qu. 2. Navar. 17. n. 255. Cova. & Less. d. loco Liv. lib. 39. Arist. 3. Polit. cap 6. L. si nom D. pro socio.

XXV. In Scheeps-compagnie oft Admiraelschap, is het gemeen profijt de bescherminghe selfs tegens de Zee-roovers: somwijlen ock den bupt. Doch soo pleghen de Schepen / insghelijcks de goederen in de Schepen gheladen / ghewaerdeert te werden / en daer upt een somma gemaeckt / op dat de schade die gheschiedt / waer onder ock de onkosten der Ghe-

quetsten komen / ghedraghen werden van de Eygenaers der Schepen/ en Eyghenaers der goederen / nae advenant haer ghedeelte / welcke sy hebben in die ghemaechte somma. (1.) In dese dinghen die wy tot hier toe ghesepdt hebben / komen selfs met het recht der nature over een.

[Vermeerderingh. (1.) Siet dier gelijcke in de Wet der Wisigotthen/ *lib. 5. tit. 5. cap. 5.*]

XXVI. Oock en blijckt niet / dat in desen pets door het wilkeurlijcke recht der Volckeren verandert zy / een dinck uytghenomen / dat de ongelijckheyt der goederen / waer in men over-een-ghekomen is / daer gheen logentael by ghekomen is / noch verswijginghe van 't gheen behoorde gesept te werden / in de uytterlijcke daden voor ghelijckheydt gehouden werdt; soo dat / ghelijck nae Burgherlijcke rechte voor de constitutie van Diocletianus, gheen klaghe in rechte teghens sulck een ongelijckheydt aengenomen werde; alsoo oock mede onder den ghenen / welcke alleen door 't recht der Volckeren te samen ghevoeght zijn / geen afvorderinge noch bedwangh daer over en valt. Want dat is het gene dat Pomponius sept / dat het natuurlijck by staet in den prijs van verkoopinghe en koopinge malkanderen onderlinghe te bedrieghen: daer by staen soo veel is / niet als ghevorloft zijn / maer alsoo toe-ghelaten zijn / datter gheen remedie noch hulpe aenghewesen is tegens den ghenen / die sich wil behelpen en beschermen met het verdragh. Natuurlijck mede is in die passagie / gelijck elders dickwils ghestelt / voor 't gheen dat dast voorgaens een aenghenomen wijse is / ghelijck by den Apostel Paulus ghesept werdt / dat selfs de nature leert / dat het schandelijck is voor den Man langh hayr te draghen; daer doch sulcks teghens de nature niet en strijdt / en by veele Volcken ghebruyckelijck is. Alsoo noemt de Autheur van 't Boeck der Wijsheydt / de Afgoden-dienaers / maer niet alle Menschen van naturen ydel: en d'Apostel Paulus, van naturen Kinderen des toorns, sprekende niet soo seer upt sijn persoon / als der Roomeynen / by den welcken hy doen leefde. [Soo sepdt Gellius, *lib. 9. cap. 10.* van 't houwelijcks werck/ een sake, na de Wet der nature, om te bedecken.] Euenus een oudt Poët:

L. in causse cognitione. D. de minoribus. L. Item, si pretio D. locati.

1. Cor. 11. 14.

Sap. 13. 1. Ephes. 2. 3.

Lib. 3.

'T Gheen wel is overleydt sal oock te langher dure,
En dat houd ick, ô! Vriendt, den Mensch is de nature.

Den selfden sin heeft oock een oudt spreeck-woordt / dat by Galenus staet: De ghewoonte is een aenghenomen nature. By Thucydides wordt op ghelijcke wijse ghesepdt: De menschelijcke nature is de overwinster der Wetten. By Diodorus Siculus lesen wy: Als de noodt de nature, de kracht des ghemoedts overwon. Alsoo Pomponius de Rechts-ghelcerde / als hy ghesept hadde / dat het Roomsche Recht niet lijden kan / de selfde onder de Voorp-luyden Testament maecken / en sonder Testament sterben sal / voeght hy daer by / dat die dingen natuurlijck tegen malkanderen strijden / daer die dinghen nochtans alleen hangen aen de manieren der Roomeynen / en by gheen andere Volcken plaetse hebben / en selfs niet onder

L. jus nostrum. D. de R. I.

der den Komeynen inde Testamenten der Soldaten. [Ja selfs dickwils in der Oorp-luyden Testamenten / alsser klaghe van inofficives aengestelt werdt / *l. Mater. l. nam etsi. l. circa D. de inoff. Testamento*, daer by voegende / *l. cum duobus C. eodem titulo.*] Doch soo ist een bijsckelijcke nuttigheydt van het inwoeren van dit / 't welck ick geseydt hebbe / in te woeren gheweest / om af te snijden onevndelijcke verschillen / welcke oock / om de verscheyden pryssen der goederen onder den ghenen / die gheen ghemeynen Rechter en hebben / niet is om te ontwarren / de welcke niet konden ontgaen noch vermijdet werden / indien 't waer gheoorloft gheweest om de ongelijckheyt uyt het gheselschap en compagnie te scheyden. Dit is de substantie van verkoopinghe en koopinghe, (seggben de Keyseren / beteyckenende oock 't woordt substantie de doorgaende wijse en maniere) dat de Koper met een ghemoedt van goedt koop te koopen, de Verkooper om dier te verkoopen, tot desen handel komen, en nauwelijcks naer veele knibbelinghen de Verkooper van 't gheen hy ghe-eyscht hadde, allencxkens wat afslaende, en de Kooper tot het gheen hy gheboden hadde, wat by doende, in een sekeren prijs over-een-komen. Seneca sept / siende op dit recht: Wat isser aen gheleghen, watse kosten, aenghesien de Kooper en Verkooper over den prijs verdraghen zijn? Hy en is den Kooper niet schuldigh, die wel gekocht heeft. Andronicus Rhodius sept op den selfden sin: Het ghewin dat door wille der ghener die te samen handelen, verkreghen werdt, en is noch onrechtvaerdigh, noch en werdt niet ghestraft, want de Wet heeft vryheyt tot sulcks gegeven. De Schrijver van het leven van Isidorus, daer van ick een weynig hier te voren van vermaent hebbe / noemt beneden de waerde kooper / oft hooger verkoopen onrechtvaerdigheyt, van de Wet wel toegelaten, maer die in der waerheyt, 't geen rechtveerdigh is, verkeert. [Soo sept Andronicus Rhodius, *ad Nicomach. 5.* want tot dese dingen heeft de Wet licentie ghegheven.]

L. si voluntate. 6. de rescind. vend.

L. 6. de benef. cap. 15.

3. Nicom. c. 5.

Het derthiende Capittel.

Van het EEDT-ZWEEREN.

I. Wat kracht dat het Eedt-zweeren heeft, selfs nae 't gevoelen der Heydenen.
II. Dat daer toe vereyscht werdt een gerefolveert gemoedt, te weten, dat yemandt wille zweeren.
III. Dat de woorden des Eedt-zweerders verbinden in dien sin, soo-se die gelooft werdt ghenomen te hebben, tot wiens behoef den eedt gedaen is.
IV. Wanneer den eedt, die door bedrogh uytgelockt is, verbindt.
V. Dat men de woorden van den eedt niet mach uytstrecken buyten de gebruyckelijcke maniere van spreecken.
VI. Dat een eedt, ghedaen van een ongeoorlofde saecke, niet en verbindt.
VII. Oft welcke een meerder morale goedt verhindert.
VIII. Oft soo de daedt onmogelijck is.
IX. Wat men houden sal, indiense maer voor een tijdt onmogelijck is.
X. Dat men in 't zweeren God noemen moet, ende in wat sin.
XI. Dat het oock gheschieden kan met het noemen van andere dinghen, doch met inficht tot Godt.
XII. Dat den eedt, die door valsche Goden gedaen werdt, evenwel een eedt is.

XIII. De

XIII. De werckinghen van het eedt-zweeren: Alwaer tweederley verbindinghe uyt den eedt, ten tijde des eedt-zweerens, en daer nae: Het welck onderscheydelick verklaert werdt.

XIV. Wanneer uyt het eedt-zweeren recht verkreghen werdt voor den menschen, en oock voor Godt, ende wanneer alleen voor Godt.

XV. Wederlegginge van 't gevoelen, dat stelt, dat de ghene, welcke ten behoeve van een Zee-roover, oft een Tyran gezworen heeft, men Godt niet gehouden zy.

XVI. Die een trouwlooſen heeft gezworen, oft hy ſijn eedt moet houden: werdt met onderscheydinge verklaert.

XVII. Als eenen alleen Gode verbonden is, dat ſijn Erfgenaem daer aen niet is ghehouden.

XVIII. Dat die niet meyneedigh is, die den eedt niet naekomt aen den genen dieſe niet begeert voldaen te hebben, oft wech ghenomen zijnde, de hoedanigheydt van den genen, den welcken hy in die hoedanigheydt den eedt gedaen heeft.

XIX. Wanneer het krachteloos zy 't gheen tegens den eedt gedaen werdt.

XX. Wat de handelinghen der Overheden vermogen, ontrent het gene dat een Onderdaen ghezworen heeft, of 't welck een Onderdaen toe-ghezworen is: werdt met onderscheydinge verklaert.

XXI. Tot wat voor een eedt eygentlijck behooren de waerschouwinghen Chriſti, van niet te zweeren.

XXII. Welcke onbezworen trouwe uyt de ghewoonte ende manière kracht heeft van eedt.

1. **BY allen Volcken, en van allen eeuwen af, heeft ontrent de toeſeggynghen, beloften, en contracten, den Eedt een ſeer groote kracht gehadt; want, ſoo** Sophocles **ſeydt** in Hippodamia:

Den Eedt weckt op 't gemoedt te vlieden tweêrley ſaecke,
Der vrienden laſter, en met een der Goden wraecke.

Offic. 1. Onſe Voor-ouders, ſeydt Cicero, hebben ghewilt, datter gheen nauwer bandt ſoude zijn om de trouwe vaſt te binden, als den eedt. **Hierom is tot allen tijden gelooft, dat den genen die valſchelijck zwoeren, groote ſtraffen over het hooft hingen: gelijck** Heſiodus **ſeydt van den Eedt:**

Van hier den menſche komt het ongeluck en ſmerte,
Wanneer hy valſchelijck zweert met looſen ſin en herte.

Oock tot ſoo verre, dat ſelfs de naekomelinghen haerder Ouderen miſdaden boeten moſten, het welck men hielt, dat niet als om ſeer groote en grove miſdaden placht te gheſchieden: En dat ſelfs oock de wille,
Lib. 2. **ſonder de daedt, de ſtraffe over ſich haelde: Welck beydes** Herodotus **beveſtight, door het verhael van** Glaucus Epicydides, **die maer alleen by ſich ſelfs overlept hadde, oft by ſijnen eedt, van wegen het vertrouwde goedt hem toe-geſtelt, breecken ſoude: Daer de ſelfde** Herodotus **verhaelt deſe Verſen van** Pythia:

Den eedt, 't geen ſonder hand', oft ſonder een'gen voet
Sterck aen-komt met gedruyſch, het nameloos gebroedt,
Met Stam en Huys gantſch brenght om welvaert, en om goedt.

[**Stet** Zachar. cap. 5. verſſ. 1. 2. 3. **En de uytleggynghe van** Chryſoſthomus,

mus, in het 15 van de Beelden.] En Iuvenalis dese selfde Historie aenghetoghen hebbende / besluyt:

Dees straf de bloote wil tot sonde draghen moet.

Cicero seydt wel: Den eedt is een religieuse verseeckeringhe: maer het ghene ghy vastelijck Godt tot ghetuyghe roepende, belooft hebt, dat moet ghy houden. Maer 't gheen hy daer by voeght: Want de saecke en hanght nu niet aen den toorn der Goden, die niets en is, maer aen de rechtvaerdigheydt en trouwe; indien hy door den tooren verstaet eenighe ontsteltenisse des ghemoedts / soo en is dat segghen niet te laken / maer verstaet hy eenigherley ghenegenthevdt en wille om schade en leedt aen te doen / soo moet men sulck sijn segghen niet aen-nemen / gelijck Lactantius recht bewijst. Laet ons nu besien van waer de kracht van den eedt her komt / en sijn oorspronck heeft / en hoe verre die sich uytstrecht. *Offic. 3.* *2. Libr. de Ira Dei.*

II. Door eerst / het gheen wy van de Beloften en Contracten gesept hebben / heeft oock hier mede plaetse / dat daer toe werdt verepscht een gemoedt dat wel by sijn verstandt is / en de saecke wel over-leydt / en daer op gelet heeft. Derhalven / indien yemant niet meynende dat hy zweert / zweerende woorden die een eedt in sich verbaten / heeft gesproken / gheliick van Cydippe vertelt werdt / [Gelijcke vertellinghe vindt men van Antonius Liberatis, van Clesylla en Hermechares.] so kan daer plaetse hebben 't gheen Ovidius haer toe-schrijft:

't Verstandt ghezworen heeft, wy zwoeren niet met een.

(1.) Het welck uyt Euripides ghenomen is / die in Hippolytus hadde gheseydt:

De tongh' ghezworen heeft, met hert en zwoer ick niet.

[Om dat Hippolytus de woorden van de Voedtster hadde verstaen / van een eerlijcke saecke / die men swijghen moest / niet van Overspel en bloedt-schande.] Maer indien yemandt willende zweeren / en sich doch niet wilde verbinden / werdt des niet-te-min verbonden / om dat de verbindinghe van den eedt niet kan geschepden werden / en des selfs noodtwendighe effect en ghevolgh is. *Soto l. 8. q. 1. art. 7. Covar. ad C. quamvis part. 1. §. 5.*

[Vermeerderingh. (1.) Ovidius ter selfder plaetse:

Een wel-beraden sin zweert met een wijs bestaen,
Des oordeels bandt alleen den eedt doet vaste gaen.

En terstont daer nae:

Maer heeft de mondt alleen, en niet het hert gezworen,
So hebt ghy't bloote woort, de kracht blijft gantsch verloren.
Ick zwoer niet, maer ick las de woorden van den eedt.

En 't gheen meer volghet.]

III. Maer indien yemandt voor-bedachtelijck spreeckt woorden die een eedt in hebben / en verstrecken konnen / en nochtans met mepninge van niet te zweeren / soo leeren sommige / dat sulck een daer aen niet verbonden is / maer dat hy nochtans sondight lichtvaerdigh / en te bergheefs zweerende. Maer het is der waerheyt meer en beter gheliick / dat sulck een gehouden is waer te maken die woorden / daer over hy Godt tot een getuyghe ghenomen heeft. Want die daedt / welcke uyt haer eygen aert verbindet / is voort-gekomen uyt een voor-bedacht gemoedt. Daer uyt dan volght / dat / al-hoe-wel veeltijdts waer is 't geen Tullius seydt: 't Gheen ghy uyt uwes herten mepninghe gezworen hebt / sulcx niet te houden / is mepneedigheydt; daer toe oock dient 't gheen hy Homerus seydt Calypso, zweerende aen Ulysses: 't Geen mijn gemoedt houde waer, dat sal de tonge spreken: Dat het selfde nochtans met dese exceptie zy te nemen / ten zy de ghene die zweert / wete / oft waerschijnelijck geloobe / dat de ghene / met welcken hy te doen heeft / de woorden anders neemt en verstaet. Want Godt tot getuyge nemende over sijn woorden selfs / soo moet hy sijn woorden waerachtigh maecken in sulck een sin / als hy meent dat die verstaen en ghenomen werden. (1.) En dat is 't gheen de selfde Cicero seydt: Het gheen ghy alsoo ghezworen hebt, als het verstandt des ghenen die den eedt vorderde, verstont, dat behoorde te geschieden, dat moet ghy houden. Wy lesen by Tacitus: Die gene, welcken haer gheweten van het boose feyt bewust te zijn, quelde, waren bevende, en veranderden de woorden van den eed door verscheyden practijcquen. Augustinus: Sy zijn meyneedige, die de woorden houdende, de verwachtinghe der ghener, welcken sy ghezworen hadden, bedrogen hebben. En Isidorus: [*Lib. 2. de summo bono, cap. 31.* werdt by gebracht *causa 22. quæst. 5. C. quarumque.*] Met wat practijcque van woorden dat yemandt oock zweert, Godt nochtans, die ghetuyge is van de conscientie, neemt dat alsoo, als hy 't verstaet, tot wiens verseeckeringhe hy zweert. En dit is 't gheen men noemt *liquido jurare*, blijckelijck zweeren. (2.) Ende heeft derhalven met recht Metellus ghewepghert de Apulejaensche Wet te bezweeren / al-hoe-wel daer waren die seyden / dat de Wet om de onwetteljckheydt der publicatie krachteloos was / ende dat den eedt op 't onderhouden van die Wet gedaen / soo moeste verstaen werden / by aldien die Wet wettelijck in-gevoert en verkondight was. Want al-hoe-wel in andere beloften lichtelijck verstaen werdt eenighe stil-swijghende conditie voor-behouden te zijn / welcke den Belover vry houde en ontbinde / soo en moet men doch in den eedt sulcks niet toe-laten: daer toe dient die treffelijcke passagie des Apostels tot den Hebreen: Godt willende den Erfghenamen der beloftenisse overvloedelijck bewijsen de onveranderlijckheyt sijns raedts, is met eenen eedt daer tusschen ghekomen, op dat wy door twee onveranderlijcke dinghen, in welcke het onmoghelijck is dat Godt lieghe, een stercke vertroostinge souden hebben: (daer het woordt lieghen, voor bedriegen genomen werdt / en soo bequaem kan over-gheset werden / gheliick ronde en klare woorden waerheydt ghenaemt werden / Dan. 7. 16. en cap. 8. 26. en

Hist. 4. Epist. 224.

App. de bello civili lib. 1 Pan. in C. Clericus de jurejur Silv. in verbo juram. 4. q. 23.

Hebr. 6. 17. *ibi Tom.*

en cap. 10. 1.) Om welcke woorden te verstaen / moet waer-ghenomen werden / dat de Heylighe Schrijvers menighmael van Godt spreecken menschelijcker-wijse / en meer nae 't gheen ons schijnt / als 't gheen in hem selven is. Want Godt in der waerheydt sijn besluyten niet en veranderd. Maer hy werdt gheseydt die te veranderen / en (3.) berouw te hebben / soo dickwils hy anders handelt / als de woorden schenen te luyden / en mede te brengen / namelijck / om de conditie die daer onder verstaen was / welcke ophoudt / en niet en volgt / [Siet Seneca, *natur. q. 2. c. 37.*] Ier. 18. 8. Exempelen hier van siet men Genes. 20. 3. Exod. 32. 14. 1. Reg. cap. 21. 29. 2. Reg. 20. 1. Esai. 38. 1. Jon. 3. 5. 11. In welcken sin Godt oock onseyghentlijck kan gheseydt werden ons te bedrieghen / en pleeght het woordt *Pseudesthai*, 't welck in de ghemelde plaetse tot den Hebreen staet / sulck een betetchenisse te hebben / als wanneer de upthomste onse hope bedrieght / ghelijck men sien kan / soo elders / als Levit. 6. 2. Iosu. 24. 27. Esai. 58. 11. Oze. 1. 2. Abac. 3. 17. Iob 41. 6. Oze. 9. 2. Het welcke dan alderliehtst voortganck heeft / en plaetse vindt in de dreyghementen / om dat die niemandt eenigh recht gheven: doch in den belosten oock somwijlen / daer / namelijck / eenighe heymelijcke conditie onder verstaen werdt. Daerom noemt de Apostel twee dingen / de welcke onveranderlijckheyt aenwijsen; belofte / welcke recht geeft / en den eedt / om dat die de verswreghen / en eenighsins verborghen en verholen conditien uytslupt: gelijck men oock sien sal / Psal. 89. verss. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. Want indien de nature van de saecke selfs eenighe conditien openlijck aenwijst / en te verstaen gheeft / soo ist wat anders. Daer toe sommige trecken het geen Num. 14. 30. staet. Maer het is der waerheyt meer gelijck / dat het Landt gheseyt werdt met eede belooft te zijn haer-lieden / niet de particuliere persoonen / maer den Volcke / namelijck / den naekomelingen der gener / den welcken Godt gezworen hadde / vers 23. En soodanighe belofte kan tot aller tijdt verbult werden / ende is aen gheen seeckere persoonen verbonden.

Ion. 4. 2.

[Vermeerderinghen. (1.) Augustinus, Epist. 224. ghesproken hebbende van den ghenen / die uyt het Legher der Carthaginienseren uyt-gegaen zijnde / weder in 't selfde gheheert was / en daer nae tot Romen was ghekomen: Alsoo hebben de ghene / die hem uyt den Raedt gheset hebben / daer op gheen acht ghegheven / wat hy zweerende / by hem selven hadde ghedacht / maer wat de genen / dien hy den eedt zwoer / van hem verwachteden. Siet oock 't gheen daer nae volght. En siet oock 't geen treffelijck tot dese materie dienende / gheseydt werdt in 't Troslejaensche Concilie, *Tom. 3.* der Concilien, van den Sicmondiaenschen druck; en by Hincmarus, in het Tractaetjen van de Echt-scheydinghe van Lotharius en Tethberga, op de seste Vraghe: Alwaer met recht van Godt in deser meyninghe gheseydt werdt:

Die hoort niet soo ghy 't zweert, maer soo 't die geen verstaet,
Dien ghy den eedt doet, u voor beyden schuldigh laet.

In der Hebreen bezworen verklaringhe door Hispanien: Indien ghy't niet met die intentie volbracht hebt, gelijck de woorden der belijdenisse van ons, terwijlen ick beleedt, ghehoort en verstaen zijn.

(2.) Donatus op de woorden van Terentius in Andria: *Si forte opus ad Herum jusjurandum mihi, liquido possim:* verklaert *liquido, pure, manifeste*, suyverlijck en klaer. Nicetas in Alexia, bestraffende het bedrogh van Andronicus Comnenus, seydt: Men hadde niet behoort / door gesochte maniere van spreken / de woorden te verbalschen / maer die upt te spreken gelijckse voorghespelt waren. Die oock op een ander plaetse seyt van Alexius, als hy de woorden tegens den sin draepde / hy hingh alsoo aen die woorden / als de Vlieghen aen een oudt zeer. (Teghens desen reghel heeft het Hof van Arcadius groflijck ghesondight / 't welck te weghe ghebracht heeft / dat hy tot Chalcedon om-ghebracht werde / die tot Constantinopolen ghekomen was op bezworen beloste van sijner behoudenisse. Zozomenus, *lib. 5.* Voeght hier by 't gheen hier nae volght / cap. 16. §. 2.

(3.) *Concilium Toletanum 8. cap. 2.* Het eedt-zweeren Godts is, gheensins die dingen verbreken die van hem selfs geordineert zijn. Maer berouw en leedtweesen hebben, is, de selfde gheordineerde dinghen, als hy wil, veranderen. Gratianus voert het in *causa 22. quæst. 4.* verklaert het / soo 't in onsen Text ghedaen is.]

IV. Wt het gheen wy nu gheseyt hebben / kan verstaen werden / wat men te houden heeft van den eedt / die door arghlistighept upt-gelockt werdt. Want indien het seecker zy / dat de gene / die den eedt heeft ghezworen / eenighe daedt voor vast by sich gehouden heeft / 't welck in der waerheyt alsoo niet en is ghestelt / en soo hy sulcks niet hadde gelooft / dat hy niet soude ghezworen hebben / soo en sal dien eedt niet verbinden. (1.) Maer indien in twijffel staet / oft hy sonder sulcks te gelooven / niet al eevenwel soude ghezworen hebben / soo sal men voordt moeten houden / om dat in den eedt de meeste eenvoudighept behoort ghevolght te werden. Ende hier onder rekene ick den eedt / welcke Iosua, en de Oudtsten des Israelitischen volcks / den Gabaoniten ghezworen hebben. Sy waren wel van den Gabaoniten bedroghen / die verdichteden / dat sy upt verren Landen ghekomen waren: maer daer upt en volghde niet / dat Iosua en de Oudtsten / indien sy schoon gheweten hadden / dat sy van de naebuerighe Volcken waren / haer niet en souden ghespaert hebben. Want het gheen sy tot den Gabaoniten hadden gheseydt: Mogheliick woont ghy midden onder ons / hoe souden wy dan een verbondt met u-lieden maken? Kan wel desen sin hebben / datse daer door den Gabaoniten af-vraghen / hoedanighen verbondt dat sy begeerden van Bondtgenootschap / en als Bontgenooten aengenomen te werden / oft van obergevinge / haer aen den Israeliten in haren handen over-gevende: oft oock / op dat de Hebreen daer door mochten te kennen geven / dat haer niet voy stondt met eenighe Volcken Bondtgenootschap te maken als met mede-ghesellen; maer met dat sy willen te verstaen geven / dat haer niet soude verstaen het leven te sparen / en verschoonen den genen / die sich selven aen haer overgaven.

Navar. c. 12. n. 13.

Iosu. 9.

gaven. Want die Wet / daer dooz Godt die Volckeren hadde gheboden te verdelghen / en upt te roepen / most upt verghelijckinghe van een andere Wet alsoo verstaen werden / (2.) datse vooztganck soude hebben / ten ware die Volcken ghewaerschouwt zijnde / terstondt deden het geen haer werde op-gheleydt. Het welcke onder anderen uptwijst de Histozie van Rahab, welcke om hare goede diensten gespaert is / (3.) en van Salomon, die de overblijfselen der Cananeesche Volckeren onder sijn ghebiedt en onder tribupt ghenomen heeft. En hier toe dient 't gheen in't Boeck Iosue gheseydt werdt / datter geen Stadt onder de seven Volckeren zp gheweest / welcke vzede gemaeckt heeft; maer datse zijn verhart en verstockt ghewozden / op dat haer gheen ghenade gheschieden soude. Derhalven / aenghesien het ghelooflijck was / dat / indien de Gabaoniten hare saecke selfs recht hadden aengheghéven / 't welck sp upt vzeese niet ghedaen hebben / dat sp doch onder conditie van te ghehoorsamen / hare leven wel souden verbeden hebben / is den eedt van kracht en waerde ghebleven / selfs tot soo wijdt toe / dat dooz Godts bevel de verbzekinghe van dien swaerlijck is ghestraft ghewozden. Ambrosius dese Histozie verhandelende / seyt: [In 't derde Boeck van de Plichten / c. 10.] Iosua nochtans en heeft niet goedt ghevonden den vrede, die hy haer vergunt hadde, te wederroepen, om datse door den eedt bevestight was, op dat hy niet eens anderen meyneedigheyt straffende, sijn eygen trouwe en geloove te niet doen soude. Des niet-te-min hebben de Gabaoniten eenige straffe geleden booz haer bedzogh / nu dooz hare over-ghevinghe zijnde gewozden onderdanen der Hebzeen; want sp zijn tot seeckere personele dienstbaerheydt ghe-eygent / daer sp anders hadden konnen tot den staet van tribupt ghevende / onderdanen gheraken / indien sp open-herteliick / en recht upt ghehandelt hadden. [Gheliick eertijdts de Brutianen van den Romeynen / Gellius, *lib. 10. cap. 3.*]

Deu. 20. 16.

1. Reg. 9. 2.

Cap. 11. 19. 20.

2. Sam. 21. 6.

[Vermeerderingen. (1.) Gelijck Hyppolitus, van welcken hozts hier boozen gesprzoken hebben: die op 't geen by Sophocles in Oedipus Coloneus, gheseydt werdt: Bedrogh komende tot bedrogh, pleeght niet met weldaden, maer met sware ongelucken vergolden te werden; Antwoozdt: De Thebanen meynen, dat sy den Oedipus aen-nemende, hem behoudenisse toe-gheseydt hebben, oorsaecke van hem daer toe gegeven zijnde, daer sy te vooren niet verstaen hadden, dat hy aen een grouwel binnens huys schuldigh was, hoedanigh dan mede is: De tongh ghezworen heeft, met hert en zwoer ick noyt. Want Hippolytus hadde mede, bedroghen zijnde, ghezworen.

(2.) Jae selfs oock upt de reden / die by de Wet van hare verdelginghe werdt ghevoeght / Exod. 24. 33. Deut. 7. 4. Want die oorsaecke houdt op in den ghenen / welcke de gheboden der Kinderen Noë aennemen / en Tribupt betalen: soo ghetuyghen Maimonides, en Samson Mi-cosi, en Moses de Kotzi, in 't 15 en 118. ghebiedende bevel.

(3.) En die tot Gazere woonden / in de Histozie Iosue, cap. 16. 10. En blijckt upt den Euangelio / dat de Gargazenen, noch tot de tijden Christi toe/

toe / ober-gebleben zijn / Matth. 8. 28. want die hadden sich terstondt in't begin ober-ghegheben / daerom sy in 't verhael der Vyanden upt-gelaten werden / Deut. 20. 17. Iosu. 9. 1.]

V. Nochtans en mach de beteyckenisse van den eedt niet ghetoghen werden / buyten de ghewoonlijcke en ghebruyckelijcke wijse van spreecken. Indic. 21. 19. 20. Daerom en waren 't gheen meyneedighe / de welcke / als sy gezwooren hadden / hare Dochteren den Benjamiten niet tot Huysvrouwen te ghegheven / hebben toe-gelaten dat hare ontschaeckte Dochteren met den Ontschaekers huys houden souden. Want het is wat anders selfs te gheven / oft 't gheen verlozen is / niet weder te vorderen. Ambrosius seydt van dit stuck: Offic. 2. cap. 14. Dese genade schijnt niet te zijn sonder behoorlijcke straffe der onghemanierde begeerlijckheydt, dat haer alleen toe-ghelaten werdt gerooffde en ontschaeckte, en niet nae ghewoonte ordentlijck voltoghen houwelijcken. Desen en is niet onghelijck / dat de Acheen, als de Romeynen niet toe-stonden / noch vooz goedt kenden / eenighe dingen by haer ghedaen en bezworen / de Romeynen ghebeden hebben dat sy selfs / 't gheen haer goedt dochte / veranderen souden / en de Acheen niet de schuldt opleggben van den eedt te breecken / midts doende te niet 't gheen sy ghe-Livius l. 38. ordineert / en met eede bekrachtight hadden.

[Vermeerderingh. (1.) Iosephus seydt in dese Historie: De Israëliten en vermaendense daer toe niet, noch sy en verboden't haer niet. Seneca, Excerptorum, lib. 6. c. 2. De Wet houdt dien voor schuldigh, die een ballingh hulpe bewijst, maer niet die toe-laet dat hy gheholpen werde. Symmachus: Sy soecken een ydele vreese uwe Goddelijck ghemoedt aen te jaghen, soo daer yemandt wil segghen, dat ghy uwe gheweten met toe-steecken en handtreycken besmettet, ten zy dat ghy op u ladet den haet en op-spraeck van haer 't hare te onttrecken.]

VI. Op dat den eedt krachtigh en van waerde zy / soo moet de verplichtinghe geoorloft zijn. (1.) Daerom een bezworen belofte van een ongeoorlofde saecke / en sal gantsch geen kracht hebben / 't zy natuurlijck / oft door Goddelijck verbodt / oft oock menschelijck verbodt / waer van wy terstondt hier nae handelen sullen. Philo de Jode seydt wel van de bysondere Wetten: „ Een pegelijck die om een onbehoorlijcken eedt pet be„ ginnt te doen / die moet weten / dat hy geen voldoender van den eedt / maer „ veel eer een uptroeper daer van wesen sal / welcken eedt groote eere / en „ eerbiedighepdt waerdigh is / en daer door eerlijcke en heylighe saecken „ plegen bekrachtiget te werden. Want sulck een hoopt de eene schult op „ d'andere / den eedt niet behoorlijck doende / en daer van oock de onwettige daedt beter naer-gebleven ware. Daerom hy dan van de onrechtvaerdighe daedt sich onthoudende / laet hem Godt bidden / dat hy mede „ deyle sijn barmhertighepdt / die hem meest eyghen is. Want twee quaden te verkiesen / als men hem van 't een ontlasten kan / is een ongeneselijcke dolligheydt / en gebreck van verstandt. Men kan een exempel hebben aen David, welcke den Nabal gespaert heeft / den welcken hy gezworen hadde te dooden. Cicero stelt gelijcke exempel in de belofte van Agamem-

memnon; Dionysius Halicarnassensis in de t'samen-spanninghe van de thien Mannen om de Republijcque te overweldigen. Seneca seydt:

De trouw' ick houden kan in 't swijgen, is die maer
Onschuldigh; somtijts trou een schelmstuck sleept met haer.

Ambrosius: Het strijdt somwijlen teghen onse plicht, sijn belofte te volbrengen, den eedt te houden. (2.) Augustinus: Indien trouwe ghebruyckt werdt om sonde te bedrijven, soo ist wonder datse noch trouwe ghenaemt werdt. Het selfde leert Basilius 2. *ad Ampilochium.* *Offic. 1. cap. ult.*

[Vermeerderingen. (1.) Dit wert wel verhandelt van Ambrosius 1. *de Offic.* en andere geallegeert *causa* 22. op de 4. vrage. Hier toe ghehoort de 7 Canon van 't Concilie van Hilerden, ingebracht in de 3 *Tomus* der Constitien van Vranckrijck/ en onder de Wercken van Hincmarus, niet weynige dingen.

(2.) De *Bono Conjugali, cap. 4.* werdt verhaelt *de quæst.* Siet oock *Gail de pace Publica, lib. 1. c. 4. §. 16.* En de Historie van Albinus by Paulus Warrafredi, *lib. 2. cap. 26.*]

VII. Jae selfs/ al ware de saecke die belooft werdt niet ongeoorloft/ maer datse een meerder morale goedt verhinderde/ soo en sal als dan oock den eedt niet van krachte zijn: En dat wy/ namelijck/ den voortgangh en toe-neminge in 't goede schuldigh zijn/ soo dat wy sijn verpleghdt ons selven niet konnen benemen. [Sulcke was den eedt Honorii van nopt geen vrede met Alaricus te maken/ als Zozymus vertelt. Siet C. onder andere dingen op de nu gesepde vraghe/ en 't Concilie van Hilerden in 3 *Tomo.* der Concilien van Vranckrijck Canon 7. En Hincmarus in 't ghesepde Tractaetjen op de 14 Vrage. En in 't Boeckken van de Echt-schepdinghe op de 6 en 14 Vraghe.] Hier toe dient een seer treffelijcke spreucke van den selfden Philo, dien ick ghenoemt hebbe/ welcke my niet sal verbeelen hier by te woeghen: Daer zijn sommighe van soo harden, en tot Burgerlijcken omgangh ongheneyghden verstandt en sinnen, 't zy uyt haet van het menschelijck ghelaghte, oft door t'onder-ghebracht van de harde heerschende grimmigheydt, dat sy de woestigheydt en beestigheydt haerder Zeden met eenen eedt verstercken, dat sy desen niet aen hare tafel, noch onder haer dack lijden willen, datse dien noyt eenigh goet doen willen, dat sy van een anderen tot op haren doodt toe, niets ontfangen noch aennemen willen. [Siet Baba Kama, c. 9. §. 10. met de aentepcheningen vanden seer geleerden Constantinus.] Dat hy seydt/ dat sommighe zwoeren/ dat sy desen/ oft dien nopt goedt doen souden/ dat noemden de Hebreen Belofte over wel te doen, *Votum de Beneficentia*, oft het Korban, daer van staet Matth. 15. 5. De gave zy Godt gheheylight, indien ghy oyt eenigh goedt van my ontfanght oft bekomt: als willende seggben: Soo u oyt eenigh goedt van my konde toe-komen/ dat wil ick dat Godt ge-eygent zy/ en tot sijn Schat-kist komme/ en u niet te nutte zy. Welcke belofte/ met de straffe van Godt gheheylight te zijn/ bevestight wesende/ de Hebreeusche Leeraers voor vast

vast en bondigh hielden (zijnde in desen seer slimme uytleggers van het Goddelijcke recht) al ware oock die belofte tot naedeel van hare Ouderen ghedaen: het welcke Christus ter aengewesen plaetse weder-leydt: in wiens woorden het woordeken *timâan*, *honorare*, eeren, betreckent / goet en wel doen / als blijckt uyt verghelijckinghe van de woorden by Marcus, op dit selfde stuck / en de woorden Pauli, 1. Timoth. 4. 3. 17. en Num. 23. 11. Maer oock / al ware het oock teghens anderen sulck een belofte gedaen / segghen wy dat dien eedt niet en verbindt / om dat hy den voortganck en het toe-nemen verhindert.

Tom. 2. 2. 89. art. 7. & ibi Cajet. Grat. l. ult. §. nh. 22. quæst. 4. Soto lib. 7. q. 1. art. 3. circa 2.

VIII. Van dinghen die onmogelijck zijn / is niet noodigh dat men yets segghe: want het klaer ghenoegh is / dat niemandt verbonden is tot het gheen gantsch onmogheljck is.

IX. Maer van 't gheen voor een tijdt langh / oft om yets dat voor gheppesupponeert ghehouden werdt / onmogheljck is / sulcks dat de verbintenisse als suspens en hanghende blijft / als op-geschortet / daerom moet de ghene / die alsoo met conditie ghezworen heeft / sijn beste doen / dat / het gheen hy ghezworen heeft / mogelijck werde om te doen en volbrenghen.

X. De wijse en forme van eedt-zweeren verschilt in woorden / maer komt in der daedt op een uyt. Want het moet desen sin en meyninghe hebben / dat Godt aengheroepen werde / te weten / op dese wijse / Godt zy getuyghe, oft Godt wille wreker zijn, welcke beyde op een uyt-komen. Want als een hoogher die macht heeft om te straffen / tot ghetuyge werdt aengheroepen / werdt met eenen van dien begeert / dat hy wreker wil zijn over de meyneedigheyt: En die alles weet / is oock wreker / om dat hy ghetuyghe is. [Ambrosius aen Valentinianus de Keyser: Wat is eedt-zweeren anders, als des genen, welcken ghy betuyght opsiender over uwe trouwe, Goddelijcke moghentheydt belijden? Siet een treffelijck formulier Chagani Avarorum, by Menander, *excerptis legationum.*] Plutarchus seydt: Alle eedt eyndigt met vervloeckinge, indien men valsch zweert. Hier toe dienen de formulieren der oude verbonden / daer men oock Offerhanden placht by te hebben / als blijckt / Genes. 15. 9. en volghens: Als is dese Roomsche forme by Livius: Ghy Iupiter, wilt hem alsoo slaen, als ick doe dit Zwijn. En op een ander plaetse: De Goden biddende, dat sy hem alsoo dooden souden, als hy dat Lam gedoodet hadde. Oock by Polybius en Festus: Indien ick willens en wetende lieghe en bedriege, soo werpe my Godt alsoo wech, als ick desen steen doe.

Quæst. Rom

Liv. lib. Lib. 21.

XI. Maer het is mede een oudt ghebruyck te zweeren / met benaminghe van andere dinghen / oft persoonen / 't zy dat sy wenschen / dat die haer mochten beschadighen / en leedt aendoen / als de Sonne / de Aerde / den Hemel / den Prince; oft dat sy versochten in die dingen gestraft te werden / als in haer Hooft / haer Kinderen / hare Vaderlandt / in den Prince. Ende is dit niet alleen der onheplige Volckeren / maer oock der Joden wijse gheweest / ghelijck de selfde Philo ons leert / [Van de bysondere Wetten.] want hy seydt / dat de gene die zweeren sullen / niet en moeten

ten om allerhande saecken terstondt tot Godt loopen / den Autheur en Vader van alle dinghen / maer zweeren by hare Ouders / den Hemel / de Aerde / de Werelt. Desen ghelijck is 't gheen de uytleggers van Homerus aenwijsen / dat de oude Griecken niet ghewoon waren lichtelijck te zweeren by de Goden / maer by andere dinghen / die by der handt teghenwoordigh waren / als by haer Scepter. En dat sulcks was inghestelt van den seer rechtvaerdighen Coningh Rhadamanthus, seyt Porphyrius, en de Scholiastes van Aristophanes. [Van Socrates seyt Apollonius by Philostratus, *lib.6.* Hy zwoer by die dinghen, niet als by Goden, maer op dat hy niet by de Goden zweeren soude.] Soo lesen wy dat Joseph gezworen heeft by het leven van Pharao, nae de gebruyckelijcke wijse der Egyptenaren / welcke Abenesdras aldaer aenwijst; Elisæus by het leven van Elias, siet oock 2.Reg.4.30. Cantic.2.7. Ende wil Christus niet / gelijck sommighe meynen / Matth.5. dat dese eeden min souden gheoorloft zijn / als die met uytdruckinge van den name Godts geschieden: Maer aenghesien de Hebreen die minder achteden / door ghelijcke opinie by-nae / als de gheen die seyde: Hy ghelooft niet dat het Scepter sijn Godt zy: Soo toont hy dat die dinghen oock waerlijck eeden zijn. Want oock Ulpianus seer wel gesept heeft: Die by sijn welvaert zweert, schijnt by Godt te zweeren, dewijl hy ten aensien van de Goddelijcke Majesteyt zweert. Soo toont Christus / dat de geen die by den Tempel zweert / by Godt zweert / die de Heere is over den Tempel: En die by den Hemel zweert / by Godt die sijn Throon in den Hemel heeft. Maer de Hebreeusche Leeraers in die tijden / meynden / dat de Menschen niet verbonden wierden door die eeden / welcke by gheschapen dinghen gedaen wierden / ten zy daer een straffe wierde by-ghevoeght / als soo de saecke / om welcke den eedt gedaen werde / Gode gheheylight wierdt: want dat was den eedt Korban, oft soo eenighe gave, En toô doôroô, waer van niet alleen in de aenghewesen plaetse Matthæi, maer oock in de Wetten der Tyriers wierde vermelt / ghelijck wy verstaen uyt de dispute van Iosephus, tegens Appion. En ick soude achten dat om gheen andere oorsake de Orientaelsche volckeren / van den Griecken Karbanous genoemt werden / welck woordt by Æscylus en Euripides staet. De dwalinge dan weder-leydt Christus ter gheseyder plaetse. Tertullianus seydt / dat de oude Christenen ghezworen hebben by het welvaren van den Prince / meerder zijnde als alle Gheesten. By Vegetius is een Formulier / waer van wy oock hier vooren vermaent hebben / daer in de Christen Soldaten zweeren / niet alleen by Godt / maer oock by de Majesteyt des Keysers / welcke het menschelijcke gheslachte naest Godt moet lief hebben en eeren.

Gen. 42.15. 2.Reg.11.2.

L. Qui per D. de jurejur. Gratian. causa 22. qu. 1.

Matt.23.21.

XII. Maer oock / indien yemandt schoon by de valsche Goden ghezworen heeft / die sal verbonden zijn den eedt te houden / [In 't Boeck der Wijsheyt / cap.14.31. Want niet de kracht der gener / by welcke men zweert / maer de wraecke der ghener die sondigen / komt alle-tijdt over de overtredinghe der onrechtvaerdighen.] om dat hy / hoe-wel onder valsche teyckenen en beduydinghen / nochtans in generale begrijpinge op Godt ghe-

ghesien heeft: en derhalven soo hy valscheliick ghezworen heeft / rekent de waerachtighe Godt tot sijner verklepninghe sulcks geschiedt te zijn. Ende sien wy dat de Heyligh Mannen wel nopt in sulcker wijse / en op dien naem den eedt aenghehoden hebben / veel min datse soo souden ghezworen hebben / 't welck ny verwondert dat Duarenus toe-staet; maer nochtans / indien de gene / met welcke sy te doen hadden / niet konden beweeght werden om anders te zweeren / datse met haer gehandelt hebben / selfs zweerende gelijck als het behoorde / maer van haer sulck een eedt aennemende als sy verkrijgen konden. Daer van wy Exempel hebben in Iacob en Laban, Genes. 31. 53. En dat is 't gheen Augustinus seydt: [In 't 28 Sermoen / over de woorden des Apostels / werdt aenghetogen C. Ecce dico causa 22. q. 5.] Oock die by een steen zweert, indien ghy valschelick zweert, soo is hy meyneedigh. En daer nae: De steen en hoort u niet spreken, maer Godt straft u, als ghy lieght en bedrieght.

Augu. Epist. 154. ad Public.

Citatur C. movet causa 22. qu. 1.

XIII. De voornaemste werckinghe van den eedt is / de verschillen af te snijden. De Goddelijcke Schrijver tot den Hebreen / sept: Den eedt tot versterckinghe ghedaen, is den Menschе het eynde aller tegensprekinge. Daer mede dit seggen van Philo over-een-stemmet: Den eedt is het getuygenisse Godts, over de saecke daer aen ghetwijffelt werdt. En dit seggen van Halicarnassensis niet gheheel ongheliick: De laetste en uytterste trouwe onder den Menschen, soo Griecken als Barbarische, welcke gheen langhe verloop van tijdt uytwisschen sal, is die, welcke door be-eedighde verbonden, de Goden tot borghen stelt. [Procopius, *Persicorum 3.* Den eedt, welcke van alle Menschen gehouden werdt het uytterste en alder-sterckste pandt, en versekeringhe van onderlinghe trouwe en waerheydt.] Soo werdt oock van den Egyptenaers den eedt ghenaemt / de alder-grootste trouwe der Menschen onderlinghe onder den anderen. Soo is dan de ghene die zweert / twee dinghen schuldigh te betrachten / eerstelijck / dat sijn woorden met sijn sin en meyninghe over-een-komen / 't welck Chysippus noemt waerheyt zweeren; het andere / dat sijn daedt met sijn woorden over-een-komen / 't welck de selfde noemt wel-zweeren. Die in 't eerste sondight / wert van den selfden gesept / valscheliick te zweeren / die in 't laetste sondight / meyneedigh oft eedt-breuchtigh te zijn / de saecken genoeghsaem onderschepende / hoewel somtijdts 't een voor 't ander onder een gheworpen werdt. [Valsche zweeren wert verboden / Exod. 20. Meyneedigheyt oft eed-breken / Levit. 19. soo de Hebreen leeren op 't 240 ghebiedende ghebodt.]

Diod. Sicul.

XIV. Ende by aldien de materie soodanigh is / en de woorden alsoo inghestelt / datse niet alleen tot Godt / maer oock tot de Menschen gerechtet werden / soo sal buyten twijffel den Menschе selfs uyt den eedt recht toekomen / als uyt belofte / oft contract / welcke dingen op 't eenboudighste verstaen en ghenomen moeten werden. Maer indien / oft de woorden op den Menschе niet sien / om hem recht te geven / oft wel op hem sien / maer daer pet zy dat hem van teghen-ghestelt werden / soo sal den eedt die kracht hebben / dat wel die Menschе geen recht sal verkrijgen / maer dat

dat nochtans die ghezworen heeft / voor Godt verbonden is den eedt te houden en volbrenghen. Hier van heeft men Exempel in den genen / die door onrechtvaerdighe vreese oorsaecke ghegeven heeft tot bezworen belofte. [Augustinus, *Epist 224, en 225.* leert dat oock een af-ghedwonghen eedt / om de eerbiedinghe tot Godt / moet gehouden werden.] Want dese en verkrijght gheen recht / oft soodanigh / dat hy moet wederom gheven / om dat hy oorsaecke tot schade ghegheven heeft. Soo sien wy dat oock der Hebreen Coninghen van den Propheten bestraft zijn / en van Godt ghestraft / dat sy de ghetrouwigheydt / welcke sy den Coninghen van Babel gezworen hadden / niet hadden onderhouden. Cicero die prijst den Hopman Pomponius, die ghehouden heeft / 't geen hy bedwongen / door vreese belooft hadde / soo krachtigh was in die tijden den eedt, seydt hy. Daerom niet alleen Regulus heeft moeten weder-keeren in den Kercker / al was die schoon onrechtvaerdigh; maer oock die thien / van welcke Cicero vermelt / mosten weder-keeren tot Annibal: want sy hadden sulcks ghezworen / en haren eedt ghegheven.

Iere. 29.7. Ezech. 17. 12.13.15. 3. *Offic. Tom* 2.2 89. *art.* 7. *& ibi Cajet. Alex. Lucul. in C. verum de jurejur. Soto lib.* 8. *qu.* 1. *art.* 7.

XV.

Ende hebben dese dinghen niet alleen plaetse tusschen ghemeyne en openbare Vyanden / maer onder yder een; want men moet niet alleen aensien den persoon des ghenen / tot wiens behoef men zweert / maer Godt / by welcken ghezworen werdt / de welcke alleen ghenoeghsaem is om verbindinghe te maecken. Gregoras seydt: De meyneedigheydt verwijt Godt sijne naelatigheyt en sloffigheydt. Derhalven men Cicero moet verwerpen / die seydt / dat het gheen meyneedigheydt is / indien men den Zee-rooveren niet en betaelt het rantsoen / dat men haer voor sijn Persoon belooft heeft / al hadde men sulcks schoon ghezworen: om dat een Zee-roover niet en is van 't ghetal der bestemde Vyanden / maer een alghemeyn vyandt van allen / met welcken men noch trouwe / noch eedt / gemeen mach hebben. Het welcke de selfde elders mede van een Tyran ghesept heeft / als mede oock Brutus by Appianus: de Romeynen houden met den Tyrannen gheen trouwe / noch gheloove / geenen eedt. Maer ghelijck in het bestelde recht der Volckeren waerachtigh is / dat tusschen Vyandt en Zee-roover onderscheydt is / en van ons hier na sal bewesen werden; alsoo en moet dat onderscheydt hier geen plaetse hebben / daer / oft schoon het recht van den persoon ontbreeckt / men met Godt te doen heeft: daerom oock den eedt met den naem van *votum*, dat is / belofte aen Godt ghedaen / werdt vereert. [Plutarchus en Lycurgus: die door den eedt sijn Vyandt om den tuyn leydet / die toont dat hy sijn vyandt vreest / maer Godt verachtet.] Oock 't gheen Cicero voor bekent neemt / en is niet waer / dat men met een Roover geen gemeenschap van recht en hebbe. Want het gheen ons ter getrouwer handt gestelt is / moeten wy nae het recht der Volcken selver wederom gheven den Moordenaer / indien de Eyghenaer niet bekent en is / ghelijck Tryphoninus recht geantwoordt heeft. [Oock den genen die sonder recht het Rijck inghenomen heeft: Ghelijck de Brienenses aen Orofernes weder-ghegheven hebben / 't gheen hy haer hadde te bewaren vertrouwt.

Civil. lib. 2.

L. bona fides D. depositi.

Polybius en Diodorus Siculus in de Peiresiaensche Extracten.] Daerom en kan ick niet toe-stemmen 't gheen van sommighen geleert werdt/ dat de ghene die eenen Roover wat heeft belooft / met betalinge / in een oogenblick sich daer kan af maecken / soo dat hy / 't gheen hy betaelt / hem gheoorloft sy terstondt wederom te krijghen. Want de woorden in den eedt / soo veel als Godt aengaet / moeten op 't alder-eenboudighste / en derhalven van betalinghe met effect verstaen werden. En dien-volgende die heymelijck tot den Pandt weder-ghekeert is / en is wederom wech ghegaen / die en heeft den eedt van weder te komen / niet voldaen/ ghelijck den Roomschen Raedt recht gheoordeelt heeft.

XVI. Maer dat segghen van Accius: [T. Ghy hebt uwe trouwe verbroken. M. Die ick noyt aen eenighen ontrouwen ghegheven hebbe, noch gheve: Kan alleen in dien sin goedt gheken werden / indien dat de bezworen belofte opentlijck en klaerlijck haer insicht heeft ghehadt op een andere belofte/ welcke haer als een ingewickelde conditie sy gheweest; [C. *pervenit. quod est 3. de Jurejurando. Adeo l. lege fundo in fine. D. de l. commissoria.*] maer niet / indien de belofte van verscheyden aert zijn / en sonder onderlinghe insicht op malkanderen: want als dan sal een yder gantschelijck moeten houden wat hy ghezworen heeft. En over dit stuck spreeckt Silius, alsoo Regulus aen hem prijsende:

L. sicut in fine de jurejurando.

Wiens lof sal altijdt groen van eeuw' tot eeuwe staen,
Dat ghy u woordt hielt den troulooſen Africaen.

Wy hebben te vooren ghesept / dat de ongelijckheydt in den Contracten natuurlijck gheleghentheyt gheeft / om de Contracten te verbreken/ oft te reformeren. En al-hoe-wel het recht der Volckeren in desen yets verandert heeft / dat nochtans door het Burgherlijcke recht / 't welck onder de leden en ghedeelten van 't selfde Volck geldet / dickwils wederghekeert werdt tot het ghene dat van naturen gheoorloft was / hebben wy oock te voren vermaent. Maer hier mede/ indien den eedt daer tusschen ghekomen is / indien men de Persoon niet / oft minder schuldigh ware / soo moet men doch Godt / woordt en trouwe houden. Daerom de Psalmist / daer hy de deughden van een vroom Man verhaelt / stelt hy oock dese: Heeft hy ghezworen tot sijn schade, evenwel en verandert hy niet.

Auth. Sacramenta. C. si adv. vend.

Psal. 15.4.

XVII. Doch dat moet men oock waernemen / dat / soo menighmael als upt eenighen soodanighen manghel / als wy gesept hebben / de Persoon geen recht verkrijght / maer onse trouwe Gode verbonden werdt / dat als dan de Erfghenaem des ghenen die gezworen heeft / niet verbonden is. Want ghelijck als de goederen / dat is / 't gheen onder den Menschen in handelinghe bestaet / tot den Erfgenaem over gaet / soo gaen mede over de lasten der goederen: maer oock niet alsoo mede andere dinghen / die eener plichts-halven / als weghen Godtsdienstighept / genoten gunste/ oft trouwe schuldigh was. Want die dinghen en behooren niet tot het ghene/

ghene / 't welck onder den Menschen genaemt wert / nau genomen en inghetoghen recht. Ghelijck ons ghedencht dat wy oock elders aenghewesen hebben.

XVIII. Maer oock / daer voor de Persoon geen recht en ontstaet / indien nochtans den eedt strecht tot yemandts nut oft voordeel / en hy dat selfde niet en begheert / soo sal de ghene die ghezworen heeft / niet verbonden zijn / [Plautus Rudente : Ick bidde u , ontslaet my van den eedt.] gelijck hy mede niet sal verbonden zijn / indien de hoedanigheydt ophoudt / onder de welcke hy ghezworen heeft / als indien de Magistraet ophoudt Magistraet te zijn. [Siet dierghelijcke *in l. si duas §. Gentium D. de excusat. tut.* En by Gail, *l. 2. observ. 144. n. 8. & de incestis, lib. 10. 9.* By Azorius, *Institutionibus Moralibus 5. 22. quæst. 6. part. 1.*] By Cæsar , van de Burgherlijcke Oorloge / *lib. 2.* spreecht Curio soo aen de ghene die Soldaten van Domitius waren gheweest: Want hoe heeft hy u-lieden aen uwen eedt konnen binden , als hy de bundelen teyckenen van authoriteyt, en als den Gheweldt-staf wech-gheworpen , en het ghebiedt neder-gheleydt hebbende , als een particulier Burgher , en ghevangen , selfs in de macht en 't gheweldt van een anderen ghekomen was ? En terstont seyt hy / dat den eedt was wech-genomen / voor dien hy sijn borgheydt verloren / en van sijn Burgherschap ontset was.

XIX. Dit werdt ghevraeght / oft 't gheen teghen den eedt geschiedt / alleen ongheoorloft zy / oft dat het oock krachteloos en van onwaerden zy : in welcke sake ick houde dat men onderscheydt moet maken / dat / by aldien alleen de trouwe verbonden is / als dan de daedt teghens den eedt ghedaen / gelde / en van waerden zy / als / te weten / een Testament / verhoopinge : maer datse krachteloos en van onwaerde zy / by aldien den eedt alsoo ingheschelt is / dat daer in met eenen begrepen zy volkomen renunciatie , van macht tot die daedt. En dit zijn die dingen / welcke natuurlijcker-wijse den eedt volgen : waer upt men dan moet oordeelen van den eedt der Coningen / en 't geen dat vreemde aen vreemden zweeren / wanneer de daedt upt de plaetse gheen onderwerpinghe bekomen heeft.

C. dilectio. de præbendis. Covarr. in d. C. quamvis p. 2. § 2. n. 10.

XX. Laet ons nu eens gaen besien / wat vermoghen dat hebben de bevelen der Over-heeren / als Coninghen / Vaders / Heeren / Mannen / in die dinghen die tot het mannelijck recht behooren : [Augustinus , *Epist. 240. en 241.*] Der Oberheeren daedt en kan wel dat niet te weghe brengen / dat den eedt / voor soo veel als hy waerlijck tot verbindinghe heeft gestrecht / niet en soude ghehouden en na-gheleeft werden : want dat behoort tot het natuurlijcke en Goddelijcke recht. Maer aengesien onse daden niet volkomentlijck zijn in onse macht / maer alsoo / datse hanghen aen onse Oberheeren / soo kan daerom tweederley daedt der Oberheeren zijn / ontrent het ghene met eedt bekrachtighet werdt / d'een gherechtet op den Persoon die zweert / d'andere gherechtet op den Persoon / tot wiens behoef gezworen wert. Op den Persoon die zweert kan sy gherechtet werden / oft eer datter gezworen werdt / den eedt te niet makende / en krachteloos / voor soo veel als het recht van de gene die minder / en onder een anderen is / begrepen is / in 't recht van den genen die boven hem is ; oft

Tom 2. 2. qu. 89. art. 9.

C. venientes de jurejurando C. 1. de prohibit. feud. alien. per fed.

nae datter ghezworen is / verbiedende den eedt te volbrenghen. Want een die onder een anderen staet / voor so veel hy onder hem is / en heeft sich niet konnen verbinden / als voor soo verre het selfde soude believen sijn Overhooft: want meerder en ruymer macht en hadde hy niet. Na dit recht dede hy den Hebreen de Mannen haerder Vrouwen / de Vaders haerder Sonen / die noch onder hare macht waren / eeden te niet / en maeckense krachteloos. Seneca stelt dese vraghe voor: Indien daer een Wet gheltelt ware, dat niemandt doen en soude, 't gheen ick mijn Vriendt hadde belooft te doen. En beantwoordt die alsoo: De selfde Wet die dat verbiedt, beschermt my. Maer de daet kan oock zijn uyt beyden vermenghet / als / indien de Overheer geordineert heeft / 't geen de minder en Onderdaen doet in desen oft dien val / namelijck / uyt vreese / oft swachheydt van oordeel / dat sulcks dan eerst van waerde sal zijn / indien 't hy hem toe-gestaen werde. Ende uyt dit fundament konnen beschermt werden de ontslaginghen van eeden / welcke in ouden tijden by den Princen / [Suetonius in Tiberio, cap. 35. Soo seydt Vasquius, dat langhe in Hispanien is ghebruyckt geweest / *de succeff. creat. lib. 2. §. 18.*] nu met wille der selfder Princen / op dat de Godtvruchtighheydt te beter verseeckert zy / van de Prelaten der Kercke werden ghepleeght. Aen den persoon van de ghene / tot wiens behoeven den eedt ghedaen werdt / kan de daedt gerechtet werden / door wech nemen van 't recht dat hem verkreghen is / oft oock / indien 't recht ontbreeckt / met verbieden dat hy uyt kracht van sulck een eedt niet aennemen / noch ontfanghen sal. En dat op tweederley wijse / 't zy tot straffe / oft tot nut van 't gemeyne beste / uyt kracht van de uytsteeckende heerschappije. En hier uyt kan verstaen werden / indien de ghene die den eedt doet / niet en is onder 't selfde ghebiedt met den ghenen / tot wiens behoef den eedt ghedaen werdt / wat de Overheden van desen / oft geenen / ontrent den eedt vermoghen. Maer de gene / welcke met eede yets belooft heeft / den ghenen die hem beschadighde / voor soo veel die soodanigh is / neemt een Zee-roover / en vermach niet hem 't recht / dat hy door belofte verkregen heeft / onder schijn van straffe over 't selfde / hem te benemen: want als dan en souden de woorden geen effect noch werckinghe hebben / 't welck gantsch staet te vermijden. Om gheliicker oorsake en sal oock niet mogen gherompenseert werden 't geen belooft is / met het recht / 't welck te voren in verschil stondt / indien het verdragh gemaeckt is / nae dat het verschil ontstaen was. De menschelijcke Wet vermach oock het beletsel / 't welck sy voor seeckere saken van daden ghestelt hadde / uyt den wege nemen / indien daer eenighe hande eedt / oft op sekere forme by gekomen is: het welcke de Romeynsche Wetten ghedaen hebben / in die hinderniſſen / welcke niet eygentlijck 't ghemeyn nut / maer het particulier voordeel van den ghenen / die den eedt dede / betreffende waren. Welck / indien 't gheschiedt / soo sal de toe-gezworen daedt van waerde zijn / op sulcker wijse / als sy natuurlijcker-wijse sonder Menschelijcke Wet soude van krachte zijn geweest / 't zy alleen de trouwe verbindende / oft den anderen oock recht ghevende /

Lib. 4. de benefic. c. 35.

Molin. disp. 149. C. si vero de jurejur. L. ult. ad myn.

de / nae de verschepden natuere der daden / die elders van ons verklaert is.

Hier staet in 't voorby-gaen kortelijck aen te roeren / 't geen in de ghe- XXI.
boden Christi / en by Iacobus, van niet te zweeren / gheseydt werdt / eygentlijck niet en behoort tot den eedt / die tot verseeckeringe oft bevestinghe ghedaen werdt / waer van wy eenige exempelen hebben by den Apostel Paulus, Rom. 1.9. en cap. 9.1. 2. Corinth. 1.23. en cap. 11.31. Philip. 1.8. 1. Thess. 2.9. 1. Tim. 2.7. Maer tot den eedt van beloften op toekomende onseeckere dinghen. Sulcks bewijst klaerlijck die teghenstellinghe in de woorden Christi: Ghy hebt gehoort dat tot den Ouden gheseydt is: Ghy en sult geen eedt breecken, maer sult den Heere uwen eedt betalen. Maer ick segghe u, en zweert gantschelijck niet. Midtsgaders de reden die Iacobus daer by voeght: Op dat ghy geen bedriegers bevonden werdt te zijn, want dat beteyckent het woordt Hypocrita, by den Hellenisten / als blijckt Iob 34.10. en Matt. 24.11. ook elders meer. Het selfde bewijst mede in Christi woorden dese maniere van spreken: Maer uwe woort zy, jae, jae, en neen, neen: 't welck Iacobus alsoo uytdruckt: Maer uwe jae zy jae, ende uwe neen, neen. In welcke woorden een figuurlijcke manier van spreken is by de Rethores / *ploca* genaemt: als by Virgilius; Van die tijdt was ons Corydon, Corydon: En by een ander: Van dien dagh aen was Memmius, Memmius. Want 't eerste ja / en neen / beteeckent de belofte / en 't laetste de vervullinghe der belofte: Want het Griecksche woordeken *Nai*, is een woordt van beloven / daerom het ook *Amen* wert overgeset / Apocal. 1.7. Gheljck mede by de Roomsche Rechts-gheleerde het Griecksche *Malista*, en het Latijnsche *Quidni*. Voor de vervullinge der belofte wert het genomen by Paulus, 2. Corinth. 1.20. als hy sept / dat alle beloften Godts in Christo zijn *Nai* en *Amen*, Iae en Amen. Hier van komt der Hebreen oude spreeck-woordt / des rechtveerdighen menschen: Jae is Jae / en sijn Neen is Neen. In teghendeel / welcker daden van hare woorden verschillen / by den selfden werdt gheseydt dat Jae en Neen is / 2. Corinth. 1. verss. 18. 19. Dat is: Haer Jae is Neen / en haer Neen is Jae. Soo verklaert het de Apostel Paulus selfs / want ontkent hebbende dat hy geen lichtvaerdigheydt gebruyckt hadde, voeght hy daer by / dat sijn woorden niet waren gheweest Iae en Neen. Soo seydt dan Christus het selfde dat Philo seydt over de thien Gheboden: Het is het beste, en profijtelijckste, en alderbest met de redelijcke nature over-een-komende, dat men sich van eedt-zweeren onthoude, en sich alsoo gewenne tot waerheydt in sijn spreecken, dat onse woorden voor een eedt opgenomen werden. En op een ander plaetse van de bysondere Wetten: Eens eerlijcken Mans reden zy voor een vasten, onveranderlijcken, en onbedriegelijcken eedt. En 't geen Iosephus van de Essenen seydt: Wat sy segghen gaet vaster als een eedt, en sy houden het zweeren voor een noodeloose saecke. Van den Essenen, oft dese soodanigen die onder den Hebreen de Essenen zijn nae-gevolght / schijnt Pythagoras dit ghenomen te hebben / (1.) wiens meyninghe dese is: Dat men by de Goden niet zweeren en sal; want dat een yeder dat moet benaer-

naerstighen / dat men hem oock sonder zweeren gheloove. (2.) De Scythen seggghen van haer selven tot Alexander, soo Curtius verhaelt: Ghelooft niet dat de Scythen door eedt-zweeren hare gunste bevestigen, de trouwe eerende en onderhoudende, zweeren sy. Cicero, *pro Roscio Comædo*: De straffe die van den onsterffelijcken Goden gheset is den meyneedighen, de selfde is mede den loghenaren gheset. Want de onsterffelijcke Goden pleghen den Menschen niet gram en toornigh te werden, om de verbindinghe der woorden, waer in den eedt begrepen is, maer om de meyneedigheyt, trouloosheydt en boosheydt, daer door yemandt listen en laghen gheleydt werden. Het seggghen van Solon werdt gheprezen: Zijt van soodanige vromigheydt, dat die selfde meer als uwen eedt ghelooft en vertrouwt werde. Oock heeft Clemens Alexandrinus gesept / dat een vroom Man toe-staet / de trouwe van sijn beloften te vertoonen, in bestendigheyt en stantvastigheyt van sijn woorden en leven. Alexis Comicus: Mijn wercken gelden my voor een eedt. Cicero vertelt in de Oratie voor L. Cornelius Balbus, dat tot Athenen een Man / die heplighlijck en stemmighlijck gheleeft hadde / en openlijck in een saecke ghetuygenisse ghegheven hadde / aen den Altaer ghenaeckte / om den eedt te doen / dat alle de Rechters, eenstemmighlijck teghen-gheroepen hebben / om dat sy niet wilden schijnen / dat de trouwe meer aen de Religie van den eedt / als aen de waerheydt verbonden was. Van Christi spreucke en verschilt niet veel het seggghen van Hierocles, *ad aureum Carmen*: Die in 't begin ghesept hadde / Eert en respecteert den eedt / hadde daer door verboden van den eed sich te onthouden in sulcke dinghen / welcke konnen gheschieden en niet gheschieden / en hebben een onseeckere uythomste by gheval. (3.) Want sulcke dingen die moet men kleen achten / en zijn veranderlijck / daerom het niet waerdigh is / noch pepligh daerom te zweeren. En Libanius stelt onder den lof van een Christen Keyser: Hy is soo wijdt van meyneedighepdt af / dat hy oock schroomt in waerachtige saecken te zweeren. Eustatius over de Olystæa: In onseeckere dinghen moet men den eedt niet ghebruycken tot verseeckeringhe / maer bidden om een goede uythomste.

[Vermeerderinghen. (1.) Want oock Hermippus Pythagoricus seyde / dat de Philosophie van Pythagoras ghekomen was van den Hebreen / soo Origenes ghetuyght tegens Celsus. Het selfde heeft mede Josephus, een Hebreer / en Jamblychus, een Pythagorisch Philosophus ghestaeven.

(2.) Want de ghene / van welcken den eedt af-ghebordert werdt / is nu al verdacht van meyneedigheyt. By Sophocles, als Oedipus hadde ghesepdt:

Ick wil u tot den eedt, als quaedt, soo hoogh niet dringen,

Antwoordt Theseus daer op:

Het soud' oock anders niet als woorden-klanck uytbringhen.

M. Antoninus sept in de beschrijvinge van een vroom Man: Die oock gheen

gheen eedt behoeft te doen. Chryſoſthomus 15. van de Beelden: Indien ghy ghelooft dat hy, met welcken ghy te doen hebt, waerachtigh is, wilt hem dan den noodt niet op-dringhen van een eedt te moeten zweeren; maer ſoo ghy weet dat hy doch liegen ſal, bedwinght hem dan niet om oock valſch te zweeren.

(3.) Sulcx heeft Chryſoſthomus 12. vande Beelden/wel aengemerckt: Al iſt dat u niet en ghebeurt 't gheen ghy door een haeſtighe beweginge verruckt, oft door vreeſe, oft niet eens daer op denckende, ghezworen hebt, ſoo ſal doch de eygen aert en nature der ſaecken ſomtijdts met ſich brenghen, dat ghy bevonden wert, willens en wetende valſch ghezworen te hebben. En terſtondt daer nae: Het is derhalven ghevaerlijck oock van ſijn eyghen daedt te zweeren: want ſelfs de nature der dinghen, zijnde toe-vallen onderworpen, ontneemt ons veele dinghen.]

Daerom in veele plaetſen ghebruyckelijck is / dat in plaetſe van den eedt / de trouwe / met het geven van de rechter-handt / welcke den alder-vaſten en ſterckſten bandt van trouwe was by den Perſen, (1.) oft door eenighe andere teycken beveſtight werden/met ſoodanigen kracht/ dat/ indien de belofte niet voldaen werdt / de Belover niet min verſoepelijck en afſchouwelijck werdt / als oft hy valſchelijck ghezworen hadde. Insonderheydt van den Coninghen / en Princelijcke perſoonen / is dat ſeer ghebruyckelijck / dat hare trouwe een eedt verſtreckt. Want ſoodanige moeten ſy zijn / datſe met Auguſtus moghen ſeggen: Ick ben van goeder trouwe. (2.) En met Eumenes, dat ſy liever hare leven willen verliefen / als hare trouwe. Daer toe oock dient het ſeggen van Guntherus Ligurticis: XXII.

Can. in C. quærelam de jurejurando. Diod. lib. 16. Pan. in C. ad aures de his quæ vi vel metus cauſa. Jaſon l. 3. §. jurari. D. de jure jurando. Meynſ. obſ. 17. vens. 1.

Het bloote Coninghs woordt moet zijn van ſulck een waerde,
Dat boven allen eedt het gelde op der aerde.

Cicero in de Oratie voor Dejotanis, pryſt de rechterhandt van C. Cæſar, datſe in Oorloghen en Veldt-ſlaghen niet ſtercker noch beſtendiger en was / als in beloften en ghetrouwigheyt. Ende heeft Ariſtoteles aengheweſen / dat in de Heroiſche tijden het op-gherechtede Scepter der Coninghen / in ſtede van eedt ghegolden heeft. 3. Polit. c. 14.

[Vermeerderinghen. (1.) Hier van ghedenckt Euſtatius over Odyſſea. Scholiaſtes Ariſtophanis, *ad Nubes.* Diodorus Siculus, *lib. 8.* Crantzius, *Saxonicor. lib. 11. c. 27. In C. ad aures de his quæ vi metuſve cauſa æquantur, Juramentum & fides interpoſita.*

(2.) Iſocrates ſeydt van Euagoras, Coningh van Salaminen, dat hy ſoo wel ſijn toeſeggynghen met woorden / als ſijnen eedt vaſt hielt. Symmachus 10. 19. Daer en is noyt grooter hope, als inde belofte der goede Princen. Nicetas ſeydt van Alexius, de Broeder van Iſaacius, *lib. 3.* De Coninghen moeten 't gheloove en trouwe van den eedt boven alle andere dinghen achten. Cicero voor Cornelius Balbus: Men ſeydt dat tot Athenen gebeurt is / als eenen die by hen-luyden heylighlijck en ſtemmighlijck ghezworen

ren hadde / en openlijck sijn verklaringhe ghedaen hadde / als hy (ghelijck der Griecken maniere is) nae den Altaer ginck / om den eedt te doen / alle de Rechters met ghemeyne stemme daer teghen-gheroepen hebben / dat hy niet sweeren soude.

Het veerthiende Capittel.

Van de Beloften, Contracten, ende Eeden der gener die het hooghste ghebiedt hebben.

1. Werdt wederleydt de meyninge der genen, die houden, dat de herstellingen in sijn geheel, die uyt het Burgherlijcke recht voortkomen, oock tot de handelingen en daden der Coninghen, voor soo veel als sy soodanigh zijn, mede behooren: Item, dat de Coningh aen den eedt niet gehouden noch verbonden is.
II. Werdt door onderscheydinghe verklaert, tot wat handelingen der Coningen, de Wetten behooren.
III. Wanneer de Coningh aen den eedt gehouden, oft niet ghehouden zy.
IV. Hoe verre de Coning gehouden zy aen die dingen, die hy sonder oorsake belooft heeft.
V. 't Ghebruyck van't gene over de kracht der Wetten, ontrent der Coninghen handelinghen gheseyt is.
VI. In wat sin en meyninghe te recht geseyt werdt, dat de Coningh natuurlijck, oft oock Burgherlijck aen den Onderdanen verbonden zy.
VII. Hoe, oft op wat wijse dat het verkregen recht der Burgheren gheoorloft zy te benemen.
VIII. Wert hier verworpen het onderscheyt tusschen 't geen uyt het natuurlijck, oft Burgerlijck recht verkregen is.
IX. Oft de contracten der Coninghen oock Wetten zijn, en wanneer.
X. Hoe dat uyt kracht van der Coningen contracten ghehouden zijn de Erfghenamen als ler goederen.
XI. Hoe dat uyt kracht der selfder Contracten ghehouden zijn de ghene die in het Rijck succederen.
XII. Ende hoe verre.
XIII. Wert door onderscheydinge verklaert, welcke weldaden der Coningen weder-roepelijck zijn, en welcke niet.
XIV. Oft de gene die het Rijck toe-behoorde, gehouden zy aen de Contracten der gener die hem in't Rijck in-vallen, en dat ontweldighen.

I. DE Beloften / Contracten ende eeden der Coninghen / en der gener / welcke den selfden gelijck zijnde / 't hooghste gebiedt in de regeeringhe hebben / die hebben bysondere eyghen vraghen en twijffelinghen / soo belangende 't geen haer-lupden over de daden selfs vry staet / als 't gheen haer gheoorloft sy over hare Onderdanen / dan mede over hare Successoren en Naevolghers. Wat aengaet het eerste stuck / hier werdt ghevraeght / oft de Coningh selfs / gheljck hy vermach / sijn Onderdanen / alsoo mede hem selven mach releveren, en herstellen in 't gheheel / oft het Contract krachteloos en van onwaerde verklaren / oft van den eedt ontslaen. Bodinus ghevoelt / dat de Coningh / 't sy door bedrogh en list van anderen bedroghen zijnde / oft door misverstandt verstrickt / oft uyt vreese / kan herstellet werden uyt de selfde oorsaken / uyt de welcke een Onderdaen soude herstellet werden / soo in die dingen / welcke raken de verminderinge van de Rechten der Majesteyt en Hooghevt / als die sijn eygen particulier voordeel aengaen. Hy voeght daer by / dat de Coningh selfs aen sijnen eedt niet is ghebonden / *lib. 1. cap. 8.*

den / indien de Contracten en Verdraghen soodanigh zijn / dat men naer Rechten daer mochte upt schepden / al-hoe-wel de Verdraghen met de eerbaerheydt over-een-komen: Want dat hy niet daerom is verbonden die te houden / om dat hy 't ghezworen heeft; maer om dat een yder verbonden is aen rechtvaerdige Accoorden en Contracten / voor soo veel een ander daer by gheinteresseert / en voordeel daer by heeft. Wy / gheliick wy elders onderscheydt ghemaeckt hebben / alsoo houden wy hier mede / dat men moet onderscheydt maecken tusschen de daden en handelingen des Coninghs / die Coninglijck en des Coninghs zijn / en tusschen sijn particuliere handelinghen. Want in de Coninghlijcke handelingh / en 't gheen de Coningh doet / moet in sulcken achtinghe en waerde gheholden werden / als oft de gantsche ghemeenschap sulcks dede. Maer over soodanighe daden en handelingen / gelijck de Wetten by de gemeenschap selfs ghestelt / geen macht souden hebben / om dat de gemeynschap boven haer selven niet en is; soo en doen ock de Coninghlijcke Wetten niet. Derhalven en heeft de herstellinghe gheen plaetse teghens soodanighe Contracten / want die spruyt upt het Burgherlijcke recht. Derhalven mach men niet aennemen de exceptie der Coninghen teghens de Contracten / welcken sy jonghers zijnde / ghemaeckt hebben.

Indien een Volck een Coningh ghemaeckt heeft sonder volkomen recht / maer met by-ghevoeghde Wetten en Conditien / soo sullen gantschelijck door die Wetten konnen krachteloos gemaeckt werden alsulcke daden en handelinghen / welcke daer teghen strijden / 't zy gheheel en al / oft ten deele / dewijl het Volck soo wijdt sijn recht sich voor-behouden heeft. Doch van sulcke handelingen der Coninghen / die met volle recht regeeren / maer het Rijck niet als eyghen besitten / door welcke handelinghen / 't zy het Rijck / oft een gedeelte van 't Rijck / oft de Confiscatien en Fiscale dinghen vervreemdet werden / daer van hebben wy hier voorzen gehandelt / en bewesen / dat sulcke daden selfs door het recht der nature / nul en van geender waerden zijn / als gepleeght over vreemde / haer niet toe-behoorende saecken. Maer de particuliere privé daden en handelinghen der Coningen / moeten aenghesien werden / niet als handelinghen en wercken van de ghemeenschap / maer als wercken van een ghedeelte / en derhalven als met sulcker meyninghe ghedaen / datse den ghemeynen regul souden volghen. Daerom ock die Wetten / welcke sommighe daden / oft simpelijck / oft soo de ghene / die daer by verkort is / begeert / verklaren krachteloos te zijn / sullen hier ock plaetse hebben / als oft onder sulck een conditie ghecontraheert en verdraghen ware. Alsoo sien wy / dat sommige Coninghen tegens het quaedt van den Woecker sich voorsien hebben / door de remedien by de Rechten verordent. Maer de Coningh sal vermoghen gheliick andere / alsoo mede sijn eygen daden van dese Wetten te bevrijden; en oft hy sulcks hebbe willen doen / sal men upt de omstandigheden moeten af-nemen. Indien hy 't ghedaen heeft / sal de saecke moeten ghevoordeelt werden / blootelijck upt het natuurlijcke recht. Dit moet men hier by voeghen / indien eenighe

II.

Wet een daedt te niet en krachteloos maeckt / niet in gunste van de gene dieſe gedaen heeft / maer tot ſtraffe / dat de ſelfde geen plaetſe ſal hebben in de daden der Coninghen / ghelijck mede geen andere Wetten van ſtraffen / oft watter oock kracht van dwangh heeft. Want ſtraffe en dwangh en konnen niet voort-komen / als van verſchepden willen: en derhalven die dwinght / en die ghedwonghen werdt / moeten verſchepden perſoonen zijn: Ende zijn daer toe verſchepden inſichten alleen niet genoegh noch ſuffiſant.

III. Doch den eedt kan de Coningh als een particulier privaet Perſoon / door voorgaende daedt krachteloos maecken / indien hy hem ſelven te voren door voorgaenden eedt gantſchelijck ontbloot heeft van de macht / om ſulcks pets te zweeren: maer door na-volghende daedt en vermach hy ſulcks niet / om dat hier toe mede onderſchepden Perſoonen werden vereyſcht. Want die naevolgende krachteloos ghemaeckt werden / die dinghen hadden al te voren in ſich die exceptie / ten zy een hooger niet en wille: maer alſoo te zweeren / dat ghy niet ſoudet gehouden zijn den eedt te houden / ten ware ghy ſelfs wildet / is ten hooghſten ongerijmt / en ſtrijdt teghens de nature van den eedt. Maer oft wel door den eedt gheen recht voor een ander kan verkreghen werden / om eenigh gebreck in den perſoon: Soo hebben wy doch boven aenghewеſen / dat de ghene die ghezworen heeft / voor Godt verbonden is: het welck niet min den Coningen / als anderen aengaet / en raeckt / teghens 't geen ter gemelder plaetſe Bodinus gheboelt.

IV. Dat oock de beloften / welcke volkomen / abſolupt / en aenghenomen zijn / natuurlijck 't recht over-dragen / is hier voren bewеſen / het welcke mede / ſoo wel den Coningh / als anderen aengaet; ſulcks dat men immers in deſen ſin moet verwerpen het gheboelen der ghener / die seghen / dat de Coningh nimmermeer ghehouden is / aen 't gheen hy ſonder oorſaecke belooft heeft: 't welck wy nochtans terſtont hier nae ſullen beſien / in wat ſin het plaetſe hebben kan.

Angelus 6. Lucius D. de evictio. Curt. Jun. Conſ. 138. n. 4.

V. Maer 't gheen wy hier boven gheſeydt hebben / dat de Burgherlijcke Wetten des Rijcks gheen plaetſe hebben in der Coningen Verdragen en Contracten / ſulcks heeft oock Vaſquius recht geſien. Maer 't gheen hy daer uyt beſlupt / dat koopinghe en verkoopinghe ſonder ſekeren prijs / verhuringhe en huringhe ſonder uyt-ghedruckt huur-geldt / erf-pacht ſonder ſchrift / indienſe van Coningen gheſchieden / bondigh en vaſt ſullen zijn / en moet men niet toe-ſtaen; want deſe handelinghen van den Coningh / niet voor ſoo veel hy een Coningh is / van hem / ghelijck als van een ander / en elck een gedaen plegen te werden. Over welcke voorte van daden het ſoo verre van daer is / dat de gemeene Wetten des Rijcx de Wetten der Stadt / in welcke de Coningh woont / behooren te gelden / dewijl de Coningh op een byſondere wijſe ſich daer onthoudt / als een lidtmaet van dat gheſelſchap. Welcke dinghen nochtans / ſoo wy gheſept hebben / alſoo voortganck hebben / ten zy dat uyt de omſtanden blijcke /

Lib. 2. Controv. ill. c. 31. n. 34.

Suar. lib. 3. cap. 35. n. 14.

blijcke / dat het den Coningh heeft beliefft / sijne daedt van die Rechten te bevrijden. Het andere Exempel dat Vasquius by brenght / van belofte op eenigerhande maniere ghedaen / komt wel te propooste / en kan upt het gheen wy hier voozen ghesepdt hebben / verklaert werden.

VI.

De Rechts-gheleerde vast alle in 't gemeen / ghevoelen / dat dooz de Contracten / welcke de Coningh aengaet / en maecht met sijn Onderdanen / hy daer aen alleen dooz natuurlijcke / en niet mede dooz Burgerlijcke Wetten verbonden werdt. Welcke maniere van spreecken seer duyster is. Want natuurlijcke verbintenisse werdt somwijlen van de Rechts-gheleerde by abuys en misbruyck ghenaemt / 't gheen van naturen eerlijck is dat het gheschiede / al-hoe-wel men het niet waerlijck schuldigh is te doen; gheliick is de Legaten, geheel sonder af-trecktinge van de Falcidia te betalen / betalen de schuldt / waer van eener dooz straffe van den Crediteur was bevrijdt / weldaedt met gheliicke wederom ghelden: welcke dinghen alle-te-samen doen op-houden / de klaghe van niet schuldigh te zijn. Doch somtijts noemen sy eygentlijcker / alsoo 't geen dat ons waerlijck verplicht en verbindt / 't zy dat een ander daer dooz recht verkrijghe / gheliick in Verzaghen en Accoozden / oft niet en verkrijghe / gelijck als een volkomen vaste belofte. De Hebreer Maimonides, *l. 3. Duæ dubitantium, cap. 54.* onderschept bequamelijck dese drie dinghen / en die dinghen / welcke men niet schuldigh is / geeft hy den naem van weldadigheydt / welcke andere uptleggers op Proverb. 20. 28. geben den naem van overvloedt der goetheyt, (1.) welcke wy schuldigh zijn na strenghen rechte / sept hy / dat by den Hebreen / *Judicium*, oordeel, genaemt werden; 't gheen men upt eerbaerheydt gehouden is te doen / noemen sy rechtvaerdigheydt, dat is / billijckheyt oft beschepdenheyt. De Oversetter van Matthæus, cap. 23. 23. barmhertigheydt / oozdeel / en geloove; daer hy *Pistis*, gheloove oft trouwe noemt / 't welck de Hellenisten oft Griecksche Oversetters ghemeenlijck *Dicaiosyne* noemen. KRISIS werdt ook ghenomen / Marc. cap. 7. 18. en 32. dooz 't geen daer men nae strenghen rechte toe gehouden is. Nae Burgerlijcken rechte kan men ook ghesept werden upt sijne daedt verbonden te zijn / oft in sulcken sin / dat de obligatie en verbintenisse ontstae en voozt-kome / niet alleen upt het bloote recht der nature / maer upt het Burgherlijcke recht / oft upt alle beyden; oft in dier meyninge / dat daer op in rechte / en dooz de Vierschaer klachte en aenspraeck vergunt / en toe-ghestaen werde. Derhalven soo seggen wy / dat upt belofte / en contract des Coninghs / 't welck hy met sijn Onderdanen ghemaeckt heeft / ware en eygentlijcke verbintenisse ontstaet / welcke den Onderdanen selfs recht geeft: want dat is de nature en aert der beloften en contracten / soo wy hier voozen aenghewesen hebben / selfs mede tusschen Godt ende den Menschen. Maer indien het sulcke daden zijn / welcke van den Coningh wel geschieden / doch alsoo als van een yder ander Menschen / soo sullen ook de Burgherlijcke Wetten daer in standt grijpen: Maer indien het een daedt is des Coninghs / dooz soo veel hy Coningh is / soo en gaen hem de Burgerlijcke

Bald. l. 1. D. de pactis. L. Princeps legibus. D. de legib. L. ult. C. de transf. L. si aquam C. de servit. Dd. in c. 1. de const. Bal. l. si pecuniam C. de condit. ob causam. Et in lex imperfecta C. de Testamentis. L. si pœna D. de cond. indeb. L. 1. C. ad l. Falc. L. sed etsi lege §. consuluit. D. de pet. hæred.

Jason. lib. 5. de cond. causa dat. Castr. de imperio quæst. in vers. 31. Vas. lib. 1. controv. Icc c. 3. n. 1. Bod. l. 1. c. 8.

Wetten niet aen: welck onderscheydt van Vasquius niet ghenoegh is in acht ghenomen. En nochtans en sal niet des te minder uyt beyden ontstaen aenspraeck en klaghe / namelijck / sulcks dat het recht des Crediteurs werde verklaert / maer bedwangh en sal niet mogen volghen / om den staet en ghelegentheydt der gener / met welcken men te doen heeft: want het en is niet gheoorloft den Onderdanen te dwinghen / den genen / welcken sy onderdanigh zijn; maer ghelijcke hebben dat recht over ghelijcken van naturen; de Overheeren over hare Onderdanen oock uyt de Wet.

[Vermeerderingh. (1.) Hier toe behooren de dingen / welcke om geen andere oorsaecke gheschieden / als om mildigheydt en weldadigheydt te bewijsen / soo daer van spreeckt / *Lex 1. D. de donationibus.* Plutarchus in 't leven van Cato Major: De weldadigheydt spruyt uyt de overvloeyende Fonteyne van een sachtmoedigh ghemoedt.

VII. Doch soo moet men dit oock weten / dat den Onderdanen haer verkreghen recht oock kan benomen werden van den Coningh / op tweederley wijse; te weten / oft door straffe / oft uyt kracht der uytstekende heerschappije. Maer op dat het gheschiede door gheweldt van uytsteeckende heerschappije / soo werdt daer toe vereyscht / voor eerst / voordeel en nut van 't ghemeen beste; en dan daer nae / soo 't gheschieden kan / dat den ghenen die voor 't ghemeen het sijne verloren heeft / vergoedinge gedaen werde. Sulcks dan ghelijck het in andere dinghen plaetse heeft / alsoo gelt het mede in't recht / welck door belofte oft contract verkregen wert.

Vasq. lib. 1. Cont. Ill. c. 5. in pr. & l. 1. freq. Contr. Castr. lib 1. Cons. 229.

VIII. Ende moet alhier gheensins toe-ghelaten werden het onderscheydt / welcke sommighe by brenghen / tusschen recht dat verkreghen is / uyt krachte van het natuurlijcke recht / en 't gheen dat uyt de Burgerlijcke Wet spruyt: want over beyden heeft de Coningh ghelijcke recht / mach dit niet meer sonder oorsake wech genomen werden / als 't ghene. Want daer eygendom / oft eenigh ander recht wettelijcker-wijse voor yemandt verworven is / vereyscht het natuurlijcke recht / dat hem 't selfde sonder oorsaecke niet benomen werde. Indien de Coningh daer tegen doet / soo is hy buyten twijffel ghehouden de aenghedane schade te vergoeden: want hy doet teghens het ware recht van den Onderdanen. Derhalven verschilt daer in het recht der Onderdanen / van het recht der Vreemden en Wtheemschen / dat het recht der Vreemden (dat is / die in gheenderley-wijse Onderdanen zijn) onder het recht van uytsteeckende heerschappije in gheender manieren en staet: want van straffe sullen wy hier nae besien: Maer der Onderdanen recht staet onder die heerschappije / voor soo veel 't ghemeyne nut sulcks vereyscht.

Bal. in l. Cæsar. D. de publicanus. Bart. in l. sicut D. quod universitat. Jas. Cons. 1. Col. 4. Vol. 1. & alij alegati à Vasq. d. l. 3. n. 5.

IX. Wt het ghene wy geseyt hebben / blijckt oock dat / hoe onwaerachtigh dat zy / 'tgeen sommige leeren / dat de Contracten der Coningen / Wetten zijn. Want uyt de Wetten en bekomt niemant recht tegens den Coning; en derhalven indien hy die weder-roept / soo en doet hy niemant geen onrecht. Maer evenwel sondight hy / soo hyse sonder oorsake weder-roept. Maer uyt den beloften en contracten ontstaet recht. Door de Contracten werden

werden alleen de Contrahenten gebonden / door de Wetten alle Onderdanen. Nochtans konnen daer eenighe dingen uyt Contracten en Wetten vermenghet zijn / als een Contract gemaeckt met een naeburighen Coningh / oft met een Pachter der ghemeene middelen gesloten / welcke te ghelijck ook door een Wet ghepubliceert werdt / door soo veel daer in dinghen begrepen zijn / welcke de Onderdanen moeten onderhouden.

X. Laet ons tot de Successoren en Naevolgers komen. [Siet de Schrijvenaren / welcke Reinkingius ghebruyckt / *lib. 1. Class. 3. cap. 10.*] Van welcke men dit onderscheydt maecken moet / dat de ghene / die een eyghen erflijck Rijck / 't zy by Testamente / oft sonder Testament by versterven bekomen ; oft datse alleen blootelijck naevolghers zijn in 't Rijck / te weten / uyt nieuwe verkiesinghe / oft uyt voorschrift / oft uyt eenigherley naevolginghe van ghemeene en gebruyckelijcke erfschap / oft anderssins ; oft datse door eenigh ander vermenget recht succederen. Want die Erfghenamen zijn van alle nae-gelaten goederen / gelijck sy zijn van 't Rijck / van die en staet niet te twijffelen / oft sy zijn aen de beloften en contracten verbonden. Want dat de goederen van den Overleden voor de personele schulden verbonden blijven / is een soo ouden recht / als de beheerschinghe en eygendom der dinghen selfs is.

XI. Maer die alleen succederen in het recht des Rijcks / [Siet Aymonius, uytgheghéven van Frecherus. P. 373.] oft ten deele in de goederen / maer in 't Rijck in 't gheheel / hoe verre die verbonden zijn / is soo waerdigh om te onderscoecken / als het tot hier toe verwardelijck verhandelt is : Dat dese Successoren niet eygentlijck / noch sonder middel verbonden zijn / door soo veel sy sulcks zijn / is openbaer genoegh : [Soo was Salomon niet verbonden aen de belofte / welcke David Simei gedaen hadde.] Want sy en ontfanghen het recht om in 't Rijck te succederen / niet van haren naesten Voorsaet / die laetst overleden is / maer van het Volck / 't zy dat die successie naeder komt het gemeyne recht van erffenissen ; oft dat het wijder daer van verschilt : van welck onderscheyt wy te voorzen ghesproken hebben. Maer door middel / dat is door tusschen-komen der Burgherschap werden ook sulcke Successeurs verbonden : het welck alsoo verstaen werdt. Een yder vergaderinghe en menighte heeft soo wel / als yder particulier persoon / recht om sich te verbinden / 't zy voor hem selven / oft voor sijn meerder ghedeelte. Dit recht van sulck een menighte over-draghen / soo uytdruckelijck met ronde verklaringe / als ook by noodtwendigh gevolgh / te weten / midts het Rijck over-draghende. Want in morale dinghen die de zeden aengaen / wie het eynde gheeft / die geeft ook de dinghen / die tot het eynde leyden. [Siet dierghelijcke C. *1. de solutionibus.* Nae der saecken dient C. *Abbato, de sententiis & re judicata*, daer dese woorden staen aen te mercken : Aenghesien soo des voor-ghemelden Groot-vaders schenckinghe / als verwervinge der beroofde plaetsen / in den name van 't Rijck gedaen zijn. Siet mede *Treutl. part 1. disp 6. thes. 7. Syr. de pace religionis concl. 19.*]

XII. Nochtans strecht sich sulcks niet oneyndelijck in 't wilde uyt. Want om

om het Rijck recht te bedienen / en 't ghebiedt te gebruycken / en is niet noodigh een oneyndelijcke onbepaelde macht van te verbinden / ghelijck mede niet en doet tot de tutele oft curatele der Weesen oft onmondighen / maer voor so veel de nature van sodanige macht vereysschet. De Vooght, seyt Julianus, [a] werdt in stede van de Heer ghehouden, als hy de saecke bedient, maer niet als hy de Weese berooft. (1.) In welcken sin oock moet verstaen werden 't geen Ulpianus seyt / [b] dat het Contract van een Meester des gheselschaps / oft van Compagnie niet alleen vorderlijck / maer oock schadelijck is. Nochtans en mach men dese saecke niet / soo sommighe meynen / [c] na de nature van bewint / over ander lieden saken examineren en rechten / dat als dan den handel eerst vast en van waerden zy / indien hy vorderlijck is / en tot nut dient. Want het selfs voor den staet soude gevaerlijck zijn / dat men den bestierder en regeerder der gemeyne saecke tot soodanighe enghte dringhen / en soo nau bepalen soude. Daer om men oock het daer voor niet houden moet / dat sulcks de meyninge des Volcx soude zijn geweest / in het opdragen des Rijcks. Maer 't geen van den Roomschen Keyseren gheantwoordt is in saecken der Burgerschap / dat de af-handelinghe door de Magistraet ghemaeckt / in een twijffelachtighe saecke van kracht en waerde soude zijn / maer niet soo ontwijffelijck quijt-gescholden zy / 't geen men mochte schuldig zijn; dat selfdighe moet en kan oock ghepasset werden op onse vraghe van het geheele Volck / doch midts onderhoudende proportie en gelijckmatigheyt. Ghelijck dan niet allerhande Wetten de Onderdanen verbinden / want buyten de ghene die ghebieden 't gheen ongeoorloft is / konnen daer oock eenighe zijn / die kennelijck / sot en ongherijmt zijn; (2.) alsoo mede de Contracten der Regenten verbinden / alsoo de Onderdanen / indien sy hebben eenighe schijnbare reden / het welcke in twijffelinge van wegen het aensien en authoriteyt der Regenten / moet werden ghepresumeert. (3.) Welcke onderscheydinghe veel beter is / als de welcke van veelen pleeght by-ghebracht te werden / van den uytval der matige oft onmatige verkortinge en schade. [d] Want men in dese sake niet op de uytkomste der saecke / maer op de waerschijnelijcke reden / om wel de saecke te beleyden / moet sijn insicht hebben. Welcke / soose daer zy / soo sal het Volck selfs verbonden zijn / indien het eenighsins vry en sijns selfs meester mocht werden / en de Naevolghers en Successoren als hoofden des Volcks. Want oock / indien een vry Volck eenigh Contract hadde gemaeckt / soo soude die ghene / welcke daer nae met volkomen recht het Rijck ontfanghen soude / verbonden zijn. De Keyser Titus werdt in desen deele ghepresen / dat hy niet en heeft gheleden / dat de weldaden van anderen te vooren vergunt / van hem andermael souden versocht werden / (4.) daer Tiberius, en die hem ghevolght zijn / de weldaden van anderen ghegeven / niet anders en hebben bevestight / en van waerde gehouden / voor dat sy die selver den selfden ghegheven en vergunt hadden. De seer goede Keyser Nerva, heeft 't Exempel van Titus nae-gevolght / in sijn Edict / 't welck men vindet by Plinius, [Lib. 10. Epist. 66.] daer hy aldus

a L. qui fundum §. solut. D. pro emto. L. de agnato. D. de curat. L. 22. part. C. de pactis. L. contra §. si Curator. D de pactis.

b L. Item D. de pactis. L. Præses C. de transact.

c Alph. de Castro. l. 1. de legibus pænalibus c. 5. Virt. in Relect. de potestate papæ. & conc. n. 18 Tom. 1. 2. q. 95. art. 3.

d Pan. in C. cum Ecclesiarum n. 14 Felin. n. 60. Turrorum in C. sententia. 11. quæst. 3. Concl. 6. & 7. n. 8. & 9. Alij in C. licet de voto. Aguirr. Apol. p. 1. n. 90.

aldus seydt: Ick en wil niet dat yemandt sal meynen, 't geen hy, oft particulierlijck voor hem, oft in 't ghemeen en publijckelijck onder een ander Prince verkregen heeft, 't selfde van my daerom ten minsten weder-roepen en ghecasseert werde, dat hy liever aen my daer voor soude ghehouden zijn, dat ick hem sulcks vast en van waerden bekrachtighet hebbe, noch de gheluck-wenschinge van yemandt, en behoeft geen vernieuwt versoeck oft bidden. Maer daer teghens / als Tacitus hadde verhaelt van Vitellius, dat hy sonder eenighe sorghe voor de Raedtslinghen / het Rijck hadde verscheurt / den ghemeynen hoop van 't ghepeupel toe-loopende tot de groothept der beneficien / en sommige die voor geldt koopende; voeght hy daer by: Dat by den Wijsen en Verstandigen werden voor nul en krachteloos ghehouden die dinghen, welcke noch wech ghegheven, noch ontfanghen konden werden, als den ghemeynen staet behouden blijven soude. *Hist. lib. 3.*

(5.) Doch dit moet hier by gheboeght werden / by aldien in eenigen ghevalle een contract begint te gedijen / niet alleen tot eenighe schade / maer ooch tot het gemeyn bederf / sulcks dat van den beginne soodanigh Contract in sijne uytbreydinge tot dien val soude zijn te houden geweest voor onrechtvaerdigh / en ongheoorloft / dat als dan soodanigh contract niet soo seer kan wederroepen werden / als verklaert / dat het langer niet verbindt / en dat niemandt langher daer aen ghehouden is / als gemaeckt zijnde onder conditie / sonder 't welcke het niet rechtvaerdelijck geschieden konde. [*C. Suggestum est de decimis.* Exempel isser in de acten en handelinghen van Alphonsus en Sanctius, by Mariana, *lib. 12. cap. ult.* by Camdenus, op 't Jaer 1595. en 1597. in het verschil met de Hanse-steden.] Het gheen wy van de Contracten gheseydt hebben / het selfde moet oock verstaen werden van de verbreemdinghe van des Volcks gelden / oft van eenighe andere saecke / welcke de Coningh nae de Wetten / tot gemeenen beste mach verbreemden. [In de Concilien van Vranckrijck / *Tom. 3.* hebt ghy 't gheen hier toe dient.] Want hier moet men mede ghelijcke onderscheydinghe ghebruycken / oft daer aennemelijcke reden zy geweest / om te verschencken / oft verbreemden. Maer soo de Contracten strecken tot verbreemdinghe van het Rijck / oft een gedeelte des selfden / oft van het Coninghlijcke patrimonie / voor soo veel het selfde den Coningh niet toe-ghelaten is / soo en sullen die van geender waerden noch kracht zijn / als gheschiedt over een vreemde saecke. Eben alsoo sal 't mede zijn in de ingheloghen Rijcken / indien het Volck eenige materie / oft eenige soorte van daden / van de macht des Coninghs uytghesondert / en die niet onderworpen heeft. Want op dat sulcke daden van kracht en waerde zijn / soo werdt verepscht bewilliginge des Volcks / 't zy voor sich selfs / oft voor die ghene / welcke het Volck wettelijck representeren / gelijck verstaen kan werden uyt het ghene / dat wy hier te voren van de verbreemdinghe gheseyt hebben. Als men dese onderscheydinge gebruyckt / sal licht konnen gheoordeelt werden / oft de exceptien der Coninghen rechtvaerdigh / oft onrechtvaerdigh zijn geweest / die geweygert hebben de schulden der voorgaende Coningen te betalen / welckers Erfge-

namen sy niet gheweest waren: der welcker Exempelen men by Bodinus mach sien.

[Vermeerderinghen. (1.) Hier toe dient 't gheen Camdenus verhaelt/ *parte 4.* op 't Jaer 1595. onder de regeeringe van Elisabeth: en Crommerus, van de schulden van Georgius, Coningh van Bohemen / onbooz-sichtelijck aenghenomen van Wladislaus, *lib. 27.*

(2.) Gelijck is de Wet van Cabades, Coningh van Persien / by Procopius en Agathias. Dit bewijs van de Wet / passet Petrus, de Ghesant van Iustinus de tweede, op de verzeemdinghen / handelende by Chosroes, van 't geen Justinianus scheen den Zarazenen belooft te hebben: Want de ghemeene Regeeringhe en Staet sal nimmermeer veroordeelt werden uyt eens mensch ghebruyck en ghewoonte alleen, oft oock uyt een Wet die niet nut noch dienstelijck en is, al ist dat hy oock Keyser zy, die sulck een ghewoonte en manier heeft bekrachtighet, oft door Wet in-ghestelt.

(3.) Sidonius, *lib. 5. Epist. 17.* Wat de Prince oock belooft heeft, dat houdt en volbrenget het Prinsschap aller-tijdt. Siet Ambrosius in den lof van Theodosius. Symmachus, *lib. 4. Epist. 7. en 19. lib. 5. 37. Concil. Toletanum 5. c. 6. C. ceterum de donationibus.* Corippus, *lib. 2.* verhaelt / dat de schulden van Iustinianus, die groote schulden nae-ghelaten hadde / van Justinus, sijn naebolgher in 't Rijck / betaelt zijn.

(4.) De Historie staet by Suetonius, cap. 8. By Xiphilinus uyt Dion, en by Victor. Dierghelijcke / *C. Iustitiæ causa 25. quæst. 1.* Gail. *observ. 2. 9. 15.* Siet oock de Historie van Radevicus. Guntherus, *lib. 5.* van de Lygurische saecken:

Op dat gheen volgend' Heer oft Coningh soude konnen
Weer-roepen, 't geen hy nu den Hertogh wild' vergonnen;
Heeft hy van als den Vorst een deughdelijck bescheydt,
Met hand' en Zeghel wel verseeckert toe-gheleydt.

En in 't 8 Boeck:

Doch is des Coninghs gunst en trouw soo groot gheweest
Dat alle die voor heen besaten onbevreest,
De Mijnen haer vergunt van d'overleden Coningh,
En daer van klaer bescheydt vertoonden, hare wooningh
Behielden, en 't besit van d'oude tijtel, nocht
Van nooden was op 't nieuw daerom te zijn versocht.

(5.) Mariana, *Lib. 24. 16.* prijst sulex/en past het op de over-groote mildtdadigheydt van Fredericus, Coningh van Napels. Het gene van Nero weeh gheschoncken was / heeft Galba oock van den Hoopers wederom ghevordert / haer latende den thienden penningh / sept Tacitus, *lib. 1. Historiæ*, en Plutarchus. Pertinax heeft oock van den by-gemaeckten Knechten

ten wederom ghebordert / 't gheen sy onder Commodus hadden gewonnen / onder schijn van verkoopinghen. Keyser Basilius Macedo heeft wederom ghenomen 't gheen de Keyser Michaël wech gheschoncken hadde. Zonaras seyt van hem: Met ghemeyne bewilliginghe is goedt ghevonden, dat de ghene, welcke sonder eenighe bewijsselijcke oorsaecke gelderen ontfanghen en genoten hadden, deselfde ten deele gheheel, ten deele de helft weder-geven souden. Siet den selfden in't leven van Isaacius Comnenus, van de schenckagien van Ludowijck de elfste. Siet Serranus van Carel de achste, van des selfs donatien aen de Kercken ghedaen / en niet ghehouden, Philippus Cominæus, *lib. 9.* Mariana, van de giften / welcke Ramirus de Coningh van Arragon gedaen hadde / die weder-roepen zijn / *lib. 10. c. 16.* Van de giften van Isabella, door haer selfs gecasseert / *lib. 27. cap. 11.* Crommerus van het Testament van Casimirus, Coningh van Polen / ten deele goedt-ghekent / ten deele verworpen / *lib. 12.*]

XIII. Ock en kan sonder onderscheydt niet ghepasseert / noch toe-ghestaen werden / 't gheen veele staende houden / dat de weldaden der Princen / welcke sy mildelijck vergunt hebben / tot allen tijden konnen weder-roepen werden. [Siet de aenghewesen Autheuren by Reinking. *lib. 2. Class. 2. n. 26.* en volghende.] Want daer zijn sommige weldaden die de Coningh van 't sijne doet / en gheeft / en welcke / soo daer de clausele van om niet ghegheven / niet by en is / kracht hebben van volkomen schenckagie. Dese en konnen niet weder-roepen werden / als soo veel den Onderdanen aengaet tot straffe / oft om het ghemeyne nut / doch met vergoedinghe / soo 't geschieden kan. [Siet *Afflictus decision 128. n. 10.*] Daer zijn andere weldaden / welcke alleen den handt der Wetten wech nemen / sonder eenigh Contract: En dese konnen weder-roepen werden. Want gelijck een Wet generalijck af-geschaft / kan generalijck wederom in-gevoert en herstelt werden / alsoo kanse mede particulierlijck wech ghenomen zijnde / particulierlijck wederom herstellet werden. Want hier en is gantsch gheen recht verworven teghens den Autheur der Wet.

Lib. 1. cap. 8. §. neq; enim Curt. Jun. Conf. 138. Craveita de ant. tem. p. 1. pariis princ. n. 18. Bell. in spec. princ. rub. 26. Ant. Gabr. l. 1. tit. de jure quæs. non tollendo Conc. 6. n. 20. & Concl. 7.

XIV. Doch aen de Contracten der ghener / die sonder recht het Rijck ingenomen hebben / en sullen de Volcken / noch ware en rechte Coninghen niet ghehouden zijn / noch verbonden / want sulcke geen recht ghehadt hebben / het Volck te verbinden. Nochtans van wegen 't gheen sy haer te nutte gemaeckt hebben / dat is / voor soo veel sy daer door rijcker geworden zijn / en sich verbetert hebben / sullen sy verbonden zijn.

Het vijfthiende Capittel.

Van Verbonden en vrywillighe toe-seggingen.

I. Welcke openbare verdraghen en over-een-kominghen zijn.
II. Dese werden verdeelt in verbonden, vry-willige toe-seggingen, en andere verdragen.
III. Onderscheydt tusschen verbonden en vry-willighe toe-seggingen, en waer toe de vry-willighe toe-seggingen verplichten.
IV. De verdeelinghe der Verbonden, welcke Menippus gemaeckt heeft, wert verworpen.
V. Af-deelinghe der Verbonden in sulcke, welcke het selfde stellen met het recht der nature, en van waer sulcks komt.
VI. En sulcke, welcke daer yets by voegen, welcke oft ghelijcke zijn.
VII. Oft onghelijcke, welcke wederom verdeylt werden.
VIII. Dat nae het recht der naturen geoorloft zijn de verbonden met den ghenen, die vreemt zijn van de ware Religie.
IX. En datse niet in 't generael door de Hebreeusche Wet verboden werden.
X. Noch oock door de Christelijcke Wet.
XI. Opmerckinghen ontrent soodanighe verbonden.
XII. Dat alle Christenen verbonden zijn een verbondt te maken teghen de vyanden van 't Christendom.
XIII. Wert met onderscheydinge verklaert, indien veele der Bondtgenooten Oorloghe voeren, wien men voornamelijck hulpe sal doen.
XIV. Oft een verbondt kan ghehouden werden, stillswijgende vernieuwt te zijn.
XV. Oft de trouwlooſe meyneedigheydt van d'een partye d'andere bevrijdt.
XVI. Waer toe dat de Toeseggers verbonden zijn, indien de toe-segginge werdt misprosen: daer ghehandelt werdt van de Candinsche toe-seggingh.
XVII. Werdt met onderscheydt verklaert, oft een toe-segginghe, niet zijnde misprosen, verbinde uyt wetenschap en stille-swijghen. Daer van de Luctasiaensche toe-seggingh ghesproken werdt.

I. VLpianus heeft de verdraghen en over-een-kominghen af-gheL. conventionum D. de pactis. deelt in openbare oft ghemeen aengaende / en particuliere oft privé accoorden. Ende heeft de publijcque / 't gemeyn aengaende / verklaert / niet gelijck sommige meynen / door definitie en bepalinghe / maer door by-voeginghe van Exempelen: welcke gheschiedt door vrede, 't welck het eerste Exempel is: soo menighmael als de Veldt-overſten in den Oorloghe yets met malkanderen verdraghen en accorderen, 't welck het tweede Exempel is. Publijcque en gemeyne Verdraghen dan verstaet hy / die niet en konnen gesloten oft gemaeckt werden / sonder het recht des hooghen / oft minderen gebiedts: waer door die niet alleen verschillen van de Contracten der particuliere privé Personen / maer ooch van de Contracten der Coningen over hare particuliere saecken. Al-hoe-wel uyt die particuliere Verdraghen oock oorsaeke tot Oorlogh spruyten kan / soo gheschiedt doch sulck dickwilder uyt de publijcque verdraghen. Derhalven wy oock / na dat wy van de Accoorden en Over-een-kominghen in 't ghemeen genoech ghehandelt / en veel ghesproken hebben / sullen wy daer eenighe dinghen by voegen / welcke tot dese uytsteeckende soorte der selfder behoorden.

II. Dese 't ghemeen betreffende publijcque Verdraghen / konnen wy afdeelen in verbonden / vry-willighe toe-seggingheu / en andere verbintenissen oft verdraghen.

Van

Van het onderschepdt tusschen verbonden en toe-seggingen / van men III.
besien / Livius, *lib. 9.* daer hy te recht / en wel ons leert / dat het Verbonden zijn / welcke door bevel van de hooghste macht ghesloten werden / en in welcken het Volck selfs aen den tooren Godts verplicht werdt / indien het niet en houdt 't gheen besproken is. Dese plachten by den Romeynen door de Heraulten te geschieden / daer by ghevoeght zijnde de *Pater Patratus*. Maer toe-segginghe is / daer de gene / welcke van de hooge Overighepdt daer toe gheen bevel en hebben / yets beloven / 't welck eygentlijck de hooghe Overighepdt aengaet. Wy lesen by Salustius: De Raedt, als billijck was, heeft besloten, dat gheen Verbondt konde gemaeckt werden buyten hare, en des Volcks bevel. Hieronymus, Coningh van Syracusen / soo Livius vertelt / hadde sich met Hannibal vereenight: maer daer nae heeft hy nae Carthago ghesonden / om op die vereeninginge een verbondt te maecken: Derhalven 't gheen daer staet by Seneca de Vader: [*Contr.* 29.] De Veldt-overste heeft een verbondt gemaeckt, schijnt dat het Roomsche Volck 't selfde ghemaeckt heeft, ende in het verbondt begrepen is: Dat moet verstaen werden van de oude Veldt-obersten / welcke daer toe speciael bevel hadden. Maer in den Coninghrijcken komt het den Coningh toe verbondt te maecken. Euripides in Supplicibus, seydt: *Lib. 24.*

Adraftus zweeren moet, en sluyten soo 't verbondt,
Om te verbinden 't Volck, 't welck anders niemandt kondt.

[Siet 't geen hier nae volget / 3 Boeck cap. 20. §. 11. en volgens. Servius op 't 2 Boeck Æneidos, over de woorden: *Servataque serva Troja fidem:* Want het gheen de Coningh belooft, schijnt den gheheelen staet te beloven. En daer Æneas, sullende met Turnus een kampbechtinge aengaen / eerst een verbondt opzecht met Latinus, seyt hy: Hy en voert Turnus niet in om den eedt te doen, om dat die gheen macht en heeft, daer de Coningh selfs teghenwoordigh is.] Doch gelijck de Magistraet het Volck niet en verbindt / soo en verbindt ook een minder-ghedeelte des Volcks niet de gantsche menighte: 't welck geldt voor de Romeynen / tegens de Gallen Senones, want het meeste deel des Volcks was by den Dictator Camillus: doch op tweederley wijse / ghelijck Gellius seydt / en kan men met het Volck niet handelen. Maer daer de gene / welcke het recht des Volcks by sich niet hebben / van 't gheen dat het Volck aengaet en toe-behoort / yets toe-seggben en beloven / laet ons eens besien / waer toe die ghehouden en verbonden zijn. Yemandt mochte mogelijck meynen / dat de toeseggbers hare trouwe en gheloobe bewijdt en voldaen hadden / indien sy alle naerstighepdt hadden aengewent / op dat gheschieden mochte 't geen sy belooft hadden / volghens 't gheen wy hier boven [*Lib. 2. cap. 11. §. 22.*] gheseydt hebben van het beloofde seyt oft werck eens derden: maer den aert en nature van dese saecke / daer een Contract in begrepen is / verepscht een veel nauwer verbintenisse; want de gene / welcke handelende en contraherende yets van 't sijne geest / oft belooft / die wil ter ander

zijden wederom / dat hem pets waerlijck / en in der daedt sal bewesen en ghedaen werden: Daerom ock nae Burgerlijcken rechte / 't welck de beloften van eens vreemden daedt verwerpt / de belofte nochtans / om van waerde te houden en doen gelden / verplicht en verbindt tot den interest en schade.

IV. Menippus, de Ghesant van den Coningh Antiochus, aen de Romeynen / soo Livius verhaelt / [Doet daer by ock Diodorus Siculus, *excerpt. legat. 4.*] heeft de verbonden meer tot sijn eyghen nut en dienst / als nae de regulen der konste / alsoo af-ghedeelt / dat hy sepde / daer waren drie soorten der verbonden / welcke de Coningen en Steden met den anderen aengaen en oprechten; Een soorte was / als den ghenen die door Oorloge overwonnen waren / Wetten wierden voor-geschreven / en welcke soorte het stondt aen 't goedt-duncken en believen van den Overwinner / wat de overwonnen partije hebben / wat hem tot straffe soude af-ghenomen werden te ordineren: De tweede was / daer die in Oorloge gheljck van macht waren / te samen in een geljck verbandt tot vrede en vrientschap sich begaven: als dan wierden door aenspraeck en vorderinge weder geeyscht en weder-ghegheven de goederen: ende indien eeniger possessien en besit verstoort was door den Oorlogh / sulcx wierde / oft nae inhouden van 't oude recht / oft nae beyder partijen meeste voordeel by-ghelecht en verdraghen: De derde soorte was / als de gene die nopt vpanden waren ghewees / te samen sich vereenighden tot vriendtschap / door een verbondt van ghesel-schap en onderlinghe beschermynghe / welcke malkanderen gheen Wetten stelden / noch van haer ontfinghen.

V. Maer wy moeten de verdeelinge wat naukeurlijcker en netter aenstellen / dat wy segghen voor eerst / dat sommighe verbonden 't selfde ordineren / 't welck het recht der nature mede brenght / en andere die daer wat by voeghen. Verbonden van de eerste soorte / plegen niet alleen gemaeckt te werden onder Vpanden / die upt den Oorlogh schepden / maer wierden in ouden tijden dickwils gemaeckt / en waren eenigher maten noodtwendigh tusschen den ghenen / die te voren gheen handel met den anderen ghehadt hadden. 't Welck daer upt ontstaen is / dat dese regul van het natuurlijcke recht / dat van naturen eenige bloedt-verwantschap is tusschen den Menschen / en dat het daerom ongeoorloft sy / dat d'een den anderen beledighen oft beschadighen sulle / gheljckse eertijdts voor de Sundt-bloedt / alsoo mede eenighen tijdt nae de Sundt-bloedt door de boose zeden en ghewoonten verdupstert was: sulcks dat sy voor ghe-
L. ult. D. de Collegiis. oorloft hielden te moorden / en te berooven de Vreemde / sonder haer den Oorlogh aen te segghen: 't welck Epiphanius noemt *Scythismum*, Schytische wijse en gebruyck. (1.) Hier van komt de vriendelijcke vraghe by Homerus: Zijt ghy oock Roovers? [*Odyss. 4.* daer over de Scholiastes sepdt: Struyck-rooven was by den Ouden niet alleen sonder schande, maer wierde veel eer tot lof gherekent.] Daer van ock Thucydides vermaent / [*Lib. 1.* en voeght daer by: Die soorte van leven en was doen noch niet schandelijck, maer werde veel meer tot lof en eere gherekent.] Want soo Justinus sepdt:

seydt: Tot op de tijden van Tarquinius toe / werde het Struyck-rooven voor een eere des Manns gerekent. Daer van komt ook dat in't Roomsche Recht: Indien met eenigh Volck noch vriendtschap / noch waerdschap en herberge / noch verbondt van vriendtschap en was / dat de selfde wel gheen Vpanden zijn souden; maer 't gheen van den Romeynen aen haer ghekomen was / het hare soude werden; en een vry Menschе van de Romeynen van haer ghevanghen zijnde / een Slave soude werden; en dat het selfde wederom gheschieden soude / indien yemandt van den haren onder den Romeynen gheraeckte; en dat ook in soodanigen gheval soude weder-keeringe tot het sijne vergunt werden. Soo waren eertijdts die van Corcyren, voor de tijden van de Peloponnesischen Oorlogh / gheen Vpanden van die van Athenen / maer en hadden ook met den selfdigen noch vrede / noch bestandt / gelijck blijckt uyt de reden van de Corinthiers by Thucydides. Sallustius seyt van Bocchus: Hy en was ons noch door Vrede, noch door Oorloghe bekent. Van hier komt / dat by Aristoteles gheyesen werdt / op de Barbarische Volcken te rooven / en selfs het woordt *hostis*, dat nu een vyandt beteyckent / hadde by de oude Latijnen gheen ander beteyckenisse als een vreemde oft uytlandische. Onder dese soorte begrijpe ick mede die verbonden / door welcke werdt te weghe ghevracht / dat men ten weder-zijden recht heeft van waertschap / oft herberghe by den anderen / recht van handelinghe en koopmanschap / soo verre als die dinghen komen onder het recht der nature / van welcke materie wy op een ander plaetse gesproken hebben. Dit onderscheydt gebruyckt ook Arco in sijn discours tot den Atheen by Livius, *Lib. 41.* daer hy seydt / datter gheen verschil was van Bondtgenootschap / maer van de onderlinghe handelinge van recht te doen / en recht weder te vorderen / te weten / dat de Macedonische Slaven by en onder haer gheen toe-vlucht noch schuyl-plaetse hebben souden. Dese soorte van verbonden / noemen de Griecken eygentlijck met den naem van Eirene, en stellen die teghens Spondais; vrede teghens verbonden / gelijck men sien kan / soo elders / als in de zeden van Androcides, over den vrede met de Lacedemoniers.

[Vermeerdering. (1.) Cæsar seyt van den Hooghduytschen: De struyckrooverijen die buyten eens yders Stadts-grensen gheschieden, en hebben gantsch gheen schande. Daer by komt het ghetuygenisse van Tacitus, van de manieren der Duytschen / en Saxo, *lib. 14.* en elders. Het selfde schrijft Servius van de Tyrrhenen / op het 8 en 10 Boeck Æneidos, en van andere Volcken / op 't 1 Boeck Æneidos. Diodorus Siculus van de Portugijsen / met welche Plutarchus over-een-stemt in Marius leven: Tot dier tijdt toe wierdt by den Spangiaerden onder de heerlijckste stucken gherekent, op buyt te gaen. Desen gelijck is / 't gheen de Joden houden / dat de aenghedaen schade niet boeten sal den ghenen / die geen Jode / noch der Joden bondtghenoot is.]

De Verdragen en Over-een-komingen / welcke pets toe-doen tot het recht der nature / zijn / oft ghelijck / oft ongelijck. Gelijcke zijn / welcke VI.

ke ten weder-zyden al even-eens bestelt zyn / die sich ten beyden zyden gelyck en gemeen houden / soo Isocrates in Panegyrico spreeckt: daer toe behooren dese woorden van Virgilius:

't Rijck eyschick voor my niet, maer door gelijcke Wetten,
Wil ick in eeuwigh bondt die beyde Volcken setten.

[Soo seydt Plinius, dat de Parthiers en de Scythen in gheluckheydt leefden. Pompejus seyt by Lucanus, van het selfde Volck der Parthiers: Alleen genaeckt my de Parthier in ghelijckheydt.] Ongelijcke verbonden seydt Demosthenes, in de Oratie van de vryheydt der Rhodiers / dat die vermijden moeten / welcke hare vryheyt lief hebben / om datse seer nae by komen aen de dienstbaerheyt. Beyderley soorten van verbonden werden ghemaeckt en aengegaen / oft om vrede te maecken / oft om eenige ghemeenschap en gesellschap oft compagnie te maecken. De eerste soorte / namelyck / de gelijcke verbonden tot vrede strecken de / zyn / daer men om van de ghevanghen weder los te gheven / van ghenomen goederen / en van onderlinghe gherustheydt en verseeckeringe te handelen / pleeght by een te komen / van welcke stuck hier naer onder de werckinghen en ghevolghen van den Oorlogh sal moeten ghehandelt werden. De ghelijcke om-gemeenschap en societeyt op-gerechte verbonden / strecken / oft tot Commercien / en onderlingen Koophandel / oft tot ghemeenschap en ghesellschap in Oorloghe / oft tot anderen dinghen. De gelijcke Verdraghen den Koophandel betreffende / konnen verscheyden zyn / te weten / dat ten weder-zyden gheen tol ghegeven werde / 't welck in 't oude Verbondt tusschen den Romeynen en Carthaginienseren begrepen was / uytghenomen dat aen den Schryver / en Wtroeper betaelt werde / oft dat ter gheen hooghер betaelt werde / als den tol tegenwoordigh is / oft dat een sekeren tax ghestelt werde. Alsoo mede in de gemeynschap van Oorloghe / dat ghelijcke hulpe van Ruyteren / Voet-volck en Schepen op-ghebracht werden / 't zy tot allen Oorlogh / 't welck de Griecken *Symmachian* noemen: en Thucydides verklaert / Dat men de selfde Vyanden, en deselfde Vrienden heeft. 't Welck men mede by Livius dickwils vindet; oft alleen om de Grensen en Frontieren te beschermen / oft tot een sekere en ghewisse Oorloghe / of tegens sekere Vyanden / oft wel teghens alle Vyanden / doch de Bondtgenooten uytgenomen / gelyck in 't verbondt tusschen de Carthaginienssers en Macedoniers / daer van by Polybius staet: Op welcke wyse de Rhodiers aen Antigonus en Demetrius, door verbondt hulpe toe-gheseydt hebben teghens alle Vyanden / uyt-ghenomen Ptolomæus. Een gelijcke verbondt han ock / als wy gheseyt hebben / tot andere dingen dienen / als dat de een gheen Forten oft Casteelen hebbe ontrent de grensen van den anderen / dat d'een des anders Onderdanen niet en bescherme / dat hy den Vyandt van den anderen geen pas noch door-tocht vergunne. [Siet een Exempel by Procopius, *Persicor. 1.*]

Plutarch. Demetr.

Wt

Wt de gheliicke verbonden kan men lichteliick af-nemen hoedanigh VII.
de ongheliicke zijn: doch soo werden ongheliicke beloften ghedaen / oft
van de waerdighste partije / oft van die minst waerdig is. Van de waer-
dighste zijde / als soo yemandt hulpe belooft / en geen wederom en bedin-
get / oft grooter hulpe belooft: die ongheliick zijn van de onwaerdigh-
ste zijde / zijn / oft met verminderinghe des ghebiedts / oft sonder sooda-
nighe verminderinghe. Met verminderinghe des ghebiedts / als in het
tweede verbondt der Carthaginienseren met den Romeynen / dat die
van Carthago niemandt souden beoorlogen / sonder bevel van 't Room-
sche Volck. Van die tijdt af / soo Appianus spreeckt: Soo gehoorsaem-
den de Carthaginienſers naer inhouden des verbondts den Romeynen. De-
sen kan by-ghevoeght werden de over-ghevinghe op conditien / upt-ge-
nomen dat de selfde in sich heeft / niet een verminderinge / maer over-
draginghe van het gantsche ghebiedt / van welcke saecke wy op een an-
der plaetse ghesproken hebben. Sulck een verdragh en accoort noemt
ook Livius elders met den naem van verbondt / als *lib. 9.* Die van Teaten
in Poulien, hebben verkreghen dat verbondt met haer ghemaeckt is, doch
niet dat sy in ghelijcken verbondt souden staen, maer dat sy onder 't gebiedt
des Roomschen Volcks souden staen. Sonder verminderinge des gebiedts
zijn de lasten / oft voor-by en over-gaende / oft blijvende. Voorby gaen-
de lasten zijn / als van soudije te betalen / van de Wallen af te werpen /
van sommighe plaetsen te verlaten / dat Gijselaers gheghéven werden /
Oliphanten schepen. Blijvende lasten zijn / als van het ghebiedt / en de
Majesteyt beleefdelijck te eeren en erkennen / waer van wy elders ghe-
sproken en aenghewesen hebben / wat kracht soodanighen verbondt heb-
be. Hier komt naest by / dat die gene voor Vrienden en Vyanden gehou-
den werden / welcke d'een oft d'ander der partijen wil: dat gheen heyr-
kracht / welcke met d'een partije Oorlogh heeft / door-tocht door des
anderen Landen / noch victuyen en noodtdruft vergunt werde: dan ook
dese minder dinghen / dat niet gheoorloft sy op seeckere plaetsen Forten
te bouwen / noch Heyrleghers te voeren / geen meer Schepen te hebben
boven het bestemde ghetal / gheen Stadt te bouwen / en een Scheep-
vaert te hebben / noch Soldaten in eenighe plaetsen aen te nemen: dat
niet geoorloft sy de Bondt-genooten te bevechten / de Vyanden met toe-
voer van noodtdruft te helpen / de ghene die van ander weghen komen /
niet in te nemen; dat men de Verbonden / te voorzen met anderen ghe-
maecht / sal af-gaen: Van allen welcken men Exempelen by Polybius,
Livius, en andere vinden kan. Doch soo pleghen ongheliicke verbonden
op-gherecht te werden / niet alleen tusschen de Overwinners / en die over-
wonnen zijn / gheliick Menippus hielt / maer ook tusschen de ghene die
machtigher zijn / en die van minder vermoghen zijn / selfs die noyt in
Oorloghe met malkanderen gheweest zijn.

De Verbonden aengaende / valt dickwils verschil / oft gheoorloft sy VIII.
die aen te gaen met den ghenen / die vreemt zijn van de ware Religie:
welcke saecke in het recht der nature geen twijffelinghe en heeft: Want

Tom.2.2.q. 10. *art.* 10. *Old.Conf.*71. *Dec.*3. *conf.* 20. dat recht allen Menschen alsoo ghemeen is / dat het gheen onderscheydt van Religie toe en late. Maer van het Goddelijcke recht werdt ghedisputeert / upt het welcke dit verschil verhandelt werdt / niet alleen van Theologanten / [Te weten / Antoninus, Cajetanus, Tolerus, Molina, Valdesius, Malderus.] maer oock eenighe Rechts-gheleerde / onder de welcke zijn Oldradus en Decianus.

IX. Laet ons eerst besien van het oude Goddelijcke recht / daer nae sullen wy oock handelen van het nieuwe. Voor de Wet Mosis is gheoorloft geweest met den ghenen / die vreemt van de Religie waren / verbondt aen te gaen / van een den anderen niet te beschadighen. Daer van is Exempel in 't verbont van Jacob met Laban: op dat ick nu van Abimelech niet Gen. 31 44. Deut. 23. 7. en segghe / dewijl niet gheheel klaer en blijckt / dat hy een Afgoden-dienaer gheweest sy. Ende heeft de Wet / door Mosem ghegheven / 't selfde niet verandert. Tot Exempel dienen de Egyptenaers / die doen ter tijt buyten twijffel Afgoden-dienaers waren: en nochtans werdt den Hebreen verboden de selfde voor een grouwel te houden. Doch moeten hier Deut. 7. 1. Deu. 25. 17. van uytghesloten werden die seven Volckeren / door sententie van Godt verwesen / van welcke sententie de Israeliten tot uytvoerders verordineert waren. Want als dese by hare Afgoderije bleven / en weygherden het ghebiedt der Israeliten sich te onderwerpen / was haer verboden de selfde te sparen oft verschoonen; den welcken oock door Goddelijck beslupt de Amalekiten by-ghevoeght zijn. Door de Wet is mede gheoorloft / met den Onheyligben oft Vreemden van de Religie / verbonden te maecken van koophandelinghe / en andere diergheljjcke saecken / die tot gemeynen nut / oft dienst / van d'een partije dienen: want in de Wet niets ghebonden werdt / 't welck sulcks verhindert. Ende hebben wy Exem- 2. Sam. 5. 11. 1. Reg. 5. 12. pelen der verbonden / welcke David en Salomon, met Hiron, Coningh der Tyriers / gemaeckt hebben: En moet waer-genomen werden / dat in de heylighe Historie gheseydt werdt / dat dit verbondt van Salomon ghemaeckt is / nae de wijsheydt die hem Godt ghegheven hadde. Wel is waer / dat de Wet Mosis bysonderlijck beveelt den Landt-lieden wel te doen / sijnen naesten lief te hebben: daer-en-boven / dat den Joden de bysondere wijse van leef-tocht / oock van manieren en omganck voorgheschreven / qualijck lijden en toe-laten konde / een gemeensamen omganck met alle de andere Menschen. Maer daer upt en volght niet / dat haer niet soude gheoorloft zijn gheweest / oft den Vreemden en Wtheemschen goedt te doen / oft dat sulcks oock niet loflijck en prijselijck sy / het welcke der nae-ghevolghde Meesteren quade uytleggbinghe daer upt besloten heeft: daer van komt dat Juvenalis van den Joden seydt:

Sy wijsen selfs den wegh niet, die haer Godt niet dienen.

Offic. 1. *De benef. lib.* 6. *cap.* 9. *Histor.* 5. In welcke woorden het wijsen van den wegh beduydet / weldaden dieghenen sins lastigh / nochte seer kostelijck zijn / welcke Cicero selfs seydt / dat men den onbekenden behoort te bewijsen / als mede Seneca. Daer toe behoort oock 't gheen Tacitus van de selfde seydt: By hen-luyden is de trouwe

trouwe stijfsinnigh, de barmhertigheydt vaerdigh en bereydt, tegens allen anderen een vyandelijcken haer. Soo lesen wy dickwils in de Historie des Nieuwen Testaments / dat de Joden niet ghewoon waren met den Vreemdelinghen te eten / om te gaen / maeltijden te houden / veel te besoecken. Apollonius Moso verweet den Joden: Dat sy niemandt ontfinghen, die van Godt een ander ghevoelen hadden, en dat sy niet ghemeyns en hadden met den ghenen, die in insettinghen van haer verschilden. De Vrienden van Antiochus, beschuldigen de Joden by Diodorus: Dat sy alleen onder alle Volcken in gheen gheselschap met den Vreemden sich begaven, soo dat sy alle anderen voor Vyanden hielden. En volght van den selfden: Dat sy met gheen andere Natie ghemeyne tafel ghebruycken, noch den selfden gheen goet en gunden. En terstondt daer nae werdt hen-luyden toe-gheschreven; haet teghens het menschelijcke geslacht. En by Philostratus, seydt Tyanensis van de Joden: Sy hebben ghevonden een wijse van leven, soo wijdt verscheyden van menschelijcken omganck, dat sy selfs met anderen gheen tafel ghemeyn hebben, dat is / met anderen niet eten willen. Ghelijck oock doorgaens by Josephus, den Joden werdt tegenghewoorpen: Een wijse van leven, welcke met anderen gheen gheselschap noch ghemeynschap houdt. Maer dat sulcks de meyninghe der Wet niet en zy / heeft ons door sijn Exempel Christus gheleert / als hy niet gheweygert heeft water te ontfangen van de Samaritaensche Vrouwe / die doch in allen doorgaens de Wet nauwe en scherp onderhielt. Jae selfs hadde oock David, eertijdts by de Volcken vreemt van Religie / sijn toevlucht en schuyl-plaetse ghesocht / en is nergens daer over bestraft. By Josephus, daer Salomon den Tempel inwijet / en biddet / dat Godt aldaer oock der vreemder ghebeden wilde verhooren / werden hem dese woorden toe-gheschreven: Want wy en zijn niet van onmenschelijcken gemoede, noch qualijck bewoghen den Vreemden en Wtheemschen. Van desen regul moeten uyt-gesloten werden / niet alleen de boven-genoemde Volckeren / maer oock de Ammoniten en Moabiten, van welcke gheschreven staet / Deut. 23. 6. Ghy en sult haren voorspoet, noch hare beste niet soecken alle de daghen uwes levens. Door welcke woorden verboden werden de verbonden van weldadigheydt met die Volcken te maecken / maer en werdt haer niet met eenen recht van Oorloghe teghens de selfde vergunt: Oft immers / 't welck het ghevoelen is van sommighe Hebreen / werdt haer verboden gheen vrede van de selfde te versoecken / maer niet datse den vrede haer van den selfden aengheboden / niet mogen aennemen. Immers het recht van de Ammoniten te beoorlogen / werdt den Hebreen ontseydt en gheweygert / Deut. 2. 19. Ende heeft oock Jephtha de Wapenen teghens haer niet aenghenomen / voor dat hy eerst billijcke middelen van vrede voor-gheslaghen en versocht hadde; noch oock David, voor dat hy te vooren door sware en grove injurien gheverget en getergher was. Is noch overigh de vraghe van de ghemeenschap in den Oorlogh. Dat voor de Wet dese ghemeenschap met den ghenen die van andere Religie waren / niet ongheoorloft zy gheweest / blijckt uyt het

Antiq. 8. 2.

Iud. 11. 16. 2. Sam. 10.

Exempel van Abraham, die door Oorlogh de godlooſe Sodomiten helpt. [De ſelfde heeft oock verbont gehadt met Eſcol en Aner: Soo doet ooch David met Achis en Naas: Salomon met de Egyptenaers; Aſa met Benhadad.] Ende leſen wy niet / dat in de Wet Moſis pets generalijck in deſen verandert zy. Ende ſien wy dat in deſe meyninghe gheweeſt zijn de Aſſamoneen, die in de Wet wel ervaren waren / en ſeer nauw en ſcherp onderhielden / (1.) gheljck blijckt upt de ſorghvuldighe onderhoudinge van den Sabbath / toe-latende alleen de bloote beſcherminge ſijns ſelfs / ſonder ander ghebruyck van wapenen. En deſe hebben nochtans met de Lacedemoniers / en met den Romeynen verbondt ghemaeckt / met toeſtemminge der Prieſteren / en des Volcks: Jae hebben oock ſelfs openbaerlijck gheoffert voor hare welvaert en behoudeniſſe. Doch de dingen die hier teghen in-ghebracht werden / hebben hare byſondere oorſaken. Want indien Godt door de Propheten hadde te verſtaen ghegheven / dat eenighe Coninghen oft Volcken / buyten die ghene / welcke in de Wet ſtaen upt-ghedruckt / van hem gehaet / en tot ongeluck verordeelt waren / ſoo was het buyten allen twijffel ongeoorlooft / der ſelfder beſcherminghe aen te nemen / oft hare Wapenen met der ſelfder te voeghen. Hier toe dienen de woorden des Propheten tot Ioſaphat, van den Coning
2. Par. 19. 2. Iſraels: Sult ghy alſoo den Godtlooſen helpen, ende liefhebben, die den Heere haten? Om dies wille is over u den toorn des Heeren ontſteken. Want de Propheet Micha, hem nu al te voren de ongheluckige uytkomſte hadde voorſeyt. [Hy beſchuldighde hem / dat hy ſocieteyt en bondtſchap hadde ghemaeckt met Achab, een godtloos en ſchelmachtigh Menſche, ſeyt Ioſephus. Gratianus heeft ſijnen Oom Valens geſchreven / als die hulpe van hem verſocht tegens de Scythen: Dat het niet geoorloft was geſelſchap van Wapenen aen te gaen, met een die Godts vyandt was, ſeyt Zonaras.] En een ander Propheet ſeyt tot Amaſia: En laet het heyr Iſraëls niet met u komen,
2. Par. 25. 7. want de Heere en is niet met Iſraël, noch met allen kinderen Ephraim. Maer dat ſulcx niet komt upt den aert en nature des Verbonts / maer upt eenighe byſondere gheſtalte des Perſoons / blijckt hier upt / dat Ioſaphat haerdelijck beſtraft is / oock met by-gevoeghde verbloeckinge / om dier oorſake / dat hy om koophandel Compagnie gemaeckt hadde met Ochozia, den Coningh Iſraels / op gelijcker-wijſe als David en Salomon gemaeckt
2. Paral. 20. 37. hadden met Hiron, welcke wy gheſeyt hebben / dat eensdeels daer over niet beſtraft / ander-deels gheprezen zijn. Want 't gheen daer wert byghevoeght / dat Ochozia godtlooſelijck ghehandelt hadde / dat moet van ſijn gantſche leven verſtaen werden / om welcks wille Godt hem / en alle ſijn voornemen tegen was: gelijck deſe Hiſtorie alſoo verklaert werdt / in 't Boeck ghenaemt Ordinantien van Clemens, *lib. 6. cap. 18.* Staet ooch dat waer te nemen / dat de ſaecke qualijcker ſtondt met den genen / welcke van Iacob afkomſtigh zijnde / den Godt / welcken ſy wel kenden / hadden verlaten / als met den Wtheemſchen vreemde Volcken. Want teghens ſoodanighe af-vallighe / wierden hare Landt-luyden ghewapent door de Wet / welcke ſtaet Deut. 13. 13. [Voet daer by het Exempel Joſue,

sue, cap. 22.] Somtijdts werden oock de verbonden bestraft om het gebreck en saute des gemoedts / daer upt die voort quamen: Alsoo werdt Asa bestraft van den Prophect / dat hy sich met de Syriers verghesel- 2. Paral. 16. schapt / en die tot hulpe genomen hadde / God wantrouwende: 't welck 2. 7. hy bewesen hadde / als hy de dinghen / die Gode geheyligh waren / tot Esai. 8. 6. de Syriers sondt. Maer is oock de selfde Coningh bestraft / dat hy sijn vertrouwen op de Medicijn-meesters hadde gheselt / en niet op Godt. Soo en volght dan upt dese Historie niet meer / dat in sich selven / oft 2. Paral. 16. doorgaens quaedt sy / gheselschap en compagnie te maken / met soda- 12. nighe als de Syriers waren / als dat het doorgaens en in hem selven Ambr. ad quaedt sy / raedt te vragen aen de Medicijn-meesters. Want veele din- Rom. cap. 1. ghen in haer selven niet quaedt zijnde / noch ongeoorloft / werden door't Autor. im- ghemoedt gheschendet en ongeoorloft ghemaeckt / gheljck de tellinghe perf. ad Mat. des volcks in David, de tooninghe der schatten in Ezechia. Soo werdt op 16 een andere plaetse bestraft / het vertrouwen dat sy stelden op den Egp- 2. Sam. 24. ptenaren / daer doch Salomon heeft vry-ghestaen met Egypten sich te 2. Reg. 20. vermaeghschappen. Daer by dan dit noch moet gevoeght werden / dat 13. de Hebreen onder den staet der oude Wet / hebben ghehadt uptdruckelijcke beloften van victorie / indien sy de Wet onderhielden / daerom sy te min noodigh hadden nae menschelijcke hulpe om te sien. Daer zijn wel by Salomon mede niet weynigh spreucken van der Godlooser gheselschap te schouwen. Maer dat zijn waerschouwinghen van voorsichtigheydt / en gheen geboden der Wet: en die selfde vermaningen / gheljck meest alle morale dinghen / hebben veele exceptien. Esai. 31. 1. 1. Reg. 3. 1. Deut. 28. 7. Prov. 1. 15. en c. 13 20. cap. 22. 24. en 24. 1.

[Vermeerderingh. (1.) Haren lof staet in de Chaldeensche Targum, in de Boecken der Machabeen / inden Brief tot den Hebreen. Deser Exempel nae-volghende / hebben de Christelijcke Keysers en Coninghen verbonden ghemaeckt met de gene / die geen Christenen / oft immers geen ghesonde Christenen en waren. Constantinus, met de Gotthen en Vandalen; Iustinianus, met den Longobarden; met de Saracenen / Alanen / Gepiden / Francken / Sueben / Vandalen / Theodosius, Honorius, Leo, Heraclius, Basilius, Isaacius Angelus, Palæologus; Met den Mooren / de Coningen van Hispanien / Alphonsus Hispalensis, Ramirus, Alphonsus Castus, Sanctius van Castilien / Ferdinandus, toe-genaemt de Heylighe, Petrus, Coningh van Leon; Alphonsus, de seer voorsichtighe Coningh van Castilien; met den Tartaren / Rudolphus Habspurgensis. Besiet Iohannis de Catagena, *lib. 3.* van 't recht der Oorloghe des Paus van Romen / cap. 1. De Paus Julius de tweede, heeft de Turcken gebruyckt.]

X. Victoria de Iudic. relict. n. 15. & 17. Franc. Arias de bello n. 192. Cajet. 2. 2. q. 40. art. 1.

Maer de Wet des Euangelij heeft in desen niets verandert: Jae is veel eer noch meer gunstigh den verbonden / door welcke de gene / welcke vreemt zijn van de Religie / op-gheholpen werden / om dat sy de weldadighevdt teghens alle Menschen by ghegeven occasie en gelegenthevt / niet alleen vry gelaten heeft / en loflijck verklaert / maer oock onder de gheboden gestelt en bevolen heeft. Want door het Exempel van Godt / die sijne Sonne laet opgaen over goeden en quaden / en door sijnen regen

Molin. tra-ctat. 2. disp. 112. alle beyde bevochtighet / werdt ons gheboden geen soorte van menschen van onse weldaden uyt te sluyten. Tertullianus seyt seer wel: Soo langhe
Matth. 5. 45. de verborghentheydt noch onder Israël was, soo beval hy met voeghen de barmhertigheyt onder den Broederen: Naer dat hy Christo de Heydenen ten erve, en de eynden der Aerden ten besittinghe ghegeven heeft, en dat heeft beginnen vervult te werden 't gheen tot Ozea gheseyt was, dat gheen Volck was, is mijn Volck, en die gheen barmhertigheydt verkreghen hadde, heeft barmhertigheydt verkregen, het Volck, namelijck, soo heeft van doen aen Christus de Wet van Broederlijcke vriendelijckheydt tot allen uyt-ghestreckt, niemandt uytsluytende in 't ontfanghen, ghelijck oock niet in 't roepen. Het
Galat. 6. 10. welcke moet ghenomen werden met voorbehoudinge van 't onderscheydt der trappen / dat wy allen wel doen / doch meest / die Religions verwan-
Lib. 7. cap. 3. ten zijn. In de Ordinantien van Clemens lesen wy: Wy moeten allen deelen van onse werck en hulpe, maer alsoo, dat voornamelijck acht gegeven
Offic. 1. c. 3. werde op den Heyligen. De volkomen mildigheydt, seyt Ambrosius, werdt nae gheloove, oorsaecke, plaetse, tijdt, gerecommandeert, dat ghy eerst arbeydt aen den Huys-genooten des gheloofs. Desen ghelijck is 't gheen Ari-
Nicom. 4. stoteles seydt: Want het en is niet behoorlijck, dat men ghelijcke sorge draghen sal voor den Vreemden, en voor den Vrienden. De ghemeynsamen omganck / en het eten met den ghenen die vreemt zijn van de Religie / en werdt niet verboden: oock selfs met den ghenen / welcker saecke qualijcker staet / en die van den regel der Christelijcke leere af-wijcken / en wert niet allerhande ghemeenschap en omganck verboden / maer alleen den ghemeensamen sonder noodt / doch niet die hare hope gheeft tot haerder
2. Thess. 3. 15. verbeteringhe. Maer 't gheen Paulus seydt: Treckt gheen jock met den
2. Cor. 6. 14. ghenen die van het gheloove vreemt zijn: want wat mede-deel heeft de gerechtigheydt met de ongherechtigheydt; en wat gemeynschap heeft het licht met de duysternisse; en wat eendrachtigheydt heeft Christus met Belial; oft wat deel heeft de gheloovighe met de ongheloovighe? Gaet den ghenen aen / die tot der Afgoden-Offer-maeltijden ginghen gasterije houden / en alsoo / of afgoderije bedreven / oft immers gaven een schijn van die te bedrijven. Sulcks wijsen de volgende woorden aen: Wat over-een-stemminghe isser tusschen den Tempel Godts, en de Afgoden? Zijnde ghelijck
1. Cor. 10. 21. het ghene hy in den eersten Brief aen de selfde Corinthiers schrijft: Ghy en kondt niet deelachtigh zijn der tafel des Heeren, en den tafel der Duyvelen. En daer uyt dat men niet van selfs moet sich stellen onder het gebiedt der onvromen / noch met den soodanighen Houwelijcken aengaen / kan met recht sulck een besluyt niet ghemaeckt werden. Want in dese beyde ghevallen vertoont sich een meerder ghevaer / oft immers meerder swarigheydt in 't oeffenen van de ware Religie. Daer by komt / dat oock die banden duurachtigher en langhwijligher zijn / ende in het
Sylves. verb. bellum 1. n. 9 Concl. 3. Pan. in C. quod super de voce. Houwelijcken de verkiesinghe vryer / daer men de Verbonden nemen moet nae gheleghentheydt van tijden ende plaetsen. Maer ghelijck het niet quaedt is den Onheylighen goedt te doen / soo en ist oock niet quaedt hare hulpe en bystandt te versoecken / ghelijck Paulus

lus des Keyſers / en des Hopmans hulpe verſocht heeft.

XI. Soo en is hier dan gheen inwendige noch alghemeyne onbehoorlijckheydt / maer moet alleen upt de omſtandigheden gheoordeelt en geſchat-tet werden. Want men toe-ſien moet / dat niet te groote vermenginge eenighe beſmettinghe den ſwacken aenbrenghe; tot welcken eynde het dan voorderlijck en dienſtelijck zijn ſal / dat de woonplaetſen en logementen van den anderen onderſcheyden werden / ghelijck de Iſraeliten op haer ſelven afgeſondert / van den Egyptenaren / gewoont hebben. Want het is niet ſonder reden 't gheen Anaxandrides ſeydt:

Uw' ſpits-broer kond' ick niet om goede reden weſen,
Onſ' Wetten ſchelen wijdt, en ons gebruyck in deſen.

Daer toe oock dienen die dinghen / welcke wy op andere plaetſen geſeydt hebben / van de Religie der Joden en der Chriſtenen / en haren Krijghs-dienſt met den Heydenen. Maer alware het oock dat upt ſoodanigen bondtgenootſchap / de tijdtlijcke rijckdommen en ſchatten grootelijcks ſouden vermeerderen / ſoo moet men ſich nochtans daer van onthouden buyten den hooghſten noodt. In welcke plaetſe heeft het geen Thucydides in ghelijcke ſaecke gheſeyt heeft: Den genen, die met liſten en laghen beſtreden werden, ghelijck wy doen van de Athenienſers, en moet men niet verhaet maken, daer mede, dat ſy haer behoudeniſſe ſoecken door hulpe en byſtandt, niet alleen der Griecken, maer oock der Barbaren en Vreemden. Want allerhande recht en is niet ghenoegh daer toe / om te moghen doen 't gheen men meynt dat de Religie / indien niet eyghentlijck en reghel-recht / nochtans by ghevolgh en indirectelijck ſoude moghen ſchadelijck zijn. Want men moet eerſt ſoecken het rijcke der Hemelen / dat is / de verkeydinge des Euangeliums. Het ware te wenſchen / dat veele Princen en Volcken heden-daeghs ter herten namen / de vrije en Godtvruchtighe aenſpraake van Frilco, eertijdts Aertz-biſſchop van Reims, die Carolus Simplex aldus vermaent: Wie en ſoude ſich niet ontſetten, dat ghy-lieden begheert de vriendtſchap van Godts vyanden, (1.) en tot nederlage en verderf van den Chriſten naem, de vervloeckte Heydenſche wapenen en verbonden aen-neemt? want het en verſchilt niet, oft yemandt ſich met den Heydenen vervoeght, en in haer ghefelſchap begheeft, oft dat hy Godt verſaeckende, den Afgoden dient. By Arrianus vindt men deſe ſpreucke van Alexander: Dat ſy groſlijck miſhandelden, die den Barbariſchen volckeren dienden teghens de Griecken, teghens de Rechten en Wetten der Griecken.

Lib. 1. c. 2. Sylveſtr. in verbo Bell. p. 1. n. 9. v. 3.

Lib. 1.

Matth. 6. 33 *Frod. lib. 4. Hiſtorie Remenſis cap. 6.*

[Vermeerderingh. (1.) Exempel in Mancaſa by Nicetas onder de ſaeken. Iſaaci Angli, *lib. 2.* De Godtvruchtighheydt van Emanuel, Hertogh van Savoyen / werdt gheprieſen / die konnende door hulpe van den Turck Cypren wederom bekomen / niet en heeft ghewilt.]

XII. Dit ſal ick hier by doen / aengeſien alle Chriſtenen leden zijn van een lichaem / welcken bevolen is / dat elck des anders pijn en ſmerte voelen ſul-

1. Cor. 12. 18. 26.

sullen; gelijck sulcks een yder voor sijn particulier aengaet / dat het alsoo mede aengaet de Volckeren / voor soo veel sy volcken / en den Coninghen / voor soo veel sy Coninghen zijn. Want niet alleen een yder voor hem selven / maer oock nae de aen-bevolen macht hen op-gheleydt / Christo dienen moet. Maer sulcks en konnen de Coninghen en Volcken niet doen / terwijlen de godtloose Tyranden met ghewelt van wapenen woeden / ten zy dat sy d'een den anderen te hulpe komen. [Siet op dit stuck Mariana, *lib. 30.* Paruta, *lib. 4.* Bizarus, *lib. 7. en 12.*] En 't selfde en kan niet ghevoeghlijck geschieden / ten zy dat ten selfden eynde een verbondt werdt op-gherecht: welck verbondt al van oudts gemaeckt is geweest / en tot Hooft en opperste van 't selvighe / met gemeyne toe-stemminghe verordent de Roomsche Keyser. Daerom soo moeten alle Christenen tot dese ghemeyne saecke / naer ghelegenthevdt van hare macht / Volck en geldt op-brengen: Ende sie ick niet hoe sy het konnen verontschuldigen / dat sy 't selfde niet en doen / ten zy dat sy selfs te huys door onvermijdelijcken Oorlogh / oft dierghelijcke onghelegenthevdt op-ghehouden werden.

XIII. Het pleeght oock dickwils dese vraghe voor te vallen / indien der meer dan een in Oorloge zijn / den welcken van beyden hy hulpe doen sal / die met beyden in verbondt is. Hier moet men voor eerst weten 't geen wy te voren ghesept hebben / datter geen verbintenisse en geldt tot onrechtvaerdighe Oorloghen. Daerom de ghene / welcke onder den Bondtgenoten een rechtvaerdighe saecke heeft / moet voor anderen geholpen werden / indien hy met een Vreemden te doen heeft. [Siet hier naer / *lib. 3. cap. 25. §. 4.* In de ghetrouwighevdt van lenen werdt ghesevdt: Ende indien ick sal weten dat ghy yemandt rechtvaerdelijck wilt aentasten, ende ick daer toe, 't zy in 't generael, oft particulierlijck sal versocht zijn, sal ick u mijn hulpe nae vermoghen bewijsen.] Oock indien hy te doen heeft met een ander Bondtghenoot: soo toont Demosthenes in sijn Oratie van die van Megalopolen, dat de Athenienssers behoorden bystant te doen aen de Messeniers hare Bondtghenooten / teghens de Lacedemoniers mede hare Bondtghenooten / indien die eerst aenghevanghen hadden / onghelijck en overlast te doen. Maer dit sal alsoo waer zijn / ten zy dat mede besproken en veracoordeert zy / dat het niet sal geoorloft zijn teghens hen bystandt te senden. In het verbondt van Hannibal met de Macedoniers / was begrepen: Wy sullen vyanden van vyanden zijn, uytgenomen de Coninghen, Steden, en Havenen, met welcke wy verbondt en vriendtschap hebben. *Polyb. 1. 6.* Doch indien de Bondtghenooten om onrechtvaerdighe oorsaecken onder den anderen strijdigh werden / 't welck geschieden kan / moet men sich van beyden deelen onthouden. Soo werdt ghesept in de vijfde Leutrische Oratie van Aristides: Indien sy teghens anderen bystandt versochten, soude de saecke licht zijn: maer indien d'een Bondt-ghenoot tegens den anderen hulpe versocht, dat sy niet wilden daer in gemenget, noch inghetoghen zijn. Maer indien de Bondtghenooten yder om rechtvaerdighe oorsaecken Oorloge woeren / soo men beyden kan hulpe en bystant doen /

doen / te weten / met Soldaten / oft met geldt / behoortmense beyde te helpen / ghelijck men met personele Crediteuren handelt. Maer indien daer vereyscht werdt de tegenwoordigheydt van den ghenen / die belofte ghedaen heeft / die ondeylbaer is / en niet meer als op een plaetse wesen kan / vereyscht de reden / dat die voor gae / met welcken men het oudtste verbondt heeft; 't welck de Acarnanen by Polybius tot antwoort gheven die van Sparta: [*Vide de Feudis, lib. 4. cap. 31.*] Ende daer toe dient oock het antwoordt van den Roomschen Burghermeester / ghegeven aen die van Capua: Het is behoorlijck, dat men de vriendtschappen alsoo aenlegghe en bestiere, datter gheen ouder vriendtschap en bondtgenootschap verbroken werde. [Men moet den Vrienden bystandt doen tegens den Vyanden, niet tegens den Vrienden, seyt Ptolomæus, tegens die van Athenen by Appianus, inde Extracten der gesantschappen.] Maer hier moet een Exceptie by-gevoeght werden / namelijck / ten zy dat het jonger verbont boven de belofte noch yets meer inhoude / 't welck als eenighe overleveringhe van ghebiedt en beheerschinghe in sich begrijpe. [Siet Radevicus, *lib. 2. cap. 7.*] Want alsoo segghen wy oock in verkoopinghe / dat de eerste Kooper voor gaet / ten zy dat de laetste den eyghendom over-gedragen heeft. [In 't Edict van Theodoricus, cap. 138.] Soo is by Livius den Neposinen, de trouwe van over-gevinge onder de heerschappije / als van Bontghenootschap vaster geweest. Andere onderscheyden dese dingen scherpsinnigher / maer 't gheen ick gheseydt hebbe / ghelijck als het eenvoudigher is / alsoo achte ick het mede waerachtigher.

Lib. 9.

Sylvestr. in verbo Bellum p. 1. n. 7.

Lib. 6.

XIV. Den tijdt omme zijnde / moet men niet houden dat het verbondt stilswijghende vernieut zy / anders als uyt soodanighe daden en handelinghen / die anders niet konnen genomen noch gheduydet werden: want men presumeert noch vermoedt niet lichtelijck nieuwe verbintenisse.

XV. Indien de een partije het verbondt gebroken heeft / soo kan de andere van 't verbondt af-scheyden: want yder articul en punct des verbondts / heeft in sich kracht van conditie. Neemt tot Exempel 't gheen staet by Thucydides: De schuldt van 't verbondt ghebroken te hebben, dragen niet die ghene, welcke verlaten zijnde, sich by anderen begeven, maer die gene, welcke de hulpe, die sy met eede belooft hadden te senden, met der daet niet en bewijsen. En op een ander plaetse by den selfden: Indien oock het alderminste van't geen dat versproken was, d'een of d'ander partij soude overtreden, dat het verbondt soude ghebroken zijn. Maer sulcks sal als dan waer zijn / indien niet wat anders veraccordeert zy: 't welck somtijts pleeght te gheschieden / op dat men niet om allerhande oorsaken van't verbondt en scheyde.

Dec. Cons. 265. Cap. 451 455. 461. Thucyd. l. 1.

XVI. Van toeseggingen kan soo menigerley stoffe zijn / als van verbonden. Want dese verschillen in de macht der Persoonen diese doen oft maken. Maer van de toeseggingheu werden twee dinghen ghemeenlijck ghevraeght: Het eerste is; Indien de ghedane toeseggingh van den Coningh / oft Burgherschap niet goet ghekent / noch toe-ghestaen werdt / waer toe de ghene / die de toeseggingh ghedaen hebben / verbonden zijn /

tot het gheen daer mocht aen gheleghen zijn / om de schade te vergoeden / oft om de saecke wederom te herstellen in den staet / daer in die was voor de toeseggynghe / oft om hare Lichaem en Persoon over te gheven. De eerste meyninghe schijnt met het Burgherlijcke Roomsche Recht over een te komen: De tweede schijnt te accorderen met de billijckheyt / daer op stonden en dronghen de Gemeyns-mannen / L. Livius, en Q. Metius, in het verschil over het Caudinsche verdragh: De derde is door het ghebruyck goedt gheken t: ghelijck gebleken is uyt de Exempelen van twee vermaerde toe-seggynghen van Caudinen en Numantien. Maer dat moet men voor allen in acht nemen / dat de ghene / die het opperste ghebiedt heeft / in geenen deele gehouden / noch verbonden is. Want Posthumius wel seyde tot den Romeynen: Ghy en hebt den vyant niets toe-geseyt; ghy en hebt gheen Burgher-bevel ghegheven voor u te beloven: daerom en hebt ghy noch met ons niets te doen, welcken ghy gheen bevel ghegheven hebt, noch met den Samniters, met den welcken ghy niet ghehandelt hebt. Wel seyt oock de selfde: Sonder bevel des volcks ontkenne ick, dat yets kan toegeseyt en bevestight werden, daer aen het volck soude gehouden en verbonden zijn. En dit niet min wel: Isser yets waer in het volck kan verbonden werden, soo kan het aen alle dingen verbonden werden. Soo en was dan het Volck niet verbonden / tot gheen daer aen gheleghen was te vergoeden / noch om de saecke wederom te herstellen in haren staet: want soo de Samniters wilden met het Roomsche Volck te doen hebben / moesten sy het heyrlegher der Romeynen *ad Caudinas Furcas*, vast gehouden hebben / en Ghesanten nae Romen senden / die met den Raedt en het Volck van vrede souden handelen / op dat sy selfs mochten oordeelen en waerderen / hoe veel haer de behoudenisse van hare heyrkracht waerdigh was. Indien dan het Accoort en Verdragh niet ware ghehouden / soo hadden sy moghen seggen / 't gheen Vellejus seydt / dat van haer / en van die van Numantien gheseyt zy / dat men de verbreckinghe van de openbare publijcque trouwe van 't ghemeen / niet en behoorde te versoenen met eens Mans bloedt. Met meerder schijn kan geseyt werden / dat alle de Soldaten verbonden waren. [Soo hielden die van Numantien, wilde men de toe-seggynghe niet nae komen / dat men haer het gheheel heyr moest over-leveren / 't welck door die toe-seggynge behouden was.] Ende gewisselijck sulcks soude billijck zijn / indien de ghene / die de toe-seggynghe ghedaen hadden / op hare bevel / ende in haren naem gehandelt hadden / gelijck wy sien dat geschiedt is in 't verdragh / dat Hannibal marckte met de Macedoniers. Maer indien de Samniters te vreden zijn geweest met het gheloobe en trouwe der ghener / die de toe-seggynge deden / (1.) en der ses hondert Gijselaers die sy haer op-gheleydt hadden te volbrengen / (2.) soo mogen sy 't haer selven wijten. Wederom / indien de toeseggers sich aenghegheven en ghehouden hebben / als macht hebbende uyt den naem van 't gemeen te handelen / soo waren sy gehouden tot vergoedinge der schade / door bedrogh veroorsaeckt. Indien sulcks niet en blijckt / soo waren sy verplicht uyt kracht der handelinghe / tot het geen daer

daer aen hinghe / om het selfde te doen gelden / en van waerde houden. Ende in desen ghevalle souden niet alleen de Lichamen en Persoonen maer oock de goederen der ghener / welcke de toe-segginge gedaen hadden / den Samniten verbonden ghewees't / ten ware sy in plaetse van't gheen daer aen gheleghen was / de straffe hadden upt-ghedruckt. Want van de Gijselaers was verdraghen / dat sy 't met den hals betalen souden / indien het Verdragh niet ghehouden werde / oft teghens den ghenen / die de toe-segginghe ghedaen hadden / ghelijcke straffe besproken was / is onghewisse. Maer bedinginghe van straffe op sulcker wijse geschiedt / maeckt / dat by aldien het werck niet kan volbracht werden / men tot niet anders verbonden en sy: want het seeckere komt in plaetse van 't onseekere datter aen mocht hangen. Ende het was in die tijden het ghemeyne gevoelen / dat men oock sijn leven krachtelijck konde verbinden. Maer by ons / die wy van een ander gevoelen zijn / houde ick dat in soodanighe toe-segginghe / voor eerst de goederen voor 't geen daer aen hanghet / en soo die niet ghenoegh en zijn / voorts het lichaem tot slavernije en dienstbaerheydt verbonden werdt. Fabius Maximus, in ouden tijden als den Raedt seecker sijn verdragh met den Vyanden gemaeckt / niet hadde aenghenomen / noch goedt gelient / heeft sijn Acker verkocht voor twee hondert duysendt ponden / en sijn belofte voldaen. [Diodorus Siculus, *in excerptis Peiresianis.* Valerius Maximus, *lib. 4. cap. 8.*] Maer de Samniten hebben met recht gheordineert / dat Brutulus Papius, welcke het bestandt ghebroken hadde / met alle sijne goederen soude over-ghelevert werden. [*Dion Excerpto Legationum 5.*]

Scripter de vir. ill. c 43. Plutar. Fab. Maximo. Livius lib. 8. & 9.

[Vermeerderinghen. (1.) Dese waren twee Burgermeesteren / twee Ontfanghers / vier Oversten / twaelf Hoplupden / soo Appianus verhaelt. Dese zijn alle over-ghegheven upt de Caudinsche belofte: upt de Numantinsche alleen de Burghermeester / de andere zijn verschoont om Tiberius Gracchus wille / ghelijck Plutarchus vertelt in 't leven van de Gracchen.

(2.) Pontius de Soon seydt by Appianus: Ick sal de voornaemste upt de Ridderschap verkiesen dat sy Gijselaers zijn / tot dat het Volck het verdragh bekrachtighe. De Portugijsen hebben verstaen in gelijcke sake / dat het ghenoegh was de Gijselaers te laten tot goet-vinden van den ghenen / diese in handen hadde / Mariana, *lib. 21. cap. 12.* die de overghelevverde aennemen / werden ghehouden de straffe nae te gheven. Polybius, *Excerpto 122.*]

De andere vraghe is / oft oock de toe-segginge de opperste macht verbindt door kracht van kennisse en stilswijgen. Hier moet men voor eerst onderscheydt maecken / tusschen een bloot suyver toe-segghen / en 't geen op conditie is geschiedt / indien sulcks van de hooghste macht bekrachtight sal werden. Want dese conditie niet zijnde voldaen (want de conditien moeten uytdruckelijck verhult werden) maeckt de toe-segginghe tot niet. Het welcke recht passet op de toe-segginghe van Lucatius, aen den Carthaginienseren: daer by quam / dat het Volck / om dat het son-

XVII.

Liv. 71. lib. Polyb. lib. 3.

der haer bevel gheschiedt was/ hadde verklaert daer niet aen ghehouden te zijn: derhalven door publijcquen raedt was op een nieu een ander verbondt ghemaeckt. Daer nae staet te besien / oft boven het stilswijghen ooch eenighe andere saecke daer by ghekomen zy: want sonder eenighe andere saecke oft werck / het stilswijgen alleen gheen genoegh waerschijnelijcke nae-raminghe van wille gheeft / ghelijck kan verstaen werden uyt het gheen wy hier voorzen gheseydt hebben / van de verlatinghe der beheerschinghe. Maer zijn daer eenighe daden oft handelinghen by gekomen / die waerschijnelijck tot gheen andere oorsaecke konnen getogen werden / soo kan men te recht beslupten / dat het werck van waerde en kracht erkent zy: Ghelijck Cicero pro Balbo aenwijst / dat bewesen zy 't gheen met die van Gades verdraghen was. De Romeynen dwongen op het stilswijghen teghens die van Carthago, belangende het verdragh met Asdrubal ghemaeckt. Maer aenghesien dat Verdragh ingestelt was met ontkennende oft ontseggende termen / dat de Africanen niet souden komen over de Rivier Iberus, konde qualijck bestaen / dat het bloote stilswijghen soude krachtigh ghenoegh zijn / om toe-stemminghe en goedtkenninghe te bewijsen van een anders doen / aenghesien daer gheen eyghen daedt op ghevolght was / ten ware dat tot eenigher tijdt de Africanen, willende gaen over de Rivière Iber, van den Romeynen waren verboden geweest sulcks te doen/ en sy dat verbodt hadden gehoorsaemt: want sulck een daedt heeft kracht van een daedt die pets stelt / ende blijft niet binnen de palen van bloot af-stemmen / en niet goet-vinden. Maer indien het verdragh van Luctatius meer deelen hadde gehadt / en dat het bleeck dat de andere deelen van 't ghemeyne recht af-wijckende / alletijdt waren van den Romeynen onderhouden gheweest / soo ware het bewijs dan bondigh ghenoegh gheweest / dat sy het Verdragh toe-gestaen en goedt ghekent hadden. Hier soude noch overigh zijn wat te spreecken van de Verdraghen / welcke de Hooftlieden en Soldaten maecken / niet van dinghen die tot het opperste ghebiedt behoorzen/ maer van hare particuliere saecken / oft die haer toe-ghelaten zijn: maer daer van te handelen / sal gheleghener plaetse zijn / als wy sullen ghekomen zijn tot de dinghen / die in den Oorlogh voor-vallen.

Polyb. & Liv. dicti loci.

Het

Het ſeſthiende Capittel.

Van uytlegginghe oft duydinghe.

I. Hoe de beloften van buyten verbinden.
II. Indien daer gheen andere nae-raminghen zijn, dat de woorden moeten verſtaen werden in hare eyghen ſin, onder 't volck ghebruyckelijck.
III. De kunſt-woorden nae 't ghebruyck der kunſte.
IV. Dat de nae-raminghen in ghebruyck komen door de dobbelſinnigheydt der woorden, uyt ſchijn van wederſtrijdigheydt, oft om datſe ſich ſelfs voorgeven.
V. Gelijck als uyt de ſtoffe.
VI. Wt de werckinge.
VII. Wt het gheen te ſamen-ghevoeght is, 't zy door oorſpronck, oft plaetſe.
VIII. Daer toe mede gehoort de nae-ramminge uyt bewegende oorſaecke: Wanneer, en op wat wijſe dat die plaetſe heeft.
IX. Onderſcheydinghe der beteyckeniſſe in ruyme, en nau genomen.
X. Onderſcheydt der beloften, in gunſtelijcke, hatelijcke, gemenghde, en in't midden tuſſchen beyden ſtaende.
XI. Werdt verworpen ontrent de daden der Volcken oft Coningen het onderſcheyt tuſſchen Contracten ter goeder trouwe, en nae ſtrengigheydt van rechte.
XII. Wt de geſeyde onderſcheydinghen van beteeckeniſſen, en beloften, werden regulen geſtelt, dienende tot uytlegginge.
XIII. Oft onder den naem van Bontgenooten, oock begrepen zijn de toe-komende, en hoe verre: Daer ghehandelt werdt van 't verbondt der Romeynen met Aſdrubal, en andere verſchillen.
XIV. Hoe men duyden en verſtaen moet, dat het een volck ſonder des anders bevel geen oorloge voeren ſal.
XV. Van deſe woorden, dat Carthago vry ſoude zijn.
XVI. Wat verdraghen dat men ſal houden voor perſonele; wat reele zijn werdt door onderſcheydinge verklaert.
XVII. Dat het verbont met een Koning gemaeckt, ſich uytſtreckt oock tot een Koningh die uyt ſijn Rijck verdreven is.
XVIII. Niet tot den ghenen die het Rijck overvallen en ingenomen heeft.
XIX. Wien men ſchuldigh is het beloofde te betalen, welcke belooft was den genen die't eerſt dede, indien't veele te ghelijck gedaen hebben.
XX. Een naeraminge die ſich van ſelfs voortgheeft, oft ſtreckt de ſaecke wijder uyt, en wanneer ſulcks geſchiedt.
XXI. Daer mede gehandelt werdt van 't bevel dat door yet anders ſal volbracht werden.
XXII. Oft bindet nauwer in: en dat oft uyt gebreck van oorſpronckelijcke wille, welcke werdt uyt ongerijmtheydt afgenomen.
XXIII. Wt op-houden van de eenighe reden.
XXIV. Wt ontbreecken van ſtoffe.
XXV. (Waerneminge over de naeſt-verhaelde naeramingen.)
XXVI. Oft uyt tegenſtrijdinghe van het opkomende geval met de wille: 't welck ghenomen werdt uyt het geen ongeoorloft is.
XXVII. Wt al te ſwaren laſt, acht nemende op de daedt.
XXVIII. Wt andere teyckenen, als wanneer de ghedeelten van het ſchrift teghens malkanderen geſtelt werden.
XXIX. Wat regulen datter als dan waer te nemen zijn.
XXX. Dat de ſchrift, daer twijffelinghe valt, tot vaſtigheydt van het contract niet noodigh is.
XXXI. Dat de Contracten der Coninghen hare uytlegginge en duydinghe niet nemen uyt de Roomſche Rechten.
XXXII. Werdt met onderſcheydinghe verklaert, oft men meer moet letten op de woorden van den genen die de conditie aenneemt, oft die voorſlaet en aenbiedt.

I. INdien wy alleen ſien op den ghenen ſelfs die belooft heeft / die is verbonden van ſelfs te doen / 't geen daer toe hy heeft willen verbonden zijn. In trouwe, ſeydt Cicero, moet ghy dencken wat uwe meyninghe is gheweeſt, en niet wat ghy geſeydt hebt: Maer aengeſien de inwendige werckinge in haer ſelven niet ſichtbaer en zijn/ *De Offic. I.*

en dat men wat sekers stellen moet / op dat de verbintenisse niet tot niet en loope / indien een yder hem selven sulcken sin opdichtende als hy wilde / sich selven konde verlossen / soo heeft naer het ghetuyghenisse van de natuurlijcke reden / de gene / welcken yets belooft is / recht om den Belover te dwinghen / tot het ghene / 't welcke de rechte uytlegginghe mede brenght / want andersins en soude de saecke gheen uytkomste vinden / 't welck in morale dinghen voor onmoghelijck gehouden werdt. En moghelijck heeft Isocrates, als hy van de Verdraghen en Contracten ghehandelt hadde / teghens Callimachum gheseydt / in desen sin / en tot dit propoost: Dese gemeyne Wet gebruycken wy alle-tijdt onder ons menschen, niet alleen de Griecken / maer oock de Barbarische oft vreemde Volcken / ghelijck de selfde een weynigh te vooren gheseydt hadde. Hier toe dient mede het oude formulier der verbonden by Livius: Sonder arch oft list, ende ghelijck dese dinghen hier te rechte verstaen zijn. [De Hebreen segghen op Num. 30. dat de beloften aen Godt ghedaen / moeten geduydet en uyt-gheleydt werden / ghelijck ghemeenlijck de woorden ghenomen werden.] De reghel-mate van rechte uytlegginghe / is een besluytinghe oft af-neminghe van den sin en meyninge uyt de meest bewijslijcke en waerschijnelijcke teyckenen. Die teyckenen zijn tweederley / woorden / en andere gissinghen oft nae-ramingen; welcke / oft te samen aenghemerckt werden / oft yder op hem selven.

Lib. 1.

II. Indien daer geen naraminge is die ons tot yet anders leyde / soo zijn de woorden te verstaen in hare eygenschap / niet na de Gramatica, welcke uyt haren oorspronck is / maer uyt het gemeyne gebruyck des Volcks:

In wiens believen staet het Recht en Wet van spreecken.

[Procopius seydt wel: De langhe tijdt en pleeght de woorden niet te behouden by dien sin, daer in sy eerst ghegheven zijn: want de saecken selfs werden gekeert werwaerts de menschen willen: niet vragende nae de woorden en namen, welcke die saken in aenvanck ghegheven zijn.] En hebben die van Locren een sotte uytvlucht voor hare meyneedigheyt gebruyckt / als sy belooft hebbende het Verdragh te sullen houden / soo langhe sy op dese Aerde staen / en de Hoofden op hare schouderen dragen souden / hebben de aerde / die sy in hare schoenen ghedaen / en de hoofden van knofloock / welcke sy op haren schouderen gheset hadden / wech gheworpen / als oft sy door dat middel haer van den bandt des eedts hadden konnen ontledighen / welcke Historie staet by Polybius, [Lib. 12. Diergelijcke is / dat die van Bæotien, belooft hebbende de Stadt weder te geven / hebben die niet staende / maer om-ghekeert en uyt-gheroeyt weder ghegheven / Thucydides, l. 5. En Mahumeth Sultan Eubæen inghenomen hebbende / den genen dien hy belooft hadde / dat hy sijn Hooft behouden soude / heeft bevolen midden door te houwen.] En zijn van ghelijcke meyneedigheyt eenige Exempelen by Polyænus, welcke niet noodigh zijn hier over te schrijven / om datse geen strijdt en hebben. Met sulcke bedriegerijen heeft Cice-

Cicero te recht gheseydt / dat de mepneedighepdt verswaert / maer niet ontgaen / noch wech ghenomen werdt. *De Ofic. 3.*

III. Maer in de kunst-woozden / die 't ghemeen Volck naulijchs verstaet / moet men de verklaringhe der ghener ghebruycken / die in yder kunste ervaren zijn ; gheliick als wat Majesteyt / wat Vader-mooyt zy / welcke dinghen de Meesters van Rhetorica bzengen tot den staet van bepalinghe. Want het is waer 't geen Cicero seydt / *Academicarum primo* : De Dialecticі en Reden-kavelaers en hebben gheen woorden die men in 't ghemeen ghebruyckt : sy ghebruycken hare eygen termen , en sulcks is vast allen minsten ghemeyn. [Augustinus in Rhetoricis ; gheliick veel nieuwe dingen genoemt werden / soo van den Handtwercker / als Wis-konstenaers en Philosophen ; moeten wy die woozden nemen / niet soo seer nae 't ghepleeghde ghebzuyck der ghewoonte / als wel nae ghelegenthepdt van het gebodt.] Also / by aldien in 't verdzagh gespzoken zy van een heyzkracht / sullen wy een heyzkracht beschzyven te zijn soodanighen menighte van krijghs-knechten / welcke openlijck de Lant-palen der Vyanden derf dentasten. Want de Histozi-schzijvers stellen doozgaens teghens malkanderen / 't geen steelscher-wijse geschiedt / oft op de wijse der Struyckroovers / en dat met een rechtschapen Heyz-legher geschiedt. Daerom moet men nae de macht der vyanden schatten en af-nemen / wat booz menighte en troupen een Heyz-kracht maecken. Cicero noemt een Heyzlegher ses Legioenen / met de troupen van bystandt. Polybius seydt / dat het Romeynsche Heyz-legher gemeenlijck placht te bestaen upt sesthien duysent Romeynen / en twintigh duysent Bondtghenooten. Maer een minder getal kan oock de mate van dien naem voldoen. Want Ulpianus seydt / dat die over een Heyz-leger ghebiedt / die maer een Legioen / met de troupen van bystandt onder sich heeft : Dat is / soo 't Vegetius verklaert / over thien duysent Voetknechten / en twee duysent Ruyteren : Ende Livius stelt in acht duysent den schijn van een rechtschapen Heyzkracht. Op gheliicke wijse sal men mede reeckeninge moeten maecken van een Scheeps-vlote. Also *Arx*, een Slot ofte Vestinge / is een plaetse welcke booz een tijdt des vyandts Heyzkracht weeren en uytsluyten kan. [Servius op 't 1 Boeck Æneidos, seydt / dat *Arx* komt van *Arceo*, weeren en uytslupten / als by ons Slot van sluyten, den intocht weeren en de poozte toeslupten booz inbzeuck / om dat van daer de vyanden afgekeert en verhindert werden / seydt hy.] *Paradox. 6.* *L. 2. D. de his qui not. infamia.* *Lib. 3. cap. 1.*

IV. Nae-ramingen moet men te hulpe nemen / wanneer de woozden / oft t'samen-bindinghe der woozden / veelderley betepckenisse konnen hebben. Soo heeft men mede de nae-ramingen noodigh / wanneer in den Verdzagen schijn van wederstrijdighepdt gevonden werdt : want dan moet men gissingen en ramingen soecken / welcken 't een deel met het andere over-een en tot eenstemmighepdt bzengen / so 't mogelijck is : want indien gewisse wederstrijdighepdt daer in is / sal 't geen den Contrahenten laetst behaeght heeft / het eerste krachteloos maecken : Want niemandt kan op eenen tijdt tegenstrijdige dingen gewilt hebben / en de nature

ture en aert der werckingen die aen de wille hangen/ is sulcks/ dat door eene daedt der wille daer van kan afgheseghenden werden/ 't zy ten deele/ als in de Wet / en een Testament / oft te samen en gheliickelijck / als in Contracten en Verdragen. Ende in soodanige geballen bedwinght ons de blijckelijcke duysterheydt der woorden / om onsen toevlucht te nemen tot de gissingen en nae-raminghen. Somwijlen oock zijn de gissinghen soo klaer en blijckelijck / datse sich van selfs melden en voor-doen / oock tegens de gebruyckelijcke betyckenisse der woorden. De plaetsen / uyt welcke de nae-ramingen van den wille genomen werden / zijn de voornaemste uyt de stoffen / uyt de werckingen / uyt de by-ghevoeghde dinghen.

V. *L. si non D. loc. conducti. Everh. in loco à subjecta materia.*

Wt de stoffe oft materie: Als het woordt Dagh, indien bestandt besloten is voor dertigh daghen / moet sulcks niet van natuurlijcke dagen/ maer van Burgerlijcke daghen verstaen werden: Want sulcks past op de materie. [Tertullianus *de Pudicitia*: Wt de stoffe des woordts moet men de reden stieren en beleyden. Het selfde seydt hy oock in 't Boeck van de Opstandinghe Christi.] Alsoo werdt het woordt schencken ghenomen voor actorderen / nae de hoedanigheydt der handelinge. Insgelijcks het woordt wapenen werdt somwijlen genomen voor Oorloghs-instrumenten en gheweer/ somtijdts betyckent het ghewapende Soldaten; moet dan nae de materie is / nu dus / dan soo uytgelevdt werden. Soo mede die belooft heeft menschen wederom te gheven / moet levende / en gheen doode leveren/ contrarie 't gheen de Platæensers voor Cavillatie en ontsutselinge deden: En die belast waren het Yser gewee af te leggen / deden genoegh/ hare Sweerden afleggende / sonder dat sy oock behoefden hare hengsels af te doen / gelijck Pericles spitsvindelijck dreef: En een vrijen uyttocht uyt de Stadt / moet verstaen werden mede dat het wech-reysen vry zy en veyligh/ teghen 't gheen Alexander dede. En het halve deel der Schepen in de deplinge / moet verstaen werden 't halve getal van 't geheele / niet voor-ghezaeghde Schepen / contrarie het geen de Romeynen deden met Antiochus. Van andere diergelijcke dingen moet men op gelijcke wijse oordeelen.

VI. *Everh. in loco ab absurd. L. in ambiguo D. de legibus.*

Wt de vrucht oft werckinge; daer in het voornaemste is / indien het woordt nae het gemeen gebruyck en verstandt genomen zijnde / eenighe vrucht oft werckinghe nae sich slepen soude / die van reden en beschevdt vreemdt ware. Want in een woordt dat dubbelsinnigh is / moet men aennemen die betyckenisse / die sonder faute oft gebreck is. Derhalven de beuselinge van Basilides niet stonde aen te nemen/ die belooft hebbende uyt het Bæotische landt te trecken / ontkende dat het Bæotisch landt was/ daer sijn Heyrkracht op lagh / als oft dat woordt te verstaen waer / niet van de oude Landt-palen / maer van een Oorloghsche inneminge en besittinghe / 't welck de meyninghe zijnde / soo ware het Verdragh voel/ en van niet gheweest. *Thucyd. 4.*

VII. Dinghen die te samen ghevoeght zijn / die zijn soodanigh door oorspronck / oft oock door plaetse. Augustinus heeft wel gheseyt tegens Adi-

man-

mantius, cap.4. Sy picken eenighe stucxkens uyt van de Schrifture, daer door sy de onervarene moghen bedrieghen, niet voegende te samen 't geen voor en naer gheschreven staet, uyt welcken de wille en het voornemen des Schrijvers mocht verstaen werden. Door oorspronck zijn te samen ghevoeght die dinghen / welcke uyt den selfden wille voort-komen / al ist datse op een ander plaetse / en by andere gheleghentheydt gesproken zijn / daer uyt dan gissinghe en nae-raminghe ontstaet / alsoo in twijffelinge gheloost werdt / dat de wille met sich selfs accorderende zy gheweest. Alsoo 't gheen by Homerus ghesept was / en besproken tusschen Paris en Menelaus, dat den overwinner Helena te deel werden soude / moest uyt het volghende alsoo verstaen werden / en uyt-gheleydt / dat die eerst de rechte overwinner was / die den anderen dooden en ombrenghen soude. Plutarchus gheeft reden daer van: De Rechters voeghen sich tot het gheen min twijffelachtigh is, achter-latende 't gheen duyster is.

Everh. in loco à conjunctis duarum leg.

Plutarch. Symp. 9.13.

VIII. Onder de dingen / welcke oock door plaetse te samen gevoegt zijn / heeft de voornaemste kracht de reden van de Wet / welcke veele niet en onderscheyden van den sin der Wet / daer het een van de merck-teyckenen is / waer uyt wy den sin der Wet nae-sporen. (1.) Doch so is dese de alderkrachtighste onder de nae-raminghen / by aldien sekerlijck blijcke / dat de wille door eenige reden als eeenighste oorsaecke beweeght zy geweest: want somwijlen zijnder meer redenen: somwijlen resolveert sich de wille oock wel buyten reden / uyt kracht van hare vryheyt / 't welck ghenoegh is om verbintenisse te veroorsaecken. In sulcker voeghen sal een Bruydt-gave en Geschenck ten houwelijck / krachteloos zijn / indien het Houwelijck gheen voortganck ghehadt heeft.

[Vermeerderingh. (1.) Cicero *pro A. Cæcina*: In dese soorte en is gheen andere reden oft wijse van recht alleen / oft my uwe Bevelhebber af-gestooten en uyt-ghedreven heeft / die welcke wettelijcke Volmachtige en Versorgher ghenaemt / van alle saecken des ghenen / die in Italien niet en is / en ten dienste van het ghemeyne beste van huys is / als by-na een Heer / dat is / Substituyt en inghestelde in eens anders Recht; oft dat uwe Landt-bouwer / oft Bouwman / oft die onder uwe bescherminghe staet / oft uwe ghevrijde Knecht / oft yder wie hy zy / die dat geweldt / en die uytstootinge op uwe versoeck / en in uwen naem gedaen heeft.] „

IX. Doch soo moet men weten / dat veele woorden meer beteyckenissen hebben als eene / d'een wat nauwer inghetoghen / d'ander wat ruymer en wijder uytghestreckt: 't welck uyt veele oorsaecken voort-komt / 't zy dat de naem van 't gantsche gheslachte een soorte alleen aenhanghet; oft dat de woorden van manlijcken geslachte / daer gemeyne woorden voor beyden ontbreken / oock tot het Vrouwelijcke ghebruyckt werden; oft dat het ghebruyck der kunste wijder streckt / als 't ghebruyck des ghemeynen Volcks in hare daghelijcksche spraecke: als het woordt doodt, werdt in Burgherlijcke Rechten oock tot ballinghschap en verwijsinghe uyt den Lande uyt-gestreckt / als burgherlijck doodt / daer het by den Volcke wat anders beteyckent.

[Vermeerderingh. (1.) Siet Guicciardin, *lib. 16.* daer gesprooken werdt van 't Verdragh van Carolus V. belanghende 't Hertoghdom van Millanen.]

X. Met eenen moet oock waer ghenomen werden / dat de dingen die beloofst werden / zijn / oft gunstigh / oft hatigh / oft gemenget / oft tusschen beyden. Gunstelijck zijn / die in sich de billijckheydt hebben / en die tot gemeenen besten strecken / welcke / hoese grooter is / en wijder sich uytbreydet / hoe de gunste van't beloofde grooter en meerder is; als die dinghen / die tot vrede strecken / meer aengenaem zijn / als die tot Oorlogh; en van Oorlogh tot beschermínghe aenghenomen / meer als om andere oorsaecken. Hatelijcke beloften zijn / welcken d'eene partije alleen / oft meer als d'andere beswaren / en die in sich straffe begrijpen / en die eenighe daden krachteloos maecken / en die van de voorige wat veranderen. Indien daer yet ghemenghet zy / als dat wel de voorighe dingen verandert / maer om vredens wille / dat selfde sal nae de groothept van 't goede / oft om de wijse van veranderinge / somtijts gunstigh / somtijdts hatelijck gheoordeelt werden; doch alsoo / dat de reste in alles gelijck zijnde / de gunste meerder sal gelden. *Alex. ref. 17*

XI. Het onderscheydt der handelinghen / welcker ter goeder trouwe / oft nae strengighcydt van Rechten gheheurt werden / voor soo veel 't selfuige upt de Roomsche Rechten sijn oorspronck heeft / behoort tot het Recht der Volckeren niet. Doch het kan noch in seeckeren sin daer toe gepasset werden; als / namelijck / indien in eenighe Landen eenighe handelinghen een ghemeene ghedaente hebben / voor soo veel de selfde niet verandert en is / men verstae dat de selfde in soodanighe daedt zy: maer in andere werckinghen / die in haer selven onbepaelt zijn / hoedanigh is schenckinge / en miltdadige belofte / meer op de woorden gestaen wert.

XII. Dit nu alsoo gestelt zijnde / moet men dese regulen waer nemen: Dat men in beloften / die niet hatelijck zijn / de woorden moet nemen in hare gantsche eyghenschap van het ghemeen ghebruyck onder den Volcke / en soo sy meer als een betreckeninghe hebben / in de ghene die sich wijdtste uytstreckt / hoedanigh is / dat het manneliick woordt gedupdet werde / als beyde Mannen en Vrouwen ghemeyn / 't gheen onbepaelt is voor gantsch alghemeen manier van spreecken die 't alles begrijpt. Alsoo de woorden / waer van yemandt af-ghedreven is, sullen sich mede uytstrecken tot herstellinghe van den ghenen / die door vreese verboden is tot het sijne te ghenaecken; want het woordt ruym genomen zijnde / lijdet oock die uytleggínghe / gheljck Cicero te rechte voor A. Cæcina disputeert. In saecken die gunstelijcker zijn / indien de ghene die spreeckt / het recht verstaet / oft den Raedt van Rechts-gheleerde ghebruyckt / moet men de woorden ruymer nemen / soo datse oock de betreckenisse der kunste / oft die Wet gheeft / mede in sich begrijpen. Doch tot gantsch onpeygentlijcke betreckenissen moet men sijn toevlucht niet nemen / ten ware dat anders eenighe ongherijmthepdt / oft onnuttighcydt van 't Verdragh daer upt volghen soude. [Siet een Exempel / *in l. cum virum C. de fideicommissis.*] Daer- *Gl. in l. non possunt D. de legibus.* *Barth. in l. si is qui pro emptore D. de usur.*

Daer-en-teghen sullen oock de woorden nauwer als de eygenschap me- *Covarruv. 3. Var. c. 3. n. 5. Teraq in leg. connub. Gl. 5. n. 115.*
de bzenght / moeten ghenomen werden / indien sulcks noodigh zy om te ontgaen onbillyckheydt oft ongerymtheydt: Maer indien daer soodanighe noodtwendigheydt niet en is / maer kenbare billyckheyt en nuttigheydt in het in-binden der woorden / sal men blyven moeten binnen de alder-nauste palen van eygenschap / ten zy de omstandigheden anders leeren. In hatelyckе saken werdt altemets oock wel een figuurlyche maniere van spreecken toe-ghelaten / om den last te ontgaen. Derhalven in schenckinghe / en verlatinghe van syn eyghen recht / plegen de woorden / hoewel datse generael en alghemeen zyn / inghebonden te werden tot die dinghen / van welcke waerschynelyck ghedacht is gewoorden. Ende in dese soorte van saecken sal somwylen verstaen werden / dat sulcks dan eerst is in-ghenomen / daer van hope is / dat men het sal komen behouden. Alsoo de hulpe en bystant die alleen van d'een zyde belooft is / wert *Barb. 4. cons. 62.*
verstaen dat men schuldigh is te doen / tot kosten van den ghenen / die de hulpe versoeckt.

Het is een vermaert verschil / oft onder den naem der Bondtgenooten XIII.
die alleen begrepen zyn / die ten tyde / als 't verbondt ghemaeckt werde / daer al waren / oft oock de toe-komende; ghelyck in het verbondt ghemaeckt tusschen het Roomsche volck en de Carthaginienſers / naer het Oorlogh om Sicilien: De Bondtghenooten van beyde Volcken, sullen van beyde Volcken aen weder-zijden verseeckert en onghemolesteert zijn. Hier uyt besloten de Romeynen / al ware het schoon dat het verbont met Asdrubal ghemaeckt / haer-lieden gheen voordeel gave / van dat de Carthaginienſers niet vermochten over de Rivière Iberus te komen / overmidts de Carthaginienſers dat verbondt niet hadden voor goedt erkent / dat nochtans / soo de Carthaginienſers het werck van Annibal, die Saguntен bestormde / voor goedt kenden en toe-stonden / welcke nae het verbondt der Romeynen Bondtghenooten gewoorden waren / men haer de Oorloghe konde aensegghen / als die het verbondt verbroken hadden. De redenen verklaert Livius aldus: Daer was voor der Saguntinen verse- *Lib. 22.*
keringhe ghenoegh gheforght, midts beyder deelen Bondtghenooten uyt bedonghen waren: want daer en was niet by-ghevoeght, noch de ghene die doen waren, noch datter geen naemaels souden aengenomen werden, [Dit was by-gedaen in de Peloponesische vrede / tusschen de Lacedemoniers en Athenienſers / Thucydides, *lib. 5.*] ende aenghesien het gheoorloft was nieuwe Bondtghenooten aen te nemen, wie soude het voor billijck houden, dat men, oft niemandt om eenighe sijne verdiensten tot vriendtschap aennemen, oft niet beschermen, die men onder sijn beschuttinghe aenghenomen hadde; als maer alleen de Bondtgenooten der Carthaginienſeren niet tot afval gelockt, oft die van selfs af-vielen, niet aenghenomen wierden? Welcke woorden blyckt / dat by-nae van woordt tot woordt uyt Polybius ghe- *Histor. 3.*
nomen zijn. Wat sullen wy hier toe seggghen? Daer en staet niet aen te twyffelen / oft het woordt Bondtghenooten in die enghe en nauwe beteykeninge / van alleen die ghene / welcke ten tyde des verbondts waren /

ren / en insgheliicks mede die andere ruymer / welcke sich oock tot de toe-komende uytstreckt / behoudens de reden van rechte tael en spraake / aennemen en begrijpen. Welcke duydinghe nu van die beyde behoort voort te gaen / moet men besien uyt de regulen hier voorzen gheghéven: nae de welcke wy segghen / dat de toe-komende Bondt-ghenooten daer onder niet begrepen zijn / om datter ghehandelt werdt van 't verbreken van verbondt / welcke materie hatelijck is: en van den Carthaginiensen hare vryheydt te benemen / om de ghene / welcke sy geloofden dat haer onghelijck gedaen hadden / niet te mogen door wapenen dwingen / welcke vryheydt natuurlijck is / (1.) en niet lichtelijck ghelooft werdt / van yemandt wech ghevorpen oft af-gestaen te zijn. Heeft het dan den Romeynen niet vry-ghestaen / de Saguntinen tot Bondtghenooten aen te nemen / oft aenghenomen hebbende te beschermen: Jae ghewisselijck heeft haer vry ghestaen / doch niet uyt kracht van het verbondt / maer uyt het natuurlijcke recht / dat sy oock door 't verbondt niet af-ghestaen hadden: Sulcks dat de Saguntinen by beyden partijen waren in sulcken staet / als oft van den Bondtghenooten niets verdragen noch veractordeert ware gheweest: in welcken gheval noch de Carthaginiensers souden teghen het verbondt ghedaen hebben / indien sy tegens den Saguntinen de Wapenen aen-namen / die sy meynden rechtvaerdigh te zijn / noch de Romeynen / indien sy de Saguntinen beschermden. Even gelijck ten tijde van Pyrrhus, tusschen den Carthaginiensen en den Romeynen verdraghen was / dat / by aldien een van beyde Volckeren verbondt quame met Pyrrhus te maecken / het selfde alsoo soude maken / dat het sich soude voor-behouden het recht en vryheydt van hulpe en bystandt te senden den genen / dien Pyrrhus met Oorloghe aentasten soude. Ick en segghe niet / dat de Oorloghe ten weder-zijden konde rechtvaerdigh zijn / maer ick ontkenne dat sulcx strecktе tot verbreckinge van het verbont / (2.) gelijck Polybius in 't verschil van den bystant door de Romeynen / den Mamertinen gesonden / onderscheydt maeckt / oft sulcks rechtvaerdigh sy ghewees / en oft haer nae 't verbondt vry ghestaen heeft. En dat is het selfde dat by Thucydides, die van Corcyra segghen tot den Athenienseren / dat haer vry stondt hulpe te senden / en dat haer niet en hinderde / dat de Athenienſers verbondt hadden met de Lacedemoniers / aenghesien door dat verbondt haer vry stondt nieuwe Bondtgenooten aen te nemen. En die meyninghe hebben de Athenienſers daer nae ghevolght / den haren bevelende / dat sy teghens de Corinthiers niet souden vechten / ten zy dat sy openbarelijcken bestonden in te vallen in Corcyra, oft in eenigh landt van 't ghebiedt van die van Corcyra, op dat sy / namelijck / het verbondt niet breken souden. Maer het en strijdt niet tegens het verbondt / dat de ghene / welcke van de eene beschadiget werden / oock van den anderen beschermt werden / blijvende ondertusschen den vrede onverminderd. (3.) Justinus sprekende van dese tijden / seydt: Het bestant dat sy op haren eyghen naem ghemaeckt hadden / braecken sy in den persoon van hare Bondtghenooten / even als oft sy minder aen meyneedigheyt haer schul-

Polyb. Hist. 3

Lib. 1.

schuldigh maeckten / indien sy als haren Bondtghenooten hulpe en bystandt deden / dan soo sy selfs in openbaren Oorloge slagh leverden. Alsoo in de Oratie van Haloneſus, welcke onder die van Demosthenes ghevonden wert / blijckt / dat in seeckeren vrede der Athenienseren met Philippus begrepen was / dat / welcke Steden van Griechenlant in die vrede niet waren begrepen / vry souden zijn: indien yemandt den selfden ghewelt aen dede / dat het den genen die in 't verbondt begrepen waren / vry staen soude de selve te beschermen. En dat's een Exempel in gelijcken verbonde.

[Vermeerderinghen. (1.) De Romeynen / als de Samniters wilden de Sidicinen beoorlogen / en versochten / dat haer van den Romeynen 't selfde mocht toe-ghelaten werden / hebben tot antwoordt ghegheven: Dat men niet en belettede, dat het volck der Samniten niet soude hebben vrye disposítie van Oorlogh ende van Vrede. Livius, *lib. 8.* In 't verbondt met Antiochus staet: Indien eenighe van der Romeynen Bondtghenooten, van selfs uyt eygener wille Antiochus souden beoorloghen, dat hy recht hebben soude 't gewelt af te weeren: als hy maer geen Stadt door recht van Oorloge voor sich behoude, oft tot sijn vriendtschap en beschermínghe aen-neme. Livius, *lib. 38.* Polybius *in excerpt. legat. 31.*

(2.) Procopius, *Persicor. 2.* Alamundarus, Coningh der Saracenen / seyde: Dat van hem niet verbroken en werde, 't gheen tusschen den Persen en Romeynen verdragen was, dewijl hy van geen van beyden deelen in het verdragh begrepen, noch in-gheschreven was.

(3.) Alsoo hebben nae de voor-ghemelde tijden die van Corcyra besloten: Dat sy wilden nae het verbondt, dien van Athenen bystant en hulpe van wapenen doen, als Bondtgenooten, en niet-te-min met de Lacedemoniers 't recht van vriendtschap onderhouden.]

Het tweede Exempel sullen wy stellen in een ongelijck verbondt / indien veracoordeert en bewilligheit is / dat de een der Bondtgenooten geen Oorlogh voeren en mach sonder bevel van den anderen; 't welck wy te voozen verhaelt hebben / dat begrepen was in het verbondt der Romeynen met de Carthaginenſers / na den tweeden Punischen oorlogh: gelijck mede begrepen was in het Macedonische verbondt met de Romeynen / eer Perseus Coningh werde. Aenghesien Oorloghe te voeren / van verstaen werden / oft van allerhande Oorlogh in 't ghemeen / oft van't geen daer door men een ander beoorloght / offensive / oft defensive / daer mede men hem selven teghens den invallenden vyandt beschermt en afweert / als hier over twijffelinghe valt / sullen wy hier volghen de nauste en enghste beteyckenisse / op dat de vryheyt niet al te seer inghetogen en besneden werde. XIV. *Liv. lib. 42.*

Van gelijcker aert is 't geen de Romeynen belooft hadden / dat Carthago vry wesen soude: [Diodorus Siculus verhaelt het aldus: *Excerpto legat. 27.* dat sy behouden souden haer Wetten, haer Landtschap, hare Heylighdom en Godtsdienst, hare begraeffenissen, haer vryheydt.] Het welcke / al-hoewel het uyt de nature en eyghen aert van de daedt / van de alder-volko-men- XV.

menste vyze macht niet konde verstaen werden/ (want sy hadden 't recht van Oorloghe te moghen aen-nemen/ en sommighe andere dinghen te voozen verlozen) soo liet het haer nochtans eenighe vyzheydt overigh/ en ten alderminsten soo groot/ dat sy niet ghehouden waren op eens anders bevel haer Stadt op een ander plaetse te verhoeren. Daerom dzonghen de Romeynen te vergeefs op het woozdt Carthago/ seggende/ dat daer dooz de menighte der Burgheren/ en niet de Stadt betepchent wierde: (het welcke/ hoewel het oneyghentlijck is/ nochtans kan toeghestaen werden/ om het by-ghevoeghde/ 't welck beter op den Burgeren/ als op de Stadt passet/) want met de woozden vry-laten, Appianus seydt: By hare eyghen Wetten blijven, was een kenneliicke captie en achterhalinghe.

XVI. Hier toe behoozt oock het verschil dat dickwils vooz-valt/ van personele en reele verdzaghen en verbonden. Ende indien men met een vyze Volck ghehandelt heeft/ en is daer gheen twijffel aen/ oft 't gheen daer belooft werdt/ zy upt sijn eygen nature reel, om dat het subject een blijvende saecke is. Jae selfs/ indien de staet der Burgherschap verandert werdt tot een Coninghrijck/ soo sal het verbondt bestendigh blijven/ om dat het selfde lichaem blijft/ al-hoe-wel het hooft verandert werdt/ als wy hier voozen gheseyt hebben/ dat het gebiedt/ welck dooz den Coningh werdt upt-ghevoert/ niet af laet het ghebiedt des Volcks te zijn. Doch sal men daer van moeten uytsonderen/ dat de oorsaecke/ waerom dien staet eyghen zy gheweest/ gheliick als/ indien vyze Burgherschappen een verbondt maecklten/ om hare vyzheyt te beschermen. Maer indien met een Coningh ghehandelt is/ soo en sal dat verbondt niet terstondt personeel zijn te achten/ want gheliick van Pedius en Ulpianus te recht gheseydt is/ veeltijdts werdt de persoon in 't verbondt gestelt/ niet om dat het een personeel verdzagh zy/ maer om te toonen met wien dat verdzaghen en ghehandelt is. Doch indien daer by-ghevoeght is/ dat het verbondt sal eeuwigh-durende zijn/ oft dat het ghemaeckt is ten besten van 't Rijck/ oft met hem en sijne Successeuren/ oft dooz een bestemden tijdt/ soo blijckt nu klaer genoegh dat het reel zy. Hoedanigh schijnt dat gheweest zy het verbondt der Romeynen met Philippus, Coningh van Macedonien/ 't welck als sijn Soon Perseus ontkende dat het hem aen-ginck/ soo is daer upt de Oorloge ontstaen. [Livius, *lib. 42.* werdt ghepzesumeert/ dat insicht ghenomen zy op de voorsichtigheydt en Godtvzuchtigheydt des genen/ met welcken gehandelt werdt. Siet Paruta, *lib. 5. en 7.*] Maer oock andere woozden/ en somwijlen de materie selfs/ sullen somwijlen geen onwaerschijnelijcke nae-gissingen by-dzenghen: doch indien de nae-ramminghen ter eender en ter ander zijden vast van gelijcke kracht zijn/ soo sal overigh zijn/ dat men het daer vooz houde/ dat de reele favozabelder en gunstigher/ de personele hatelijcker zijn. De verbonden die tot bevozderinge van vzede/ oft van de Commercien en Handteringhen ghemaeckt zijn/ die zijn gunstige: Die om Oorloge ghemaeckt werden/ zijn niet alle hatelijck/ gheliick sommighe meynen/ maer

L. jure gentium. §. pactum D. de pallis.

maer die ghemaeckt werden tot onderlinghe beschermínge / komen nader tot de gunstighe: maer om te samen een ander te beoorloghen / komen naeder tot de lasten. Waer by dan komt / dat in een verbondt tot alle Oorloghe in 't ghemeen ghepresumeert en vermoedt werdt / acht genomen te zijn op de voorsichtighepdt en Godtvruchtighept van den genen / met welcken men handelt / als die men houdt / dat niet alleen niet onrechtvaerdelijck / maer oock niet onbedachtelijck den Oorlogh sal aenvanghen. Doch 't gheen ghesept werdt / dat de vondtghenootschappen door de doodt eyndighen / daer van en spreecke ick hier niet; want dat behoort tot de particuliere verbonden / en staet onder het Burgherlijcke recht. Oft dan de Fidenates, Latinen, (1.) Etruscen, Sabinen, nae de doodt van Romulus, Tullus, Ancus, Priscus, Servius, met recht oft onrecht afgheweken zijn / en upt het verbondt ghescheyden / kan van ons niet geoordeelt noch ontscheyden werden / dewijl de woorden der verbonden niet voorhanden zijn. Desen en is niet ongheljck het verschil by Justinus, oft de Steden die onder contributie van den Meden waren gheweest / het Rijck verandert zijnde / oock haren staet hadden verandert / want men moet insien / oft sy in het verdragh de trouwe voorstandt en beschermínghe der Meden verkozen hadden. Maer gheensins en moet men aennemen het beslupt van Bodinus, dat de verbonden der Coningen successeuren niet aengaen / om dat de kracht van den eedt niet en gaet buyten haren persoon. Want de verbindinghe van den eedt kan wel den Persoon alleen verbinden / maer de belofte selfs oock den Erfghenaem verplichten. Want het gheen hy als bekent aenneemt / en is niet waer / dat de verbonden op den eedt als een steunsel souden rusten / daer doch meesten tijdt in de belofte selfs krachts ghenoegh zy / waer by den eedt tot meerder aensien en achtbaerheydt ghevoeght werdt. Als P. Valerius Burgermeester was / hadde het ghemeyne Volck tot Romen ghezworen / dat sy op 't bevel des Burgermeesters souden te samen komen: hy ghestorven zijnde / is hem L. Quintius Cincinnatus gesuccedeert in sijn plaetse: sommighe voorstanders des Volcks kracheelden / dat het Volck aen den eedt niet gehouden en was: Volght het oordeel van Livius: De verachtinghe der Goden, welcke nu dese eeuwe inghenomen heeft, en was noch niet geboren: noch een yder en maeckte door duydinghe en uytlegginghe den eedt en de Wetten niet te passe nae 't hem diende, maer veel meer schickten sy hare zeden en manieren nae de selfde.

Dec. lib. 1. Conf. 22.

Lib. 5. cap. ult.

Lib. 3.

[Vermeerderingh. (1.) Van de Fidenaten, siet Dionysius Halicarnassensis, *Lib. 3.* Van den Appulen en Latinen, den selfden mede / *Lib. 3.* Van Turnus, Hordeanius, en de Latinen, den selfden / *Lib. 7.* Ammianus, *Lib. 26.* De Koningh van Persien sloegh de handen aen de Armeniers, haestigende met al te grooten gewelt de selfde geheel onder sijn gebiedt te brengen; doch met onrecht: Voor-ghevende, dat nae de doodt van Iovianus, met welcken hy verbondt en vrede gemaeckt hadde, hem niets en behoorde te verhinderen, dat hy niet soude het sijne sien weder te krijgen, 't welcke hy aenwees dat sijnen voor-ouderen toe-behoort hadde. Siet dierghelijcke van de verbonden

den van Iustinianus met den Saracenen by Menander Protector. Doet daer by 't gheen de Switsers voorwenden nae de doodt van Henrick de derde, by Thuanus, *Lib.97.* in 't Jaer 1589. Siet mede een notable plaetse by Candenus, op 't Jaer 1572. daer van 't oude verbondt der Francoisen met den Schotten gesproken werdt.]

XVII. Gewisselijck het verbondt met een Koningh ghemaeckt/ dat blijft/ al ist dat de Koningh selfs/ oft sijn navolger in 't Rijck/ van sijn Onderdanen upt het Rijck verdreven sy: Want het recht des Rijcks blijft by hem/ al ist dat hy 't besit verloren heeft: Daer toe dient 't geen Lucanus seydt van den Roomsthen Raedt:

Veranderingh van plaets deed' noyt den Raedt verlieſen
Haer over-oude recht.

XVIII. Daer-en-tegen/ indien den invaller van eens anders Rijck/ met wille van den Koningh/ oft een onderdrucker van een by Volck/ eer dat genoeghsame bewilliginge des volcks verkregen sy/ met oorloge werde aengetast/ soo en sal daer door niets tegen het verbondt gedaen werden: Want de sodanige wel het besit/ maer niet het recht en hebben. (1.) En dat is 't geen T. Quintius tegens Nabis seyde: Wy en hebben gantsch geen vrientschap noch verbondt met u, maer met den rechten en wettelijcken Koningh der Lacedemoniers Pelops gemaeckt. Nu/ die hoedanigheden van Koningh/ Successeuren/ en diergelijcke in de Verbonden/ betreffen eygentlijck het recht: Maer het stuck der Invallers is hatelijck. *Liv. lib. 34.*

[Vermeerderingh. (1.) Soo en heeft Valens de verontschuldiginghe van der Gotthen Koningh niet aengenomen/ die hulpe toegesonden hadde aen Procopius, die in 't Rijck ingheballen was: Ammianus, *Lib. 27.* noemt het een seer ydele ontschuldinge. By de Griecksche schrijvers is de selfde Historie/ maer onder den naem van Scythen/ want soo noemden sy de Gotthen. Soo ontkende Iustinianus, dat hy het verbondt met Gizerichus breecken soude/ indien hy Gelimeres den Oorlogh aen dede/ die den rechten Coningh Ilderichus, met het Rijck sijn wyphept benomen hadde. Siet den Cardinael Tuschus, *pp. verbo Tyrannus, Concl. 309. n. 6. Lacheranus decis. 79. n. 35.*]

XIX. Chrysippus heeft eertijdts dese vraghe verhandelt/ oft den prijs/ welcke in de loopbane belooft was/ den genen/ die de eerste ten eynde der bane ghekomen was/ moest betaelt en ghegheven werden aen twee/ die te gelijck daer aen gekomen waren/ te samen/ oft aen geen van beyden. En ghewisselijck het woordt Eerste, is dobbelsinnigh/ [Siet Albericus de Rosato, *de statutis quæst. 106. en 107.*] want het betreffent oft den genen/ die allen anderen voor-komt/ oft ock voor welcken gheen andere en komt. Maer om dat de beloooninghen der deughden favorabel zijn/ en gunste verdienen/ is de waerachtighste meyninghe/ datse in 't ghenieten van den prijs behoorden te samen te participeren en deelen/ al-hoe-wel Scipio, [Als hy nieuw Carthago in Hispanien gewonnen hadde.] Cæsar, Julianus met

met meerder mildadigheyt / den ghenen die te gelijck eerst op de Wallen geklommen waren / elck den vollen prijs ghegheven hebben. En zy alhier soo veel gheseydt van de uytlegginghe en duydinghe der woorden/ welcke gepasset werdt op de eyghentlijcke oft oneyghentlijcke beteyckenisse der woorden.

XX. *Everh in loco à ratione legis ad restrictionem: & in loco à ratione legis ad extensionem.*

Daer is noch een ander wijse en maniere van uytlegginghe / uyt naeraminghe buyten de beteyckeninge der woorden/ te weten/ die woorden/ in welcken de belofte begrepen en vervat is: en dat op tweederley maniere; namelijck / oft uytbreydende / oft inbindende. Maer de beduydinghe / welcke de belofte uytbreydet / wil swaerder voort-gaen / diese inbindet / werdt lichter aenghenomen. Want ghelijck het in allen dinghen toe-gaet / dat het ghenoegh is / op dat het effect en werck niet en volghe / datter maer een der oorsaecke ontbreke / maer op dat het volgen moghe / noodigh is/ datse alle-te-samen daer toe komen; alsoo mede in de verbintenisse / moet men niet lichtelijck aennemen de nae-raminghe/ welcke de belofte uyt breydet en wijder streckt; en dat veel swaerlijcker als in dien val / daer van wy hier boven spraken / daer de woorden eenigherhande milde beteyckenisse / al-hoe-wel min ghebruyckelijck / toelaten. Want hier soecken wy nae-raminghe buyten de woorden der belofte / welcke seer vast moet gaen / om verbintenisse in te voeren; en is daer toe ghelijcke reden niet ghenoeghsaem / maer moet de selfde reden zijn: Oock en is dat niet alle-tijdt ghenoegh/ dat wy segghen / dat men uyt de reden moeten wijder uytbreydinge doen; want / soo wy hier vooren seyden / de reden beweghet menighmael alsoo / dat ondertusschen de bloote wille alleen op haer selven de werckende oorsaecke zy/ oock sonder die reden. Op dat dan soodanige uytbreydinge te recht moghe gheschieden / ist van nooden dat de reden onder wercken dien val komt / dien wy willen daer onder begrijpen / zy de eenighe/ en krachtigh-werckende reden/ welcke den Belover beweeght heeft/ en dat hy die reden in haer geheel en alghemeynheyt hebbe ingesien / om dat anders de belofte/ oft onbillijck/ oft onnut soude zijn gheweest. Dese plaetse werdt mede verhandelt van de Schribenten der Rhetorica, in de plaetse van de woorden en der selfder sin, waer van sy eene soorte stellen / als wy dickwils den selfden sin segghen: maer oock de ander plaetse by reden-kavelinghe, dient mede hier toe: namelijck/ wanneer wy uyt het geen geschreven is/ trecken en besluyten 't geen dat niet geschreven is / soo Quintilianus spreeckt: als mede die dinghen / welcke van den Rechts-gheleerden gheschreven zijn / van de dingen die tot naedeel en verkortinge geschieden. (1.) Laet tot Exempel dienen 't verdragh / dat een plaetse niet en sal moghen met een muur omtoghen en besloten werden / zijnde dat verdragh gemaeckt ten tijde / alsser noch geen ander maniere van besluyten en bevrijden bekent oft ghebruyckelijck was. (2.) Sulck een plaetse en sal selfs met gheen aerden walle moghen omringhelt en besloten werden/ indien ghenoeghsaem bekent zy / dat de eenighe oorsaecke van den muur te verbieden / zy geweest / dat die plaetse niet soude ghesterckt en bevestight werden.

den. In't ghemeen pleeght hy-ghebracht te werden van de conditie/ indien een Soon nae mijn doodt gheboren / kome te sterven / gheschreven van den ghenen / die gantschelijck nae sijn doodt een Soon verwachtede / dat die selfde meyninghe van sulck een dispositie oock werde uytghebreydet tot dien val / indien soodanige Soon nae sijns Vaders doodt niet werde geboren/ om dat het bekent sy / dat de wille van de Testateur is beweeght gheworden door aenmerckinghe van gheen Kinderen nae te laten: Het welcke men niet alleen by de Rechts-gheleerde / maer oock by Cicero en Valerius Maximus vindet. Cicero brenght dese reden by/ *Oratione pro Cecina*: Wat? was sulcks met woorden ghenoegh versorghet? Geensins. Wat dinck heeft dan sulcks vermoghen? de wille: Welcke, indien sy konde, daer wy stille swijghen, verstaen werden, soo en souden wy gantschelijck gheen woorden ghebruycken: om dat sulcks niet gheschieden en kan, soo zijn de woorden ghevonden, niet om den wille te verhinderen, maer om den selfden te verstaen te gheven. Terstondt daer nae in de selfde Oratie segt hy / dat het selfde Recht daer sy/ daer men siet een en de selfde oorsaecke van billijckheyt / (3.) dat is / de reden die alleen beweeghet. Alsoo mede het verbodt: Van waer ghy my met geweldt hebt uyt-gestooten, volck daer toe-vergadert en ghewapent hebbende, heeft oock plaetse teghens alle ghewelt / welcke lijf en leven aengaet: Want, seydt hy / soodanigh gheweldt gheschiedt veelmaels door te samen gebrachte en gewapende Mannen; 't welck, oft schoon met ander voornemen, doch met het selfde ghevaer gheschiedt is, heeft men ghewilt dat het selfde recht daer gelden soude. In de Declamatie van Quintilianus de Vader / is dit Exempel: Doodtslagh schijnt te beteyckenen bloedt en stael, oft yser gheweer: indien een menschе op andere wijse doodt-gheslaghen zy, sullen wy weder-keeren tot die Wet: Indien hy onder de Moordenaren ghevallen zy, oft in 't Water gheworpen, oft in een oneyndelijcke diepte gestortet, sal nae de selfde Wet gestraft werden, nae welcke hy gestraft werdt, die met den Swaerde doorgheslaghen heeft. Gelijcke manier van beslupt maeckt Isæus in sijn Oratie, van de Erfschap van Pyrrhus, als hy upt het ghene / dat in de Attische Wet verboden was / geen Testament te maechen teghens wille van de Dochter / beslupt / dat het dan oock niet geoorloft was teghens haer danck een Soon aen te nemen.

Lib. 1. & 2. de Oratore. Brutto & pro hac etiam de juvent. 2.

[Vermeerderinghen. (1.) Seneca segt recht en wel in de Extracten der Controversien/ *lib. 6. 3.* Vervoordelinge bedeckt alle-tijdt haer misdaedt met een schijn van de Wet, 't geen men in haer siet, is wettelijck, het geen verborghen is, dat is bedrieghlijck en arghlistigh. Quintilianus, *Controversia 343.* Want men neemt noyt sijn toe-vlucht tot dese Wet, (te weten / van circumscriptie en verboordelinge) als alleen wanneer het rechtte Recht door boosheyt uyt-gesloten is. Exempel vindt men by Plinius, *Naturalis Historiæ lib. 17.* Als welcke selfs nae de Wet van Stolon Cicinius, boven de bestemde mate van vijf hondert bunderen Landts, daer door hy selfs van sijn eyghen wet verweesen was, in de persoon van sijn ghesubstitueerde Soon in sijn plaetse meerder was besittende. De selfde Historie is mede by Valerius Maximus, *lib.*

lib. 8. cap. 6. 3. Siet noch een ander Exempel by Tacitus, *Annal. 15.* van verdichte aenneminghe tot Kinderen. Noch een ander in de Novellen van Emanuel Comnenus, de welcke is in 't Griecks-Roomsche Recht.

(2.) Fuscus Arellius, in de 10 controverſie by Seneca, *lib.* Dit is buyten twijffel de meeninghe gheweeſt der eedt-zweerende, datſe met gheweldt niet ſouden van den anderen gheſcheyden werden, naedemael ſy daer in oock voorſien hebben, dat ſy door de doodt niet ſouden gheſcheyden werden.

(3.) Soo bewijſt Philo, dat met eens anders Bruydt oock kan overſpel begaen werden / in 't Boeck van de byſondere Wetten / voeghende voor reden daer by: De ondertrouwe heeft de ſelfde kracht / welcke het Houwelijck en Bruyloft heeft. Alſoo werden in de Wet door Moſen gegeven / onder den naem van Oſſe / verſtaen alle tamme Gedierten: onder den naem van een Put / alderhande Gracht / Exod. 21. 28. en 35. Chaſſanæus, *Catalogo gloriæ mundi 5. parte, conſid. 49.*]

Ende hier uyt kan beſlecht werden dat vermaerde verſchil / waer van Gellius mede handelt / oft een bevel oock kan voldaen werden / niet door het ſelfde / 't welck de Bevel-gever bevolen / en daer toe verordent hadde / maer door pet anders dat even ſoo dienſtigh / oft noch dienſtelijcker is. Want ſulcks is als dan eerſt gheoorloft / indien bekent zy / dat het gheen verordent was / niet op ſpeciale wijſe verordent was / maer onder eenighe generaelder inſicht / (1.) welcke op een ander wijſe oock konde ghetroffen en voldaen werden; gelijck Scævola beſcheydt ghegeven heeft / dat de ghene / welcke bevel hadde voorghe te worden / oock vermocht den Crediteur te bevelen / dat hy aen den derden het geldt uyt tellen ſoude. Maer als daer van gheen ghenoeghſame ghewiſheydt en is / moet men houden 't gheen by Gellius ter ghemelder plaetſe gheſeydt wert / dat het bevel des ghebieders overtreden werdt / indien de ghene / welcke bevel heeft pets te doen / niet met ſchuldighe gehoorſaemheyt / maer met niet verſochten noch begeerden raedt het ſelfde verricht. XXI. *Lib. 1. c. 13.* *L. ult. D. Mandati.*

[Vermeerderingh. (1.) Quintilianus, *Controverſia 157.* De Knechten doen eenighe dingen ſoo wat vryer, onder ſchijn van goede meeninge, en achten het ſomtijdts een teycken van ſonderlinge ghetrouwigheydt, dat de Slaven om geldt ghekocht, niet en ghehoorſamen. Een Exempel vindt ghy daer van in de Extracten der Gheſantſchappen / in dat ghedeelte / hoe men de Gheſantſchappen moet bedienen en aennemen: en in 't geen Johannes, een der Juſtiniaenſche Overſten tegens Belizarii woorden gedaen heeft / *Gothicor. lib. 2. en 4.*]

De inbindende verklaringhe buyten de beteyckeninghe der woorden / daer de belofte in begrepen is / werdt genomen / oft uyt het oorſpronckelijcke ghebreck van wille / oft uyt wederſtrijdighept van het ontſtaende gheval tegens den wille. Het oorſpronckelijck ghebreck van den wille / werdt af-ghenomen uyt eenighe ongherijmtheydt / welcke merchelijck bolghen ſoude; uyt ophouden van de reden / welcke alleen volkomentlijck / en krachtelijck den wille heeft beweeght / [Exempel *in l. adegere D. quamvis D. de jurepatronatus.*] ende uyt ontbreken van materie en ſtoffe. XXII.

Het eerste is hier in ghegrondet / dat niemandt moet ghelooft werden ongherijmde dinghen ghewilt te hebben.

XXIII. Het tweede daer in / dat het gheen in de belofte begrepen is / alsser sulck een reden by-ghevoeght werdt / oft dat men daer van verseeckeringe heeft / niet blooteliick in sich selben aengemerckt werdt / maer voor soo veel als 't onder sulck een reden te voorschijn komt.

XXIV. Het derde daer in / om dat men moet verstaen / dat de materie / daer van gehandelt wert / alle-tijdt staet in de gedachten / en voor 't gemoedt van de ghene die spreeckt / al ist dat sijne woorden wat breeder en ruymer vallen. De maniere van uytlegghen werdt oock van de Leeraers der Rhetorica verhandelt / in de plaetse van de woorden / en den sin der selfder / en heeft den titul / als men wat seydt / niet alle-tijdt in eenen sin.

XXV. Maer van de reden staet dit waer te nemen / dat onder de selfde dickwils begrepen werden sommighe dinghen / niet alle-tijdt nae datse zijn / maer nae dat moraelsche wijse wesen konnen / aenghemerckt zijnde; 't welck als het plaetse heeft / soo en moet gheen inkrimpinghe gheschieden. Alsoo / by aldien bedonghen is / dat het Heyrlegher oft Scheepsvlote in eenighe plaetse niet sal ghebracht werden / soo en mach sy daer niet ghebracht werden / selfs met voornemen van gheen schade te doen: om dat in het verdragh niet ghesien is op eenighe seeckere schade / maer op eenigherhande pericul en ghevaer van schade. Men pleeght oock dit te ondersoecken / oft oock de belosten in sich begrijpen een stil-swijgende conditie / indien de saken blijven in sulck een staet als sy dan zijn; 'welck men moet onthennen / ten zy dat het klaerlijck blijcke / dat de tegenwoordighe standt der saecken / en die eenige reden / daer van wy gheseyt hebben / begrepen is. Soo lesen wy doorgaens in de Historien / dat de Ghesanten van hare aenghevanghen reyse / wederom nae hups ghekeert zijn / hare Ghesantschap verlatende / om dat sy verstonden / dat de saecken alsoo verandert waren / dat de gantsche stoffe / oft oorsaeck van haer Ghesantschap wech was.

Paschal. legato cap. 49.

XXVI. De wederstrijdighepdt van den ontstaenden toeval teghens den wille / pleeght oock selfs mede van de Leeraers der Oratours kunste ghebracht te werden / tot de plaetse die ick ghesepdt hebbe / van de woorden en den sin. Doch is die tweederley: want de wille werdt af-genomen / oft uyt de natuurlijcke reden / oft uyt een ander teycken der wille. Aristoteles, die dese materie seer perfecteliick verhandelt heeft / stelt om den wille te oordeelen / uyt natuurlijcke reden / een eygen deught en kracht in het verstandt / die hy noemt billijcke voorsichtigheydt, ende in de wille billijckheyt oft bescheydenheyt, die hy wijsselijck beschrijft / te zijn een verbeteringhe van het geen in de Wet ontbreeckt / om hare alghemeensaemheydt: het welck mede tot de Testamenten en Verdraghen op hare wijse moet gepasset werden. [Seneca, *lib. 4. Controv. 27.* Ghy seght, in de Wet en werde niet uytghesondert, maer veele dinghen, hoewelse niet uytghesondert zijn, werden verstaen, en het gheschrifte der Wet is enghe, de uytlegginge wijdeluchtigh; maer sommighe dinghen zijn soo klaer, dat sy gheen beswachte-

linghe

linghe van doen hebben.] Want / aenghesien men niet alle gevallen kan voorsien / noch uyt-dencken / daerom soo isser eenighe verplicht van noode / om uyt te nemen sommighe ghevallen / welcke die ghene / die gesproken heeft / indien hy tegenwoordigh ware / uyt-nemen soude; nochtans niet lichtvaerdelijck noch onbedachtelijck / want dat ware hem selven Heer en Meester maecken van eens anders doen / maer uyt genoechsame kentecknen. Een seker kentecknen is / indien in eenigen ghevalle de woorden te volghen / ongeoorloft soude zijn / dat is / strijdigh met de natuurlijcke / oft Goddelijcke ghevoden. Want sulcke dinghen / aenghesien die niet machtigh zijn pemandt te verbinden / moeten noodtsaeklijck uytgheseondert werden. Quintilianus de Vader seydt: Sommighe dinghen, al ist datse in ghene beduydinghe der Wet begrepen zijn, werden nochtans van naturen uyt-ghesloten. Alsoo / die belooft heeft een Swaert / 't welck hem vertrouwt / en te bewaren ghegheven is / wederom te geven / en sal het niet wederom geven aen een Dollen en rasenden / op dat hy niet den selfden in ghevaer brenghe / en ook andere onschuldighe. Soo en sal men ook een vertrouwt goedt niet wederom geven / den ghenen die 't ons ter handt ghestelt heeft / by aldien het de Eygenaer wederom eyscht: Ick bewijse, seydt Tryphoninus, dat dit de rechtvaerdigheydt is, die een yder alsoo het sijne gheeft, datse haer niet laet af-trecken van eenighen persoons rechtvaerdigher weder-vorderinge. De reden is / om dat / soo wy elders aenghewesen hebben / de aert en nature van den eenmalen in-ghevoerden eygendom en beheerschinghe / heeft die kracht / dat een saecke niet weder te gheven sijnen Heere / als die bekent is / onrechtvaerdigh zy. *L. bona fides D. depositi.*

Het tweede kentecken sal zijn / indien de woorden te volgen / niet wel in hem selven en gheheel ongheoorloft zy / maer voor den ghenen die de saecke in billijckheydt overleydt / swaer en on-draghelijck bevonden werdt; 't zy dan dat absoluteljck de conditie van de menschelijcke nature werde ingesien / oft dat de Persoon / met welcken gehandelt werdt / en de saecke waer van ghehandelt werdt / met het eynde van de handelinghe werde vergheleken. Alsoo / by aldien pemant eenigh goedt voor eetelijcke daghen uyt-gheleent heeft / die kan het selfde binnen die dagen wederom af-vorderen / indien hy 't selfs hooghnoodigh heeft / want dat is den aert van sulck een weldadighe handelinge / dat men niet moet gelooven / dat pemandt tot sijn groote ongherijf hem selven soude hebben willen verbinden. Alsoo mede / die sijn Bondtgenoot hulpe en bystandt belooft heeft / sal verexcuseert werden / soo langhe hy selfs te huys ghevaer heeft / voor soo veel als hy selfs sijn Krijghs-volck noodigh heeft. En vergunninghe van verpleydt / van tol en schattinge / werdt verstaen van dagheljckschc en jaerljckschc / maer niet van die ghene / welcke de hooghste noodt verepscht / en welcke den gemeynen staet niet missen en kan. (1.) Waer uyt blijckt / dat het van Cicero al te rupm gesept is / dat men niet moet houden de beloften / welcke den ghenen / dien ghyse belooft hebt / onvoorsijtelijck zijn / noch ook / indiense u meer schade doen / als *XXVII. Molin. disp. 291. Soto verbo commodato n. 4. Leff. lib. 2. c. 27. dub. 5.*

Angl. ad l. 7. ad l. Rhod. Vasq. Contr. Ill. cap. 32.

als sy voordeel doen den ghenen / dien ghy belooft hebt. Want die de belofte ghedaen heeft / en staet niet toe te oordeelen / oft de sake / die hy belooft heeft / den ghenen dien hyse belooft heeft / profijtelijck sal zijn / ten zy dan moghelijck in gheval van kranckſinnigheyt / daer van wy te vooren ghesproken hebben: en op dat de belofte den Belover niet en verbinde / en is niet ghenoegh allerhande naedeel oft schade voor den Belover / maer moet soodanigh zijn / datse nae den aert en nature der handelinghe moet gelooft werden uyt-bedongen te zijn. (2.) Also / die sijn Buurman sijn hulpe voor ettelijcke daghen belooft heeft / sal niet verbonden zijn / indien hem een sware ghevaerlijcke sieckte van sijn Vader oft Sone ophoudt. En dat seydt Cicero te recht in 't 1 Boeck van de Plichten: Indien ghy u versproken hebt aen yemandt, hem tot hulpe en voorspraeck teghenwoordigh te sullen by komen, en ondertusschen uwe Soon swaerlijck komt kranck te werden, soo en ist niet tegens uwe plicht niet te doen, 't geen ghy gheseyt haddet. In dien selfden sin moet ghenomen / en verder niet ghetoghen werden / 't gheen wy by Seneca lesen: Dan sal ick mijn belofte niet houden, dan sal ick de misdaedt van onbestendigheydt hooren, indien ick mijn belofte niet en houde, als alles in dien staet sal zijn, daer in het was, als ick die belofte dede. Andersins wat ondertusschen verandert wert, maeckt my vryheydt om van nieus my te beraden, en ontslaet my van de belofte. Ick hebbe mijn bystandt en voorspraecke belooft, maer naderhandt is bevonden, dat door die saecke gesocht werden yets tot mijns Vaders naedeel; Ick hebbe belooft mede met het gheselschap uyt der Stadt te reysen; maer daer komt tijdinghe, dat de wegh door Struyck-roovers onveyligh ghemaeckt werdt: Ick soude my mede teghenwoordigh in-ghestelt hebben, maer mijn krancke Soon, mijn Huysvrouwe en Kindts-noodt houden my te huys. Alle dinghen moesten zijn in sulcken staet, als doen men sulcks beloofde, op dat ghy des belovenden trouwe verplicht moghet houden. (3.) Verstaet alle dinghen nae den aert en nature van die handelinge / daer 't om te doen is / als wy nu terstondt verklaert hebben.

De benefic. lib. 4. c. 35.

[Vermeerderinghen. (1.) Siet Rosenthal, *de Feudis, cap. 5. Concl. 38. n. 4.* Heig. *Illustr. 18. n. 16. parte 1.* Lothmannus, *Cons. 11. 32. Clarus §. Feudum 29. 2.* Andreas Knich, *de vestitis partis part. 2. cap. 5. n. 20.* Henricus Boser, *de collectis cap. 4. 12.*

(2.) Siet Carolus Molinæus, *ad consuetudines Parisienses tit. §. 2. gl. 4. n. 3.* Ferd. Vasquius, *de successionum creatione, lib. 2. §. 18. n. 80.* Anton. Faber, *rerum in Sabaudia judicatarum, lib. 4. tit. 30.* Zasius, *in l. stipulatio hoc modo, n. 3. de verborum obligationibus.* Doet daer by / *C. quemadmodum de jurejurando, & Alciatus ad C. ac contingat eodem titulo.*

(3.) De selfde Seneca seydt / *lib. 4. de benef. cap. 39.* Ick sal ten avondtmael
„ gaen, om dat ick het belooft hebbe, al ist dat het kout zy: Ick sal opstaen /
„ om by de ondertrouwe te zijn / al en hebbe ick de spijse noch niet verdou-
„ wet / maer niet / indien ick de kortse hebbe. Ick sal af-komen om bor-
„ ghe te werden / om dat ick het belooft hebbe; maer niet soo ghy my ge-
„ biedt voor een onseecker borghe te werden / indien ghy my wilt aen den
„ Fiscael verbinden. Daer werdt onder verstaen / segghe ick / een stilswij-
gende

gende exceptie / indien ick sal konnen / indien ick het schuldigh sal zijn / indien dese dinghen soo gheleghen zijn. Maeckt dat alles in den selfden staet zy / als het af-ghevoerdert werdt; daer in het was doen ick het beloofde: Het en sal gheen lichtvaerdigheyt zijn / afstandt te doen / indien daer yet nieuws tusschen komt; wat verwondert ghy u / daer de gheleghentheydt van den Belover verandert is / dat oock synen raedt en voornemen verandert zy? Zeyngt my alles in den selfden staet / en ick blijve de selfde. Wy beloven voor Recht te verschijnen / en nochtans blijven wy te rugghe. Men verleent niet teghens een yder daginghe: die voor meerder macht te rugghe blijft / werdt verontschuldight. De Enghelschen hebben dese uytvlucht dickwils ghebruyckt. Siet Camdenus, op 't Jaer 1595. soo in haer verschil met den Hollanderen / als met den Hanse-steden.]

XXVIII. Wy hebben gheseyt / datter oock andere teyckenen konnen zijn van den wille / die aenwijsen dat het gheval daer van questie is / moet uytgesondert werden. Onder die teyckenen en is gheen krachtigher / als voorden op een ander plaetse gheschelt / niet die regel-recht strijden / daer van wy elders vermaent hebben / maer als sy / gelijck als onverhoopt uyt de uytkomste der saecken selfs tegen malkanderen gestelt werden / 't welck de Grieckschen Rhetores noemen / strijdt uyt omstandigheden.

XXIX. In welcke disputatie / als by ghevalle de woorden tegens malkanderen ghekantet werden / welck gedeelte des geschrifts meest gelden moet / heeft Cicero uyt de oude Autheuren eenighe regulen gestelt / [2. *de Inventione*, en daer over Marius Victorinus.] welcke / ghelijckse niet en zijn te verachten / alsoo dunckt my datse in haer rechte ordere niet en zijn gheschelt. Wy sullense op dese wijse verschicken: Dat het geen / 't welck yets toe-laet / wijcke voor 't gheen dat gebiedt / (1.) om dat de gene / die wat toe-laet / schijnt het alsoo toe te laten / ten zy datter yet anders in den weghe zy / als 't gheen daer men mede doende is: en derhalven / soo de Schrijver aen Herennius seyt: De ordinantie gelt meer als de toe-latinghe. Dat het gheen / 't welck op ghewissen bestemden tijdt moet ghedaen werden / gae voor het ghene dat tot aller-tijdt kan gedaen werden: daer uyt volght / dat beeltijdts een verbiedende verdraegh het gebiedende overwint / om dat het verbiedende verdraegh tot aller-tijdt verbindet / maer het gebiedende also niet / ten zy / dat oft den tijdt zy uyt-gedruckt / oft dat het bevel een stil-swijghende ghebedt in sich begrijpe. Dat onder die verdraeghen / die in de boven-verhaelde hoedanigheden malkanderen ghelijck zijn / voor-gae het geen dat meer speciael en bysonder is / en nader tot de saecke komt: want de bysondere dinghen pleghen krachtigher te zijn / als de ghemeyne: Ende in de verbiedinghen / dat de ghene die by-ghevoeghde straffe hebben / gaen voor de ghene / daer gheen straffe by staet: en dat de ghene / welcke swaerder straffe dreyght / ghestelt werdt boven de gene / die met minder dreyght. Dan oock dat voor-gae 't geen dat oorsaken heeft / 't zy meer eerlijck / oft meer profijtelijck. Voor het laetste / dat / 't gheen laetst gheseydt is / gelde en overwinne. Dat moet

Lib. 2.

hier

hier upt het voorgaende verhaelt werden/ dat de bezworen Accoorden en Verdraghen soodanighen kracht hebben / dat sy alle stilswijgende inbindinghen / en die upt de nature der saecken selfs niet gantsch noodtsaeckelijck en zijn/ geheel verwerpen en uptslupten. Daerom / indien een bezworen verdragh in seecker uptkomste strijdet teghens een onbezworen/ sal men moeten het bezworen laten gelden boven het onbezworen / om de aensienlijcke achtbaerheyt van den eedt. (2.)

[Vermeerderingen. (1.) Quintilianus, *declamat. 374.* De Wet, welcke yets verbiedt, is alle-tijdt machtiger, als die yets toe-laet. Donatus op de *1. Actu. Scen. 2. in Phormio:* Hy ghebiedt wel, want de Wet, welcke yets toe-laet, heeft minder kracht, als die yets ghebiedt. Siet Cicero Varrina 2. en Connanus, *lib. 2. c. 9.*

(2.) Acontius seydt by Ovidius:

De Vader heeftse my belooft, Sy heeft ghezworen,
De Menschen Hy, de Goôn Sy tuyghen heeft verkoren:
Hy vreest een loghenaer, meyneedigh Sy te zijn,
Seght, wie van beyden lijdt de meeste vrees en pijn?]

XXX. Hier pleeght oock onderzocht te werden/ oft de saecke in twijffel staende / het Contract voor volkomen moet ghehouden werden / eer dat het Schrift voltrocken / en over-ghegheven is. Want dat wende Muræna in teghens 't gheen tusschen Sylla en Mithridates beraetcordeert was. Ick houde dat het klaer zy / ten zy dat anders verdraghen zy / dat men behoort te ghelooven / dat het Schrift ghebruyckt werdt als een getuygenisse van het Contract / en niet als een gedeelte van sijn wesen en substantie: Andersins pleeght sulcks upt-ghedruckt te werden: gelijck in het bestandt met Nabis: Van den dagh aen dat de beschreven conditien aen Nabis sullen over-ghelevert zijn.

Appian. Mithrid.

Liv. lib. 34.

[Vermeerderingh. (1.) *L. in re & l. si res gesta. D. de fide Instrumentorum. L. pactum quod bona fide. C. de pactis sic legem contractus qua est C. de fide Instrumentorum*, verklaert Bartolus en Johannes Faber, welcker meyninghe in 't gherechte is aenghenomen teghens Baldus en Castrensis. Meynsingerus, *decad. 10. Cons. 91.* Neostadius, *de pactis ante nuptialibus observat. 18.* Daerom het niet waerschijnelijck noch bewijslijck ghenoegh is 't gheen Ligniavus by brenght/ van een Instrument van den Coningh onderschreven / maer noch niet bezegelt/ noch met des Secretarij handt ghetepckent. In 't 2 Boeck van Guicciardins Italiaensche Historie.]

XXXI. Maer dit en kan ick niet aennemen / 't gheen sommighen behaeght/ dat men de Contracten van Coninghen / en Volckeren / soo veel als mogelijck is / behoort upt te legghen nae het Roomsche Recht: ten zy dat het blijcke / dat onder sommighe Volcken dat Burgerlijcke recht in dinghen / die tot het recht der Volckeren behoren / oock voor het recht der Volckeren aengenomen zy: het welck men niet lichtelijck moet daer voor houden.

Alc. 5. Cons. 17.

Doch

Doch van 't gheen daer Plutarchus van ophaelt *in Sympoſiacis*, oft men meer moet acht gheven op de woorden van den ghenen / die de conditie aenbiedt / oft dieſe aenneemt / duncht ons aldus / aenghesien de aennemer hier is de ghene / die de belofte doet / dat des ſelfs woorden den handel hare forme en fatſoen geven / indien ſy abſolupt / ende in haer ſelven volkomen zijn. Want / indienſe door toe-ſtemminghe ſten op de woorden des ghenen / die de conditie aenbiedt / ſoo ſal ſchijnen dat de ſelfde nae den aert der relative woorden in de antwoorde weder verhaelt zijn. Maer eer dat de conditie aenghenomen is / ſoo is seecker / dat ſelfs niet verbonden is de ghene / welcke de aenbiedinge gedaen heeft: want daer en is noch gheen recht verworven / gheliick blijcht uyt het gene wy hier voren van de beloften gheſeydt hebben. En deſe aenbiedinghe van conditie / is minder dan de belofte. XXXII. 9. *Synpoſ.* 13

Het ſeventhiende Capittel.

Van ſchade met onrecht aengedaen, en verbindinghe die daer uyt ſpruyt.

I. Dat miſdaedt verbindt tot vergoedinge van de ſchade.
II. Dat door ſchade verſtaen werdt, 't gheen met het nau ghenomen recht ſtrijdet.
III. Dat men het nau genomen recht ſorghvuldelijck moet onderſcheyden van de bequaemheydt, daer deſe beyde te ſamen komen.
IV. Dat de ſchade oock tot de vruchten haer uytſtreckt.
V. Oock tot de ophoudende winſte: en op wat wijſe?
VI. Dat de ghene die 't doen, voor eerſt en principalijck ſchade veroorſaecken.
VII. Oock niet voor eerſt noch voornamelijck.
VIII. Oock die niet doen 't gheen ſy ſchuldigh zijn: voornamelijck, oft ten eerſten.
IX. En ten anderen, oft niet voornamelijck.
X. Wat voor werckende kracht tot dit werck vereyſcht werdt.
XI. In wat ordere datſe verbonden zijn, en ghehouden.
XII. Dat de verbinteniſſe oock ſich uytſtreckt tot de volghende ſchade.
XIII. Exempel in een doodtſlagher.
XIV. In eenen die op een ander wijſe gheweldt ghedaen heeft.
XV. In een Overſpeelder en Vrouwen-ſchender.
XVI. In een Dief, Roover, en anderen.
XVII. In eenen die door bedrogh, oft onrechtvaerdighe vreeſe oorſaeck ghegheven heeft tot belofte.
XVIII. Wat men ſegghen ſal, ſoo 't door natuurlijck rechtvaerdighe vreeſe geſchiedt zy?
XIX. Wat men ſegghen ſal van de vreeſe, welcke het recht der Volckeren voor rechtvaerdigh houdt?
XX. Hoe verre de Burgherlijcke Overheden verbonden zijn, voor de ſchade, door hare Onderdanen aenghedaen: daer oock verhandelt werdt het verſchil, van beroovinghe ter Zee op de Bondtghenooten, tegens het publijcque ghebiedt.
XXI. Dat natuurlijcker wijſe niemandt gehouden is aen de ſchade door ſijn ghedierte, oft Schip, ſonder ſijn ſchuldt aengedaen.
XXII. Dat oock ſchade kan aenghedaen werden teghens yemandts goeden naem, en eere; en hoe ſulcks verbetert werdt.

HIer boven hebben wy gheſeydt / dat het ghene men ons ſchuldigh is / ſpruyt uyt drie ſpringh-aderen / als uyt verbinteniſſe / miſdaedt / en de Wet. Van verbinteniſſen is hier voren ghenoegh ghehandelt. Laet ons nu komen tot het gheen dat men natuurlijcker wijſe uyt miſdaedt ſchuldigh is. Wy noemen hier miſ- I.

daedt allerhande schuldt / 't zy in doen / oft niet doen ghelegen / strijdende teghens het ghene / dat / oft de Menschen in 't gemeyn / oft nae eyschen ghelegenthept van seeckere hoedanigheden schuldigh zijn. Wt soodanighe schuldt oft misshandelinghe / ontstaet natuurlijcker-wijse verbintenisse / indien daer dooz schade aengedaen is / te weten / dat die moet ghebetert en vergoedet werden. [*Vide in decretalibus titulum de injuria & damno dato, & Digestis ad l. Aquiliam & vicinas rubricas.*]

II. Schade by den Latinen *damnum*, mogheliick soo ghenaemt *à demendo*, van af-nemen / verminderen / maken dat pemandt minder heeft als het sijne dat hem toe-komt: 't zy dat hem sulcks toe-komt van weghen de bloote nature alleen / oft dooz tusschen-komen van een menschelijcke daedt / te weten / upt beheerschinghe en eyghendom / upt verdzagh en verplichtinghe / oft upt de Wet. Van naturen is den Mensche het sijne sijn leven / en dat niet om 't selfde te verderven / maer om te bewaren / het lichaem / sijn leden / sijn goeden naem / sijn eere / sijn eygentlijcke daden en werckinghen. Hoe dat upt beheerschinghe oft eygendom / upt accoozden en verbintenissen / een yeghelijck het sijne heeft / is in de voorgaende handelinghe aenghewesen / soo ten aensien van de goederen / als ten aensien van het recht ober vzeemde daden en handelinghen van anderen. Op ghelijcker wijse ontstaet een yder sijn recht upt de Wet / want die vermach het selfde / en meer als een yder ober sijn eygen dingen. Alsoo heeft een Weese recht om een volmaeckte naerstighept te verepschen van sijn Voogdt / de ghemeyne staet van de Magistraten / en niet alleen de ghemeyne standt / maer oock yder Burgher op hem selven / soo menighmael als de Wet sulcks / 't zy uptdzuckelijck / oft dooz genoeghsaem ghevolgh te kennen gheeft. Maer upt een bloote bequaemheydt / welcke min eyghentlijck recht ghenaemt werdt / en van de toe-eyghenende rechtvaerdighept aenghemerckt werdt / en spzupt gheen waren eygendom / en derhalven oock gheen verbintenisse tot vergoedinghe: want sulcks en is eens yders eygen niet daer toe dat hy bequaem is. Hy en misdoet niet teghens de eygentlijck ghenaemde rechtvaerdigheydt, die upt kadigheyt een anderen met sijn gelt niet te hulpe komt, sept Aristoteles. Cicero pro Cn. Plancio seydt: Dit 's de ghelegentheyt van vrije Volckeren, dat sy door hare stemmen konnen een yeghelijcken gheven oft ontnemen 't geen sy willen. En nochtans voeght hy terstondt daer by / dat het wel gheschiedt / dat het Volck doet 't gheen het wil / en niet 't gheen het schuldigh was te doen / nemende het woozdt schuldigh in een ruymer beteyckeninghe.

Nicom. 5. c. 4.

III. Maer men moet hier wel toe-sien / dat die dinghen niet onder een vermenght en werden / die tot berscheyden soozten ghehoozen. Want de gene die het stellen van Magistraten bevolen is / die is aen de Republijcque en gemeenen staet verbonden / die te verkiesen / die 't waerdigh is / en om sulcks af te vozderen / heeft de Republijcque haer eyghen recht; en derhalven soo dooz de verkiesinghe eens onwaerdighen / de ghemeyne staet schade komt te lijden / sal hy gehouden zijn die te vergoeden. Alsoo me-

Tom. & Caject. 2. 2. q. 62. art. 2. Soto l. 4. q. 6. Less. lib. 2. c. 12. dub. 18. Covar. ad C. peccat. p. 2. § 7

de

de eenigh Burgher / die het niet onwaerdigh is / al en heeft hy geen eyghen recht tot eenigh Officie oft Ampt / soo heeft hy nochtans het ware recht / om neffens andere daer nae te moghen staen / in welck sijn recht / by aldien hy door gewelt oft bedrogh verhindert werdt / kan hy eysschen / niet de vergoedinghe van het gantsche begeerde stuck / maer de waerderinghe van die onghewisse schade. Het selfde geldt mede in den ghenen / die door geweldt oft bedrogh verhindert is / dat de Testateur hem niets by testament maken soude. Want bequaemheyt om een Legaet te konnen trecken en ontfanghen / is eenigh recht / wiens ghebolgh dit is / dat het onrecht en onghelijck sy / de byheyt des Testateurs daer in te verhinderen.

Doch soo verstaet men dat yemant minder heeft / en derhalven schade lijdt / niet alleen aen het goedt / maer oock aen de vruchten en inkomsten / welcke eygentlijck opkomsten van dat goedt zijn / 't sy dat die genoten zijn oft niet / indien hy maer anders die soude ghenoten hebben / af-trecknde de onkosten / met welcke het goedt verbetert is / oft die noodigh zijn ghedaen gheweest om de vruchten te ghenieten / nae den regul / die ons verbiedt rijcker te werden / door eens anders verlies. IV. *Soto l. 4 q 7. Less. l. 2. c. 12. dub. 16. n. 3.*

Maer oock de hope van winste uyt onse goedt sal ghewaerdeert werden / niet als de saecke selfs / maer nae de nae-byheyt tot de daedt selfs / als in 't ghezaepde de hope van den oeghst. V. *L. in quantitates § magno D. ad l. falcid.*

Doch boven den ghenen die selfs / en sonder middel van anderen schade aen-doet / zijn oock andere verbonden / soo door doen / als door niet doen. Door doen zijn verbonden sommighe voornamelijck / andere niet voornamelijck. Voornamelijck en voor al is gehouden de ghene / die het beveelt / die het noodighe consent en toestemminghe gheeft / die helpt / diese ontfanght en inneemt om te herbergen / oft die op andere wijse aen de misdaedt selfs mede deelachtigh is. VI. *Tom. 2. 2. q. 62. art. 4. Soto lib. 4. q. 6. art. 5.*

Mits voornamelijck / die daer raedt toe geeft / prijst / (1.) oft toe stoockt: Want wat onderscheyt is daer tusschen een aenrader, (2.) oft een toestemmer van het feyt? seyt Cicero 2. Philippica. VII.

[Vermeerderinghen. (1.) Totilas in sijn aenspraeck aen de Gotthen / by Procopius, *Gotthic. 3.* Want die den Dader prijst, moet oock selfs voor een dader van 't feyt gehouden werden. Ulpianus, *in l. 1. C. de servo corrupto.* Al waer't dat de Slave allenthalven soude sich op de vlucht begheven, oft dieverije begaen hebben, maer desen sulck sijn voornemen ghepresen heeft, soo is hy daer aen schuldigh; want men behoort het quaedt door prijsen niet grooter te maecken.

(2.) Ammianus, *lib. 27.* passet dese spreuche op Probus, den Oversten. In de Longobardische Wet werdt oock de raedt-ghever tot compositie gheroepen. Siet Rom. 1. in 't eynde des capittels / en daer over de oude Schrijvers.]

Door niet te doen / kan men oock op tweederley wijse schuldig werden / als voornamelick / of niet voornamelick. Voornamelick / als eener die na eygentlijck genaemden rechte gehouden was met bevel te verbieden / oft VIII.

hulpe bewijsen den genen/dien onrecht gedaen wert/'tselfde niet en doet. Desen noemt de Chaldeeusche Paraphrastes, op Levit. 20. 5. een verstercker.

IX. Min voornamelick/die het selfde/oft niet af en radet/daer hy 't schuldigh was te doen/oft het feyt verswijght/ daer hy 't behoorde te kennen te gheven. Doch dit moeten oft schuldigh zijn, trecken wy in alle dese dinghen tot het eyghen recht/'t welck siet op de vervullende rechtvaerdigheydt/ 't zy dat het selfde ontstae uyt de Wet/ oft uyt de hoedanigheydt. Want indien hy sulcks schuldigh is nae den regul der liefde/soo sal hy wel misdoen 't selfde nae-latende/ maer en sal nochtans niet ghehouden zijn tot vergoedinghe/ wiens oorspronck is eenigh eygen recht/ als wy te vooren ghesept hebben.

Less. lib. 2. c. 13. dub. 10

X. Men moet oock mede weten/ dat alle dese/ die wy gheseydt hebben/ alsoo verbonden zijn tot vergoedinghe/ indien sy waerlijck oorsaecke geweest zijn van de schade/ dat is/ yets daer toe ghedaen/ oft ghebracht hebben/ 't zy tot de gantsche schade in 't gheheel/ oft eenigh ghedeelte van dien. Want het ghebeurt dickwils onder de Daders/ oft naelaters van de tweede ordere/ somwijlen oock in sommighen die van de eerste slagh en ordere zijn/ dat oock sonder eenige haer toe-doen/ oft versuym/ de ghene die de schade ghedaen heeft/ gheresolveert was sulcks te doen/ in welcken gheval dese/ die ick geseyt hebbe/ niet verbonden sullen zijn. Het welcke doch alsoo niet en is te verstaen/ dat/ indien andere/ namelijck/ die rieden/ oft hielpen/ niet in ghebreke gheweest waren/ die geraden en gheholpen hebben/ niet souden verbonden zijn/ indien sonder hulpe en raedt de ghene die schade veroorsaeckt heeft/ sulcks niet soude ghedaen hebben: want oock die anderen/ indien sy daer toe geraden oft gheholpen hadden/ souden verbonden zijn tot vergoedinghe.

Tom. 2. 2. q. 62. art. 6. Soto lib. 4. q. 7. art. 3.

Cajet. ad quæst. 62. art 6. Medi. q 7.

XI. Voor eerst en voor al zijn die ghehouden/ die door bevel/ oft op andere wijse yemandt aengedreven hebben tot het feyt: daer dese ontbreken/ de ghene selfs die 't feyt bedreven heeft: en nae desen de andere: een yeghelijck die tot de daedt oorsaecke ghegheven heeft voor de gheheele schade/ indien de gantsche daedt van hen-lieden/ hoewel niet alleen/ voortghekomen is. [*Lex Longobardica, lib. 1. tit. 9. 5.*]

Less. lib. 2. c. 13. dub. 5. ibid. dub. 4.

XII. Doch die aen de daedt ghehouden is/ is mede ghehouden aen alles wat uyt kracht van die daedt ghevolght is. [Siet *Thomas 1. 2. q. 20. art. 5. & l. si servus servum §. si quis insulam D. ad l. Aquiliam.*] In sekere controversie van Seneca, [*Excerptis 5. 5.*] wert dit verhandelt in exempel van een boom/ die aenghesteken zijnde/ het huys daer door verbrandt was/ alwaer hy dese spreucke stelt: Al ist dat ghy maer hebt voor-ghehadt een deel van de schade te doen, soo moet ghy voor de gheheele schade, als oft ghy willens en wetende die veroorsaeckt haddet, aenghehouden werden. Want die sich door sijn onvoorsichtigheydt wil beschermen en bevrijden, moet in 't gheheel niet ghewilt hebben. Ariarathes, de Coningh van Cappadocien, om dat hy door broodt-droncken dertelheydt/ den af-loop van de Riviere Melanus toe-ghestopt hadde/ als door 't gheweldt van des selfden doorbreken/ de Euphrates op-gheloopen zijnde/ wech nemende een deel van het

Strabo l. 12.

het Cappadosische landt / ook den Galaten en Phrygiers groote schade aenghedaen hadde / en de uytspraecke daer over den Romeynen opghedraghen was / heeft met drie hondert talenten die schade gebetert.

XIII. Tot Exempel kan dienen. Een onrechtvaerdighen Doodtslagher is ghehouden te betalen de onkosten / indien daer eenighe ghedaen zijn / aen de Medicijn-meesters / en den ghenen / welcke de neder-ghelepde ampts en plichts-halven plachte te voeden / te weten / sijn Ouderen / Huysvrouwen / Kinderen / soo veel te gheven / als die hope van onderhoudinghe / acht ghevende op den ouderdom van den ghenen die doodt-gheslagen is / gheschat mocht werden: Gheliick men leest dat Hercules aen de Kinderen van Iphitus, dien hy ghedoodt hadde / boete betaelt heeft / op dat hy te beter mochte versoent werden. Nicolaus Ephesius op 't 5 Boeck Nicomach. van Aristoteles, seydt: Maer oock de ghene die doodt-gheslaghen is, ontfanght somwijlen: want het geen sijn Huysvrou, en Kinderen, en Bloedtvrienden ontfanghen, dat ontfanght hy eenigher maten. Hy spreeckt van een onrechtvaerdighen Doodtslagher / dat is / van eenen die geen recht ghehadt heeft sulcks te doen / daer uyt dat de doodt ghevolght is. Derhalven / indien pemandt recht ghehadt heeft / maer tegens de liefde gesondight heeft / als die niet heeft willen liever vluchten / die en sal niet ghehouden zijn. Doch het leven in een vrije persoon werdt niet geschattet / met een Knecht / die verhocht konde werden / is het anders.

Less. lib. 2. c. 9. dub. 19. *Diod. lib. 4.* *Less. dub. 22.* *Navar. c. 15. n. 22. L. ult. D. de his qui off. vel def.*

XIV. Die pemandt verminckt heeft / oft eenigh lidt af-ghehouwen en beschadight / is gehouden tot de onkosten / en 't geen hy waerderinge van't gheen hy minder nu sal konnen winnen die vermindert is. [Het selfde is mede by den Hebreen onderhouden / seydt Baba Kama, cap. 8. §. 1. en by den Enghelschen en Denen / welcker verbondt te sien is by den seer gheleerden Pontanus, in sijn discours van de Zee.] Maer gelijck in 't voorgaende in 't schatten gheen acht gegeven werdt op het leven / alsoo mede hier niet op de littepckenen der wonde in een vry persoon. Van het werpen in ghevanckenisse / moet men het selfde oordeelen.

XV. Alsoo mede een Overspeelder en Overspeelster / zijn ghehouden / niet alleen den Man te bevrijden van het onderhouden van 't Kindt / maer oock om den wettelijcken Kinderen wederom te vergoeden de schade / indien sy der eenighe lijden / door het mede by-komen van sulck een verkreghen Kindt tot de erfenisse. Die een Maeght met gewelt / oft door bedrogh gheschendet heeft / moet haer sulcks vergoeden / soo hooghe / als haer de hope van een goedt Houwelijck af-gheslagen en vermindert is: Jae is die oock ghehouden te trouwen / indien hy op sulck een condittie het ghevrijck van hare lichaem verkreghen heeft.

Less. lib 2. c. 10. dub. 6.

XVI. Een Dief en Roover zijn ghehouden de werck genomen goederen / met hare natuurlijcke verbeteringhe en winste weder te gheven / oock met de volghende schade / en ophoudende winste: en soo het goedt verlozen gegaen is / niet de hooghste / oock niet de laeghste / maer de middelbare waerde daer voor. Onder dit ghetal zijn mede te rekenen die ghene / die de wettelijcke tol-gelderen verhozten en inhouden. Insgelijcks zijn me-

Less. lib. 2. c. 6. dub. 2. & 3. Ibid. c. 12. dub. 17.

Less. lib. 2. c. 33 dub. 8. Covar. cap. peccatum p. 2

de ghehouden die door onrechtvaerdigh oordeel / onrechtvaerdighe aenklachte / onrechtvaerdigh ghetuyghenisse schade hebben aengedaen.

XVII. Jae oock die door bedrogh / ghewelt / oft onrechtvaerdige vreese oorsaeck heeft ghegheven tot een Contract / oft belofte / is ghehouden den ghenen / met welcken het contract ghemaeckt is / te herstellen in sijn geheel / want hy recht ghehadt heeft / soo om niet bedrogen te werden / als oock om niet ghedwonghen te werden / het eerste uyt de nature van het contract / het andere oock uyt de natuurlijcke vryheyt. Onder dese moet men oock rekenen die gene / welcke / 't gheen sy van plichts en Ampts weghen ghehouden waren te doen / niet hebben willen doen / voor en al eer sy gelt ontfanghen hadden.

Covarr. C. peccatum p. 2. §. 53. 55.

XVIII. Maer die oorsaecke daer toe heeft ghegheven / waerom hy gheweldt moet lijden / oft door vreese ghedwongen werden / mach sulcks hem selven wijten. Want het gheen tegens de wille is / als het sijn oorspronck heeft uyt 't ghene dat ghewilt is / werdt moraelsche wijse voor gewilt gerekent.

Less. lib. 2. c. 17. dub. 6.

XIX. Maer ghelijck als het door over-een-stemminghe der Volckeren inghevoert is / dat alle Oorlogen door authoriteyt van de hooghste machten ghevoert en aenghesept / voor rechtvaerdigh ghehouden werden / soo veel de uytterlijcke werckinghen belanghet / waer van hier naer sal ghesproken werden; alsoo hebben sy mede dat in-ghevoert / dat de vreese voor soodanighen Oorlogh voor rechtvaerdigh ghehouden werdt / sulcx dat 't geen alsoo verkregen is / niet kan weder-ge-eyscht werden. Ende in sulck een sin kan het onderscheyt van Cicero toe-gestaen werden / tusschen een vyandt / met den welcken wy veele rechten / soo hy seydt / gemeen hebben / te weten / uyt over-een-stemminghe der Volckeren; en tusschen Zee-roovers en Moordenaers. Want dese laetste / indien sy ons yets door vreese af-ghedronghen hebben / dat kan men weder eysschen / ten zy daer een eedt zy tusschen ghekomen; maer 't gheen de eerste genomen hebben / soo niet. Derhalven 't gheen Polybius meynt / dat die van Carthago rechtvaerdighe oorsaecke hebben ghehadt / tot de tweede Punische Oorloghe / om dat de Romeynen haer / terwijlen sy met de Oorloghe der Huurlingen onledigh waren / haer den Oorlogh aengeseyt hebbende / het Eylandt van Sardinien, en geldt af-ghepersset hadden / heeft eenighen schijn van natuurlijcke billijckheydt / maer wijckt af van het recht der Volckeren / 't welck wy elders sullen aenwijsen.

3. de officiis. Bodin. lib. 5. de Republ. cap. 6.

XX. Wt naelatigheyt zijn gehouden en verbonden de Coninghen en Magistraten / die om Zee-rooverijen en struyck-roovinghen te beletten / niet aenwenden sodanige middelen / als sy konnen / en schuldig zijn te gebruycken: om welcker oorsaecken wille eertijdts de Scyriers van de Amphyctiones veroordeelt zijn. Wy ghedenckt / als de Regenten mijns Vaderlandts aen veelen verlof door brieven ghegheven hadden / om in der Zee op den Vyandt te moghen rooven / en dat eenighe van de selfde oock der Vrienden goederen gherooft hadden / en hare Vaderlandt verlaten hebbende / in de Zee swerfden / oock weder-gheroepen zijnde / niet in quamen;

men; datter ghebraeght is / oft de Regenten om dier oorsaken niet verbonden waren en ghehouden / 't zy om dat sy den dienst van boose Menschen hadden ghebruyckt / oft dat sy gheen borghe van haer ghevordert hadden. Ick hebbe gheantwoordt / dat sy verder niet gehouden waren / als dat sy de schuldighe / soo syse vinden konden / oft straffen / oft overgeven souden: daer-en-boven dat sy recht souden geven van aenspraeck op de goederen der Roovers. Want dat sy geen oorsaecke waren geweest van de onrechtvaerdighe beroovinghe / oock niets daer van genoten hadden: Dat sy oock door Wetten verboden hadden / de Vrienden geen schade te doen / dat sy door gheen Recht verbonden waren borghe te epysschen / dewijl sy vermochten oock sonder Vrieden / alleen haren Onderdanen macht te gheven / om den Vyandt te berooven / ghelijck oock eertijdts gheschiedt was: en dat sulcke toe-latinghe gheen oorsaecke en was / dat den Bondtghenooten schade was aenghedaen / dewijl oock particuliere vermochten / selfs sonder soodanige toe-latinge / Schepen uyt te reeden / en in Zee te gaen: doch dat men niet hadde konnen voorsien / oft sy quaet souden werden: en dat men het oock niet konde voorby gaen / dat men oock niet der boosen hulpe en dienst ghebruycken soude / anderssins soude men geen Heyrkracht konnen versamelen: Dat oock de Coningen daer voor niet ghehouden waren / dat hare Soldaten / 't zy te Lande / oft te Water / teghens bevel de Vrienden hadden beschadighet / 't welck door getuygenissen van Vranckrijck en Engelandt bewesen werde. [*Vide etiam Constit. Galliæ tom. 3. tomo constitutionum 3. tit. 3. Constitutione Anni 1543. cap. 44.*] Doch dat yemandt sonder sijn schuldt om sijnder Dienaren feyten soude ghehouden zijn / en was niet nae het recht der Volckeren / nae het welcke dit verschil moste ghevoordeelt werden / maer was uyt het Burgherlijcke recht / en dat oock niet generael / maer tegens de Schipperen / en sommighen anderen / om redenen particulierlijck in-geboert. Ende alsoo is by den Hoogh Raedt teghens eenighe Pomersche uytspraecke gedaen / ende dat nae het Exempel van gewijsde saken / voor twee eeuwen in een genoeghsaem ghelijcke saecke. *Constit. Galliæ tom. 3. tit. 3. constitutione anni 1583. cap. 44.*

XXI. Dit moet men mede waer nemen / dat het mede komt uyt het Burgherlijcke recht / dat een Slave / oft Ghedierte / welcke schade gedaen heeft / oft verwoestinghe ghemaeckt / over-ghelevert werdt. Want de Heere en Eygenaer / die buyten schuldt is / natuurlijcker-wijse nergens toe ghehouden is; ghelijck mede niet en doet de ghene / wiens Schip sonder sijn schuldt een ander Schip beschadight heeft; al-hoe-wel nae Wetten van veele Volckeren / als mede de onse / soodanige schade pleeght ghedeelt te werden / om de swarighepdt die daer is van de schuldt te bewijsen.

XXII. Maer / ghelijck wy gheseyt hebben / soo kan men oock schade doen aen yemandts eere / en goeden naem / te weten / met slaghen / beschimpinghen / quaet spreecken / lasteren / belacchen / en andere diergheljicke manieren. In welcken dinghen niet minder / als in dieverijen en andere misdaden / de ondeughentheydt der daedt van het effect moet onder-

schey-

schepden werden: want op 't eerste passet de straffe / op het andere vergoedinghe der schade / welcke gheschiedt door schuldt-bekenteniſſe / bewijſinghe van eere / ghetuyghenisse van onschuldighepdt / en door andere desen ghelijcke dinghen: al-hoe-wel oock sulcke schade met gelt kan gheboetet werden / indien de ghene die beschadight is / sulcks wil / dewijl het gelt een ghemeyne mate is van nuttelijcke dinghen. [Siet by Cassiodorus, *lib. 4. 41.* een Exempel van Vivianus, die berou getoont heeft van onrechtvaerdighe beschuldinghe.]

Leſſ. lib. 2. c. 2. dub. 19 25. 27.

Soto lib. 4. q. 6. art. 3.

Het achthiende Capittel.

Van het recht der Gheſantschappen.

I. Datter eenighe verbinteniſſe ontstaen uyt het recht der Volckeren, ghelijck als het recht der Gheſantschappen.
II. Onder welcken dat plaetſe hebbe.
III. Oft een Geſantschap alle-tijdt zy toe te laten, en te ontfanghen.
IV. Dat teghens Gheſanten, die gevaerlijcke dinghen berockenen, de beſchermînge geoorloft is, maer niet de uytvoeringhe van straffe.
V. Dat die ghene, aen welcken de Gheſant niet gheſonden en is, aen het recht der Gheſanten niet verbonden en is.
VI. Dat de Vyandt, aen welcken de Gheſant gheſonden is, daer toe ghehouden is.
VII. Dat het recht van ghelijcke vergeldinge daer niet kan teghen gheſtelt werden.
VIII. Dat dit recht mede ſtreckt tot der Geſanten gheſelſchap, ſoo de Geſanten willen.
IX. En tot hare roerende goederen.
X. Exempelen van verbinteniſſe ſonder recht van dwinghen.
XI. Van hoe grooter waerde dit recht van Geſantſchap zy.

I. NOt noch toe hebben wy verhaelt die dingen / die men volgens het recht der nature / ons ſchuldigh is / alleen weynigh dingen daer by voegende / van het wil-keurlijcke recht der Volckeren / voor ſoo veel als daer door yets tot het recht der nature was toe-ghedaen. Nu / ſoo is overigh / dat wy komen oock tot andere verbinteniſſen / de welcke dat ſelfde recht der Volckeren / 't welck wy wilkeurlijck noemen / ingevoert heeft: onder welcke het voornaemſte hooftſtuck is / van het recht der Geſantſchappen. Want wy leſen voorgaens van de heyligheydt der Gheſantſchappen / heyligheydt der Gheſanten / (1.) het recht der Volckeren / dat men haer ſchuldigh is / het Goddelijcke en Menſchelijcke Recht / het recht der Gheſantſchappen dat onder den Volckeren heyligh is / de verbonden die by den Volckeren heyligh zijn / het menſchelijck verbondt / heylighe lichamen der Gheſanten / Papinius ſeydt:

De naem tot aller tijdt by allen Volcken heyligh.

Cicero, *de Haruſpicum reſponſis*: Want ſoo gevoele ick, dat het recht der Geſanten, niet alleen met menſchelijcke beſettinghe omcingelt, maer oock met Goddelijcke recht bebolwercket is. Dat derhalven het ſelfde te ſchenden / niet alleen onrechtvaerdigh / maer oock nae aller menſchen bekenteniſſe godt-

Godtloos zy / seydt Philippus, in sijn Brief aen die van Athenen. (2.)

[Vermeerderingen. (1.) Pomponius, *l. si quis D. de legationibus.* Indien yemandt een Ghesant van den Vyandt gheslagen hadde, dat werdt ghehouden teghen het recht der Volcken ghedaen, om dat de Gesanten voor heyligh gehouden werden: en daerom, indien terwijlen de Gesanten van eenigh volck by ons waren, den Oorlogh met het selfde Volck werde aenghekondight, blijven sy vry, want sulcks met het recht der Volcken over-een-komt. Daerom Quintus Mutius ghewoon was te antwoorden, dat de gene, welcke een Ghesant gheslaghen hadde, behoorde over-ghegheven te werden den vyanden, wiens Gesanten dat het waren. In de Wet Julia *de vi publica*, is begrepen / wat aengaet de Ghesanten / Oratoren / en haer geselschap / indien yemandt sal overtuyght werden / dat hy yemandt van de selfde gheslaghen / oft eenigh onghelijck aenghedaen heeft: Ulpiano *respondente in l. lege Iulia D. ad legem Iuliam de vi publica.* Josephus in de Historie der Jodische oudtheden / *lib. 15.* roemt seer de heyligheyt der Gesanten / welcker naem hy seyt / datse met den Enghelen / Godts boden / gemeen hebben. Varro, *lib. 3. de Lingua Latina:* De Lichamen der Ghesanten zijn heyligh. Cicero Varrina 3. Het recht der Ghesanten is door Goddelijcke en Menschelijcke besettinghe en bescherminghe omringhelt, welckers naem soo heyligh, en eerbiedigh behoort te zijn, dat die niet alleen onder de rechten der Bondtghenooten, maer oock onder de pijlen der Vyanden veyligh en onbeschadight moghe verkeren. De Schrijver van 't leven van Epaminondas; Als hy meynde dat hy door het recht van Ghesantschap verseeckert soude zijn / het welck by alle Volcken pleeght heyligh te zijn. Diodorus Siculus, *in excerptis Peiresianis, n. 248.* Verseeckeringhe en veyligheyt van de heyligheydt der Ghesanten. By Papinius, *lib. 2.*

Item: Ghesanten is haer gaen, en weder-keeren veyligh,
O naem tot aller tijdt by allen Volcken heyligh.

Chrysosthomus: Sy hebben selfs het ghemeyne recht der Menschen ontsien, 't welck de Ghesanten van alle quaedt versekert en bevrijdt houdt. Servius op 't 10 Boeck Æneidos: Voor alle onrecht en overlast beschermt door 't recht der Volckeren. Op dat ick niet alle plaetsen uyt schrijve / voeght hier by / Livius, *lib. 1.* Van de Laurenten, Dion Chrysosthomus, van de Wet en gewoonten. Vellejus Paterculus, in 't begin van 't 2 boeck. Menander Protector, een Brief van Felix aen Zenon, *in appendice Codicis Theodosiani data à Sirmundo.* Totilas by Procopius, *Gotthic. 3.* Om generalijck te spreecken, de manier van alle Barbarische volcken is, de Ghesanten te eeren. Het selfde seydt mede Schafnaburgensis, van den Barbaren. Aimonus schrijft dese woorden toe den Coningh Clodovæus: Ten laetsten / voor Goddelijcke en Menschelijcke Wetten te gelijck / welcke bevelen dat van overlast vry moeten zijn / die ghene / die tot Middelaers gestelt werden der vyandtlijcke wapenen; want onder de wapenen is alleen het Ghesantschap een scheydts-man; die een Ghesantschap bedient / treckt den

Vyandt upt / en leydt dien af. Siet oock Radevicus in sijn aenhanghsel. Van de Polen / siet Cromerus, *lib. 20.* Van de Turcken / Leunclavius, *lib. 8.* Van de Mauritaniers / Mariana, *lib. 12.*

(2.) Plutarchus noemt het een ongodtvruchtigh werck / in 't leven van Æmylius, verhalende het sept van Gentius. Josephus in 't 15 Boeck der Oudtheden: Desen naem kan oock de Vyanden met Vyanden versoenen. Wat kan dan godtlooser gheschieden, als dat men de Ghesanten doodt-slaet, die voor de billijckheydt spreken?]

II. Maer men moet voor eerst weten / dat dit recht der Volckeren / hoedanigh dat het oock sy / van welcke wy handelen sullen / tot die Gesanten alleen behoort / welcke upt-ghesonden werden van den genen / welcke onder sich de hooghste macht en het opperste ghebiedt ghebruycken. Want alle andere buyten dese / Gesanten van Provincien / Steden / en andere / hebben sich te schicken / niet na het recht der Volckeren / 't welck geldt onder verscheyden Volcken / maer nae het Burgerlijcke recht. Een Gesant noemt sich by Livius, een openbaer oft publijcq Bode des Roomschen Volcks. En op een ander plaetse by den selfden Livius, seydt de Roomsche Raedt / dat het recht van Gesantschap voor den Vreemden / en niet voor den Burgher in-gestelt is: En Cicero, om te bewijsen dat men gheen Ghesanten aen Antonius behoort te senden / sept; want men heeft niet te doen met Annibal, vyandt van den staet / maer met een Burgher: Doch wie dat voor vreemde moeten gehouden werden / heeft Virgilius soo klaerlijck aenghewesen / dat gheen Rechts-gheleerde sulcks klaerder konde doen:

Lib. 1.
Lib. 6.

Wat Landt mijns Scepters dwangh niet onderworpen is,
Maer vry daer van, dat houd' ick vreemt voor my ghewis.

Die ghene dan / welcke met onghelijcken verbondt vereenight zijn / dewijl sy niet laten haers selfs Meesters te zijn / hebben recht van Ghesantschap: jae oock die ghene / welcke ten deele Onderdanen zijn / ten deele niet: voor dat deel / nae 't welcke sy geen Onderdanen zijn. [Cromerus, *lib. 30.*] Maer Coningen die voor solemnelen openbaren Oorlogh overwonnen / en upt haer Rijck verjaegt zijn / hebben neffens andere goederen des Rijcx / oock 't recht van Gesantschap verlooren. Daerom oock Paulus Æmilius vast hielt de Heraulten / aen hem ghesonden van Perseus, die van hem overwonnen was. Doch in Burgerlijcke Oorlogen maeckt de noodt somwijlen ruym en plaetse voor dit Recht / buyten den reghel / te weten / als het Volck alsoo in ghelijcke deelen ghedeelt is / dat men twijffelt aen welcke zijde dat het recht van opperste ghebiedt zy; oft als met seer verwarret en strijdigh recht twee onder sich strijden / om de successie in 't Rijck: [Siet Johannes Mariana, *lib. 22. 8.* van de Gesanten der Stadt Toledo, aen den Coningh: Van de Vlamingen / Crantzius, *Saxonicor. 12. 33.*] want in sulcken geval werdt een Volck gelijck als voor twee Volcken gehouden. Alsoo beschuldight Tacitus de Flavianensche partije / dat

dat sy het recht der Ghesanten / 't welck oock by den Volckeren heyligh was / door Burgerlijcke rasernije in de Vitelliaensche geschendet hadden. [En Zosimus oock / *lib. 2.* den Magnentius: Magnentius leyde in sijn ghemoedt by hem selven over, oft hy oock Philippus soude los laten henen gaen sonder yets uyt te rechten, oft dat hy hem by sich behouden soude, het recht des Gesantschaps met voeten tredende. Dese Philippus was van Constantinus ghesonden.] De Zee-roovers en Struyck-roovers / die gheen Burgherschap maken / en konnen op het recht der Volckeren niet steunen / noch haer daer mede behelpen. Tiberius, als Tacharinas aen hem Ghesanten ghesonden hadde / nam het qualijck / en klaeghde / dat een Verrader en Roover de wijse der Vyanden ghebruyckte / en volgen wilde; het welck Taciti woorden zijn. Maer het gheschiedt somwijlen / dat de gene die sulcks zijn / verkrijghen het recht van Ghesantschap op toeseggingh van vry gheleyde / ghelijck eertijdts de voor-vluchtige in het Pireneische woudt.

Histor. 3.

Annal. 3.
Cæsar. lib. 3. de bello civil.

III.

Doch daer zijn twee dinghen van den Ghesanten / die wy doorgaens sien dat in het recht der Volckeren begrepen worden / het eerste is / datse toe-ghelaten / [Donatus *ad prologum Hecyræ:* Het is der Volckeren recht / dat men een Ghesante hoore.] het andere / datse niet gheschendet oft beleydiget werden. Van het eerste is een passagie by Livius, alwaer Hanno, een Raedts-heer tot Carthago, teghens Annibal alsoo uyt-vaert: Dese onse goede Veldt-overste heeft de Ghesanten der Bondtghenooten, en voor de Bondtghenooten komende, in sijn Legher niet ontfanghen; heeft het recht der Volckeren wech genomen. Het welcke doch alsoo rauw en onbesnoeyt niet moet genomen werden: want het recht der Volckeren gebiedt niet / dat mense alle sal aen-nemen: [Siet Camdenus, op 't Jaer 1571. op de vierde vraghe aldaer voor-ghestelt.] maer het verbiedt / dat mense sonder oorsaecke niet af-wijsen en sal. Daer kan oorsaecke zijn van wegen den ghenen diese sendet / oock van weghen daerom sy gesonden werden. Melesippus, Ghesant der Lacedemoniers / is door den Raedt van Pericles ghesonden buyten de grensen van 't landt van Athenen / om dat hy quam van een ghewapenden vyandt. Alsoo heeft de Roomsche Raedt verklaert / dat sy niet konden toe-laten de Ghesanten van de Carthaginiensers / die hare Heyrkracht in Italien hadden. [Van dese wijse der Romeynen / besiet Servius op 't 7 Boeck Æneidos.] De Achæen hebben niet toe-ghelaten de Ghesanten van Perseus, als hy sich ten Oorloge teghens de Romeynen bereyde. Alsoo heeft Justinianus af-gewesen de Gesanten van Totila: en de Gotthen / welcke tot Urbino waren / de Gesanten van Belizarius. Oock vertelt Polybius, dat de Ghesanten der Cynethensen, als een schelmachtigh Volck / aller-wegen wech gedreven zijn. Van het tweede hebben wy een Exempel in Theodotus, die Atheist ghenaemt werde / welcke Lysimachus, als hy van Ptolomæus aen hem ghesonden was / niet heeft willen hooren: Het selfde is oock anderen wedervaren uyt een particulieren haet. Het derde dat wy geseyt hebben / heeft als dan plaetse / wanneer de saecke daerom sy gesonden werden / oft ver-

Lib. 11.

Thucyd. l. 2. Zonaras.

Liv. lib. 41. Procop. lib. 2. en 3.
Lib. 4.

2. Reg. 18. dachtigh is / ghelijck het Gesantschap van Rhabsace, den Assyrier / om het Volck op te hitsen / en opzoerigh te maken / met recht en reden Ezechias verdachtigh was / [Soo is des Keysers Ghesant Andræas Burgus, in Hispanien niet toe-ghelaten / Mariana, *lib. 19.* Viergheliicke staet by Liv. lib. 27. Lib. 32. Sall. Jugurt. Cromerus, *lib. 20.*] oft datse niet en is van ghenoegh nae-waerdigheydt / oft op de tijdt niet en dient noch passet. Soo hebben de Kemepnen den Etolen doen aensegghen / dat sy gheen Ghesantschap senden souden / als met toe-laten van haren Veldt-oversten: en aen Perseus, dat hy niet na Romen senden soude / maer aen Licinius: en den Gesanten van Jugurtha, dat sy binnen thien daghen uyt Italien vertrecken souden / ten ware sy quamen om het Rijck en den Coningh over te gheven. [De Keyser Carolus Quintus heeft de Ghesanten van Vranckrijck / Venetien / en Florentien ghesonden / om hen den Oorlogh aen te segghen / doen lepden in een plaetse / die dertigh mijlen verre van sijn gheselschap af-geschepden was / Guicciardin, *lib. 18.* Bellajus, *lib. 3.*] Doch met goede recht maghen verweyghert en af-gheslaghen werden de ghedurighe en blijvende Gesantschappen / welcke nu ter tijdt gebruyckelijck zijn: de welcke / hoe wepnigh die van nooden zijn / het oude ghebruyck en maniere uyt-wijst / als welcken de selfde onbekent zijn.

IV. Maer daer is meerder swarigheydt ghelegen in de vraghe van de Gesanten niet te schenden noch belepdighen / die oock verschepdentlijck van den vermaerden verstanden onses tijdts verhandelt is. (1.) Derhalven wy handelen moeten van de Persoonen der Gesanten / dan van hare gheselschap / ende goederen. Van de Persoonen hebben andere dit ghevoelen; dat na het recht der Volckeren alleen onrechtvaerdigh gheweldt van der Ghesanten lichamen afgheweert werdt: want sy houden het daer voor / dat men de privilegien nae het ghemepne recht moet uyt-legghen. Andere mepnen / dat men een Ghesant niet en mach om allerhande oorsake ghewelt aen doen / maer als dan eerst / by aldien het recht der Volcken by hem gheschendet en overtreden zy / het welcke wijdt genoegh sich uytstrecht: want het recht der nature is in het recht der Volckeren begrepen: soo dat dan een Ghesant om alle misdaden van ghestraft werden / uytgenomen alleen die uyt het bloote Burgerlijcke recht ontstaen. Andere binden sulcks in tot die dinghen / welcke begaen werden teghen den staet der Republijcque / oft teghens de waerdighept des genen / aen welcken de Ghesant ghesonden is / ghestthieden: en ontbreken geen die't selfde gebaerlijck achten / en dat men de klachten behoort over te senden aen den ghenen die hem ghesonden heeft / en den Ghesant tot des selfdinghen goedtdunchen en oordeel te stellen. Daer zijnder oock die mepnen / dat men behoort raedt te nemen by Coninghen en Volcken / die daer by geen interest en hebben: 't welck wel een stuck van voorsichtighept kan zijn / maer niet van recht. De redenen die yder voor sijn mepninghe by brenght / en beslupten niet seekers noch ghewisses: om dat dit recht niet / ghelijck als het recht der nature / uyt vaste redenen seeckerlijck voort komt / maer sijn mate en wijse bekomt uyt den wille der Volckeren. Nu soo

soo hebben de Volckeren konnen de Ghesanten / oft gantschelijck verseekeren / oft met sekere exceptien en uytsonderinghen: want aen d'een zijde staet de nuttighheydt en het voordeel van straffen tegens grobe en swarre mishandelinghen: aen de andere zijde de nuttighheydt van Ghesantschappen / welcker ghereedtheydt en gherijf om die te senden / door soo grooten securiteyt en verseeckeringhe als immers mogheliick is / alderbest bevordert werdt. Soo moet men dan besien / hoe verre dat de Volckeren over-een-ghestemt hebben: het welcke uyt Exempelen alleen niet en kan bewesen werden: want daer zijnder veele genoegh aen weder-zijden. Derhalven moet men sijn toe-vlucht nemen / soo tot het oordeel en goedt-duncken der Wijsen en Verstandigen / als tot de gissingen en naeramingen. Ick hebbe twee merck-teyckenen die seer klaer en heerlijck zijn / het een by Livius, het andere by Salustius. Dat van Livius, is van de Ghesanten van Tarquinius, de welcke binnen Romen verraedt gestieht hadden: Al-hoe-wel sy schenen bedreven te hebben, dat sy mochten voor Vyanden gehouden werden, soo heeft nochtans het recht der Volckeren sijn kracht behouden. Daer wy sien / dat oock het recht der Volckeren werdt uyt-ghestrecht tot die gene / welcke vyandelijcke feyten begaen. Salustij seggben raeckt eyghentlijck niet de Ghesanten selfs / maer de gene / die in haer ghesellschap zijn / van welcke wy terstont hier nae sullen spreken: maer men kan met recht besluyten van een meerder / dat is / 't geen min gheloofliick is / tot een minder / dat is / 't geen meer gheloofliick is. De selfdighe seydt aldus: Bomilcar, de mede-ghesel van den ghenen, die tot Romen op publijcq gheleyde ghekomen was, werdt aengeklaeght, meer nae billijckheydt en bescheydentheyt, als nae het recht der Volckeren. Goet en billijck / dat is / het bloote recht der nature laet toe / dat de straffe werde ghedaen ter plaetse / daer de Misdader gevonden werdt: maer het recht der Volckeren bedinghet daer uyt de Ghesanten / en de ghene die desen ghelijck zijn / die op publijcque gheleyde komen. Derhalven is het teghens het recht der Volcken / dat de Gesanten te rechte gestelt werden / door het welcke veele dinghen verboden werden / die het recht der natuere toe-laet. De nae-raminghe is mede op dese zijde. Want het is der waerdigheydt meer gelijck / dat de Privilegien alsoo moeten verstaen werden / dat se yet wat gheven boven het ghemeene recht. Indien de Ghesanten maer alleen van onrechtvaerdigh geweldt by waren / soo en soude daer in niet groots / noch bysonders zijn. Doet daer by / dat het voordeel / 't welck de verseeckertheydt der Ghesanten gheeft / overtreft het voordeel / 't welck uyt de straffe volght. Want straffe kan bekomen werden door den ghenen / die de Ghesante ghesonden heeft / soo die wille; en soo hy niet en wille / kan van hem met Oorloghe gevordert werden / als een toestaender van de misdaedt. Eenighe werpen hier teghens / dat het beter is / dat een ghestraft werde / dan datter veele in Oorloghe in-ghewickelt werden. Maer indien de ghene / welcke de Ghesant ghesonden heeft / sijne daedt goedt kent / soo en sal des Ghesants straffe ons van Oorloghe niet bevrijden. Maer aen de andere zijde / werdt het welbaren

Bello Jugurt.

en de behoudenisse der Ghesanten in groote onseeckerheyt gestelt/ indien sy aen anderen / als die haer ghesonden hebben / rekenschap moeten geven van hare handelinghen. Want aenghesien meesten tijdt de raedtslaghen en voornemens der ghener / die de Ghesanten senden / verschillende / en dickwils weder-strijdigh zijn / van 't voornemen der ghener diese ontfanghen / kan het qualijck missen / datter niet yets op den Gesante soude konnen gheseydt werden / dat een schijn van misdaedt bekome. Ende al-hoe-wel sommighe dingen soo openbaer zijn / datter geen twijffel aen en is / soo is doch genoeghsaem tot de billijckheyt en nuttigheydt van de alghemeyne Wet / het alghemeyne ghevaer. Derhalven ick het gantschelijck daer voor houde / dat der Volckeren goedt-duncken zy gheweest / dat de ghemeyne wijse en maniere / welcke een yeghelijck die in eens anders ghebiedt ghevonden werdt / dat selfde gebiedt onderwerpt / de Ghesanten daer van soude uytsonderen en bevrijden / als de welcke / ghelijck by eenighe maniere van nae-bootsinghe / ghehouden werden voor de Persoonen die haer af-ghesonden hebben / (Hy hadde des Raedts aenghesichte mede ghebracht, de authoriteyt en aensienelijckheyt van de Republijcque, seyt M. Tullius van seecker Ghesant) dat sy alsoo oock met ghelijcke nae-bootsinghe souden / als buyten het ghebiedt en landtstreecke / gestelt werden: daerom sy dan oock aen het gemeen Burgerlijcke recht des Volcks / onder het welcke sy verkeeren / niet verbonden zijn. Derhalven / indien het sulck een misdaedt is / die schijnt te konnen veracht werden / sal men / oft moeten oversien / oft de Ghesant gebieden uyt de Grensen oft Landt-palen te vertrecken / 't welck Polybius verhaelt aen dien geschiedt te zijn / de welcke tot Romen den Gijselaers oorsaecke ghegheven hadde om te ontvluchten. [Sulcks heeft Stephanus, de Coningh van Polen ghedaen aen de Moscoviters, Thuanus, *lib. 73.* in't Jaer 1581. Elizabeth, aen de Schotten en Spangiaerden: beydes vindt men by Camdenus, op 't Jaer 1581. en 1584.] Daer uyt men in't voorby gaen kan verstaen / dat op anderen tijden de Ghesante van Tarenten / die de selfde misdaedt begaen hadde / met roeden ghegeesselt is / dat de Tarentinen overwonnen zijnde / hadden aenghevanghen onder de Romeynen te staen. [Soo heeft Carolus de vijfde, den Ghesant van den Hertogh van Milanen / als sijn Onderdaen zijnde / bevolen / dat hy van sijn Hof niet vertrecken en soude. Guicciardin, ter plaetse nu aenghewesen.] Indien de misdaedt swaerder zy / en tot ghemeyn ongheluck streckende / sal men de Ghesant moeten senden tot den genen / van welcken hy gesonden is / met versoeck / dat hy hem straffe / oft over geve / gelijck wy lesen dat de Galli versocht hebben / dat de Fabij haer mochten over-ghelevert werden. (2.) Maer het ghene wy te vooren ettelijcke malen gheseydt hebben / dat alle Menschelijcke Rechten alsoo gestelt zijn / datse in den hooghsten noodt niet en verbinden / dat moet oock gelden in dit ghebodt / van de heyligheydt der Ghesanten. Maer die top van hooghste noodt en bestaet niet in 't aen-doen van straffe / welcke hier nae blijcken sal / dat oock in andere ghevallen door het recht der Volcke-

Philipp. 8.

ren

een weeh genomen wert / als wy sullen spreken van de werckingen van den solemnelen oorlog: veel minder in de plaetse/ tijt/en wijse van straffe te oeffenen: maer in het voor-komen van een groot quaedt/ insonderheydt voor het publijcq. Daerom om het dreygende gevaer te ontgaen/ indien daer gheen ander bequaem middel is / soo mogen de Ghesanten aenghehouden / ende ondervraeght werden. Alsoo hebben de Romeynsche Burghermeesters de Ghesanten van Tarquinius aenghetast / [Pelopidas is van Alexander Pheræus ghevanghen ghestelt / om dat hy Gesant zijnde / de Thessaliers tot vryheyt hadde op-gherupet. Plutarchus, en de latijnsche Schrijver van 't leven van Pelopidas.] wel op de Vrieden acht nemende / seydt Livius, op dat die niet souden vermisset werden. [Siet Serranus in Hendrick de vierde.] Indien de Ghesante met gheweldt van wapenen yets voorneemt / soo mach hy doodt-gheslaghen werden / niet by wijse van straffe/ maer by wijse van natuurlijcke beschermtinge. Soo hebben de Gallen moghen doodt-slaen de Fabios, welcke Livius noemt schenders van het Menschelijcke Recht. Derhalven by Euripides in de Tragedie Heraclides, heeft Demophon, den Herault van Eurystheus gesonden / als hy met gheweldt/ die om ghenade baden/ werch nemen wilde / met gheweldt weder-staen / en als die seyde:

Derft ghy wel een Herault aen u ghesonden, slaen?

Antwoordt hy daer op den selfden:

Ten zy d' Herault sijns vuysts ghewelt doe stille staen.

Deses Heraults naem was Copreus, en om dat hy met gewelt wilde te werck gaen / is hy van het volck van Athenen doodt-gheslaghen/ soo Philostratus vertelt in 't leven van Herodes. (3.) Met een niet seer onghelijcke onderscheydinghe beantwoort Cicero die vraege / oft een Sone moghe aenklaghen sijn Vader / die een Verrader van 't Vaderlandt is: want hy wil dat hy schuldigh zy sulcks te doen / om het aenstaende ghevaer af te keeren / maer niet tot straffe van 't sept / nae dat het perijckel voor-by en ontgaen is. De Offic. 3.

[Vermeerderinghen. (1.) Menander Protector van Keyser Julianus II. Hy heeft de Ghesanten der Avarenen teghens het recht der Volckeren in de boeyen ghesiaghen. Siet Era. Corthmannus, *responso 32. n. 4. & sequent. volum 5.*

(2.) Dion in de Extracten der Ghesantschappen: Als eenighe jonghe ghesellen als Ghesanten tot Romen van Carthago ghekomen waren, ende aldaer wat smadelijck en schimpelijck ghehandelt hadden, zijn sy nae Carthago ghesonden, en den Carthaginienseren over-gelevert, doch die en hebben haer gheen leedt aenghedaen, maer hebbense vry laten gaen.

(3.) Soo moet men het duyden / dat Theodahatus Gothus den Ghesanten van Iustinianus, sept by Procopius, *1. Gotthicor.* De naem van Gesanten is by den Menschen heyligh, en vol van eeren. Maer dit recht behouden de

de Ghesanten somwijlen haer selven, als sy door hare gheschicktheyt en zedigheydt de waerdigheydt van het Ghesantschap beschermen en voorstaen. Want de Menschen houden het daer voor, dat haer selfs gheoorloft is oock een Ghesant doodt te slaen, indien hy teghens den Prince, aen welcken hy ghesonden is, smaetheyt ghebruyckt, oft eens anders Houwelijck schendet. Maer de Ghesanten / als sy hadden bewesen / dat sy seer wijdt en verre waren van alle bedencken van overspel / als welckers upt-gaen selfs niet sonder wachte en was / voeghen voorsichtelijck daer by: Indien een Ghesant gheseyt en voor-ghedraghen heeft, het gheen dat hy van sijn Prince ghehoort heeft, die hem gesonden heeft, indien de selfde dingen niet dienstelijck en zijn, soo en moet hy daer van de schuldt niet draghen, maer de ghene die hem ghesonden heeft, alsoo hem niet anders bevolen is, als den aenbevolen dienst te verrichten. Siet oock Camdenus op de nu aenghewesen plaetse des Jaers 1571.]

V. Maer dese Wet / die ick ghesept hebbe / dat men den Ghesanten geen gheweldt noch overlast sal aen-doen / moet men verstaen dat den genen verbindt / aen welcken het Gesantschap gesonden is / en dan noch eerst / indien hy 't selfde toe-ghelaten en te komen / vergunt heeft / gheljck als ofter van die tijdt aen stil-swijgens een verdragh ware gemaeckt. Doch soo kan wel / en pleeght oock wel eenighen aenghekondighet te werden / dat sy gheen Ghesanten sullen senden / oft datse anders voor Vyanden sullen ghehouden werden: gheljck de Romeynen dien van Etolien aengheseyt hebben: en de Romeynen hebben den Vejenters aengheseyt / dat sy haer upt de Stadt maken souden / oft het soude haer vergaen als het Lars Tolumnius ghemaeckt hadde: en den Romeynen is van den Samnters aengheseyt / indien sy eenighe vergaderinge in Samnio souden besoecken / dat sy ongeschendt daer niet van daen komen souden. Soo en gaet dan dese Wet niet aen / den ghenen / voor welckers Landen de Ghesanten sonder verkregen verlof passeren en voor-repsen; want soo sy tot der selfder Vyanden repsen / oft van hare Vyanden komen / oft anderssins yet vyandtlijcks by der handt nemen / moghen sy oock doodt-gheslagen werden / 't welck die van Athenen gedaen hebben aen de Gesanten / tusschen de Persen en Lacedemoniers. (1.) De Illyriers den Ghesanten tusschen Essesien en Romeynen: veel meer datse moghen ghevanghen werden / 't welck Xenophon over eenighen gheordineert heeft. Alexander teghens de ghene / die van Theben en Lacedemonien aen Darius ghesonden waren / de Romeynen teghens de Ghesanten van Philippus aen Annibal, [Siet Appianus, *in excerptis legationum n. 19.*] en de Latinen tegens de Ghesanten der Volscen. Indien der sulcks niet onder en schuylt / en dat de Ghesanten mishandelt werden / sal men het daer voor houden / dat wel niet dat recht der Volckeren / waer van wy spreken / (2.) maer dat de vriendtschap en waerdigheyt / 't sy van den genen diese upt-sendt / oft tot den welcken sy ghesonden werden / daer voor gheschendet en verkortet werdt. Alsoo seydt Iustinus van Philippus, den jongeren Coningh van Macedonien: Hy sendet daer nae een Gesant met brieven aen Annibal, om

Liv. lib 27. Idem lib. 4. Lib. 10.

Thucyd. l. 2. Appian. de bello Illyr. Lib. 6. de expedit. Cyri. Ar. lib. 2. Liv. lib. 23.

Lib. 29.

om verbondt met hem te maecken, die ghevanghen, en aen den Raedt (tot Romen) ghebracht zijnde, vry en los gelaten is sonder mishandelinge, niet ter eeren van den Coningh, maer op dat hy noch in twijffel staende, gheen onghetwijffelde vyandt werden soude.

[Vermeerderingen. (1.) De Sicilianen, Bondtgenooten van de Athenienſers / hebben de Ghesanten van Syracusen, die aen de andere Steden ghesonden waren / ghevanghen ghenomen / Thucydides, *lib.* 7. Soo hebben ook de Argiven, de Gesanten van een kleyne factie binnen Athenen ghesonden / ghevanghen / en tot Argos ghebracht / de selfde Thucydides, *lib.* 7. De Epiroten hebben de Gesanten der Etoliers, aen de Romeynen op-ghevanghen / en hebben haer rantsoen af-ghedzongen / welcher een deel der Romeynen verlost is. Polybius in de Extracten der Gesantschappen / Num. 27. Van der Francoisen Ghesanten aen den Turck / welcke de Spangiaerden op de Po ghevanghen en doodt ghesaghen hebben / kan men de oordeelen sien by Paruta, *lib.* 11. Bezari, *lib.* 21. Van de Ghesanten der Vlaemsche Steden aen den Coningh van Vranckrijck / van Maximiliaen ghevanghen / Crantzius, *Saxonicor.* 12. 33. De sachtmoedigheyt van Belizarius werdt ghepresen / dat hy Gelimers Ghesanten in Spangien ghesonden / en van Spangien wederom tot Carthago gekomen zijnde / welcke nu den Romeynen toe-ghevallen was / ghespaert / en haer gheen leedt ghedaen heeft / Procopius *Vandalicorum* 1.

(2.) Het ware wat anders / indien yemandt buyten sijne grensen eens anders Gesanten lagen leyde / want daer door soude het recht der Volckeren geschendet werden. En sulcks is begrepen in de Oratie der Thessaliers, aen Philippus by Livius.]

VI. Maer een Ghesantschap / welck toe-gelaten is / en verlof heeft om te komen / heeft het recht der Volckeren tot sijn beschermínghe / selfs ook onder den Vyanden / hoe veel te meer onder den genen die quade vrienden mochten zijn. [Donatus *ad Eunuchum Terent.* op de woorden / *convenire & colloqui*, het moet soo uyt-gesproken werden / als oft hy seyde: Ghy Krijghs-man, laet het door u gheoorloft zijn, 't gheen selfs onder den vyanden, en in den Oorlogh gheoorloft is.] Diodorus Siculus seydt: Dat de Heraulten in den Oorlogh vrede hebben. De Lacedemoniers / welcke de Heraulten der Persen doodt-ghesaghen hadden / werden gheseydt daer door aller Menschen Rechten verwarret te hebben. Pomponius seydt: Indien yemandt een Ghesante van den Vyandt slaet, dat sulcks ghehouden werdt tegens het recht der Volcken ghedaen te zijn, om dat de Ghesanten voor heyligh gehouden werden. En Tacitus noemt dit Recht / daer wy van spreken / der Vyanden recht, en 't heylighdom der Ghesantschappen, en recht der Volckeren. Cicero 1. Varrina: Moeten niet de Gesanten onder den Vyanden veylighen onbeschadight zijn? Seneca, van den toorn: Hy heeft de Ghesantschappen gheschendet, breeckende het recht der volcken. Livius in de Historie van de Ghesanten / die van de Fidenaten doodt gesagen waren / noemt dien doodt-slagh een verbreechinghe van 't recht der Volckeren / een schelm-stuck / een grouweliyck stuck / een godtlooſe doodtslagh. En op een ander

Hero. Polym.

L. ult. D. de legatis.

Annal. 1.

Lib. 3. *cap.*

Lib. 4.

Lib. 24. Lib. 4. plaetse: Vermidts de Ghesanten in ghevaer ghebracht waren, waren selfs de Wetten der Oorloghe langer niet by kracht gebleven. Curtius: Hy heeft Heraulten ghesonden, die haer tot vrede beweghen souden, welcke de Tyriers teghens het recht der volcken doodt-gheslaghen, en in de Zee geworpen hebben. En dat met recht: want oock in den Oorlogh gheschieden veele dinghen / die sonder Ghesanten niet konnen verhandelt werden: en selfs is naulijcks mogheliick dat anders vrede ghemaeckt werde.

VII. Men pleeght oock dit te vraghen / oft nae 't recht van gheliicke vergeldinghe / een Gesant moghe doodt-gheslaghen / oft qualijck gehandelt werden / die ghesonden is van eenen / die diergheliicke aen anderen ghedaen heeft. Ende vindt men in de Historien van sulcke vraeghe oock veele Exempelen; maer doch soo vertellen de Historien / niet alleen die dingen / welcke rechtvaerdelijck / maer oock die onrechtvaerdighlijck in tooren en overmoet bedreven zijn. Het recht der volckeren tracht te bewaren en versorghen / niet alleen de achtbaerheydt van den ghenen / die de Ghesant upt sendet / maer oock de verseheringhe en veyligheydt des ghenen / die upt-ghesonden werdt / daerom met den selfden oock al stil-swijghende contract ghemaeckt werdt. Daerom soo werdt desen onrecht en ongheliick aenghedaen / al ist dat den ghenen / die hem ghesonden heeft / gheen onrecht en gheschiedt. Derhalven heeft Scipio, niet alleen grootmoedelijck / maer oock conforme het recht der Volcken ghedaen / als hy / wanneer de Roomsche Ghesanten van die van Carthago qualijck ghetracteert en mishandelt waren / en dat de Ghesanten der Carthaginienseren voor hem ghevraeght zijnde / ghevraeght werde wat men met haer doen soude / gaf tot antwoordt / niet van allen sulcks / als van den Carthaginienseren gedaen was. (1.) Livius voeght daer by / dat hy gheseyt heeft / dat hy niets doen soude teghens de waerdigheydt van de ordinantien des Roomschen Volcks. Valerius Maximus schrijft den Roomschen Burghermeesteren in een gheliicke / doch ouder sake / dese woorden toe: Van die vreese, ô Hanno, bevrijdt u de ghetrouwigheyt van onse Stadt: want sy hadden doen oock Cornelius Asina, teghens het recht van Ghesantschap in de boeyen ghesmeten / en gevangen genomen.

Appian. de bell. Pun.

Lib. 30.

Lib. 6. cap. 7.

[Vermeerderingh. (1.) Diodorus Siculus *in excerptis Peirescianis*: Scipio heeft ghesepdt: Dat men niet doen moeste, 't gheen sy in die van Carthago bestraften: En de Romeynen selfs / nae dat sy nu het sept der Carthaginienseren bevonden hadden / soo hebben sy de Ghesanten laten gaen: Siet Appianus. Constantius heeft Tatianus laten gaen / die van Magnentius aen hem gesonden was / al-hoe-wel Magnentius vast hielt den Philippus, die aen hem van Constantius gesonden was / Zosimus, *l. 2.* Siet oock de Historien by Cromerus, in de Boecken 19 en 21. En Paruta, vande Venetiaensche Gesanten op de repse in Vranckrijck aengehouden / *lib. 7.*]

VIII. Oock soo hebben de Mede-ghesellen en de bagagie der Ghesanten / hare heyligheyt en veyligheyt op haer wijse: daerom stont in het oude Formulier der Heraulten: Coningh, maeckt ghy my tot een Coninghlijcke Bode des Roomschen volcks de Quiriten? mijn bagagie, en mijn gesellschap? Ende

Ende *Lege Iulia de vi publica*, werdt ghestatueert / dat schuldigh en gehouden zijn / niet alleen die den Ghesanten selfs / maer oock die haer geselschap eenigh onrecht oft leedt aen doen. Maer dese dingen zijn heyligh en heyligh by toe-ghevinge / en derhalven soo verre als het den Ghesante goet vindet. [Siet de Vrieben van Fraxinus Canæus, Pag. 75. en 279.] Derhalven / indien sijne geselschap met swaerlijcks misdaen heeft / kan men versoecken / dat hy die over-gheve om ghestraft te werden: want met gewelt en mach mense niet weck halen: [Siet Serranus, in 't leven van Henrick de vierde.] 't welck als de Achæen hadden ghedaen tegens sommige Lacedemoniers / die met de Roomsche Gesanten waren / schreeuden de Romeynen / dat het recht der Volckeren geschendet wierdt: daer toe mede dient het voordeel van Salustius, in de sake van Bomilcar, 't welck wy hier voozen hebben ghebruyckt. Doch indiense de Ghesant niet en wil over-gheven / sal men op de selve wijse moeten handelen / als wy te voozen van den Ghesant hebben geseyt. Maer oft de Gesante selfs Jurisdictie en macht van recht te doen / over sijn Familie en Ghesel schap hebbe / en oft hy recht van vry gelevde hebbe in sijn huys / voor elck een die sijn toe-vlucht daer toe neemt / sulcks hangt aen de toe-latinge en 't consent van den ghenen / by welcken hy te doen heeft / en daer hy aen gesonden is: want dat en is in het recht der Volcken niet. [In desen deele pleeght ghemeenelijck onderscheydt tusschen de misdaden ghemaeckt te werden: siet Paruta, *lib. 10.* daer de Coningh van Vranckrijck over sulcks verstoort zijnde / werdt te vreden gestelt. Siet den selfden / *lib. 11.*]

IX. Het is der waerheydt best gheliick / dat de roerlijcke goederen van een Ghesant / en 't gheen voozts als een toe-behoorte van de persoon gherekent werdt / niet konnen ter oorsaecke van pandt / oft tot betalinge van schulden genomen werden / nochte door oydere van de Rechteren / nochte oock / 't welck sommighe meynen / door Coninghlijcke handt. Want de Ghesant moet vry zijn van allen bedwangh / soo die aengaet die dinghen / welcke hem noodigh zijn / als die sijn Persoon betreft / op dat hy volkomen heyligheydt en verseckertheyt hebbe. Indien hy dan eenige schulden ghemaeckt heeft / en / gheliick het wel gebeurt / geen vaste goederen daer en heeft / sal men hem vriendelijck moeten aensprecken / en soo hy weygert / den genen die hem upt gesonden heeft / alsoo dat ten uyttersten komende / teghens hem gebruyckt werden de middelen / die men te werck stelt tegens schuldenaers / die buyten 't gebiedt woonachtigh zijn.

X. Ende staet hier niet te vreesen / soo sommighe meynen / dat / indien sulcks recht zy / daer niemandt sal ghevonden werden / die met den Ghesant soude willen handelen / oft te doen hebben: want daer niet en ontbreken luyden / die den Coninghen voorghen / welcke niet konnen ghedwonghen werden / en Nicolaus Damascenus wijst aen / dat by sommige Volcken een maniere geweest is / dat men op Contracten / die op gelooffe gheschiedt waren / geen recht en dede / niet meer / namelijck / als teghens ondanckbaren / sulcks dat de Menschen ghedwonghen waren / oft gheliick het Contract te voldoen / oft met het bloote woort en trou-

L. lege Iulia D. ad l. Iul. de vi publ.

Paus. l. 7.

we des Schuldenaers te vreden te zijn. Ende wenschet Seneca om soodanighe toestandt der saecken: [Van de Weldaden / *lib. 3. cap. 15.*] Och! oft men dat de Menschen konde wijs maecken, dat sy het toe-vertroude en uyt-gheborghde gelt alleen van de vry-willighe ontfinghen: Och! dat geen belofte oft toe-segginge langer den Kooper aen den Verkooper en verbonde: noch dat de beschreven handelinghen en contracten niet langher met op-gedruckte zeghelen bewaert en wierden. Dat liever de trouwe die bewaerde, ende een ghemoedt dat de billijckheydt in waerden houdt. Appianus seydt mede dat den Persen mishaeght heeft / Gelt te borghe te nemen, als een saecke, welcke bedrogh en loghenen onderworpen was. Ælianus verhaelt het selfde van de Indianen: daer mede Strabo over-een-stemt in dese woorden: Daer en zijn gheen oordeelen, noch gherechts-pleginghen, anders als van doodtslagh, en onrecht oft overlast, om dat het in des Menschen macht niet is, daer in niet te vervallen: maer de contracten en handelingen zijn in eens yders macht; derhalven men het verdraghen moet, indien yemandt sijn woordt niet en houdt; en moet men te vooren toe-sien, wien dat een yder ghelooft, en borghet, maer dat men niet en behoort de Stadt met twisten en proceſſen te vervullen. Charondas heeft mede geordineert / dat men hem geen rechtelijck aenspraeck vergunnen soude / die den prijs gheborghet en vertrout hadde: 't welck ooch Plato sich heeft laten behallen. [*8. de legib.*] Aristoteles heeft mede aenghewesen: Dat by sommighen over dese saecken gheen rechts-pleginghen voor-vallen, want sy houden het daer voor, dat de Menschen behooren te vreden te zijn met die trouwe, daer op sy haer verlaten hebben. En op een ander plaetse: Daer zijn plaetsen daer de Wetten verbieden recht te doen, over het geen dat uyt-geborght is, als oft men maer in 't particulier moest af-handelen met den genen, daer mede yemandt verdraghen, en eenighe handel ghesloten heeft, en op wiens trouwe en gheloove hy hem verlaten en gheborght heeft. De dinghen / welcke teghens de meyninghe voort-ghebracht werden uyt het Roomsche Recht / en gaen dese onse Ghesanten niet aen / maer treffen de Ghesanten van Provincien en Steden.

Civill. 1.

Lib. 4.

Lib. 15.

Stob. de leg.

Moral. Nico. lib. 8. cap. 15.

Moral. 9. c. 1.

XI. De Heydensche Historien zijn vol van Oorloghen die ghevoert zijn / om dat de Gesanten mishandelt waren. (1.) Men vindt ooch in de Heylighe Schrifture vermaen van den Oorlogh / welcke David te dien voorsaecke ghevoert heeft teghens de Ammoniten. [Siet Chrysosthomus aen Stagirius, *lib. 3.*] En Cicero houdt / datter gheen rechtvaerdigher oorsake zy van Oorloghe teghens Mithridates, als dese.

2. Sam. 10.

[Vermeerderingh. (1.) De Romeynen hebben om dese oorsaecke de Oorloghe aenghenomen teghens de Senones, Appianus in de Extracten der Ghesantschappen 4 en 10. tegens den Illyriers en Luguren, Polybius, Extracten der Legaten 125 en 134. teghens de Isiten, Dion, Extract der Ghesanten 2. teghens de Corinthiers / Livius, *lib. 51.* teghens de Tarentinen Dionysius Halicarnassensis, Extract der Ghesantschappen 4. de Exempelen der Francken en Duytschen vindt men by Aimoinus, *lib. 3. cap. 65. en 88.* en Withekindus, *lib. 2.*]

Het

Het neghenthiende Capittel.

Van 't recht der Begraeffenisse.

I. Dat uyt het selfde recht der Volcken voortkomt, het recht van de dooden te begraven.
II. Waer uyt dat het ghesproten zy.
III. Dat men het oock den Vyanden schuldigh is.
IV. Oft men het oock den boosdoenders, die groflijck misdaen hebben, schuldigh zy?
V. Oft oock den genen die haer selven dooden.
VI. Wat men noch meer uyt het recht der Volcken schuldigh zy?

NA het recht der volckeren/ 'twelck uyt den wille sijn oorspronck heeft/ is men oock schuldigh de doode lichamen te begraven. Dion Chrysosthomus onder de manieren/ welcke hy stelt tegens het beschreven recht/ verhaelt nae de Rechten der Ghesanten: Dat men niet en belette, dat de Dooden niet souden begraven werden. En Seneca de Vader/ stelt onder de Rechten die niet beschreven/ maer sekerder zijn dan alle beschreven Rechten/ de aerde te vergunnen den dooden Lichamen. De Hebreen Philo en Josephus, noemen dat een recht: ghelijck wy te vooren aenghewesen hebben/ dat onder den naem van nature/ pleghen begrepen te werden die ghemeyne manieren/ die met de natuurlijcke reden over-een-komen. By Ælianus staet: Aengesien selfs de ghemeyne nature ghebiedt de Dooden te begraven. De selfde op een ander plaetse: De Aerde ende de Begraeffenisse is men in 't ghemeen den Menschen schuldigh. Euripides Supplicibus noemtse Wetten der Menschen. [Eusebius, Wetten der nature, *Histor. lib. 8. cap. 19.*] Aristides, een ghemeyne Wet: Lucanus, der Menschen gebruyck, Wetten der Aerden, en verbonden der Werelt, Papinius, handelinghe van het menschelijcke avontuur oft gelegentheydt/ seyt Tacitus: de Orator Lysias, de gemeene hope. Die de begraeffenisse belet/ seyt Claudianus, dat den Mensche uyt-treckt en menschelijckheydt vergheet: En de Keyser Leo, dat hy de nature schande aen doet. Isidorus Pelusiota, dat hy de betamelijckheydt beschimpt/ en versmaetheyt aen doet. Ende dewijl de Oude dese Rechten/ als allen ghe-schickten wel-ghemanierden Menschen gemeen zijnde/ op datse mochten te heyliger schijnen/ de Goden tot auteurs en stichters daer van stelden/ soo sien wy/ dat het recht van Gesantschappen/ als mede dit van begraeffenissen den Goden toe-geschreven werdt. Derhalven vindt men in de geseyde Tragedie *Supplices*, dat het der Goden Wet genaemt werdt; en by Sophocles, antwoort Antigone aen Creon, die verboden hadde Polynices te begraven/ aldus:

I.

Lib. 12.

Lib. 13.

Tac. Ann. 6. Bello Gild. Novel. l. 3. d. loco. Sophocles Ajace.

Iupijn noyt dit bevel, noch d'onder-aerdtsche Goden
Wt-gaven, die wel eer ons deylden veel gheboden:
Ick houd' oock dat uw' Wet niet soo veel en vermagh,
Dat sy doen wijcken soud' 't onsterffelijck ghesagh

Van 't onbeschreven recht, van boven ons ghegheven,
Daer ghy uyt sterflijck zaet ontfanghen hebt uw' leven.
Dat recht staet eeuwigh vast, wiens oorspronck onbekent
Van tijdt tot tijdt bestaet, en noyt en loopt ten endt.
Ist dan niet recht ghedaen, dat ick de vreest eens Menschen
My niet verrucken liet, maer liever nae mijn wenschen
Der Goden wil volbracht met onvertsaeght ghemoet,
En paste niet op uws verbolghen torens gloet?

Panathenaico. Isocrates, handelende van den Oorlogh van Theseus teghens Creon, spreeckt aldus: Wie en weet niet, wie en heeft niet gheleert ten minsten in de Dionysiis, uyt de Autheuren der Treur-spelen, wat ongelucken dat Adrastus, ontrent Theben, zijn over-ghekomen, als hy willende wederom in't sijne brenghen den Soon van Oedipus, doch sijn behoudt Soon, seer veele van den Argiven verloren heeft, en selfs de Hoofden en Leydts-luyden heeft ghesien doodt gheslaghen, doch hy selfs met schanden over-ghebleven zijnde, als hy gheen stille-standt van wapenen konde verkrijghen om de Dooden te begraven, is ootmoedelijck biddende tot Athenen ghekomen, welcke Stadt doen ter tijdt Theseus regeerde, en heeft hem gebeden, dat hy doch niet wilde gheringhe en kleyn achten, sulcke Mannen onbegraven te laten legghen, en dat hy niet wilde toe-laten dat die oude maniere onder de voeten ghetreden soude werden, ende het Vaderlijcke recht, 't welck alle Menschen onder malkanderen ghebruycken, niet als van de nature in-ghestelt, maer als van de Goddelijcke macht bevolen, 't welck hy (Theseus) ghehoort hebbende, terstondt een Ghesantschap naer Theben te senden, besloten heeft. De selfde bestraft terstondt daer nae de Thebaners / dat sy de ordinantien van hare Stadt boven de Goddelijcke gheboden hadden verheven: en ghedencht oock op andere plaetsen dese selfde Historie / *in Panegyrico Helenæ Encomio, Plataica oratione.* [Plutarchus seydt / dat door Verdragh / en niet door Veldt-slagh van den Thebanen verkregen sy / 't recht van de Dooden te moghen begraven / in 't leven van Theseus: maer Pausanias in Atticis seyt door Veldt-slagh.] Oock Herodotus in Calliope, Diodorus Siculus, *lib. 4. Histor.* Xenophon, *lib. 6.* der Grieckschen Historie / en Lysias in sijn Oratie / ter eeren der Begravenen; eyndelijck mede Aristides in Panathenaico; welcke seydt / dat dese Oorloghe sy aengenomen door de gemeene Menschelijcke nature. Ende siet men doorgaens / dat by den gepresen en vermaerden Schrijbenten / dese dienst aen den Dooden met heerlijcke namen der deughden vereert wert. Want sy noemen het menschelijckheydt oft heusheydt / als Cicero en Lactantius. [Welcke oock seydt: Dat het begraven der Vreemdelingen en Armen, is den laetsten en grootsten dienst en plicht van Godvruchtigheyt, *lib. 6. cap. 12.*] Valerius Maximus noemt het menschelijcke heusheydt / en sachtmoedigheydt; barmhertigheydt en Godtsdienst: Quintilianus / barmhertigheydt en menschelijcke heusheydt / Seneca; Philo, erbarminghe der ghemeyne nature; Tacitus, ghemeenschap

Cicero Orat. pro Quintio. Lactant. Institut. lib. 6. c. 11. & 22. Val. Max. lib. 5. c. 1.

schap van de menschelijcke gelegenthept en toestandt; Ulpianus, barmhertighept en Godtvruchtighepdt; Modestinus, ghedachtenisse van de menschelijcke gelegenthept; Capitolinus, goedertieren sachtsinnighept; Euripides en Lactantius, rechtvaerdighept; Prudentius, een beleeft vriendelijck werck. In teghendeel Optatus Milevitanus, teghens de Donatisten / welcke verboden de Lichamen der Catholijcken te begraven / beschuldight de selfde van goddeloosheyt. By Papinius staet:

Quint. l. 12. cap. ult. Instit. Orat. Senec. de benef. l. 5. c. 10. Ulp. l. at si quis § interdum D. de fun. act. Modestin. l. quid. in fin. de cond. inst. Capitolin. in M. Anton. Philosopho. Optat. lib. 6. Spartian. vita Caracallæ Livius l. 8. Lactan. l. 6. Papin. Thebaid. lib. 3.

Door Oorloghs gheweldt moet Creon zijn ghebracht
Tot reden, dat hy sich een Mensch te zijn betracht.

Spartianus seydt / dat de soodanighe zijn sonder eerbiedinge oft respect der Menschelijckheyt: Livius noemt het een wreedtheydt / welcke gaet boven 't gheloove van menschelijcken toorn. Homerus seydt / dat Jupiter en de Goden op Achilles vertoornt zijn ghewreest / om dat hy het lichaem van Hector leelijck mishandelt hadde. Lactantius noemt het een goddeloose wijsheydt / de meyninge der gener / welcke hielden dat de begraeffenisse der dooden onnoodigh zy: om de selfde oorsaecke werdt Eteocles van Papinius godtloos ghenaemt.

II.

Door welcke oorsaecke dese maniere eerst zy in-ghevoert / dat de Lichamen met aerde werden bedeckt / 't zy eerst ghebalsemt / als by de Egyptenaers / oft eerst verbrandt als by 't meeste deel der Griecken / oft sulcks als de selfde zijn / welcke maniere Cicero seyt / dat de oudtste ghewreest zy / en naer hem oock Plinius, [In sijn natuurlijcke Historie / lib. 7. cap. 54. daer hy oock dit seydt: Sepultus, werdt geseyt / die op d'een oft d'ander wijse wech gheset is; Humatus, die met aerde bedeckt en begraven is.] daer van en is niet eenderley ghevoelen by allen. Want Mochion meynt / dat daer toe oorsaecke ghegheven heeft de wreedtheyt der Reusen van de Menschen te eten / en dat de begraeffenis een teyrken zy van het af-schaffen der selfder ghewoonte / want hy seydt aldus:

Gen. 50. 11. Tacit. Hist. 5

Doen is een Wet ghestelt, de Dooden met der aerden
Te decken, en het lijf wel eer van grooter waerden,
Te brenghen uyt het oogh, op dat men niet meer sagh
De teyck'nen van het oud' en grouwel-maels ghelagh.

Andere meynen / dat de menschen op dese wijse van selfs de schult hebben betaelt aen de aerde / de welcke anders de nature selfs tegens wille en danck manet en in-voordert. Want dat des Menschen lichaem van der aerden ghenomen / oock wederom de aerde toe-behoort / (1.) en heeft niet alleen Godt aen Adam verklaert / maer wert voorgaens van den Grieken en Latijnschen bekent ghestaen. Cicero seydt uyt Euripides Hypsipile: De aerde moet aen d'aerd' zijn wederom ghegheven. En by Salomon lesen wy / dat het stof wederom tot aerde keere / als het ghewreest is / en de Geest

Eccle. 12. 7.

Geest wederom tot Godt heere / die hem ghegheven heeft. Euripides dit stuck verhandelende in den persoon van Theseus, seydt in sijn Treurspel der Supplicanten, aldus:

Elck dinck keert wederom tot 't geen daer 't eerst uyt sproot:
Ghedooght dan dat de aerd' bedecke met haer schoot
Het Lichaem, dat wel eer van d' aerde is ghenomen;
De Gheest ten Hemel vaert, van waer hy is ghekomen:
Het Lijf komt d' aerde toe, die 't maer te leen ons gaf,
En niet in eyghendom, dies vordert weder af
Met recht, 't geens' heeft geleent, 'twelck uyt haer eerst gesproten
En oock sijn voedtsel steets heeft uyt der aerd' ghenoten.

Lucretius seydt op gheliicke wijse van de aerde:

De aerd' die uyt haer schoot doet alle dinghen spruyten,
Is oock 't ghemeyne graf, waer in sy 't al gaet sluyten.

Cicero in 't tweede van de Wetten upt Xenophon: Het Lichaem werdt weder-ghegheven aen de aerde, ende alsoo gestelt en geleydt zijnde, werdt als met sijns Moeders deken over-deckt. Plinius heeft mede gheschreven/ dat de aerde / als wy ghebozen werden / ons ontfanght / voedt ons nae dat wy ghebozen zijn / en nae dat wy eens bootzt-gekomen zijn / draeght ons alle-tijdt / eyndelijck als wy nu van de andere nature gelijck als ontsept en af-gheset zijn / als een Moeder omhelt se ons in haren schoot / en derkt ons. Daer zijnder oock die meynen / dat hier dooz de hope der opstandinghe van den eersten Booz-ouderen haren naekomelinghen / als dooz een ghedachtenisse aenghewesen en verzegelt soude zijn. Want oock Plinius ghetuyght / *lib. 7. cap. 55.* dat Democritus gheleert heeft / dat men de Lichamen bewaren soude / om de belofteniss van dat se wederom leben souden. Doch de Chzistenen strecken dese maniere van den dooden Lichamen eerlijck te begraven / dickwils tot dese selfde hope. Prudentius:

Wat ginck men dit Logys soo schoon en treflijck bouwen?
Wat seydt ons dese steen soo kunstigh uyt-ghehouwen,
Doch anders, als dat daer het Lichaem werdt bewaert,
Niet doodt, maer soet in slaep verborghen onder d'aerdt?

Het eenboudighste is / dewijl de Menschе de andere Gedierten overtreft / en te boven gaet / dat men het schandelijck en onbetamelijck heeft gheacht / dat andere Ghedierten sijn lichaem eten / en daer van haer voedtsel nemen souden: en dat daerom de begraeffenisse bedacht en ghevonden is / om sulcks / soo veel doenlijck was / te verhoeden / en booz te komen.

komen. Quintilianus heeft gheseydt / dat door medelijden der Menschen lichamen bewaert werden voor den aenval der Voghelen / en wilde Gedierten. (2.) Cicero *1. de Inventione*; van de wilde Dieren ghequelt zijnde / heeft in sijn doodt de gemeyne eere moeten missen en ontberen. By Virgilius lesen wy: *Declam. 6.*

Uw' goede Moeder sal u niet met aerd' besprenghen,
Noch in uws Vaders graf de doode leden brenghen;
Maer sult den Voghelen, en Dieren op het velt
Tot spijse blijven, noch nae uwen doodt ghequelt.

Ende Godt dreyght by den Propheten den godtlooosen Coningen / dat sy eens Ezels begraeffenisse sullen hebben / dat de Honden hare bloet sullen lecken. Lactantius en merckt oock in de begraeffenisse niet anders aen / als hy seydt: Want wy en sullen niet lijden, dat het beeldt en de gelijckenisse Godts, den wilden Dieren en Voghelen tot een proye legghen sal. Ende Ambrosius, wiens woorden dit zijn: Ghy en kondt hem geen heerlijcker dienst noch weldaedt bewijsen, die 't u nu niet vergelden en kan, als dat ghy hem, die met u der selfder nature deelachtigh is, bevrijdt en verbiddet van de vogelen, en van de wilde Dieren. Doch al ware het dat sulck een overlast niet te vreesen en ware / soo schijnt het doch vreemt van de waerdigheydt van die nature / dat des menschen lichaem vertreden en verscheurt soude werden. Derhalven en verschilt dat niet van de Controversien van Sopater, seggende: Dat het eerlijck is de Dooden te begraven, en gelijck als van de nature selfs vergunt den Lichamen, dat sijner niet nae haren doodt schande werde aenghedaen, datse naeckt leggende, verrotten souden. Dat sulcks allen behaeght, 't zy dat het Goden, oft halve Goden gheweest zijn, die den Dooden dese eere vergunt hebben. Want, aenghesien het teghens de reden is, dat de heymelijckheden der menschelijcke nature nae de doodt voor alle mans ooghen ten toon sullen werden ghestelt, soo hebben wy die maniere van ouden tijden af ontfangen, de menschelijcke lichamen te begraven, op dat sy in den grave besloten in 't verborgen, en verre van den ooghen moghen verrotten. Daer toe dient ooch dit segghen van Gregorius Nyssenus, in den Brief aen Livius: Op dat voor de Sonne niet werde vertoont, 't gheen tot een schaemte dient van de Menschelijcke nature. (3.) Daerom werdt gheseydt / dat dese dienst niet den Menschen / dat is / de Persoon / maer der menschelijckheydt / dat is / de menschelijcke nature ghedaen en bewesen werdt. [Want de weldaedt der begravinghe is men in 't generael aen allen schuldigh, seydt Servius op 't 11 Boeck Æneidos.] Daerom Seneca en Quintilianus dit een publijcque heusheydt en beleefthevdt ghenoemt hebben; en Petronius noemtse ontleent en van elders genomen. Daer uyt dan volght / dat men die niet moet benijden oft misgunnen / noch sijn onbrienden / noch den openbaren Vyanden. Van onbrienden en particuliere Vyanden / is een schoon discours by Sophocles, van Ulysses, om Ajax te doen begraven / daer onder anderen dit staet: *Ier. 22. 19.* *Lib. 6.* *De Tob.* *De benef. lib. 3. cap. 20.* *Quint. Declam. 6.*

Hoedt, Menelae, u wel, nae soo veel wijse reden,
Dat ghy geen schimp aen doet, die 't doodt-padt heeft betreden.

Reden gheeft hier van Euripides in Antigone:

De doodt den menschen is een eyndt van alle kijven;
Wat kan men grooter leedt een doen, als hem ontlijven?

De selfde in de Supplicanten:

Indien d' Argiven oyt u deden eenigh quaet,
Sy zijn ghevelt, de doodt neemt wech de wraeck en haet.

En Virgilius:

Ick voer gheen Oorlogh met verwonnen en verslaghen.

Welcke spreucke de Schrijver aen Herennius verhalende, voeght daer bp: Want 't gheen het hooghste quaedt is, dat is haer nu over-ghekomen. Papinius:

Wy hebben krijgh ghevoert: 't is waer, maer 't droevigh ende
En doodt den toren stilde, en alle gramschap wende.

En Optatus Milevitanus wijst de selfde oorsake aen: Indien onder u noch levende strijdt geweest is, laet ten minsten eens anders doodt uwe gramschap bedwinghen, hy swijght nu, met welcken ghy te vooren ghekeven hebt.

[Vermeerderinghen. (1.) Job 10.9. Philo teghens Flaccus: De nature heeft den Mensche de aerde tot een eyghen plaetse ghegeven / en dat niet alleen den levenden / maer oock den dooden / op dat de selfde / die ons in onse eerste gheboorte ontfanghen heeft / ons oock in onsen uytganck uyt dit leven ontfanghe. Doch ghelijck daer in den Mensche gheen loflijck werck en is / waer van Godt niet eenigh teycken oft voetstap in eenige ander soorte van Ghedierten hebbe ghestelt / soo gaet het mede in dese saecke. Van de Mieren / sept Plinius, *lib. 11. cap. 30.* Sy alleen onder alle levendighe, behalven den Menschе, werden onder haer begraven. Maer de selfde sepdt van den Dolphinen, *lib. 9. cap. 8.* Sy zijn ghesien, den ghenen die nu ghestorven was, wech draghende, op dat hy van den Beesten niet soude verscheurt werden. En van de Byen sept Virgilius:

Sy draghen buyten 't huys die af-ghestorven zijn,
En weten 't droevigh Lijck te begheleyden fijn.

Daer op Servius sepdt: Als met statie van uytvaert.

(2.) Siet de Prophetie van Jeroboams naekomelingen / tot straffe van sijn sonden / 1. Reg. 14. 11. Bp Tertullianus, van de opstandinghe. Van Egistheus sept Homerus, *Odyss. 3.*

Sy

Sy hebben nae ſijn doodt 't Lijf niet bedeckt met aerden,
Dat Hondt en Voghel vry by 't doode Aes vergaerden.

Maer ſulcks verbiedt oock Ulyſſes aldaer / patroon van een voorſichtigh Man. Sophocles in Antigone, tot lof van de ſelve Antigone.

Sy wieſch haers Broeders Lijck van 't bloedt, en deed' begraven,
Op dat noch bitſen Hondt 't verſcheuren mocht, noch Raven.

Appianus in 't 1 Boeck der Burgherlijcke Oorloghen / van den genen die voor 't bevel van Marius waren doodt-gheſlaghen: Nochte het en was niemandt gheoorloft eenen van den verſlaghenen te begraven, maer de Voghelen en Honden verſcheurden ſulcke kloecke Helden. Ammianus Marcellinus, in 't begin van 't 17 Boeck / ſept van Julianus: Bekommert zijnde, dat niet de onreyne Voghelen ſouden den Lichamen der verſlaghenen eten, heeft hy ſe ſonder onderſcheydt alle doen begraven.

(3.) Op ghelijcke wijſe ſept Agathias, dat het de maniere is te decken de ſchaemte der Kinder-teelinghe. Soo blijckt uyt onſe oorſpronck en ondergangh hoe nietigh dat wy zijn. Het welcke / op dat de Hebreeuſche wijſe mochten aenwijſen / hebben ſy verboden / dat noch de ſlechtſte ghemeyne luyden / noch de hooghſte van Adel / oft in hare geboorte / oft in hare uytvaert / anders als op eenderley wijſe van ſwachtels en doecken ſouden ghewonnen werden.]

Derhalven het een ghemeen ghevoelen van allen is / dat men oock den openbaren publijcquen Vyanden de begraeffenijſſe ſchuldigh is. (1.) Appianus noemt dit een ghemeen recht in den Oorlogh. Philo, een hanteringhe der Oorloghe. Selfs oock de Vyanden en miſgunnen de begraeffenijſſe niet, ſept Tacitus. Dio Chryſoſthomus ſeydt / dat dit recht oock onderhouden werdt by den Vyanden in den Oorlogh / en voeght daer by: Al iſt dat den haer ſchoon op 't hooghſte ghekomen is. Lucanus, handelende van de ſelfde ſaecke / ſept / dat men der Menſchen wijſe en ghebruyck oock den Vyanden moet onderhouden. De ſelfde Soparer, daer wy hier voorzen van vermaenden: Wat Oorloghe heeft het Menſchelijck ghelachte van deſe laetſte eere beroofft? Wat vyandtſchap heeft de ghedachteniſſe der booſe daden ſoo wijdt uyt-ghebreydt, dat ſy derfde deſe Wet verbreecken? Dio Chryſoſthomus, daer ick terſtondt van ſeyde in reden van de Wet: Hierom en oordeelt niemandt de Doode voor vyanden, en werdt de toorn en ſmaetheydt tot hare doode Lichamen niet uyt-gheſtreckt. Ende vindt men voorgaens Exempelen hier van. [Ioſephus in de Wetten / laet oock de Doode begraven werden. Agamemnon begraeft de Trojanen / by Homerus. Antigonus begraeft Pyrrhus, by Plutarchus. Siet den ſelfden in't leven van Theſeus.] Soo heeft Hercules ſijn vyanden begraven; Alexander, de gene die hy by Iſſen overwonnen hadde; Hannibal heeft C. Flaminius, P. Æmilius, Tiberius Gracchus, Marcellus, doen doecken om te begraven:

III.

Ælianus lib. 12. var. Hiſtor. Diodor. lib. 17.

[Plutarchus in 't leven van Marcellus.] Ghy soudt ghelooven, seydt Silius Italicus: Dat een Sydonisch Overste doodt gebleven ware. Het selfde hebben de Romeynen aen Hannon bewesen; Pompejus aen Mithridates, Demetrius aen veelen/ Antonius aen den Coningh Archelaus. In den eedt der Griecken/ die in de Oorloghe teghens de Persen dienden/ was dit begrepen: Alle Bondtghenooten sal ick begraven, oock de Barbarische die door Oorloghe overwonnen zijn. En dickwils leest men in de Historien/ dat verworven is vryheydt en verlof om de Dooden wech te halen. [Siet hier nae/ *lib. 3. cap. 20. §. 43.*] By Pausanias in Atticis is een Exempel: De Atheniensers segghen, dat sy de Meden begraven hebben, om dat het recht en behoorlijck is, dat allerhande Dooden ter aerden bestellet werden. Derhalven nae de verklaringhe der oude Hebreen/ de Hooghe-Priester/ den welcken anders verboden was/ in geender hande saecke van dooden sich te vermenghen/ oft daer by te zijn/ wierdt hem nochtans geboden/ een ghevonden onbegraven Menschе te begraven. [Servius wijst het selfde oock aen upt 't Roomsche Priesterlicke recht.] Maer de Christenen hebben de begraeffenisse in sulcker waerden ghehouden/ dat sy tot dien eynde/ als mede om de Armen te onderhouden/ oft Ghevanghenen te loosen en rantsoenen/ de Baten der Kercke/ oock die gheheyligh waren/ hebben verstaen te moghen gesmolten/ oft verkocht werden. Daer zijn oock wel Exempelen ter ander zijden hier teghen/ maer die door gemeyne Sententie verdoemt zijn. By Virgilius staet: Ick bidde u, belet dese dolligheyt. [Servius verklaert dat: De gramschap der Vyanden, die noch nae de doodt woeden wilden.] By Claudianus staet:

De Bloedt-hondt heeft den Mensch gantsch woedigh af-geleyt,
En den verslaghenen een handt vol aerde ontseyt.

Lib. 5. Diodorus Siculus seydt: Het is der wilde Dieren werck Oorloghe te voeren met den Dooden, die van de selfde nature gheweest zijn.

[Vermeerderingh. (1.) Philo teghens Flaccus: Oock die in de Oorloghe doodt ghebleven zijn/ plegen de Menschen ter begraeffenisse over te gheven; die ghene/ welcker goethept en beleefthept wat meerder is/ tot hare eyghen kosten/ maer andere die haren haet oock tot de doode uytstrecken op verdragh en accoort/ op datse niet en souden missen van't gheen de maniere mede brenght en ghebiedt van de uytterste eere.]

IV. Nochtans soo sie ick datter oorsaecken zijn om te twijffelen/ oft dit recht sich oock uytstreckt tot seer grove/ en als uytsteechende over-geven quaedt-doenders. De Goddelijcke Wet den Hebreen ghegheven/ een Leer-meester gelijck van alle deught/ alsoo mede van menschelijckheyt en beschaydenheyt/ ghebiedt selfs de ghene die aen 't hout op-gehangen waren/ (het welcke boven maten schandelijck ghehouden werde/ Num. cap. 25. 4. Deut. 21. 23. 2. Sam. 21. 26.) des selfdighen daghes te begraven. Hierom seydt Iosephus, dat de Joden seer grooten sorghe draghen voor de begraeffenisse/ dat sy oock die ghene/ welckers Lichamen tot openbare

bare straffe verweſen zijn/ voor den onderganck der Sonne weck nemen/ en ter aerden beſtellen: en andere Hebreeuſche uytleggers doen daer by/ dat de eerbiedinghe aenghedaen werdt het beeldt Godts/ daer toe de Menſche gheſchapen is. Homerus in 't 3 Boeck Odyſſee, verhaelt/ dat Egyſtus, die boven het overſpel noch den Coningh doodt gheſlagen hadde/ van des Coninghs Soon Oreſtes, begraven is. Maer oock by den Romeynen/ ſept Ulpianus, dat men de Lichamen der gener/ die aen den hals gheſtraft werden met de doodt/ haren Bloedt-verwanten en Maghen niet behoort te weygheren; en Paulus de Rechts-gheleerde houdt/ dat menſe behoort te gheven een yder dieſe begeert. En de Keyſers Diocletianus en Maximinianus hebben dit beſchevdt ghegheven: Wy en verbieden niet, dat de ſchuldighe aen miſdaden nae verdienſten gheſtraft zijnde, ſullen begraven werden. [Van deſe maniere der Romeynen vermaent Philo teghens Flaccus.] Wy leſen wel in den Hiſtorien Exempelen/ van eenighe die onbegraven zijn weck gheworpen/ doch dickwilder in Burgherlijcke inlandtſche/ als in vreemde uytlandtſche Oorloghen: Ende hedenſdaeghs ſien wy oock/ dat ſommigher met de doodt-gheſtrafter lichamen/ lange in 't openbaer tot een ſchou-ſpel ghelaten werden. Maer oft die maniere oock te prijſen zy/ daer over diſputeren niet alleen de Politijcque/ maer oock de Godt-gheleerde Theologanten. In teghendeel ſoo ſien wy datſe gepreſen werden/ die geboden hebben te begraven de lichamen der ghener/ die ſulchs anderen niet toe-gelaten hadden/ gelijck Pauſanias, Coningh der Lacedemoniers/ die welcke aenghetoocht zijnde van de Egineten, dat hy het ſept der Perſen tegens Leonides met ghelijcke munte betalen/ en met diergheljcke ſept wreken ſoude/ heeft dien raedt/ als hem/ en den Griecken naem onbetamelijck zijnde/ verworpen. By Papinius ſpreeckt Theſeus Creon aldus aen:

L. 1. de Cad. punit. L. 3. ibidem.

Rochus de conſuetud. fol. 12. Abb. in C. ex parvo de ſepult. Sylv. in verbo ſepultura. quæſt. 13.

Gaet heen, ſtaet uyt u ſtraf, doch ſeecker van 't begraven.

Alſoo hebben oock de Phariſeen den Coningh Alexander Iannæus begraven/ hoewel hy de dooden ſijns Volcks veel verſmaedthepts hadde aenghedaen. Doch/ indien Godt ſomtijdts eenighe gheſtraft heeft met het derven van begraeffeniſſe/ dat heeft hy nae ſijn recht/ als zijnde boven de Wet gheſtelt/ gedaen: en dat David het hooft van Goliath bewaert heeft tot een toon en ſchou-ſpel/ dat is gheſchiedt teghens een verachter Godts van vreemden Volcke/ en onder die Wet/ welcke den naem van naeſten alleen tot den Hebreen uyt-ſtrechte.

Joſeph. antic. lib. 13. c. 13. & Caria.

V.

Een dinck nochtans is waerdigh om aengemerckt te werden/ dat deſe reghel van het begraven der Dooden/ ſelfs by den Hebreen heeft uytgheſloten die ghene/ welcke haer ſelven ghedoodt/ en omgebracht hadden/ 't welck Ioſephus ons leert. En dat en is niet wonder/ aenghezien teghens de ſoodanighe geen ander ſtraffe kan in 't werck geſtelt werden/ dewijl ſy de doodt voor gheen ſtraffe en rekenen. Soo zijn de Maeghden en jonghe Dochteren der Mileſiers af-gheſchrickt/ dat ſy haer ſelfs niet ombrachten; als mede het gemeen Volck eertijdts tot Romen/ al-hoe-

Lib. 3. de bello. Judaic. cap. 25. Hegeſip. l. 2. cap. 17.

Gell. lib. 15. cap. 10. wel Plinius dat miſpʒijſt. (1.) Soo heeft Ptolomæus doen op-hangen het
Plutarch de Mul. vitt. lichaem van Cleomenes, die hem ſelven omghebʒacht hadde. Ende ſept
Plin. lib. 36. cap. 15. Ariſtoteles, dat het vaſt dooʒgaens een ghebʒuyck is / dat men eenighe
Nic. 5. 15. ſmaedtheydt aen doe den ghenen / die haer ſelven het leven benemen /
Orat. 64. (2.) welcke waaʒden Andronicus Rhodius verklarende / ſept / dat men ver-
boodt hare lichamen te begraven: het welcke Dion Chryſoſth. onder an-
dere oʒdinantien van Demonaſſa, Coninginne van Cypʒen pʒijſet. Ende
ſtrijt niet tegens deſe manier / dat Homerus, Æſchylus, Sophocles, Moſcheo,
en andere vermanen / dat de doode geen gevoelen en hebben / en derhalven
dooʒ geen ſchade / noch ſchaemte beweegt werden / noch ergens weſen van
en hebben. Want het is ghenoegh / dat het van den lebendighen gheeʒeſt
werde / 't gheen den Dooden werdt aen-ghedaen / op dat ſy dooʒ ſulcks
Vide Stob. tit. 126. & Soph. Ajace. van ſonde af-gheſchʒeckt werden. Derhalven de mepninghe der Plato-
niſten verre de beſte is / welcke tegens de Stoicinen, en anderen / ſoo daer
eenighe waren / die dʒeven / dat om de ſlavernije en dienſtbaerheydt / en
ſieckten te ontvlieden / oock hope van eere en roem te bekomen / rechte
baerdighe oʒſaken waren / om ſich ſelven willens te dooden / dat men
de Ziele moeſt behouden in de bewaringe des lichaems / en dat men uyt
dit leven niet en moſt ſcheyden / ſonder bevel en conſent van den ghenen /
die ons die Ziele ghegeven heeft: op welcke pʒopooſt men veele redenen
mach ſien by Plotinus, Olympiodorus, en Macrobius, over den dʒoom van
Scipio. Deſe mepninghe Brutus volghende / hadde eertijdts verdoemt
het doen van Cato, 't welck hy ſelfs naemaels heeft nae-ghevolght /
(3.) als houdende dat het noch Godtvruchtigh, noch mannelijck was, de
Fortuyn en het ongheluck te willen ontwijcken, en de overvallende oft dʒey-
Strabo 15. ghende ongheluckē, die men kloeckmoedighlijck behoorde te verdraghen
en uyt te ſtaen, ſoecken te ontvlieden. Ende Megaſthenes weeʒ aen / dat
van de wijſe in Indien / het doen van Calanus miſpʒeſen was / aenghe-
ſien dooʒ hare leeringhen niet toe-gheſtaen werde / ſoodanigen eynde en
uytganck der Menſchen / die hare leven moede en verdʒietigh waren.
[Dat ſulcks mede het gheboelen zy gheweeſt van de Arabiers, als van de
Indianen en Perſen, mach men ſien en af nemen uyt Iob 3. 21.] Ende is
Lib. 5. hyer van het gheboelen der Perſen niet vʒeemt / welcker Coningh Da-
rius ſeydt by Curtius: Ick wil liever ſterven door eens anders ſchelmſtuck,
als door het mijne. Daerom de Hebʒeen het ſterven noemden / ontſlagen
oft los ghelaten werden / gheljck men ſien kan / niet alleen Luc. 2. 29.
maer oock in de Grieckſche oberſettinghe / Geneſ. 15. 2. en Num. 20. op't
eynde / welcke maniere van ſpʒeecken oock by den Grieckē ghebʒuyc-
kelijck is. Themiſtius, van de Ziele: De ghene die ſterft, ſegghen ſy, dat
ontſlaghen werdt, en noemen de doodt een ontſlaginghe. By Plutarchus in
de vertrooſtinge / leſen wy deſen ſin: Tot dat Godt ſelfs ontſlae, en los late.
Doch ſommighe onder den Hebʒeen bedinghen een oʒſake uyt / dat die
Wet / van ſich ſelven niet te dooden / geen plaetſe ſoude hebben / als men
gheoʒloft affſcheyt en uytganck / indien yemandt booʒſiet dat hy booʒt-
aen ſoude leven tot ſchande en ſmaetheydt van Godt (4.) ſelfs. Want /

aen-

aengesien sy het daer voor houden/ dat niet wy selfs/ maer Godt macht en recht heeft over onse leven / (gelijck Josephus de sijne wel onderwijst) soo houden sy het daer voor/ dat de vermoede en ghepresumeerde wille Godts alleen sy de reden / welcke het voornemen van sijn doodt te verhaesten / en voor te komen / kan goet maecken. Ende daer toe brenghen sy by het Exempel van Sampson, die sach dat in sijn lichaem de ware Religie te spot ghestelt werde / en van Saul , die in sijn eyghen Swaert viel/ op dat hy van Godts / en sijn Vyanden niet soude te spot gestelt werden. Want sy houden / dat dese hem bekeert heeft / nae dat de Gheest van Samuel hem de doodt voorsept hadde / welcke hy wetende dat se hem over't hooft hingh / en nae by was / soo heeft hy den Veldtslagh voor het Vaderlandt / en voor de Wet Godts / niet geweygert noch ontweken/ hebbende daer door een eeuwighe eere verdient / ook nae 't loflijck ghetuyghenisse van David ; van welcken ook de gene / die hem begraven hadden / ghetuyghenisse bekomen hebben / dat sy wel gedaen hadden. Het derde Exempel is van Razes , een Raedts-Heer van Jerusalem / in de Historie der Machabeen. Maer ook lesen wy in de Christelijcke Historie dierghelijcke Exempelen van soodanige / die haer selven omgebracht hebben / op dat sy niet door tormenten en pijnighen souden ghedwongen werden / de Christelijcke Religie te verlaken. [Siet Eusebius.] En van Maeghden / welcke sich in de Riviere geworpen hebben / op dat sy niet souden gheschoffiert werden / (5.) welcke de Kercke ook onder het ghetal der Martelaren gheselt heeft. Doch is de pijne waerdigh te besien wat Augustinus van dese gevoelt. (6.) Ick sie dat by den Griecken ook noch een andere exceptie in ghebruyck is gheweest / welcke die van Loeren den Phocenseren teghen-wierpen : Dat het een ghemeyne maniere der Griecken was , dat men de Kerck-roovers onbegraven wech wierpe. Plutarchus , in 't leven van Antiphon , verhaelt / dat het selfde tot Athenen teghens de Verraders was gheordineert. (7.) Maer om wederom te keeren tot mijn propoost / de Oude hebben het met groote eenstemmighept daer voor ghehouden / dat men om het verweygeren van begraeffenisse/ rechtvaerdiglick mocht Oorloge aennemen / gelijck als uyt die Historie van Theseus blijckt / welcke Euripides verhandelt in sijn gemelde Treurspel van de Supplicanten , en Isocrates ter plaetse die wy verhaelt hebben.

2. Sam. 31. 4.

2. Mach. 14. 37.

Lib. 1. de civitate Dei. cap. 26. Epist. 61. ad dulc. & l. 11. c. 23. contra secundum Gaud. Epistolam.

[Vermeerderinghen. (1.) Servius op 't 12 Boeck Æneidos : Ghewisselijck soo moet men weten , dat in de Priesterlijcke Boecken geordineert was, dat de ghene die sich verhanghen hadde , soude onbegraven wech ghesmeten werden. Daerom hy recht seydt , onfatsoenelijcke doodt , als zijnde een seer schandelijcke doodt. Derhalven , alsoo daer niet leelijcker en is, als dese doodt : laet het ons nemen dat de Poëet nae de waerdigheyt der Coninginne ghesproken heeft. Doch Cassius Hemina seydt , dat Tarquinius Superbus , als hy het Volck ghedwonghen hadde , Zielen te maecken , en datter veele , om desen schimp te ontgaen, sich selven verhinghen , gheboden heeft de Lichamen aen cruycen te hangen. Doen is het eerst voor schande gehouden , hem selven te dooden.

(2.) Tot

(2.) Tot Athenen wierden ten tijde van Æschynes de handen/van den ghenen die hem selven ghedoodt hadde / op haer selven / en in een ander plaetse als het lichaem begraven. Æschynes teghens Ctesiphon. Voeght hier by Hegesippus, *lib. 3. cap. 17.*

(3.) Oock veele andere Philosophen behalven de Stoicinen, Seneca, *Epist. 70.* Ghy sulter oock vinden die professie doen van wijsheyt, die ontkennen dat men hem selven met gheweldt het leven mach benemen, en oordeelen het ongheoorloft te zijn, dat men selfs een doodtslager sijns selfs werde: dat men het eynde moet verwachten, welcke de nature bestemt heeft. Procopius, *Gotthic. 4.* De gheweldighe uytganck uyt dit leven, is een onnutte sake, en vol van onwijse hevigheyt, en die onvertsaeghtheyt die sich ter doodt haestet, dewijlse sonder raedt is, werdt van den voorsichtighen geoordeelt, datse sich met onrecht den naem van kloeckmoedigheydt toe-schrijft. Daeren-boven moet ghy oock dit betrachten, dat ghy niet ondanckbaer werdt teghens Godt.

(4.) Dat de Hebreen over dit stuck van verschheyden opinien geweest zijn / kan men mercken uyt Iosephus, daer hy van de doodt van Phaselus, en van de beraetslaginghe van Herodes spreeckt. De Joden seggen tot Petronius, soo Philo verhaelt: Wy sullen het bloedt onder ons vermenghen, van selfs de doodt ons aen-doende, so mach men den Dooden sulcks ghebieden. Selfs Godt en sal ons gheen schuldt gheven, dewijl wy op twee dinghen letten, dat wy den Keyser ontsien, ende de heylige Wetten onderhouden. Doch dat sullen wy alsoo eerst konnen verrichten, indien wy van hier scheyden, verachtende dit leven, dat langher gheen leven en is.

(5.) Cicero vertelt / dat de edelste Maeghden en jonge Dochteren sich in de Bron-putten gheworpen hebben / en door ghewilligheyt doodt de schandelijcke besmettinghe af-gheweert hebben / *Oratione de Provinciis Consularibus.* Sulcks is mede 't gheen van de jonghe Maeghden van Milesien, verhaelt Hieronymus teghens Iovinianus, en een oudt ghedichte / *Anthologia lib. 3. tit. de juvenibus.* De Joden vertellen mede / dat een Vrouwe in't Schip / tot schande versocht / en om geschoffiert te werden / ge-eyscht zijnde / nae dat sy haren Man gevraeght hadde / oft oock de Lichamen / die in de Zee verdroncken / souden verrijsen / en hy daer op jae gheantwoordt hadde / sich in de Zee ghworpen heeft. Doch van Christelijcke Vrouwen hebben wy veele Exempelen; als van de Vrouwen van Antiochien onder Diocletianus; van Sophonia, onder Maxentius, in 't Martelaers Boeck / Zonaras, Sextus Aurelius, Procopius, *lib. 2. Persicor.* voeght daer by noch andere Vrouwen van Antiochien onder Chosroes. Ambrosius prijst de Maeghden / welcke door de doodt hare eerbaerheyt bewaert hadden. Hieronymus op't eynde van sijn Commentarien over Ionas: Derhalven my oock niet gheoorloft is, in vervolgingen van mijn eygen handt te sterven, dan wanneer de reynigheydt en eerbaerheydt ghevaer loopt, en last lijdet.

(6.) Daer men oock by doen mach Chrysosthomus, over Galat. 1. 4. en 3 Concilie van Orleans: De offerhanden der verstorvenen/die om eenigher-

gherhande misdaedt ghedoodt zijn / verstaen wy / dat behoorden aenghenomen te werden / indien maer niet bewesen werdt / dat sy selfs de handen aen sich selven gheslagen / en haer selfs ghedoodt hebben. En nochtans die selfde Augustinus seyt / *lib. 1. de civitate Dei, cap. 16.* Ende om desen / die haer selven ghedoodt hebben / om dat sy niet sulcks pets souden moeten lijden en verdraghen / wie en soude van menschelijcke bewegynghe zijnde / niet willen dat het haer vergheven wierde: Doch het Fransche Capitulare, *lib. 6.* seydt: van den ghenen die hem selven gedoodt heeft / oft verhanghen / is aenghemerckt / dat / indien pemandt medelijden hebbende / wil een aelmisse gheven / dat hy die gheve / en Gebeden en Psalmen lese / maer dat sy de Offerhanden en Missen derven en niet genieten: om dat de oordeelen Godts onbegrijpelijck zijn / en niemandt kan de diepten van sijnen raedt door-gronden. Siet noch aldaer ter selfder plaetse 7.443.

(7.) Maer Nicetas, *lib. 3.* in 't leven van Alexius, Broeder van Isaacius, als hy verhaelt hadde de doodt van Iohannes Comnenus Crassus, die door oprocr nae 't Rijck ghestaen hadde / seydt aldus: Daer nae het Lichaem van daer wech ghenomen zijnde, is den Honden en Voghelen tot een spijse ghestelt, 't welck allen scheen en dochte vreemt van menschelijckheydt, en schier der wilde Dieren werckte zijn.]

Daer zijn oock noch sommighe andere dinghen / die men upt het wilkeurlijcke recht der Volckeren schuldigh is / als goederen die men langhen tijdt heeft beseten / successien daer gheen Testament ghemaeckt is / en dinghen die ontstaen upt een contract / 't welck schoon ongelijck is. Want alle dese dingen / al-hoe-wel sy haren oorspronck eenighsins hebben upt het recht der nature / soo bekomen sy doch eenighe vastigheydt upt de menschelijcke Wet / 't zy teghens de onseeckerheydt der nae-raminghe ende giffinghe / oft oock teghens eenighe exceptien / welcke anderssins de natuurlijcke reden schijnt by der handt te brenghen / ghelijck wy hier voren van 't recht der naturen handelende / als ter loop aengheroert hebben. VI.

Het twintighste Capittel.

Van de STRAFFEN.

I. De beschrijvinge en oorsprong van straffe.
II. Dat de straffe behoort tot de vervullende rechtveerdigheydt, en op wat wijse.
III. Dat men natuurlijcker-wijse, de straffe geen seecker persoon schuldigh is, maer dat gheoorloft is de straffe te vorderen, soo veel het recht der nature belanghet van den ghenen, die diergelijcke niet misdaen heeft.
IV. Dat men onder de menschen straffe moet oeffenen om eenigerhande nuttigheyts wille, anders als by Godt, en waeromme.
V. In welcken sin de wrake natuurlijck gheoorloft zy.
VI. Driederley nuttigheyt der straffe.
VII. Werdt bewesen, dat natuurlijcker-wijse van een yegelijck de straffe ghevordert werr, tot nut van den ghenen, die misdaen heeft: Doch met onderscheydinge.
VIII. Item, tot nuttigheydt des ghenen, tegens welcken misdaen is: Daer ghehandelt werdt

werdt van wrake, die nae het recht der Volckeren geoorloft is.

IX. Item, tot nuttigheydt en profijt van yder een.

X. Wat de Euangelifche Wet van dit ſtuck geboden heeft.

XI. Werdt wederleydt het argument, ghenomen van Godts barmhertigheydt, in den Euangelio geopenbaert.

XII. Oock 't gheen genomen werdt van het af-ſnijden van berouw en boete.

XIII. De onvolmaeckte afdeylinghen der ſtraffen, werden verworpen.

XIV. Dat het niet veyligh is voor particuliere Chriſtenen, ſtraffe te vorderen, ſelfs oock daer het nae het recht der Volckeren geoorloft is.

XV. Noch oock uyt hem ſelven en eyghener beweginghe, tot beſchuldiginghe ſich te ſpoedigen.

XVI. Oft te trachten nae hals-gherechte en oordeelen van lijf en leven.

XVII. Of de menſchelijcke wetten, die het dooden tot een ſtraffe toe-laten, oock recht gheven, oft alleen vryheydt van ſtraffe, om onverbeurt te mogen doen: werdt met onderſcheydinge verklaert.

XVIII. Dat de inwendige daden onder den menſchen niet ſtrafbaer zijn.

XIX. Noch oock ſulcke uytterlijcke daden, welcke de menſchelijcke ſwackheydt niet ontgaen kan.

XX. Noch ſulcke daden, waer door de menſchelijcke geſelligheydt noch reghel-recht, noch van bezijdts gequetſt en werdt.

XXI. Werdt verworpen de meyninge der gener, die houden, dat het nimmermeer gheoorloft zy te vergeven en verſchoonen.

XXII. Werdt beweſen dat ſulcks geoorloft zy voor de Wet, welcke ſtraffe ſtelt en vordert.

XXIII. Nochtans niet alle-tijdt.

XXIV. Oock nae dat de Wet ſtraffe daer op geſtelt heeft.

XXV. Wat innerlicke waerſchijnelijcke oorſaecken daer zijn om ſulcks te doen.

XXVI. Wat voor uytwendige oorſaecken.

XXVII. Werdt wederleydt 't gevoelen der gener, die houden datter geen rechtweerdige oorſaecke en zy om te diſpenſeren en in de ghelegentheyt te ſien, als die, welcke by maniere van ſtil-ſwijgende uytſonderinghe in de Wet aengeweſen zy.

XXVIII. Schattinghe en waerderinghe der ſtraffe nae de verdienſten.

XXIX. Dat in deſen ingeſien werden de beweghende oorſaecken, welcke teghens den anderen vergeleken werden.

XXX. Item, de oorſaecken, welcke moſten van ſondighen af-ſchricken: Daer ghehandelt wert van de trappen der bevelen in de thien Gheboden, welcke den naeſten aengaen, en eenige andere dingen.

XXXI. Oock van de bequaemheyt des ſondaers tot alle beyde, welcke op verſcheyden manieren in-geſien werdt.

XXXII. Dat de verdienſte der ſtraffe kan uytgeſtreckt werden tot meerder en grooter ſchade, als de ſondaer aengedaen heeft: en waerom.

XXXIII. Werdt verworpen het ghevoelen van de muſicale proportie in de ſtraffen.

XXXIV. Dat de ſtraffe uyt liefde ghemindert werdt, ten zy dat meerder liefde daer tegen zy.

XXXV. De ghereedtheydt en vaerdigheydt tot ſondighen, hoe dat die tot ſtraffen aenporret: Oock dat de ghewoonte van ſondighen tot ſtraffen aen-drijft, oft daer van afteckt.

XXXVI. Het ghebruyck der ſachtmoedigheydt om de ſtraffen te minderen.

XXXVII. Tot de voorgemelde aenwijſingen werden gepaſſet die dinghen, welcke de Hebreen en Romeynen willen dat men in de ſtraffen aen-mercken ſal.

XXXVIII. Van den Oorlogh die tot ſtraffe gevoert werdt.

XXXIX. Werdt met onderſcheydinge verklaert, oft die Oorloghe rechtvaerdigh zy, die om begonnen miſdaden gevoert wert.

XL. Werdt verklaert, oft de Koninghen ende Volcken met recht yemanden oorloge aendoen, om dinghen die teghens het recht der nature gheſchieden, maer nochtans niet teghens hen-lieden, noch haren Onderdanen ſelfs; met verwerpinghe van het ghevoelen, welcke ſtelt, dat natuurlijck tot oeffeninge van ſtraffe, Iuriſdictie vereyſcht werdt.

XLI. Dat het recht der nature moet onderſcheyden werden van de Burgherlijcke Zeden, die wijdt en zijdt aengenomen zijn.

XLII. Ende van het vrywillige Goddelijck recht, 't welck allen niet bekent is.

XLIII. Dat men in het recht der nature moet onderſcheyden de dinghen die openbaer zijn, van die, welcke niet openbaer zijn.

XLIV. Oft men oorloghe mach aen-nemen om miſdaden tegen Godt begaen.

XLV. Hoe dat de dinghen die in 't ghemeen van Godt meeſt kennelijck zijn, in de eerſte geboden de Wet van thien geboden aengeweſen werden.

XLVI. Datſe mogen geſtraft werden die deſe eerſt overtreden.

XLVII. Maer andere alſoo niet: 't welck beweſen werdt uyt het argument van de Hebreeuſche wet.

XLVIII. Dat men niet rechtvaerdighlijck den

den oorlog aendoen mach den genen, die de Christelijcke Religie niet willen aennemen.

XLIX. Dat men den oorlogh rechtvaerdelijck mach aen-doen den genen, die de Christenen alleen om de Religie wreedelick mishandelen.

L. Maer alsoo niet den ghenen, die in de uytleggínghe van de Goddelijcke Wet misverstandt hebben: Het welcke door authoriteyten en exempelen verklaert werdt.

LI. Maer dat het mer rechtvaerdigheydt gheschieden kan tegens die ghene, welcke goddeloos zijn teghens de ghene, die sy achten dat Goden zijn.

HIer te vooren als wy hebben begonnen te handelen van de oorsaecken / daerom de Oorloghe aenghevanghen werdt / hebben wy ghesepdt / dat de daden op tweederley wijse konnen aengemerckt werden / te weten / soo datse konnen gereparеert / vergoedet / en verbetert / oft datse konnen ghestraft werden. Het eerste deel hebben wy nu af-ghehandelt; rest noch het andere deel / 't welck van de straffen handelt: welcke materie daerom te naerstigher van ons moet verhandelt werden / om dat de oorspronck en nature der selfder niet recht verstaen zijnde / oorsake ghegheven heeft tot veele dwalinghen en misverstanden. De straffe dan in een alghemeyne betepckenisse ghenomen zijnde / is / een quaedt van lijden, welck aenghedaen werdt om een quaedt van doen. Want al-hoe-wel tot straffe eenighe wercken sommighen pleghen op-ghelepdt te werden / soo werden doch die wercken alleen aengesien / voor soo veel als die moepelijck en verdrietigh zijn / en moeten daerom onder het lijden gherekent werden. Doch de swarigheden en onghemacken / welcke eenighe lijden door besmettelijcke sieckten / oft door een verminckt lichaem / oft eenighe onreynigheden / hoedanighe veele in de Hebreeusche Wet te vinden zijn / te weten / uyt-ghesloten te werden uyt de vergaderinghen / oft uyt eenighe ampten en bedieninghen / die en zijn eyghentlijck gheen straffen / al ist datse om eenighe gelijckenisse / en door misbruyck met dien naem ghenoemt werden. Maer onder die dinghen / welcke de nature selfs leert / dat gheoorloft / en niet onrechtvaerdigh / noch onbillijck zijn / is mede ditte / dat de gene die quaedt gedaen heeft / doch quaedt lijde / het welcke de Philosophen noemen het oudtste en Rhadamantische recht / soo wy elders ghesepdt hebben. Daer toe mede dient het seggen van Plutarchus, in 't Boeck van de Ballinghschap: De rechtvaerdigheyt verghelselschapt Godt, wreeckster teghens die ghene, welck teghens de Goddelijcke Wet misdoen: welcke wy met alle Menschen van naturen gebruycken, tegens alle Menschen als Burgers. Plato sepdt: Niemant, noch der Goden, noch der Menschen sal segghen, dat de ghene die onrechtvaerdelijck handelt, gheen straffe en behoort te lijden. (1.) En Hierax beschrijft de rechtvaerdigheyt hier door / als uyt hare edelste gedeelte: Een afvorderinghe der straffe van die gene, die eerst een anderen beleydiget hebben. En Hierocles noemtse Medicijn-meesterssche der boosheyt. Het seggen van Lactantius is; sy en zijn niet wepnigh verdoolt / die de bestraffinge / 't zy Goddelijcke / 't zy menschelijcke / brandtmercken met den naem van bitterheyt en boosheydt / meynende dat men hem voor een misdader en schuldighe behoort te houden / die den schuldighen straffe aen doet. (2.) Doch 't gheen wy ghesept hebben / dat de straffe / die eyghentlijck

I.

De ira Dei, cap. 17.

soo ghenaemt werdt / gantschelijck dit eyghen heeft / datse voor misdaet vergolden werdt / heeft Augustinus oock aenghewesen / die gesept heeft: Alle straffe, indiense rechtvaerdigh is, is straffe van sonde: 't welck oock behoort tot de straffen / welcke van Godt aenghedaen werden / al-hoewel in de selfdighe / van weghen de menschelijcke onwetenheydt / soo de selfde Schrijver sept: De schuldt verborgen is, daer de straffe niet verborghen is.

[Vermeerderinghen. (1.) Sijn woorden verhaelt de Oversetter van Irenæus, aldus: *lib 3. cap. 14.* Oock soo volbrenght Godt te recht, ghelijck het oude woordt mede brenght, hebbende het beginnen en 't midden van alle dinghen, nae de nature rondts-om gaende: maer desen volght alle-tijdt nae de wreeckende rechtvaerdigheyt, teghens de ghene, die van de Goddelijcke Wet afwijcken.

(2.) Hier op passet oock 't gheen Belizarius seydt by Procopius, *Vandalicor. 1.* Het eerste bewijs van rechtvaerdigheyt sal zijn, dat men straffe doe over de onrechtvaerdighe doodt-slaghers.]

II. Maer of de straffen behoorden tot de uytdeylende oft aenwijsende rechtvaerdighept / of tot de vervullende / daer over valt van verschepden oock verschepden ghevoelen. Want sommighe brengen de straffen tot de uytdeylende rechtvaerdighept / om dat de ghene die meer gesondight heeft / swaerder ghestraft werdt / ende die min ghesondight hebben / lichter gestraft werden; oock om dat de straffe gelijck als van 't geheele lichaem een ghedeelte op-ghelepdt / en aen-gedaen werdt. Maer het ghene dese eerst voor vast stellen / dat de bedeylende rechtvaerdighept soo dickwils plaetse heeft / als onder meer dan twee Menschen gelijckhept gemaecht werdt / sulcks hebben wy in 't begin van dit Werck bewesen / dat niet waerachtigh en sy: daer nae oock / dat de ghene die meer misdaen hebben / swaerder / die min schuldigh zijn / lichter ghestraft werden / dat komt maer alleen by gevolgh / en niet om dat daer op eygentlijck en alder-eerst ghesien werdt. Want eerst en in haer selven werdt ghesien op
3. *Satyr. 3.* de gelijckhept tusschen de schuldt en straffe. (1.) Waer van Horatius sept:

Waerom bruyckt Reden niet oprechte wicht, en maet,
Dat nae de misdaedt weeght, de straf misdader slaet.

En op een ander plaetse:

Laet reghel-mate recht in 't straffen u bestieren,
Die roe verdient slae niet met pitz sonder manieren.

C. 3. Ten selfden eynde dient oock de Goddelijcke Wet/Deut. 25. en Novella van Leo. Maer oock 't ander dat sy voor bekent nemen/en is niet waerachtigher als 't voorighe / dat alle straffen komen van het geheel tot het ghedeelte / 't welck blijcken sal upt 't gheen noch staet te seggen. Daer-en-boven is oock hier voorzen van ons bewesen / dat de waerachtige wijse en

se en ghelegghenthept der bedeplende rechtvaerdighept eygentlijck niet en bestaet / noch in soodanigen ghelijckhept / noch in den voortganck van't gheheel tot het ghedeelte / maer in het acht geben op de bequamighept / welcke in sich niet begrijpt het nauwe en enge ghenoemde recht / maer dat daer toe occasie en ghelegghenthept geeft. Doch al ist dat de ghene die ghestraft werdt / bequaem is / oft waerdigh moet wesen / dat hy gestraft werde / soo en strecket het selfde nochtans daer toe niet / dat hem pets soude toe-ghevoeght werden / 't welck de bedeplende rechtvaerdighept vereyscht. En nochtans ebenwel de ghene / die verstaen dat in't straffen ghevoeffent werdt de verbullende rechtvaerdighept / welcke men in't ghemeyn verwisselende noemt / konnen sich even soo wepnigh redden. Want sy sien dese saecke alsoo in / als oft den Misdadigen pets weder-ghegheven werde / gheliick in contracten pleeght te gheschieden. De ghemeyne maniere van spreecken heeft haer bedroghen / by de welcke wy segghen / dat men den genen die misdaen heeft / straffe schuldigh is; het welcke gantsch onfatsoenelijck is. Want die men eyghentlijck pet schuldigh is / die heeft recht teghens een anderen. Maer als wy seggghen / dat men pemandt straffe schuldigh is / soo willen wy anders niet segghen / als dat het billijck is / dat hy ghestraft werde. Nochtans soo is waerachtigh / dat in de straffen eerstelijck en eyghentlijck in haer selven ghevoeffent werdt de verbullende rechtvaerdighept / namelijck / om dat de gene die straft / op dat hy te recht straffe / moet recht hebben om te straffen / welcke recht ontstaet uyt de misdaet des schuldighen. Ende in desen deele is pet wat / dat / gheliick 't nae de nature der contracten: (2.) want gheliick die ghene / die wat verkoopt / al ist dat hy niets particulierlijck en segge / verstaen werdt sich verbonden te hebben tot alles sulcx / als der verkoopinge natuurlijck en eygen is; also mede die misdaen heeft / schijnt door synen wille hem verbonden te hebben tot straffe / om dat een swaere misdaet niet en kan onstrafbaer zijn; sulcx dat de gene / die reghel-recht en eygentlijck wil sondighen / by gevolge ock de straffe heeft willen verdienen: In welcken meyninghe de Keysers tot eenen segghen: Ghy hebt u selfs dese straffe onderworpen. [Philo in't eynde des Boecks van't leven Mosis: Als ghy u haestet tot sondighen, soo haest ghy u om de straffe te draghen.] En die een boosdadigh voornemen en opset nemen / werden ghesept als dan door hare verdiensten ghestraft te werden / dat is / dat se door hare eygen wille de straffe verdient / en over haren hals ghehaelt hebben. En van Tacitus werdt ghesept / dat een Vrouwe / die aen een Slave ghehouwelijcht was / in haer eyghen dienst baerhept bewilligher heeft / om dat soodanighen straffe daer toe gestelt was. Michaël Ephesius sept op 't 5 Boeck Nicomach. van Aristoteles: Hier is eenighsins gheven en ontfanghen, daer in de nature der Contracten bestaet: want die goedt oft eenighe dinghen ghestolen heeft, werdt daer voor ghestraft, oft moet de straffe uyt-staen. De selfde daer nae: Van den Ouden wierden Contracten ghenaemt, niet alleen die in onderlinghe over-een-kominghen bestaen, maer ock die door de Wetten verboden zijn.

L. Imperatores D. de jure fisci. L. ult. C. ad l. Jul. Mai.

Annal. 12.

[Vermeerderinghen. (1.) Seneca, van den tooren / *lib. 2. cap. 6.* Hy sal onrechtvaerdigh zijn, indien hy even swaer hem vertoornt over de ghene, die niet even veel misdaen hebben. Tacitus, *Annal. 3.* Indien de schelmstucken en boose feyten sonder mate zijn, des Princen bescheyden matigheyt, ende der oude en nieuwe Exempelen temperen de straffen en remedien, en onderscheyden de lichtvaerdige van de schelmsche feyten, en de woorden van boose daden; daer is plaetse voor het vonnis, daer door dat noch desen sijn misdaedt onghestraft blijve, en ons niet en berouwe de sachtmoedigheyt te ghelijck, en der strengigheyt. Ammianus, *lib. 28.* Biddende dat de straffen niet swaerder mogen zijn als de misdaden. De Scholiastes op Horatius: Indien in de minste sonden oock de swaerste straffen gebruyckt werden, soo resteert, dat, oft de swaerste sonden onghestraft blijven, oft nieuwe manieren van straffen gevonden werden. De Wet der Wisogotthen / *lib. 12. tit. 3. cap. 1.* Want sommighe Wetten, ghelijck sy wel hebben verscheydenheyt van misdaden, alsoo en begrijpense in haer gheen verscheyden manieren van wreecken, maer de quade feyten der overtreders onder den anderen vermenghet, werden ghestelt tot het straffende oordeel van een en de selfde Wet. En de wijse van straffen, en is niet ghepast nae de wijse van misdaedt en schuldt; daer nochtans swaerder en lichter overtredinghe niet en behoort met eenderley straffe veroordeelt te werden: insonderheydt dewijl de Heere in sijn Wet ghebiedt, dat nae de mate der sonde, oock de mate en het ghetal der slaghen wesen sal. Siet hier nae in dit selfde Capittel §. 28. en 32. en *lib. 3. cap. 11. §. 1.*

(2.) Servius wijst dit dickwils aen op 't 4 Boeck Æneidos: Want die de mate van sondighen te buyten gaen / stellen haer oock selfs de straffe. En ter selfder plaetse / *damnare*, verdoemen, is / de schulden wegen / ende op 't 10 Boeck / &c. Het selfde wijst mede aen de manier van spreecken / dickwils in de H. Schrift gebruyckt: Want / gelijck Tertullianus *de Oratione* seydt: Schuldt is in de Schrifture een afbeeldinghe van straffe, om dat men de selfde op gelijcker wijse den Rechter schuldigh is, en van hem ingevordert wert. Chrysostomus in 't Sermoen van de Aertbevinge / welcke staet *Tom. 5.* handelende van den Rijcken die teghens Lazarus ghestelt werdt / verklarende het woordt *Apelabe*, welcke in den text des Euangelisten aldaer staet: Men was hem straffe schuldigh, men was hem pijnen schuldigh. De selfde in het 2 Boeck van Boete: De sonden werden onder de soorte van schulden gereeckent. Augustinus in 't 3 Boeck van de Dype-wille: Derhalven soo hy 't niet weder geeft door het doen van rechtvaerdigheydt, soo sal hy 't weder gheven door het lijden van ellenden: Want in allen beyden klinckt het woort van schuldt. Want het konde oock op dese wijse gheseydt werden: Indien hy doende niet weder geeft 't gheen hy schuldigh is, soo sal hy lijdende weder geven dat hy schuldigh is.]

III. Maer het subject van dit recht / dat is / wien dit recht van te straffen toe-komt / en is van de nature selfs niet gedetermineert noch bepaelt en aenghewesen. Want de reden die leert wel / dat een misdader van ghestraft werden / maer wijst niet aen wien die zy / welcken het straffen toekomt: Anders als dat de nature genoegh aenwijst / dat het alderbest pas-

set

set den genen/ die meerder en hooger is: Maer nochtans niet alsoo/ dat sy gantschelijck bewijse dat sulcks noodtsaeckelijck sy/ ten ware men het woordt hooger oft meerder neme in dien sin en meyninge/ dat een yder/ die quaedt ghedaen heeft/ daer door geacht en gehouden werde/ dat hy door sulck doen hem selven minder gemaeckt heeft/ als yder anders/ en daer door sich selven als af-gestooten heeft uyt het ghetal der menschen/ tot den staet der beesten/ welcke den menschen onderworpen zijn/ 't welck van sommige Godtgeleerden geleert werdt. [Soo leert ock Moses Maimonides, op Deuter. 33.] Democritus seydt: Het komt uyt de nature, dat de gene die beter is, 't gebiedt heeft over den ghenen die slimmer en geringer is. En Aristoteles leert/ dat de slechter en geringer dingen geschicht zijn tot dienst en gebruyck der beter dingen/ soo wel in die dingen welcke uyt de nature heer-komen/ als die door kunste te wege gebracht werden. Daer upt volght/ dat immers ten minsten die even schuldigh is/ niet han gestraft werden van eenen/ die even so schuldigh is als hy. Daer toe dient de spreucke Christi: Die van u sonder sonde is (verstaet sulck een sonde) die werpe den eersten steen, Johan. 8. 7. Het welcke hy daerom seyde/ om dat te dien tijde de zeden der Joden seer bedorven waren/ sulcks dat de gene/ die de alderheyligste wilden schijnen te wesen/ in overspel en andere diergelijcke grove sonden leefden/ als men sien kan Rom. 2. vers 22. Sulcks dat de Apostel even het selfde seydt dat Christus gesepdt hadde: Daerom zijt ghy niet onschuldigh, ô mensche, wie ghy zijt, die een ander veroordeelt: Want daer mede dat ghy eenen anderen veroordeelt, soo veroordeelt ghy u selven, dewijl ghy, die een anderen veroordeelt, het selfde doet. Hier toe dienen ock de woorden van Seneca: Dat vonnis en kan gheen aensien noch eenighe authoriteyt hebben, daer de gene verdoemt, die selfs te verdoemen is. En op een ander plaetse: Het insien van ons selven sal ons matigher en bescheydener maecken, indien wy ons selven besien, oft wy ock niet selfs yet dierghelijcke bedreven hebben? Ambrosius in de verantwoordinge van David: Een yder die van een anderen sal oordeelen, die oordeele eerst hem selven, ende en verdoeme in een anderen gheen minder misdaden, daer hy selfs grooter bedreven heeft. [Hier toe dient mede een spreucke van Ambrosius, in het 20 Sermoen/ over den Psalm: Saligh zijn die reyn van herten zijn; op het verssen: Uwe barmhertigheden, Heere, hy-gebracht/ *Causa 3. quæst. 7.* Item, Cassiod. *Lib. 6. c. 21.*]

IV. De andere vraage is/ van het eynde en ooghemerck daer op de straffe sien en insicht hebben moet: Want het geen wy tot noch toe gesept hebben/ wijst dat alleen aen/ dat den genen/ die andere beschadighen/ gheen onrecht geschiedt/ indien sy ghestraft werden. Maer daer upt en volght niet/ dat sy in aller manieren gantschelijck moeten ghestraft werden: ende het en is ock niet waerachtigh: Want Godt en de menschen plegen veele misdaden aen veelen misdaders te vergeven/ en deshalven gepresen te werden. Daer is een heerlijcke spreucke van Plato, welcke Seneca aldus uytlepdt: Geen voorsichtigh persoon en straft daerom, om dat ter gesondight is, maer op datter voortaen niet gesondight werde: Want het geen

Thom. 2. 2. q. 64. art. 1. & ibi Cajet.

7. Polit. 14.

De legibus lib. 9. 2. n. 1. de Clem. cap. 16.

geen voorby is, kan niet ontdaen werden: Maer het geen noch toekomende is, werdt verboden. De selfde op een andere plaetse: Wy sullen selfs gheen Mensche leedt doen, om dat hy ghesondight heeft, maer om dat hy niet en sondighe: en de straffe sal sich nimmermeer strecken tot het geen gepasseert is, maer tot het toe-komende: want sy en vertoornt haer niet, maer siet sich alleen voor, en weert dat het niet meer gheschiede. By Thucydides seyt Diodorus tot de Athenienſers / sprekende van de Mityleneers: Oft ick al schoon verklaerde dat sy onrechtvaerdelijck ghehandelt hebben, soo sal ick doch niet segghen, dat mense dooden sal, ten zy dat sulcks dienstelijck en vorderlijck zy. Doch dit heeft sijn waerheydt in Menschen die anderen straffe aen-doen: want de een Mensche is alsoo aen den anderen door bloedtverwantschap verbonden / dat hy hem niet en moet beleydighen / ten zy dan om eenigh goedt daer door te verkrijghen. [Cassiodorus, van de vriendtschap: Indien moghelijck door eenigen toe-val de eene handt den anderen quetse, die gequetst is, en slaet niet weder, noch recht sich niet op tot weder-wraecke.] Maer in Godt ist een andere saecke / en heeft het een andere ghelegentheyt / tot welcken derhalven Plato de voorverhaelde spreucken te onrechte uyt-streckt. Want Gods wercken konnen steunen en berusten selfs op het hooghste recht van sijne opperste gebiedt en heerschappije / insonderheyt daer eenighe bysondere verdienste des Menschen by komt / al ist dat sy gheen ander eynde buyten haer selven sich voorstellen. Ende alsoo werden van eenigen verklaert dese woorden van Salomon, welcke tot dese saecke behooren: Godt doet alle dingen om haers selfs wille, oock den Godtloosen ten boosen daghe: dat is / selfs oock als hy den Godtloosen straft / doet hy dat tot geen ander eynde / als op dat hy straffe. Al-hoe-wel / soo wy schoon de gemeyne aengenomene uytlegginghe volghen / de sake op een uyt komt / dat Godt geseyt werde alles ghedaen te hebben om sijns selfs wille / dat is / nae het recht van sijne alder-volkomenste vryheyt en volmaecktheyt / niets soeckende noch aensiende buyten hem selven: ghelijck Godt geseyt werdt te zijn uyt sijn eyghen nature / om dat hy uyt geen anderen voort-ghekomen / noch geboren is. Ghewisselijck dat sommighe grove Sondaren van Godt gestraft werden om gheen andere oorsaecke / getuyght de H. Schrift / als die seyt / dat hy vermaken schept in haer verderf / dat de Godtloose van Godt uyt-ghelacchen en bespot werden. Daer-en-boven oock het laetste gherichte en uytterste oordeel / nae 't welcke geen verbeteringe werdt verwacht / als mede selfs eenighe sichtbare en aenmerckelijcke straffen / welcke in desen leven haer toe-ghesonden werden / als verhardinge / betoonen ghenoegh waerachtigh te zijn / 't gheen wy teghens Plato verdedigen. Maer de Mensche / als hy een ander Mensche van naturen hem ghelijck zijnde / straft / die moet sich eenigh eynde en ooghemerck voorstellen. En dat is 't gheen de School-Doctoren segghen / dat het ghemoedt des ghenen / die wraecke oeffent / niet moet rusten en te vreden zijn met het leedt en quaedt van yemanden. En hadde oock al voor haer Plato gheseyt in Gorgia, dat de ghene die yemandt straffen met de doodt / oft

Moses Maimonides in Directore dubitantium lib. 2. c. 13. Rabbi Imm. ad Proverb. 16. 4.

Deu. 28. 62. Esai. 1. 24. Prov. 1. 26.

Thom. 2. 2. q. 108. Seylv. in verbo vindicta.

oft ballinghschap / oft gelt-boete / niet simpelijck oft slechtelijck dat alleen willen en voor hebben, maer doen sulcks om eenigh goedts wille. Seneca seydt: Dat men tot wraecke moet komen, niet om dat het soet zy, sich te wreken, maer om dat het oorbaerlijck en dienstigh is. Ock sept Aristoteles 7. *de Repub. cap. 13.* dat eenighe dinghen simpelijck in haer selven eerlijck zijn / sommighe om eenighe noodtwendigheyt / en stelt van het laetste een Exempel in 't aendoen van straffe. [De selfde Seneca seydt in 't selfde Boeck van den Toorn / cap. 13. Ick sal't wreecken, niet om dat het my wee doet, maer om dat het betaemt.] *Lib. 2. de Ira cap. 32.*

Derhalven 't gheen van de Mimus gesept is: Des Quetsers pijn en leedt, gheeft den Ghequetsten troost: En van Cicero, dat de pijne door straffe versachtet wert; en van Plutarchus upt Simonides, in gelijcken sin / dat accordeert wel met die nature / welcke de Menschen met den Dieren en Beesten ghemeyn heeft: want den toorn is in den Beesten / gelijck mede in den Menschen / ghelijckse Eustatius recht beschrijft: Een hettigheyt des bloedts ontrent het herte uyt begheerte van leedt wederom te vergelden. (1.) Welcke begheerlijckheydt soo redeloos en van reden verscheyden is / datse dickwils sich uytbreydet tot dinghen / die haer geen leedt ghedaen hebben / als tot de Jongen van 't wildt Ghedierte dat ons beschadight heeft / oft die sonder gevoelen zijn / als tot den steen / daer mede de Hondt gheworpen is. (2.) Maer soodanighe begeerte in haer selven aenghesien zijnde / en passet noch en voeget het redelijcke gedeelte niet / wiens ampt is over de begeerlijckheden te heerschen en regeeren. [Siet 't gheen tot dit propoost Seneca sept / in 't 1 Boeck van den Toorn / cap. 5.] En derhalven accordeert mede niet met het recht der nature / als het welcke is een in-geven van de redelijcke / en tot ghesellschap en omganck genepghde nature / voor soo veel de selfde soodanigh is. Nu soo leert de nature den Mensche / dat men niet moet doen daer door een ander Mensche beschadighet werdt / ten zy dat men daer door eenigh goedt voor hebbe te bekomen. Maer in het bloote leedt / pijn / oft verdriet van sijn bpandt / soo bloot in sich selven aenghesien zijnde / en is gheenderley goedt / als dat valsch is / ende in inbeeldinge bestaet / als in overtolligen rijckdom / en andere dierghelijcke veele dinghen. Ende in desen sin misprijsen de wraecke / niet alleen de Christelijcke Leeraers / maer ock de Philosophen / [Plato in Gorgia, siet ock daer van Theodoretus, *lib. 10. de curationibus.*] als Seneca: Het is een onmenschelijck oft onheusselijck woort, en nochtans voor rechtvaerdigh aengenomen, namelijck, wrake, ende en verschilt niet van versmaetheyt, als in ordere. Die pijn wederom vergeldet, doet anders niet als dat hy met wat meerder verontschuldinge sondight: Jae soo wy Maximus Tyruis gelooven / so is hy onrechtvaerdiger die sich selven wreeckt, als die eerst beschadighet heeft. Musonius seydt: Daer op te dencken, hoe eener den ghenen die hem ghebeten heeft, weder moghe bijten, en die hem beschadighet heeft, wederom beschadighe, is het werck van een wilde Beeste, en niet van een Mensche. By Plutarchus sept die Dion, welcke de Platonische wijshevdt tot de Burgherlijcke werckinghen ghewendet heeft: *Lib. 2. de Ira cap. 32.*

V.

Dat de wraecke nae 't goedt-duncken van de Wet rechtvaerdigher gheoordeelt werdt als het aenghedaen onghelijck: maer soo men de nature insiet, dat sy alle beyde uyt de selfde sieckte des ghemoedts spruyten. Soo strijdt het dan teghens de nature eens Menschen / handelende tegens een Menschе / sich te versadighen in eens anders pijne / voor soo veel als 't pijne is: Ende selfs / hoe yder Mensche minder reden en verstandt gebruycht / oft kloeckheyt daer in heeft / hoe hy meer tot wraecke gheneyght is. Juvenalis seydt:

De wraeck veel soeter is den Menschen als het leven.
(3) Den ongheleerden hoop mach sulck een oordeel gheven:
Den welcken 't herte stracks om kleyne oorsaeck brant,
En om het minste leedt sijn Vyandt wenscht van kant.
Chrysippus seyt dat niet, noch *Thales* soet ter talen,
Noch *Socrates* verstandt men hoorde sulcks verhalen.
Die in de boeyen wreedt van 't doodelijck fenijn
Het minst sijn wroegher niet wild' wenschen in sijn Wijn.
De wijsheydt, die 't ghemoedt komt eerst te recht verlichten,
Veel feyls en onverstandts oock met der tijdt doet swichten,
En ruymt de baen voor 't recht en redelijck verstant,
Waer door gheluckelijck de ondeught raeckt aen kant.
't Wijst aen een bloode hert, en kinderlijck begrijpen,
Te scheppen lust uyt wraeck sijn teghendeel te nijpen;
Maeckt vry dan dit besluyt, om wraeck geen Mensch meer lacht
(4.) Als 't redenloose Volck van 't Vrouwelijck ghesiacht.

Lib. 6. In den selfden sin schrijft Lactantius: De on-ervarene ende onwijse, als haer eenigh onghelijck werdt aen-ghedaen, werden door een blinde en onredelijcke dolligheydt ghedreven, en soecken den ghenen, die haer beschadighen, van gelijcken weder te vergelden. Soo blijckt dan dat de Mensche van een Mensche met recht niet kan ghestraft werden / alleen om te straffen / sonder ander oorsaecke. Laet ons daerom besien wat het voor nuttigheden en voordeelen zijn / welcken de straffe recht konnen maecken.

[Vermeerderinghen. (1.) Daer toe dienen dese manieren van spreken by Homerus: De wilde woeste toorn hadde hem aengegrepen. Item: Hy verwildert hem selven 't ghemoedt in sijn groothertighe borst. Item: O Achilles, temmet uwen grooten moedt.

(2.) Seneca in 't 2 Boeck van den Toorn / cap. 26. Hoe sot is het sich te vertoornen over die dinghen, die onsen toorn niet verdient hebben, noch oock en ghevoelen. De Brasilianen / wilde Menschen zijnde / wreecken sich aen het gheweer / ghelijck als aen den Menschе.

(3.) Sene-

(3.) Seneca, van den Toorn / *lib. 13.* Doch de alder-toornighſte zijn de kleyne Kinderen, en oude Lieden, en Siecken, en alles wat ſwack en onmachtigh is, dat is van naturen gemelijck en klaeghachtigh.

(4.) Terentius in ſijn Comedie Hecyra:

Siet hoe de Kind'ren om een beuſ'lingh haer ontſtellen,
En om een handt-ghedray uyt toorn malkand'ren quellen.
Waerom doch anders, als dat haer 't verſtandt ontbreeckt,
En 't gheen haer doen ſtiert, diep in onvermoghen ſteeckt?
Sulcks is der Vrouwen ſin, den Kinderen vergheleken,
Lichtvaerdigh, onbedacht, op-loopende ghebleken.

Ammianus Marcellinus ſpreeckt / *lib 27.* van den Toorn / aldus: De verſtandighe beſchrijven deſen, dat het is een langhdurigh, en ſomtijdts eeuwigh-durende gheſwel, en vuyl zeer des ghemoedts, welck ghewent is te ontſtaen uyt weeckigheyt en teerheyt des gemoedts, 't ſelfde bewijſende met een waerſchijnelijck argument, dat de Quijnende toornigher zijn als de Geſonde, de Vrouwen als de Mannen, en de oude Mannen als de Jongelingen, en de Ellendighe als de Gheluckſalighe en Voorſpoedighe.]

VI. Hier toe dan ſoo dient de af-deplinge der ſtraffen / welcke Plato maeckt in Gorgia, en de Philoſooph Taurus, over de ſelfde plaetſe / wiens woorden Gellius verhaelt / *lib. 5. cap. 14.* want die af-deplinghe genomen werdt uyt de eynden / daer toe de ſtraffen dienen / alleen daer Plato tweederley eynde gheſtelt hadde / als verbeteringhe / ende een Exempel / heeft Taurus het derde daer hy ghevoeght / namelijck / voldoeninghe / welcke Clemens Alexandrinus beſchrijft te zijn / Een vergheldinge van quaedt, welcke ſtreckt tot nuttigheydt van den ghenen, dieſe vordert. [Chryſoſthomus over 1. Corinth. 11, 32. ſtelt deſe drie / verbeteringhe / voldoeninghe / en exempel.] Ariſtoteles, welcke de exemplare ſtraffe achterlatende / alleen deſe ſoorte van vergoedinghe met de verbeteringhe ſtelt / ſeydt / dat de ſelfde ghebruyckt werdt / om des ghenen wille, dieſe eyſcht en vordert, op dat hem een ghenoeghen gheſchiede. Plutarchus heeft ooch de ſelfde niet verſweghen / als hy ſeyt: De ſtraffen, welcke terſtondt op het feyt volghen, en bedwinghen niet alleen voor den volghenden tijdt de ſtoute vermetelheyt van te miſhandelen, maer vertrooſten ooch ten hooghſten de ghene die verongelijckt zijn. En deſe iſt eygentlijck / welcke Ariſtoteles rekent onder de rechtvaerdigheyt / welcke hy de verwiſſelende noemt. Doch wy moeten deſe dinghen wat naeder en ſcherper examineren en onderſoecken. Segghen derhalven / dat in het ſtraffen gheſien werdt / oft op de nuttigheydt en het profijt van den genen / die geſondight heeft / oft van den ghenen / welcken daer aen gheleghen was / datter niet geſondiget wierde / oft ſonder onderſcheydt op 't profijt van yder een. Tot het eerſte van deſe drie derley eynden behoort die ſtraffe / welcke van den Philoſophen verbeteringhe ghenaemt werdt; van Paulus de Rechts-geleerde / ſtraffe

Rhetor. 1. cap. 10.

die aenghelepdt werdt tot verbeteringe / van Plutarchus, een Medicijnmeester der Zielen / welcke daer toe arbeydt / op datse den ghenen die ghesondight heeft / moghe beter maken / by maniere van ghenesinghe / die door contrarie dinghen gheschiedt. Want aenghesien alle daedt oft werckinghe / insonderheydt die door-bedachtelijck en dickwils bedreven werdt / maeckt eenighe lichtigheyt en ghereedtheyt tot de selfde / welcke tot volkomentheyt ghenaeckt zijnde / gewoonte ghenaemt werdt / daerom soo moet men den ghebreken / soo haest als 't mogheliick is / de aenlockinghen benemen / 't welck niet beter en kan gheschieden / als datse door eenige na-volgende pijne verliesen de soetigheyt van haren smaeck. [Seneca, van den Toorn / *lib. 5.* Ghelijck wy sommighe Spiessen die krom zijn, in 't vyer branden, en door Wiggen en Beytels klemmen en dwingen, niet om die te breken, maer om recht te maken: Alsoo verbeteren wy de gebreken des ghemoedts door pijne des lichaems, en des ghemoedts. De selfde van den Toorn / *lib. 11. cap. 27.* Hier toe moeten naerstigh zijn de goede Magistraten, en Ouderen, en Rechters, welcker kastijdinge men alsoo aennemen moet, als men een vlijm oft steeck-yser, oft laet-yser, als men het vasten en onthouden, en andere dinghen, die ons nut konnen doen, en doch pijnelijck en quelligh zijn, aenneemt.] De Platonische / soo Apulejus verhaelt / seggher: Het is swaerder en bitterder dan eenighe straffe, indien de schuldighe onghestraft, maer een wijle ghelaten werde, en dat hy ondertusschen niet door den Menschen bestraft werde. By Tacitus staet: Het bedorven, en te ghelijck bedervende, kranck, en brandende ghemoedt, en moet door gheen minder noch gheringher remedien uyt-gebluscht werden, als het door wulpsche begeerlijckheden ontsteken is, en brandet.

3. *Annal. Tom. 2. 2. 4. 33. 3.*

VII. Dat de bestraffinghe / welcke tot dit eerste eynde dient / een yder behaet te doen / die oordeel en verstandt heeft / en aen de selfde / oft dierghelijcke sonden niet schuldigh en is / blijckt uyt de bestraffinghe / welcke met woorden gheschiedt: daer van Plautus seydt:

Plautus Trinumme.

't Bestraffen van sijn vriendt om 't quaedt by hem begaen,
Is nut en dienstigh, doch sal slechten loon ontfaen.

Doch dat met slaghen / ende andere middelen / welcke eenighen dwangh mede brenghen / gheschiedt / daer in en is van de nature gheen onderschepdt ghestelt / tusschen de Persoonen / [Siet Augustini Enchiridion, cap. 72.] welcken sulcks gheoorloft / oft niet gheoorloft sy / (want sulcks ooch niet heeft konnen gheschieden / anders als dat de reden den Ouderen over hare Kinderen het ghebruycken van dat recht / nae de noodtwendigheyt der ghebreken / bysonderlijcken aen-prijst en beveelt). maer ontstaet dat onderschepdt uyt de Wetten / welcke dat gemeyne bestaen der Menschen met den anderen / daer door yder Mensche sijn eyghen Mensche bestaet / en naeste is / om twist ende hijbagie te verhoeden / hebben inghetogen tot de naeste genegentheyt der Bloedt-vrienden en Maghen / ghelijck te sien is / soo elders / als in den Justiniaenschen Codex, onder

onder den titul van verbeteringhe der nae-verwanten: daer toe oock dient dit seggen van Xenophon tot sijn Soldaten: Indien ick yemanden gheslaghen hebbe, op dat ick hem voordeel daer door dede, soo beken ick, dat ick dien sulck een straffe schuldigh ben, als de Ouders haren Kinderen, en de School-meesters haren Leer-jongeren doen: Want oock de Medicijn-meesters den Krancken tot sijn eyghen beste branden en snijden, Lactantius, *lib. 3.* Godt ghebiedt dat wy alle-tijt onse handen sullen houden over de minder-jarighe, dat is, dat wy haer, als sy sondighen, door ghestadighe slagen bestraffen en beteren, op dat sy niet door onnutte liefde, en te veel toe-ghevens, tot quaedt op-ghetogen, en tot ghebreken gevoedet werden. Maer dese soorte van te straffen / en kan niet gaen tot der doodt toe / ten sy dan op die wijse / welcke men noemt by reductie / daer door de ontbennende / oft wegh-gherende dingen / werden gebracht tot de soorten der dingen / die daer teghen staen. Want ghelijck Christus ghesegdt heeft / dat het sommighen beter ware gheweest / dat sy noyt waren gheboren geweest / dat is / dat het soo quaedt met haer niet soude sijn gheweest / alsoo mede uyt sommighe aert van ongeneesijcke en onverbeterlijcke verstanden beter / dat is / minder quaedt / datse sterven / als datse leven / wanneer het seecker is / datse in 't leven blijvende / erger en booser sullen werden. Marc. 14. 21

Van de soodanighe spreeckt Seneca, als hy segt: Dattet somtijdts voor den ghenen die omkomen, datse omkomen vorderlijck is. Jamblichus segt: Gelijck het den genen die vol etters is, en verrottinghe, beter is ghecauteriseert en gebrandt te werden, als soo te blijven; soo ist voor den Godtlooſen beter te sterven, als langher te leven. Sulck eenen noemt Plutarchus: Die anderen wel schadelijck is, maer hem selven alder-meest. Galenus ghesegdt hebbende / dat de Menschen met de doodt ghestraft werden / eerst / op datse levende geen schade meer souden doen / en ten anderen / op dat andere door vreese van straffe af-geschrickt moge werden / voegt daer by: Ten derden, soo ist oock haer selfs nut en vorderlijck datse sterven, zijnde soo verdorven van sinnen, datse tot gheen gheson theydt konnen ghebracht werden. *De Ira c. 5.*

Sommighe meynen / dat dit de selfde zijn / welcke de Apostel Johannes segt / datse totter doodt sondigen. (1.) Maer dewijl de bewijsdommen van sulcks bedrieghlijck zijn / leert / en ghebiedt ons de liefde / dat wy niet lichtelijck yemandt en moeten op-gheven / en voor verlozen achten / sulcks dat tot desen eynde de straffe niet als seer selden plaetse hebben kan. 1. Joh. 5. 16.

[Vermeerderingh. (1.) Chrysostomus op 2. Cor. 13. 9. noemt dese / die met ongheneesijcke sieckte bevanghen zijn. Iulianus segt in sijn 2 Boeck van Constantius: Alsoo daer twee soorten van misdaden zijn, eenighe die hope gheven van verbeteringhe, en die de middelen tot genesinge niet gantschelijck verwerpen; de andere soorte van Menschen die ongeneeslijck sondighen, voor dese soorte der Menschen is de doodt gevonden, tot een eynde van quaedt doen, niet soo seer tot haren, als tot aller anderen Menschen beste.]

De nuttigheyt en het voordeel van den genen / dien daer aen ghelegen VIII.

is datter niet meer gesondight werde / is daer in gheleghen / dat hy naemaels niet diergelijcke hebbe te lijden / 't zy van den selfden / oft ooch van anderen. [Men siet ooch in de wilde Dieren een schijnsel en afbeeldinge hier van / de Leeuwe stelt sich tegens de oberspelige Leeuwinne. Plinius in sijn natuurlijcke Historie / *Lib. 8. cap. 16.*] Gellius beschrijft dese soorte uyt Taurus aldus: Als de waerdigheydt oft achtbaerheydt van den genen, tegens welcken misdaen is, moet voor-gestaen werden, op dat het nalaten van straffe geen verachtinge veroorsaecke, en sijn eere vermindere. Maer het ghene dat hy seydt van ghequetste achtbaerheydt / moet ooch van verminderde vryheydt van een yder / ooch van eenigherhande quetsinge en verminderinge van eens anders recht / verstaen werden. By Tacitus lesen wy: Hy soude sijne verseeckeringhe en gerusthevdt versorgen met rechtveerdighe waerche: Op dat de gene die beschadight is / van den selfden die 't hem gedaen heeft / geen verder quaedt en lijde / van op dryederley wijse verhoedet werden: Eerstelijck / indien hy uyt het midden wech ghenomen werde / die misdaen heeft: Ten anderen / indien hem de macht / om te beschadigen / benomen werde: Ten laetsten / indien hem door sijn schade en verdriet af-gheleert werde meer te misdoen / 't welck met de verbeteringe / daer van wy nu gehandelt hebben / te samen hanget. Op dat de gene die belevdiget is van anderen / niet belevdighet en werde / sulcks werdt bekomen / niet door allerhande straffe / maer die in 't openbaer en voor alle-mans oogen geschiedt / welcke tot een exempel strecktt. Indien dan de waerche gestiert en gerechtet werde tot dese eynden / en datse blijve binnen de palen van billickheydt / soo en is ooch particuliere waerke / soo wy aensien het bloote recht der nature / afgesondert / soo van Goddelijcke / als menschelijcke Wetten / en van die dingen / de welcke niet noodsaeckelijck een dingh toe-vallen / niet ongevorloft / 't zy dat die geschiede door den ghenen selfs / die belevdighet is / oft door eenen anderen / dewijl het met de nature over-een komt / dat de mensche van een mensche gholpen werde. Ende in desen sin en meyninge kan toe-gestaen werden / 't geen Cicero seydt / als hy geleert hebbende / dat het recht der nature is / niet 't geen onse opinie en waen / maer de ingeboren kracht mede-brengt / ende de exempelen van 't selfde recht stelt de waerche / welcke hy stelt tegens de genade: En op dat niemandt daer aen soude twijffelen / wat al / en hoe veel hy onder het woordt wrake oft verdedighinghe wilde verstaen hebben / soo beschrijft hy de selvige / dat wy door de selvighe af-weeren het ghewelt, overlast, en versmaedtheydt van ons selven, en van den ghenen die ons lief behooren te zijn, ons beschermende of wrekende, en door welcke wy de sonden straffen. Mithrid. in sijn Oratie welcke Justin. uyt Trogus uytgeschreven heeft / seyt: Een yeder treckt het gheweer tegens de Moordenaers, konnen sy niet voor haer behoudenisse, nochtans om haer selven te wreken. Dit noemt Plutarchus in 't leven van Aratus, de wet van waerche. Door dit recht der nature Samson sich beschermende / betuyght dat hy onschuldigh sal zijn / indien hy de Philistijnen / die hem belevdiget hadden / wederom belevdige; en nae dat hy de waerche volbracht hadde / beschermt hy

2. de Invent.

Lib. 38.

hy hem met de selfde reden / seggende / dat hy haer gedaen heeft / 't geen sy hem eerst gedaen hadden. (1.) De Platæensers seggen by Thucydides: Wy hebben ons met recht aen haer gewroken, naer het recht by allen aengenomen, dat het geoorloft is hem te wreecken aen den genen, die vyandelijck handelen. Demosthenes in de Oratie teghens Aristocrates, seydt / dat het een gemeene wet is onder den menschen / dat het ons geoorloft sy te wreken aen den ghenen / die met ghewelt het onse ons ontneemt en beroost. En Jugurtha by Sallustius, als hy gesepdt hadde / dat Adhatbal met lagen leggen hem nae sijn leven gestaen hadde / boeght daer by / dat het Roomsche volck noch recht, noch billijck daer aen doen soude, indien sy hem verboden en beletteden het recht der volcken te ghebruycken: Dat is / sijn leedt te mogen wreecken. De Orateur Aristides seydt / dat van den Poëten / en Wet-geveren / en gemeyne spreeckwoorden / en Orateuren / eyndelijck van allen die wraecke te nemen van den genen die bestaen hebben ons overlast te doen / toe-gestaen wert. Ambrosius prijst de Machabeen / dat sy ook op den Sabbath ghewroken hebben de doodt van hare onschuldige Broeders. [Siet den selfden in de Oratie tegen Symmachus.] Siet ook Josephus in de Historie der Joodtsche Oudtheden / *Lib. 13. cap. 1.* van het wreecken van Iohannis doodt.] De selfde tegens den Joden disputerende / die sich hoogh behlaeghden dat de Christenen hare Kercke in brandt ghesteecken hadden / seydt: En ghewisselijck soo ick nae het recht der volckeren wilde handelen, soude ick seggen, hoe vele Kercken de Ioden, ten tijde der regeeringe van Iulianus, aen brandt gesteecken hebben: Daer hy 't recht der Volckeren noemt / gelijck met gelijck te vergelden. [Soo doet ook Livius, *lib. 1.* Als de Laurenten nae 't recht der volcken handelden.] Op gelijcker wijse spreeckt Civilis by Tacitus: Ick hebbe een heerlijck loon voor mijnen arbeydt bekomen, de doodt van mijn Broeder, mijne banden en gevangeniſſe, en de wreede en bittere woorden van dese heyrkracht, waer door ick tot straffe op-ge-eyscht en gevordert ben, hier over soo vordere ick wederom straffe. Maer om dat wy in onse eygen / en onser vrienden saecken door onse ghenegentheden verruckt werden / daerom als veele Hupsghesinnen sich in een plaetse te samen by den anderen ghevoeght hadden / soo zijn daer Rechters gestelt / en den selfden alleen macht gegeven de gene die overlast geleden hadden / te wreecken / den anderen benomen zijnde de vryheydt / welcke haer de nature vergunt hadde. Lucretius seydt:

Oratione pro quatuor.

Lib. 1 de offic. cap. 40.

Epist. 29.

Histor. 4.

Om dat een yder socht uyt toorn sijn leedt te wreecken,
Veel strenger als de Wet nu toe-laet, is geweecken
Het oude regiment, midts dat den mensch verdroot
Te leven, daer elck een met forts sich hielp in noot.

Demosthenes tegens Conon, seydt: (2.) Het is bewillight, dat men over alle dese overlasten rechtelijcke oordeelen soude laten gaen, en niet nae eens yders hevigheydt en goedtduncken. Quintilianus seydt: De vergheldinghe van onrecht en overlast en is niet alleen vyandt van het recht, maer ook van den

den vrede. Want daer is een Wet, Vierschaer, en Rechter: ten zy dat yemant hem schaemt met recht sijn leedt te wreecken. De Keysers Honorius en Theodosius ordineren: Daerom is de macht der Gherechts-bancken, en de bescherminge van 't openbaer gemeyne recht voor yder een open ghestelt, op dat niemandt soude vermogen de wraecke hem selven toe te laten. De Koningh Theodoricus seydt: Hier toe is gevonden de heylige eerbiedinge der Wetten, op dat niets met der vuyst, niets door eygen aendrijven gheschieden soude. Nochtans soo blijft de oude vryheydt eerst in plaetsen daer gheen Gerechts-bancken zijn/ als in de Zee. Daer toe mogelijck kan gepasset werden dat Cajus Cæsar, noch een particulier persoon zijnde/ de Zee-roovers/ van welcken hy was gevangen geweest/ met een in der haest te samen-geraepte Vlote heeft vervolght/ en hare Schepen ten deele verjaeght/ ten deele in de grondt gheboort ende versoncken heeft/ en als de Stadthouder versuymde de Zee-roovers te straffen/ heeft hy wederom in Zee keerende/ de selfde aen den cruyce ghehangen. Het selfde sal oock ghelden in woeste onbewoonde plaetsen/ oft daer men nae de wijse der Nomades verstroyt in 't wilde van den anderen leeft. Soo vertelt Nicolaus Damascenus, dat by de Umbricen een yder sijn eyghen leedt wreeckte/ [Oft hy mogelijck de Umbren in Italien heeft willen aenwijsen? dat by den Africanen onder veelen dese gewoonte oock gheweest zy/ ghetuyght Leo Afer, *Lib. 2. C. de Tesechis, & cap. de Teiseuta*, en anderen.] het welcke noch hedensdaeghs/ sonder te verbeuren/ by den Moscoviters gheschiedt/ naer dat men eenighen tijdt te vooren den Rechter om recht aen-ghesproken heeft: Oock hebben de particuliere kampvechtinghen en duellen gheen anderen oorspronck/ welcke voor de tijden van het Christendom by de Hooghduytsche Volckeren seer ghebruyckelijck waren/ en noch tot sommige plaetsen niet geheel vergeten en in ongebruyck zijn. (3.) Daerom by Vellejus Paterculus de Hooghduytschen sich verwonderden/ als sy saghen de forme en wijse van de Romeynsche gherechts-pleginghe/ dat de rechtveerdigheydt beslechtede het onrecht en overlast/ ende 't gheen men plachte met de wapenen te scheyden/ met recht ghe-eyndighet werde. De Hebreeusche Wet laet den bloedtvriendt van den doodt-gheslagenen toe/ dat hy buyten de Vry-steden den doodtslager doode: En hebben de Hebreeusche uytlegghers recht en wel aenghemerckt/ dat men met der vuyst gelijcke vergeldinge voor een dooden vorderen mochte/ maer voor hem selven/ te weten/ over ontfangene wonde/ niet als door den Rechter/ om dat/ namelijck/ het swaerder valt/ sich selven te matigen/ als onse eyghen leedt ons smert en wee doet. Dat oock by de alder-oudtste Griecken ghelijcke wijse zy geweest/ van particulierlijck den doodtslach te wreecken/ blijckt uyt de woorden van Theoclimenus by Homerus in Odyssea. Maer alder-meest vindt men dese Exempelen veel onder die ghene/ die gheen ghemeenen Rechter en hebben: Daerom de rechtvaerdighe Oorloghen pleghen beschreven te werden, soo Augustinus betuyght/ die den overlast wreecken. En Plato prijst den strijdt der Oorloghe/ tot dat de ghene die schuldt hebben, ghedwonghen werden straffe te

1. Nulli C. de Judæis. Cassiodo. l. 4. Epist. 10.

Velle. Paterc. l. 2. & Plutarc. in Cæs.

Apud Stob. de legibus.

Lib. 2.

Senec. de Clement. lib. 1. cap. 203.

Lib. 6. q. 10. super Johan.

L. de Rep. 14.

te lijden, voor dat sy den onschuldighen pijn en smerte hebben aenghedaen.

[Vermeerderinghen. (1.) Romulus sept van Tatius, die van den Laurenten doodt-gheslaghen was/ by Plutarchus: Dat doodtslagh met doodtslagh vergolden, en betaelt was. De selfde Plutarchus sept van de Mantinensers, die van den Achæen mishandelt waren: En sulcks hadde in sich de billijckheyt van wraecke. Belizarius by Procopius, *Vandalicorum lib. 1.* sept: De vyandtschap van de ghene die veronghelijckt is, teghens den ghenen die hem gheweldt ghedaen heeft, is natuurlijck.

(2.) By Euripides in't Treur-spel Orestes, verklaert ooch Tyndareus, dit teghens Orestes:

Ghebiedt ghy my met deesr van wijsheydt veel te spreken?
't Gheen schoon, oft leelijck is, voor allen is ghebleken.
Maer dommer als dees mensch noch niemandt is bekent;
Die noch tot billijckheydt, noch Wetten is ghewent,
Naer welcke Griecken-landt sich voeght in allen saecken.
Als *Agamemnon* eerst ginck sijnen gheest uyt-braecken,
Daer mijne Dochter hem het Hooft hadd' op-gheklooft
(Noyt sal dat leelijck seyt van my oock zijn ghelooft.)
Soo hadd' hy stracks behoort ten huysen uyt te drijven
Sijn Moeder, en de schuldt der moort haer toe te schrijven,
Soo hadd' hy matighlijck ghedraghen sijn ellent,
Godtvruchtigheydt gepleeght, sich recht tot straf ghewent.
Nu steeckt hy selfs in 't peck, daer in sijn Moeder smoorde,
Die hy met recht noemt boosr, om datsr' haer Man vermoorde,
Maer selver is hy noch veel snooder, die haer doot,
Die hem als Moeder bracht ter werelt uyt haer schoot.
Gunt ghy 't my *Menelae*, ick sal u een dinck vraghen:
Indien een toornigh Wijf haer Man ter doodt ginck jaghen,
Vermagh dan weer de Soon te dooden haer ter wraeck:
En sal dan voorts alsoo weer om de selfde saeck
Sijn Soon het selfde doen, om Moeder-moort te boeten?
Wat sal het eynd' dan zijn? waer sal men 't onheyl moeten?

Welcke laetste woorden vol van voorsichtigheyt/ den Philosophen en Oratoeren stoffe ghegheven hebben om daer over te discoureren. Maximus Tyrius in sijn discours/ oft men ongelijck sal vergelden/ sept: Want indien de ghene, die onghelijck gheleden heeft, wraecke daer over doet, soo sal het quaedt als met een spronck over gaen van desen tot dien, en de onrechtvaerdigheyt sal op de onrechtvaerdigheyt volgen. Want indien ghy dit recht ghestelt zijnde, toe-latet den ghenen die 't quaedt verdraghen heeft, hem

hem te wreecken aen den ghenen die het ghedaen heeft, soo volght, dat wederom van desen tot dien de wraecke sich keere: want het Recht staet beyden partijen ghelijck, en even schoon. Indien dat soo is, wat hebt ghy, ô Jupiter, rechtvaerdigheyt ghemaeckt, die uyt onghelijck bestaet? En hoe verre sal dit loopen? En waer sal dit quaedt eens stuyten. Aristides in sijn Oratie van den vrede: Want wie sal daer van den Griecken over blijven, indien de ghene, die over-ghebleven zijn, om de ghene die om-ghekomen zijn, het selfde ellent steedts moeten uyt-staen? De selfde Aristides druckt ghelijcke meyninghe uyt *in Leuctrica secunda.*

(3.) De Coningh Theudericus sijne Gotthen berispende/ seydt by Cassiodorus, *lib. 3. 23.* Doet wech de ghewoonten die grouwelijck in-gewortelt zijn: laet daer de saecke liever met woorden, en niet met Wapenen verhandelt werden. En 24. Waerom loopt ghy tot het duel oft kampvechtinghe? Waer toe behoeft een Mensche de tonghe, indien de gewapende handt de saeke uyt-voert? Trachonitis in Orienten: Het is de maniere, op alle wijse te wreecken aen den doodtslaghers de doodt der nae-bloedtverwanten.]

I X. Het derde eynde en oogemerck der straffen / nameljck / de nuttighept van yder een sonder onderscheyt / heeft de selfde deelen / welcke heeft de nuttighept die den verongelijckten en beschadighden betreft. Want het is/ oft daerom te doen / op dat de ghene die eenen beschadight heeft / andere oock niet en beschadige / 't welck behomen werdt / midts men hem uyt het leven weck neemt / oft vermincht en verlammet / oft vast seydt/ dat hy niet en kan schade doen / oft hem verbeterende: oft daerom / op dat niet andere aenghelocht zijnde / daer door dat hy onghestraft blijft/ anderen sonder onderscheydt souden lastigh en moeyelijck vallen / het welcke door openbare executien der straffe voor alle mans ooghen behomen werdt / welcke Griecken *Paradeigmata*, de Latijnsche exemplen noemen: welcke tot dien eynde ghebruyckt werden / op dat de straffe van eenen / sy de vreese van veelen / op dat door de soorte van straffe / de andere moghen af-ghescheyckt werden / soo de Wetten spreecken / dat andere wijser werden en vreesen / seyt Demosthenes. [Polybius heeft ghesien dat Leeuwen waren aen 't kruys ghellaghen, om datse een Mensche aen-ghevallen hadden, om dat andere door vreese van ghelijcke straffe souden af-geschrickt werden van gelijcke schade te doen. Plinius, *lib. 8. cap. 16.*] De macht van dit recht is natuurlijcker-wijse by eenen pegelijcken. Soo seyt Plutarchus, dat een vroom Man van de nature tot een Magistraet ghestelt werdt / en dat voor altoos / want dat selfs door de Wet der nature de regeeringe werdt op-gedragen aen den genen / die recht doet. (1.) Alsoo bewijst Cicero door het Exempel van Nasica, dat een wijs Man nimmermeer een particulier vergeten Burger en sy; en noemt Horatius den Lollius, Burgermeester van meer als een Jaer. En Euripides in *Iphigenia in Aulide*:

L. Quoniam C. ad l. Fabian. L. 1. C. ad l. Jul. rep. Prac. po.

Geslepen van verstandt de beste Magistraet is.

Welcke dingen doch in een gemeyne regeeringe moeten ghenomen en ver-

verstaen worden / niet verder als hare wetten dat konnen lijden en verdragen. Van dit natuurlijck recht spreeckt Democritus aldus: Want ick sal sijn eygen woorden verhalen / om datse aenmerckens waerdigh zijn. Eerstelijck van 't recht om de beesten te mogen dooden / dunckt hem aldus: Van het dooden oft niet dooden der Dieren, staet de saecke aldus: Die overlast doen, oft doen willen, wie de selfde doodt, is reyn en onschuldigh, soo verre oock, dattet beter zy sulcks te doen, als niet te doen. En terstondt daer aen: Die met onrecht ons beschadighen, ist gheoorloft alle, en gantschelijck doodt te slaen. En ghewisselijck het en is niet ongeloofelijck / dat de vroome mannen voor de Sundvloedt alsoo gheleeft hebben / eer dat Godt sijnen wille van de Ghedierten tot spijse der menschen te gebruycken / den anderen hadde gheopenbaert. [Oock andere / daer nae de oude gewoonte noch in gedachtenisse houdende: gelijck Diæarchus en andere houden / welcke Hieronymus tot getuygen noemt tegens Iovianus.] Wederom seydt Democritus: Doch 't geen wy van den Vossen, en vyandelijcke slangen geschreven hebben, het selfde schijnt oock dat men met den menschen moet doen: En voeght dan daer by: Die een Dief, oft Moordenaer, op eenigherhande wijse doodt-slaet, 't zy met der handt, oft door bevel, oft door toestemminghe, die is onschuldigh. Op welcke spreucken my dunckt dat Seneca gesien heeft / als hy seydt: Als ick sal gebieden eenen misdadighen den hals af te snijden, sal ick sulcks doen met een soodanighen moedt, als ick de slangen en senijnige gedierten slae. (2.) En op een ander plaetse: Wy souden selfs de Adders, en Water-slangen, oft soo daer eenige andere Dieren zijn, welcke door bijten ofte steecken schade doen, niet beleydighen, indien wyse konden tam maecken, ghelijck andere ghedierten; oft konden te weghe brenghen, dat noch wy, noch andere, perijckel van haer te vreesen hadden. Derhalven sullen wy oock geenen Menschen leedt doen, om dat hy ghesondight heeft, maer op dat hy niet meer en sondige. Maer aenghesien ter eender zijden het onderroecken van 't sept groote naerstighepdt dickwils vereyscht / en ter ander zijde de waerderinghe en estimatie der straffe / groote voorsichtighept en billijckhept vordert / op dat niet / wanneer de eene van hem selven te hooghe ghevoelt / en te veel aenneemt / en de andere niet en willen wijcken noch toe-gheven / krakeelen en twisten daer over souden ontstaen / soo heeft den rechtvaerdighen en wel-ghestelden menschelijcken vergaderinghen goet gedocht en behaeght / te verkiesen soodanighe / die sy voor de beste en voorsichtighste hielden / oft hoopten dat sy sulcks werden souden. De selfde Democritus seydt: De wetten en souden gheensins verboden hebben, dat een yder nae sijn goedtduncken leven mochte, ten ware dat de een den anderen hadde gaen verstooren en beleydigen: Want de nijdt en afgunstigheydt maeckt een aenvanck van oproer. Maer ghelijck wy recht voor heen ghesepdt hebben / dat in het wreecken geschiedt is / alsoo gaet het mede in dit straffen tot een exempel van anderen / dat daer in noch overblijven eenige voetstappen en overblijfselen van het oude recht / in die plaetsen / en onder sulcke persoonen / die onder geen seeckere en ghewisse Gerechts-bancken en staen: En daer-en-boven

Lib. 2. de Ira.

ven oock in eenige uptgesonderde geballen. Alsoo mocht na de costumen
Deut. 13.9. der Hebreen/ een Hebreer / afwijckende van de Wet Godts / en sich stellende tot een voorganghер en leydtsman tot valsche Godtsdiensten / terstondt van een yder menschе doodtgeslagen werden. [Voeght hier by de passagie upt Iosephus, *Lib. 12. 8.* Moses Maimonides, over de 13 Articulen/
Num.25. en *Directoris, lib. 3. c. 41.*] Het welcke de Hebreen noemen een voordeel des yvers / het welcke sy seggen dat eerst van Phineas in 't werck gheselt is/ en daer nae een manier en wijse ghewonden is. [Siet 1.Mach.2.24.26.]
Maccha.2. Soo heeft Mathathias een Jode doodt-geslagen / die sich met der Grieckien Godtsdienst verontreynighde : Alsoo werdt verhaelt van andere drie hondert Joden / die van haren Landts-luyden doodt-gheslaghen zijn/ in 't 3 Boeck der Machabeen/ nae de gemeyne tellinge. Ende is de
Actor.7.57. steeninginghe van Stephanus onder gheen anderen schijn en deckſel in 't
Actor.23.13 werck gestelt/ als mede de t'samen-spanninge teghens Paulus : en vindt men veel andere diergelijcke exempelen by Philo, en Iosephus. (3.) Daeren-boven is oock by veelen Volckeren den Heeren over hare Slaven / en den Ouderen over haren kinderen / overghebleven het volkomen recht van te mogen straffen/ oock tot der doodt toe. Alsoo was het tot Sparten den Ephoren gheoorloft een Burger te dooden / sonder gerechts-pleginge en rechtelijck oordeel. Soo kan dan nu uyt het gene wy geseydt hebben/ verstaen werden hoedanigh daer zy het recht der nature ontrent de straffen/ en hoe verre het selfde noch overgebleven zy.

Vermeerderinghen. (1.) De selfde Plutarchus in 't leven van Pelopida: De eerste, en oock met eenen de alder-oudtste wet stelt natuurlijcker-wijse den ghenen die een anderen behouden kan, tot een Magistraet den ghenen, die behoudenisse en hulpe van nooden heeft. En in 't leven van Philopœmen: Hy heeft sijn Burgers aenghenomen, welcke noch den tijdt der Wetten, noch der gemeyne stemmingen hadden verwacht; maer volghden hem nae de Wet der nature, welcke alle-tijdt wil, dat de meerder en beter, over de mindere en slechter ghebieden sal. Dierghelijcke hebt ghy oock by den selfden / in het eynde van 't leven van T. Flaminius. De Schrijver des Boecxkens van de oorsaecken der verdorven welspreckenthеydt / handelende van de Oratoren/ seydt: Dese selfs als particuliere en privé personen levende, en waren selfs niet sonder macht, dewijl sy soo het volck, als den Raedt met goeden raedt en authoriteyt regeerden. Chrysostomus over 2.Corinth.7.13. sprеeckende van Moses: Oock al-eer dat hy met der handt het volck uyt-leyde, was hy door de wercken ende daden selfs hare Hooft en Voorganghер: Derhalven was het seer sot en bot, dat die Hebreer tot hem seyde: Wie heeft u tot een Prince en Rechter over ons gheselt? Wat seght ghy? Ghy siet de daden, en maeckt strijdt om den naem, gelijck als oft eener siende een Medicijn-meester wel snijden, en alsoo helpen en ghenesen het krancke lidt des lichaems, daer nae tot hem seyde: Wie heeft u tot een Medicijn-meester gestelt? Wie heeft u gheboden te snijden? De kunste, mijn goede vriendt, en uwe sieckte: Alsoo mede heeft Mosis ervarentheydt hem soodanigh ghemaeckt: Want oock het regeeren is niet alleen een waerdigheydt,

heydt, maer oock een kunſte, en wel onder alle konſten de diepſinnighſte. Deſe ſelfde Schrijver verhandelt dit ſelfde ſtuck over Epheſ. 3. op 't eynde/ ſeggende: Uwe onrechtveerdigheydt, uwe wreedtheydt, heeft my tot een Prince en Rechter geſtelt.

(2.) Ghelijck wy dan de Adderen, en Schorpioenen, en andere Beeſten die door fenijn beſchadighen, eer dat ſy, oft bijten, oft quetſen, oft eenigen aenval op ons doen, terſtondt ſonder vertreck doodt-ſlaen, voor-komende dat ons geen quaedt over-kome van het quaedt dat in haer is; op gelijcker wijſe iſt mede behoorlijck, dat men de Menſchen ſtraffe, welcke bekomen hebbende een tamme en ſachtmoedige nature door de Fonteyne der redelickheydt, die haer treckt en neyght tot Burgerlijcken omganck en geſelligheyt, door hare wijſe van leven in wilde Ghedierten verwandelen tot wreedtheyt, en voor profijtelijck en gheneughlijck houden aen ſoo veelen als moghelijck is, ſchade te doen. Dit ſchrijft Philo in 't 2 Boeck van de byſondere Wetten. Claudius Neapolitanus by Porphyrius, in 't 2 Boeck van 't niet eten der Ghedierten: Daer en is niemandt, welcke een ſlanghe die hy ſiet, indien hy kan, niet en ſal dooden, op dat niet hy ſelfs, oft een ander van haer ghequetſt werde. Siet oock / ſoo 't u luſt / 't geen daer volght. Ter ſelfder plaetſe kortz daer nae ſept hy: Wy dooden een ſlange en Schorpioen, al en valt die ons niet aen, op datſe ghenen anderen ſchade ſouden doen, en deſe wraecke doen wy ten dienſte van het menſchelijck gheſlachte. Porphyrius ſelfs ſept in 't 2 Boeck: Want ghelijck als, hoewel wy eenige gemeenſchap hebben met de quade menſchen, oock die uyt hare eygen aert en booſheyt, als door een gheweldighen windt gedreven werden, om een yeghelijck ſonder onderſcheydt te beſchadigen; nochtans houden wy 't daer voor, dat alle ſoodanighe met recht van ons gheſtraft werden; alſoo mede van de ſtomme Ghedierten die ſoodanigh zijn, datſe uyt hare eyghen aert onrechtveerdigh zijn, en luſt hebben om ſchade te doen, en door een ſtercke beweginghe haerder ghenegentheyt gedreven werden tot ſchade en verderf, van een yder die haer maer ontmoet, de ſelfde doodt te ſlaen, en is niet ſonder reden. En dat wil Pythagoras ſeggben by Ovidius, in 't 15 Boeck ſynder Metamorphoſe, met deſe verſſen:

Ick ſtae oock wel bekent, dat Godts vrucht onvermindert,
Ghedoodt kan werden 't Dier, dat ons het leven hindert.

(3.) De ſelfde Philo ſept mede in 't Boeck van de offerende: Sulck eenen moet gheſtraft werden als een ghemeyn vyandt van allen, ſonder te achten op eenighe verwandtſchap met hem, en ſijne aenradingen moet men allen terſtondt openbaren, die de Godtſaligheyt lief hebben, op dat ſy van allen kanten ſonder uytſtel toe-loopen, om dien godtlooſen Man te ſtraffen, vaſtelijck gheloovende, dat het een heylighe ſaecke is, de begeerte van ſulck eenen te dooden. Oock noch een ander plaetſe immer ſoo treffelijck op 't eynde van 't Boeck van de Monarchie.]

X. Nu staet te besien / oft oock de Euangelische Wet dese vryheydt besnoeyt / en nauwer ingheboden en bepaelt heeft. Ghewisselijck / als wy elders gheseyt hebben / ten is niet vreemt noch wonder / dat eenighe dinghen / die nae het recht der nature / en nae de Burgherlijcke Wetten gheoorloft zijn / door de Goddelijcke Wet verboden werden / de welcke de alder-volmaecktste is / en belooft een prijs en beloninghe die grooter is als de Menschelijcke nature / om welcke te verkrijgen / soodanighe deughden werden verepscht met goede recht / die de bloote gheboden der nature te boven gaen. Wat aengaet de kastijdingen / welcke noch smaetheydt / noch blijvende en durende schade nae sich laten / en nae ghelegentheydt van ouderdom / en andere hoedanigheden / noodigh zijn / indien se in 't werck gestelt werden van den genen / welcken de menschelijcke Wetten sulcks toe-laten / te weten / van den Ouderen / Vooghden / Heeren / Meesters / kan men uyt de eyghen nature der saecken ghenoech verstaen / dat daer in niets en zy / 't welck met de Euangelische gheboden strijdt. [Lactantius van den toorn Godts / capit. 18. daer meer van dese materie staet.] Want dit zijn niet min onschuldighe en onschadelijcke gheneesmiddelen der gemoederen / als dranken den patienten on-aenghenaem. Maer van de wraecke moet men ander gevoelen hebben. Want voor soo veel als die alleen het gemoedt des beschadighden en klagenden verghenoeght / hebben wy hier voorzen bewesen / dat de selfde natuurlijcker-wijse ongheoorloft is / soo verre ist daer van / dat sy met het Euangelium soude over-een-stemmen. Doch de Hebreeusche Wet verbiedt haer te behouden tegens den naesten / dat is / die sijns volcks is / Levit. 19. 17. En gebiedt oock dat men sommige gemeyne weldaden soodanigen vyanden bewijsen sal / Exod. 23. 4. 5. Derhalven den naem van Naesten door het Euangelium uytgebreydet zijnde tot allen menschen / soo blijckt dat van ons werdt verepscht / dat wy niet alleen onsen vyanden gheen schade en doen / maer dat wy haer oock goedt doen / 't welck dan oock uytdrucheliick geboden werdt / Matth. 5. 44. Nochtans soo liet de Wet den Hebreen toe eenige groote verongheliickingen te wreecken / niet met der vuyst en eyghener handt / maer den Rechter daer om aenspreeckende en versoeckende. Maer dat selfde en laet Christus ons niet toe / als blijckt uyt die tegenstellinge: Ghy hebt gehoort dat geseyt is, ooge om ooge. En terstont daer nae: Maer ick segghe u-lieden. Want al-hoe-wel de naevolghende woorden eygentlijck spreecken van het af-weeren van ongelijck en overlast / en dese vryheydt oock ten minsten eenighsins inbinden: soo moet men houden / dat sy veel meer de wraecke misprijsen en tegen-spreecken / om dat sy verwerpen de oude toelatinghe / als passende op een onvolmaeckter tijdt / [Ooge om ooghe, welcke, indien men soo mach spreecken, der onrechtvaerdigen gerechtigheyt is, seydt Augustinus in de uytleggingе van den 108 Psalm / aengetogen C. *sed differentie 23 quæst. 3.*] Niet dat de rechtvaerdige wraecke onrechtvaerdigh zy, maer dat de verdraeghsaemheydt de selfde te boven gaet en overtreft, als in de Ordinantien van Clemens staet / Chri-

11 *Lib. 7. cap. 23.* Van welcke materie Tertullianus aldus spreeckt: (14) Chri-

stus

stus leert een geheel nieuwe lijdtsaemheydt en verdraeghsaemheyt / oock verbiedende 't ongelijck te vergelden / toe-ghelaten van den Schepper / oge om ooge / tandt om tandt / daer teghens hy ghebiedt oock de andere wange te bieden; en dat men boven den Rock oock den Mantel sal laten varen. Gantschelijck heeft Christus dese dinghen daer by ghevoeght / als verbuilinghen die over-een quamen met de Leere des Scheppers. En dat staet oock terstondt te vernemen / oft de leere van lijdtsaemheydt ende verdraeghsaemheydt / by den Schepper oock ghepredickt werdt. Soo ghebiedt hy door Zacharias, dat niemandt de boosheydt sijns Broeders en sal ghedencken / oock niet sijnes Naestens: Want hy seydt wederom: Een yeder en dencke niet aen de boosheydt van sijnen Naesten. Veel meer heeft hy de verdraeghsaemheydt van het ongelijck bevolen / die het vergheten geboden heeft: Maer oock als hy seydt / mijne is de wraecke / Ick sal het wreecken / soo heeft hy met eenen de verdraeghsaemheydt ons gheleert / die dese wraecke verwacht. Door soo veel als dan men niet kan begrijpen / dat de selfde schijnt ooghe om ooghe / tandt door tandt te eysschen / tot vergeldinghe van 't onrecht / die niet alleen vergeldinghe / maer oock wraecke / jae oock gheheughenisse en harde acten van 't ongelijck verbiedt; door soo veel werdt ons oock gheopent / en bekent ghemaeckt / hoe dat hy ooghe om ooghe / en tandt door tandt gheordineert heeft / niet om toe te laten het tweede ongelijck van ghelijcke vergeldinghe / 't welck hy verboden hadde / verbiedende de wrake / maer om het eerste ongelijck te bedwinghen / 't welck hy verboden hadde / daer tegen stellende de Wet van gelijcke vergheldinghe / op dat een yder omme siende nae de vryheyt van de tweede verongelijckinge / van de eerste hem soude onthouden. Want hy weet dat het gheweldt en overlast lichtelijcker tegen-gehouden wert / door voor-houdinghe van ghelijcke vergheldinghe / als door belofte van wraecke. Doch beydes heeft moeten gheordineert werden / nae den aert en het gheloove der Menschen / op dat de ghene / die Godt gheloofde / de wraecke van Godt soude verwachten; die minder Godt gheloofde / de Wetten van gelijcke vergeldinghe soude vreesen. Desen wille der Wet / welckers verstandt duyster was / heeft de Heere des Sabbaths / en der Wet / en van alle sijns Vaders ordinantien / geopenbaert / ende in treyn ghebracht / bevelende het bieden oock van de andere wanghe / op dat hy soo veel te meer de betalinghe van het ongelijck soude dempen / welcke oock de Wet diergelijcke vergeldinghe hadde willen verhinderen / immers welcke de Prophetie klaerlijck hadde inghebonden / soo de gedachtenis van 't ongelijck verbiedende / als de wraecke Godt toe-schrijvende. Derhalven soo Christus yets heeft in-ghevoert / niet door een wederstreydende / maer helpende en bevorderende gebodt / heeft hy de leeringhen des Scheppers niet te niet ghemaeckt. Eyndelijck / soo wy op de reden selfs / van de ghebodene verdraeghsaemheydt / en die noch soo volkomen en volmaeckt is / betrouwen / en ons verlaten / soo en sal hy niet bestaen / indien hy des Scheppers niet en is / welcke wraecke belooft /

„ looft / die een Rechter hem betoont. Andersins / indien hy my op-leyt
„ soodanigen last / niet alleen van niet wederom te slaen / maer ook van
„ de andere wanghe te bieden; en niet alleen van niet te vloecken / maer
„ ook te zegenen; en niet alleen van den rock niet te behouden / maer ook
„ noch daer-en-boven van den mantel te laten volghen / de ghene die my
„ niet en sal beschermen / soo ghebiedt hy de verdraeghsaemheydt te ver-
„ gheefs / my niet ghebende den loon des gebodts / namelijck / de vrucht
„ der verdraeghsaemheyt / 't welck is wraecke / de welcke hy my hadde
„ behoozen toe te laten / indien hyse selfs niet uyt-voert; oft indien hyse
„ my niet toe-liet / soude hyse selfs uyt-voeren / dewijl daer ook voor de
„ leere aen gheleghen is / dat het ongelijck gewroken werde. Want door
„ vreese van wraecke werdt alle onbillijckheyt in toom gehouden. Maer
„ de vryheydt aller-weghen uyt-gelaten zijnde / sal heerschen met alle oor-
„ ghen uyt te slaen / en alle tanden uyt te trecken door heyligheyt en seker-
„ heyt van ongestraft te blijven. Wy sien dan dat de meyninghe van Ter-
tullianus is / dat niet alleen het versoecken van ghelijcke vergheldinghe den Christenen verboden zy / maer datse selfs den Hebreen niet zy toe-ghelaten / als sonder ghebreck zijnde / maer om een meerder quaedt te verhoeden. Het welcke / oft het ook waerachtigh zy / van sulck een voor-deringhe der wraecke / welcke uyt haer voort-komt / daer en staet niet aen te twijffelen / en ghelijck blijckt uyt het gheen hier voozen gheseyt is. Want dat sulcks misprysen is / ook selfs van den genen / die onder den Hebreen in wijsheyt zijn uyt-steeckende gheweest / en ghesien hebben niet op de bloote woorden der Wet / maer ook op haer wit en voor-hebben / blijckt uyt Philo, by den welcken de Alexandrysche Joden in de ellenden van Flaccus, die de Joden quelde / alsoo spreecken: Wy en hebben gheen behaghen, ô Heeren, in de wrake van onsen vyandt, want wy hebben uyt de heylighe Wetten gheleert, ons te erbarmen over menschen. [Siet Origenes teghens Celsus.] Ende hier toe dient / dat Christus sonder onderstheydt van ons verepscht / dat wy allen sullen vergheven / die teghens ons misdaen hebben / Matth. 6. 14. 15. dat is / dat wy om 't ghevoelen van onse leedt / haer gheen leedt sullen verrocken noch toe wenschen: want die dat doet / op dat ick met Claudianus spreecke / die

Schijnt wreedt, hem selfs de wraeck der Wetten aen te meten.

Lib. 6. c. 18. Om welcker oorsaecken Lactantius dese spreucke van Cicero verhalende: Het ampt van rechtvaerdigheyt is, niemandt te beschadighen, als gheterght zijnde door onghelijck, seyt / dat de eenboudighe en waerachtighe meyninghe door by-voeginghe van twee woorden bedorven is: En Ambrosius seyt / dat de selfde spreucke van Cicero geen authoriteyt heeft uyt het Euangelium. Maer wat sullen wy seggen van de wrake / niet voor soo veel die siet op 't gheen voorby is / maer voor-siet en sich wapent teghens 't gheen noch komen mochte. Ghewisselijck / Christus wil ook dese sal vergheven werden: eerstelijck / indien de gene die ons misdaen heeft / gheloofwaerdighe ghetuyghenissen gheeft van berouw en leedt-

De offic. 28.

leedtwesen des ghemoedts / Luc. 17. 3. In welcke plaetsen van eene volmaeckter verghevinghe gehandelt werdt / dat is / van soodanige / welcke oock in 't recht van de voorige oude vriendtschap herstelle den genen / die gesondight heeft / waer uyt volght / dat men niets tot straffe van hem moet vorderen. [Siet Moses Maimonides, by-ghebracht van den seer geleerden Constantin, in 't Boeck van aenghedane schade / cap. 8. §. 7.] Daer-en-boven alsser schoon sulcke teyckenen van berouw niet en zijn / soo leert Christus door het ghebodt van den Rock te verlaten / dat men de schade / welcke niet al te groot en is / niet en moet achten / maer in de windt slaen. Jae selfs Plato heeft gheseydt / dat men gheen quaedt vergelden moet: Al waer 't dat ons wat swaerders te lijden, over 't hooft hinghe. Welcken sin men oock by Maximus Tyrius vint. De klage van aengedaen smaetheydt en schimp (de welcke Christus door een kinne-backslagh aenwijst) seyde Musonius, dat hy niet en soude aenstellen / noch yemandt en soude raden die aen te stellen: want dat sulcke dinghen al veel beter vergeven werden. Doch so het oversien en ongemerckt laten eenig groot ghevaer met sich brenget / moeten wy te vreden zijn met sulck een voor-sorghe tot verseeckeringhe / die alder-minst quetse. Want selfs by den Hebreen en was die ghelijcke vergeldinghe in gheen ghebruyck / als Josephus, en andere Hebreeusche Leeraers aenwijsen / maer die beschadight was / placht boven de onkosten by hem aenghewendt / waer van een Wet op haer selven staet / Exod. 21. 19. (want die bestaet in bloote weder-ghevinghe van 't uyt-gheleyde / sonder eenighe straffe te begrijpen) voor de ghelijcke vergeldinghe een geldt-boete te ontfanghen. [Siet den selfden Constantin, in 't gheseyde 8 cap. §. 1.] Het welcke Favorinus verklaert by Gellius, dat oock tot Romen zy gheschiedt. Alsoo heeft Joseph de Op-voeder onses Heeren Jesu / als hy gheloofde dat sijn Huysvrou aen overspel schuldigh bevonden was / liever door verlatinghe sich daer van willen bevrijden / als te wege brenghen / datse te schande gemaeckt soude werden / ende sulcks werdt gheseyt dat hy ghedaen heeft / om dat hy rechtvaerdigh was / dat is / een vroom en bescheyden Man. [Augustinus, Lib. 2. van de overspelighe Houwelijcken: Indien het, ghelijck met meerder schijn van waerheydt gheseyt werdt, een Christen mensche niet geoorloft is sijne overspelighe Huys-vrou te dooden, maer alleen te verlaten.] Op welcke plaetse Ambrosius seydt / dat de Persoon eens rechtvaerdigen niet alleen van de grouwelijckheyt der wraecke / maer oock van de strengigheydt der beschuldinge behoort vreemt te zijn; (2.) 't welck oock Lactantius te vooren hadde gheseyt: Het en sal oock een rechtvaerdighen niet vry staen, yemandt van doodtwaerdighe misdaedt te beschuldigen. Justinus, handelende van de beschuldigingen der Christenen / seyt: Wy en willen die niet straffen / die tegens ons lasterlijcke leugenen spreken / hare boosheyt en verkeertheydt / en hare onwetenheydt van beter dinghen is haer straffe genoegh. [De selfde seyt oock: Niet willende oock in 't minste sich aen yemandt wreecken, ghelijck de nieuwe Wetgever bevolen heeft. Doet hier by 't gheen volght / §. 15.] Zijn noch overigh de straffen / welcke

Ephes. 4. 32
Col. 3. 13.

Lex Wisigothorum lib. 6. cap. 13.

Lib. 20. c. 1

Lib. 6. c. 10

niet tot particulier/ maer tot ghemeyne besten strecken: ten deele den genen die schade doet wech nemende oft bedwingende / op dat hy niemandt en beschadighe / ten deele oock door strengigheydt van het Exempel andere af-schrickende; de welcke wy op een ander plaetse bewesen hebben door een seer vaste bewijs-reden / datse van Christo niet wech genomen en zijn: dewijl dat hy sijne Wetten ghebende / met eenen betuyghde dat hy niets van de Wet wech nam. Maer de Wet Mosis, de welcke/ soo langhe die regeeringhe staende bleef / in dese dinghen moest standt houden/ belaste de Magistraten scherpelijck / dat sy de doodtslaghen / en eenighe andere misdaden straffen souden / Exod. 21. 14. Num. 33. 14. 37. Deut. 29. 13. Indien dan Christi ghebooden hebben konnen bestaen met de Wet Mosis, voor soo verre als die oock eenige misdaden met de doot straften / (3.) soo konnense oock wel bestaen met de menschelicke Wetten/ welcke de Godtvruchtelijcke in desen deele nae-volghen. [Augustinus, *quæst. Euangelicarum, lib. 1. quæst. 10.*]

[Vermeerderingen. (1.) Teghens Marcion, *lib. 4.* de selfde in 't Boeck van de lijdtsaemheyt. Christus de ghenade boven de wet invoerende, heeft om de Wet wijder uyt te breyden en te vervullen, sijn hulperschе, de lijdtsaemheydt, daer over gestelt, om dat die alleen te vooren aen de leere der rechtvaerdigheyt ontbrack. Chrysosthomus over Ephes. 4. 13. Om die oorsaecke, seydt hy, ooghe om ooghe, tandt om tandt, op dat hy sijne handen bedwinghen soude, niet dat hy de uwe daer tegen verwecken soude, op dat hy niet alleen de schade van uwen ooghen af-wende, maer oock sijne ooghen ongheschendt behoude. Maer het gheen ick vraeghde, is ditte, waerom werden sy bestraft die tot de wraecke grijpen, daer de wraecke toe-gelaten was? En terstondt daer aen: Godt vergeeft het den genen, welcke, indien haer moghelijck het ghevoelen en smerte der versmaetheydt verruckt heeft, en de heftigheyt tot wraecke ghedreven heeft, daerom seydt hy, ooghe om ooge; en op een ander plaetse, de wegh der toornigen is tot de doodt. Indien dan daer toe-ghelaten is ooghe om ooghe uyt te slaen, de straffe des toornighen soo groot is, hoe veel meer salse zijn by den genen, den welcken gheboden is, als sy quaedt gheleden hebben, noch sich aen te bieden en presenteren tot meerder overlast?

(2.) Siet Hincmarus, van de Echt-schepdinghe op de 5 vraghe in't eynde / C. *Laicos 2. quæst. 4.* en Panormitanus aldaer. *Gail. de pace publica 8. 3. Adde C. amissasti de accusationibus, ita ut est apud Brecardum.*

(3.) Josephus prijst de beschepdenheydt der Pharizeen in 't stuck van straffen. Hier upt komen soo veel exceptien teghens de Wetten / welcke tot de publijcque straffen behoorden/ en desen regul/ dat daer men immers de doodt sal aen-doen / sulcks op de alderachtste wijse gheschiede / waer van staet in den Thalmud, op den titul Ketuboth.]

XI. Daer zijnder/ welcke om het tegenstrijdende ghevoelen te beweeren/ by hrengen de over-groote sachtmoedigheyt Gods in het nieuwe verbondt/ welcke derhalven de menschen/ oock de Magistraten/ als Gods Stadthouders / behoorden nae te volghen: het welcke wy niet en ontkennen eenigh-

eenighsins waerachtigh te zijn / maer dat en strecht sich soo wijdt niet uyt / als sy 't willen trecken. Want Godts over-groote barmhertigheydt in 't nieuwe verbondt gheopenbaert / siet voornamelijck op de sonden / begaen teghens d'alder-eerste Wet / oft oock begaen tegens de Wet Mosis, eer dat men kennisse van het Euangelium bekomen hadde / Actor. 17.36. Rom.2.25. Actor.13.38. Hebr.9.15. Want de sonden die daer na bedreven werden / insonderheyt indien daer hardneckigheyt by sy / hebben dreygement van een veel strenger oordeel / als 't gheen was dat door Mosen was in-gheselt / Hebr.2.33. en cap.4. cap.10.29. Matth.5.21.22.28. ende straft Godt sulcke misdaden niet alleen in het andere leven / maer oock selfs in dit leven / 1.Cor.11.30. Ende en pleeght de quytscheldinghe van sulcke misdaden niet gheghéven te werden / ten zy dat de mensche hem selven daer over gheluyck als straffe hebbe aenghedaen / 2.Cor.2.27. [De Sondaer / eer hy berghevinghe verkrijge / moet hem selven beweenen / seyt Tertullianus, *de pœnitentia.* Ambrosius over den 37 Psalm. Chrysostomus, *Homil.28.* over 1.Cor. en over Matthæum, *Hom.42.* doet daer by / 2.Cor. 7.9. en 10.] De selfde houden aen / dat men ten minsten den ghenen die berou en leedtwesen bewijsen / de straffe behoort nae te gheven. Maer op dat ick niet en segghe / dat het qualijck mogheliick is / dat den Mensche recht blijcke oft de boetvaerdigheydt oprecht zy / en datter qualijck peynandt om sijn quade feyten soude ghestraft werden / indien het genoegh ware die maer op eenigherley wijse te betuygen; Godt en vergeeft selfs niet alle-tijdt den ghenen die boete doen alle straffe / gelijck selfs uyt het Exempel van David blijckt. [Hieronymus over het 1 cap. van Nahum, welcke plaetse aenghetogen werdt / *in causa 23. quæst.5.* Agathias *lib.* uyt Plato.] Ghelijck Godt dan de straffe by de Wet gheselt / dat is / een gheweldighe / oft anderssins ontijdige doodt heeft konnen vergeven / in sulcker voegen / dat hy nochtans gheen gheringe plagen toe-schickte den genen / die gesondight hadde; alsoo kan hy nu oock wel de straffe des eenighen doodts vergeven / en ondertusschen den Sondaer / oft selfs met een ontijdighe doodt straffen / oft oock willen dat hy alsoo door de Magistraet ghestraft werde. *Synes.Ep.44*

XII. Andere wederom beschuldigen dit / dat men haer met het leven oock te gelijck affsnijdt respijt om boete te doen. Maer sy weten wel dat over dit stuck van de Godtvruchtighe Overheden groote sorge gedragen werdt / en dat niemandt ter doodt ghebracht werdt / ten zy dat hem tijdt ghegheven werde / om sijne sonden te mogen bekennen / en ernstelijck verfoepen. Hoedanighe boete en bekeeringhe / al ist dat de wercken daer op niet en volghen / door de doodt uyt-gesloten zijnde / bewijst nochtans het exempel van den Moordenaer / die met Christus gekruyst werde / dat se God kan aengenaem zijn. [Hieronymus *ad Damasum, citatus in C. importuna de pœnitentia Dist.1.*] Indien men seyt / dat een langher leven tot een veel ernstigher bekeeringhe hadde konnen dienstigh zijn / kan daer op ghеantwoort werden / datter somwijlen ghevonden werden / tot welcken men met recht mocht seggen met Seneca: Het eenighe goedt dat u noch over-ghe- *Lib 1. de ira cap.16. c.15.*

bleven is, sullen wy u mede deylen, de doodt. En dit van den selsden Seneca: Laetse op-houden quaedt te zijn op die eenighe maniere, door welcke sy noch konnen op-houden. [De selsde sept oock van de Weldaden/ *lib. 8. cap. 10.* Sulcken ghemoederen is het eynde des levens een remedie, en het is het alder-beste voor den ghenen, die noyt weder tot hem selven komen sal, dat hy uyt het leven wech gae. Item: Met de selsde handt sal ick allen een weldaedt gheven: dien sal ickse weder-gheven, aenghesien soodanigen gemoederen het scheyden uyt dit leven een remedie is.] Dit zy dan/ boven 't gheen wy in 't begin van dit Werck ghesept hebben/ tot antwoordt gegeven den ghenen/ die houden dat straffen der misdaden/ oft immers de hals-straffen ter doodt den Christenen verboden zijn/ teghens het gheen ons d'Apostel leert/ de welcke als hy onder het ampt van een Coningh/ oock het ghebruyck van 't Swaert begrepen hadde/ als een oeffeninghe der Goddelijcker wraecke/ sept op een ander plaetse/ dat men behoort te bidden/ dat de Coningen Christenen moghen werden/ en voor soo veel als sy Coninghen zijn/ den Christenen mogen tot voorstandt en bescherminghe zijn; het welcke/ nae dat oock selfs/ naer dat het Euangelium verbreydt is/ het meerder-deel der menschen onvromighedt is/ niet en kan te weghe ghebracht werden/ ten zy dat door de doodt van sommige/ de stoutighedt van anderen bedwonghen/ en in toom ghehouden werde; aengesien dat selfs alsoo noch onder so veel Galgen en Raderen tot straffe der misdadigen/ de onnooselheyt naulijcx genoeghsaem kan verseckert en beschermt blijven. Het en sal nochtans niet ongeraden/ noch ondienstigh zijn/ den Christelijcken Regenten/ immers in eenighen deele tot naevolginghe voor te stellen het Exempel van Sabacon, des Egyptischen Coninghs/ die van wegen syne Godtvruchtighedt seer gepresen werdt/ van welcken Diodorus verteit/ dat de hals-straffen aen lijf en leven met seer gheluckigh succes en uytkomste verandert zijn in verdoeminghen/ tot seckeren arbeydt te doen. [Jae selfs oock de Romeynen ten meesten-deele/ by den welcken niemandt nae 't invoeren van de Wet Portia, met de doodt/ oft met slagen heeft moghen ghestraft werden als Verraders/ oft die van het Volck selfs verooydeelt waren.] Strabo seydt oock/ dat sommige Volcken omtrent den bergh Caucasus niemandt den doodt aendeden, al hadde hy oock groflijck verkerft. Oock en staet dit seggben van Quintilianus niet te verwerpen: Niemandt en twijffelt daer aen/ oft indien de Misdadighe op eenigerley wijse konden tot beter sinnen gebracht werden/ ghelijck men toe-staet dat het somwijlen gheschieden kan/ dat het voor 't ghemeen beste beter ware/ datse mochten behouden blijven/ als datse gestraft werden. (1.) Balsamo wijst aen/ dat de Roomsche wetten/ de welcke de straffe des doodts ordineerden/ van de volgende Christelijcke Keyseren ten meesten-deele verandert zijn in andere manieren van straffen/ [meest tot arbeydt. Augustinus, *Epist. 166.* Laet hare gesonde en onverminckte leden dienen tot eenighen nutten en profijtelijcken arbeydt. Siet oock den brief van Nectarius aen Augustinus, welcke is de 201.] op dat oock den verdoemden de boetvaerdighedt scherper mocht-

Lib. 5.
Lib. 11.
Lib. 12. 1.

te

te in-ghebruckt werden / en dat de langhdurigher straffe meerder voordeel doen mochte tot een Exempel.

[Vermeerderingh. (1.) Siet 't gheen hier naer in dit selfde Boeck volght / cap. 24. §. 11. Siet by Nicetas, *lib. 1.* den eedt van Isaacus Angelus. De selfde sept mede / dat de regeeringhe van Johannes Comnenus sulcks sy gheweest / dat onder de selfde niemandt ter doodt ghebracht sy. Siet Malchus van Zeno, en de 158 en 159 brief van Augustinus aen Marcellinus Comes, aenghetoghen *C. circumcelliones causa 23. quæst. 5.* en volghende Capitelen. En Chrysosthomus in 't 5 Boeck teghens de Joden / daer van de straffe van Cain ghehandelt werdt.]

XIII. Uyt het verhael van die eynden en oogemercken der straffen / welcke wy nu gedaen hebben / blijckt / dat van den Philosooph Taurus, eenighe dinghen voorby gegaen en versien zijn / welckers voorden Gellius aldus verhaelt: Wanneer dan daer, oft groote hope is, dat de gene, die gesondight heeft, sich selven sonder straffe sal beteren van selfs, oft datter gantsch geen hope en is, dat hy sal konnen gebetert werden, en tot omsien gebracht, oft dat men niet van nooden en heeft te vreesen verlies en verminderinge van waerdigheyt, teghens de welcke dat ghesondight is, oft datter soo veel niet misdaen is, dattet noodigh zy door een Exempel daer in te voorsien, als dan is goedt gevonden wat alsoo misdaen is, dat den arbeydt om daer over straffe op te leggen, niet soo seer noodigh zy. Want hy spreeckt in sulcker voeghen / als oft het een eynde en ooghemerck der straffe wech ghenomen zijnde / de straffe oock weth ghenomen werde / daer sy in teghendeel alle moeten op-houden / op dat de straffe gheen plaetse en hebbe. Daer nae soo heeft hy oock dat eynde en ooghemerck achter-ghelaten / als een onverbeterlijck Mensche uyt het leven werdt weth ghenomen / op dat hy gheen meerder / en grober sonden en begae: en 't gheen hy van verlies van waerdigheyt sept / moest oock tot andere schade / die te vreesen staet / uyt-ghebreydet werden. Seneca heeft dit beter verklaert / seggende: In het straffen van veronghelijckinghen heeft de Wet dese drie dingen betracht, welcke een Prince mede moet voor oogen hebben; dat hy, oft verbetere den ghenen dien hy straft, oft dat hy door des selfs straffe andere beter make, oft dat de boose wech ghenomen zijnde, de andere gherusster en verseker der leven moghen. Want soo ghy in dese voorden door de andere verstaet / soo wel die nu alreede beschadight zijn / als die noch konnen beschadight werden / soo hebt ghy een volmaeckte af-deylinghe / uytghenomen dat by het voordt wech ghenomen, moet by-ghevoeght werden oft bedwonghen en t'onder ghebracht. Want oock de boepen en banden / en allerhande verminderinghe van krachten daer toe dienen kan. [Philo heeft mede dese beyde saecken ghestelt in sijn Ghesantschap: De straffe verbeert somwijlen, en bekeert den genen die ghesondight heeft; en indien sulcx niet en geschiedt, immers verbetertse andere, tot welckers kennisse sy komt. Want de straffen van anderen makender veele beter door vreese van gelijcke quaedt.] Een andere af-deelinghe van de selfde Seneca, op een ander plaetse / en is soo volkomen niet / namelijck dese: Dit sal hy in alle straffen onder-

De Clem. l. 1. cap. 21.

Lib. 1. de Ira cap. ult.

onderhouden, dat hy wete, dat d'een ghebruyckt werdt om de booſe te verbeteren, en d'andere om die uyt het midden wech te nemen. Dit seggben van Quintilianus is noch onbolmaeckter: Alle ſtraffe en behoort niet soo ſeer tot de miſdaedt, als tot een Exempel.

XIV. Wt het ghene wy tot noch toe gheſeyt hebben/ kan af-ghenomen werden / hoe ghevaerlijck dat het sy voor een particulier Chriſten menſche/ 't sy om ſijn eygen / oft om het gemeyne beſten wille / ſtraffe te doen aen eenigh boos en godtloos Menſche / inſonderheyt die den hals en het leven aengaet/ [Siet hier van eenighe dinghen te voorzen / *lib. 1. cap. 3. §. 3.* verhaelt.] al-hoe-wel wy gheſeyt hebben dat ſulcks ſomwijlen voor het recht der Volckeren toe-ghelaten werdt / [in dit cap. 9. 8.] daerom de manieren van die Volcken te prijſen is / by de welcke de ghene die te ſchepe zijn / gaen eenige reyſe doen / van de publijcque macht en Overheydt bevel ontfangen/ om de Zee-roovers / ſoo sy eenige in de Zee vinden / te vervolgen: op dat ſy de gelegenthеyt voor-vallende/ die mogen gebruycken / niet als op haer eyghen beſtaen / maer als publijcq bevel hebbende.

XV. Waer van niet veel en verſcheelt 't gheen in veel plaetſen aengenomen en ghebruyckelijck is / dat tot criminele aenklachten niet toe-ghelaten wert een yder die 't luſt / (1.) maer ſekere Perſoonen / welcken dat ampt van de publijcque Overheydt op-geleydt en bevolen is: op dat niemant pers en doe om eens anders bloedt te vergieten / als voor noodtwendigheydt en dwangh van ſijn ampt. Hier toe dient de Canon van de Eliberrinſche Synode: Indien daer een gheloovighe zy die aenbrengher is, en dat door ſijn aenbrenghen yemandt zy uyt den Lande verbannen, of ghedoodt, ſoo is goedt ghevonden, dat de ſoodanighe ſelfs op ſijn eynde en uyterſte tot de ghemeynſchap niet toe-ghelaten en werde.

[Vermeerderinghen. (1.) Chryſoſthomus, van de boetvaerdigheydt/ *lib. 8.* Het is derhalven beſt, als ick gheſeyt hebbe, oock de particuliere twijdigheden voor te komen door vriendelicke af-handelingen, op dat ghy uwen vriendt ſtiert tot het ghene, 't welck het ooghemerck is van het verſchil en ghekijf: maer de beſchuldinghen in de openbare gherechten, en ſegghe ick nieraf te breken door verdragh, maer noyt te beginnen.]

XVI. Maer is mede uyt het voor-verhaelde te verſtaen / dat het voor een rechtſchapen Chriſten menſche geenſins gheraden is / jae dat hem oock niet en betaemt / dat hy hem ſelven ſal van ſelfs in-dringen in ſulcke publijcque ampten en dienſte/ welcke macht hebben over bloet te voordeelen. [(1.) Siet Seneca van de ledigheydt eens Wijſen / oft een wijs Man hem behoort te begheven in regeeringe van de Republijcque.] en dat hy voor billijck achte / en openlijck bekent ſtae / dat hem / als den alder-uytnemenſten / en als een Godt onder den menſchen / ſal op-ghedragben werden / het recht van leven en doodt over den Burgheren. Want gewiſſelijck 't gheen Chriſtus vermaent en waerſchouwt / dat het gevaerlijck is van anderen te voordeelen / want dat wy ſulck een voordeel / als wy
Matth. 7. 1. over anderen vellen / in ghelijcke ſaecken van Godt oock wederom hebben te verwachten / behoort oock gantſchelijck hier toe.

Het

Het is ock een vermaerde vrage / of de menschelijcke Wetten / welc- XVII.
ke het dooden van sommige menschen toe-laten / den genen die de selfde dooden ock eenigh waerachtigh recht ghéven mede by Godt / oft datse alleen onder den menschen haer voor straffe behrijden? Het laetste ghevalt Covarruvia en Fortunius, welcker ghevoelen Ferdinandus Vasquius soo seer mishaeght / dat hy het onbedraghelijck noemt. Daer en is gheen twijffel aen / ghelijck wy ock elders gheseydt hebben / oft de Wet han het beydes doen in seeckere ghevallen. Maer of sy't ock hebben willen doen / moet eensdeels upt de woorden der Wet / eensdeels ock upt de materie en inhoudt selfs verstaen en afghenomen worden. Want indien de Wet de smerte en 't verdriet te veel toe-laet en vergunt / soo neemtse wel de menschelijcke straffe weeh / en bevrijdt daer van / maer niet het gevreck en misbruyck / als in een Man die sijn overspelige Huysvrouw / oft den Overspeelder doodet: [Siet Augustin. van de Stadt Godts / aengetogen C. *quicumq; causa 23. quæst. 7. & C. inter cum. C. sequente causa 23. quæst. 11.*]

Cova. 4 decis. 12. c. 7. n. 8. Fort. tractat. de ult. fine legis illat. 2. Vasq. lib. 4. contr. 13 c. 8.

Doch indien hy siet op het gebaer van het toekomende quaedt / dat upt het vertrecken van de straffe soude ontstaen / moet men het daer voor houden / dat de Wet aen particulieren gheeft recht en publijcque macht / sulcks dat hy nu langher geen particulier persoon en sy. Van sulck een slach is die Wet in den Iustiniaenschen Codex onder de Rubrijcq / waneer een yder geoorloft sy / sonder Rechter sich selven te wreecken / oft publijcque verbloeckinge en overghevinge / waer voor aen een yder vrye macht vergunt werdt / de stroopende Soldaten voor straffe t'onder te vrenghen / met by-voeginghe van dese reden: Want het is beter by tijdts het quaedt voor te komen, als nae dat het volbracht is, te willen wreecken. Wy laten u dan uwe wraecke toe, en 't gheen te laet soude vallen, met recht te straffen, soecken wy t'onder te brenghen door Edict, dat niemandt een Soldaet en verschoone, die men met gheweer moet tegen gaen als een Moordenaer. En de volghende Wet om de wech-loopers te dempen / seggende: Teghens de openbare Moordenaers en verlaters van den Krijghs-dienst, wete een yeghelijck dat hem vergunt zy ten besten van de ghemeene ruste, publijcque wrake te oeffenen. Hier toe dient mede dit seggen van Tertullianus: (1.) Tegens de ghene die schuldigh zijn aen gequetste Majesteyt, en tegens gemeyne vyanden, isyder menschе een Soldaet. Ende in desen verscheelt het recht van de Vallinghen doodt te slaen / diese banditen noemen / van dese soorte der Wetten / dat aldaer voorgaet speciale sententie / maer hier een generael Edict / waer by komende de baerlijckelijckheyt (2.) van 't feyt / bekomt macht van upt-ghesproken sententie.

[Vermeerderinghen. (1.) Agathias, *lib. 4.* Niet alleen in den Hertoghen en andere Machtigen, pleeght aen-gheboren te werden, en in haer te verblijven een opset en voornemen van wel te doen, maer een yder die wel is het gheoorloft, en is ock eerlijck, met het quaedt van den staet, in welcken hy leeft, bewoghen te zijn, en het ghemeyne nut en voordeel naer sijn vermoghen te bevorderen. Siet 't gheen boven in dit capit. §. 9. gheseydt is.

(2.) Quin-

(2.) Quintilianus, *Declamat. 260.* Daer zijn sommighe dinghen der ghequetste republijcque, tot welcker verkondiginghe de ooghen genoeghsaem zijn.

XVIII. Laet ons nu dit besien / oft oock alle ghebreckelijcke en quade daden soodanigh zijn / datse van Menschen konnen gestraft werden. Men moet voor ghewisse houden / datse niet alle konnen ghestraft werden. Want voor eerst alle daden en werckinghen die bloot en louterlijck inwendigh zijn / of sy schoon door eenigen toe-val / 't zy door ghebolghde bekentenisse / tot kennisse ghekomen zijn / konnen van den menschen niet ghestraft werden / om dat / soo wy elders ghesept hebben / het en accordeert met de menschelijcke nature niet / dat uyt bloote inwendighe werckinghen onder den menschen eenigh recht oft verbintenisse soude spruyten en ontstaen. Ende in desen sin moet ghenomen werden 't gheen de Roomsche Wetten seggben: Dat niemandt door sijn ghedachten straffe verdient. Nochtans en verhindert dit niet / dat niet de inwendighe werckinghe / voor soo veel die tot de uytwendighe helpen en inbloeyen / oock mede soude in aenmerckinghe komen / en gheschattet werden / niet ten haren aensien eyghentlijck / maer in aensien van de uytwendige / welcke daer van ontfangen de hoedanigheyt van haer verdienste. [Soo oordeelt Satyrus, *lib. 3. Thesauri cap. 6.*]

XIX. Ten tweeden / soo konnen oock van den Menschen niet ghestraft werden daden / die voor de menschelijcke nature onvermijdelijck zijn. Want al-hoe-wel gheen dinck sonde kan zijn / als 't gheen dat wyswilligh-lijck geschiedt / soo is het doch boven de menschelijcke conditie / van alle sonde gheheelijck sich alle-tijdt te onthouden / daerom ghesepdt hebben dat de sonde den menschen als aenghebooren is onder de Philosophen Sopater, Hierocles, Seneca, (1.) onder den Joden Philo, [Van Moses in 't 3 Boeck / daer by kan ghevoeght werden Abeneſdras over Job 5. 7. en Rabbi Israel, *De Ira lib. 2. cap. 8.*] onder de Historyp-schrijvers Thucidides, onder de Chrisienen seer veele: Indien hy moet ghestraft werden, sept Seneca, yder die van een verkeert en boosachtighe inborst is, soo en sal niemandt ongestraft blijven. En Sopater: Indien yemandt de menschen straft, als die konden sonder alle sonden zijn, die gaet de mate te buyten van die straffe, welcke nae de nature is. Het welck Diodorus Siculus noemt / overlast en onghelijck doen aen de ghemeyne swackheyt der menschelijcke nature. [De selfde in de overbleven stucken: Men moet niet door verkeerde beschuldinghe de swackheyt der menschelijcke nature te spot stellen.] En op een ander plaetse: Vergeten de swackheyt / welcke den menschelijcke ghesiachte ghemeen is. De selfde Soparer, die ick verhaelt hebbe / sepdt / dat men als onghemerckt moet oversien / de kleyne en ghelijck als dagelijcksche vergrijpingen. Jae men soude moghen twijffelen / oft dese oock recht en eygentlijck sonden ghenaemt werden / aenghesien de swyghheyt / welcke sy schijnen te hebben in haer particulier / nochtans in haer generael en in 't gros aengemerckt zijnde / niet en hebben. Plutarchus in 't leven van Solon: Men moet de Wet maken nae 't gheen dat men kan bekomen en verkrijghen, indien yemandt

Lib. 13.
Lib. 17.

mandt wil weynighe met profijt, en niet veele onnuttelijck straffen. Daer zijn oock sommighe sonden / die niet simpelijck der menschelijcke natu-re / maer dese / en voor dese tijdt onvermijdelijck zijn / (2.) om de gestal-te des lichaems dat tot het ghemoedt voor-dringhet / oft om verouder-de inghewortelde ghewoonte / welcke nochtans pleeght gestraft te wer-den / niet soo seer om haer selven / als om voorgaende schuldt / om dat men / oft de remedien versuymt heeft / oft van selfs de siechte in sijn ge-moedt in-ghehaelt heeft. [*Vide C. Inebriaverunt causa 15. quæst. 1.*]

[Vermeerderinghen. (1.) De selfde seydt in 't selfde Boeck van den Toorn / cap. 14. Daer en werdt niemandt ghevonden, die hem selven kan vry spreken. In 't 9 cap. hadde hy ghesept: Onder andere onghemacken der sterffelickheydt is oock dit, duysterheydt der verstanden, en niet alleen noodtwendigheyt van dolen, maer oock liefde der dolinghen. Daer nae/ cap. 27. Wie is hy, die sich bekent voor alle Wetten onschuldigh te zijn? En *lib. 3. cap. 20.* Wy zijn alle quade. En van de sachtmoedighheydt / *lib. 1. cap. 8.* Wy hebben alle ghesondight, d'een swaerder, d'ander lichter, sommighe met opset, andere moghelijck voort-ghestooten, oft door boosheyt van an-deren wech gheruckt; andere zijn wy niet stantvastigh ghenoegh ghebleven by onse goede overlegginghen, en hebben ongaerne en als tegenworstelen-de en schoor-voetende de onnooselheydt verdorven. Wy en misdoen niet al-leen, maer tot het eynde van onse leven toe misdoen wy. Al ist dat yemandt sijn ghemoedt soo wel ghesuyvert heeft, dat hem niets langher soude konnen verstooren oft bedriegen, soo is hy doch sondighende tot die onnooselheydt ghekomen. Procopius, *Gothic 3.* in de Oratie van Belizarius: Gantsch niet te misdoen, en is eens menschen werck niet, en de nature der dinghen lijdt het niet. Doet hier by de Keyser Basilius, cap. 50.

(2.) Seneca, in 't 2 Boeck van den Toorn / cap. 18. De verscheydent-heyt van manieren / de vermenginge der Elementen / maeckt / en der-halven van de verstanden vallen meer op eenighe dinghen / nae dat de kracht van eenigh Element overvloedigher is gheweest. Op een ander plaetse seyt hy / dat dese sulcke dinghen zijn / welcke de ghelegenthepdt der ghevoorte en temperament des lichaems mede brenght / Epist. 11.]

(Ten derden / soo en mogen geen sonden gestraft werden / welcke noch X X.
directelijck noch indirectelijck strecken tot de menschelijcke bywooninge en ghesellighept / oft tot eenen anderen mensche. De reden is / om dat-ter gheen oorsaecke en is / waerom dat men sulcke sonden niet sal Godt laten om te straffen / die de alder-wijsste is om die te kennen / en de alder-billijckste om die te waerderen / en de machtighste om die te wreken en straffen. Derhalven soodanighe straffinghe gantsch onnuttelijck en son-der yoorfijt soude in 't werck ghestelt / en by-der handt genomen werden / en derhalven ghebreckelijck en met faulte en misslagen. Doch moet men hier van uytsonderen de straffen / die tot verbeteringhe strecken / welcke tot een oorsaecke hebben / op dat de gene die gesondight heeft / moge be-ter werden / al ist dat moghelijck voor anderen daer niet aen gelegen is. Men moet oock niet straffen sulcke daden / welcken teghen-gestelt wer-

den de deughden / der welcker nature gheen dwangh lijden noch verdraghen kan / in welcke soorte sijn barmhertighept / milddadighept / vergeldinghe van weldaedt oft danckbaerheydt. Seneca verhandelt dese vraghe / oft de ondeught van ondanckbaerhept behoort onghestraft te blijven / en brenght veele dinghen by / waerom sulcks niet en behoort / maer voornamelijck dit / 't welck ook tot andere dinghen kan upt-gestrecht werden: Dewijl het een seer eerlijcke saecke is, weldaet danckelijck te erkennen, dat se af-laet eerlijck te zijn, indien se noodtsakelijck is: dat is / dat se verliest dien uptstekende trap van eerlijckhept / gelijck de volgende voorden aenwijsen: Want niemandt en sal een danckbaer Mensche meer oft hoogher prijsen, als den ghenen 't gheen hem ter ghetrouwer handt gestelt was, wederom gheeft, oft die 't gheen hy schuldigh is, sonder gherechts-vorderinghe betaelt. En terstondt daer naer: Het en is gheen roemelijcke saecke danckbaer te zijn, indien het niet veyligh is ondanckbaer gheweest te zijn. (1.) Tot de ghebreken van dese soorte konnen ghepast werden de voorden van Seneca de Vader, in sijn *Controversien*: Ick en begeere niet dat de aenghe-
klaeghde ghepreses, maer dat hy vry ghesproken werde. (2.)

Lib. 3. de benef. cap. 6. & 7.

[Vermeerderinghen. (1.) De selfde Seneca, van de weldaden / *lib. cap. 1.* Alsoo ist eerst schandelick niet weder te vergelden (de weldaden namelijck) indien het oock vry staet, te weten / niet te doen. De Vader Seneca, *Controvers. 5. 34.* Ghy seght my, dat behoort men niet te doen, de waerderinghe van dese saecke is oneyndelijck: derhalven en isser gheen straffe oft wraecke. Augustinus tegens Petilianus, *lib. 2. cap. 83.* Alsoo dan dat de Wetten teghens u ghestelt zijn, en werdt ghy niet ghedwonghen wel te doen, maer werdt verboden quaedt te doen.

(2.) Dit staet *lib. 4. Controv. 23.* Dierghelijcke spreucke isser in 't selfde Boeck / *Controv. 24.* Wy en hopen niet dat hy 't sal goedt kennen oft prijsen, maer dat hy sal los laten. En in de Extracten / *lib. 4. Contro. 8.* Het verscheelt veel, oft hy bekijft, oft dat hy straft. Want daer zijn sommighe dinghen / soo Plutarchus segt / in 't leven van Simon: Meer slaeuwigheden van eenige deught, als misdaden uyt ondeught.]

XXI. Volght / dat wy dit verhandelen / oft somwijlen gheoorloft sy de misdaedt te vergheven / en de straffe quijt te schelden. De Stoicinen seggben neen daer toe / als men sien kan in het over-gebleven stuck van Stobæus, in den titul van de Magistraet / in de Oratie van Cicero voor Murena, ende in 't eynde van de Boecken van Seneca, van de sachtmoedighept / doch op een slechte bewijs-reden: (1.) Quijtscheldinghe, seggben sy / is een nae-ghevinghe van de schuldighe straffe. Maer een wijs man doet wat hy schuldigh is te doen. Maer hier schuylt het bedrogh in het woordt schuldigh. Want indien ghy 't verstaet / dat de gene / die ghesondight heeft / straffe schuldigh is / dat is / dat hy kan sonder onrecht gestraft werden / soo en sal dan daer upt niet volghen / dat / indien yemandt niet en straft / doet het gheen hy niet en moet doen: maer indien ghy het soo neemt / dat een wijs Man hem de straffe alsoo schuldigh was / dat is / dat hy gantschelijck behoorde van hem te vorderen / en teghens hem te werck te stellen /

len / soo sullen wy seggheu / dat sulcks niet alle-tijdt gheheurt / en derhalven dat in dien sin de straffe wel han niet schuldigh zijn / maer alleen gheoorloft. Ende sulcks han waer zijn / soo eer daer een penale Wet / die straffe stelt / gemaecht zy / als oock nae dat de selfde wet gestelt is.

[Vermeerderingh. (1.) Tegens desen sept Diodorus Siculus recht in de over-ghebleven stucken: Het vergeven is beter als het uytvoeren van straffe. Voor den Christenen verklaert Cyprianus sijn meyninghe / *Epist. 52* Der Philosophen en Stoicinen meyninghe is anders, die seggheu dat alle sonden ghelijck en even swaer zijn, en dat een stemmigh en deftigh Man niet licht behoort sich te laten buyghen oft beweghen; maer tusschen de Christenen en Philosophen is een groot onderscheydt.]

Nochtans en is daer niet aen te twijffelen / oft eer dat de Wet / welke straffe verpeght / was in-gheselt / de straffe oock plaetse hebben konne / om dat natuurlijcker-wijse die gene / die misdaen heeft / in dien staet is / dat hy verpelijck / en sonder te verbeuren / kan ghestraft werden: maer daerom en volght niet / dat die straffe moet gevordert / en in 't werck gestelt werden: want dat hanght aen de t'samen-voeginghe der eynden en ooghemercken / om welcker wille de straffe in-gestelt is / met de straffe selver. [Julianus sept van Eusebia: Want oft daer schoon eenige zijn, die't verdient hebben qualijck ghetracteert en gestraft te werden, soo en ist daerom niet noodtwendigh dat de selfde ghedoodt werden.] Daerom / indien die ooghemercken nae morale schattinghe in haer selven niet noodtwendigh en zijn / oft dat aen de teghen-zijde andere insichten en ooghemercken sich vertoonen / die niet min profijtelijck oft noodigh zijn / oft dat de eynden / welcke de straffe voor heeft / op een ander wijse konnen bekomen werden / soo blijckt dan daer uyt / datter niets en zy 't welck precijselijck ons sonde verbinden om de straffe te moeten in't werck stellen. Laet van 't eerste een Exempel zijn / in een sonde / de welcke seer weynighen bekent is / welcker publijcque beschaminge en straffe niet noodigh / oft oock schadelijck zy: waer toe dient het seggheu van Cicero van eenen Zeuxis: Als hy voor Recht ghestelt werde, soude hy moghelijck niet behooren vry ghelaten te werden: maer dat men hem soecken soude om te rechte te stellen, en is niet noodigh geweest. Van het tweede zy een Exempel / die / oft sijne / oft sijner Ouderen weldaden / waerdigh om beloont en vergolden te werden / stelt teghens sijn schuldt en misdaedt: Want, ghelijck Seneca seydt / de weldaet daer over komende, en lijdt niet dat het ongelijck gesien werdt. Van het derde / in den ghenen die nu voor worden tot beteringe gebracht is / oft met worden voldaen en te vreden gheselt heeft den ghenen / dien hy verongheliickt hadde / soo dat tot die eynden de straffe nu niet noodigh en zy. En dat is een deel van de sachtmoedighept / welcke van de straffe bevrijdt / op welcke de wijse Hebreer Sap. 12. 19. stiende / seydt: Dat de rechtvaerdighe behoort teghens den menschen liefdalight te zijn. Want aenghesien dat alle straffe / insonderheyt die swaerder is / pet wat in haer begrijpt / 't welck in hem selven ingesien zijnde / wel niet tegens de rechtvaerdighept / maer teghens de liefde strijdt / soo lijdet

Ad Q. Fratr. lib. 1. Epist. 21.

XXII.

dat de reden lichtelijck / dat men daer van sich onthoude / ten zy dat een meerder en rechtvaerdigher liefde ghelijck als onwederspreckelijck daer teghen stae. Daer is een spreucke van Sopater, hier toe dienstigh / als hy seydt: Dat deel der rechtvaerdigheyt, welcke de contracten tot gelijckheydt brenght, verwerpt alle soorte van ghenade: maer dat deel, 't welcke ontrent de sonden besich en doende is, en verwerpt het soete en lieffelijcke aenghesicht der genade niet. Van welcke mepninge Cicero het eerste deel aldus upt-druckt: De wegh van Rechten is in sommige dingen soodanigh, dat genade gantsch geen plaetse en hebbe. Het tweede deel verklaert Dion Prusæensis aldus in de Oratie aen de Alexandrijnsche: Het gheen by den Menschen sachtmoedigheyt ghenaemt werdt, is een tijdelijcke ontbindinghe, ontspanninghe, oft versachtinghe van 't hooghste recht.

Ad Q. Frat. l. 1. Epist. 2.

XXIII. Doch soo konnen dese dry dingen voor-vallen / oft dat men gantschelijck de straffe moet in 't werck stellen / ghelijck als in schelmstucken van seer boosen Exempel; [Josephus: Vader-moort schendet beyde de nature, en het leven der menschen, sulcks dat wie 't selfde niet en straft, oock selfs teghens de nature sondighet.] oft datse gantschelijck niet moet in 't werck ghestelt werden / als wanneer het ghemeyn besten verepscht / datse naeghelaten werde: oft oock dat het beyde dry stae en ghevoeloft zy: Waer toe dient het gheen Cicero seydt / dat de sachtmoedighepdt een dryve wille heeft. De Stoicinen seggben / dat een wijs Man als dan wel spaert en verschoont / maer niet en vergheeft. Even als oft ons niet ghevoeloft ware met een gemeenen man / welcke Heer is over de wijse van spreken / te noemen vergheven en quijt-schelden / 't gheen sy sparen en verschoonen noemen. Ghewisselijck soo hier / als elders / ghelijck Cicero, Galenus, en andere aenwijsen / werdt een groot deel der Stoische disputen toeghebracht over de woorden / het welck een Philosooph voor al behoort te mijden. [Bupten het ghebruyck / sept de Scholiastes van Horatius, Augustinus, teghens de Academische Philosophen: Het is schande in de disputen te blijven hangen in 't verschil om de woorden, alsser geen strijdt om de sake meer overigh is.] Want de Schrijver aen Herennius heeft niet waerhepdt gesept: Het is een misslagh, verschil te verwecken om de veranderinghe der namen.

Lib. 2.

XXIV. Nae dat de Wet / welcke straffe voerdert / in-ghevoert is / schijnt het meerder swarigheyt te hebben / om dat de autheur en steller van de Wet / eenighsins aen sijne Wetten verbonden is; maer sulcks hebben wy gesept waerachtigh te zijn / voor soo veel de Autheur van de Wet aenghesien werdt als een ghedeelte van de burgherschap / en niet voor soo veel als hy draeght den persoon en authoritept van de gantsche burgerschap selfs. [Siet voorzen in dit Boeck / cap. 4. §. 12. in de text en additien.] Want voor soo veel hy soodanigh is / kan hy de geheele Wet te niet doen / dewijl het de aert en nature der menschelijcke Wet is / datse hanght aen de menschelijcke wille / niet alleen in haren aenbanck / maer oock in het duren en blijven. Nochtans so en moet de Stelder der Wet de selfde niet werck nemen / als om merckelijcke en bewijslijcke reden en oorsake / als die

die anderſins tegens de regulen van de regeerende rechtvaerdigheyt ſoude ſondighen. Gelijck hy dan de geheele Wet kan wech nemen / ſoo kan hy oock ontdoen den bant der ſelfder over een byſonder perſoon oft ſept/ blijvende ondertuſſchen de Wet in allen voorderen ſtucken in haer kracht/ naer het Exempel van Godt ſelfs / de welcke / nae het getuygeniſſe van Lactantius: Als hy de Wet ſtelde, ſich niet met eenen alle macht benomen heeft, maer heeft vryheydt om te moghen vergeven. Auguſtinus ſept: Het ſtaet den Keyſer vry ſijn vonnis te weder-roepen, en den genen die de doodt ſchuldigh is, vry te ſpreken, en hem te vergheven; de voorſaecke verklaert hy: want hy is den Wetten niet onderworpen, die in ſijn macht heeft wetten te ſtellen. [*Symmachus lib. 3. Epiſt. 63.* Want het is een andere ghelegentheyt met de Magiſtraten, welcker vonniſſen ſchijnen om-gekocht te zijn, by aldienſe ſachter zijn als de Wetten. Een andere is de macht der Goddelijcke Princen, de welcke betaemt de ſcherpigheyt van het ſtrenghe recht te verſachten. Het ſelfde onderſcheydt tuſſchen een Coningh en een Rechter ſtaet by Themiſtius, *Oratione 5.*] Seneca wil dat Nero dat ſal bedencken: Niemandt en kan tegens de Wet eenen dooden: buyten my en kan niemant behouden. Maer ſulcks moet men oock niet doen / ten zy dat daer ſchijnbare oorſaecke toe zy. Wat nu voor ſchijnbare bewijſlijcke oorſaecken te houden zijn / alhoe-wel het niet preciſelijck kan aenghewesen werden / ſoo moet men nochtans houden / datſe grooter en ghewichtigher moeten zijn / nae dat de Wet gheſtelt is / als die was / welcke aenghesien werden eer de Wet ghestelt was / om dat de authoritept van de Wet / welcke oorbaer is en dienſtigh dat onderhouden werde / noch daer by gekomen is / tot de oorſaken om te ſtraffen. *De Clem. lib. 15.*

XXV. Doch de oorſaken om yemandt van de ſtraffe des Wets te bevrijden / pleghen te zijn / oft inwendighe / oft uytwendighe. Inwendige / wanneer de ſtraffe teghens het ſept vergeleken zijnde / indienſe niet onrechtvaerdigh / nochtans hard is en ſtrenghe.

XXVI. De uytwendighe oorſaecke ſpruyt uyt eenighe verdienſte / oft eenighe andere aenprijſende ſaecke / oft oock groote hope van toe-komende verbeteringhe: welcke ſoorte van oorſake als dan meeſt ſal genoeghſaem zijn / indien de reden des Wets ten minſten in 't byſonder en particulier ophoudt in het ſept / waer van ghehandelt werdt. Want al-hoewel om de werckinghe der Wet op te houden / de alghemeyne reden genoegh is / ſonder weder-ſtrijdigheydt der contrarie reden / nochtans het op-houden en ſtille ſtaen oock van een reden die particulier is / maeckt dat de Wet lichtelijcker / en met minder verlies van authoritept kan ontdaen werden. [Gratianus heeft veele dingen / tot deſe materie dienende / by een gebracht / *cauſa 1. queſtione 7.*] Het welcke voornamelijck plaetſe heeft in die miſdaden / welcke door onwetenheydt / hoewel die niet al ſonder ſchuldt is / oft door ſwackheyt des gemoedts / welcke wel overwinnelijck / doch ſwaer om te overwinnen is / bedreven werden / daer op een Chriſtelijck regeerder der menſchen meeſt moet inſicht nemen / om Godt nae te volghen / de welcke wel in het oude verbondt veele ſoodanighe

ghe dinghen gewilt heeft / datse met eenige offerhanden souden verſoent werden / Lev. 4. en 5. maer in het nieuwe verbont met woorden en wercken heeft betuyght / dat hy haeſt berepdt en baerdigh is / om ſulcke den ghenen die haer bekeeren en beteren / te vergeven / Luc. 23 34. Hebr. 4. 15. en 5. 2. 1. Timoth. 1, 13. En Johannes Chryſoſthomus wijſt aen / dat Theodoſius bewoghen is geworden die van Antiochia te vergeven / door die woorden Chriſti / by Lucam: Vergheeft het haer Vader, want ſy en weten niet wat ſe doen. [De Hiſtorie ſiet by Zonaras.]

XXVII. Ende hier uyt ſoo blijckt / hoe qualijck van Ferdinandus Vaſquius ghe-
Lib. 1. c. 46. ſept zy / dat alleen deſe zy de rechtbaerdighe oorſake van te diſpenſeren / dat is / van de Wet te bevrijden / van de welcke de Inſtelder der Wet gebraeght zijnde / ſoude gheantwoordt hebben / dat buyten ſijn meyninghe ware dat men die onderhouden ſoude. Want hy en maeckt gheen onderſcheydt tuſſchen de beſchepdenheydt / welcke de Wet uytlepdt en verklaert / en tuſſchen de ontbindinghe des Wets: daerom hy ook op een
Lib. 1. c. 26. en cap 46. ander plaetſe Thomas en Sotus beſtraft / om dat ſy ſegghen / dat de Wet ook verbindet / al iſt dat de particuliere reden ophoudt / als oft haer gevoelen ware gheweeſt / dat de Wet was het bloote geſchrifte alleen / het welcke haer nopt in den ſin gekomen is. Doch het is ſoo verre van daer / dat alle ontbindinghe der Wet / welcke dickwils vrywilligh ghegeven / oft na-gelaten kan werden / moet eygentlijck gebracht werden onder de beſchepdenheyt / eygentlijck alſoo genaemt; dat ſelfs die ontbindinghe / welcke men ſchuldig is / 't zy uyt liefde / oft nae de regeerende rechtbaerdighept / daer toe niet kan getogen werden. Want het is wat anders / de Wet uyt een waerſchijnelijcke / oft ook dringende oorſaecke ontbinden / en wat anders te verklaren / dat eenige daedt van 't begin aen in den ſin der Wet niet is begrepen gheweeſt. Van het weeh nemen der ſtraffen hebben wy gheſproken: laet ons nu ook beſien van het waerderen en ſchatten der ſelfder.

XXVIII. Uyt het voorſeyde blijckt / dat in de ſtraffen twee dingen aengemerckt werden / het ghene waerom / en 't gheen tot welcken eynde ſtraffe werdt ghedaen. Het waerom is de verdienſte: tot wat eynde is de nuttighept
Epiſt. 15. ad Bratum. en het profijt / 't welck uyt de ſtraffe ontſtaet. Men moet niemant ſtraffen boven ſijn verdienſte / daer toe dienen de dingen die wy te voren uyt Horatius verhaelt hebben / en deſe ſpreucke van Cicero: Daer is ook een mate van ſtraffen, ghelijck ook van alle andere ſaken, ende eenige middelmatigheydt. [Die van Milanen diſcoureren wel van dit ſtuck in de Oratie / welcke ſtaet by Guicciardin, *lib. 17* Vergelijckt ook 't gheen wy in dit cap. §. 11. gheſeyt hebben / en noch hier naer ſeggen ſullen / *lib. 3. cap. 11.*
L. Sanct. D. de pœn. dam. §. 1.] Daerom ook Papinianus de ſtraffe met den naem van waerderinge noemt. En Ariſtides in de 2 Leuctrica, ſeyt / dat het met de Menſchelijcke nature over-een-komt / dat in alle miſdaden pets zy / boven het welcke de wraecke niet en moet gaen. Maer Demoſthenes in ſijn Bedef voor de kinderen van Lycurgus, ſeyt / dat men de ghelijckheydt in de ſtraffe niet ſoo bloot moet inſien / gelijck in gewichten en maten / maer met inſichte van

van het voornemen / en wensch van den genen die misdaen heeft. Doch binnen de mate der verdienste / werden de sonden meerder oft minder gestraft naer het profijt oft voordeel.

In de verdienste staet te ondersoecken / de oorsake die bewogen heeft / (1.) de oorsaecke die hem moest weder-houden / en de beguaemheyt van de persoon tot beyden. Natuyrlijcks sal pemandt om niet boos zijn: oft soo daer pemandt is die lust en behaghen heeft in booshept om de booshevdt selver / die schuyt buyten de mate van het menschelijcke perck. Het meeste deel werdt tot sonde ghebracht door de gheneghentheden: de begheerlijckheyt ontfangende / baert de sonde. Onder den naem van begeerlijckheydt begrype ick hier mede de beweginghe en dryvinge om het quaedt te ontgaen / die alder-meest natuurlijck is / en daerom de eerlijckste onder de begeerlijckheden / daerom oock die dinghen / welcke onrechtvaerdelijck geschieden om de doodt / gevanckenisse / pijne / oft de uytterste armoede te ontvlieden / plegen alder-meest verschooneliick en excusabel gehouden te werden. Ende hier toe dienen dese woorden van Demosthenes: Het is billijck dat men teghens de ghene, welcke rijck zijnde, quaedt zijn, sich meer vertoorne, als tegens de gene, welcke de armoede bewogen heeft quaedt te zijn: want by de Rechters die menschelijckheyt en heusheyt ghebruycken, brenght de noodt eenighe verschooninghe en verghevinghe by, daer die ghene, welcke in overvloedt aller dinghen sitten, gheen schijnbaer deckscl en hebben. Soo ontschuldight Polybius de Acarnanen, dat sy door aenmerckinghe van het perijchel / dat haer over 't hooft hingh / de conditien van het verbondt der Griecken / tegens de Etolen gemaeckt / niet volbracht hadden. Aristoteles seydt: De onmatigheydt, welcke tot wellust streckt, is meer vrywilligh, als de vreesachtigheyt; want die streckt tot wellust, dese is om pijne te ontgaen. Maer de pijne ruckt de menschen ghelijck als buyten haer selven, brengende de nature ten onderganck. Maer de wellust doet sulcx niet, (2.) en daerom is in de selve meer vrywilligheyts. [Siet een schoone verghelijckinge van een Dief / en Overspeelder / Prov. 6. 30.] Daer is van de selfde meyninghe en inhoudt een treffelijcke plaetse by Porphyrius, in 't 3 Boeck van 't niet eten der Ghedierten. (3.) De andere begeerlijckheden strecken sich tot eenigh goedt / 't zy waerachtigh / oft schijnende en in inbeeldinghe bestaende goet. De waerachtige goederen / buyten de deughden en hare werckinghen / welcke tot geen sonden en leyden / (want de deughden stemmen met den anderen over een) die zijn / oft der maecklijcke / oft oorsaecke van de vermaecklijcke / welcke profijtelijcke ghenaemt werden / als overvloedt van besittinghen. (4.) Die alleen in inbeeldinghe / en gheen ware goederen en zijn / zijn uytstehentheydt boven anderen / door soo veel die van de deught en nuttigheydt is af-ghesondert / en wtaecke: welcke / hoe datse verder van de nature afwijcken / hoe datse oock schandelijcker en grouwelijcker zijn. En dese drie begeerlijckheden drucken Johannes met dese woorden uyt: Begeerlickheydt des vleesches, begeerlijckheydt der ooghen, en grootheyt des levens. Want het eerste lidt begrijpt begeerten van wellust / het tweede begeerte van

XXIX. Iacob 1. 15.

1. Ioh. 2. 16.

van te hebben / het derde nae-jaginghe van ydele eere / en hooghmoedt. Philo, in de verklaringhe der thien Ghebooden / seydt: Dat alle quaden komen uyt begheerte, oft van geldt, oft eere, oft wellust. Lactantius in 't 6 Boeck: Het is deught den toorn te bedwinghen, sijn begeerten in te houden, sijne geyle lust te breydelen: want schier alles wat onrechtvaerdelick geschiedt, en onvromelijck, spruyt al uyt dese genegentheden. Het welcke hy oock elders verhaelt.

[Vermeerderinghen. (1.) Chrysosthomus in 't 10 Boeck van de Beelden: Want niet alle misdaet verdient de selfde straffe, maer die verdient swaerder, welcke lichter konde ghebetert, en vermijdet werden. En in de 2 Oratie / waerom het oude Testament duyster sy / bewijst hy hier uyt / dat een Achterklapper stimmer is als een Hoer-jagher / Dief / Doodtslagher.

(2.) Philo over de thien Ghebooden: Alle verstooringen des ghemoedts zijn wel swaer, als welcke het ghemoedt buyten sijn natuurlijcken staet bewegen en schudden, maer de alder-swaerste van allen is de begeerlijckheyt. Want de andere, om datse van buyten op ons aen-vallen, en ons stooten, soo schijnen sy ons teghens onsen wille en danck aen te komen, maer alleen de begeerlijckheyt, als haren oorspronck van binnen uyt ons hebbende, schijnt meer van selfs de onse te zijn.

(3.) Gelijcke plaetse isser oock by M. Antoninus, in 't 2 Boeck van sijn leven / daer hy den toorn en begheerlijckheydt met malkanderen verghelijckt. Plutarchus in 't leven van Romulus: De oorsake die het ghemoedt beroert, gheeft meerder verontschuldinghe den ghenen, die door swaerder oorsaecke, als een machtigher stoot ter neder gheworpen werdt.

(4.) Seneca, *Epist. 16.* De natuurlicke begeerten zijn eyndelijck en bepaelt, die uyt valsche opinie voort-komen, en konnen gheen eynde vinden daerse op-houden. Siet Chrysosthomus in sijne morale tractaten / op Rom. 6. 2. Corinth. 11. 12. Ephes. 1. 14.]

XXX. De oorsaecke die ons van sondighen af-trecken moet / is generalijck de onrechtvaerdighevdt. Dewijl wy hier niet en handelen van allerley sonden / maer van sulcke / die een insicht hebben buyten den Sondaer. De onrechtvaerdighevdt is dies te grooter / hoe dat een ander meerder schade daer door werdt aenghedaen. Daerom komt de eerste plaetse toe den misdaden die volbracht zijn; de laetste den soodanighen / welcke wel tot eenighe werckinghen / maer niet tot de laetste daedt zijn voort-ghegaen: onder de welcke elcke misdaedt soo veel swaerder is / alsse verder voort-ghegaen is. In beyde soorten steeckt uyt die onrechtvaerdighevdt / die de ghemeene oorde verstoort / en dien-volgende aen veelen schadelijck is: Daer na volght die / welck yder een in 't bysonder raeckt. De grootste is hier / die het leven raeckt: De naeste daer aen die het huysghesin treft / welckers fundament het houwelijck is: De laetste is / die de particuliere saken betreft die te beghieren staen / en begeert werden / 't zy die eygentlijck en reghel-recht onttreckende / oft door bedrogh en arghlist oorsake tot schade gevende. De dinghen konnen subtijlder verdeelt werden /

den/maer de ordre die wy aengewesen hebben/heeft God in de thien Gebooden gebolgt. Want onder den naem van Ouderen/die de natuurlijcke Magistraten zijn/is billick dat men oock andere Regenten verstae/welcker authoritept het menschelick geselschap by den anderen houdt: volgt het verbodt van doodtslagh; daer nae de bevestinge des houlijchs/ door verbodt van overspel; dan dieverijen/ en valsche beschuldinghen; ter laetster plaetse de onvolmaeckte misdaden. Doch onder de af-schricken-de oorsaken en moet niet alleen gheselt werden de hoedanigheyt/ van't ghene dat eygentlijck directelijck geschiedt/ maer oock van 't geen waerschijnelijck daer upt volghen sal; gheljck in brandt/ en het door-steken van Dijcken/ moet men oock aensien de hooghste ellenden en dooden van beelen. Tot de onrechtvaerdighept/ welcke wy tot een generale oorsake gheselt hebben/ komt somwijlen noch een ander ghebreck/ [Siet een treffelijcke plaetse in de woorden van Lucas by Xiphilinus upt Dion.] te weten/ godtloosheyt tegens den Ouderen/ onmenschelijcke onheusheyt tegens Bloedt-verwanten/ een ondanckbaer ghemoedt tegens weldoenders/welcke de misdaet vergrooten. Soo openbaert sich oock een meerder bedrevenheyt en verkeertheyt/ indien yemandt dickwils misdaen heeft/ om dat de aengenomen gewoonten snooder zijn als de daden selfs. [Somwijlen niet gheweten te hebben wat het leven vereyscht, is menschelick; maer in de selfde saken dickwils af te dwalen, is het werck van een verruckt en verset verstandt: want hoe de misdaden meer zijn, in welcke wy vervallen, soo veel meerder straffe verdienen wy.] Ende hier upt kan verstaen werden/ hoe verre het van naturen billijck zy/ 't gheen by den Persen gheschiede/ dat het voorgaende leven te gheljck met de misdaet in estimatie en waerderinghe quam. [Asinius Pollio: Men moet soo van den menschе oordeelen, nae het meeste deel sijns levens, en sijns verstandts geweest is. Cicero in Sul. In alle saken/ o Rechters! die swaerder en grooter zijn/ moet men weghen en schatten wat eener ghewilt/ gedacht/ bedreven heeft/ niet upt de misdaet/ maer upt de manieren en reden van den ghenen die beschuldight werdt.] Want sulcks moet plaetse hebben in die ghene/ welcke anderssins niet quaedt zijnde/ schielijcken eenighe soetigheyt tot sondighen bekropen heeft: maer niet in den ghenen/ die de gantsche wijse van leven verandert en om-ghekeert hebben/ in welcke Godt selfs by Ezechiel seydt/ dat hy geen acht en geeft op hare voorgaende leven/ en op welcken derhalven gepast kan werden 't geen Thucydides seydt: Sy verdienen twee-voudighe straffe, daerom datse uyt goede quade gheworden zijn: 't welck hy oock elders gheseydt heeft/ om dat haer gheensins betaemde te sondighen. Derhalven de oude Christenen seer wel hebben ghewilt/ dat men in 't waerderen der regulen van straffen/ niet de bloote misdaedt soude aensien/ maer oock het voorgaende leven/ mitsgaders 't gheen volghde/ (1.) gheljck upt de Ancyraensche en andere Synoden te sien is. Maer oock de Wet/ welcke tegens eenige ondeughden en faulte gestelt is/ die doet by de Oude noch een bysondere hoosheyt/ 't welck Augustinus aldus bewijst: (2.) De verbiedende Wet verdubbelt

Ezech. 18. *Lib.* 1. *Lib.* 3.

Rom. 7. 13.

alle misdaden: want het en is geen simpele sonde, niet alleen quaedt, maer het verboden quaedt te doen. Tacitus: Indien ghy wilt, 't gheen noch niet verboden en is, soo vreest dat ghy niet verboden en werdt: maer indien ghy, 't gheen verboden is, onverbeurt en ongestraft, overtreden hebt, soo en iffer noch vreese, noch schaemte meer.

De vera religione 6.

Annal. 3.

[Vermeerderinghen. (1.) Chrysosthomus **over** 2. Corinth. 11. Daer uyt wy leeren, dat men de eynden en palen van boetvaerdigheydt stellen moet, niet alleen uyt insien van de nature der misdaden, maer oock van het voornemen, en maniere der ghener, die ghesondight hebben. **De selfde in 't 3 boeck van 't Priesterdom:** Want men moet de straffe niet op-leggen alleen na de mate der misdaden, maer men moet oock onderscoecken welcke de meyninghe en 't voornemen gheweest zy van den ghenen die gesondight heeft.

(2.) Chrysosthomus **sept wel:** Hy en wijst hier niet alleen aen ghelijcke recht en waerdigheydt van Iode en Grieck, maer oock dat de Iode daer door te meer beswaert werdt, dat hy de Wet ontfanghen heeft. **Daer nae:** Want die meerder onderwijsinghe ontfanghen heeft, die verdient oock meerder straffen, om dat hy de Wet veracht heeft.]

XXXI. **De bequaemheyt des persoons / soo om te overwegen de af-keerende oorsaken / als om aen te nemen aendrijvende beweginghen / pleeght aengemerckt te werden in het temperament des lichaems / ouderdom / sexe oft ghestachte / opvoedinghe / en omstandigheden van de daedt. Want de kinderen en Vrouwen / en Menschen van groven verstande / en die qualijck op-ghetoghen zijn / hebben minder verstandt en kennisse van't onderschepdt tusschen recht en onrecht / gheoorloft en ongeoorloft: ook in welcken de galle de overhandt heeft / zijn toornigh / daer in het bloet domineert / tot onkuyschepdt gheneghen; daer beneffens de jonckheydt hanght hier aen / den ouderdom daer aen meest.** Andronicus Rhodius seydt: De nature schijnt eenighe verontschuldiginge voor de leelijcke daden by brenghet, en te maken dat de misdaedt verdraeghlijck zy. **De overdenckinge van het aenstaende drepgende quaet / verscherpt de vreese / en de verschc en noch niet ghestilde pijne den toorn / sulcks datse naulijcks de reden ghehoor vergunnen; ende zijn de misdaden uyt soodanighe beweginghen spruytende / met recht min hatelijck / als die welcke uyt begeerte van wellust voort-komen / welcke begheerte niet soo krachtelijcken beweeght / en kan uytgestelt werden / en kan sonder onrecht en overlast lichtelijck andere stoffe soecken tot boetinghe.** (1.) Aristoteles, *Nicomach. 7.* De toorn en bitterheydt zijn meer natuurlijck, als de begeerlijckheyt der dinghen, die de mate te buyten gaen, en geensins noodtsakelijck en zijn. **Want men moet het gantschelick daer voor houden / hoe het oordeel van't ghemoedt / dat de verkiesinghe doet / meer verhindert werdt / en door reden die meer natuurlijck zijn / dat ook 't gheen misdaen / van minder waerde zy.** Aristoteles **sept ter gedachter plaetse:** Wy noemen sulck eenen minder ghematight, die van de begeerlijcke beweginghe, oft niet versocht, oft maer slechtelijck versocht zijnde, soeckt grove uytsteeckende wellusten, oft gheringhe en slechte onghemacken schouwt, als die door een gheweldige bewe-

beweginghe verbijstert werdt. Want wat meynt men dat de selfde soude gedaen hebben, indien daer by gheweest ware een jeughdelijcke ontroeringe des ghemoedts, oft groote pijne, uyt ghebreck van die dinghen, over welcker ontsegginge de nature haer bedroeft? Daer mede dit segghen van Antiphanes over-een-stemmet:

Die sulck een stuck bedrijft, daer hy is rijck en machtigh,
Wat soud' hy niet bestaen van noodt en armoed smachtigh?

Daer toe ooch dient 't gheen wy voorgaens lesen in de Comedien van de vyagie der oude Mannen. [Chrysostomus, van de voorsienighepdt in 't 4 Boeck: Daerom als ghy een Rijcken siet, die onrechtvaerdig, gierig, roofachtigh is, hebt soo veel te meer medelijden met hem, om dat hy rijck zijnde, sulcks doet. Want om dat selfde sal hy swaerder ghestraft werden.] Soo moet men dan uyt dese oorsaken waerderen de verdienste / binnen welcken de straffe moet blijven.

[Vermeerderingh. (1.) Chrysostomus op den Brief tot den Galaten: De begeerlijckheyt soeckt alleen byslapen, maer niet deses, oft dies byslapen. Terullianus in 't 2 Boeck aen sijn Huysvrou: Want soo veel grooter als is de onthoudinghe des vleesches, welcke den Weduwelijcken staet dient; soo veel vergheeffelijcker en verschoonelijcker kan het gheacht werden, indien men die niet kan teghen houden. Want men lichtelijcker vergevinge bekomt, van 't gheen swaer valt tegen te staen. Maer soo veel het hebben in den Heere doenlijcker is, als in onse macht ghestelt, soo veel meer is het bestraffelijck, niet te onderhouden het gene ghy kondt. En terstont daer nae: Soo groot de macht is gheweest om te konnen ontwijcken, soo veel swaerder is de last der moetwilligheyt. Voeght hier by M. Antoninus in de ghesepde plaetse/ daer hy de authoritept van Theophrastus ghebruyckt.]

Doch soo moet men weten / dat / het gheen de Pythagoristen sepden/ dat rechtvaerdighepdt ware ghelijche lijden in de straffen / het selfde niet alsoo moet ghenomen werden / dat de ghene die eenen anderen met voorset / en met een beraden ghemoedt / en sonder oorsaecken die de schuldt konden verminderen / heeft beschadight / even soo veel schade / en gheen meerder en moeste draghen. Want dat sulcks alsoo niet en sy / bewijst selfs die Wet / welcke het alder-volmaecktste patroon is van alle wetten / als sy ordineert dat de dieverijen vier dubbelt oft vijf dubbelt sullen ghevoetet werden. Ende nae de Atiische Wet werde een Dief / naer condemnatie / tot dubbelt weder te gheven / eenige dagen ghevangen / en in banden ghehouden / ghelijck ons Demosthenes leert teghens Timocrates. [Hier op siet de Text / Apoc. 18. 6. Vergelt haer dubbelt. Hercules Minyas heeft de gene / die den Thebaners teghens recht tribupt hadden af-ghedronghen / bedwongen het dubbelt van dien tribupt den Thebaners weder om te gheven / Apollodorus, *bb. 2.*] Ambrosius sept: De Wetten gebieden dat de dingen, die yemandt met onrecht ontnomen zijn, met winste van den persoon, oft vermeerderinghe der sake sullen weder ghegeven werden, *De Offic. 1. cap. 3.*

XXXII.

op dat sy den Dief van steelen, door straffe mogen af-schricken, en door boete doen ophouden. Aristides in de 2 Leuctrica: De ghene die met recht vervolghen het onghelijck dat haer aenghedaen is, vergunnen de Wetten meerder tot wraecke te vorderen, als 't gheen haer is aenghedaen. Seneca seydt van 't Oordeel nae dit leven:

Onse misdaet vverdt ghestraft met hooger straf en boete.

Lib. 15. By de Indianen / soo Strabo aenwijst / die yemandt verminckt hadde / dien werden boven ghelijcke vergeldinghe noch de handt af-gehouwen. [Nicolaus Damascenus sept: Dat by andere Indianen de dieverije oock met de doodt werde ghestraft.] En lesen wy in Magnis Moralibus, *Lib.* 1 c. 34. die den naem draghen van Aristoteles: Het is recht, dat de ghene die een anderen een ooghe heeft uyt-gesteken, niet alleen even soo veel, maer oock noch meer lijde. Want het niet billijck is / dat het ghevaer van den onschuldighen ghelijck en eben soo groot sy / als van den schuldighen / soo Philo aenwijst / ter plaetse daer hy van de straffe des doodtslaghs handelt. [In 't 2 Boeck van de bysondere Wetten.] Ende sulcks kan daer uyt oock af-ghenomen werden / dat sommige misdaden noch niet zijnde volbracht / en derhalven minder als die volbracht zijn / (1.) soo grooten *Deut.* 19. 19 schade toe-brenghen / als een bedachte misdaedt / 't welck in de Hebreeusche Wet van een valsche ghetuyghe gheordineert is / (2.) en in de Romeynsche Wet teghens eenen / die geweer ghedragen heeft om een menschen doodt te slaen. Waer uyt dan oock volght / dat tot volvoerde misdaden swaerder straffe behoort te staen; maer aenghesien daer geen swaerder is / dan de doodt / en dat die niet kan andermael aengedaen werden / als Philo ter ghedachter plaetse aenwijst / soo moet men noodtwendigh daer by het laten / doch somwijlen daer by voeghende eenighe torementen en pijnighinghen nae verdiensten.

[Vermeerderinghen. (1.) Plinius sept van den Leeuw: Gequetst zijnde, kent hy door wonderlijcke waer-neminghe den genen die hem gequetst heeft, en hoe groot oock de menighte zy, valt hy dien aen. Maer den genen die wel de pijle oft swijn-spriet nae hem gheschoten, maer niet ghequetst heeft, grijpt, en schudder hy, en werpt hem ter neder, maer en quetst hem niet.

(2.) Oock van den ghenen die sijn Huysvrouwe van oneere en ontucht beschuldight heeft / om hare Bruydtschat te moghen ghewinnen / en behouden / Deut 22. 19. En van den ghenen die andersins uyt onrechtvaerdighe oorsake yemandt in recht betrocken hadde / eens anders goedt sich aenmatigende / Exod. 22. 9.]

XXXIII. Doch de groothept der straffe werdt niet alleen bloot ingesien / maer met insicht oock op den Patient diese lijdt. Want de selfde boete sal een arm Mensch beswaren / en den Rycken niet beswaren: en den slechten onghesienen sal de smaethept een gheringhe quaedt / maer den ghenen die in eeren is / swaer zijn. Welcke soorte van verschevdenheydt de Romeynsche Wet dickwils gebruyckt. Daer uyt Bodinus sijn proportie van Harmonie ghesmeedt heeft: daer doch in waerheyt hier niet meer is als sim-

simpele en eenparighe ghelijckheydt van verdienste en straffe / als in de ghetalen / ghelijck in de contracten is tusschen de ware / en het geldt / al-hoe-wel de selfde ware op d'een plaetse meerder / op d'ander plaetse minder gelt; insgelijcx het gelt hier hooger / daer lager gaet. Doch moet men bekennen dat dickwils in de Roomsche Wetten sulcks niet en geschiedt / sonder al te grooten aensien van persoonen / en hoedanigheden die tot het feyt niet en behooren / van welck ghebreck de Wet Mosis doorgaens op't alder-verste verscheyden is. En dit is / soo wy gheseydt hebben / de inwendige waerderinghe der straffe. *Lib 6. de Repub. cap. ult.*

XXXIV. Maer de liefde tot den ghenen die ghestraft werdt / leydt ons somwijlen binnen de toe-gelaten mate tot het minste / ten zy dat een rechtvaerdiger liefde van veelen ons tot wat anders rade om een uytwendige oorsake / welcke somwijlen is een seer groot ghevaer van den genen die misdaen heeft / en veeltijdts de noodtwendigheyt van een Exempel te stellen: welcke pleeght te spruyten uyt generale aenlockingen tot sondighen / die niet anders als door scherpe remedien konnen ghestuttet werden. Doch de voornaemste aenlockinghen zijn de ghewoonten en lichtigheyt / oft gereetheydt.

XXXV. Om de lichtigheyt en ghereedtheyt van quaedt te doen / straft de Hebreeusche Wet swaerder de dieverije uyt den Velde / als uyt den huyse ghestolen / Exod. 22. 1. en 9. [Siet Maimonides, *in directore, lib. 3. 41.* Cicero voor Sext. Roscius Amerinus: Die sonden zijn aldermeest te straffen, welcke alderswaerst konnen voor-ghekomen en verhoedet werden.] Iustinus seyt van den Scythen: Gheen schelmstucken is by haer swaerder als dieverije, als die sonder dack, sonder afheyninghe hare groote en kleyne Beesten hebben: wat souder behouden konnen blijven, als 't geoorloft ware te steelen? Dierghelijcke staet in Aristotelis, *problematen sect. 29.* De Steller des Wets, alsoo hy wiste dat de Heeren en Eygenaers in die plaetsen hare goederen niet konden bewaren, heeft haer de Wet tot een wachter en toesiender ghegheven. [In de Badtstoven. Tot Athenen wierden met de doodt ghestraft die de Badtstoven bestalen / indien 't ghestolen boven 10 draghmen waerdigh was. Demosthenes tegens Timocrates, doet daer by / *l. 1. D. de furibus balnearibus.*] De gewoonte van 't feyt / al-hoe-wel sy de schuldt eenighsins vermindert (Sy heeft niet sonder reden, seydt Plinius, vergheven een feyt, dat wel verboden was, maer nochtans ghebruyckelijck, en niet ongewoon) soo vereyschtse nochtans eensdeels harder en scherper straffe: om dat / soo Saturninus spreeckt / daerder al te veel misdoen, is noodigh Exempel te stellen. Maer van desen moet men in gherechts-plegingen en vonnissen het eerste / in de Wetten het laetste meest volgen / acht nemende op den tijdt / in welcken de Wetten ghegheven / en de oordeelen gehouden werden / om dat de nuttigheydt der straffe meer in de alghemeynheyt aenghemerckt werdt / daer ontrent de Wetten besich zijn; maer meerder oft minder schuldt werdt in de particuliere ghevonden. *L. aut facta D. de pœnis.*

XXXVI. Maer 't gheen wy gheseyt hebben / dat waer gheen groote en dringende oorsaken zijn / dat wy dan liever moeten vaerdigh zijn tot het minderen

deren van de straffe/daer in is 't andere deel der sachtmoedigheyt en goedertierenthеyt gelegen: want het eerste deel hebben wy gestelt in 't wechnemen van de straffe: Dewijl het swaer valt, seydt Seneca, te temperen en matigē, laet alles wat meer als billick mocht zijn op de beleefste zijde overslagen en overwegen. Op een ander plaetse: Indien hy veylighlick kan, dat hy de straffe quijt schelde, indien hy niet kan, dat hyse matige. En by Diodorus Siculus werdt de Egyptische Coningh gepresen: Dat hy minder straffen, als verdient waren, op-leyde. Capitolinus seyt van M. Antonius: Antonius hadde die maniere, dat hy alle misdaden strafte met minder straffe, als nae de Wetten ghewoon was. Ooch heeft de Orateur Isaacus gesept / datter wel strenge Wetten ghestelt werden/ maer datter sachter straffen op-gheleydt werden / als de Wetten stellen. (1.) Ende is dit de waerschouwinghe van Isocrates: Dat men de straffe aen-doe beneden de mate der sonden. (2.) Augustinus vermaent Marcellus Comes aldus sijns ampts: (3.) My is seer groote sorghe aenghejaeght, dat niet uwe Hoogheyt mocht achten dat sy behooren met soodanighen strengigheyt der Wetten ghestraft te werden, dat sy lijden sulcks als sy gedaen hebben; daerom betuyghe ick door desen brief uwe gheloove, welcke ghy op Christum hebt, door de bermhertigheyt onses Heeren selfs, dat ghy sulcks niet en doet, noch oock gantschelijck niet toe-laet dat het gheschiede. Wiens seggen ooch dit is: De wrekers en straffers der misdaden selfs, en die in dese bedieninghe niet door eygen toornigheydt beweeght, maer Dienaers der Wetten zijn, en wrekers niet van haer eyghen, maer van anderen onderfochte overlasten, hoedanighe de Rechters behooren te wesen, heeft het Goddelick opsicht en oordeel alsoo verschrickt, dat sy bedachten, datse van weghen hare sonden de barmhertigheyt Godts noodigh hadden, en niet en achteden dat het niet tot schuldt oft misdaet van haren dienst soude strecken, indien sy eenighe bermhertigheyt ghebruyckten teghens die ghene, over welckers leven en doodt sy wettelijcke macht hadden.

Lib. 1. de Clemen. t. c. 1. cap. 20.

[Vermeerderinghen. (1.) Justinus II. schrijft aen de Hunnen: Dit is der Romeynen wijse, dat men geen straffen aen-doe die de verdienste der sondaren ghelijck zijn.

(2.) Dat wilde de Keyser Henricus, voor het teycken van een Citroen/ met het woordt / niet te suur. De Coningh / by Cassiodorus, *lib. 11. cap. 40.* Die wy met ghevaer rechtvaerdigh zijn, konnen met gherustе verseкerthеydt vergheven.

(3.) *Epist. 159.* welcke aenghetogen werdt / *C. circumcelliones causa 23. quæst. 1.* siet / soo 't u goet dunckt / den brief van Macedonius, aen den selfden Augustinus, en dien daer mede Augustinus hem antwoordt / in 't ghetal 53. en 54. doet daer by 't gheen van Theodosius de Ionge staet / in de Extracten van Iohannes Antiochenus, upt de geschriften van Peiresius. Macedonius aen Augustinus: Het ampt eens Priesters is, te spreken voor de Misdadighe.]

XXXVI. Wy verhopen dat van ons niets naer-ghelaten is / pets / dat sonderlinghe mochte dienen tot kennisse van dese materie / die anders swaer en duy-

duyster ghenoegh is: want die hier dinghen daer Maimonides seyt / dat in de straffen meest op ghelet werdt / [*Lib. 2. Directoris cap. 41. conser. C. sicut dignum de homicidio voluntario vel casuali.*] namelijck / de groothey dt der sonde / dat is / van de schade / de menighte oft hoe dickwils die sonden voorvallen / de groote der begeerlijckheyt / en de lichtigheyt van 't werck te volbrengen / hebben wy elck op sijn plaetse verhandelt: ock niet min die seven stucken / welcke Saturninus genoegh verwardelijck / en door den anderen vermengt / in de straffen aenmerckt. Want de persoon des ghenen die het ghedaen heeft / behoort grootelijcks / en meest tot die bequaemheydt om te oordeelen / en de persoon des ghenen die het lijdt / geeft somtijdts wat om de groothey dt van de schult te waerderen. (1.) De plaetse pleeght eenighe bysondere schuldt van onrechtvaerdigheydt by te brengen / oft ock te dienen om lichter het werck te verrichten. De tijdt / nae datse langhe is / oft kort / alsoo vermeerdert die / oft vermindert de swaerheydt van 't oordeelen / toont ock somtijdts verkeerthey dt van verstandt. De hoedanigheyt wert ten deele tot de soorten van begeerlijckheyt gebracht / ten deele tot de oorsaecken / welcke behoorden van de sonde af te trecken. De groote moet ock tot de begeerte ghebracht werden / en de uytkomste tot de oorsaken die af-trecken. *L. aut falsa D. de pœnis.*

[Vermeerderingh. (1.) Philo van de bysondere Wetten / *lib. 1.* Het en is niet even veel de gheweldighe handen te legghen, en gheweldt te doen aen sijn Vader, en aen een Vreemde; noch ock even veel de Magistraet oft een particulier persoon te schelden; noch yet ongeoorlofts te doen in een onheylighe oft heylighe plaetse, op een Feest-dagh, in een t'samen-komste, onder den openbaren Godts-dienst. Hier mede komt over een 't gheen Ulpianus by brengt upt Labeo, *l. prætor edixit in fine. D. de injurijs.* Aen den Persoon wert het onghelijck grooter, als wanneer het de Magistraet, aen Vader, aen Patroon gheschiedt; ten aensien van den tijdt, indien in de spelen, en voor aller ooghen. Want daer is voor het Roomsche Volck veel aen gheleghen, seyt hy, oft voor aller ooghen, oft in een eensame plaetse het onrecht en overlast gheschiedt zy.]

XXXVIII Dat ter oorsaecken van straffe te vorderen Oorlogen pleghen aenghenomen te werden / hebben wy hier voorzen aenghewesen / en de Historien leeren het voorgaens: en veeltijdts is dese oorsaecke te samen gheboeght met de andere oorsake van de schade te beteren / wanneer de selfde daedt is ondeughende gheweest / en in de daedt schade aenghedaen heeft / upt welcke twee verscheyden qualitepten / twee verscheyden verbintenissen ontstaen. Maer dat men gheen Oorloghe mach aennemen om allerhande misdaden / is ghenoegh bekent; want de Wetten selfs hare wraake / die veeltijdts / en niet als den ghenen die schade gedaen hebben / schade aen-doet / niet te werck stellen in alle schult. Sopater seyt te recht / als voorzen gheseyt is / dat men de misdaden / die kleyn en slecht zijn / behoort over te sien / en ongemerckt te laten / maer niet te straffen.

XXXIX Maer het gheen van Cato geseyt is in de Oratie voor de Rhodiers / dat het niet billijck en sy dat yemandt ghestraft werde / om de saecke / dat hy *Gell. l. 7. c. 3.*

be-

beschuldight werdt te hebben willen quaedt doen / sulcks was op sijn plaetse niet qualijck gheselt / om datter geen beslupt van het volck van Rhodus konde voort ghebracht werden / maer alleen naeramingen / dat haer herten en meyninghen ghewanckelt hadden: maer het en kan generalijcken alsoo niet aenghenomen werden. Want de wille die tot uytwendighe daden voort-ghegaen is (want dat de inwendighe van den menschen niet gestraft werden / hebben wy hier voorzen geseydt) pleeghe straffe onderworpen te zijn. Seneca de Vader / *in Controversiis Excerptorum, lib. 7.* seydt: Grove misdaden, oock al ist datse niet ten eynde gekomen noch volbracht, maer onder-weghe ghebleven zijn, werden ghestraft. Die ongelijck doen sal, doet het nu al, seydt de andere Seneca. (1.) Cicero voor Milo seydt / dat niet de uythomste der saecken / maer de raedtslaghen ende voornemens voor de wetten gestraft werden / (2.) Periandri seggen was: Straft niet alleen die sondighen, maer oock die sullen sondighen. Soo beslupten de Romeynen oorlogh te voeren teghen Perseus, ten ware dat hy voldede van weghen de begonne plegtinghe van oorloghe aen te vangen / teghens het Roomsche Volck ghepleeght / om dat hy / namelijck / wapenen / Soldaten / en een Scheeps-vlote in berepdtschap hadde. *Liv. lib. 42.* Een dat selfde wordt by Livius in de Oratie der Rhodienseren wel aen-gemercht / dat het noch door ghebruycken / noch door wetten van eenighe Burgerschappen / soo bestelt was / dat / indien pemandt wilde dat sijn vyandt soude om-komen / indien hy niets daer toe ghedaen hadde / op dat hy mocht om-komen / daerom ter doodt soude veroordeelt werden. Maer oock niet alle quade ende verkeerde wille door eenighe daedt nu te verstaen ghegheven / maeckt plaetse voor de straffe. Want indien selfs niet alle bedreven sonden ghestraft werden / veel minder die maer ghedacht / ende begonnen zijn. *1. Offic.* In veelen heeft plaetse het ghene dat Cicero seydt: Ick en wete niet oft het ghenoegh zy, dat de ghene die een ander gheterght en uyt-ghelockt heeft, berouw hebbe van sijn overlast. De Wet den Hebreen ghegheven / en ordineert niet bysonders teghens de meeste aenghevangene sonden weghen de Godtsaligheydt / oft oock teghens des menschen leven buyten het gherechte: om dat ontrent Godtdelijcke saken / als die van ons niet konnen ghesien werden / lichtelijck kan gedwaelt werden / en misverstandt vallen; en dat de beweginge van gramschap niet onwaerdigh is / om licht vergiffenisse te verkrijghen. Maer in soo grooten overvloedt en menighte van Houtwelijcken / naer eens anders Vrouwe te trachten; oft in soo een gelijckmatige deplinghe der besittinghen bedrogh soecken te pleghen / daer door pemandt sich selven verrijcke met eens anders schade / sulcks en stonde niet te verdraghen. Want dat / ghy en sult niet begeeren, 't welck in de thien Geboden staet / al-hoe-wel het / soo men het oogh-merck des Wets / namelijck / het geestelijcke insiet / sich verder uytstreckt / (want de Wet soude willen datse alle oock ten vollen repn van ghemoedt waren: Chrysostomus over Rom. 3. 13. en op het 7 cap. heeft veel van dit stuck) nochtans so veel het uytterlijcke gebodt / het vleeschelijcke ghebodt aengaet / behoort en

en moet verstaen werden van sulcke beweginghen des ghemoedts/ welcke door de daedt bekent gemaeckt werden/ het welck klaerlijcke blijckt uyt de Euangelist Marcus, die dit selfde gebodt uytdruckt met dese woorden: Ghy en sult niemandt te korte doen, en dat/ daer hy te vooren gestelt hadde: Ghy en sult niet steelen. Ende in sulck een sin werden het Hebreeusche woordt/ en het Grieckſche/ 't welck daer op passet/ oock ghevonden/ Mich. 2. 2. en elders. Soo en moeten dan aenghevangen misdaden met gheen wapenen ghestraft werden/ ten zy dat het een sware sake zy/ en dat het soo verre zy gekomen/ dat uyt sulck een daedt/ of een gewisse quaedt/ hoewel noch sulcks niet als men voor hadde/ nu al ghevolght is/ oft immers een seer groot perijckel/ sulcks dat het straffen en wreken te samen ghevoeght zy/ met verhoedinghe en voor-kominghe van de aenstaende schade (van 't welcke wy te vooren in 't capittel van de bescherminghe ghehandelt hebben) oft op dat hy sijn ghequetste waerdigheydt bescherme/ oft een schadelijck Exempel moge voor-komen. Marc. c. 10. 19.

[Vermeerderinghen. (1.) Valerius Maximus van Cn. Sergius Silus, zijnde ghecondemneert om geldt/ een Huys-moeder belooft: Niet het feyt, maer het ghemoedt en voornemen is doen voor recht ghebracht, en te hebben willen sondighen, heeft hem meer gheschaedt, als hem niet besondight te hebben, ghebaet heeft.

(2.) En van de Weldaden/ *lib. 5. cap. 14.* Hy is een Moordenaer, oock eer dat hy de handen besmet, om dat hy nu ghewapent is, om doodt te slaen, en heeft den wille om te berooven, en doodt te slaen. Philo in 't 1 Boeck van de bysondere Wetten: Men moet voor doodtslaghers houden, niet alleen die, welcke het leven benemen, maer oock die ghene, welcke opentlijck en heymelijck alles doen, om yemant te dooden, al ist dat sy 't feyt selfs noch niet volbracht hebben.]

Men moet oock weten/ dat de Coninghen/ en die ghelijcke recht met den Coninghen hebben/ niet alleen recht hebben om straffe te vorderen van het onghelijck en overlast tegens haer selfs/ oft teghens haren Onderdanen bedreven/ maer oock om sulcken overlast/ welcke haer particulierlijck niet en raken/ maer het recht der nature en volckeren in eenigerhande personen groflijck quetsen en verkorten. Want de vryheyt om door straffe het ghemeyn beste van de menschelijcke ghesellighеyt en omganck te bevorderen/ welcke aenvanckelijck/ soo wy gheseyt hebben/ by een yeghelijck was geweest/ is/ na datter burgerschappen en gerechtsbancken in-ghestelt waren/ by de hooge Overheden ghebleven/ niet eyghentlijck daer door sy over andere regeeren en gebieden/ maer daer door sy onder niemandt staen/ noch onderworpen zijn. Want de onderwerpinghe heeft anderen dat recht benomen. Jae selfs soo veel eerlijcker is het eens anders/ als sijn eygen leedt te wreken/ als meer te vreesen staet in sijn eygen/ dat het ghevoelen van sijn eygen smerte over mocht/ oft de mate doen te buyten gaen/ oft immers het ghemoedt besmetten. Ende om deser saecken wille is Hercules van den Ouden ghepresen/ dat hy de Landen verlost heeft/ (1.) van Antæus, Busiris, Diomedes, en andere XL.

V. de benef. c.14. Isocr. Hel. Enc. dierghelijcke Tyrannen / welcke Landen hy door wandelt heeft / als Seneca van hem spreeckt / niet pets begeerende / maer wreckende en verlossende / zijnde den Menschen oorsake van groot goet / als Lysias aenwijst / midts hy de onrechtvaerdige strafte. Diodorus Siculus spreeckt van hem aldus: Hy maeckte de Steden welvarende, van kant helpende de onrechtvaerdighe Menschen, en moetwillighe onverdraghelijcke Coninghen. Op een ander plaetse heeft hy ghesept: Hy door-wandelde de werelt, de onrechtvaerdighe straffende. Dio Prusæensis sept van den selfden: Hy strafte de quade Menschen, en de Rijcken der hoovaerdigen verstoorde hy, oft gaf sie aen anderen. Aristides Panath. sept: Dat hy de ghemeyne sorghe voor het menschelijcke gheslachte aenghenomen hebbende, verdient heeft onder de Goden gheselt te werden. Op ghelijcke wijser werdt Theseus ghepresen, dat hy de Moordenaers en Straet-roovers Sciron, Sinis, en Procustes, van kant gheholpen heeft / den welcken Euripides in sijn Treur-spel van de Supplicanten invoert / aldus van hem selven sprekende:

Mijn daden over-langh my hebben toe-gebracht,
Dat ick een wreecker der booswichten werdt gheacht.

[En als ter selfder plaetse de Herault tot hem sept:

Maeckte uwe Vader u dan allen even quaedt?

Antwoordt Theseus:

Den overlasters: Maer den goeden raeckt geen schaed'.

Plutarchus in sijn leven: Hy heeft Griecken-landt van de boose tyrannen verlost. Item: Selfs geen ongelijck geleden hebbende, nam hy voor anderen teghens de boose menschen die couragie.] Valerius Maximus sept *Lib.5.cap.3.* van den selfden: Wat ergens voor Monsters oft booswichten gheweest zijn, heeft hy door kracht sijns ghemoedts, en sterckte van sijn rechter-handt vermorselt. Alsoo en twijffelen wy niet / oft de Oorlogen zijn rechtvaerdigh tegens den genen / welcke godtloos zijn tegens haren Ouderen / hoedanigh de Sogdianen waren / eer dat Alexander haer die woeste wreedtheydt af-leerde: Teghens die ghene / welcke menschen-vleysch eten. [Sulcx heeft Alexander den Scythen mede af-geleert.] Van welcke maniere Hercules de oude Gallen ghedwonghen heeft sich te onthouden / (2.) Gelijck Diodorus vertelt: Oock tegens de ghene die Zee-roverije *7. de benef.* drijven; Seneca: Indien hy mijn Vaderlandt niet en bestrijdt, maer sijn eygen lastigh valt, en verscheyden en afgesondert van mijn volck, sijn eygen natie quelt, soo heeft hem nochtans soo grooten boosheydt sijns ghemoedts *Lib. 5. de civit. Dei.* afgesneden. Augustinus: Sy meynen dat het besloten zy, dat sulcke schelmstucken gedaen sullen werden, welcke, indien een aerdtsche Burgherschap besloot, oft besloten hadde, soude behooren uytgeroeyt te werden door bevluyt van het menschelick gheslachte. Want van sulcke Barbaritsche / ende meer

meer wilde dieren / als menschen / kan met recht gheseydt werden / het gheen Aristoteles verkeerdelijck van den Persen heeft gheseydt / die niet een haer stimmer waren / als de Griecken ; dat teghens de selvige een natuurlijcke oorloghe is ; en 't geen Isocrates Panathenaico seydt : Dat de rechtvaerdighste oorloghe is teghens de Beesten ; het naeste daer aen teghens menschen die den beesten ghelijck zijn. Ende tot soo wijdt toe volghen wy het ghevoelen van Innocentius en anderen / welcke seggen / dat men oorloge mach aen-doen den genen / die tegens de nature sondighen / (3.) teghens het geen Victoria, Vasquius, Azorius, Molina, en andere ghevoelen / welcke schijnen tot de rechtvaerdighheydt der oorloghe te vereyschen / dat de ghene / diese aenneemt / oft in hem selven / oft in sijn republicque en ghemeynen staet beschadight oft beledight zy / oft dat hy over den genen / die met oorloge aenghetast werdt / Jurisdictie en Gerechts-dwangh hebbe. Want sy-luyden houden / dat de macht van te straffen is een eyghen werckinghe van de Burgherlijcke Jurisdictie / daer-en-teghen wy ghevoelen / dat die oock komt uyt het natuurlijcke recht / waer van wy oock in 't begin van 't eerste Boeck wat gheseydt hebben. Ende ghewisselijck / indien dat haer ghevoelen / daer van wy verschillen / aengenomen werde / soo en sal een vyandt tegens sijn vyant geen macht hebben om te straffen / oock nae dat de oorloge aenghevangen is / uyt oorsake die tot geen straffe dient : Welck recht nochtans de meeste toestaen / en aller Volckeren gebruyck bevestight / niet alleen nae dat den oorlogh ten eynde ghebracht is / maer oock gedurende den oorlogh / niet uyt eenighe Burgherlijcke Jurisdictie / maer uyt dat natuurlijcke recht / 't welck gheweest is / al eer dat de Burgherschappen inghestelt waren / en nu noch by krachte blijft in die plaetse / daer de menschen leven verdeylt in Huysgesinnen / en niet in steden oft Burgerschappen.

Innocent. C. quod super his de voto Arch. Flor. 3 part. tit. 22. § 5. Sylv. in verbo Papa. §. 7. Vict. Rel. 1. de Indis. n. 40. Vasq. Contr. Ill. lib. 1. c. 25

[Vermeerderinghen. (1.) Oock de Zee. Philo van 't Ghesantschap : Hercules heeft de Aerde, en de Zee ghesuyvert, strijden aennemende, ten deele allen menschen noodtwendigh, ten deele seer profijtelick, op dat hy onder den menschen en beesten uyt den wege ruymen soude die dinghen, die verderffelick en schadelick waren.

(2.) Siet 't geen Dionysius Halicarnassensis vertelt / hoe Hercules dese maniere / en andere veele dinghen wech ghenomen heeft / in sijn Weldaden de Griecken van de Barbarische Volcken niet onderscheydende. Plinius, *Lib. 30. cap. 1.* roemt gheen minder weldaden door de Romeynen / aen het menschelijck gheslachte bewesen : Het en kan niet ghenoeghsaem ghewaerdeert werden, hoe seer dat men aen den Romeynen ghehouden zy, welcke die Monster-dieren wech-genomen hebben, onder welcken het een seer religieus werck was een menschе te dooden, maer op te eten noch het alder-gesondste. Voeght daer by 't geen in dit selfde cap. §. 47. gheseydt werdt. Soo heeft Iulianus den Princen van Abusgozen geboden / dat sy de kinderen van haren onderdanen niet souden uytsnijden noch lubben laten / als Procopius vermeldt / *Gothic. 4.* en Zonaras in Leo Isaurus. En de Inchen Koninghen in Peru hebben de naeburige volcken / welcke vermaent

maent zijnde/ niet en ghehoorsaemden / ghedwonghen met ghewelt sich te onthouden van bloedtschande / van het legghen van mannen by mannen / en andere dierghelijcke grouwelijcke stucken / en hebben door dat middel sich verworven het rechtvaerdighste Rijck onder allen daer wy van lesen/ uytgenomen de Religie.

(3.) Siet Iosephus Acosta van 't bevorderen van der Indianen saligheydt/ *lib 2. cap. 4.*

XLI. Maer hier moeten gheruyckt werden eenighe waerschouwingen ende waernemingen. Waer van de eerste is / dat men niet de Burgherlijcke manieren / al zijn die niet sonder reden by veele volcken aenghenomen/ houde voor het recht der naturen: Hoedanighe meest waren die dingen/ welcke de Persen van den Griecken onderscheyden / daer toe men met recht mach passen dit segghen van Plutarchus, dat de Barbarische volcken te willen brenghen tot gheschickter zeden en manieren, schijnt te wesen een deckmantel, waer mede bedeckt werdt de begheerlijckheydt van eens anders goedt.

XLII. De tweede is / dat wy niet lichtvaerdelijck onder de dinghen/ welcke van naturen verboden zijn / en tellen die dinghen / waer van sulcks niet genoeghsaem en blijckt / en welcke veel eer door de wet der Goddelijcke wille verboden zijn / onder welcke soorte men mogheljck mocht stellen het by-slapen sonder trouwen / (1.) en sommighe van die men bloedtschande noemt / ende den woecker. [(1.) Alterius, Bisschop van Amasseen: Die alleen ghehoorsamen den ghenen, welcke wetten maecken voor dese eeuwe, laten de vryheydt van Hoererye, onghestraft. Voeght daer by de spreuche van Hieronymus aen Oceanus, van ons by-ghebracht/ op het 5 cap. §. 9.]

XLIII. De derde: Dat wy naersteljck onderscheydt maecken tusschen de alghemeyne beginselen / hoedanigh is / dat men eerlijck moet leven / dat is / nae de reden / en die dinghen / welcke desen aldernaest komen/ maer soo klaer zijn / datse gheen twijffelinghe lijden / hoedanigh is / dat men een ander het sijne niet ontrooven en moet; en tusschen de illatien ende besluyten uyt die beginselen / waer van sommighe licht zijn om te verstaen / als het houwelijck ghestelt zijnde / dat men gheen overspel moet toe-laten: (1.) andere zijn wat swaerder / als dat de wraeche / welcke haer verzadight in eens anders pijn / ondeughdelijck zy: Hier ghebeurt by-nae als in de Mathematische kunsten / daer zijn eenighe eerste kennissen/ oft die naest aen de eerste zijn / sommighe demonstratien en bewijsinghen / welcke terstondt verstaen en toe-gestaen werden / sommige die wel waerachtigh zijn / maer die voor allen niet en blijcken. Gheljck wy dan in 't stuck van Burgherlijcke wetten ontschuldighen die ghene/ die gheen kennisse / noch verstandt der wetten ghehadt hebben / alsoo ist mede billijck / dat men ten aensien van de wetten der naturen die verontschuldighe / den welcken / oft de swackheydt in reden-kavelen en besluyt te maecken / oft de quade opvoedinghe hinderen en in den weghe staen. Want de onwetenheydt van de Wet / gelijck die / soose onvermijdelijck

L. si adulterium §. Fratres D. ad l. Iul. de adult.

Matt. 10.15 Luc. 12. 47. 48.

delijck is / de sonde wech neemt / alsoo mede vermindertse de sonde / al is sy schoon met eenighe on-achtsaemheydt vergheselschapt. [Hieronymus 2. teghens Jovinianus: Een yder natie houdt dat voor de wet der natuere, 't welck sy geleert heeft.] Daerom Aristoteles de Barbarische menschen / die qualijck op-ghetoghen zijnde / in soodanighe dingen haer vergrijpen / vergheliickt by de ghene / welcker lusten en begheerten door de sieckte bedorven zijn. Plutarchus seydt: Datter zijn sommighe kranckheden des ghemoedts welcke den mensche brenghen uyt sijn stelle. Eyndelick moet men dit daer by doen / 't welck ick een-mael segghe / om niet dickwils te verhalen / dat de oorlogen / welcke om straffe te oeffenen / aengenomen werden / verdacht zijn van onrechtvaerdigheydt / ten sy dat de voorse feyten seer grouwelijck en allen openbaer zijn / oft eenighe andere oorsaecke daer by come. Mogelijck sprack Mithridates niet al buyten waerheydt van den Romeynen: Dat sy niet vervolghden der Koninghen misdaden, maer hare macht en Majesteyt sochten te dempen. *Nicom. 7.* *Justin. 38.*

[Vermeerderingh. (1.) Philo in 't leven van Ioseph betuyght / dat overspel al-om ghestraft werdt. Dat overspel van naturen schandelijck is / seydt Ulpianus, L. *probum, D. de verbor. signif. 1.* Lactantius, *in Epitome:* Eens anders huwelijck te schenden werdt door het ghemeyne recht der Volcken verdoemt.

XLIV. De oorze heeft ons ghebracht tot de misdaden / welcke tegens Godt begaen werden. Want daer werdt ghebraeght / oft men om die te straffen oorloghe mach aenvanghen? 't welck Covarruvias wijdtluchtigh genoech verhandelt. Maer by andere volghende / meynt datter geen straffende macht en zy / sonder eyghentlijck ghenaemde jurisdictie: welcke meyninge wy nu hier voorzen verworpen hebben. Waer uyt volght / gelijck in Kerckelijcke saken ghesept werdt / dat de Bisschoppen eenigher maten de sorghe voor de alghemeyne Kercke ontfanghen hebben, (1.) dat alsoo den Coningen boven de bysondere sorghe voor hare burgherschap / ock de alghemeyne sorghe voor het menschelijck gesel-schap aen-bevolen is. De voornaemste reden voor de negative meyninge / houdende dat soodanighe Oorloghen niet rechtvaerdigh en zijn / is dese: Dat Godt selfs machtigh ghenoegh is om te straffen en wreecken / 't gheen tegens hem misdaen werdt; daerom men pleeght te seggen: Dat der Goden onghelijck haer sal ter herten gaen, en dat de meyneedigheyt een ghenoeghsamen wreker aen Godt heeft. Maer men moet weten / dat eben het selfde ock van andere misdaden soude konnen ghesept werden. Want buyten alle twijffel Godt ock machtigh ghenoegh is / om die te straffen / en nochtans werden die met recht van den Menschen ghestraft sonder pemants teghen-spreecken. Sommighe sullen hier teghens aen-houden / en seghen / dat andere misdaden van den menschen gestraft werden / voor soo veel als andere menschen daer door beschadight / oft in ghevaer ghestelt werden. Maer staet daer teghen aen te mercken / dat niet alleen van den menschen ghestraft werden die misdaden / welcke reghel-recht andere beschadighen / maer ock die sulcks doen by gevolgh / hoedanigh is hem sel-

selven te dooden/ ontucht met Beesten te bedrijven / en sommighe andere dinghen. Doch de Godts-dienst / hoewel die in haer selven eyghentlijck dient om Godts gunste te verwerven / soo heeft sy nochtans in den menschelijcken omganck en ghesellighept hare seer groote werckingen. Want Plato niet te vergeefs / noch te onrecht de Religie noemt een voorburgh der Machten en der Wetten / en een bant der eerlijcke leeringe en tucht. Plutarchus insgelijcks / een t'samen-bindinge van alle geselligheyt, en fundament der Wet-ghevinghe. Philo noemtse mede / Een seer krachtighen minne-dranck, en onlos-makelijcken bandt van minnelijcke vriendtschap, den dienst van eenen Godt. (2.) Het teghendeel komt in allen dinghen van de godtloosheyt. Silius Italicus:

Och! dit den armen Mensch van alle boose wercken
De rechte oorsaeck is, Godts wille niet te mercken.

(3.) Plutarchus seyt: Alle valsche wijsmakinge van Goddelicke saken, is verderffelijck, en als daer by komt beroeringe des ghemoedts, is sy de alderverderffelijckste. By Jamblichus staet een spreucke van Pythagoras: De kennisse Godts is een deught, en wijsheydt, en volkomen salighevdt. Hierom heeft Chrysippus de Wet genaemt een Coninginne over Goddelijcke en menschelijcke saecken. En Aristoteles stelt onder de publijcke bekommernissen en sorghen de eerste voor de Goddelijcke saecken; (4.) En by den Romeynen werdt de Rechts-gheleertheyt genaemt/ een wetenschap van Goddelijcke en Menschelijcke saken. Philo noemt de Coninghlijcke konst een belorginge van particuliere, publijcque, en heylige saken. Doch alle dese dingen moeten niet alleen aengemerckt werden in een Stadt of burgerschap alleen/ gelijck als Cyrus by Xenophon seyt/ dat sijne Onderdanen hem te meer sullen toe-gedaen wesen/ hoe sy Godvreesender sullen zijn; maer oock in't gemeyne geselschap des menschelijcken geslachtes. De Godtvruchtigheyt wech ghenomen zijnde, seyt Cicero, werdt oock 't geloove en trouwe, de geselligheyt des menschelicken geslachts, en een de alderuytnemenste deugt, rechtvaerdigheyt, wech genomen. De selfde op een ander plaetse: Het brenght rechtvaerdigheyt te wege, als ghy weet en verstaet, welcke daer zy de Godtheyt van den oppersten Regeerder en Heere, welcke sijnen raedt en wille zy. En is van dese sake een klaer bewijs / dat Epicurus de Goddelijcke voorsienigheydt wech ghenomen hebbende / oock niet anders als den blooten naem van rechtvaerdigheydt over-ghelaten heeft / als die hy seyde dat ontstondt alleen uyt over kominghe en verdragh / en datse niet langher duurde / als de ghemeyne nuttigheyt duurde / doch dat men sich most onthouden van die dinghen / welcke een anderen souden schade doen / alleen uyt vreese van straffe. Sijne woorden dese saecke betreffende / die ghewisselijck aenmerckelijck zijn/ staen by Diogenes Laërtius. [Seneca, *Epist.97.* Laet ons in dien deele verschillen van Epicuri ghevoelen, daer hy seydt, datter niets van naturen rechtvaerdigh is, en dat men de misdaden en quade feyten moet vermijden, om dat men de vreese

7. Politic.

De creat. Magistr.

Cyri. Instit. lib.8.

Lib.1.de nat. deor.

De Finib.4.

vreese niet kan vermijden.] Dese verbintenisse heeft Aristoteles ook ghesien / welcke *Lib. 5. de Republ. cap. 11.* aldus spreeckt van den Koninghe: Want het volck sal minder vreesen van den Prince onrechtvaerdelick misnandelt te werden, als het ghelooft dat hy Godtsdienstigh is. En Galenus, *Lib. 9 de Placitis Hipparatis & Platonis*, als hy ghesepdt hadde / dat veel dinghen onderworpen werden van de werelt / en Goddelijcke nature / welcke tot de zeden gheen ghebruyck noch nuttighepdt hebben / behent dat het stuck van de voorsienighepdt groot ghebruyck en nuttighepdt heeft / soo tot particuliere / als tot publijcque deughden. Dit heeft ook Homerus ghesien / welcke in 't 6 en 9. Boeck Odysseæ teghens de wilde en onrechtvaerdighe menschen stelt de ghene / welcker ghemoedt Godtsdienstigh is. Soo prijst Justinus uyt Trogus, der ouder Joden rechtvaerdighepdt / vermengt met Religie; [Philo in 't leven van Abraham: Het is den selfden aert Godtsdienstigh te zijn, ende een liefhebber der menschen, by den selfden werden ghesien Godtvruchtigheydt voor Godt, en rechtvaerdigheyt tegens de menschen.] Gelijck Strabo de selfde Joden beschrijft / rechtvaerdigheyt werckende, en waerlijck Godtvruchtigh zijnde. Lactantius seydt: Indien het dan Godtvruchtigheyt is, Godt kennen, van wiens kennisse dit de hooft-somme is, dat ghy hem dient, soo en kent hy waerlijcken de rechtveerdigheyt niet, die Godts Religie niet en weet. Want hoe soude hy die kennen, die haren oorspronck niet en kent? En op een ander plaetse: De rechtvaerdigheydt is der Godtsdienst en Religie eygen. Doch soo heeft de Godtsdienst noch meerder ghebruyck en nuttighepdt in die groote ghemeynschap / als in de Burgherlijcke ghesellighepdt en omgangh / dewijl in den Burgherlijcken omgangh de wetten een deel daer van bekleeden / en de lichte en gereede executie der wetten: daer ter contrarien in die groote gemeynhepdt en gheselschap de executie en uytvoeringhe van 't recht seer swaer valt / als welcke niet dan door de wapenen kan ten eynde gebracht werden / en zijn ook seer weynigh wetten; die dan noch selfs daer-en-boven hare heylighepdt ende ontsich / voornamelijck hebben van de vreese Godts / daerom die teghens het recht der Volckeren sondighen / voorgaens gesepdt werden het Goddelijcke recht te schenden. Daerom dan de Keyseren niet qualijck ghesepdt hebben / dat de besmettinge van den Godtsdienst strecht tot verongelijckinghe van allen. *Inst. lib. 5. De Ira Dei. Lib. 4. de hæreticis.*

[Vermeerderinghen. (1.) Sulcks staet in de Ordinantien welcke den naem van Clemens draghen. Cyprianus, *Epist. 30.* Want ons allen betaemt voor het lichaem der gantsche Kercke, welcker leden door verscheyden Provincien allerwegen verdeylt zijn, te waecken. En van de eenighepdt der Kercke: Het is een Bisschoppelick Ampt, waer van een yder een deel in 't gheheel heeft. Exempelen van dese alghemeyne besorginghe vindt men doorgaens by desen Cyprianus: Doch een boven allen seer heerlijck / *Epist. 67.* Voeght daer by Chrysosthomus in 't lof van St. Eustatius.

(2.) De selfde van de sterckmoedighepdt: De hooghste en alder-grootste eendrachts oorsaecke is, het ghevoelen van eenen Godt, waer uyt, als uyt een Fonteyne, voort-komt een vriendtschap die de gemoederen verbint, en

en niet om los te maecken is. Doch Iosephus teghens Appion, seght: Het selfde ghevoelen van Godt te hebben, ende in leven en insettinghen te verschillen, verweckt in de herten der menschen een schoone eendrachtigheydt.

(3.) Soo oock Iosephus teghens Appion, *Lib. 2.* verhaelt veele voorsaetten / waerom dat veele steden zijn qualijck bestelt gheweest: Siet de plaetse nae / die 't waerdigh is.

(4.) Maer toe Iustinus Martyr de Keysers roepende/voegt hy daer by: Sulcks sal waerlijck een Koninghlijck werck zijn. Doet hier by 't gheen Covarruvias heeft *in C. Possessor, §. 10.*]

XLV. Op dat wy de saecke nader / en als van binnen moghen besien / staet aen te mercken / dat de ware Godtsdienst / welcke allen tijden ghemeyn is / steunt op vier propositien en articulen: waer van het eerste is: Dat ter een Godt is / en dat die maer een is. De tweede: Dat Godt niet is van die dinghen / de welcke ghesien werden / maer wat hooghers en heerlijckers als die dinghen. De derde: Dat de menschelijcke saecken van Godt besorght en in acht genomen werden / en met seer rechtvaerdigh oordeel geoordeelt. De vierde: Dat de selfde Godt een Werckmeester is aller dinghen / die buyten hem zijn. De vier puncten werden in even soo veel ghebeden der thien gheboden verklaert en uyt-ghelevdt. Want in 't eerste gebodt wert openlijck verklaert datter maer een God is: in 't tweede / dat sijn nature onsienlijck is; want daerom wert verboden met eenigh beeldt de selfde af te beelden / Deut. 4. 12. Gelijck oock Antisthenes seyde: Hy werdt met ooghen niet ghesien, hy is gheen sake ghelijck, daerom hem oock niemandt uyt een beeldt kennen en kan. [Dese werdt ghepresen van Clemens Alexandrinus. Uyt hem schijnt Seneca dit genomen te hebben / *Natural. quæst. lib. 7. cap. 30.* Hy selfs die dese dingen handelt, diese ghemaeckt heeft, die dit gheheel ghegrondet en gefondeert heeft, en heeftse om sich ghegheven, en is het grootste en beste deel sijns wercks, ontvliedt onsen ooghen, en moet met gedachten ghesien werden.] *Except.* De Coninghy Agrippa sept by Philo: Het is onheyligh den ghenen, die onsienlijck is, met af-schilderen oft uythouwen sijn beeldt en gelijckenisse te willen vertoonen. Diodorus Siculus sept van Moses: Hy en heeft geen beeldt geordineert, om dat hy niet gheloofde dat Godt van Menschelijcker gedaente was. [Dion, *lib. 36.* Sy en hadden te Jerusalem niet een beeldt / om dat sy gheloofden dat Godt nochte ghesien / noch met woorden uyt-gedruckt konde werden. Siet oock Strabo, *lib. 16.*] Tacitus: De Ioden begrijpen alleen met verstandt, en doch maer een eenighen Godt; houdense voor onheylige, die der Goden beelden en ghelijckenissen van sterffelijcke stoffe in ghedaente van menschen uyt-drucken. Doch Plutarchus gheeft dese reden / waerom dat Numa de beelden uyt de Temp'len wech ghenomen heeft: Dat Godt niet anders, als alleen met het verstandt kan begrepen werden. [Van dese daet van Numa, siet Dionysius Halicarnassensis.] Uyt het derde gebodt verstaen wy de kennisse en besorginghe der menschelijcke saecken / oock selfs van de ghedachten: want dat is het fundament van eedt-sweeren; want

want Godt werdt aengheroepen tot ghetuyghe / oock van het herte / en tot een wreker en straffer / indien eener valsch sweert en bedrieght / daer door dan met eenen Godts rechtvaerdighepdt en mogenthept te verstaen ghegheven werdt. In 't vierde ghebodt / den aenvanck en oorsprongk van de geheele werelt van Godt den Werck-meester / tot gedachtenisse / van welcke sake eertijdts den Sabbath was in-ghestelt / en dat met eenige bysondere heyligheyt boven andere gebruycken en ceremonien. Want indien yemandt teghens de andere insettinghen gesondight hadde / daer toe stelde de Wet arbitrarie straffe / als van verboden spijse te eten; maer die tegens dese insettinge sondigde / dat was de doodt: om dat de verbreekinge van den Sabbath / na de instellinge begreep in haer een verloochenninge van dat de Werelt van God geschapen was. [De Schrijver vande antwoorden aen de Orthodoxen op de 29 vraghe: Op dat dan de gedachtenisse van de scheppinghe der Werelt onder den Menschen mochte bewaert werden, daerom heeft Godt ghewilt dat het ghetal van sevenen in de Heylige Schrift uyt-steecken soude, als meer ghe-eert dan de andere.] Doch de Werelt van Godt ghescha pen / gheeft stilswijgende te kennen sijn goethept / wijshept / eeuwighept / en mogenthept. En uyt dese speculative wetenschappen en kennisse volghen de werckende en tot practijck strecken de / als dat men Godt moet eeren / lief hebben / dienen / en hem ghehoorsamen. Daerom Aristoteles gesept heeft / dat men den genen / die onthenen soude / dat men Godt moet eeren / en sijn Ouders lief hebben / niet met redenen / maer met straffe behoort te temmen / en dwee te maecken. Topic. 1. 9.

En op een ander plaetse / dat op andere plaetsen andere dinghen eerlijck sijn / maer dat men Godt eere moet bewijsen / is in alle plaetsen eerlijck. Maer de waerhept van die speculative kennisse / daer van wy ghesepdt hebben / kan buyten twijffel oock bewesen werden met bewijs-redenen / ghenomen uyt de nature der dinghen / onder welcke dit het krachtighste is / dat de uytterlijcke sinnen toonen dat eenighe dinghen gemaeckt sijn / maer die dinghen / welcke ghemaeckt sijn / leyden ons noodtsaeckelijck tot yets dat niet ghemaeckt en is. Maer om datse niet alle dese / en andere ghelijcke redenen en begrijpen / ist ghenoegh / dat van alle eeuwen door alle Landen / weynighe uytghenomen / in dese kennisse over-een-ghestemmet hebben / soo wel die grover en plomper waren / als dat sy souden willen bedrieghen / als andere die wijser waren / dan dat sy haer souden laten bedrieghen: welcke over-een-stemminghe in soo grooten verscheydenheydt van Wetten / en andere opinien / (1.) ghenoegh aenwijst / dat sulcks is een over-ghelevert ghevoelen van de eerste menschen op ons voort-gheplant / en nopt grondelijck weder-leydt / 't welck alleen genoegh is om sulcks te doen ghelooven. Die dingen welcke wy nu van Godt verhandelt hebben / heeft Dion Prusæensis by een gevoeght / als hy gheseyt heeft / dat het ghevoelen van Godt is eendeels ons aengeboren / te weten / ghenomen uyt bewijs-redenen / anderdeels verworven / naturelijck / door overleveringhe verkregen. Plutarchus noemt de selfde een oude aenneminghe, buyten welcke gheen sekerder bewijs men hebben noch

legghen konde, een gemeen fundament geleydt voor de Godts-dienstigheyt. Aristoteles **seydt:** Alle menschen hebben een persuasie van Godt. **De selfde mepninghe is by** Plato, *lib. 10. de legibus.*

[Vermeerderingh. (1.) Tertullianus **tegens** Marcion: Der zielen bruyt-schat van 't begin, is het gheweten van Godt. Diodorus Siculus in Fragmentis, **noemt het** natuurlijcke Godtvruchtigheyt. Philo, **van 't ghebiedt van eenen:** Gheen dinck ontstaet by gheval dat kunst met sich brenght. Maer de Werelt vertoont in haer een over-groote kunst, en betuyght datse gemaeckt is van eenen alder-ervarensten en aller-volmaecktsten Werck-meester. Hier uyt heeft sijn oorspronck die kennisse, daer door wy ghelooven datter een Godt is. Tertullianus **teghen** Marcion: Wy verdedighen, dat Godt eerst uyt de nature moet ghekent werden, en daer nae uyt de onderwijsinghe andermael herkent; de nature uyt de wercken; de leere uyt de Predicatien. Cyprianus **van de ydelheydt der Afgoden:** Dit's de hooft-somme der misdaet, niet te willen kennen den ghenen die u niet kan onbekent blijven. Iulianus **aen** Heraclitus, **seydt:** Wy zijn alle voor de leere en onderwijsinghe versekert en overtuyght datter een Godt is, dat men nae dien moet uyt sien, nae hem moet haesten, en ick gheloove dat onse ghemoederen alsoo tegens Godt sich hebben, als die dingen, welcke gesichte hebben tegens het licht.]

XLVI. **Daerom en zijn die ghene niet bupten schuldt / welcke / al ist schoon dat sy botter van verstandt zijn / als dat sy upt die vaste bewijs-redenen om tot die kennisse te geraken / oft selfs vinden / oft begrijpen konnen / nochtans de selfde verstooten / daerse doch lepdende zijn tot het geen eerlijck is / en het contrarie ghevoelen en mepninghe op gheen bewijs-redenen ghegrondet / noch daer mede onderstut is. Maer aengesien wy hier van straffen / en dat menschelijcke handelen / soo moet men hier onderschepdt gebzupcken tusschen die beginselen der kennisse selfs / en tusschen de maniere van daer van af te wijcken. Dese beginselen der kennisse / datter een Goddelick wesen / (een oft meer stelle ick hier bezijden) en dat van het selvighe de saken der menschen gade gheslaghen / en in acht ghenomen werden / zijn algemeyn / en om Godts-dienst / 't zy ware of valsche te planten gantsch noodtsakelijck.** Die tot Godt ghenaeckt, **(dat is / die Religie wil hebben / want Religie en Godts-dienst by den Hebzeen ghenaemt werdt / tot Godt ghenaken en toe treden)** die moet ghelooven dat Godt is, en dat hy loont de ghene die hem dienen. **Op ghelijcke wijse** sept Cicero: Daer zijn Philosophen, en zijnder gheweest, die ghelooften dat de Goden gheen bestieringhe en hadden over de menschelijcke saecken, welcker meyninghe, indiense waerachtigh is, wat Godtvruchtigheydt, wat Heyligheyt kan daer wesen, wat Godts-dienst? Want alle dese dinghen moet men den Goden alsoo suyverlijck en reynelijck bewijsen, soo sy op dese dinghen letten, en by aldien yets van den onsterffelijcken Goden den menschelijcken gheslachte ghegheven is. Epictetus: Dit's 't voornaemste stuck der Godtvruchtigheyt, van den Goden een goet gevoelen te hebben, als de welcke daer zijn, en alle saken rechtvaerdelijck en recht bestieren. Ælianus **sept / dat niemant onder de Barbarische volcken verballen is tot verlooghenin-**

Hebr. 11. 6.

De nat. deor. lib. 1.

theninge / datter gheen Godt soude zijn / maer dat van allen werdt verklaert / datter een Godt is / en dat hy sorghe voor ons draeght/ [Seneca, *Epist. 95.* Het is de eerste dienst der Goden, te ghelooven datter Goden zijn; daer nae, dat men hen hare Majesteyt weder gheeft, hare goedigheydt, sonder welcke gheen Majesteyt en is.] Plutarchus in 't Boeck van de ghemeene kennissen / seyt / dat de kennisse die daer is van Godt wech genomen werdt / soo men de voorsienigheyt wech neemt: Want dat men Godt begrijpen en verstaen moet, niet alleen als onsterffelijck en saligh, maer oock als de Menschen lief hebbende, sulcks dat hyse oock besorghe en vorderlick zy. Lactantius: Noch men kan Godt gheen eere bewijsen, indien hy niets doet den genen die hem dient, noch daer en is geen vreese voor hem, indien hy sich niet en vertoornt over den ghenen, die hem niet en dient. En voorwaer te loochenen datter een Godt is/ oft te loochenen dat God de menschelicke handelingen in acht neemt / so wy de morale werckinge insien/ gelden beyde even veel. Derhalven door authoriteyt van de noodwendigheyt selver/ zijn beyde dese beginselen der kennisse by-na onder alle volcken die wy kennen/door so veele eeuwen bewaert en onderhouden geworden. (1.) Hierom schrijft Pomponius de Religie en Godtsdienst het recht der volcken toe. En Socrates by Xenoph. seyt: Dat de Gode te dienen, een Wet is, die by alle volcken in kracht is, en geldet. Het welck oock Cicero betuygt / *de natur. Deor. l. 1. & de Invent. l. 2.* Dion Prus. *Oratione 12.* noemt het een ghevoelen, 't welck in 't ghemeyn is in allen menschen, niet min den Barbarischen als Griecken; noodtsaeckelijck, en natuurlijck allen die reden gebruycken. En een weynigh daer nae: Een seer sterck ghevoelen, en eeuwigh by allen volcken aengevangen en blijvende. Xenophon *in Convo.* seydt: Dat de Griecken en Barbaren alsoo ghevoelen / dat den Goden bekent zijn de teghenwoordighe en toekomende dinghen. Die dan dese beginselen der kennisse eerst aenvanghen wech te nemen/ ghelijckse in wel-gestelde Burgherschappen pleghen gestraft te werden / ghelijck wy lesen dat Diagoras Melius ghebeurt is / als oock den Epicureen, die upt wel-ghemanierde steden upt-ghedreven zijn; alsoo achte ick datse konnen op den naem van het menschelijck ghesel-schap bestraft werden / welck ghesel-schap sy sonder waerschijnelijcke reden schenden. (2.) Himerius Sophista in sijn aenklaghe teghens Epicurus: Begheert ghy dan straffe over mijn ghevoelen? gheensins; maer van de godtloosheydt: sijn ghevoelen te leeren wordt toe-gelaten, maer niet de Godtvruchtigheydt te bestrijden.

L. Veluti de Inst. & jure.

Alcan lib. 3.

[Vermeerderinghen. (1.) Ghelijck wy onder anderen alsoo besluyten, datter Goden zijn, dat het ghevoelen van den Goden allen is ingheplant, en geen volck ergens is alsoo tegens de wetten en manieren ingespannen, datse niet souden gelooven datter eenighe Goden zijn. Seneca, *Epist. 117.* De selfde van de Weldaden/ *Lib. 4. cap. 4.* Noch alle menschen souden tot dese dulligheydt niet over-een-ghestemt hebben, om aen te spreecken doove ende krachteloose Goden, &c. Doet hier by 't gheen Plato seydt *in Protagora*, en het 10 Boeck van de Wetten / en schoone dinghen by Iamblichus, nae 't beginsel van de Mysterien der Egyptenaren / dat hy seydt dat den men-

sche soo eyghen is Godt te kennen / als het Paerdt het Hinneken.
(2.) Moxus Lydus heeft de Inwoonders van de stadt Crambi, door belegeringhe haer ghevanghen hebbende / al-te-samen verdroncken / om dat se geenen Godt en kenden noch dienden. Nicolaus Damascenus, *in excerptis Peirescianus.*]

XLVII. De voordere eerste kennissen en zijn niet eben soo baerblijckende / als te weten datter gheen meer Goden zijn als een: Dat niets van 't ghene wy sien Godt en is / noch de werelt / noch den Hemel / noch de Sonne / noch de Lucht: Dat de werelt niet en is van alle eeuwighevdt / oock selfs niet de stoffe daer van / maer is van Godt ghemaeckt. Derhalven wy sien dat de wetenschap en kennisse der selfder door verloop van tijden by veele Volckeren verdupstert / en ghelijck als ghedempt is / ende dat dies te lichter / om dat de Wetten voor dit deel minder sorghe dragghen / als sonder 't welcke ten minsten eenige Godsdienst konde bestaen. Selfs de Wet Godts ghegheven dien volcke / welck de Propheten / en wonder-wercken / ten deele van haer ghesien / ten deele door vertellinghen van onghetwijffelde geloofwaerdighevdt haer bekent ghemaeckt / hadden onderrecht tot kennisse van dese dinghen die noch dupster / noch onseecker was / hoewelse den dienst der valsche Goden op 't alder hoogste verfoept en verworpt / soo en straftse nochtans niet alle / welcke daer aen schuldigh en daer van overtuyght zijn / met de doodt / maer die alleen / welcker daden met eenighe bysondere omstandigheden bekleedt zijn / als een die alder-eerst anderen daer toe verleydt heeft / Deut. 13. 16. De stadt / welcke heeft begonnen te dienen Goden / te voorzen haer onbekent / Deut. 17. 2. ('t welck Paulus noemt (1.) het Schepsel / en niet den Scheppер dienen: want het woordeken *Para* in de woorden des Apostels / als elders dickwils / de kracht heeft van uytstuyten) welcke saecke oock by den naekomelinghen van Esau eenighen tijdt straffe is onderworpen gheweest / als men sien kan / Iob 31. 26, 27. Oock die gene / welcke hare kinderen den Moloch, dat is / Saturnus, souden gheven / Levit. 20. 2. Maer de Cananiters en der selfder naeburighe Volcken / al van over-langhe vervallen tot boose Superstitien / en heeft Godt niet terstondt willen straffen / maer dan eerst / als sy die schuldt door veele grove schandelijcke misdaden souden hebben vergroot en op-gehoopt / Genes. 15. 16. Alsoo heeft hy oock in andere volcken de tijden der onwetenheydt over en door de vingheren ghesien in den dienst der valsche Goden / Actor. 17. vers 38. Derhalven van Philo wel ghesevdt is / dat een yder dunckt sijn Religie de beste te zijn / als de welcke veeltijdts niet nae reden / maer nae ghenenghenthevdt ghevoordeelt en onderscheyden werdt: waer van het seggen van Cicero niet veel en verschilt / dat niemandt eenighe leere der Philosophie prijst en voor goedt houdt / als die hy volght. Hy doet daer by / dat den meesten hoop als vast ghebonden zijn / eer dat sy konden voordeelen wat het beste ware. Gheljck sy dan te verontschuldighen zijn / ende van den menschen immers niet en zijn te straffen / welcke / alsoo sy geen Wet / die van Godt ghegheven is / ontfanghen hebben / der Sterren oft

Legat. ad Cajum.

Acad. 4.

oft anderer natuurlijcker dinghen krachten en deughden / oft de Gheesten / 't zy in Beelden / oft in Ghedierten / oft in andere dinghen / eeren en dienen / oft oock de zielen der ghener / welcke in deughden en weldaden tot het menschelijcke geslachte uptsteeckende zijn gheweest / oft oock eenige verstandige Geesten / sonder lichamen zijnde / insonderheyt daer sy selfs sulcke diensten niet eerst hebben verdichtet / ende den dienst des hooghsten Godts daer om verlaten : [Alsoo hebben de Joden in den Tempel toe-ghelaten de offerhanden van de Egyptische Koninghen / oock van Augustus en Tiberius : Gelijck Josephus en Philo seggghen.] Alsoo moet men ter ander zijden stellen en tellen onder den godtlooosen / die meer als dolen / welcke oft de Duyvelen / welcke sy weten sulcke te zijn / oft de namen der ondeughden ; oft menschen / welcker leven vol schandelijcke stucken geweest is / met Goddelijcker eere bestaen te dienen. Als oock niet minder die ghene / die de Goden dienen met het bloedt der onschuldighe menschen : van welckers weghen ghezeesen werdt Darius de Sone Hystaspis, Vader van Xerxes, der Persen Koningh / [Siet hier boozen §. 11.] en Gelo de Tyran van Syracusen, om dat sy de Carthaginienssers ghedwonghen hebben die maniere af te schaffen. Plutarchus verhaelt oock / dat eenige Barbarischelieden / welcke de Goden dienden met offerhanden van menschen / dooz de Romeynen souden zijn ghestraft gheweest / maer dewijl sy haer ontschuldighden met de oudtheydt van dat ghebruyck / is haer geen leedt geschiedt / maer alleen verboden / dat sy voortaen sulcks niet meer doen en souden.

Justin. l. 19. Plut. Apoph. & de sera num. vind. Plut. quæst. Rom. 12.

[Vermeerderingh. (1.) Philo over de thien Gheboden / seydt van den soodanighen : Maer daer zijn andere, welcker godtlooosheydt verder gaet, welcke selfs Godt en den wercken gheen ghelijcken dienst bewijsen, maer wat sy voor eere konnen bedencken, den welcken bewijsen, dat alder-gheensste goedt niet eens verwaerdigende in 't minste te ghedencken, dat sy alleen mosten ghedencken, zijnde van selfs ellendigh, een ghesochte vergheten heydt haer selven over den hals brenghende. Alsoo verklaert Maimonides de plaetse upt Deuteronomio, *Director. lib. 3. cap. 41.*]

XLVIII. Wat sal men seggghen van die oorloghe / welcke men aendoet eenighe Volcken / om die oorsaecke / dat sy de Christelijcke Religie / haer voorghedraghen / niet en willen aennemen ? Ick en wil nu niet onderzoecken / oft haer sulcke voor-ghestelt werdt / als behoort / en soo het behoort : Laet ons nemen dat het soo gheschiedt : soo seggghen wy dat men twee dinghen moet waernemen. Het eerste is / dat de waerheydt der Christelijcke Religie / voor soo veel / namelijck / de selfde niet wepnigh dinghen boven de natuurlijcke en alder-eerste Religie toe-voeghet / met loutere natuurlijcke bewijs-redenen niet en kan yemanden obertuyght en wijs-gemaeckt werden / maer dat se steunt soo op de Historie der Oprstandinghe Christi / als der Miraculen en wonder-wercken van Christo / en synen Apostelen ghedaen : Welcke een saecke is van feyten / eertijdts wel dooz onwederlegghelijcke getuygenissen bewesen / maer doch dooz langhen tijden / sulcks dat dit zy verschil van feyten / en die seer

oude: daer door te meer gheheurt / dat dese leere / van den ghenen die nu eerst de selfde hooren / soo grondelijck niet kan in haer gemoedt aenghenomen werden / ten zy dat eenighe hemelijcke hulpe Godts daer toe come / welcke hulpe / indiense ghegheven werdt / niet en werdt ghegheven tot betooninghe van eenighe hare wercken / alsoo mede / indiense yemandt onthouden werden / oft soo mildelijck niet ghegheven werden / soo gheschiedt sulcks om reden die wel niet onrechtvaerdigh zijn / nochtans ons meesten tijdt onbekent / en derhalven voor het menschelijcke voordeel niet strafbaer. Hier op siet de Canon van 't Concilie van Toledo: De heylighe Synode gebiedt, dat men voortaen niemandt gheweldt doen sal om hem tot gheloove te brenghen: Want Godt ontfermt hem over wien hy wil, en verhardet wien hy wil. [Iosephus voordeelt alsoo: Dat een yder moet uyt vrywilligh voornemen des ghemoedts Godt dienen, niet ghedwonghen door gewelt.] Want het is de maniere der H. Schrift / den wille Gods te stellen tot oorsaecke van die dinghen / waer van de oorsaecken ons verborghen zijn. Het tweede is / dat het Christus / Insteller van de nieuwe Wet / gantschelijck belieft heeft / datter niemandt door straffen van dit leven / oft door vreese der selfder om de selfde aen te nemen / soude ghedwonghen werden / (1.) Rom. 8. 18. Hebr. 2. 15. Iohan. 6. 67. Lucæ 9. 54. Matth. 13. 24. In welcken sin waerachtigh is dit seggen van Tertullianus: De nieuwe Wet en beschermt sich niet door het wreeckende swaerdt. In een oudt Boeck dat den naem draeght van Ordinantien van Clemens, werdt van Christo ghesepdt: Hy heeft den menschen vry gelaten de macht van haren vryen wille, haer niet straffende met de tijdelijcke doodt, maer haer roepende om in het andere leven reeckenschap te geven. Athanasius in den Brief aen de eensame: De Heere niet dwinghende, maer de wille hare vryheydt latende, seyde wel in 't ghemeen tot allen: Indien yemandt my nae-volghen wil: maer tot sijn Apostelen, wilt ghy ook niet henen gaen? (2.) Chrysosthomus over de selfde woorden van Iohannes: Hy vraeght oft sy niet mede wilden wech gaen, 't welck is een bewijs van een die alle ghewelt en noodtdwangh wech-neemt. Ende strijdt hier niet teghen 't geen staet in de Parabel van de Bruyloft / datter geboden werdt / dat men sommighe sal dwinghen om in te gaen / Luc. 14. 13. Want ghelijck in de Parabel selfs dat dwinghen beteyckent het ernstigh aenhouden van den ghenen diese roept / (3.) alsoo mede in de toe-eygheninghe: In welcke meyninghe ook het woordt van gelijcke beteyckenisse ghenomen wert / Luc. 24. 29. en ook niet anders / Matth. 14. 22. Marc. 6. 45. Gal. 2. 14. Procopius in 't deel van sijn hemelijcke Historie / vermaendt / dat van den verstandighen bestraft is de raedt van Iustinianus, dat hy de Samaritanen door ghewelt en dreyghementen ghedwonghen heeft tot de Christelijcke Religie: Hy voeght daer ook by de onghemacken en swarigheden die daer uyt ghevolght zijn / welcke men by den selfden mach lesen. [Siet by Cassiodorus van Theodahadus, aen den selfden Iustinianus, *Lib. 10. 26.*]

Cap. de Judæis dist. 45.

[Vermeerderingen. (1.) Dit verhandelt Nazianzenus, in de Oratie als hy

hy van den Vader aenghenomen is/ en van Beda, *Lib. 26.* Isidorus van de Koninghe Hesebulus: Die in 't begin sijns Rijcx de Ioden tot het Christelick gheloove bewegende, wel vierigheydt tot Godt ghehadt heeft, doch niet met verstandt, want hy heeftse met macht bedwonghen, welcke hy behoorde te noodigen door reden des geloofs. Dat heeft in sijn Historie over-geschreven Rodericus. *Lib. 2. cap. 13.* De laetste Koningen van Hispanien werden ter selfder oorsaecke beschuldight van Osorius, en Mariana, welcken siet *Lib. 26. 14. en 27. 3.*

(2.) Cyprianus, *Epist. 55.* Om-ghekeert zijnde, seyde hy tot sijn Apostelen: Wilt ghy oock niet henen gaen? onderhoudende, namelijck, de Wet, daer door de mensche in sijn vryheydt ghelaten, en gheselt tot sijn eyghen goedtduncken, sich selven oft de doodt begheert, oft de saligheydt.

(3.) Cyprianus van de ydelheyt der Afgoden/ siende op dese spreucke: Doch de Discipulen op het vermaen van haren Meester, en van Godt, door de werelt verstroyt, hebben de gheboden Godts tot saligheydt ghegheven, van de dwalinghe der duysternisse tot den wegh des lichs gebracht, de blinde en onwetende tot kennisse der waerheydt, de ooghen gheopent. En op dat het bewijs niet en soude te swack oft krachteloos zijn, en de belijdenisse van Christo te delicaet en teer, zijnse door tormenten, door kruys, en menigerley soorten van straffen versocht geweest.

XLIX. Waer de gene welcke die/ die de Christelijcke Religie leeren en belijden/ om die selfde oorsaecke straffen/ die doen bupten alle twijffel tegens de reden selver. Want daer en is niets in de Christelijcke Religie (Ick siese hier aen in haer selven/ en niet voor soo veel pet onsuyvers daer onder vermenght is) 't welck de menschelijcke gesellighepdt en omgangh schadelijck zy; ja selfs niets dat niet vorderlijck en zy. De sake spreecht selfs: en de vreemde zijn bedwonghen sulcks te bekennen. Plinius seydt/ dat de Christenen onder malkanderen met eede verbonden zijn/ dat sy gheen dieverije/ noch straetschenderije sullen bedrijven/ noch de trouwe en geloofve verbreecken. Ammianus seydt/ dat in die Religie niet anders geleert werdt/ als 't gheen rechtveerdigh/ sachtmoedigh en vriendelijck is. (1.) En het is een ghemeen spreeckwoordt: Cajus Sejus is een goedt man, anders dan dat hy een Christen is. Ende moet men hier die ontschuldiginghen niet aen-nemen/ dat alle nieuwigheydt te vreesen staet/ insonderheydt van vergaderinghen en by-een-komsten: Want men heeft niet van leeringen te vreesen/ al zijnse nieuw/ indiense maer tot alle eerbaerheydt/ en om ghehoorsaemheydt der Overheydt te betoonen/ aenwijsen; nochte behoorden oock niet verdacht te zijn de by-een-komsten van vrome luyden/ en die niet begheeren te schuylen noch verborghen te zijn/ ten zy datse ghedwonghen werden. Ick mochte hier op recht passen 't gheen Philo vertelt dat Augustus van der Joden t'samen-komsten ghesepdt heeft/ datse niet en waren Vasten-avondt-spelen/ oft vergaderingen tot verstoringe van vrede/ maer Scholen van deugden. (2.) Die daer tegen vreedtheydt gebruycken/ zijn selfs waerdigh datse met recht mochten ghestraft werden/ gelijck het oock Thomas verstaet. Ende om die

Tertul. Apolog. c. 3. & 1. adverf. nat. cap. 4.

Tom. 22. 108

die oorsaecke heeft Constantinus tegens Licinius, en andere Keysers / tegens de Persen oorloghe aenghenomen: al-hoe-wel dese oorlogen meer tot beschermínghe der onschuldigen / waer van wy hier nae sullen handelen / als tot uytvoeringhe van straffe gehoorsen.

[Vermeerderinghen. (1.) De selfde noemt oock met waerheyt met de Christelijcke Religie volkomen en eenvoudigh. Zozimus selfs mede een Heyden: De belofte van 't Christelijck gheloove, is dese, vryheydt van alle boose daden en godtloosheyt. Sy werde doorgaens banden Heydenen genaemt / een secte die niemandt moeyelijck oft lastigh viel / Tertullianus Scorpiaco. Justinius Apologetico II. Wy zijn u-lieden tot bevorderinge van des Rijcks ruste en vrede ten hooghsten behulpsaem en mede-arbeydende, als die leeren, dat het niet kan zijn, dat yemandt voor Godt verborgen zy, het zy dat hy een quaetdoender zy, een roover, een laghen-legger, oft oock een liefhebber van billickheydt; en daer beneffens, dat een yder geschickt werdt tot eeuwighe saligheydt, oft straffe nae de verdiensten sijnder wercken. Arnobius spreekende van de vergaderinghe der Christenen / lib. 2. In de welcke anders niet ghehoort en werdt, als 't gheen maeckt de menschen beleeft en vriendelijck, sachtsinnigh, eerbaer, beschaemt, reyn, mede-deyligh van hare middelen aen allen, welcken den bandt van broederschap te samen verknoopt.

(2.) In sijn besendinghe. Insghelijcks mede in 't Boeck van de offerende/ betoont hy seer wel spreekende/ hoe veel de Synagogen verschillen van der Heydenen diensten. Beyde passagien zijn waerdigh om nae te sien. Iosephus in 't 2 Boeck tegens Appion, heeft diergelijcke mede.

(3.) Siet Zonaras. Diergelijcke is by Augustinus, *Epist. 50.* Maximilianus, Bisschop van Vagien, heeft hulpe begeert van den Christelijcken Keyser tegens de vyanden der Kercke, niet soo seer om hem selven te wreken, als om te beschermen de Kercke die hem bevolen was. Is verhaelt *in causa 23. quæst. 3.* Van de Persen / siet Menander Protector.]

L. Maer die tegens den genen / welcke Christi Wet voor waerachtigh houden / doch van eenighe dinghen / welcke / oft buyten die Wet zijn / oft in de selfde schijnen een twijffelachtighen sin te hebben / en van den ouden Christenen niet op eenderley wijse upt-gelevdt zijn / twijffelen / oft daer in dolen / die tegens de soodanige met straffen en executien woeden / doen en handelen seer onbillijck / gheljck bewijst 't gheen wy te voorsen gheseyt hebben / en het oude Exempel der Joden. Want de selfde daer sy een Wet hadden / welcke met straffen in dit leven bekrachtight was / en hebben nochtans nopt de Sadduceen ter straffe ghebracht / die het stuck der verrijsenisse verworpen / 't welck wel waerachtigh was / maer in die selve Wet niet als duysterlijck / en onder deckscl van woorden en saken voor-ghedragen. Maer oft de dolinghe swaerder ware / en welcke voor billijcke Rechters lichtelijck konde door authoritept der Schrift / en over-een-stemminghe der Ouden weder-leydt werden. Hier moet men oock bedencken / hoe groot de kracht zy van een oude in-gewortelde opinie / en hoe veel eens yders gheneghenthept en sucht tot sijn secte de wy-

hept /

heyt / in 't oordeelen vermindert / een quaedt / soo Galenus spreeckt / ongheneesselijcker als eenighe schurfthevdt. Origenes sept wel tot dit proposst: Lichter sal yemandt andere dinghen, daer aen hy gewendt is, af leghen, al hanght hy vry wat daer aen, als die dinghen, welcken de leer-stucken aengaen. [Dit volght Chrysosthomus over 1.Cor.2. Maer daer de gewoonte op de leer-stucken valt, werdtse veel onbeweeghelijcker: want daer en is gheen sake die de menschе niet lichtelijcker en verandert, als 't geen de Religie aengaet.] Daer by dan komt dat het hanght aen de mate der verlichtinghe / en andere ghestaltenisse des ghemoedts / om te verstaen hoe groot en swaer dese misdaet sy / welcke dingen de menschen niet konnen doorsien / oft ten vollen kennen. Augustinus houdt dien eerst voor een Ketter / (1.) die om eenigh tydtlijck ghewin en voordeel / (2.) en principalick om eere en heerschappyes wille / valsche en nieuwe opinien oft eerst voort-brenght / oft volghet. Laet ons Salvianus hooren van de Arrianen: Sy zijn Ketters / maer niet wetende: eyndelijck by ons zijnse Ketters / by haer selven zijn sy 't niet: want sy houden haer selven oock soo verre voor Catholijcke / dat sy ons met den titul van Kettersche boosheyt brantmercken. 't Geen sy dan ons zijn / dat zijn wy by hen-luyden. Wy zijn verseeckert dat sy der Goddelijcke generatie onrecht doen / om dat sy segghen dat de Sone minder sy / als de Vader. Sy meynen dat wy den Vader onrecht doen / om dat wy ghelooven datse ghelijck zijn. De waerheydt is by ons / maer sy houden datse by haer is. De eere Godts is by ons / maer sy houden dat sulcks de eere der Godtheyt is / als sy ghelooven. Sy zijn onheusch / maer sy houden dat voor den hooghsten plicht der Religie: Sy zijn godtloos / maer sy houden dat voor de hooghste Godtsdienstigheydt. Sy dolen dan / maer dolen met goet ghemoedt / (3.) niet uyt haet / maer uyt ghenegenthey t tot Godt / gelooven de dat sy den Heere eeren en lief hebben. Alhoewel sy het rechte gheloove niet en hebben / sy houden dat nochtans voor de volmaeckte liefde Godts / en hoe dat sy over de dolinghe van dese valsche opinie in den dagh des oordeels sullen ghestraft werden / kan niemandt weten als de Rechter. (4.) Ondertusschen so ick achte / voeget haer God met sijne langmoedigheydt / om dat hy siet / hoewel dat sy niet recht en gelooven / datse nochtans door ghenegenthey t tot een Godtvruchtighe meyninge dolen. Van de Manicheen laet ons hooren Augustinus, die in hare grove grouwelen langhe gesteken heeft: Laet die tegens u woeden / die niet en weten met wat arbeydt de waerheydt gevonden werdt: Laet die tegens u woedt-heydt ghebruycken / die niet en weten / hoe selden het ghebeurt / en hoe swaer dat het valt de bleeschelijcke inballen door superheydt van een Godtvruchtigh gemoedt te overwinnen: Laet die tegens u woedt zijn / die niet en weten hoe swaerlijck het oogh des inwendigen mensches ghenesen werdt / om te moghen sijne Sonne aenschouwen. Laet die over u woeden / die niet en weten hoe veel suchten en steenens daer toe noodigh is / op dat Godt eenighsins ten deele moghe bekent werden. Eyndelijck laet die over u woeden / die door geene van die dolinghen bedrogen

„ zijn / daer mede sy sien dat ghy bedroghen zijt. Doch ick en kan over u
„ gantschelijck niet woeden / de welcke ick / ghelijck als my selven in die
„ tijdt / alsoo nu moete onderstutten / en met soo grooten verdraeghsaem-
„ heyt met u-luyden handelen / als mijne naestens met my gehandelt heb-
„ ben / als ick in uwe leere dol en blindt doolde. (5.) Athanasius vaert bit-
terlijck uyt tegens de Arriaensche Ketterije / in den Brief aen de Een-sa-
me / om datse eerst tegens de ghene / welcke teghen spraken / de macht
der Rechteren hadden ghebruyckt / en diese met gheen woorden hadden
konnen beweghen / de selvighe sochten met slaghen en gevanckenisse tot
haer te trecken: Ende alsoo openbaertse selfs / seyt hy / hoe datse noch
Godtvruchtigh / noch Godtsdienstigh en sy / siende / soo ick achte / op
het gheen staet / Gal. 4. 29. [Op welcke plaetse siet Hieronymus, aenghe-
toghen / C. *qui secundum causa 23. quæst. 4.*] Hilarius in de Oratie tot Constan-
tinus, heeft dierghelijcke. In Vranckrijck zijn eertijdts verdoemt door
het oordeel der Kercke de Bisschoppen / die bevordert hadden dat men
de Priscillianisten met den swaerde straffen soude / (6.) ende in Oosten
is de Synodus veroordeelt / welcke bewilligt hadde in 't verbranden
van Bogomilus. Plato seyt wijselijck / dat de straffe des dolenden is / on-
derwesen te werden. (7.)

[Vermeerderinghen. (1.) In 't Boeck van de nuttigheyt van te ghe-
looven. De plaetse werdt ingevoert in de *24. causa quæst. 3.* Augustinus voeght
daer by / dat hem dunckt niet een dinck te zijn een Ketter / en een Men-
sche die een Ketter gheloove gheeft: Siet den selfden / *Epist. 162.* Ketter-
rije is een onsinnigheydt van een halsstarrigh ghemoedt / *l. 2. C. de summa*
trinia.

(2.) De Schrijver der antwoorden aen de Orthodoxen op de 4 vragen.
Het is openbaer, dat uyt eersucht en emulatie oft begeerte, om boven te ste-
ken, welcke de eerste Vinders ghedreven heeft, de Secten haren oorspronck
ghenomen hebben. Chrysosthomus op Gal. 5. De begeerte van te heerschen,
en boven anderen uyt te steken, is de moeder van Ketteryen.

(3.) Agathias, *Hist. lib. 1.* daer hy van de ongherijmde superstitien der
Alemannen ghehandelt hadde / seyt: Sy zijn meer medelijdens als hatens
waerdigh, en soodanighe, welck billijck is dat men het haer vergheve, soo
veele alsser van de waerheyt af dwalen. Want sy en dwalen noch struyckelen
niet willens, maer daer sy het goede begeeren, zijnde in 't oordeelen bedro-
ghen, 't gheen haer eens goet gedocht heeft, behouden sy stijfsinnigh, hoe-
danigh dat oock mach wesen.

(4.) Niet te onrecht haten wy den Vinder van een soo quaedt Exem-
pel onder den Christenen. Siet haer-lieder wreede septen by Eusebius,
in 't leven van Constantinus, *lib. 1. 5. 38.* Socrates, *lib. 4. 29.* Procopius, *Van-*
dal. 1. daer hy van Honorius, en *Gothic. 1.* daer hy van Amalarichus spreeckt/
en Victor Vlumensis. Epiphanius de Semiarianis: Sy quellen de ghene die
de waerheyt leeren, ende versterckense niet met woorden, maer met haet,
oorloghe, swaerden, gheven sy de recht-gevoelende over; want sy hebben
my in 't verderf ghebracht, niet eene, maer veele Steden en Landen. Van

de soodanige schrijft Gregorius de Roomsche Bisschop aen den Constantinopolitaenschen Bisschop: Dat is een nieuwe en ongehoorde Predicatie, die door slaghen het gheloove af vordert.

(5.) Sulpitius Severus: Doen hebben Idacius ende Ithacius stercker aenghehouden, achtende dat het quaedt in 't beginsel soude konnen bedwongen werden, doch met quaden en onbedachten raedt, sy gaen tot de wereltlijcke Rechters, op dat door der selfder decreten en executien de Ketters mochten uyt den Steden verdreven werden. En terstondt daer aen: Zijn oock de beschuldighers Idacius ende Ithacius Bisschoppen ghevolght, welcker naerstigheyt in 't overwinnen der Ketteren ick niet bestraffen en soude, indien sy niet uyt begheerte van te overwinnen, dapperder ghestreden hadden als wel betaemde. Ende mijn ghevoelen is, dat my soo wel de beschuldighde, als de beschuldighers mishaghen. Daer nae: Martinus tot Trier ghestelt, en hielt niet op Ithacius te bestraffen, dat hy van aenklaghen op-houden soude, en Maximus te bidden, dat hy sich wilde onthouden van het bloedt der ongheluckighen; dat het meer dan ghenoegh was, dat sy door Bisschoppelijcke sententie Ketters verklaert zijnde, uyt de Kercken verdreven wierden. Siet oock 't gheen daer nae volght.

(6.) Seneca: Wie gaf de dolingh oyt van schelmstuck den naem? En van den toorn /*lib.14.* Het en is gheen werck van een voorsichtigh Man, te haten de ghene die in dolinghe en misverstandt zijn, anderfins sal hy oock hem-selven haten. M. Antoninus, *lib.9.* Kondt ghy, so leertse beter; kondt ghy niet, soo ghedenckt dat u daer toe de sachtsinnigheydt verleent is: selfs de Goden zijn teghens de soodanighe sachtsinnigh. Chrysostomus, op Ephes.4.17. De ghene, die in onwetenheydt steeckt, en behoort men gheen quaedt te doen, noch te beschuldighen, maer het is billijck dat hy leere het gheen hy niet en weet. Ammianus Marcellinus seydt tot lof van Valentinianus, *lib.30.* Hy en heeft niemandt ontrustet, noch gheboden dat dit soude ghedient werden, oft dat: noch heeft met gheen dreyghende gheboden de halsen sijnder Onderdanen gheboghen, tot het ghene dat hy diende, maer heeft dese deelen ongheroert ghelaten, ghelijck hyse ghevonden hadde.]

Met meerder rechtvaerdigheyt mogen die ghestraft werden / welcke onEerbiedigh en ongodtsdienstigh zijn tegens den ghenen / die sy meynen dat Goden zijn. (1.) By dese oorsake is mede onder anderen by gebracht van de Peloponnesische Oorloge / tusschen die van Athenen en Lacedemonien; en van Philippus van Macedonien tegens de Phocensers: van welcher Kerck-rooverije Justinus aldus seydt: Datse behoorde met kracht van de gantsche Werelt gestraft te werden. Hieronymus over Daniel, cap.6. Soo langhe de vaten gheweest zijn in der Afgoden Tempel tot Babel, en is de Heere niet vertoornt gheweest (want sy schenen een sake Godt toe-behorende, wel nae een verkeerde opinie, nochtans tot den Godtsdienst gheheylight te hebben) maer na dat sy de Goddelijcke saken door menschelijck gebruyck ontheylighen en besmetten, volght terstondt de straffe nae den Kerck-roof. So meynt oock Augustinus, dat het Roomsche Rijck van God vermeerdert en uyt-gebreydet is / om dat sy de Religie / hoewel die valsch was/ be-

L I.

Thuc. lib.1. Diod.lib.16.

Lib.8.

behertighden: en soo Lactantius spreeckt / den hooghsten plicht des menschen / indien niet in der daet en waerheyt selfs / nochtans in voornemen onderhielden. Ende hebben wy hier boven gheseyt / dat een valsche eedt gezworen / by sodanige valsche Goden als het zijn mogen / van den waren God gestraft werden. Hy werdt gestraft, seyt Seneca, om dat hy 't als voor Godt ghedaen heeft, sijn opinie verbindt hem tot straffe. Alsoo verstae ick mede dese woorden van Seneca: De straffe van gheschenden Godtsdienst is op de een plaetse anders, als op de andere; maer over al isser eenighe. En dat Plato ter doodt verwijst de schenders der Religie.

7. de benef. cap. 7.

3. de benef. cap. 6. De legib. 10.

[Vermeerderingh. (1.) Van dese materie / siet treffelijcke dinghen by Cyrillus tegen Iulianus, *lib. 8. en 6.* Door den raedt van Solon hebben de Amphictiones voorzloght de Cirrhæen, om dat sy den Tempel tot Delphis hadden gheweldt aenghedaen: Plutarchus in Solon. Alsoo mede werden te recht ghestraft / die valschelijck den naem van Propheten sich aennemen: siet Agathias, *lib. 5.*]

Het een-en-twintighste Capittel.

Van de gemeyn-makinge der straffen met anderen.

I. Hoe de straffe verder gaet, tot de gene die aen de misdaedt deelachtigh zijn.
II. De gemeynschap, oft Regenten, zijn gehouden uyt de misdaedt van haer Ondersaten, indien sy kennisse daer van hebben, en niet verboden hebben, daer sy konden en behoorden.
III. Oock uyt het in-nemen van de ghene, die op een ander plaetse misdaen hebben.
IV. Ten zy dat syse straffen, oft overleveren, dat met exempl'en verklaert werdt.
V. Dat de rechten van ootmoedighe Supplicanten voor den ongheluckighen, en niet voor den schuldighen zijn: met de exceptien.
VI. Dat nochtans de Supplicanten beschermt werden, terwijlen kennisse van de sake genomen werdt: en uyt wat recht men kennisse nemen sal.
VII. Hoe dat de onderdanen deelachtig zijn aen de misdaedt der Regenten, oft der ghemeynschap: en wat verschil datter zy tusschen de straffe van de ghemeenschap, en de straffe van yder in 't particulier.
VIII. Hoe langhe dat het recht van straffe over de ghemeenschap duurt.
IX. Of sonder gemeyn-makinge der misdaedt de straffe oock overgaet.
X. Onderscheydinghe van 't gheen eyghentlijck en reghel-recht aen-ghedaen werdt, en dat by gevolge komt.
XI. Onderscheydinge van 't gheen geschiedt by gheleghentheydt van de sonde, en dat komt uyt de oorsaecke der sonde.
XII. Dat eygentlick te spreecken, niemant rechtveerdelijck ghestraft wert om eens anders sonde, en waerom?
XIII. Noch de kinderen om haerder ouderen misdaden.
XIV. Werdt gheantwoordt op de wercken Godts aen de kinderen der schuldigen.
XV. Veel min andere bloedt-verwanten.
XVI. Dat nochtans den kinderen en bloedtverwanten van de schuldighe yets kan gheweygert werden, 't welck sy anderfins hebben konden: met exemplen.
XVII. Dat oock de onderdanen niet konnen rechtvaerdelijck ghestraft werden om des Koninghs misdaedt.
XVIII. Noch oock yder voor sijn hooft die niet daer in bewillight hebben, om de misdaedt der ghemeynschap.
XIX. Dat een erfgenaem aen de straffe, voor soo veel alst straffe is, niet verbonden is, en waerom?
XX. Maer dat hy nochtans verbonden is, indien de straffe in een andere soorte van schuldt verandert is.

Van-

WAnneer van gemeyn-maeckinghe der straffe gehandelt wert/ soo werdt onderscht / oft van die gene / die aen de misdaedt mede deelachtigh zijn / oft van anderen. (1.) Die der misdaedt deelachtigh zijn / werden niet soo seer om eens anders/ als om haer eyghen misdaedt ghestraft. Welcke dese zijn / kan verstaen werden upt het ghene / dat te voozen verhandelt is / van schade te onrecht aen-ghedaen: Want eener maeckt sich by-nae upt gheliicke oozsaecken deelachtigh aen eens anders misdaedt/ als aen aen-gedaen schade. Nochtans en is niet alle-tijdt misdaedt / daer verbintenisse is aen veroozsaeckte schade / maer eerst als dan / wanneer merckelijck eenighe boosheydt daer by ghekomen is; daer dickwils ghenoegh zy tot de verplichtinghe aen veroozsaeckte schade eenigerhande schuldt. Derhalven die eenigh ondeughdelijck werck ghebieden en bevelen / (2.) die 't consent daer toe verepscht/ en noodigh daer toe gheven/ die helpen / (3.) diese innemen en herberghen/ (4.) oft op eenighe andere wijse deel hebben in de misdaedt; die raedt daer toe gheven / (5.) diese prijsen en roemen/ (6.) de ghene / welcke nae eyghentlijck ghenaemden rechte ghehouden zijnde/ 't selfde te verbieden / sulcks niet en verbieden/ (7.) oft die upt gelijcken rechte ghehouden zijnde/ hulpe te bewijsen den ghenen die onrecht werdt aenghedaen / sulcks niet en doen; die 't niet ontraden / daer sy 't mosten ontraden; die het feyt verswijghen/ 't welck sy nae seker recht gehouden waren bekent te maken / dese alle konnen ghestraft werden / indien in hen-lupden soodanighe boosheydt zy / de welcke ghenoeghsaem zy tot verdienste van straffe / volghens 't gheen hier voozen verhandelt is. I.

[Vermeerderinghen. (1.) Tertullianus van de opstandinghe des vleesches: Want sy sullen segghen, dat de Dienaers en Mede-ghesellen hebben vrye wille om te dienen, en geselschap te houden, en macht over haren wille ten weder-zijden, dewijl sy oock mede menschen zijn: en derhalven dat sy met den Autheuren en stichters hare verdiensten mede deylen, den welcken sy van selfs hare hulpe bewesen hebben.

(2.) Saulus steenighde met alle de handen van anderen, sept Augustinus in't vijfde Sermoen van de Heyligheu / cap. 4. Diergelijcke sept hy in't eerste Sermoen van de selfde materie / cap. 3. en in 't 14 Sermoen.

(3.) Met bystant / *Institutionibus de furtis §. interdum.* Edict van Theudericus, cap. 120.

(4.) Hieronymus, over de parabolen: Niet alleen de Dief, maer oock die is schuldigh, die de dieverije wetende, niet te kennen gheeft, als de Eyghenaer soeckt. Chrysosthomus 14. van de Beelden: Niet alleen de meyneedighe zijn aen de misdaedt schuldigh, maer oock die daer van bewust zijnde, de meyneedigheydt heelen en verswijghen.

(5.) Siet de Institutien, en het Edict van Theudericus op gesepde plaetsen. Androdides sept upt de Attische Wet: Die raedt ghegheven heeft, en is niet min schuldigh, als die met der handt de sake uyt-ghevoert heeft: want sonder raedt en soude het feyt niet bedreven zijn gheweest, sept Aristoteles, de Poëtica, cap. 17.

(6.) Chryſoſthomus op Rom. 1. ontrent het eynde: Hy is slimmer als de ſondaer, die de ſonde prijſt. Die den Miſdadigen / by hem ſtaende / aenpoȝret en toe-ſtoockt / werdt booȝ de Dader gehouden / in de Longobardiſche Wet / *lib. 1. tit. 9. §. 25.* Siet het geen wy terſtont ſullen by brengen / §. 17. uyt Philo en Ioſephus.

(7.) Chryſoſthomus in 't 1 Boeck teghens de Joden: Soo werden ghe-ſtraft niet alleen die de dieverije begaen hebben, maer oock dieſe konnende verbieden, ſulcks niet gedaen hebben, en dat noch beyde met gelijcke ſtraffe. Soo ſept de ſelfde Chryſoſthomus, dat de gene / die belettet den kranken geſont te maken / ſoo ſchuldigh gehouden werdt / als oft by hem gequetſet hadde / op 2. Cor. 7.]

II. Booȝ Exempelen ſal de ſaecke klaerder blijcken. De ghemeynſchap / ſoo andere / als oock de Burgerlijcke / en is ſonder hare daedt / noch nalatinge niet ſchuldigh aen pemandts doen in 't particulier / en bysonder. Want Auguſtinus wel ſeydt: Het is wat anders, dat onder den Volcke een yder ſijn eyghen ſonde heeft; en wat anders een ghemeene ſonde, welcke met eenen fin, en eenen wille, een menighte daer toe by een vergadert hebbende, bedreven werdt. Daerom ſtaet in 't Fozmulier van verbonden: Indien met ghemeynen raedt afval gheſchiedt. [Chryſoſthomus in 't 3 van de Beelden: Het was gheen ghemeyne miſdaedt der burgherſchap geweeſt, maer der uytheemſchen en vreemden, die alle dinghen onbedachtelijck, en door onkunde der Wetten meer, als door reden deden; dat het derhalven niet billijck en was, dat om de onbedreventheyt en onervarentheyt van weynighen, ſoo grooten Stadt ſoude verdelght werden, en de ghene die buyten ſchuldt waren, de ſtraffe draghen ſouden. Ammianus, *lib. 30.* Van de Quaden: Sy verſekerden dat uyt ghemeyne bewilliginghe der voornaemſte Regenten des Volcx tegens den onſen niets miſdaen en was.] Die van Locren vertoonen by Livius, aen den Raedt tot Romen / dat de publijcque Raedt in 't minſte aen den afval niet ſchuldigh en was. Ende / ſo de ſelfde verhaelt / Zeno een booȝbidder booȝ de Magneten by Titus Quintius, en ſijne Aſſeſſoren en Raden die by hem waren / verſocht weenende / ſept Livius, dat ſy de onſinnighept van eenen niet wilden de gantſche Stadt en Burgherſchap toe-ſchȝyben / dat een yder behooȝt tot ſijn eyghen ghebaer en perijckel dol te zijn. En de Rhodiers onderſchepden by den Raedt de gemeyne ſaecke van de ſchuldt der particuliere / ſeggende: Dat er geen burgherſchap was, welcke niet ſomwijlen onvrome Burghers, en alle-tijdt een onverſtandigh ghepeupel en ghemeente hadde. Soo en is oock de Dader niet ſtrafbaer om de miſdaedt ſijnder Kinderen / noch de Heere om de miſdaedt ſijns Dienaers / noch andere die over anderen geſtelt zijn / ten zy dat in hen-luyden ſelfs mede eenighe faulte ſteke / en ghebzeck by haer zy. Maer onder de manieren en wijſen / waer booȝ de Regenten van anderen mede aen de miſdaedt ſchuldigh werden / zijnder twee die het meeſte ghebzuyck hebben / en te paſſe komen / en wel behoeven blijtigh ingeſien en overwoghen te werden: de verdzaeghſaemheyt / en het aenhouden / oft ophouden en herbergen. Van de verdzaeghſaemheyt moet men alſo o

Lib. 45.

alſoo ghevoelen en oordeelen; die weet datter miſdaen werdt / die 't verbieden kan / en ghehouden oft ſchuldigh is te doen / ende en doet het niet / dat die ſelfs miſdoet. Cicero tegens Piſo: Want gewiſſelijck het en verſcheelt niet veel, inſonderheyt in een Burgermeeſter, oft hy ſelfs door ſchadelijcke Wetten, en oproerighe aenſpraken in de vergaderinghen des Volcks de Republijcque quelt, oft dat hy toe-laet datſe andere quellen. Brutus aen Cicero: Wilt ghy dan, ſult ghy ſeggen, my aen eens anders miſdaedt ſchuldigh maken? gantſchelijck aen eens anders, indien men heeft konnen daer in voorſien, datſe niet begaen en wierde. Agapetus ſeydt tot Iuſtinianus: Het gelt even veel, ſelfs miſdoen, oft die miſdoen niet verbieden. Soo wie den Sondaer laet ſondighen, die ſterckt de ſtoutigheydt, ſept Arnobius. En Salvianus: In wiens macht het is te beletten, die ghebiedt het te doen, indien hy niet en verbiedt te bedrijven. Auguſtinus ſeydt met waerheydt: Die af laet het quaedt te ſtuyten, daer hy 't doen kan, die bewillight daer in. Alſoo die ſijn Slavinne / welcke hy konde verloſſen / laet tot ydels wille ten beſten zijn / werdt nae de Roomſche Wetten ghehouden / die tot oneere oder te leveren. Indien een Slave met weten van ſijn Heere yemandt doodt ſlaet / ſoo is de Heere in 't gheheel daer voor ghehouden: want de Heere ſelfs ſchijnt dien doodt-ſlagh ghedaen te hebben. En nae de Wet van Fabius, werdt de Heer gheſtraft / indien ſijn Slaven met weten van ſijn Heere / een ander Slave verleydt en wech gheloockt heeft. Maer ſoo wy gheſeydt hebben / boven de kenniſſe en wetenſchap werdt oock verepſcht vermogenthept om te verbieden en verhinderen. En dat is 't geen de Wetten ſeggen / dat de kenniſſe en wetenſchap / als die bevolen werdt te ſtraffen / ghenomen werdt voor verzaeghſaemheyt / dat de gene die 't heeft konnen verbieden en beletten / daer aen ſchuldigh zy / indien hy 't niet gedaen heeft / en dat wetenſchap hier ſoo aengeſien werdt / als daer de wille by zy / dat wetenſchap verſtaen werdt met raedt vergeſelſchapt; en dat daerom de Heere niet ſchuldigh is / indien de Knecht om dryphept ghetoepen heeft / indien hy ſijn Heere veracht heeft / want hy ſonder ſchuldt is / die kenniſſe wel daer van heeft / maer kan het niet beletten. Alſoo zijn de Ouderen ghehouden voor de miſdaedt haerder Kinderen / maer voor die alleen / welcke ſy noch in hare macht hebben: en wederom ter ander zijden / al iſt dat ſyſe in hare macht hebben / en hadden anderſins haer konnen verbieden / ſoo zijn ſy niet ſchuldigh / indien ſy geen wetenſchap daer van gehadt hebben. Want beyde deſe dinghen moeten gelijck te ſamen komen / kenniſſe / en niet verbieden / op dat yemandt door eens anders miſdaedt ſchuldigh werde; welcke dinghen alle te ſamen op de Onderdanen nae ghelijcke wijſe moeten ghepaſſet werden: want ſy ontſtaen uyt de natuurlijcke billijckheydt. Proclus ſeydt treffelijck op deſe ſpreucke van Heſiodus:

Het volck draeght menighmael de ſtraf van eenen booſen,

Als 't welck de booſheyt van eenen konnende verbieden, ſulcks niet belet.

Derhalven in het Heyrlegher der Griecken / daer Agamemnon en andere

Adv. Gent. lib. 4.
L. Imperat. D. qui ſine manum.
L. 2. de nopal. alt. Paul. l. 5. Sent.
L. Scientia ad l. aquil. l. 1.
L. Scientia ad l. aquil.
L. 1. §. hæc autem ſi ſum. furt. f. d. l. in delictis de nox. act.
L. culpa de R. I. l. nullum crimen eo tit. l. 1. §. qui eam in fine. L. quid ergo §. 1. l. non alia. D. qui not. inf.
L. furtum. §. quod ſi D. arb. furt. Cæſar.

dere stonden onder den gemeynen Raedt en Vergaderinge / was het niet onbillijck:

Wat dat de Vorst misdeed, de Griecken moesten 't boeten.

Want het was haer ampt / en stont haer toe Agamemnon te dwingen / dat hy den Priester sijn Dochter soude weder-gheven: [Cyrillus, *lib. 3. teghens* Iulianus, verklaert dit stuck aldus.] Soo werdt naderhandt verhaelt dat hare Bloot verbrandt is

Om 't eenigh boos bestaen, en Ajax dolle min.

Om dat de andere niet hadden verhindert dat de Priesterlicke Maeght niet soude ontschaeckt werden. (1.) By Livius staet: De Magen van Co-
Livius lib. 1. ningh Tatius slaen de Gesanten der Laurenten: ende als de Laurenters naer't recht der Volckeren by Tatius recht versochten, soo heeft de gunste van de sijne, en het bidden by Tatius meer vermogen. Derhalven heeft hy hare strafse op sijn hals ghewendet. Hier toe dient eygentlijck dit seggben van Salvianus, van de Coningen: Een groote macht, en de alder-vermogenste, die een groot schelmstuck verbieden en beletten kan, soo-se wetende het selfde toe-laet te gheschieden, doet soo veel, als ofse toe-stondt dat het moest gheschieden. (2.) En by Thucydides staet: Die doet het meest, die 't verhin-
Lib. 1. deren kan. Alsoo ontschuldigen sich by Livius de Vejenten en Latinen aen
Lib. 1. en 6. de Romeynen / dat bupten hare weten haer Onderdanen den Romeynen bpanden hulpe gedaen hadden. Daer-en-teghen de ontschuldinghe van Teuca, Coninginne van Illyrien, en werdt niet aengenomen / in't geen sy seyde / dat de Zee-roverije niet van haer / maer van haren Onderdanen ghepleeght wierde: want sy en verhoodt het niet. Die van Scyrus zijn eertijdts van de Amphictiones veroordeelt / datse toe-lieten dat eenighe van den haren Zee-roverije pleeghden. [Plutarchus in 't leven van Cimon.] Doch soo staet licht af te nemen / dat men weet die dinghen / welcke kennelijck zijn / en dickwils ghebeuren. Het geen van veelen geschiedt / daer van han niemandt onwetende zijn / sept Dion Prusæensis in sijn Rhodische Oratie. Polybius bestraft hardelijck de Ætolen, dat sy niet willende ghehouden zijn voor bpanden van Philippus, nochtans openlijck toe-lieten dat de hare bpandtlijcke daden tegens hem pleeghden / en
Polyb. lib. 2. dat hare Princen tot eeren en staten verheven de gene die sulcks deden.

[Vermeerderingen. (1.) Euripides doet in sijn Treurspel Troodas Neptunus aldus spreken:

't Gheweldt van Ajax schend' de Priesterlijcke Maeght,

En Minerva antwoordt daer op:

En wiert van Griecken noch met woort, noch werck geplaeght.

Met ghelijcke recht verklaert Chrysosthomus alle die van Antiochien schuldigh aen de misdaedt der Beelden / in sijn eerste Oratie / over dat stuck: Siet, het is de misdaedt van weynighen gheweest, de beschuldigin-

ghe

ghe gaet over allen. Siet, om harent wille zijn wy nu alle in vreese, en 't geen sy hebben derven bestaen, daer van verwachten wy selfs de straffe. Indien wy die hadden voor-ghekomen, haer ter Stadt uyt-drijvende, en hadden met het ongheſonde deel soo ghehandelt, als 't behoorde, soo souden wy nu in dese vreese niet staen. **Daer nae noth:** Daerom, seydt hy, draeght straffe, en staet uyt de hals-straffe, dat ghy-der niet zijt by gheweest, dat ghy 't niet belet hebt, dat ghy de rasende en woedende niet tegen ghehouden hebt, dat ghy voor de eere des Keysers gheen ghevaer uyt-ghestaen hebt. Zijt ghy der boose feyten niet deelachtigh gheweest? Ick prijse u daer in, en neem het ten besten: Maer ghy hebt, het gheen daer gheschiede, oock niet verhindert: dat is nu waerdigh om beschuldight te werden.

(2.) Philo **teghens** Flaccus: Want die hem konde kastijden, konde hem oock teghen-houden en beletten; indien hy 't niet verhindert heeft, moet het daer voor ghehouden werden, dat hy 't toe-ghelaten heeft, oft oock toe-ghestaen en goedt ghekent 't gheen daer bedreven werde. Dion **in 't leven van** Galba: Voor particuliere ist ghenoegh niet te misdoen: maer die in re-geeringhe van 't Rijck zijn, is oock de last op-gheleydt van te besorgen, dat oock een ander niet en misdoe. **In 't 4 cap. der** Pistensche Synode, **gestelt onder de capittelen van** Carolus Calvus, **lesen wy:** Hy en is niet vry van toe-ghestemt te hebben, die, 't gheen hy verbeteren kan, versuymt te ver-beteren, derhalven hy buyten twijffel hem selven deelachtigh maeckt aen de sonde. **Siet** Nicetas Choniates, *lib. 2.* **van** Andronicus.]

Laet ons komen tot de andere vraghe / van het in-nemen en beschermen teghens de straffe. Ghelijck wy te voozen ghesept hebben / soo staet het vry straffe upt te voeren een peghelijck natuurlijcker-wijse / die selfs aen dierghelijcke niet schuldigh is. Den ingestelden en gheordineerden burgerschappen en regeeringhen komt toe / dat de misdaden van particuliere / welcke hare vergaderinghe eygentlijck raken / hen-luyden / oft haren Regenten na goetdunckeu toe-gelaten werden te straffen / oft over te sien: maer haer en is niet van ghelijcken soo volkomen recht vergunt over de misdaden / die eenighsins raecken het menschelijck ghesel-schap / welcke te straffen / den anderen Burgerschappen en haren Regenten in sulcker voeghen recht hebben / als in yder particuliere Burgerschap in sommighe misdaden aen ghemeyne aenklachte voor het Volck toe-ghe-laten werdt: veel minder hebben sy dat volle ghesagh in die misdaden / voor welcke die Burgherschap oft haer Regent in 't particulier beschadight is; en uyt welcke oorsake die Regent oft Burgherschap van we-ghen sijne waerdigheydt en verseekeringhe recht heeft om straffe te voz-deren / volghens 't gheen wy te voozen gesept hebben. Sulck recht dan en moet soodanighe Burgherschap / oft Regent / by welcken de schuldi-ghe sich onthoudt / niet verhinderen. III.

Doch aenghesien de Steden niet pleghen toe te laten / dat een andere Stadt met gewapender-handt binnen hare Landt-palen soude komen om straffe te doen / en dat sulcks oock geen oorbaer en is / soo volght dat de Stadt / in welcken hy hem ophoudt / die aen de misdaet schuldigh be- IV.

honden is / een van beyden moet doen / (1.) oft dat sy daerom aengesprongen en versocht zijnde / selfs den schuldighen straffe / oft dat sy hem stelle tot goedtvinden en believen van den ghenen / die daerom aenhoudt. Want dat is dat overleveren waer van men dickwijls in de Historien leest. (2.) Alsoo hebben de andere Israëliten versocht aen de Benjamiten, dat sy de misdadighe souden over-gheven / Judic. 20. De Philistinen aen de Hebreen / dat sy Sampson, als een quaedt-doender / haer souden overgheven / Judic. 15. Soo hebben de Lacedemoniers den Oorlogh aengedaen den Messeniers, dat sy een doodtslagher van de Lacedemoniers niet over-leverden; en op een ander tijdt / om datse niet wilden over-leveren de ghene / die de Maeghden gheschent en ghewelt aen-ghedaen hadden / die om de Godtsdienst te verrichten / upt-ghesonden waren. Soo heeft Cato ghewilt / dat men Cæsar den Hooghduytschen soude over-leveren / om dat hy haer te onrecht beoorlogh hadde. Soo hebben de Gallen ghe-eyscht dat men de Fabios haer soude over-gheven / om dat sy tegens haer ghevochten hadden. [Plutarchus, in't leven van Camillus: Appianus in't 9 Extract der Gesantschappen.] De Romeynen hebben van den Hernicen ge-eyscht / dat men haer soude over-leveren de gene / die hare Landen gheplundert hadden / en van de Carthaginienſers / dat haer Amilcar, niet die vermaerde Velt-overste / maer een ander / die de Gallen opruyde / haer soude ghelevert werden: hebben oock daer nae Annibal ge-eyscht; en van Bocchus oock Jugurtha ghe-eyscht / met dese woorden by Sallustius: Ghy soudt ons met eenen af-nemen de bittere noodtwendigheyt, van te ghelijck u, die op een dool-wegh zijt, en hem dien grooten schelm te moeten vervolghen. Van den Romeynen selfs zijn over-ghelevert dese der Carthaginienseren en der Apolloniaten Ghesanten beschadight / en de handen aen haer ghestaghen hadden. De Acheen hebben van de Lacedemoniers begheert / dat haer souden over-ghelevert werden die gene / die Lauvicum bestormt hadden / daer by voegende: Indien sy se niet overleverden / dat het verbondt soude schijnen verbroken te zijn. Soo hebben de Athenienſers door een Mtroeper laten verkondigen: Indien yemant laghen ghelepdt hadde om Philippus te beschadighen / en tot Athenen gevlucht ware / dat hy soude zijn in staet van een die moeste over-gelevert / en upt-ghegheven werden. De Beotiers hebben van de Hippotensers afghevordert / dat de ghene / die Phocus hadden doodt-geslagen / haer souden over-ghelevert werden. Welcke dinghen doch alle-te-samen soo te verstaen zijn / dat een Volck oft Conincgh niet precijs tot over-leveren ghehouden is / maer / ghelijck wy gesept hebben / om over te leveren oft om te straffen. Want so lesen wy dat de Eleers den Lacedemoniers hebben Oorlogh aenghedaen / om dat sy gheen straffe deden over de ghene / die de Eleers verongelijckt hadden; dat is / dat syse niet en straften / noch over-leverden om ghestraft te werden: want de verbinteniſſe is maer tot een van beyden. Somtijdts werdt de keure ghegheven aen den ghenen / die de misdadighen begeeren over-ghelevert te hebben / om haer de mate te volder te gheven. [Siet het verbondt tusschen de Coningen van Enghe-

Tausa. l. 14. Strabo lib. 8.

Diod. Sicul. in fragment. Livius l. 28.

Livius l. 38.

Diod. lib 16. Plut. Narr. amat. Valer. Max lib. 6. cap. 6.

Enghelandt en Denemarcken / verhaelt hy Pontanus van de Zee.] By Livius geven de Cerites den Romeynen te kennen: Dat de Tarquinische Soldaten met vyandtlijcke heyrkracht door hare Landt treckende, daer sy niet dan een vrye pas versocht hadden, hadden eenighe Boeren mede getrocken tot helpers van de plonderinghe, welcke hen-luyden wierde te laste geleyt; Soo sy die selfde wilden haer over-ghelevert te hebben, dat syse bereydt waren over te leveren; oft, soo sy se begeerden gestraft te hebben, dat sy se souden straffen. *Lib. 7.* In het tweede verbondt der Carthaginienseren en Romeynen / staet by Polybius ditte: Indien sulcks niet gheschiedt, (wat dit zy / is onseker / want de voorgaende woorden zijn gestommelt) soo mach een yder in 't particulier sijn recht vorderen, als hy sulcks sal ghedaen hebben, (te weten / ten zy dat hem recht ghedaen werdt) soo sal de misdaedt voor publijcq ghehouden werden. Æschines in sijn antwoordt tegens Demosthenes, belangende de beschuldinghe van qualijck-bediende Ghesantschap / verteelt / dat hy / zijnde by Philippus, Coningh van Macedonien / op de vrede van Grieckenlandt / onder anderen gheseyt heeft / dat het billijck was / dat om de bedreven misdaden souden ghestraft werden / niet de Steden en Burgherschappen / maer die gesondight hadden / en dat men niets behoorde te beschadigen die Steden / die de beschuldighde te rechte souden stellen. Quintilianus in de 255 Declamatie: Ick houde sulcke de naeste aen de overloopers, die de Overloopers innemen en aenhouden. Onder de quaden die upt tweedracht der Steden ontstaen / stelt Dion Chrysostomus ock dit / in de Oratie aen die van Nicomedien: Dat de ghene die 't in de eene Stadt verkerft en onrecht ghedaen hebben, vry staet te vlieden in de andere. [Zonaras in 't leven van Basilius Porphyrogenetus: Hy sondt aen Chosroës, om te verseecken, dat hem mochte over-ghelevert werden, die nae 't Rijck ghestaen hadde, die teghen sijn Heer de wapenen aenghenomen hadde, en dat Chosroës niet wilde teghens hem selven een verderflijck exempel invoeren. Siet Chalcondylas van de Zee-roovers tot Lesbus, te onrecht inghenomen / *lib. 9.*] Hier valt nu voor de vraghe / van den ghenen die over-ghelevert zijn van hare Stadt en Burgherschap / en doch van de andere niet aenghenomen zijn / oft die noch Burghers blijven? Publ. Mutius Scævola ghevoelde dat sy gheen Burghers bleven / om dat *L. ult. D. de legat.* scheen dat die het Volck hadde over-ghegheven / dat het den selfden als upt de Stadt upt-ghedreven hadde / ghelijck als het doen soude den genen die men vyer en water ontseyt. Het teghendeel en contrarie ghevoelen heeft Brutus voorgestaen / en nae hem Cicero, 't welck ock der waerhepdt meer gelijck is / doch niet eygentlijck om die bewijs-reden / welcke Cicero by brenght / dat / gelijck schenckinghe / alsoo mede over-leveringhe sonder aennemінghe niet kan verstaen werden gheschiedt te zijn: want het werck en daedt van schenckinghe en heeft sijn perfectie en volkomenheydt niet / als upt bewilliginghe van twee persoonen: maer het over-leveren / daer wy hier van spreken / en is anders niet / als een Burger stellen onder de macht van een ander Volck / soo dat het moghe met hem doen nae sijn believen. *Lib. 1. & 2. de Orat. Top. & pro A. Cæcinna.* Maer dese toelatinge en geeft noch en neemt

gheen recht / maer neemt alleen weeh het beletsel van executie. Derhalven indien het andere Volck het vergunde recht niet en ghebruyckt / soo sal de ghene / welcke van sijn Volck over-ghegeven is / sijn in sulck een staet / dat hy van sijn Volck kan ghestraft werden (het welck gebeurt is met Clodius, de welcke die van Corsica over-ghegheven / en van haer niet aenghenomen was) oft kan niet ghestraft werden / gelijck daer veele misdaden zijn / in welcke beydes gheschieden kan. Maer het recht der Stadt en Burgherschap / ghelijck als mede andere Rechten / en goederen / werden niet verlozen door de daedt selfs / maer door eenigh decreet oft rechtelijcke uytspraeck / ten zy dat eenige Wet wille dat het sept sal ghehouden werden voor een ghewijsde saeke / 't geen in desen niet kan gesept werden. Eyndelijck / op dese wijse sullen ook de goederen / indien se over-ghelevert / en niet aenghenomen zijn; blijven des genen / diese toebehoort hebben. Maer indien de over-leveringhe aenghenomen is / en dat naemaels door eenighen toeval de gene / die over-gelevert was / weder ghekomen zy / die en sal gheen Burgher wesen / ten zy dan uyt nieuwe weldaedt. In welcken sin en meyninghe waer is 't gheen Modestinus van den ghenen die over-ghelevert is / ter antwoordt gegeven heeft. Doch 't gheen wy ghesept hebben van de misdadighe en schuldighe over te gheven / of te straffen / en gaet niet alleen aen den genen / die alle-tijdt Onderdanen zijn gheweest des ghenen / by welcken sy nu gebonden werden / maer ook van die ghene / welcke nae begangheh misdaet erghens henen ghevlucht zijn.

Val. lib. 6. c. 3

L. eos qui D. de capitivis.

[Vermeerderinghen. (1.) Want voor de overleveringhe moet eerst kennisse van de saecke gaen. Men moet gheen Menschen over-leveren eer kennisse van de saken ghenomen is / sept Plutarchus in Romulus. Sy Camdenus op 't Jaer 85. sept de Coningh van Schotlandt tot Elisabech, dat hy Fervilhorst, jae ook den Cantzelaer sal over-senden in Engelant / indien sy met klaer en wettigh bewijs overtuyght werden / dat sy voordachtelijck het vry-ghelevde ghevroken / oft kennisse van den doodtslagh ghehadt hebben.

(2.) Lucullus heeft van Tigranes versocht den Coningh Mithridates, en als hy hem niet over-leverde / heeft hem der Oorlogh aengedaen: Appianus van de Mithridatische Oorloge en Plutarchus in Lucullus. De Romeynen hebben van de Allobroges ghe-eyscht / dat Salyas haer soude over-ghelevert werden / Appianus in 't 11 Extract der Ghesantschappen. Van den Bisschop / den welcken de Romeynen wilden de Scythen over-leveren / siet Priscus 21 Extract der Gesantschappen. De Hertogh van Beneventen is van de Coningh Vascon over-ghelevert aen Ferdinandus, Regent van Castilien; Mariana, *lib 20. cap. 1.*]

V. Waer teghens ook niet en strijden die seer geroemde Rechten der ootmoedighe Supplicanten / en exemplen van plaetsen tot vry-gheleyde. Want die alleen den genen voorderlijck en dienstigh zijn / die door onrechtvaerdighen haet onderdruckt werden / maer niet den ghenen / die sulcks gets bedreven hebben / daer door de menschelijcke gesellighevt / oft ook ande-

anderen menschen onrecht en overlast aenghedaen is: Gylippus Laco by Diodorus Siculus, handelende van dat recht der Supplicanten/ seydt aldus: Die aenvanckelijck dese Rechten in-ghevoert hebben, hebben gewilt dat de ongheluckighe barmhertigheydt, maer de ghene die uyt booser meyninge overlast anderen hadden aengedaen, straffe souden hebben te verwachten. Daer nae noch: Dese, indien sy door arghlistigh bedrogh, door onrechtvaerdighe begheerlijckheyt tot eens anders goet in die swarigheden gevallen zijn, laetse de Fortuyne niet beschuldigen, laetse sich selven den naem van ootmoedighe Supplicanten niet aennemen: want die naem nae menschelijcke rechten toe-komt den genen, die onschuldigh zijn van gemoedt, doch welcken de Fortuyne teghen en toornigh is. (1.) Maer deser leven vol zijnde van onrechtvaerdighe feyten, en heeft haer gheen plaetse over-ghelaten die voor medelijden en toe-vlucht soude open staen. Menander heeft die beyde dinghen / als ongheluck en overlast seer wel onderscheyden:

Den overlast daer in van 't ongheluck verscheelt,
Dat 't een uyt ongheval, uyt wille 't ander queelt.

Hier van en verschilt het segghen van Demosthenes niet / 't welck Cicero, *lib. 2. de inventione* aldus oversettet: Men moet sich erbarmen over den ghenen, die door quaedt avontuur, en niet door haer boosheydt in ellenden en swarigheden zijn. Oock dit van Antiphanes: 't Gheen niet willens van selfs geschiet is het ongeval, dat van selfs willigh geschiet, is den raet en voorbedachtigheydt toe te schrijven. En van Lysias: Het ongeluck en treft niemandt met sijn eygen wille van selfs. Alsoo waren in de alder-wijsste Wet vry-steden gheopent / voor den ghenen / welcken het geweer uyt de handt ghevloghen was / daer mede een mensche ter doodt ghebracht was: den Slave werde oock plaetse om te vluchten vergunt: maer die voor-bedachtelijck een onschuldighen Mensche doodt-gheslagen hadde / die den staet der Burgherschap in oproer ghebracht hadden / den sulcken konde selfs de alderheylighste Altaer Godts niet beschermen. Philo dese Wet uytleggende / seyt: De onheylige hadden geen vryen toe-vlucht, noch bescherminghe in het heylighdom. Oock hebben 't de oudtste Griecken mede niet anders verstaen. Van de Chalcidensers werdt verhaelt / dat sy Nauplius niet hebben willen aen den Arhiven over-leveren/ maer de oorsake werdt daer by gevoeght / om dat hy sich genoeghsaem verantwoort en gesuyvert hadde / van 't geen hem de Arhiven te laste leyden. (2.) By den Athenienseren was een Altaer der Bermhertigheydt, waer van verhael doen Cicero, Pausanias, Servius ad 8. Æneidos, oock Theophilus in de Institutien, en welcken Papinius in 't 12 Boeck Thebaidos in 't breede beschrijft. Maer voor wien was die / en welcke hadden daer haren toevlucht? De Poëet seydt: De Ellendighe hebbense heyligh en veyligh gemaeckt. En terstondt daer nae seydt hy / dat sich daer versamelt hebben / Die in den Oorlogh overwonnen, uyt hare Vaderlandt verdreven, en buytens Rijcks swervende waren. Aristides seydt: (3.) Dat het een eyghen lof

Deut. 19.1. en 23.15. Exod. 21.14 1. Reg. 2.29. 2. Reg. 11. 13. & seq.

De spec. leg.

Plut. quæst. Græc. 32.

Panathen.

3. de pace. lof en roem is van de Athenienſers, dat hare Stadt een vrye toevlucht en trooſt was voor alle ongheluckighe, van allen hoecken komende. En op een ander plaetſe: Den ongheluckighen die in alle plaetſen over al zijn, is dit een ghemeyn gheluck, de goedigheydt van de Stadt Athenen, daer door dat ſy konnen behouden werden. Patrocles Phliaſius ſeydt by Xenophon in ſijn Oratie die hy tot Athenen dede: Ick prees deſe Stadt, om dat ick verſtaen hadde, dat alle die veronghelijckt of met overlaſt ghedruckt waren, oft die ſich ſelven voor overlaſt bevreeſden, en herwaerts haren toevlucht namen, alhier hulpe en byſtandt verkreghen. De ſelfde mepninge ſtaet oock in den Bief van Demoſthenes, voor de kinderen van Lycurgus. Derhalven Oedipus ſijnen toe-vlucht nemende tot Colonus, in 't Treurſpel van den ſelfden naem aldus betuyght: [Siet de gantſche paſſagie / want ſy is leſens waerdigh.]

Ach! my, Cecropiden, veel ramps hebb' ick verdraghen,
Verdraghen doch alleen: Godt ſal my nimmer plaghen
Dat yets van deſen, als zy met mijn wil gheſchiedt:

Daer op Theſeus antwoordt:

Noyt ſal my rouwen, dat ick ſchut in mijn ghebiedt,
En van u, Oedipus, mijn byſtandt noyt af wenne,
Alſoo ick ſelver meed' een menſch te zijn bekenne.

Inſgelijcken Demophon, de Soon van Theſeus, als de nakomelingen van Hercules tot Athenen quamen ghevlucht / ſept aldus:

Dit onſe Vaderlandt is hulp ghewoon te bieden,
Den ſwacken, dien haer recht moedt geeft tot ons te vlieden,
Wel eer om vrienden hulp veel ramps is uyt-gheſtaen
Van ons, nu werdt ons weer een nieu pack op-gelaen.

En dit is het ſtuck/om 't welcke Calliſthenes die van Athenen voornamelijck roemde / Dat deſe oock voor de Kinderen van Hercules Oorloghe hadden aenghenomen teghen Euryſtheus, als Euryſtheus Griecken-landt met tyrannye druckte. [Siet Euripides Heracliden, en Apollodorus.] Daer-en-teghen ſtaet in het ſelfde Treur-ſpel van den quaedt-doenders:

Die ſich van quaedt bewuſt niet op het recht betrout,
En bidden hier de Goon, voor 't Autaer ſich verſtout,
En ſchroom ick niet van daer voor 't recht te laten ſtellen;
Wie quaet doet, 't is maer recht dat wraeck ſlae die ghefellen.

De ſelfde in Jone:

Een ſchuldigh' handt niet recht de Goden en ghenaeckt;
Die vroom zijn en verdruckt, voor die de Tempel waeckt.

De

De Oratеur Lycurgus verhaelt / dat eenen Callistratus, die den hals verbeurt hadde / het Orakel en Goddelijcke antwoordt raedt gevraeght hebbende / tot antwoordt hadde bekomen: Indien hy nae Athenen sich verboeghde / dat hem wedervaren soude wat recht was: En dat hy sijnen toevlucht genomen hadde tot den alder-heyligsten Altaer / die binnen Athenen was / (4.) op vertrouwen / dat hy ongestraft daer van komen soude: maer dat hy des niet-te-min ghedoodt is van die Burgerschap / de welcke hare Godtsdienstigheydt in hooghster acht en waerde hielt; en dat alsoo de waerheydt van de Goddelijcke antwoorde vervult is. Tacitus misprijst de aenghenomen ghewoonte in sijnen tijdt door de Grieckische steden van de boose septen der menschen / als der Goden Ceremonien te beschermen. By den selfden staet: Dat de Princen wel zijn gelijck als Goden, maer dat oock van den Goden geen andere als rechtveerdighe ghebeden der Supplicanten verhoort en werden. De saodanighe dan moet men oft straffen / oft overleveren / oft immers wech senden ende uyt-wijsen. Soo vertelt Herodotus dat de Cymæi eenen Pactijs Persiaen hebben laten gaen nae Mitylenen, alsoo sy hem niet wilden overleveren / noch derfden aenhouden. De Romeynen hebben Demetrius Pharius, welcke in den Oorlogh overwonnen zijnde / tot Philippus Koningh van Macedonien gheblucht was / van den Koningh afghevordert. Perseus, Koning van Macedonien / in sijne verontschuldiginge aen Martius, sprekende van die ghene / welcke gesydt worden datse Eumenes nae 't leven ghestaen hadden: Ick hebbe de selfde, als ick eerst van u-luyden ghewaerschouwt zijnde, bevonden hebbe dat sy in Macedonien waren, nae dat ickse hadde doen opsoecken, bevolen, datse uyt mijn Rijck souden gaen, en hebbe haer voor eeuwigh uyt mijn landen belast te blijven. (5.) De van Samothracien hebben Euander, welcke Eumenes hadde nae-ghetracht en laghen gelegt / aenghesegt / dat hy den Tempel van misdaedt wilde ontlasten. Maer doch dit recht / daer wy van ghesproken hebben / van af te vorderen tot straffe de ghene / die buyten het ghebiedt en de Jurisdictie ghebluchт zijn / werdt in dese / en eenighe voorgaende eeuwen in de meeste deelen van Europa alleen onderhouden ende ghevruyckt in die misdaden / welcke den ghemeynen staet raecken / oft daer in een sonderlijcke uytsteeckende leelijckheydt ende grouweljckheydt van misdaedt uytmuntet. Dat men de minder misdaden door weder-zijdighe ooghluyckinghe over-siet / is vast in-ghesloten / ten zy door Wetten des verbondts yets naders daer over zy bewilligt. (6.) Maer dit moet men oock weten / dat de Struyck-roovers / en Zee-roovers / die sich alsoo hebben versterckt / dat sy sich ontsichlijck hebben ghemaeckt / met recht en wel werden aengenomen en beschermt / voor soo veel de straffe belanget / want daer voor het menschelijcke ghesluchte aen ghelegen is / soo men anders niet en kan / dat sy ten minsten door verseeringhe van onghestraft te blijven / moghen van quaet doen af-ghetrocken werden: en dat stuck kan van yder Volck / oft regeerder des Volcks by-der handt ghenomen werden.

Adv. Leocr.

Annal. 3.

Lib. 1.

Liv. lib. 22.

Liv. lib. 37.

[Ver-

[Vermeerderinghen. (1.) Daer is een oudt Oraculum:

Ghy hebt u vriendt gedoodt, als ghy hem woudt beſcharmen;
Ten is gheen miſdaedt, reyn zijn meer als oyt u armen.

Philo, van den Rechter: Barmhertigheyt moet men bewijſen in ongheluckē, maer die met wel-bedachten ghemoede quaet doet, en is niet ongeluckigh, maer onrechtvaerdigh. Soo wil M. Antonius, dat men 't gemoet en voornemen inſien ſal: Op dat ghy weten moghet, oft onwetenheyt, oft wel-bedachten raet in yemandt zy geweeſt, en dat ghy met eenen acht neeme op die dinghen, die hier aenhanghen, en vaſt zijn; ſoo onderſcheyt Totilas by Procopius, die dinghen, die uyt onwetenheyt, oft verghetenheyt komen, van de dinghen / die voorbedachtelijck ghedaen werden, *Gothic. 3.*

(2.) Pipinus heeft in-ghenomen / en niet over-ghelevert / die uyt Neuſtrien, om der tyrannyen wille / tot hem ghevlucht waren / ſoo men leeſt by Fredegarius, in de dingen van Pipinus, op 't Jaer 688. Ook heeft de Keyſer Ludovicus Pius ontfanghen en inghenomen de ghene / die van de Roomſche Kercke tot hem vluchteden / als blijckt uyt ſijn Decreet gemaeckt / anno 817. ingelijft in de 2 Tomus der Concilien van Vranckrijck: En Carolus Calvus die gene / welcke van ſijns Broeders Ludowijcks zijde tot hem ghevlucht quamen / Aymonius, *lib. 5. cap. 34.* Siet Zonaras in de handelinghen van Conſtantinus Monomachus, van Cegena Patzinaca niet over-gelevert aen Tyrachus die 't verſocht. Soo en is Oſmanes niet overghelevert van den Oversten Inunginus aen Eſkiſar, Leunclavius, 2 Boeck der Turckſche Hiſtorie. De Portugijſen hebben Albukerken niet overgheghéven / ſoo Mariana vertelt / *lib. 16. cap. 18.*

(3.) Welcken lof Mariana die van Arragon toe-ſchrijft / *lib. 20. cap. 13.* De Gepiden willen liever alle-te-ſamen omkomen / als dat ſy Ildigiſal den Romeynen en Longobarden willen over-leveren / Procopius, *Gothicor. 4.*

(4.) Mariana vertelt / *lib. 21.* dat in Portugael Ferdinandus de Camerlingh uyt de Kercke / daer hy in ghevlucht was / wech ghehaelt / en met vyer verbrandt is / om dat hy een edele Maeght verkracht hadde. Van de plaetſen van vry-gheleyde / beſiet het Boeck van den voortreffelijcken Man Paulus Venetus, van 't ghefelſchap der Slaven / ſoo 't ghenaemt werdt.

(5.) Appianus verhaelt dit ook in 't 20 Extract der Geſantſchappen. Diergelijcke ſtaet in de Latijnſche beſchrijvinge van het leven van Themiſtocles: Als hy van de Athenienſers en Lacedemoniers uyt-ghemeynen naem af-ghevordert werde, heeft hy (Admetus de Coningh der Molosſen) hem, die ootmoedigh ſupplicerende tot hem gekomen was, niet verraden; maer hy heeft hem wech doen brenghen en geleyden, en genoeghſaem Convoy tot gheleyde mede ghegheven. By Procopius, *Gothic. 3.* laten de Gepiden los Ildigis den Longobard. Voeght hier by den Brief van Theudericus aen Traſamundus, Coningh der Vandalen / van 't innemen van Gizericus

ricus, *lib. 5. cap. 43. en 44.* en 't geen daer staet in 't leven van Coningh Ludowijck. Soo heeft de Keyser Rudolphus II. van sich weck gheschonden Christoffel Bocowitz, als Thuanis betuycht / *lib. 83.* in 't Jaer 1585. Elisabeth antwoordt den Schotten / dat sy Borswel sal / oft weder gheven / oft uyt Engelandt verdrijven / 't welck Camdenus verhaelt op 't Jaer 1593. Van Alphonsus, Grave van Gegion door den Coningh van Vranckrijck verweesen / en het wederkeeren in Spangien hem ontseydt / siet Mariana, *lib. 19. cap. 6.*

(6.) Gheljck in 't verbondt van de Switsers met die van Milanen / Simlerus verhaelt: De verbonden der Enghelsche met den Francoisen / willen / dat men de ghevluchte Rebellen over-leveren sal; met de Borgondiers / dat mense te Lande uyt-jagen sal: Camdenus op 't jaer 1600.]

Dit staet ock aen te mercken / dat / terwijlen van de rechtvaerdigheydt der saken onderzocht / en kennisse ghenomen werdt / de ghene die ootmoedelijck om ghelevde bidden / beschermt werden. Soo seydt Demophon tot den Ghesant van Burystheus: VI.

Indien ghy teghens dees mijn Gasten recht begheert,
't Staet open: maer 't ghewelt door my u werdt gheweert.

En in een ander Treurspel sept Theseus tot Creon:

Ghy hebt bestaen een feyt, ô! Creo, gantsch onaerdigh,
Voor u, u Theben, ock uw' Ouderen onwaerdigh;
Dat ghy komt in een Stadt, die 't Recht, en 't Heyligh eert,
En alles nae de wet en billijckheydt regeert;
En derft hier alle dinck doen naer uw' eyghen sinnen,
En met gheweldt wat u maer lust en lieft beginnen.
Dunckt u dan dese Stadt van Menschen soo ontbloot,
Soo slaefsch, en soo gheringh, in alle dingh soo snood?
Sulcks heeft u Theben noyt gheleert, die gene menschen
Als wilde Beesten pleeght te voeden, noch u wenschen
En doen goedt hieten sal, als sy 't spel heeft ghehoort,
Hoe ghy der Goden recht, en 't mijne hebt door-boort;
En ruckt uyt 't Heylighdom de arme Supplianten.
Stelde ick in Lobdaceen mijn voet aen een'ger kanten,
Al had ick 't schoonste recht, van alles goet bewijs,
Soo raeckte ick sonder wil en d'Overheydts advijs,
Met vingher niemandt aen, als die wel kan bevroeden,
Dat in gheen ander Stadt den Vreemd'lingh past te woeden.
Ghy schent uws Vaders Stadt, en doet haer groote schant,
Van Iaren zijt ghy oudt, maer kindts noch van verstant.

Doch indien het ghene/ daer mede de Supplianten beschuldight werden / door het recht der nature/ oft der Volckeren niet verboden en is/ soo moet de saecke gedoordeelt en beslecht werden na het recht van dat volck/ van waer sy komen. Het welcke Æschylis alderbest aenwijst in sijn Supplianten / allwaer der Argyven Coningh het gheselschap der Danaiden, komende uyt Egypten / aldus aenspreeckt:

Indien d'Egyptenaers aen u de handen slaen,
Om datse u naest in 't bloedt door 't Vaderlandt bestaen,
Wie soude willen hier in teghens haer sich stellen?
Daerom, indien ghy vry wilt zijn van sulck haer quellen,
Soo moet ghy blijck doen uyt de Vaderlandtsche wet,
Dat ghy 't minste onder haer door recht niet zijt gheset.

VII. Wy hebben verstaen hoe dat de schuldt van den Onderdanen/ 't zy onde/ 't zy die van buyten inkomen/ over-gaet op de Regeerders: van gelijcken ter ander zijden sal de schuldt oock over gaen van de hooghste overighe macht op den Onderdanen / indien de Onderdanen in de misdaet bewillight hebben / oft soo sy yets op 't bevel der hooghste Overigheydt ghedaen hebben / oft door aenradinghe/ het gheen sy sonder misdaet niet konden doen: van welck stuck het beter sal zijn hier nae te handelen/ als wy sullen ondersoecken wat de Onderdanen te doen staet. Oock soo wert de misdaedt ghemeen gemaeckt tusschen alle-te-samen in 't gemeen begrepen / en yder in 't particulier op hem selven aenghesien: om dat/ soo Augusti. sept/ in de plaetse hier boven aengetogē: daerse alle te hoop zijn/ daer zijnse oock elck in 't particulier; want alle te hoop en konnen sy niet anders als uyt elck bysonder bestaen: want elck een vergadert/ oft in een summa gherekent zijnde / maken alle den hoop. Doch soo raeckt de schuldt yder in 't particulier van die ghene / die daer toe ghestemt / en in bewillight hebben / maer niet die ghene / die door de stemmen van anderen overwonnen / en overstemt zijn. Want de straffen van yder in 't bysonder zijn onderscheyden van de straffen van 't ghemeen gros. Gelijck de straffe van yder in 't bysonder somwijlen de doodt is/ also is der Steden doodt uytgeroept en verdelght te worden; 't welck geschiedt als het burgerlijcke lichaem en geselschap ontbonden en verstropt wert van den anderen / waer van wy elders ghesproken hebben. Ende als op dese wijse een Burgherschap ophoudet langher sulchs te zijn / soo heeft Modestinus recht ghesept / dat het bzucht-ghebzupck als door de doodt een eynde neemt. De particuliere elck voor haer hooft werden onder den naem van straffe in slavernije ghebracht/ ghelijck de Thebanen onder Alexander van Macedonien / uytghenomen die gene / welcke het beslupt van de gemeynschap en Burgherlijcken omganck te scheyden/ hebben teghen-gesproken. Alsoo komt oock de Burgherschap in slavernije en dienstbaerheydt / als sy tot een Provintie ghemaeckt werdt. De particulier elck voor

Lycur. Orat.

Supra cap. 9. § 4.

L. si usufructus D. quomodo usufr. am.

Plut. Alex.

voor sich verliesen hare goederen door confiscatie; alsoo pleeght ooch der Burgherschap af-ghenomen te werden 't gheen sy gemeen heeft / Muren / Havenen / Oorlogh-schepen / Wapenen / Oliphanten / haer Schat-kist / en ghemeyne Landerijen. Maer dat yder voor sijn hooft om een misdaedt van 't gantsche ghemeyn / daer hy niet en heeft in bewilligheyt / soude verliesen die dinghen / welcke yder een eygen toe-behoorden / sulcks is onrechtvaerdigh / als Libanius wel aenwijst in de Oratie van den oproer tot Antiochien. De selfde prijst de daet van Theodosius, die een gemeyne misdaet hadde gestraft / met verbodt van 't gebruyck der Schou-plaetsen / Badstoven / en den naem van Metropolitanen. (1.)

[Vermeerderingh. (1.) Chrysostomus seydt eben het selfde van dese saecke dat Libanius seydt in de 17 Oratie van de Beelden. Marcus Antoninus Philosophus hadde eertijdts ghelijcke straffe den selfden Antiochenen op-gheleydt / als Capitolinus getuyght: en Severus teghens de Byzantiners, haer benemende de Schou-plaetse / de warme baden / de eere / en alle vercierselen / jae de Stadt selfs den Parthenieys ghegheven: siet Herodianus, *lib.* 2. Zonaras, en 't gheen boven van ons gheseyt is.]

Hier ontstaet een aenmerckelijcke vrage / oft de straffe om een misdaet der gantsche ghemeynte alle-tijdt kan ghe-executeert en uyt-ghevoert werden. Soo langhe het ghemeyn duurt / schijnt dat de straffe kan te werck ghestelt werden / om dat het selfde lichaem blijft / al-hoe-wel de ghedeeltjens d'een in des anders plaetse volghen / gelijck wy elders hebben aenghewesen. Maer in teghendeel soo moet men waer-nemen / dat sommighe dinghen van het ghemeyn eerst en eygentlijck gheseyt werden / als een ghemeyne Schat-kiste / Wetten / en diergheljcke dingen te hebben; andere dinghen niet verder als door af-vlietinghe van de particuliere: soo wordt een Ghemeynte gheleert en sterck ghenaemt / om datse veele soodanighe onder haer heeft. Van dese slach en soorte is verdienste, *Arist. 7. polit. 13.* want die past eerst op yder in 't particulier / als die een ziele en verstandt hebben / welcke het ghemeyn eyghentlijck niet en heeft. Die dan ghedempt en uyt den weeh zijnde / door welcke de verdienste over 't gantsche ghemeen werde ghevracht / soo wordt de verdienste selfs ooch ghedempt en weeh ghenomen / en derhalven ooch de schuldt van straffe / als welcke wy gheseyt hebben / dat sonder verdienste niet bestaen en kan. Libanius in de gemelde Oratie: Want ick houde het daer voor, dat u die straffe genoegh zy, darter niemant meer van de gene, die misdaen hebben, voor-handen is. Staet derhalven te prijsen de meyninge van Arrianus, die laecht en verdoemt de wraeke van Alexander teghens de Persen / dewijl dat sy al over langhe doodt waren / die teghens de Grieeken ghesondight hadden. (1.) Van het uytroepen en verdelghen der Branchiden, door den selfden Alexander ghedaen / is dit het oordeel van Curtius: Welcke dinghen, indien se waren bedacht gheweest teghens de eyghen stichters des verraets selver, soo soude het schijnen rechtvaerdighe wrake, en gheen wreedtheydt te zijn. Nu hebben de naekomelinghen haerder Ouderen schuldt moeten boeten, die selfs Mileten noyt ghesien hadden, en oversulcks aen Xerxes door

VIII.

verraet niet hadden konnen over-leveren. Dierghelijcke is mede het voordeel van Arrianus, over 't verbranden van Persepolis, tot wraecke van 't gheen de Persen tot Athenen ghedaen hadden: Doch my dunckt niet dat Alexander dese dinghen voorsichtelijck ghedaen heeft; en schijnt oock niet dat dit een wraecke zy over die Persen, die voor langhen doodt, en van kant waren. Want dat seggben van Agathocles belacht een yder / die op de klachten van die van Ithaca, over de schade haer aenghedaen / tot antwoordt gaf / dat de Sicilianen eertijdts al veel meer schade van Ulysses gheleden hadden. En Plutarchus in 't Boeck tegen Herodotus, seyt / dat het geensins waerschijnelijck is / dat de Corinthiers hebben willen wreken het onghelijck / by de Samiers haer aen-ghedaen / nae drie menschen leven en ouderdom. Ende kan niet bestaen de verantwoordinghe van dese en dierghelijcke seyten / die men lesen kan by Plutarchus, van de spade en late wraecke Godes. Want het is wat anders Godes recht / als het recht der Menschen / gelijck terstont sal klaerder blijcken. Ende oft al schoon billijck en recht zy / dat de Nakomelinghen eere en staten / oock belooninghen ontfanghen voor de verdienstен haerder Voor-ouderen; daerom en ist niet billijck / dat sy oock om der selfder sonden wille ghestraft werden. Want de stoffe van weldaedt is van sulcker aert / datse een yder kan mede ghedeylt werden / sonder hem onrecht te doen / maer de straffe alsoo niet.

[Vermeerderinghen. (1.) Daerom schrijft het Julianus in den lof van Constantius, een ander voorsaecke toe: Noyt en is soodanighen Oorloghe, de welcke voor rechtvaerdigh ghehouden werde, uyt soodanighen oorsake ghevoert, niet van de Griecken teghens de Trojanen, noch van de Macedoniers teghens de Persen, ghelijck een Kindt soude mercken. Want sy gheen Oude door ouderdom beschimmelde misdaden met late en spade straffen noch aen de Nae-neven oft Kinderen ginghen wreken; maer sy beoorloghden die ghene, die de Naekomelinghen van den Helden die by 't ghemeyn beste wel ghedaen hadden, gheweldt aen deden, hare Rijcken ontweldighden.]

IX. Wy hebben ghesproken van de manieren en wijsen / door welcke de gemeynschap der straffe volght uyt de gemeenschap van schult. Volght dat wy bessen / oft oock de straffe wel ghemeen ghemaeckt werdt / daer de schuldt niet ghemeen ghemaeckt is. Welcke sake / op datse te recht moghe verstaen werden / en dat niet de dinghen / welcke in der daet selfs verscheyden zijn / om de ghelijckheydt der woorden onder den anderen vermenghet souden werden / soo moet ick van eenighe dinghen waerschouwinghe doen.

X. Voor eerst / dat het verscheelt schade die eyghentlijck en regthel-recht aenghedaen werdt / en die by ghevolgh daer uyt ontstaet. Eyghentlijck en directelijck aenghedane schade noeme ick die / daer door yemanden werdt ontnomen 't gheen daer hy eyghen recht toe heeft: by ghevolghe ontstaende die / daer door het komt dat yemandt niet en hebbe / 't gheen hy anderssins soude ghehadt hebben / dewijl / namelijck / die conditie op-

houdt /

houdt / sonder welcke hy gheen recht daer toe en hadde. By Ulpianus is een Exempel: Indien ick op mijn grondt een water-put ghegraven en gheopent hebbe / waer door gheschiedt is / dat de water-aderen / die tot u souden gheloopen hebben / af-gesneden zijn; ontkent hy dat door faulte van mijn werck schade veroorsaeckt is in sulck een saecke / daer in ick mijn recht hebbe ghebruyckt. Ende op een ander plaetse seyt hy / datter groot onderscheydt is / oft yemandt schade lijdt / oft dat hy verhindert werdt het profijt en voordeel / dat hy noch hadde voorts te genieten. En Paulus de Rechts-gheleerde seydt: Dat het verkeerdelijck gheseyt werdt, dat wy eerder rijck zijn, eer dat wy het verkreghen hebben. Alsoo / wanneer der Ouderen goederen gheconfisqueert werden / soo ghevoelen de Kinderen wel de schade en onghelegentheydt / maer het en is eygentlijck gheen straffe / want die goederen de hare niet en souden zijn geweest / ten ware de Ouders de selfde tot haren laetsten athen toe behouden hadden. Het welcke van Alphenus te recht is aenghemerckt / als hy seydt: Dat door des Vaders straffe de Kinderen die dinghen verliesen / welcke van hem op haer souden ghekomen hebben: maer die dinghen / welcke niet van den Vader / maer van de nature der dinghen / oft andersins van elders ghegheven werden / dat die haer behouden en onbeschadight blijven. Soo schrijft Cicero, dat de Kinderen van Themistocles gebreck geleden hebben / ende en houdt het niet voor onbillijck / dat de Kinderen van Lepidus de selfde ellende dragen souden: en seyt hy / dat sulcks oudt / en aller Steden ghebruyck is: welck gebruyck nochtans de jonger naeghevolghde Roomsche Wetten seer ghetempert en ghematiget hebben. Alsoo mede / wanneer uyt misdaedt van het meerder-ghedeelte / welcke wy elders gheseyt hebben dat de persoon der gantsche Gemeynte representeert / de gantsche Ghemeente schuldigh en strafbaer is / en uyt dier oorsaecken verliest die dinghen / die wy gheseyt hebben / hare Burgherlijcke vryheyt / muren en wallen / oock andere voordelen / soo voelen oock yder een der onschuldighe die schade / maer doch in sulck een sake / welcke haer niet en raeckte noch aenginck / als door het ghemeyn.

L. fluminum §. ultim. de damn. inf.
L. Proculus d. t.
L. Protea D. ad l. Fabr.
L. Cum D. de interdict. & releg.
Lib. 2. Epist. 2. & 19.
L. cum ratio D. de bon. dam.

XI. Verder staet noch aen te mercken / dat somwijlen yemandt yet quaets opgeleydt werdt / oft eenigh goedt ontnomen werdt / wel by ghelegentheydt en ter occasie van eenighe sonde / maer nochtans niet alsoo / dat die sonde de naeste oorsaecke zy van die daedt / voor soo veel als het recht selfs van te doen aengaet. Alsoo die by ghelegentheydt van eens anders schuldt yets belooft heeft / lijdt wel schade / na 't gemeen spreeckwoort: Looft, de schade staet voor de deure: maer de naeste oorsake van verbintenisse is de belofte selfs. Want ghelijck als de gene / die voor den Kooper gheloof heeft / en borghe gheworden is / niet eyghentlijck uyt kracht van de koop schuldigh is / maer door sijn beloven en borghe worden: alsoo die voor een misdadige gheloofst heeft / en borghe gheworden is / is niet om de misdaedt / maer uyt kracht van sijn belofte schuldigh. En hier uyt komt / dat het quaedt / 't welck hy dragen moet / sijn mate ontfanght / niet uyt eens anders misdaedt / maer uyt die vermogentheydt / welc-

welcke hy in 't beloven ghehadt heeft. Daer upt dan volght / dat nae de meyninghe / welcke wy oordeelen der waerheyt best ghelijck te zijn / dat niemandt om sijn borgh-tocht kan ghedoodet werden / want wy houden dat niemandt soodanigen recht heeft over sijn leven / dat hy 't selfde hem selven benemen / oft ock aen een anderen om 't selfde hem te benemen / verbinden kan: daer van de oude Romeynen en Grieken een andere meyninge gehadt hebben; daerom sy ock ghelooft hebben / dat de borgen tot de straffe des doodts verbonden waren: (1.) gelijck in de verssen van Ausonius staet / en upt de bekende Historie van Damon en Pythias blijckt / en dat sy de Gijselaers dickwils aen 't leven ghestraft hebben: ghelijck wy elders verhalen sullen. [*Lib. 3. cap. 4. §. 14.*] Het gene wy van het leven ghesept hebben / dat selfde moet mede verstaen werden van de Ledematen: want ock over de selfde den Menschе gheen recht gegeven is / verder / als om het lichaem te moghen behouden en bewaren. Maer indien ballinghschap / verlies en schade van geldt / belooft mocht wesen / en dat de conditie door des anderen misdaedt verbult zy / soo sal de Borge schade lijden / welcke doch in hem / soo wy eyghentlijck willen spreken / geen straffe wesen en sal. Dierghelijcke valt ock voor in dat recht / 't welck pemandt alsoo heeft / dat het hanght aen eens anders wille / hoedanige is het recht van vergunninghe oft toe-latinghe te ghebruycken ter bede / in aensien van den eyghendom der saecke: en het recht van particuliere / ten aensien van den upstekenden eyghendom en beheerschinghe / welcke tot ghemeynen besten de Burgherschap heeft. Want indien yemanden sulcks yets ontnomen werdt / ter occasie van eens anders misdaet / dat en is in haer eyghentlijck gheen straffe / maer een uptvoeringhe van het voorgaende recht / 't welck de weck-nemer al hadde. Alsoo / aengesien de sonde eyghentlijck in den Beesten geen plaetse heeft / als een Beest ghedoodt werdt / als nae de Wet Mosis, om dat een Menschе dat tot ontucht gebruyckt en bekent heeft / dat en is eygentlijck gheen straffe / maer een ghebruyck van de beheerschinghe en eyghendom der Menschen over de Beesten. [Van die Wet handelt Maimonides in sijn leytsman der Twijfelaers / *lib. 3. cap. 40.*]

[Vermeerdering. (1.) Dit blijckt klaerlijck upt de woorden van Ruben tot sijn Vader Jacob, Genes. 42. 37. En by Josephus Antiquitepten / *lib. 2. cap 3.* Eutropius in Caligula noemt sulcke borgen / *substitutos* van de ziele of leven / en borgen des doots: Diodorus Siculus, *in excerptis Peirescianis.* Chrysost. over het 2 cap. tot den Galaten: Gelijck wanneer een Menschе ter doot verwesen zijnde, een ander onschuldigh Menschе sich voor sulck een ter doodt overghevende, hem van de straffe bevrijdt. Augustinus, *Epist. 54.* aen Macedonius: En somwijlen die oorsaecke van de doodt is, heeft meerder schuldt, als die doodet: ghelijck als oft yemandt sijn Borghe bedroghe, en in de last liete, en dat die voor hem de wettelijcke straffe most uyt-staen.]

XII. Dese onderschepdinghen ghestelt zijnde / sullen wy segghen / dat niemandt / die vry is van misdaedt / om eens anders misdaedt mach ghestraft werden. Waer van de ware reden niet en is die / welcke Paulus de

de Rechts-gheleerde by-brenght / dat de straffen gestelt werden tot verbeteringe der menschen: want het schijnt dat wel een exempel hau ghestelt werden bupten de persoon des misdadighen / doch in sulck een persoon / die hem raeckt en bestaet / als wy terstondt seggben sullen: maer om dat de verplichtinghe tot straffe ontstaet en spruyt upt de verdienste: Doch die verdienste is persooneel / als de welcke haren voorspronck heeft upt de wille / boven welcke gheen dingh ons meer eygen is / daerom die oock haer selfs meester en machtigh genaemt werdt.

XIII. Noch de deughden, noch de ondeughden der ouderen werden den kinderen toe-ghereeckent, seydt Hieronymus. Doch Augustinus seydt: Godt selfs soude onrechtvaerdigh zijn, indien hy yemandt die onschuldigh is verdoemde. Dion Chrysosthomus in sijn laetste Oratie / als hy gesepdt hadde / dat door de bevestinghe der Athenienseren / gevoeght by de Wetten van Solon, werden verbloeckt en ten bloetb overgegeben de Naekomelinghen; voeght dit daer by van de Wet Godts: Maer dese en straft niet, als gheene Wet, de kinderen en Naekomelinghen der gener die sondighen, maer een yder werdt hem selven een oorsaecke van sijn ongeluck. En daer toe dient het ghemeyn seggben: De straffe volght den persoon. Wy ordineren, seggben de Christelijcke Keyseren: Dat daer de straffe zy, daer oock de schult is. En daer na: Dat de sonden dan blijven by hare begangers en bedrijvers, en dat de vreese sich niet wijder uytstrecke, als daer misdaedt bevonden werdt. Het is recht / seydt Philo, dat die de straffen draghen / die de sonden bedreven hebben; bestraffende de maniere van sommighe volckeren / die de onschuldige kinderen der Tyrannen en Verraders met de doodt straften: (1.) welcke maniere bestraft Dionysius Halicarnassenis, en toont dat de reden die voor-gewendt werdt / onbillick is / om dat men meynt dat sy haren ouderen gelijck souden werden / daer doch suler onseecker is / en dat geen onseeckere vreese moet genoeghsame oorsaecke zijn ter doodt van yemanden. Ick en weete niet wie dat heeft dorven den Christelijcken Keyser Arcadius dese spreucke voorspelden / dat se behoorden den doot straffe van haren Vader om te komen / van welcken men de exempelen van haers Vaders misdaedt te vreesen hadde: En Ammianus vertelt / dat de kinderen doen noch kleyn zijnde / ghedoodt zijn / op dat se niet souden op-wassen naer 't exempel haerder Ouderen. Ook en is de vreese van meer-waerde geen rechtveerdigher oorsaecke / daer upt het Grieksche spreeck-woordt gekomen is:

Epist. 3. de morte Nepotiani Epist. 105.

L. Sancimus C. de pœnis.

Lib. 2. de legibus speciis.

L. quisquis C. ad l. Jul. Majest.

Lib. 28.

Victor de jure bellum. 38.

Die Vader doodt, en spaert de kind'ren, is niet wijs.

Lib. 2. de ira cap. 4.

Maer Seneca seydt in teghendeel: Daer en is geen dingh onrechtvaerdiger, als dat yemandt sal erfghenaem werden van den haet teghen sijn Vader. Pausanias de Grieksche Keyser / en heeft de kinderen van Attagimis, die aenleyder was geweest / dat die van Theben tot de Meden afgevallen waren / gheen leedt ghedaen / seggbende dat sy bupten schuldt waren van de partije die 't met den Meden hielt. Marcus Antonius in den Brief aen

Her. Call.

aen den Raedt: Daerom sult ghy het den Sonen van Avidius Cassius, (dese hadde teghens hem gheconspireert) en sijn Schoon-Soon, en Huysvrouwe vergheven. En wat segghe ick vergheven? Daer sy niet misdaen en hebben. (2.)

[Vermeerderingen. (1.) De selfde Philo in't Boeck van de Godtzuchtighept: Ick en wete niet/ ofter oock eenighe schadelijcker en booser ordinantie kan in-gheboert werden / als dat noch de quade die upt den goeden af-ghekomen zijn / ghestraft werden; noch gheen eere bewesen werde aen den goeden en vromen / die upt quade Ouderen ghesproten zijn: Anders handelt de Wet/ welcke een yder oordeelt upt sijne wercken; ende prijst niemandt om de deughden sijner Bloedtverwanten / oft straffe niet om der selfder ondeughden. Iosephus noemt de contrarie daedt in Alexander der Joden Coningh / een afvorderinghe van straffe die boven de mate van menschen gaet. Ovidius:

Andromacha moest daer onschuldigh zijn ghequelt,
Van Ammon, over 't gheen haers Moeders tonghe melt.

(2.) Siet oock Vulcatius in 't leven van Avidius. Iulianus prijst gelijcke beschevdenheyt van Constantius, en bewijst/ dat dickwils upt quade Ouderen goede Kinderen ghesproten zijn / gelijck de Byen upt de steen-lioven upt-vlieghen / en upt bitter hout Bijghen wassen / en upt Doornen Orangie-appelen. De selfde sept oock ditte: Ghy en hebt oock niet toeghelaten, dat des dooden Soontjen noch seer jonck zijnde, in des Vaders straffe mede soude in-ghewickelt werden; alsoo is uwe manier en wijse van doen, alle-tijdt tot sachtmoedigheyt streckende, een ghetuyghenisse van volmaeckte deught.]

XIV. Godt dreyght wel in de Wet / den Hebreen ghegeven / dat hy de misdaedt der Ouderen aen den Kinderen straffen wil: maer hy heeft het recht van heerschappije en eygendom op het alder-volkomenste/soo over onse goederen / als oock over onse leven / als sijn gabe en geschenck / het welcke hy sonder eenighe oorsaecke / en tot aller tijdt van een yder wech nemen kan/als hy wil: en derhalven/indien hy door ontijdige oft gewelt-
2. Sam. 21. dige doodt wech neemt de Kinderen van Achan, Saul, Ieroboam, Achab,
1. Reg. 14. 2. Reg. 8. 9. 10. soo gebruyckt hy over haer het recht van heerschappy / en niet van straffe / maer door dat selfde werck straft hy de Ouders swaerder. [Dit is 't ghevoelen van Rabbi Simeon Barsema, welcke de alder-waerachtighste is.] Want het zy dat sy noch in't leven zijn/daer op de Goddelijcke Wet meest ghesien heeft/ en daerom streckt de Wet hare dreyghementen verder niet upt als tot het derde en vierde lidt/ [Exempelen heeft men in Zimri en Iehu.] Exod. 25. om dat des Menschen leven soo hooghe komen kan dat hy die sie / soo is het seker en ghewis / dat de Ouders door sulck een schou-spel gestraft werden: want dat valt haer swaerder/ als 't geen
Hom. 29. in 9. Gen. dat sy selfs lijden / ghelijck wel van Chrysolthomus gesept werdt: Daer en is gheen harder straffe/als te sien dat de gene die upt ons geboren zijn/ om

om onsent wille ellendigh zijn: oft indien sy soo langhe niet over-leven/ nochtans met die vreese te sterven / is een harde straffe. De hardigheydt des Volcks, (sept Tertullianus) hadde de Wet-gever tot sulcke remedien bewoghen, op dat sy ten minsten, om hare Naekomelinghen te versorgen, de Wet Godts ghehoorsamen souden. [Alexander sept by Curtius, *lib. 8.* Ghyluyden behoordet niet te weten wat ick van dese besloten hebbe, op dat ghy met meerder droefheydt mocht omkomen.] Doch staet met eenen aen te mercken / dat Godt dese swaerder straffe niet en ghebruyckt/ als tegens grobe misdaden / die eyghentlijck tot sijnder versmadinge en on-eere begaen zijn / als valsche Godtsdiensten / meyneedigheydt / Kerck-roverije. Ende hebben ock de Griecken gheen ander ghevoelen noch meyninghe daer van ghehadt: want de misdaden die sy ghelooft hebben dat ock de Naekomelingen verbonden / welcke sy Age noemen / [Siet Plutarchus in Pericles: en 't geen hier boven in dit Boeck gesept is / cap. 13. §. 1.] zijn al-te-samen van die soorte: van welcke materie Plutarchus welsprekentlijck handelt / in 't Boeck van de late straffe Godts. By Ælianus, *lib. 3. cap. 43.* staet een dusdanigh Delphisch Oracul:

De wraecke Godts vervolght de bron-quel van de sonde,
Men vliedtse niet, alwaer 't geslacht Iupijn bestonde:
Maer op des Meesters kop, en wat van hem af-daelt
De straf rust, en in 't huys d'een plage d'ander haelt.

Want daer werde ghesproken van Kerck-roverije: Het welck ock bevestight de Historie van het goudt van Tholouse by Strabo en Gellius. [Gelijck ock Libanius sept / welcker sommighe hare straffe nu uytghestaen hebben, andere wel noch niet, maer niemandt sal haer van de straffe bevrijden: en niet alleen haer segghe ick, maer oock niet hare Kinderen, en die van de selve sullen gheboren werden. Diergelijcke heeft ock de selfde Libanius, in de Oratie welcke Gothofredus upt-ghegheven heeft.] Van meyneedigheyt hebben wy diergelijcke spreuchen hier voren by ghebracht. Daer-en-boven / al ist dat Godt sulcks gedreyght heeft / soo en ghebruyckt hy nochtans dat recht niet alle tijdt / insonderheyt niet / indien eenige uytstekende deught in den Kinderen blincke / [En een openbare verfoeyinghe van des Vaders misdaet / hoedanighe ghedaen heeft de Keyser Andronicus Palæologus, by Gregoras, *lib. 5. cap. 81.*] als men sien kan / Ezechiel 18. en van Plutarchus met eenighe Exemplen ter gheyder plaetse bewesen werdt. Ende aenghesien in het nieuwe verbondt duydelijcker als eertijdts / verklaert zijn de straffen/ die de godtloose nae dit leven te verwachten hebben/ daerom en is in 't selfde verbondt geen straffe te binden / welche gaet bupten den persoon des sondaers; waer op voornamelijck / al-hoe-wel niet al te klaer / gheljck der Propheten wijse is/ siet de gemelde spreuche van Ezechiel. [Tertullianus de Monogammia: De onrijpe druyve van den Vaderen ghegheten, heeft op-ghehouden der Kinderen

deren tanden stomp te maecken: want een yder sal om sijn sonde sterven.] Maer dese daet Godts en is den Menschen niet geoorloft nae te volgen; het en is oock gheen ghelijcke reden noch ghelegentheyt / want / ghelijck wy nu gheseydt hebben / Godt heeft sonder aensien van schuldt recht en macht over het leven; maer de menschen niet als om sware misdaet / en dat noch die de persoon eyghen is. Daerom oock die selfde Goddelijcke Wet / ghelijckse verbiedt dat de Ouders voor hare Kinderen niet sullen ghestraft werden / alsoo verbiedtse mede dat de Kinderen met de doodt niet sullen ghestraft werden om de misdaedt haerder Ouderen: welcke Wet men leest dat de Godtvruchtighe Coningen oock tegens de Verraders onderhouden hebben / [als Amasia.] en prijsen Josephus en Philo dese Wet seer: en Isocrates een dierghelijcke Wet der Egyptenaren; en Dionysius Halicarnassensis de Romeynsche Wet. [Daer hy aldus seydt: Dat de eyghen wijse en maniere der Romeynen, van alle straffe te bevrijden de Kinderen, welcker Ouderen misdaen hebben. De Wisigotthische wet ordineert het selfde / *lib. 6. tit. 1. cap. 8.*] Het seggen van Plato druckt Callisthenes de Rechts-geleerde / aldus uyt: De misdaet oft straffe des Vaders en kan den Sone geen smette aen-wrijven; voegende voor reden daer by: Want een yder moet na sijn eygen bedrijf sijn lot verwachten, ende en wert niet tot Successeur oft Erfgenaem van eens anders misdaet gestelt. Cicero seyt: Soude oock eenige Burgerschap konnen verdragen soodanigen Wet-ghever, dat de Soon, oft Soons-soon soude verwesen werden, als de Vader, oft Grootvader misdaen hadde? Hier uyt ist getogen / dat het voor ongheoorloft is ghehouden gheweest / nae de Egyptische / Grieckſche / en Romeynsche Wetten / een swangere Vrouwe met de doodt te straffen. [Philo in't boeck van de Heusheyt / prijst die Wet / *L. Imperator Adrianus. D. de statu hominum. L. Pregnans D. de pœnis.*]

Deut 24 16
Joseph. l. 2. Philo de leg. spec. lib. 2. Isocrat. Busiride Diony. lib. 8.
L. crimen D. de pœnis.

XV. Indien dan de menschelijcke Wetten onrechtvaerdig zijn / die de Kinderen dooden om de misdaden der Ouderen / soo is noch onrechtvaerdigher de Wet der Persen en Macedoniers / verdoemende oock de Bloedtverwanten / om dat die ghene / die teghen den Coningh gesondight hadden / met grooter droefheyt sterven souden / als Curtius spreeckt. Welcker Wets wreedtheyt alle Wetten te boven gaet / schrijft Ammianus Marcellinus. [Philo heeft gheseyt / dat der Tyrannen wijse en gebruyck was / met den ghenen / die verwesen waren / noch te doen sterven vijf Huysgesinnen / die haer naest bestonden. Siet Herodianus, *lib. 3.* en het Exempel van die van Milanen / als Galeazius doodt gheslaghen was / by Bezarus, *lib. 14.*]

Dan. 7 22.
Justin. l. 10. Lib. 23.

XVI. Dat staet nochtans waer te nemen / indien de kinderen der Verraders yets hebben / oft verwachten konnen / waer van het eyghen recht niet haer / maer het Volck / oft den Coningh toe-komt / dat sulcks haer kan benomen werden door seecker recht van beheerschinghe / welckers ghebruyck nochtans mede ghedye tot straffe van de ghene / die ghesondight hebben. Daer voor men dan mach houden / dat de naekomelinghen van Antiphanes, als eens Verraders / uyt-gesloten zijn van staet en van eere te bedie-

Vide Concil. Toletanum.

bedienen / soo Plutarchus verhaelt: gheliick tot Romen de Kinderen der verbannene en gheproscribeerde van Sylla. [Dierghelijcke bindt ghy in C. in quibusdam de pœnis.] Soo is in de ghemelde Wet van Arcadius, dat dzaghelijck teghens de Kinderen: Datse tot gheen eerlijcke ampten / tot gheen dienslen toe-ghelaten werden. Doch hoe de dienstbaerheyt en slavernije sonder onrecht op den Kinderen over-gaet / en hoe verre / is van ons op een ander plaetse verhandelt.

XVII. Wat wy ghesepdt hebben van den Kinderen leedt aen te doen om der Ouderen misdaden / dat selfde kan oock ghepassel werden op een Volck / dat recht onderworpen / en tot Onderdaen gemaeckt is: (want die geen Onderdaen is / kan om sijn schuldt / te weten / om sijn sloffighevdt oft versuymenisse ghestraft werden / als wy gesept hebben) indien men onderstaet oft sulck een Volck eenigh leedt mach aenghedaen werden / om de quade septen van haren Coningh / oft Regenten. Wy en vzaghen nu niet dit / by aldien daer toe ghekomen is de bewilligínge en toestemminghe des Volcks selfs / (1.) oft eenigh ander sept dat in sich selven straf-waerdigh is / maer wy handelen van dat Contract / 't welck spzupt uyt de nature van dat lichaem / waer van de Coningh het Hooft is / de reste zijn de Ledematen. Godt heeft wel om de sonde van David het Volck doos de Pest wech gherucht / en dat / soo David het houdt / het onschuldighe Volck / maer die Godt / welcke het alder-volkomenste recht hadde over hare leven. Ondertusschen was dit niet des volcks / maer Davids straffe: want / gheliick een Chzisten Schzijver sepdt: Het is den sondighenden Coninghen de alder-bitterste straffe, welcke den Volcken aenghedaen werde. Want dat is even soo veel / sepdt de selfde Schzijver / als oft een die met de handt ghesondight heeft / op den rugghe ghestagen werde: gheliick Plutarchus in gheliicke materie sept / dat men sulcks niet anders en moet nemen / als oft een Medicijn-meester om de heupe te ghenesen / den duym cauteriseerde. Waerom sulcks den Menschen niet gheoozloft zy / hebben wy nu al te voozen ghesept. *Quæst. ad Orthod. 138.*

[Vermeerderingh. (1.) Philo sepdt van des Egyptischen Coninghs Onderdanen / ten tijde van Abraham: Het gantsche Huysghesin heeft oock met hem de straffe gevoelt, om dat niemandt over het onrechtvaerdigh stuck was ontstelt gheweest, maer datse by-nae alle met prijsen soo veel als selfs dat ghedaen hadden. Iosephus, als hy vertelt de prophetie tegens Ieroboam: Het Volck sal mede aen de straffe deel hebben, want het sal uyt het geluckigh Landt gheraken, en verstroyt zijnde door de Landen over den Euphrates, sal ballinghs-landts swerven, om dat het den Coningh in sijn godtloosheydt vergheselschapt heeft.]

XVIII. Het selfde moet men oock seggben van den particulieren die geen consent ghedzaghen hebben / eenigh leedt aen te doen in die dingen / die haer eyghen zijn / om de misdaet van het ghemeyn.

XIX. Doch waerom dat een Erfgenaem aen andere schulden gehouden is / maer aen de straffe niet / gheliick van Paulus de Rechts-gheleerde ghe- *L. si pœna D. de pœnis.* schzeven is: Indien pemandt straffe werdt op-ghelepdt / is naer ver-

dichte recht aenghenomen/ dat de straffe tot den Erfghenaem niet overgaet; de ware oorsake is dese/ dat de Erfghenaem representeert de persoon des Overledenen niet in verdiensten/ die bloot en louter personeel zijn/ maer in de goederen/ (1.) waer van te gelijck met den eyghendom ingevoert is/ dat daer aen bleven souden die dingen/welcke men yemant schuldigh is upt de eyghen ongheluckheyt der dinghen. Dion Prusæensis Rhodiaca: Het gheen de Ouders schuldigh gheweest zijn, dat zijn de Nakomelinghen niet min schuldigh. Want ghy en kondt niet segghen, dat ghy de erfenisse verworpen, en met den voet ghestooten hebt. [Siet het 8 Concilie van Toledo, in de saecke van Recreswinth. Siet hier voorzen in dit Boeck/ cap. 14. §. 10. Daer en is gheen persoon welcke tot de beurte en plaetse van die upt het leven gheschepden is/ nader komt als de Erfgenaem/ sept Cicero, *lib. 2. de legibus.*]

XX. Ende hier upt soo volght/ dat by aldien boven de verdienste noch eenighe nieuwe oorsaecke van verbintenisse ware ontstaen/ dat men als dan ooch kan schuldigh werden 't gheen tot straffe was verordineert/ al-hoewel niet eyghentlijck als straffe. Alsoo in sommighe plaetsen nae de sententie/ in andere nae *litis contestatie*, in welcke saecken kracht van contract vergunt en toe-gelaten werdt/ sal de Erfghenaem de geldt-straffe schuldigh zijn/ als mede 't gheen in de conventie aenghegheven was/ want daer is nu by ghekomen een nieuwe oorsake van schuldigh te zijn.

Het twee-en-twintighste Capittel.

Van de onrechtvaerdighe Oorsaecken.

I. Het onderscheydt tusschen de rechtvaerdigende, en de aenradende oorsaecken werdt verklaert.
II. Dat de oorloghen, welcke geen van beyde soorten der oorloges oorsaken hebben, der wilde beesten werck zijn.
III. Dat de Oorloghen, welcke aenradende, maer gheen rechtvaerdighende oorsaken hebben, maer struyck-roovery en zijn.
IV. Datter sommighe oorsaken zijn, welcke een valsche schijn van rechtvaerdigheyt hebben.
V. Als onrechtvaerdighe vreese.
VI. Nuttigheyt en voordeel sonder noodtsakelijckheydt.
VII. Weygheringe van houwelijck in groote overvloedigheyt van Vrouwen.
VIII. Begeerte van een beter Landt.
IX. Vindinghe der dinghen, die van anderen inghenomen en aenvaert zijn.
X. Wat men segghen sal, indien de eerste aenvaerders onsinnigh zijn?
XI. Dat het oock een onrechtvaerdighe oorsake is, de begheerte van vryheydt van een Volck dat dienstbaer en onderdaen is.
XII. En de wille van andere teghens haer danck te regeeren tot haren besten.
XIII. Oock de titul van een alghemeyn gebiedt, welcke sommighe den Keyser toeschrijven; welcke wederleydt werdt.
XIV. Andere der Kercke toe-schrijven, dat mede weder-leydt werdt.
XV. Item, de wille om de prophetien te vervullen, sonder Godts bevel.
XVI. Als mede van 't gheen men yemandt schuldigh is, niet nae het enghe genaemde recht, maer uyt andere oorsaken.
XVII. Onderscheydt tusschen den Oorlogh, wiens oorsake onrechtvaerdigh is, en dien Oorlogh, welcke van elders eenigh gebreck toe-komt, en verscheyden werckingen van beyden.

Hier

HIer voorzen als wy aenvinghen van de oorsaecken te handelen/ hebben wy ghesepdt / dat sommige oorsaecken zijn rechtveerdighende / sommighe aenradende. Polybius, die dat onderscheydt alder-eerst heeft aenghewesen / noemt de eerste voorwendinghen, oft uytghevinghen, (1.) om datse openlijck pleghen uytgheghéven en voorghewendt te werden (Livius heeftse etteliicke reysen den Titul ghenoemt) de andere noemt hy met de ghemeyne naem van de gantsche soorte oorsaken. Soo is in de Oorloge van Alexander teghens Darius het uyt-gheven en voorwendinge geweest / wrake van den overlast den Griecken van den Persen aenghedaen; de oorsaecke is geweest: Begeerte van eere en glorie/van heerschappije en rijckdommen/ daer by quam een groote hope van licht daer toe te komen/ geschept uyt de tochten van Xenophon en Agesilaus. Soo is het uytgeven en voorwendinghe van de tweede Punische Oorloghe gheweest / het verschil en questie om Sagunten; de oorsaecke / de ontstelteniſſe en verbolghenthepdt der Carthaginienseren om der Verdraghen en Verbonden / welcke haer de Romeynen op ongheleghen tijden hadden af-ghedronghen / en den moedt die haer door den gheluckighen voorspoet in Hispanien ghewassen was/ welcke dinghen van Polybius werden aenghewesen. Van gheliicken Lib. 1. oordeelt Thucydides, dat de ware oorsake van de Peloponnesische Oorloghe zy gheweest / de aengroeyende en toe-nemende macht der Athenienseren / welcke den Lacedemoniers verdachtigh was: maer het voorwenden was / het verschil der Corcyrenseren, Polidæenseren, en andere meer: al-hoe-wel hy daer nochtans de woorden van oorsaecken / en voorghevinghen onder den anderen sonder onderscheydt ghebruyckt. (2.) Het selfde onderscheydt staet mede in de Oratie van die van Capua tot den Romeynen / als sy seggben / datse / soo veel de voor- Livius lib. 7. den belanght / teghen de Samniters ghevochten hebben voor de Sidicinen, maer in der daedt voor haer selven: om dat sy saghen / als de Sidicinen verbrandt waren / dat de brandt tot haer over-slaen soude. Livius seydt mede / dat Antiochus teghens de Romeynen Oorloghe aenghenomen heeft / in schijn tot oorsaecken hebbende de moort van Barcilla, en eenighe andere dinghen / maer in der waerheydt / om dat hy uyt het verballen van der Romeynen tucht en discipline groote hope gheschept hadde. Soo teycken Plutarchus aen / dat van Cicero niet met waerheydt Antonius verweten is / dat hy oorsaecke was der Burgherlijcke Oorloghe / dewijl Cæsar ontsloten ende ghereselveert zijnde te oorloghen / alleen een deckſel ende pretext van Anthonius ghenomen hadde. (3.)

[Vermeerderinghen. (1.) Soo onderscheydt oock Plutarchus dese oorsaecken in 't leven van Galba en Dion, in de saecken van Cæsar en Pompejus. En Polybius, als hy van der Romeynen Oorloghe teghens de Illyriers handelt / in 't 126 Extract der Ghesantschappen. Met Suetonius sal men de eerste te recht pretexten en voor ghevinghen / de andere oorsaecken noemen: Want soo seydt hy van Julius Cæsar; Ende

dit is sijn deckmantel (*pretext*) der Burgherlijcke Oorloghen gheweest, doch meynt men dat hy al andere oorsaecken ghehadt heeft. Thucydides maeckt elders onderscheydt tusschen de voorgevingen, en de waerheydt, ghelijck in de beroerte der Athenienseren teghens Sicilien / het voorgeven was / die van Egesta te helpen / de saecke selfs was / begeerte om Sicilien voor haer selven te veroveren. Harmocrates in sijn Oratie / spreeckende van de Athenienssers / noemt het eerste *pretext* en voorwenden / het andere / de rechte sin en 't voornemen. Beydes werdt gevonden in 't 6 Boeck van Thucydides. Appianus gebruyckt oock het woordt *prophasis*, voorgeven, in de Oorloghe teghen Mithridates: En in 't 5 Boeck der Burgherlijcke Oorlogen / daer hy handelt van 't verbreecken van den Vrede tusschen Octavius en Sextus Pompejus, seydt hy / datter andere oorsaecken waren van binnen / andere die voorgewendet wierden. Agathias, *Lib. 5.* 't geen andere voorwenden en uyt-gheven noemen / noemt hy verdichtsel, en deckmantel, daer teghens hy stelt *aitia*, oorsake, in de Historie van Hunnus Zamirganis. Doet hier by het geen wy hier voorsen gheseydt hebben / in 't 1 Cap. §. 1. van dit 2 Boeck. *Procopius Persicor. 2.* seydt: Dat het dwaesheydt is, niet vry uyt te spreken, daer de rechtvaerdigheydt Leydtsman en voorganger is, en de Lieutenant profijt en voordeel.

(2.) De Schrijvers van 't Constantinopolitaensche Rijck / noemen dickwil *patroklon*, het geen de andere *prophasin* noemen / namelijck / uyt de Historie van Achilles, die oorsaeck genomen heeft van Patroclus, om de Wapenen wederom aen te nemen.

(3.) Plutarchus van dese Historie / spreeckt aldus: Dese dingen hebben hem, die langhe een deckmantel noodigh hadde gehadt, eenigen schijn, en eerlijcken titul gegheven om te oorloghen. Lucanus seydt:

Het noodlot breeckt den bant van schaemt, 't geluck maeckt recht
Des Vorsten vrees, en vindt goede oorsaeck tot 't ghevecht.]

II. Men vindter die voor gheen van beyde soorten van oorsaecken tot den Oorlogh ghedreven werden / graegh zijnde en begeerigh nae gevaerlijckheden / om der ghevaerlijckheden selfs / soo Tacitus spreeckt. [Ammianus, *lib. 31.* seyt van de Alanen: Ghelijck als den stillen en sachtsinnighen Menschen de stilte en ruste aenghenaem is, alsoo vermaken hen-luyden de periculen en Oorloghen.] Welcker luyden ghedreck de menschelijcke macht te tuyten gaet: Aristoteles noemt het wilde beestelijckheydt. Van de soodanighe seydt Seneca: Ick mach segghen, dat dit gheen wreedtheydt is, maer wilde beestigheyt, en verwoedtheydt, die lust schept, en gheneughte raept in wreedtheydt: wy moghen 't uytsinnigheyt noemen, want die heeft verscheyden soorten, doch gheen seeckerder, als welcke tot doodt-slaen en verscheuren van Menschen komt. De selfde in 't 2 boeck van Toorn / cap. 5. hebbende gesproken van Apollodorus en Phalaris, sept: Dit's geen toorn, maer beestelijcke verwoetheyt.] Met welcke meyninge seer wel over-een-komt 't geen Aristoteles in 't laetste Boeck aen Nicomachus schrijft: Want hy

Lib. 2. de Clement. c. 7.

hy ſoude gantſchelijck voor wreedt te houden zijn, die van ſijn vrienden vyanden ſoude maken uyt luſt en begheerte van te vechten, en bloedt te vergieten. Dion Pruſæenſis: Want ſonder oorſaecke tot Oorloghe en vechten ghedreven te werden, is loutere uytſinnigheyt, die haer ſelven quaedt en ongheluck berockent. *Orat. 37.*

III. **Maer den meeſten hoop der ghener die Oorloghe voeren / hebben alleen aenradende oorſaken / 't zy ſonder rechtvaerdigende / oft met rechtvaerdigende. Daer zijnder die na de rechtvaerdigende oorſaken gantſch niet en vraghen / noch eenigh werck daer van maken / van welcken han gheſeyt werden 't gheen van den Romeynſchen Rechts-geleerden is geleert / dat het een Struyck-roover is / die ghevraeght zijnde nae de oorſake van ſijn beſit / hoe hy aen 't gheen komt dat hy houdt / gheen andere by brenght / als dat hy 't heeft en beſit.** [*L. pro herede §. ultimo & ſequentibus legibus D. de hæreditatis petitione.*] **Soodanigh was de Oorloge der** Herulen **tegens** *1. Rhetor. 3.* **de** Longobarden, **Oorloghe ſonder ſchijn oft dexkmantel. De** Galli **ſeghen by** Livius, *lib. 5.* **dat ſy het recht in hare Wapenen voeren / dat alles den ſterchen Helden toe-komt.**] Ariſtoteles **ſeydt van de aenraders tot Oorloghe:** Sy vragen daer menighmael niet nae, hoe dat het rechtvaerdigh zy, de nae-gheburen in ſlavernye te brenghen. **Soodanigh een was** Brennus, **die ſeyde / dat alle dingen den ſterckſten toe-behoorden. Soodanigh is** Annibal **by** Silius:

Mijn Swaert moet my nu zijn voor Recht en voor Verbont.

Soodanigh was Attila, **en alle die in den mondt hebben / deſe ſpreucken:** Men vraeght nae de uytkomſte van den Oorlogh, niet nae de oorſake: **En** / deſe Veldtſlagh ſal den genen die overwonnen werdt, ſchuldigh maken. **Item:** In den hooghſten ſtaet is dat het billickſte en rechtvaerdighſte, dat het ſterckſte is. **Op welcken men niet qualijck ſoude paſſen dit ſeggben van** Auguſtinus: Den Naeburen Oorloghe aen-doen, en van daer tot de reſte voort-gaen, en de Volcken die hem niet laſtigh zijn alleen door begeerte van te regeeren, te vertreden, hoe ſal men dat anders noemen, als een groote ſtruyck-rooverye? **Van ſoodanighe Oorloghen ſeydt** Vellejus, *Lib. 2.* **dat het zijn** / Oorloghen niet om oorſaken aenghevanghen, maer nae dat de beloonnghe der ſelfder was. **Wy leſen by** Cicero, **in 't 1 Boeck van de Plichten:** Die hooghmoedigheyt, welcke in periculen, arbeydt, en moeyten ghefpeurt werdt, indien ſy van rechtvaerdigheyt ontbloot is, en behoort niet alleen niet tot de deught, maer veel eer tot wreedtheyt, welcke alle menſchelijcke beſcheydenheydt verdrijft. (1.) Andronicus Rhodius: Die om eenigh groot voordeels wille nemen daer het niet en behoort, de ſulcke werden booſe, godtlooſe, en onrechtvaerdighe ghenaemt, hoedanige de Tyrannen, en Verwoeſters der Steden zijn. (2.)

[Vermeerderinghen. (1.) Agathias, *lib. 2.* Maer die om ghewins wille, oft uyt blinden haet, gheen rechtvaerdighe klachte hebbende, in andere luyden Landen in-vallen, en de ghene die niemandt ſchadelijck zijn, beſchadighen, dat zijn hoovaerdighe en onvrome Menſchen. Menander Protector

gheeft

gheeft ons een treffelijck Exempel: Bajanus Chagan van Avaren, sonder eenighe occasie oft deckmantel, selfs niet eens pogende eenige, selfs valsche oorsaecke te verdichten teghens de Romeynen, heeft de verbonden sonder schaemte, en gantsch op Barbarische wijse te niet gedaen, en vertreden.

(2.) Philo seydt recht over de thien Gheboden: Maer die de macht der Dieven bekomen hebben, die rooven gantsche Steden, voor gheen straffen vreesende, om dat sy schijnen de Wetten over 't hooft gewassen te zijn. Sulcke zijn menschen van gheen Burgherlijck ghemoedt noch inborst, grage naer heerschappye en overighe macht, groote dieveryen begaende, die sy door de schoone namen van Magistraten, en heerschappyen bedecken, 't gheen met meerder waerheyt struyck-rooverije mocht genaemt werden. Dese dingen accorderen seer wel met het ghene upt Curtius, Justinus, Seneca, en Augustinus, is by ghebracht in het 1 cap. §. 1. van dit 2 Boeck / hier voozen ghemeldt.]

IV. Andere brenghen in schijn rechtvaerdigende oorsaken by / welcke aen de ghesonde reden ghetoetset zijnde / valsch bevonden werden: en blijckt / soo Livius spreeckt / dat men geen strijdt van recht / maer gheweldt soeckt. *Pyrrho.* Plutarchus segt / dat de meeste Coninghen die beyde woorden van Vrede en Oorloghe ghebruycken / gheljck als men het geldt ghebruyckt / niet tot het gene dat recht is / maer tot het geen dat profijtelijck en dienstigh is. Doch welcke onrechtvaerdighe oorsaecken zijn / kan eenighsins afghenomen en verstaen werden upt de rechtvaerdige oorsaken / van welcke wy tot noch toe verhlaert en verhandelt hebben; want 't gheen recht is / wijst oock aen wat krom zy. Maer om meerder klaerheydts wille sullen wy de voornaemste hooft-soorten aenwijsen.

V. Dat dan de vreese voor de naeburighe macht gheen genoeghsame oorsake zy / hebben wy te voren ghesegt. Want op dat de beschermingh rechtvaerdigh zy / soo moetse noodtsakelijck zijn / hoedanigh sy niet en is / ten zy dat blijcke / niet alleen van de macht / maer oock van den wille en opset; en dan noch alsoo blijcke / dat sulcks seker zy in sulcken wijse van seeckerheydt / als in morale dinghen ghenoeghsaem is / en plaetse heeft. Derhalven men gheensins mach goet kennen de meyninghe van sulcke / welcke stellen tot een rechtvaerdighe oorsake om te oorlogen / indien de naburr door gheen verdragh verhindert noch belet zijnde / op sijn grondt een Fort oft Sterckte bouwet / daer upt hy t'eenigher tijdt soude konnen schade doen: want teghens soodanighen vreese kan men ter ander zijde mede op sijn eyghen grondt contrarie vestingen bouwen / en soo daer eenighe andere middelen zijn / die ghebruycken / en geen Oorloghs gheweldt. Soo zijn dan onrechtvaerdigh geweest de Oorlogen der Romeynen teghens Philippus, Coningh van Macedonien / van Lysimachus *Zonaras.* *Pausan. l. 1.* tegens Demetrius, ten zy dat daer eenige andere oorsake zy by gheweest. My behalt sonderlinghe wel 't gheen Tacitus segt van den Cauchen: Een Volck onder de Hooghduytschen het edelste, 't welck sijne Hoogheyt liever wil met rechtvaerdigheyt beschermen, sonder begheerlijckheyt, sonder onbesuystheyt, gerust, af-ghescheyden op haer selven; sy en verwecken, noch halen

halen op haren hals gheen Oorloge, sy en stroopen niet door plunderingen oft struyck-rooverijen, en moorderijen; en dat is het voornaemste bewijs van hare deught en macht, dat sy om boven te steken, en uyt te munten, sulcks verkrijghen niet door overlast en veronghelijckingen. Nochtans hebben sy alle haer gheweer en wapenen vaerdigh, en oock, soo 't de ghelegentheydt vereyscht, hare heyrkracht, menighte van Mannen en Soldaten, en als sy haer stille houden, blijft haren roem evenwel.

VI. Oock en gheeft het voordeel en profijt gheen eben soo goet recht als de noodtwendighheydt.

VII. Alsoo mede daer overvloedighe stoffe en ghelegenthepdt is om te houwelijcken / en kan het af-slaen en verweygeren van een houwelijck geen oorsake gheven tot Oorloghe: Hoedanighe eertijdts Hercules heeft opgheraept teghens Eurylus, Darius teghens de Scythen. [Antoninus Caracalla teghens Artabanus, der Parthen Coningh / Xiphilinus.]

VIII. Niet meerder oock de liefde en treck om van woonplaetse te veranderen / op dat men de Woestijnen en Wildernissen verlatende / een vruchtbaerder Landt moge besitten: welcke Tacitus seyt / dat den ouden Duytschen oorsake gheweest sy om te oorloghen. *Histor. 4.*

IX. Eben soo onbehoorlijck ist / onder den titul van vindinge / sich selven aen te matighen en eyghenen 't gheen van een ander beseten is / al ist dat de ghene / die 't besit / onwoordigh sy / qualijck ghevoelende van Godt / oft grof en plomp van verstandt. Want vindinge gelt in die dingen / welcke niemant toe-behoorden. *Victor. de Ind. rel. 1. n. 31.*

X. Oock en werdt tot beheerschinghe niet vereyscht oft morale deught / oft Godtsdienstighe / oft volmaecktheyt des verstandts: uytghenomen dat dit schijnt te konnen verantwoordt / en staende ghehouden te konnen worden / soo daer eenighe Volcken zijn gantsch sonder ghebruyck van reden / dat die gheen beheerschinghe noch eyghendom hebben / maer dat men uyt liefde haer alleen schuldigh is / 't gheen tot onderhoudinge des levens noodigh is: want het gheen wy elders gesept hebben / van de onderhoudinghe der beheerschinghe / welcke het recht der Volckeren doet voor den jonghen onmondighen Kinderen / en Kranckzinnigen / betreft die Volcken / met welcke men heeft ghemeynschap van verdraghen en onderhandelinghen: maer sulcks en zijn niet die Volcken / indien daer eenighe ghevonden werden / die gantsch uytsinnigh zijn / waer aen ick met recht twijffele. Hebben derhalven de Griecken onrecht gehadt / dat sy de Barbarische volcken / om verscheydenheydt van manieren / en dat sy schenen so kloeck en verstandigh niet te zijn / hielden als voor haer natuurlijcke vyanden. Doch hoe verre om swaere sonden / en die de natuure / oft menschelijcke ghesellighept bestrijden / de beheerschinghe en eyghendom kan wech ghenomen werden / dat is een andere vraghe / en is recht voor heuen verhandelt / als wy van 't recht der straffe spraken / *lib. 2. cap. 20. §. 40.* *Vitt. de bello n. 5. 6. 7. 8. Id. l. 2. n. 18.* *Plato de rep. lib. 2. cap. 2. Eurip. Hecuba. Liv. lib. 31. Iscr. Panat.*

Jae oock niet de vryheydt / 't zy van particuliere / oft van Steden en Burgherschappen / als oft die natuurlijck ware / en alle-tijdt een yder XI.

toe-quame/ om nae sijn eyghen Wetten te moghen leven / van recht ghe-
ven tot Oorloghe. [Siet het 4 Concilie van Toledo / en 't gheen wy in
dit 2 Boeck cap. 4. §. 14. ghesepdt hebben.] Want als men sepdt / dat de
wyshepdt natuurlijck den Menschen / oft Volckeren toe-komt / soo moet
sulcks verstaen werden van 't recht der nature / 't welck gaet voor alle
menschelijcke daet / en van soodanighe wyshepdt / dat pemandt van na-
turen gheen Slave en sy / maer niet dat hy 't recht hebbe van nopt Sla-
ve te werden: want in dien sin en is niemandt vry: daer toe dient dit
Senec. 3. contr. 21. segghen van Albutius: Dat niemandt vry, oock niemandt slave geboren is;
1. Politic. dat het gheluck en Fortuyne dese namen een yder ghegheven heeft: En dit
segghen van Aristoteles: Dat het uyt de Wet voort-ghekomen is, dat d'een
soude vry, d'ander slave zijn. Daerom dan/ die om wettelijcke oorsaecke
gheraeckt zijn / 't sy in personele / oft burgerlijcke dienstbaerheyt / moe-
ten met haren staet en conditie te vreden zijn / ghelijck oock d'Apostel
1. Cor. 7. 21. Paulus leert: Zijt ghy tot dienstbaerheyde gheroepen, quelt u daer in niet.

XII. Niet min onrechtvaerdigh ist mede / dat men eenighe voor de Wape-
nen wil t'onder-vrenghen / als die 't waerdigh zijn / dat se dienen sullen/
Vitt. de Ind. welcke oock de Philosophen somwijlen noemen uyt der naturen slaven.
n. 24. Want niet alles wat voor pemandt nut oft dienstigh is / mach ick hem
Ayala de jure belli lib. 1. terstondt als geoorloft berghen en op-legghen met gheweldt: want den
cap. 2. n. 29. ghenen die reden en verstandt ghebruycken / behoort de keure en verkie-
Cova. C. peccatum p. 2. singhe van 't gheen dienstelijck / oft ondienstelijck is / vry gelaten te wer-
§. 9. n. 5. & seq. Ad l. den / ten sy dat een ander eenigh recht ober haer verkregen heeft. Met
hostes D. de de jonghe onmondighe Kinderen ist gheheel een andere ghelegenthepdt/
captivis. L. welcker bestieringhe / dewijl sy het recht van hare selfs meesterschap en
axiopsis ad l. belepdinghe van hare handelinghe selfs niet machtigh en zijn / de nature
Rhod. toe-laet den ghenen die 't aen-neemt / en bequaem daer toe is.

XIII. Ick soude nauwelijcks hier by voegen / dat het sotternije is / dat sam-
mighe den Roomschen Keyser den titul gheven / als oft hy oock ober de
alder-verste gheleghen / en tot noch toe onbekende Volcken recht hadde
om te regeeren / ten ware Bartolus, die langhe voor Prince der Rechts-
gheleerde ghehouden is ghebweest / hadde derven voor Ketter verklaren/
den ghenen die dat ontkent / namelijck / om dat de Keyser wordt som-
wijlen een Heere der Werelt genoemt [Als in't Concilie van Chalcedon,
Actione 11. en 12.] en in de H. Schrift dat Rijck/ 't welck der jonger Schry-
benten Romanen noemen [Oock Athanasius, aen de Eensame. Dat was
naulijcks het seste deel van de Werelt / die doen bekent was.] met den
naem van de bewoonde werelt / oft aerde beteyckent: [Philo in sijn Ge-
Luc. 2. 1. santschap: Ick spreke van de meeste en profijtelijckste deelen der We-
relt/ welcke oock pemandt by uytnementhepdt de Werelt mocht noemen/
bepaelt door twee Rivieren de Euphrates en den Rhijn.] sulcks is mede
ditte: De Romeyn als overwinner, hadde nu de gantsche macht onder hem.
En veele andere dierghelijcke spreucken by te samen begrijpinghe / oft
hooghe verheffen / oft uytnementhepdt ghesproken: aenghesien oock in
de selfde Heylighe Schrift alleen het Jodische landt met de naem van de
bewoon-

bewoonde aerde Oik ou menee beteken̄t werdt ; in welcken sin moet ghenomen werden het oude spreeck-woort der Joden / dat Ierusalem in't midden der aerden gheleghen is / dat is in't midden van het Jodische landt / gheliick als Delphi in 't midden van Grieken-landt ghelegen / de nabel van de Werelt genaemt werde. Sulcks van Ierusalem kan men verstaen uyt Josephus, in 't 3 Boeck van de Jodische Oorlogen. Hieronymus seydt : Het woordt, *aerde*, oock alsser het woordt *alle* by ghevoeght werdt, moet in-ghetoghen werden tot dat Landtschap, daer van dat gesproken werdt. Oock en moeten niemandt bewegen de bewijs-redenen van Dantes, daer mede hy pooght te beweeren / dat den Keyser soodanighen recht toe-komt / om dat sulcks dienstelijck is voor het menschelijck ghesiachte. Want de voordeelen die hy aenwijst / werden door hare ongerijven en onghelegentheden wederom betaelt. Want gheliick een Schip wel kan soo groot ghemaeckt werden / dat het niet soude konnen ghereegeert werden / soo kan wel het ghetal der Menschen / en de wijdt-ghelegene verre-streckinghe der Landen soo groot zijn / datse onder een Regiment niet en kan begrepen werden. Daer nae oock schoon toe-gestaen zijnde / dat sulcks dienstelijck ware / soo volght daer uyt niet het recht van ghebiedt en regeeringhe / als het welcke niet als uyt bewilligínghe / oft straffe ontstaen kan. Selfs heeft de Roomsche Keyser nu ghen recht over alles / wat wel eer het Roomsche volck toe-behoort heeft / want veele Landen en Rijcken gheliickse door Oorloge verkregen waren / soo zijnse wederom door Oorloghe verlozen / eenighe zijn door Verdragen en Accoorden / andere door verlatinghe ghekomen onder het recht van andere Volcken oft Coninghen. (1.) Oock sommighe Steden en Burgerschappen die te voren gantsch en geheel daer onder stonden / hebben daer nae begonnen maer ten deele daer onder te staen / oft met ongelijcke verbondt daer aen verplicht te zijn. Want alle dese wijsen en manieren van sijn recht te verliesen / oft te veranderen / gelden so wel tegens den Roomschen Keyser / als teghens anderen.

Aristot. 8. Polit. 4. Sylv. verbo bellum p. 1. n. 21. Covarru. loco citato n. 9.

[Vermeerderingh. (1.) Neemt Exempel aen Hispanien / waer van men sien mach / *Gomez in §. fuerat. n. 5. de actionibus.* Panormitanus, *in C. venerabilem. Col. 9. de electione.* Jason, *in l. cunctos populos Vol. 2. C. de summa trinitate.* Menoch. *Cons. 2. n. 102.* Cardinal Tuschus, *practicarum conclusionum 345. §. Rex Hispaniæ.* Molinæus, *in Cons. Paris. in pr. n. 20.* Cassonæus, *de gloria mundi parte 5. cons. 28.* Azorius, *Institutionum moralium lib. 2. cap. 5. p. 2.*]

XIV. Waer daer zijnder oock gheweest / die selfs der Kercke het recht oordeeghen oock over die Volcken in de tot noch toe onbekende deelen der werelt / daer doch selfs de Apostel Paulus duydelijck gheseydt heeft / dat hy gheen recht heeft te oordeelen de ghene die buyten het Christendom zijn. Wat hebbe ick te oordeelen de ghene die buyten zijn ? 1. Corinth. 5. 12. Ende het recht van oordeelen / het welck selfs den Apostelen toe quam / al-hoe-wel het eenigher wijse tot wereltsche saecken ghehoorde / soo was het doch / om soo te spreken / van Hemelscher / en niet Wereltsche aert en nature te weten / 't welck mocht uyt-ghevoert / en in 't werck ghestelt wer-

Vitt. de Ind. rel. 2. & seq. Ayala l. 1. n. 29.

werden / niet doo2 Wapenen en Sweepen / maer doo2 het woo2t Godts in 't gheneen boo2-geſtelt / en nae omſtandigheden particulierlijck toeghepaſt / doo2 mede-deplinghe oft verweygheringhe der zegelen van de Goddelijcke ghenade / nae dat een yder dienſtigh was: eyndelijck mede doo2 ſtraffe en wzake / niet natuurlijcke / maer gaende ſelfs boven de nature / en derhalven van God komende; hoedanigh aen Anania, Elymas, Hymenæus, en andere gebleken is. Chriſtus ſelve / van welcken alle Kerckelijcke macht gekomen is / en wiens leven der Kercke / doo2 ſoo veel ſy ſulcks is / tot een Exempel voo2-geſtelt is / heeft ontkent / dat ſijn Rijck van deſer werelt was / dat is / van ſoodaniger aert en nature / als andere
Ioh. 18. 16. Rijcken zijn: daer by voeghende / dat hy anders nae de wijſe van andere Coningen de hulpe van Krijghs-knechten ſoude gebzupcken. Maer nu / indien hy Legioenen hadde willen eyſchen en begeeren / ſoude hy geen die upt Menſchen / maer upt Engelen beſtonden / ghe-eyſcht en begeert hebben / Matt. 26. 53. En al wat hy gedaen heeft boo2 het recht ſijnder macht / heeft hy niet doo2 menſchelijcke / maer doo2 Goddelijcke kracht gedaen /
Vide Petr. Dam. l. 2. Epiſt. 9. & Bern. Epiſt. 221. oock doen / als hy de verkoopers upt den Tempel dzeef. Want de geeſſel was doen oock een teycken van Godes toozn / en gheen Inſtrument oft werck-tuygh / gheliick tot anderen tijden het ſpeeckſel / en olye teyckenen waren van geneſinghe / en geen remedien. [Abulenſis verklaert dit recht op Matth. 9.] Auguſtinus ſeydt over de aenghetogen plaetſe van Iohannes:
„ Hoozt dan ghy Joden en Heydenen; hoozt ghy Beſuijdinge / hoozt ghy
„ Voozhupt; hoozt alle ghy Rijcken der aerden: Ick en verhinder uwe
„ heerſchinge hier op deſe werelt niet / (1.) mijn rijck en is van deſer werelt
„ niet; en wilt niet bzeeſen met een ſeer ydele bzeeſe / als de groote Herodes,
„ doen hem gebootſchapt werde dat Chriſtus gebozen was / verſchzichte /
„ en ſoo veel jonghe Kinderkens / op dat hy oock mocht omkomen / doode /
„ wzeeder zijnde meer doo2 't bzeeſen / als doo2 't toozнen. Mijn Rijck / ſeyt
„ hy / en is van deſer Werelt niet / wat wilt ghy meer? komt tot het Rijck
„ dat van deſer Werelt niet en is. Komt geloovende / ende wilt geen wzeet-
„ heyt gebzupcken bzeeſende. Paul. verbiet onder anderen een Biſſchop / dat hy niet ſal genegen zijn tot ſlaen / 1. Tim. 3. 2. Gebieden met opleggen van moeten en noodtwendighepdt / te weten / ſodanige / welcke upt menſchelijck gewelt voo2t-komen / ſtaet den Coninge / maer niet den Biſſchoppen toe /
Actor. Apoſtol. hom 3. ad tit hom 1. Epiſt. 1. Theſſ. hom 4. de Sacer. lib. heeft Chryſoſthomus geſeyt. (2.) En op een ander plaetſe: Ons en is geen macht gegeven, om door authoriteyt van ſententie, (ſulcke / namelijck / die't recht van te executeren doo2 Coninglijcke handt / oft Krijghs macht / oft beneminghe van eenigerhande menſchelijcke recht (3.) in ſich begrijpt) de Menſchen van miſdaden te bedwingen. En ſeyt hy: Dat een Biſſchop ſijn ampt bedient, niet met dwingen, maer met aenraden. Wt allen deſen blijckt ghenoegh / dat de Biſſchoppen / voo2 ſoo veel als ſy ſulcks zijn / gantſch geen recht hebben om over de menſchen op menſchelijcker wijſe te regeeren. Hieron. een Coning en Biſſchop tegens den anderen vergelijckende / ſeyt: (4.) Die regeert over onwillige, deſe over willighe. Maer of de Coningen ſelfs den genen / die de Chriſtelijcke Religie verwerpen / den Goo2-

logh

logh als in plaetse van straffe moghen aen-doen / is hier boven in het cap. van de straffe van ons ondersocht / voor soo veel als tot dit onse voornemen ghenoegh is.

[Vermeerderinghen. (1.) Hilarius Arelatensis: Want Christus was tot dien eynde niet ghekomen, dat hy eens anders heerlijckheydt hen ontnemen, maer dat hy de sijne schencken soude: niet om een aertsch Rijck te benemen, maer om een Hemelsch mede te deelen.

(2.) Sijne woorden zijn dese in 't 2 Boeck van 't Priesterdom: Voor alle dinghen is het den Christenen niet geoorloft, met ghewelt te straffen de misdaden der schuldighen. De wereltsche Rechters, als sy de Misdadige onder de macht der Wetten ghekreghen hebben, ghebruycken wel groot recht van hare macht, en verbieden haer selfs teghens wille en danck, datse niet moghen nae haren sin te werck gaen. Maer by ons en mach men sulcks niet met dwinghen, maer met aenraden doen, dat de gene die soodanigh is, moge beter werden. Want ons en is van de Wetten geen recht van macht gegeven om de Sondaers te bedwingen, ende indien 't schoon gegeven ware, soo en souder geen plaetse zijn om 't selfdige recht in 't werck te stellen, aengesien Godt kroont niet de gene die door noodt-dwangh, maer door vrye wille van het quade sich onthouden. Daerom veel arbeyts daer toe vereyscht wert, om de krancke te overreden, dat sy van selfs haer aenbieden tot de Priesterlicke genesinge. En terstont daer na: Want die van het geloove af-dwaelt, en kan niet met gewelt getogen, jae oock niet door vreese bedwongen werden. De selfde ober Ephes. 4. Wy zijn gestelt om door het woort de menschen te leeren, niet om te heerschen, niet om macht te oeffenen. Wy betreden de plaetse van aenradende raets-luyden. Die raet geeft, seyt het sijne daer toe, hy en dwinght den toehoorder niet, maer hy laet hem sijne vrye keure over het gene, datter gheseyt wert. Ambrosius in 't 2 boeck van Cain en Abel, cap. 4. De Priester bedient wel sijn ampt, maer en ghebruyckt gheen recht van eenighe overighe macht, *Citatur C. verbum de panitentia distinct. 1.*

(3.) Want het komt den Koninghen toe / en niet de Kercke te voordeelen van Leenen/ *C. novit de Iudiciis: de Feudis: de possessionibus C. causam qua inter qui filij sint legitimi.* Want de Koningen en erkennen geen hoogher boven haer in tijdtlijcke dinghen. *Pervenerabilem eodem tit.* Christus heeft gewilt dat de Christelicke Keyseren tot 't eeuwige leven de Priesteren souden van noode hebbe/ en dat de Priesteren tot den loop der tijdlicke dingen de Keyserlijcke wetten souden gebruycken/ sulcx dat de geestelicke werckinge soude verscheyden zijn van den vleeschelicken aenloop/ en dat de gene die Godt dienste/ niet en soude in wereltsche handelingen sich vermengen. *C. quoniam distinct. 10. & C. cum ad verum, distinct. 96.* Waer van niet vreemt en is 't geen wy gesepdt hebben/ *lib. 1. cap. 2. 9. ultim.* upt den 86 Canon van de ghene die Apostolische genaemt werden/ en 't geen tot die materie/ meer soo inden text/ als Annotatien/ by-gebracht werdt.

(4.) De selfde in 't Epitaphium van Nepotianus: Den Bisschop is min geoorloft, als den Koning. Want dese regeert over de onwillige, gene over de ghewillighe: dese onderwerptse de vreese ende schrick, ghene werdt ghe-

schencken om te dienen. Cassiodorus, *lib. 11.* in den Brief aen de Bisschoppen: Laet de Bisschop onderwijsen, op dat de Rechter niet vinden konne om te straffen. De Keyser Fredericus de eerste, sept by Guntherus, in sijn Liguurinsche handelinghen van den Paus:

Dat hy sijn Kerck regeer, en 't Godtlijck recht bestier,
Maer dat hy 's Keysers Kroon en Scepter laet ons hier.

Als Wilhelmus, Bisschop van Roschildt, den Coning van Denemarcken Suenno, die in den Kerckelijcken ban was / door het tusschen-houden van sijn Harderlijcke staf / belettede in de Kercke te gaen / en de Coninghlijcke Dienaers de handen aen haer ghebest sloeghen / heeft hy gedaen 't gheen een Bisschop toe-stondt / en strechte sijn hals uyt. Vaeght hier by 't gheen wy hier voorzen ghesept hebben / *lib. 1. §. 5.*]

XV. Dit sal ick oock niet sonder reden oft voorsaecke vermanen / maer om dat ick de oude gheschiedenisse met de nieuwe en versche vergelijckende / een groot quaedt voorsie / ten sy dat men sich voorsie / dat oock gheen rechtvaerdighe oorsake tot Oorloghe gheeft / de hope die men gheschept heeft uyt eenighe uytlegginghe der Goddelijcke Prophetien en voorseginghen. [Siet Zosimus van eenen Theodotus, ten tijde van Gratianus, en Ammianus Marcellinus. Van Johannes uyt Cappadocien / Procopius *Persicor. 2.* En Leunclavius in sijn Turcksche Historie / *lib. 18.*] Want behalven dat het nauwelijck mogelijck is de Goddelijcke voorseggingen die noch niet vervult en zijn / sekerlijck uyt te legghen en te beduyden sonder den Prophetischen geest / (1.) soo konnen oock de tijden van sekere saken voor ons verborghen zijn. Ende eyndelijck een voorsegginge / ten sy dat daer een uytdruckelijck bevel Godts by sy / en geest gheen recht / aengesien Godt / 't gheen hy voorsept heeft / menighmael door godtloose menschen / oft quade handelinghen toe-laet datse ten eynde gaen.

[Vermeerderingh. (1.) Want de Prophetische boecken zijn ghesloten en verzegelt tot den bestemden tijdt toe / sulcks datse niet verstaen konnen worden / Daniel 12.4.8.9. Hieronymus over Daniel: Indien het de Propheet ghehoort, en niet verstaen heeft, wat sullen dese doen, die een verzeghelt Boeck, en tot den tijdt der vervullinghe toe met veel duysterheden inghewickelt, door vermetenheydt des verstandts uyt-legghen. Procopius 2. Gothic. Ick houde dat het boven eens Menschen verstant gaet, den sin van der Sybillen Oraculen te vinden voor de uytkomste. En terstont daer nae: Het en is niet moghelijck, dat een Mensche, wie hy oock zy, voor de uytkomste de Sybillinsche Oraculen verstae, maer men moet wachten, tot dat de tijdt selfs, als de saecke nu vervult is, en de woorden door bevindinge bekrachtighet zijn, een uytlegger en beduyder der verssen werde. Gregorius, *lib. 5.* Ghelijck mede andere voorseggingheh seer swaer zijn om nae te gissen en uyt te legghen, om dat sy veel bewimpelinghen hebben, en veele uytleggen konnen lijden en aennemen, soo heeft oock dit Oraculum haer alle bedroghen, oock den Keyser selve, soo langhe hy gheleest heest. Maer als hy

uyt

uyt dit leven geſcheyden was, heeft het Oracul ſelfs ſich den Menſchen geopenbaert. Wacht u / ghy al te ſtoute Theologanten: Wacht u / ghy Politijcque / voor die al te ſtoute Theologanten. Daer is by Thuanus een plaetſe waerdigh om na te ſien / *lib. 79.* op 't Jaer 1583. van Jacobus Brocardus.]

XVI. Dit moet men oock weten / indien yemandt yets ſchuldigh is / niet uyt eygen rechtveerdigheydt / maer uyt andere deught / te weten / milddadigheydt / genade / barmhertigheydt / liefde / ſulck gheſchiedt het in de vierſchaer en voor recht niet kan afgevorderd werden / alſoo mede niet kan met wapenen ghe-eyſcht en inghevorderd werden. Want tot deſen beyden is niet genoegh / dat het gene / welck ghe-eyſcht werdt nae morale reden behoort gedaen te werden / maer is daerom boven dan nooden / dat in ons zy eenigh recht daer toe / hoedanigh recht ſomwijlen de Godtlijcke ende menſchelijcke wetten gheven over de ſchulden van andere deughden: 't welck als het geſchiedt / ſoo komt dan daer by een nieuwe reden van ſchuldigh te zijn / welcke tot de rechtveerdigheydt behoort. Maer alſſer dat ontbreeckt / ſoo is het oorloge uyt deſe oorſake aenghevangen / onrechtvaerdigh / gelijck was der Romeynen oorloge teghens den Koningh van Cypren / als ondanckbaer zijnde. Want die weldaet beweſen heeft / en heeft geen recht om danck te moghen wederom vorderen: anderſins ſoude het een contract / en geen weldaedt zijn.

XVII. Oock ſoo moet men dit waernemen / dat oock menighmael gebeurt / dat de oorloge wel een rechtvaerdige oorſaecke heeft / maer dat de daedt evenwel gebreeckigh en niet behoorlijck zy / als eenigh gebreck daer toe komt uyt het ghemoedt des ghenen / dieſe doet / 't zy dat yet wat anders / in hem ſelven niet ongeoorloft / meer en voornamelijcker 't gemoedt beweeght / als het recht ſelver / neemt / begheerte tot eere (1.) oft eenigh / 't zy particulier / oft publijcq profijt en voordeel / welcke uyt de oorloge ſelfs / aengeſien zijnde op haer ſelven / afgeſondert van hare rechtveerdighende oorſaecke / verwacht werdt: Oft dat daer oock by zy eenighe gantſch ongeoorloofde genegenthevdt / als een vreughde ende blijſchap / ruſtende en ſich berghenoegende in eens anders leedt en verdriet / ſonder inſicht op 't goede. Soo ſeydt Ariſtides in de tweede Oratie van de Societept; dat de Phocenſers wel met recht vernielt waren / maer dat Philippus niet recht ghedaen hadde / als hy haer verdorf / als die niet ſocht den Godtsdienſt te vorderen / gelijck hy voor gaf / maer ſijn Rijck te vermeerderen. Salluſtius ſeydt: Daer is een, en die oude oorſake van oorloghen, een diepe begeerlijckheydt tot heerſchappye en rijckdommen. Goudt en rijckdommen zijn de voornaemſte oorſaecken tot oorloghe, ſtaet'er by Tacitus. Ende in het Treurſpel:

Heylooſe Gierigheydt, met dollen haet en tooren
Verbraken het verbondt, en gaven vreed' te vooren.

Daer toe men oock te recht mach paſſen dit ſeggen van Auguſtinus: De

Contra Faustum, lib. 22. c. 74. Covar. lib. 5. 1. n. 2. Cajet. 2. 2. q. 40. art. 1 Sylvester in verbo bellum. n. 2. Summa Aug. in verbo bellum n. 5. Sum. Ref. 6. n. 3. & 8. Tom. 2. 2. l. 8.

De begheerte van te beschadighen, de wreedtheydt in 't wreecken, een onversoent en onversoenelijck gemoedt, de woestigheydt in 't rebelleren, begheerlickheydt om te heerschen, en soo daer yets meer desen ghelijck is, dat zijn de dinghen die in den oorlogh met recht bestraft werden. Maer dese dingen/ indien de rechtveerdigende oorsaecke niet en mangelt/ bewijsen wel datter sonde onder loopt/ maer en maecken nochtans den oorlogh selfs opgentlijck niet onrechtvaerdigh/ daer om men oock uyt soodanigen oorlogh geen weder-gevinge schuldigh is.

[Vermeerderingh. (1.) Welck gebreck ons aldermeest onder eenigen schijn van deught lieftooft: Maer Augustinus vermaent ons te recht en wel/ *Lib. 3. de Civitate Dei, cap. 14.* Dat het beter is straffe van allerhande ledigheydt oft luyigheydt te dragen, als de eere en glorie van soodanige wapenen te soecken. Verhaelt hier 't geen wy hier voor §. 3. uyt Agathias gheseydt hebben.]

Het drie-en-twintighste Capittel.

Van de twijffelachtighe oorsaecken.

I. Van waer in morale saecken de oorsaecke van twijffelen komt.
II. Dat men niets moet doen teghens het ingeven des ghemoedts, al ware het dolende.
III. Dat het oordeel op d'ander zijde gewijdt werdt, door bewijs-redenen ghenomen van saecken.
IV. Oft authoriteyt en aensienlickheydt.
V. Indien in een sware saecke beydes twijffeligh is, en een van beyden moet verkoren werden, moet men het veylighste verkiesen.
VI. Dat daer uyt volght, dat men in sulcken val van oorloge sich moet onthouden.
VII. Doch dat men sulcks kan ontgaen door t'samen-sprekingen.
VIII. Oft door scheyts-mannen: daer ghehandelt wert van het ampt der Christelijcke Koningen, ontrent de oorlogende partijen.
IX. Oft oock door lotinge.
X. Of om den oorlogh te vermijden, moghe toe-ghelaten werden een kampvechtinghe van eenige singuliere persoonen.
XI. Dat in ghelijcke twijffelinge de condicie des besitters beter is.
XII. Indien geen van beyden in besit is, dat men in gelijcke twijffelinge en onsecekerheyt de saecke behoort te deelen.
XIII. Werdt door veele onderscheydinghen verklaert, oft'er een oorloghe kan zijn, die ten weder-zijden rechtvaerdigh zy.

I. 1. *Eth. Nicom. 1.*

Het is seer waerachtigh/ 't geen Aristoteles gheschreven heeft/ dat in de morale dinghen niet even soo grooten seeckerheyt gevonden wert/ als in de Mathematische wetenschap: het welcke daer door komt/ dat de Mathematische kunsten de formen en ghedaenten afsonderen van alle materie en stoffe/ en om dat de formen veeltijdts soodanigh zijn/ datter niets tusschen beyden komt/ gelijck tusschen recht en krom niet tusschen beyden is. Maer in de morale dinghen veranderen de minste omstandigheden/ oock de stoffe en materie/ en de formen oft gedaenten/ daer van gehandelt werdt/ plegen yets tusschen beyde te hebben/ van soodanighen breedte/ dat het nu tot dit/ dan tot dat uytterste nader kome. Want alsoo tusschen het gheen dat behoort te geschieden/ en 't geen ongeoorloft is dat het geschiede/ staet tusschen beyden

den 't gheen geschieden mach/ oft by staet / doch d'een tijdt d'een / d'ander tijt het ander deel nader komende: daer door dan menigmael twijfelinghe ontstaet / gheljck in de eerste schemeringhe en aenkomste des daeghs / oft in houdt water dat warm werdt. En dat is 't gheen Aristoteles seydt: Het valt dickwils swaer te onderscheyden en onderkennen, wat men voor 't andere verkiesen, oft doen sal. Maer Andronicus Rhodius seyt: Het is swaer, 't gheen waerlijck rechtvaerdigh is, te onderscheyden van't gheen soodanigh schijnt te wesen. 3. Nicomach. 1. Nicom. 3.

II. Maer voor eerst moet men dat vast houden / al ist dat yets waerlijck rechtvaerdigh sy / doch het gheschiedt van eenen / die alles overwoghen hebbende / 't selfde voor onrechtvaerdigh houdt / dat als dan die daedt ghevaerlijck en ondeughdelijck is. Want dat is 't geen d'Apostel Paulus seydt: Wat uyt den gheloove niet en gheschiedt, dat is sonde: In welcke plaetse 't gheloove beteyckent het voordeel des ghemoedts van de saecke. (1.) Want God heeft de voordeelende kracht tot een Leydts-man gestelt/ en by-ghevoeght van de Menschelijcke daden / de welcke / als men versmaet / soo werdt het ghemoedt dom / en als beestelijck. Doch het gheburt menighmael / dat het voordeel niet sekers aenwijst / maer als tusschen beyden hanght: welcke twijffelinghe / indiense door aendachtighe opmerckinghe en overweginghe niet kan te rechte gebracht en geredder werden / moet men desen raedt van Cicero volghen: Sy gheven ons een goede lesse, die verbieden yets te doen, daer aen men twijffelt, oft billijck, oft onbillijck sy. De Hebreeusche Meesters seggen: Onthoudt u van een twijffelighe sake. [Plinius, *lib. 1. Epist. 19.* Daer ghy aen twijffelt, en doet dat niet.] Maer dat en kan geen plaetse hebben / als eener gantscheljck het een / of 't ander moet doen / en van beyden ghetwijffelt werdt oft billijck sy: want dan sal hem by staen te verkiesen 't geen hem minst onbillijck dunckt te wesen. Want alle tijdt daer men de verkiesinge niet ontgaen/ noch voor-by en kan / soo neemt het minste quaedt den aert en gheljckheydt van goedt aen. Van quaden het minste kiesen, seyt Aristoteles en Cicero. Quintilianus: In verghelijckinghe van quaden teghens malkanderen, beslaet het lichtste en minste de plaetse van goet. Rom. 14.23. *Lib. de Offic.* *Covar. tom. 1. de matr. p. 2. c. 7 § 2. n. 9.* 2. *Nico c. 9.* *Cicer. 3. Offic.*

[Vermeerderingh. (1.) Ten selfden eynde dienen ock in dien selfden Brief in 't selfde cap. dese Pauli woorden: Een yder sy ghewisse in sijnen sin. En / saligh is hy, die, in 't geen hy voorneemt, hem selven niet en veroordeelt. Ambrosius: Het is sonde, 't gheen anders gheschiedt als goet gevonden is. Het welcke ock Augustinus volght / beyde aenghetoghen van Gratianus, nae 't cap. 40. *causa 28. quæst. 2.* niet veel en verscheelt hier van het seggen van Plutarchus, in 't leven van Timoleon: Daer wert vereyscht, dat niet alleen 't gheen men doet, sy eerlijck en rechtvaerdigh, maer datter ock by sy een vaste en bestendighe versekeringhe, daer uyt de daedt voortkomt, op dat, het gheen ghedaen werdt, daerom ghedaen werde, om dat het gemoedt geoordeelt heeft dat het soo moeste gedaen werden.]

III. Maer ghemeenelijck in twijffelachtige saken / nae dat men de saecke eenighsins onderscht en overwoghen heeft / en blijft het ghemoet niet

Vasqu 1.2. *disp.* 62. *cap.* 1. *n.* 1. *Modin.* 1.2. *quæst.* 14.

tusschen beyden hanghen / maer werdt ter eender of ter ander zijden geleydt en bewoghen / door bewijs-redenen genomen upt de saecke / oft upt opinie en ghevoelen / welcke het heeft van andere Menschen die hare gevoelen van die sake upt-seggen. [Augustinus in't 3 Boeck vande Ordere: Daer is tweederley wegh die wy volghen, als de duysterheyt der saecke ons ontroert, oft de reden, oft immers authoriteyt en aensien.] Want hier is mede waerachtigh het seggen van Hesiodus, dat het alderbest is selfs wijs en verstandigh te zijn / het naeste daer aen / dat men sich door eens anders hulpe laet leyden. (1.) De bewijs-redenen upt de saecke werden ghenomen van de oorsaecke / werckinghen / en andere by-gheboeghde dinghen.

[Vermeerderingh. (1.) Menerius heeft dese spreucke gebruycht / na dat de strijdt qualijck upt-gheballen was / by Livius, *lib.* 22. Dat die eerst een Man was, die raedt gheven konde wat best ghedaen ware in die gheleghentheydt; de tweede daer aen was, die den genen die hem raedt gaf, gehoorsaemde, die selfs niet konde raden, noch een ander konde ghehoorsamen, dat die gantsch gheen verstandt en hadde. En Cicero in de Oratie voor A. Cluentius: Men seyt, dat die de alderwijsste is, die selfs kan versinnen 't geen dient ghedaen; dat de naeste daer aen is die ghene, die eens anders goet versinnen ghehoorsaemt en plaetse geeft. De versen van Hesiodus, daer upt dese spreucken voort-komen / luyden over-gheset aldus:

Dit is de beste Man, die d'uytkomst voor 't beginnen
Siet, en wat dient ghedaen, oft niet, selfs kan versinnen:
Die goen raet leven kan de naeste is daer an;
Maer dees deught nergens toe, die raen, noch volgen kan.]

IV.

Vill. de Ind. vel. 1. *n.* 12. *& de inv. bel.* 21. *&* 24. 1. *Topic.* 1.

Maer om dese dinghen wel te onderkennen / heeft men eenighe erbarenthevdt en bedreventheydt van nooden / welcke diese niet en hebben / om hare onderscheydende oordeel recht en wel te schicken / zijn gehouden den raedt van wijse Luyden daer op te hooren: want die dinghen zijn waerschijnelijck en gheloofijck / sept Aristoteles, welcke / oft allen goet-duncken / oft den meesten hoop / oft immers den wijsten; en onder den Wijsen wederom oft allen / oft den meesten / oft den voornaemsten. En dit middel om te oordeelen / gebruycken de Coningen alder-meest / welcke haer niet ledighen konnen om de fundamenten van alle kunsten te leeren / en te ondersoecken:

Den Coningh wijsheyt gheeft 't ghesel schap van de wijsen.

Aristides van de eendracht / sept tot de Rhodiers / ghelijck in 't verschil van septen dat voor waerachtigh gehouden werdt / daer van het meeste ghetal / en alder-gheloofwaerdighst ghetuygen van zijn / dat men alsoo moet volghen de advijsen en meyninghen / die steunen op het aensien van de meeste en voortreffelijckste raedt-ghevers. Alsoo namen de oude Romeynen naulijcks eenighe Oorloghe aen / voor dat sy raedt ghepleeght hadden

hadden met het Collegie der Fecialen en Krijghs-raden daer toe in-gestelt; en de Chriſtelijcke Keyſeren naulijcks sonder de Biſſchoppen te hoozen / op dat / soo daer yets was dat van Religie oft Godtsdienſt halben omſien en nae-dencken gheben konde / sy daer van mochten onderrecht en ghewaerschout werden.

Doch soo kan het in veelen verschillen ghebeuren / dat ten weder-zijden sich bewijſlijcke en waerschijnelijcke redenen vertoonen / 't zy upt de saecke selfs / oft van authoziteyt en aenſienlijckheydt van anderen. Als sulcks ghebeurt / indien het saken zijn van geen grooter gewichte / daer van ghehandelt werdt / soo schijnt dat sonder gebreck oft faute de verkiesinge wel kan vallen ter eender / of ter ander zijden / sonder groot onderscheydt. Maer indiender ghehandelt werdt van een sake van grooten ghewichte / als van straffe eens Menſchen aen sijn leven / dan soo moet men om het groot ghevaer datter is tusschen 't gheen te verkiesen staet / booz 't beste houden de veyligſte zijde te kiesen / naer het seggen: V.

Soo sondight liever dan op d'alder-sachtſte zijde.

[Ammianus Marcellinus, *lib. 28.* Indien den toorn onverſoenlijck is, soo is 't een hooghſte bitterheydt; is hy verbiddelijck, soo is 't hooghſte sachtſinnigheyt: welcke nochtans, ghelijck in twee quaden, boven de bitterheyt staet te verkieſen. En dit verklaert Vaſquez in 't gemelde Boeck / cap. 4. num. 21.] Daerom iſt beter een ſchuldighen bzy te ſpzeken / als een onſchuldigen te verwijſen. De Schzijber van de Problemata, die den naem van Ariſtoteles voeren / ſept: Daer en is niemant van ons die niet liever ſoude willen een, hoe ſchuldigh hy ware, vry ſpreken, als een onſchuldighen verdoemen. En voeght daer bp de reden / die wp nu aengewesen hebben / Want als yemandt twijffelt, moet hy kieſen 't gheen daer in minſt miſdaen wert. Antiphon ſept: Als men immers een miſſagh begaen moet, ſo iſt ſonder recht eenen vry te ſpreken, heyligher en veyligher, als met onrecht te verdoemen; want in het eerſte is dwalinghe en miſſagh, in het verdoemen van een onſchuldighen werdt een ſchelmſtuck en ſchandelijck feyt begaen. *Sect. 29.*

Maer de Oozloghe is een ſtuck van alder-grootſten ghewichte / als upt den welcken ſeer veel quaets ſelfs ober den onſchuldighen pleeght te volghen. Daerom / wanneer de mepninghen verſchillen / moet men tot bzede nepgen en raden. Silius Italicus pzijſt Fabius: VI.

Hy ſagh ſoo ver op 't gheen mocht volgen, dat te ſtrijden
Om kleyn, oft twijfligh, noyt ſijn herte kond' verblijden. *Lib.*

Doch soo zijnder dzie middelen daer dooz men booz-komen kan / dat de verſchillen tot gheen Oozloghe upt-barſten.

Het eerſte is de t'ſamen-ſpzekinghe. Cicero ſeydt: Alſoo daer tweederley ſoorte is om te twiſten, d'een door woordelijcke verhandelinghe en d'andere door ghewelt, en dat de eerſte wijſe den menſche eyghen VII. *1. de Offic. Vict. de jure belli. n. 28.*

is, de andere den Beesten, soo moet men tot het laetste sijn toe-vlucht nemen, als men het eerste niet ghebruycken en kan. En Terentius:

Een wijs Man moet in 't goede eerst alles onderstaen,
Eer hy tot Wap'nen grijp; wie weet oft niet voortaen (1.)
Oock sonder dwangh 't geen ick gebied, sal zijn gedaen?

En Euripides:

Soo 't woorden niet en doen, soo sal 't de vuyst verrichten.

En berispt dese selfde de Steden in sijn Supplicanten / die dit middel nae-lieten:

En 't gheen ghy, Steden, most met woorden sacht beslechten,
Daer neemt ghy Scheyd-luy toe die moorden ende vechten.

Achilles in 't Treur-spel Iphigenia in Aulis:

Wil hy wat recht is, doen, en sal niet noodigh wesen
Mijn hulp, dat middel kan alleen het quaedt genesen;
En ick behoud met een de gunste van mijn vrient,
Oock sal het heyr daer door veel beter zijn gedient,
En my min gheven schuldt, indien ick met goe reden
Het stuck kan voeren uyt, en tot geweldt niet treden.

Het gheen wy by Euripides in Phænissa lesen / dat heeft Phaneas by Livius wat breeder aldus uyt-gedruckt: De Menschen geven met wille veel nae, en laten 't vallen, op datse niet noodigh mochten hebben te oorlogen, welcke met Oorloghe en Wapenen niet konnen af-ghedwonghen werden. [*Donatus ad Eunuchum:* want het is seer gemeen / dat / 't geen ghy met uyterste macht verdedight hebt / als 't u af-ghedronghen werde / dat het selfde den ghenen die het weder sendt / wederom ghesonden werdt.] By Herodotus in Polymnia beschuldight Mardonius de Griecken in desen deele / Dat haer hadde betaemt, aengesien sy van eenderley sprake waren, door hulpe en dienst van Heraulten en Gesanten de verschillen te verhandelen, en niet door veldtslaghen. Coriolanus sepdt by Halicarnassensis: Indien eener eens anders goet niet en begeert, maer het sijne eyscht, en dat niet konnende verkrijghen, Oorloghe aen-neemt, dat is nae aller bekentenisse billijck en redelijck. De Coningh Tullus sepdt by den selfden Halicarnassensis: Dat 't gheen met woorden niet kan by-gheleydt werden, moet met Wapenen beslecht werden. Vologeses by Tacitus: Ick hadde liever gewilt door billickheyt als door bloedt-storting, door rechtvaerdigheyt der saecke, als door Wapenen behouden 't geen mijn Voor-ouderen verworven hebben. En de Co-

Coningh Theodoricus: Dan ist alleen profijtelijck tot de Wapenen te loopen, als de rechtvaerdigheydt by de tegenpartyen geen plaetse vinden kan.

[Vermeerderingh. (1.) Dionysius Halicarnassensis in de Extracten der Ghesantschappen: Men moet niet eer ter saecken treden, voor dat men de wegh door woorden versocht heeft. Menelaus seydt by Libanius: Het past den Mensche beter, eerst een versoeck doen door woorden, als terstont tot de wapenen te grijpen. Het seggben van de Reye, in het Treur-spel Helena van Euripides, verschilt niet veel hier van: *Cass. 3. Var. 1*

Onsinnigh zijnse die alleen de maet gaen stellen
Van deught, het felle stael: die al des Menschen quellen
Beslechten door het swaert: want soo de deught alleen
Door bloedt verkregen werdt, noyt raken wy tot vreen.]

VIII. Het anderde middel tusschen de ghene die gheen gemeenen Rechter en hebben / is *compromis* en verblijf aen gewisse Scheydts-rechteren. (1.) Teghens den ghenen die bereydt is aen Scheydts-rechteren te gaen, ist onghe-oorloft overlast te ghebruycken, seydt Thucydides. Soo hebben Adrastus en Amphiaraus het oordeel van het Rijck der Argiven aen Eriphylas ghestelt/soo Diodorus verhaelt. Over Salamine zijn tusschen de Atheniensers en Megarensers tot Rechters verkoren drie Lacedemoniers. By den ghemeiden Thucydides laten die van Corcyren den Corinthiers aensegghen / dat sy bereydt waren hare verschillen te beplepten voor die Steden van Peloponnesus / over welcke sy sich mochten vereenighen. En Pericles werdt van Aristides ghepresen / dat hy / om den Oorlogh te ontgaen / heeft willen Scheydts-rechteren nemen / over de verschillen. En Isocrates in de Oratie teghens Ctesiphon, prijst Philippus van Macedonien / dat hy over de verschillen die hy hadde met de Atheniensers / heeft willen de uytspraeck stellen aen eenighe Stadt / die haer beyden even seer toe-gedaen was. Soo hebben eertijdts de Ardeaten en Aricinen, namaels de Neapolitanen en Nolanen hare verschillen ghestelt aen de upt-spraeck des Roomschen volcks: en de Samniters beroepen sich in 't verschil met den Romeynen op hare ghemeyne Vrienden. Cyrus stelt tot een Scheydts-rechter tusschen hem en den Assyrier / den Coningh van Indien. De Carthaginiensers in 't verschil met Masinissa, om den Oorlogh te ontgaen / beroepen sich op rechtelijcke ontscheydinghe / en bieden sich te rechte. De Romeynen selfs in 't verschil met de Samniters / beroepen haer op de gemeene Bondtgenooten by Livius, en Philippus van Macedonien / in 't verschil met de Griecken / seydt / dat hy ghebruycken sal de upt-spraeck van de Volckeren / met welcken beyde partyen vrede hadden. Op 't verscoeck van de Parthers en Armeniers heeft Pompejus haer Scheydts-rechteren ghegheven / om hare Landt-palen aen te wijsen. Plutarchus seydt / dat dit het voornaemste ampt der Fecialen, oft Roomsche Heraulten was: Dat sy niet eerder lieten tot Oorloghe komen, voor dat *Liv. lib. 8. Xenoph. Cyrop. lib. 2. Lib. 8. Plutarch. Pompej.*

Lib. 4. dat alle hope van recht te verkrijgen, verloren was. Van der Gallen Druides seyt Strabo, eertijdts waren sy oock Scheydts-rechteren tusschen de oorlogende partyen/en hebben menigmael gescheyden die nu al in slaghordere stonden om te vechten. Dat oock in Iberien de Priesters het selfde ampt bedient hebben/betuygt de selfde Strabo. *Lib. 11.* Doch alder-meest zijn de Christen Coningen en Burgerschappen gehoudē/ desen wegh te volgen om Oorloge te ontgaen. [Gregoras, *l. 10.* van Alexan. uyt Bulgarien: Het is den Christenen onbetamelijck met soo grooten bitterheydt onder den anderen met wapenen te strijden, daer der middelen zijn om tot vrede te samen te komen, en de ghemeyne macht teghens den godtloosen te wenden.] *Vict. de jure belli. n. 28.* Want aenghesien om de recht-plegingen der Rechteren/ die van de ware Religie vreemt waren/ te ontgaen/ sekere Scheydts-Rechteren/ soo van den Joden als Christenen verordent zijn/ en sulcks van Paulus gheboden is/ hoe veel te meer behoort men sulcks te doen/ om een veel grooter ongelegentheyt en swarigheyt te ontgaen/ te weten/ den Oorlogh? Soo besluyt Tertullianus erghens/ dat een Christen niet behoort ten Oorloghe te dienen/ als den welcken selfs niet gheoorloft is te pleyten/ en proces te voeren: Het welcke doch/ soo wy op een ander geseyt hebben/ met sekere matiginghe moet verstaen werden. Ende soude soo om dese/ als om andere oorsaecken dienstelijck zijn; Jae eenighsins te doen noodigh/ datter mochten ghehouden werden eenighe vergaderingen en by-een-komste der Christelijcke Overheden/ in de welcke door den ghenen/ die by de saecke gheen interest/ voordeel noch naedeel hebben/ de verschillen van anderen mochten beslechtet werden: Ja oock middelen beraemt/ om partijen te dwingen op billijcke conditien den vrede aen te nemen. [Siet een exempel by Cassiodorus, *lib. 3. 1. 2. 3. 4. Gaileres de pace publica lib. 2. cap. 18. n. 12.*] Het welcke oock Diodorus en Strabo getuygen/ dat eertijdts der Druiden ghebruyck geweest is. Soo lesen wy oock dat de Coningen der Francken het oordeel over de deelinghe des Rijcks aen hare voornaemste Heeren ghestelt hebben. [In die Druiden stede zijn nu/ en dat met beter recht/ de Bisschoppen getreden. Siet den Brief der Bisschoppen aen den Coningh Ludowijck, *in capitulis Caroli Calvi*, en van de Bisschoppen van Spangien/ Rodericus Toletanus, *lib. 7. cap. 3.*]

Molina disp. 103. §. quando inter Ægid. Reg. de artibus supern. disp. 31. du. 4. n. 72. Thom. 2. 2. q. 95. art. 8. & ibi Cajet.

[Vermeerderingh. (1.) Dese wegh werdt meesten tijdt van de ghene/ die de machtighste zijn/ verworpen. Siet Constagius van de t'samenvoeginge der Rijcken van Castilien en Portugael: Is nochtans waerdigh datse de billijcke en vrede-lievende volgen. De Coningen en Volcken in de Text vermaent/ hebben die wegh in hoogh-achtinghe ghehouden. Laet ons daer noch andere by doen. Tusschen Magnus, Coning van Norwegen/ en Canutus van Denemarcken/ strijdende om beyde de Coninghrijcken/ zijn Scheydts-rechteren ghenomen: namelijck/ gelijck Julianus de eerste dies naems/ met Severus strijdende om het Prinsschap des Roomschen Rijcks/ met verbodt heeft willen handelen. Magnus, Coningh van Sweden/ is tot Scheydts-rechter genomen tusschen twee Ericken, Coninghen van Denemarcken en Norwegen. Over 't verschil van

van Salamine tusschen de Athenienſers en Megarenſers zijn bijf Spartiaten tot Rechters gheſtelt / Critolaidas, Amompharetus, Hypſechidas, Anaxilas, Cleomenes, ſoo Plutarchus in Solon verhaelt. In 't verbont der Lacedemoniers en Argiven by Thucydides, *lib. 5.* Die ſich tot arbitragie ſullen willen ſtellen nae der Voor-ouderen wijſe. En terſtondt daer nae: Indien een Stadt van 't verbondt, met een andere Stadt mede in 't verbondt zijnde, verſchil heeft, dat ſy de ſake ſtellen aen ſulck een Stadt, welcke haer beyden ſal duncken billijck te zijn. Beydes ſtaet by Thucydides, *lib. 5.* Veele Volcken buyten het Roomſche Rijck hebben / om Oorloghe te ſchouwen / M. Antoninus tot een Scheydts-man haerder verſchillen genomen / ſoo Victor en andere ghedencken. By Procopius, *Gothic. 3.* ſeggen de Gepiden tot de Longobarden: Een Scheydts-rechter nemende, zijn wy bereyt de verſchillen te beſlechten; maer het is onbillijck dat men die aenvallen ſal, die ſich aenbieden te rechte te ſtaen. By den ſelfden / *Gothic. 4.* toont Theudibaldus, Coningh der Francken ſich berept / een Rechter aen te nemen / over 't geen de Romeynen in diſpute trocken. Siet ock wat de Romeynen eertijdts Philippus hebben te verſtaen ghegheven / by Polybius in de Extracten der Ghеſantſchappen / n. 4. En 't geen is in 't verbondt met Antiochus, mede by den ſelfden Polybius, Extract n. 31. De Coningh van Engelandt is Rechter over de Succeſſie van Schotlandt; de Grave van Holſteyn tuſſchen den Coningh van Denemarcken / en ſijn Broeders / ſoo Pontanus verhaelt in ſijn Deenſche Hiſtorie / *lib. 7.* Voeght hier by de Exempelen by Mariana, *lib. 24. cap. 20. en lib. 29. c. 23.* Parura, *lib. 7. en 11.* Bizarus, *lib. 12.* Crantzius Saxonicor. *lib. 6. cap. 15.* en de onſe hier naer / *lib. 3. cap. 20. §. 46.*]

IX. De derde middel is door lotinghe: welcke in deſen recommendeert Dion Chryſoſthomus in ſijn tweede Oratie teghens de Fortuyn; en langhe voor hem Salomon, Proverb. 18. 18. [Siet Auguſtinus van de Chriſtelijcke leere / *lib. 1 cap. 28.*]

X. Met de lotinghe heeft ghemeens het duël, oft camp-vechtinghe van twee Perſoonen / welckers gebruyck ſchijnt dat niet t'eenemael by te verwerpen / indien daer twee / welckers verſchillen anderſins gantſche Volckeren met de alder-grootſte ellenden en ſwarigheden ſouden overſtelpen / bereydt zijn te ſamen met Wapenen te kampen en vechten. [De Treur-ſpel-ſchrijver in ſijn Thebais, ſept:

Soeckt buyten ſchaed van 't Rijck van tween wie Coning blijft.

Dion in 't leven van Otho: want het is veel beter en rechtvaerdiger / dat er een voor veelen / als veele om eens wille om-komen.] Gheliick eertijdts Hyllus en Echennis om Peloponneſen; Pyrachma een Etoler, en Degmenus een Speer om Elis; Corbis en Orſus om Iba getampvecht hebben. Want het ſchijnt oft ſchoon ſulcks van haer niet recht gedaen ware / dat het doch immers van de Burgherſchap moge aengenomen werden / als minder quaedt. By Livius ſpreeckt Metius den Coningh Tullus aldus toe: Laet ons eenigh middel vinden, waer door ſonder groote neerlaghe, ſonder

Here. Polym. Plut. quæſt. Græc. Strab. lib. 8. Liv. lib. 28.

Lib. 5.

De loco. sonder veel bloedt-stortens van beyde Volckeren, moghe het verschil gheeyndight werden, wie van beyden over 't ander Volck regeeren sal. Strabo sept / dat dit sy gheweest een oude ghewoonte der Griecken; en Æneas sept by Virgilius, dat het was billijck gheweest / dat op dese wijse het verschil tusschen hem en Turnus soude beslecht werden. [In 't 11 Boeck Æneidos:

Gewislijck was het recht, dat Turnus koos dees doodt.

Wt ghelijcke oorsake heeft Antonius tot duël en kampbechtinge Octavius upt-ghedaeght. Plutarchus in 't leven van Antonius.] Immers onder der ouder Francken manieren / prijst Agathias boven maten seer dese / in 't 1 Boeck / wiens woorden / om datse treflijck zijn / ick hier by voeghe: „ Indien moghelijck onder den Coninghen eenighe verschillen ontstaen / soo schicken sy wel alle haer Volck in slach-ordere / als oft sy om de saecke met wapenen te beslechten / oorloghen souden; en trecken van beyden zijden malkanderen tegen. Maer als de Heyrkrachten malkanderen van beyden zijden besien hebben / den toorn weck werpende / leeren sy weder tot eendracht / en raden den Coninghen / dat sy liever met recht strijden: oft soo sy dat niet doen willen / dat sy liever selfs met den anderen een duël en kampbechtinge aengaen / dat sy alleen met haer eygen gevaer de sake ten eynde helpen. Want dat het noch met recht en billijckheyt / noch met de Vaderlijcke insettinghen over-een-komt / dat sy om haer eyghen particulieren haet het ghemeyne besten soude verswacken / oft gantsch vernietigen. Derhalven sy terstondt het krijghs-heyr af-dancken / en den vrede herstelt hebbende / verkoren heylighlijck onder den anderen / de oorsaken der quaden upt den wege geweert zijnde. Soo grooten sorghe draghen de Onderdanen voor de rechtvaerdighepdt / soo grooten liefde tot het Vaderlant; en in den Coningen is sulck een vreedsamen / en den haren beliefvende gemoet. [Siet Caroli Calvi *Capitulum* by St. Arnulfus, en het verdragh van Aken. De selfde billijckheyt is mede by de Longobarden / siet Paulus Warnafredi, *lib. 1. cap. 12. en 4. cap. 17. en 5. cap. 40.*]

XI. Doch al-hoe-wel / wanneer de saecken twijffelighzijn / beyde deelen gehouden zijn middelen te soecken / en conditien om den oorlogh te ontgaen / soo is doch meer sulcks te doen den ghenen die eyscher is / als de ghene / die in besit is. [Siet Herrera, *Tomo 2.*] Want dat oock in gelijcke sake des besitters conditie en ghelegenthept beter zy / komt niet alleen met het Burgherlijcke / maer oock met het natuurlijcke recht over een. Waer van wy de oorsake oock elders upt de ghenaemde Problemata van Aristoteles by-ghebracht hebben. Ende hier moet men oock dit noch by doen / dat den ghenen die weet dat hy een rechtveerdige sake heeft / maer en heeft gheen ghenoeghsame bewijs dommen / waer door hy den besitter van de onrechtvaerdighepdt sijnder besittinghe overtuyghen kan / niet vry

L. in pari. D. de R. I. Vitt. de jure belli n. 27. & 30. Less. de Just. cap. 29. dub. 10. Molin. disp. 103. § in secundo vero. Lorca. 2. 2. sect. 3. disp. 53. n. 4. Lorca. 2. 2. quæst. 40.

disp 53. Soto 5. de instit jur. 41. art. 7. Covarr. C. peccatum §. 10. n. 6. Alc. 2. parad. 21. Bulgos. lib. 5. de Just. Piccon. l. 6. Civil. Phil. c. 31. Alb. Gunt. l. 1. cap. 6.

wyp staet den Oorlogh aen te nemen/ om dat hy geen macht heeft den anderen te dwinghen / dat hy van 't besit af-trede.

XII. Maer daer het recht twijffeligh is / en gheen van beyden in 't besit is/ oft alle beyde te gheliick in besit / daer moet die voor onbillijck gehouden werden / welcke de aengheboden deylinghe van 't gheen in verschil staet/ weyghert aen te nemen.

XIII. Wt de dingen die wy gesept hebben kan beslechtet werden die vraghe/ van beelen ten weder-zijden ghedreven / oft een Oorlogh / insicht genomen zijnde op die ghene/ die de principaelste dryvers daer van zijn / van beyden zijden oock konne rechtvaerdigh zijn. Want men moet onderscheyden de verscheyden betreckenissen van het woordt rechtvaerdigh. [Soo onderscheydt Gratianus de rechtvaerdigheyt der saecke/ der oordere/ en des gemoets / *causa 21. quæstione 3. post C. Episcopus.*] Want een dinck wert rechtvaerdigh ghenaemt/ oft uyt sijn oorsake / oft nae sijn werckinghe. Wederom uyt sijn oorsake / oft nae bysondere bedupdinghe van rechtvaerdigheyt / oft nae die alghemeyne betreckenisse / daer door men alles wat recht is / soo noemt. De bysondere betreckenisse werdt wederom af-ghedeelt / in die / welcke tot het werck behoort / en die / welcke den werckenden aengaet: want selfs die ghene die werckt / werdt somwijlen ghesept dat hy rechtvaerdelijck handelt/ soo menighmael hy niet onrechtvaerdelijck handelt / al ist dat het geen hy doet / niet rechtvaerdigh zy: In welcke meyninghe Aristoteles te recht onderschept stelt / tusschen onrechtvaerdelijck handelen, en doen dat onrecht is. In de bysondere betreckenisse / en tot de saecke selfs ghepasset zijnde / kan gheen Oorloghe ten weder-zijden rechtvaerdigh zijn / ghelijck oock gheen twist of strijdigheyt / om datter gheen morale vermogenthevt tot strijdighe dinghen/ neemt tot doen en tot verhinderen / wesen noch zijn kan door de nature der dinghen selver. Maer dat gheen van beyde oorloghende partijen onrechtvaerdelijck handele / dat kan ghewisselijck wel gheschieden; want niemandt handelt onrechtvaerdelijck / als die oock weet dat hy een onrechtvaerdige sake doet: maer veele zijnder die dat niet en weten. Soo kan rechtvaerdelijck / dat is ter goeder trouwen / van weder-zijden gheplept / en door Recht ghevorcedeert werden; want veele dingen soo in't recht / als in 't sept / daer uyt het recht ontstaet / pleghen den Menschen onbekent te zijn. In generale betreckenisse pleeght rechtvaerdigh ghenaemt te werden / dat sonder eenige schuldt des doenders is. Maer veele dinghen oock sonder recht gheschieden sonder schuldt/ door onverwinnelijcke onwetenheydt: van welck stuck wy een Exempel hebben in den ghenen / die de Wet niet onderhouden / die sy buyten hare schuldt niet en weten / nae dat selfs de Wet verkondight is / en ghenoeghsame tijdt verstreken is om kennisse daer van te hebben. Soo kan het oock in processen gheschieden / dat beyde deelen niet alleen van onrechtvaerdigheyt/ maer oock van alle ander ghebreck en faulte vry zijn / insonderheyt daer beyde deelen / oft immers het een deel niet in sijn eyghen naem proces voert/ maer voor een ander/ als te weten/ uyt plicht en ampt van Voogt/

Lib. 5. Ethic. c. 10. & 11. Rhet. l. c. 13. Augustin. de Civit. Dei lib. 15. c. 5. & lib. 19. c. 15. Covar. Peccatum § 10. n. 2. Vict. n. 32. Suarez de legib. l. 3. c. 13. Alph. de Castro de potest. legib. pœnal. l. 1. cap. 1. & 3.

en Voorwonder/den welcken toe-staet oock twijffelachtigh recht niet na te gheven. Alsoo sept Aristoteles, dat in proces daer het recht strijdigh is/ dat gheen van beyden partyen onvroom is. Daer mede Quintilianus over-een-stemmende sept/ dat het gheschieden kan/ dat een van wederzijden een Orateur oft Advocaet/ dat is/ een goet eerlijck Man/ piepte. Jae dat meer is/ Aristoteles sept/ dat selfs dubbelsinnigh en twijffelachtigh ghesproken is/ dat de Rechter rechtvaerdelijck oordeelt/ want dat daer door werdt te kennen ghegheven/ oft dat hy oordeelt gantschelijck als 't behoort, sonder eenighe onwetenheyt/ oft nae sijn beste wetenschap, en sijns herten meyninge. En soo hy op een ander plaetse sept: Indien yemandt door onwetenheyt gheoordeelt heeft, hy heeft niet onrechtvaerdelick ghehandelt. Maer in den Oorlogh gaet het selden soo toe/ dat niet eenighe lichtvaerdigheydt/ en gebreck van liefde daer soude onder-loopen/ om de ghewichtigheyt der saken selfs/ welcke gantschelijck soodanigh is/ datse met waerschijnelijcke oorsaken niet te vreden zijnde/ verepscht sulcke die op 't hooghste klaer en helder zijn. Maer so wy rechtvaerdigh noemen/ ten aensien van eenighe werckinghen des rechts/ soo ist seker dat in dier meyninghe een Oorloge ten weder-zijden kan rechtvaerdigh zijn/ ghelijck als blijcken sal uyt het gene hier naer van den publijcquen solemnelen Oorlogh sal ghesept werden. Want alsoo hebben oock eenige werckinghen van recht een sententie niet nae rechten gesproken/ en possessie niet nae rechten ghestelt.

3. Rhet. c. 17 Lib. 2. c. 8.

Topic. lib. 1. cap. 13.

Nicom. 5. c. 12.

Het vier-en-twintighste Capittel.

Vermaninghen en waerschouwinghen, dat men niet lichtvaerdighlijcken, oock om rechtvaerdige oorsaecken den Oorlogh aen-neme.

I. Dat men menighmael sijn recht moet vallen laten, om Oorloghe te ontgaen.
II. Het recht om te straffen alder-meest.
III. Insonderheyt van een Coningh die bedighet is.
IV. Oock uyt sorge voor sich selven, en van de sijne moet men menighmael den Oorlog nae-laten.
V. Regul der voorsichtigheyt in 't verkiesen der goederen.
VI. Een exempel van beraetslaginge tusschen het trachten nae vryheyt, en nae vrede, op dat het verderf en onderganck des Volcks moghe verhoedet werden.
VII. Dat de ghene die niet veel machtigher en is, sich moet onthouden van straffen te vorderen.
VIII. Dat overigh blijft, dat men geen Oorloge moet aenvangen, als uyt noode.
IX. Oft uyt seer gewichtige oorsake, met de beste ghelegentheydt.
X. De quade vruchten der Oorloghe werden voor ooghen ghestelt.

1. ALhoe-wel het niet en schijnt eyghentlijck een deel te zijn van onse voornemen/welck is te handelen van 't recht der Oorloge/ dat wy oock met eenen verhandelen wat andere deughden den Oorlogh aengaende/ gebieden oft raden/ soo moeten wy nochtans kortelijck/ en als over-loopende bejegenen die doolinge en het mis-ver-

verstandt / dat niet pemandt en meyne / waer het recht klaer en kennelijck ghenoegh is / dat men terstondt / oft behoort den Oorlogh aen te nemen / oft dat het oock alle-tijdt vry staet. Want in teghendeel ghebeurt het / dat het meesten tijt meer Godtvruchtigh en recht zy / van sijn recht te wijcken. Want hier boven op sijn plaetse gesept is / dat men oock eerlijck de sorghe voor onse eyghen leven mach verlaten / en bezijden stellen / op dat wy eens anders leven / en eeuwighe salighept / soo veel als in ons is / mogen bevorderen. Doch past sulcks alder-best den Christenen / die in desen deele het alder-volmaecktste exempel Christi nae-volghen / die voor ons / daer wy noch Godtloosen en Vyanden waren / heeft willen sterven / Rom. 5. 6. Het welcke ons oock noch te meer opwecht / dat wy onse dinghen / of 't gheen men ons schuldigh is / niet en vorderen / oft verbolghen met soo grooten schade en onghemack van anderen / als de Oorloghe met sich brenght. (1.) Dat men niet om allerley soodanighe oorsake den Oorlogh moet aenvangen / vermaent oock Aristoteles en Polybius. Ende werdt oock Hercules van den Ouden niet ghepresen / dat hy Laomedon en Augias den Oorlogh aenghedaen heeft / om dat sy hem sijn verdiende arbeyts-loon niet hadden betaelt. Dion Prusæensis in sijn Oratie van den Oorlogh en Vrede / seydt / dat men niet alleen dit pleeght te vraghen: Ofter oock overlast ghedaen is, van en door den ghenen, van welcke te beoorloghen, ghehandelt werdt, maer oock van wat waerde, gewichte, en importantie het zy, 't gheen datter gheschiedt is.

Vitr. de jure belli n. 14. & 33.

Polyb. l. 4. Rhet. ad Alex. 3. Pausan. l. 1.

[Vermeerderingh. (1.) Seneca Suasoria 5. Gallio heeft gheseyt, dat men de Oorloghe most aen-nemen voor de vryheydt, voor Huysvrouwen, voor Kinderen: maer voor overtollighe goederen, en dinghen, welcke soo-se schoon gheschieden, gheen schade souden doen, most men gheen Oorloge aenvanghen. Apollonius heeft noch al wat meer gheseyt tot den Coningh van Babylonien by Philostratus, *lib. 23.* Doch hy heeft daer by ghevoeght, dat men niet en behoorde met den Romeynen te disputeren om Vlecken en Dorpen, daer menighmael particuliere Persoonen wel grooter waren besittende, maer dat men tot den Oorloghe selfs om groote oorsaken oock niet en behoorde te komen. Josephus in 't 2. Boeck tegens Appion, sept van sijn Landts-luyden: Noch de onse en ghebruycken hare sterckheydt niet, om hare goederen te vermeerderen, maer op dat sy by hare Wetten mogen blijven, draghende derhalven de andere schade sachtmoedelijck; alsser zijn die ons willen dwinghen van onse Wetten af te wijcken, dan nemen wy oock Oorloghen aen boven onse macht, en volharden oock tot de alder-uytterste ellenden.]

II. Maer om de straffen nae te gheven / zijn veel dingen die ons daer toe raden en vermanen. Laet ons aensien hoe veel dinghen de Vaderen in haren Kinderen oversien / van welck stuck een discours van Cicero is by Dion Cassius. Een Vader, soo Seneca sept / en sal gheen harde besluyt maken teghen sijn Soon, ten zy dat veele, en groote overlasten sijn ghedult hebben overwonnen, ten zy dat het gene, welck hy vreest, meerder zy, als het geen hy verdoemt. (1.) Waer van niet veel en verscheelt het segghen van Phineus,

De Clem. l. 1. cap. 14.

Lib. 5. neus, soo Diodorus Siculus dat verhaelt: Gheen Vader neemt goetwilligh voor, sijn Soon te straffen, soo langhe niet de grootheyt der misdaden overwint de natuurlijcke liefde der Ouderen tot hare Kinderen. En dit van Andronicus Rhodius: Geen Vader sal sijn Soon verstooten, ten zy dat de boosheyt te seer groot en overvloeyende zy. Maer soo wie een anderen straffen wil / neemt eenighsins aen eens Regenten en bestierders / dat is / eens Vaders persoon / (2.) waer op Augustinus siende / aen Comes Marcellinus sept: Vervult, ô! Christelijcke Rechter, het ampt eens Vaders. De Keyser Julianus prijst het seggheu van Pitracus: Die het vergheven stelde boven de straffe. Libanius in sijn Oratie van den oproer tot Antiochien: Die God, sept hy / wil ghelijck zijn, laet die sich meer verblijden in 't vergheven, als in 't straffen. De omstandigheden der saecken zijn somwijlen soodanigh / dat het niet alleen loflijck en prijslijck zy het straffen nae te laten / maer oock dat men het schuldigh is te doen in aensien van die liefde / welcke wy den menschen / oock onsen Vpanden schuldigh zijn / 't zy dat wy die liefde aensien in haer selven / oft oock soodanigh als de alder-heylighste Euangelische Wet die van ons verepscht. Soo hebben wy gesept / dat ter eenighe Luyden zijn / voor welcker behoudenisse / al waer 't oock dat sy ons aenvielen / wy liever behoorden de doot te wenschen / en verkiesen / om dat wy weten en verstaen / dat sy voor het ghemeyne beste der Menschen / oft noodigh / oft immers sonderlinghe dienstigh zijn. Indien Christus wil / dat men sommighe dinghen kleyn achten / en laten varen sal / om strijdt en krackeel te verhoeden / soo veel meer moet men gheloouen dat hy oock heeft ghewilt / dat wy oock grooter dinghen niet achten souden / op dat men tot gheen Oorloghe en come / als de Oorloge schadelijcker is dan krackeel oft proces. Ambrosius sept: Dat een goet eerlijck Man van sijn recht wat vallen laet, is niet alleen een werck van mildadigheyt, maer oock veeltijdts van ghevoeghlijckheydt. Aristides raedt den Steden: Dat sy toe-geven en schencken sullen als 't om een geringh te doen is. Hy voeght de reden daer by: Want ghy prijst oock onder de particuliere Burghers die gene, die goetaerdigh en goethertigh zijn, en liever wat schade willen lijden, als daerom rechten en pleyten. Xenophon in 't seste Boeck der Griecksche Historie: Der wijse Luyden doen is, selfs om swaere en ghewichtighe oorsaken gheen Oorloghe aen te nemen. En Apollonius sept by Philostratus: Men moet selfs om gheen groote oorsaken Oorloghe aen-nemen.

Molin tract. 2. de Just. disp. 103. Lorca. disp. 153. n. 11. Ægid. Regius de Act supern. disp. 31. dub. 7. n. 107.

Lib. 2. de offic. cap. 2.

[Vermeerderingen. (1.) Augustin. sittende in den Raedt met een Vader over een Soon / die op 't sept van Vader-moort bevonden was / heeft gesept / dat men hem behoorde werck te senden / waer henen het den Vader goet dochte; En heeft geen Ioderen sack / geen slangen / geen gevanckenisse teghens hem verordent / indachtigh zijnde niet over wien hy sijn oordeel uytspraeck / maer wiens raedts-man hy was / heeft gesept / dat een Vader behoorde te vreden te zijn met de sachtste wijse van straffe. Het zijn de woorden van Seneca, in 't 1 Boeck cap. 15. van de sachtmoedigheyt. Terentius Andria:

By

By Vader kleyne ſtraf kan grove feylen boeten.

Philo: De Vaders ſpreken de bedroefſlijcke woorden van ont-ervinghe, en ſnijden hare Sonen af van haer Huys, en gantſche Maeghſchap, doch als dan eerſt, als der Kinderen booſheyt en godtlooſheyt overwonnen heeft die liefde, welcke de nature ſeer groot en boven alle dinghen uytnemende, den Ouderen in-gheplant heeft. Cicero voor Ligarius: Vergheeft het hem, ghy Rechters, hy heeft ghedoolt, hy is gevallen; hy heeft het niet ſoo gemeent; ſoo hy 't oyt meer doet: ſoo pleeght men voor een Vader te pleyten.

(2.) Seneca, *Epiſt. 87.* De ſachtmoedigheyt verſchoont eens anders bloedt ghelijck als haer eyghen, en weet dat de eene menſche den anderen niet behoort tot verquiſtinghe te ghebruycken. Diodorus Siculus in de over-ghebleven ſtucken: Niet alle die ghefondight hebben moet men aller weghen ſtraffen, maer die alleen, die van haer quaet-doen gantſch gheen berouw en hebben. Chryſoſthomus in 't 6 van de Beelden: Laetſe alle, die van onſe gheloove noch vreemt zijn, leeren, dat de eerbiedigheyt, die Chriſto bewe-ſen werdt, ſoo groot is, datſe allerhande overighe machten kan in toom hou-den; eert uwen Heere, vergeeft de ſonden uwen mede-dienſtknechten, op dat hy u oock veel meerder eere, dat hy u in dien daghe des oordeels een vriendelijck en ſachtmoedigh aenghefichte toone, gedachtigh zijnde, deſer uwer ſachtſinnigheyt. Gratianus verhaelt dit / *cauſa 23. quæſt. 4* uyt Auguſtinus, als wy deſe twee woorden noemen / Menſche / en Sondaer / ſoo werdt ſulcks niet te vergheefs gheſeyt: om dat hy een Sondaer is / ſoo beſtraft hem: om dat hy een Menſche is / ſo ontfermt u over hem. Siet oock 't gheen daer nae volght / en 't gheen wy hier vooren gheſeydt hebben op 't 20 cap. §. 12. en 26. en 36.]

Ontrent de ſtraffen is voor eerſt onſe ampt en plicht / indien niet als Menſchen / immers als Chriſtenen / dat wy lichtelijck / en gaerne vergheven / 't gheen tegens ons misdaen is / gelijck als Godt ons in Chriſto vergeven heeft / Epheſ. 4. 32. [Chryſoſthomus in 't 20 van de Beelden / verhaelt / dat Theodoſius om die van Antiochien te vergeven / de misdaet tegens hem begaen / van den Biſſchop Flavianus alder-meeſt is bewogen ghewoorden door de woorden Chriſti: Vader, vergheeft het haer, want ſy en weten niet wat ſy doen.] Het ghenaeckt tot de Goddelijcke nature ſonder toorn te zijn in die dinghen, om welcker wille de misdadighe der ſtraffe des doodts ſchuldigh zijn, ſeydt Joſephus in de Hiſtorie der Oudtheden / *lib. 2. cap. 3.* Seneca, van den Prince: Laet hem veel verbiddelijcker zijn in verongheliickinghen en overlaſten als in anderen aenghedaen, als hem ſelven: want gelijck het geen teycken is van een groot en hoogh gemoedt, dat men milde is van eens anders goedt, maer van die, welcke 't gheen hy anderen ſchenckt, hem ſelven ontreckt; alſoo ſal ick dien ſachtmoedigh noemen, niet die in eens anders leedt licht en vaerdigh is te vergheven, maer den ghenen, die, als hy door ſijn eyghen prickelinghen aengeporret werdt, niet voort op-ſpringht; die verſtaet dat een werck is van grootmoedigheyt op de hooghſte macht zijnde, ongheliick te verdragen; en darter niet heerlijcker, noch glo-

III. *Lib. 1. de Clement. c. 20.*

rieu-

rieuser en roemelijcker is, als een Prince die sonder straffe verongelijckt werden kan. [Chrysosthomus in den lof der Sachtmoedigheyt: Sy kan alle Menschen treffelijck vertieren; maer alder-meest de ghene / welcke in regeeringhe gestelt zijn. Want aenghesien de Coninghlijcke macht alle dinghen haer toe-laet / hem selven teghen te houden / en de Goddelijcke Wet tot een voorganghster over sijne handelinghen te stellen / is een treffelijck stuck tot roem en heerlijckheyt. Augustinus, *Epist. 104.* aen Bonifacius Comes: Ghedenckt haest te vergheven, indien yemandt teghens u misdaen heeft, en vergevinge versoeckt. Quintilianus: Wy sullen den Prince raden, dat hy liever begeere den roem en lof van bescheydenheyt en heusheyt, als de vreughde en vermaeck van wrake. Cicero heeft als een voornaemste stuck ghestelt onder den lof van C. Cæsar, dat hy niets placht te vergheten / als aenghedaen onghelijck. Livia in hare aenspraeck aen Augustus, seyt by Dion: De meesten hoop houdt het daer voor / dat de Regeerders moeten straffen die dinghen / welcke teghens het gemeene beste en profijt misdaen werden / maer dat sy / 't geen haer selfs misdaen werdt / als ongemerckt laten. Antonin. Philosophus in sijn aenspraeck aen den Raet: [By Vulcatius Gallicanus, in't leven van Avidius Cassitius.] Want my en gevalt nimmermeer in een Keyser de wrake van sijn eygen leedt, welcke, al ist datse rechtvaerdigh geweest is, schijnt doch scherper en heftiger te wesen. Ambrosius in sijn Brief aen Theodosius: Ghy hebt die van Antiochien uwen overlast en onghelijck quijt ghescholden en nae-ghegheven. En Themistius in den lof van den selfden Theodosius aen den Raedt: Een goet Coningh behoort de ghene, welcke teghen hem misdaen hebben, te boven te gaen, niet met wederom te beschadighen, maer met weldaden te bewijsen. Aristoteles seydt: Dat eener die grootmoedigh is, gheen onghelijck en heughet: 't welck Cicero aldus uyt-druckt: Daer en is niets dat een groot en voorneme Man beter past, en waerdigher, als versoenelijckheyt en sachtmoedigheyt. Van dese uytnemende deught gheeft ons de Heylighe Schrifture treffelijcke Exempelen in Moses, Num. 11. en 12. en David, 2. Sam. 16. 7. Doch sulcks heeft alder-meest plaetse / daer / oft wy selfs mede eenigher sonde bewust zijn / oft daer 't gheen tegens ons misdaen is / uyt eenighe menschelijcke en verschonelijcke swackheyt voort-komt / oft dat het genoech blijckt / dat het hem rout die ons leedt oft schade ghedaen heeft: Daer is een mate van wreken en straffen, seyt Cicero, en ick wete niet, oft genoegh zy, dat het den genen die ons met ongelijck gheterghet heeft, sijns onghelijcks berouwe, en hem leedt zy. [Procopius *2. Vandal.* Het berou by tijdts komende in de ghene die ghesondight hebben / pleeght de ghene die beledighet zijn / te noodighen tot verghevinghe.] Een wijs Man, seyt Seneca, sal veel dinghen vergheven, hy salder veele behouden, die wel van onghesonden, doch gheneselijcken inborst zijn. En dese oorsaken om van Oorloghe sich te onthouden / ontstaen uyt de liefde / welcke wy selfs / oft schuldigh zijn / oft immers te rechte bewijsen.

1. de Offic.

Diod. lib 2. de lib Christ. cap. 6.

IV. Maer oock menighmael moeten wy ons selven / en den onsen dien dienst bewijsen / dat men niet tot Oorloge en kome. [Procopius, *Gothic. 2.* seyt /

sept / dat de Gotthen tot Belizarius aldus seyden: Dewijl dese dinghen alsoo gheleghen zijn, sal het der Regeerders van beyde Volckeren ampt zijn, dat sy uyt sucht tot hare eyghen eere, het welvaren der Onderdanen niet ten besten gheven, noch wech werpen, maer dat meest laten gelden, 't welck rechtvaerdighst, en vorderlijckste is, niet voor haer selven alleen, maer oock voor haren Vyanden.] Plutarchus sept in 't leven van Numa, nae dat de Fecialen besloten hadden/dat men rechtvaerdelick den Oorloge mocht aen-nemen / dat by den Raedt is beraetslaeght en overlepdt / oft oock dienstigh en vorderlijck soude zijn. [Diodorus seydt by Thucydides, *lib. 3.* Al ist dat ick verklare dat sy groffelijck gesondight hebben, soo en sal ick doch niet met eenen bevelen dat mense doodt slae, ten zy dat sulcks oorbaer zy.] In een sekere parabel van Christus wordt ghesept / indien een Coningh te strijden heeft met een anderen Coningh / dat hy eerst neder sittende / ghelijck de wijse is der ghener / die met ernst en nae-dencken over eenige saken sich beraden / by hem selven sal overweghen / oft hy die thien duysent Krijghs-knechten heeft / machtigh zy teghen te staen den ghenen / die met twee-mael soo veel teghens hem in aentocht is: Ende indien hy bemerckt / dat hy soude te swack vallen / dat hy Ghesanten sal senden met last om vrede te maken / eer dat de andere binnen sijne Landtpalen komme. Alsoo hebben de Tusculaners alles verdraghende / en geen dinck weygerende / vrede van den Romeynen verworven. [De Coningh van Armenien heeft het selfde ghedaen / ten tijde van Severus, soo Herodianus vertelt/ *lib. 3.*] By Tacitus staet: Men heeft te vergeefs tegens de Æduers oorsake van Oorloghe ghesocht; als haer bevolen was, dat sy geldt, en wapenen op-brenghen souden, hebben sy noch uyt goeden wille, en om niet leef-tocht daer toe gheghéven Alsoo heeft de Coninginne Amalasuntha den Ghesanten van Justinianus aengheseyt / dat sy met gheen wapenen vechten soude. [Siet Procopius, *Vandal. 2. en Gothic. 1.*] Men kan oock wel eenighe ghetemperthept en versachtinghe gebruycken / gelijck Strabo vertelt dat van Synnus, Coningh der Triballen gedaen is / welcke Alexander van Macedonien verboodt / in 't Eylandt Perice niet te komen / en vereerde hem te gheliick met geschencken / op dat hy soude betoonen 't geen hy dede / dat hy sulcks dede upt rechtvaerdighe vreese / maer niet upt haet / oft kleynachtinghe van hem. Het gheen Euripides gesept heeft van de Grieckschen Steden / dat mach men met recht allen anderen mede wel toe-passen:

Plutarch. Camillo Liv. lib. 6.

Soo dickwils als men van den Oorlogh gaet te rade,
Denckt niemandt dat de doodt voor hem juyst wet sijn spade,
Maer yder beeldt sich in eens anders nederlagh;
Doch soo hy in den Raedt voor sijne ooghen sagh
De lijcken over hoop van soo veel doode Menschen,
't Verdorven Griecken-lant om Oorlogh noyt soud' wenschen.

By Livius staet: Stelt u selven voor ooghen, soo uwe eyghen macht, als de

de kracht der Fortuyne, en onsekerheyt der Oorloghe. En by Thucydides: Al wat buyten vermoeden ghebeuren kan, dat bedenckt in den Oorlogh eer dat ghy wat aenvanghet.

V. Die ghene / welcke haer beraetslagen / beraden sich eensdeels over de eynden en ooghemercken / niet wel de uptterste / maer die tusschen beyden zijn / anderdeels ook over die dinghen / welcke haer leyden tot die eynden en ooghemercken. Het eynde en ooghemerck is alle-tijdt eenigh goet / oft immers vermijdinghe van eenigh quaet / 't welck komt in de plaetse van eenigh goet. Maer die dinghen / welcke tot het een of 't ander leyden / en daer toe dienen / werden niet om haers selfs wille begeert / maer voor soo verre als sy tot sulcx leyden oft dienen: Derhalven moet men in de beraetslaginghen en overlegginghen tegens den anderen vergelijcken / soo wel de eynden en ooghemercken met malkanderen / als ook de werckelijcke vermogenthey der dinghen / die daer toe leyden en dienen / om dat eynde te weghe te brenghen. Want / soo Aristoteles wel sept van de beweginghe der Dieren: De Propositien en voorstellinghen, welcke werckinghen voort-brengen, zijn van tweederley soorte, van 't geen dat goet is, en van 't gheen dat gheschieden kan. Welcke vergelijckinghe drie regulen heeft. Waer van de eerste dese is: Indien de saecke / waer van ghehandelt werdt / gheljcke werckende kracht schijnt te hebben na morale schattinghe en waerderinghe tot goet en tot quaet / moet als dan eerst verkozen werden / indien het goede yet wat meer goets in heeft / als het quade quaets heeft. Andronicus Rhodius, als hy een hoogh-hertigh Man beschrijft / sept / dat hy sich niet om allerhande oorsaken sal in gevaer begheven / maer om de alder-ghewichtighste en swaerste oorsaken. De tweede regul is / indien schijnt dat het goet en quaet even gheljck is / 't welck upt de sake daer van beraetslaeght werdt / kan ontstaen / soo moet die sake als dan eerst verkozen werden / indien de werckende kracht grooter is tot het goede / als tot het quade. De derde is / indien ons dunckt dat het goet en quaet ongheljck zy / en dat de werckende kracht der dinghen niet min ongeljck is / soo staet die sake als dan eerst te verkiesen / indien de werckende kracht tot het goede grooter en meerder zy / vergheleken teghens de werckende kracht tot het quade / als het quaet selfs is vergheleken teghens het goet; oft indien het goet in vergheljckinghe van het quaet grooter zy / als de werckende kracht tot het quade vergheleken met het goet. [Desen regul gebruyckt Narses voorsichtigh-lijck by Procopius, *Gothic. 2.*] *1. de Offic.* Wy hebben dit wat keurlijcker verhandelt / maer Cicero gaet door een sterhter baene al mede den selfden cours / als hy sept / dat wy ons wachten moeten / dat wy ons selven niet en begeven in ghevaer sonder oorsake / boven welcke gheen meerder sottigheydt wesen en kan / dat men derhalven in 't aengaen van ghevaer moet volghen de wijse der Medicijn-meesteren / welcke de ghene die gheen sware siechten hebben / sachteljck ghenesen; maer ghenootsaeckt en bedwonghen werden tot swaere krancklheden / ook ghevaerljcke en twijffelachtige middelen van ghenesinge te gebruycken: daerom hy sept / dat een wijs man

moet

moet het onweder te hulpe komen/ en dat soo veel te meer/ indien ghy/ de saecke ghereddet zijnde / meer goets verkrijght / als in twijffel latende quaets. Daer het een niet groot gheven kan / en het andere schoon niet groot zijnde / schade soude toe-brenghen / wat ist dan van nooden te waghen / en ghevaer te loopen: seyt hy op een ander plaetse. Dion Prusæensis in de tweede Tarsensische Oratie: Laet schoon dat onrechtvaerdigh zijn, en niet waerdig dat men het soude lijden. Nochtans en moeten wy niet, indiender yet onrechtvaerdigh gheschiedt, uyt lust tot strijden ons selven in onghelegentheden brenghen. En daer nae: Gelijck wy soecken de lasten, die ons te seer dringhen, dat wy 't langher niet harden en konnen, wech te werpen; maer matighlijck gedruckt zijnde, en met sulcke dingen beswaert, dat wy, oft die, oft swaerder moeten draghen, ons daer toe schicken, dat wy op 't alder-vaerdighste volgen en heen komen. Aristides in de tweede Siciliaensche Oratie: Daer de vreese grooter is als de hope, hoe en ist dan geen tijdt om op sijn hoede te wesen?

Epist. ad Attic. lib. 13 Epist. 27.

VI.

Laet ons een Exempel nemen van 't gheen Tacitus verhaelt / dat eertijdts onder de Steden van Gallien beraedtslaeght is / oft sy liever vryheydt, of vrede hadden? Verstaet burgerlijcke vryheyt / dat is recht om op haer eyghen handt hare Burgerschap te regeeren: 't welck recht op 't volkomenste is in den staet van populaire regeeringhe; ghematight in den staet daer de voornaemste regeeren; insonderheydt in sulcken ghelegentheyt / daer gheen Burgher van eerlijcke bedieningen en werdt uytghesloten. Vrede verstaet men soodanighe/ daer door verhoedt en voorghekomen werdt een landt-verderffelijcke Oorloghe / welcke tot onderganck van den staet streckt / te weten / daer de rechte waerderinghe van het toe-komende schijnt niet anders uyt te wijsen / als den onderganck van 't gantsche Volck: Hoedanigh was den staet van Jerusalem, als die van Titus belegert was. Hier weet yder een wel wat Cato daer toe soude segghen / die liever wilde sterven/ als maer eenen alleen ghehoorsamen: daer toe oock dit dient:

Hoe licht de deught door handt kan slavernye ontwijcken.

En andere meer dinghen op ghelijcke fatsoen. Maer de ghesonde reden leert ons een anders / te weten / dat het leven / 't welck de gelegentheyt geeft tot alle tijdtlijcke en eeuwighe goederen / meerder en waerdigher is/ als de vryheyt; 't zy dat ghy beydes neemt in een Mensche/ oft in een gheheel Volck. En derhalven Godt selfs rekent het voor een weldaet / dat hy de Menschen niet en doodet / maer gheeftse over tot dienstbaerheydt. En op een ander plaetse raedt hy den Hebreen door den Propheet / dat sy sich den Babyloniers tot dienstbaerheyt overgheven / op dat sy niet van honger en peste en sterven. (1.) Daerom dit versken van den Ouden ghepresen:

2. Paral. 12. 78. Ier. 27. 13.

Wat in het hard belegh Sagunten heeft bedreven.

En staet nochtans niet te prijsen / noch de dinghen die tot sulcke extremitey-

August. de civitate Dei lib. 22. cap. 6 miteyten leyden. Want den onderganck des Volcks in dese soorte van dinghen voor het hooghste quaet moet ghehouden werden. Cicero 2. *de inventione*, stelt dit tot een Exempel van noodt: Het is noodtwendigh dat de Cassilinensers sich aen Annibal overgheven / al-hoe-wel by die noodtwendigheyt dese conditie was by-gevoeght / ten ware dat sy liever wilden van honger sterven. (2.) Van de Thebaners / welcke ten tijden van Alexander van Macedonien gheleeft hebben / gheeft Diodorus Siculus dit oordeel: Sy hebben door een meer stercke als voorsichtighe beweginghe des gemoedts, den onderganck van hare Vaderlant op den hals gehaelt. (3.) By *Lib. 18.* Plutarchus staet dit oordeel van den ghemelden Cato, en Scipio, die na de Pharsalische Victorie Cæsar niet hebben willen wijcken: Sy zijn daer in te bestraffen, dat sy veele en treffelijcke Mannen in Aphrica verloren hebben, sonder yets daer door uyt te rechten. Doch 't gheen ick van vryheyt gheseyt hebbe / dat wil ick mede van alle andere begheerlijcke dinghen verstaen hebben / indien de verwachtinghe van het teghenstrijdighe grooter quaet / oft rechtvaerdigher / oft ghelijck zy. Want als Aristides te rechte seyt / het is een ghebruyck het Schip te behouden / met over-boort werpen van 't goedt / en niet van 't Volck dat in 't Schip is.

[Vermeerderinghen. (1.) Guido Blandrata in sijn Oratie aen die van Milanen / by Guntherus:

En sullen wy 't niet, al gherust voor vryheydt waghen:
Maer vryheyt niemant mint als welvaert last moet dragen,
Die sijn behoudt verstaet. Want een ghewisse quaet,
Dat kan ontweken zijn, te laden sonder baet,
Sich selven op den hals, gheen liefde men kan noemen,
Tot vryheyt, maer een sucht tot yd'len lof en roemen.

(2.) De verantwoordiginge van Anaxilaus, die uyt honghers-noodt Byzantien op-ghegheven hadde / was dese: Dat de menschen mochten vechten tegens menschen / maer niet tegens de nature aller dingen / soo Xenophon verhaelt / Procopius, *Gotthic. 4.* De menschen en prijsen niet de ghewillighe doodt die yemandt hem selven aen doet, soo lange als daer eenige stercker hope is, dan het ghevaer en perijckel is.

(3.) De selfde / als hy verklaert hadde de raetslaghen van Oorloghe van de Athenienſers aenghenomen / nae de doodt van Alexander, seyt / dat nae het oordeel van de verstandighste tot glorie en eere wel gheraden hebben, maer datse van de nuttigheyt en het profijt af-gedwaelt zijn, als die sich ghehaest hadden om in ghevaer te komen, daer geen noodt haer en dronge.

VII. In het af-vorderen van straffe moet dat alder-meest waer-genomen werden / dat men nimmermeer te dier oorsaken Oorloghe aenneme / teghens den ghenen / die ghelijcke macht heeft. Want gelijck een burgerlijck Rechter / alsoo mede die ghene die door Wapenen de misdaden wil straffen en wreken / behoort altijdt veel machtigher te zijn / als de andere. En niet alleen de voorsichtigheyt / midtsgaders de liefde tot de sijne pleeght

Cajetan. 2. 2. quæst. 95. art. 8.

pleeght te verepsschen / dat men van ghevaerlijcken Oorlogh sich onthoude / maer oock menighmael de rechtvaerdighept / te weten / de regerende rechtvaerdighept / de welcke nae de eygen nature van regeeringe / niet min den ghenen die over anderen gestelt is / verbindt tot sorge voor de ghene / die onder hem zijn / als sy de Onderdanen tot gehoorsaemheyt verbindt. Daer uyt volght 't gheen de Theologanten recht leeren / dat een Coningh die om gheringhe oorsaken / oft om onnoodighe straffen te voorderen / en die een groot gevaer nae haer slepen / Oorloge aenbanght / den Onderdanen verbonden is tot vergoedinghe van de schade / die daer uyt ontstaet. Want al ist dat hy niet tegens de Vyanden / nochtans sijn Onderdanen begaet hy ware onrecht / en doet haer ongelijck / die om soodanighe oorsaken haer in soo groote swarigheden inwickelt. Livius sept: De Oorloghe is rechtvaerdigh voor den ghenen diese noodigh is, en die Wapenen zijn Godtvruchtigh, welcken gheen ander hope overghebleven is, als in de wapenen. Ovidius wenscht dien staet / Factor. 1. *Molin tract. 1. de Just. cap. 102.* *Lib. 10.*

De Krijghs-man draeght alleenlijck het gheweer,
Om stuyten dat het and'ren niet en deer.

VIII. Soo valter dan selden oorsake om de Wapenen aen te nemen / welcke niet soude konnen / oft oock moeten nae-gelaten werden / te weten / daer Rechten zijn / wreeder als de wapenen / soo Florus spreeckt. Seneca sept / dat men loopt in ghevaer / daer de ghene die stille sit / ghelijcke te vreesen heeft / oft oock meerder: Tacitus sept: Dat een ellendighe Vrede wel met Oorloghe verwisselt werdt, te weten / als dan / soo de selfde sept / als den ghenen die 't waghen, de vryheydt volght, oft die overwonnen werden, de selfde blijven; oft soo Livius spreeckt: Als de Vrede den Dienstbaren lastigher is, dan den Vryen de Oorloge. Maer niet als het blijckt / soo hy Cicero staet / dat / indien ghy overwonnen werdt / sult ghepreschrijbeert en voorghel-vry ghestelt werden; en soo ghy overwinnet / evenwel moet dienen. *Lib. 10.* *Ad Attic. l. 7. Epist. 7.*

IX. De andere tijdt om te oorloghen / is / als voor den ghenen die de sake schatter / gelijck als het behoort op de zijde daer het recht is / en dat van grooter ghewichte / oock mede te ghelijck de kracht en macht is. Het welcke is 't gheen dat Augustus sepde / dat men geen Oorloge moste aenvanghen / als wanneer sich vertoonde grooter hope van voordeel / als vreese van schade. En 't gheen Scipio Africanus, en L. Æmilius Paulus plachten te segghen van een Veldtslagh / dat men niet en moste verhten als upt hooghsten noodt / oft alsser de beste gelegenthept voor viel. [Plutarchus in 't leven van de Gracchen: Buyten hooghste noodt het stael te gebruycken, is geen werck van een goet Medicijn-meester, noch van een goet Overste. Het seggen van Marcianus by Zonaras, is / Dat een Coningh niet en moet de Wapenen roeren, soo langhe als men vrede behouden kan. Augustinus in den 1 Brief aen Bonifacius: Den Vrede te hebben staet aen den wille; maer de Oorloge moet komen door noodt, op dat ons Godt van den noodt *Suet. on. c. 24. Gell. lib 13. 3 Valer. Max. lib. 7. cap. 2.*

noodt verloſſe, en beware in vrede.] Maer het ſal dan al meeſt plaetſe hebben / alſſer hope is dat dooz den ſchzick en 't gheruchte / ſonder eenigh/ oft met kleyn ghevaer de ſaecke kan verrichtet / en ten eynde ghebzacht
Diod. lib. 16. werden / hoedanigh den raedt van Dion was om Syzacuſen te verloſſen. In de Bzieven van Plinius ſtaet: Hy heeftſe door ſchrick t'ondergebracht, 't welck de heerlijckſte overwinninghe is. [De Leeuwe langhen tijdt de pijlen verachtende, beſchermt ſich als door ſchrick, en betuyght dat hy ghedwonghen werdt, ſept Plinius, *Hiſtor. natur. lib. 8. cap. 16.*]

X.

Plutarchus ſept / dat de Oozloge een wzeed dinck is / en ſleept met ſich een hoop van overlaſt / en moetwillighepdt. En Auguſtinus ſepdt wijſſelijck; Van welcker quaden (hy ſpzeeckt / welcke upt de Oozloghe ontſtaen) veele en veelderhande nederlagen en ſchade / ſchzickelijcke en baarde nooden / ſoo ickſe / ghelijck wel waerdigh is / wilde verhalen en uptſpzeken / al-hoe-wel ick het niet ſoude konnen doen / gheenſins ghelijck het de ſake wel verepſcht / wat ſal de mate zijn van het langhe verhael? Maer / ſegghen ſy / een wijs Man ſal de Oozloghe voeren; eben als oft die niet / ſoo hy ghedenckt dat hy een Menſche is / veel meer hem ſal bedzoeven dat der rechtvaerdighen noodt hem daer toe ghedzongen heeft; want ſoo de Oozlogh niet rechtvaerdigh ware / en moſtſe niet ghevoert werden; en derhalven ſoude een wijs Man gheen Oozloghe hebben. Want de onbillijckhept van het tegendeel dzinget den Wijſen op de noodtwendighepdt van rechtvaerdighe / jae oock van noodtwendige Oozloge te voeren: welcke onbillijckhept vooz een menſche / vooz ſoo veel hy een menſche is / te beklaghen is / al ware het dat daer upt gheen noodtwendighept en ontſtonde van Oozloghe te moeten voeren. (1.) Deſe dan ſoo groote / ſoo ſchzickelijcke / ſoo wzeede dinghen / ſoo wieſe met dzoefhept overweeght / moet de ellendighept bekent ſtaen: maer ſoo wie de ſelfde/ oft lijdet ſonder dzoefhept des gemoedts / oft overdenckt / die houdt ſich noch veel ellendigher vooz gheluckſaligh / om dat hy oock het menſchelijck ghevoelen verlozen heeft. De ſelfde ſept op een ander plaetſe: Het
Lib. 4. de civit. Dei. oorloghen dunckt den quaden een gheluck te zijn, den goeden een noodtwendigheyt. Doch Maximus Tyrius ſept: Al iſt dat ghy de onrechtvaerdigheyt wech neemt van den Oorlogh, ſoo is doch de noodtwendigheydt ſelfs jammerlick en te beklagen. De ſelfde: Het blijckt dat de Oorloge van den rechtvaerdigen niet aengevangen wert als uyt noodt, maer van den onrechtvaerdighen van ſelfs. Daer men dat ſegghen kan van Seneca mach hy voegen/
Ælianus lib. 14. 2. dat een Menſche niet behoozt een ander Menſche tot verquiſtingh te gebzuycken. Philiſcus vermaende Alexander, dat hy wel ſoude ſtaen naer glozie en heerlijckhept / maer op ſulcke conditie / dat hy hem ſelven tot geen peſt oft groot ſieckte maken ſoude: verſtaende dat het doodt-ſlaen van Volcken/verwoeſtinge van Steden wercken waren van peſte; maer datter gheen ſake meer Coninghlijck was / als aller welvaert te bevozderen/welcke in vzede beſtont. Indien na het Hebzeeuſche recht/die buyten wille een Menſche doodt gheſlagen hadde / moſt vluchten: Indien Godt niet wilde van David, die gheſept werdt Godtvzuchtighe Oozlo-

ghen

ghen ghevoert te hebben / sijn Tempel ghetimmert hebben / maer het daerom verboodt / om dat hy veel bloedts vergoten hadde. (2.) Indien by de oude Grieken sy versoeninghe en reyniginge van nooden hadden / ooch die sonder schuldt haer aen een doodtslach besoedelt hadden; wie en sal dan niet sien / insonderheydt een Christen zijnde / hoe ongheluckighen saecke / en van kranckten moedt / oft voorspoet / derhalven met wat een blijt en poghen te vermijden sy de Oorlogе / schoon niet onrechtvaerdigh zijnde? Ghewisselijck by den Grieken professie doende van de Christelijcke religie / is langhe onderhouden geweest die Canon, daer door voor een tijdt van de ghemeynschap af-ghehouden wierden de ghene / die een byandt in eenigherhande Oorloghe doodt gheslaghen hadden. [Zonaras in 't leven van Nicephorus Phocas, sept / drie Jaren lange.] *Basil. ad Amphil. 10. 13.*

[Vermeerderinghen. (1.) De Lacedemoniers in hare Oratie / die staet by Diodorus Siculus, *lib. 13.* Dewijl wy sien dat uyt de Oorloghe veel vyandtschappen, veel grouwelijckheden ontstaen, hebben wy gheachtet onses ampts te zijn, allen Goden en Menschen bekent te maken, dat wy de oorsake daer van niet en zijn. Plutarchus in Numa: Indien yemandt my hier seyde, heeft niet Romen door Oorloghe dapper ghevordert, soude hy een vraghe op de baen ghebracht hebben, die een langhe antwoorde behoeft, by den Menschen die den voortganck stellen in rijckdom, in leckernyen, in Krijghs-ampten, en niet in 't welvaren des Volcks, in sachtsinnigheydt, in rechtvaerdigheyt die met het hare te vreden is. Stephanus de Meditijn-meester seyde tot Chosroës, der Persen Coningh / by Procopius, *Persicor. 2.* U, machtighste Coningh, die ghy in doodt-slaen, en ghevechten, en steden te veroveren, doende zijt, sullen moghelijck andere namen ghegeven werden, maer dat ghy daerom soudet voor goet gehouden werden, en kan niet zijn.

(2.) Hy en heeft niet toe-gelaten, dat, die den Tempel bouwen soude, die veel Oorlogen ghevoert hadde, en bevleckt was wel met der Vyanden, doch even wel met bloet, sept Josephus, *lib. 7. cap. 4.* daer ooch meer volgt ten selfden propooste. Plinius, *lib. 7. cap. 25.* nae dat hy verhaelt hadde de Veldtslagen van Cæsar Dictator: Ick en soude waerlijck tot geen roem noch glorie rekenen, soo grooten ooch ghedwongen overlast des menschelijcken geslachts. Philo van het leven Mosis: Want al-hoe-wel door de Wetten het doodt-slaen der Vyanden toe-ghelaten is, nochtans soo wie een Menschе sal doodt-gheslaghen hebben, al-hoe-wel rechtvaerdelijck, al-hoe-wel tot sijnder beschermінghe, ooch schoon ghedwonghen zijnde, soo werdt ghelooft dat hy eenighe besmettinghe daer van treckt, om die ghemeyne Bloedtverwantschap, welcke van de eerste oorsake af komt. Daerom ooch soodanighe doodt-slaghers eenighe reyniginge van nooden hadden, om de misdaet, diese schenen begaen te hebben, af te wasschen.]

Het vijf-en-twintighſte Capittel.

Vande oorſaken om oorloge voor anderen aen te nemen.

I. Dat de Oorloghe rechtvaerdelijck voor den Onderdanen aenghenomen werdt.
II. Maer dat ſe nochtans niet alle-tijdt moet aenghenomen werden.
III. Oft men een onſchuldighe Onderdaen met recht mach overgheven, om het gevaer te ontgaen.
IV. Dat oock rechtvaerdelijck de Oorloghe wert aengenomen voor de Bondtgenooten, ſo van gelijcken, als ongelijcken verbondt.
V. Oock voor Vrienden.
VI. Iae oock voor allerhande Menſchen.
VII. Doch dat ſulcks ſonder ſonde kan nae-ghelaten werden, indien yemandt, oft voor hem ſelven, oft voor het leven van den ſchuldighen vreeſt.
VIII. Oft de Oorloge rechtvaerdigh zy, die ghevoert werdt om vreemde Onderdanen te beſchermen: werdt door onderſcheydinghe verklaert.
IX. Dat de gheſelſchappen, en Krijghs-dienſt om geldt, ſonder onderſcheydt van d'oorſake der Oorloghe, onrechtvaerdigh zijn.
X. Dat het oock mede onbehoorlijcken niet ſonder ghebreck is ten Oorloghe te dienen, voornamelijck om buyt, en om ſoldye.

I. *Lib. 1. cap. 5.* IEr voozen als wy handelden van die ghene/ welcke den Oozloghe voeren / hebben wy gheſeyt en beweſen / dat natuurlijcker-wijſe niet alleen een yder ſijn eygen recht mach uytvoeren/ en in 't werck ſtellen / maer oock eens anderen: derhalven die oozſaken / welcke rechtvaerdigh zijn booz den ghenen / wiens ſaecke dat het is / die ſelfde zijn oock rechtvaerdigh booz den ghenen/ welcke anderen te hulpe komen. Doch de eerſte ende alder-meeſt noodighe oozghe is booz den Onderdanen / 't zy die onder het hupſijck regiment / oft onder de Burgherlijcke regeeringhe ſtaen. [Procopius, *Perſicor. 2.* Want hy en is niet terſtondt rechvaerdigh die niemanden gheen ongelijck doet, ten zy dat hy oock ſoo gheſint zy, dat hy de ſijne beſcherme, die hem bevolen zijn, te-
Nava. 24. 18 ghens den overlaſt van anderen.] Want ſy zijn als een ghedeelte van den Regeerder / als wy ter ſelfder plaetſe gheſeyt hebben. Soo heeft onder
Ioſua. 10. 6. het beleydt van Joſua, het Hebzeeuſche volck de Wapenen aenghenomen booz de Gabaoniten, welcke ſich den Hebzeen onderwozpen hadden. Ci-
Verr. 2. cero ſept tot de Quirites: Onſe Voor-ouderen hebben menighmael Oorloghe gevoert, om dat de Koopluyden en bevrachters van Schepen miſhandelt en veroverlaſt waren. En op een ander plaetſe: Hoe veele Oorlogen hebben onſe Voor-ouders aenghenomen, om dat gheſeyt werde, dat de Roomſche Burghers veronghelijckt, de Scheeps-luyden aenghehouden, de Kooplyden berooft en gheplundert waren? De ſelfde Romeynen hebben noodigh gheoozdeelt booz de ghene / booz welcke ſy / als 't haer Bondtgenooten waren / niet hadden willen de Wapenen aen-nemen / nae dat ſy ſich onder haer gheſtelt / en ſich aen haer overgheghéven hadden / oberſulcks haer Onderdanen ghewozden waren / booz haer den Oozlogh aen te nemen. Die van Capua ſegghen tot den Romeynen: Dewijl ghy onſe goederen teghens het gheweldt en overlaſt met rechtvaerdigh gheweldt niet wilt beſchermen, ſo ſult ghy gewiſſelijck dan het uwe nu beſchermen. Florus ſept/ dat die van Capua het verbondt/ 't welck ſy te voozen met den Romey-

meynen hadden / hebben heyligher en veyligher ghemaeckt / alles wat hare was / aen den Romeynen over-ghevende. Livius seydt: Het Gelooven Trouwe scheen last te lijden, dat men de ghene die sich over-gaven en onderstelden, verraden, en te vooren gheven soude. *Lib. 7.*

II. Nochtans soo en verbindt niet alle-tijdt eens Onderdaens / schoon zijnde rechtvaerdighe oorsake de Regeerders om Oorloghe aen te vanghen: maer als dan eerst / indien sulcks gheschieden kan sonder schade en ongerijf van allen / oft het meerder-deel haerder Onderdanen. Want het ampt des Regeerders is meer besigh en doende ontrent het gantsche lichaem / als ontrent de ghedeelten: en hoe een gedeelte grooter is / hoe nader komt tot de nature van 't gheheel.

III. Derhalven soo eenigh Burgher / schoon onschuldigh zijnde / van den Vyandt ter doodt ghe-eyscht werdt / daer en is niet aen te twijffelen / oft hy moge verlaten werden / indien blijcke dat de Burgerschap den vyant aen krachten veel te swack is. [Siet den raedt van de Patriarch Nicephorus, ghegheven aen Michaël Langaba, van de Overloopers / om vredens wille weder te gheven / den Veldt-oversten der Bulgaren, daer dese woorden by Zonaras staen: Laet het ons voor lijdelijcker houden, dat eenighe weynighe swarigheyt hebben, als een ontallijcke menighte.] Ferdinandus Vasquius disputeert teghens dese meyninghe; maer soo men niet soo seer sijn woorden / als wel sijn voornemen wil insien / soo schijnt hy dat te bevinden / dat sulck een Burgher niet lichtvaerdighlijck behoort verlaten / en ten besten ghegheven te werden / soo lange daer hope is van hem te konnen beschermen. Want hy brenght by het Exempel van het Italiaensche voet-volck / welcke hebben Pompejus verlaten / eer dat de sake noch gantsch verloren / en buyten hope was / als sy door Cæsar versekert waren van hare behoudenisse; het welcke hy met recht mispryst. Maer oft men oock een onschuldigh Burgher in handen der Vyanden moghe overleveren / op dat men het anderssins aenstaende verderf en ondergang der Stadt en Burgherschap moge ontgaen / daer van disputeren de Geleerde / en is oock eertijdts daerom ghedisputeert / gheljck als doen Demosthenes die vermaerde Fabel heeft voor-gestelt / van de Honden / welcke de Wolven begeerden van de Schapen / dat men om vredes wille / haer overleveren soude. Dat sulcks ongeoorloft is / sept niet alleen Vasquius, maer oock selfs Sotus, wiens ghevoelen nochtans Vasquius beschuldight / als niet wijdt zijnde van meyneedighheydt. Nochtans houdt Sotus, dat soodanighe Burgher ghehouden zy hem selven den Vyanden over te geven; maer sulcx ontkent oock Vasquius, om dat de nature van het Burgherlijck ghesel-schap / in 't welcke een yder om sijn eyghen profijts wille hem begeven heeft / het selfde niet en vereyscht. Maer daer upt en volght anders niet / als dat een Burgher nae eyghentlijck ghenoemden rechte daer toe niet ghehouden is; maer met dat oock de liefde kan lijden dat hy anders doe. Want daer zijn veele ampten en diensten niet door eygentlijck ghenaemde rechtvaerdighept / maer der liefde / welcke niet alleen met eere en lof volbracht werden / 't welck Vasquius bekent / maer oock *Soto de Just. & Jur. lib 5. qu. 1. art. 7. L. 1. cont. Ill. cap. 13.*

sonder

sonder schuldt en misdaet niet konnen nae-gelaten werden. Maer sulcx schijnt in aller manieren dit stuck te wesen / dat eener het leven van een seer groote onschuldige menighte achte / en stelle boven sijn eygen leven. Praxithea sept in Erichteus by Euripides:

Indien men op 't ghetal, wat minst oft meest mocht wesen,
Wil gheven acht, men sal wel licht verstaen in desen,
Dat een huys niet en kan opweghen 't gantsch ghemeen,
Noch eenighsins ghelijck zijn op hem selfs alleen.

[Het is onbillijck dat het gheheel sich sal voegen nae een deel, sept Philo; van 't leven Mosis, daer oock meer andere dingen staen lesens waerdigh.] Diod. lib 17. Ende alsoo vermaende Phocion den Demosthenes, en andere / dat sy nae het Exempel der Dochteren van Leus, en de Hyacinthiden, [Siet Apollodorus in Bibliotheca.] liever selfs haer ter doodt schicken wilden / als dat sy souden toe-laten / dat haren Vaderlande een onverwinnelijcke schade over-komen soude. Cicero sept voor P. Sextius: Indien my, daer ick met mijne Vrienden in een Schip voer, sulcks over-ghekomen en wedervaren ware, dat veele Roovers uyt veelen plaetsen met hare Vloten dreyghden dat Schip te overvallen, ten ware dat sy my alleen hen-luyden souden overleveren; soo soude ick liever my selfs over boort in 't diepste der Zee gheworpen hebben, op dat ick de andere mochte behouden, dan dat ick die ghene, welcke my soo lief hadden, en mijner soo begeerigh waren, niet alleen in een gewisse doodt, maer in een groot gevaer haers levens soude brenghen. De selfde in 't 3 Boeck van de Eynden: Een vroom en wijs Man, en die de Wetten onderdanigh is, en in den Burgerlijcken omganck niet onbedreven, sal meer soecken het voordeel van allen, als van een alleen, oft sijn eyghen. Wy lesen dat by Livius van eenighe Molossen gesept werdt: Lib. 45. Ghewisselijck ick hebbe dickwils ghehoort van sulcke, die voor haer Vaderlandt haer selven in de doodt begheven hadden; maer dese zijn de eerste bevonden, die voor billijck houden, dat het Vaderlandt om harent wille soude verloren gaen. Maer dat soo ghestelt zijnde / blijft noch over dese twijfelinghe / oft hy tot het ghene / dat hy wel ghehouden is te doen / oock konne ghedwonghen werden. Solon sepdt neen daer toe / nae 't exempel van een Rijcke / die nae 't voorschrift van barmhertighept wel gehouden is een arm Menschc een aelmisse te gheven / maer nochtans daer toe niet en kan ghedwongen werden. Maer men moet waer nemen / dat het een andere ghelegenthepdt heeft met de ghedeelten onder malkanderen / als met de oberighe machten / wanneer die met haren Onderdanen verghelieken werden: want ghelijck kan sijns ghelijck niet dwinghen / als tot het ghene 't welck men hem schuldigh is nae nau en scherp ghenomen recht. Maer een Overhept kan oock dwingen tot andere dingen / welcke d'een oft d'andere deught ghebiedt / want sulcks is begrepen in het eygen recht van een hoogher oft meerder / voor soo veel als hy hoogher en

en meerder in macht is. [So was by den Lucaners tegen den verquisters haerder goederen / by de Macedoniers tegens den ondanckbaren / by den selfden Lucaners en Athenienſers tegen den ledigh-gangers straffe ghestelt. Siet oock hier voozen / *lib. 1. cap. 1. §. 9.*] Alſoo moghen in groot ghevaerlick van koozn de Burghers gedwongen werden / het hare dat sy hebben in 't ghemeen toe te leggen: derhalven oock in dit onſe verſchil ſchijnt der waerhept meer ghelijck te zijn / dat een Burgher kan ghedwonghen werden / dat hy doe / 't ghene de liefde hem ghebiedt te doen. Ende alſoo ſeyde die ghemelde Phocion, op een sijn seer groote vziendt / Nicocles genaemt / met sijn handt wijſende; In ſoodanigen ellendigen ſtaet zijn wy gheraeckt / dat / indien Alexander den ſelfden afvozderen ſoude / hy ſoude ſtemmen dat men hem over-gave. *Leſſ. l. 2. c. 9. dub. 7.* *Plut. Phocion.*

Aen de Onderdanen zijn de naeſte / jae den Onderdanen in deſen / dat sy moeten beſchermt werden / ghelijck en in eenen graedt de Bondtghenooten / in welcker verbondt ſulcks begrepen is / 't zy dat sy ſich onder de beſcherminghe van anderen ghestelt / en onder hare trouwe begheven hebben / oft dat sy onderlinge hulpe en bystandt malkanderen belooft en verſpzoken hebben. Die van sijn Bondtghenoot, daer hy kan, het ongelijck niet af-weert, miſhandelt ſoo wel, als de ghene die 't onghelijck aendoet, ſeyt Ambroſius. Maer dat ſulcke verbonden niet konnen upt-ghestreckt werden tot oozloghen / die ghene rechtvaerdighe oozſake en hebben / is elders ghesept. [Siet Simlerus van de Republijcque der Zwitſers: Als de Heer yemandt oorlogh aendoet, indien men weet dat hy 't met recht doet, oft als men twijffelt, ſoo is de Vaſal ghehouden hem te helpen: maer als het openbaer is, dat hy onredelijck daer in handelt, ſal hy hem helpen tot sijner beſcherminghe, maer om een anderen te beſchadighen, ſal hy hem niet helpen, *lib. 2. de Feudis, cap. 28.* daer is de beſlechtinghe.] En dit is de oozſake / waerom de Lacedemoniers / eer dat sy de Oozloge tegens de Athenienſers aennamen / allen haren Bondtghenooten het oozdeel van de rechtvaerdighept haerder ſake over-ghelaten hebben: en de Romeynen mede den Griecken over haren Oozlogh teghen Nabis. Laet ons nu dit daer noch by doen / dat oock als dan een Bondtghenoot niet ghehouden is te helpen / indiender gantſch gheen hope en is tot goede uptkomſte. Want men gheſelſchap maeckt en gaet om goet / en niet om quaet. Maer men moet den Bondtghenoot beſchermen oock teghens een anderen die mede Bondtghenoot is / ten zy dat in een ouder verbondt yets bysonders verdzaghen zy. Alſoo hebben de Athenienſers die van Corcyra, indien hare ſake rechtvaerdigh was / moghen beſchermen oock teghens de Corinthiers / die ouder Bondtghenooten waren. *Liv. lib. 34.*

IV.

De derde oozſake is der Vzienden / welcken wel geen hulpe belooft en is / maer die men nochtans eenighſins van vziendtſchaps weghen haer ſchuldigh is / indien 't lichtelijck / en ſonder hinderniſſe oft onghemack gheſchieden kan. [Een oudt Orakel ſeydt: *Victor. de Ind. p. 2. n. 17. Cajet. 22. qu 4. art. 1.*

V.

Ghy liet in doodts ghevaer u macker gantsch verleghen;
Ick segh u anders niet, als mijdt mijns Tempels weghen.]

Soo heeft Abraham de wapenen aenghenomen voor Loth sijnen Neve. De Romeynen hebben den Antiaten geboden / dat sy geen Zee-rooverije souden pleghen teghens de Grieken / als zijnde der Italianen maeghschap. De selfde hebben menighmael / niet alleen voor haren Bondtgenooten / den welcken sy nae 't verbondt sulcks schuldigh waren / maer oock voor haren Vrienden oorloghe aenghenomen / en ghedreyght aen te nemen.

VI. De laetste / en sich seer wijdt uytbreydende / is / der Menschen onderlinghe verbintenisse aen malkanderen / welcke alleen ghenoeghsaem is om hulpe te bewijsen. De menschе is voort-ghebracht tot onderlinge hulpe, seydt Seneca. En de selfde: Een wijs Man sal soo dickwils hy kan, het ongheluck schutten. Euripides in sijn Supplicanten:

Cicero 3. de finib. de offic. 2. L. ut vim D. de Just. & jur. De Ira lib. 1. cap. 7. De Clement. lib. 2. 5.

De steen-kloof 't Wildt verberght, het Outaer Slaven berght;
En d'een Stadt d'ander oock om hulp en bystandt verght.

De Offic. l. 1. cap. 5. Ambrosius rekent die sterckheyt, welcke de swacke beschermt, voor volkomen rechtvaerdigheyt: van welck stuck wy te voren oock ghehandelt hebben.

VII. Hier werdt gevraeght / oft oock de een Menschе gehouden is den anderen / het een volck het andere voor ongelijck en overlast te beschermen. Plato verstaet / dat hy behoort ghestraft te werden / die niet af en weert 't ghewelt dat een ander werdt aengedaen. [Oock de Hebreen. Moses de Kotzi in 't 77 en 80 bevel / en in 't 164 en 165 verbodt.] Het welcke oock in de Egyptische Wetten bevolen was. Maer voor eerst / indien daer in openbaer ghevaer gelegen is / soo ist seker dat men niet verbonden is: want hy mach sijn leven en goedt achten boven vreemde. En soo verstae ick dat behoort ghenomen te werden dit seggben van Cicero: Die niet en beschermt, noch het ongelijck stuttet, indien hy kan, is alsoo schuldigh, als oft hy sijn Ouders, sijn Vaderlandt, sijn Bondtghenooten oft ghesellschap in noodt liete: soo dat wy de woorden / indien hy kan, verstaen sonder sijn schade / oft met sijn voordeel. Want de selfde Cicero op een ander plaetse oock seydt: Moghelijck kan het oock wel sonder schande en op-spraeck geschieden, dat men menschen niet en beschermе. By Sallustius in sijn Historien staet: Alle de ghene welcke in haren voorspoet tot ghemeynschap der Oorloghe ghebeden werden, moeten bedencken en overweghen, oft haer noch vry staet vrede te houden; en dan oft gheen daer men van handelt, oock ghenoegh Godtvruchtigh, veyligh, en eerlijck, oft oock schandelijck zy. Oock is dit seggben van Seneca niet te verwerpen: Ick sal den ghenen, die vergaen soude, te hulpe komen, maer alsoo, dat ick selfs niet om hals kome, ten zy dan dat ick het loon mocht werden voor een groot persoon,

De legib. 4.

De benefic. lib. 2. cap. 15.

soon, oft van een groote sake. [Een ander spreucke isser van den selfden desen niet ongheliick / *de benef. lib. 1. cap. 10.* Den ghenen die 't waerdigh is, sal ick oock met verlies mijns bloets beschermen, en sal des gevaers my deelachtigh maecken: Indien ick den onwaerdighen met mijn roepen en luyde schreeuwen uyt der Moordenaren handen verlossen kan, sal ick mijne heylsame sprake niet weygheren te verheffen ten dienste van een Mensche. Siet 't gheen boven gheseyt is / *lib. 2. cap. 1. §. 8.*] Maer oock en sal hy dan niet gehouden zijn te helpen / indien de ghene / die onderdruckt werdt / niet kan verlost werden / als door de doodt van den ghenen / die hem overlast doet. Want indien de ghene die overvallen werdt / vermagh des overvalders leven boven sijn eyghen te achten en schatten / als wy op een ander gheseyt hebben / soo en sal hy niet sondighen / die ghelooft / oft wil / dat oock de ghene die overlast lijdt / sulcks liever hebbe; insonderheydt inghesien zijnde / dat van de zijde des overlast-doenders grooter ghevaer is van onverbeterlijcke en eeuwige schade. *Less. lib. 2. c. 4. dub. 15.*

VIII. Dit staet mede in verschil / oft oock een rechtvaerdige oorsake moghe zijn om te oorloghen / voor vreemde Onderdanen / om van den selfden af te weeren den overlast van de ghene / die over haer regeert. Ghewisselijck / nae dat de Burgherlijcke ghesetschappen in-gestelt zijn / soo is ghewisse / dat den Regeerders van yder gemeenschap eenigh bysonder recht over sijne Onderdanen daer door verkreghen is. Euripides in Heraclidis:

Soo veel als onser zijn hier binnen dese graften,
Zijn selver mans ghenoegh den onsen recht te schaften.

Daer toe oock dient:

Versorght ghy Sparten maer, wy voor Myceen selfs sorgen.

Ende Thucydides heeft onder de teyckenen van het opperste gebiedt gestelt / de hooghste macht over de Gherechts-bancken en oordeelen / niet minder als het recht van Wetten te stellen / en Magistraten te verkiesen. En daer toe dient het Poëtisch seggen:

Niet hem, maer ons viel toe door 't lot 't ghebiedt ter Zee. *Virg. Æneid. 1. Ovid. Metamorph. 14. & l. 3. Hyppolito.*

En een ander desen niet ongheliick:

Den Goden staet niet vry der Goden doen te breken.

En by Euripides:

Wat een der Goden wil, sal niemandt teghen-spreken.

Sulcks is haer vaste Wet. ---- Namelijck / gheliick het Ambrosius recht verklaert / op dat men niet aen sich treckende de sorge en bekommernisse van andere gedeelten, sy Oorloge onder haer selven verwecken souden. *Lib. 1. de offic.*

Die van Corinthen by Thucydides, verstaen billijck te zijn: Dat een yder over de sijne straffe doe. (1.) En Perseus in sijn aenspraec aen Martius, sept/ dat hy niet sal verantwoorden 't geen hy tegens de Dolopes gedaen heeft: Ick hebbe het, sept hy/ volghens mijn recht ghedaen, alsoo sy onder mijn Rijck, en mijn ghebiedt waren. Maer dit alles heeft plaetse/ wanneer de Onderdanen in der waerheydt misdoen / voeght daer oock by/ als de saecke twijffelachtigh is. Want tot dien eynde is die verdeelinghe der heerschappyen in-gheset. Maer niet als dan oock / indien den oberlast en verongheluckinghe kennelijck en openbaer zy / indien een Busiris, Phalaris, of Thracischen Diomedes, soo met de Onderdanen omspringht / dat gheen billijck Mensche sulcks toe-staen kan / dat als dan oock het recht van 't menschelijck gheselschap soude toe-gesloten zijn. Soo heeft Constantinus de Wapenen aenghenomen tegens Maxentius en Licinius, en andere Roomsche Keysers teghens den Persen/ oft hebbense ghebruyght te sullen aen-nemen / ten ware sy op-hielden den Christenen om haerder Religie wille ghewelt aen te doen. [Siet by Fredegarius op 't laetste gelijcke Exempel in de handelinghen van Pipinus.] Jae al ware het dat men oock toe-stonde / dat selfs in den uptersten noodt met recht van den Onderdanen de Wapenen werden aenghenomen; (aen welck stuck wy verstaen hebben / dat selfs die ghene twijffelen/ welcker opset en voornemen geweest is/ de Coninghlijcke macht voor te spreken en beschermen) nochtans sal daer upt niet volghen / dat gheen andere voor haer de Wapenen moghen aen-nemen. Want soo menighmael als niet upt de saecke selfs / maer een personele verhindernisse voor valt die de daedt belet en in houdt / als dan oock kan 't gheen den eenen niet bysy staet / een ander voor hem by staen / indien maer het stuck soodanigh zy / daer in d'een den anderen kan voordeel doen. Alsoo plept de Vooghdt oft yemandt anders voor het onmondighe Wees-kindt / wiens persoon in rechte niet bestaen kan: Voor eenen die niet tegenwoordigh is/ antwoordt sijn voorspraeck oock sonder Volmacht. Doch het beletsel / welcke den Onderdaen hindert geen weerstant te doen / en komt niet upt sulck een oorsake/ welcke de selfde is in een Onderdaen / en in den ghenen die geen Onderdaen en is / maer upt de qualitept en gestaltenisse van de Persoon/ welcke op een ander niet over-gaet. Soo verstaet Seneca, dat ick met Oorloghe mach aentasten / den ghenen / welcke van mijn Volck niet zijnde/ sijn eygen Volck te quellen neemt / en overlast doet / als wy gesept hebben daer gehandelt werde van straffen te vorderen; welck stuck menighmael met de beschermínghe der onnooselen te samen hanght. Wy weten wel upt de oude en nieuwe Historien / dat de begheerlijckheydt van eens anders goedt sich dusdanige deckmantels soeckt; maer het en laet daerom terstont niet recht te zijn / indien pets van den boosen misbruycht werdt. De Zee-roovers varen mede te Schepe / en de Moordenaers ghebruycken oock Swaerden.

Lib. 5.

Liv. lib. 42.

Vict. de Rel. Ind. n. 15.

Vict. de rel. Ind. p. 2. n. 13

[Vermeerderingh. (1.) Augustinus, in 't 2 Boeck van de Wyse-wille: Want niet ghelijck als het eenighe goetheydt is, den Vreemden weldaden te bewij-

bewijsen, alsoo ist mede een werck van rechtvaerdigheyt vreemde te straffen. Procopius, *Vandal. 1.* Dat een yder bediene het Rijck dat hem toe-gevallen is, en dat niemandt eens anders sorghe en last tot hem trecke, komt met de eerbaerheydt over een.]

IX. Maer ghelijck wy ghesept hebben / dat de Oorloghsche geselschappen tot dien eynde / en uyt sulcker meyninghe ghemaeckt en aengegaen / dat men tot allerhande Oorloghe sonder onderscheydt van de oorsaecken der selfder / hulpe en bystandt belooft / ongheoorloft zijn; [Siet wederom Simlerus van dese sake.] alsoo en isser geen onbroomer en godtlooser soorte van leven / als van dat Volck / die sonder insicht oft kennisse der sake om gelt gehuurt zijnde / ten Oorloghe dienen / en houden dat:

Sylv. in verbo bell p. 1. §. circat. Liv. lib. 32.

Daer 't meeste geldt om gaet, daer is het beste recht.

Het welck Plato uyt Tyrtæus bewijst. En dat is 't gheen 't welck wy lesen dat den Ætolen van Philippus verweten is; en den Arcaden van Dionysius Milesius met dese woorden: Men stelt Jaer-merckten voor den Oorlogh aen / en der Griecken ongelucken zijn de inkomsten van de Artadiers / die sonder insichte van de oorsaken / nu tot desen / dan tot dien hare Wapenen keeren en om-draghen. Een saecke waerlijck te beklaghen / als Antiphanes seydt:

Een Krijghs-man die voor broot sich selfs verkoopt ter doot. (1.)

Dion Prusæensis: Wat is ons meer noodigh, oft wat werdt hoogher van ons geschat, als het leven? En nochtans zijnder veele die dit selfde verliesen, terwijlen sy geldt soecken. Doch 't is wepnigh dat sy noch haer eygen doodt verkoopen / ten ware dat sy oock de doodt van andere onschuldighe menighmael verkochten: soo veel stimmer zijnde als de Beul / als 't stimmer is sonder oorsake / als om eenighe oorsake doodt te slaen: ghelijck Antisthenes seyde / dat de Beuls hepligher waren als de Tyrannen / om dat die de schuldighe / dese de onschuldighe dooden. [Seneca, *Natur. 5. 18.* Hoe sal yemandt dit anders noemen, als dolle onsinnigheyt, de gevaerlijckheden rontsom te draghen, te vallen op de onbekende, verstoort te zijn sonder overlast gheleden te hebben, wat hem teghen komt, te verwoesten, en nae de maniere der wilde Beesten doodt te slaen den genen, die men niet en haet.] De oude Philippus van Macedonien seyde van desen aert der menschen / die uyt den Oorloghs-dienst alleen haer gewin en verdienste hebben / dat hare Oorlogh was de vrede / en hare vrede de Oorlogh. De Oorlogh is onder gheen handtwerck / noch konste te rekenen / maer is soo een grouweljcke sake / dat gheen andere sake die eerlijck maken kan / als alleen de hooghste noodt / oft grootste liefde / ghelijck uyt die dingen kan verstaen werden / die wy in 't naest voorgaende capittel gheseyt hebben. Nae het oordeel van Augustinus: Ten Oorloghe te dienen, en is geen sonde, maer om den buyt te dienen, is sonde. *De verbis Domini secundum Matthæum, citatur causa 33. quæst. 1.*

Bellinus de re milit. 2 p. tit. 2. n. 4.

Diod. lib. 18.

[Vermeerderingh. (1.) Plautus in Bacchidebus seyt/ die hare leven voor goudt verkoopen. Guntherus:

Een hoop om geldt gehuurt ten Oorlogh, die den roof
En rijcken buyt nae loopt, en wisselt haer gheloof,
En trouw, en gunst om winst, gewoon haer hulp te lienen,
Die eerst haer vyandt was, als sy meer kan verdienen.]

X. Oock selfs die om soudye dienen / indien sy alleen / oft voornamelijck daer op sien: daer doch anderssins in aller manieren vry staet soudye te nemen / wie dient ter Oorloge op sijn eyghen besoldinghe? seyt Paulus.

1. Cor. 10. 7.

Het ses-en-twintighste Capittel.

Van de rechtvaerdighe oorsaken, om welcker wille den Oorlogh mach ghevoert werden van den ghenen, die onder eens anders ghebiedt zijn.

I. Wie gheseyt werden onder eens anders gebiedt te zijn.
II. Wat desen te doen staet, soo sy tot de beraetslaginghe mede beroepen werden, oft vrye keure hebben.
III. Indien 't haer geboden werdt, en sy sien dat de oorsake onrechtvaerdigh is, datse ten Oorloghe niet dienen moeten.
IV. Wat haer te doen staet, soo sy twijffelen.
V. Dat het een werck van Godtvruchtigheydt is, de Onderdanen die in dit stuck twijffelen, te verschoonen, met beswaringhe van eenighe extraordinaire contributie.
VI. Wanneer der Onderdanen wapenen rechtvaerdigh zijn in een onrechtvaerdighe Oorloghe.

I. WY hebben ghesproken van de ghene / die haer selfs meesters en machtigh zijn; daer zijn andere / welcke staen in staet van te moeten ghehoorsamen / als Sonen des Huysghesins / Dienstknechten / Onderdanen / oock yder Burger op hem selven / als sy teghens 't gantsche lichaem der Burgherschap bergheleken werden.

II. Dese / indien sy mede toe-ghelaten werden tot de beraetslaginge / oft dat haer vrye keure ghegheven werdt / om ten Oorloghe te dienen / oft stille te sitten / moeten de selfde regulen volghen / welcke die doen / welcke voor haer eygen believen / 't zy voor haer selven / oft voor anderen oorloghe aen-nemen.

III. Maer indien haer belast wert ten Oorloge te gaen / gelijck als pleeght te geschieden / indien sy wel weten dat de oorsake der Oorloghe onrechtvaerdigh is / moeten sy haer in aller manieren daer van onthouden: Dat men Godt meer moet ghehoorsamen / als den Menschen / hebben niet alleen de Apostelen gheseyt / maer oock Socrates: [Sulcks leert ons Plato in sijn verantwoordinghe. En Apollonius, die tegens 't bevel van Nero, stelde dese spreucke van Sophocles:

Regid. Reg. de act. super. disp. 31. n. 30 Vitt. de jure belli n. 22. Actor 5. 9.

Want

Want Iupijn noyt my gaf soodanighen bevel.]

En by de Hebreeusche Meesters is een sententie/ die te verstaen geeft/ dat men den Coningh met teghens de Wet Godts gebiedende / gantschelijck niet moet ghehoorsamen. [Welck gevoelen Josephus haer ooch toeschrijft in 't 17 Boeck der oude Historie: Doch het en is niet wonder, indien wy ghelooven dat die dinghen waerdiger zijn om onderhouden te werden, als uwe gheboden, die Moses door Godts in-gheven en onderwijsinge in ghescrifte nae-gelaten heeft. Voeght hier by Rabbi Tanchuma, by gebracht van Drusius, op de plaetse inde Handelingen der Apostelen.] Men vindt beschreven het segghen van Policarpus, als hy nu eick ooghenblick sterven soude; Wy hebben geleert den Regeerders en Machten/die van Godt gestelt zijn / te bewijsen die eere / die haer toe-behoort / en onse salighepdt niet en verhindert. En d'Apostel Paulus sepdt: Ghy Kinderen, Ephes.6.1. zijt uwen Ouderen ghehoorsaem in den Heere, want dat is billijck. (1.) Op welcke plaetse Hieronymus sepdt: Der Kinderen sonde is, haren Ouderen niet te ghehoorsamen; ende om dat de Ouderen wat onbehoorlijcks konden ghebieden, heeft hy daer by ghevoeght, in den Heere. En van den Dienstmeechten voeght hy daer by: Als de vleeschelijcke Heere wat anders ghebiedt als de geestelijcke Heere, soo en moet men niet gehoorsamen. (2.) En de selfde op een ander plaetse: Sy moeten alleen in die dinghen haren Heeren en Ouderen onderdanigh zijn, die teghens Godts ghebodt niet en strijden. Want ooch die selfde Apostel hadde ghesept / dat een yder loon van Ephes.6.8. sijn werck ontfanghen soude / hy zy vrye / oft Dienstknecht. Doch Tertullianus sepdt: Ons is ghenoegh gheboden, dat wy behooren in alle ghehoorsaemheydt te zijn, nae des Apostels bevel, den Overheden, Princen en machten onderdanigh, doch binnen de palen van onse tucht en leere. [Voorttreffelijcke Exempelen soo van straffe / als van lof en prijs / heeft men 1.Sam.22.18.19. 1.Reg.18.4.13. 2.Reg.1.10.12.14. By den Chrijstenen/ Manuel en Georgius hebben haren dienst gheweygert van Augusta te voorden; Nicetas van Alexius Manuels soon.] In 't Martelaer-boeck sepdt de Martelaer Silvanus: Daerom verachten wy de Roomsche wetten, op dat wy de gheboden Godts moghen houden. Als Creon by Euripides sepdt: *Phœniss.*

Ghebiedt niet selfs het recht 't bevel te voeren uyt?

Antwoordt Antigone:

Wat onrecht heeft belast het recht weerom ontsluyt.

Musonius sept aldus: Indien yemandt, 't zy sijn Vader, oft Magistraet, oft Heere, die hem schandelijcke oft onrechtvaerdighe dinghen beveelt te doen, niet en ghehoorsaemt, die en is niet ongehoorsaem, noch doet gheen onrecht, noch en sondight niet. (3.) Gellius sept / dat die meyninghe niet recht noch goet en is / dat men alles / wat de Vader gebiedt / sal gehoorsamen / want, sepdt hy / oft de Vader gheboodt het Vaderlandt te verraden, *Steb.tit.liberos parent. lib.2. cap.7.*

sijn

sijn Moeder te dooden, indien hy eenighe andere dinghen quam te gebieden, die schandelijck en onbillijck zijn? Derhalven is het middelste ghevoelen en meyninghe die tusschen beyden gaet voor de beste en veylighste ghehouden, dat men sommighe bevelen moet ghehoorsamen, maer sommighe niet. Seneca de Vader: Men moet niet alle bevelen ghehoorsamen. Quintilianus: Het en is niet noodigh dat de Kinderen alles doen wat de Vaders ghebieden. Daer zijn veel dingen die niet geschieden konnen. Indien ghy uwen Sone ghebiedt / dat hy sijn stemme geven sal en uyt-spreken / anders als hy ghevoelt: Dat hy ghetuyghenisse gheven sal van een saecke / die hy niet en weet: Dat hy sijn ghevoelen seggen sal in den Raedt: Indien ghy my beveelt het Capitolium in brandt steecken / het Slot en de Burght in-nemen; soo ist my ghenoorloft te seggben: Dit zijn dinghen die men niet behoort te doen. De selfde op een ander plaetse: Men moet oock den Ouderen niet alles doen. Want anders en ware daer niet schadelijcker / als weldaedt te genieten / indien sy ons tot alle dienstbaerheyt verbindt. Seneca: Noch wy en moghen niet alle dinghen bevelen / noch de Dienst-knechten zijn niet ghedwonghen in alles te gehoorsamen. De bevelen teghens de Republijcque en sullense niet uyt-voeren: tot gheen schelmstuck en sullen sy de hant bieden. Sopater: Men moet den Vader gehoorsamen, seyt hy / indien hy binnen de Rechten blijft, 't is goet: gebiedt hy boven 't gheen dat eerlijck is, het en past noch betaemt niet. Stratocles is eertijdts uyt-ghelacchen / dat hy tot Athenen een Wet hadde ghepubliceert / dat / al wat den Coningh Demetrius mochte believen / sulcks teghens den Goden Godtvruchtigh / en by den Menschen rechtvaerdigh wesen soude. [Soodanig was die handtschrift / welcke Andronicus Comnenus af-ghevordert hadde van Basilius Lamaterus: Dat hy in sijn Priesterdom doen soude die dinghen, welcke Andronicus aengenaem waren, al waren die oock gantsch ongheoorloft; en dat hy vlieden en vermijden soude alle dinghen, welcke Andronicus niet en behaeghden.] Plinius seydt eenen weghen / dat van hem bearbeydt is / dat blijcken mochte bewesen dienst crimen en misdaet ware. [Tertullianus, van de Ziele: Hy werdt meer geslaghen die 't ghebiedt, wanneer de ghene die ghehoorsaemt, oock geen verontschuldinghe en heeft. En van de verrijsenisse des vleesches: Aenghesien de menschelijcke bestraffinghe daerom te volmaeckter ghehouden werdt, om datse oock de Dienaers van eenigh feyt vordert, niet verschoonende, noch benijde den selfden, dat sy niet met de principale daders de vrucht van straffe of danck souden ghemeyn hebben. Siet Gail. van den publijcquen vrede / *lib. 1. cap. 4. n. 14.*] Selfs de Burgherlijcke Rechten / welcke de sonden die verschoonelijck zijn / lichtelijck vergheven / zijn wel gunstigh den ghenen / die noodtwendighlijck moeten ghehoorsamen / maer niet in alle. Want sy stupten uyt die stucken en septen / welcke grouwelijck en schelmsch zijn / welcke van selfs in haer selven boosdadigh en ongheoorloft zijn / soo Tullius spreeckt / quade septen die men van selfs / en sonder disputeren der Rechts-gheleerde / maer uyt natuurlijcke beduydinge en aenwijsinghe behoort te schouwen / soo Asconius die verklaert. Josephus schrijft /

Lib. 1. controv. 1. Declam. 271

De benef. lib. 3. c. 20.

Lib. 3. Epist. ad Minut.

L. Adeo D. de R. I. 1. Ver. 3.

schrijft / dat Hecatæus verhaelt / dat de Joden / welcke onder Alexander dienden / noch door slaghen / noch door eenige smaetheyt hebben konnen bedwonghen werden / dat sy tot verbeteringe van den Tempel van Belus, welcke binnen Babilonien was / met de andere Soldaten aerde souden toe-draghen. Maer wy hebben een Exempel dat naerder komt tot onse propoost in het Thebaensche Regiment en Legioen / waer van wy hier vooren ghesproken hebben / en by de Soldaten van Julianus, van welcke Ambrosius aldus spreeckt: Julianus de Keyser, al-hoe-wel hy een Apostaet en afvallighe was, hadde nochtans onder hem Christen Soldaten, den welcken als hy seyde, treckt op met uwe Slagh-ordere, tot beschermingh van de Republijcque, soo ghehoorsaemden sy hem: maer als hy tot haer seyde, ghebruyckt uwe wapenen teghens de Christenen, soo erkenden en ghehoorsaemden sy den Hemelschen Keyser. (4.) Soo lesen wy oock / dat de Trawanten en dienaers van Justitie tot Christum bekeert zijnde / liever verkoren hebben te sterven / dan dat sy den Placcaten en oordeelen teghens den Christenen de handt bieden en reycken wilden. Even soo veel sal 't oock gelden / indien yemandt verseeckert is / dat het gheen hem werdt gheboden / onrechtvaerdigh is. Want sulck eenen is die sake soo langhe als verboden / soo langhe hy dat ghevoelen niet en kan aflegghen: ghelijck blijckt uyt het ghene voor henen verhandelt is. *Vist. de jure belli n.23.*

[Vermeerderingen. (1.) Chrysosthomus verklaert dese woorden / in den Heere, aldus: Dat is, daer in dat ghy den Heere niet en sult vertoornen. De selfde aen den ongheloovighen Vader: Want het en is gheen geringe loon, dat ons voor-ghestelt is, indien wy onse Ouderen eeren, want ons is gheboden haer als Heeren te houden, oock met woorden en wercken haer ghehoorsaemheydt te bewijsen, buyten het ghene, waer door de Godtsdienstigheyt soude verseeriget werden. Also moetmen verstaen dit seggen van Hieronymus: Gaet voort over uwen vertreden Vader, als op sijn Orateurs ghesproken / en ghenomen van den Haranguerenden moordenaer by Seneca: als mede 't geen staet by Ambrosius van den maeghdelijcken staet / en by Augustinus, *Epist.38.* aen Lætus, en in den 4 Canon der Arabische oversettinghe van 't 1 Concilium van Niceen.

(2.) Chrysosthomus op 1.Cor.7.24. Den Dienst-knechten zijn oock hare palen van God voor-gheschreven, en is haer oock gheboden hoe verre sy die moeten onderhouden, en daer niet buyten treden. Want soo lange haer Heere niets en ghebiedt dat Godt mishaeght, soo moeten sy volghen en gehoorsamen, verder niet. Van de Huys-moeder seydt Clemens Alexandrinus: Sy sal in alles haren Man ghehoorsaem zijn, ende en sal teghens sijnen wille en danck niets doen, buyten 't gheen sy ghelooft dat tot de deught en saligheyt van eenighen ghewichte is.

(3.) In den Heydenschen menschen zijn twee vermaerde Exempelen der ghener / welcke den Princen in oneerlijcke saecken niet hebben ghehoorsaemt; van Papinianus ghenoegh vermaert / en het andere van Helpidius by Ammianus, *lib.21.* Severus heeft ghewilt / dat selfs die niet souden vry zijn van straffe / die den Keyser souden hebben ghehoorsaemt in

 het

het dooden van een Raedts-Heer / siet Xiphilinus.

(4.) Want Iulianus en heeft niet onthouden van alle ghewelt tegens de Christenen/insonderheyt als dan/wanneer hem dochte dat hy eenigen schijn en deckmantel ghevonden hadde. In 't schrijven van Hieronymus aen Nepotianus, staet: Iulianus een Moordenaer van het Christelijcke heyr. Dat tot sijnen tijden de vervolginghe teghens den Christenen tot Antiochien sy aenghevanghen/ en dat een Jonghman daer gepijniget sy / vertelt Augustinus, *de civitate Dei, lib. 1. cap. 52.* In 't Martelaer-boeck wordt gheroemt de ghedachtenisse van S. Eliphus Schotsman / en sijne dertigh Mede-gesellen / welcken Iulianus tusschen de Tullensche en Grandense steden heeft laten onthalsen. Siet oock wat Iohannes Antiochenus seyt in de Extracten uyt het gheschreven Peiresiaensche boeck. Augustinus, *Epist. 50.* aen Bonifacius, aenghetoghen van Gratianus, *causa 11. quest. 3.* Iulianus is een ongheloovighe Keyser gheweest. Is hy niet een afvallige, onrechtvaerdighe, en Afgoden-dienaer gheweest? De Christen Soldaten hebben den ongheloovighen Keyser ghedient, als men quam tot de sake Christi, en kenden sy ghenen anderen, als die in den Hemel was: als hy wilde dat sy de Afgoden souden eeren, en wieroocken, so verhieven en eerden sy God boven hem.]

IV. Maer indien hy twijffelt oft de sake wy staen en gheoorloft sy/ oft niet/ sal hy dan moeten stille staen / oft sal hy ghehoorsamen? De meeste deel houden / dat hy moet ghehoorsamen / en dat daer teghens niet en gelt de ghepreesen spreucke: Daer ghy aen twijffelt / dat en doet niet: want die in sijn speculatien twijffelt/kan wel in sijn werckelijck oordeel niet twijffelen: want hy kan ghelooven dat men in een twijffelachtighe sake den ghenen die over hem ghestelt is / moet ghehoorsamen. En ghewisselijck en kan niet ontkent werden / oft dit onderschept van tweederley oordeel hebbe plaets in veele daden. De Burgerlijcke Rechten / niet alleen der Romeynen / maer oock van andere Volcken / die vergunnen in soodanighen toestant en gheleghenheydt den ghenen die ghehoorsamen / niet alleen vryheydt van straffe / (1.) maer verwerpgheren oock burgerlijcke en civile aenklachte teghens haer. Die veroorsaeckt en doet de schade/ seggen sy / diese beveelt en gebiedt te doen: maer de gene die noodtwendigh moet ghehoorsamen / en heeft gheen schuldt: de noodtwendigheydt van vermoghenheydt gheeft onschult / en dierghelijcke. Selfs Aristoteles, *Nicomach. 5.* telt onder de gene / die wel wat onrechtvaerdighs doen/ maer nochtans niet onrechtvaerdighlijck / een Dienaer sijns Heeren / die't hem ghebiedt: maer hy sept dat sulck een onrechtvaerdighlijck handelt/ van welcken het beginsel der daedt komt / en aenvangt / te weten / om dat in een Dienaer de kracht van te beraetslaghen niet volkomen is / na het spreeck-woordt:

L. damn. de R. I. l. liber homo D. ad l. Aquil. L. non videtur §. qui jussu. de R. I. Paul. l. 5. sent. tit. 22. § 1. Leges Longoba. tit. 96. de termino effesso. Leges Wisigoth. l. 2. tit. 2. cap. 2. lib. 8. tit. 1. c. 1. Lib 7. tit. 4. cap. 2.

De halve deught ontbreeckt den ghenen die moet dienen.

Ende

Ende een ander gheliicke vers:

Iupijn het half verstandt den sulcken heeft ontoghen,
Der welcker neck hy heeft tot dienstbaerheyt gheboghen.

En 't gheen Philo ghebruyckt:

Ustaet is slaefsch, men heeft gheen reden u te gheven.

[Themistius in de 9 Oratie / seyt: Dat de Princen zijn gheliick de Reden / de Onderdanen als de toornigheyt.]

Soodanigh is mede dit seggheu van Tacitus: De Goden hebben den Prince het opperste oordeel der dinghen ghegheven, den Onderdanen is de eere van ghehoorsaemheydt noch overigh ghelaten. De selfde Schrijver verhaelt dat de Soon van Piso door Tiberius is bry ghekent van de misdaet der Burgherlijcke Oorloghe / Dat het, namelijck, des Vaders gebodt was, 't welck de Soon niet hadde konnen af-wijsen oft weygeren. Seneca seydt: Een Dienst-knecht en is gheen Censeur oft Rechter van sijns Heeren bevel, maer een Dienaer. Ende bysonderlijck in dit verschil van den Krijghs-dienst heeft Augustinus aldus gevoelt; want soo seyt hy: Derhalven een rechtvaerdigh Man/indien hy mogelijck ten Oorloge dient/ doch onder een Coningh die een Kerck-roover is/ soo kan hy op des selven bevel wel recht Oorloghen / indien hy volghende en houdende de ordere van Burgerlijcken vrede / van het geen hem bevolen werdt oft verseket is / dat het teghens Godts ghebodt niet en is; oft niet seker is/ oft het daer teghen strijdt: sulcks dat mogelijck de onbillijckheyt van't gebodt den Coningh schuldigh maecke / maer de ordinantie van te dienen / toone dat de Soldaet onschuldig is. En op een ander plaetse: Een Soldaet / als hy ghehoorsamende de macht / onder welcke hy wettelijck ghestelt is / een Menschedoodt slaet / en is nae gene Wet van sijn Stadt een doodtslagh schuldigh; (2.) Ja soo hy 't niet en doet/ is hy schuldigh dat hy 't bevel niet naer-ghekomen is / en versmaet heeft. Maer hadde hy 't uyt hem selven / en op sijn eyghen authoritey ghedaen / soude hy verhaelen zijn in de misdaedt van Menschen bloedt vergoten te hebben. Derhalven 't gheen daerom hy soude ghestraft werden / indien hy 't sonder bevel ghedaen hadde / daerom soude hy gestraft werden / indien hy't niet gedaen hadde als 't hem bevolen was. Ende hier door is vast doorgaens aenghenomen die meyninge/ dat soo veel als de Onderdanen aengaet / datter wel Oorloghe kan zijn die ten weder-zijden rechtvaerdigh zy / dat is / die sonder onrechtvaerdigheydt zy / daer uyt dit seggheu komt:

Annal 3.

De controv. 3.9.

Lib. 22. c.74. contra Faustum.

De civit. Dei lib.1. cap.26.

Men kan niet weten wie van beyden 't meeste recht heeft.

Nochtans en is dit stuck niet sonder sijn swarigheyt. En onse Lantsman Adrianus, die van over het Geberghte alderlaetst Paus gheworden is / verdedight de contrarie meyninghe / welcke kan bevestight werden/ niet

Syl. in verbo bellum lib.1. n 9. concl. 4. Cast. in l.5. D. de Just. Soto l.5 q.1. art.7. & qu. 2. art 3. Vict. de Jur. belli n.32. Covar. in C. peccat. part.2. §.10. Adrian. quæ. quodl.2.

niet juyst prætijselijck met die reden / welcke hy hy brengt/ [Een Exempel van de ghene die dese meyninghe volghen isser by Schafnaburgensis.] maer door dese / die meerder aendachtigher / en beter bindet / dat de gene/ welcke nae 't speculative oordeel twijffelt/ met het practicale oordeel moet verkiesen de veyligh ste zijde: nu soo ist de veyligh ste zijde / en 't sekerste deel / van Oorloghe sich te onthouden. De Essenen werden gepresen dat sy onder anderen zwoeren: Dat sy niemanden souden beschadigen, al wierde het haer oock geboden: En deser naer-volgers de Pythagoreen, welcke / soo Iamblichus getuyght / van Oorloghe sich onthielden / voor reden ghevende: Dat de Oorloghe doodtslaghen geeft, ende oock gebiedt. Ende en hindert niet / dat ter ander zijden ghebaer is van ongehoorsaemheyt. Want aengesien beydes onseker en ongewisse is; (want indien de Oorloghe onrechtvaerdigh is/ soo en isser gheen onghehoorsaemheyt daer in gelegen / dat men sich daer van onthoudt) soo is het sonder sonde/ 't geen van twee quaden 't minste is. Want de onghehoorsaemheyt in soodanighe dinghen is uyt hare eyghen aert minder quaet / als doodtslagh / insonderheyt van veele onnoosele en onschuldige. De Oude vertellen / als Mercurius beschuldight zijnde / om dat hy Argus doodt gheslagen hadde/ sich verantwoordt hadde met het bevel van Iupiter, dat nochtans de Goden hem niet hadden derven by kennen. Soo derf oock Martialis niet by spreken Pothinus, den Trawant van Ptolomæus, als hy seyt:

Bald. 2. cons. 385. Sotus de det. sécr. membr. 3 qu. 2. in resp. ad 3.

Antoni swaerder is, als des Pothini saeck,
Dees heeft sijn Heer gedient, maer die sijn eygen wraeck.

Het heeft oock niet veel om 't lijf / 't gheen sommighe daer teghen inbrengen / dat het soude gebeuren / indien men sulcks toe-liet / dat dickwils de Republijcque verlozen ginge / om dat het meesten tijdt geen oorbaer is / dat men den Volcke redenen van de raedtslagen sal openbaren. Want oft sulcks mochte waer zijn van de aenradende oorsaken tot Oorloghe / soo en is niet waer van de rechtvaerdigende oorsaecken / welcke moeten klaer en schijnbaer zijn / en derhalven sulcks / datse openlijck voor-ghestelt moghe en moeten werden. Het gheen Tertullianus moghelijck niet beschepdelijck ghenoegh / en met behoorlijck onderschepdt van de Wetten ghesept heeft / heeft in dese Wetten en bevelen van Oorloghe te voeren / met alle recht plaetse: Noch een Burger kan ghetrouwelijck de Wet ghehoorsamen, soo hy niet en weet hoedanigh het zy, 't welck de Wet straft. Want gheen Wet moet daer mede te vreden zijn, dat sy haer by haer selven bewust is van rechtvaerdigheydt, maer moet daer van oock verseker den ghenen, van welcken sy ghehoorsaemheydt verwacht. Want een Wet, welcke niet wil sich laten beproeven, die is verdachtigh; maer oock onvroom, soo-se onbeproeft wil heerschen. By Papinius seydt Achilles tot Ulysses, die hem tot den Oorlogh op-weckte:

Apolol. c. 4. 1. Advers. natural. c. 6.

Ver-

Vertelt my recht den grondt van dese Oorloghs sake,
Op dat door 't overlast met recht mijn toorn ontwake.

En Theseus by den selfden:

Valt aen, en grijpt een moedt op een soo goeden sake.

Soo heeft oock Propertius ghesept:

De saeck Soldaten moedt doet rijsen, oft vergaen:
Soo die niet goedt is, sal de schaemt alleen hem slaen.

Daer mede oock over-een-stemt het seggghen van den Panegyrist: De goede Conscientie vermach oock soo veel midden onder de wapenen, dat nu de victorie en overwinninghe heeft begonnen te vallen, niet soo seer op de zijde daer de meeste mannelijckheydt is, maer daer de meeste onnooselheydt is. Ende alsoo verklaren eenige Geleerde het Hebreeusche woort/ Genes. 14. 14. dat Abraham sijne dienstknechten voor den Slagh volkomentlijck onderwesen heeft van de rechtveerdigheydt sijnder wapenen. [Herodes tot de Joden nae de nederlage in Arabien/ by Iosephus: Doch wil ick u vertoonen hoe rechtveerdelijck wy desen oorlogh aenghenomen hebben, ghedwonghen door den overlast onser vyanden: want als ghy dat sult verstaen hebben, sal u een groote opweckinghe en aenprickelinghe zijn om te stouter aen te vallen.] Ende is gewisse/ soo wy hier nae sullen aenwijsen/ dat de aenkundigínghen pleghen opentlijck te gheschieden / ende met verklaringe van de oorsaecke/ op dat het gantsche menschelijcke geslachte / by manier van spreecken / mocht kennisse nemen van de rechtveerdigheydt der sake. De voorsichtigheydt / soo 't Aristoteles verstaet/ is een deught den Regeerders eygen: maer de rechtveerdigheydt is den menschen eygen / voor soo verre hy een mensche is. Derhalven gantschelijck schijnt dat men de gesepde meyninge van Adrianus behoort te volgen / niet alleen als een Onderdaen twijffelt/ maer oock door waerschijnelijcke redenen bewoghen zijnde/ meerder neyget over die zijde / dat hy houdet dat de voorloge onrechtveerdigh zy: insonderheydt als het om anderen aen te grijpen / en niet om de sijne te beschermen / te doen is. Het is oock selfs niet buyten waerschijnelijcke reden/ dat oock selfs de Beul/ die den gheondemneerden dooden sal / tot daer toe/ dat hy/ oft by 't onderzoeck en handelinge geweest is / oft uyt des misdadighen bekentenisse behoort kennisse te hebben van de schult / dat hem ghenoeghsaem blijcke dat hy de doodt verdient heeft: (3.) en sulcks werdt oock in sommighe plaetsen onderhouden: en daer op siet oock der Hebreen Wet / willende dat de getuygen de eerste sullen zijn en 't volck voorgaen in 't steenighen van den genen/ die verweten is.

[Vermeerderingen. (1.) Chrysosthomus van de voorsienigheyt: Veele Magistraten zijn dickwils van onrechtvaerdighe doodtslaghen beschuldight, en daerom ghestraft: Maer de Beuls, die den doodtslagh bedient, en hare han-

Ægid. Regius de act. sispera. disp. 31. dub. 5. n. 85. Bannes 2. 2. qu. 40. art. 1. Molin. tract. 2. disput. 113.

Deut. 17.

handen daer toe ghereyckt hebben, heeft niemandt voor recht betrocken, jae en is op defen noyt van yemandt onderfoeck ghedaen. Want de noodtwendigheydt ontfchuldight haer door de waerdigheydt van den genen die 't ghebiedt, en de vreefe en ontfich van den ghenen die ghehoorfaemt. Ulpianus feydt uyt Celfus: Dat een dienftknecht niet misdaen heeft, dat hy 't ghebodt fijns Heeren ghehoorfaemt heeft. *L. 2. D. de Nox. act.* Hy en werdt niet ghelooft te willen, die 't ghebodt fijns Vaders, oft Heeren ghehoorfaemt. *D. de Regulis Iuris, & ibi Cujacius.* Seneca: In den genen die wilt, en heeft noodtwendigheyt geen plaetfe. Voeght hier by de Longobardifche Wet / *Lib. 1. tit. 4. cap. 2.* Mithridates heeft ongheftraft los laten gaen de kinderen van Attilius, die kondtfchap hadden van den doodtflagh teghens hem voorghenomen / ock de Sonen van eenen / die van hem af-ghevallen was / verhaelt Appianus in de Mithridatifche oorloghe. Tiberius Gracchus is by ghekent van de fchuldt des Numantijnfchen Verbondts, om dat hy door eens anders bevel gefondight hadde.

(2.) De felfde Auguftinus in 't 1 Boeck van de vrije wille: Indien 't een doodtflagh is een menfche te dooden, men kan al-te-met doodtflaen fonder fonde; want een Soldaedt flaet fijn vyandt doodt, en de Rechter oft des felfden dienaer een quaedtdoender, en een welcken teghen fijn wille, oft onvoorfiens het gheweer uyt de handt valt, en fchijnen my niet te fondigen, als fy een menfche dooden: Jae oock en pleghen fulcke gheen doodtflagers ghenaemt te worden. Gratianus verhaelt dit *in Cauſa 23. queſt. 5.*

(3.) Daerom en wilden Sauls Dienaers / vromer als Doëg, niet doodtflaen fonder oorfaecke / te weten / de Prieflers die tot Nobe woonden / 1. Sam. 22. 17. En de derde Hooftman van Achab heeft Elias gheen leedt willen doen / 2. Reg. 1. 13. en volgende. Ock eenige Beuls tot Chriftum beheert zijnde / hebben fich voortaen van dat Ampt / als gevaerlick zijnde / ontflagen. Siet het Martelaers-Boeck / en Beda, *Lib. 1. cap. 7.*

V. Maer indien men door verklaringe en beduydinghe der oorfaecke de ghemoederen der Onderdanen niet en kan voldoen / foo fal in aller manieren het ampt van een goede Magiftraet wefen / hem-luyden lieber eenighe extraordinaire Schattinghen en Contributien op te leggben / als den Krijghsdienft: Infonderheydt daer 't haer niet en fal ontbreecken aen anderen / die ten oorloghe dienen: der welcker wille niet alleen die goedt / maer ock die quaedt is / een rechtveerdigh Koningh mach ghebruycken / gheljck als Godt ghebruyckt den berepdtwillighen dienft van den Duyvel / en der Godtloofen: en gheljck hy buyten fchuldt is / die door den noodt ghedronghen zijnde / gelt op-neemt van een godloofen woeckenaer. Jae felfs al ware het dat aen de oorfaecke der oorloge geen twijffel en ware / foo en fchijnt het doch gantfch niet billijck te zijn / dat men de Chriftenen fal dwinghen ten oorloge te dienen, daer hen van den Krijghs-dienft te onthouden / ock fchoon alft gheoorloft is te dienen / het werck zy van een meerder heyligheydt / welcke van den geeftelijcken luyden / en den genen die boete doen / lange tijdt is ghevordert ghewoorden / en allen anderen op veelderley wijfe hooghe aen-ghepreefen. Als

Celfus

Celsus den Christenen verweet / dat sy den Krijghs-dienst verweyghерden/ antwoordt hem Origenes: Den ghenen, die van het gheloove vreemt zijn, en ons ghebieden voor de Republijcque te strijden, en menschen doodt te slaen, antwoorden wy aldus: Uwer Beelden en Afgoden Priesters, en de Bedienders der gener, welcke ghy voor uwe Goden houdt, houden hare handen reyn, om der offerhanden wille, op dat sy die met onbloedighe, en door geenerhande doodtslagh bevleckte handen moghen offeren, den ghenen die ghelooft werden Goden te zijn: Indien sulcks niet sonder reden is, hoe veel meer, terwijlen de andere ten Krijge dienen, sal men het daer voor houden, dat die oock strijden op hare wijse, als Priesters en Dienaers van Godt, die wel hare handen reyn houden, maer door hare ghebeden by Godt strijden voor den ghenen, die rechtveerdelijck strijden, en voor den ghenen die rechtveerdelijck regeert. In welcke plaetse hy allerhande Christenen Priesters noemt / nae 't exempel der Heyligher Schrijvers / Apocal. 1. 6. 1. Petr. 2. 5.

VI. Doch ick achte dat het oock gebeuren kan/dat niet alleen in een twijfelachtighe oorloghe / maer oock kennelijck onrechtveerdigh / kan wesen eenighe rechtveerdige beschermingher der Onderdanen. Want aenghesien een vyandt / al ist dat hy oock een rechtveerdighe oorloghe voert/ om de onschuldige onnoosele Onderdanen / en die aen de oorloge gantsch onschuldigh zijn / geen waerachtigh ende inwendigh recht en heeft / anders als tot noodtwendighe beschermingher / oft by ghevolghe en buyten voornemen (want sy en hebben gheen straffe verdient / en zijnse niet onderworpen) soo is dat seecker / indien men wel weet / dat de vyandt met sulck een opset komt / dat hy konnende het leven van sijns vyandts Onderdanen verschoonen / gantschelijck dat niet doen en wille/ dat soodanighe Onderdanen sich moghen verweeren en beschermen nae 't recht der nature / 't welck haer door het recht der Volckeren niet en is benomen. Doch en sullen wy dan niet seghghen / dat de oorlogh ten wederzijden rechtvaerdigh is: want men hier niet van den oorlogh selfs / maer van een seeckere bepaelde daedt alleen onderscheidt: maer die daedt des ghenen / welcke schoon in de reste recht tot oorloghe heeft/ nochtans onrechtveerdigh is/ en daerom met recht wederstaen werdt.

Eynde van 't tweede Boeck.

HUGONIS GROTII
DERDE BOECK,
Van het
Recht des Oorloghs en Vredes.

Het Eerſte Capittel.

Algemeyne regulen uyt het recht der nature, aenwijſende hoe veel in den oorlogh geoorloft zy, en vry ſtae: daer oock van bedriegeryen en logen gehandelt wordt.

I. De ordre van 't naevolgende.
II. De eerſte regul: Dat in den oorloge alles vry ſtaet, wat noodigh is om het eynde en oogmerc te bereycken: ſulex wert verklaert.
III. De tweede: Dat het recht aengemerckt werdt niet alleen uyt den aenvangh, maer oock uyt de oorſaecken, welcke onder den oorlogh aenwaſſen.
IV. De derde: Dat ſommighe dinghen volghen ſonder onrecht, welcke uyt opſet en voornemen niet ſouden vry ſtaen: daer een beſwachtelinge wert by-gevoeght.
V. Door onderſcheydinge wert verklaert, wat geoorloft zy tegens den genen, die den vyanden met eenige dingen byſtandt doen.
VI. Of men bedrogh in den oorlogh mach ghebruycken.
VII. Dat het bedrogh, 't welck in ontkenteniſſe beſtaet, in ſich ſelven niet ongheoorloft en is.
VIII. Het bedrogh 't welck in een bekenteniſſe is gelegen, wordt onderſcheyden in 't geen beſtaet in daden die uyt vrye wille yets beteyckenen, en in daden, die als uyt overeen-kominghe yets beteyckenen: en werdt beweſen dat de eerſte ſoorte van dit bedrogh vry ſtaet en geoorloft is.
IX. In de tweede ſoorte werdt de ſwarigheydt deſer vrage aengewеſen.
X. Dat niet alle maniere van ſpreken, die men weet dat in een anderen ſin ſal genomen en verſtaen werden, ongeoorloft zy.
XI. Dat het weſen van loghen, voor ſoo veel die ongeoorloft is, beſtaet in wederſtrijdigheyt tegens een anders recht: 't welck verklaert werdt.
XII. En werdt beweſen, dat het vry ſtae te ſpreken 't geen valſch is, tot den kinderen, en ktanckſinnigen.
XIII. En als die bedroghen werdt, tot den welcken men niet en ſpreeckt, en welcke men buyten propooſt zijnde, ſoude mogen bedriegen.
XIV. En alſmen ſpreeckt tot eenen, die ſoude willen alſoo bedrogen weſen.
XV. En als de ghene die ſpreeckt ghebruyckt ſijn over-uytſteeckende recht over den ghenen die onder hem ſtaet.
XVI. Mogelick mede, als wy het leven eens onſchuldigen, oft yets dat deſen gelijck is, niet anders konnen beſchermen.
XVII. Wat Autheuren van meyninghe zijn geweeſt, dat by den vyanden het valſch ſpreken zy geoorloft geweeſt.
XVII. Dat men ſulcks niet moet uytſtrecken tot woorden die yets beloven.
XIX. Nochte tot de Eeden.
XX. Dat het nochtans edelder is, en de Chriſtelijcke eenvoudigheydt betamelijcker, dat men van valſch tegen den vyandt te ſpreken ſich onthoude: 't welck door gelijckeniſſen verklaert werdt.
XXI. Dat ons niet vry ſtaet yemandt aen te porren tot het ghene dat ons wel vry ſtaet, maer hem niet.
XXII. Doch dat het geoorloft is te gebruycken den dienſt die ons van ſelfs werdt aengheboden.

WY hebben nu verstaen wie Oorloghe moghen voeren / en upt wat oorsaken het gheoorloft zy Oorloge te voeren. Volght nu dat wy overweghen / wat / en hoe veel in den oorloghe vry staen en gheoorloft zy / ook op wat wijse. [Augustinus seydt wel/ *Epist. 70.* aen den Graef Bonifacius: Dat ghy selfs in de Oorloghe (indien het noodigh is dat ghy noch in de selfdighe moet wesen) geloove en trouwe houdt, vrede soeckt. *Epist. 205.* Weest dan selfs oorloghende vreedtsamigh, en tot vrede gheneghen. Van dat men in 't voeren der Oorloge de rechtvaerdighevt moet onderhouden/ is een treffelijck discours van Belizarius tot sijn Soldaten / by Procopius, *Vandal. 1.* Orosius, *lib. 7.* Siet hoe onder den Coninghen / ten tijde der Christenen de Burgherlijcke Oorloghen/ als mense niet ontgaen kan / veracrorderrt werden. De selfde seyt van Theodosius: Laet sy van 't begin af dat de Stadt gebouwt is/ een eenig Oorlogh voort-vrenghen / dat upt soo Godtvruchtighen noodt aenghevanghen is / en met soo Goddelijcken gheluck vol-eyndight / daer noch der strijdt swaere nederlaghe / noch de Victorie bloedighe wraake ghedaen heeft.] Het welck dan / oft bloot op hem selven werdt ingesien/ oft ooch upt voorgaende belofte. En bloot werdt wederom ingesien / oft upt het recht der nature / oft upt het recht der Volckeren. Laet ons dan besien wat van naturen gheoorloft zy / en vry staen. I.

Voor eerst dan / gheliick wy nu hier voozen etteliicke malen gheseydt hebben / die dinghen/ welcke ons tot eenigh eynde en ooghemerck leyden en vrenghen/ bekomen hare waerderinghe en inwendighe eygen achtinghe in morale saken van het eynde en ooghemerck selfs: derhalven die dinghen / welcke noodigh zijn / ten eynde dat men sijn recht moge bekomen / de noodtwendighevdt verstaen zijnde / niet nae Physische subtiliteyt, maer op moraelsche wijse, daer toe soo werdt men verstaen recht te hebben: Ick noeme recht/ 't geen dat op 't nauste soo ghenaemt werdt/ het welck alleen in aensien van de gesellighevt en omgangh betreckent vermogenthevdt om yets te doen. Derhalven/ indien ick mijn leven anders niet behouden en kan / soo staet my vry met allerhande gheweldt af te weeren den ghenen/ die daer nae staet; al ist mogheliick dat die buyten sonde zy / gheliick wy op een ander plaetse aenghewesen hebben: want dit recht en ontstaet niet eyghentlijck upt eens anders sonde / maer upt het recht / 't welck my de nature voor mijn selven gunnet. Dat meer is/ ick mach ook eens anders goedt/ daer upt my ghewisse ghevaer naken de is / sonder aensien van eens anders schuldt / aen-tasten; maer nochtans gheen Heer noch eyghenaer daer van worden: want sulcks en dient tot dat eynde niet: maer mach het bewaren / tot dat mijne veyligheydt genoegh verseeckert zy/ dat ick daer van gheen schade en kan bekomen; het welcke wy ook selfs mede op een ander plaetse verhandelt hebben. Soo hebbe ick van naturen recht / om mijn goet / 't welck een ander my onthoudt / hem te ontnemen: en soo sulcks te swaer viel om doen / wat anders dat soo veel waerdigh is / hem te ontnemen; als mede om te bekomen het gheen hy my schuldigh is: upt welcke oorsaken ook den eyII. *Vict. de jure belli n. 15.*

Vict. de jure belli n. 18. & 39. & 55.

Lib. 2 cap. 2. §. 10. Sylv. in verbo bell. p. 1. n. 10. v. prima.

gendom volght / op dat op gheen andere wijse de verkortende gheljckheyt han verbetert werden. Alsoo mede daer het straffen rechtvaerdigh is / daer is mede alle ghewelt rechtvaerdigh / sonder welcke men tot gheen straffe gheraken kan; en alle het ghene / 't welck een ghedeelte der straffe is / als bederbinghe der goederen door den brandt / oft anderssins / doch binnen de rechte mate / die met de sonde ende misdaedt over-een-komt.

III. Voor het tweede soo moet men weten / dat onse recht niet moet af-genomen werden / alleen uyt den aenvanck der Oorloghe / maer oock de oorsaecken die ondertusschen aengroeyen; gheljck in ghereghts-vorderinghen menighmael nae litiscontestatie de Partije een nieuwe recht verkrijght. Alsoo die ghene / welcke sich voegen by den genen / welcke myn aenbalt en bestrijdt / 't zy dat het sijn medestanders oft Onderdanen zijn / die gheven my oock recht / om my tegens haer te moghen verweeren en beschermen. Soo mede die sich vermenghen / en mede in laten in Oorloge die onrechtvaerdigh is / insonderheyt soo sy konnen en moeten weten dat die onrechtvaerdigh is / verbinden sich / en maken sich schuldigh te vergoeden de kosten en schaden / om dat sy door hare schult schade veroorsaken. Alsoo mede / die sich voegen by een Oorloge die sonder schijnbare bewijslijcke oorsake aenghenomen is / die verdienen oock door haer selven straffe / en laden de schuldt mede op haer / ten aensien van de onrechtvaerdigheydt / welcke in haer doen is. Soo houdt Plato den Oorlogh voor goet: Tot dat de ghene die schuldigh zijn, bedwonghen werden straffe te lijden, over dat sy den onschuldighen overlast ghedaen hebben.

IV. Voor een derde moet men waernemen / dat op het recht van pets te doen / veel dingen volghen indirecteljck / en buyten voornemen van den ghenen die 't doet / daer toe hy eyghentljck gheen recht hebben soude. [Van dese sake siet Thomas, *1.2. quæst.73. art.8. Molin. tractat.2. disp.121.*] Hoe dat sulcks plaetse hebbe in sijns selfs beschermynghe / hebben wy op een ander plaetse verklaert. Alsoo mede op dat wy mogen het onse / dat ons toe-komt / bekomen / indien men eben soo veel niet kan bekomen / soo hebben wy recht om meerder te nemen / doch onder conditie en verbintenisse van weder te gheven de waerde van 't geen datter overschiet. Alsoo een Schip dat vol Roovers is / oft een huys vol Moordenaers / mach beschoten werden / al is 't dat in 't selfde Schip oft Huys zijn oock eenighe weynighe jonghe Kinderen / Vrouwen / oft die anderssins onschuldigh zijn / welcke daer door in ghevaer komen. Augustinus seydt: Hy en is niet schuldigh aen eens anders doodt, die om sijn beste een muur getrocken heeft, indien yemandt uyt het ghebruyck der selfder ghequetst zijnde, komt te sterven. Maer gheljck wy voor desen meermalen vermaent hebben / het en staet niet alle-tijdt van allen kanten vry te doen / 't gheen met het recht op 't strenghste ghenomen / over-een-komt: want menighmael en sal de liefde des naestens niet toe-laten / dat wy 't uytterste recht gebruyken. Daerom sal men oock moeten vermijden die dingen / welcke buyten voornemen gheschieden / en voorghesien werden dat geschieden konnen /

Vict. de libro n.37.

Ad Publ. Epist.154.

nen / ten zy 't geen daer toe onse daedt strecht / veel grooter goedt zy / als het quaedt dat ghevreest werdt / of ten zy dat het goedt en quaedt ghelijck zijnde / de hope van 't goedt veel grooter zy / als de vreese van't quaedt / het welcke der voorsichtighheydt toe-staet te oordeelen: maer doch soo / dat men / daer de sake twijffeligh staet / alle-tijdt meer moet neyghen tot het ghene / 't welck voor een ander / als 't geen voor ons selven dienstelijckste is / als het veyligste zijnde. Onse alder-beste Leermeester seydt: Laet het onkruyt wassen, op dat ghy niet willende het selfde uyt-trecken, oock met eenen de Tarwe op-treckt. De Historien leeren ons / met wat een ernstighen berou en leedtwesen Theodosius, door de vermaninghe van Ambrosius, sulck een ongheschichtheyt van wrake gheboetet en versoent heeft. Ende indien Godt somwijlen sulcks pets doet / dat en moeten wy ons niet tot een Exempel nemen / om het alder-volmaeckste recht van heerschappije / 't welck hy over ons heeft / maer ons den eenen over den anderen niet heeft vergunt noch toe-ghestaen / gelijck wy op een ander aenghewesen hebben. En nochtans die selfde Godt / nae sijn recht een Heere der Menschen / pleeght om seer weynigher goeden wille te sparen een groote menighte der quaden / en betoont daer door sijne billijckheyt en bescheydenheyt / als Rechter zijnde / gelijck de Historie van Abrahams t'samen-sprekinghe met Godt over 't stuck van Sodoma ons klaerlijck leert. Ende uyt dese generale regulen kan men verstaen / hoe veel ons natuurlijcker-wijse teghen een Vyandt vry staet en geoorloft zy.

Maer daer pleeght oock verschil te vallen / en ghevraeght te werden / wat gheoorloft zy / en vry staet teghens den ghenen / die gheen Vyanden zijn / noch soo ghenaemt willen worden / maer die den Vyanden eenighe dingen toe-voeren / oft toe-komen laten. Want wy weten / dat / soo eertijdts / en noch onlanghs over dat stuck groote dispute en heftigen strijdt ghevallen is / als d'een de strengighheyt der Oorloghe / de andere de vryheyt van Commertien en Coophandel voorstondt en beschermde. Voor eerst soo moet men onderschept maken tusschen de dinghen selfs die men toe-komen laet: want daer zijn eenighe dingen die geen ander gebruyck en hebben / en nerghens anders toe dienen / als tot de Oorloge / als Geweer en Wapenen: daer zijn dinghen die gheen gebruyck hebben / noch gantsch niet en dienen tot den Oorlogh / als die alleen tot wellust en recreatie oft vermaeck dienen: daer zijn oock dingen / die soo in den Oorlogh / en buyten den Oorlogh haer gebruyck hebben / en dienstigh zijn / als Geldt / Victualie / Schepen / en 't gheen tot de Schepen behoort en dient. [Tot Athenen was verboden uyt te voeren Vlas / Leder-sacken / Hout / Was / Peck: de Scholiastes over Aristophanes.] In de eerste soorte is waerachtigh het seggen van Amalasuirtha tot Iustinianus, datse op de zijde der Vyanden zijn / die den Vyanden voorstrecken de dingen / die ter Oorloghe noodigh zijn. Over de tweede soorte en valt geen klachte. Alsoo seyt Seneca, dat hy den Tyran sal gunste betoonen / indien die wel daet hem noch meerder krachte kan geven tot het gemeyn verderf / noch ver-

Matt. 13. 29.

Tom. 2. 2. qu. 64. art. 2.

Sene. in fin. l. b. 2. de Clement.

Gen. 18. 23. & seq.

V.

Procop. 1. Gothic.

verstercken de macht die hy alreede heeft/ het welcke is 't geen men hem sonder naedeel van 't ghemeyne beste kan toe-komen laten: [Siet Paruta, lib. 7.] het welcke hy verklarende/ voeght daer by: Gelt, daer door hy sijn Trawanten onderhoude, en sal ick hem niet voorstrecken; Indien hy Marmersteenen oft kostelijcke kleederen versoeckt, het en kan niemant schaden oft hinderlijck zijn, 't gheen daer door sijne overdaet ghevoedet werdt: Soldaten oft Wapenen en sal ick hem niet toe-voeren: Indien hy voor een groote gave en weldaet versoeckt Meesters van Batement-spelen, die sijne wreedtheydt mochten verlachten, ick salse hem gaerne toe-komen laten. Dien ick gheen Galeyen noch Oorlogh-schepen senden soude, sal ick Speel-jachten, met Kamerkens en Gemacken verciert, en andere speel-tuygh, daer de Coningen in Zee sich lustigh en vrolijck maken, wel senden. Ende nae't oordeel van Ambrosius, en ist gheen mildigheydt die te prijsen oft goet te achten zy/ te schencken aen den ghenen die teghen het Vaderlandt aenslaghen maeckt en aenspant. In de derde soorte van twijffelachtigh en onseker ghebruyck/ moet men den staet en ghelegenthevdt der Oorloghe onderschevden. Want indien ick my selven niet beschermen en kan/ ten zy dat ick/ 't gheen den Vyandt toe-ghesonden werdt/ onderscheppe en wech neme/ soo sal de noodt/ als wy elders ghesevdt hebben/ recht geven/ maer met last van weder te gheven/ oft vergoeden/ ten zy dat een ander oorsaecke daer by kome. Indien oock de toevoeringhe belet ende verhindert de uytvoeringhe van mijn recht/ ende dat hy/ die de toevoeringhe ghedaen heeft/ heeft konnen weten/ als by aldien ick de Stadt beleghert hadde/ de Havenen ghesloten hielt/ en dat nu de overghevinghe/ oft vrede te verwachten stonde/ soo sal sulck eenen my verbonden zijn te vergoeden de veroorsaeckte schade/ als die een Schuldenaer uyt de gevangenisse geholpen heeft/ oft hem behulpigh is geweest in't vluchten tot mijnen nadeel: en na de groote der schade sullé oock sijn goederen mogen genomen/en den eygendom der selfder om de schult daer door te innen en bekomen/verkregen werden. Indien hy noch geen schade gedaen heeft/maer heeft willen doen/so sal men recht hebben door aenhoudinge der goederen te dwingen voor het toekomende verseckeringe te doen/ door borgen/ panden/ oft eenige andere wijse. Doch soo daer-enboven de onrechtveerdigheydt mijns vyandts tegens my seer kennelijck en openbaer zy/ ende dat hy hem in een alder-onrechtveerdighste Oorloghe by-staet en sterckt/ soo en sal hy nu niet alleen civilijck tot vergoedinghe der schade ghehouden zijn/ maer oock criminelijck, als eenen die den Rechter ontneemt een openbare quaetdoender/ dien hy alsoo veel als in handen hadde: en te dier oorsaecken sal men mogen hem aendoen het gheen de misdaedt verevscht en verdient/ conform het ghene wy van de straffen ghesevdt hebben: derhalven hy oock binnen die maten sal moghen berooft en gheplundert werden. Ende om deser oorsaecken wille pleghen oock van den ghenen/ die oorloghe voeren/ openbare verklaringhen ghedaen te werden aen andere Volckeren/ op dat blijcke/ soo van het recht onser saecke/ als van de waerschijnelijcke hope om onse recht

De offic. l. 1. cap. 30.

uyt

upt te woeren. (1.) Doch soo hebben wy dese vraghe ghebracht tot het recht der nature/om dat wy upt den Historien niets hebben konnen vinden / dat door het willeurlicke recht der volckeren pets daer van sy verordineert. (2.) De Carthaginiensers selver hebben somwijlen ghebanghen ghenomen de Romeynen / welcke den vpanden der Carthaginiensers toevoer ghedaen hadden: en hebben de selfde Carthaginiensers sulcke/ op begeeren der Romeynen / wederom ghegheven. Als Demetrius in het Attische landt met sijn legher lagh/ en nu de naeste Steden Eleusina, en Rhamnunte ingenomen hadde / om binnen Athenen honger te veroorsaecken / heeft hy den Patroon en Stierman van een Schip/ 't welck kooren wilde in-brenghen / op-ghehanghen / en heeft door dat middel de stadt verobert. (3.) *Polyb 1.* *Plut. Demetrio.*

[Vermeerderingen. (1.) Siet hier van exempelen in de gemeyne oorloghe teghens de Egyptenaers/ Zaracenen/ en anderen. *C. ultimo de transactionibus. C. significavit de Iudeis. Extravagante copiosius de Iudeis. & C. 1. lib. Extravag. de Iudeis.* Daer is in Italiaensche spraake een Boeck uptghegeven / Consulaetschap der Zee, in 't welcke verhaelt zijn de Constitutien der Grietsche Keyseren/ oock van Alemanien/ Coningen der Francken/ van Hispanien/ Syrien/ Cypren/ van de Balearische Eylanden / der Venetianen / der Genuenseren: in de 274 titul van dat Boeck werden dusdanighe verschillen verhandelt / en alsoo besloten; Indien het Schip / en de ingeladen Waren den vpanden toe-behoorden / dat de saecke als dan haer selven wijst/ dat se toebehoorden den ghenen diese neemt: maer indien het Schip toe-komt den ghenen / die vrede houden / maer de Waren den vpanden / dat sy van weghen het Schip moeten af-handelen en accorderen / oft indien de bevrachters om het Schip niet willen accorderen/ dat de ghene die den oorlogh voeren / haer mogen dwinghen dat sy met het Schip gaen in een Haven van de zijde des ghenen / die 't ghenomen heeft/ en dat sy aen den ghenen die 't genomen heeft / betalen soo veel als sy voor huyr en 't gebruyck van 't Schip schuldigh waren. By de Hollanders in 't Jaer 1434. als sy oorloghe hadden met Lubeck en andere Steden aen de Oost-Zee / Belt / en Elve gheleghen / is by den vollen Raedt verstaen en ghevordeelt / dat oock de Waren die in vpanden schepen bevonden wierden / en welcke bleeck dat anderen toe-behoorden/ geen prijs noch vpt en waren: en sulcks is daer voortaen voor een Wet ghehouden. Van sulcke meyninghe is mede gheweest de Koningh van Denemarcken / als hy in het Jaer 1597. aen de Hollanders / en haren Bondtghenooten Ghesanten sendende / door de selfde de vryheydt van te varen / en hare Waren te brenghen in Hispanien / met welcken de Hollanders doen een felle oorloghe voerden / voor sijn Onderdanen verdedighde. By den Francoisen is den Volckeren die in vrede saten / alle-tijdt toe-ghelaten geweest/ de vryheydt van koophandel te drijven / oock onder den ghenen/ die vpanden van Vranckrijck waren / en dat met soo kleynen toesicht / dat menighmael die vpanden onder vreemde namen hare goederen verberghden / als blijckt upt het Placcaet van het Jaer 1543.

1543. Artic. 42. het welcke over-ghebracht is in 't Placcaet van't Jaer 1584. en volghende. In welcke Placcaten duydelijck bedongen werdt/ dat het den vianden der Francoisen sal vry staen ten tijde van oorloghe/ Koophandel te drijven / als het maer met hare Schepen / ende met haer Volck ghescheidt/ en dat sy de Schepen en goederen / waer het haer sal goedtdunchen / brenghen moghen / als sy maer ghen ghereedtschap ter oorloge voeren / daer door sy der vpanden saecken souden willen stijven: het welck ghescheidende / werdt den Francoisen toe-ghelaten sulcke goederen te nemen / midts nae billickheydt betalende. Alwaer twee dinghen staen waer te nemen; dat nae dese wetten noch de gereedtschap ten oorloghe dupt gheweest is/ en dat veel minder de onschadelijcke goederen daer van hebben ghevaer gehadt eenighsins. Ick en wil niet ontkennen dat de Noordersche Volckeren somwijlen een ander recht ghebruyckt hebben / doch verscheydelijck / meer nae gheleghentheydt van den tijdt / als nae ghedurighe ende doorgaende billijckheyt. Want als de Enghelsche onder dexsel van hare Oorloghe den Deensehen Koophandel verhindert hadden / is daer upt al over langhe onder die Volcken ontstaen oorloghe / die soo uptghevallen is / dat de Deenen den Engelschen hebben tribupt op-geleydt/ genaemt den Dans Penningh, welcke / de oorsaecke schoon verandert zijnde/ den naem noch behouden heeft tot de tijden van dien Willem, welcke de stamme gheplant heeft / die nu noch in Enghelandt regeert / gelijck de Man van grooter gheloofwaerdigheydt Thuanus, aenghewesen heeft in sijn Historie op 't Jaer 1589. Wederom van Elizabeth, een seer wijse Coninginne van Engelandt/ zijn in 't Jaer 1575. gesonden aen de Hollanders Willem Winter, Ridder/ en Robbert Beale, Secretaris van den Koninghlijcken Raedt / om te vertoonen / dat de Enghelsche niet konden verdraghen / dat de Hollanders selfs in den brandt der Oorloghe teghen Spangien/ de Schepen der Enghelschen/ varende op de Havenen van Spangien / aenhielden: Sulcx verhaelt Rhodanus in sijn Hollandtsche Historie op 't Jaer 1575. en de Enghelsche Camdenus op 't volghende Jaer. Maer als de Enghelsche/ selfs mede vpanden van Spangien ghewoorden zijnde / den Steden van Duytschlandt het recht van op Spangien te varen / verstoorden en beletteden / met hoe onghewissen en onbasten recht sy sulcks ghedaen hebben/ blijckt upt de wederzijds van beyde Natien upt-gegheven Schriften teghens den anderen / die waerdigh zijn om ghelesen te werden / tot verstandt van dit verschil. En is aenmerckelijck / dat de Enghelsche in hare schriften selfs dat bekennen / als sy principalijck twee dinghen tot verschooninghe van haer stuck voort-brenghen / dat het Oorloghs-Instrumenten en ghereedtschap waren/ welcke de Duytschen in Spangien brachten/ en datter oude Verdraghen en Accoorden waren / naer welcke sulcks niet geoorloft en was: hoedanige accoorden die van Hollandt en hare Bondtghenooten / met die van Lubeck en der selfder Bondtghenooten mede ghemaeckt hebben in 't Jaer 1613. dat/ nochte d'een/ noch d'ander de Onderdanen der vpanden in hare Landen souden toe-laten

Koop-

Koopmanschap te dryven / noch de vyanden met gelt/Soldaten/ Schepen / oft victualie helpen: En noch later / namelijck / in 't Jaer 1627. is tusschen den Koninghen van Zweden en Denemarcken verdraghen/ dat de Deensche Koningh die van Dantzick/ den vyanden der Zweden soude verhinderen en beletten allen Koophandel / en ook niet toe-laten soude dat door de Ohze Sundt eenighe andere vyanden van Zweden eenighe Waren voeren souden: Waer door de Koningh van Denemarcken eenighe andere voordeelen voor sich bedonghen heeft: maer dit zijn particuliere verbonden en accoorden / daer uyt niets kan besloten werden/ 't welck alle andere verbinde. Want dat hebben de Hooghduytsche mede in hare Schriften gheseydt/ dat in de verdraghen niet alle Waren verboden waren/ maer alleen die eens in Engelandt inghevoert/ oft in Enghelandt bekomen waren. Ook en hebben niet alleen de Hoogduytschen den Enghelschen tegen-gesproken/ als sy de Commercien met hare vyanden verboden; maer Polen heeft ook door een af-gesonden Gesant ghelaeght / dat het recht der Dolcheren verkortet werde / als om den Enghelschen oorlogh met Spanjen / haer de vryheyt benomen werde om met Spanjen te handelen / gelijck op het Jaer 1597 verhalen die nu van ons genoemde Rhodanus en Camdenus. Maer de Francoisen/ na datse den vrede tot Vervins met Spanjen ghesloten hadden/ en Elizabeth, Coninginne van Enghelandt / noch in Oorloghe bleef / versocht zijnde van den Enghelschen / dat sy wilden toe-laten / dat men de Fransche Schepen/ na Spanjen varende/ soude mogen besoecken / ofter niet mogelijck eenighe Oorloghs-ghereedtschap in verborghen was / hebben selfs dat niet willen toe-laten / seghghende dat men een dekmantel socht om te moghen rooven / en de Commercien verstooren. Ende in dat verbondt/ welcke de Engelsche met den Hollanderen en haren Bondtgenooten in 't Jaer 1625. ghemaeckt hebben / is dat wel veraccoordeert / dat de andere Natien souden versocht werden / welcken daer aen gheleghen was / dat de Spaensche macht morht ghevoken werden / dat sy mede wilden verbieden den handel met Spanjen / maer indien sy van selfs sulcks niet deden / is goedt ghevonden dat men de Schepen besoecken soude / oft sy eenighe gereedtschap ten oorloge in hadden/ maer dat men daer-en-boven noch Schepen/noch goederen aenhouden/noch den vreedsamigen eenige schade aendoen soude. Ende is in 't selfde Jaer gebeurt/ dat eenige Hamburgers nae Spanjen zijn gevaren met een Schip / ten meesten deele gheladen met Oorloghs-ghereedtschap / welcke Oorlogsghereedtschap wel van den Engelschen wech ghenomen is/ maer de andere Waren zijn betaelt geworden. Maer de Francoisen / als de Franssche Schepen op Spanjen varende / gheconfisqueert worden / hebben betoont dat sy dat niet lijden en wilden. Derhalven van ons wel gheseyt is / dat daer toe openbare bekent-makingen en verklaringhen noodigh zijn/ het welcke de Engelsche selfs wel ghemerckt hebben / van welcken een exemplaer soodaniger verklaringhe te vinden is by Camdenus, ontrent het Jaer 1591. en 1598. En nochtans en heeft men sulcke verklarin-

ringhen niet alle-tijdt gehoorsaemt / maer heeft men onderscheydt ghemaecht van tijden / oorsaecken / plaetse. Want in 't Jaer 1454. heeft de Stadt Lubeck de verklaringhe van die van Dantzick aen haer gedaen / dat sy met de Malgense ende Memolense vpanden van Dantzick gheen Koophandel dryven souden / verstaen dat men niet en soude ghehoorsaemen. Ooch hebbende de Hollanders niet meer ghehoorsaemt in 't Jaer 1551. als die van Lubeck haer aenkundighden / dat sy van den handel met den Denen / welcke sy doen voor vpanden hielden / haer souden onthouden. Maer in 't jaer 1522. als tusschen den Zweden en Denen oorloghe was / als de Deen de Anzee-steden hadde versocht / dat sy met den Zweden gheen Commercien souden dryven / hebben eenighe steden / die sijn vrientschap van nooden hadden / ghehoorsaemt / maer andere niet. De Hollanders / gedurende de oorloghe van Zweden en den Koning van Polen / en hebben nopt gheleden dat haer den handel met het een oft het andere volck soude verboden werden: Maer den Francoisen hebben sy alle-tijdt wederom ghegheven de Schepen welcke sy in 't weder-komen uyt Spanjen / oft daer nae toe gaende / ghedurende hare oorloghe met Spanjen / van de Hollandtsche Schepen ghenomen waren. Siet de Oratie van Ludovicus Servinus, eertijdts Advocaet des Koninghs / ghedaen in 't Jaer 1592. in de saecke van de Hamburgers. Maer de selve Hollanders hebben niet toe-ghelaten / dat de Enghelsche binnen Duynkercken / daer sy haer Scheeps-vlote voor hadden leggen / eenighe goederen brengen souden; gheljck ooch die van Dantzick / in 't Jaer 1455. den Hollanders aenghekundight hebben / dat sy in de stadt Coninghsberghen niets inbrenghen souden / gheljck Caspar Schutz verhaelt in sijn Pruysse Historie. Doet hier by Cabetus, *decisse 47. n. 7.* en Seraphin de Freitas, in 't Boeck van 't rechtveerdigh ghebiedt der Portugysen in Asien / daer hy veele andere by-brenght.

(2.) De seer gheleerde Man Iohannes Muersius, heeft veel dingen tot dit verschil dienende / in sijn Deensche Historie / *Lib. 1. en 2.* Daer ghy sien sult dat die van Lubeck en de Keyser staen voor de Commercien / de Deensche daer tegen. Siet ooch Crantzius Vandalic. 14. Thuanus, *Lib. 96.* sijnder Historie op 't gemelde Jaer 1589. Camdenus boven de nu aengewesen plaetsen / op het Jaer 1589. en 1595. daer verhandelt wordt het verschil tusschen de Enghelschen ende Duytschen / die men Hanse-steden noemt.

(3.) Het en verscheelt hier van niet veel 't geen Plutarchus vertelt van Pompejus, in de Historie van de oorloge met Mithridates: Hy heeft wachters ghestelt op den Bosphorus, om daer op te letten ofter eenighe Kooplyden op den Bosphorus voeren, die bevonden werden, wierden met de doodt ghestraft.

VI. Wat de wijse ende maniere aengaet / ghewelt en schrick zijn den oorlogh meest eyghen / oft men ooch bedrogh moghe ghebruycken / daer van werdt ghedisputeert. Want Homerus heeft wel ghesepdt dat men den vpandt sal beschadighen:

Met

Men doe vry wat men kan om 's vyants macht te breken.

By Virgilius staet oock:

Ten scheelt niet oft sy deught dat vyant krenckt' of treken.

Sulcks volght oock Ripheus, de rechtbeerdighste onder de Trojanen: en lesen wy dat selfs Solon, om sijn wijshepdt seer vermaerdt / het selfde heeft nae-ghevolght. En Silius in de handelinghe van Fabius Maximus, seydt:

Voorts heeft de deught tot hulp genomen het bedrogh.

By Homerus siet men dat Ulysses, een voorbeeldt van een Wijs man/ over al vol is van bedriegherije teghens den vyandt: daer uyt Lucianus een regul maecht/dat sy prijsens waerdigh zijn die den vyant bedriegen. Xenophon seydt / dat in den oorlogh niet profijtelijcker is / als bedrogh; en Brasidas by Thucydides, dat men insonderheydt een voortreffelijcken lof bekomt uyt bedriegherijen en dieverijen der oorloghe. En by Plutarchus seydt Agesilaus, dat het recht is / en gheoorloft de vyanden te bedrieghen. Polybius de dinghen die in den oorloghe door gheweldt geschieden/ zijn minder te achten / als die by gheleghenthepdt door bedrogh geschieden; en daer uyt doet Silius Corvinum aldus spreken:

Luc. Philos.

Xenoph. de Cyri Instit. l. 1. & de re equestri. Thucyd. lib 5. Plutarch. apophtf. Polyb. lib. 9. Sil. lib. 5.

Een Veldt-Heer strijd' door list, der handen lof is slechter.

[Virgilius stelt in 't gheselschap van Mars, toorn/ en achterlagen / daer op Servius seydt: Hy toont dat hy niet alleen met vromigheydt, maer oock met listen en laghen verghesellschapt is.] Ende wijst Plutarchus oock aen/ dat selfs die strenghe Lacedemoniers van die mepninghe zijn gheweest/ en dat oock een grooter en heerlijcker offerhande gheoffert werde van den ghenen / die door list en bedrogh / als door openbare Oorloghs gheweldt de saecke hadde upt-gherecht. De selfde verheft oock Lysander seer hooge/ die de meeste saken in den Oorlogh met bedriegherije schaeerde. [Plutarchus verghelijckt Sylla met desen / in wiens gemoedt Carbo seyde/ dat een Leeuw en een Vos stack.] En stelt onder den roem en lof van Philopæmen, dat hy in de leere en tucht der Cretensen onderwesen zijnde / die eenvoudighe en genereuse manier van Oorloghen / met listen en bedrieghijen vermenght hadde. Het seggen van Ammianus is: Dat sonder eenigh onderscheyt van vromigheydt oft bedriegherye, alle gheluckighe uytvallen der Oorloghe moeten ghepresen werden. De Romeynsche Rechtsgeleerde noemen 't een goet bedrogh/ indien yemandt tegens sijn Vyandt het practiseert: en op een ander plaetse / dat het niet en verscheelt / oft yemandt door gewelt / oft door bedrogh der Vyanden marht ontkomt. Onder de Godt-gheleerde sept Augustinus: Als men rechtvaerdighe Oorloghe aen-neemt, soo en verscheelt het nae de rechtvaerdigheyt niet, oft ye-

Plutarch. Marcello.

D. lib. 1. de Dolo. L. Nihil. D. de captivis.

mandt met openbaer gheweldt strijdt, oft met listen en lagen. En Chrysosthomus, dat de Keysers gheprefen werden / die door bedrogh overwinninghe bekomen hadden. Maer daer en ghebreken oock geen spreucken/ die het teghendeel schijnen te raden / waer van wy eenighe hier na sullen verhalen. De beslechtinghe van dese vrage hanght daer aen / oft het bedrogh sy onder die dinghen / die alle-tijdt quaet zijn / in welcke plaetse heeft / dat men gheen quaedt doen moet / op dat daer goet upt come / oft onder die dinghen / welcke niet doorgaens oder al upt haer eygen nature ghebreck hebben / maer welcke oock by gheval konnen goet zijn.

Quæst. 10. *super Josue.* 1. *de Sacerdotio.*

VII. Derhalven soo moet men aenmercken / dat sommige bedrogh bestaet in een negative, oft ontkennende daet / sommige in een waerlijcke oft positive daedt. Ick strecke het woort van bedrogh oock upt tot een ontkennende oft negative daedt / volghens de aulhoritept en het Exempel van Labeo, die oock onder bedrogh / doch niet dat quaedt is / telt en rebent / als yemandt door gheen ghelaet daer van te maecken / noch sich te laten mercken wat hy wil en voor heeft / sijn eyghen / oft eens anders goedt beschermt. Het is bupten twijffel al te rouw en onbeschaeft van Cicero ghesept: Dat men uyt het gantsche leven het veynsen, en een ander ghelaet te toonen, moet wech nemen. Want aenghesien men niet ghehouden en is / alles wat men weet / noch alles wat men wil / anderen te openbaren / soo volght dat men sommighe dinghen voor eenighen sich niet te laten mercken / dat is / die te verberghen en bedecken / gheoorloft sy. Het staet vry, sept Augustinus, de waerheyt voorsichtelijck te verberghen onder eenighe dissimulatie, veynsinghe, oft ander ghelatentheydt. [Ende op den vijfden Psalm / over de woorden: Ghy sult verderven alle. Het is wat anders te lieghen, als de waerheyt te verberghen. Werdt by ghebracht / *causa 23. quæst. 11.*] En dat dese selbighe gantsch noodigh / en onvermijdelijck sy / insonderheyt den ghenen / welcken de ghemeyne regeeringhe bevolen is / bekent Cicero selfs meer als op een plaetse. [Siet Chrysosth. in't eerste Boeck van 't Priesterdom.] Een treffelijck Exempel hier van gheeft de Historie van Ieremias, cap. 38. Want de Prophect van den Coninghe vraegt zijnde na d'uptkomste der belegeringe voor de Oversten / op 's Coninckx versoeck / verberght sulcks voorsichtelijck / ende brenght een andere oorsake by / doch evenwel gheen valsche / van sijne t'samen-sprekinghe. Ende daer toe kan oock by-ghebracht werden / dat Abraham, Sara sijn Suster / dat is / nae de manier van spreken / doen ghebruyckelijck / sijn Nae-bloedtverwante noemt / sich gelatende oft sy sijn Huysvrouwe niet en ware. [Hy heeft ghewilt dat men de waerheyt soude verbergen / maer niet dat men loghen spreken soude / seydt Augustinus, *quæstione 20. in Genesin, relatus à Gratiano dicta causa 23. quæstio. 3.*]

Libro contra mend. cap. 10. Tom. 2. 2. q 4. art. 3. in resp. quæ. 71. art. 7. Silv. in verbo Bellum p. 1. n. 9. Cicero pro Milone & lib. 7. Epist. 9. & pro Cn. Plancio.

Genes 20. *Thom. 2. 2. quæ 110. art. 3. in resp.*

VIII. Het bedrogh / 't welck in een werckende oft positive daedt bestaet / inden 't is in saken gheleghen / werdt het veynsinghe ghenaemt; soo 't in woorden is / werdt logentael ghenaemt. Sommighe stellen tusschen desen beyden dit onderscheydt / dat sy segghen / dat de woorden natuurlijck teyckenen oft beduydinghen zijn van 't verstandt / maer de saecken alsoo niet.

Lib. 3. de Offic.

niet. Maer daer-en-teghen is waerachtigh / dat de woorden upt hare eyghen nature / en buyten den wille der Menschen niet met allen en beteyckenen / ten zy dan dat het zy een onbedruydelijcke stemme / gheljck als in droef heyt / welcke meer komt upt benaminghe der sake selfs / als upt kracht oft eyghenschap der sprake. Indien men wil dat seggen / dat des menschen nature dese is / boven andere Gedierten / dat hy sijns herten meyninge anderen kan te kennen gheven / en dat tot dien eynde de woorden ghevonden zijn / soo werdt wel gheseyt 't geen waerachtigh is / dat niet door de woorden alleen sulck te kennen gheven geschiedt / maer ock door knickinghen en gesten / als by den stommen: [Plinius, *lib. 6. cap. 30.* van die van Ethiopien: Sommighe hebben voorsprake, knicken, en eenige beweginghen der leden. *Vide C. tua fraternitate de Sponsalibus.*] 't zy dat die knickinghen en gesten pets ghemeens hebben met de sake die men bedruyden wil upt de nature selfs / oft datse alleen beteyckenen door instellinghe; welcken knickinghen en gesten gelijck zijn die teyckenen / die geen woorden beteyckenen door de tonge ghefatsoeneert / gelijck Paulus de Rechtsgeleerde spreeckt / maer de saecken selfs / 't zy door eenighe over-een-kominghe / gelijck als de Hieroglyphische teyckenen / oft upt bloote goedtduncken / als by den Sinesen. [Niet door de forme der letteren, sept Paulus, maer door de reden en woorden, welcke die letteren uyt-drucken, werden wy verbonden, voor soo veel als bewillight is, dat het gheschrifte niet minder soude gelden, als 't gheen met woorden door de tonghe ghefatsoeneert werdt, te kennen ghegheven. Hy heeft seer Philosophisch gheseyt / bewilliget is, op dat hy soude te kennen gheven / dat dese dinghen hare kracht hebben upt instettinghen.] Derhalven moet men hier een ander onderschepdinghe ghebruycken / hoedanighe wy hebben gebruyckt tot wech-neminghe van de dubbelsinnighepdt in 't woordt / Recht der Volckeren. Want wy gheseyt hebben dat het recht der Volckeren werdt ghenaemt / soo 't gheen yder Volck heeft belieft sonder onderlinghe verbinteniſſe / als ock 't gheen een onderlinghe en wederzijdighe verbinteniſſe in sich begrijpt. Alsoo dan mede de stemmelijcke woorden / knickingen oft werckinghen / en teyckenen / die wy gheseyt hebben / zijn ghevonden met onderlinghe verbindinghe / 't welck Aristoteles noemt nae instettinghe; maer andere dinghen alsoo niet. Hier door komt het / dat het gheoorloft zy en by staen andere dinghen te ghebruycken / al ist dat wy voorsien dat het gheschieden sal / dat een ander daer upt een valsch ghevoelen scheppe. Ick spreke van 't gheen inwendigh der saecke eygen is / en niet van 't geen datter toevalt. [Siet Augustin. vande Chrijstelijcke Leere / *lib. 2. cap. 24.*] Derhalven sullen wy een Exempel gheven / daer gantsch gheen hinderniſſe oft schade daer upt en volght / [Als upt de daedt van Michol, 1. Sam. 19. 16.] oft daer de hinderniſſe en schade selfs / de aenmerckinge van bedroogh bezijden gestelt zijnde / geoorloft is. Van 't eerste hebben wy een Exempel in Chrijsto / welcke tegens sijn Gesellen / daer mede hy nae Emaus ginck / sich geliet en aenstelde / als oft hy verder gaen wilde / ten zy dat wy willen / dat hy ock in der waerheyt wilde verder gaen /

L. Labeo. §. ult. D. de sup. legata.

L. non. figura. D. de obl. & act.

De interpr. cap 4.

Luc 24. 28.

nochtans onder conditie / ten ware dat hy met groot aenhouden wederhouden wierde / op hoedanighe wijse oock gheseyt werdt dat Godt veele dinghen wil / die niet en gheschieden / en op een ander plaetse gheseydt werdt / dat Christus selfs wilde de Apostelen / daer sy te Schepe voeren / voor-by gaen / te weten / dat hy / ten zy dat hy ernstelijck werde gebeden in 't Schip te komen. Een ander Exempel kan men nemen van
Marc.6.48. Paulus, die Timotheum besneden heeft / daer hy ghenoegh wiste / dat het de Joden soo nemen souden / als oft het ghebodt van besnijdinghe / het welcke nu in der waerheyt af-gheschaft was / de naekomelingen Israels
Actor.16.3. noch verbonde / en als oft selfs Paulus en Timotheus van dat ghevoelen waren. Daer doch Paulus dat niet en sochte / maer alleen voor hem / en voor Timotheus sochte dat hem mocht gheleghenthepdt gheghéven werden / ghemeensamer met den Joden om te gaen en verkeeren. Oock en betepckende de besnijdenisse / de Wet Godts nu zijnde af-gheschaft / naer hare instellinghe niet langher soodanighen noodtwendighepdt / oock en was het quaedt der dolinghe / welcke voor een tijdt daer upt mocht ontstaen / en daer nae haer konde af-gheleert werden / soo groot niet / noch van sulcken ghewichte / als wel was het goedt / daer Paulus nae trachtede / te weten / de inplantinghe van de Euangelische waerheydt. Dese bepnsinge noemen de oude Grieckische Leeraers *Oikonomian*, (r.) dispensatie, oft voorsichtelijcke beschickinghe; waer van een treffelijcke spreucke voorhanden is van Clemens Alexandrinus, welcke van een voorneem Man spreeckende / aldus seydt: Om sijns naestens voordeel sal hy eenighe dinghen doen, die hy anders van selfs, en nae sijn eerste en voornaemste voornemen niet soude doen. Soodanigh was in de Romeynsche voorlage
Liv. lib. 5. dat stuck / dat sy upt de Burght en het Capitolium vroodt hebben gheworpen onder de Wacht en besettinge der vyanden / om dat men niet gelooven soude / dat sy hongers noodt leden. Van het laetste hebben wy een
Iosu. 8. exempel in de verdichte en gemaeckte blucht welcke Iosua den sijnen gheboodt om de Stadt Hay te overwinnen en in te nemen / en andere Veltoversten dickwils ghedaen hebben. Want de schade / welcke hier upt
Sylv in verba Bellum. p.1. n.9. volght / stellen wy dat ghevoorloft is / nae de rechtveerdighepdt der voorloghe / en de blucht selfs nae instellinghe / en betepckent noch bedupdt niet / al-hoe-wel de vyandt die noemt en dupdet als een tepcken van schrick en vreese / het welck de andere niet en is ghehouden voor te nemen / gebruyckende sijn vryhepdt / van herwaerts oft derwaerts te gaen / oock met meerder / oft minder haest / met dusdanigen / oft soodanigen ghelaet en fatsoen. Hier toe moet oock ghebracht worden de daedt van die ghene / van welcke men voorgaens leest / dat sy der vyanden Wapenen / Vaendelen / Velt-tepckenen / Kleederen / Zeylen en Wimpelen gebruyckt hebben. Want alle dese dinghen zijn van sulcken slagh en aert / dat sy van een yder naer sijn goedtduncken / oock teghens de ghewoonte selfs / konnen ghebruyckt werden / want de ghewoonte selfs voor yders goedtduncken / en niet als voor ghemeyne toestemminge / ingevoert is / aen hoedanige gewoonte niemandt ghebonden en is.

[Ver-

[Vermeerderingh. (1.) Soo seydt Chrysosthomus, dat men dese beyn-singe noemen moet/ en niet APATEEN, bedrogh, in 't gemelde eerste boeck van 't Priesterdom. De selfde seydt oock 1.Cor.4.6. Hier en is geen bedrogh gheweest, maer eenighe involginghe en te ghemoet gaen, en dis-pensatie. En op 't Cap.9.20. Want op dat hy de ghene, die gene, die waer-lijck soodanige waren, verbeteren soude, is hy soodanigh geworden, niet in der waerheydt; een ander sich ghelatende en vertoonende sulcks doende, maer niet uyt soodanighen opset en voornemen des ghemoedts. Hier toe kan oock ghetoghen werden de ghebeynsde krancksinnigheydt van David.]

IX. Van die tepckenen welcke in der menschen handel en wandel omgaen en gebruyckelijck zijn/ daer in eygentlijck logentael bestaet/ valt de vra-ghe en het verschil swaerder. Want in de Heylighe Schrift staen veel texten tegens de logen. De rechtveerdighe, dat is/ een vroom man/ is der leughen vyandt, Prov.13.5. Ydel spreken en leughen laet verre van my zijn, Proverb.30.8. Ghy sult de leughenaers ombrengen, Psal.5.7. En lieght niet de eene teghens den anderen, Coloss.3.9. En dit stuck verdedight Augu-stinus strenghelijck: Oock zijnder onder den Philosophen en Poëten die met hem schijnen te stemmen. Het seggen van Homerus is bekent:

Ick haet hem als de doodt, en hem, die anders spreeckt,
Met mondt, als hy in 't hert verborgen houdt, en queeckt.

Sophocles sept:

't Geen onwaerachtigh is behoort men niet te seggen,
Maer die de waerheyt spreeckt geen lack men kan op-leggen
Soo sulcks een andren schaed: hy doet wat hem toe-staet.

Cleobulus:

Die wijsheyt hertlijck mint, met een de leughen haet.

Aristoteles sept: De leugen is in haer selven leelijck en verachtelijck/ maer de waerheyt schoon en prijselijck. Nochtans en ontbeerlt ter an-der zijden mede geen authoritept en aensien. Voor eerst in de H. Schrift vindt men Exempelen der menschen die gepresen zijn sonder eenigh tepc-ken van bestraffinghe oft berispinge. [Irenæus heeft uyt onderwijsinghe van den ouden Ouderlingh Iohannes ontfanghen ende gheleert/ welcke dingen de Schrifture niet en bestraft, maer sulcks slecht ende een voudelijck henen stelt, daer van en moeten wy geen beschuldigers werden. De plaetse staet/ *lib.4. cap.50.*] Daer na oock spreuchen en sententien der oude Chri-stenen/ als van Origenes, Clemens, Tertullianus, Lactantius, Chrysosthomus, Hieronymus, Cassianus, jae by-nae van allen/ gelijck Augustinus selfs be-kent/ alsoo in gheboelen van haer verschillende/ en van andere mepnin-ghe zijnde/ dat hy nochtans bekent/ dat het sy een groote vrage, en duy-

stere ingewickelde handelinghe, een dispuyt, daer over onder den Gheleerden verscheyden meyningen vallen, want dit zijn al-te-samen sijn eygen woorden. Onder den Philosophen staen op dese zijde opentlick Socrates, en sijne Discipulen Plato, Xenophon, en op sommige plaetsen oock Cicero, en willen wy Plutarchus en Quintilianus ghelooven / de Stoicinen, die onder de gaven der wijsheydt reeckenen / te lieghen / daer en soo het behoort: ende schijnt in eenighe plaetsen dat Aristoteles oock daer van niet vreemt en zy / wiens segghen *Kath' autò*, als wy gheseydt hebben / kan uytgheleydt werden in 't ghemeen / oft de saecke sonder omstandigheden ingesien zijnde. Maer sijn uytleggher Andronicus Rhodius, seyt van den Medicijnmeester die by den Krancken lieght / aldus: Hy bedrieght wel, maer hy en is gheen bedriegher. Hy voeght de reden daer by en oorsaecke / want sijn voornemen is niet den Krancken te bedrieghen, maer hem ghesont te maken. Quintilianus, van welcken wy ghesproken hebben / dit selfde stuck verdedighende / seyt / dat de meeste dinghen soodanigh zijn / datse niet uyt de daden en wercken selfs / maer uyt hare oorsaken eerlijck werden / oft schandelijck en leelijck. Diphilus seyt:

Plato 1. & 2. & 5. de Repub. Xenophon 4 Socrat. Plutar. de Stoicorum contract. Quint. 12. 1. Nicom. 7. 3. Nicom. 4. 8.

Het gheen om best wil werdt tot eens behoudt gheloghen,
Mijns oordeels niet en kan tot misdaet zijn ghetoghen.

By Sophocles, als Neoptolemus vraeght:

Dunckt u niet dat den mensch het lieghen zy een schand?

Antwoordt Ulysses:

Neen, soo die loghen ons de welvaert brenght ter handt.

Hoedanighe dingen meer uyt Pisander, en Euripides by-gebracht werden. En by Quintilianus leest men: Want het oock een wijs man somtijdts toe-ghelaten is een leugen te spreken. Eustatius Metropolyt van Thessalonien schrijft op 't 2 Boeck Odysseæ: Een wijs Man sal lieghen als de noodt der saken hem dringht. Daer hy uyt Herodotus en Isocrates ghetuyghenissen by brenght. [*Donatus ad Adelphos act. 4. scen. 3.* Sommighe schrijvende van de plichten, houden dat het recht zy, op sijn tijdt te bedrieghen. Cicero pro Q. Ligario, noemt eenigherhande loghen eerlijck en barmhertigh.]

X. Moghelijck saleenighe vereeniginghe van soo verscheyden gevoelens konnen gevonden werden uyt de ruymer / oft engher beteyckenisse van 't woordt leugen. Doch en verstaen wy leugen hier niet / ghelijck de selvighe oock eener die daer niet op denckt / ontvallen kan / gelijck by Gellius deshalven onderscheydt werdt ghemaeckt tusschen leugen voort seggen / en lieghen: [De tonghe maeckt niemandt schuldigh, als het schuldighe verstandt. En / niemandt en mach gheoordeelt werden te lieghen, die onwaerheyt seyt, welcke hy meynt waerheydt te zijn, want soo veel als in hem is, en bedrieght hy niet, maer hy werdt bedroghen. Dit zijn de woorden van Augu-

Thom. 2. 2. qu. 110. art. 1. in resp. Gell. lib. 11. cap. 11.

Augustinus, in 't 28 Sermoen over de woorden des Apostels / en Enchirid. cap. 22. verhaelt / *causa 22. quæst. 1.*] maer wy spreken van die leughen / welcke wetentlijck voor-ghebracht werdt / niet betreckenisse en beduydinghe / welcke met het ontwerp des ghemoedts / 't zy in 't verstaen / oft in 't willen niet over-een-komt / noch accoordeert. Want het gheen eerst en sonder middel door de woorden / en diergheliicke reyckenen werdt te kennen ghegheven en aengewesen / zijn de invallen des verstandts; derhalven soo en lieght hy niet / die een saecke seyt die valsch is / welcke hy voor waerachtigh houdt; maer de ghene / welcke een saecke seydt / die wel waerachtigh is / maer die hy voor valsch houdt / die lieght. Soo is het dat de onwaerheydt van de te kennen-ghevinghe oft beduydinghe / welcke wy tot de leughen verexsschen. Waer uyt dan volght / als een woordt veelderhande betreckeninghe heeft / oft meer dan eene / 't zy door het ghemeyn ghebruyck / oft ghewoonte der kunste / oft eenige verstanelijcke figure en manier van spreken / dat als dan / wanneer het begrijp en inval des ghemoedts met een van die betreckenissen over-een-komt / ghеen logheu ghesproken werdt / al ist dat men meynt dat de gene die het hoort / 't selfde in een anderen sin nemen en verstaen sal. [Gelijck Abraham bedrieghlijck spraeck met sijne Knechten / soo Ambrosius oordeelt / en goet kent / den welcken Gratianus volght / *post C. si qualibet, dicta causa 22. q. 2.*] Het is wel waer / dat men niet lichtvaerdelijck en moet prijsen sulck een manier van spreken te ghebruycken; maer sy kan uyt by-komende oorsaken eerlijck ghemaeckt werden: namelijck / indien sulcks dient tot onderwijsinghe des ghenen / die ons aen bevolen en toe-vertrouwt is / oft om een onbillicke vraage te ontgaen. Van de eerste soorte geeft ons Christus selfs een Exempel / als hy seyde: Lazarus onse vriendt slaept, het welck de Discipulen verstonden / als oft hy van de slaep des waecks hadde ghesproken: en 't gheen hy selfs ghesept hadde / van den Tempel weder op te bouwen / verstaende 't selfde van sijn Lichaem / wist hy wel dat de Joden verstonden van den eyghentlijck ghenaemden Tempel. Alsoo mede / als hy den Apostelen als Oversten der Stammen by den Hebreen beloofde twaelf aensienlijcke en den Coningh naeste ghestoelten; en op een ander plaetse / het drincken van den nieuwen Wijn in het Rijcke sijns Vaders / schijnt dat hy ghenoegh geweten heeft / dat sulcks by haer niet anders verstaen en werde / als van eenig Rijck deser Werelt / met welckers hope sy verbuit waren tot op het laetste ooghenblick toe / dat Christus soude ten Hemel varen. De selfde spreeckt oock elders tot den Volcke door omwegen van parabelen / om dat de ghene die hem hoorden / niet verstaen en souden / ten ware / namelijck / dat sy daer toe brachten sonderlinghen voornemen des ghemoedts en leersaemheyt / als men daer toe behoorde te brenghen. Van het gebruyck der tweeder soorte konnen wy een Exempel gheven uyt de wereltlijcke Historie in L. Vitellius, by den welcken Narcissus aenhielt / hy soude doch de omweghen openen / en hem de waerheyt openbaren; maer en heeft evenwel so veel niet konnen verwerven / dat hy hem niet verwaerdelijck / en daer men niet recht uyt kon-

Ioh. 11. 11.

Ioh. 2. 20. 21

Luc. 22. 30.

Matth. 26. 25.

Actor. 1. 6.

de

de vernemen waer hyse henen leyde/ antwoorden wilde. [De selfde Tacitus, *Histor. 3.* Hy heeft twijffeligh ghesproken, om de uytlegginghe te trecken nae 't hem dienen soude. Item: Alsoo ghestelt, dat hy, nae de saken uyt-vielen, 't gheen hem teghen ginck, ontkennen, 't gheen hem gheluckte, bekennen soude.] Hier toe dient der Hebreen spreeck-woort: (1.) Indien yemandt ingewickelde maniere van spreken weet te gebruycken, dat is goet: Indien niet, dat hy swijghe. Daer-en-teghen kan het oock ghebeuren/ dat het niet alleen onprijselijck/ maer oock onvromigheyt zy/ sulck een maniere van spreken te gebruycken; te weten/ als de eere Gods/ (2.) oft liefde des naestens/ (3.) oft eerbiedinghe teghen sijn Overigheyt/ oft de nature der saecke daer men van handelt/ vereysschen/ dat het ghene dat men in sijn herte denckt/ gantschelijck geopenbaert werde: ghelijck wy geseyt hebben/ dat in Contracten dat moet geopenbaert werden/ 't geen men verstaet dat de nature van 't Contract vereyscht/ in welcken sin niet onbequamelijck kan verstaen werden dit segghen van Cicero, dat men uyt het stuck van Contracten, alle loghentael moet wech nemen, ghenomen uyt de oude Attische Wet/ in de koop moet men niet lieghen. In welcke woorden het woordt lieghen soo ruym schijnt ghenomen te werden/ dat oock een duystere maniere van spreken daer onder begrepen werdt. Maer wy hebben nu eyghentlijck sprekende/ sulcks van de beteyckenisse der loghen uyt-ghesloten.

Tacit. Annal. 6.

Demosth. in septimen.

[Vermeerderinghen. (1.) De selfde hebben oock dit spreeck-woordt: Het is gheoorloft inghewickelt te spreken om bestes willen. Werdt byghebracht van de gheleerde Manasses Benisraël, in sijn *Conciliator quæst. 37.* Chrysosthomus *1. de Sacerdotio:* Hy mach met recht een bedriegher ghenaemt werden, die sulck een sake te onrecht ghebruyckt, maer niet diese tot heylsamen voornemen.

(2.) Philo van 't leven Mosis: Ick spreke van wercken die tot Godes eere strecken, in welcken alleen behoorde dat hy waerachtigh soude zijn, alwaer eener oock andersins logenachtigh van aert, want de waerheyt is Godts medeghesellinne. Augustinus, *Epist. 8.* Het is een andere vraghe, oft somtijdts een vroom Man oock moge liegen, en een andere vrage, oft oock een Schrijver der Heyligher Schrifture behoort te lieghen. Siet hier nae §. 15.

(3.) Æschylus in Promotheus:

Ick sal u segghen al wat ghy begheert te weten,
Met woorden hel en klaer, ghelijck men onvermeten
Sijn vrienden geven moet oprecht en waer bericht.]

XI. Soo werdt dat tot een ghemeyne eyghenschap en ken-teycken van loghentael vereyscht/ dat het ghene ghesproken/ gheschreven/ met teyckenen/ toe-knickingen bewesen werdt/ niet anders en konnen verstaen werden/ als in sulck een sin/ welcke verschilt van de meyninghe des genen die sulcke woorden oft teyckenen voorbrenght en ghebruyckt. Maer dese ruymer beteyckenisse van leugen/ voor soo veel de selfde natuurlijcker-

ker-wijse onghedoozloft is / moet eenighe nauwer en enger betepckhenisse noodtsaerkelijck eenigh onderschepdt bp boeghen / welcke / soo men de sake recht in-siet / immers ten minsten naer het ghemeyn ghevoelen der Volckeren / schijnt gheen ander te konnen aenghewesen werden / als de wederstrijdighepdt teghens het hebbende en blijvende recht des ghenen / tot den welcken de woozden oft beduydinghe dooz tepckhenen gherechtet is: want het ghenoegh bekent is / dat niemandt hem selven en lieght / al is 't dat hy op 't hooghste onwaerhepdt dooz-bzenght. Dooz het recht / nu so verstae ick niet allerley recht / en dat der saken van buyten aenkomt / maer dat dese saken eyghen / en ghelijck als aenghebozen is. Maer dat en is anders niet / als de bzyhepdt in 't oozdeelen / welcke men verstaet dat de menschen met malkanderen te samen spzekende / als dooz een heymelijck en stilswijghende Contract / den genen / met welcke sy spzeken / schuldigh zijn. [Hierom werdt hy by den Hebzeen gesept / het herte van pemandt te steelen / die hem de weghen / om tot kennisse te komen / beneemt / Genes. 31.20.26.27. Ende over die woozden oock *Onckelos*, en de 70 Oversetters / *Rabbi David Kimchi libro radicum, & Rabbi Salomo in Commentario, & Abeneſra.*] Want dese / en gheen andere is die onderlinge verbintenisse / welcke de Menschen hebben willen invoeren / soo haest sy hebben in-gestelt de spzake / en andere diergelijcke tepckenen te ghebzupcken. Want sonder soodanige verbintenisse soude sulck een inventie ydel geweest zijn. Doch soo berepsschen wy / dat / tot welcker tijdt men de spzaecke ghebzupckt / dat recht bestae / en blijve; want het kan gheschieden datter sulck een recht gheweest zy / maer dat het wech genomen zy / oft dat het upt andere oozsaecke wech ghenomen werde / gheljck een schuldt dooz quijtscheldinge / oft dooz ophouden van de conditie wech genomen wert. Dan oock soo werdt berepscht / dat het recht / 't welck verkoztet werdt / dien toe-kome / met den welcken wy spzeken / en niet een anderen / gheljck oock in Contracten gheen onrechtvaerdighepdt en ontstaet / als upt verkoztinghe van het recht der Contrahenten die te samen handelen. Waer toe men mogheljck niet qualijck soude passen / dat Plato na Simonides, de waerhept te spzeken / mede onder de rechtvaerdighept rekent / en dat de Heylighe Schzifture de leughen / namelijck / die verboden is / dickwils beschzijft dooz ghetupghenisse / oft spzeken teghens synen naesten / en dat Augustinus in 't aenwijsen van nature der leughen stelt / wille om te bedzieghen. [Lactantius, *Inſtit. lib. 6. cap. 18.* Dat hy nimmermeer en lieghe om te bedrieghen, oft schade te doen.] En Cicero wil / dat de bzaghe van de waerhept te spzeken sal werden ghebzacht tot de Fundamenten der rechtvaerdighept. Doch dit recht dat wy gesept hebben / schijnt / dat kan wech ghenomen werden / oft dooz uptdzuckelijck consent en toestemminghe van den genen / met welcken wy handelen / als / indien pemandt te woozen gesept heeft / dat hy onwaerhept sal spzeken / en de andere sulcks toe-ghelaten heeft; oft oock dooz stilswijghende en upt bilijcke reden vermoede en gepzesumeerde consenten / oft dooz tegenstellinghe van een ander recht / 't welck nae 't ghemeen oozdeel van allen van

Lib. 1. de Repub.

1. Offic.

veel meerder kracht zy. Dese dinghen recht verstaen zijnde / sullen ons veele illatien en beslupten ter handt stellen / welcke niet weynigh en sullen dienen / om die hier voozen aenghewesen strijdighe meyninghen tot accoozt te bzenghen.

XII. Het eerste is / al ist dat men tot een Kint / oft tot een Krankzinnigen pet sept / het welck een onwaerachtighe betepckeninghe heeft / dat daer in gheen schuldt van leughen is. Want het schijnt dat nae 't gemeen gevoelen van alle Menschen toe-ghelaten is / soo Lucretius sepdt:

Dat d'onbedachte jeught der Kindren werdt bedroghen.

En Quintilianus van den Kinderen ghespzoken hebbende / seydt / om haer pzofijts wille verdichten wy veele dingen. De naeste reden is / om dat / aenghesien in den Kinderen en Onsinnighen gheen bzyheydt is om te oozdeelen / soo en kan hier over die bzyheydt gheen onrecht gheschieden.

XIII. Het tweede is / als de spzake gherechtet werdt tot den genen / die daer dooz niet bedzoghen en werdt / soo en ist gheen leughen / al ist dat een derde daer upt een valsche meyninghe schept: niet in aensien van de ghene / tot den welcken men spzeeckt / want dien blijft sijne bzyheydt gheheel / gantschelijck gheljck als men een Fabel vertelt den ghenen / diese verstaen / oft als den ghenen by welcken men een figuurlijcke maniere van spzeken ghebzupckt / 't zy eironische / oft spottische / oft hyperbolische en overtolligh vergrootinge / welcke figure / soo Seneca sept / dooz leughen tot de waerheyt komt. [Hy versekert ongelooflijcke dinghen / op dat hy kome tot gelooflijcke / sept de selfde Seneca, ter selfder plaetse.] En wert van Quintilianus een lieghende overtolligheyt genaemt. Nochte oock ten aensien van den ghenen die als in 't dooz-by gaen sulcks hoozt / dewijl met hem niet ghehandelt werdt / en derhalven men aen hem niets verbonden is. Maer veeleer / indien hy hem selven een opinie inbeeldet / van 't gheen niet tot hem / maer tot eenen anderen ghesepdt werdt / soo mach hy sulcks hem selven / maer niet eenen anderen wijten. Want soo wy recht willen oozdeelen / in sijnen aensien en is de spzake geen spzake / maer een sake die betepckenen kan wat men wil. Soo en heeft dan niet gesondight / noch Cato Censorius, die den Bondtgenooten met onwaerhept hulpe toe-ghesept heeft; oft Flaccus die anderen vertelt heeft / dat der Vyanden stadt van Æmilius inghenomen was / al-hoe-wel de Vyanden daer dooz bedzoghen zijn: waer van Plutarchus een gelijcke stuck van Agesilaus verhaelt. Want hier en was niets tot den Vyanden ghesepdt noch ghespzoken: maer de schade die daer upt ghevolght is / is pets dat van buyten komt / en in hem selven niet ongheoozloft te wenschen of te bevozderen. Onder dese soozte hebben Chrysosthomus ende Hieronymus gherekent de pzopoosten van Paulus, daer mede hy tot Antiachien Petrus bestraft / als te seer op de Jodische wijse levende. Want sy houden dat Petrus ghenoegh verstaen heeft / dat sulcks niet in ernst gheschiede; ende dat ondertusschen de swackheydt der bystaenders wierde gheholpen.

Liv. lib. 34. Appian. Hispan.

Lib. 7. de benef. c. 23.

[Voeght

[Voeght hier by Cyrillus teghens Julianus, *lib. 9.* ontrent het eynde: en Tertullianus, *lib. 1. en 3.* tegens Marcion verschilt niet veel daer van.]

Het derde is / soo wanneer het seker is / dat die ghene / welcke men aenspreecht / de verhoringhe van sijn wyshevdt in 't oordeelen niet qualijck nemen en sal / maer veel eer ons sal danck weten / daer voor / om eenigh voordeel / 't welck hy daer door bekomt / dat als dan geen leugen op 't nauste ghenomen / namelijck / welcke ongheljjck doet eenen anderen / begaen werdt / ghelijck hy gheen dieverije soude begaen / die upt ghespresumeerde en vermoede wille des Eygenaers een weynigh van sijn goedt verteerde oft gebruyckte / op dat hy hem daer door een groot voordeel mocht verwerven. In dese dinghen die soo seker zijn / werdt de gespresumeerde oft vermoede wille voor upt-ghedruckte gehouden: nu soo is bekent / dat den ghenen die 't wil / gheen onrecht en geschiedt. Alsoo schijnt dan niet te sondighen / die / oft sijnen kranchen vrienat vertroost door een wijsmakinghe die niet waerachtigh is / ghelijck Arria met Pætus dede / als sijn Soon gestorven was / waer van de Historie in de Brieven van Plinius staet / *lib. 3. Epist. 16* oft die in den strijdt en ghevaer staet / door een onwaerachtighe tijdinghe moedt gheeft / daer door hy gesterckt en aenghedreven zijnde / de overwinninge / en sijn selfs behoudenisse moghe verkrijghen / ende alsoo bedroghen zijnde / niet ghevanghen werde / ghelijck Lucretius spreeckt. Democritus seydt: Men moet gantschelijck de waerheyt spreken, daer dat beter is. Xenophon: Het is geoorloft de Vrienden te bedrieghen tot haren besten. Maximus Tyrius: De Medicijn-meester bedrieght den Krancken, de Veldt-overste sijn Heyrkracht, en de Stierman sijn Boots-volck: ende in desen en is niet quaets. Reden hier van gheeft Proclus tot Plato: Want het gheen goet is, dat is beter als het gheen waerachtigh is. Sulcks is dat by Xenophon, dat de Bondtghenooten terstont daer by de handt souden wesen; en van Tullus Hostilius, dat door sijn beyel het Heyrleger der Albaners om-gevoert werde; en van den Burgermeester Quintius, soo de Historien melden / een heylsame leugen / dat de Vyanden in den anderen vleugel de vlucht namen: [Plutarchus in 't leven van Agesilaus: Ende Agesilaus, als hy in Beotien ghekomen was, ende verslaen hadde, dat Pisander den Slagh te water teghens Pharnabazus, en Conon verloren hadde, heeft hy gheboden, dat men sijn Soldaten het teghendeel segghen soude, en gaende ghekroont heeft voor de Victorie offerhande ghedaen.] en diergheljjcke meer voorgaens by de Historyschrijvers. Doch staet aen te mercken / dat in dese soorte de verhoringhe van 't voordeel daerom minder te achten is / om datse voor een oogenblick maer duurt / en een weynigh daer nae de waerheydt gheopenbaert werdt. 4. *Sucrat.* *Liv. lib.* 34.

XIV.

Het vierde / dat het voorgaende seer nae komt / is / soo menighmael eener die het upstekende recht heeft over alle rechten van anderen / dat selfde recht ghebruyckt tot sijn eyghen selfs / oft tot het ghemeyne besten. [In 't tweede Boeck Ilias seyt Agamemnon, der Griecken Veldt-Overste:

XV.

Ick sal voor heen, als recht, de Griecken ondertasten,
En dat sy met haer Vloot flux vlieden scherp belasten.]

Ende daer op schijnt Plato meest ghesien te hebben / als hy den genen
3. de Repub. die 't opper-ghebiedt hebben toe laet on-waerheydt te spreecken. De selfde / als hy schijnt sulcks oock den Medecijn-meesters nu toe te laten / dan weder te wepgeren / moet men sulcx accoorderen door dit onderscheyt / dat hy in 't eerste spreecht van de Medecijn-meesters publijckelijck daer toe beroepen / maer in 't laetste / die gene die haer sulcks op haer eyghen handt aennemen en onderwinden. [De exempelen der Medecijn-meesters / ghebruyckt oock Chrysosthomus, *lib. 1. de Sacerdotio.*] Maer dat God / hoewel hy het hooghste ghebiedt over de Menschen heeft / nochtans de leughen niet en past noch voeghet / bekent oock Plato met recht / dewijl een teken van swackheydt is / tot sulcke dinghen sijn toeblucht te nemen. Mogelijck sal men een exempel van onbestraffelijcke loghentael / het welck Philo oock prijst / moghen toonen in Ioseph, welcke in des Koninghs stede regeerende / sijne Broeders eerst als verspieders / daer nae oock als Dieven gheveynsdelijck / en anders ghevoelende / beschuldight. [Cassiodorus van de vrientschap / seydt: Als hy sijnen Broederen door dispensatie van strengigheydt met de misdaedt van verspieders als brandt-merckte.] Ende in Salomon, welcke een bewijs ghegeven heeft der wijsheydt / die hem van God ghegheven was / als hy by den Vrouwen / die om het Kindt pleyteden / sulcke woorden ghesproken heeft / welcke te kennen gaven sijnen wille / van het Kindt te deylen midden door / daer sijn meyninghe op 't veerste daer van was / en hy de ware Moeder haer
Lib. 2. c. 18. Kindt toe-wijsen wilde. Quintiliani seggheu is: Somwijlen vereyscht de ghemeyne nuttigheydt, dat oock on-waerachtighe dinghen voor-ghestaen werden.

XVI. Het vijfde kan zijn / als het leven van een onschuldighe / oft yet desen ghelijck / anders niet en kan behouden / oft een ander van het volbrengen van een godloos feyt anders niet en kan afgekeert werden: (1.) Sulck is ghewees het feyt van Hypermnestra, die daer over pleeght ghevrijsen te werden / als:

Horat. lib. 3. carm. 2. Een Maeght in liegen kloeck, vermaert in allen eeuwen. (2.)

[Vermeerderinghen. (1.) Augustinus op den 5 Psalm / van Gratianus ingheboert *in causam 22. quæst. 2. c. nequis.* Doch daer zijn twee soorten van leughenen, in welcke gheen groote schuldt en is, maer nochtans en zijnse niet sonder schuldt, als wy, oft jocken en boerten, oft om onsen naesten voordeel te doen, lieghen. Doch dat eerste in 't jocken en is niet schadelick, dewijl't niemandt bedrieght, want de genen, dien het gheseydt werdt, weet dat het om jockens wille gheseydt werdt. Het tweede is daerom minder, om dat het noch eenighe vriendelijcke bedienstigheydt behoudt. Tertullianus in 't Boeck van de Wijsheydt / stelt onder de misdaden van dagheljcksschen aenloop / die wy alle onderworpen zijn / het lieghen ter noodt.

(2.) De

(2.) De Scholiastes over de woorden van Horatius, *Splendide mendax*, seydt Decenter, ghevoeghlijck loghenachtigh. Want het is schoon en wel-voegende, voor de waerheydt te lieghen, seydt hy. Dierghelijcke is 't geen Chrysosthomus seydt van Rahab: O schoone leugen! o prijslijck bedrogh! niet verradende noch meldende de Goddelijcke dinghen, bewarende de ware Godtvruchtigheydt. Augustinus van de Egyptische Vroe-vrouwen; O groot menschelick verstandt! O Godtvruchtige leugen tot behoudenisse! Hieronymus over Ezech. 17. en over Esai. 56. prijst de selvighe Vroe-vrouwen / en ghelooft dat haer belooninghe ghegheven zy / oock eeuwighe. Ambrosius aen Syagrius, *Lib. 6.* Augustinus selfs / als hy pleeght / wanckelende en veranderende / aen Consentius teghens de leughen / Cap. 15. Tostatus seydt dat daer in niet ghesondight is. Daer aen twijffelt Augustinus in sijn vraghen over Exodus, *Thom. 2. 2. quæst. 110. art. 4. ad 4.* ende aldaer oock Cajetanus. Siet / hebt ghy de tijt / by Erasmus het lof der Sotheydt / en den seer geleerden Masius over Iosua 2. 5.]

XVII. Wijder als het gheen wy nu gheseydt hebben streckt sich 't gheen de Wijse doorgaens houden en ghevoelen / dat men by den vyandt wel onwaerachtighe propoosten magh ghebruycken. Soo voeghen by den regul van niet te lieghen / dese exceptie / ten zy dan teghens den vyandt / Plato, Xenophon, Philo onder den Joden / onder den Christenen Chrysosthomus: [Aldus spreeckende: Indien ghy de vermaerdste Velt-oversten gaet examineren ende ondersoecken, ghy sult bevinden dat meest alle hare Victori-teyckenen zijn wercken van bedriegherije, en dat meer ghepresen werden de soodanighe, als die opentlick handelende overwonnen hebben.] Daer toe men moghelijck niet qualijck soude moghen ghebruycken het gheen in de heylighe Schrift verhaelt werdt van der Iabusiten leughen in de belegheringhe / ende des Propheten Elisæi niet onghelijcke daedt; [en een ander gelijcke daet van Elizeus, 2. Reg. 8. 10. als het de Masoreten lesen / 't welck de gemeyne latijnsche oversettinge volgt.] en van Valerius, die roemde dat Pyrrhus van hem doodt-gheslaghen was. Tot de derde / vierde en vijfde waerneminghe die wy nu gestelt hebben / gehoort de passagie van Eustratius Metropolyt van Niceen / op het seste Boeck aen Nicomachus: Die recht beraetslaeght, en seyt niet noodtsakelijck oock alle-tijdt dat waer is. Want het kan gheschieden dat yemant recht sich beradende, dat over-legghe, op wat wijse hy met voordacht moghe lieghen, 't zy teghens den Vyandt, om hem te bedrieghen, oft teghens sijn vriendt, om hem van quaedt te verlossen, van welcke dinghen de Historien vol zijn van Exempelen. En Quintilianus seydt: Indien een Straet-roover af te weeren zy van een Mensche te dooden, oft een vyandt voor de behoudenisse van 't Vaderlandt te bedrieghen, dat, als dat 't gheen anders in den Slaven soude berispt werden, in een wijs Man selven soude te prijsen zijn. Dese dinghen en behagen niet den School-leeraren van eenighe naest-voorgaende eeuwen / als welcke uyt den Ouden vast den eenigen Augustin. om te volgen / sich verkoren hebben. [Teghens des selfdigen laetste meyninge heeft in dese materie gheschreven Rupertus Abbas.] Maer de selfde Doctoren staen toe

Lib. 2. de Rep. lib. 2. de Cyri. Inst. & 5. Socrat. Philo de migr. Abraham. Chrysosth. lib. 1. de sacerd.

1. Sam. 2. 2. Reg. 6. 18. *& seq.*

Tom. 2. 2. q. 110. art. 1. & 3. Covar. in C. quamvis de pactis in 6. p. 1. §. 5. n. 15. Soto de Justitia 5. q. 6. art. 2. Tolet. lib. 4. cap. 21. l. 5. cap. 58. Less. lib. 2. de Justia cap. 42. dub. 9.

toe soodanighe van alle ghebruyck vervreemde en seltsame uytleggingen/ dat men sonde moghen twijffelen / oft niet beter ware tegens sommigen toe te laten loghentael / oft onwaerheydt te spreken / in die ghevallen/ welcke wy ghesept hebben / oft in eenige van dien (want ick en neme my niet voor in desen pets te besluyten) als die dinghen soo onbescheydentlijck en sonder onderscheydt van loghentael te bevrijden; als wanneer sy seghghen: Ick en weet het niet / dat men 't verstaen moet / Ick en weet het niet/op dat ick het seggen sonde: Ick en hebt niet/van verstaen werden / om u te gheven; en diergelijcke andere dinghen meer/ welcke het ghemeyn ghevoelen selfs verwerpt / ende welcke dinghen soo men aenneemt / soo en salder langher niets in den weghen zijn / 't welck konne verhinderen / dat / 't gheen yemandt bekent en toe-staet / het selfde wederom ontkenne; en 't gheen hy ontkent / gheseydt van werden / toe te staen en bekennen. Want dit waerachtigh is / datter gantschelijck niet een woordt en is / 't welck niet en kan twijffeligh oft dobbelsinnigh werden / (1.) dewijl sy alle boven de beteyckenisse / welcke sy noemen der eerste kennisse / een andere hebben der tweeder kennisse / (2.) en die wederom verscheyden / nae de verscheydenheyt der kunsten / (3.) daer-en-boven oock noch andere uyt oversettinghe / en andere figuren. Noch ick en kan oock niet meer toe-staen oft goedt-vinden het verdichtsel van dien ghene/ welcke als oft sy voor 't woordt/ en niet voor de sake grouwelen/ jochen en boerten noemen / die dinghen / welcke met ghelaet / en uytspraecke op 't alder-ernstighste voor-ghedragen werden.

[Vermeerderinghen. (1.) Sulcks beweert Chrysippus by Gellius, *lib. 9. cap. 12.* En Seneca 2 Boeck van de Weldaden / Cap. 34. Daer is een seer groote menighte der dinghen sonder namen, welckewy niet met haer eyghen namen noemen, maer met vreemde en geleende.

(2.) Augustinus *de Magistro*: Dat hy geen teycken gevonden hadde, 't welck niet onder andere beteyckeniſſen sich selfs oock beteyckende.

(3.) Siet 't gheen hier boven aen-ghetey ckent is op de 10 affnijdinghe.]

XXVIII. Doch soo moet men weten / 't gheen wy van onwaerheydt spreecken oft leughentael ghesepdt hebben / dat sulcks alleen van aenseggghende/ oft pets voor waer vermeldende woorden en propoosten / en noch die soodanigh zijn / dat sy niemandt als den openbaren gemeynen vyant schadelijck zijn / maer niet tot belovende en toeseggghende woorden moet genomen werden. [Dese beyde onderscheydt oock Agesilaus en met hem Plutarchus: De verbonden te schenden is de Goden verachten: buyten die met woorden den vyandt te bedriegen, en is niet alleen rechtveerdigh, maer het heeft oock roem, en vermaeckelijckheydt met winste.] Want uyt de belofte / gelijck wy nu te voren hebben beginnen te seggghen / werdt een nieuw en bysonder recht opghedragen den genen / welcken de belofte gedaen werdt: en dat sulcks mede onder den vyanden plaetse heeft / sonder eenighe exceptie van hostiliteyt die der nu al is / en oock niet alleen in uytgedruckte beloften / maer oock in stilswijghende / als in verstaen van

van t'samen-spreeckinghe / sullen wy als dan bewijsen / als wy sullen ghekomen zijn tot dat deel / dat men in den oorloghe oock gheloobe den bpandt houden moet.

Dat moeten wy oock wederom verhalen uyt de voorgaende disputatie van het eedt-zweeren / dat den eedt / 't zy dat hy zy om yets te affirmeren en bewaerheyden / oft tot versterckinge van beloften / kracht heeft om alle exceptien uyt te stuyten / welcke mochten ghenomen werden uyt de persoon des ghenen met welcken wy te doen hebben / om dat wy niet met een menschе alleen / maer oock met Godt te doen hebben / den welcken wy door den eedt verplicht werden / al ware het oock dat den menschе daer uyt gheen recht konde verkrijghen. Ter selfder plaetse hebben wy dat oock ghesepdt / dat niet ghelijck in andere propoosten / alsoo in bezworen redenen en woorden / om van loghentael ontschuldigt te werden / aenghenomen en toeghelaten werden allerhande uytleggingen der woorden die niet gheheel ghebruyckelijck en zijn : maer dat in aller manieren waerheydt werdt verepscht in sulck een meyninge en sin / welcke een menschе hoorende / ter bester trouwen ghehouden werdt te verstaen : Sulcks dat gantschelijck staet te verfoepen de Godtdeloosheydt der ghener / die niet en twijffelen te verklaren / dat / gelijck men de kinderen met kloten / alsoo de mannen met eedt-zweeren moet bedrieghen. XIX.

Wy weten oock dat sommighe soorten van bedrogh / 't welck wy ghesepdt hebben dat van naturen toeghelaten is / van eenighe Volckeren oft menschen verworpen zijn : maer sulcks en is niet gheschiedt om eenighe opinie van onrechtveerdigheydt / maer om eenighe uytnemende hoogheydt des ghemoedts / en somwijlen oock om eenigh vertrouwen op hare krachten. By Ælianus staet seeckere spreucke van Pythagoras, dat de menschе door twee dinghen Godt aldernaest komt / met alle tijdt waerheydt te spreecken / ende anderen wel te doen : en by Iamblichus werdt waerheydt te spreecken ghenaemt de leydtsman en voorgangher tot alle Goddelijcke en menschelijcke goederen. Aristoteles sepdt : De hoogh-hertighe oft groormoedighe heeft lust om 't gheen waerachtigh is, en dat oock vrymoedigh uyt te spreken. Plutarchus : Het lieghen is slaefachtigh, oft der slaven werck en bedrijf. [Philo in 't Boeck dat yder voorn Man vry zy : Daerom sy oock de gene die dubbelt en bedrieghlijck zijn, pleghen on-aerdighe, en van slaefschen ghemoede al-te-samen te noemen.] Arrianus sepdt van Ptolemæus : En het is voor hem, als een Koningh zijnde, schandelijcker te lieghen, als voor anderen. En by den selfden sepdt Alexander : Dat een Koningh by sijn Onderdanen niet anders moet spreecken, als dat waerachtigh is. Mamertinus sepdt van Iulianus : Daer is in onsen Prince wonderlijcke eendracht van verstandt en tonghe : Hy weet dat de leughen een ghebreck en ondeught is, niet alleen van een gheringhe en kleyn gemoedt, maer oock slaefsch : Ende in der waerheydt, aenghesien oft de armoede, oft de vreese de menschen leugenachtigh maeckt, soo en kent een Keyser, welcke lieght, de grootheydt van sijnen staet niet. Plutarchus prijst Aristides aen een inborst, begaeft met standtvastigheydt der zeden, vast houdende aen het XX.

Nicom. 4. 8.

Lib. 1.

Lib. 8.

geen

geen rechtvaerdigh was, ende oock selfs in 't jocken en boerten de leughen schouwende. Probus sept van Epaminondas: Hy was soo grooten liefhebber der waerheydt, dat hy selfs om 't jock niet soude lieghen. Het welcke voorwaer den Christenen staet te onderhouden / om dat haer niet alleen de eenvoudigheydt bevolen en gheboden is / Matth. 10. 16. maer ooch het ydel spreken is verboden / Matth. 12. 36. en die tot een Exempel voor-gestelt / in wiens mondt gheen bedrogh ghevonden is. Lactantius: Derhalven de waerachtighe en rechtvaerdighe Reysiger en sal niet segghen met Lucilius:

Mijn vriendt, en pleegh-ghenoot past my niet voor te liegen;

Maer hy sal 't daer voor houden, dat hy selfs sijn vyandt, en onbekenden niet behoort voor te liegen: en hy en sal nimmermeer toelaten, dat de tonge, een Tolck en vertaelder des ghemoedts, met sijn ghevoelen en ghedachten oneenigh zy. Soodanig een is Neoptolemus, en Sophoclis Philoctetes, uytstekende in edele hooghertighe eenvoudigheydt, als Dion Prusæensis heeft aengewesen; de welcke aen Ulysses, die hem tot bedriegerije vermaende / aldus antwoordt:

Ick hoor', Laërtis Soon, het gheen dat my verdriet,
Haet noch veel meer de daet, waegh sulcks in 't minste niet.
Want noch ick soo gheaert ben, om 't bedrogh te soecken,
Noch pleeght mijn Vader dat te halen uyt sijn hoecken, (1.)
Nae dat my werdt bericht. Ick stae bereydt met kracht,
En niet met list, den roof te brenghen in mijn macht.

Euripides in Rhesus:

Een edel hert en doodt sijn Vyandt niet ter smuyck.

Lib. 9. Soo seyde Alexander, dat hy de Victorie niet steelen wilde. En Polybius verteit / dat de Achteen een af-schou hadden van alle bedriegerije tegens den Vyandt / om dat sy alleen die overwinninge hielden voor vast en bestendigh / die ooch de Vyanden nae haer eyghen bekentenisse t'onder brenght. Soodanighe zijn de Romeynen geweest / by-nae tot op het eynde van de tweede Punische oorloghe; daer van Ælianus: De manhaftigheyt is den Romeynen eyghen, en niet Victorie door listen en bedrieghe-ryen verkregen. Daerom als Perseus, Coningh van Macedonien / voor hope van vrede bedroghen was / seyden de oude Raedts-Heeren / dat sy niet langher erkenden de Romeynsche practijcquen; dat hare Voor-ouderen nopt alsoo den Oorlogh hadden gheboert / dat sy meer op hare bedrogh en list / als op hare deught en manneliickheyt roemden / dat sy voor Punische arghlistighheydt / niet voor Griecksche schalckheydt / by den welcken het roemelijcker was sijn Vyandt te bedrieghen / als met gheweldt te overwinnen. En voeghden dan dit noch daer by: Dat somwijlen

wijlen voor den tegenwoordigen tijdt meer gevordert werdt door bedrogh, als door manlijckheyt; maer dat des ghenen ghemoedt voor eeuwigh werdt overwonnen, die tot belijdenisse en bekentenisse ghedwonghen was, dat hy noch door practijcque, noch door gheval en ongeluck, maer voor de vuyst handt teghen handt vechtende, door rechtvaerdighen en Godtvruchtighen Oorlogh overwonnen was. En noch later daer nae lesen wy by Tacitus: Dat het Roomsche volck wrake oeffenden aen haer Vyanden, niet door bedrogh, noch heymelijck, maer openlijck en ghewapender handt. Sooda- nige waren de Tibarenen, die oock de plaetse / en den tijdt van den Veltslagh betepckenden en aensepden. Het welcke Mardonius by Herodotus oock van den Griecken tot sijnen tijde ghetupght. *Annal. 2.* *Scholiastes ad 2. Apollonij.*

[Vermeerderingh. (1.) Achilles, namelijck / van welcken Horatius singht / *lib. 4. Ode 6.*

Hy hadde noyt in 't Paert met Gods-dienst schijn beklcedt
Aen Priams droncken Hof ghewroken Grieckens leedt,
Als Troyen onbedacht door vreughd in slaep versoncken
Van dansen moede en mat minst vreesde sulcke loncken,
Maer liever voor de vuyst sijn Vyandt bood' den kop,
En wien hy soo verwon, daer was hy bitter op.

En 't geen daer meer volght: daer de Scholiastes aentepckent: Hy seyt dat Achilles niet door bedrogh, maer alle-tijdt openlijck op vertrouwen sijner manlijcke dapperheydt, ghestreden heeft. Merckt / op vertrouwen sijner dapperheydt / 't welck seer wel over-een-komt met het ghene wy in den Text in 't begin deser af-snijdinghe ghesept hebben.]

XXI. Tot de maniere en wijse van handelen / behoort oock ditte / wat yemandt niet ghepoorloft is / noch wy staet te doen / dat het oock niet ghepoorloft is hem daer toe aen te porren / oft te versoecken. Tot Exemplen neemt dese dinghen: Het en is gheen Onderdaen ghepoorloft sijnen Coninghe te dooden / noch de Steden sonder ghemeynen raedt over te geven / noch de Burghers te plunderen en berooven. Soo en is 't oock dan niet ghepoorloft een Onderdaen / die sulcks blijft / daer toe te bewegen. Want alle-tijdt die een anderen oorsake geeft tot sondighen / die sondight selfs mede. Ende geldet niet / dat yemandt hier teghens mocht segghen / dat den ghenen / die sulck een Mensche daer toe beweeght / sulck een daedt / namelijck / sijnen Vyandt doot te slaen / wy staet. Want het hem wel wy staet te doen / maer niet op sulck een wijse. Augustinus sept wel: Het en verscheelt niet, oft ghy selfs het schelmstuck bedrijft, oft wilt dat het een ander voor u bedrijve.

XXII. Doch het is wat anders / indien yemandt tot een saecke die hem wy staet en ghepoorloft is / ghebruycke de hulpe en dienst van eenen die van selfs / en door sijn eyghen bewerginghe sondight / het welcke wy op een ander plaetse door het Exempel van God selve bewesen hebben / dat niet on-

onbillijck is. [*Lib. 2. cap. 26. §. 5.*] Celsus seydt: Nae 't recht der Oorloghe nemen wy een Overlooper aen/ dat is/ het en strijdt tegens het recht van Oorloghe niet / dat wy dien aen-nemen / die de zijde der Vyanden verlatende / de onse verkiest. [Ock en moet men de soodanige niet wederom gheven / ten zy dat in den vrede sulcks veractoordeert zy / als in den vrede met Philippus, met de Etolen, met Antiochus. Polybius in de Extracten der Ghesantschappen / N. 9. 28. en 35. Menander Protector leert ons het selfde.]

L. Transfugam. D. de acquir. rer. dom.

Het tweede Capittel.

Op wat wijse nae het recht der Volckeren der Onderdanen goederen voor de schuldt der Overheden verbonden werden: alwaer oock van de Represalien gehandelt wert.

I. Dat natuurlijcker-wijse door eens anders daedt niemandt verbonden werdt, als alleen de Erfghenaem.
II. Dat nochtans door der Volckeren recht in-ghevoert is, dat voor de schuldt des Regeerders der Onderdanen goederen, en daden verbonden zijn.
III. Exempel hier van in 't aenhouden der Menschen.
IV. En der goederen.
V. Dat sulcks plaetse heeft, nae dat recht geweygert is, en wanneer men moet houden dat sulcks gheschiedt zy: daer aenghewesen werdt, dat een ghewijsde sake eyghentlijck gheen recht en geeft, oft en neemt.
VI. Dat het leven niet verbonden werdt.
VII. Onderscheydinghe van 't gheen in dit stuck is uyt Burgherlijcken rechte, oft uyt het recht der Volcken.

I. Laet ons komen tot die dinghen/ welcke uyt het recht der Volckeren spruyten. De selfde dingen behoorен ten deele tot allerhande Oorloghe / ten deele tot een sekere soorte van Oorloghe. Laet ons van 't algemeene beginnen. Nae het loutere en bloote recht der nature en is niemandt door eens anders daedt verbonden/ als de ghene die erfghenaem en successeur in sijn goederen is: want dat de goederen te samen met de lasten souden over-gaen / is te ghelijck met de beheerschinghe en eyghendom der goederen in-ghevoert. [Siet hier voorзen / *lib. 2. cap. 21. §. 19.* voeght daer by / *C. in litteris de raptoribus C. tua de usuris.*] De Keyser Zeno seyt / dat het strijdt tegens de natuurlijcke billijckheydt / dat anderen moeyte werdt aenghedaen om vreemde schulden: Hier van komen de titulen in 't Roomsche Recht / dat gheen Vrouwe voor haer Man / gheen Man voor sijn Vrouwe / gheen Soon voor sijn Vader / gheen Vader oft Moeder voor haer Soon moghen aenghesproken werden. En 't gheen 't gemeyn schuldigh is / en zijn de particuliere elck op haer selven niet schuldigh / gelijck Ulpianus uytdrucketelijck seyt: te weten / indien het ghemeyn goederen heeft: anderssins en zijnse niet / oder voor haer selven / maer voor soo veel sy een deel van 't gemeen zijn/ verbonden. Seneca: Indien yemant mijn Vaderlant gelt verstreckt, ick en sal niet

L. unica C. ut nullus ex viranis. C. ne uxor pro mar. & ne fil. pro patre totis titulis. L. sicut § 1. D. quod cujusq. univers. nomine.

Lib. 6. de benef. cap. 20.

niet seggen dat ick dat schuldigh ben, noch en sal die schuldt niet aengeven: maer nochtans om dat te betalen, sal ick mijn portie geven. [Siet de Siciliaensche Wet op't eynde van 't 1 Boeck.] Voor henen hadde hy geseyt: Een zijnde uyt den Volcke, sal ick niet als voor my selven betalen, maer als voor 't Vaderlandt sal ick daer toe legghen. Ende / yder een sal schuldigh zijn, niet als sijn eyghen, maer als een deel van 't gemeen. Hierom is specialijck in 't Roomsche Recht geordineert / dat gheen van den Ghebuyren voor vreemde schulden der Dorpluyden sal verbonden zijn: en op een ander plaetse werdt oock geboden / dat gheens anders besit voor vreemde schulden / oock van 't ghemeen sal aenghesproken werden; ende in de Novellen van Iustinianus werden verboden de uytpandinghen voor anderen / (1.) met by-ghevoeghde reden / om dat het geen reden en heeft / dat d'een sal Schuldenaer zijn / en de andere sal ghe-executeert werden; al ware oock sulcke af-dringingen hatelijcke genaemt werden. En de Coningh Theodoricus by Cassiodorus, noemt het een schandelijcke ongebonden vryheyt / den eenen voor den anderen te panden.

Cap. 19.

D. l. unica C. ut nullus exviranis. l. 11. L. nullam. C. de execut. & exactionibus li 12. nov 52 & 134. Lib. 4. Var. Epist.

[Vermeerdering. (1.) Wtpandingen. *C. unico de injuriis. In sexto Pignorationes quas vulgares elocutio represalias nominat:* uytpandinghen / welcke de ghemeyne manier van spreken represalien noemt.]

II.

Al-hoe-wel dese dinghen waerachtigh zijn / soo heeft nochtans konnen door het wil-keurlijcke recht der Volckeren in-ghevoert werden / en blijckt dat het in-ghevoert is / dat voor het gene / welck eenigh Burgerlijcke gheselschap te doen schuldigh is / oft der selfder hooft / 't zy voor hem selven eerst / oft dat hy over eens anders schuldt gheen recht doende / sich mede daer aen heeft schuldigh ghemaeckt / daer voor gehouden zijn / en alle de goederen lichamelijck en niet lichamelijcke der gener / die onder sulck een gheselschap / oft onder sulck een hooft zijn. Doch tot sulcks heeft haer ghedwonghen sekere noodtwendigheyt / vermidts anders een groote onghebonden vryheydt soude ghegheven werden om onrecht en overlast te doen / dewijl de goederen der ghener / die in regeeringhe zijn / dickwils soo lichtelijck niet konnen in handen komen / als wel der particulieren / die meerder in ghetale zijn. Is derhalven sulcks onder die Rechten / welcke Iustinianus seyt / dat het gebruyck sulcx vereyschende / en de menschelijcke nooden daer toe porrende / van den menschen ghestelt zijn. Maer dit en strijdt soo seer niet tegens het recht der nature / dat het niet heeft konnen door maniere en stilswijgende bewilliginge in-ghevoert werden / aenghesien oock de borghen sonder eenighe oorsaecke alleen door bewilliginghe en toe-stemminghe verbonden werden. Oock was daer hope / dat de leden van 't selfde gheselschap veel lichter onder malkanderen recht souden verkrijghen konnen / en raedt vinden om schadeloos te blijven / als de Wtheemsche / die in veelen plaetsen weynigh aensiens hebben / oft geacht zijn: daer-en-boven was uyt dese verplichtinghe ghemeen voordeel voor alle Volcken / sulcks dat de gene die nu daer door werde beswaert / op een ander tijdt daer door konden verlichtet en gheholpen werden. Maer dat dese maniere zy aenghenomen /

Iust de Iur. nat. Tom. 2. 2 q 40. art. 1. Molin. disp. 120. & 121. Valent. disp. 3 qu. 16 n. 3. Navar. cap. 27. n. 136.

men / blijckt niet alleen uyt volkomen Oorloghen / (1.) die 't een Volck het andere aen doet; want wat in desen onderhouden werdt / wijsen uyt de Formulieren van aenkundiginghe: Den Volckeren der oude Latijnen, en den ouden Latijnschen menschen, segge ick den Oorloghe aen, en make dien een aenvanck. Ende in den voorslagh: Dat sy wilden, en ghebieden mochten, den Coningh Philippus, en de Macedoniers die onder sijn Rijck waren, den Oorlogh aen te segghen: Ende in het beslupt en decreet selfs: Het Roomsche Volck heeft geboden, dat men het Volck der Hermindulen, en de Hermindulensche menschen beoorlogen sal. Het welck is genomen uyt Cincius, van de Oorloghs saken. En op een ander plaetse: Hy zy vyant, en alle die onder sijne besettinghe zijn. Maer oock selfs daer men tot die volheyt der Oorloge noch niet gekomen en is / doch daer nochtans eenige geweldige executie van 't recht / dat is / onvolkomen Oorloghe van nooden is / siet men dat het selfde ghepleeght werdt / ende onderhouden.

Livius. lib. 1. Libr. 31. Gell. lib. 16. cap. 4.

Liv. lib. 38. & alibi.

Plutarch. Agesil. & Xenoph. Hist Græc. lib. 4.

Agesilaus sepde eertijdts tot Pharnabazus, Onderdaen van den Coningh van Persien: Wy, Pharnabaze, doen wy vrienden des Coninghs waren; droeghen ons vriendelijck teghens die dingen, die des Coninghs waren; en nu, naedien wy vyanden gheworden zijn, dragen wy ons vyandelijck. Derhalven dewijl ghy oock wilt zijn onder die dinghen, die des Coninghs zijn, soo quetsen en beschadighen wy hem met recht door u.

[Vermeerderingh. (1.) Nicolaus Damascenus, een voorsichtigh Man / onderscheydt dese uytpandinghen en repressalien van de oorloghen / daer hy vertoont aen Herodes, den welcken niet geoorloft en was den Arabier oorloghe aen te doen / dat hy hadde vermoghen voor 't gheen men hem volghens contract schuldigh was / pandinghe te ghebruycken; Iosephus in 't 6 Boeck der Oudtheden: Daer dese woorden staen: Als hy verhaelt hadde dat men aen Herodes vijf hondert Talenten schuldigh was, om dat de cautie en verseeckeringhe die daer voor ghegheven was, dat inhieldt, dat, als de bestemde dagh overstreecken was, hy vermocht uyt het gantsche Arabische Landt panden te nemen, seyde hy, dat sijn Krijghs-tocht geen Krijghstocht en was, maer een rechtvaerdighe invorderinge van schuldt.

III. Het gheen de Athenienssers noemen *Androleepsian*, was een soorte van dese executie daer ick van spreecke / waer van de Attische Wet aldus luydet: Indien yemandt door ghewelt ter doodt ghebracht is, daer voor sullen de naeste hem bestaende, en magen, recht hebben menschen aen te houden, tot dat, oft over den doodtslagh straffe ghedaen werde, oft de doodtslaghers overghelevert: Doch sal maer gheoorloft zijn drie menschen aen te tasten, gheen meer. Hier siet men / dat voor de schuldt van een Burgherschap / welcke verbonden is hare Onderdanen / die andere beschadight hebben / te straffen / verbonden werdt eenigh on-lichamelijck recht der Onderdanen / te weten / de vryheydt selfs van te moghen verblijven en sich onthouden waer sy willen / en te doen wat sy willen / sulcks dat sy ondertusschen in slavernye zijn / tot dat de Burgherschap doe / 't gheen sy is ghehouden te doen / de misdadighe straffe. Want alhoewel de Egyptenaers disputeerden / soo wy mercken uyt Diodorus Siculus, dat het lichaem /

rhaem / oft de vyphendt voor schuldt niet moste verbonden werden / soo is daer in nochtans niets dat teghens de nature strijdt / ende niet alleen der Grieken / maer oock andere volcken maniere en ghebruyck heeft daer teghens plaetse ghegrepen. Aristocrates die op de selfde tijdt met Demosthenes gheleeft heeft / hadde een beslupt voorgestelt / dat / soo wie Charidemus soude hebben doodtgeslagen / dat men die soude moghen upt allen plaetsen / waer het ware / wech halen / en wie hem daer tegen stelde / dat die voor vyandt soude ghehouden worden. Hier in bestraft Demosthenes veel dinghen: Eerstelijck / dat Aristocrates gheen onderschept ghemaeckt heeft tusschen rechtveerdighen / en onrechtveerdigen doodtslagh / aenghesien daer oock wel een rechtveerdighe doodtslagh wesen konde: Daer nae / dat hy niet eerst oordeelen recht daer over versocht heeft: Daer-en-boven / dat hy wil / dat niet de ghene / by den welcken de doodtslagh gheschiedt is / maer die ghene / welcke de doodtslaghers in-nemen / sullen daer aen vast zijn. De woorden van Demosthenes luyden overgheset aldus: De Wet / indien de ghene / by den welcken de doodtslagh gheschiedt is / noch recht daer over doen / noch de schuldighe overleveren / vergunt teghens den selfdigen het aentasten van drie menschen. Maer dese laet die onghemoept en ongheroert / jae en vermaent van die niet eens. Maer die ghene / welcken hem / die 't nu ontvlucht is / want soo sal ick het nu stellen / inghenomen hebben / volghens het recht van alle menschen / 't welck wil dat men de vluchtighe sal mogen in-nemen / wil datse voor vyanden sullen ghehouden werden / ten zy dat sy den Supplicant overleveren. De vierde beryspinghe is / dat Aristocrates terstondt de saecken brenght tot een volkomen oorloghe / daer de Wet niet aenhoudinghe te vreden is. Van dese dinghen zijn het eerste / en het tweede / en het vierde / niet buyten reden. Maer het vierde / ten zy dat het worde inghetoghen alleen tot den val van een doodtslagh by ongheluck / oft die om sich selven te beschermen / gheschiedt / moet men houden dat meer op sijn Oratours / en om een bewijs te verstrecken / als nae waerheydt en recht ghesproken zy. Want het recht der Volckeren / dat men de Supplicanten / die ootmoedigh om gelevde bidden / sal aennemen en beschermen / als wy hier voorzen ghesepdt hebben / gaet dien alleen aen / welcken het ongheluck / en niet hare misdaedt in den weghe is. Anderzins is eben het selfde recht teghens den ghenen / by welcken de misdaedt bedreven is / en den ghenen die verweygheren de schuldige te straffen oft over te leveren. En dat meer is / oft selfs die eyghen wet / welcke Demosthenes ghebruyckt / heeft die uytleggynghe die ick ghesepdt hebbe / upt het ghebruyck aenghenomen / oft is naemaels tegens sulcke pdese bedittinghen en ontsutselinghen dupdelijcker inghestelt: want dat een van desen beyden waer zy / sal hy niet ontkennen / die vlijtigh acht gheeft op 't gheen Iulius Pollux sepdt: Aentastinghe van menschen is, wanneer yemandt doodtslaghers, die tot eenighe ghevlucht zijn, niet inneemt, als sy sulcks versoecken. Want daer is een recht, dat men drie menschen magh aengrijpen teghens de ghene, diese weygheren over te leveren. Hippocra-

Lib. 2. c. 21. § 7.

Lib. 8. c. 6.

pocration spreeckt mede niet anders: Het recht van aentastinghe der menschen, is een recht van eenighe aen te grijpen uyt eenighe stadt. Want tegens die stadt, welcke een doodtslagher by haer behielt, en ter straffe niet over en gaf, ghebruyckten sy pandinghe. Desen gelijck is / dat men om een Burgher weder te krijghen / die met kennelijck onrecht ghevanghen is / de Burghers van die stadt / daer sulcks ghebeurt is / aenghehouden werden. Alsoo hebben tot Carthago eenighe belet / dat Ariston Tyrier niet werde ghevanghen / voor reden segghende: Dat het selfdighe den Carthaginienseren tot Tyrus, ende in andere Koopsteden, daer sy met menigte handelden, wederom gebeuren soude.

Liv. lib. 34.

IV. Een andere soorte van executie door gheweldt is pandinghe tusschen verscheyden volcken/ [Demosthenes noemtse SOLAS, *in oratione pro corona.* En Aristoteles, *Oeconomi, c. 2.*] het welcke de nieuwe Rechts-geleerde recht van represalien noemen. De Saxen en Enghelschen Withernam; en de Fransche / oock daer sulcks van den Koningh pleeght verkregen te werden/ Brieven van Marcke. Doch het heeft plaetse / seggen de Rechts-geleerde/ daer recht gheweyghert werdt.

Bal. 3. con. 55. Bart. de repress. qu. 5. ad tertium n. 9.

V. Het welcke men verstaet te gheschieden / niet alleen alsser binnen bequamen tijdt niet en kan verkreghen werden recht teghens een misdadighe / oft schuldenaer / maer oock indien men in een saecke die gheensins twijffelachtigh is (want in een twijffelijcke saecke is de presumptie voor de ghene / die tot de publijcque gerechts-plegingen verkoren zijn) gantsch teghens recht ghewesen en ghevonnist is: Want de authoriteyt en het ghesacht des Rechters en vermach soo veel niet teghens den uytheemschen / als teghens de Onderdanen: en selfs onder den Onderdanen en neemtse niet wech/ 't gheen men haer in waerheydt schuldigh was. * Een ware schuldenaer, al ware hy oock vry gesproken, soo blijft hy van naturen doch schuldenaer, seydt Paulus de Rechts-gheleerde. [Hier toe dienen de dinghen die Gaillius heeft van de publijcque Vrede/ *Lib. 2. cap. 8. n. 7.* En Vasquius, *Lib. 4. Controversiarum Illustrium, cap. 10. §. 41.*] Ende als de Crediteur door onrechtveerdigheydt des Rechters den eyghenaer ontnomen hadde eenigh goedt, 't welck des schuldenaers niet en was oft hem niet toebehoorde, als oft hem verbonden ware, en ghevraeght werde, oft de schuldt betaelt zijnde, het selfde den schuldenaer moste weder-ghegheven werden, heeft Scævola voor goedt ghekent, dat het moste weder-ghegheven werden. Dat onderscheydt isser / dat de Onderdanen de executie oock van een onrechtveerdighe sententie met ghewelt niet beletten / noch sonder te verbreecken/ haer recht met gheweldt uyt te voeren / niet vermoghen / om de kracht des ghebiedts over haer: maer de vreemde en Wtheemsche die hebben recht om te dwinghen / maer en is haer niet geoorloft dat te ghebruycken / soo langhe als sy door rechtvorderinghe tot het hare konnen komen. Dat derhalven om sulcken oorsaecke de lichamen/ oft meubele-goederen der Onderdanen van den ghenen/ die gheen recht en doet/ konnen aengetast worden/en is wel niet van naturen ingevoert/ maer door ghewoonte doorgaens aenghenomen. Het oudtste exempel is by

** L. Iulian. D. de cond. indeb. L. Rescriptum §. 1. D. de distra. pign. Innocen. & Pan. C. pleriq; de immu. Eccles. Soto lib. 3. q. 4. art. 5. Jac. de Canibus. Anchar. Dom. Franc. in t. 1. de injur. in l. Falg & Salic. in auts. C. de act. & obl. Iac. de bello visis in auts. ut non fiant. pignora. Sil. in verbo repress. Bart. in tract. de repress. Guido Papa. p. 32. Gail. de pigno c. 1. n. 5. Victor. de Jur. Belli. n. 41. Covar. C. peccatum. p. 2. § 9.*

by Homerus, in 't 1 Boeck van Ilias, daer verhaelt werdt dat Nestor, om Paerden sijn Vader ontnomen / de Beesten der Elidensen genomen heeft. Volght daer nae in 't verhael / dat door Edict / om hare recht te verbolghen / gheroepen werden alle de ghene / den welcken de Elidensers pets schuldigh waren / op dat niemandt sijn rechtveerdigh deel missen soude, stater. a Een ander Exempel isser in de Romeynsche Historie / van der Romeynen schepen / welcke voor de goederen der Tarquiniers Aristodemus der Tarquiniers erfghenaem / tot Cumen aenghehouden heeft: Halicarnassensis seydt / dat de Dienaers / de Beesten / het gelt / aengehouden is. b En by Aristoteles in 't 2 Boeck van de Huyshoudinge / staet dat het beslupt der Carthaginienseren / om der Wtheemscher schepen aen te tasten: Indien yemandt recht hadde om aen te tasten, soo hy daer spreeckt.

a *Livius l. 2.*

b *Halicar. l. 7.*

VI. Maer dat het leven der onschuldighe Onderdanen om sulck een oorsake soude verbonden zijn / is mogheliyck wel by eenighe Volcken gelooft / daerom dat sy gheloofden yder volkomen recht hadde over sijn leven te ghens hem selven / en dat sulcks hadde mogen tot de Republicque overgheset werden: het welcke wy op een ander plaetse gheseyt hebben / dat gheensins bewijsliyck is / noch met de ghesonde Godt-geleertheyt overeen-komt. Nochtans kan het geschieden / niet uyt opset en voornemen / maer by toe-val / dat de ghene doodt-gheslaghen werden / die beletten willen de uytvoeringhe van 't recht / welcke door gheweldt gheschiedt. Maer als men sulcks voorsiet / hebben wy elders aengewesen / dat men nae de Wet der liefde de verbolginghe van sijn recht liever moet nae-laten; aengesien nae die Wet den Christenen voornamelijck des menschen leven waerdiger moet zijn als onse goet / gelijck wy op een ander plaetse bewesen hebben.

Lib. 1, c. 1. § 12. & 13.

VII. Maer men moet niet min in dese materie / als oock in andere / wel voor hem sien / dat wy die dinghen / welcke eyghentlijck tot het recht der Volckeren behooren / niet en vermengen / en onder een werpen met die dinghen / welcke door 't Burgherlijck recht / en verdragen oft over-eenkominghen der Volckeren / verordent zijn. Na het recht der Volckeren zijn pandtbaer alle Onderdanen die onrecht en overlast doen / die soodanighe zijn uyt blijvende oorsake / 't zy ingheborene / oft van buyten ingheckomen: maer niet de gene / welcke om door te reysen / oft alleen om een korten tijdt daer te blijven alleen ergens zijn. Want de pandinghen zijn in-ghevoert naer de wijse en patroon der lasten / welcke tot betalinge van de ghemeyne schulden op-gheleydt werden / waer van die gene vry zijn / die maer voor eenighen tijdt onder de Wetten van die plaetse staen. Doch door het recht der Volckeren werden van den Onderdanen uytgheseondert de Ghesanten / niet die aen onse Vyanden ghesonden zijn / en hare goederen. Maer door het Burgerlijck recht der Volckeren plegen dickwils uyt-ghesondert te werden de persoonen van Vrouwen / en jonghe Kinderen / maer van den ghenen die studeren / en ter Scholen leggen / en tot de vrye Merckten komen / oock hare goederen. Na het recht der Volckeren heeft yder voor sijn hooft recht om te panden / gelijck oock

Dec. conf. 352. Bal. l. 3. de aff. assess.

tot

tot Athenen tot aentasten van een Mensche: maer nae 't Burgherlijck Recht pleeght sulcks versocht te werden in veele plaetsen / tot somminghen van de hooghe Overighepdt / in andere van de Rechteren. Nae't recht der Dolcheren werdt met de daedt selfs verkreghen den eygendom der ghenomen goederen / tot de somma toe van de schuldt / en onkosten / sulcks dat het overschot moet wederom ghegheven werden. (1.) Nae Burgherlijck recht pleghen gheciteert ende gheroepen te werden alle dien daer aen gheleghen is / dat de goederen door publijcque authoriteyt verkocht / ende toe-ghewesen werden den ghenen die ghe interesseert zijn. Maer dese / en andere dinghen meer moet men halen van den ghenen die de Burgherlijcke Rechten verhandelen / ende met namen in dese materie van Bartolus, die van de Represalien gheschreven heeft. Dit sal ick hier by voeghen / om dat het dient tot versachtinge van dit recht / dat anders in hem selven strenghe ghenoegh is / dat de ghene die door niet te betalen dat sy schuldigh waren / oft door geen recht te doen / door saecke ghegheven hebben tot de uptpandinghen / dat die selfs nae 't natuurlijcke en Goddelijcke recht ghehouden zijn de schade te vergoeden den ghenen / die te deser oorsake yets komen te missen en verliesen. (2.)

Aegyd. Regius de altitus supern. disp. 13. dub. 7. n. 117.

[Vermeerderinghen. (1.) De Venetianen hebben dese billijckheyt ghebruyckt als sy in Galaten der Genuenseren schepen genomen hadden / soo Gregoras vertelt / *lib. 9.* Maer sy hebben van de in-gheladen goederen der Schepen, by haer ghenomen, niets verdorven; de ladinghe was Koorn ende Garste; daer beneffens ghesouten Visch, sulcke als de Copaides en Meotides Meyren voort-brenghen, ende de Riviere Tanais: maer sy hebbense soo sorghvuldelijck bewaert, sonder yets te verminderen, tot dat sy 't geen men haer schuldigh was, bekomen hebbende, die onbeschadight wederom ghegheven hebben.

(2.) Plutarchus in Cimon van de Scytis: De meesten hoop wilden gheen geldt toe-legghen, maer gheboden dat die de schade vergoeden souden, die ander luyden goedt hadden, oft gherooft hadden.]

Dat

Het derde Capittel.

Van den rechtvaerdighen oft ſolemnelen Oorlogh nae 't recht der Volckeren: Daer oock van de aenkundiginghe ghehandelt werdt.

I. Dat den ſolemnelen Oorlogh nae 't recht der volckeren, is tuſſchen verſcheyden volckeren.
II. Onderſcheyt tuſſchen een Volck 't welck ſchoon onrechtvaerdelijck handelt, en tuſſchen Zee-roovers en Straet-roovers.
III. Datter ſomwijlen veranderinghe voorvalt.
IV. Dat tot de nature van een ſolemnelen Oorlogh vereyſcht wert, dat het tot een Autheur hebbe den ghenen, die het hooghſte gebiedt heeft, en hoe ſulcks te verſtaen zy.
V. Datter oock aenkundiginge toe vereyſcht werdt.
VI. Werdt onderſcheydentlick verklaert, wat in die aenkundighe zy nae het recht der nature, en wat eyghentlijck uyt het recht der Volckeren.
VII. Dat de een aenkundinghe is op conditie, de andere ſlecht en ſuyver.
VIII. Welcke dinghen in de aenkundingen zijn uyt het Burgherlijcke recht, en welcke uyt het recht der Volckeren.
IX. Als den Oorlogh yemandt aenghekundight is, datſe dan met eenen oock is aenghekundight ſijnen Onderdanen en Bondtghenooten, voor ſoo veel als ſy 't met hem houden.
X. Maer niet voor ſoo veel ſy in haer ſelven aenghefien werden: 't welck met Exempelen verklaert werdt.
XI. Oorſaecke waerom de verkundinghe tot ſommighe werckinghen vereyſcht werdt.
XII. Dat deſe werckinghen in andere Oorloghen niet ghevonden werden.
XIII. Oft de Oorloge kan gevoert werden, ſoo haeſt die aenghekundight is.
XIV. Oft menſe oock den genen moet aenkundighen, die het recht van Ghefantſchap gheſchent en verbroken heeft.

WY hebben hier voorzen beginnen te ſeggen/dat een rechtveerdighe oorloge by de ghevalueerde Schrijvers dickwils genaemt wert/ niet na de oorſake daer upt datſe ontſtaet/ nochte om de grootheydt der dingen die daer in verhandelt en uptgherecht werden/ als wel anderſins daerom die naem ghegeven wert/ maer om eenighe byſondere werckinghen van 't recht. Hoedanigh nu deſen oorlogh zy/ kan alderbeſt verſtaen werden upt de beſchrijvinghe der Vpanden by de Roomeynſche Rechts-gheleerden. Pomponius ſeydt: Vpanden zijn die teghens ons/ oft tegens welcke wy publijckelijck beſlupten te oorloghen: de andere werden moordenaers/ oft ſtruyck-roovers ghenaemt. Ulpianus ſeydt het ſelfde: Vpanden zijn/ teghens den welcken het Roomſche Volck publijckelijck den oorlogh heeft beſloten te voeren/ oft ſy teghens het Roomſche volck: de andere werden ſtraet-roovers en ſtroopers ghenaemt. En daerom die van den ſtruyck-roovers ghehanghen is/ en is geen Slave der Struyck-rooveren/ [Dit is den inhoudt van Pænulus by Plautus, en van Eunuchus by Terentius, ſulcks was oock Eumæus in de Odyſſ. van Homerus.] ende en heeft geen loſſinghe oft weder-krijginge van nooden: [Pompejus heeft verklaert datſe byze waren/die van den Zee-roovers gevangen waren/ Appianus Mithridat. *Hetera tom. 2.*] maer die vanden vpanden gevangen is/ neemt vanden Hoogduytſchen/ oft Parthers/ die is een eygen Slave der Vpanden/ en bekomt ſijn

I. *Lib. 1. cap. 3. § 4.*

L. hoſtes de verb. ſignif. L. hoſtes D. de captivis.

L. postliminium §. 2 D. de captiv. L. si quis ingenium §. 1. eod. tit.

„ sijn voorigen staet weder door herstellinge. En Paulus: Die van de Zee-
„ roovers en Struyck-roovers gevangen zijn / blijven vrije luyden. Doet
„ hier by dit segghen van Ulpianus: In Burgherlijcke tweedrachten / al
„ ist dat menighmael daer door de Republijcque gekrenckt werdt / soo en
„ tracht men nochtans niet tot onderganck der Republijcque / die aen de
„ een oft de ander zijde sich begheven / zijn niet als sulcke Vyanden / onder
„ welcken het recht van ghevanckenisse en herstellinghe plaetse heeft: en
„ derhalven is goet ghevonden / dat die gene / die gevangen / en verkocht /
„ en daer nae vry ghemaeckt waren / ten overvloet / en om welstaens wil-
„ le van den Prince hare voorighe wel-geboren vryheyt versoecken souden /
„ die sy doch door gheen gevanckenisse verloren hadden. Dat alleen moet
„ men waer-nemen / dat onder het Exempel van 't Roomsche volck ver-
staen werdt yder een die onder een Burgherschap het hooghste ghebiedt
Philip. 4. heeft. Cicero seyt: Die is vyandt, welcke een ghemeenen staet van regee-
ringhe, Raedt-huys, Schat-kiste, over-een-stemminghe en eendrachtigheyt
der Burgheren heeft, en oock, indien de sake soo gheleghen komt, eenighe
middel van vrede, en verbondt heeft.

II. Nochtans en laet niet terstondt een Republijcque oft Burgherschap
af soodanigh te zijn / al ist datse yet onrechtvaerdigs bedrijft / selfs oock
in 't ghemeen met aller wille: noch oock een hoop en vergaderinge van
Zee-roovers oft Struyck-roovers en maeckt gheen Burgerschap / als
ist dat sy moghelijck eenighe gelijckheydt onder haer onderhouden / son-
der welcke gheen vergaderinghe soude konnen bestaen. Want dese ter
oorsaecke van misdaedt gheselschap maecken / [Een hoop van menschen,
niet door de Wet vergadert, maer ter oorsaecke van onrechtveerdigheydt by
een gheraept, seydt Procopius, 2 Vandalicor.] maer ghene / al ist dat sy som-
wijlen niet sonder misdaedt zijn / soo hebben sy doch geselschap gemaeckt
ter oorsaecken sy recht mochten ghenieten / en doen den vreemden uyt-
heemschen recht / indien niet in alles naer het recht der nature / 't welck
wy getoont hebben op een ander plaetse / dat onder veele volcken ten dee-
le verduystert en in verghetinghe gekomen is / immers noch na de ver-
bonden en Contracten met yder menighlijck gemaeckt / oft na hare ma-
Lib. 1. nieren en gewoonten. So wijst de Scholiastes over Thucydides aen / dat de
Griecken / ten tijde als het noch voor vry en geoorloft gehouden was op
Zee te rooven / sich hebben onthouden van dootslagen / en struyck-roovin-
gen by nachte / en 't twech drijven van Ploeg-ossen: dat oock andere Volc-
ken / die van den roof leefden / als sy uyt der Zee gekomen waren te lan-
Lib. 11. de / ghesonden hebben aen de Eygenaers / dat sy de gheroofde goederen /
soo sy wilden / om billijcken prijs lossen mochten / verhaelt Strabo. [Soo-
danighe waren oock die / daer Saxo van vermaent / lib. 14. daerom wijst
Plutarchus aen / dat de Scyriers met der tijdt booser gheworden zijn / daer
sy van oudts op Zee gherooft hadden, dat sy haer ten laetsten niet onthouden
hebben onrecht en overlast te doen den genen, die om koophandel tot haer
quamen ghevaren.] Van den soodanighen moet oock verstaen werden de
passagie van Homerus in Odyssæa.

Selfs

Selfs die graegh nae den roof besoecken vreemde stranden,
Als door 't ghehengen Godts goên buyt valt in haer handen,
Met Schepen vol gheslout begheven sich naer huys,
Want sy de Goôn ontsien, als wrekers van abuys.

Dorh het voornaemste en principaelste in een morale sake gheeftse het wesen / en is hare forme / gheliick van Cicero recht gheseyt is in 't vijfde Boeck van de Eynden: Nae 't gheen dat de meeste deelen in sich begrijpt, en sich alder-wijdst uytstrecket, werdt de gantsche sake genaemt. Daerom van den selfden Cicero wat te rau en onbesnoept gesept is / in 't 3 Boeck van de Republijcque / dat / waer een onrechtvaerdigh Coningh is / de voornaemste Heeren / oft het Volck selfs onrechtvaerdigh / dat daer geen Republijcque oft ghemeyne regeeringhe en is: welcke meyninghe Augustinus verbeterende / seyt: Nochtans meught ghy niet segghen, dat het gheen Volck meer en zy, noch hare sake gheen Republijcque oft ghemeene sake, soo langhe daer noch blijft eenigherhande vergaderinghe van een menighte die reden ghebruyckt, door eendrachtighe gemeenschap der dinghen die sy beminnen, in een gheselschap verbonden. Een kranck lichaem is evenwel een lichaem: ende een Burgerschap / al is sy swaerlijck kranck / is nochtans een Burgherschap / soo langhe de Wetten noch blijven / en de Gherechts-pleginghen blijven / ende andere dinghen die noodigh zijn / op dat de Vreemde en Mtheemsche daer recht moghen bekomen / niet minder als de particuliere doen onder malkanderen. Dion Chrysosthomus spreeckt beter hier van / welcke sept / dat de Wet (die / voornamelijck welcke het recht der Volckeren maeckt) in de Burgherschap is als het verstandt in 't menschelijck lichaem: want dat die wech ghenomen zijnde / de Burgerschap te niet is. [Cicero, *lib. 10. Epist. 1.* Daer en zijn noch Wetten, noch Gherechts-pleginghen, noch gantsch geen gelijckenisse noch litteycken van een Burgherschap.] Ende Aristides in sijn Oratie / daer door hy de Rhodiers tot eendracht vermaent / vertoont / dat ooch veel goede Wetten met een tyrannische regeeringe konnen bestaen. Aristoteles sept / *lib. 5. de Republ. cap. 9.* indien yemandt te seer versterckt de macht en 't gheweldt van weynigen / oft des Volcks dat door eerst de Republijcque gebreckigh wert / en in 't eynde tot niet komt. Laet ons de sake door Exemplen verklaren. Wy hebben hier voren gehoort dat Vlpianus sept / dat die van den Straet-roobers ghevangen werden / der selfder eyghen niet en werden: de selfde sept / dat de gene die van den Hooghduytschen gevangen werden / hare vryheyt verliesen. Maer by den Hoogduytschē / die straet-rooverye / welcke geschieden buyten de landt-palen van een yder Burgerschap / en waren niet oneerlijck / noch en brachten geen schandtvleck aen / soo de woorden van Cæsar luyden. Van den Veneden sept Tacitus: Sy door-stroopen alles wat van Bosschen en Bergen tusschen de Peucinen en Fennen leydt met struyck-rooverye. De selfde sept op een ander plaetse / dat de Catten, een vermaert Volck in Duytslant / struyck-rooverye

De civitat. Dei lib. 19. cap. 24.

Borysthenitica & de lege.

Lib. 6.

De morib. Germa. Annal. 12. Histor. 4. Appian. Illyr.

verpen ghepleeght hebben. By den selfden werden de Garamantes ghenaemt / een Volck overvloedigh in struyck-rooverpen / maer even wel een Volck. De Illyriers waren ghewoon sonder onderscheydt ter Zee te rooven / nochtans is over haer triumph vergunt / maer van de Zeeroovers is Pompejus gheen triumph toe-ghestaen. Soo groot een onderscheyt isser tusschen een Volck / al is het boos en schelmachtigh / en tusschen die ghene / welcke gheen Volck zijnde om schelmstucken te bedrijven / te samen loopen / en sich by een voeghen.

III. Nochtans soo kan daer veranderinge vallen / niet alleen in yder alleen op hem selven / als in Iephthes, Arsaces, Viriatus, die uyt hoofden der Straet-roovers recht-schapen Veldt-oversten ghewoorden zijn: maer ook in gheheele vergaderingen / sulcks dat die maer Struyck-roovers gheweest waren / een andere wijse van leven aen-nemende / een Burgerschap werden. [Exempel aen de Mamertinen, soo Diodorus Siculus seydt in de over-ghebleven stucken.] Augustinus van de straet-rooverye ghesproken hebbende / seydt: Dit quaet, indien het door toe-loop van boose menschen soo hooge op-wasset, dat het ook plaetsen inne houdt, vaste wooninghen stelt, Steden in-neemt, Volcken t'onder-brenght, neemt sich den naem van Coninckrijck aen.

De civit. Dei lib. 4. cap. 4.

IV. Doch wie de ghene zijn die het hooghste ghebiedt hebben / dat hebben wy voor-henen ghesept; waer uyt ook dit kan verstaen werden / indien eenige sulcx maer ten deele hebben / dat sy ten aensien van dat deel rechtvaerdighen Oorlogh voeren: en noch veel meer die gheen Onderdanen zijn / maer staen in een onghelijck verbondt / (1.) ghelijck wy uyt de Historien leeren / dat tusschen den Romeynen en hare Bondtghenooten / al waren sy in 't verbondt minder / de Volscen, Latinen, Hispaniers, Carthaginiensers, alle handelinghen van rechtvaerdighen Oorlogh in 't werck ghestelt zijn.

Cajet. 2. 2. q. 40. art. 1.

[Vermeerderingh. (1.) Als den Hertogh van Lottheringen by Crantzius Saxonicor. *lib. 12. cap. 13.* de Stadt van Sunden heeft haren Prince van Pomeren den Oorlogh aenghesept / de selfde Crantzius, *Vandal. lib. 14. cap. 38.*]

V. Maer op dat de oorloghe in dese beteyckenisse rechtvaerdigh sy / en is niet ghenoegh dat het ten wederzijden ghevoert werde van den ghenen / die het hooghste gebiedt hebben: maer het behoort ook / soo wy gehoort hebben / publijckelijck besloten te zijn / en alsoo publijckelijck besloten / dat daer van ook de aenkundinghe van d'een partye aen d'andere sy gedaen / daerom Ennius die noemt verhondighde / oft uyt-geroepen veldtslaghen. [Iosephus in 't 15 Boeck van de Jodische Oudtheden: Het is onrecht den Oorloghe aen te doen, sonder te vooren dien aen te kundighen. Siet Exemplen van dit gebruyck der Volckeren by Crantzius Saxonicor. *Lib. 11.* By Oderbornius in 't leven van Basilides, *Libr. 3.* Nicetas, *Lib. 3. en 4.* bestraft de contrarie daden vanden Turck Olizastlan en Neemon Servius.] Cicero in 't 1 Boeck van de Plichten: Doch de billickheydt der oorloge is heylighlijck in 't Heraulten recht des Roomschen volcks beschreven: daer uyt

uyt men verstaen kan, dat gheen oorloghe rechtveerdigh zy, als 't gheen ghevoert werdt nae dat men sijn goederen wederom ghevordert heeft, oft te vooren aengekundight en aen-gheseydt zy: Een oudt Schrijver by Isidorus sept niet soo volkomen: Rechtvaerdighe Oorloge is, dat nae voorgaende besluyt ghevoert werdt, nae dat men sijn goederen wederom ghevordert heeft, oft om Menschen wech te drijven. Soo heeft Livius in de beschrijvinghe van een rechtvaerdighe Oorloghe gesept / den Oorloghe openlijck / en uyt beslupt voeren. Ende als hy verhaelt hadde / dat de Acarnanen het Attische landt gheplundert hadden; Dat is de eerste verbitteringe der ghemoederen gheweest, daer nae is 't rechtvaerdighen Oorlogh geworden door besluyten der Burgherschappen malkanderen ten weder-zijden aenkundighende. *Lib. 1.* *Lib. 31.*

VI. Welcke plaetsen / en andere meer / spreeckende van de verkondinghe der Oorloghe / op datse moghen verstaen werden / moet men naukeurlijck onderscheyden / wat dingen men nae 't recht der naturen schuldigh is; welcke men natuurlijck niet schuldigh is / maer die eerlijck zijn; welcke dinghen nae 't recht der Volckeren verepscht werden tot de eygen werckinghen van 't recht der Volckeren; en welcke daer-en-boven uyt bysondere instellinghen eenigher Volckeren voort-komen. En dat is 't gheen de Ephoris Stenelaidas sept by Thucydides: (1.) Het komt daer niet op aen, dat wy langer met woorden, oft met gherechts-vorderinghen pleyten, daer wy hoogher als met woorden verkortet zijn. En Latinus by Halicarnassensis: Die aenghevochten werdt, pleeght den Oorlogh van sich af te weeren. En Ælianus sept uyt Plato, den Oorlogh die aengenomen werdt om gheweldt af te weeren / werdt niet van een Herault / dan van de nature aengekundight. Hierom sept Dion Chrysosthomus in de Oratie aen de Nicomedienssers: De meeste Oorloge werden aenghenomen sonder aenkundighe. Ende om gheen andere oorsake verwijt Livius den Menippus, Oversten van Antiochus, dat hy eenighe Romeynen doodt geslagen hadde / eer noch den Oorlogh aengekundight was / oft soo aenghevangen / dat sy erghens ghehoort hadden dat de swaerden uytgetogen / oft bloedt noch ghestortet was: daer door aenwijsende / dat een van dese twee hadde konnen ghenoegh zijn tot verantwoordinge van dat sept. Oock en is de aenkundighinghe door het recht der naturen niet meer noodigh / indien de Eyghenaer sijn eygen goedt wederom aentasten wil. Maer soo wanneer voor 't een goedt een ander / oft voor de schult het goedt des Schuldenaers aenghetast werdt / en noch veel meer / indien yemandt wil innemen de goederen van een onderdaen des Schuldenaers / soo is daer aensprake en vorderinge van nooden / op dat blijcke / dat het anders niet gheschieden en kan / dat wy het onse / oft 't gheen men ons schuldigh is / moghen bekomen. Want dat en is het eerste recht niet / maer het tweede / en in des anders plaetse ghestelt / soo wy op een ander gesept hebben. Alsoo mede / eer dat eener die het hooghste ghebiedt heeft / om de schult / oft misdaet van sijn Onderdaen aengetastet werde / moet daer oock aensprake en vermaninghe voorgaen / die hem in de schult stelle / dat hy ghe-

ghehouden werde voor een die de schade doet / oft oock selfs de misdaedt begaet / volghens het ghene dat hier voorzen by ons verhandelt is. Maer oock selfs daer het recht der nature schoon niet en ghebiedt soodanighe aenspraeck en maninghe te doen / soo werdt die nochtans eerlijck en loffelijck tusschen beyden gebruyckt / voor henen / te weten / op dat men afhoude van te beledighen / oft dat de misdaet door berouw en leedtwesen / oock door voldoeninghe versoent en ghebetert werde / volgens het gene / dat wy ghesepdt hebben van 't versoecken en bepzoeven der middelen om den Oorloghe te ontgaen / *lib. 2. cap. 23. §. 7.* daer toe oock dese Spreuche dient:

Vide Marianum lib. 27. cap. 13.

Den laetsten raedt werdt noyt terstont in eerst' ghebruyckt.

Deut 20. 21. Ende het ghebedt van Godt den Hebreen ghegeven / dat sy de Stadt / welcke sy wilden bestrijden / eerst tot vrede noodigen souden: (2.) welck ghebodt / alsoo 't dien Volcke in 't bysonder ghegheven is / van sommighen te onrecht met het recht der Volckeren onder een gewrpen wordt. Want dat en was gheen allerley vrede / maer met conditie van onderdanighepdt en tribupt-ghelinge. Cyrus, als hy in het landt der Armeniers ghekomen was / eer dat hy yemandt schade dede / heeft hy aen den Coninghy ghesonden / die den tribupt / en Soldaten / welcke hy nae 't verbondt schuldigh was / af-vorderen souden: Houdende sulcks beschevdelijcker te zijn, als dat hy sonder yets te segghen, verder rucken soude, ghelijck Xenophon in die Historie spreecht. Maer nae het recht der Volckeren tot die bysondere werckinghen wordt in allen ghevallen vereyscht aenkundinghe niet van weder-zijden / maer van de een oft de ander partye.

Hist. 2.

[Vermeerderinghen. (1.) De selfde *lib. 3.* in der Platæensen Oratie: Nae het recht by allen Volcken aenghenomen, ist gheoorloft te keeren den ghenen, van welcken wy vyandelijck aenghevallen werden. Flaminius by Diodorus Siculus in de Peiresiaensche Extracten: Hy betuygde voor alle Goden en menschen, dat de Oorloghe van den Coningh was aenghevanghen. Voeght hier by 't gheen by Mariana staet / *lib. 19. cap. 13.* Van Oorloge die niet aenghekundight is / siet Dexippus in de Extracten der Ghesantschappen.

(2.) Josephus in de Historie der Oudtheden / *lib. 5. cap. 2.* Maer den Raedt heeftse wederhouden, vertoonende, dat men niet en behoorde den Oorlogh soo schielijcken sijnen Landts-luyden aen te doen, eer dat de klachten met woorden zijn verhandelt, daer selfs de Wet teghens den uytheemschen, dengenen die overlast gheleden hebben, niet toe-laet terstont het Krijghs-heyr in 't Veldt te brenghen, voor dat men eerst Ghesanten ghesonden heeft, en voorslaghen ghedaen, daer door de stichters van den overlast tot beter sinnen mochten werden ghebracht.]

VII. Maer dese aenkundiginge / is / oft conditioneel / oft supver. Op conditie is die / wanneer datse ghevoeght werdt by de weder af-vorderinge der goederen. Doch onder den naem van weder-ghe-eyschte goederen / soo

soo begreep het Heraulten recht / niet alleen de eygeninge en aenspraeck van weghen het recht van eyghendom / maer ock verbolginghe van't gheen men upt civile oorsake / oft upt misdaet schuldigh is / ghelijck als het Servius recht verklaert op 't 10 Boeck Æneidos. [Siet Paruta van de Cyprische Oorloghe / *lib. 1.* Bizanus, *lib. 23.* van de Turcken / Reinkingius, *lib. 2. Class. 3. cap. 4.*] Daer upt komen dese woorden in 't Formulier / wedergheven, voldoen, overleveren: dat overgeben moet verstaen werden / als wy op een ander ghesept hebben / ten sy dat sy / die aengesproken en ghevorderd werden / lieber selfs den misdader willen straffen. Dese weder af-vorderinghe der goederen / ghetuyght Plinius, dat Clarigatio ghenaemt werde. [*Lib. 22. cap. 12.* Ende de Ghesanten, als sy tot de Vyanden gesonden werden om te clarigeren, dat is, om klaerlijck de gherooste goederen wederom te eyschen, werde een der selfde *Verbenarius* ghenaemt. En als hy van 't kruyt Verbena handelt / *lib. 25. cap. 9.* sept hy: Dit is het welck wy aenghewesen hebben, dat de Ghesanten tot den Vyanden droeghen. Siet Servius op 't 9 en 10 Boeck Æneidos.] By Livius staet dese conditionele aenkundighinghe / Dat sy dien overlast en dat onghelijck, ten zy dat het van den ghenen die 't ghedaen hebben, gebetert werden, selfs met alle ghewelt sullen af-weeren. En dese by Tacitus: Ten zy dat sy de boose voornemen te straffen, dat hy alles sonder onderscheydt doodt slaen sal. Ende is daer van een oudt Exempel in het Treurspel der Supplicanten by Euripides, daer Theseus den Herault dit bevel gheeft aen Creon den Thebaner: *Lib. 8.* *Annal. 1.*

Den Coningh Theseus u ghebuyr versoeckt sijn Lijcken
Te moghen doen besteen ter aerden: doet ghy blijcken
Dat sulcks ons werdt gegunt, blijft onse Volck in vreed',
Verkrijght ghy dit, soo keert terstont weer hier ter steed',
Maer hoort u niemandt, soo doet haer dan dit betrachten,
Dat sy in 't harnasch korts mijn jonge manschap wachten.

Papinius in 't verhael van dese selfde sake / seght:

Seght Theben d'oorlogh aen, oft Griecken het begraven.

[Ghelijcke aenkundighinghe isser in de Oorloghe der Ridderschen en Knapsen: ock in Amphitruo van Plautus in 't begin. Siet Crommerus, *lib. 21.*] Suyvere en bloote aenkundighinghe is / welcke specalijck aensegginghe en edict ghenaemt werdt / wanneer nu een van beyden de Oorloghe al aenghedaen heeft / (en dat is 't gheen by Isidorus genaemt werdt / Oorlogh om Menschen / oft Volck te verdrijven) oft selfs sulcke misdaden begaen heeft / die straffe verdienen. [Siet een Exempel by Bembus, *lib. 7.*] Doch somwijlen volght op de conditionele wel de suyvere aenkundighinge / hoewel sulcks niet noodigh is / maer ten overvloedt: daer van komt dit Formulier: Ick betuyge dat dat Volck onrechtvaerdigh is, en geen recht en doet. En een ander: Over welcke goederen, krakeelen, oorsaken

Pa-

Pater Patratus, des Roomschen volcks Quirites ghesommeert heeft den Pater Patratus van 't oude Volck der Latinen, en den ouden Latijnschen menschen, welcke goederen sy niet betaelt hebben, noch over-ghegeven hebben, noch ghedaen hebben., welcke dinghen behoorden ghegheven, gedaen, en betaelt te werden, verstae ick, bewillige en bevele, dat die met suyveren en Godtvruchtighen Oorlogh ghesocht worden. **En noch een derde Formulier:** Dat de oude Latinen tegens het Roomsche volck Quirites gedaen hebben, misdaen hebben, dat het Roomsche Volck der Quiriten gheboden heeft Oorloge met den ouden Latinen te zijn, en den Roomschen Raedt der Quiriten goet ghekent, ingewillight, en bevolen heeft, dat men met den ouden Latinen Oorlogh voeren soude, om de selfde sake segghe ick het Roomsche Volck, den Volcke der oude Latinen, den Oorloghe aen, en make die een aenvanck. **Doch dat in desen val/ so als ick gesept hebbe/ soodanige aenkundiginge niet noodigh sy/ blijckt ook daer upt / dat sulcx aen de naeste besettinghe en wacht rechtelijck konde gheschieden / ghelijck de Heraulten in de sake van Philippus den Macedonier/ en daer nae van Antiochus ghevraeght zijnde / ter antwoordt ghegeven hebben / om dat de eerste aenkundighe aen dien most ghedaen werden / die met Oorloghe aenghetast werde. Ook selfs de aenkundinghe van de Oorloge tegen Pyrrhus, is ghedaen aen een van de Soldaten van Pyrrhus, ende noch in de Schouplaetse van Flaminius, daer men dien Soldaet belaste om welstaens wille een plaetse te koopen / als Servius verhaelt op 't neghende Boeck Æneidos. Een bewijs van obertolligh onderhoudinghe is mede dit / dat de Oorloghe menighmael van wederzijden aenghekundight is/ als de Peloponnesiche van die van Corcyra, en van Corinthen / daer genoegh is / datse van een van beyde zijden aenghekundighet zy.**

Livius l. 31. & 36.

VIII. **Doch het komt upt de maniere en instellinghe van sommige Volckeren / en niet upt het recht der Volckeren / dat by den Griecken een wit roedeken / eenige groene krupden en bebloede spiessen / eerst by de Æquicolen, en daer nae volgende haer Exempel by den Romeynen gebruycht zijn / ook opseggighe van vriendtschap / en van ghesellschap / soo daer eenige was geweest / na dat de goederen weder omge-eyscht waren dertigh solemnele dagen / wederom het schieten van een spiesse / [Siet Servius op 't 9 Boeck Æneidos. Ammianus, *lib. 19.* en 't geen daer op aenwijst de gheleerde Lindenbrogius.] en andere diergelijcke dingen/ welcke men niet behoort onder een te menghen met die dinghen / die eyghentlijck tot het recht der nature behooren. Want Arnobius leert ons / dat een goedt deel van dese dinghen al tot sijnen tijden in onghebruyck gekomen was: Jae selfs al ten tijde van Varro wierden eenighe dinghen nae-ghelaten. De derde Punische Oorloge is te ghelijck aenghekundiget / en aenghedaen. En Mæcenas wil by Dion, dat eenighe van dese dinghen den populairen staet eyghen zijn.**

Arnob. l. 2. contra gentes.

Varro l. 4. de lingua latin.

IX. **Maer als de Oorloghe aenghekundighet is den genen / die het opperste gebiedt over het Volck heeft / soo wert het gehouden aengekundight te zijn / niet alleen allen sijnen Onderdanen / maer ook die haer tot mede-ge-**

de-gesellen by hem voeghen sullen / als die een toeval tot hem gherekent werden: en dat is 't gheen dat de nieuwe Rechts-gheleerde seggen / dat de Prince ontsept zijnde/ sijnen aenhanck mede ontsept is: 't welck moet verstaen werden van die selfde Oorloghe/ welcke gevoert werdt teghens den ghenen / diese aenghekundighet is/ ghelijck als de oorloge Antiochus aengekundight was / en heeft men niet goet gevonden dat de selfde oock den Ætolen op haer selven soude aengekundight werden / om dat sy haer openlijck by Antiochus ghevoeght hadden: de Heraulten antwoorden/ dat de Ætolen sich van selfs den Oorlogh aenghekundight hadden. *Bald. ad l. 2. C. de ferr. n. 70.* *Liv. lib. 36.*

X. Maer die Oorloghe ghe-eyndight zijnde/ indien om bewesen hulpe en bystandt een ander Volck / oft Coningh te beoorloghen zijn / soo salder nieuwe aenkundighe van nooden zijn / op dat werckinghen van 't recht der Volckeren moghen volghen. Want die en werdt meer niet als een by-val oft toe-gift/ maer als yets principael aenghesien. En daerom is recht en wel ghesept / dat noch de Oorloge van Manlius tegens de Gallo-Griecken, noch van Cæsar tegens Areovistus, na het recht der Volckeren rechtvaerdigh zijn gheweest: want sy nu niet als by komende tot eens anders Oorloghe / maer als principalen aenghetast wierden / tot welcke sake ghelijck nae 't recht der Volckeren aenkundinge / alsoo na 't Roomsche recht nieuw bevel des Roomschen Volcks verepscht werde. Want 't gheen in de voorstellinghe tegens Antiochus ghesept was: Dat sy mochten willen en ghebieden, met den Coningh Antiochus, en die sijnen aenhangh ghevolght waren, oorlogheaen te vanghen, 't welck mede onderhouden is in 't Decreet tegens den Coningh Perseus, schijnt verstaen te moeten werden / soo langhe de Oorloghe met Antiochus, oft Perseus duren soude; en van den genen die met der daedt sich in dien Oorlogh vermenghen souden. *Liv. lib 36. Lib. 42.*

XI. Doch de oorsake waerom de Volckeren tot dien Oorlogh / welcken wy nae 't recht der Volckeren rechtvaerdigh ghenaemt hebben / de aenkundiginge hebben verepscht / en is niet die / welcke sommige by-hanghen / op datse niet heymelijck / noch door bedrogh doen souden / want sulcks behoort meer tot de voortreffelijckheyt der sterckmoedighept/ als tot het recht / ghelijck men leest van sommighe Volckeren / die oock den dagh en plaetse tot veltslagh beteykent hebben: [Gelijck de Romeynen aen Porsena, soo Plutarchus in Publicola verhaelt. De Turcken steken twee daghen voor den Slagh veel vyeren aen / Chalcondylas, *lib. 7.*] Maer op dat men mochte versekert wesen / dat niet door particulier bestaen / maer door wille van beyde Volckeren/ oft hoofden der Volckeren den Oorlogh ghevoert werde: want daer uyt zijn bysondere werckingen ontstaen / welcke noch in den Oorloghe tegens de Roovers / noch in den Oorlogh / welcke een Coningh teghen sijn Onderdanen voert / plaetse hebben. Daerom Seneca onderscheydentlijck ghesept heeft: Oorloghen den nae-gheburen aenghesyt, oft teghen de Burghers ghevoert. *Albert. Gent. lib 1. cap. 2.* *Lib. 3. de Ira cap. 2.*

XII. Want het ghene sommige aenteyckenen / en met Exemplen bewijsen/ dat oock in sulcke Oorloghen de dinghen die ghenomen werden / der ge-

Ayala lib. 1. cap. 5. ner werden dieſe nemen / dat is waer / maer upt dat eene ghedeelte / en dat upt het recht der nature / ende niet upt het wil-heurlijcke recht der Volcheren / als 't welcke alleen der Volcheren beſte beſorghet / ende niet der ghener die gheen Volck zijn / oft een ghedeelte van een Volck. Sy dolen oock in deſen / dat een Oorloghe aenghenomen om ſich ſelven / oft *Alber. Gent. lib. 2. capt 2.* ſijner goederen te beſchermen / gheen aenkundiginge behoeft: want het die ghewiſſelijck behoeft / niet wel ſimpelijck / maer om die werckinghen / daer van wy begonnen hebben te ſpreken / en die wy terſtondt hier nae verklaren ſullen.

XIII. Oock ſelfs en is dat niet waer / dat den Oorlogh / ſoo haeſt als hy aenghekundight is / niet moghe aenghevanghen werden te voeren / 't welck Cyrus de Armeniers / de Romeynen tegen de Carthaginienſers gedaen hebben / ghelijck wy terſtondt gheſept hebben. Want de aenkundinghe en verepſcht gheen tijdt nae datſe ghedaen is nae 't recht der Volcheren. Doch kan het gheſchieden / dat nae het recht der nature eenigen tijt verepſcht wierde / om de ghelegentheyt der ſake / te weten / als de goederen weder ghe-epſcht zijn / oft ſtraffe ghevorderd over den misdadighen / en dat ſulcks niet en is ghewerpghert noch af-gheſlaghen. Want als dan moet men ſoo veel tijdts vergunnen / dat het geen verſocht is / bequamelijck konne gheſchieden.

XIV. Maer indien oock het recht van Ghelantſchap gequetſt oft verkortet is / ſoo en ſal nochtans daerom ſoodanighen aenkundinge niet noodigh zijn / tot die werckinghen daer ick van ſpreke; maer het ſal ghenoegh zijn dat die gheſchiede op ſulcker wijſe / als ſy bequamelijck gheſchieden kan / namelijck / door Brieven: Op hoedanighe wijſe het de maniere is / dat men de citatien ende verklaringhen doet in plaetſen die niet al te bequamelijck zijn.

Het vierde Capittel.

Van het recht om in ſolemnelen Oorlogh de Vyanden te moghen doodt ſlaen, en ander gheweldt aen het lichaem te pleghen.

I. De vruchten ende werckinghen van den ſolemnelen Oorlogh werden in 't ghemeen voor-gheſtelt.

II. Het woort *gheoorloft zijn*, wert onderſcheyden in 't geen 't welck ongeſtraft doorgaet, en nochtans niet ſonder ghebreck is, ende in 't gheen dat ſonder ghebreck is, maer nochtans 't ſelfde niet te doen 't werck van eenighe deught is: met byvoeginge van Exemplen.

III. Dat de vruchten en werckingen van den ſolemnelen Oorlogh in hare ghemeen heydt aenghemerckt zijnde, behooren tot het vry-ſtaen ſonder ſtraffe.

IV. Waerom dat ſoodanige effecten en werckinghen in-ghevoert zijn.

V. Ghetuygeniſſen van deſe effecten en werckinghen.

VI. Dat uyt dit recht gedoodt en beſchadighet werden alle die binnen der Vyanden landt-palen zijn.

VII. Wat te doen ſtaet, indien ſy voor den Oorlogh daer ghekomen zijn?

VIII. Dat der Vyanden onderdanen in allen plaet-

plaetſen moghen beſchadight werden, ten zy dat de Wet van eens anders Iuriſdictie dat belette.

IX. Dat dit recht van beſchadighen oock tot de jonge Kinderen en Vrouwen werdt uyt-gheſtreckt.

X. Oock tot den Ghevanghenen, en tot allen tijden.

XI. Oock tot den genen die ſich willen over-gheven, maer niet aenghenomen werden.

XII. Mede tot den ghenen die ſonder condi-tie ſich hebben overghegheven.

XIII. Dat dit recht qualijck werdt tot ande-re oorſaken ghetogen, als tot ghelijcke ver-geldinghe, hardneckigheyt in 't verweeren.

XIV. Dat het oock tot de Gyſelaers werdt uyt-gheſtreckt.

XV. Dat door het recht der Volcken verbo-den is met venijn yemandt te dooden.

XVI. Oft oock het Geweer, oft eenige Wa-teren te vergiftighen.

XVII. Maer niet op andere wijſe het water te bederven,

XVIII. Of het oock teghens het recht der Volckeren ſtrijdt heymelijcke doodtſlagers te ghebruycken, werdt onderſcheyden.

XIX. Oft het Vrouwen-ſchenden zy tegens het recht der Volckeren.

OP deſe woorden van Virgilius: I.

Dan ſal 't ſtaen vry met haer te ſtrijden, rooven 't goet:

Nae dat Servius Honoratus den oorſprongh van het Heraul-ten recht van Ancus Martius, en noch hooghер van den Æquicolen af hadde verhaelt / ſeydt hy aldus: Wanneer het Roomſche volck eenighe Menſchen oft Beeſten van eenigh Volck ontrooft waren, ſoo reyſde oock de Pater Patratus met de Fecialen, dat is, de Prieſteren die over het maken der verbonden ſtaen, henen, en ſtaende op de grenſen, verhaelde met luyder ſtemme de oorſake der Oorloge, en als ſy weygerden de geroofde goederen wederom te gheven, oft de gene die 't onrecht en overlaſt gedaen hadden, over te leveren, ſchoot hy een ſpieſſe uyt, welcke ſaecke het begin van den ſtrijdt was, en dan ſtonde het vry, nae wijſe der Oorloghe, de goederen te rooven. Maer voor henen hadde hy gheſeyt: De Oude noemden 't goedt te rooven quetſen, al en was daer in 't rooven gheen miſdaet: van ghelijcken noemde ſy 't goedt weder-gheven, betalen. Wt welcke woorden wy leeren / datter eenighe effecten en werckinghen zijn eyghen den Oorlogh tuſſchen twee Volckeren / en haren hoofden aenghekundiget / welcke den Oorlogh uyt de nature alleen niet en volghen: het welcke ſeer wel over-een-komt met het ghene / 't welck wy hier voorzen uyt de Roomſche Rechts-geleerden verhaelt hebben. *Cranzius Saxon. l. 11. cap. 5.*

Maer laet ons beſien wat het zy / 't gheen Virgilius gheſeyt heeft / ge-oorloft zijn, oft vry te ſtaen. Want ſomwijlen werdt dat gheſeyt / geoorloft te zijn / 't gheen van allen kanten recht en Godtvruchtigh is / al iſt dat mogheljck met anders loflijcker en prijſlijcker ſoude konnen ghedaen werden: Hoedanigh is 't gheen de Apoſtel Paulus ſeyt: Alle dingen (verſtaet van die ſlagh en ſoorte / waer van de Apoſtel hadde beginnen te handelen / en verder wilde handelen) zijn my wel geoorloft, maer alle dingen en ſtichten niet, oft dienen niet. Alſoo iſt gheoorloft / en ſtaet vry te houwelijcken / maer de kuyſche onthoudinghe oft onghetrouwde ſtaet uyt een Godtvruchtigh voornemen / is loflijcker / als Auguſtinus aen Pollentius uyt den ſelfden Apoſtel diſcoureert. (1.) Het is oock gheoorloft / en ſtaet vry te hertrouwen / oft andermael te houwelijcken: maer het is prijſlijcker met een Houwelijck te vreden te zijn / gelijck Clemens Alexandrinus II. 1. Cor. 6. 17. *Lib. 1. c. 18.*

drinus dese wraghe recht verklaert. [Stromateon, *lib. 4.* daer hy onder anderen van den ghenen die het tweede Houwelijck aengaet / aldus seydt: De sulcke en doet wel niet teghens het verbondt, want daer en is gheen Wet die sulcx verbiedt; maer hy en vervult niet de alder-uytnemenste volmaecktheyt eens Euangelischen levens.] Naer het gevoelen van Augustinus stont het een Christen man wy een Heydensche Hupswouwe te verlaten / ('t welck in wat omstandigheden het waerachtigh sy / en staet hier ter deser plaetse niet te ondersoecken) maer hy kanse oock behouden / daerom voeght hy daer by: Beydes staet wel vry na der gherechtigheyt die voor den Heere is: en daerom verbiedt de Heere geen van desen: maer alle beyden is nier even dienstelijck. [In 't 1 Boeck van de overspeligha Houwelijcken aen Pollentius, cap. 13. en 18. upt welcke passagien Gratianus veel heeft upt-ghesch'reven *in causa 28. quæst. 1.*] Ulpianus van een Verkooper / welcke nae den bestemden dagh wy staet den Wijn upt te gieten / seydt: Indien hy nochtans daer hyse mocht uyt-gieten, niet en heeft uyt-ghegoten, soo is hy veel eer te prijsen. Anderssins werdt gesept pets geoorloft te zijn / oft wy te staen / 't welck wel niet gheschieden kan / behoudens de Godtvruchtighevdt en regul der plichten / maer het welcke by den Menschen gheen straffe onderworpen is. (2.) Soo ist by veelen Volcken geoorloft / en staet wy te hoereren: By den Lacedemoniers en Egyptenaers stont oock wy te steelen. By Quintilianus staet: Daer zijn eenighe dinghen die van naturen niet prijslijck en zijn, maer nae Rechten toe-ghelaten, ghelijck in de twaelf Tafelen vry stont des Schuldenaers lichaem onder den Crediteuren te deelen. Maer dese betyckentisse van de woorden vry staen, oft geoorloft zijn, en is niet soo eygentlijck / ghelijck Cicero te recht aenwijst / Tusculan. *quæst. lib. 5.* spreckende van Cinna: My dunckt ter contrarien, dat hy niet alleen daerom ellendigh is, om dat hy sulcks gedaen heeft, maer oock om dat hy hem soo aenghestelt heeft, dat hem vry stondt sulcke dingen te doen: hoewel niemandt vry staet noch geoorloft is te sondigen, maer wy struyckelen door misverstandt der sprake: want wy segghen dat sulcks gheoorloft is, oft vry staet, 't gheen een yder toe-ghelaten werdt. En evenwel is die manier van spreken aenghenomen en ghebruyckelijck / gelijck als wanneer de selfde Cicero voor Rabirius Posthumus de Rechteren aldus aenspreeckt: Ghy hebt daer op te letten, wat u-lieden betaemt, niet hoe veel u-lieden vry staet en geoorloft is: want soo men vraeght, wat u-lieden vry staet en gheoorloft zy, ghy kondt uyt der Stadt wech drijven wien ghy wilt. Soo werdt ghesept / dat den Coningen alle dinghen wy staen / om dat se gheen menschelijcke straffen onderworpen zijn / als wy op een ander gesepdt hebben. Maer Claudianus een Coningh oft Keyser onderwijsende / sept recht en wel:

Ad Pollentium lib. 1. cap. 15.

L. 1. §. licet D. de peric. & com. rei vendit æ.

L. 3. contr. 8.

Stelt u voor ooghen, niet wat u staet vry te doen,
Maer wat u best betaemt.

En Musonius bestraft de Coninghen / die voor een maniere hebben te seg-

segghen, sulcks staet my vry, en niet sulcks betaemt my. Ende in dien sin sien wy dat dickwils teghens malkanderen gheselt werdt 't gheen vry staet / en 't gheen behoort / gheljck van den Vader Seneca in sijn Controversien dickwils. Ammianus Marcellinus: Daer zijn eenighe dinghen die niet behooren te gheschieden, al ist datse vry staen. Plinius in sijn Brieven / lib. 5. Men behoort die dingen / die oneerljck zijn / te vermijden / niet als dinghen die niet vry staen / maer als die schandelijck zijn. Cicero selfs in sijn Oratie voor Balbus: Want daer is yets dat niet behoorlijck is, al ist dat het vry staet. De selfde voor Milo: Brenght het geen gheoorloft is, tot de nature, 't gheen dat vry staet, tot de Wet: Ende in de Declamatie van de Vader Quintiliani staet: Dat het een ander is te sien op de Rechten / een ander op de rechtvaerdigheyt sien.

Declam. 3. & 5. & anter alia controv. lib. 4. controv. 24. Ammianus lib. 30.

Declam. 251

[Vermeerderinghen. (1.) Het ghetuygheniſſe van onthoudinge is krachteloos, soo de vryheydt benomen werdt, sept Tertullianus tegens Marcion, lib. 1. Siet den selfden van dese sake / en van 't vluchten in vervolginghe / in 't 1 Boeck aen sijn Huysvrou. Hieronymus aen Helvidius: Een Maeght heeft meerder verdienste, als sy sulcks veracht, 't welck soo sy dede, sy niet en soude misdoen. Tegens Iovinianus: Daerom bemint Christus de Maeghden meer, om dat sy van selfs gheven, het gheen haer niet was op-gheleydt. Aen Pammachus: De groote dinghen werden alle-tijdt gheselt aen 't goetvinden der toe-hoorderen: de noodtwendigheyt en werdt u niet op-geleyt, op dat de wille prijs en loon behale. Chrysosthomus over 1. Cor. 7. Hy wijst aen dat het onthouden beter is. Op Romeynen cap. 7. Hy heeft de Helle gedreyght, ten zy dat wy de gheboden ghehoorsamen, en toont dat dese dinghen die hy vereyscht, niet en zijn van die dinghen, welcke de Campioenen van selfs uyt eygen beweginge volbrengen, hoedanige zijn de Maeghdelijcke staet, en verlatinghe van sijn besittinghen, maer dat die dinghen in aller manieren moeten volbracht werden. In de tweede Oratie van 't Vasten: Hy heeft de Maeghdelijcke onthoudinghe buyten de loop-baen ghelaten, hy heeftse boven de Wet van kampen ghelaten, op dat deghene die sulcks volbrenghen, de grootheyt haers ghemoets betoonen, en dieſe niet volbrengen, de goedertierentheydt des Heeren ghenieten mochten. Het welcke hy terstondt daer nae mede past op het verlaten der goederen. Voeght hier by 't gheen Gratianus heeft uyt Augustinus en anderen / *in causa 14. quæst. 1.*

(2.) Tertullianus in sijn vermaninghe tot kuysheydt: Het vry staen is veeltijdts een verfoeckinge der tucht. En daer nae: Alle dingen staen vry; maer niet alle dingen voor de saligheyt. Chrysosthomus, van de Boete / *lib. 8.* Dese die de uytterste topkens der kruyderen, en wilden honigh at, verkondight en seyt aen met authoriteyt den ghenen, die hem een heerlijcke en Coninglijcke tafel placht voor te setten, Het en staet u niet vry. Ende nochtans schijnt dat alles den Coninghen vry staet. Columella in de voor-reden van 't 7 Boeck: En gewisselijck en moeten wy niet alles wreken wat ons vry staet, want de Ouden oordeelden het hooghste recht het hooghste cruys. Hieronymus aen Iovinianus: En ô waerlijck 't hooghste recht, de hooghste boosheydt.]

III. Op sulcker manieren dan staet het een Vyandt vry sijnen Vyandt te beschadigen soo in sijn persoon / als in sijne goederen: dat is/ niet alleen den ghenen / die upt rechtvaerdighe oorsake Oorlogh voert / en die beschadight binnen die mate / die wy in 't begin van dit Boeck aenghewesen hebben / dat natuurlijck toe-ghelaten is/ maer van beyden zijden/ en sonder onderscheydt: soo dat hy om die oorsake niet moge gestraft werden / zijnde mogheljck in eens anders gebiedt bevonden als een Doodtslagher / oft Dief; noch om die daets wille van een anderen Oorloghe hem aenghedaen. In desen sin staet by Sallustius: Dien alle dingen in de overwinninghe nae de wet der Oorloghe vry-ghestaen hebben.

IV. De oorsaecke waerom dit den Volckeren behaeght en goet ghedacht heeft / is dese gheweest: om dat het gevaerlijck soude zijn gheweest voor andere Volckeren / tusschen twee Volckeren uptspraeck te willen doen van 't recht der Oorloghe / welcke door dat middel selfs souden in den Oorlogh in-ghewickelt werden; gelijck die van Marsilien seyden in de sake van Cæsar en Pompejus, dat hare oordeel / noch hare krachten soo wijdt niet en streckten/ om te onderscheyden welcke partye de rechtvaerdighste saecke hadde: En ten anderen / dat oock in een rechtvaerdighe Oorloghe naulijcks ghenoeghsaem kan bekent werden upt uptterlijcke teekenen / welcke de rechtvaerdighe wijse en mate zy / om het sijne te beschermen / oft weder te krijghen / oft straffe te vorderen / soo dat het gantscheljck zy beter gheweest te laten en stellen / om te overwegen voor de eyghen conscientie/ en het achterdencken der oorlogende partyen / als aen de uptspraake van vreemde sulcks te stellen. De Achæen seggen in hare Oratie tot den Raedt by Livius; op wat wijse komen die dingen doch in dispuyt / die na 't recht der Oorloge gedaen zijn? Behalven dit effect en werckinge van licentie en vryheyt om onderbeurt te doen/ is noch een ander / te weten/ van eygendom / daer van wy namaels sullen handelen. *Lib. 39.*

V. Doch die vryheydt daer van wy nu begonnen hebben te handelen/ om te moghen beschadighen / streckt sich eerst upt tot de persoonen; waer van by den goeden Schrijvers veel ghetuygenissen te vinden zijn. Daer is een Griecks spreeck-woordt upt het Treurspel Euripidis lône:

Hy is ghewisslijck reyn die sijnen vyandt doodt slaet.

Dienvolghende nae de oude maniere der Griecken was 't niet geoorloft met den ghenen / die bupten Oorloghe een Menschе doodt-gheslagen hadden / te baden / oft in 't badt sich te wasschen / te drincken / en noch veel minder te offeren oft eenighen Godts-dienst te plegen; maer met den ghenen die in Oorloghe doodt-gheslaghen hadden/ was 't geoorloft. En doorgaens werdt het doodtslaen ghenaemt het recht der Oorloghe. Marcellus seydt by Livius: Al wat ick teghens de Vyanden ghedaen hebbe, werdt door het recht der Oorloge beschermt en verantwoordt. By den selfden seyt Ancon tot de Saguntiners: Maer ick oordeele dat men dese dingen liever behoort te verdragen, als dat ghy soudt lijden dat uwe lichamen doodtgheslaghen, uwe Vrouwen en Kinderen voor uwen ooghen nae 't recht der Oor- *Liv lib. 26. Lib. 21.*

Oorloghe gherooft, en wech-gesleept werden. De selfde Livius op een ander plaetse verhaelt hebbende / dat de Astagensers doodt-ghesla-ghen waren / voeght daer by / dat het nae 't recht der Oorloghe ghe-schiedt is. *Lib. 21.* Cicero voor Dejotarus: Maer waerom doch soude hy uwe vyandt zijn, van welcken als hy konde nae de wet der Oorloghe ghedoodt werden, konde gedencken dat hy en sijne Kinderen tot Coninghen gheselt waren? En voor M. Marcellus: Want daer wy alle na de Wet der overwinninge alle met recht mochten ghedoodt werden, zijn wy door 't oordeel van uwe sachtmoedigheyt behouden. Cæsar laet den Hæduen weten / Dat door sijne weldaet behouden waren die ghene, welcke hy nae 't recht der Oorloghe hadde konnen dooden. *Commen. l. 7.* Iosephus van de Joodsche Oorloghe: Het is heerlijck in de Oorloghe te sterven, doch nae 't recht der Oorloghe, dat is als de Overwinner het leven ons beneemt. Papinius seydt:

Van 't doot-slaen klaeght men niet, 't is oorlogs recht, en loop.

Doch als dese Schrijvers seggben nae 't recht der Oorloghe / dat als dan moet verstaen werden niet soodanigh recht / 't welck de daet van alle schuldt bevrijdt / maer soodanighe vryheyt van straffe als wy ghesept hebben / blijckt uyt andere passagien. Tacitus heeft ghesept: Dat men in vrede lettet op de oorsaken, en verdiensten, maer daer den Oorlogh in valt, dat aldaer de onschuldighe en schuldighe te gelijck omkomen. De selfde op een ander plaetse: Noch het menschelijcke recht liet haer toe dien doodt-slagh te eeren, noch het recht der Oorloghe dien te wreken. *Annal. 1. Histor. 3.* Ende moet oock niet anders verstaen werden het recht der Oorloghe / waer van Livius vertelt / dat de Griecken Æneas en Antenor verschoont hebben / om dat sy altijt tot vrede geraden hadden. Seneca in 't Treur-spel Troades:

Wat d'Overwinner lust, dat staet hem vry te doen.

Ende in sijn Brieven: De stucken die men met den hals soude moeten boeten, prijsen wy dan als 't de Krijghs-lieden ghedaen hebben. Ende Cyprianus: De doodtslagh, als particuliere die begaen, is een misdaedt, als 't publijcquelijck gheschiedt, werdt het een deught ghenaemt. Onghestraftheydt voor de misdaden verwerft niet de insicht van onnooselheyt, maer de grootheyt der wreedtheydt. En daer nae: De Rechten dragen met de sonden over een, en 't gheen publijcq is, heeft begonnen vry en onghestraft te werden. Soo seydt Lactantius, dat de Romeynen met recht ongelijck en overlast aengedaen hebben; en in geen andere meyninghe seyt Lucanus: Dat tot schelmstucken recht ghegeven is. *Epist. 96. Cypr. Epist. 2. Conser. cum supra lib. 2. cap. 1. §. 1. 4. Instit. Pharsal. 1.*

VI. Maer doch dit recht van licentie en vry staen / strecht wijdt. Want voor eerst begrijpt het niet alleen die ghene / die in der daedt selfs de wapenen voeren / oft die onderdanen zijn van den ghenen die oorloge voert / maer oock alle die binnen de vyandtlijcke grensen en landtpalen zijn: het welcke blijckt selfs uyt het Formulier by Livius: Die zy vyandt, en die binnen sijne besettinghen zijn. Namelijck / om dat van dien oock mede schade staet te vreesen / het welcke in een durende / en alghemeene oorlo-

ghe

ghe ghenoeghsame reden is / op dat plaetse hebbe dat recht / daer wy van spreken / anders ist met de uytpandinghen en represalien, die wy gesepdt hebben / dat nae de wijse der lasten / die tot af-lossinghe van de stadt-schulden op-ghelepdt werden / zijn in-ghevoert: Daerom het niet vreemt en is / indien / gelijck Baldus aenwijst / daer veel meer licentie zy in den Oorlogh / als in 't recht van pandinghe oft represalien. En sulcks / als ick ghesepdt hebbe / en heeft geen twijffelinge in den vreemdelingen / die nae aenvangh der oorloghe / en nae dat sy daer van kennisse hebben / binnen de vpandelijcke landtpalen komen.

L. 5. D. de Justitia.

VII. Die voor den Oorlogh daer henen gerepst waren / schijnen na 't recht der Volckeren voor vpanden te houden zijn / nae een tamelijcken tijdt / binnen welcken sy hadden konnen vertrecken. [Bembus, *Lib. 7. Histor.* Desse verantwoordinge gebruyckt Cicero voor Ligarius. Een exempel heeft men by Livius, *Lib. 25.* van de Burghers tot Capua, en andere by Thucydides, *Libr. 1. en 5.*] Want alsoo hebben die van Corcyra, als sy Epidamnum wilden belegheren / eerst den vreemdelinghen toe-ghelaten te moghen vertrecken / haer aensegghende / dat sy anders souden voor vpanden gehouden worden.

VIII. Maer die waerlijck Onderdanen der vpanden zijn / namelijck / uyt blijvende oorsaecke / den selfden in allen plaetsen te beschadighen / staet nae 't recht der Volcken vry / soo wy haren persoon aensien. Want als yemandt den oorlogh aenghekundight werdt / soo werdt het met eenen aenghekundight den menschen van dat volck / als wy hier voren aenghewesen hebben in 't Formulier van aenkundinghe: Soo werdt oock in 't beslupt en decreet ghesepdt: Dat sy mochten willen en ghebieden, den Coningh Philippus, en den Macedoniers die onder sijn Rijck waren, den oorlogh aen te kundighen. Maer wie vpandt is / die mach nae 't recht der Volckeren in allen plaetsen aen-ghetast en beschadight werden. Euripides sepdt:

Livium l. 31.

Den vyant waer m'hem vindt het recht toe-laet te quetsen.

Marcianus de Rechts-gheleerde: De overloopers, waer mense oock vindet, staet vry als vyanden doodt te slaen. Soo moghen sy dan onverbeurt doodtgheslaghen werden in haer eyghen Landt / in 's vpandts landt / in niemants landt / in de Zee. Maer dat men haer in een vredigh gebiedt / niet en mach dooden / oft belepdighen en schenden / dat recht en ontstaet niet upt haer persoon / maer upt het recht des ghenen / die daer 't gebiedt heeft. [Vergheljckt hier mede 't ghene hier nae sal ghesepdt werden / cap. 6. §. 26. En Albericus Gentilis in 't 1 Boeck / cap. 6. van de Hispantsche Advocaetschappen. Wernerus *in Consilo Francico 92.*] Want de Burgherlijcke ghesellschappen hebben vermoghen te ordineren / dat men ghens de ghene die in eenighe Jurisdictie zijn / niet door ghewelt doen sal / voor dat men het recht en rechts-pleginghe versocht heeft: ghelijck wy upt Eripides aengetogen hebben:

L. 3. in fine. & l. Corn. de sicariis.

Wilt

Wilt ghy dees' vreemden hier voor recht van Crim beklagen,
Goedt recht u wedervaert. Maer door geweldt te wagen
Van hier te voeren haer en lijdt men nimmermeer.

Doch waer de rechts-plegingen in swangh gaen / en haren loop hebben / daer werden verdiensten aenghesien / en houdt dat recht sonder onderscheydt yder een te beschadighen / op / 't welck wy segghen dat onder de Vyanden is in-gevoert. Livius vertelt datter seven Galeyen der Carthaginienseren zijn gheweest in een Haven van 't ghebiedt daer over Syphax regeerde / welcke te dier tijt hadde vrede met de Carthaginiensers / en niet de Romeynen; en dat daer met twee Galeyen Scipio ghekomen is / en dat se hadden konnen van de Carthaginienssers overvallen en verovert werden / eer dat se in de Haven quamen; maer dat se door stercken windt in de Haven gekomen zijn / eer dat de Carthaginienssers hare anckers konden op-winden: ende dat doen de Carthaginienssers niets en hebben derven doen in des Coninghs haven. [Siet ghelijcke daedt der Venetianen / belettende den Griecken dat sy de Turcken in een Haven onder 't Venetiaensche ghebiedt / niet en souden beschadighen / by Chalcondylas, *lib 9.* Van de Venetianen en Turcken by Tunes / Bembus, *l. 4.* van de Pisanen en Genuesen in Sicilien / Bizarus van de Pisaensche oorloghe; van Rostock en Gripswaldt / Paulinus Gothus.] *Liv. lib. 28.*

IX. Doch om weder te keeren tot onse propoost / hoe wijt sich die licentie en dat vrystaen uytstrecht / kan ooch selfs hier uyt blijcken / dat ooch selfs 't doodtslaen der jonge kinderen en der vrouwen ongestraft gelaten / en voor vry gehouden wert / en in dat recht der oorloge begrepen. Ick en sal hier toe niet by brengen / dat de Hebreen de Vrouwen en Kinderen der Hesbonniten doodt-gheslaghen hebben / en dat haer geboden werdt het selfde te doen aen den Cananiteren / en die een saecke met de Cananiters hadden. [Als de Amalekiten / van welcke Iosephus sept / *lib 6. cap. 8.* in de saecken van Saul: Hy is oock voort-ghevaren tot het doodtslaen van Vrouwen en Kinderen, achtende dat hy daer in niet wreedelijck, noch tegens de menschelicke nature strijdig, dede, eerstelick, om dat het Vyanden waren, aen welcken dat gedaen werde, &c.] Dat zijn Godts wercken / wiens recht over de Menschen meerder is / als der Menschen over de Beesten / als wy op een ander plaetse aenghewesen hebben. Dit komt nader om de maniere der Duytscheren te bewijsen / dat in den Psalm 137. 9. gheseydt werdt / dat die salich sal zijn / die de Kinderen der Babyloniers tegens de steenrotsen verpletteren sal. Daer mede het segghen van Homerus over-eenstemt: Deut. 2. 34. Deut. 20. 16

Der Kind'ren teere leen gheworpen teghens d'aerde,
Verkoelden niet 't gemoedt, daer Mars soo woedigh baerde.

[Vermeerderingh. (1.) En uyt den selfden Homerus gebruyckt Severus dese woorden teghens de Britanjers:

Noch die in 's Moeders buyck verborghen ſchuylt, en ſal
Ontwijcken 't ſcherpe ſwaert, en 's doodens bittre gal.]

Lib. 1. De Thraciers eertijdts Mycaleſſen ingenomen hebbende / hebben oock de Vrouwen en jonghe Kinderen doodt-gheſlagen / ſoo Thucydides verhaelt. *Lib. An. 1.* Het ſelfde vertelt Arrianus van de Macedoniers / als ſy Theben ingenomen hadden. De Romeynen Ilurgum, een Stadt in Hiſpanien inghenomen hebbende / hebben ſonder onderſcheydt oock de Vrouwen en Kinderen doodt-geſlagen / ſoo de woorden van Appianus luyden. [Oock Scipio, als hy Numantien hadde in-genomen.] De Soldaten van Iulianus deden 't ſelfde aen de Vrouwen die te Daciris ghelaten waren / Zoſimus, *lib. 3.* de ſelfde Julianus Majozamaltha verovert hebbende / ſonder onderſcheydt van ſexe, Mannen oft Vrouwen, oft ouderdom, oude oft jonge, wat den aenval vondt, heeft de macht der toornighen vernielt, Ammianus, *lib. 14.*] Tacitus verhaelt: Dat Germanicus Cæſar de blecken der Marſen (dit was een Volck in Hooghduytſlandt) met yver en ſwaert verwoeſt heeft / en voeght daer by: Noch Sexe oft Vrouwelijck gheſlachte, noch ouderdom, heeft eenige medelijden verweckt. *Annal. l. 1.* Titus heeft oock der Joden kinderen en Vrouwen in de Schouſpelen den wilden dieren te verſcheuren / voor-ghewor pen. En nochtans ghelooft men van deſe beyde / dat ſy gantſch niet wreedt van aert en zijn geweeſt / ſoo ſeer was die wreedtheydt doen een wijſe en manier ghewor den. Daerom het minder te verwonderen is / indien oock oude Mannen doodt-gheſlagen werden / ghelijck Priamus van Pyrrhus ghedaen is. *Æned 2.*

X. De Ghevanghenen ſelfs en zijn van deſe onbeſtrafte toe-latinge niet upt-ghеſondert noch bevrijdt. (1.) Pyrrhus ſept by Seneca nae 't gemeyn ghebruyck van dien tijdt:

Gheen Wet belet de doodt, oft ſtraffen van Ghevanghens.

Welcke Wet van Virgilius in ſijn ghedicht Ciris genaemt / oock over ghevanghen Vrou-perſoonen werdt upt-ghеſtreckt:

Ghy hadt ten minſten my, als u ghevanghen blood,
Nae 't ſtrenghe Oorloghs recht geholpen aen mijn doodt.

Ghelijck mede in 't voorgaende verſken van Seneca ghеſproken werde van een Vrou-perſoon te dooden / te weten / van Polyxena. Daer van komt dit verſken van Horatius:

Waerom ghedoodt, dien ghy ghevanghen kondt verkoopen?

Want hy neemt als bekent / dat ſulcks vry ſtaet. En Donatus ſeydt: *Adelph. act. 2. ſcen. 1.* Dat de Slaven by den Latinen *Servi* ghenaemt zijn, *à ſervando*, van 't behouden en bewaren, om datſe in 't leven bewaert waren, daer menſe anders nae het recht der Oorloghe behoorde te dooden: in welcke woorden ſchijnt dat *oporteret*, behoorde, geſtelt sy voor *liceret*, vry ſtonde. Soo verhaelt Thucydides,

dides, dat die van Corcyren de ghevangenen uyt Epidamnum doodt ghe- *Lib. 1.*
slaghen hebben: soo zijnder bijf duysent ghevangenen van Annibal doodt *Appia. Annib.*
gheslaghen. By Hirtius in de beschrijvinghe der Africaensche oorloghe/ *Dion. l. 47.*
spreeckt een Cæsariaens Hopman tot Scipio aldus: Ick bedancke u, dat ghy my, die nae 't recht der Oorloghe ghevanghen was, het leven en mijn behoudeniſſe en welstandt belooft. Ende dese macht van sulcke Slaven/ die in den Oorlogh ghevanghen zijn/ te mogen dooden/ en werdt door geen tijt verjaert noch benomen/so veel als het recht der Volckeren belanght; al ist dat het door de Wetten der Steden/ in d'een meer/ in d'ander minder in-ghehoudet werdt.

[Vermeerderingh. (1.) Elisæus seydt by Josephus: Dat het recht was, nae 't recht der Oorloghe de ghevanghenen te dooden; derhalven Virgilius een ghevanghen inboert/ aldus biddende:

Ick bid door 's Vaders gheest, en hoop van Iulus telghe
Ter liefd' van Vaer en Soon men dees Ziel niet verdelghe.

Withekindus, *lib. 2.* vertelt dat van Otto tseventigh duysent ghevangen Sclaboenen doodt gheslaghen zijn.]

Dat meer is/ men vindt doorgaens Exemplen van sulcke/ die quartier en ghenade versochten/ datse doodt gheslaghen zijn/ als van Achilles by Homerus, by Virgilius van Magon ende Turnus: welcke Exemplen wy sien dat alsoo vertelt werden/ datse oock met eenen werden verandoordt en beschermt door dit recht der Oorloghe/ daer ick van spreke. Want oock Augustinus prijsende de Gotthen/ welcke ghespaert en verschoont hadden/ de ghene die ghenade versochten/ ende in de Tempelen vluchteden/ seyt: 't Gheen nae 't recht der Oorloghe vry gheslaen hadde te doen, hebben sy gheacht haer niet vry te slaen. Oock die sich over-ghegeven/ en werden niet alle-tijdt aenghenomen/ gelijck niet in den slagh by Granicum, de Griecken die den Persen dienden: By Tacitus, de Uspensen door de vrije Persoonen om ghenade biddende/ seyt hy: Sulcks hebben de Overwinners verworpen, datse liever nae Oorloghs recht souden doodt gheslagen werden. Noteert hier 't recht der Oorloghe. XI. *1 de civitat. Dei cap. 2.* *Annal. 12.*

Jae men leest oock/ dat de ghene/ die sonder eenighe conditie haer overghevende/ aenghenomen waren/ doodt gheslagen zijn; gelijck van de Romeynen de Princen van Pometien/ van Sulla de Samniters/ van Cæsar de Numidiers/ oock selfs Verretorinx: [Siet Thuanus, *lib. 70.* op 't Jaer 1580. in de saken van Vrylandt.] Jae dit is by-nae altoos der Romeynen manier gheweest teghens de Veldt-oversten der Vyanden/ 't zy datse ghevangen waren/ oft sich over-ghegheven hadden/ dat sy op den dagh van triumphe ghedoodet wierden/ ghelijck Cicero ons leert/ Verriac. 5. Livius, soo op andere plaetsen/ als *lib. 28.* Tacitus, *Annal. 12.* en veele anderen. [Dierghelijcken is oock by Regino, op het Jaer 905.] Nae 't verhael van den selfden Tacitus heeft Galba, van de ghene die by/ daerse om ghenade baden/ aengenomen/ en sijn doodt ghegeven hadde/ XII. *Dion. l. 45. Liv. lib. 2.*

den thienden Man gheboden te dooden. Ende Cæcina, na dat hy/ Aventinen sich over-ghevende / aenghenomen hadde / heeft een uyt den Princen en Oversten Iulius Alpinus doen straffen / als die den Oorlogh berockent hadde: de andere heeft hy ghelaten tot ghenade oft onghenade van Vitellius.

XIII. De Historÿ-schrÿvers plegen somwÿlen de oorsake van het dootslaen der Vyanden / insonderheyt der ghevanghenen/ oft die ghenade versoecken / te schuyven op ghelÿcke vergeldinghe / oft op hare hardneckigheyt in wederstant te doen: [Als Chalcondylas, *lib.8.*] maer dese oorsaken/ gelÿck wyse op een ander plaetse onderscheyden hebben / zÿn meer aenradende/ als rechtvaerdigende oorsaken. Want die gelÿcke vergeldinge/ die rechtvaerdigh en eygentlÿck genaemt soodanigh sal zÿn/moet aen de selfde persoon / die misdaen heeft / in 't werck ghestelt werden/ ghelÿck verstaen kan werden uyt het gheen wy te vooren verhandelt hebben van het ghemeen maken der straffen: maer in teghendeel in de Oorloghe gemeenlÿck 't gheen vergeldinghe ghenaemt werdt / ghedyet gemeenlÿck tot schade en naedeel van den ghenen / die gheen schuldt en hebben aen't ghene daer men over klaeght. Welcker maniere Diodorus Siculus aldus beschrÿft: Want sy door de saecken selfs geleert zijnde, en waren niet onwetende, aenghesien de conditie der oorloghende partyen ghelijck is, belanghende 't gheen sy te verwachten hebben, indien het ongheluck haer treffte, en sy de onderlaghe kreghen, dat sy te verwachten hadden 't geen sy den overwonnenen hadden aenghedaen. By den selfden staet / dat Philometus, de Veldt-heer der Phocensen, ghelijcke straffe oeffenende, ende in 't werck stellende, heeft te weghe ghebracht, dat de Vyanden van hare hoovaerdighe en baldadighe manieren van straffen sich onthouden hebben. [Siet de selfde Diodorus van Spendius en Amilcar Baca in de Peiresiaensche Extracten.] Maer wat hardneckigheyt in 't voorstaen van sÿn partye belanget / daer en is niemandt die de selfde straffe waerdigh oordeelt / ghelÿck de Neapolitaensche by Procopius antwoorden aen Belizarius; het welcke als dan meest gheschiedt / als die partye ons / oft van de nature op-gheleydt is/ oft uyt eerlÿcke reden van ons verkoren en aengenomen. Jae het is soo verre van daer / dat daer in misdaedt soude zÿn / dat het voor misdaedt gehouden wert / indien yemant uyt sÿn guarnisoen en besettinge wÿckt/ en dat verlaet / insonderheydt naer het oude Krÿghs-recht der Romeynen / 't welck in desen naulÿcks eenighe ontschuldinge van vreese oft gevaer aen-nam. Livius seydt: Wt sijn besettinghe te wijcken, oft sijn guarnisoen te verlaten, is by den Romeynen een doodt-waerdige misdaet. Derhalven ghebruyckt een yder die hooghste strengigheyt / als 't hem goedt dunckt / om sÿns profÿts wille: maer dese strengigheydt werdt by den Menschen beschermt en verantwoort door dit recht der Volckeren/daer wy hier van spreken.

1. Gotthic.

Polyb. lib. 1. & 6.

Liv. lib. 24.

XIV. Het selfde recht heeft men oock teghens de Gÿselaers ghebruyckt / en dat niet alleen teghens sulcke / die sich verplicht hadden / als by overeen-kominghe oft forme van verdragh / maer oock teghens die / welcke

van

van anderen over-ghegheven waren. Van den Thessaliers zijn eertijdts twee hondert en vijftigh doodt gheslaghen. Van den Romeynen tot drie hondert Volscen van Aurancen. Doch moet aenghemerckt werden / dat men tot Gijselaers eertijdts placht ock Kinderen te gheven / als by de Parthiers / 't welck wy ock lesen dat van Simon, een der Macchabeen gheschiedt is / ock Vrou-persoonen / als van den Romeynen / ten tijde van Porsena, en van de Hooghduytschen / soo Tacitus vertelt. *Plutarc. de claris mulieribus.* *Diony. l. 16.* *Tac. An. 12.* *1. Mach. 13. 17.* *4. Histor.*

XV. Doch gheljck als het recht der Volckeren veel dinghen toe-laet / op sulck een wijse van toe-laten / als wy nu verklaert hebben / welcke nae 't recht der nature verboden zijn / alsoo verbiedt het ock sommige dingen die toe-ghelaten zijn door 't recht der nature. Want dien het vry staet te dooden / dat en verscheelt niet nae 't recht der nature / oft ghy hem met den swaerde / oft door vergift doodet: Soo ghy het recht der nature aensiet / segghe ick: want het is wel edelder en hoogh-hertigher / alsoo yemandt te dooden / dat de ghene die doodt gheslagen werdt / middel en gheleghenthept hebbe om sich selven te verweeren en beschermen; maer dat en is men niemanden schuldigh / die verdient heeft te sterben. Maer van oudts af is het recht der Volckeren / indien niet van allen / immers van de gheschichtste / dat het niet vry staet sijn Vyandt door vergift om te brenghen: welcke over-een-stemminghe sijn oorspronck genomen heeft upt insicht van de gemeene nuttighept en voordeel / op dat de periculen en ghevaerlijckheden / welcken begonnen hadden sich te hoopen en vermeerderen / niet te seer souden verscherpt werden. Ende is ghelooflijck dat sulcks van den Coninghen voort-ghekomen is / welcker leven voor de wapenen boven anderen beschermt werdt / maer door vergift minder als ander luyden leven versekert is / ten sy dat het door ontsich van eenig recht / ende vreese van schande beschermt werde. [De Senateurs aen Pyrrhus: Op datter ons gheen schande van nae ghesproken werde, oft u wat over quame.] Livius van Perseus spreckende / noemt het heymelijcke ende verborghen schelmstucken: Claudianus noemt het een ongevoorloft stuck / handelende van de lagen tegens Pyrrhus, door Fabricius af-gheslaghen; en Cicero de selfde Historie aenroerende / noemt het een schelmstuck. De Burgermeesteren van Romen in haren brief aen Pyrrhus, seggen / dat-ter tot een ghemeen Exempel aen gheleghen is / dat sulcks niets bedreven werde / welcken Brief Gellius verhaelt upt Cl. Quadringarius. By Valerius Maximus staet / dat men de Oorloghe moet voeren door wapenen / en niet door vergift. Ende soo Tacitus verhaelt / als de Prince der Catten beloofde Arminius door vergift om te brengen / dat Tiberius dat af-gheslaghen heeft / in die eere en roem hem selven den ouden Veldt-oversten gheljck makende. Daerom de ghene die willen dat het vry stae sijn Vyandt met vergift te dooden / als Baldus upt Vegetius, die sien op het bloote recht der nature / maer 't geen upt den wille der Volckeren spruyt / sien sy voor-by en over 't hooft. *Liv. lib. 42.* *De bello Gil. 3. Offic.* *Lib. 3 cap. 8.* *Lib. 5. cap. 5.* *Annal. 3.* *2. Conf. 138.*

XVI. Van soodanighe venijn-ghevinghe verscheelt wy wat / en komt nader tot het gheweldt / het geweer te vergiften / en met venijn te bestrijcken /

ken / en alsoo de oorsaken des doots te verdubbelen. Het welcke Ovidius van den Geten, Lucanus van de Parthers, van sommighe Africanen Silius, en met namen van de Moren Claudianus getuygen. [Van den Scythen / Plinius, *lib. 11. cap. 53.* De Scythen doopen hare pijlen in 't vergift der slanghen / en menschen bloedt: dat ongheneselijcke schelmstuck verorsaeckt / terstondt de doodt met een licht raken en aenroeren. Van de Serviers, siet het Supplement van Hermoldus, cap. 4.] Maer sulcks is mede teghens het recht der Volckeren / niet het alghemeene / maer der Volckeren van Europa, en soo daer noch eenige andere zijn die tot de geschichtste maniere der Europeische volcken wat nader komen: [Daerom by Homerus eerste boeck Odyssea, weygert Ilus Mermeridas aen Ulysses vergift om sijn geweer te vergiften / vreesende 't ghewelt der onsterffelijcke Goden.] Het welcke van Salisberiensis te recht is aenghemerckt / wiens woorden dese zijn: Noch ick en lese niet, dat oyt door eenigh recht vryheyt ghegheven zy om vergift te ghebruycken, hoewel ick sie dat somwijlen die vryheyt van den ongheloovighen ghebruyckt is. Daerom heeft Silius sulcks ghenoemt / het gheweer door vergift infaem en eerloos maken. Want oock de Fonteynen door venijn te vergiften / seyt Florus, dat niet alleen is tegens de zeden en manieren der Ouden / maer oock tegens het recht der Goden / ghelijck wy oock op een ander plaetse aengewesen hebben / dat het recht der Volcken pleeght den Goden / als stichters van't selfde / toe-ghescheven te werden. Het en moet ons oock niet vreemt duncken / dat om de gevaerlijckheden te minderen / daer zijn eenige soodanighe stilswijgende over-komingen en verdragen der oorlogende partyen / aenghesien eertijdts wel tusschen den Chalcidensen en Bretrienssen, ghedurende den Oorloghe verdraghen is / dat het niet soude vry staen pijlen te ghebruycken.

Salisb. lib. 8. cap. 20.

Lib. 2.

Strabo l. 10.

XVII. Maer dat selfde moet men niet ghevoelen oft oordeelen van de wateren sonder vergift alsoo te bederven / datse niet konnen gedroncken werden / 't welck men leest dat Solon, en de Amphyctiones teghens de Barbarische Volckeren voor rechtveerdigh erkent hebben: En Oppianus in 't vierde Boeck van de Visscherije verhaelt als in sijnen tijden ghebruyckelijck. [Met doode lichamen / oft Vlas daer in te werpen / 't welck Belizarius in de belegeringhe van Auximen ghebruyckt heeft / Procopius, *Gothic. 2.* oft Italck / als de Turcken voor Dibibra, Nicetas, *Lib. 1.* Van Alexius de broeder van Isaacius. Daer zijn noch andere diergheliicke dinghen by Otto Frisingensis, en Guntherus in sijn Ligurinsche dinghen.] Want dat wert voor even sulck gehouden / als oft men de Revier afleyde / oft de spruchader der Fonteyne onder-schepte / het welcke van naturen / en door overeen-stemminghe by staet. [Siet Priscus in de Extracten der Ghesantschappen.]

Paus. l. ult. Trent. l. 3. Æsch. de male ob. leg.

XVIII. Men pleeght oock te vraghen / of het by staet / nae het recht der Volcken / sijn pandt door een op-ghemaeckten en upt-gheschickten doodtslagher om 't leven te brenghen. Maer men moet in aller manieren onderscheydt maecken tusschen doodtslaghers die hare openbare / oft stil-

swij-

swÿghende beloften van ghetrouwighheydt verbreecken / als de onderdanen teghens haren Koningh / de Vasallen teghens haren Leensheer / de Soldaten tegens den ghenen die sy dienen / de aengenomene als Supplianten en om aenhoudt biddende / oft als vreemdelingen / oft als overloopers teghens de ghene die haer inghenomen hebben: oft die met geen trouw-beloften verbonden zÿn / ghelÿck verhaelt werdt / dat Pipinus de Vader van Carolus Magnus, verghesellschapt maer met een Trawant / over Rhÿn ghescheept zÿnde / sÿn vyandt in sÿn Kamer omghebracht heeft. Siet Paulus Warnafredi, *Lib. 6.*] 't welck Polybius vertelt / dat van Theodotus Ætolier teghens Ptolemęus Coningh van Egypten / op gelÿcke wÿse bestaen is / het selfde noemende een mannelÿcke stoutighheydt. Soodanigh is mede het bestaen van Q. Mutius Scævola, by den Historischrÿvers ghepresen / 't welck hy selfs aldus verantwoordt: Vyant zijnde, hebbe ick mijnen vyandt willen dooden. Porsena selfs / mercht in dit sept anders niet als mannelÿckheydt: Valerius Maximus noemt het een Godtvruchtigh en kloeckmoedigh opset en voornemen. Cicero prÿst het oock in de Oratie voor P. Sextius. [Plutarchus noemt hem / een Man voortreffelÿck in alle manlÿckheyt.] Ghewisselÿck / het staet aller wegen vry sÿn vyandt doodt te slaen / niet alleen nae 't recht der nature / maer oock der Volckeren / als wy hier voren gesept hebben: en daer en is niet aenghelegen hoe veel datter zÿn die 't doen / oft die het lÿden. Ses hondert Lacedemoniers met Leonidas upt het Legher gegaen zÿnde / trocken regel recht nae de tente van den Coningh: aen weynigher stondt het oock vry 't selfde te doen. [Valens heeft gelt belooft den genen die hem 't hooft van een Scythe vrengen soude / en is door dat middel vrede bekomen / Zosimus, *lib. 4.*] Het waren weynighe die den Burgermeester Marcellus, in hinderlagen omringht zÿnde / doodt sloeghen: ende het verscheelde niet veel / oft Petilius Cerialis ware van weynigen in sÿn bedde doodt ghesteken. Ambrosius prÿst Eleazar, dat hy den hooghsten Olifant heeft aengevallen / meynende dat het den Coningh was / die daer op sat. [Oock Josephus, in sÿn Historie der Oudtheden / *lib. 15. cap. 14.* By Zosimus, *lib. 4.* staet dierghelÿcke Exempel van Theodosius teghens Eugenius, by Agathias der Gallen tegens den Coningh der Persen; van thien Persen tegens Iulianus, by Ammianus, *lib. 24.* en by Zosimus, *lib. 4.* van Manuel: der Vulgaren tegens den Keyser Nicephorus, by Zonaras: van Alexius Comnenus teghen Torules, by Nicetas Choniates, *lib. 4.*] Oock werden nae het recht der Volckeren onschuldigh ghehouden / niet alleen die gene / welcke selfs sulcks doen / maer oock die ghene / welcke andere om sulcks te bestaen / opmaken en aensetten. Die oude Romeynsche Raets-Heeren / soo heyligh en conscientieus in den Oorlogh ghehouden / hebben Scævola aenghevoert om sulcks te bestaen en waghen. Doch moet niemandt beweghen oft ontstellen / dat de ghene die op sulcke septen betrapt werden / met groote torrmenten en schrickelÿcke pÿnighe straffen ghe-executeert plegen te werden; want sulcks en gheschiedt daerom niet / om dat sy teghens het recht der Volckeren misdaen hebben / maer om dat nae het

Dion. lib. 2. Lib 3. cap. 3

Livius l. 27.

Tacit. Hist. 5. De offic. 1. cap. 40.

Livius lib. 2.

L. 3. § ult. ad l. Cornel. de sicar. pun.

het selfde recht der Volckeren tegens een Vyandt alle dingen bey staen te doen: maer een swaerder oflichter straffe bestemt yder na sijn profijt en voordeel. Want also plegen oock die verspieders/welcke men buyten alle twijffel na't recht der volcken uytschicken mach/hoedanige Moses uytgesonden heeft/ en hoedanigh een Iosua selfs geweest is/ als sy betrapt werden/ plegen seer qualijck onthaelt te werden (het is de maniere de Verspieders te dooden/sept Appianus) altemet rechtvaerdelijck/ van den genen/ die hennelijck rechtvaerdige oorsake hebben te oorlogen; doch van den anderen nae de byspel welcke het Oorloghs-recht geeft. Indien der dan noch ghevonden werden/ welcke soodanigen dienst haer aengeboden zynde/ niet hebben willen ghebruycken/ dat moet men toe-schrijven de hooghept haers ghemoedts/ en het vertrouwen op hare schijnbare behende kracht en gheweldt/ maer niet het ghevoelen van rechtvaerdighept oft onrechtvaerdighept. [Siet Cromnerus p. 113.] Maer van sulcke Doodtslaghers/ in welckers sept openbare meyneedighept en trouwloosheydt is/ moet men een ander ghevoelen hebben: want niet alleen sy doen teghens het recht der Volcken/ maer oock de ghene die haren dienst en hulpe gebruycken: want oft wel die gene/ die den dienst der boosen gebruycken tegens haren vyandt/ in andere saken geoordeelt werden wel voor Godt te sondigen/ maer niet by den Menschen/ dat is/ niet teghens 't recht der Volckeren/ om dat in dien deele de maniere en gewoonte de Wetten onder hare macht ghebracht hebben/ en soo spreeckt/ bedrieghen nae de maniere en wijse der tijden voorsichtigheydt is: soo heeft doch dese ghewoonte sich nopt tot het recht van te mogen doot-slaen/ upt-ghestreckt. Want die in desen eens anders trouloosheydt en meyneedighept gebruyckt/ werdt ghehouden dat hy niet alleen het recht der nature/ maer oock der Volcken gheschent en verbroken heeft. Dat wijsen ons de woorden van Alexander aen Darius: Ghy neemt godtloose oorlogen aen, en daer ghy wapenen hebt, stelt ghy gelt op de hoofden uwer Vyanden. En terstont daer nae: Die ghy selfs de Oorloghs rechten tegens my niet onderhouden hebt. Ende op een ander plaetse: Ick moet hem ter doodt toe vervolghen, niet als een rechtvaerdighen Vyandt, maer als een Moordenaer en Vergift-gever. Daer toe dient mede dit van Perseus: Dat hy gheen rechtvaerdighe Oorloghe met een Coninghlijck ghemoedt toe-rustede, maer dat hy woede met alle heymelijcke schelmstucken van moorderye en venijn-ghevinghe. Marcius Philippus spreckende van de selfde septen van Perseus, sept: Hoe seer alle die dinghen den Goden misshaeghden, soude hy in den uytganck sijner saken ghewaer werden. Hier toe dient mede het seggben van Valerius Maximus: Den doodslagh aen Viriatus begaen, heeft tweederley aenklachte van trouloose meyneedigheyt mede ghebracht, teghens sijn vrienden, om dat hy door hare handen ghedoodt is; en in den Burghermeester Qu. Servilius Cæpio, om dat die door de belofte van onghestraft te sullen blijven, en onverbeurt te mogen doen, autheur van dit schelmstuck gheweest is, en de overwinninghe niet verdient, maer ghekocht heeft. [De Schrijver van de voorluchtighe Mannen: welcke overwinninghe/ om

Lib. 8. ad Rufinum.

Curt. lib. 4.

Lib. 14.

Liv. lib. 42. Lib. 44.

Lib. 9. c. 7.

om datse gheklocht was van den Raedt/ niet voor goet gehent is. Eutropius: Als sijn doodtslagers van den Burghermeester Cæpio een vereeringhe eyschten, is tot antwoordt ghegheven, dat noyt den Romeynen wel-ghevallen hadde, dat een Veldt-heer van sijne Soldaten soude doodt gheslagen werden: Daer moghelijck moet ghelesen werden / De vereeringhe van den Burghermeester Cæpio belooft, eyschten. Soo verdoemt oock Ammianus, lib. 30. 't geen tegens Sertorius bevreven is.] De oorsake waerom men in dit stuck wat anders / als in de reste goet ghevonden heeft / is de selfde/ die wy te voren van 't vergift by ghebracht hebben/ op dat het ghevaer/ insonderheydt van de gene die upt-steken / niet te seer verscherpt en vermeerdert soude werden. Eumenes seyde/ dat hy niet en gheloofde / dat eenigh Velt-overste soo soude willen overwinnen, dat hy een seer boos Exempel tot sijn eyghen naedeel soude willen gheven. By den selven / als Bessus sijn handen aen Darius ghelevdt hadde / werdt ghesevdt / dat het een sake is van Exempel / en een gemeene sake der Coninghen / en by Seneca in het Treurspel van Oedipus, staet: *Just. lib. 14. Lib. 12.*

Een Coningh aldermeest der Coon'gen heyl moet voorstaen.

De Burgermeesters van Romen schrijven aen Pyrrhus: Het heeft ons ghedocht tot een ghemeen exempel en trouwe te dienen, dat wy uwe behoudeniffe souden wenschen. Derhalven in een solemnele Oorloghe / oft onder die gene / welcke recht hebben om een solemnele Oorloge aen te kundigen/ en staet sulcks niet vry: maer buyten solemnelen Oorlogh werdt het nae 't selfde recht der Volcken ghehouden vry te staen. Soo sept Tacitus, dat de lagen ghelevdt tegen den afvalligen Gannascus, niet onaerdigh noch onbetamelijck zijn gheweest. Curtius sept/ dat de trouloosheyt van Spitamen min hatelijck mocht schijnen / om dat niemanden dochte yets ongheoorloft te zijn tegens Bessus, die sijnen Coningh doodt ghesla- ghen hadde. Alsoo en is wel de trouloosheyt en mevneedigheyt tegens de Moordenaers en Zee-roovers niet sonder ghevreck / maer werdt by de Volcken niet ghestraft upt haet van de ghene / tegens welcken die gepleeght werdt. [Soo sept Ammianus van Florentius en Barchalba, die den afvalligh Procopius in-gebracht hadden: Indien sy haren wettigen Prince verraden hadden, de rechtvaerdigheyt selfs soude verklaren datse te recht doodt gheslaghen ware: Indien sy een rebel en bestrijder der inlandtsche vrede, als men voor gaf, sulcks ghedaen hadden, men hadde behooren hem rijcken loon en vergeldinghe te presenteren van soo ghedenckwaerdighen feyt. Soo werdt Artabanus ghevresen als hy Gontharis doodt gheslaghen hadde/ by den Historyschrijver Procopius in 't eynde van 't tweede boeck Vandalic. Voeght Cromerus daer by van het doodtslaen van Sechodotius, lib. 28.] *Annal. 11. Lib. 7.*

XIX. Men leest doorgaens dat het schenden der vrouwen in de oorloge / is/ oft toe-ghelaten/ oft verboden gheweest. Die 't toe-gelaten hebben / die hebben alleen aenghesien den overlast teghens eens anders lichaem / het welck sy oordeelden niet onvoeghlijck te zijn / dat alles wat des vyandts was/

was / het recht der Wapenen soude onderworpen zijn. Andere hebben beter ghedaen / die in desen niet alleen den oberlast en het ongheluck / maer oock de daedt selfs der verwilderde onkuysheydt hebben aenghesien / en dat de selfde noch tot de verseeckerthept / noch tot straffe en dient oft ghehoort / en daerom niet meer in de oorloghe / als in vrede behoort ongestraft te blijven. En dit laetste is het recht der Volckeren / niet van allen / maer van de beste en geschichtste. Soo leest men dat Marcellus, eer dat hy Syracusen innam / sorghe ghedragen heeft om de kuysheydt oock teghens den vyanden te onderhouden en bewaren. [En Lucullus, soo Xiphilinus verhaelt: siet het Edict van Mamus Cabaon by Procopius, *Vandal. 1.*] Scipio seyt by Livius, dat voor hem / en voor het Roomsche Volck daer aen gheleghen was / Dat by haer niet onteert oft geschender werde 't gheen erghens heyligh ware. Ergens, dat is by de geschichtste Volckeren. Diodorus Siculus seydt van de Soldaten van Agathocles: Sy en verschoonden selfs de Vrouwen niet van ongheoorloft ghewelt. [Appianus van de Mithridatische Oorloghe van de ghevanghenen upt Chios, seydt: De Vrouwen en Kinderen zijn op Barbarische maniere van den genen dese leyden, verkracht geworden.] Ælianus, nae dat hy verhaelt hadde / dat de Sycioniers nae de victorie de eerbare kuysheydt der Vrouwen en Maeghden van Peltenæa hadden ten besten ghegheven voor yder om te schenden / barst aldus upt: By de Goden van Grieckenlandt, seydt hy, dit zijn wreede dinghen, en soo verre mijn gheheugheniſſe strecken kan, selfs by den Barbarischen niet goedt gekent. Doch is behoorlijck dat onder den Christenen sulcks onderhouden werde / niet alleen als een ghedeelte der Krijghs-tucht en Discipliin / maer als een ghedeelte van 't recht der Volckeren: dat is / dat eener die de kuysheydt van pemandt gheschendt en verkortet heeft / al ware het oock in den Oorloghe / allerweghen straffbaer zy. [Dit hebben onderhouden Belizarius voorgaens / Totilas, als hy Cumen en Romen in-ghenomen hadde / gheljck Procopius dit vertelt / *Gothic 3.*] Want nae de Hebreeusche Wet en soude niemandt ongestraft daer van ghekomen zijn / gheljck af-genomen kan werden upt dat deel / daer verordineert werdt de ghevanghen Vrou-persoon te trouwen / en naderhandt niet te moghen verkoopen. Op welcke plaetse Bacchai, een Leer-meester der Hebreen / seyt: Godt heeft gewilt dat het Leger der Israëliten soude heyligh zijn, en niet over-ghegheven tot hoererye, en anderen grouwelen, als de Legers der Heydenen. [Dese Wet leydt Philo wel-sprekentlijck upt / in 't Boeck van de liefde tot de Menschen. Iosephus in 't 2 Boeck tegens Appion: De Wet heeft oock geſorght voor den genen die in den Oorlogh ghevanghen waren, dat men die gheen versmaetheydt aen dede, en meest voor de Vrouwen.] Als Arrianus vertelt hadde / dat Alexander was verlieft ghewoorden op Roxanes: Dat hy de selfde niet tot onkuysheydt wilde als sijn ghevanghen misbruycken, maer haer ter echte te nemen, hadde verwaerdight, prijst hy de selfde daedt. Plutarchus van het selfde werck / seydt: Hy en heeftse niet door ontucht misbruyckt, maer tot sijn Huysvrou genomen, als een Philosooph betaemde. Ende heeft de selfde

Augusti. de civitate Dei lib. 2. Lib. 26.

Lib. 6. Varior. Histor.

Deu. 21.10.

de Plutarchus aenghetekent/ dat eenen Torquatus, om dat hy een vyandelijcke Maeghet geschendet hadde/ op 't Eylandt Corsica is verbannen ghewo2den/ doo2 sententie der Romeynen. Maer Chosroës, Coningh van Persien heeft eenen/ die een Maeghet van Apamæa verbrachte hadde/ aen 't Cruys ghenagelt/ Procopius, *Persicor.* 2.] *Parall.*

Het vijfde Capittel.

Van de goederen te verwoesten, ende te ontnemen.

I. Dat men der Vyanden goederen mach bederven en rooven.
II. Oock de heylige dingen: hoe dat te verstaen zy.
III. Oock de Religieuse, en tot den Godtsdienst behoorende, mede met by-gevoeghde waerneminghe.
IV. Hoe verre de bedriegheryen hier in desen toe-ghelaten zijn.

Cicero heeft ghesept/ dat het tegens de nature niet strijdt/ te berooven den ghenen/ welcken het eerlijck is te dooden. [Sueto- I. 3. *Offic.*
nius, in 't leven van Nero, cap. 40. als zijnde de ghelegentheydt ghe-
boren, om de rijckste Provintien nae 't recht der Oorloghe uyt te plunderen. Cyprianus van de sterflijckheyt: Alsoo als eenige Stadt door vyandtlijcken inval beseten is, verwoestse de ghevangheniſse alle te gelijck.] Daerom het niet wonder en is/ dat het recht der Volcken toe-ghelaten heeft der vyanden goederen te bederven en rooven/ welcke het toegelaten heeft doodt te slaen. Derhalven sepdt Polybius in 't 5 Boeck sijnder Hi-
storie/ dat in 't recht der Oorloge begrepen is/ dat der vyanden Vestinghen/ Havenen/ Steden/ Manschap/ Schepen/ Bruchten/ ende wat dierghelijcken meer is/ haer ontnomen/ oft bedorven werden. Ende by Livius lesen wy: Datter eenighe rechten der Oorloghe zijn, welcke gelijck *Lib.* 31.
die te doen, alsoo oock te lijden recht is en billijck: dat het gezaeyde op den Velde verbrandt, de Huysen af-ghebroken, Menschen en Beesten gherooft werden. Ende sult ghy by-na in yder blat by den Historyschrijvers vinden/ dat selfs gheheele Steden af-ghebroken/ oft de Wallen te gronde ghesleeht zijn/ plonderinge der Landen/ brandtstichtingen. Ende staet in acht te nemen/ dat dese dingen oock by staen te pleghen tegens de gene die sich hebben over-ghegheven. Tacitus sepdt: De Inwoonderen der *Annal.* 13.
Stadt van selfs hare poorten open doende, hebben haer selven en hare goederen den Romeynen over-ghegheven, 't welck hare behoudeniſse geweest is. Maer de stadt Artaxaten is in den brandt ghesteken.

Noch het bloote en naeckte recht der Volckeren/ de aenmerckinghe II.
van andere plichten bezijden ghestelt zijde/ daer van wy hier nae sullen spreken/ en sondert selfs in desen deele de heylige dingen niet uyt/ dat is/ die Godt/ oft den Goden toe-ghe-eyghent en gheheplight zijn. Pompo-
nius de Rechts-gheleerde sept: Als de plaetsen van den Vyanden in-gheno- *L. cum loca D. de relig.*
men zijn, soo houden alle dinghen op van heyligh langher te zijn. (1.) De

heylige dingen der Syracusenaers hadde de bittoore gemeen gemaeckt/ seyt Cicero Verrina 4. De oorsaecke hier van / is / dat die dingen / welcke heyligh ghenaemt werden / en worden in der waerheyt het gebruyck der Menschen niet ontnomen / maer zijn publijcq oft gemeyn / (2.) doch werden heyligh genaemt / van wegen het eynde daer toe datse geschickt en beroordent zijn. Een teycken van 't gheen dat ick segghe / is / dat / als een volck sich aen een ander volck oft Coningh over-geeft / soo geeft het oock die dinghen over / welcke Goddelijcke ghenaemt werden / ghelijck blijckt uyt het Formulier dat wy elders uyt Livius hebben by-ghebracht/ daer mede accoordeert 't geen Plautus in Amphitruo seyt: Dat sy hare Stadt, Landen, Altaren, Haert-steden, ende haer selven over-gheven souden. En daer nae: Sy gheven haer selven over, en alle Goddelijcke en Menschelijcke saken. En daerom seydt Ulpianus, dat het publijcque recht oock over de heyligh dinghen strecht. Pausanias seydt in de Arcadische dinghen / dat het een gemeyne wijse en maniere der Griecken en Barbarische gewoest is / dat de heylige dingen souden toe-behooren / en staen souden ten believe van den ghenen / die de Steden in-ghenomen hadden: dat alsoo Troyen in-ghenomen zijnde / het beelt van Jupiter Hercæus is gegunt aen Stenelus, en verhaelt veel andere Exemplen van die maniere. Thucydides, lib. 4. seyt: Dat sulcks een recht by den Griecken is, dat, die 't gebiedt heeft in eenigh Landt, 't zy groot oft kleyn, dat den selfden oock de Templen toekomen. [Dese maniere wijst oock aen de plaetse uyt Polybius hier naer/ cap. 8. §. 4.] Hier van en verscheelt niet 't gheen by Tacitus staet: Dat alle ceremonien in de Italiaensche Steden, Templen, en Beelden der Goden onder het recht en gebiedt der Romeynen stonden. Derhalven oock het volck selfs van wille verandert zijnde / kan van het heyligh ghemeen maken/ het welcke de Rechts-gheleerden Paulus en Venulejus niet dupsterlijck te kennen gheven: En sien wy dat door den noodt van den tijdt de heylige dinghen van den ghenen / diese gheheyligh hadden / tot het ghebruyck der Oorloghe aenghewendt zijn / (3.) als van Pericles, onder belofte van de waerde van dien wederom te geven / van Mago in Hispanien / van de Romeynen in de Mithridatische oorloge / van Sulla, Pompejus, Cæsar, en andere ghedaen is / soo men leest. By Plutarchus seyt Tiberius Gracchus: Daer en is niet soo heyligh / als 't gheen tot eere der Goden ghe-eygent is; en nochtans verbiedt noch verhindert niemandt dat het Volck die dinghen ghebruyckt / oft verhoert. In de Controversien van Seneca de Vader / staet: Voor de Republijcque werden gemeenlijck de Templen ledigh ghemaeckt, en tot behoef van de soudye der Soldaten versmelten wy de gaven en gheschencken. Trebatius een Rechts-gheleerde/ ten tijden van Cæsar: Ontwijet oft onheyligh is, het gheen uyt een Religieus en heyligh dinghtot der menschen ghebruyck en eyghendom ghekeert is. (4.) Soo dat Germanicus dit recht der Volcken heeft gebruyckt tegen de Marsen/ soo Tacitus verhaelt: Onheylige, en heylige Ghebouwen, en den seer vermaerden Tempel onder die Volckeren van Tanfana ghenaemt, werden ter aerden geslechter. Daer toe dient mede het seggen van Virgilius:

Soo

Lib. 1. cap. 3. §. 8.

Annal. 12.

L. inter stipulantem §. sacrum & l. continuus §. cum quis D. de verb. oblig.

In excerptis 4. 4. Macrob. Saturn. lib. 3.

Annal. 1.

Soo ick oyt heb ghe-eert u Goddelijck ghebiedt, *Eneid. 1.*
'tWelck nu 't Trojaensche volck door 't Oorlogh heeft ontwiet.

Dat de gheschenckten / den Goden vereert van de Overwinners / plegghen wech ghenomen te werden / heeft Pausanias aenghewesen. (5.) En Cicero, sprekende van P. Servilius, noemt dat een Wet der Oorloghe: De Eeren-beelden, en vercierselen, sept hy / uyt der vyanden steden met gewelt en manlijckheydt ghenomen zijnde, heeft hy nae de Wet des Oorloghs, en 't recht des Velt-heers wech ghenomen. Soo noemt Livius de vertierselen der Tempelen / welcke Marcellus van Syracusen tot Romen gebracht hadde / verkreghen door 't recht der Oorloghe. C. Flaminius voor M. Fulvius sprekende: De Eeren-beelden zijn wech ghenomen, en andere dinghen ghedaen, die in veroverde Steden plegen ghedaen te werden. Fulvius oock in sijn Oratie noemt sulcks 't recht der Oorloghe. [Siet Polybius in 't 27 Extract der Ghesantschappen.] En Cato in sijn Oratie by Sallustius, verhalende 't gheen den veroverden steden pleeght te wedervaren / stelt mede dat de Kercken berooft werden. [Siet Cromerus van de goederen der Kercke van Antiochien door Chosroës ghenomen / *Lib. 17.* siet oock Procopius, *Persicor 2.*] Nochtans soo is dit waerachtigh / indien men gelooft dat in eenigh beeldt yet Godlijcks is / dat het dan ongheoorloft is dat te schenden oft verderven / voor den ghenen / die in sulck een meyninghe over-een-stemmen: Ende in desen sin en meyninghe werden somwijlen van goddeloosheydt / oft schendinghe van het recht der Volckeren beschuldight / die sulcke dinghen ghedaen hebben / te weten / uyt vast-stellinghe van soodanigen opinie. Maer in dien de vyanden van die selfde meyninge niet en zijn / soo is 't wat anders: ghelijck het den Joden niet alleen was toegelaten / maer oock geboden der heydenen beelden te vernietighen. Want dat hen-lieden verboden wert die tot haer te nemen / dat heeft die oorsaecke / op dat de Hebreen soo veel te meer de superstitien der Heydenen verfoepen souden / zijnde vermaent van de onreynigheydt der selfder / door het verbodt van die selfs niet aen te raecken; en niet upt die oorsake / als oft men eens anders Godtsdienst verschoonen en sparen wilde / gelijck het Iosephus uytleydt / den Romeynen daer in buyten twijffel nae den mondt spreeckende; gheljck mede in de uytlegginghe van een ander ghebodt / van der Heydenen Goden niet te noemen / 't welck hy alsoo verklaert / als oft haer verboden ware / den selfden niet teghen te spreecken / daer doch in der waerheydt de Wet niet toe-liet de selfde ter eeren / oft sonder verfoepinghe te noemen. [In de Historie der Jodischer Oudtheden / *Libr. 4. cap. 8.* en teghens Appion, *Lib. 2.*] Alsoo de Hebreen wisten door Godes ghewisse waerschouwinghe / dat in die Beelden niet en woonde / noch de Geest Godts / noch goede Enghelen / noch kracht der Sterren / gheljck de bedrogen en verleyde Heydenen gheloofden / maer de boose / en den menschen vyandighe Duyvelen / sulcks dat Tacitus recht en wel gheseydt heeft in 't beschrijven van

Lib. 8.
Verrina 3.
Lib. 29.
Lib. 29.
Deut. 7. 5.

Histor. 5. der Joden insettingen: Het is hen-luyden onheyligh alles wat by ons heyligh is. Is derhalven niet wonder dat wy meer als eenmael lesen/ dat de Tempelen/ daer onheylighe diensten ghepleeght wierden/ van den Machabeen in brandt ghesteecken zijn. Alsoo mede Xerxes, als hy der Griecken afgoden beelden verdorven heeft/ en heeft daer in niets tegen het recht der Volckeren ghedaen/ al ist dat de Grieckſche Schribenten dat breedt uyt-meten om hem hatelijck te maecken. Want de Persen gheloofden niet dat in den Beelden eenighe Godtheydt was/ maer dat de Sonne Godt was/ en een ghedeelte van hem het vyer. [Diogenes Laërtius seydt: Dat de Afgoden-beelden van den Wijser verworpen werden.] Nae de Hebreeusche Wet/ als de selfde Tacitus wel seydt: Mocht niemandt binnen den drempel des Tempels komen als de Priesters: Maer Pompejus, soo de selfde Autheur seydt: Is als door't recht der overwinninghe daer in-gegaan: Oft ghelijck als Augustinus de selfde sake verhaelt: Niet uyt devotie aenbiddende, maer nae 't recht eens overwinners. Doch heeft hy wel ghedaen/ dat hy den Tempel ghespaert heeft/ en de dingen des Tempels verschoont/ al-hoe-wel/ soo Cicero uytdruckelijck seydt/ uyt schaemte en vreese van sijn quaedt-spreeckers/ en niet uyt Godtsdienstigheydt: Maer qualijck heeft hy ghedaen/ dat hy daer in-gegaen is/ namentlijck/ verachtende den waren Godt/ 't welck oock de Propheten den Chaldeen verwijten: om welcke oorsaecke sommige meynen dat door sonderlinghe voorsienigheydt Godts gheschiedt is/ dat die selfde nu vermaende Pompejus ghelijck als in 't ghesichte des Joodtschen landts omghebracht is/ by Cassium het uytsteeckende hooft van Egypten. Maer soo men aensiet het ghevoelen der Romeynen/ soo en is teghens het recht der volckeren daer in niets misdaen. Soo vertelt Iosephus dat de selfde Tempel van Titus is uytgheroyt/ en voeght daer by/ dat het gheschiedt is nae de wet der Oorloghe.

1. Macch. 5. en 10.
Asc. Red. in Verr. 3.
De civitate Dei lib. 18. cap. 45.
Pro planco.
Dan. 5. 23.
Belli Iudaic. l. 6. cap. 24. & 34.

[Vermeerderingen. (1.) Tertullianus, *Apologetico*: Doch de Oorloghen en Victorien bestaen meestendeele in 't in-nemen en uytroeyen van steden: dat stuck en gaet niet sonder onrecht en overlast aen den Goden: de selfde plage gaet over de wallen der steden, en der templen: gelijcke moorden en dootslaghen der borgheren en der Priesteren; en eenderley plunderinghe der heylighe en onheylighe Rijckdommen. Derhalven soo veel Tropheen ende Victori-teyckenen der Romeynen alsser zijn, soo veel Kerck-rooverijen zijnder: soo vele triumphen over den Goden, als over den menschen: soo veel roofs en buyts, alsser noch over blijven beelden der ghevangen Goden. En terstondt daer nae: En te rechte; dat soo den steden eenigh ongeluck overkomt, dat de selfde nederlaghe den Tempelen, en der steden wallen trefte.

(2.) Marsilius Patavinus, *in defensore pacis, cap. 5. p. 2.* Nicolaus Boëtius, *Decis. 69. n. 1.* Bossius, *in crim. de foro competente, num. 101.* Lothmannus, *Cons. 100. num. 30.*

(3.) Gelijck van de Syracusiers ten tijden van Timoleon, in wiens leven Plutarchus dat verhaelt. Die van Chios betalen de boete haer van Mithridates op-gheleydt/ oock uyt de heylighe vaten en ghereedtschap/ Appia-

Appianus in de Mithridatische oorloghe. Plinius, *Lib. 7.* in 't laetste Capittel / spreeckende van Porcius Cato: De selfde heeft toe-ghelaten dat de religieuse boomen en bosschen omghehouden wierden, nae dat hy eerst offerhande ghedaen hadde: van welcke saecke hy oock in 't selfde boeck reden ghegheven heeft. Sulla heeft in de Mithridatische oorloghe de vereerde gaven van Olympia, Epidaurus, en Delphis, weeh-ghenomen / soo Plutarchus en Appianus verhalen: De selfde heeft oock de waerde der selfder wederom ghegheven / seydt Diodorus Siculus in de Peiresiaensche Extracten. Augustus heeft de schatten uyt de Tempelen te leen ghenomen / soo Appianus leert in 't 5 Boeck der Burgherlijcke Oorloghen. Dat Agapetus de heyligha baten te pande verset heeft / leert Cassiodorus, *Lib. 12. cap. 20.* Heraclius heeft in grooten noodt van de baten der Kercke gelt laten munten / maer heeft daer nae de waerde wederom gegeven / ghelijck Theophanus verhaelt. Siet oock Anna Comnena, *Lib. 5. en 6.* Cromerus, *Lib. 23.* De Oratie van Laurentianus by Bembus, *Lib. 6.* Voeght daer by 't geen hier nae sal geseydt werden / Cap. 21. §. 23.

(4.) Servius op 't 2 Boeck Æneid. van den Tempel van Ceres: Æneas weet dat hy te vooren ontwijet was. Het selfde seydt hy oock op 't 3 en 9 Boeck Æneidos, en op het 12. Doch op de 7 Ecloga seydt hy: De gaven den Goden gheoffert zijn soo lange heyligh, en mogen gaven genaemt werden, soo langhe sy niet ontwijet en zijn.

(5.) Virgilius Æneidos 5.

Door Griecken van Neptuyn sijn pilaers wech ghenomen.

Plutarchus verhaelt in 't leven van Fabius, dat door hem het beeldt van Hercules van Tarenten is weeh ghenomen / en in het Capitolium ghesonden; dat hy de andere Goden den Tarentinen gelaten heeft / als die op haer verstoort waren. Hier toe dient oock 't gheen wy terstont uyt Tertullianus hebben verhaelt: en dit des selfden segghen aen de Natien / *lib. 2.* Daer nae soo veel triumphen over den Goden als over de Volckeren, de Beelden selfs blijven noch ghevanghen; en ghewisselijck sy gevoelense, die sy niet lief en hebben.

III. Het gheen wy van de heyligha dinghen gheseyt hebben / dat selfdighe moet oock van de Religieuse en Godtsdienstige dingen verstaen werden: want dese dinghen oock niet den dooden / maer den levendighen toe-behoorden / 't zy datse een Volck / oft een Ghesiachte en Huysghesin toe-kommen. Daerom oock Pomponius ter ghemelder plaetse / ende Paulus de Rechts-gheleerde schrijft / dat / gelijck de heyligha en ghewijde plaetsen van den Vyanden in-genomen / alsoo oock mede de Religieuse en Godsdienstighe dan op-houden en af-laten soodanighe te zijn: De doode graven der Vyanden en zijn ons niet religieus, ende daerom soo moghen wy, de steenen daer van wech ghenomen, gebruycken tot allerhande wercken. Het welcke nochtans soo moet verstaen werden / dat doch de doode lichamen selfs niet qualijck mishandelt werden / want dat is tegens het recht van de Menschen te begraven / 't welck wy op een ander plaetse gheseydt heb-

L. sepulchra D. de sepulchro violato.

hebben ende beweſen / dat dooz het recht der Volcken in-ghevoert is.

IV. Dat ſal ick hier hoztelijck verhalen / dat nae het recht der volcken / niet alleen dooz ghewelt der vyanden goederen den vyanden benomen werden / maer dat men het oock daer vooz houdt / dat de bedziegerijen / die ſonder meyneedighept en trouloozheyt zijn / toe-gelaten zijn / jae ſelfs aenradinghe en opweckinghe van andere tot trouloozheydt. Want het recht der Volckeren heeft begonnen deſe minder / en ſeer dickwils vooz-vallende miſdaden alſoo ober 't hooft te ſien / als de Burgerlijcke rechten de Hoeren-winckels / en godtloozen Woerder.

Het ſeſte Capittel.

Van 't recht om te verkrijghen de goederen die in den Oorlogh ghenomen zijn.

I. Hoedanigh het recht der naturen zy in die dingen, welcke door den Oorlogh genomen zijn.
II. Hoedanig het recht der volcken zy: waer van ghetuygeniſſen by-ghebracht worden.
III. Wanneer dat een beweghelijck goedt voor-genomen, gehouden werdt na 't recht der volckeren.
IV. Wanneer de landen.
V. Dat de goederen die den vyanden niet toe-behooren, door oorloghe niet verkreghen werden.
VI. Wat men oordeelen ſal van de goederen in der vyanden ſchepen gevonden.
VII. Dat door het recht der volckeren die dinghen de onſe werden, welcke onſe vyanden anderen door oorloghe benomen hebben, werdt met ghetuygheniſſen beweſen.
VIII. Werdt wederleydt de meyninghe der ghener, welcke drijven dat die dinghen, welcke den vyanden afghenomen werden, aller maten toebehooren een yder voor ſijn particulier, dieſe neemt.
IX. Dat natuurlijcker-wijſe ſoo de poſſeſſie, als eyghendom, door anderen verkreghen werdt.
X. Onderſcheydinghe der Krijghs-handelinghen in publijcque oft ghemeyne, en particuliere.
XI. Dat de landen voor het volck, oft voor den gen en die den oorlogh aengaet, verkreghen werden.
XII. Dat bewegelijcke goederen, oft die ſich roeren, door particuliere daedt ghenomen, toebehooren een yder dieſe neemt.
XIII. Ten zy dat de burgherlijcke wet yets anders ordineert.
XIV. Dat de dinghen die door publijcque daedt ghenomen werden, toe-komen den volcke, oft den genen wiens oorloge het is.
XV. Dat nochtans den Veltheeren eenigh geſagh over deſe dinghen pleeght toegheſtaen te werden.
XVI. Welcke deſe dinghen, oft in de ſchatkiſte brenghen:
XVII. Oft deelen die den Soldaten, en op wat wijſe.
XVIII. Oft laten de plunderinge toe.
XIX. Oft gevenſe anderen over.
XX. Oft deelen daer van gemaeckt hebbende ordineren het een, oft het ander; en op wat wijſe.
XXI. Datter publijcque dieverije van 't ghemeen goet aenden buyt kan begaen werden.
XXII. Dat door wet, oft eenige andere daet van wille in dit gemeyne recht, yets kan verandert werden.
XXIII. Dat alſoo den Bondtgenooten den buyt vergunt werdt.
XXIV. Menighmael oock den onderdanen; het welcke door verſcheyden exemplen ſoo te lande, als ter Zee verklaert wert.
XXV. Gebruyck van't geen tot hier toe verhandelt is.
XXVI. Oft de goederen die buyten de lantſtreecke van beyde oorlogende partijen genomen werden, door het recht der oorlogh e verkreghen werden.
XXVII. Hoe dat dit recht, daer wy van ghe-ſproken hebben, den ſolemnelen oorloghe eyghen is.

Behal-

BEhalven de vryheydt van straffe sommigher handelinghen onder den menschen/ daer van wy tot noch toe gehandelt hebben/ soo isser noch een ander effect en werckinghe den solemnelen Oorlogh eyghen uyt het recht der Volckeren. En door het recht der nature verkrijghen wy wel door rechtveerdige oorloge die dinghen/ welcke in waerde ghelijck zijn/ 't gheen men ons schuldigh is/ en wy sonder oorloghe niet en konnen verkrijghen/ [*Lib.2.cap.7.§.2.*] oft 't geen/ daer door den ghenen die schade ghedaen heeft/ wederom schade werdt aenghedaen/ binnen de billicke mate der straffen/ als elders gheseydt is. [*Lib.2.cap.20.*] Nae dit recht heeft Abraham van den roof/ welcken hy van den vijf Koninghen bekomen hadde/ Godt de thienden ghegeven/ ghelijck dese Historie/ Genes.14. verhaelt werdt/ uytgeleyt van den heylighen Schrijver tot den Hebreen/ cap.7.4. [Ende de teerkosten sijnder knechten/ en een deel van den buyt voor de Bondtghenooten/ siet Iosephus in dese Historie/ en 't geen hier na volgt/ cap.16.§.3.] Op welcke wijse oock de Griecken/ Carthaginiensers/ en Romeynen haren Goden/ als Apollo, Hercules, Iupiter Feretrius, de thienden van den roof geheylight hebben. Maer Iacob aen Ioseph naelatende een bysonder legaet boven sijn Broederen/ seydt: Ick hebbe u een stuck landts gegeven boven uwen Broederen, 't welck ick met mijnen swaerde, en met mijnen boge uyt der Amoniten handt ghenomen hebbe, Genes.48.22. In welcke plaetse dat woordt ghenomen hebbe, schijnt nae de Prophetische maniere van spreecken ghenomen te werden/ voor 't welck ick seeckerlijck nemen sal, en dat Iacob toe-geschreven werdt 't gheen dat sijn naekomelinghen van hem den naem dragende/ doen souden/ als oft de Voorvader/ en de naekomelinghen een persoon maeckten. Want dat is beter/ als met den Hebreen die te duyden op den aenslagh teghens de Sichemiten/ welcke doen al te vooren van Iacobs kinderen uytgevoert was; want Iacob hadde den selfden aenslagh/ als met trouwloosheydt vergheselschapt/ nae sijne Godtvruchtigheydt alletijdt mispresen/ alsmen sien kan Genes.34.30. en cap.49.6. [De Chaldeer verklaert het/ dat sulcx geschiet zy door Iacobs ghebeden tot Godt/ welcke door eenighe sonderlinghe goedtgunstigheydt Sichem soo voor Iacob, als sijnen Naekomelinghen/ alle-tijdt bewaert heeft.] Doch dat het recht van roof en buyt van Godt toeghestaen is/ binnen die natuurlijcke palen/ daer van ick gheseydt hebbe/ blijckt oock uyt andere plaetsen. Godt in sijne Wet spreeckende van de stadt/ welcke nae 't verwerpen van den vrede soude overwonnen werden/ seydt aldus: Alle den roof sult ghy onder u uytdeylen, ende sult eten van den uytbuyte uwer vyanden, die u de Heere uwe Godt ghegheven heeft. De Rubeniten, Gaditen, en een ghedeelte van Manasse, werden gheseydt de Itureers en hare geburen overwonnen te hebben/ en grooten buyt daer van ghebracht te hebben/ met byvoeginghe van dese reden/ dat sy in den Oorloghe Godt hadden aengheroepen/ en dat Godt haer genadighlijck hadde verhoort: Gelijck mede van den Godtvruchtighen Koningh Asa verhaelt werdt/ dat hy Godt aenroepende over de Mooren/ die hem met

I.

Deut.20.14

1.Par.5.20, 21,22.
2.Par.14.13.

met onrechtveerdighe oorloghe aenvielen / niet alleen de victorie / maer oock grooten buyt daer van ghebracht heeft: het welcke daerom te meer moet waerghenomen werden / om dat die oorloghe niet uyt eenigh bysonder bevel / maer nae het ghemeyne recht aenghenomen was. Maer
Iosu.22.8. Iosue de selfde Rubeniten, Gadditen, en deel van Manasse, soo ick gheseydt hebbe / met gheluck-wenschinghe haer afscheydt ghevende / werdt deelachtigh, seydt hy / des roofs van uwen vyanden met uwen Broederen. En David, als hy tot den oudtsten tot Hebron sondt den buyt van den Amalekiten bekomen / geeft hy dien roof sijn naem: Siet, dat sal u een gave zijn van den roof der vyanden des Heeren. Namelijck / ghelijck Seneca seydt /
3. de Benef. cap.37. dat het den Krijghs-helden roemelijck is / yemanden rijck te maecken van den roof der vyanden. Daer zijn oock Goddelijcke wetten van den roof te deelen / Numer.31.27. En Philo seydt / dat onder de vloecken der
De dicis. Wet oock dese is / dat den Acker van den vyanden af-ghemaeyt werde / daer uyt volght hongher onder den sijnen / en overvloedt by den vyanden.

II. Maer nae het recht der Volckeren werdt niet alleen die ghene / welcke uyt rechtvaerdige oorsake oorlogh voert / maer oock een yder wie hy oock zy / en dat oock sonder eynde oft mate / Heer en Eygenaer der goederen die hy door den Oorloghe sijn Vyanden ontneemt / in dien sin / namelijck / dat van alle Volcken soo hy selfs / als die van sijnent weghen recht en titul hebben / in 't besit van soodanighe goederen moeten beschermt werden: 't welck men / soo veel de uytwendige effecten en werckingen aengaet / beheerschinghe en eygendom noemen mach. Cyrus seyt
Xenoph.5. de Cyri Instit. by Xenophon: Het is een eeuwighe Wet onder den menschen, dat een Stadt der Vyanden in-ghenomen zijnde, der selfder goederen en gelden den Vyan-
De legibus. den toe-komen. Plato heeft geseyt / dat alle de goederen / welcke de overwonnene ghehadt heeft / den Vyandt toe-vallen: de welcke oock op een ander plaetse onder die ghelijck als alghemeyne soorten van verkrijginghe oft verwervinghe telt / de oorloghsche / die hy oock de kampvechtische / en handtdadighe noemt / in dien deele over-een-stemmende met den ghenen die ick ghenoemt hebbe / Xenophon in dit stuck / by den welc-
Sophist. Comm.4. ken Socrates met vraghen Euthydemus daer toe brenght / dat hy bekent / dat het plunderen niet alle-tijdt onrechtvaerdig is / als wanneer het aen
1. Politic. den Vyandt gheschiedt. Maer oock nae 't ghevoelen van Aristoteles: De Wet is soo veel als een gemeen verdragh, waer door de goederen, die in oorloghe af-ghenomen zijn, werden der gener diese nemen. Daer op siet oock het segghen van Antiphanes: Het staet te wenschen dat de Vyanden mogen de ruymte hebben van goederen sonder mannelijcke dapperheyt; want alsoo vallen die toe, niet den ghenen diese hebben, maer den genen diese nemen. By Plutarchus, in 't leven van Alexander, staet: Het gene den overwonnen heeft toe-behoort, is, en werdt geseyt den overwinner toe te behooren. [En ter selfder plaetse: Dat de overwinners oock voor sich verkrijgen de dinghen, welcke den Vyanden toe-behoorden.] En op een ander plaetse: De goederen der overwonnene in den strijdt, zijn de loon en vergeldinghe der over-

overwinners: welcke woorden upt het 2 Boeck der onderwijsinghe Cyri van Xenophon ghenomen zijn. Philippus in sijn Brief aen de Athenienſers: Wy alle behouden de Steden van onſen Voor-ouderen nae-gelaten, oft door het recht der Oorloghe beſeten. Æſchines: Indien ghy oorloghe teghens ons aenghenomen hebbende, met de wapenen een Stadt hebt in-ghenomen, ſoo beſit ghy die met recht nae de Wet der Oorloghe. Marcellus ſeyt by Livius, dat hy die dinghen / die hy den Syracuſers af-genomen heeft / door 't recht der Oorloghe heeft afghenomen. (1.) De Romeynſche Gheſanten ſeyden tot Philippus, van de Steden van Thracien ende anderen / indien Philippus die met Oorloghe in-ghenomen hadde / dat hyſe nae het recht der Oorloghe tot een vergeldinghe en prijs ſijnder Victorie ſoude hebben: en Maſaniſſa ſeyde / dat hy de Landen / welcke ſijn Vader door Oorloghe den Carthaginienſers af-ghenomen hadde / behielt nae 't recht der Volckeren. Soo ſeyt oock Mithridates by Juſtinus: Dat ſijn Soon uyt Cappadocien gheleydt is, 't welck hy als overwinner nae 't recht der Volcken beſat, en inne hadde. Cicero ſeydt: Dat Mitylenen gheworden is des Roomſchen volcks na de Wet der volckeren / en door het recht der overwinninghe. De ſelfde ſeyt / dat eenighe dinghen hebben begonnen particulieren eygen te worden / door inneminghe van 't gheen ledigh en onbeheert lagh / oft door oorloge / namelijck / der ghener / die de overwinninge bekomen hebben. Dion Caſſius: 't Geen den overwonnen toe quam, valt den overwinnenden toe. Clemens Alexandrinus ſeydt mede / dat der Vyanden goederen ghenomen / en verkreghen werden door 't recht der Oorloge: Die dingen, welcke van den Vyanden genomen werden na't recht der Volcken, werden terſtondt eygen den ghenen dieſe nemen, ſeydt Cajus de Rechts-geleerde. Theophilus in ſijn Grieckſche Inſtitutien / noemt dit een natuurlijcke verkrijginge: gelijck oock Ariſtoteles geſeyt hadde / dat de Krijgs-ſaken met haer bracht een natuurlijcke wijſe van verkrijgen, te weten / om dat gheen oorſaecke werdt aenghenſien / maer de bloote daedt ſelfs / ende daer upt ſpruyt het recht; gheljck oock Nerva de Soon / ſoo Paulus de Rechts-gheleerde verhaelt / ſeyde / dat den eygendom der goederen ſijn aenbanck upt de beſittinghe ghenomen hadde / en dat daer van noch een littetycken over bleef in die dinghen / die op der Aerden / in de Zee / en in de Lucht ghevanghen werden: Item / in de dinghen die in den Oorlogh ghenomen werden / alle welcke dingen voort terſtont werden der gener / die alder-eerſt de poſſeſſie aenbaerden. Doch 't geen men den Onderdanen der Vyanden beneemt / werdt gehouden dat men oock den Vyanden beneemt. Alſoo beſlupt Dercyllides by Xenophon, aengaende Pharnabazus vyandt was van de Lacedemoniers / maer Mania onder Pharnabazus was / dat het met de goederen van Mania ſoo gheleghen was / datſe nae 't recht der Oorloghe met recht mochten aenghetaſtet werden.

De malefobita legatione.

Liv. lib. 39.

Lib. 39.

Lib. 38.

2. contr. Rullum. Offic. 1.

Strom. 1.

L. naturalem §. ultim. D. de acq. rerum dom. Tit. de rerum divis. 1. de Repub. cap. 8.

Lib. 1. §. D. de acq. poſſ.

Hiſtor. Græc. lib. 3.

[Vermeerderingh. (1.) Diodorus Siculus in de Peireſiaenſche Extracten / Num. 467. Dat men niet en moſte af-ſtaen de goederen / die met wapenen verkregen / en door het recht der Oorloge verworven waren. De

Gotthen by Agathias, *lib. 2.* seggen van den Coningh Theudericus, nae dat hy Odoacer overwonnen hadde / alles wat hem toe-behoort hadde, heeft hy door 't recht der Oorloghe gehouden.]

III. Doch in dese vraghe van den Oorloghe / hebben de Volcken goet ghevonden / dat men verstaet dat die een sake genomen heeft / diese alsoo behoudt / dat de ander alle schijnbare hope van weder te krijgen / verlozen heeft / dat de sake verder verbolg ontweken is / als Pomponius in dier ghelijcke verschil spreeckt. Dit nu gaet in beweeghlijcke oft roerende goederen alsoo / datse ghehouden werden ghenomen te zijn / als sy binnen de besettinghen der Vyanden gebracht zijn. Want op de selfde wijse wordt een dinck verlozen / als het door wederkrijginghe verwozven wordt: maer het komt als dan weder / als 't binnen de Grensen en Landtpalen des gebiedts begint te zijn / 't welck op andere plaetsen verklaert wordt binnen de besettinghen. Ende heeft selfs Paulus opentlijck ghesepdt van een Mensche / dat die verlozen wordt / als hy buyten onse Landtpalen tredet; en Pomponius verklaert een die in den Oorlogh ghevanghen is / welcken Vyandt zijnde de onse ghevanghen / en binnen hare besettingen ghebracht hebben: want dat hy noch Burgher blijft / soo langhe hy binnen der Vyanden besettinghen niet ghebracht is. Doch soo heeft het in desen met een Mensche / en met de goederen eenerhande gheleghentheyt. Daer upt licht is te verstaen / 't gheen op een ander plaetse ghesept werden die dinghen die ghenomen zijn / terstont werden der ghener diese nemen / dat het selfde moet verstaen werden met eenighe conditie / te weten / van de possessie en besittinghe / tot soo verre toe te behouden en verbolghen / waer upt schijnt te volgen / dat de Schepen / en andere dingen in der Zee ghenomen / als dan eerst voorghenomen te houden zijn / als sy in de Scheeps-plaetse / oft Haven / oft ter plaetse daer de gantsche Vloot haer houdt / ghebracht zijn. Want dan soo begint men van het wederkrijghen den moedt verlozen te gheven. Maer wy sien dat door jonghers ghebruyck en ghewoonte onder de Volcken van Europa in-ghevoert is / dat sulcke dingen gherekent werden als dan genomen te zijn / als sy vier-en-twintigh uren in der Vyanden macht geweest zijn. [Ooch kan men upt Thuanus verstaen / dat te Lande sulcks mede onderhouden werdt / *lib. 113.* op 't Jaer 1595. Sulcks komt upt de Hooghduytsche Wetten / naer het Exempel van 't gene by haer niet sonder reden was geordineert van een wildt gedierte dat gequetst is / als te sien is in de Wet der Longobarden / *lib. 1. titul. 22. §. 6.* En Albericus Gentilis sept / dat het selfde in Engelandt en 't Rijck van Castilien onderhouden werdt / Advocationis, *lib. 3.*]

L. Pomponius. D. de acq. rer. dom.
L. Postliminium. §. postliminio D. de captiv. l. ult. ibid. l. postliminij. §. in bello d. tit. Instit. de rer. divis. §. item ex. Instit. d. loco. L. natur. §. item de acq. rer. dom. Consulatu maris c. 283. & 287. Const. Galliæ lib. 20. lib. 13. art. 24. Corn. de lapide in Gen. cap. 14. Molin. disp. 118. L. quod meo D. de acqu. vel amitt. poss.

IV. Maer de Landen en werden niet verstaen terstondt ghenomen te zijn / soo haest als sy besaghen en beset zijn. Want oft wel waerachtigh sy / dat deel van 't Landt / daer in het Heyrleger met groot ghewelt ingevallen is / van 't selfde ondertusschen beseten werdt / ghelijck van Celsus is aenghewesen / nochtans soo en is allerley possessie niet ghenoeghsaem tot dat effect en werckinghe daer wy van handelen / maer werdt een vaste en besten-

bestendige besittinge vereyscht. Derhalven het soo wijdt van daer was/ dat de Romeynen het landt daer Annibal buyten de poorten met sijn Legher op lagh/ souden voor verloren gherekent hebben / dat het ter selfder tijdt om gheen minder prijs verkocht is / als het te vooren soude gegolden hebben. Soo sal dan dat landt eerst ghehouden werden genomen te zijn / 't welck met blijvende Vestinghen alsoo besloten werdt / dat de andere partye geen openbaren toe-ganck tot het selfde open stae / ten zy dat hy die Vestinghen eerst overweldighe. Ende dese oorspronck van het woordt *Territorium*, van Siculus Flaccus by-gebracht / schijnt my alsoo aennemelijck / *à terrendis hostibus*, van de Vyanden te verschricken; als die van Varro, *à terrendo* van verslijten; oft Frontinus, *à terra*, van de aerde / oft Pomponius de Rechts-geleerde / *à terrendi jure*, van 't recht om vervaert te maken / 't welck de Overigheyt heeft. Soo seydt Xenophon in 't Boeck van de Tollen / dat de besittinghe der Landen in tijden van Oorloge behouden werdt door Sterckten en Vestinghen. *Liv. lib. 26.*

V. Blijckt oock dit / op dat eenigh dinck door Oorloghs-recht het onse werde / dat daer toe vereyscht werdt / dat het den Vyandt hebbe toe-behoort. Want de dinghen die wel by den Vyanden zijn/ te weten/ in hare Steden / oft binnen hare besettinghen / maer welcker Eygenaers noch Onderdanen der Vyanden zijn / noch van vyandtlijck ghemoedt / die en konnen door den Oorlogh niet verkreghen werden / ghelijck onder anderen in de nu-ghemelde plaetse van Æschines bewesen werdt / dat Amphipolis, zijnde een Stadt die van Athenen toe-behoorende / door de Oorloghe van Philippus teghens die van Amphipolis niet en konde des Philippi stadt werden. Want de reden ontbreeckt daer / en dat recht van door gheweldt den eyghendom te veranderen / is al te hatelijck / als dat het soude behooren voor ghewent te werden.

VI. Daerom het gheen men pleeght te seggen / dat het Vyanden goederen zijn / die in der Vyanden schepen ghevonden werden / en moet alsoo niet ghenomen werden / als oft dat een seeckere Wet van 't recht der Volckeren ware / (1.) maer dat het eenighe presumtie en vermoedinghe te kennen gheve/ en aenwijse / welcke doch door krachtighe bewijsdommen ter contrarien kan om verre ghestooten werden. Ende sulcks hebbe ick bevonden / dat al van over lange / namelijck in 't Jaer 1338. in onse Hollandt ghedurende Oorloghe met de Anzee-steden / in vollen Rade geoordeelt en verstaen is / en dat sulck een oordeel een Wet gheworden is. *Consul. maris, cap 273.*

[Vermeerdering. (1.) So en werden oock der Vrienden schepen geen prijs noch buyte om vyandelijcke goederen / ten zy dat sulcks gheschiedt zy met bewilliginge van de Eygenaers en Meesters van 't Schip / *l. cotem. D. de Publicanis.* Ludovicus Zuarius in 't Boeck van't gebruyck der Zee/ *Cons. 2. n. 6.* Ende alsoo houde ick dat de Wetten van Vranckrijck behooren uyt-gheleydt te werden / die uyt de goederen de schepen / ende uyt de schepen de goederen prijs maken / en voor buyt verklaren: Soodanige zijn van François I. ghegheven in 't Jaer 1543. Artic. 42. Henrick III. in 't Jaer 1584. in de maent van Maert / Artic. 69. De Wet van Portugael/

tugael / *lib. 1. tit. 18.* Anderſins werden alleen de goederen buyt gemaeckt/ Muerſius, *lib 2.* der Deenſche ſaken. Soo zijn in de Oorloghe der Venetianen met die van Genua de Grieckſche ſchepen beſocht / ende ſoo daer eenighe Vyanden in ſchuylden / daer uyt ghehaelt. Gregoras, *lib. 9.* Siet oock Crantzius Saxonicor. 2. Ende Albericus Gentilis *Advocationes Hiſpanicæ, lib. 20.*]

VII. Doch ſoo wy het recht der Volckeren aenſien / ſoo is dit buyten verſchil / dat die goederen / welcke den Vyanden door ons ontnomen zijn/ niet en konnen aenghe ſprooken noch ghe-eygent werden van den ghenen/ dieſe te vooren / eerſe onſe Vyanden in handen vielen / beſeten hebben/ en door den Oorlogh verlooren hebben: want het recht der Volcken heeft eerſt de Vyanden eyghenaers ghemaeckt door uytwendighen eygendom; Iud. 11. 23. 24 27. en daer nae oock ons: met welck recht onder anderen Jephtha ſich verweert teghens de Ammoniten / dat het landt / 't welck de Ammoniten wederom voorderden / door Oorloghs recht van den Ammoniten/ gelijck oock een ander ghedeelte van den Moabiten aen de Amorreen / en van de 1. Sam. 30. 20. Amorreen aen den Hebreen ghekomen was. Soo mede David, 't gheen hy den Amalekiten/ en de Amalekiten te vooren den Philiſtijnen ontnomen hadden/ houdt hy voor het ſijne/ en deylt het. [Alſoo heeft Reſin de Coningh van Syrien de ſtadt Elotha, welcke den Idumeen toe-behoort hadde / niet den Idumeen / maer den Syriers te bewoonen ghegheven/ ſoo de Maſoreten dat leſen / 2. Reg. 16. 6.] By Dionyſius Hallicarnaſſenſis ſpreecht Titus Largius in den Roomſchen Raedt/ als de Volſcen wederom *Lib. 6* eyſchten de Landen die ſy eertijdts beſeten hadden / ſijn meyninge aldus
„ uyt: Wy Romeynen ghelooven dat deſe de eerlijckſte en rechtvaerdighſte beſittinghen zijn / die wy / door Oorloghs recht ghenomen zijnde/ behouden; ende wy en konnen oock niet bewoghen werden / dat wy door
„ ſotte goedertierenthey t ſouden uyt-wiſſchen de ghedenck-teyckenen van
„ onſe manlijckheyt / indien wyſe dien wederom geven / dieſe t'eenemael
„ verlooren hebben. Jae dat meer is / wy houden 't daer voor / dat wy ſoodanighe beſittingen / niet alleen behooren den Burgeren die nu leven gemeyn te maken / maer oock onſen nae-komelingen na te laten: ſoo verre iſt van daer / dat wy het verworvene verlatende/ ons ſelven ſouden opleggen/ 't gheen men den Vyanden pleeght op te leggen. (1.) Ende in *Lib. 7.* de antwoordt van den Romeynen den Auruncen ghegheven: Wy Romeynen zijn in dier meyninghe, dat de goederen die yemandt door mannelijckheydt verkreghen, en den Vyanden ontnomen heeft, als naer het beſte recht eyghen tot de Nakomelinghen over-geſet werden. En op een ander plaetſe ſpreken de Romeynen in hare antwoordt aen de Volſcen, aldus: Maer
„ wy houden het voor de beſte ſoorte van beſittinghe / dat door Oorloghsrecht ghenomen en verkreghen is. Ende aenghe ſien dit recht niet van
„ ons in-geſtelt is / maer veel eer van den Goden / als van den Menſchen
„ is voort-ghekomen / ende door het ghebruyck van alle Volckeren / ſoo
„ wel Grieckſche als Barbariſche goet ghekent en aenghenomen / ſoo en
„ ſullen wy u-lieden door ſlappighe ydt niets toe-ſtaen / noch af-treden

't gheen

't gheen wy door Oorloge verworven hebben. Want dat ware de groot-
ste schande / 't gheen dat door deughdt en manhaftighe sterckheydt ver-
worven is / door vreese en onmoghendt te verliesen. Insgelijcks mede
in de antwoorde der Samniten: Daer wy dese dinghen door de wapenen
verkregen hebben, welcke de alder-rechtvaerdighste Wet is van verkrijgen.
Livius, als hy vertelt hadde dat de landen / omtrent Luca ghelegen / door
de Romeynen uytghedeylt waren / beschrijft die Landen aldus: Sy wa-
ren den Liguriers af-ghenomen; sy hadden den Ethruscen, eer sy aen de Li-
guriers quamen, toe-behoort. Appianus verhaelt / dat door dit recht de
Romeynen Syrien behouden hebben / ende Antiochus Pius niet weder-
ghegeven / den welcken Tigranes der Romeynen Landt 't selfde af-ge-
nomen hadde: (2.) En Iustinus uyt Trogus doet Pompejus aen den selfden
Antiochus aldus antwoorden: Gelijck hy hem het Rijck, 't welck hy noch
hadde, niet wilde benemen, dat hy hem alsoo niet gheven soude / 't gheen
daer uyt hy voor Tigranes gheweken was, 't welck hy niet beschermen kon-
de. Ock hebben de Romeynen voor 't hare behouden die deelen van
Gallien / welcke de Cimbren den Gallen af-ghenomen hadden. [En de
Francken hebben de landen in Italien / welcke sy van den Gotthen be-
komen hadden / den Romeynen niet wederom ghegeven / Procopius *Got-
thicor. 4.* Siet het gheen de Coningh van Sweden sept by Thuanus, *lib. 76.*
op het Jaer 1582.]

In Except. Legat.

Lib. 41. Mithridat. Civil. 1. Lib. 40.

[Vermeerderingen. (1.) Plutarchus verhaelt in 't leven van Romulus,
het selfde van den Vejen: De Vejen maeckten het beginsel van Oorloge
haer versoeck / dat Fidenen haer soude weder-ghegeven werden / als het
welcke hen-luyden toe-behoorde. Maer dat en was niet alleen onrecht-
vaerdigh / maer oock belachelijck / dewijl sy den selfden / als sy in ghe-
vaer waren / en Oorloge voerden / niet te hulpe gekomen waren / maer
hadden selfs de Menschen laten verlozen gaen / wilden nu de Huysen en
Landen wederom vorderen van den ghenen diese door Oorloghs-recht
besaten.

(2.) Appianus seydt aldus: Dat het niet billijck was, dat de Seleuciden
van Tigranes uyt-ghestooten, souden eer en liever Syrien besitten, als de Ro-
meynen overwinners van Tigranes. En op een ander plaetse: Hy geloofde
dat hy, als hy den overwinner van Antiochus uyt die Landen uyt-ghedreven
hadde, door die daet het selfde landt den Romeynen verworven hadde. An-
tiochus selfs by Polybius in 't 72 Extract der Gesantschappen / hielt het
daer voor, dat de alder-vaste en eerlijckste besittinge was, die, welcke door
Oorloghe verkreghen werde.]

VIII. Een swaerder verschil is het / voor wien het goet der Vyanden in pu-
blijcque en solemnele Oorloge verworven werdt / te weten / oft voor het
Volck selfs / oft voor yder een die van dat Volck / oft onder dat Volck
zijn. Want in desen verschillen dapper de opinien van de nieuwe
Rechts-gheleerden / onder de welcke de meesten hoop in het Roomsche
Recht ghelesen hebbende / dat de goederen die genomen werden / den ge-
nen diese nemen / eyghen werden / maer in 't Corpus der Canonen von-
den /

Bart. ad l. si quid bello D. de capt. Alex. & Iaſ. 1. D. de acq. poſſ. Ang. Inſtit. de rer. diviſ. §. item quæ ex hoſtibus. Fan ad C. ſicut de jure-jur. n 7. Th. Gram. deciſ. Neap. 71. nu. 17. Mart. Land. de bello q. 4.

den / dat den roof dooꝛ publijcq goet-binden werdt upt-gedeylt / hebben d'een nae den anderen / gheljck het pleeght te gaen / gheſeyt / dat aldereerſt / en nae het recht ſelfs de genomen goederen eygen werden een yder particulier dieſe met haer handen nemen / maer dat menſe moet den Veldt-oberſten toe-bꝛengen / dieſe onder den Soldaten upt-deyle: welcke meyninghe alſoo niet minder gemeen en aengenomen / als wel valſch en onwaerachtigh is / moet daerom te naerſtigher van ons wederleydt werden / op dat het diene tot een waerſchouwinghe / hoe ongewiſſe men gaet en onvaſt / als men ſich in duſdanighe verſchillen op ſulcker authoritept en aenſien verlaet. Want daer en is niet aen te twijffelen / oft dooꝛ over-een-ſtemminghe der Volckeren heeft beydes konnen gheoꝛdineert / en beſloten werden / dat de ghenomen goederen / oft den Volcke toe-behooꝛen ſouden / 't welck de Oꝛloghe boert / oft datſe een yder dieſe met der handt nam / eyghen werden ſouden. Maer wy ondersoecken wat ſy ghewilt hebben / en ſegghen / dat den Volcken behaeght en goet gedocht heeft / dat der Vpanden goederen haren vpanden ſouden zijn in ſulcken ſtaet / als goederen die niemandt toe-behooꝛen / als wy upt het ſegghen van den Soon van Nerva hier booꝛen beweſen hebben.

IX. Maer de ſaken dieniemanden toe-behooꝛen / werden wel der ghener dieſe aenbaerden / maer ſoo wel der gener / dieſe dooꝛ anderen / als dieſe ſelfs aentaſten. Op ſulcker wijſe niet alleen de Slaven / oft Sonen / maer ooch vpe Luyden / welcke om te viſſchen / vogelen te vangen / te jagen / paerlen te viſſchen / haren dienſt anderen verhuurt hebben / terſtont het gheen ſy vanghen oft bekomen / verwerben dooꝛ den ghenen / welcken ſy haren dienſt en arbeydt verhuurt hebben. Modeſtinus de Rechts-geleerde heeft recht en wel gheſeyt: Het ghene dat natuurlijck verkregen werdt, ghelijck als beſittinge is, als wy 't willen beſitten, verkrijgen wy door wien wy willen. En Paulus Receptis: Beſit verkrijghen wy door 't gemoedt, en met het lichaem: doch door 't ghemoedt met onſe eyghen gemoedt; door het lichaem, door onſe eyghen, oft eens anders lichaem. De ſelfde op het Edict: De beſittinghe werdt ons verkreghen door Procureur, Vooght, oft Curateur: 't welck hy verklaert / indien ſy ſulcks doen met die meyninghe / om ons daer mede dienſt te doen. Soo geſchiede by den Griecken / dat de gene die in de Olympiſche ſpelen ſtreden / de prijſen verwoꝛven booꝛ den ghenen / van welcke ſy upt-gheſonden waren. De reden is / om dat natuurlijcker-wijſe de eene Menſche des anderen / die wel van den ghenen die ooch wil / een Inſtrument is / gheljck wy ooch op een ander geſeyt hebben. Derhalben het onderſcheydt dat gemaeckt werdt tuſſchen vpe en ſlaefſche perſoonen in 't ſtuck van verkrijghen oft verwerben / dat komt upt het Burgerlijcke recht / en behooꝛt eygentlijck tot de burgerlijcke verkrijginghen / gheljck upt de verhaelde plaetſe van Modeſtinus blijckt: En nochtans heeft de Keyſer Severus naemaels deſe ſelfde nader ghebracht tot het patroon der natuurlijcke / niet alleen in aenſien der nuttighept / ſo hy ſelfs belijdt / maer ooch ten regard van de Rechts-gheleerthept. Het Burgherlijcke recht dan ter zijden gheſtelt zijnde / ſoo heeft

L. ea quæ D. de acqu. dom. L. 5. tit. 2. §. per procu. D. de acq. poſſ. L. quæ cunq. D. de oblig. L. ſtipulatio. §. alteri. de verb. ſignif. L. 1. C. per quas perſ. C. poteſt. & C. qui facit. de Reg. Juris.

heeft plaetse't gheen men sept / dat pemandt door een anderen doen kan / 't gheen hy door een anderen doet / en dat het even veel is / oft pemandt door hem selven / oft door een anderen pets doet.

X. Derhalven in onse stuck moet men onderscheydt maken / tusschen de handelinghen der Oorloghe die waerlijck publijcq zijn / en tusschen particuliere werchen die gheschieden by occasie en gheleghentheydt van den publijcquen Oorlogh: door dese laetste daden oft werckinghen werden de goederen ten eersten en eyghentlijck den particulieren verworven; maer door de eerste werdense voor het Volck verworven. Wt dit recht der Volckeren handelt Scipio met Masiniſſa by Livius: Syphax is door het beleydt des Roomschen volcks overwonnen en ghevanghen: derhalven hy selfs sijn Huysvrouw, sijn Rijck, sijn Landen, sijn Steden, de Menschen die daer in woonen, eyndelick alles wat Syphax toe-behoort heeft, is des Roomschen volcks roof en buyt. Oock besloot alsoo Antiochus Magnus, dat Cele-Syrien niet aen Ptolemæus, maer aen Seleucus most komen / om dat Seleucus den Oorlogh gheboert hadde / den welcken Ptolomæus te hulpe ghekomen was. De Historie is by Polybius in 't 5 Boeck. *Lib. 30.*

XI. De Landen pleghen niet in-ghenomen te werden / als door publijcque daedt / door 't inboeren van een Heyrleger / en inlegginge van guarnisoenen: daerom heeft Pomponius geadviseert: Het landt dat den Vyant af-genomen is, wert het gemeyn toe-gekent: dat is / gelijck aldaer wert uyt-ghelepdt / het werdt tot gheen buyt ghemaeckt, het woordt buyt oft roof nau en enghe genomen zijnde. By Procopius sept Salomo, de Overste van de Lijf-guarde: Het en is ghewisselijck buyten reden niet, dat de ghevanghene, en andere dinghen den Soldaten tot buyt ghegheven werden, (dit moet soo verstaen werden / dat het geschiede met publijcque vergunninghe / als hier naer sal verklaert werden) maer dat de Landerijen den Prince, en het Roomsche Rijck toe-behooren. [*Vandal. 2.* siet oock 't gheen volght. Severus heeft oock de Landen den vyandt af-ghenomen / den Oversten op de Frontieren en den Soldaten gheschoncken / als Lampridius aenwijst. In 't verbondt der Switseren staet / dat de Steden en Vestinghen die verovert werden / der ghemeynschap sullen toe-behoozen / als Simlerus in veelen plaetsen verhaelt.] Soo is by den Hebreen / en Lacedemoniers het landt dat door de buyt verovert was / door het lot uyt-gedeylt. [By den selfden Hebreen bequam de Coningh van het lant / dat door oorloghe verovert was / soo veel / als yder stamme: ghelijck in den Thalmud in den titul van den Coningh aengewesen werdt.] Soo hebben de Romeynen de inghenomen en veroverde Landen / oft gehouden om te verhuren / somwijlen den ouden besitter een klepntjen om der eeren wille daer van overlatende / oft hebbense verkocht / oft wesense den voyt-ghe-planten Gemeynten aen / oft maechtense chijnsbaer; van welcke dingen men doorgaens in den Wetten / Historien / en Registers der Landtmeters ghetuygenissen vindet. Appianus in 't eerste Boeck der Burgerlijcke oorloghen / sept: De Romeynen, als sy Italien door de wapenen hadden onder haer gebracht, hebben de overwonnene een deel der landerijen voor straffe

L. Luc. Titius D. de evictionibus. L. item si verb. § 1. de rei vend.

straffe af-ghenomen. Ende in 't 2 Boeck: Oock selfs den overwonnen vyanden benamen sy niet alle hare Landen, maer deeldense met haer. Cicero wijst aen in de Oratie voor sijn huys tot den Priesteren / dat somwijlen landen den Vyanden af-ghenomen / voor de Veldt-Oversten gheeyghent waren / maer voor bevel des volcks.

XII. Maer de beweghelijcke / en sich selfs bewegende goederen werden genomen en verovert / oft in den publijcquen dienst / oft buyten den selfden. Indiense ghenomen werden buyten den publijcquen dienst / soo werdense eens yders diese neemt: En daer van moet men verstaen dit segghen van Celsus: Wat vyandelijcke goederen by ons zijn, werden niet gemeyne goederen, maer vallen den ghenen toe die de selfde aentasten: die by ons zijn / dat is / die den Oorlogh aenghevanghen zijnde / by ons bevonden werden. Want het selfde werde oock in den Menschen onderhouden ten tijde / als de Menschen den ghenomen en geroofden goederen gelijck geschattet wierden. Daer is een treffelijcke passagie tot dit stuck dienende by Tryphoninus: Maer die in tijdt van vrede tot anderen ghekomen zijn, indien daer schielijck oorlogh ontstonde, werden slaven der ghener, by den welcken sy nu door haer ongeluck vyanden bevonden werden. De Rechtsgheleerde schrijft het toe haer fatum, ongeluck oft Goddelijcke schickingen / om dat sy sonder eenige hare schuldt oft verdienste in slavernye geraken: want dat soodanige dingen de Goddelijcke schickinghe toe-gheschreven werden / en is niet nieuw. [Soo stelt Servius dese twee dingen teghens malkanderen op 't 1 Boeck Æneidos, over de woorden *Actii fatis*: Virgilius benaerstigt sich niets der Trojanen verdienstē, maer alles het noodlot toe te schrijven.] Soodanigh is het segghen van Nævius: Door noodlot oft Goddelijcke schickinghe werden de Metellen Burghermeesteren, dat is / sonder hare verdienste. Daer van daen komt / dat / soo de Soldaten yets nemen oft verkrijghen / niet in den slagh oft ghevecht / oft doende 't gheen haer bevolen was / maer in 't geen sy na een yder gemeyn recht / oft bloote toe-latinghe doen / dat terstont voor haer selven verkrijghen: want sy dat als Dienst-knechten niet nemen. Soodanigh is den roof / welcke sy den Vyandt upt-trecken in een ghevecht van een teghens een: soodanighe zijn oock de dingen die sy nemen verre van't Heyrleger (buyten de thien mijlen seyden de Romeynen / soo wy terstont hoorden sullen) in de vrije en onghehietene upt-loopen / welcke soorte van roof de Italianen ten huydigen dage Corraria noemen / en van den buyt onderscheyden.

L. transfugam §. 1. *D. de acq. rer. dom.*

L. in bello. D. de capt. & postl.

Salic. in l. abhostibus C. de capt. Theo. Gram. decis. Neap. 71. n. 18.

XIII. Doch dat wy gheseyt hebben / dat nae 't recht der Volckeren soodanighe dingen een yder in 't particulier voor sich verkregen werden / moet men verstaen dat sulcks een recht der Volcken is / eer dat daer van eenighe Burgherlijcke wet was. Want een yder Volck onder sich daer van mach anders ordineren / en den eygendom van yder in 't particulier onderscheppen / en voor-komen / ghelijck wy sien dat in veele plaetsen van wilde Dieren en Voghelen gheschiedt is. Soo kan oock door Wet ingevoert werden / dat / wat voor vyanden goederen onder ons ghevonden werden / aen 't ghemeen verballen.

Maer

Maer met die dingen/welcke yemant dooz een Oozloghs daet neemt/ heeft het een andere ghelegentheydt: want aldaer dzaeght yder een particulier de persoon van de Republijcque/en bedienen haer plaetse/ende dooz haer soo verhrijght het volck/ten zy dat de Burgherlijcke wet yets anders ozdineert/soo de besittinghe/als den eyghendom/en gheeft die over aen wien het wil. Het welcke alsoo het regel-recht strijdt teghens het ghemeyn gevoelen/soo sie ick dat ick wat ruymer en milder als na ghewoonte bewijs daer van sal moeten by-bzenghen upt de Exemplen der meest vermaerde Volcken. Ick sal dan beginnen van den Griecken/welcker maniere en gewoonte Homerus meer als op een plaetse beschzijft: XIV.

Het is nu al ghedeelt wat w' uyt den Steden roofden.

By den selfden Poëet Achilles spzekende van de Steden die hy inghenomen hadde/sept:

In allen desen was een schoonen huys-gheraet,
Veelvoudigh in ghetal, en kostelijck ghewaet,
Door mijne handt gherooft: maer hebbe het al den Coningh
Atrides nae de zeegh' bestelt in sijne woningh:
Die daer van by de Vloot den and'ren weynigh gaf,
Maer 't meeste voor hem selfs behielt en trock daer af.

Want Agamemnon hier moet aenghesien werden/ten deele als Prince dooz die tijdt van gheheel Grieken-landt/ende alsoo als het volck en gantsche Natie repzesenterende: ten deele oock als het ampt van generael Veldt-heer bedienende/en dien-volgende van den ghemeynen roof het grootste deel bekomende. Derhalven den selfden Agamemnon van desen Achilles aldus werdt aenghespzoken:

Want gheen ghelijcke deel van buyt men my sal gonnen,
Als door het Grieckssch gheweldt sal Trojen zijn ghewonnen.

En op een ander plaetse biedt Agamemnon upt naem van den publijcquen Raedt Achilles aen/een Schip gheladen met hoper en goudt/en twintigh Vzouwen/die hy dooz upt van den roof sal af-nemen. Als Trojen nu in-ghenomen was/soo Virgilius verhaelt:

Bewaerden Phænix met Ulysses loos, te samen
Daer toe bestelt, den buyt: daer dan te hoope quamen
De Schatten rijck en groot van Troyen uyt den brant
Der Kercken wech gherooft, der Goden taeflen van't
Beroofde Heylighdom, met goude en silvere vaten,
En 't kostelijck ghewaet van kleedren boven maten.

Æneid. 2.

Alsoo nae der tijdt bewaert Aristides den roof in Marathone bekomen. Nae den slagh van Platæa is scherpelijck verboden / dat niemant van den buyt particulierlijck pets wech nemen soude: en daer na is den buyt na de verdienſten der Volckeren upt-ghedeelt. Als Athenen daer nae ingenomen was / is van Lysander den buyt in 't ghemeen ghebracht. En by den Spartaners was 't een naem van publijcque bedieninghe Buyt-verkoopers. (1.) Soo wy tot Asien komen / de Trojanen waren ghewoon / soo Virgilius ons leert / over den buyt het lot te werpen, ghelijck in 't deylen van ghemeyne goederen pleeght te gheschieden. Anders staet het beleydt en bestier van den buyt te deylen aen den Generael Veldt-heer: na welck recht Hector belooft aen Dolon, die dat uytdruckelijck bedongh / de paerden van Achilles: op dat ghy verstaet / dat het recht van eygendom te verkrijghen / alleen in het nemen oft vangen niet en bestaet. Tot Cyrus als overwinner van Asien, en niet min daer nae tot Alexander wierde den buyt gebracht. Sien wy op Africa, daer ontmoet ons de selfde maniere. Alsoo is nae Carthago ghesonden 't gheen in Agrigenten ingheno-men zijnde / oock in den slagh van Cannas, en elders bekomen was. By de oude Francken, als blijckt uyt de Historie van Gregorius Turonensis, werden de gheroofde goederen door het lot ghedeelt: en de Coningh en hadde selfs niet meer van den buyt / als hem het lot toe-kende. (2.) Maer soo veel als de Romeynen in krijghs-handel andere te boven gaen / soo veel waerdigher zijn sy / dat wy op hare Exemplen wat blijven staen. Dionysius Halicarnassensis een seer naerstigh waernemer der Roomsche manieren / onderwijst ons van dese sake aldus: Alles wat door dapperheyt van den Vyanden ghenomen werdt, dat ghebiedt de Wet dat het ghemeen sal toe-behooren, sulcks dat niet alleen de particuliere daer van gheen eygenaers werden, maer oock selfs de Veldt-heer van 't Leger en Heyrkracht niet: maer de Rentmeester neemt die dingen nae hem, en de selfde verkochte hebbende, brenght het geldt in de ghemeyne schat-kiste. Dit zijn woorden van de ghene / die Coriolanus beschuldighen / niet wepnigh hatelijck inghestelt.

Plut. Aristide. Herod. lib. 9. Plutarc. Lysandro.

Homerus Iliad. X. Euripides Rheso. Plinius l. 23. cap. 3. Plut. Alex. Curt. Diod. lib. 17. Strabo l. 15. Diod. lib. 13. Livius l. 23. Gregor. Turon. lib. 2. cap. 17.

[Vermeerderinghen. (1.) Als Agesilaus in Asien doende was / en het Leger van Pharnabazus was in-ghenomen / hadde Spithridates wat van den buyt af-ghetogen / maer alsser onder soeck van Erispidas Lacedemonier op-ghedaen werde / liep hy wech.

(2.) Dit staet by Turonensis in 't 2 Boeck cap. 27. By Aymon, *lib. 1. cap. 12.* En in 't Hout-begrijp van Freherus upt-ghegheven / cap. 9. Het is oock een oude maniere van andere Volcken. Servius op de woorden van 't 3 Boeck Æneid. *Sortitus pertulit ullos*, hy heeft geen lotinghen upt-ghestaen / segt: Want de gevangens, en den roof pleeght onder den overwinners door het lot ghedeelt te werden. Van den roof in 't ghemeen by een te brengen / en sich met eede te suyveren by den Sweden en Gotthen / siet Johannes Magnus, *lib. 11. cap. 2.*]

XV. Want dat het volck Eyghenaer / Heer en Meester was van den buyt / dat is waer. [Siet oock van dese sake Simlerus, in sijn beschrijvinge van Zwit-

Zwitserlandt.] Maer en is dit oock niet minder waer / dat / soo lange de Republijcque in bloey was / het bestier en beleyt van de uytdeylinghe des roofs den Veldt-heeren is toe-ghelaten gheweest / doch alsoo / dat sy den Volcke schuldigh waren rekenschap van hare doen te gheven. L. Æmilius seyt by Livius: Dat de in-ghenomen Steden, maer niet die sich selfs over-gaven, plachten geplundert te werden: en doch dat daer over het segghen en ghebiedt de Veldt-overste en hadden, en niet de Soldaten. [Polybius in de Peiresiaenschе Extracten van L. Æmilius Paulus: Als hy van't gheheele Rijck heer gheworden was, en dat hy alles konde verordineren na sijn goet-duncken, hadde hy niets begheert.] Maer dit bestier en beleydt / 't welck de manier en ghewoonte den Veldt-heeren gaf / gaven sy selfs / om te meer van alle nae-dencken bevrijdt te zijn / somwijlen over aen den Raedt / als Camillus: en die 't aen haer behielden / werden bevonden dat ghebruyckt te hebben op verschepden wijse / nae dat sy op haer conscientie / goeden naem / oft eersucht acht gaven / en die dienden. *Lib. 37.* *Livium lib. 5.*

XVI. Die de heylighste zijn / oft daer voor aenghesien wilden wesen / en raeckten den roof in gheenderley wijse aen / (1. maer 't zy datter gelt onder den roof was / dat gheboden sy den Rentemeester des Roomschen volcks te ontfanghen; waren het andere goederen / die lieten sy aen den selfden Thesozier in 't openbaer / by de spiesse / soo sy 't noemen / verkoopen: ende het geldt dat daer van ghemaeckt werde / meynt Favorinus by Gellius, dat met den naem van *Manubiæ*, roof oft buyt is ghenaemt / als handt-gift / oft dat voor de handen ghegaen was: Dit geldt werde voor den Thesozier oft Ontfangher in de Schat-kiste ghebracht; doch eerst / soo de saecke den Triumph waerdigh gheacht werde / openlijck vertoont voor alle man. Livius in 't 4 Boeck van den Burghermeester C. Valerius: Van roof, door de daghelijcksche plunderinghen, dewijl alles in een verseckerde plaetse ghebracht was, isser tamelijck wat geweest, sulcks openlijck onder de spiesse verkocht zijnde, heeft de Burghermeester bevolen, dat de Ontfangers souden 't geldt in de Schat-kiste brenghen. Het selfde heeft Pompejus oock ghedaen / [Deeltijts. Siet 't gheen in de volghende af-deelinghe uyt Lucanus werdt by-gebracht.] van welcken Vellejus dit seydt: Het geldt van Tigranes, ghelijck de maniere van Pompejus was, is ghebracht in handen van den Ontfangher, en in de publijcque Registers aenghetey ckent. Soo heeft oock M. Tullius ghedaen / gelijck hy selfs van hem selven schrijft aen Sallustius: Van mijnen buyt buyten de Stadts Ontfangers, dat is het Roomsche volck, en heeft niemandt een penningh aengheroert, en salder oock niemandt een van aenroeren. Ende sulcks is in de oude en beste tijden meest ghebruyckelijck gheweest / daer op Plautus siende / seydt: Nu sal ick alle desen buyt aen den Ontfangher brenghen. En van de gevanghen Menschen op gheljcke wijse: Welcke ick uyt den buyt van den Ontfanghers ghekocht hebbe. Maer andere verkochten selfs den buyt sonder Ontfangher / en brachten het geldt in de Schat-kiste / het welcke men oock uyt de volgende woorden van Halicarnassensis kan af-nemen. Soo lesen wy dat van den Coningh Tarquinius al in ouden tijden / als de Sabi- *Lib. 2.* *Lib. 2. Ep. 7.*

Livius lib.1. ners oberwonnen waren / den roof en de gevangene na Romen gesonden zijn. Soo werdt verhaelt / dat de Burghermeesteren Romulius en Veturius den buyt verkocht hebben / om de schaersheyt en sobere ghestalte der *Lib. 3.* Schat-kiste / 't welck de Heyrkracht qualijck nam / en sich beklaeghde. Maer alsoo het doorgaens voorkomt / hoe veel oyer Veldt-overste / oft selfs / oft door sijn Ontfanghers in de schat-kiste ghebracht heeft uyt de Italiaensche / Africaensche / Asiatische / Gallische / Hispanische triumphen / soo en ist niet noodigh de Exemplen daer van by te brengen. Dat *Dion. Halic. lib.2.* staet veel meer aen te mercken / dat somwijlen den buyt / oft een gedeelte *Livius lib.1.* daer van ghegeven is / somtijdts den Goden / somtijdts den Soldaten / somtijdts oock anderen. Den Goden zijn / oft de goederen selfs ghegheven / als den roof / welcke Romulus Jupiter Feretrius op-gehangen heeft; oft is die tot geldt ghemaeckt / gheliick uyt den Pometinschen buyt Superbus den Tempel van Iupiter op den bergh Tarpejus gebouwt heeft.

[Vermeerderingh. (1.) Manius Curius heeft ghezworen dat hy van den roof niets hadde aengeraeckt, behalven een bekerken van Beucken-hout, daer mede hy offerde. De Schryver van het leven der doorluchtige Mannen / spreckende van Mummius: Hy heeft Corinthen van Beelden en Schilderyen berooft, waer mede, nae dat hy gheheel Italien vervult hadde, heeft hy niets daer van in sijn huys gebracht. Van den terstont genoemden Æmilius Paulus, seyt Plutarchus: De Menschen en presen niet minder sijne mildigheydt en grootmoedigheyt, dat hy een groote macht van goudt en silver uyt des Coninghs schatten by een vergadert, niet eens en hadde willen besien, maer haddese den Ontfanghers ghegheven om in de ghemeyne kiste te brengen.]

XVII. Den ouden Romeynen docht het eergierigh te zijn den buyt den Soldaten te deylen: gelijck Sextus, de Soon van Tarquinius Superbus, doch *Liv. d. libr.* als hy nae Gabien gevlucht was / gesept werdt den buyt onder den Soldaten gedeylt te hebben / en wech geschoncken / op dat hy door dat middel hem selven macht verwerven soude. Appius Claudius bestraft in den *Livius lib.5.* Raedt gheliicke mildigheydt in 't schencken / als nieu / overdadigh / en ongeraden. Doch den roof den Soldaten vergunt / werdt / oft uyt-gedeylt / oft gheplundert. De uytdeylinghe kan gheschieden / oft ten aensien van hare soudye en gagie / oft ten aensien van hare verdiensten. *D. loco.* [Sulcks seyt Iosephus, *lib.3.* der oude Historien / dat by den Hebreen ge- *Lib. 10.* schiede. Appius Claudius wilde / dat men den buyt soude deylen nae advenant van hare soudye oft gagie / indien hy niet konde verkrijghen dat het geldt / dat daer van komen soude / in de schat-kiste soude brenghen. Maer de gantsche ordinantie van dit uytdeylen verklaert Polybius pertinentelijck: namelijck / dat men placht de eene helft / oft het minder deel van 't heyr by daghen / oft by waken te senden / om den roof te hoop by een te brengen / en wat een yder ghevonden hadde / dat hem dat belast werde in 't Leger te brengen / op dat het door Tribunos, oft Oversten gelijckelijck mochte gedeelt werden / daer toe mede geroepen zijnde om haer deel te bekomen / die ghene / die het Legher hadden bewaert (het welcke *1. Sam. 30. 24.* wy lesen dat oock de Coning David onder den Hebreen geordineert heeft / en

en vooztaen een Wet ghewozden is) als mede die van wegen sieckte oft swackheyt / oft elders om dienst te doen / uyt-gesonden / en alsoo niet te-genwoozdigh waren. Somtijden is niet den buyt selver / maer 't geldt dat daer van ghemaeckt was / den Soldaten gheschoncken / het welcke dickwils in den triumph gheschiede. De pzopoztie en gheliickheyt vinde icke dusdanigh / een Voetknecht bequam een deel / twee deelen een Hooftman over hondert / dzie deelen een Ruyter. Somwijlen een Voetknecht enckel / een Ruyter dubbelt: op andere tijden een Voetknecht enckel / een Hopman over hondert dubbelt / een Overste van een Regiment en Ruyter / oft Ridder / vier dubbelt. [Appianus seydt / *lib. 2.* der Burgherlijcke oozloghen / een Regiments Oversten / en oversten der Ruyterye.] Oock is dickwils nae verdiensten den buyt gedeelt / gelijck Marcius, om dat hy hem vzomelijck ghequeten hadde uyt den Coriolaensche buyt / van Posthumius beschoncken is: [Siet Plutarchus in 't leven van Coriolanus.] op welcke van beyde manieren dat de uytdeelinghe geschiede / soo stonde het den Veldt-oversten vzy / en was hen gheoozloft / het vooznaemste tot soo veel als hy wilde / daer van vooz af te nemen / dat is soo veel als hem billijck dochte: [Siet Leunclavius in sijn Turckische Histozie.] het welcke oock anderen somwijlen om haerder manhaftigheyt willen is toe-ghelaten ghewozden. Euripides in sijn Treurspel Troades, spzekende van de edelste Trojaensche vzouwen / seyt: Dat sy als het voornaemste deel den Princen der Griecken gegeven waren. Van Andromacha: Pyrrhus heeft haer voor hem als een voornaemste deel ontfangē. Ascanius by Virgilius seyt van 't Paert / dat hy niet en wil dat het lot over den schildt / en den rooden Veder-bos sal gewozpen werden. Herodotus vertelt / dat nae den slagh in Plateen aen Pausanias vooz uyt als 't beste ghegeven zijn / Vzouwen / Paerden / en Kamelen. Soo heeft de Coningh Tullus als het beste deel bekomen Ocrisia Corniculana. [Soo besat Nestor vooz gheschenck der Griecken / een Vzou die niet was het lot onderwozpen gheweest / by Homerus in sijn Ilias. En in Odyssæa seydt Ulysses, dat hy Meneæca vooz uyt bekomen heeft / en noch veel andere dinghen by lotinghe hem toe-ghevallen zijn. En Euripides van Cassandra, Atrides heeft dese vooz hem selven vooz uyt bekomen. Siet Thucydides 2 Boeck / van het geen aen den Oversten der Athenienseren Demosthenes uyt den buyt nae 't recht van 't beste vooz uyt te nemen / ghegeven zijn.] By Halicarnassensis seyt Fabricius in sijn aenspzaeck aen Pyrrhus: Wt die goederen die door den Oorlogh ghenomen waren, stondt my vry soo veel als ick wilde, uyt te nemen. [Deses Exempel stelt Iulianus hem selven / en sijnen Soldaten vooz / by Ammianus, *lib. 24.*] Isidorus hier op siende / daer hy van 't Krijgsrecht handelt / seyt: Het oordeel van den buyt, en rechtvaerdighe uytdeelinghe nae qualiteyt en verdiensten der persoonen, ende des Princen portie. Tarquinius Superbus, soo by Livius staet / die wilde sich selven verrijcken / en de herten van sijn volck versoeten vooz den buyt. Servilius in sijn Ozatie vooz L. Paulus, seyt / dat hy vooz het uytdeylen van den buyt hem selven hadde konnen rijck maken. Ende dit ghedeelte des Veldt-oversten mep-

Liv. lib. 45. *Ibid.* *Ibid.* *Suet. Cæs. c. 38.* *& Appian. 2. Civil.* *Liv. d. lib.* *Lib. 4.* *Libr. 1.* *Liv. libr. 45.*

3. Verr. meynen eenighe dat veel eer door 't woordt Manubiæ is verstaen ghewor-
den / onder welcke is Asconius Pedianus. Maer die zijn meer ghepresen/
die hare recht in desen nae-gevende / van den buyt voor haer selven niets
behouden hebben: Soodanig was die Fabricius, daer van ick vermaent
hebbe / selfs de rechtvaerdelijck verkregen rijckdommen voor den roem
en glorie verachtende / 't welck hy selfs seyde dat hy dede nae 't Exem-
Plut. Catone. pel van Valerius Publicola, en weynige andere: de welcke M. Porcius Ca-
to in de Hispanische victorie nae-ghevolght heeft / segghende / dat niets
van 't gheen in den Oorlogh genomen was / aen hem komen soude / als
alleen wat hy aen kost en dranck verteert hadde: voeghende nochtans
daer by / dat evenwel van hem niet bestraft wierden die Veldt-oversten/
die de toe-gekende nuttigheyden en voordeelen namen / maer dat hy lie-
ver om de deught met den besten / als om 't geldt met den rijcksten kam-
pen wilde. De naeste aen dese zijn die ghene/ die matelijck haer gedeelte
van den buyt ghenomen hebben / ghelijck Pompejus van Cato ghepresen
werdt by Lucanus, als die meer in de Schat-kiste ghebracht, dan behouden
hadde. In het deylen is somwijlen oock acht ghenomen op de af-wesen-
Livius lib. 4. de / ghelijck Fabius Ambustus gheordineert heeft / als Auxur inghenomen
Idem lib. 3. was: somwijlen is om oorsake op sommighe / al waren sy tegenwoor-
digh / gheen acht ghenomen / gelijck als op de Minutiaensche heyrkracht
doen Cincinnatus Dictator was. Doch het recht / 't welck in de oude Re-
publijcque de Veldt-oversten ghehadt hebben / dat blijckt uyt den Justi-
L. si quis in redemi. § simile etiam modo. C. de donat. niaenschen Codex, dat nae de veranderinghe der regeeringhe aen de Mee-
sters der Soldaten over-ghegheven is/ daer van rekenschap te moeten ge-
ven van 't ghehandelde vry-ghekent werden / de schenckagien der roer-
lijcke / en sich selfs roerende goederen/ welcke de Meesters der Soldaten
doen aen de Soldaten uyt den roof der Vyanden / 't zy ghedurende den
Krijghs-handel/oft in welcke plaetsen men mocht vernemen dat sy haer
onthielden. Maer dese selfde doolinge is al van oudts veel opsprake on-
derworpen gheweest / als oft de Veldt-oversten daer door particuliere
Dion. lib. 6. & 7 gunste bejaeghden / om welcker oorsaken Servilius, Coriolanus, Camillus
Liv. lib. 5. beschuldight zijn / als oft sy haren vrienden en aenhang uyt het gemeyn
veel wech schoncken. Sy daer-en-tegen ontschuldighden haer met het
ghemeyne besten / als dat die ghene, die aen 't werck de handen gheslaghen
Dion. Halicarn. lib. 7. hadden, de vrucht van haren arbeydt ghenoten hebbende, tot andere toch-
ten te bereydtwilligher wierden: als de woorden van Halicarnassensis over
dit stuck luyden.

XVIII. Ick kome tot de plunderinghe. Dese is den Soldaten toe-ghelaten
geweest / oft in den eersten inval en beroovinge / oft nae den Veldtslagh/
oft in-neminghe der Stadt / sulcks dat sy het teycken ghegeven zijnde/
elck haers weeghs loopen mochten / en rooven wat sy vonden: 't welck
Dion. lib. 4. in ouden tijden selden geschieden/doch evenwel niet gantsch sonder exem-
plen en is. Want Tarquinius heeft Suessa den soldaten te plunderen gege-
Liv. lib. 4. ven: Q. Servilius Dictator het Leger van de Equen den Soldaten te buy-
Dion. lib. 4. 6. 9. 10. te ghegheven: L. Valerius heeft oock te plunderen toe-gelaten in de lan-
den

den der Equen; ook Q. Fabius, als hy de Volscen geslagen / en Eretra ingenomen hadde / en voorts andere menigmael. Als Perseus overwonnen was / heeft de Burgermeester Paulus aen de Boetinechten vergunt den roof en buyt van de neder-ghelepde heyrtracht / en aen de Kupterije den roof van 't omleggende lant. De selfde heeft uyt bevel van den Raet den Soldaten vergunt te plunderen de Steden van Epirus, [En Sulla de stadt van Athenen / Appianus van de Mithridatische oorloge.] Lucullus, als Tigranes overwonnen was / heeft sijn Soldaten langhe van 't plunderen af-gehouden / maer korts daer nae / als de Victorie nu seker was / heeft hy haer gegunt het recht van de Vyanden te plunderen. [De selfde heeft sijn Soldaten om te plunderen de stadt Tigranocerta ghegheven / soo Plutarchus verhaelt / dat voorts noch uyt den roof den Soldaten yder een tachtentigh draghmen ghegheven zijn daer-en-boven. Severus heeft den buyt van Ctesiphon den Soldaten ghegeven: de selfde heeft bevolen / dat de Regiments-Oversten / en Capiteynen / en selfs de Soldaten behouden souden / 't gheen sy in de Blecken gheplundert en gherooft hadden / soo Elius Spartianus vertelt. Mahumeth II. heeft sijn Soldaten belooft den buyt en de Slaven van Constantinopolen.] Cicero in 't 1 Boeck de *Inventione*, stelt onder de manieren van eygendom te verkrijgen / dese / indien yets den Vyanden af-ghenomen is / waer van den dryl des buyts niet verkocht en is. [Varro telt seslerhande wijse / op welcke yemant wettelicke Heer en Eygenaer van een ding werden kan / door aenbaerden van rechtvaerdighe erffenisse / verkoopinghe en overleveringhe / rechtelijcke cessie en overdracht / langhe besit en ghedruyck van een dinck / openbare verkoopinge van den buyt / en door publijcque verkoopinge als yemants goederen by confiscatie verkocht werden.] De gene / welcke dese maniere misprijsen / seggen / dat in sulcker voegen de grage en begeerige handen tot plonderen / wech nemen / en als uyt de mont nemen den vromen strijtbaren Helden hare beloningen / aengesien het gemeenlijck soo toe-gaet / dat de ghene die trage is / roobe / maer de manhaftighste doorgaens pleghen den meesten arbeydt / en last der periculen nae te trachten / welcke de woorden zijn van Appius by Livius: waer van niet wijdt en verschillen dese woorden van Cyrus by Xenophon: In 't rooven siet men wel dat de snoode 't beste deel bekomen. Maer daer teghen werdt ghesept / dat het aenghenamer en willekomer sal zijn 't geen een yder met sijn eygen handen van den Vyandt ghenomen / te huys brenghet / als oft hy veelbondigh door eens anders toe-kennen bekomen hadde. Somwijlen is ook de plunderinghe toe-ghelaten gheweest / om datse niet konde verhindert werden. In 't in-nemen van Cortuosa, een Stadt in Hetrurien, soo Livius verhaelt / was goet ghevonden den buyt voor het gemeen te behouden, maer het bevel is spader gekomen, als den Raedt, den roof was nu al in handen der Soldaten, ende konde haer niet sonder hatelijcken opspraeck benomen werden. Soo lesen wy ook dat het Leger der Gallo-Griecken door het heyr van C. Helvius gheplundert is teghens wille van haren Veldt-Heer.

Liv. lib. 46.

Appianus Mithridat.

Lib. 6.

Ibid.

Lib. 6.

Lib. 38.

XIX. Dat ick geseyt hebbe / dat somtijdts den roof / of 't geldt van den roof ghekomen aen anderen / als aen den Soldaten pleeght ghegeven te werden / dat pleeght veeltijdts soo toe te gaen / dat den ghenen die tot den Oorloghe schattinghe hadden op-ghebracht / den selfden de waerde van dien mocht weder-ghegeven werden. Somtijts sult ghy oock bevinden dat van den buyt eenighe spelen zijn toe-gheruster.

Dion. Halic. lib 5.

XX. Ende is niet alleen in verscheyden Oorlogen anders en anders in desen ghehandelt / maer oock in een en de selfde Oorloge is den buyt dickwils tot verscheyden ghebruyck aenghewendet / 't zy dat se aen gedeelten ghedeelt / oft in verscheyden soorten onderscheyden wierde. Soo heeft Camillus de thienden van den buyt ghegheven aen Apollo Pythius, naer het Exempel der Griecken / doch 't welck eerst van den Hebreen ghenomen was: tot welcken tijde van den Priesteren verstaen en ghoordeelt is / dat onder de beloste van thienden des buyts / niet alleen de dinghen die sich beweeghden / maer oock de Stadt en Landen begrepen waren. De selfde den Vyant overwonnen hebbende / is het meeste deel des buyts van den Faliscen bekomen / den Ontfanger toe-gestelt / niet seer veel daer van is den Soldaten ghegheven. Soo heeft oock L. Manlius den buyt, oft verkocht, soo veel als daer van in 't ghemeen most komen, oft met sorghvuldigheyt, op dat het op 't alder-billijckste mocht toe-gaen, onder den Soldaten uyt-ghedeylt, soo Livij voorden luyden. De soorten / in welcke den buyt van verdeelt werden / zijn dese / gevangen Menschen / groot Vee / en Cudden / geldt / andere beweghelijcke goederen / 't zy kostelijcke / oft van geringer waerde. Q. Fabius de Volscen overwonnen hebbende / heeft 't grove Vee / en den roof voor den Ontfanger geboden te verkoopen: het silver levert hy selfs over. De selfde hebbende de Volscen en Equen overwonnen / schenckt de Ghevangens / uyt-ghenomen de Tusculaners, aen de Soldaten / en geeft verlof om in de Landen der Eretranen Menschen en Beesten te rooven. L. Cornelius hebbende Antinen in-genomen / heeft het goudt / silver en koper in de Schat-kiste ghebracht; de Ghevangene / en den buyt heeft hy voor den Thesorier verkocht: den Soldaten heeft hy ghegheven de dinghen die tot lijf-tocht en kleedinghe dienden. Des Cincinnati doen is desen niet ongheljjck gheweest / die hebbende bekomen Corbion, een stadt der Equen, heeft het kostelijckste van den buyt nae Romen ghesonden: de reste heeft hy by Campangien van hondert koppen uyt-ghedeylt. Camillus Vejen inghenomen hebbende / heeft niet meer in 't ghemeyn ghebracht als het geldt dat van den Ghevanghenen ghemaeckt was. Als de Hethruscen overwonnen / en de Gevangene verkocht waren / heeft hy uyt dat gelt den Matronen hare goudt / dat se opghebracht en toe-ghelepdt hadden / wederom ghegheven / en drie goude Bechers in 't Capitolium ghestelt. Als Cossus Dictator was / is alle den buyt van den Volscen, behalven de vrije persoonen / den Soldaten gegheven. Fabricius hebbende de Lucaners, Brutiers, en Samniters overwonnen / heeft de Soldaten rijck ghemaeckt / den Burgeren hare schattinge weder ghegheven / ende vier hondert talenten in de Schat-kiste ghebracht.

Liv. lib. 5. Appian. in Excerpt. Peiresian.

Lib. 38.

Dion. lib. 8. Idem lib. 10. Ibidem.

Liv. lib. 10.

Liv. lib. 5. Dion. Frag. Lib. 6.

[En

[En Fabius, als hy Tarenten in-ghenomen hadde / 't geldt van de gevangen menschen / na dat hy den anderen roof den Soldaten gelaten hadde.]
Q. Fulvius en Appius Claudius als het Leger van Hanno ingenomen was / hebben den roof verkocht / en om-ghedeelt; beschenckende de ghene die merckelijcken dienst ghedaen hadden. Als Scipio Carthago in-genomen hadde / heeft hy / 't geen in de Stadt was / den Soldaten tot buyt gegeven / uyt-ghenomen het goudt / silver / en gheschencken. Acilius heeft / als Lamia verobert was / ten deele den buyt om-ghedeelt / ten deele verkocht. Cn. Manlius de Gallo-Griecken overwonnen hebbende / als hy uyt Roomsche superstitie der Vyanden wapenen verbrandt hadde / heeft allen bevolen den anderen roof te hoop te brengen / ende heeft / oft verkocht het ghene daer van tot het ghemeen komen soude / oft heeft het met sorghbuldighept / op dat het op 't beschepdenste toe-gaen mochte / onder den Soldaten ghedeylt.

Liv. lib. 37. Liv. lib. 25. Appian. Punic. Liv. lib. 37. Idem lib. 38.

XXI. Wt dese dingen die wy verhaelt hebben / blijckt / dat / soo wel by den Romeynen / als by meest alle andere volcken den roof en buyt het Roomsche volck heeft toe-behoort / maer dat eenigh ghesagh en macht om den selfden te bedeylen / den Veldt-Oversten is bergunt en toe-ghelaten geweest / doch alsoo / dat sy / als wy te voren ghesept hebben / rekenschap van hare doen den Volcke schuldigh waren. Het welcke onder anderen bewijst het Exempel van L. Scipio, die in 't gherechte verwesen is / dat hy 't gemeen bestolen hadde / soo Valerius Maximus sept / dat hy vier honderd tachtentigh talenten silvers meer hadde ontfangen / als hy hadde in de Schat-kamer ghebracht: en ooch van andere die wy te voren vermaent hebben. M. Cato heeft in sijn Oratie van den buyt met heftige en treffelijcke woorden / soo Gellius seydt / gheklaeght dat de dieverije van 't ghemeen goet en licentie onghestraft bleef: van welcke Oratie dit stuck-ken over-gebleven is: De Dieven die de particuliere goederen stelen, moeten in sloten en banden hare leven toe-brenghen; maer die het ghemeen bestelen, gaen met goudt en purpur behanghen. De selfde hadde op een ander plaetse ghesept: Dat hy verwondert was te hooren, dat yemandt de afghenomen eeren-beelden, in den Oorlogh ghenomen, voor huys-geraet in sijn huys stelde. Soo vermeerdert ooch Cicero den haet van 't gemeen bestolen te hebben op Verres, dat hy een Beeldt tot sich ghenomen hadde / en dat noch sulcks / dat het van den buyt der Vyanden ghenomen was. Ende niet alleen de Veldt-Oversten / maer ooch de Soldaten waren schuldigh aen dieverye van 't ghemeen goedt / om des buyts wille / indien sy / namelijck / den selfden niet in 't openbaer by den anderen roof ghebracht hadden: want sy alle door den eedt ghedwongen wierden / soo Polybius seydt: Dat niemandt yets van den buyt onttrecken soude, maer dat sy hare trouwe houden souden uyt ontsich en geweten van haren eedt. Daer toe mogheliick dienen kan het Formulier van den eedt by Gellius, daer den Soldaten bevolen werdt / dat sy onder het Heyrlegher niets nemen sullen / noch op thien mijlen daer ontrent / dat meer als een silveren penninck waerdigh sy / oft soo hy 't genomen heeft / dat hy 't tot den Burger-

Liv. lib. 25. Appian. Punic. Liv. lib. 37. Idem lib. 38. Lib. 6 cap. 3. & Liv. l. 45. Lib. 2. c. 18. Priscia. l. 7. Verrina 4. Lib. 16. c. 4.

germeester te voorschijn brenge / oft binnen drie daghen aenghebe. Hier uyt kan verstaen werden wat het te segghen zy / dat Modestinus seyt: De ghene, welcke den roof der Vyanden steelt, is aen gemeens dieverye schuldigh. Het welcke alleen hadde behooren genoegh te zijn / om de Rechts-gheleerde te waerschouwen / dat sy niet en souden gelooven / dat / 't geen den Vyanden ontnomen werdt / een yder in 't particulier toe-komt / aenghesien het bekent is / dat dieverije van 't ghemeen gheen plaetse heeft / als in goederen die 't ghemeen toe-behooren / oft heyligh en religieus zijn. Dit alles dient daer toe / om te bewijsen / 't geen wy te vooren gheseyt hebben / dat de Burgerlijcke Wet bezijden ghestelt zijnde / oock alder-eerst 't gheen in de Krijghs-verhandelingen ghenomen en bekomen werdt / toe-komt het Volck / oft den Coningh die den oorlogh voert.

L. penult. ad 1 Jul. pecul.

L. 1. cod. tit.

XXII. Wy doen daer by / de Burgherlijcke wet bezijden ghestelt, oock eerst en eyghentlijck: Het eerste daerom / dat van goederen die noch in der daedt niet verkreghen zijn / de Wet tot ghemeynen besten kan ghebieden / het zy dat die Wet des volcks Wet zy / als by den Romeynen / oft des Coninghs / als by den Hebreen / en andere Volcken. Doch onder den naem van Wet willen wy oock verstaen hebben de ghewoonte / welcke recht en wel is in-ghevoert. Het andere daer by ghevoeght / dient daer toe / op dat wy moghen weten / dat / ghelijck als ander dingen / alsoo oock den buyt van 't Volck mach anderen vergunnet werden / en dat niet alleen na het verkrijghen / maer oock voor de verkrijginge / sulcks dat het nemen gevolght zijnde / beyde die deelen met een korte handt te samen gevoeght werden / soo de Rechts-gheleerde spreken: ende kan niet alleen die vergunninghe uytdruckelijck en met namen gheschieden / maer oock in 't gros en in 't ghemeen / ghelijck ten tijden der Macchabeen den ouden Weduwen / en armen behoeftighen Weesen een deel van den buyt gegeven is / oft oock onghewissen persoonen / nae 't Exempel der dingen die te grabbel ghewoorpen wierden / welcke de Roomsche Burghermeesters toe-kenden den ghenen / diese grabbelden. Oock en is dese overdraginghe van recht / welcke door Wet / oft door vergunninghe geschiedt / niet alle-tijdt een loutere schenckagie / maer somtijts oock een contract / somtijdts / oft betalinghe van 't gheen men schuldigh is / oft vergoedinghe van de schade die yemandt gheleden heeft / oft voor het geen hy aen den Oorlogh te koste gheleydt heeft / 't zy van onkosten / oft van arbeydt en dienst / ghelijck als wanneer de Bondtghenooten / oft Onderdanen sonder eenighe besoldinghe dienen / oft niet bekomen sulcken besoldinghe / als haren dienst wel waerdigh is. Want wy bevinden dat uyt dese oorsaken den buyt in 't gheheel / of ten deele pleeght vergunt te werden.

2. Macch 8. 28. 30.

XXIII. Ende wijsen onse Rechts-gheleerde aen / dat dit by-na aller-weghen door stilswijghende ghewoonte in-ghevoert is / dat de Bondtgenooten / oft Onderdanen die sonder besoldinghe / en op hare eygen perijckel ten Oorloghe dienen / voor het hare houden 't gheen sy nemen en veroveren. [Siet Cromerus 19. Polonicorum.] De reden van weghen de Bondtghenooten is openbaer en kennelijck / om dat natuurlijck d'een gesel en me-

Cald. cons. 85. Ioh. Lupus de bello & sub ne advertus.

de-

deſtander ghehouden is ſijn medehelper te bergoeden / en helpen dragen de ſchade / die van weghen een ghemeene oft publijcque ſake hem overkomt. [Deſe reden ghebruyckt Amalaſuntha in haer ſchrijven aen Julianus, *Gothic. 2.*] Voeght daer by / dat men nauwelijcks pleeght om niet hulpe te doen. Soo werdt den Medicijn-meesters, ſept Seneca, loon voor haren arbeyt betaelt, dat ſy ons bedienen, en van hare eyghen ſaken af-geroepen zijnde, ons te dienſte ſtaen. In den Oratoren en Voorſprake oordeelt Quintilianus dit ſelfde mede billijck te zijn / om dat deſen dienſt / en alle deſe tijdt aen die dinghen beſtedet / de vermogenthept om anderſins wat te verwerven / weeck nemen: het welck Tacitus noemt ſijn huys-ſorghe nae-laten / op dat eener in ander-lupden ſaken moghe laten hem gebruycken. Is derhalven ghelooflijck / ten zy datter een andere oorſake blijcke / te weten / oft loutere weldadighept / oft voorgaende contracten / dat men geſien heeft op de hope van op den Pandt wat te veroberen tot bergoedinghe van ſijn ſchade / en voor ſijn dienſt en hulpe. [Siet Plutarchus in 't leven van Marcellus.]

Jaſ. l. quod apud hoſtes: de Legatis 1. Franc. à Ree pa in l. 1. de acq. poſſ. n. 5. Covar. ad l. peccat. p. 2. § 2. Bonſin. lib. 4. dec. 5. 4. de benef. cap. 15. Annal. 9.

XXIV. In den Onderdanen en wil dat ſoo ſchrijnbaer niet gaen / om dat ſy haren dienſt ende hulpe aen hare Burgherſchap ſchuldigh zijn: maer daer teghen dient / dat / daer ſy niet alle / maer ſommighe alleen ten Oorloge dienen / deſen ſelfdigen het lichaem der Burgerſchap bergoedinge ſchuldigh is / voor 't gheen ſy meer als andere ber-onkoſten / oft dienſt doen / en deel meer bergoedinghe der ſchade / in plaetſe van welcke ſekere bergoedinghe lichtelijck / en niet ſonder reden haer vergunt werdt de hope van den gheheelen onſekeren bupt / oft een ghedeelte daer van. Soo ſept de Poëet:

Dat die den buyt gheniet', wiens arbeydt het verdient. *Propertius.*

Van den Bondtghenooten en Medehulpers iſſer een Exempel in 't Roomſche verbondt / daer den Latinen toe-geſtaen werdt een billijck gedeelte van den roof in die Oorlogen / welcke onder het beleyt des Roomſchen volcks gevoert wierden. [Het Roomſche volck gaf een derde part van den roof den ouden Latinen, ſept Plinius, *lib. 39. cap. 5.* Nae het ghetal van Krijghs-volck tot hulpe gheſonden / deylen de Switſerſche vlecken in den bupt / ſoo Simlerus ghetuyght. In den oorloge tegens den Turck hebben de Paus / Keyſer / en de Venetianen gedeelt / naer advenant van de koſten by haer ghedaen / Paruta, *lib. 8.* Pomponius heeft Kleyn Armenien aen Dejotarus, Coningh van Galatien geſchoncken / om dat hy was mede-helper gheweeſt in de oorloghe teghens Mithridates.] Alſoo in de Oorloghe die de Etolen voerden met hulpe der Romeynen / bequamen de Etolers de Steden en Landen / maer de Romeynen de ghevanghenen en roerende have en goederen. Demetrius heeft nae de Victorie teghens Ptolomeus, die van Athenen een deel van den bupt ghegeven. Ambroſius verhandelende de Hiſtorie van Abraham, wijſt aen de billijckheyt van deſe ghewoonte: Ghewiſſelijck deſen die met hem tot ſijnder hulpe gheweeſt waren, moghelijck als mede-geſellen, ſeyt hy dat een gedeelte van de win-

Liv. lib. 4. & 24. Dion. lib 6. Polyb. l. 11. Plut. Demetrio. Liv. lib. 33.

Lib. 1. de Abraham. cap. 3.

ste en 't voordeel behoort ghegheven te werden, als loon voor haren arbeyt.

Num. 22. 27. 47. 1. Sam. 30. 22. & deinc. 2. Macch. 8 28. 30.

Van den Onderdanen is een Exempel in het Hebreeusche volck / by den welcken het halve deel van den buyt toe-quam den ghenen / die in den slagh gheweest waren. [Die van Pisidien gaben oock een ghedeelte van den buyt den ghenen die de hupsen bewaert hadden / seydt Chalcondylas, *lib. 5.*] Also oock de Soldaten van Alexander ontnamen den roof den particulieren luyden / en eygenden haer selven toe / upt-ghenomen dat sy gewoon waren eenighe voortreffelijcke dingen haren Coningh te brengen: daerom wy sien / dat sy aenghelaeght zijn die gesept wierden by Arbela te samen ghespannen te hebben / van alle den buyt voor sich te behouden / soo dat sy niet in de Schat-kiste souden brenghen. Maer welcke publique goederen der Vyanden / oft des Coninghs gheweest waren / waren bevrijdt van dese onghebonden vryheydt. Alsoo lesen wy / dat de Macedoniers / als sy by de riviere Piramus, in 't Leger van Darius gheballen waren / een grooten schat van gout en silver geplundert hebben / en niets verschoont en hebben / als alleen des Coninghs tente / nae de oude haer over-gheleverde maniere en ghewoonte, sept Curtius, dat men den verwinner in des overwonnen Coninghs tente ontinghe. [Siet Diodorus, *lib. 6.* en Plutarchus in Alexander. Diergelijcke siet oock by Xenophon van Cyrus, *lib. 2.* en van sijn Oorloghe / *lib. 4. en 7.*] Daer van niet veel verscheelt der Hebreen wijse en manier / die des overwonnen Coninghs kroone setten op het hooft van den Overwinner / ende den selfden toe-voeghden den Coninghlijcken hups-gheraedt / die in den Oorlogh genomen was / soo men leest in de Thalmudische Digesten: oock 't geen wy lesen onder de daden van Carolus Magnus, als die de Hungaren overwonnen hadde / dat de particuliere rijckdommen den Soldaten ghelaten zijn / maer de Coninghlijcke schatten in de Schat-kamer ghebracht zijn. Maer by den Griecken 't gheen ge durende / den slagh en 't gebecht den Vyandt af-genomen werde / dat quam yder in 't particulier toe: en 't gheen nae den slagh gherooft werde / dat quam in 't gemeen: welck onderscheyt oock sommighe andere Volcken wel-gheballen heeft. Maer dat by den Romeynen in de oude Republijcque den Soldaten so veel niet en sy vergunt gheweest / blijckt ghenoegh upt het gheen wy te voren gheseydt hebben. In de Burgherlijcke oorloghen heeft men begonnen den Soldaten wat meer toe te gheven; soo leest men dat van de Soldaten van Sylla Equulamen upt-gheplundert is: en Cæsar nae den slagh van Pharsalien, geeft den Soldaten het Leger van Pompejus ten roove / met dese woorden by Lucanus:

2. Sam. 12. 30. *Tit. de Re.*

Arius de bello n. 162. Bellin. p. 2. tit. 18. n. 3. Donel. lib. 4. com. cap. 21. Silv. in verbo bellum 1. in p. ex Rosell. Wesemb. ad §. Item ex Inst. dec. divis. Appian. Civil. 1. Lucan. lib. 7.

Ontbreeckt alleen uw' loon voor het vergoten bloet,
Dien ick u wijsen wil, maer gheensins schencken moet,
Want schencken ick niet noem 't geen elck selfs neemt van 't goet.

Appian. Civil 4.

De Soldaten van Octavius en Antonius hebben het Leger van Brutus en Cassius gheplundert. In een andere Burgerlijcke oorloge de Flaviaen-

sche

sche Soldaten nae Cremona ghevoert / hoewel de nacht op handen was / haesten sich om die rijcke Colonie, oft gheplantede vryheyt met een aenloop af te loopen en in te nemen / vreesende dat anders de rijchdommen der Cremonenseren in den schoot van haren Oversten en der selfder Staden vallen souden / wel wetende, namelijck, soo Tacitus spreeckt / dat eens met vechtender-handt inghenomen Stadts roof en buyt den Soldaten, maer van een die haer selfs over-gaf, den Hoofden en Oversten toe-quam. Ende sulcks is als de Krijghs-tucht en discipliin begon te vervallen / soo veel te lichter den Soldaten toe-ghelaten / op dat sy niet soo lange het gevaer noch duurde / haren Vyandt verlatende / den roof hare handen verhinderen soude / het welck dickwils veele Victorien verdorven en verhindert heeft. Als Corbule het Casteel Volandum in Armenien vechtender-hant inghenomen hadde / is het onbeweerde ghemeen volck met openbaren uytroep verkocht, den overigen buyt is den overwinners vergunt, sept Tacitus. By den selfden Schryver in den Britannischen slagh vermaent Suetonius de syne / dat sy het doodtslaen sullen verbolgen / sonder op den buyt te dencken / daer by voeghende / dat nae verkreghen overwinninge alles haer volghen sal: hoedanighe vermaninghen men elders mede vindet doorgaens. Voeght daer by 't geen wy nu hier voren uyt Procopius verhaelt hebben. [Dese vertelt / *Vandal. 2.* dat de Soldaten op Salomon, als hy teghens de Lebaten oorloghde / verstoort zijn geweest / om dat hy haer den buyt onthielt. Hy seyde dat hy sulcks dede / op dat hy / den Oorlogh ge-eyndight zijnde / den selfden nae eens yders verdiensten mochte uytdeylen. Ende in 't tweede der Gotthische gheschiedenissen / dat alle den roof uyt Picenen tot Belizarius gebracht is / die den selfden nae yders verdiensten uyt-deylen soude / voor reden daer by voegende: Dat het niet billijck was dat van anderen de wilde Byen met grooten arbeydt souden doodtgheslaghen werden, en dat andere sonder eenighe moeyte den honigh souden eten.] Maer daer zijn sommighe dinghen soo kleyn en gheringhe / dat se niet waerdigh zijn in 't ghemeyn ghebracht te werden. Soodanige dinghen pleghen met bewilliginghe des volcks over al te volghen den genen diese nemen. Soodanige waren in de oude Roomsche Republijcque een spiesse / javelijn / hout / voeder / leder-sack / blaes-balck / tooртse / ende 't geen minder als een silveren penningh waerdigh was. Want dese exceptien lesen wy by Gellius, dat by den Krijghs-redt waren uyt-bedonghen. Welcken niet ongheljck is 't geen het Boots-Volck oock om solde dienende / toe-ghelaten werdt: de Francoisen noemen 't plonderatie / en verbaten daer onder oock kleederen / oock goudt en silver onder de waerde van thien Schilden. In andere plaetsen wert den Soldaten eenigh ghedeelte van den buyt ghegeven / als in Spangien somtijdts een vijfde / somtijdts een derde deel; anders blijft de helft by den Coningh / en het sevende / somtijdts het thiende part by den Veldt-oversten. [Die manier schryft Leunclavius oock den Turcken toe in 't 3 en 5 Boeck.] De reste komt toe den ghenen diese nemen en rooven / uyt-ghenomen de Oorlogh-schepen / die den Coningh gheheel toe-komen. [Soo zijn by den

Tacit. Histor. 3.

Annal. 13.

Annal. 14.

Lib. 16. c. 4. Const. Gall. lib. 20. tit. 13. art. 10. & 16.

Leg. Hispan. lib. 4. tit. 26. p. 2.

den Gotthen de grove stucken Gheschuts voor den Coningh uyt bevonghen / seydt Iohannes Magnus in sijn Sweedtsche Historie / *lib. 11. cap. 2.* Daer zijn oock plaetsen / daer men oberslagh van aengewende moeyten / uyt-ghestane ghevaer / en aenghewende onkosten ghemaeckt zijnde / deelinghe ghedaen werdt / ghelijck by den Italianen het derde part van't veroverde Schip / bekomt de Patroon van 't overwinners schip / eben soo veel bekomen oock de ghene / die hare Waren in 't Schip in-geladen hadden / oft de bevrachters / en die ghevochten hebben / mede soo veel. Soo ghebeurt oock dit / dat de ghene die op haer eyghen ghevaer en kosten den Oorlogh voeren / niet den gantschen buyt wech draghen / maer een deel daer van aen 't ghemeen schuldigh zijn / oft aen den ghenen die sijn recht trecht uyt het ghemeen. Soo ist by den Spangjaerts / dat die op hare eyghen kosten Schepen uyt-rusten / een deel van den buyt aen den Coningh / een deel oock aen den Admirael der Zee schuldigh zijn. Nae de costumen van Vranckrijck neemt den Admirael het thiende deel: soo ist mede by de Hollanders; maer hier werdt eerst het vijfde deel voor de Republijcque af-ghetoghen. Doch te lande werdt nu doorgaens onderhouden / dat in 't plunderen der Steden / en in Veldt-slagen een yder voor hem selven eyghent het gene dat hy genomen heeft: maer in 't uyt-gaen op partye / dat de ghenomen goederen ghemeen zijn den ghenen die mede in 't ghesel schap op den tocht zijn / om onder hen naer eens yders staet en waerdighept te deylen.

Consulatus maris c. 285.

Lib. 19. tit. 26. p. 2. lib. 14. Const. Gall. lib. 20. lib. 14. art 1. Inst. rei maritt. cap. 22.

XXV. Doch dese dinghen strecken daer toe / op dat wy moghen weten / indien by een Volck / 't welck in den Oorlogh niet ghemenght en is / verschil voor-valt van goet dat in den Oorlogh ghenomen is / men dat goet moet toe-kennen den genen / welcken de Wetten oft Costumen van dat Volck / van welckers zijde de goederen ghenomen zijn / gunstigh zijn en favoriseren: doch indien daer van niets bewesen werdt / dat men nae't ghemeene recht der Volcken 't goet den Volcke selfs moet toe-wijsen / indien maer sulck goet in een Oorloghsche daedt en handelinghe genomen zy. Want uyt die dinghen die nu hier te voozen van ons gheseydt zijn / blijckt ghenoegh / dat het niet allenthalven waerachtigh is / 't gheen Quintilianus voor de Thebaners by-brenght / dat in een stuck / 't welck kan in rechte betrocken werden / het Oorloghs-recht niet en geldet / en dat de dinghen die met wapenen af-ghenomen zijn / niet als met wapenen konnen beschermt werden.

Lib. 5 cap. 4

XXVI. Maer dat gheen vyandelijcke goederen zijn / al ist datse by den Vyanden ghevonden werden / die en werden niet eyghen den ghenen diese nemen: want / soo wy te voozen gheseyt hebben / sulcks en komt noch met het natuerlijcke recht over een / noch is door het recht der Volcken niet in-ghevoert. Soo seggen de Romeynen tot Prusias: Indien dat landt Antiochus niet hadde toe-behoort, dat daer uyt soude blijcken, dat het oock des Roomschen volcks niet gheworden was. [Soo en ist oock 't landt van Bochus niet ghewozden / als Iugurtha overwonnen was / 't welck niet Iugurtha, maer de Kinderen van Bochus toe-behoozt hadde / Appianus in't

Vide supra cap. 4 § 7.

Hæc c. § 5.

in 't 28 Extract der Ghesantschappen. Siet diergheliicke by Crantzius Saxon. 12.] Indien dan noch de Pyandt eenigh recht over die goederen ghehadt heeft / 't welck aen de possessie en besittinghe hanghen mochte / te weten / van pandt / oft arrest / dienstbaerheydt / dat kan men niet beletten dat het selfde niet en come op den ghenen / diese ghenomen heeft. Men pleegh oock dit te vragen / oft buyten de Landtstreke en 't gebiedt van beyde oorlogende partyen de goederen die ghenomen werden / eygen werden den genen diese nemen: het welcke soo wel van de goederen / als van de Persoonen pleegh in ghschil ghetoghen te werden. Indien wy alleen het recht der Volcken aensien / meyne ick dat de plaetse hier in gheen consideratie komt / ghelijck wy oock gesept hebben / dat een pyant in allen plaetsen te recht doodt-ghslaghen werdt. Maer die in sulck een plaetse het ghebiedt heeft / kan door sijn Wet verbieden / dat sulcks niet en ghschiede / ende indien het teghens die Wet gedaen is / kan hy daer van / als van een misdaet voldoeninge vorderen. Diergelijcke is / dat men sept dat een wildt gedierte in eens anders landt gevangen / gesept werdt toe te behooren den ghenen die 't vanghen / maer de eygenaer des landts kan verbieden / dat sy daer niet moghen toe-ganck toe hebben.

L. quod enim D. de acq. rer. dom. L. Divus Pius D. de servit. præd. rust. Sylv. in verbo bellum 1. § 3 & 8. 11. versa octavo.

Maer doch dit uytterlijcke recht / van te verkrijghen de goederen die door Oorloghe genomen werden / is den solemnelen Oorlogh nae 't recht der Volckeren alsoo eyghen / dat het in gene andere oorlogen plaetse hebbe. Want in andere Oorlogen onder de uytheemsche werdt het goet niet verkreghen door kracht der Oorloghe / maer tot vergoedinghe en betalinge van de schuldt / welcke anders niet en kan bekomen werden: maer in de Oorlogen onder de Burgers / 't zy dat die groot oft kleyn zijn / en ghschiedt gheen veranderinghe van eygendom als door authoritept des Rechters.

XXVII.

Het sevende Capittel.

Van het recht over de Ghevanghenen.

I. Dat alle die in een solemnele Oorloghe gevangen werden, slaven werden.
II. En oock hare naekomelinghen.
III. Dat men den selfden alles onverbeurt aendoen mach.
IV. Dat der ghevangenen goederen, oock de onlichamelijcke, haren Heere volghen.
V. De oorsake waerom dit in-gevoert is.
VI. Oft den soodanighen ghevanghenen vry staet wech te loopen.
VII. Oft oock den Heere te wederstaen.
VIII. Dat dit recht niet alle-tijdt by allen Volcken in ghebruyck gheweest is.
IX. Dat het oock nu onder den Christenen gheen plaetse en heeft, en wat in des selfs plaetse ghekomen zy.

I.

CEen menschen / soo wy oock elders gesept hebben / [*Lib. 2. cap. 22. §. 11.*] zijn wel van naturen slaven / dat is sonder menscheliicke daedt / oft nae den eersten aenvanckelijcken staet der nature; in welcken sin en meyninghe recht kan ghenomen werden dat van den Rechts-gheleerden gesept is / dat dese dienstbaerheydt en slavernye

L. libertus § 1. D. de statu hominum.

is teghens de nature; maer nochtans dat door menschelijcke daet / dat is / door verdragh / ofte misdaet de dienstbaerheyt haren oorspronck nemen soude / en strijdt niet teghens de natuurlijcke rechtvaerdigheyt / gelijck wy oock op een ander plaetse aengewesen hebben. [*Lib. 2. cap. 5. §. 27.*] Maer nae dat recht der Volcken / daer wy nu van handelen / streckt sich dese dienstbaerheydt by wat verder upt / soo ten aensien der Persoonen / als der effecten en werckingen. Want soo wy de Persoonen aensien / niet alleen die haer selven daer toe over-gheven / en dienstbaerheydt beloven / werden voor slaven ghehouden / maer oock alle die op eenigherley wijse in een solemnelen publijcquen Oorlogh ghevangen werden / van dier tijt aen / namelijck / dat sy binnen de besettinghen ghebracht zijn / als Pomponius seydt. Nochte en werdt daer toe gheen misdaedt verepscht / maer werden alle over een kamme gheschoren / selfs die mede / als wy gesept hebben / welcke door haer ongheluck / als de Oorloghe schielijck en onvermoedelijck ontstont / binnen der Vyanden landt-palen betrapt werden. Polybius in 't 2 Boeck der Historien: Wat staet desen te lijden, seydt hy / op datse hare rechtvaerdighe straffe draghen mogen? yemandt sal mo-ghelijck segghen, dat mense met hare Vrouwen en Kinderen verkoopen sal, als sy met de wapenen overwonnen zijn. Maer dat moeten oock nae de Wet der Oorloghe die lijden, (1.) welcke niet godtloos bedreven hebben. En daer door gheschiedt dit / 't welck Philo met dese woorden upt-druckt: Veel vrome Mannen hebben door verscheyden toe-vallen hare natuurlijcke aengheboren vryheydt verloren. Dion Prusæensis, als hy eenige manieren van eyghendom te verkrijghen / verhaelt hadde / sept: Wanneer yemant in den Oorloghe ghevanghen bekomen hebbende, als in sulcker voeghen een slave gheworden zijnde, besit. Alsoo noemt Oppianus, *lib. 2.* van de visscherije / Kinderen in de Oorloghe ghevanghen / wech te voeren / een oorloghs wet.

L. postlimin. §. 1. D. de captiv. L. in bello D. de captiv.

Libro omnem virtum bonum esse liberum. Orat. 15.

[Vermeerderingh. (1.) Servius op 't 1 Boeck Æneid. van Hercules: Van welckers haven als hem Laomedon af-weerde, is hy doodt-ghelagen, en sijn Dochter Hesione nae 't recht der Oorloghe wech ghenomen zijnde, is sijn mede-ghesel Telamon over-ghegheven, die eerst op den muur ghekommen was, van welcken Teucer geboren is. De selfde op 't 10 boeck Æneid. de selfde Historie verhalende: De Griecken en hebben Hesione den Trojanen niet willen wederom geven, seggende, dat sy die hadden door het recht der Oorloghen. Iosephus, *lib. 14.* als sy ghevanghen waren, niet door het recht der Oorloghe, maer door bedriechelijcke dieverye gestolen. Menander Protector sept: Nae het recht dat over den ghevangenen gestelt is. In 't voorgaende Capittel zijn veel dinghen hier toe dienende / om dat de Autheuren de ghenomen goederen / en ghevanghen menschen te samen voeghen / en in ghelijcken graet stellen.]

II. Ende niet alleen werden sy selver slaven / maer oock hare naekomelinghen voor altoos / te weten / die upt een slavinne-moeder nae de dienstbaerheydt ghebozen werden. Ende dat is het ghene Martianus sept / dat nae het recht der Volcken onse slaven werden / die upt onse dienstmaeg-

Lit. servor. §. 1. D. de statu hominum.

den

den gebozen werden. Tacitus sprekende van de Hupswouwe eens Hooghduytschen Oversten / noemt het een buych die de dienstbaerheydt onderwozpen was. *Annal. 1.*

III. De effecten en werckingen van dit recht zijn oneyndelijck / sulcks dat Seneca de Vader gesept heeft / datter niets en is 't welck een Heer tegens sijn Slave niet sonde vzy staen te doen. Daer en is gheen overlast die men haer niet onverbeurt op-lepdt / geen daedt die men haer niet op alderley maniere ghebiedt / oft af-persset: sulcks dat oock de wzeedtheydt der Heeren tegens slaefsche Persoonen ongestraft blijft / anders als voor soo verre de Burgherlijcke Wet eenighe mate en straffe der wzeedtheydt stellet. Cajus sept: Wy konnen bemercken dat by alle volcken te gheliick de Heeren over haer Slaven macht gehadt hebben van leven en doot. Daer nae voeght hy daer by de palen voor dese macht / gheselt door de Roomsche Wet / namelijck / in het Roomsche ghebiedt en hare Landen. Daer toe dienen dese woorden van Donatus over Terentius: Wat isser doch niet rechtvaerdigh voor een Heere over sijn Slave? Maer oock alle goederen die met den Persoon ghenomen en ghevanghen waren / werden sijnen Heere verkreghen. De slave selver die in eens anders macht is / en mach niet eyghens hebben / sept Iustinianus. *L. 1. D. de his qui sui sunt juris. Instit. de his qui sui relati juris sunt. Andr. art. 1. fren. 1.*

IV. Daer door dan wederlepdt / oft immers in-ghetoghen werdt de meyninghe der ghener / die segghen dat onlichamelijcke dinghen door Oorloghs-recht niet verkreghen werden. (1.) Want het wel waer is / datse ter eerster instantie / en in haer selven eygentlijck niet verkreghen werden / maer door tusschen-komen en middel van de persoon des ghenen / welcke die te voozen toe-behoozt hebben. Doch so moet men die dingen upt-sonderen / welcke upt bysondere eygenschap des persoons ontstaen / ende derhalven niet verzeemt en konnen werden / als het Vaderlijcke recht. Want dese dinghen / indien sy konnen blijven / soo blijven sy by de persoon / konnen sy niet blijven / soo vergaense / en werden te niet. *Instit. per quas pers. cuiq. acq. §. itq. vobis.*

[Vermeerdering. (1.) Valerius Maximus, *lib. 6. cap. 9. sect. 2.* van Cn. Cornelius Asina: Dese Burghermeester zijnde, en zijnde van den Carthaginiensen by Luparen ghevanghen, als hy nae 't recht der Oorloghe alles verloren hadde, slave gheworden heeft, niet alleen den eyghendom en beheerschinghe van alle andere dinghen, maer oock sijns selfs verloren. Philo in't Boeck / dat een yder vzoom Man vzye is.]

V. Ende zijn alle dese dingen door het recht der Volckeren / daer van wy handelen / om gheen andere oorsake in-ghevoert / als op dat de ghene / diese ghevanghen hadden ghenomen / door soo veele voordeelen en profijten versacht en versoetet zijnde / sich souden garen en grageliick onthouden van die hooghste strengigheyt / daer door sy vermochten de gevangene soo op staende voet terstondt / oft nae eenigen tijdt te dooden / als wy te voozen gesept hebben. De name der Slaven, sept Pomponius, dat sy *Servi* ghenaemt werden, is daer van ghekomen, dat de Veldt-overslen pleghen de Ghevanghene te verkoopen, en alsoo daer door in 't leven te behouden, en niet te dooden. Ick hebbe ghesept / gaerne en liever sich souden onthou- *L. Tupillus D. de V. S.*

den; want het is niet gheliick als eenigh verdragh / dat sy als gedwonghen werden haer van sulcks te onthouden / indien men het recht der Volcken aensiet; maer het is een middel en wijse van sulcks aen te raden / door het profijt en voordeel dat daer upt ontstaet. En om de selfde oorsake werdt dit recht oock op anderen over-ghedragghen / alleens als den eyghendom der dinghen. Doch dat dese eygendom oock soude upt-ghestreckt werden tot den ghenen / die upt haer gebooren waren / is daerom goet ghevonden / op dat anders / indien die haer hadden ghevangen ghenomen / hare uptterste recht hadden willen ghebruycken / dese selfde upt haer niet en souden zijn ghebooren: daer upt dan volght / dat de gene die upt haer voor hare ghevanghenisse ghebooren zijn / ten zy dat sy selfs mede ghevanghen werden / gheen slaven en werden. Doch daerom is by den Volcken best bevonden / dat de ghene die upt haer ghebooren werden / de staet en conditie van hare Moeder volghen mosten / om dat der Slaven en Slavinnen bysapen door gheen Wet / nochte sekere toesicht besloten oft ghereguleert was / soo dat geen ghenoeghsame presumtie en vermoedinghe den Vader aenwijsen konde. Ende alsoo moet men verstaen dit seggghen van Ulpianus: De Wet der naturen is dese, dat de ghene die buyten wettelijcken Houwelijcke geboren werdt, de Moeder volghe: dat is / de Wet van een alghemeyne ghewoonte / ghenomen upt eenighe natuurlijcke reden / gheliick wy op een ander plaetse aengewesen hebben / dat de voorden van recht der nature door seker misbruyck somtijdts soo ghenomen werden. Doch dat dese rechten van den Volckeren niet sonder oorsaken in-ghevoert zijn / kan upt het Exempel der Burgherlijcke Oorlaghen verstaen werden / in de welcke wy meesten tijdt sien / dat de ghevanghene zijn doodt-ghesla ghen ghevorden / om datse niet en konden tot slaven ghemaeckt werden: het welcke oock Plutarchus heeft aengemerckt in 't leven van Otto; en Tacitus in 't 2 Boeck sijner Historien. [En in 't 3 Boeck van de ghevanghen Cremonenfers: De over-een-stemminghe van Italien hadde den Soldaten den buyt onnut ghemaeckt.] Doch oft de Ghevangene den Volcke / oft den particulieren toe-vallen / moet upt het ghene wy van den buyt ghesepdt hebben / af-ghemeten werden: want het recht der volcken heeft de menschen in desen deele den goederen gheliick ghestelt. Cajus de Rechts-geleerde in 't 2 Boeck der dagelijcksche verschillen: Item, die dinghen die van den Vyanden gherooft werden, werden terstondt nae 't recht der volckeren der ghener goederen, diese rooven, oock tot soo verre toe, dat oock selfs vrye Menschen in slavernye ghebracht werden.

L. lex natur. D. de statu hominum.

Lib. 2. c. 13. §. 26.

L. natural. & l. adeo D. de acq. rer. dom.

VI. Nochtans en twijffel ick niet / of 't gheen eenighe Theologanten ghevoelen / dat de ghene / welcke in een onrechtvaerdighen Oorlogh gevanghen / oft upt ghevanghene ghebooren zijn / dat den selfden niet soude gheoorloft zijn te vluchten en wech te loopen / als tot den haren alleen / dat sy daer in een mislagh hebben en feylen. Dit onderscheydt iffer wel in / dat / indien sy tot den haren vluchten / terwijlen de Oorloge noch duurt / dat sy hare vryheydt wederom verkrijghen nae 't recht van wederkrijgin-

Less. lib. 1. cap. 5. dub. 5.

ginghe der verlozen goederen ; [Siet hier nae / cap. 9. §. 5. Plinius in sijn natuurlijcke Historie / *lib. 7. cap. 28.* van M. Sergius : Tweemael van Annibal ghevanghen, was tweemalen sijne banden ontvlucht.] maer indien sy tot anderen vluchten / oft oock tot den haren nae gemaeckten vzede / soo moeten sy haren Heere / als hy haer wederom eygent / upt-ghelevert en weder-ghegheven werden. Maer daerom en volght niet dat sy oock in hare ghemoedt behoozen gheweten daer van te maken : aenghesien daer veele Rechten zijn / die maer alleen op het uptwendige oozdeel sien / hoedanighe dese Oozloghs-rechten zijn / die wy nu upt-leggen. Ende geeft niet / dat eenighe hier booz-werpen / dat upt de nature van eyghendom soodanighe verbintenisse in het ghemoedt volghet : want ick daer op sal antwoozden / aenghesien daer veele soozten van eyghendom zijn / datter oock kan een eyghendom zijn / 't welck alleen in 't menschelijck gerechte / en dat met dwinghende macht vergheselschapt is / geldt en plaetse hebbe / het welcke oock in ander soozten van rechte ghebeurt / want soodanigh is oock eenighsins het recht / van de Testamenten krachteloos en van onwaerden te verklaren / en het ontzeken van eenighe solemniteyten / welcke de Burgerlijcke Rechten verozdineren. Want die meyninghe waerschijnelijcker en gheloofliicker is / dat men / 't gheen booz soodanighen Testament nae-ghelaten is / mach Godtvzuchtelijck met een goede conscientie behouden / immers soo langhe daer niet werdt teghenghesprooken. Oock en verschilt hier van niet veel den eygendom van den ghenen / die nae de Burgherlijcke Wetten ter quader trouwen besittende / met prescriptie oft verjaringhe sich behelpt : want de Burgerlijcke rechten desen mede als Heer en Eyghenaer beschermen. Ende booz dese onderschepdinghe werdt lichtelijck ontdaen die knoope / welcke Aristoteles leydt in 't 2 Boeck van de Cabillatien / cap. 5. En is het geen recht dat een yder het sijne hebbe ? Maer het gheen een Rechter gheoordeelt heeft nae sijns herten meyninghe, is nae de Wet van waerden en krachte. Soo sal dan het selfde recht, en gheen recht zijn. Maer in onse verschil en kan gheen oozsake bedacht werden / waerom de Volcken yet anders souden in-ghesien hebben / als dat uptwendighe. Want de vermoghenthepdt om sijn Slave weder te eyghenen / en te dwingen / jae oock te binden en stuyten / en sijn goederen te behouden / was ghenoegh daer toe / dat de Vanghers souden willen hare Ghevangene sparen / en by den leven behouden : oft indien sy soo wildt en wzeed waren / dat sy booz die boozdeelen en nuttigheden niet beweeght en wierden / soo souden haer oock ghewisselijck niet bewoghen hebben eenighe bandt van conscientie den gemoederen op-gheleyt / welcken bant / indien sy die in aller manieren booz haer noodigh achteden / soo konden sy den selfden booz afvozderinge van eedt van getrouwighepdt bekomen. [Bembus in 't 10 Boeck sijner Historie / dat het ghemoedt met geen misdaedt van dieverije besmet werdt / soo sulck aen sijn goet versteeckt.] Oock soo en moet men niet lichteliick in een Wet / die niet upt natuurlijcke billijckhept / maer om meerder en grooter quaedt te vermijden / ghestelt is / die uptlegginghe volgen en aen-nemen / welcke

Soto de Iust. & jure l. 4. q. 4. art. 3. Leff. lib. 2. c. 14. dub. 3.

ke een daet die andersins vry staet / de sonde onderworpen maeckt. Florentinus de Rechts-geleerde: Daer en is niet aen-ghelegen, hoe dat de gevanghen wederom ghekomen zy, oft hy los ghelaten zy, oft dat hy door geweldt, oft door bedrogh de macht der Vyanden ontkomen zy. Namelijck/ om dat dit recht van ghevanckenisse alsoo recht is / dat het in een anderen sin meesten tijdt oock onrecht zy en overlast: met welcken naem het oock van Paulus de Rechts-geleerde genaemt wert. Recht / namelijck/ ten aensien van sommige effecten en werckingen: onrechtvaerdigheyt/ indien men volght 't geen de sake inwendig in haer selven is. Daer uyt dan oock dit blijckt / indien yemandt in een onrechtvaerdighe oorloghe ghevanghen / in der Vyanden macht gekomen is / dat van sulck een sijn ghemoet met dieverije niet besmet / indien hy sijne goederen versteeckt/ oft sijn arbeydts-loon ontreckt / (1.) indien het billijck zy dat boven sijn voedtsel en onderhoudinghe yets hem betaelt werde: als maer hy noch van sijns selfs weghen/ noch van weghen het ghemeen sijnen Heere yets schuldigh is / oft den genen wiens recht de Heere bekomen heeft. Oock en gheeft het niet / dat soodanigh vluchten/ en onttrecken bevonden zijnde / swaerlijck gestraft werden. Want dese / en veel meer andere dingen doen de ghene / die machtiger zijn / niet om datse billijck zijn / maer om datse haer profijtelijck zijn. Doch dat eenighe Canones verbieden / den Dienstknechten te raden den dienst sijns Heeren te verlaten / [Wt de Gangrensche Synode siet hier vooren / *lib. 2. cap 5.* op 't eynde.] indien men het verstaet van slaven/ die hare rechtvaerdighe straffe dragen / oft door willigh verdragh sich in slavernije ghegheven hebben / soo ist een gebodt van rechtvaerdigheyt; maer indien men het verstaet van den genen/ die in onrechtvaerdighe Oorloghe ghevanghen zijn / oft uyt den ghevangenen gheboren / soo toont het / dat de Christenen behooren den Christenen veel eer aenraders te zijn tot verdraeghsaemheyt/als van sulck een sake/ welcke / oftse wel vry staet en gheoorloft zy / nochtans de ghemoederen die vreemt zijn van de Christelijcke Religie / oft andersins swack / soude moghen aenstoot gheven. Op ghelijcker wijse moghen oock genomen werden der Apostelen vermaninghen aen de Dienstknechten / al-hoewel die meer schijnen van den Knechten ghehoorsaemheydt te vorderen/ terwijlen dat sy dienen/ het welcke met de natuurlijcke billijckheyt overeen-komt: want voedtsel en dienst onderlinghe op malkanderen passen.

L. Nihil D. de capt.
L. postliminum est jus in princ. cod tit.
Bannes 2.2. quæst. 40.
C. si quis servum 17. q. 4. & C. seq.

[Vermeerderingh. (1.) Hier toe dienen de dinghen die te vooren van ons by-gebracht zijn uyt Irenæus en Tertullianus op 't 7 cap. van't 2 boeck §. 2. daer gesproken werdt van de Hebreen die uyt Egypten gegaen waren / op welcken oock passen dese woorden van Philo, in sijn Boeck van't
„ leven Mosis: Maer sy / als sy uyt-ghestooten wierden en verjaeght / ge-
„ dachtigh zijnde haerder edelheydt / hebben een stuck bestaen waerdigh
„ wel-gheboren luyden / en die niet vergheten hadden wat sy voor quaet en
„ leedt door onrecht en bedrogh hadden moeten uyt-staen. Want sy een
„ grooten roof / ten deele selfs uyt-gedraghen hebben / ten deele op haren
„ Beesten geladen / niet door gierigheyt/ oft so eenigh quaetspreker mocht seg-

segghen / door begheerte van eens anders goedt. Want van waer soude haer dat komen? maer voor eerst / dat sy den loon van haren dienst voor soo langen tydt haer noodigh zynde / mochten hebben: dan ook voor de slavernye die men haer door ghewelt op-ghelepdt hadde / straffe vorderende / niet wel ghelycke / maer veel minder als de misdaedt was. En 't gheen daer noch veel meer volght. Daer is dierghelycke Historie van Malchus, een heyligh Man / beschreven van Hieronymus in syn Sendtbrieven: en van Longobardus Leupsche, welcke ons verhaelt Paulus Warnafredi, *lib. 4.* Voeght daer by / ghelieft het u / de Confessie uyt-gegeven op den naem van Lanicus Patricius.]

VII. Maer van den selfden Theologanten / die ick hebbe begonnen aen te wysen / achte ick dat dit wel ghesept is / dat een Slave / als synen Heere dat uytterlycke recht wil ghebruycken / en in 't werck stellen / sonder het ampt en plicht der rechtvaerdigheydt te quetsen / niet weder-staen en kan. Want tusschen dit / en die dinghen die wy ghesepdt hebben / is een merckelyck onderschepdt. Het hooghste recht / het welcke niet alleen bestaet in te moghen doen sonder verbeuren / maer ook in beschermynghe der oordeelen / sal ydel zyn / indien aen de ander zyde daer teghen blyft het recht van te moghen wederstaen. Want indien het ghevoorloft is syn Heere te wederstaen / soo sal 't ook ghevoorloft zyn de Magistraet te wederstaen / die den Heere beschermt / daer doch de Magistraet na het recht der Volcken schuldigh is den Heere / en die heerschappye / en des selfden gebruyck / te beschermen. So is dan dit recht gelyck dat recht / 't welck wy gesept hebben op een ander / dat den hooghsten machten onder yder Burgerschap gegeven is / dat het niet gevoorloft noch Godtvruchtigh zy den selfden te wederstaen. Daerom ook Augustinus beydes te samen gevoeght heeft / als hy sept: De Princen moeten van het ghemeene Volck, en de Heeren van haren Knechten alsoo verdraghen werden, dat men onder de oeffeninghe van verdraeghsaemheyt het tydtlijcke verdraghe, en het eeuwighe hope.

VIII. Maer dat moet men ook weten / dat dit recht der Volcken van de gevanghene noch tot allen tyden / noch by alle Volcken is aengenomen geweest: al ist dat de Roomsche Rechts-gheleerden in 't al-ghemeen spreken / het best bekende deel met den naem van 't gheheel betreckenende. Want by den Hebreen / die door bysondere insettingen van anderer Volcken ghemeynschap af-ghesondert waren / hadden de Slaven een vrye toe-vlucht / [Siet het 160 verbiedende ghebodt.] te weten / ghelyck de Wtleggers wel aenwysen / de soodanige / die sonder eenige hare schuldt in die ellende gheraeckt waren: uyt welcke oorsake mocht schynen syn oorspronck te hebben het recht dat in Franckrijck-landt den Slaven gegeven wert / om te mogen roepen om vryheyt: al-hoe-wel wy sien dat nu ter tydt het selfde / niet alleen den ghenen die in den Oorloghe gevangen zyn / maer ook allerley anderen Dienst-knechten ghegeven en vergunt werdt. Deut. 23. 15. *Bodin. de Rep. lib. 1. cap 5.*

IX. Maer het heeft ook voorgaens en over al den Christenen believt / [Ook

Bartol. in l. hoſtes D. de capt. Covarr in C. peccat. p. 2. §. 2. n. 6. Vitt. de jure belli, n. 42. Boëc. deciſ. 178. Sylv. in verbo bellum 1. num. 1. lib. 4.

[Ook mede den Eſſenen, van welcke de eerſte Chriſtenen haren oorſprouck hebben / ſiet Ioſephus.] dat / alſſer Oorloge onder haer quam te ontſtaen / dat de ghevanghene geen ſlaven ſouden werden / ſulcks dat ſy ſouden moghen verkocht werden / tot arbeydt ghedwonghen / en andere dinghen moeten lijden die den ſlaven eyghen zijn: voorwaer met recht; dewijl ſy van den Leermeeſter en aenpryſer aller liefde beter waren onderweſen / oft moſten onderweſen zijn / als dat ſy van het doodtſlaen der ellendighe menſchen door gheen ander middel ſouden konnen af-ghehoghen werden / als door toe-latinghe van een minder weedthept. Ende dat ſulcks van den Voor-ouderen tot den Nakomelinghen van over langhen voort-ghegaen is onder den ghenen / die de ſelfde Religie beleden / heeft Gregoras gheſchreven / (1.) en dat dit niet alleen eygen ghebeeſt is den ghenen / die onder het Roomſche Rijck leefden / maer dat het haer met den Theſſaliers / Illyriers / Triballen / en Bulgaren ghemeen is ghebeeſt. Ende heeft alſoo ten minſten de eerbiedinghe tot de Chriſtelijcke Wet ditte / al-hoe-wel een gheringhs zijnde / te weghe gebracht / 't welck als Socrates eertijdts ſeyde / dat het de Grieken onderlinge onder haer behoorden te onderhouden / hy niets hadde konnen verwerven. Maer 't gheen de Chriſtenen in deſen onderhouden / 't ſelfde houden oock de Mahumetiſten onder haer. [Chalcondylas, *lib. 3.* Leunclavius, *l. 3. en 17.*

Plato 5. de Repub.

Bar. in l. non & ſerum D. de neg. geſtis. Boëc. deciſ. 178. conſtit. Reg. Hiſp. lib 8. tit. 26. par. 2.

Buſbequius in ſijn 3 Brief der Wtheemſche ſaken.] Nochtans is onder den Chriſtenen noch ghebleven de maniere van de ghevangene te bewaren / tot dat het rantſoen betaelt zy / welckers waerderinghe ſtaet aen't goetduncken van den overwinner / ten zy datter pet ſekers beraccoordeert zy. Doch dit recht van de ghevangene te bewaren / pleeght toe-gelaten te werden yder een dieſe ghevanghen heeft / upt-genomen de perſoonen van uptſtekende waerdighept; want de maniere van de meeſte Volcken gheeft der Republijcque / oft haren Hoofde eenigh recht.

[Vermeerderingh. (1.) In't 4 Boeck daer deſe worden ſtaen: Hier is een maniere van den Ouden ghebracht tot de nakomelinghen, oock nimmermeer verdorven, niet alleen by den Grieckſchen, Romeynen, maer oock by den Theſſaliers, oock den Illyriers, Triballen en Bulgaren, om de ghemeynſchap des gheloofs, dat het wel gheoorloft is de goederen prijs te maken, en voor buyt te houden, maer de menſchen noch tot ghevanghenen te maken, nochte buyten den tijdt van veldtſlagh doot te ſlaen. Adamus Bremenſis ſept van St. Angarius: Daer nae wederom tot Hamburgh ghekeert zijnde, heeft hy de Noordt-elbiſche beſtraft over het verkoopen der Chriſtenen. Boëtius ghedenckt oock van deſe maniere / Deciſ. 178. en voeght daer by / dat die onderhouden werdt in Vranckrijck / Engelandt / Hiſpanien / dat / indien een Hertogh / Grave / Baron ghevangen is / dat die niet den Soldaten toe-komt / maer den Prince die den Oorlogh voert.]

Het

Het achtſte Capittel.

Van het ghebiedt over de Overwonnene.

I. Dat door den Oorlogh het Burgerlijcke gebiedt verkreghen werdt, ſoo ghelijck het in den Coningh is, als gelijck het in het volck is, en de effecten oft vruchten van die verkrijginghe.
II. Dat ſelfs oock het Heeren ghebiedt verkreghen werdt over het Volck, 't welck dan op-houdt een Burgherſchap te zijn.
III. Dat ſomwijlen deſe dinghen onder een vermenght werden.
IV. Dat oock de goederen van 't Volck verkreghen werden, ſelfs mede die onlichamelijcke zijn, daer de vraghe verhandelt werdt van het handtſchrift der Theſſaliſche.

DJe door een perſonele dienſtbaerheyt yder in 't particulier hem onderwerpen kan/en is niet wonder dat hyſe oock al-te-ſamen hem kan onderwerpen / 't zy dat ſy een Burgerſchap zijn gheweeſt / oft een ghedeelte van een Burgerſchap / en dat met een onderwerpinghe / welcke / oft gheheel Burgherlijck / oft gantſch eens Heeren ghelijck / oft welcke uyt beyden te ſamen gemenght zy. Dit bewijs gebruyckt eenen by Seneca in 't verſchil van Olynthien: Het is mijn ſlave, die ick voor my ſelven ghekocht hebbe nae 't Oorloghs recht. Het is u nut en vorderlijck, ghy van Athenen. Anders ſal uwe Rijck binnen de oude palen ghedreven werden, al wat met den Oorlogh verkreghen is. Derhalven heeft Tertullianus gheſept / dat de heerſchappyen door wapenen verkreghen / en door de Victorien uyt-gebreydet werden. Quintilianus ſept / dat door het recht der Oorloghe / de Rijcken / de Volcken / de Landtpalen der Volcken / en Steden onderhouden werden. Alexander ſeydt by Curtius, dat de Wetten werden gheſtelt by den Overwinners / en ontfangen van den overwonnenen. Minio in ſijn Oratie tot den Romeynen: Waerom ſendt ghy binnen Syracuſen, ende in andere Grieckſche ſteden van Sicilien jaerlijcks Recht-heeren met ghebiedt, van Roeden en Bijlen voorſien: Ghy en ſult voorwaer niet anders ſeggen konnen, als dat ghy haer met de Wapenen overwonnen hebbende, deſe Wetten hebt gheſtelt. Arioviſtus ſept by Cæſar, dat het Oorloghs recht is / dat de gene die overwonnen hadden / over de ghene die ſy overwonnen hadden / ſouden ghebieden ſoo als ſy wilden; Item / dat het Roomſche volck pleeght over de gene die het overwonnen heeft / niet naer eens anders goetduncken / maer na ſijn eyghen believen en ghevallen te regeeren. Juſtinus vertelt uyt Trogus, dat de ghene / welcke voor Ninus oorloghe gevoert hadden / niet het Rijck en ghebiedt / maer de eere voor haer ſelven ghejocht hadden / en met de overwinninghe te vreden zijnde / van 't ghebiedt en de heerſchappye ſich onthouden hadden: dat Ninus de eerſte was gheweeſt / die de palen om ſijn Rijck wijder hadde uyt-gebreydet / en andere Volcken door Oorloghe hem hadde onderworpen: En dat van doen af ſulcks een gebruyck en ghewoonte gheworden was. Bocchus ſept by Salluſtius: Dat hy de Wapenen heeft aenghenomen om ſijn Rijck te beſchermen: want dat het gedeelte van Numidien, daer hy Iugurtha uyt-ghedreven hadde, door Oorloghs

I.

Apologet.

Liv. lib. 85.

De bello Gallico.

Lib. 1.

De bello Iugurth.

recht 't sijne geworden was. Doch soo kan het ghebiedt en heerschappye voor den Verwinner verkreghen werden / oft alleenlijck sulcks als dat in den Coningh / oft in eenighen Regeerder is / en dat werdt alleen gesuccedeert in sijn recht / en verder niet: (1.) oft oock sulcks als dat in 't Volck is / in welcken gheballe de overwinner het ghebiedt en heerschappye alsoo heeft / dat hy 't oock kan verzeemden / gelijck als het Volck konde doen. (2.) En dat het soo geschiedt zy / dat sommighe Rijcken eyghen patrimonie / en erfgoet gheworden zijn / hebben wy te voozen ghesept. *Lib. 1. c. 3. §. 2.*

[Vermeerderinghen. (1.) Alexander nae den slagh by Gangamela, werde Coningh van Asien ghegroet. De Romeynen hebben 't gheen Syphax ghehadt hadde / het hare nae Oozloghs recht ghenaemt. Appianus in de Extracten der Ghesantschappen 10 n. 28. By Agathias, *lib. 1.* seggben de Ghesanten der Gotthen van Theudericus: Als hy Odommer de vreemde Scyrus hadde overwonnen, heeft hy door Oorloghs recht behouden 't geen den selfden toe-behoort hadde. Maer als de Hunnen sepden / dat de Gepiden haer toe-behoozden / om dat sy der selfder Coningh ghevangen hadden / hebben de Romeynen 't selfde ontkent / om dat de Gepiden meer een Vzince / als een Coningh hadden / ende waren sijn patrimonie / en eyghen erfgoet niet: sulcks vermelt Menander Protector.

(2.) By den selfden Menander seggben de Persen van de Landtstreke en jurisdictie van de Stadt Daras: Naedien de Stadt selfs door Oorloghs recht van haer onder subjectie ghebracht was, dat het reden was, dat oock haer toe-behoorde 't gheen onder de Stadt gheweest was. Als de Vandalen overwonnen waren / wilde Belizarius dat oock Lilybæum in Sicilien den Roomschen Rijcke toe-komen soude / als 't welcke de Gotthen hadden den Vandalen ghegeben: maer die ontkenden dat sy 't gegeben hadden: Procopius, *Vandal. 2.* Henricus de Soon van Fredericus Barbarossa, Sicilien in-genomen hebbende / eyghende hem selven oock Epidamnus, Thessalonica, en andere plaetsen van den Sicilianen beseten / Nicetas, *lib. 1.* van Alexius, de Broeder van Isaacius. Bajanus Chagan van Averren, tot den Keyser spzekende van Sicanien: Dat die Stad hem toe-behoorde, als de welcke der Gepiden geweest was, welcke Gepiden van den Avarnen overwonnen waren. Petrus de Ghesant van Iustinianus aen Chosroës in sijn Oratie: Want die Heer is van't principael, hoe en sal hy oock niet Heer zijn van't geen daer toe valt en aenhanght? want noch de Lazi, noch de Suani hebben oyt dit verschil gherept, dat Suania niet van oudts den Lazen toe-gehoort heeft. Beydes is upt Menander Protector. Voeght hier by §. 4. van dit cap.

11. Noch meerder kander gheschieden / dat / 't gheen te voozen een Burgherschap gheweest is / ophoude en nae-late langher een Burgherschap te zijn / 't zy dat sy werde een by-voeghsel van een andere Burgerschap / gelijck de Roomsche Pzovintien; oft dat se aen geen Burgerschap hanghe / als wanneer een Coningh tot sijn eyghen hosten Oozloghe voerende / hem selven een Volck op sulck een wijse onderdanigh maecke / dat hy 't voztaen will laten regeeren / niet tot meeste nuttigheydt en dienst van 't

van 't Volck / maer voornamelijck tot nut en voordeel van den regeerder / het welck eens Heeren / en gheen Burgherlijcke heerschappye is. Aristoteles, *lib. 7. de Repub.* segt: d'Een heerschappye is tot nuttigheyt en dienst van den ghenen die regeert; d'andere tot dienst en voordeel van den genen die gheregeert werdt: dese laetste heeft plaetse onder vrye Menschen, de andere onder Heeren en Slaven. Het volck dan dat onder sulck een regeeringhe is / dat sal voortaen gheen Burgerschap zijn / maer een groot Hupsghesin. Want Anaxandridas heeft wel ghesept: Dat het geen Burgerschap is die uyt slaven bestaet. En Tacitus stelt dese dinghen tegen malhanderen: Hy en most niet dencken op heerschinghe en slaven, maer op regeeringe en Burghers. Xenophon segt van Agesilaus: Wat Steden dat hy onder sijn gheweldt bracht, de selve vry houdende van sulcke dinghen, welcke Slaven haren Heeren moeten doen, belaste hy den selfden alleen sulcke dingen, welcke vrye Menschen haren Regeerders bewijsen. *Annal. 3.*

Ende hier uyt kan men verstaen / hoedanigh die ghemenghde heerschappye sy / van welcke ick ghesepdt hebbe / datse uyt een Burgerlijck en Heeren ghebiedt ghemenget is / te weten / in welcke de slavernye en dienstbaerheydt vermenget werdt met eenige persoonele vryheydt. Soo lesen wy dat sommige Volcheren de Wapenen afgenomen zijn / dat haer bevolen is gheen yser-werck te hebben buyten het geen tot Landt-bouwinghe diende / dat andere ghedwonghen zijn hare spraecke en maniere van leven te veranderen. III.

Maer gheljck als de goederen van particuliere door Oorloghs-recht verkreghen werden voor den ghenen diese haer selven onderdanigh maken; alsoo werden de goederen / die 't ghemeen hebben toe-behoort / der ghener die sich het gemeen onderdanigh maecken / soo sy willen. Want 't gheen Livius gesept heeft van den genen die sich hebben overghegeven: (1.) Daer alle dinghen hen overgegeven zijn, die de machtighste in de wapenen is, daer staet het in 't goedtduncken van den overwinner, en heeft die trecht wat hy daer van wil hebben, en wat hy haer benemen wil; dat selfde heeft mede plaetse in den ghenen / die door solemnelen oorlogh overwonnen zijn. Want de overghevinghe laet van selfs toe 't gheen anders 't gheweldt ontnemen soude. Scaptius segdt by Livius: Dat het Landt daer over het verschil was, tot de Landtpalen der Coriolanen hadde ghehoort, en als Coriolum door Oorloghs-recht inghenomen was, dat het selve het ghemeen des Roomschen volcks toe-ghevallen was. Annibal in sijn Oratie aen de Soldaten by den selfden Livius: Alles wat de Romeynen door soo veel triumphen verkreghen en te hoop gebracht, besitten, dat sal al-te-malen met de Heeren en eyghenaers selver het onse werden. Antiochus by den selfden: Welcke overwonnen zijnde, alsoo alles wat sijn geweest was, door oorloghsrecht aen Seleucus ghekomen is, hielt hy het daer voor, dat het tot sijn gebiedt behoorde. Soo heeft Pompejus die Landen en Rijcken / welcke Mithridates door oorloghe aen hem ghebracht hadde / den Roomschen volcke verkreghen. Alsoo sullen dan oock de onlichamelijcke rechten / welcke het ghemeen toe-behoort hadden / den overwinner toe komen / IV. *Lib. 3.* *Lib. 21.* *Lib. 43.* *Strabo l. 12.*

soo verre als hy wil. Soo hebben de Romeynen aen haer ghenomen de
Dion. lib. 3. Albaensche rechten / nae dat sy Alba overwonnen hadden. Daer uyt dan gantschelijck volght / dat in aller manieren de Thessaliers ontslaghen waren van de schult van hondert talenten / welcke schult die sy den Thebaners schuldigh waren / Alexander de Groote, Heer der Thebanen / door 't recht van overwinninghe / haer gheschoncken en quijt-ghescholden hadde: ende is oock niet waer 't gheen by Quintilianus voor de Thebaners by-ghebracht werdt / dat alleen sulcks den overwinner toe-behoort / 't gheen hy selfs heeft en besit / dat het onlichamelijcke recht met handen niet kan aenghegrepen werden; dat het een ander gelegentheyt heeft met een erfghenaem / als met een overwinner / om dat op een erfghenaem het recht over-gaet / maer op een overwinner 't goedt en de saecke selfs. Want die een Heer is der persoonen / de selfde ist mede over de goederen / en alle het recht dat den persoonen toekomt. Die beseten wert van een ander / die en besit voor hem selven niets / en die sijns selfs niet
L. qui in servitute est de reg. jur. machtigh en is / en heeft gheen ander in sijn macht. Jae selfs / indien
L. sic evenit D. ad l. Iul. de adult. pemandt een overwonnen Volck het recht van Burgherschap laet behouden / soo vermach hy eenighe dinghen tot sich te nemen / welcke die
Cicero Epist. 6. ad Brutum. Burgherschap toe-behoort hadden: want het staet aen sijn goetduncken en believen / wat mate dat hy wil stellen voor sijne weldaedt. Cæsar heeft de daedt van Alexander nae-gevolght / als hy die van Dyrrhachien quijtghescholden heeft de schuldt die sy aen seecker persoon onder sijn wederpartyen schuldigh waren. Maer hier teghens konde inghebracht werden / dat de oorloghe van Cæsar van die soorte niet en was / over welcke dit recht der Volcken gheschelt en gheordineert is. [Antonius heeft de Tyriers bevolen wederom te geven de Landen die sy van den Joden inhielden / die haer van den Raedt niet vergunt waren / en sy voor de oorloge van Cassius beseten hadden / soo Iosephus vertelt. Siet oock Bizarus in het 10 Boeck sijner Historie van Genua.]

[Vermeerderingh. (1.) Siet hier voorzen in 't 1 Boeck cap. 4. §. 8. en 2 Boeck cap. 5. §. 31. en dit 3 Boeck cap. 5. §. 2. en hier nae cap. 20. §. 49. En doet daer by dese woorden van Polybius in 't 142 Extract der Ghesantschappen: Die sich overgheven in de macht der Romeynen, die geven voor eerst over het lantschap 't welck het hare was geweest, en de Steden die in dat Landt zijn; daer-en-boven alle Mannen en Vrouwen, die, oft in't Landt, oft in de Steden zijn. Verder noch alle Rivieren, Havenen, heylige en religieuse dinghen, alle in 't geheel, sulcks dat de Romeynen Heeren zijn van alles, en sy daer-en-tegen die sich over-ghegheven hebben, gantschelijck gheens dinghs Heeren zijn. Siet 't gheen wy recht voor henen gheset hebben / cap. 7. §. 4. Iustinus, *lib. 35.* spreekende van de Joden: Daer nae zijnse met de Persen selfs onder het ghebiedt van Alexander de Groote ghekomen.]

Het

Het negende Capittel.

Van de wederom-krijginghe der dinghen die verloren waren.

I. Den oorspronck van 't woordt *postliminium*.
II. In wat plaetse dit recht geldet en onderhouden werdt.
III. Dat op sulcker wijse sommige dinghen weder-keeren, sommighe weder aengenomen werden.
IV. Dat dit recht is in Vrede, en in Oorloge. Ende wat men doen sal, ofter in den vrede niets gheseyt ware:
V. Wanneer een vry mensche, soo langhe de Oorloghe duurt, weder keert tot vryheyt.
VI. Wat Rechten hy weder-krijght, en wat Rechten hy niet weder-krijght.
VII. Dat oock de Rechten teghens hem wederom in haer kracht ghestelt werden.
VIII. Waerom dat de gene die haer over-geven, dit recht niet konnen ghenieten.
IX. Wanneer een Volck dit Recht heeft.
X. Wat in die dinghen, welcke door dit recht weder-keeren uyt Burgerlijck recht zy.
XI. Hoe de Slaven door dit recht weder-ghekreghen werden; oock de overloopers; en hoe de ghene die gherantsoent zijn.
XII. Oft de Onderdanen door dit recht weder-ghekreghen werden.
XIII. Dat de Landen door dit recht weder-ghekreghen werden.
XIV. Wat onderscheydt eertijdts onderhouden zy in roerende dinghen.
XV. Wat voor recht te deser tijdt zijn in roerende dinghen.
XVI. Wat dinghen alsoo weder-ghekreghen werden, datse dit recht niet behoeven.
XVII. Veranderingen uyt de Burgherlijcke Wet, aengaende sijn Onderdanen.
XVIII. Hoe dit recht onderhouden zy teghens den genen, die geen Vyanden waren.
XIX. Wanneer sulcks hedensdaeghs noch plaetse hebben kan.

DE ghene welcke in eenige voorgaende eeuwen professie gedaen hebben van Rechts-geleerthept / hebben hy na niet selders nagelaten / soo van die dingen die den Vyanden af-genomen werden / als van het recht der weder-krijghinghe van 't gheen verlozen was. Van den ouden Romeynen is dese saecke veel naukeurlijcker verhandelt / doch menighmael al te seer onder malkanderen verwarret / sulcks dat men niet konde onderscheyden welcke dinghen sy wilden dat tot het recht der Volckeren / en welcke tot het burgherlijck Roomsche recht behoorden. Verwerpende de opinie van Servius, houden wy 't met de meyninge van Scævola, belangende den oorspronck van 't woordt *Postliminium*, dat het her komt van *post*, dat weder-keeren beteyckent / en *limen*, een dorpel. I.

Soo is dan dit een recht / welck spruyt upt het weder-keeren binnen den dorpel / dat is / binnen de publijcque Grensen en Landtpalen. Pomponius seydt / die binnen onse besettinghen heeft begonnen te wesen; en Paulus, soo haest hy binnen onse Landtpalen ghetreden is. Maer upt de ghelijckheydt van reden / heeft het de over-een-stemminghe der Volcken daer toe ghebracht / dat dit recht van weder-krijghinghe plaetse soude hebben / ooch als dan / wanneer een Mensche / oft sijn goet / 't welck aen die soorte was / in welcke men goet gevonden hadde / dat wederomkrijghinghe plaetse soude hebben / soude ghekomen wesen tot onse vrienden / II.

L. postliminij §. 1. D de capt.
L. postlimin. §. postlimin. ibid.

den / soo Pomponius ter ghemelder plaetse spreeckt / oft soo Paulus exempelscher wijse verklaert / tot een Coningh die bondtghenoot oft vrient is. In welcke plaetsen door Vrienden en Bondtghenooten moeten verstaen werden / niet simpelijck die / met welcke men vrede heeft / maer die in de Oorloghe de selfde zijde volgen: tot welcke soo wie komen / beginnen op publijcque naem beylig en versekert te zijn / so Paulus spreeckt. Want dat en verscheelt niet / oft een mensche / oft eenigh goedt tot dese / oft tot de sijne selfs ghekomen zy. [Dat de Coningh van Maroco en Fessa van 't selfde ghevoelen sy ghweest / blijckt uyt Thuanus, *lib. 130.* op het Jaer 1603.] Maer by de ghene die wel vrienden zijn / maer niet van de selfde zijde oft partye / daer en veranderen de ghene die in den Oorloghe ghevanghen zijn / haren staet niet / ten sy dan uyt kracht van eenigh bysonder verdragh en accoort; ghelijck in het tweede verbondt tusschen de Romeynen en Carthaginienseren verdragen was / dat die ghene / welcke uyt den Volckeren / die vrienden der Romeynen waren / van de Carthaginienseren ghevanghen zijnde / souden komen in Haven die den Romeynen toe-behoorden / souden moghen in vryheyt hersteller werden: en dat de vrienden der Carthaginienseren ghelijck recht hebben souden. Daerom de Romeynen / welcke in de tweede Punische oorloge ghevanghen zijnde / in Griecken-landt verkocht waren / dit recht van wederkrijginghe der vryheyt niet ghenoten hebben / (1.) om dat de Griecken in die Oorloghe haer neutrael ghehouden hadden: en daerom was het noodigh datse gherantsoent wierden / op datse hare vryheyt verkreghen. Ende sien wy ook by Homerus meer als op een plaetse dat die in de oorloghe ghevanghen waren / verkocht zijn in Landen die met beyde krijghende deelen vrede hadden / als van Lycaon in Ilias, en van Eurimedusa in Odyssæa van Homerus.

Polyb l. 3.

Plut. Flaminio.

[Vermeerderingh. (1.) Valerius Maximus, *lib. 5. cap. 2. sect. 6.* Diodorus Siculus, 3 Extract der Gesantschappen. Soo hebben ook de Rhodiers mildelijck den Athenienseren weder-ghegheven de Burgeren van Athenen / welcke sy / ghedurende de Oorloghe met Philippus, ghekocht hadden. Polybius in 't 3 Extract der Ghesantschappen.]

III. De oude spraake der Romeynen noemde ook vrye menschen / die door wederom-krijginge waren weder-ghekeert. Gallus Ælius in 't 2 Boeck der betekenissen die tot het recht behoorden / seydt: Dat die door wederkrijginghe wederom bekomen is, zy een mensche die vry in die Burgerschap daer uyt hy in een ander Burgherschap ghegaen was, in die Burgerschap wederkeert, nae dat recht, welck ghestelt is over die dinghen die wederom ghekreghen werden. Item, die een Slave zijnde, van den onsen in der vyanden macht ghekomen was, daer nae wederom tot ons keert in de macht des ghenen, wiens hy te vooren gheweest was, door 't recht van wederkrijginghe. Met een Paert, Muyl-Ezel, en Schip heeft het de selve gheleghentheydt als met een Slave: welcke soorten der goederen van den vyanden tot ons door wederkrijginghe keeren, de selfde soorten der goederen moghen van ons tot den vyanden wederom keeren. Maer de ghevolghde Roomsche Rechts-

Fest. Pomp.

L. cum duæ D. de capt. & postlim. rev. L. in bello D. eod. tit. d. l. postlim.

Rechts-gheleerden hebben met meerder onderscheydt twee soorten van wederkrijghinge gestelt/ dat oft wy wederom keeren/ oft dat wy pets wederom krijghen.

IV. Men moet oock behouden het segghen van Tryphoninus, welcke seydt dat het recht van wederkrijghinge te passe komt in oorloghe oft in vrede/ in een wepnigh anderen sin als Pomponius dat selfde gheseydt hadde. In vrede ghenieten dit recht de soodanighe / welcke niet door manlijckheydt der oorloghe overwonnen / maer door haer ongheluck betrapt zijn / als die ghene / welcke by den vyanden ghevonden werden / wanneer schielijck oorloge ontstaet. [Siet een exempel by Paruta in 't 1 Boeck van de Cypriſche Oorloge.] Maer den anderen ghevanghenen komt dit recht in vrede niet te stade / ten zy dat sulcx in 't verdragh begrepen zy/ (1.) gelijck als die plaetse van Tryphoninus seer wel is verbetert / door den seer geleerden Petrus Faber, 't welck oock Cujacius niet misprijst. Want sulcx soo de by-ghevoeghde reden / als het teghen-ghestelde lidt klaerlijck bewijsen: Hy hadde vrede ghemaeckt, de ghevanghene los latende, want soo was 't verdraghen, seydt Zonaras. En Pomponius; Indien de ghevanghen, van welcken in de vrede bedonghen was, dat hy wederkeeren soude, door sijn wille by den vyanden ghebleven is, soo en heeft hy daer nae gheen recht van weder-keeringe. En Paulus: Indien een die in den Oorloge gevangen was, eerst als de vrede ghemaeckt was, wederom vlucht tot den sijnen, soo keert hy door weder-krijginge wederom tot den genen, van welcken hy in de voorige Oorloge ghevanghen was, indien maer in de vrede niet veraccordeert is, dat de Ghevanghene souden wederom ghegeven werden. De oorsake waerom over den ghenen die door Oorloghsche dapperheyt gevanghen werden / sulcks is goet gevonden / werdt van Tryphoninus dese by-ghebracht uyt Servius, om dat de Romeynen ghewilt hebben / dat hare Burgheren de hope van wederom te keeren meer in manlijcke dapperheydt, als in vrede stellen souden, namelijck/ dewijl die stadt/ soo Livius spreeckt/ van oudts niet seer gheneghen was den ghevanghenen veel te verschoonen / oft veel wils te gheven. Maer dese reden den Romeynen eyghen zijnde / en heeft gheen recht der Volckeren konnen stellen: maer heeft nochtans konnen zijn mede onder de oorsaecken / waerom de Romeynen dat recht van andere Volcken inghevoert / selfs mede hebben aenghenomen. Dese reden is der waerheydt meer ghelijck / dat de Coningen oft Volcken den Oorlogh aen-nemen / daer van willen sy dat men gelooven sal / dat sy rechtvaerdighe oorsaken ghehadt hebben waerom sy sulcks deden; en in teghendeel / dat se onrecht deden / die teghens haer de wapenen voerden: 't welck aenghesien beyde deelen wilden dat men soude ghelooven / ende dat het voor den ghenen die vrede begeerden te houden/ niet beyligh en was sich in dit verschil te vermenghen / soo en hebben de vreedsame Volcken niet beter konnen doen / als dat sy / 't geen geschiedt was / voor recht souden aen-nemen: [Siet Priscus in 't 28 Extract der Ghesantschappen / en Bezarus van de Oorloghe der Genueseren tegens de Venetianen in 't 2 Boeck.] ende alsoo de ghene die in de daedt en in't werck

Sem. lib. 1. cap. 7. Tom 3. L. si capt. D. de capt. L. si quid bello d. tit.

werck van wederstandt in 't vechten te doen / gevangen waren / souden houden als die upt rechtvaerdighe oorsake gevangen waren. Maer van den ghenen / die / als den Oorlogh opstondt / betrapt en verrasschet waren / en konde het selfde niet ghesepdt werden / want in den selfden niet konde verdichtet werden / dat sy raedt tot het ongelijck en overlast ghegheven hadden. Nochtans om de krachten der Vyanden te verminderen / scheen het niet onbillijck te zijn / dat mense aenhouden soude / soo langhe de Oorloghe duurde; maer de Oorloge by-ghelepdt zijnde / konde men niets voorwenden / waerom dat sy niet souden ontslagen werden. Derhalven soo heeft men hier in over-een-ghestemmet / dat de soodanighe in vrede alle-tijdt haer vryheydt behouden souden / als nae bekentenisse van beyde partyen onschuldigh; maer over de reste / dat een yder soude in 't werck stellen 't gheen hy wilde ghelooft hebben dat recht was / ten ware dat de verdraghen en accoorden yet sekers ter contrarien ordineerden. Derhalven om de selve oorsake noch de slaven / noch de goederen in den Oorlogh ghenomen / weder ghegheven werden in den vrede / ten sy dat sulcks in 't verdragh uptdruckelijck verklaert sy: om dat de overwinner wil ghelooft hebben / dat hy recht ghehadt heeft om die dinghen te verkrijghen: sulcks tegen te spreken ware oorloghe upt oorloghe spinnen: [Totilas belast den Diacon Pelagius, van den Romeynen aen hem ghesonden / dat hy niet spreken en sal van de slaven der Sicilianen wederom te gheven / seggende / dat het soude onbillijck zijn / dat de Romeynen sijne medebrijgers haren ouden Heeren overleveren souden. Dit staet *Gothic. 3.*] Waer upt blijckt dat het wel vernuftighlijck / maer niet nae waerheydt van Quintilianus voor de Thebaners by-gebracht werdt / dat daerom de gevangene / indien sy in hare Vaderlandt weder-heeren / vry zijn / om dat de dinghen / die door Oorloghe verkregen zijn / niet als door het selfde gheweldt beseten werden. Dan vrede dan hebben wy nu ghesept: In Oorloghe keeren de Menschen wederom door weder-heerens recht / die vry waren eer dat sy ghevangen wierden: de Slaven en eenighe andere dinghen werden wederom ghekreghen. [Julianus in de Oratie teghens de quade Cynische Philosophen: In sulcker voegen souden oock slaven zijn, die wy verloffen, als sy in de Oorloghe ghevangen waren; maer nochtans den soodanighen, als sy tot ons weder-keeren, verklaren de Wetten vrye luyden te zijn.

[Vermeerd. (1.) Siet Iosephus in 't 13 Boeck cap. 2. onder geschiedenissen. Polybius verhaelt accoorden / die verbaten dat de gevangene souden weder-ghegeven werden in de vrede met Philippus, de Etolen, doch niet eenighe uptsonderinghe / en met Antiochus, in de Extracten der Gesantschappen 9. 28. 35. Zosimus gheeft ook eenighe Exemplen / dat de vrede tusschen Probus, en de Vandalen / en Burgundiers sy ghemaeckt / dat sy alle den roof / en wat ghevangenen sy hadden / wederom geven souden: In 't 1 Boeck verhaelt hy dierghelijcken vrede van Iulianus met den Hooghduytschen: Item / met den Quaden in Hooghduytslandt / *lib. 3.* Ammianus Marcellinus, *lib. 17.* van Suomarius Coningh der Alemannen:

Hy

Hy badt met ghebogen knyen om vrede, en heeft die met verghevinge der voorleden saken verkreghen, onder dese conditie, dat hy onse ghevangenen soude weder-gheven. En terstondt daer nae van den Sarmaten: Haer bevolen zijnde by hare Landt te blijven, hebben sy onverschrickt onse ghevanghenen wederom ghegheven. En van een ander ghedeelte der Sarmaten sept hy wederom het selfde. By Zonaras staen veele soodanighe Exempten / onder anderen in de saken van Michaël, die een Soon van Theophilus was / spreckende van de Bulgaren: Hy heeft belooft dat hy den gevanghenen hare vryheyt gheven soude. Nicetas, *lib. 2.* sept dat allen ghevangenen vryheyt ghegheven is / upt-ghenomen den Corinthiers en Thebanen / mannen en vrouwen. Somtijdts werdt verac coordeert dat de ghevanghenen weder ghegheven werden / die van de Republijcque beseten werden / als Thucydides, *lib. 5.*]

V. *D. l. in bello §. manumittendo & l. postliminii §. captivus D. de captivis.*

Een vry Mensche keert als dan eerst wederom / indien hy met die meyninghe tot den sijnen weder ghekomen is / om hare zijde te volghen / en hare saecke voor te staen / ghelijck Tryphoninus leert: namelijck / om dat / ghelijck een Slave / op dat hy vry werden moet / om soo te seggen / sich selven verkrijghen / 't welck een werck is alleen van eener die wille daer toe heeft. Doch oft hy door Oorloghs ghewelt van den Vyandt weder ghekreghen is; [Als die ghene / welcke van den Slaven gevanghen zijnde / door de Hunnen verlost zijn by Procopius, *Gothic. 3.*] oft dat hy door bedrogh ontloopen is / daer en is niet aen-gheleghen / ghelijck van Florentinus aenghewesen is. Eben veel sal 't oock doen / soo hy van den Vyanden goetwilligh over-gegeven sy. Maer oft hy van den vyant verkocht zijnde / door verkoopinghe tot den sijnen ghekomen ware / hoe sal 't dan gaen? [Ghelijck in 't selfde Boeck van Procopius een Jonghelinck Childubius seyde: Dat hy weder-ghekeert zijnde in sijn Vaderlandt, nae rechten voortaen vry soude zijn. Maer Leunclavius wijst aen / dat eertijdts by den Turcken voor den Ghevanghenen gheen weder-keeren tot vryheydt sy gheweest.] Dit verschil werdt verhandelt by Quintilianus, *l. 5. controv. 34.* in eenen Olinthius welcken Parrhasius gekocht hadde. Want hy vraeght / aenghesien die van Athenen een beslupt ghemaeckt hadden / daer door bevolen was dat de Olinthiers vry souden zijn / oft de meyninghe ware / dat sy vry souden werden / oft dat sy door vry souden verklaert en ghevoordeelt werden: van welcken het laetste der waerheyt best ghelijck is.

L. nihil. D. de captiv. l. omnem redemtum C. de postlim.

Doch een vry persoon / nae dat hy tot den sijnen weder-ghekomen is / verkrijght niet alleen hem selven voor sich wederom / maer oock alle sijne goederen die hy by Volcken in vrede levende / hadde gehadt / 't zy dat die lichamelijck oft onlichamelijck zijn: want de Volcken die in vrede sitten / gelijck sy de daedt hadden voor recht ghehouden in den gevangen / alsoo doen sy mede in den verlosten / op dat sy sich ten weder-zijden billijck en onpartijdigh moghen houden. Derhalven den eygendom / welcke die over sijne goederen hadde ghehadt / welcke hem door Oorloghs recht besat / en was niet sonder aller conditie: want het stonde teghens

VI.

sijn wille en danck ophouden / indien de ghene / welcke ghevangen was geweest / tot den sijnen quam weder te keeren: derhalven soo verliest hy dese goederen even alsoo / als hy den menschе verliest / wiens ghevolgh en aenhanghsel die goederen waren. Maer oft hyse nochtans hadde verhandelt en verbreemt: wat dan? sal dan die ghene / welcke recht en titul heeft van den ghenen / welcke door Oorloghs recht doen ter tijdt Eyghenaer was / door het recht der volckeren van aenspraке bevrijdt zijn / oft sullen ook soodanighe goederen wederom verkreghen werden? Ick spreke van sulcke goederen / die by een Volck in de Oorloghe neutraal zijnde / door-handen waren. My dunckt dat men moet onderscheyt maken tusschen goederen die van sulcken aert zijn / datse konnen wederom verkregen werden / en sulcke / welcke van anderen aert en conditie zijn / welcke onderscheydt wy terstondt hier nae verklaren sullen: dat / namentlijck de eerste soorte schijnen verbreemt te zijn met hare oorsaке / en onder conditie / maer de andere simpelijck en gantscheljck. Onder de verbreemde goederen rekene ick mede die werk ghescholcken / oft quijtgescholden zijn.

VII. *L. in bello §. cætera l. mulier. D. de capt.* Maer gheljck tot den ghenen die namaels weder-keert / met eenen sijne Rechten tot hem wederom-keeren / alsoo keeren ook wederom / en werden in hare kracht ghestelt de Rechten teghens hem / en werden gehouden van sulcker kracht en waerde / soo Tryphonius spreeckt / als oft hy nopt in der Vyanden handen en ghewelt ghewees ware.

VIII. *L. postlimm. d. itt. L. postlim. § Indueiæ D. de capt. L. eos qui d. im.* By desen regul van drye persoonen / voeght Paulus te recht dese exceptie en uytsluytinghe / dat de ghene / welcke door de Wapenen overwonnen zijnde / haer selven den Vyanden over-gheven / gheen recht van wederom-keeringhe / oft weder-krijghinghe konnen ghenieten / te weten / om dat de Contracten met den Vyanden ghemaeckt / nae 't recht der Volcken gelden / en van krachte zijn / gheljck wy op een ander plaetse leeren sullen / en tegens de selfde en gelt gheen weder-krijginge. Daerom segghen die Romeynen by Gellius, welcken van de Carthaginienſers ghevanghen waren / Datter voor haer gheen rechtveerdighe weder-keeringhe en was, dewijl sy door verzweeringhe ghebonden waren. En daerom is dan Paulus wel en recht aenghewesen / dat in tijde van bestant gheen weder-krijginghe plaetse heeft. Maer de ghene die sonder eenigh verdragh oft accoort den Vyanden over-ghelevert werden / heeft Modestinus verklaert / dat die konnen weder-keeren tot hare dryheyt.

IX. Het ghene van yder Persoon op hem selven gesept is / dat selfde houde ick dat mede plaetse heeft in gantsche Volcken / dat de ghene die drye geweest zijn / hare dryheyt wederom verkrijghen / indien moghelijck het ghewelt der Bondtghenooten haer redde en verlosse van de heerschappye der Vyanden. Maer indien de menighte selfs / welcke de Burgerschap maeckte / verstropt / en van den anderen ghescheyden is / soo houde ick het der waerheydt meer gelijck / dat het niet en sy te houden voor het selfde Volck / en dat hare goederen door dit recht niet weder ghekregen werden / selfs nae het recht der Volckeren: aenghesien het Volck / even

even ghelijck een Schip / door ontsloopinge der deelen gantschelijck vergaet / om dat des selfs nature en wesen in die ghedurighe t'samen-voeginghe bestaet. Derhalven en is het tot Sagunten de selfde Burgerschap niet geweest/als na acht Jaren den ouden Inwoonderen de selfde plaetse wederom in-ghegheven is: noch oock tot Theben/ nae dat de Thebaners van Alexander tot Slaven verkocht waren. Daer uyt blijckt/ dat/ het gheen de Thessaliers den Thebanen schuldigh waren gheweest / dat de Thebaners door dit recht 't selfde niet wederom ghekregen hebben; en dat om tweederley oorsake: eensdeels om dat het een nieuw Volck was; anderdeels om dat Alexander, ten tijde als hy Heer en Eygenaer van Theben was / vermocht dat recht te vervreemden / ende hadde het oock vervreemt: ende oock om dat nae-staende schuldt niet en is van die soorte der dinghen die door weder-krijginghe wederom keeren. Het gene wy van een Burgherschap gheseyt hebben / en is niet gantsch onghelijck het ghene / dat in het oude Roomsche recht / als de Houwelijcken noch konden ontdaen werden / ghehouden werden dat het Houwelijck door weder-keeringhe niet herstellet werde / maer door nieuwe consent en bewilliginge most vernieuwet werden. [By den Christenen was een ander ordinantie. Leo Papa tot Nicetas den Bisschop van Aquilejen: Gelijck in den Slaven, oft Landen, oft oock Huysen, en andere besittingen den ghenen die ghevanghen zijn gheweest, als sy uyt der ghevanckenisse wederghekeert zijn het recht van weder-keeringhe en wederom-krijginghe gehouden werdt, dat men alsoo mede in de Houwelijcken onderhoude, indien sy met anderen ghepaert zijn, dat sulcks ghereformeert en herstellet werde. Siet Hincmarus in sijn Boecxken van de Echtscheydinghe van Lotharius en Tetberga op de 13 vraghe: en de antwoort van Stephanus Papa, cap. 19. in de 2 Tomus der Concilien van Vranckrijck.]

L. non ut l. cum duæ §. 1. D. de cap.

X.

Hier uyt kan nu verstaen werden hoedanigh daer zy nae het recht der Volckeren de weder-keeringe in vrye persoonen. Maer dat selfde recht kan door het Burgerlijcke recht in die dinghen / welcke binnen de Burgerschap ghehandelt werden / oft in-ghetoghen werden door by-voeginghe van exceptien en conditien / oft oock uyt-ghebreydet en wijder ghestreckt tot andere voordeelen. Alsoo zijn door het Roomsche Burgerlijcke recht uyt-ghesloten van 't ghetal der gener / die door dit recht wederkeeren de overloopers; oock de Sonen des Huysghesins / over welcken schijnt dat den Vaders heeft moeten ongekrenckt en onvermindert blijven die Vaderlijcke macht / welcke den Quiriten eygen was. Doch seyt Paulus, dat sulcks daerom is goet ghevonden / om dat de krijghs-tucht by den Roomschen ouderen meer is gheacht geweest / als de liefde haerder Kinderen: daer mede accordeert 't gheen Cicero seydt van Manlius, dat hy door sijn droefheyt bekrachtight heeft de tucht van het Krijghsghebiedt / om te versorghen het welvaren der Borgheren / in welcke hy verstont dat oock sijn welvaert begrepen was; en dat het recht der Majesteyt van hem gheacht en ghestelt is / selfs boven de nature en Vaderlijcke liefde. Dit vermindert oock mede het recht van weder-krijginge

D. 1. postlimin. §. trans fugæ & §. filius quoq.

1. de finib.

wat / dat eerst door de Attische Wetten / daer nae oock door de Roomsche verordent is / dat de ghene die door rantsoen van den Vyanden verlost is / moet dienen den ghenen / die hem gerantsoeneert en verlost heeft / tot dat hy het rantsoen sal wederom betaelt hebben. [Het selfde staet oock cap. 34. in 't Edict van Carolus Calvus Pistis.] Maer het blijckt dat sulcx sy in-gheboert tot faveur en beworderinghe der vryheyt / op dat niet de hope van sijn gelt wederom te bekomen / af-ghesneden zijnde / veele souden in der Vyanden handen gelaten werden. En die dienstbaerheyt selfs werdt door de Roomsche Wetten op veelderley wijse versachtet / en wert door de laetste Wet van Iustinianus ge-eyndight door arbeyt en dienst van vijf Jaren: oock vergaet door de doodt het recht van sijn gelt wederom te eysschen: gelijck het mede gehouden werdt nae ghegheven en quijt ghescholden te zijn / wanneer een Huwelijck gheslоten werdt tusschen de ghene die alsoo verlost en gherantsoent is / en die hem gerantsoent en verlost heeft: en werdt oock verlozen soo men een gerantsoeneerde Vrouwe tot ghemeene hoererije als te voozen geeft: en zijn veele andere dinghen in het Roomsche recht gheordineert tot faveur en gunste der gener / die de ghevanghene rantsoeneren / en tot straffe der Bloedtverwanten die de hare niet en lossen. Aen de ander zijde wederom is het recht van wederkrijginghe door de Burgherlijcke Wet vermeerdert en verbetert / daer door dat niet alleen die dinghen / welcke nae het recht der Volckeren weder-krijghelijck zijn / maer oock alle goederen / alle Rechten in sulcker voeghen gheacht en gehouden werden / als oft eener nopt in de macht sijnder Vyanden en ware geweest; het welcke mede in het Attische recht ghebruyckelijck was. Want / soo wy lesen by Dion Prusæensis in de vijfthiende Oratie / een die seyde dat hy de Soon van Callias was / ghevanghen in de nederlage by Acanthus, en dat hy Slave in Thracien was geweest / als hy wederom tot Athenen gheheert was / heeft hy de erffenisse van Callias ghe-eyscht van den ghenen / diese besaten / ende is in 't ghe-rechte niet anders onderscheyt / als oft hy oock de Soon van Callias ware. De selfde verhaelt mede / dat de Messeniers / als sy langhe tijdt waren in slavernye geweest / eyndelijck hare vryheyt / en hare Landt te samen weder bekomen hebben. Jae selfs 't gheen door langhe besittinghe / oft lossinghe upt den goederen ontoghen was / oft door niet te ghebruycken / scheen ten eynde gheloopen te zijn / werdt door klaghe en versoeck van cassatie een vernietinghe wederom bekomen. Want in 't Edict van de volwassene te herstellen / werdt oock die begrepen / welcke in de macht der Vyanden is. En sulcx komt upt het oude Roomsche Recht. Maer de Wet Cornelia heeft oock het beste ghedaen / en besorght door de Erfgenamen der ghener / die ghevangen zijnde / by den Vyanden gestorven waren / der selfder goederen niet anders bewarende / als oft de ghene / die niet weder-keert / ter selfder tijdt als hy ghevanghen werde / alreede gestorven ware geweest. Welcke Burgerlijcke rechten / indien sy wech genomen werden / buyten alle twijffel souden / soo haest yemandt van de Vyanden gevangen was / syne goederen verfallen zijn gheweest aen den ghe-

Dem. in Nicostratum C. de postlimin. l ult.

L. si patre D. de capt. L. si is qui fcil. de postl. t. fædissime eod. tit.

L. ab hostib. C. de postliminio.

L. 1. §. 1. D. quibus ex caussis majores.

ghenen / dieſe aentaſteden / want die by den Vyanden is / en werdt nerghens vooz ghereckent / en ghehouden als oft hy niet en ware. [Siet de Wiſigottiſche Wet / *lib. 5. tit. 4. cap. 15.*] Ende indien de ghene die gevanghen was / weder-keerde / en ſoude niet anders weder-krijghen / als 't geen nae 't recht der Volcken kan weder bekomen werden. Doch dat der ghevangenen goederen aen de ghemeyne ſchat-kamer vervallen / indien daer gheen Erfghenaem en is / dat is upt een byſonder Roomſche recht. Soo hebben wy dan ghehandelt van de ghene die weder-keeren : laet ons oock ſpzeken van 't gheen dat weder bekomen werdt. *L. Divus D. de jure fiſci. L. bona §. apparet. D. de capt.*

Onder deſe dinghen zijn vooz eerſt de Slaven en Dienſtmaeghden / oock dickwils die verkocht zijn / (1.) oock van den Vyant vzy gemaeckt: [Als van Mithridates gheſchiedt was / die wederom in dienſtbaerheydt ghetoghen zijn / als Appianus in de Mithzidatiſche oozloghe ſchzijft.] om dat de vzy-makinge vooz het recht der Vyanden onſen Burger / die Heer en Eygenaer ſijnder ſlave was / niet heeft konnen ſchadelijck zijn / ghelijck Tryphoninus wel aenwijſt. Maer op dat een Slave weder bekomen werde / is noodigh dat hem ſijn oude Heere oft waerlijck hebbe / oft licht hebben konne. Derhalven daer in andere ſaken ghenoegh is / datſe binnen de Landtpalen zijn gebzacht / ſal ſulcks in een ſlave tot het recht van weder-krijginghe niet ghenoegh zijn / ten zy dat men daer oock kennisſe van hebbe : want die in de Stadt Romen alſoo is / dat hy verbozgen is / houdt Paulus dat noch niet weder bekomen is. Maer gheljck een Slave in deſen verſchilt van die dinghen / die gheen leven en hebben / alſoo verſchilt hy mede van een vzy perſoon daer in / dat / op dat hy wederom verkreghen werde / niet van nooden is / dat hy met dat opſet en die meyninghe zy gekomen / om onſe zijde te volgen : want ſulcks werdt verepſcht in den ghenen die ſich ſelfs weder-krijghen ſal / en niet in den ghenen die weder-gekregen wert van een anderen / en ſoo Sabinus ſchzijft : Een yder heeft vrye macht en vermoghen van ſijn eyghen Stadt te ordineren en beſluyten, maer niet van het recht des eyghendoms oft der beheerſchinghe. De Roomſche Wet en heeft van dit recht der Volckeren niet upt-ghеſondert de ober-gheloopen Slaven : want de oude Heer bekomt ober deſen oock ſijn oude recht wederom / gheljck Paulus ons leert : op dat het contrarie recht niet en ſoude zijn ſoo ſeer naedeeligh en injurieus teghens den ghenen / die alle-tijdt Slave blijft / als wel ſchadelijck vooz ſijnen Heere. In 't ghemeyn is van den Keyſeren gheſeydt van den Slaven / die dooz manlijckheydt en kloeckheydt der Soldaten weder ghekreghen werden / 't gheen van veelen tot alle dinghen qualijck ghetoghen werdt : Wy moeten oordeelen dat ſy weder ghekreghen, en niet ghevangen zijn ; en het betaemt dat onſe Soldaten hare beſchermers, en niet hare Heeren en Eygenaers zijn. Die van den Vyanden vooz rantſoen gheloſt zijn / werden voozt terſtondt nae 't Roomſche recht ſlaven van den ghenen dieſe verloſt / maer als ſy het rantſoen-gelt wederom pzeſenteren / werden ſy verſtaen wederom tot vzyheydt ontfanghen te zijn. Maer deſe dinghen ſubtijlder te verklaren / is het werck van Rechts-gheleerden. Want oock eenighe din- XI. *L. in bell. §. manumittere.* *L. ult. D. de captiv.* *D. l. in bello §. manumit.* *L. ab hoſtib. C. de poſtl.*

dinghen voor de nae-ghevolghde Wetten verandert zijn: en op dat de gevangen Slaven tot weder-komen mochten gelockt werden/ is vryheyt belooft den ghenen / welcken eenigh lidt gebroken was terstont/ den anderen nae vijf Jaren / ghelijck men sien kan in de Krijghs-wetten die Rufus by een vergadert heeft.

[Vermeerderingh. (1.) Maer in 't Edict van Theudericus is aldus gheordineert: De Slaven, oft Bou-knechten van den Vyanden zijn ghevanghen en weder-ghekeert, sullen haren Heere weder-ghegheven werden, indien sy niet te vooren van den Vyanden verkocht zijnde, in handelinghe van anderen tot sich gehandelt zijn. Siet ock Cassiodorus, *lib. 3. cap. 43.* Maer nae de Wet der Wisigotthen/ een Slave in de Oorloge gevangen/ werdt sijnen Heere weder ghegheven: maer die hem gevangen heeft/ behoudt de derde part van de somma die hy waerdigh is. Is hy van den Vyanden verkocht / en werdt hy weder ghekregen / soo keert hy weder tot sijnen Heere / midts den prijs / beneffens de verbeteringe betalende / *lib. 5. tit. 4. 21.*]

XII. Dese vraghe gaet ons nader aen/ oft ock de Volcken / welcke onder eens anders ghebiedt en regeeringhe geweest zijn / tot haren ouden staet wederom verballen/ 't welck soude konnen gedisputeert werden als dan/ wanneer niet die ghene/ die 't gebiedt te voren hadde over haer gehadt/ en dien het Rijck hadde toe-ghekomen / maer een der Bondtghenooten haer den Vyandt ontnomen hadde. Ick houde dat men in desen 't selfde moet seggen / dat van den Slaven gheseyt is / ten zy dat in 't verbondt van gheselschap anders veractordeert zy.

XIII. Onder de goederen komen ons alder-eerst voor de Landen/ welcke ock wederom ghekreghen werden. Het is waer, sept Pomponius, dat de Vyanden uyt-ghedreven zijnde uyt de Landen die sy in-ghenomen hadden, den eygendom der selfder Landen wederom keert tot den voorgaenden Heeren en Eygenaers. Nu soo verstaet men dat als dan de Vyanden uyt-gedreven zijn / wanneer sy openlijck in de selfde Landen niet derven komen / als te voren verklaert is. Soo hebben de Lacedemoniers het eylandt Egina die van Athenen af-ghenomen / haren ouden Heeren wederom ghegheven. [Te weten die op de zijde der Lacedemoniers gheweest waren / siet hier boven cap. 6. §. 7.] Iustinianus, en andere Keysers/ hebben de Landen / welcke sy van den Gotthen en Vandalen wederom verovert hadden / den erfghenamen der oude besitters wederom ghegeven: niet toe-latende tegens den Eygenaers de prescriptien/ welcke de Roomsche Wetten hadden in-ghevoert. (1.) Het geen in den Landen recht is/ dat selfde meyne ick dat mede gelt in alle recht dat aen de vaste gronden hanghet. Want ock plaetsen van den Vyandt in-ghenomen zijnde/ die tot Godts-dienst verordent / oft heylich waren gheweest / indien sy van desen overlast bevrijdt werden / schrijft Pomponius, dat sy als weder-gekregen / in haren voorigen staet herstellet werden: daer mede accordeert het seggen van Cicero *in Verrina de Signis*, van Diana Segestana: Door de mannelijcke vromigheyt van P. Africanus heeftse met de plaetse ock de Godts-dien-

L. si captiv. §. verum est. D. de capt.

Strabo l 8. Novella 36. Novell. Valen. de Episc. Aud. Proc. 1. de bello Van. Cujac. obs. 10. L. cum loca D. de religios.

L. in tantum de divis. rer.

dienstigheyt wederom verkreghen. En Marcianus vergelijckt het recht van weder-krijginge / met dat recht / waer door de grondt daer een huys opgestaen heeft / welcke / 't huys verballen zijnde / wederom den Oever toeghevoeght werdt. Daerom men oock segghen moet / dat het vruchtgebruyck van den Acker die weder ghekreghen is / moet weder ghegheven werden / naer 't Exempel van 't gheen Pomponius seyt van 't Landt dat van 't water over-loopen is. Soo is in Hispanien door de Wet verordineert / dat de Graefschappen / en andere Jurisdictien die erffelijck zijn / door dit recht weder ghekreghen werden; de groote in aller manieren voorgaens / de minder / indien se binnen de vier Jaren nae de in-neminge ge-eygent werden: behalven dat de Coningh recht heeft / een sterckte oft vestinghe die in den Oorloghe verloren is / en door eenigherhande middel wederom verovert / voor hem te behouden.

L. ſi ager. D. quibus mod. uſusfr. amit.

Reg. Conſt. l. 10. tit. 29. p. 2.

[Vermeerdering. (1.) En dat na de Wet van Honorius, welcke / hoewel hy den Vandalen Hispanien ghelaten hadde / nochtans als hy 't selfde noch in hadde / de Vandalen / niet hadde ghewilt dat de præscriptie en verjaringe van dertigh Jaren den Eygenaer schadelijck soude zijn / soo Procopius ghedenckt / *Vandal. 1.* Valentinianus *in novella lege de Epiſcopali Judicio*; „ Wy ghebieden dat men binnen den tijdt van dertigh Jaren bepalen sal „ die dinghen / welcke tot ghedurighe en on-eyndelijcke eeuwen bewaert „ wierden / uyt-ghenomen de saken der Africanen / die bewijsen sullen dat „ sy den noodt der Vandalen uyt-ghestaen hebben / dat in haren saken van „ den bestemden tijdt sullen af-ghetoghen werden die tijden / welcke blijcken sal dat onder den Vranden versleten zijn. In 't Concilie van Hispalen verhaelt *in cauſa 16. queſt. 4.* Ghelijck door de wereltlijcke Wet den genen / welcke de barbarische wreedtheyt door noodt der ghevanckenisse „ weeck gehoert heeft / naderhandt weder komende de oude besittinge weder ghegheven werdt. *Convenit C. ex tranſmiſſa. De præſcriptionibus vide Cujacium ad titulum C. de præſcriptione 30. annorum.*]

Maer van de roerende goederen is in 't generael een contrarien regul / dat die niet weder-ghekreghen werden / maer voor goeden buyt en prijs gherekent: ghelijck Labeo dese dingen tegens malkanderen stelt. Daerom de selfde oock verhandelt zijnde / waer datse gevonden werden / blijven des ghenen diese ghekocht heeft: daerom oock de selfde ghevonden zijnde by Volcken die vrede hebben en houden / oft binnen hare Landtpalen ghevracht zijnde / de oude Heer en Eygenaer geen recht heeft die aen te spreken / oft hem die aen te matigen. Maer wy bevinden dat eertijts van desen regul zijn uyt-ghesondert die dinghen / welcke haer gebruyck hebben in den Oorlogh / het welcke schijnt dat daerom van den Volcken goet ghevonden is / op dat de hope van de selfde wederom te krijgen / de menschen williger en grager maken soude / om die dingen in voorraet te hebben. Want de ordinantien van veelen Steden in die tijden tot de oorloghs saken gerichtet waren; daerom men te lichtelijcker hier in heeft bewilligher. Doch soo houdt men dat die dinghen haer gebruyck in den Oorloghe hebben / die wy hier voren uyt Gallus Ælius verhaelt hebben / doch

XIV.

L. 2. & 4. D. de capt.

doch welcke onderscheydelijcker verhaelt zijn/ soo van Cicero in Topicis, als by Modestinus: te weten / langhe schepen / en Vracht-schepen/ maer geen Speel-schuyten noch Jachten tot playsier en vermaeck alleen bereydt: Muyl-ezels / doch ghesadelt om lasten te draghen; Henghsten en Merry-paerden / maer ghetoomt en bereden. En dese dingen hebben de Romeynen ghewilt / dat met recht by Testamente ghemaeckt / ende in 't aen-nemen van een Hupsghesin mochten in reketinghe komen. De wapenen en kleederen hebben wel haer gebruyck in den Oorlogh / maer ghenomen zijnde / en wierden niet wederom ghekreghen / om dat men gheensins gunstigh was den ghenen / die in Oorloghe hare kleederen oft wapenen verlozen: Ja selfs wierde sulcks voor een schelmstuck gehouden / als voorgaens uyt de Historien blijckt. Ende in desen werdt waerghenomen dat de Paerden van de Wapenen verschillen / dat een Paert/ sonder schuldt van den Ruyter / kan wech loopen. En dit onderscheydt van roerende goederen/ schijnt dat sijn ghebruyck gehadt heeft in 't Westen/ onder den Gotthen oock tot de tijden van Boëtius toe; want die verklarende de Topica van Cicero, schijnt van dit recht alsoo te spreken/ als 't welcke tot dien dagh toe noch sijn kracht behielt.

L. id quod apud hostes D. de leg. 1 L. item Iabeo cum l. seq. D. de fam. herc.

XV. Bart. in l. si quid bello D. de cap. Ang. & Salic. in l. ab hostib. C. de capt.

Maer in de volgende tijden / indien anders niet eerder/ schijnt dit onderscheydt wech ghenomen te zijn. Want die erbaren zijn in de manieren en costumen / leeren voorgaens dat bewegelijcke goederen niet weder ghekreghen werden; en sien wy in veelen plaetsen dat sulcks over de Schepen gheordineert is gheweest. [Decisio Genuensis 101.]

XVI. Cons. Gall. l. 20. tit. 13. art. 24. Consul. Mar. cap. 287. L. hostes, & l. Latronæs D. de capt. L. postlim. 9 à piratis eod. tit. Demosth. de Halonesо.

Maer die goederen / welcke noch binnen de palen en besettinghen niet gebracht zijn / al zijnse van den Vyanden aengetastet / en behoeven daerom gheen weder-krijginge / om datse nae 't recht der Volcken van Heer en Eygenaer noch niet verandert en zijn. En de goederen die de zee-roovers oft Struyck-roovers ons ontnomen hebben/en behoeven oock geen weder-krijginge / soo Ulpianus en Iavolenus adviseren / om dat het recht der Volcken haer niet bergunt noch toe-ghelaten heeft / dat sy het recht van eyghendom souden moghen veranderen: daer op die van Athenen steunende / hebben Haloleſus, welck haer de Zee-roovers / en Philippus den Zee-rooveren ontnomen hadde/van Philippus als haer wederom gegeven / maer niet als van hem geschoncken / aen-nemen willen. [Siet de eygen brief van Philippus by Demosthenes.] Daerom de goederen van soodanighen ons ontnomen / konnen / waer men die vindt / wederom aenghetastet werden; behalven dat wy op een ander plaetse gheordeelt en verstaen hebben uyt het natuurlijcke recht; dat men den ghenen / die tot sijnen kosten 't besit van sulck goedt bekomen heeft / soo veel behoort wederom te gheven / als de Eygenaer selver gaerne daer aen soude hebben willen te koste leggen / om sijn goedt weder te bekomen.

Supra lib. 2. cap. 10. §. 9

XVII. Lib. 31. tit. 29. p. 2.

Doch soo kan door de Burgerlijcke wet wel anders gheordineert werden: gelijck door de Wetten van Hispanien de Oorlogh-schepen van de Zee-roovers ghenomen / den ghenen toe-komen / diese den Zee-rooveren af-nemen: want het niet onbillijck is / dat het particulier wijcke voor

voor het ghemeen beste / insonderheyt daer de swarigheydt soo groot is van sijn goedt wederom te krijghen. Maer die Wet en sal den Vreemden en Wtheemschen niet verhinderen / haer goet wederom te bekomen. [Dat sulcks mede by den Venetianen ghepractiseert werdt / blijckt uyt den Brief van Fraxinus Canæus, *tom. 1.*]

XVIII. Dat is meer te verwonderen / dat de Roomsche Wetten ghetuygen / dat het recht van weder-krijginghe plaetse gehadt heeft / niet alleen onder den Vyanden / maer oock onder den Romeynen / en Wtheemschen volcken. Maer wy hebben op een ander plaetse ghesept / dat dit noch overblijffselen zijn van die wilde en woeste eeuwe / als de ghewoonte het ghevoelen van de menschelijcke ghesellighevt en burgerlijcken omganck en ghemeynschap hadde verdooft en verduyckt. Derhalven oock onder den Volckeren die gheen openbare Oorloghe en voerden / was een ongeregelde vryheyt van Oorloghe onder particulieren / als oft die door de maniere en ghewoonte selfs haer aenghekundight was: ende op dat die licentie en onghebondenheyt niet verder upt-borsten soude / om de menschen doot te slaen / is onder haer goet gevonden de Rechten van de menschen ghevangen te nemen / in te voeren / daer op ghevolght is / dat oock het wederkeeren tot den sijnen plaetse ghebonden heeft / anders als met den Struyck-roovers en Zee-roovers / om dat sulck ghewelt de saecke vrzacht tot billijcke verdraghen en accoorden / welcke van den Struyck-roovers en Zee-roovers pleghen verworpen te werden. Het schijnt dat eertijdts dit recht heeft in verschil gestaen / oft de gene die van een volck / dat met ons in verbondt staet / in slavernye zijn / weder te huys ghekomen zijnde / door het recht der weder-keeringhe te huys quamen. Want alsoo stelt Cicero dese vraghe voor in 't 1 Boeck van den Orateur. Ende sept daer op Gallus Elius aldus: Met vrye Volcken, en Bondtghenooten en Coninghen, houden wy het recht van weder-krijginghe soo, ghelijck als met den Vyanden. Daer-en-tegen sept Proculus: Ick en twijffele niet daer aen, oft de Bondtghenooten en vrye persoonen ons vreemde en uytheemsche zijn; dat tusschen haer en ons gheen weder-krijginghe zy. Ick houde dat men moet onderscheydt maken tusschen verbonden / sulcks / dat / indien daer eenighe waren gemaeckt / alleen om den openbaren Oorlogh ter neder te leggen / oft te verhoeden en voor te komen / dat de selfde in komstighen tijden noch de ghevanghenisse / noch de weder-keeringhe souden verhinderen: maer indien daer sulcke verbonden waren / die sinhielden / dat de gene die van haer tot ons komen souden / upt gemeyne naem verseeringhe en vry-gheleyde hebben souden / dat als dan het vangen wech ghenomen zijnde / oock het weder-keeren op-houden soude. En sulcks dunckt my dat Pomponius wil te verstaen geben / als hy sept: Indien wy met eenigh Volck noch vrientschap, noch onderlinghe herberge en intocht, noch verbondt van vrientschap te houden, gemaeckt hebben, die en zijn wel gheen vyanden; maer wat van ons tot haer komt, dat werdt het hare, en een vry mensche van den onsen van haer ghevangen zijnde, werdt oock hare slave; En het selfde gheschiedt mede, indien yets van het hare tot ons gekomen

Covarr. ad C. peccatum p. 2. §. 2. n. 8. Lib. 2. c. 15. § 5.

L. non dubito D. de capt.

is: In soodanighen val dan werdt weder-krijginghe vergunt. Als hy seydt verbondt ter oorsake van vriendtschap, gheeft hy te kennen / dat er oock andere verbonden konnen zijn / daer in gheen recht van herberghe / oft van vriendtschap begrepen zy. Proculus gheeft oock ghenoegh te verstaen / dat hy soodanighe Volcken door de Bondtgenooten verstaet / die vrientschap / en vryhe herberghe belooft hadden / als hy daer by voeght: Want wat is het recht van weder-krijginge tusschen haer en ons van nooden, aenghesien sy by ons soo wel hare vryheyt, als den eygendom haerder goederen, even soo wel als onder den haren behouden, en ons het selfde wederom by haer weder-vaert. Daerom 't gheen by Gallus Elius volght: Wat volcken onder onse ghebiedt zijn, met de selfde hebben wy gheen recht van weder-krijginge, moet met een aenhanghsel verbult werden aldus / noch met den ghenen / met den welcken wy verbondt van vriendtschap hebben.

XIX. Bod. lib. 1. de rep. cap. 7.

Maer tot onsen tijden is niet alleen onder den Christenen / maer oock by meest al de Mahumetisten / soo wel het recht van gedanckenisse buyten Oorloghe / als oock van weder-krijginge verdwenen / de noodtwendighepdt van beydes weeh ghenomen zijnde / door het herstellen van de kracht der naemaeghschap / welcke de nature gewilt heeft / dat tusschen den Menschen wesen soude. Doch sal dat oude recht der Volckeren noch plaetse konnen hebben / indien men te doen heeft met een Volck dat soo barbarisch is / dat het sonder aensegghen / oft oorsake alle vreemde en uytheemsche / beneffens der selfder goederen vyandelick te handelen voor een recht houdt. Ende terwijlen ick dit schrijve is in 't hooghe Parlement van Parijs alsoo hier van gheoordeelt / Presidt van den hoogen Raedt zijnde Nicolaes Verduyn; dat de goederen / welcke den Fransschen Burgeren toe-ghehoort hadden / en van die van Algier, een Volck dat met Zee-rooven teghens alle andere natien ghewoon is te woeden / ghenomen / door Oorloghs-recht haren Heere verandert hadden; en dienvolghende als sy van anderen weder-ghenomen waren / ghewoorden waren der ghener / diese weder genomen hadden. In de selfde sake is oock verstaen 't gheen wy hier voorzen ghesepdt hebben / dat tot dese tijdt de Schepen niet en zijn onder die dinghen / die door weder-krijginghe weder bekomen werden.

Het

Het thiende Capittel.

Waerschouwinghen voor die dinghen, welcke in onrechtvaerdighen Oorlogh gheschieden.

I. In wat sin gheseydt werdt: dat de schaemte verbiedt 't gheen dat de Wet toe-laet.
II. Sulcks werdt ghepasset op die dingen, die wy van 't recht der volckeren gheseydt hebben.
III. Dat het door een inwendighe onrechtvaerdigheyt onrechtvaerdigh is, 't gheen in een onrechtvaerdighen Oorlogh geschiedt.
IV. Wie dat hier door, en hoe verre sy tot weder-gheven verplicht zijn.
V. Oft de goederen in een onrechtvaerdighe Oorloghe genomen, moeten wede-ghegeven werden van den genen diese ghenomen heeft.
VI. Oft oock niet van den ghenen diese heeft en op-houdt.

Ick moet mijn cours wederom te rugghe setten / en benemen den ghenen / die Oorloghe voeren / by-nae alles / dat ick scheen haer ghegheven te hebben / maer doch niet ghegheven hadde. I.

Want als ick eerst hebbe aenghevanghen dit deel van het recht der Volcken upt te legghen / hebbe ick betuyght / dat veele dinghen ghesept werden recht te zijn / oft geoorloft / en by te staen / om datse soo gedaen werden / datse niet gestraft werden; ten deele oock om dat de dwinghende Gerechts-bancken hare authoritept daer toe vergunnen / welcke dingen nochtans / oft buyten het spoor loopen van den regel des rechts / 't zy dat die bestae in het nau ghenomen recht / oft in 't ghebodt van andere deughden; oft datse heylighlijcker en met meerder lof by den vromen na-gelaten werden. Als in 't Treur-spel van Seneca Pyrrhus sept: *Lib. 3. cap. 4.*

Ghevanghens spaert gheen Wet, noch hindert die te straffen:

Antwoordt Agamemnon daer op:

Het geen geen Wet verbiedt, de schaemt hiet af te schaffen.

In welcke woorden schaemte betepckent niet soo seer insicht en achtghebinghe op Menschen / en op sijn goeden naem / als wel op 't geen billijck en goet is / oft immers op 't gheen billijcker en beter is. Soo lesen wy in de Iustiniaensche Institutien, vertroude goederen zijn *Fideicommissa* genaemt / om datse door gheen bandt van recht / maer alleen door schaemte der gener / die daer toe versocht wierden / bestonden. By Quintilianus de Vader: De Crediteur en komt, behoudens sijn schaemte, anders tot den borghe niet, als wanneer hy van den schuldenaer het sijne niet kan weder bekomen. Ende in dien sin en mepninghe sal men bevinden dat dickwils de rechtvaerdigheydt en schaemte by den anderen gheboeght werden. Ovidius:

De misdaedt hadde noch gherechtheydt niet verdreven,
Die langhst van alle Goôn op aerden was ghebleven;

De schaemt in plaets van vrees de Volcken hielt in toom.

Operibus. En Hesiodus:

De schaemt men nergens vindt: uyt is het gulden recht,
Den vromen onverbeurt de boosheyt onder-leght.

Plato in 't 12 Boeck van de Wetten: De mede-gesellinne van schaemte werdt rechtvaerdigheyt genaemt, en dat met recht. En op een ander plaetse spreeckt de selfde Plato aldus: Godt vreesende dat het gantsche menschelijcke gheslachte mochte vergaen, heeft den menschen ghegheven de Rechtvaerdigheyt en de Schaemte, vercierselen der Burgerschappen, en banden om de vrientschap t'samen te binden. En Plutarchus noemt op ghelijcke wijse de Schaemte een bywoonster der Rechtvaerdigheyt. By Dionisius Halicarnassensis werden te samen ghevoeght / schaemte, goede gratie, en eerbaerheyt. Soo voeght Josephus oock by den anderen de Schaemte en de Billickheydt. Oock Paulus de Rechts-geleerde voeght het natuurlijck recht en de schaemte by malkanderen. Maer Cicero onderscheydt de limiten tusschen de Rechtvaerdigheydt en Schaemte alsoo / dat hy het ampt der rechtvaerdigheyt stelt / de Menschen niet te beschadigen / en der schaemte de selfde niet te verstooren. Met het versken dat wy uyt Seneca hebben by-gebracht / komt wel over een des selfden seggen in sijn Philosophische schriften: (1.) Hoe soberen rechtvaerdigheyt ist, nae de Wet goet te zijn? hoe veel wijder streckt sich den reghel der plichten, als des rechts? Hoe veel dinghen vereyschen de Godtvruchtigheyt, de beleeftheyt, de mildigheyt, de rechtvaerdigheyt, het geloove en trouwe? welcke deughden alle buyten de publijcque tafelen der Wetten zijn. Daer men siet dat het recht van de rechtvaerdigheyt onderscheyden wert / om dat hy door 't recht verstaet / 't geen in de openbare Vierscharen in swangh gaet. De selfde verklaert sulcks treffelijck op een ander plaetse / door het Exempel van het Heerenrecht over de Slaven: In een Slave moet men bedencken, niet hoe veel die wel mach lijden sonder aen hem te verbeuren, maer hoe veel u toe-laet de nature van 't gheen billijck en goet is, welcke gebiedt oock te verschoonen de ghene die ghevangen, en voor geldt ghekocht zijn. En daer nae: Alhoe-wel teghens een slave alles vry staet te doen, soo isser nochtans yets, dat het ghemeene recht der levendiger dierten verbiedt vry te staen aen een mensche te doen. In welcke woorden wederom staet aen te mercken de verscheyden beteyckenisse van het woordt vry staen, d'een uytterlijck / d'andere inwendigh.

Protagora Ad ineruditem præsid.

Vita Theses. Lib. 6. Lib. 13. anti. Hist. cap. 19. L. adoptivus D. de ritu nupt. 1. Offic. Lib. 2. de ira cap. 27.

Lib. 1. de clement cap. 18.

[Vermeerderingh. (1.) De selfde Seneca, *de benef. lib. 5. c. 21.* Veel dingen hebben gheen Wet, noch gheven gheen klage en aensprake voor recht, tot welcke de ghewoonte des menschelijcken levens, krachtiger als alle Wetten, aenleydinge geeft. Quintilianus in de Institutie der Oratoren / *lib 3. cap. 8.* Want daer zijn sommighe dingen die van naturen niet loflijck en zijn, maer door de Wet toe-gelaten, als in de 12 tafelen stonde het vry des Schuldenaers lichaem onder de Crediteuren te deylen, welcke Wet de gemeyne gewoonte en

te en gebruyck verworpen heeft. Cicero van de Plichten / *lib. 3.* De Wetten nemen de bedziegherijen op een andere wijse wech / als de Philosophen: de Wetten / dooz soo veel sy de saken met der handt konnen grijpen / de Philosophen dooz soo veel sy met vernuft en verstandt konnen begrijpen.]

Van de selfde meyninghe is mede de onderscheydinghe / welcke Marcellus maeckte in den Roomschen Raedt: Daer en komt hier niet te onderzoecken wat dat ick gedaen hebbe, welcke het recht der Oorloge beschermt in alles, wat ick den vyanden ghedaen hebbe, maer wat sy mosten lijden: te weten / nae billijckheyt en goethept. Het selfde onderscheydt wijst oock Aristoteles aen / disputerende of de dienstbaerheydt / welcke upt Oorloge ontstaet / rechtvaerdigh moghe ghenaemt werden. Sommighe siende op yets dat rechtvaerdigh is, (want oock de Wet yets rechtvaerdighs is) seggen dat de dienstbaerheydt die uyt Oorloge komt, rechtvaerdigh zy: maer ontkennen datse gheheel in aller manieren rechtvaerdigh zy, dewijl het geschieden kan dat de oorsake om te Oorloghen onrechtvaerdigh zy geweest. Desen gheljck is 't gheen by Thucydides staet in de Oratie der Thebaners: Wy en klaghen niet soo seer over de ghene, welcken ghy in den slagh omghebracht hebt; want sulcks gheschiedt haer eeniger maten met recht. Soo doen ooch selfs de Roomsche Rechts-gheleerde / dat sy dickwils op een plaetse 't recht van ghevanckenisse noemen / dat noemen sy op een ander plaetse onrecht en ongheljck / en stellen 't tegens de natuurljcke billickheydt; en Seneca siende op 't gheen dat dickwils ghebeurt / seydt dat de naem van slave syn oorspronck heeft upt ongheljck oft overlast. By Livius mede de Italianen / behoudende 't gheen sy dooz Oorloghe die van Syracusen ontnomen hadden / werden ghenaemt hardnechtigh om het onrecht te behouden. Dion Prusæensis ghesept hebbende / dat de gene die in de Oorloghe ghevanghen zijn / tot den haren weder-keerende / hare vryheyt weder krijgen / doet daer by: Als die door onrecht en overlast in slavernije geweest zijn. Lactantius sprekende van den Philosophen; Als sy disputeren van de Plichten tot den krijghs-handel behoorende / soo en werdt hare gantsche reden niet ghepasset nochte tot rechtvaerdigheydt / noch tot ware deught / maer alleen tot dit leven en burgherljcke manière. De selfde sept terstont daer nae / dat den overlast en het onrecht van den Romeynen te recht is aenghedaen. [Maer Augustinus in den vierden Sendtbrief aen Marcellinus: Ende hier door soo die aerdtsche Republijcque de Christelijcke gheboden onderhoudt, soo sal den Oorlogh selfs niet gevoert werden sonder goetgunstigheyt. De selfdige van verschepden onderhoudingen der Kercke: By de ware dienaers Godts zijn oock de oorlogen selfs vreedsaem.]

II. *Liv. lib. 26.*

I. *Polit. c. 6.*

Lib. 3.

L. postlim. in pr. D. de capt.

Epist. 32.

Lib. 28.

Orat. 15.

Voorseerst dan segghen wy / indien de oorsaecke der Oorloge onrechtvaerdigh is / al ist dat de Oorloghe op solemnele wijse aenghevangen sy / dat nae inwendighe onrechtvaerdighept alle daden en werckinghen onrechtvaerdigh zijn / die daer upt voort-komen: sulcks dat de ghene die wetende sulcke daden verrichten / oft daer toe helpen en mede wercken / mae-

III.

1. Cor. 6. 10. moeten gherekent werden onder het ghetal der ghener / die sonder boete en bekeeringhe tot het rijcke der Hemelen niet komen en konnen. Doch de ware boete en bekeeringhe / indien het de tijdt toe-laet / en de middelen daer zijn / verepscht in aller manieren / dat de ghene die schade ghedaen heeft / 't zy met doodtslaen / 't goedt te bederven / of te plunderen / het selfde wederom vergoeden moet. [Num. 5. 6. Hieronymus aen Rusticus, noch de straffe der wraecke werdt niet upt-ghestelt / indien niet alles weder-ghegheven werdt: Augustinus aen Macedonius, *Epist. 54.* Indien eens anders goedt / daerom dat ghesondight is / kan weder-gegheven werden / ende en werdt niet weder ghegheven / soo en werdt gheen

Ion. 2. 10. boete ghedaen / maer gheveynst. Gratianus heeft dit verhaelt in *causa 17. quæst. 6.*] Daerom sept Godt / dat hem niet aenghenaem is het vasten der ghener / die noch aenhielden / welcke metonrecht ghevanghen waren: [Hier van is een treflijcke spreucke / Esaiæ cap. 58. 5. 6. 7. welcke plaetse in 't Griecks staet by Iustinus in de t'samenspreckinghe met Tryphon.] En der Niniviten Coningh een Vasten upt-roepende / gebiedt / dat sy hare handen van roof sullen ontledighen / door in-geven der nature bekennende / dat sonder sulck weder-gheven de boete verdicht / en ydel soude zijn. Ende alsoo sien wy dat gheboelen niet alleen de Joden en Christenen / maer oock de Mahumetisten. [Der Joden Boet-canones siet by

Libro præceptorem legis præcepto jubente 16. Moses Maimonides, cap. 2. §. 2. en Moses de Kotzi in 16 ghebiedende gebodt. Van de Mahumetisten siet Leunclavius in 't 5 en 17 Boeck der Turcksche saken.]

I V. Maer tot weder-ghevinghe zijn ghehouden / volghens 't geen wy in 't

Sylv. in verbo bellum p. 1. n. 10. & 11. & 12. ghemeen van dit stuck op een andere plaetse verklaert hebben / de Autheurs en Stichters der Oorloghe / 't zy door recht van macht / oft door

Covar. d. §. 2. n. 8. raedt / te weten / van alles wat den Oorlogh pleeght te volghen; oock

Less. lib. 2. c. 13. dub. 4. selfs van onghewoonlijcke dinghen / indien sy yet sulcks ghehoden hebben / oft gheraden / oft niet belet hebben als sy 't beletten konden. Soo

Adde l. vulgatis § si duo D. de furtis. Sylv. d. loco n. 10. zijn mede de Hooftluyden ghehouden aen die dingen / die onder haer beleydt ghedaen zijn: en alle de Soldaten in 't gheheel / die tot een gemeene daet / te weten / verbrandinghe van een Stadt / toe-gheloopen zijn; maer in daden die gedeylt konnen werden een yder voor die schade / daer van hy de eenige oorsake / oft immers mede onder de oorsaken is geweest.

V. Ende houde ick het daer voor / dat men niet moet aen-nemen de ex-

Vasq. lib. 1. contr. Illustr. cap. 9. n. 17. Molin. disp. 118. §. ut vero. ceptie / welcke sommighe by-brengen / van de ghene die anderen hulpe doen: indien maer in hen-luyden eenighe schuldt zy. Want de schuldt alleen sonder bedrogh is ghenoegh tot weder-ghevinghe. Daer zijnder / welcke schijnen van die meyninghe te zijn / dat men de goederen in den Oorlogh ghenomen / al en is de oorsake der Oorloge niet rechtvaerdigh ghewest / niet en behoort weder te gheven / om dat het daer voor gehouden werdt / dat de oorloghende partyen / als sy onder haer den Oorlogh aenvinghen / sulcke goederen ghestchoncken hebben den ghenen diese souden nemen. Maer niemant en wert lichtelijck vermoedt het sijne weth te werpen: en het Oorlogh in hem selven verscheelt wijdt van de nature

der

der contracten. Maer op dat de Volcken die in vrede sitten / yet selkers souden hebben / dat sy volghden / en niet tegens haren wille in de Oorloghe souden in-ghewickelt werden / soo was daer toe genoegh het invoeren van die uytwendighe beheersching en eygendom / daer wy van gesproken hebben / welcke met de inwendige verbintenisse van weder-gevinghe van bestaen. En sulcks schijnen de selfde Autheuren te verdineren en gheboelen in 't recht der ghevangenisse van persoonen. Daerom seggben de Samniters by Livius: Wy hebben de goederen der Vyanden in den roof ghenomen, welcke door Oorloghs recht de onse schenen te zijn, wederom ghesonden. Schenen te zijn, seggen sy / om dat die Oorloge was onrechtvaerdigh gheweest / 't welck de Samniters al te voozen bekent hadden. Het en is desen niet ongheliick / dat uyt een Contract sonder bedrogh aenghegaen / waer in eenighe ongelijckheyt is / nae het recht der Volcken ontstaet eenighe vermogenthey t om te dwingen den ghenen die ghecontraheert heeft / om het contract te voldoen: en nochtans des niet te minder de ghene die meer bedonghen heeft als billijck is / is gehouden nae de plicht van een vroom en Godtvruchtigh menschc / de sake tot gelijckheyt te brenghen. *Lib. 9. Lib. 8.* *Vide supra. Lib. 2. c. 2.*

VI. Maer oock die de schade selfs niet ghedaen heeft / oft sonder eenighe sijne schuldt gedaen heeft / maer eenigh goet door een anderen in onrechtvaerdighe Oorloghe ghenomen / onder hem heeft / is gehouden de selfde wederom te gheven / om datter gheen oorsaecke is die natuurlijck rechtvaerdigh sy / waerom de andere die sake soude moeten missen / noch sijn bewilligynghe / noch sijn quade verdienste / noch vergoedinge. Daer is by Valerius Maximus een gheschiedenisse niet gheheel vreemt van dese sake: Het Roomsche volck, sept hy / als P. Claudius de Camerinen door sijn beleydt en aenvoeren ghevanghen zijnde, openlijck onder de Spiesse verkocht hadde, al vermerckten sy schoon dat haer Schat-kiste met gelt verrijckt, hare palen met landeryen vergroot waren, nochtans om dat haer docht dat de Veldt-overste in dat stuck niet al te getrouwelijck gehandelt hadde, heeft de ghevanghen met groote sorghvuldigheyt op-ghesocht en bevrijdt, en de Landeryen wederom ghegheven. (1.) Soo is oock den Phocenseren door der Romeynen decreet hare vryheyt wederom ghegheven / oock die publijcque vryheyt / en de Landen die haer af-ghenomen waren. En daer naer de Liguriers, die van M. Popilius verkocht waren / zijn wederom in hare vryheyt gestelt / den genen diese gekocht hadden / haer gelt wederom ghevende / en oock bestelt dat hare goederen haer souden wederom ghegheven werden. [Siet de Peiresiaensche Extracten van Diodorus Siculus.] Het selfde heeft den Raedt mede oock de Abderiten besloten / door reden daer by voeghende / dat haer onrechtvaerdighe Oorloghe aenghedaen was. Nochtans soo de ghene die het goet heeft / eenighe kosten oft moeyten daer aen ghedaen heeft / sal hy mogen soo veel af-trecken / als den Eyghenaer daer aen gheleghen was / dat hy de ghenoegh-ghewanderde plaetse verklaert is. Maer indien de besitter van 't goedt buyten schuldt *Liv. lib. 28. Liv. lib. 42. lib. 63.* *Vide supra lib. 2. cap. 9.* *Lib. 6. cap. 5.*

schuldt zijnde / het selfde verteert / oft verhandelt en verbreemdet heeft / en sal hy verder niet gehouden zijn / als voor soo veel hy daer voor kan gheacht werden verrijckt oft verbetert te zijn.

[Vermeerderingh. (1.) Antonius heeft de Cypriers gedwongen wederom te gheven 't gheen sy van den Joden hadden: de menschen van haer verkocht / heeft hy geboden te verlossen / de goederen haren Heeren wederom te gheven / Josephus in 't 14 Boeck der oude Historien. Macrinus heeft den Parthiers hare ghevanghenen wederom gegeven / en den buyt / om dat hy oorsake was geweest dat de Romeynen den vrede souden breken / Herodianus in 't eynde van 't 14 Boeck. De Turck Mahumet heeft geboden te verlossen de gene / die in de Stadt S^t. Maria waren / in Achaien. Chalcocondylas, *lib. 9.*]

Het elfste Capittel.

Matiginghe ontrent het recht van doodt te slaen in een rechtvaerdighe Oorloghe.

I. Dat in een rechtvaerdighe Oorloge sommighe daden geen inwendige rechtvaerdigheyt hebben, 't welck verklaert werdt.
II. Wie dat nae de inwendighe rechtvaerdigheyt mogen doodt gheslagen werden.
III. Dat niemandt om een ongheluck met recht mach doodt geslagen werden, gelijck die ghedwongen de partye moeten volgen.
IV. Noch om een schuldt, welcke ongheluck en bedrogh tusschen beyden staet, wiens nature verklaert werdt.
V. Dat men de Autheurs van den Oorlogh moet onderscheyden van den ghenen die volghen.
VI. Dat men in de Autheuren selfs moet onderscheyden de bewijsselijcke oorsaken van de onbewijsselijcke.
VII. Dat men oock dickwils vergheeft den Vyanden die de doodt verdient hebben.
VIII. Dat men soo veel moghelijck is, verhoeden moet dat oock buyten voornemen de onschuldige niet doodt geslagen werden.
IX. Dat men alle-tijdt de Kinderen moet sparen, oock de Vrouwen, ten zy datse yet grofliycks misdaen hebben, en de oude mannen.
X. Dat men oock sparen moet de ghene, die alleen de heylighe dinghen besorghen, oft met de studien der gheleertheyt omgaen.
XI. Oock de Bou-luyden.
XII. En de Koopluyden, en diergelijcke.
XIII. De ghevangene mede.
XIV. Dat mense moet aennemen die op billijcke conditien haer willen over-gheven.
XV. Dat men oock sparen moet de ghene die sich sonder conditie over-gheven.
XVI. Dat dese dingen also waerachtigh zijn, ten zy dat daer een groove misdaet zy voorgegaen, en hoe men sulcks verstaen moet.
XVII. Dat men met recht de ghene die misdaen hebben, om de menighte spaert en verschoont.
XVIII. Dat men de Gijselaers niet moet dooden, ten zy dat sy selve misdaen hebben.
XIX. Dat men van alle onnut ghevecht sich moet onthouden.

I. DOch soo en moet men selfs in een rechtvaerdighe Oorloge niet toe-laten 't gheen by de Poëet gheseyt werdt:

Die een verweygert recht, die geeft hem 't al in handen.

Lucanus. Cicero spreeckt beter: Daer zijn ock eenige plichten die men moet onderhouden, ock teghens die ghene, van welcke ghy veronghelijckt zijt. *Offic. 1.* Want daer is een sekere wijse en mate van wreken en straffen. (1.) De selfde *Offic. 2.*

de wijst de oude tijden der Romeynen / als de uytgangen der Oorloghen waren / oft sacht / oft noodige. Seneca noemt se wreede / die wel oorsake hebben om te straffen, maer gheen mate en hebben. Aristides in sijn 1 Leuctrica: Sy moghen ghewisselijck / jae sy moghen oock onrechtvaerdigh zijn / die haer selven wreken / indien sy de mate te buyten gaen. Want oock die in 't straffen voort-gaet tot het gene dat onbillijck is / is de tweede Autheur van ongelijck en overlast. Alsoo heeft nae 't oordeel van Ovidius seker Coningh: 2. de clemen. cap. 4.

Als hy te graegh het schuldigh bloedt vergiet,
Op hem ghelaen wraecks schuldt en swaer verdriet. De Ponte Eleg 9.

De Platæensers vraghen in sekere Oratie van Isocrates, oft oock billijck sy / om soo kleyne misdaden so swaere en onbillijcke straffen op te leggen? Die selfde nu ghemelde Aristides in sijn tweede Oratie voor den vrede: En let niet alleen daer op / om wat oorsaecken ghy straffe sult voorderen / maer oock wie 't zijn die ghy sult straffen / wie wy selfs zijn / en welcke de rechte mate en rechtvaerdighe wijse van straffen sy. Minos werdt van Propertius ghepresen / die

Welck hy verwonnen had' noch billijckheydt betoonde,

En oock Ovidius:

En noyt door Wetten straf ghevanghen vyandt hoonde,
Maer steld' haer billijck recht, als een rechtvaerdigh hooft.
[Godts vrucht in armen oock, en vyandt werdt ghelooft.]

[Vermeerderingh. (1.) Siet het ghene wy te voren ghesepdt hebben / lib. 2. cap. 20. §. 1. en 28. en de spreucken Augustini, van der Christenen goethertigheyt / selfs in den Oorlogh / die wy recht voor henen by-gebracht hebben. Aristoteles, 5 Polit. cap. 6. verhaelt dat men tot Theben, en tot Heracleen scherper straffe ghedaen heeft als billijck was / door haet van de partye. Tacitus 3 Annal. Pompejus was lastiger en swaerder met sijn remedien, als de misdaden waren. De selfde beschuldight in 't selfde Boeck Augustus, dat hy in 't straffen van de overspelen de sachtmoedigheyt der Voor-ouderen en sijn eygen Wetten is te buyten gegaen. Iuvenalis sept: Ovidius 1. Trist. Eleg 8.

De smert eyscht somtijdts meer als haer de Wet vergunt.

Quintilianus: Niet als van de alder-grouwelijckste Vader-moort werdt straffe ghedaen die boven den Mensche gaet. De Keyser M. Antoninus, soo Vulcatius verhaelt in 't leven van Cassius: Ick sal aen den Raedt schrijven, dat de verbanninghe niet te swaer en zy, noch de straffe te wreedt. Ausonius sept:

De straffe swaerder dan de misdaet scheen te wesen.

Ammianus, *lib. 26.* Men heeft grooter wreedtheyt tegens veelen ghebruyckt, als wel de vergrijpinghen, oft misdaden vereyschten. Dierghelijcke plaetse is oock by Agathias, *lib. 3.*]

II. Doch wanneer het doodtslaen rechtvaerdigh zy (want hier van moeten wy beginnen) in een rechtvaerdighe Oorloghe / nae de inwendighe rechtvaerdigheyt / en wanneer niet / kan verstaen werden uyt die dingen / die van ons in 't eerste cap. deses Boecks verhandelt zijn. Want het geschiedt dat yemandt met opset en voornemen ghedoodt werdt / oft buyten voornemen. Met opset en voornemen kan niemandt rechtvaerdighlijck ghedoodt werden / als of tot rechtvaerdige straffe / oft voor soo veel als wy sonder sulcks te doen / onse leven en onse goedt niet en konnen beschermen: al-hoe-wel om verganckelijcke goederen een mensche te dooden / oft wel van de nauwe en enghe genomen rechtvaerdigheyt niet afwijckt / soo wijckt het doch af van de Wet der liefde. Maer op dat de straffe rechtvaerdigh zy / soo is noodigh dat de ghene die gedoodt werdt / selfs ghesondight hebbe / en dan noch soo swaerlijck / dat sulcks van een billijck Rechter met de doodt moghe gestraft werden. Van welck stuck wy hier nu te minder sullen spreken / om dat wy houden dat het ghene / des halven men behoort te weten / in het cap. van de straffen genoegh is verklaert en verhandelt.

Vict. de jure belli n. 36. & 45.

III. Hier vooren als wy handelden van de Supplicanten die ootmoedelick ghenade en bescherminghe versoecken / (daer zijn dan noch soo in vrede / als in oorloghe soodanighe Supplicanten) hebben wy onderscheydt ghestelt tusschen ongheluck / en onrecht oft overlast. Gylippus vraeght ter plaetse / die wy aldaer uyt Diodorus Siculus hebben begonnen te verhalen / onder welcke soorte die van Athenen behooren gherekent te werden / te weten / der ongheluckighe / oft der onrechtvaerdighe: en seyt dat sulcke voor gheen ongeluckighe konnen ghehouden werden / die door gheen onrecht noch eenighe overlast geterght noch geverght zijnde / die van Syracusen oorloghe hadden aenghedaen: daer uyt hy besluyt / aengesien sy van selfs uyt eyghener beweginghe den Oorlogh hadden aengenomen / dat sy dan oock behoorden te draghen de schaden en ongelegentheden van den Oorlogh. Een Exempel van ongheluckighe zijn die ghene / die sonder vyandelijck gemoedt / oft niet uyt partyschap by den Vyanden zijn / hoedanige de Athenienſers waren ten tijden van de Mithridatische oorloghe / van welcke Vellejus Paterculus aldus spreeckt: Indien yemant desen tijdt van rebellye, in welcken Athenen van Sulla is beoorloght gheworden, den Athenienseren wil wijten en te laste legghen, die is te seer onwetende der waerheyt en der outheyt. Want der Athenienseren getrouwigheyt tot den Romeynen is soo seker en vast gheweest, dat tot aller tijdt, en in alle saken, wat ter goeder en oprechter trouwe ghedaen werde, dat de Romeynen daer van seyden en roemden, dat sulcks op Attisch gheloove en trouwe gheschiede. Maer die menschen van ellendigher conditie doen door de wapenen van Mithridates onderdruckt zijnde, als sy van haren Vyanden in-genomen waren, wierden van haren vrienden bestormt: en hadden hare herten

Lib. 2.

ten en ghemoederen buyten de wallen, maer hare Lichamen den noodt dienende binnen de wallen. Welcke laetste woorden konnen schijnen uyt Livius ghenomen te zijn / by den welcken Indibilis een Spanjaert seyt / dat alleen sijn lichaem by de Carthaginiensers / maer sijn herte en gemoedt by den Romeynen zy gheweest. Namelijck, seydt Cicero, alle Menschen, welckers leven in ander luyden handen staet, bedencken dickwilder, wat hy vermagh, in wiens gebiedt en macht sy zijn, als wat hy behoort te doen. En voor Ligarius: De derde tijt is, in welcke hy nae de aenkomste van Varus in Africa gebleven is: het welcke, indien het crimineel is, soo is dat crimen en de misdaet de noodtwendigheyt, en niet sijnen wille toe te schrijven. En op deser wijse heeft Iulianus gehandelt inde sake van die van Aquileia, soo Ammianus ghetuyght / welcke de straffe van weynighen verhaelt hebbende / voeght daer by: Alle de overighe zijn onbeschadight daer van ghekomen, welcke niet hare wille, maer de noodtwendigheyt tot de dolligheyt van vechten ghedreven hadde. (1.) Op het verhael van Thucydides, belanghende de ghevanghenen van Corcyra, die verkocht waren / seyt een oudt Wtlegger aldus: Hy bewijst sachtmoedigheyt, welcke den Grieckschen verstanden betaemt: want het hard is de ghevanghene nae den slagh te dooden, insonderheyt de Slaven, die niet uyt hare eygen wille Oorloge voeren. De Platæensers in de gemelde Oratie van Isocrates: Wy en hebbens niet willens, maer ghedwonghen haer (den Lacedemoniers) gedient. De selfde van andere Griecken: Sy wierden ghedwongen hare (der Lacedemoniers) zijde te volghen, met der herten waren sy met u-lieden. Herodotus hadde van de Phocensers gheseyt: Sy volghden de zijde van de Meden, niet van selfs, maer door 't gheweldt van de noodtwendigheydt. Alexander heeft de Zolden ghespaert en verschoont / soo Arrianus verhaelt / dat sy gedwonghen waren gheweest op de zijde der Barbarische. Nicolaus van Syracusen by Diodorus in de Oratie voor de Ghevanghene: De Bondtghenooten zijn door 't gheweldt der Regenten ghedwonghen geweest ten krijge te dienen: daerom gelijck als het recht is dat die gestraft werden, die voorbedachtelijck onrecht en overlast aendoen; soo ist billijck dat men het dien vergheve, die sonder haren wille sondighen. Soo mede by Livius die van Syracusa sich voor den Romeynen ontschuldighende / seggen / dat sy door vreese en bedrogh ontstelt zijnde / de vrede is onder-druckt gheworden. Wt ghelijcke oorsake seyde Antigonus, dat hy oorloghe met Cleomenes, maer niet met de Spartanen ghehadt hadde.

Lib. 26. *Pro Quintio.* *Lib. 21.* *Lib. 1.* *Urania.* *Lib. 1.* *Lib. 25.* *Justin. l. 28.*

[Vermeerderingh. (1.) Hy doet terstont daer na daer by: want de versoenelijcke en sachtmoedige Keyser de billijckheyt overwogen hebbende / hadde sulcks besloten. Thucydides in 't 3 Boeck in de Oratie van Cleon: Ick vergheve het den ghenen, die van ons af-ghevallen zijn door bedwangh van den Vyandt. Dit noemt Paulus de aenmerckinge van den uyttersten noodt / *Sententiarum 5. tit. 1.* Want ghewisselijck / soo Synesius seydt: De noodt is een krachtighe en gheweldighe sake. Iuvenalis seydt van de Calaguritanen:

Wat Menschen souden niet, oft Goden sich erbermen,
Oft weygeren ghenaed' die nae 't ellendigh kermen
Nae 't uytterste ghewaeght, en alles uyt-ghestaen,
Niet konden 't ongheluck, noch vyandts macht ontgaen?

Van honghers-noodt / siet Cassiodorus, *lib. 9. cap. 13.* Pertinax seydt van Lætus, en anderen: Sy hebben teghens wille en danck Commodus gehoorsaemt: maer als sy 't vermoghen en ghelegentheydt ghehadt hebben, hebben sy betoont, 't gheen sy wilden. Cassius Clemens seyt by Xiphilinus in de saken van Severus: Ick en kende noch u, noch Niger, maer ghelaten zijnde op die zijde, welcke hy hielt, hebbe ick gedaen het geen noodtwendigh was, ick hebbe ghehoorsaemt den ghenen die teghenwoordigh was, niet willende u oorloghe aendoen, maer Iulianus af-weeren. Iulianus in Antiochien gekomen zijnde / daer veele de partye van Zenobia hadden aenghehangen / heeft een Edict voor-ghestelt / meer de dinghen die geschiedt waren / toeschrijvende de noodtwendigheyt / den onwillighen tegens haer danck opgheleydt / als haren wille. Belizarius by Procopius, *Vandal. 1.* seyt: Dat de Africanen alle tegens haren wille onder den Vandalen zijn geweest. By den selfden / *Gotthic. 3.* seyt Totilas tot den Neapolitanen / dat hy weet dat sy teghens haren wille onder de Vyanden gheweest zijn. Maer Nicetas, of de ghene / welcke sijn Historie vervolght heeft / seydt / van Henricus, de Broeder van Balduin sprekende: Die in de Stadt woonden heeft hy gheboden te dooden, als oft een cudde van Beesten, en gheen Christen menschen gheweest waren, die ghedoodt wierden, insonderheyt soodanighe, die van den Blachen niet door over-redinghe van woorden, maer door ghewelt waren t'onder-ghebracht, en niet van selfs en uyt eygener beweginge haer hadden ghehoorsaemt.]

IV. Doch soo staet waer te nemen / dat tusschen volkomen onghelijck en overlast / en tusschen louter en bloot ongeluck dickwils yets als in 't midden tusschen beyden komt / het welcke uyt beyden ghelijck als te samen vermenghet is / sulcks dat de daedt noch van een die 't louterlijck weten wil / noch van een die 't gheheel niet en weet / en onwilligh daer toe is / kan ghesept werden te zijn. Aristoteles heeft dese soorte den naem ghegeven van hamartema, in 't latijn *culpa*. eenigherhande schuldt soudemense moghen noemen. Want alsoo luyden sijn woorden / overgheset uyt sijn
„ vijfde Boeck van de Zeden / cap. 10. De dinghen die wy van selfs uyt
„ eyghener beweginghe doen / doen wy sommighe dinghen bedachtelijck /
„ en andere onbedachtelijck. Voorbedachtelijck seyt men dat die dinghen
„ gheschieden / welcke gheschieden nae eenighe voorgaende beradinghe en
„ overlegginghe des ghemoedts: maer die anders gheschieden / seyt men
„ dat die sonder voordacht geschieden. Dewijl dan het aendoen en veroor-
„ saken van schade op driederley wijse in het geselschap van menschen toe-
„ gaet / 't gheen uyt onwetenheyt ontstaet / werdt ongheluck ghenaemt /
„ ghelijck als oft yemandt yets ghedaen hadde niet teghens den genen / die hy

hy meynde / oft niet sulcks als hy meynde te doen / oft niet op sulck een wijse als hy meynde / oft niet tot sulck een eynde: als indien pemandt ghelooft dat hy slaet / niet met dit Instrument / niet desen menschе / oft niet om deser oorsaken wille: maer daer ghebeurt 't gheen hy hem niet hadde voor-ghenomen / te weten / hy heeft willen nijpen / maer niet quetsen; oft niet desen / oft niet op sulcker wijse. Derhalven / indien alsoo buyten het ghene dat verwacht mocht werden / schade gedaen werdt / sulcks sal een ongheluck zijn. Maer indien het soo geschiedt / dat het eenighsins konde verwacht en voorsien werden / doch niet uyt onvromen ghemoedt / dat sal eenighe schuldt zijn: want hy is niet vry van schuldt / die het beginsel van doen in hem selven heeft: maer die't buyten hem selven heeft / is ongheluckigh. Maer soo dickwils als pemandt 't geen hy doet / wetende doet / maer niet voorbedachtelijck / soo moet men bekennen dat daer ongheluck oft overlast in is: als de dingen / welcke de menschen pleghen te doen door gramschap / en diergelijcke / 't zy natuurlijcke / 't zy noodtsakelijcke verstoorzingen: want de gene / welcke alsoo ontstelt zynde / verongelijcken en schuldt begaen / en zijn van ongelijck te doen / niet vry: en nochtans en werden sy gheen onrechtvaerdige / noch onvrome ghenaemt: maer indien pemandt voorbedachtelijck nae overleggинge sulcks bedrijft / die sal eerst met recht onrechtvaerdigh / en onvroom ghenaemt werden. Soo werden dan die dinghen / die door toorn geschieden / met recht ghevoordeelt niet voorbedachtelijck te geschieden; want die en vanght niet eerst aen / welcke door toorn yets doet / maer die gene / welcke den toorn verweckt heeft: en daer uyt komt / dat dickwils in de voordeelen van sulcke saken niet op 't feyt / maer op de wetteliickheyt van 't feyt onderscht en gelet werdt. Want de toorn ontstaet uyt sulcks yet / 't welck pemandt meynt dat hem ongheliick en smaetheyt aenghedaen is. Derhalven en disputeert men niet / als in den Contracten / oft sulcks ghedaen zy: want aldaer / ten zy daer verghetelheyt onder loope / een van beyde partyen in alle manieren onvroom is / welcke geen woort / noch trouwe houdt: maer oft gheen ghedaen is / recht ghedaen zy / dat willen sy dat onderscht werde. Maer die selfs eerst lagen gelevdt heeft / heeft niets onwetende ghedaen: daerom het niet wonder en is / indien d'een meynt dat hem ongheliick gheschiedt is / d'ander meynt neen. Het ghebeurt evenwel / dat de ghene / die upt sulck een voorsaecke schade ghedaen heeft / voor onrechtvaerdigh moet ghehouden werden / indien / nameliick / 't gheen wederom daer teghen vergolden werdt / den regel van gheliickheyt en proportie te buyten gaet. Soo is die rechtvaerdigh / die voorbedachtelijck rechtvaerdeliick handelt: anderssins kan eener rechtvaerdeliick handelen / alleen upt hem selven en eygener beweginghe / en niet voorbedachtelijck nae overleggинghe en beradinge. Maer doch van die dinghen / welcke niet van selfs gheschieden / zijn eenighe vergevinge waerdigh / andere niet. Vergevinghe waerdigh zijn die dinghen / die niet alleen van den onwetenden / maer oock door onwetenheyt gheschieden: (1.) maer indien eenighe dinghen wel van den onwetenden gedaen wer-

„ werden / maer nochtans niet dooz onwetenheydt / maer dooz soodanigh
„ een ghebzeck des ghemoedts / welcke de ghemeyne palen der menschelijcke nature te buyten gaet / die en zijn niet waerdig dat men 't haer vergeve. Dese gewisselijck boortreffelijcke plaetse / die oock van seer grooten gebzuycke is / hebbe ick geheel hier by gestelt / om dat hy pleeght niet wel ober-ghese / nochte recht verstaen te werden. Michaël Ephesius dese plaetse uptlegghende / stelt tot een Exempel van 't gheen niet konde verwacht werden / in den ghenen / welcke de deure open doende / sijn Vader quetste ; oft schietende in een eensame plaetse om hem selven te oeffenen / pemandt ghequetst heeft. Van 't geen konde voorsien werden / doch sonder bedzogh / een exempel van eenen / die op de ghemeyne Heeren wech ghescheten heeft. De selfde Schzyber stelt een Exempel van noodtwendighept / in den ghenen / die dooz honger oft dorst ghedwonghen werdt pets te doen: Item / van natuurlijcke beroeringen in liefde / pijn / vreese / dooz onwetenheyt sept dat geschiedt / daer men het sept niet en weet / als wanneer pemandt niet wiste dat de Vzouwe ghetrouwt ware: van den onwetenden / doch niet dooz onwetenheydt / daer men het recht niet en weet: doch dat men somtijdts 't recht niet weet alsoo / dat het te excuseren zy / somtijts alsoo / dat het niet en is te verontschuldigen: welcke dinghen met het segghen der Rechts-gheleerden seer wel ober-een-komen. Daer is noch een andere plaetse dese niet ongheliick by Aristoteles, in 't boeck van de kunste der Ozatozen: De billijckheydt ghebiedt dat wy de injurien en overlasten niet in eenen graet stellen met de schuldt oft vergrijpinghe, noch de vergrijpinghe met ongelucken: want ongelucken zijn, die noch hebben konnen voorsien werden, noch uyt onvroom gemoedt begaen zijn: schuldt oft vergrijpingen zijn, welcke wel hebben konnen voorsien werden, maer nochtans uyt gheen onvroom ghemoedt geschieden: ongelijck en overlast, 't welck opsettelijck met voordacht, en uyt een onvroom gemoedt geschiedt. Dese dzie dingen hebben de Oude oock aengemerckt in dit versien van Homerus, in 't laetste Boeck van Ilias, sprekende van Achilles:

D. & C. de Iuris & facti ignorantia.

7. Nicom. cap. 11.

't Verstandt is hem noch blindt, noch onbedacht, noch boos.

Gelijcke af-deelinghe staet by Marcianus: Men misdoet, oft met voornemen, oft door schielijcke beweginghe, oft door gheval, door opset en met voornemen sondighen de Straet-roovers, die aenhanck hebben: doch door schielijcke beweginghe, als door dronckenschap men hants-ghemeen werdt, en tot het geweer grijpt: maer by geval, als op de jacht de spriet nae 't wildt ghescheten, een menschedoodt. Die twee dinghen / welcke met voornemen / oft haestighe beweginge gheschieden / onderscheydt Cicero aldus: Maer in alle onrechtvaerdigheyt verscheelt het veel, oft het onghelijck gheschiedt door eenighe ontstelteniſſe des ghemoedts, welcke meesten-tijdt kort is, en voor een tijdt, oft met voordacht en nae overlegginghe, want die dinghen, welcke door eenighe schielijcke beweginghe geschieden, zijn lichter, als die voorbedachtelijck ende met voor-bereydinghe aenghedaen werden.

De Offic. 1.

(2.) Maer

(2.) Maer Philo in de verklaringhe der bysondere Wetten / in 't 2 boeck seyt: Dat het maer een half quaet seyt is, daer niet en is voor-ghegaen een lange beradinge des gemoedts: van welcke soorte voornamelijck zijn die dinghē/welcke/indiense der noot niet en verantwoort/ nochtans ontschuldight en verschoont. (3.) Want ghelijck als Demosthenes seydt teghens Aristocrates: De aenporringhen der noodtwendigheydt nemen wech de onderscheyckinghe van 't gheen dat te doen, oft niet te doen staet: daerom dese dinghen niet al te scherp moeten ghewoghen werden van billijcke oordeelders der dinghen. Welcke meyninge noch breeder van hem werdt uytghedruckt in de Oratie van 't valsch getuygenisse tegen Stephanus. Thucydides in 't 4 Boeck: Het is geloofflijck, dat oock by Godt vergevinge bereyt is voor die door Oorloge, oft door eenige diergelicke noodtwendigheyt gedwongen zijnde, yets misdoen: dewijl der Goden altaren open staen tot toe-vlucht der vergrijpinghen, niet met wille begaen; en men schrijft de onrechtvaerdigheyt den soodanighen toe, die van selfs uyt eygener beweginge boos zijn, niet den genen, welcke de hooghste noot perssет om yets te wagen. [Deut. 22. 26. Moses Maimonides *Directore dubitantium, lib. 3. c. 41.*] De Cæriten by Livius seghghen tot den Romeynen: Dat sy 't gheen voorbedachten raet moesten noemen, welcke ghewelt en noodtwendigheyt most ghenaemt werden. Iustinus: Al-hoe-wel sy alle de daet der Phocenseren vervloeckten om de Kerck-rooverye, soo heeft nochtans die den Thebaners, die haer tot dese noodt ghedreven hadden, meer haets veroorsaeckt, als haer-luyden selfs. Alsoo nae 't oordeel van Isocrates, die om sijns beloudts wille rooft/ heeft de noodtwendigheydt tot een deckmantel van sijn overlast. Aristides 2. Leuctrica: De sware en ghevaerlijcke tijden gheven eenighe verontschuldinghe den ghenen, die af-vallen. Philostratus spreeckt aldus van de Messeniers, dat sy de Ballinghen van Athenen niet in-ghenomen hadden: Hare sake is in af-biddinghe gheleghen, sy wenden tot onschult van hare daet voor Alexander, en de vreese die sy voor hem hadden, welcke gheen deel van Griecken-landt is die 't mede niet besocht heeft. Soo is oock by Aristoteles die half boose, gheen onrechtvaerdighe, want hy gheen laghen-legger en is. (4.) Dese onderschepdinghen passet Themistius in den lof van den Keyser Valens, aldus tot onse propoost: Ghy hebt onderschept gemaeckt „ tusschen ongheluck oft overlast / en schuldt oft vergrijpinge; en tusschen „ ongheluck. (5.) Al-hoe-wel ghy noch de woorden van Plato van buyten „ leert / noch Aristoteles leest / (6.) nochtans druckt ghy hare leeringen uyt „ met der daedt / want ghy en hebtse niet ghelijcke straffe waerdigh ghe„ oordeelt / die den Oorlogh van aenbanck gheraden hadden / en die daer „ nae door den aenval der Wapenen betrucht zijn / en die sich ghebooghen „ hebben onder den gheuen / welcke nu scheen meester over alles te zijn. „ Maer de eerste hebt ghy verwesen / de andere gekastijdt / en over de laet„ ste u ontfermt. De selfde wil op een andere plaetse dat een jonghe Key„ ser leeren sal / wat dat verschillen ongheluck, eenighe schuldt, oft wat vergrijpinghe, en onrecht oft overlast: en hoe dat een Coningh betaemt over het eene sich te ontfermen, het andere te kastijden, het derde alleen en laet-

Lib. 7. Lib. 8.

ste

ste met wrake te vervolghen. Alsoo by Josephus straft Titus eenen voorganger en aenlepder der boose seyten alleen met der daedten werckelijck/ doch de menighte alleen niet voorden bestraffende. Dat loutere ongheluckens zijn / die en verdienen gheen straffe / noch en verbinden niet tot vergoedinghe van schade: onrechtvaerdige handelinghen verbinden tot beyden: De schuldt oft vergrijpinghe tusschen dese beyden gaende / gelijck sy tot weder-ghevinghe oft vergoedinghe verbindt / alsoo en verdientse menighmael gheen straffe / insonderheydt gheen hals-straffe. Daer toe dienen dese over-ghesette verssen van Valerius Flaccus:

Die met onwilligh bloedt bevlecken hare handen,
Als 't ongheluck haer treft, hoewel niet wijdt ghestanden
Van schuldt is haer bedrijf, die plaeght haer eyghen sin,
En 't eyghen werck den loon brenght sijnen meester in.

[Vermeerderinghen. (1.) Dionysius Halicarnassensis, *lib. 1.* Al wat niet van selfs uyt eyghener beweginghe gheschiedt, is verghevinghe waerdigh. Procopius, *Gothic. 3.* Die anderen moeyten aen-doen, 't zy dat de onweetenheyt haer bevanghen heeft, oft dat haer eenighe verghetinghe aenghekomen is, den sulcken ist billijck dat oock selfs die schade geleden hebben, het sullen vergheven.

(2.) Seneca in 't 1 Boeck van toorn / cap. 16. Hy vergeeft dickwils, indien hy verstaet dat de boosheyt niet uyt diep verborghen overlegghen komt, maer om soo te segghen, maer boven op 't ghemoedt leydt. En daer nae: Somwijlen sal hy groote schelm-stucken lichter straffen als de kleyne, indien hy verstaet dat die door een val, en niet uyt wreedtheydt bedreven zijn: In desen is een schuylende, en verborghen, en verouderde loosheyt. De selfde: Hy sal eene misdaet in twee persoonen niet op eenderley wijse bejeghenen, indien 't de eene door sloffigheyt misdaen heeft, en de andere ghezworen heeft dat hy schade doen soude.

(3.) Voeght hier by 't geen wy hier vooren in't 2 Boeck cap. 20. §. 29. en in dit cap. §. 3. ghesept hebben. De Samiers by Thucydides, *lib. 3.* seghen tot Alcides Lacedemonier / als hy de ghevangene uyt Chios doode/ aldus: Dat hy niet recht en seyde, dat hy ghekomen was om Griecken-lant te verlossen, die de menschen doode, welcke noch met de handen hem tegen waren, noch met ghemoederen vyanden, wel mede-ghesellen der Atheniensferen, maer door noodt ghedwongen. Chrysosthomus in 't 5 van de Voorsienighept: De onvrienden weten haren onvrienden, en de vyanden haren vyanden te vergheven, als sy ongaerne en teghens haren wille yets, al ware het oock groot, teghens haer bedrijven. De Misimianen by Agathias, *lib. 3.* Als sy veele overlasts gheleden hebbende, alsoo gheltooten waren tot ghelijcke vergheldinghe te doen, wel met een Barbarische hevigheyt, dat sy nochtans niet gantschelijck onwaerdigh waren, dat men het haer vergheven, en haer verschoonen soude.

(4.) Cleon

(4.) Cleon beſwaert de partye der Mitplæteren hier mede by Thucydides, *lib. 3.* Sy en hebben niet onwillens ons ſchade ghedaen, maer hebben met voordacht ons laghen geleydt. Dat is maer eerſt waerdigh dat men verghéven ſal, dat buyten wille gheſchiedt. Philo in 't Boeck van een Prince te ſtellen: Indien men tot wraecke komen moet, weet hy te onderſcheyden tuſſchen de ghene, welcke een leven leyden van laghen te legghen, en op anderen te loeren, en tuſſchen de ghene, die van een gheheel anderen ſin zijn. Want tegens allen, oock die 't minſte miſdaen hebben, met doodtſlaen te woeden, is 't werck van een onghetemt en wildt ghemoedt.

(5.) Seneca, *lib. 2. naturalium cap. 44.* daer hy van de Blixemen handelt: Sy hebben willen vermanen de ghene, die teghens de ſonden der Menſchen blixemen moeten, dat men niet op eenderley wijſe alles moet ſlaen; maer dat men ſommighe dinghen moet breken, ſommighe uyt-roeyen, ſommige beſnoeyen, ſommighe vermanen en waerſchouwen.

(6.) Soodanigh is Trajanus geweeſt/ upt-ſtekende onder de Romeynſche Princen: Hy en hadde niet die perfecte gheleertheyt, die in woorden gheleghen is, maer de ſake ſelfs, en 't inhouden van dien wiſte hy, en vervulde het, ſept Xiphilinus. Van Marcus Aurelius ſeydt Herodianus: Alleen onder den Princen vertoonde hy de wijſheyt, niet die in woorden, oft kenniſſe van opinien en leeringhen beſtaet, maer in deftighe zeden, ende in een matigh in-ghetoghen leven. Van Macrinus ſept Xiphilinus: Hy en wiſte oft verſtonde de Wetten wel niet ſoo volkomentlick, als hyſe wel getrouwelijck uyt-voerde. Geeft doch oock/ ô Godt! in onſe eeuwe ſulcke Princen.]

V. Het gheen Themiſtius vermaent/ dat men de Autheurs des Oorloghs moet onderſcheyden van de ghene/ die haer als leydts-lupden ghevolght zijn/ daer van zijn voorgaens veele Exemplen in de Hiſtorien. Herodotus vertelt/ dat de Griecken gheſtraft hebben de ghene/ die de Thebanen aengheraden hadden tot den Meden af te vallen. Soo zijn de Hoofden van Ardea met de bijl onthooft/ ſoo Livius verhaelt; en nae des ſelfs ſegghen/ heeft Valerius Levinus, Agrigentum in-ghenomen hebbende, de Hoofden van 't werck met roeden gheſlaghen, en met de bijl onthooft, het ander volck, en den buyt verkocht. De ſelfde ſept op een ander plaetſe: Atella en Caſalia ſich over-ghevende, zijn aengenomen; aldaer is oock ſtraffe ghedaen over de gene, die de Roervincken en Hoofden van 't ſpel geweeſt waren. En de ſelfde op een ander plaetſe: Dewijl de Autheurs van den afval hare verdiende ſtraffe van den onſterffelijcken Goden, ende van ulieden wech hebben; wat belieft u, verordineerde Vaderen, dat men met de onſchuldighe menighte doen ſal? Eyndelijck is 't haer vergeven, en de Stadt vergunnet, namelijck/ ghelijck de ſelfde elders ſpreecht/ op dat, daer de ſchuldt haren aenvanck ghenomen hadde, aldaer oock de ſtraffe ſoude blijven ſtille ſtaen. By Euripides werdt Eteocles Argivus ghepreſen/ om dat

Gaillius de pace publica lib. 2. n. 18. Cal.

Lib. 4.

Lib. 26.

Lib. 28.

By deſe Rechter elck ſijn ſchuldt moſt ſelve boeten,
En niet ſijn Vaderlandt, 't welck pleeght te draghen moeten
't Verwijt van quaet beleyt, 't welck recht treedt onder voeten.

Lib. 3. Ende / soo Thucydides verhaelt / het heeft den Athenienseren leedt geweest / dat sy teghens de Mitylæneers besloten hadden, dat sy liever de gantsche Burgerschap, als alleen de Autheurs van den afval dooden souden. Diodorus vertelt ooch dat Demetrius Theben in-ghenomen hebbende / alleen thien Autheurs van den afval ghedoodet heeft.

VI. Vitt. de jure belli n. 39. Maer ooch in de Autheurs der oorloghe selfs moet men de oorsaecken onderscheyden: want daer zijn ooch sommighe oorsaecken die wel niet rechtvaerdigh zijn / maer nochtans soodanighe / dat sy den ghenen die niet onbzoom zijn / souden konnen bedzieghen en misleyden. De Schrijver aen Herennius stelt dit als de billijckste oorsake van verbiddinge / indien yemandt 't gheen hy ghedaen heeft / niet uyt haet / noch wreedtheyt / maer plichts halven en door goede insichten bewoghen zijnde / ghedaen heeft. Een wijs Man / sept Seneca, laet sijn Vyanden behouden vry gaen, somwijlen oock met lof en prijs daer toe, indien sy uyt eerlicke oorsaken voor trouwe en geloove, voor het verbondt, voor de vryheydt, tot den Oorlogh sich uyt-gherustet hebben. By Livius verseecken de Cærites, dat men hare misverstandt haer wille vergheven / dat sy haren Bloedtverwanten de Phocensers hulpe bewesen hebben. [Men moet somtijdts vergeven een door de wapenen overwonnen regeerder, die niet en verstaet wat recht is, sept Ammianus, lib. 30. uyt Isocrates.] De Romeynen hebben 't den Chalcidensen en anderen vergheven / die uyt kracht van verbondt Antiochus geholpen hadden. Aristides 2 Leuctrica sept / dat de Thebaners / welcke het beleyt der Lacedemoniers teghens de Athenienses ghevolght waren / dat sy wel eener quader sake sich deelachtigh gemaeckt hebben, maer die sy met een rechtvaerdige oorsake bedeckten, namelijck, met trouwe tegens de hooftden van hare verbondt. Cicero in 't 1 Boeck van de Plichten / seydt / dat men verschoonen en sparen moet in de Oorloghe die ghene / welcke niet wreedt / noch onmenschelijck gheweest zijn: dan ooch dat men die Oorloghen / welcke voor de glorie en heerlijckheyt des Rijcks gevoert werden / met minder bitterheydt voeren moet. Soo liet de Coningh Ptolomæus weten aen Demetrius: Dat sy geen strijdt en hadde om alle saken onder haer, maer om het Rijck, en om de Heerlijckheyt. Severus seydt by Herodianus: Als wy de Oorloge tegens Niger voerden, hadden wy wel waerlijck soo gheheel schijnbare oorsaken van vyandtschap niet. Want wy beyde met gelijcke regeer-sucht tot ons trocken het Prinsdom, 't welck als in 't midden op-ghehanghen was, en noch in verschil stondt. Dickwils heeft ooch plaetse 't gheen Cicero sept van de Oorloge tusschen Cæsar en Pompejus: Daer was eenige duysterheyt, daer was strijt tusschen de vermaertste Krighsoversten; veele twijffelden wat best ware. En het gheen de selfde op een ander plaetse sept: Al ist dat wy eenighe schuldt hebben van menschelijcke dolinge en misverstant, soo zijn wy nochtans van schelmstucken vry. Gantschelijck ghelijck by Thucydides ghesept werdt / dat die dinghen verghevinghe waerdigh zijn / die niet uyt boosheyt / maer veel eer uyt begeerte van glorie geschieden. De selfde Cicero sept van Dejotarus: Hy en is niet uyt haet van u voort-ghegaen, maer is ghevallen door ghemeen misverstandt.

Lib. 2. Lib. 2. de Clement. c. 7. Lib. 7. Lib. 3. Cicer. Epist. ad Brut. 2. Pro M. Marcello.

Sal-

Salluſtius in ſijn Hiſtorien: De overige menighte is meer nae de wijſe van 't ghemeen Volck, als door oordeel de een den anderen als quanſuys voorſichtigher zijnde, ghevolght. Het gheen Brutus ſchreef van de Burgherlijcke oorloghen / achte ick dat niet qualijck op het meeſte deel der Oorloghen kan ghepaſſet werden / dat menſe ſcherper behoort te verbieden, als toorn en gramſchap teghens de overwonnene te ghebruycken, Bembus, *lib. 9.*

VII. Oock daer ſchoon de rechtvaerdigheydt ſulcks niet voordert / ſoo paſt het doch wel / en accordeert met de goetheyt / met de zedigheyt / en met een hoogh gemoedt. [De Coninghe Theudericus by Caſſiodorus, *lib. 2. c. 41.* Die Oorloghen zijn my gheluckelijck af-gheloopen / die door een gematight eynde beſloten zijn. Want die wint alle-tijdt / die alles weet te matighen.] Salluſtius ſept: Dat door vergheven de grootheyt des Roomſchen volcks vermeerdert is. Tacitus ſept: Dat ſoo grooten hardneckigheyt als men teghens de Vyanden, ſoo grooten weldadigheyt moet men ghebruycken teghens de ghene die om ghenade bidden. Maer Seneca ſept: Het is der wilde Beeſten werck, en dat noch van die gene, welcke de edelſte en grootmoedighſte niet en zijn, te bebijten en pletteren de ghene die te onder ghebracht zijn. De Oliphanten en Leeuwen gaenſe voorby, dieſe onder-geworpen hebben. Menighmael komt te paſſe 't gheen Virgilius ſept: *Annal. 12.* *1. de Clemen. cap. 5.*

De zeeg' lijdt gheen gevaer, al ſpaert men eens mans leven,
Ten komt op een niet aen, 't kan Trojen weynigh gheven.

Daer is in 't 4 Boeck aen Herennius een treffelijcke paſſagie hier toe dienende: Onſe Voor-ouders hebben dat wel in-gheſien / dat ſy gheen Coninghe / die ſy met de Wapenen overwonnen hadden / het leven benamen. Waerom dat? want het onbillijck was / het vermogen dat het gheluck ons gegeven hadde te verquiſten in hare ſtraffe / welcke het ſelfde gheluck onlanghs te voren / in den hooghſten en heerlijckſten ſtaet geſtelt hadde. Maer wat raedt daer mede / dat hy een Heyrkracht tegens ons op de been gebracht heeft? Ick late daer meer aen te gedencken. Waerom dat? Om dat het een ſterckmoedigh man paſſet / de ghene die om de victorie kampen / die voor Vyanden te houden; die overwonnen zijn / te voordeelen dat het Menſchen zijn / op dat de ſterckte de Oorloghe mocht doen minderen / ende de heuſche beleeftheydt den vrede vermeerderen. Maer indien hy overwonnen hadde / ſoude hy oock het ſelfde gedaen hebben? Waerom ſpaert en verſchoont ghy hem dan noch? Om dat ick gewoon ben ſoodanighe ſotternye te verachten / en niet de ſelfde nae te volghen. Indien men dit neemt van den Romeynen (want ſulcks is onſer / aengheſien die Schrijver niet alleen vreemde / maer oock wel verdichte argumenten en bewijs-redenen ghebruyckt) ſoo ſtrijdt het regelrecht teghens het ghene gheſeyt werdt in de Panegyriſche Oratie / ghedaen tot Conſtantius, de Soon van Conſtantius: Oft hy wel voorſichtigher zy die ſijne Rebellen houdt verbonden door ghenade en quijtſchellinghe / ſoo is hy doch ſterckmoedigher die de tooringhe onder ſijn voe-

„ ten tredet. Ghy hebt / ô Keyser! vernieuwt het oude vertrouwen des
„ Roomschen Rijcks / welcke de ghevanghen Veldt-oversten der Vyan-
„ den met de doodt strafte. Want doen ter tijdt als de ghevanghen Coninghen van de Poorten af tot de Marckt toe de wagen der Triumpheren-
„ de vereert hadden / soo haest als de Veldt-overste begon sijnen wagen te
„ wenden nae het Capitolium, werden sy nae den Kercker weghgherucht
Vide Plut. Paulo Æmilio. „ en ghedoodt: de eenige Perseus, als Paulus selfs voor hem badt / die hem
„ aengenomen hadde / doen hy hem selfs over-gaf / is de strengighept van
„ de Wet ontgaen: de andere in banden van hare leven berooft zijnde / heb-
„ ben anderen Coninghen een lesse ghegheven / dat sy liever met den Ro-
„ meynen vriendtschap willen houden / als der selfder rechtvaerdighept
„ verbitteren. (1.) Maer dese weydet oock al te wijdt. Josephus seydt wel het selfde van der Romeynen strengighept in de Historie van het dooden van Simon Bar-Jora; maer hy spreeckt van Veldt-oversten gheljck als Pontius Samnis was gheweest / maer niet die den Coninghlijcken naem
„ hadden ghevoert. Sijne woorden over-gheset / luyden aldus: Het epn-
„ de van den Triumph was / als men aen het Capitolium den Tempel van
„ Jupiter ghekomen was; want aldaer ghevoodt de oude Wet des Vader-
„ landts / dat de Veldt-oversten souden wachten / tot dat sy de tijdinghe
„ ontfinghen van de doodt des Veldt-oversten der Vyanden. Dese was
„ Simon, de Soon van Jora, welcke onder de ghevangene in den triumph
„ gheleydet werde: de selfde werde doen met een vast om den hals op de
„ Marckt getrocken / de Wachters hem ondertusschen vast slaende. Want
„ der Romeynen manier is te dier plaetse de ghene die verweesen zijn te
„ straffen / insonderheydt om doodtwaerdige misdaden. Als nu de tijdin-
„ ghe ghevracht is / dat dese sijn leven ghe-eyndight hadde / soo zijn de ge-
„ luck-wenschingen gevolght / en daer nae de offerhanden. Cicero in Ver-
rina seyt ten naesten-by het selfde van de straffen en executien. Van de Veldt-oversten vindt men voorgaens Exempten / van den Coninghen sommighe. Als van Aristonicus, Jugurtha, Artabasda. Maer nochtans behalven Perseus, zijn oock Syphax, Gentius, Juba, en ten tijde der Keyseren Caractarus, en andere soodanige straffe en executie ontgaen / [Van
Appianus Mithridat. in fine. Syphax en accorderen de Historyschrijvers niet; veele seggen dat hy ontrent Romen voor den Triumph gheworgen zy; Polybius seyt / dat hy in den Triumph gheleydt is; Appianus, dat / terwijlen men daer over beraedt slaeght / dat hy van siechte gestorven zy.] soo dat blijckt dat de oorsaken der Oorloghe / en de mantere van handelen in de selfde by den Romeynen zy in-ghesien / welcke doch Cicero en andere bekennen / dat in de victorie en overwinninghe al wat te straffe en strenghet / als billijck was / gheweest zijn: derhalven M. Æmilius Paulus de Roomsche Raets-Heeren in de saecke van Perseus by Diodorus Siculus niet qualijck en vermaent: Indien sy niet menschelijcks en vreesden, dat sy doch de Goddelijcke wrake souden ontsien, welcke dien over 't hooft hinghe, die de overwinninghe te moetwilligh en overdadigh ghebruycken. En Plutarchus in 't leven van Agis, wijst aen / dat in de Oorloghen onder den Griecken selfs die

die vyanden hare handen gehouden hebben van de Lacedemonische Coningen/ upt eerbiedinge tot die waerdighevt. Een vyant dan die niet en wil sten op 't gheen dat de menschelijcke Wetten toe-laten / maer op het gheen sijn plicht mede brenght / en op 't gheen goorloft/ en Godtvruchtigh is/ sal ock het vyandtlijcke bloedt sparen en verschoonen; ende sal niemandt den doodt aen-doen / als om den doodt / oft pets dat den doot gelijck sy / daer door te ontgaen / oft om sonden die persoon eygen/ welcke tot de mate van hals-saken en doodt-waerdighe misdaden gekomen zijn: En sal nochtans sommighen die sulcks verdient hebben / oft alle/ oft immers de doot-straffe quijt schelden / 't sy door aensien der menschelijckheyt / oft om andere bewijsselijcke oorsaken. De nu genoemde Diodorus Siculus sept seer treffelijck: Veroveringhen van Steden, gelucki- Lib. 27.
ghe veldt-slaghen, en watter meer in de Oorloghe voorspoedigh is, komen dickwils meer van 't gheluck, als van de manhaftigheyt. Maer in 't hooghste en opperste gebiedt zijnde, den Vyanden barmhertigheyt te betoonen, is het werck der voorsichtigheyt alleen. By Curtius lesen wy: Alhoewel Alexander konde den stichters der Oorloghe gram zijn, soo heeft hy 't nochtans allen vergheven.

[Vermeerderingh. (1.) Ick wensche niet dat dese maniere wederom in-ghehaelt wierde. Nochtans heeft ock Josua de ghevanghen Coninghen ghedoodt. Josephus in't 5 Boeck cap. 1. der oude Historie. En Dion sept van Sosius: Hy heeft Antigonus met roeden ghesslaghen daer hy aen het cruys gebonden was. Maer hy voeght voorsichtighlijck daer by: 't welck noyt Coningh van de overwinnende Romeynen geleden hadde. Welcke Historie ock staet by Josephus, lib. 15. van Maximianus Herculeus sept Eutropius, lib. 10. De Francken en Alemannen geslagen zijnde, en hare Coningen gevangen, welcke hy ock den Beesten voor-geworpen heeft, als hy een statigh schou-spel ter schenck bereydt hadde. Siet Ammianus Marcellinus, lib. 17. van der Alemannen Coningh aen een galge ghehanghen. Theudericus der Visigotthen Coningh heeft Athinulfus der Sueven Coningh in Hispanien aen het leven gestraft / soo Iornandes in sijn Gotthische Historie verhaelt. Dese dinghen dienen den Coningen tot leeringen en vermaninghen tot zedighevt / dat sy ghedencken dat sy mede onderworpen zijn menschelijcke toe-vallen en veranderinghen / als 't Godt belieft / en 't gheen in gheluckighe ghevaer Cræsus ghedachte hem van Solon gheseyt te zijn / dat men van des menschen geluckzaligheyt voor sijnen doodt niet moste oordeelen.]

Doch van de doodt der ghener / die door gheval / en niet met opset en VIII.
voornemen doodt gheslaghen werden/ moet men in acht nemen 't gheen wy te voren gheseyt hebben/ indien 't geen werck van rechtvaerdighevt en is / dat nochtans de barmhertighevt vordert / dat men niets soodanighs by der handt neme / daer upt het verderf der onschuldigen mochte ontstaen / als om ghewichtighe / en tot beeler behoudenisse strechende oorsaken. In 't selfde gheboelen met ons is ock Polybius gheweest/ die in sijn 5 Boeck aldus spreeckt: Der vromer Mannen ampt is, ock selfs

met den ghenen die niet al te vroom zijn, gheen onverſoenelijcke Oorloghe te voeren, maer alleen tot hier toe, dat de miſdaden vergoedet en verbetert werden, en dat men de onſchuldighe niet met den ſchuldighen in deſelfde ſtraffe begrijpe, maer om der onſchuldighen wille oock de ſchuldighe ſpare en verſchoone.

IX. Deſe dinghen verſtaen zijnde / ſoo en ſal 't niet ſwaer vallen te verklaren de dinghen die wat nader komen / en particulierder zijn. (1.) Laet den Kinderen, hare jonckheyt, den Vrouwen hare ſexe en Vrouwelijck ghelaghte ontſchuldigen, ſeyt Seneca, in de Boecken van den Toorn. Godt ſelver in der Hebreen oorloghen / oock naer dat de aengeboden vrede verworpen was / wil dat men de Vrouwen en jonghe Kinderen ſparen ſal: uytghenomen weynige Volcken door byſonder recht uyt-bedonghen: tegens welcke de Oorloge die ſy voerden / niet der Menſchen / maer Gods oorloghe was / en oock ſoo ghenoemt werde. En als hy wilde dat men de Midianitiſche vrouwen dooden ſoude om hare eyghen miſdaet / heeft hy de onghelchende Maeghden uyt-ghelondert. Jae daer hy den Niniviten om ſeer ſware ſonden met het verderf ſeer ſtrenghelijck ghedreyght hadde / heeft hy ſich laten af-wenden door medelijden over ſoo veel duyſenden van ſulcken ouderdom / die gheen onderſcheydt en weet van goet en quaet. Dierghelijcke ſpreuche is by Seneca, vertoornt ſich oock yemandt tegens de Kinderen / welcker ouderdom noch geen onderſcheydt weet te maken tuſſchen de dinghen? en by Lucanus:

Waer met kan doch den doodt de kindtſheyt teer verdienen?

Indien Godt dit ghedaen / en gheordineert heeft / die alle menſchen / wieſe zijn / van wat ouderdom oft ſexe ſonder eenige oorſake kan dooden ſonder onrechtvaerdigheyt / als zijnde Heer en Heere van 't leven / wat behooren dan wel billijck de menſchen te doen / den welcken hy geen recht over den menſchen gheghéven heeft / 't welck niet noodigh ware tot der menſchen behoudeniſſe / en onderhoudinghe der ghefelligheyt en bywooninghe? Daer by komt voor eerſt van den Kinderen het oordeel van die volcken en tijden / in welcke recht en billijckheyt meeſt ghefloreert heeft. Camillus ſeyt by Livius: Wy draghen de wapenen niet teghens dien ouderdom, die men oock ſpaert en verſchoont in de veroverde Steden, maer teghens de ghewapende. Hy voeght daer oock by / dat ſulcks zy onder de rechten der Oorloghe / nameliick / de natuurlijcke rechten. Plutarchus van de ſelfde ſake ſprekende / ſeyt: Daer zijn by den Vromen oock eenige Wetten der Oorloghe. Daer men dient te letten op 't woordt goede oft vrome / om dit recht te onderſcheyden van 't geen beſtaet in de manieren en ghewoonte / en onderbeurt by den Menſchen gheſchiedt. Soo ſeyt Florus, dat het niet anders gaen konde / behoudens de oprechtigheyt en ommoſelheyt. By Livius ſtaet op een ander plaetſe: Van welcken ouderdom de Vyanden oock vertoornt zijnde, haer ſouden onthouden. En op een ander: Oock tot het doodtſlaen der kleyne Kinderen is de wreede toornigheyt ghegaen. Maer het ghene in den Kinderen / die noch geen verſtandt en

Lib. 3. c. 24. Deu. 20. 14.

Num. 31. 18

Ion. 4. 2.

De Ira lib. 2. cap 9.

Vid. de jure belli n. 36.

Vita Camilli.

Lib. 1.

Lib. 24.

en reden ghebruycken / alle-tijdt plaetse heeft / dat grijpt oock veeltijdts plaetse in Vrou-persoonen / dat is / ten sy dat sy yets bysonders gedaen hebben dat straffe waerdigh sy / oft dat sy ooch selfs manneliycke ampten sich onderwinden. Want het is een gheslachte / soo Statius spreeckt / onerbaren en onwetende in 't ghebruyck der Wapenen. En in het Treurspel als Nero Octavia byandt noemde / antwoordt hem de Hofmeester: Past dit woort op een Vrouwe? [Daerom hebben Tucca en Varus verstaen / dat men in 't 2 Boeck Æneidos behoorde upt te schrabben die versen / daer Æneas beraedtslaeght van Helena doot te slaen.] Alexander sept by Curtius: Ick en pleghe gheen Oorloghe te voeren met ghevanghenen, noch met Vrouwen; hy moet ghewapent zijn die ick haten sal. Grypus by Iustinus: Dat noyt yemandt van sijne Voor-ouderen in soo veele inlandtsche en uytlandtsche oorloghen nae de overwinninghe wreedtheydt hadden ghebruyckt teghens de Vrouwen, welcke hare sexe en gheslachte selfs soo van de periculen der Oorloghe, als van de wreedtheydt der overwinners bevrijdt en beschut. By Tacitus sept een ander: Dat hy den Oorlogh voerde niet tegens Vrouwen, maer tegens den genen die opentlijck in de Wapenen waren. Valerius Maximus noemt de wreedtheyt van Nunatius Flaccus tegens de jonghe Kinderen en Vrouwen / een verwoede wreedtheydt / en ooch onverdraeghelijck om te hooren. By Diodorus werdt verhaelt / dat de Carthaginienſers tot Selimunten hebben doodt gheslagen de wilde Beesten, Vrouwen, jonghe Kinderen sonder menschelijcke beweginghe: en noemt dit op een ander plaetse wreedtheydt. Latinus Pacatus sept van den Vrouwen: Een gheslachte 't welck de Oorloghe spaert en verschoont. Het selfde verklaert Papinius van de oude Mannen:

Lib. 5.

Lib. 38.

Lib. 9. c. 2.

Der oude Mannen schaer ghehart voor alle staet.

[Vermeerderingh. (1.) Plinius in 't 8 Boeck der natuurlijcke Historie / cap. 16. De Leeuw, als hy wreedtheyt ghebruyckt, doet hy 't eer op de Mannen, als hy op de Vrouwen soude brullen, en teghens de Kinderen niet als in grooten honger. Over dese versen van Horatius, *lib. 4. ode 6.* van Achilles:

Hy sou de jonckheydt teer, eer dat sy noch kan spreken,
Verbranden daer sy noch in 's Moeders lichaem steken:

Sept de Commentator: Hy vaert klagelijck uyt tegens de wreedtheyt van Achilles, die, soo hem Apollo hadde laten leven, soo wreedt was, dat hy noch de jonghe Kinderen, noch de swanghere Vrouwen soude gespaert hebben. Philo van de instellinghe eens Princen: Doch dat men de Vrouwen en Maeghden los gaen late. By voeght de reden daer by: Het is onbarmhertigh de Vrouwen te maken tot een toe-gift der Mannen, die den Oorlogh berockenen. De selfde in 't 2 Boeck van de bysondere Wetten: Want teghens de Menschen van volwassen ouderdom konnen duysent schijnbare en glimpighe voorwendinghen ghevonden werden van tweedracht en vyandtschap. Maer op de jonghe Kinderen die maer eerst in 't licht en in 't menschelijcke

lijcke leven gekomen zijn, en heeft selfs de calumnie en valsche lasteringe, met datse seggen kan, als die gantsch onnoosel zijn. Iosephus in 't 9 Boeck der Outheden van Manahem: Selfs de kleyne Kinderen niet sparende, en heeft hy niet nae-ghelaten van wreedtheydt, oft liever beestelijcke verwoedtheydt. Want die dinghen die niet te verschoonen waren, indiense ghepleeght waren teghens vreemde die door Oorloghe overwonnen waren, die heeft hy teghens sijn eygen Landts-luyden in 't werck gestelt. De selfde Iosephus verhaelt/ dat Iudas Macchabæus Bosro en Ephron in-genomen hebbende/ doot gheslagen heeft, alles wat mannelijck, en om wapenen te dragen, bequaem was. En op een ander plaetse noemt hy de straffe/ welcke Alexander genaemt Thracidas, der Joden Kinderen en Vrouwen aenghedaen hadde/ wrake boven menschelijcke wijse en maniere. Agathias, *lib.3.* Doch aenghesien het niet Godtvruchtigh was teghens de versch gheboren Kinderen, die van haerder Vaderen quade feyten onwetende waren, alsoo te woeden, en uytsinnigheyt te ghebruycken, daerom en zijn dese dinghen oock niet ongestraft af-gheloopen. Nicetas, oft wie het zy/ die sijn Historie verbolght heeft tot de tijden van Coningh Henrick/ sprekende van de Scythen die Athira in-ghenomen hadden: Selfs de jonghe Kinderen die noch soghen, zijn van het ongheluck niet vry geweest, want oock dese als in 't eerst spruytende loof af-ghemaeyt zijn, oft als in de bloeme verwelckt, door 't bedrijf van Menschen die gheen beweginghe hadden van barmhertigheyt, noch wisten dat der nature onrecht aenghedaen, en het recht der Menschen geschent werde van die ghene, die sijnen toorn verder en wijder uyt-streckt, als dat hy sijn vyanden overwint, of t'onder-brenght. Voeght hier by 't geen Beda verhaelt /*lib.2. cap.20.* van de verwoedtheyt van Carævolla: en de goede Wet der Switseren by Simlerus, en de Godtvruchtighe bevelen van de Coninginne Elizabeth by Camdenus, op 't Jaer 1596.]

X. Het selfde moet oock alsoo in 't generael verstaen werden van alle Mans-persoonen/ welcker wijse van leven een afschou heeft van de wapenen. Nae 't Oorloghs-recht gaet het doodtslaen over de ghewapende en weer-biedende, seydt Livius. Soo seyt Iosephus, dat het billijck is/ dat in den strijdt ghestraft werden die de Wapenen hebben aenghenomen/ maer dat men de onschuldighe niet moet beschadighen. Camillus Vejen verovert hebbende/ heeft bevolen/ dat men/ wat niet in de Wapenen was/ verschoonen/ en niet roeren soude. Onder dese soorte moet men voor aen stellen die gene die den Godts-dienst plegen en besorgen; want dat de soodanige van de wapenen sich onthouden souden aller Volcheren wijse en ghebruyck ghewees t is/ en daerom onthielt men sich oock van ghewelt teghens haer te ghebruycken. Alsoo hebben de Philistinen der Joden vyanden niet beschadight het Collegie der Propheten dat tot Gaba was/ als men sien kan/ 1. Sam. 10. 5. en 10. En soo is oock David met Samuel gevlucht na een ander plaetse/ alwaer diergelijcke Collegie was/ als upt den weghe gelegen voor alle overlast van wapenen/ 1. Sam. 19. 18. [Als Hyrcanus Jerusalem belegert hadde/ heeft hy Offerhanden in den Tempel gesonden/ soo de Hebreen vertellen. Soo werden oock de Gor-

Vitr. d. loco. lib.28 Antiq. lib. 12. cap.3. Liv. lib.5.

thyen

then van Procopius gepresen / *Gothic. 2.* die de Priesteren van Petrus en Paulus buyten Romen verschoont hebben. Siet het by voeghsel van Carolus Magnus, by de Wet der Bojaren/ ende de Longobardische Wet / *lib 1. tit. 11. §.*] Plutarchus verhaelt / dat de Cretensers / als sy met inlandtsche Oorloghen ghequelt waren/ en te samen teghen malkanderen stieten/ de Priesters in ghenen deele beschadight hebben / noch de ghene die gestelt waren om de dooden te begraven. [Servius op't 7 Boeck Æneidos: Want voor den Oorlogh beschermde hem, indien niet sijn ouderdom, ten minsten de Religie des Priesterlicken staets.] Strabo wijst aen/dat/als geheel Griecken-landt in brandt van Oorloge stondt / die van Elis, als Iupiter geheylight zijnde/ en hare Gast-ghenooten in hooghen vrede gheleeft hebben. [Oock Polybius, *lib 4.* en Diodorus Siculus in de Peiresiaensche Extracten. Op ghelijcke wijse de ghene die tot de Olympische, Pythische, Nemeesche, en Isthmische vergaderinghen ginghen om te kampen / hadden in tijden van Oorloghe bescherminghe en vry-ghelepde / als leeren Thucydides, *lib. 5. en 8.* en Plutarchus in 't leven van Aratus.] Den Priesteren werden met recht in desen ghelijck gheachtet de ghene/ die een ghelijcke soorte van leven verkozen hebben/ als Monicken/ en Bekeerden/ dat is/ die boete doen / welcke derhalven de Canones, volgende de natuurlijcke billijckheyt / willen dat men sparen en verschoonen sal / even soo wel als de Priesteren. Den welcken men met goede recht soude mogen by-voeghen de ghene/ die in eerlijcke en den menschelijcken gheslachte dienstige studien van gheleerthept haren tijdt besteden. *Lib. 2. de treng. & pace.*

Ten tweeden de Boulupden / welcke oock de Canones daer by stellen. XI.
Diodorus Siculus verhaelt met lof van den Indianen: In de Veldt-slagen slaen wel de Vyanden de een den anderen doodt: maer de Bouluyden laten sy ongheroert en ongemoeyt, als voor't gemeen vorderlijck en dienstigh zijnde. Plutarchus sept van de oude Corinthiers en Megarensers: Niemant en dede den Bouluyden eenigh leedt aen. En Cyrus heeft bevolen den Coninghe van Assyrien aen te segghen: Dat hy te vreden was de ghene die de Ackeren bouwden, onghequetst en onbeschadight te laten. Suidas sept van Belizarius: Hy spaerde en verschoonde de Boulieden alsoo, en droegh soodanighen sorghe voor haer, dat, daer hy Overste was, noyt yemanden van haer eenigh gheweldt aenghedaen is. *Xenoph. de Cyri Instit. lib. 5.*

De Canon voeght oock de Kooplupden daer by/ het welcke niet alleen te verstaen is van den ghenen / die voor een tijdt in der Vyanden landen verblijven/ maer oock van ghedurighe en blijvende Onderdanen: want oock der selfder leven vreemt is van de wapenen: ende onder dien naem werden met eenen oock begrepen andere Hantwerckers en Konstenaers/ welcker winst en verdienste vrede soeckt / en gheen Oorloghe. XII.

Om te komen tot die ghene / welcke de Wapenen ghedragen hebben/ wy hebben al voor henen verhaelt het seggen van Pyrrhus by Seneca, die sept/ dat de schaemte/ dat is/ het inzicht van 't gheen dat billijck is/ ons verbiedt / den ghenen die ghevanghen is / het leven te benemen. Ghelijcke spreucke van Alexander hebben wy verhaelt/ die de gevangene met XIII.

de Vrouwen te samen voeght. Laet daer by komen dit seggen van Augustinus: Dat de noodt, niet de wille den vechtenden Vyant doode. (1.) Gelijck den genen die oorlogh, en weder-staet, geweldt vergolden werdt, soo is men den ghenen die overwonnen en ghevanghen is, nu barmhertigheydt schuldigh, insonderheydt teghens die ghene, van welcke gheen verstooringhe van vrede te vreesen staet. Xenophon seydt van Agesilaus: Hy heeft de Soldaten vermaent, dat sy de ghevangene niet als schuldighe straffen souden, maer als menschen bewaren souden. By Diodorus Siculus staet: Alle (Griechen) stellen sich teghens de ghene die weer bieden en teghen-standt doen, maer verschoonen en sparen de ghene, die nu t'onder-gebracht zijn. Nae 't oordeel van den selfden hebben de Macedoniers onder Alexander met den Thebaners bitterder gehandelt, als het Oorloghs-recht mede bracht. Sallustius in de oorloghe met Iugurtha, als hy verteit hadde, dat naer het over-gheven alles wat tot houbare Jaren ghekomen was, doodt gheslagen was, seyt dat sulcks gedaen was tegens 't Oorloghs recht, 't welck hy verklaert, teghens de nature van billijckheyt, en maniere der genen die sachtsinnigher leven. By Lactantius staet: Men spaert de overwonnene, en onder de Wapenen is oock plaetse voor sachtmoedigheydt. Tacitus prijst Primus Antonius, en Varus, Oversten onder de Flaviaensche partye, dat sy bupten de slagh-orde teghens niemanden wreedtheydt ghebruyckt hadden. Aristides seydt: Menschen van onsen sin en inborst past het de ghene die wederstandt doen, door wapenen te dwinghen, de gene die ter neder-geworpen zijn, en onderleggen sachtelijck te handelen. Van de gevangene spreeckt de Propheet Elisæus den Coningh van Samarien aldus aen: Soudt ghy de ghene, die ghy door uwe swaert en boge gevangen ghenomen hebt, de selfdighe dooden? By Euripides in de Heracliden, als de Bode vraeght:

Ad bonif. Epist. 1.

Lib. 13.

Lib. 17.

Lib. 5.

Histor. 4.

2. Reg. 6. 22.

Verbiedt dan uwe Wet den vyandt doodt te slaen?

Antwoordt de Reye:

De welcke in den slagh noch is de doodt ontgaen.

En seyt oock daer Eurystheus die ghevanghen was:

Die my doodt sal ghewis met bloedt sijn handt besmetten.

De Byzantiners en Chalcedoniers, om datse tamelijck veel gevangenen doodt gheslaghen hadden, krijgen by Diodorus Siculus dit getuygenisse: Sy hebben bedreven feyten van uytmuntende wreedtheyt. De selfde noemt op een ander plaetse de ghevangene te sparen, een ghemeen recht: die anders doen, dat die bupten alle twijffel sondighen. [Capitolinus seydt van M. Antoninus: Hy heeft de billijckheydt oock teghens de ghevanghen vyanden onderhouden.] Den ghevangenen te sparen en verschoonen, gebiedt de nature van 't gheen goedt en billijck is, ghelijck wy onlanghs te voren Seneca in sijn Philosophische schriften hebben hooren seggen. En

Lib. 12.

sien wy dat in de Historien oock ghevresen werden die ghene / welcke als haer de groote menighte der ghevanghenen tot last / oft tot gevaer strecken konde / liever hebben ghewilt die alle te laten loopen / als te dooden.

[Vermeerdering. (1.) Plutarchus in 't leven van Marcellus: Epaminondas en Pelopidas en hebben noch yemandt nae de victorie doodt gheslagen, noch Steden in slavernye ghebracht, en werdt ghelooft dat de Thebaners niet souden ghedaen hebben teghens de Orchomeniers, 't gheen sy ghedaen hebben, indien dese daer by gheweest waren. Dit heeft Marcellus nae-ghevolght / als hy Syracusen in-ghenomen hadde / als Plutarchus ter selfder plaetse seydt. Siet de selfde Plutarchus in Cato Uticensis: Tegens Cabada de Coningh van Persen, als hy Amida met gheweldt in-ghenomen hadde, en datter groote moort en doodtslagh gheschiede, heeft een oudt Priester gheseyt, dat het niet Coninghlijck was doodt te slaen de ghene, die nu ghevangen waren, verteit Procopius, *Persicor. 1.* die oock *Persicor. 2.* sept: Dat tegens de ghevanghene wreedtheydt te ghebruycken, strijdt teghens de Godtvruchtigheydt. By den selfden staet een treffelijcke Oratie van Belizarius aen de Soldaten / als hy Napels ingenomen hadde / *Gothic. 1.* De Keyser Alexius by Anna Comnena, sept tot den genen / die hem riedt / de Scythen nu ghevanghen zijnde / te dooden: Al zijn 't Scythen, soo zijn 't nochtans menschen; al zijn 't vyanden, soo zijnse nochtans medelijdens waerdigh. Gregoras, *lib. 6.* Het gheen in veldt-slaghen, en wercken der oorloghe geschiedt, die dinghen, hoedanighe datse oock zijn, verkrijghen vergevinghe voor den ghenen diese doen, om dat in sulck een tijdt het ghemoedt beleghert is door een dronckenhandt, en welcke de reden niet en heeft tot leydts-man en opsiender over sijne handelinghen. Maer als de kracht van de ghevaerlijckheden vergaen is, als het vrye ghemoedt tijdt bekomen heeft om alles te onderscoecken en oordeelen, als dan het ghebiedt om te doen, den handen over te gheven, wijst aen een quaet voornemen des menschen, indien het onbetamelijcks ghefschiedt. Voeght hier by een andere plaetse van den selfden Gregoras, welcken wy in dese Additien by-gebracht hebben op 't eynde van 't 7 cap. deses Boecks; en Chalcondylas van de loffelijcke maniere der Polen / *lib. 5.* Julianus in de tweede lof-reden van Constantius, onder wiens persoon hy een goet Prince beschrijft: Door wapenen overwinner geworden zijnde, heeft hy een eynde ghemaeckt van swaerts wercken; houdende voor ongheoorloft, dat men een menschе, die sich niet langher en verweert, het leven soude benemen.]

XIV. Om de selfde oorsaken en moet men niet af-slaen / 't zy in een veldtslagh / oft belegheringhe / de ghene die sich over-geven met bedingh van haer leven te behouden. [De Romeynen seggen tot den Persen / die in het Slot Petra waren / *Gothic. 4.* Doch wy erbarmen ons over u, die het jock om uwe halsen draeght, en willen verschoonen en sparen de ghene, die den doodt begeeren, en die leckerlijck van het leven walgen, daer in behouden, ghelijck als Christenen, en Burgeren des Roomschen Rijcks betaemt. Siet Serranus in de daden van Franciscus de eerste / ende Henrick de tweede.] Daerom sept Arrianus, dat de nederlage / die de Thebaners gedaen hadden

den van de ghene die sich over-ghegheven hadden / niet en was nae de Griecksche wijse noch maniere. Ende van gheljcken Thucydides, *lib. 3.* Ghy hebt ons willende / en de handen upt-strecckende / genomen in uwe macht. Nu soo is de maniere der Griecken / de soodanighe niet doodt te slaen. En by Diodorus Siculus seggen de Raedts-heeren van Syracusen: Het is waerdigh, en past wel voor een hoogh ghemoedt den genen te sparen, die om ghenade bidt. Sopater: Het is de maniere in den Oorlogh te sparen, die om genade bidden. De Romeynen hebben sulcks onderhouden in de belegerde Steden / eer dat de stoxm-ram op de muren gestooten hadde. Cæsar doet den Advaticen aensegghen / dat hy hare Stadt behouden sal / indien sy haer overgaven eer dat de ram hare muren soude raken / welcke maniere als noch onderhouden wert in swacke en onstercke plaetsen / eer dat het gheschut daer op af-gheschoten werdt: in stercker plaetsen / eer dat de Stadt bestoxmt werdt. Maer Cicero niet soo seer siende op't geen datter geschiedt / als op 't geen dat van naturen billijck is / spreeckt van dit stuck aldus: En dewijl men moet het beste doen met de ghene die men door gheweldt verwonnen heeft, soo moet men oock aen-nemen de ghene, die de wapenen neder-legghende, tot de trouwe des Veldt-heers haren toe-vlucht nemen, al waer 't dat oock de Ram op de muren gheslooten hadde. De Hebreeusche Otleggers wijsen aen / dat by haren Voox-ouderen de maniere zy gheweest / dat sy een Stadt belegherende / die niet routs-om ringhs-wijse besloten / maer een deel vry lieten / voox den genen die daer upt vluchten wilden / op dat met minder bloedt-stoxtinghe de saecke mochte ten eynde komen. [Soo heeft oock Scipio Æmilianus, als hy Carthago upt-roepen soude / aen doen kondighen / datse mochten vluchten die vluchten wilden / sept Polybius.]

Lib. 2. de bello Gall.

1. Offic.

XV. De selfde billijckheydt ghebiedt mede / dat men sparen sal de ghene / welcke sich sonder conditien aen den overwinner over-gheven / oft om ghenade bidden. Tacitus oordeelt dat het wreedt is, de gene die haer hebben over-ghegheven, doodt te slaen. Sallustius seydt desgheljcks van de Campsanen, die sich aen Marius hadden over-ghegheven / als hy verteelt hadde / dat alle die tot hare houbare Jaren ghekomen waren / ghedoodt waren / voeght hy daer by / dat het een sept was teghens het Oorloghs-recht / verstaet het natuurlijcke recht. De selfde op een ander plaetse: Dat niet de ghewapende, noch in de slagh na Oorloghs-recht, maer die om ghenade baden, doodt gheslaghen waren. En Livius, soo wy nu verhaelt hebben: Na Oorloghs-recht gingh het doodt-slaen over die in wapenen waren, en teghenstandt deden. En op een ander: Die tegens recht en behooren den ghenen die haer over-ghegheven hadden, oorloghe hadden aenghedaen. Jae men behoort selfs daer toe te arbeyden / datse lieber voox vreese tot overgeven gedwongen / als datse doodt-geslagen werden. Sulcks werdt in Brutus ghexpresen / die 't niet toe-liet dat sijn teghen-partyen met een aenloop en storm souden aengevallen werden, maer dedese met de Ruyterye om-cinghelen, ghebiedende dat mense sparen soude, als die in korten sijn Volck souden wesen.

Annal. 12. De bello Jugurth.

Lib. 1. de rep. ord. Lib. 45.

Tegens

Tegens dese geboden van billickheydt / en van het natuurlijcke recht pleghen inghebracht te werden eenighe exceptien en inwendinghen / die geensins rechtveerdigh en zijn / te weten / indien men met gelijck verghelden wil / indien men schrick van doen heeft onder haer te brenghen / indien sy wat hardneckigh haer verweert en teghen-ghestaen hebben. Maer dat dese dinghen niet ghenoegh en zijn om rechtveerdelijck te moghen doodtslaen / sal lichtelijck verstaen die ghene / welcke indachtigh is der dinghen / welcke hier vooren gheseydt zijn van de rechtveerdighe oorsaecken / om te moghen doodtslaen. Van den ghevanghenen / en die haer over-gegeven hebben / oft begheerigh zijn om haer over te gheven / en is gheen gevaer: op dat sy dan rechtveerdighlijck moghen ghedoodt werden / behoort eenige misdaedt voor te gaen / en die soodanigh / welcke een billijck Rechter verstaet dat de doodt verdient. Ende alsoo sien wy dat somwijlen aen ghevanghenen / oft die haer overghegheven hadden / wreedtheydt ghepleeght is / oft dat de overghevinge met bespreck van hare leven te behouden / niet aenghenomen is / indien eenighe overtuyght zijnde van de onrechtveerdigheydt der Oorloghe / evenwel nochtans in de wapenen ghebleven waren; indien sy met onverdraghelijcke scheldtwoorden den goeden naem van haren vyandt geschendet hadden: indien sy gheen gheloove ghehouden hadden; oft eenigh recht der volckeren / als het recht der Ghesanten / verbroken; oft datse overloopers waren. Maer ghelijck met ghelijck te verghelden / laet de nature niet toe / als aen die gene selfs / die misdaen hebben: ende is oock niet ghenoegh / dat men als door seeckere verdichtinghe en inbeeldinghe wil verstaen / dat het ghetal der vyanden ghelijck als een lichaem is / ghelijck verstaen kan werden uyt het ghene wy hier vooren verhandelt hebben / van de gemeyn-makinge der straffen. Wy lesen by Aristides: En ist niet ongerijmt, dat ghy wilt naevolgen, als wel-gedaen, die dinghen, die ghy selfs beschuldight, en seght qualijck gedaen te zijn? Plutarchus beschuldight die van Syracusen hier over / dat sy de huysvrouwen en kinderen van Hicetas ghedoodt hadden / alleen daerom / dat Hicetas de Huysvrouwe / Suster / en Soon van Dion omghebracht hadde. De nuttigheydt oock die men hoopt uyt den schrick voor den toekomenden tijdt / en dient niet om recht te gheven tot doodtslaen; maer indien men recht daer toe heeft / kan die onder de oorsaken zijn / waerom men dat recht niet vallen late. Hartneckigen voorstandt van sijn partije / indien maer der selfder saecke niet gheheel oneerlijck zy / en verdient gheen straffe / ghelijck die van Napels vertoonen by Procopius; oft soo die eenige straffe verdient / die en moet niet zijn tot de doodt: want gheen billijck Rechter dat soude oordeelen. Als Alexander in seeckere stadt / die wat harden teghenstandt ghedaen hadde / hadde gheboden alles wat tot houwbare jaren ghekomen was / doodt te slaen / hebben de Indianen gheoordeelt / dat hy op de wijse der Moordenaers den Oorlog voerde; en de Koningh voor dien naem bevrucht zijnde / heeft daer nae sijn victorie sachtmoediger beginnen te ghebruycken. Beter was het / dat de selfde gewilt heeft / dat men

XVI.

Vide Vict. de jure belli n. 49. & 60.

Lib. 2. c. 21. §. 18.

De pace 2.

Plut. Tim. & Dion.

Lib. 1. Gothic.

Polyan. l. 4. eenighe Milesiers sparen soude / om dat hy sagh dat sy edel van ghemoedt, en den haten getrou waren, soo de woorden van Arrianus luyden. Phylo de Rechter van Reginen / als hy / om dat hy de stadt wat hartneckelick beschermt hadde / van Dionysius wech gevoert werde / om ghepijnight en ghedoodt te werden / riep 't luyde uyt / dat hy gedoodt werde en ghestraft / om dat hy de stadt niet hadde willen verraden / waer van Godt in korten soude wraecke voorderen. Diodorus Siculus noemt dese straffen onrechtveerdigh. My ghevalt sonderlinghe wel de wensch van Lucanus:

Dat hy de Zeegh' behouw', die niet en acht van nooden
Die overwonnen zijn door 't scharpe swaert te dooden:
En die sijn Burgers, die hem hebben wederstaen,
Niet acht datse' hebben daer een schelmstuck aen begaen.

Doch alsoo / dat wy door 't woordt Burgers verstaen / niet de inwoonders van dit oft dat landt / maer Burgers van die gemeene stadt / welcke uyt het menschelijcke geslachte bestaet. Veel min kan het doodtslaen rechtveerdigh ghemaeckt worden / door de smerte en 't verdriet over de ontfanghen nederlaghe / gelijck wy lesen dat Achilles, Æneas, Alexander, door het bloedt der ghevangenen / oft die sich over-gaven / over de doodt haerder vrienden / sich getroost en ghepayt hebben: daer over Homerus met recht singhet:

Een onrechtveerdigh stuck hy in sijn boesem droegh.

[Servius op 't 10 Boeck Æneidos wijst aen / dat sulcks in de volgende eeuwen door een wreedt stuck gehouden is.]

XVII. Maer oock daer de misdaden soodanigh zijn / datse mochten schijnen de doodt waerdigh te zijn / so verepscht dan noch de barmhertigheyt / dat men om der menighten wille wat afwijcke van het hooghste en uytterste recht: van welcke sachtmoedigheyt wy Godt selfs tot een Autheur hebben / de welcke heeft ghewilt / dat men den Cananiteren en hare na-burighe volcken / die met seer grouwelijcke septen besmet waren / den vrede soude aenbieden / welcke haer het leven soude vergunnen / mits dat sy rijnsbaer wierden. Hier toe dient het segghen van Seneca: De strengigheydt der Veldt-oversten straft wel de particuliere: maer daer de heele heyrkracht afgevallen is, daer is de genade noodtwendigh. Wat stillet den toorn des Wijsen? De menighte der sondaren. (1.) Oock van Lucanus:

Deut 20. 16

2. de Irac. 10.

Dat soo veel jonge Mans te samen doodts vervaren,
Komt wel uyt honghers noodt, aertbevingh, water-baren,
Oft door vergifte lucht van Pest, oft oorlogh slagh;
Maer noyt dat straf sulcx deed' en hoorde men gewagh.

Op

Op datter niet al te veel de straffe souden uytstaen, is de lotinghe verordent, seydt Cicero. Sallustius seydt tot Cæsar: Daer en is oock niemandt die u noodight tot wreede straffen, en scherpe executien, door de welcke de stadt meer verwoest werdt, als verbetert. *Pro Cluent.*

[Vermeerderingh. (1.) Wat van veelen misdaen werdt blijft ongestraft / seydt de Scholiastes van Iuvenalis upt Lucanus. Livia by Xiphilinus upt Dion: Indien yemandt alle sulcke dingen met strengigheydt wilde straffen, die en merckt niet, dat hy daer toe gedreven werdt, dat hy den meesten hoop der menschen moet om-brenghen. Augustinus, *Epist. 64.* Meer met vermanen als met dreyghen. Want alsoo moet men handelen met de menighte der sondaren; maer de strengigheydt moet men oeffenen tegens de sonden van weynighen. Voet hier by Gaillius van de publijcque vrede / *Lib. 2. cap. 9. 36.*]

XVIII. Wat men nae 't recht der nature van den Gijselaers oordeelen / en hoe men sich tegens die aenstellen moet / kan men af-nemen upt het geen hier voorzen van ons gheseydt is. In ouden tijden alsmen gheloofde dat een yder over sijn eyghen leven soo veel machts hadde / als over andere saecken die in eyghendom komen / en dat soodanigh recht door uytdrukkelijcke / oft stilswijgende toestemminghe aen de Burgerschap gekomen was / ist min te verwonderen / dat wy lesen / dat de Gijselaers voor haer particulier onschuldigh / om de sonde der Burgherschap ghedoodt zijn / 't zy als oft upt hare particuliere bewilliginghe / oft als upt publijcke toestemminghe / in welcke de hare mede begrepen ware. Maer nae dat een waerachtigher wijsheydt ons gheleert heeft / dat de beheerschinghe en eyghendom over het leven Godt sich voor-behouden heeft / soo volght dat door bloot consent en bewilliginghe niemandt den anderen recht kan geven / 't zy over sijn eyghen / oft sijns Burgers leven. En daerom verselt Agathias, dat het Narses, een goedt Overste / heeft wreedt ghedocht / de onschuldighe Gijselaers te straffen: andere hebben van anderen meede soo gheoordeelt: oock nae 't exempel van Scipio, die seyde / dat hy niet aen de onschuldighe Gijselaers / maer aen die ghene selfs / die afgevallen waren / wreedtheydt ghebruycken soude; en dat hy niet aen de onghewapende / maer aen de ghewapende dyanden straffe oeffenen soude. [Iulianus seydt het selfde by Eunapius in 't 9 Extract der Ghesantschappen.] Doch dat sommige vermaerde mannen onder de nieuwe Rechtsgeleerde seggen / dat sulcke verdraghen ghelden en kracht hebben / als sy door ghebruyck en ghewoonte verstercht werden / dat neme ick aen / indien sy door recht verstaen / dat men van straffe vry is / en onverbeurt mach doen / 't welck in dese materie dickwils recht werdt ghenaemt: maer indien sy meynen dat sy van sonde vry zijn / die upt bloote over-een-kominghe en verdraegh het leven yemandt benemen / soo verse ick dat sy wel selfs bedroghen zijn / en door hare authoritept andere ghevaerlijck bedrieghen en mis-leyden. Gewisselijck / indien de ghene die voor Gijselaer ghekomen is / noch is / oft te voren gheweest is van 't ghetal der ghener / die groflijck misdaen hebben / oft daer na sijn trouwe *Vitt. de jure belli n. 43. Lib. 1. Liv. lib. 28.* *Menoch arb. quæst. 7.*

trouwe en belofte by hem ghedaen/ in een ghewichtighe saecke gebroken heeft/ soo kan het gheschieden/ dat sijn straffe en executie sonder onrecht voort-gae. Maer de deughdt van Clelia, welcke niet van selfs/ maer door bevel der Burgherschap in gijselinghe ghekomen was/ als sy over den Tyber zwemmende/ ontkomen was/ is by den Koningh der Etruschen niet alleen veyligh/ maer oock ge-eert gheweest/ soo de woorden van Livius in 't verhael van dese saecke luyden. [Vergelijckt hier teghen de Historie der Gijselaren welcke dien last weygherden/ en daerom ghestraft wierden/ by Nicetas, *lib. 2.*]

Lib. 2.

XIX. Dit moet ick hier noch by doen/ dat alle commissien en handelinghen/ die niet en dienen om sijn recht te verkrijghen/ oft den oorlogh te eyndighen/ maer alleen tot bloote vertooninghe en pocchinghe met sijn kracht en sterckte/ en gheen ander ooghemerck hebben als daer mede te pralen/ soo teghens het ampt van een Christen mensche/ als met de heushept en menschelijckheyt selfs strijden. Daerom de Regenten sulcke dinghen ernstelijck behooren te verbieden/ als de welcke aen den ghenen/ in wiens name sy het swaert voeren/ reeckenschap sullen gheven/ van het bloedt/ dat onnuttelijck vergoten is. Want oock van Sallustius die Oversten ghepresen werden/ die met een onbebloede heyr-kracht de victorie behouden hebben. En Tacitus seyt van de Catten, een volck van bekende vromigheydt: Weynigh uytvallen, oft schermutselinghen by ghevalle zijn onder haer. [Plutarchus bestraft Demetrius, dat hy meer uyt begheerte van eer, als om profijt sijn Soldaten in ghevaer stiet, en in ghevecht bracht.]

Het twaelfde Capittel.

Matinge ontrent de verwoestinge, en diergelijcke dingen.

I. Welcke verwoestinge rechtvaerdigh zy, en tot hoe verre.
II. Dat men sich van verwoesten onthouden moet, indien de sake ons profijtelijck zy, en buyten de macht des Vyandts.
III. Indien daer groote hope zy van haestige overwinninghe.
IV. Indien de Vyandt van onderwegen heeft daer mede hy sich kan onderhouden.
V. Indien de saecke selfs niet nut noch dienstigh is om den Oorlogh te voeden.
VI. Dat dit meest plaetse heeft in dingen die heyligh zijn, of tot de heylighe dingen behooren.
VII. Oock die de Religie aengaen
VIII. De nuttigheden die uyt soodanighen matiginghe volghen, werden aengewesen.

I. OM eens anders goedt sonder onrecht te mogen bederven/ moet een van dese drie dinghen noodtwendigh daer by komen: oft een soodanighe noodtsaeckelijckheydt/ welcke moet verstaen werden by de eerste instellinghe van den eygendom uyt-bedonghen te zijn; ghelijck oft yemandt het swaert van een derde/ het welcke een uytsinnigh Mensche soude misbruycken/ om sijn gevaer te ontgaen/ in de Riviere wierp; in welcken gheval wy nochtans nae de waerachtighste

tighste meyninghe op een ander plaetse ghesept hebben / dat de verbinte- *Lib 2. cap. 2. 9. 9.*
nisse om de schade te vergoeden / blijft: oft eenighe schuldt / spruytende
uyt onghelijckheydt / te weten / dat het verdorven goedt toe-gherekent
werde / als ghenoten voor die schuldt: want andersins en soude het geen
recht zijn: oft eenighe quade verdienste / welcke die straffe ghelijck zy /
oft welckers mate die straffe niet te buyten gaet: want gelijck een Theo-
logant van ghesont oordeel wel aenwijst / dat men om eenighe Beesten
die wech ghedreven zijn / oft eenighe Huysen die in brandt gesteken zijn /
een gheheel Rijck soude verwoesten / dat en lijdt de billijckheyt niet: het
welck oock Polybius wel ghesien heeft / die wil dat in Oorloghe de straffe *Vict. de jure belli n. 52. & 56.*
niet onbepaelt in 't wild weyden sal / maer tot soo verre toe / dat de mis-
daden op billijcke wijse versoent werden. En dese oorsaken alleen / oock *Lib. 5.*
binnen dese palen alleen / maken dat het sonder onrecht geschiede. Maer
doch ten zy dat de oorsake van profijt en voordeel daer toe radet / soo sou-
de het dwaesheyt zijn een anderen te beschadigen / sonder eenigh sijn voor-
deel en profijt: daerom de ghene die wijs zijn / plegen door profijten be-
weeght te werden: onder welcke de voornaemste is / die Onesander aen- *Strat. cap. 6.*
wijst: Dat hy ghedencke der Vyanden landt te verderven, branden, plun-
deren. Want de benautheyt van geldt en ghebreck van vruchten vermindert
den Oorlogh, soo veel als overvloedt die vermeerdert. (1.) Daer van dit
segghen van Proclus niet verschilt: Het is het ampt van een goedt Veldt- *Heret. lib. 1.*
overste, der Vyanden voor-raet en overvloet van allen kanten te besnoeyen. *Polyb. lib 4.*
Curtius seyt van Darius, hy gheloofde dat hy konde door ghebreck over- *Front. Strato 3. cap. 4.*
wonnen werden / als welcke niet en hadde dan 't gheen hy met rooven *Liv. lib. 5. 7. 34. 40.*
verkreegh. En is die plonderinge te lijden en verdragen / die in korten *Cæs. de bello Gall. lib. 6.*
den Vyandt bedwinght om vrede te begeeren? welcke soorte van Oorlo-
ghen Hacyattes ghebruyckt heeft teghens de Milesiers; de Thraciers te-
ghens de Byzantiners / de Romeynen tegens de Campaners / Capena-
ten / Hispaenjaerts / Liguriers / Nervien / Menapiers. Maer soo men
de saecke recht overweeght / meesten tijdt werden sulcke dinghen byder
handt ghenomen meer uyt haet / als met voorsichtigen raedt. Want ge-
meenlijck gebeurt het / dat die aenradende oorsaken daer niet by en zijn /
oft datter andere by zijn die krachtiger zijn om af te raden.

[Vermeerderingh. (1.) Philo van het contemplative leven: De Vyan-
den pleghen het landt der Vyanden te verwoesten, ende van boomen te ont-
blooten, op dat de Vyanden te lichter haer souden over-gheven door ghe-
breck van noodighe dinghen. De selfdighe van de Vloecken: Sy verkrij-
ghen haer selven dubbelt quaedt, ghebreck haren vrienden, en overvloedt
den vyanden.]

Dit sal voor eerst gheschieden / indien wy selfs een vruchtbaer goedt II.
alsoo in-houden / dat de vyandt daer gheen gheniet van hebben konne.
Daer toe eyghentlijck streckt de Goddelijcke Wet / die wil dat men tot *Deut. 20. 19 20.*
Borst-weeringen en Wallen / en oorlogs wercken sal gebruycken / wilde-
boomen; maer de vruchtbare boomen bewaren en sparen sal tot vivres
en victualie / de oorsake daer by voegende / om dat niet de boomen / ghe-

De Crem. Magistr.

lijck als de menschen / in den krijgh teghens ons op-staen konnen: het welcke Philo upt gelijckheydt van reden tot de vruchtbare Acker en uptstreckt: De Wet dese woorden toeschrijvende: Wat vertoornt ghy u teghen de zieleloose goederen / die tam zijn / en tamme vruchten voortbrengen? oft geben mogelijck de boomen / na de maniere der menschen / die vyanden zijn / eenighe betreckenissen van vyandtschap / dat sy / om 't gheen dat sy doen / oft dreygen te doen / met worteł met al moeten uytgeroepet werden? Jae sy zijn veel eer den overwinners voorderlijck / en gheven haer overvloet van dingen / die de noodt verepscht / jae oock tot vermaeckinghe. Niet de menschen alleen brengen Tol en Schattinghe op / maer de boomen gheven al veel beter op haer gesette tijden / en soodanige / sonder welcke men niet soude konnen leven. (1.) Maer Josephus op de selfde plaetse seydt / indien de boomen spreken konden / datse souden roepen / dat sy met onrecht de straffe der oorloghe droegen / daer sy de oorsaechen der oorloghe niet en waren. Ende hier upt soo ick niet en misse / heeft sijn oorsprongh oock dese Pythagorische Wet by Jamblichus: Het zy niet geoorloft, een tammen en vruchtbaren boom te quetsen, oft uyt te roeyen. Doch Porphyrius in 't 4 Boeck van gheen Dieren te eten / beschrijvende der Joden manieren / strecht dese Wet mede upt / mijns bedunckens door uptleggínghe van de ghewoonte / tot de Dieren die tot den Ackerbou helpen en dienen / want hy seydt dat van Moses oock geboden sy / dat men dese sparen soude. [Sijn woorden over-gheset / luyden aldus: De Wet ghebiedt oock selfs in vyandelijcke Landen te sparen de ghedierten die mede-hulpers zijn in den arbeydt, sulcks dat het niet gheoorloft zy die neder te houwen.] Doch de Thalmudische schriften en Hebreeusche uytleggers voeghen daer by / dat dese Wet moet upt-ghestreckt werden tot allerley goet / 't welck sonder oorsake soude verlooren gaen / gelijck wanneer Huysen af-ghebrandt werden / eetbare waren / en dranck verdoorben werdt. [Daer-en-teghen datse moet in-ghetoghen werden met bypoeginge van dese exceptie / ten sy dat de boomen in de Voorsteden de schutters beletteden.] Met dese Wet komt over een de voorsichtighe beschrijdenheydt van Timotheus, Veldt-overste van Athenen / die / gheljjck Polyænus vertelt / niet en ghedooghde dat eenigh Huys, oft Bouw-hof soude af-ghebroken werden, oft een vrucht-draghende boom uyt-geroeyet. Daer is mede een Wet van Plato in 't 5 Boeck van de Republijcque: Dat het Landt niet verwoest, noch Huysen aen brandt ghesteken werden. Sulcks sal noch veel meer plaetse hebben nae volkomen overwinninghe. Cicero en houdt niet voor goedt dat men Corinthen verdelght heeft / daer nochtans de Roomsche Ghesanten schandelijck mishandelt waren: de selfde noemt op een ander plaetse grouwelijck / ongeoorloft / verbult van allen haet die Oorloghe / welche teghens muren / daken / colommen / en posten geboert werdt. Livius prijst der Romeynen sachtmoedighept / als sy Capua gewonnen hadden / dat sy hare wreedthept niet getoont hebben door branden en af-werpen van onschuldighe Huysen en Wallen. (2.) Agamemnon seydt by Seneca:

1. *Offic.*

Tro domo sua ad Pontific. Lib. 26.

Ick

Troadilus.

Ick ſtae 't voorwaer bekent (met u verlof, Argiven)
Dat ick de Phrygen wel ghepooght heb hard te drijven,
En t' overwinnen oock: maer ſlechten hare Stadt,
Had ick veel eer ghekeert, en af-ghewendt ghehadt.

De heylighe Hiſtorie leert ons ghewiſſelijck / dat ſommighe Steden van Godt verweſen zijn om upt-geroept en verdelght te werden: en dat oock teghens die alghemeyne Wet gheboden is / de boomen der Moabiten upt te roepen. Maer ſulcks is niet upt hyandtlijcken haet geſchiedt / maer tot rechtvaerdighe verſoeyinghe der quade feyten / die / oft openlijck bekent waren / oft nae 't oordeel Godts ſoo ſwaer ghewoghen waren. Ioſu. 6. 2. Reg. 3. 19.

[Vermeerderinghen. (1.) Een andere plaetſe des ſelfden Autheurs van de menſcheliickheyt oft beleeftheyt / is oock waerdigh hier by overgheſet te werden: Moſes ſijne billijckheydt noch milder upt-deylende/ ghebruycht die ſeer overvloedigh en mildelijck; af-dalende van de gene die reden ghebruycken tot de ghedierten / ende van deſe tot die dinghen/ welcke upt der aerden waſſen / van welcke wy nu ſpreken ſullen/ aengeſien wy van de Menſchen als de uptnemenſte / en van de andere / welcke een ghevoelende Ziele bekomen hebben / nu gehandelt hebben. Hy heeft dan upt-druckelijck verboden / ſoo tamme boomen upt te roepen / als voor den tijdt vrucht-draghende landen af te maepen / oft op eeniger manieren eenighe vruchten te bederven / op dat het menſchelijcke ghelach te moghe voorſien werden van overvloedighen leef-tocht; doch datter moghe overvloedt zijn / niet alleen van noodige dingen / maer oock van ſoodanighe / die tot een lecker en gemackelijck leven dienen. De vruchten des velats zijn noodigh / bewaert om de menſchen te voeden: tot lecker-nye en vermakinghe dient de verſcheydenheydt van alles wat op de boomen waſt: welcke dickwils / daer de andere ontbreken / komen in ſtede van voedtſel. Verder gaende / en laet hy oock niet toe der Hyanden landen te verwoeſten: maer inſonderheydt ghebiedt hy / dat men van't upt-roepen der boomen ſich onthoude / houdende voor onbillijck / dat men den toorn teghens de Menſchen gheſchept / tegens die dingen upten ſal / die gheen oorſake zijn van eenigh quaedt. Daer mede hy oock dat leert / dat men niet en moet het teghenwoordighe alleen aenſien / aengeſien niets in ſijn ſtaet blijft / maer alle dinghen haer beurte hebben / en veranderinghen onderworpen zijn/ ſulcks dat het licht gheſchieden kan/ dat de ghene die nu Hyanden zijn / als men tot t'ſamen-ſprekingen en verdraghen komt / wederom Bondtghenooten werden. Maer het is hard / ſijn Vrienden van noodighe dinghen te berooven / voor den wellicken om het onſekere toe-komende men oock hadde behoorden te bewaren/ 't gheen haer dienſtigh zijn / en te ſtade komen konde. Want het met groote waerheydt van den Ouden gheſeydt is / dat men de Vrienden alſoo moet ghebruycken/ dat men niet en meyne datter nimmermeer geen

» vyandtschap soude konnen ontstaen; en dat men de verstoozinghen soo
» moet stieren / dat men de vziendtschap verhope / namelijck / dat een yder
» in sijn ghemoedt wat wech legghe en bewaere / daer dooz dat hy veyligh
» en versekert zy / en dat hy niet 't selfde te seer dooz woozden oft wercken
» ontdeckt hebbende / terstondt daer nae berou en leedtwesen hebbe / van
» sijn al te groote heftighevdt / en sich selven beschuldighe / als de sake nu
» langher niet kan ghenesen / noch verbetert werden. Dese Goddelijcke
» spzeucke moet oock van den Burgherschappen waer-genomen werden /
» dat sy in tijden van vzede berepden die dinghen / welcken tot den Oozlo-
» ghe van doen zijn; en in den Oozloghe / 't geen tot den vzede dient; dat
» sy oock noch haren vzienden te veel vertrouwen boven maten / als oft sy
» niet konden in tegendeel verandert werden; noch den Vyanden soo mis-
» trouwen / als oft sy nopt wederom tot vziendtschap souden konnen ghe-
» bzacht werden. Indien oock noch niets te doen stondt vooz een Vyandt /
» op hope van versoeninghe / ghewisselijck soo en isser doch niets vyande-
» lijckis van 't gheen de aerde voozt-vzenght / maer veel eer is alles vzien-
» delijck / alles pzofijtelijck: de tamste dingen zijn oock de noodtwendigh-
» ste / als welcker vzuchten oft voedtsel zijn / oft pets dat het voedtsel ghe-
» lijck zy. Men moet gheen Oozloghe aendoen den dinghen / die van geen
» oozloghe en weten / niet houwen / niet vzanden / niet upt-roepen tot de
» wozstel toe / 't gheen de nature dooz bevochtinghe der wateren / en schoon
» weder des Somers tederlijck op-ghequeeckt heeft / datse den menschen
» tribupt en schattinghe / gheljck als den Coningen / op-vzengen souden.
» Doch heeft hy als een ghemeen en beste opsiender van alle dinghen soo-
» ghe ghedzaghen / onghequetst en onverseert te behouden / niet alleen den
» ghedierten / maer oock den vzuchten der aerden / de kracht en sterckte /
» doch insonderheydt den tammen / om dat die meerder beschermínge be-
» hoeven / en niet nae de wijse der wilde vzuchtbaer zijn / maer ervarene
» bouwinghe en hanteringhe berepschen / op dat sy stijvigheyt moghen be-
» komen.

2. Daer is een treffelijcken Vzief van Belizarius aen Totila, *Gothic. 3.*
» tot dit pzopoost dienende: Dooz desen heeft men het daer dooz gehouden /
» dat kostelijck en schoone wercken te bouwen / was een werck van wijse /
» en in dinghen des Burgherlijcken levens verstandighe lupden; de Ghe-
» bouwen af te vzeken / dat sulcks het werck was der sotten / die sich niet
» schaemden den nakomelinghen nae te laten de tepckenen van een onver-
» standigh ghemoedt. Het is bekent dat Romen onder alle Steden die de
» Sonne beschijnt / de alder-grootste / en waerdighste is om besten te wer-
» den: de selve en is niet dooz eens menschen arbeydt / noch in kozten tijdt
» tot die grootheyt en heerlijcken glans ghekomen / maer veele Coningen
» en Keysers / een on-eyndelijcke menighte achter-een-volghende upstee-
» kende Mannen / veele eeuwen / een wonderlijcke op-hoopinge der rijck-
» dommen / hebben soo andere dinghen / als de vooznaemstighe kunstighe
» werck-meesters herwaerts getrocken; alsoo hebben sy / allencxkens soo
» grooten Stadt ghemaeckt hebbende / de ghedenck-tepckenen haerder
deughe

deught den Naekomelinghen nae-ghelaten. Daerom teghens de selfde „
wreedtheydt te ghebruycken/ dat ware onghelijck ghedaen den mensche- „
lijcken gheslachte van allen eeuwen/ ontnemende den genen die eertijdts „
gheweest zijn / de schuldighe ghedenck-teyckenen van hare eere / en den „
toe-komenden het vermaeck van der selfder aenschouwinghe. Dewijl „
dese dinghen sich aldus hebben / soo ghedenckt dat van tween een noodt- „
saeckelijck ghebeuren sal / dat ghy / oft in dese oorloghe van den Keyser „
sult overwonnen werden / oft dat uwe Fortuyn en gheluck boven legge. „
Indien ghy overwinner blijft / de Stadt verdelght zijnde/ sult ghy niet „
eens anders goet/ maer het uwe bedorven hebben : de selfde behoudende/ „
sult ghy ghenieten de alder-schoonste en heerlijckste besittinge. Soo het „
ongeluck u treft/ Romen door u behouden zijnde/ sal u danck by den over- „
winner wech gheleydt zijn : die verwoest legghende / sullen alle uwe sa- „
ken legghen buyten alle hope van barmhertigheydt. Ende sult ghy niet „
alleen gheen vrucht van uwe daedt ghenieten / maer u sal oock van allen „
menschen in 't ghemeen u volghen een naem en geruchte/ waerdigh uwe „
daet. Sulcks is u bereyt ter welcker zijden ghy wilt. Want hoedanigh „
de handelingen der machtigen zijn / soodanigh is mede hare achtinge en „
nae-spraeck. Siet mede de Wet van Fredericus I. by Conradus Abbas „
Urspergensis en van Frederic Pfaltzgrave de Chronijck van Melanthon.]

Ten tweeden / sal mede 't gheen wy gheseydt hebben / ghebeuren in III.
twijffelighe besittinge des Landts / indien daer groote hope zy van een
haestighe victorie / waer van den prijs en loon zijn sal / soo wel het landt/
als des selfs vruchten. Alsoo heeft Alexander de Groote, na Iustinus ver-
telt / sijne Soldaten verboden en af-ghehouden van Asien te plunderen
en berooven/ (1.) te voren haer vermanende : Dat men sijn eygen goet mo-
ste verschoonen, en dat sy niet mosten verderven die goederen, om welcke
te besitten, sy ghekomen waren. Soo heeft Quintius, doen Philippus met *Lib. 11.*
een stroopende Bende door Thessalien liep/ selfs sijn soldaten vermaent/
als Plutarchus seyt / dat sy reysen souden als door een landt dat haer ghe- *Vita Flaminii.*
gunt / en het hare nu gheworden en over-ghelaten was. Cræsus raden-
de aen Cyrus, dat hy niet soude Lydien sijne Soldaten tot roof en buyt
gheven / seydt : Ghy en sult niet mijne Stadt, niet mijn goedt plunderen ; *Herod. lib. 1.*
want niets van dien allen my nu langher aengaet, noch toe-behoort : het is
het uwe : uwe goedt sullen sy verderven. Die anders doen / op den selven
passen niet qualijck de woorden van Iocasta tot Polynices, by Seneca in't
Treurspel Thebais :

U staen nae 't Vaderlandt verwoest het : om te moghen
Regeeren, wilt ghy niet het langher stae, ghedoghen.
't Verderft u eyghen stuck, dat ghy door oorloghs macht
Verwoest u eyghen landt, en te vernielen tracht
De rijpe vrucht des Veldts, den Landt-man te verjaghen :
Gheen Vorst het sijn verwoest : het gheen ghy met behaghen

Af-brandt, en met het Swaert af-maeyt, ghelooft gewis
Dat niet eens anders, maer veel eer u eyghen is.

Lib. 9. Gelijcken sin is by Curtius in dese woorden: Wat sy niet bedorven hadden, stonden sy bekent dat des Vyandts goedt was. Waer van niet veel en
Epist. 7. 9. 10 verscheelt 't gheen Cicero in sijn Brieven aen Atticus disputeert teghens den raedt en het voornemen van Pompejus, om sijn Vaderlant door honger om te brenghen. En over dit stuck beschuldight Alexander Ilius Philippum in 't 17 Boeck van Polybius, welckers woorden Livius aldus verhaelt: Dat Philippus in de oorloghe sich niet in openen velde tot slagh presenteerde, om in slagh-ordre en volle batalie te vechten en slaen, maer dat hy te rugghe wijckende, verbrande en plonderde de Steden, en dat die overwonnen was, bedorf den prijs en buyt der overwinners. Maer dat de oude Macedonische Coninghen alsoo niet ghedaen hadden, maer dat die in slagh-ordre en openveldt-slaghen plegen te oorlogen, de Steden, soo veel sy konden, te verschoonen, op dat sy een rijcker en machtiger Rijck hebben mochten. Wat dat voor een raedt was, dat den genen die wech nam, en vernielde 't gheen om welckers besittinghe gestreden werde, niet als den Oorlogh voor hem selven over liet?

[Vermeerderingh. (1.) Gelimer met de Vandalen Carthago belegert houdende / en hebben noch om buyt te halen / haer Volck upt-gesonden / noch het landt verwoestet / maer hebben daer sorghe voor ghedraghen als voor haer eyghen / Procopius in 't begin van 't 2 Boeck Vandal. By Helmoldus in 't 1 Boeck cap. 66. staet: Is het lant dat wy verwoesten, niet onse landt? en het Volck dat wy bevechten, is het niet onse volck? waerom werden wy dan bevonden onse eyghen Vyanden, en verdervers van onse eyghen inkomsten en contributien? Hier mede komt over een 't gheen by Bembus staet / *lib 9.* En Paruta teghens de Hooghduytschen in 't 6 Boeck sijnder Historie.]

IV. Ten derden / sal het selfde mede gheschieden / indien de vyandt van ander weghen kan bekomen daer mede hy hem onderhoude: namelijck / indien de Zee / oft andere oorten hem open staen. Archidamus by Thucydides in sijn Oratie / daer voor hy sijne Lacedemoniers af-radet de oorloghe teghens de Athenienssers / braeght wat hope sy hebben om de oorloghe te voeren: Oft sy mogheljck hoopten / om dat se menighte van Krijghs-volck hadden / dat sy het Attische landt lichtelijck souden konnen verwoesten: maer / seydt hy / sy hebben onder haer gebiedt oock andere Landen (Thracien en Ionien verstaende) en konnen door toevoeringhen over Zee bekomen 't gheen sy behoeven. In sulcken standt dan ist best ghedaen / dat de landtbouwinghe selfs op de Frontieren ten wederzijden vry en verseckert blijve; het welcke men onlanghs in de Nederlandtsche oorloghen ghesien heeft dat onder contributie van weder-zijden te geven / langhe ghepleeght is. Ende komt sulcks over-een met de oude wijse en maniere der Indianen / by dewelcke / soo Diodorus siculus

lus seydt/ *libr.* 2. De Bouw-lieden blijven ongemoeyt en ongheroert, ghelijck als heyligh en veyligh, jae selfs ontrent de Leghers en Heyrkrachten doen sy haer werck en arbeyt buyten alle perijckel. Hy doet daer by: Der vyanden landen branden sy niet af, noch roeyen de boomen niet uyt. En daer nae: De vyandt en doet gheen Bouw-man schade, maer die soorte van menschen, als in 't gemeen weldadigh, werdt van allen overlast vry gehouden. Xenophon seydt oock/ dat tusschen Cyrus en den Assyrier veraccordeert was/ dat met den Bouw-lieden vrede wesen soude, met den gewapenden oorloge. Soo verhuyrde Timotheus het vruchtbaerste deel der landen aen den Bou-lieden/ soo Polyænus verhaelt: jae selfs/ 't geen Aristoteles daer by voeght/ hy verkoft selfs de vruchten daer van den vyanden/ en van dat gelt betaelde hy den Soldaten hare soldije. (1.) Het welcke Appianus ghetuyght dat Viriatus in Hispangien mede ghedaen heeft: en dat selfde hebben wy oock ghesien dat met goede reden en groote nuttigheydt in de ghemelde Nederlandtsche oorloghe geschiet is/ tot verwonderinghe der vreemden. Dese manieren en ghewoonten stellen de Canones als Leermeesters van beleeftheydt en goethertigheydt allen Christenen voor om nae te volgen/ als welcke een meerder goethertigheyt dan andere schuldigh zijn/ en daer van professie doen; en daerom willen die/ dat niet alleen de Bouw-lieden/ maer oock de Beesten daer mede sy ploeghen/ en het zaedt/ welcke sy nae den Acker voeren/ buyten ghevaer van Oorloghe sullen zijn: namelijck/ uyt ghelijcke oorsaecke/ als de burgherlijcke Wetten verbieden/ dat men die dinghen/ welcke tot het ploegen dienen/ niet uyt-panden sal/ en eertijdts by den Phrygiers en Cypersen/ naemaels oock by die van Attica ende de Romeynen was ongheoorloft een Ploeg-osse te dooden. [Oock in Peloponnesus. Varro *de re rustica*, *l.* 2. Columella in 't begin van 't 6 Boeck. Voeght hier by Plinius, *lib.* 8. *cap.* 45. Ælianus in de Historie der Dieren/ *lib.* 2. 't laetste Capittel. Porphyrius, van de onthoudinghe 2 Boeck. Vegetius in 't 3 Boeck van der Beesten cure.]

Oeconn. 2.

C. 2. *de treng & pace. Nicol. Damasc. Ælian* 5. 14. *Dion. Chrys. orat.* 64. *L. ex. cutor. C. quæ res ping.*

[Vermeerderingh. (1.) Plutarchus in de Grieckſche Vraghen/ meldet het selfde oock van de Megarensers. Procopius, *Gotthic.* 3. seyt van Totila, als hy Romen beleghert hadde: Ondertusschen heeft hy den bouw-luyden door gheheel Italien geen leedt gedaen, maer heeft haer gheboden, gelijck sy te vooren ghewoon waren, het landt doorgaens wel gherust en verseeckert te bouwen, als sy maer hem contributie brachten. Cassiodorus, *Lib.* 12. *cap.* 5. Het is den beschermers grootsten lof, indien, terwijlen sy de voorseyde Landen schijnen te beschermen, de andere ondertusschen niet nae-laten de Vaderlijcke besittingen te bebouwercken.]

V.

Ten vierden ghebeurt het/ dat sommighe dinghen van soodanigher aert zijn/ dat sy om den oorlogh aen te doen/ oft oock slepende te houden/ gantsch niet te beduyden hebben: welcke dinghen de reden vereyscht/ dat men selfs/ gedurende de oorloghe verschoonen sal. Hier toe dient de Oratie der Rhodiers aen Demetrius der steden innemer/ voor de schilderije van Ialysus van Gellius, aldus uytgedruckt: Wat plaghe heeft doch

Lib. 15. *c.* 31.

doch dat voor beſcheydt, dat ghy de huyſen in brandt ſtekende, die beeltenisſe ſoudet willen verderven? Want indien ghy ons al-te-ſamen ſult overwonnen hebben, en deſe gantſche ſtadt inghenomen, ſoo ſult ghy door die overwinninghe het ſelfde beeldt gheheel en ongheſchendt bekomen: maer indien ghy door de belegheringhe ons niet ſult konnen overwinnen, bidden wy dat ghy wilt bedencken, oft u gheen ſchande weſen ſal, om dat ghy de Rhodiers niet hebt konnen overwinnen, oorloghe met den dooden Protogenes te voeren. [Van deſe ſake ſiet Plinius in ſijn natuurlijcke Hiſtorie/ in't 8 Boeck/ cap. 38. en 35 Boeck/ cap. 10. en Plutarchus in 't leven van Demetrius. Gelijcke meyninghe is in den Brief van Belizarius terſtont van ons verhaelt.] Polybius ſeydt/ dat het is 't werck van een raſende ghemoedt/ die dinghen te verderven/ welcke verdoruen zijnde/ des vyandts macht niet en verminderen/ noch den genen dieſe verderft/ eenigh voordeel toe-brenghen/ hoedanighe zijn Temp'len/ Gaelderijen/ Beelden/ en diergelijcke. Marcellus werdt van Cicero gepreſen: Die alle de huyſen van Syracuſen publijcque en particuliere, heylige en onghewijde alſoo ghelpaert en verſchoont heeft, als oft hy om de ſelfde te beſchermen, en niet om met ſijn heyrkracht die te veroveren, ghekomen ware. De ſelfde ſeydt daer nae: Onſe voor-ouders lieten haer behouden die dingen, welcke haer vermaeckelijck, ons ſlecht en geringe ſchenen te zijn.

Lib. 5.

Verrin. 2.

Lib 4.

VI. Dit/ ghelijck het in andere verciersels gheldet/ om die oorſaecke/ welcke wy gheſeydt hebben/ alſoo komt daer toe een byſondere reden in die dinghen/ welcke tot heyligher ghebruycke ghe-eygent en ghewijet zijn: want oft wel deſe dinghen oock op hare wijſe/ ſoo wy elders gheſeydt hebben/ publijcq en ghemeen zijn/ en derhalven nae 't recht der volcken/ ſonder verbeuren gheſchendet werden/ nochtans indien daer gantſch gheen ghevaer van en is/ ſoo ghebiedt doch de eerbiedinge der Goddelijcke ſaecken/ dat men ſulcke Ghebouwen met haren toe-behoorten bewaren/ aldermeeſt onder den ghenen/ die den ſelfden Godt nae de ſelfde Wet dienen/ al iſt dat ſy moghelijck in eenige opinien/ oft Ceremonien verſchillen. (1.) Thucydides ſeydt dat onder den Griecken tot ſijnen tijden een recht zy gheweeſt/ dat de ghene die in der vyanden Landen een inval deden, van de heylighe plaetſen hare handen af-hielden. Livius ſeyt/ dat/ als Alba van den Romeynen geſlechtet werde/ men ſich van der Goden Templen onthouden heeft. Van den Romeynen als ſy Capua ingenomen hadden/ ſeydt Silius aldus/ *libr. 13.*

Sylv. de Bello p. 3. n. 5.

De Godtſdienſt kruypt terſtondt door aller herte en ſinnen,
Godts vrees den tooren ſtilt, dat niemandt derft beginnen
Den brandt te ſteecken in de Templen, om verwoedt
't Gewijde en ongewijdt te werpen in een gloedt.

Lib 42. Livius vertelt/ dat teghens Q. Fulvius Cenſor ingebracht is/ dat hy het Roomſche volck aen ſchendinge van Godts-dienſt ſchuldigh maeckte, door 't af-breecken der Templen, als oft niet over al de ſelfde onſterffelijcke Goden waren,

waren, maer dat de eene door 't gheen den anderen ontrooft was moste gedient en verciert werden. Maer Marcius Philippus als hy voor Dium gehomen was/ heeft gheboden het Legher te slaen dicht by den Tempel / op dat in de heyligh plaetse niets soude geschent werden. Strabo verhaelt/ dat de Tectosagen, die neffens anderen het gheldt uyt den Tempel van Delphis gherooft hadden/ om Godt te versoenen het selfde te hups met een byvoeghsel van meer daer toe gheheyliget hebben. Om tot de Christenen te komen./ Agathias verhaelt dat de Franchen de Templen verschoont hebben / als die met den Grieken van een Religie waren. Jae selfs om der Templen wille pleegh t men de menschen selfs te sparen en verschoonen; het welcke (op dat ick niet der Heydenen exemplen / die veele zijn / by-brenghe / aenghesien dese maniere van den Schrybenten genaemt werdt de gemeene wet der Grieken.) Augustinus in den Gotthen innemers van Romen prijst. (2.) Hier van ghetuyghen de plaetsen der Martelaren / en Kercken der Apostolen / welcke in die verwoestinghe de overwonne die tot haer vloden / ontfanghen hebben / soo de hare/ als oock de vreemde. Tot soo verre toe ghebruyckte de bebloede vyandt wreedtheydt: Daer staeckte sich de verwoedtheydt van doodtslaen: Daer henen werden ghebracht van de ontfermende vyanden/ die sy oock buyten die plaetsen ghespaert en verschoont hadden / op datse niet vallen souden in handen van die ghene / die gheen gelijcke barmhertigheyt en ghebruyckten: welcke nochtans selfs mede elders wreedt/ en op vyandtlijcke wijse woedende / nae dat sy quamen tot die plaetsen daer verboden was / 't gheen elders nae 't recht der oorloghe vry stondt / soo werde de gantsche onmenschelijckheydt der wreedtheydt inghetoomt/ en de begeerte van ghevanghen te nemen / werde ghebroken. (3.) [Isidorus heeft dese plaetse uyt geschreven in sijn Gotthische Chronijck/ Æra 447.]

[Vermeerderinghen. (1.) Polybius in de Peiresiaensche Extracten: Als ghy op de Menschen vertoornt zijt, daerom godtlooselijck teghens den Goden te handelen, is een teycken van hooghste dwaesheydt. Voorwaer met recht; want oock Severus bevolen heeft: Dat het beter is dat God daer, 't zy dan op wat wijse het zy, ghedient werde, als dat men het tot een tavernе make, soo Lampridius verhaelt. Plinius in sijn natuurlijcke Historie/ 16 Boeck cap. 11. seydt van Annibal, dat hy beweeght voor de Religie/ den tempel van Diana tot Sagunten verschoont heeft. Appianus in't tweede Boeck der Burgherlijcke oorloghen: Wy en benemen selfs den uytlandischen vyanden hare Templen niet. Van Agesilaus seyt een Latijns schrijver in sijn leven: Ende heeft hy dit niet alleen in Griecken-landt ghedaen, dat hy der Goden Templen voor heyligh hielt, maer oock onder de Barbarische heeft hy met hooghster religieusheyt de Beelden en Altaren bewaert: daerom seyde hy verwondert te zijn, dat sy niet onder de Kerck-roovers getelt wierden, die den genen die ootmoedigh genade soeckende, in de Templen haren toe-vlucht ghenomen hadden, leedt hadden aenghedaen: en dat men gheen swaerder straffe aen-dede den ghenen, die de Religie krenckten en verminderden, als die de Templen beroofden. Siet oock Plutarchus van

Lib 44.
Lib. 4.
Lib. 2.
Diod. l 19. Lib 1. de civitate Dei.

de heyligheydt van Agesilaus in dit stuck. De selfde Autheur deylt oock veele Romeynen desen lof mede in 't leven van Sulla: Sommighe haelden op de gedachteniſſe van Flaminius, andere Manius Aquilius, en Æmilius Paulus, van welcken gene Antiochus uyt Griecken-landt verdreven hebbende, en dese de Macedoniſche Coninghen door Oorloghe verwonnen hebbende, niet alleen de Grieckſche Templen ghespaert en verſchoont, maer oock met gaven, en groote eere en heyligheyt vermeerdert en verrijckt hadden. Besiet oock Vitruvius, *lib. 2.* en Dio, *lib. 42.* Plutarchus in 't leven van Cæsar. Brodæus in 't 5 Miscellaneorum. Cabao een Mauritaen / selfs geen Chriſten zijnde / wilde dat men der Chriſtenen Kercken in eeren houden ſoude / in teghendeel van 't gheen de Vandalen deden / op welcken hy hoopte dat der Chriſtenen Godt / wie die oock ware / vertoornt ſoude zijn: 't welck Procopius ghetuyght / *Vandalic. 1.* en *Perſic. 2* dat Chosroës een Perſiaen / en gheen Chriſten / de Kercke der Chriſtenen tot Antiochien gespaert en verſchoont heeft / sept hy. Oock Iuſtinianus, ghelijck de selfde verhaelt / *Vandal. 2.* en heeft niet derven by sich behouden die dinghen / welcke Vespaſianus uyt den Tempel van Jeruſalem na Romen werh genomen hadde / welcke Gizerichus te Romen ghevonden hebbende / in Aphrica hadde ghebracht. Van de heylige sorghvuldigheyt der Mahumetiſten in 't bewaren van de plaetſe daer het ghebeente van Ezechiel, en van de drie Mede-ghesellen van Daniel, begraven waren / getuyght de Jode Benjamin in sijn Reys-boeck.

(2.) Ouder Alarichus een Arriaen: welckers ghedenckwaerdige daet oock dese by Caſſiodorus verhaelt werdt / *lib. 12. cap. 20.* De Coningh Alarichus, als hy ontfangen hadde de vaten des Apoſtels Petri, die sijn Volck tot hem brachten, nae dat hy door nae-vraghen de sake vernomen hadde, heeft hy gheboden de selfde weder te brenghen in de heylighe plaetſe door de eyghen handen der ghener, dieſe gherooft hadden, op dat de begeerlijckheyt, welcke door luſt tot rooven een ſchelmſtuck begaen hadde, door een liberale devotie de misdaet uyt-wiſſen ſoude.

(3.) De Gotthen onder Vitigis Romen belegerende / hebben de selfde Kercken der Apoſtelen verſchoont / ſoo Procopius ghetuyght / *Gothic. 2.* En heeft niet alleen den Chriſtenen / maer oock den Barbariſchen het recht van haren toe-vlucht daer te nemen / voorderlijck geweeſt / siet Zoſimus, *lib. 4.* van de Barbariſche Tomiranen. Voeght daer by der Switſeren Wet by Simlerus. Nicetas in 't leven van Alexius, ſoon van Manuel, en den selfden / *lib. 1.* van Andronicus, daer hy de Sicilianen beſtraft / om dat sy de Kercken van Antiochien gheſchendt hadden.]

VII. Het gheen ick van de heylighe dinghen gheſeyt hebbe / moet oock van de Religieuſe verſtaen werden / selfs oock van die dinghen / die ter eeren van de gheſtorvene ghebouwt zijn. Want oock dese dinghen / alhoe-wel het recht der Volcken ongheſtraft toe-laet sijnen toorn daer teghens in 't werck te ſtellen / niet konnen gheſchendet werden ſonder verſmadinghe der menſcheliicke heuſheydt. De Rechts-gheleerde seggen / dat het de hooghſte reden is / welcke voor de Religie staet. Daer is ſoo voor

voor de heylighe / als religieuse saken een Godtvruchtige spreucke van Euripides, in sijn Treurspel Troades: *L. sunt personæ D. de religiosis.*

Een mensche die verwoest de Steden, oft de Graven
Den dooden toe-gewijet, en Templen, met haer gaven,
En is niet wel beraen, want hem weerom ghenaeckt
Gelijck verderf als hy heeft anderen gemaeckt.

Apollonius Thyanæus beduydt de Fabel van de Reusen / die den Hemel bestormden / aldus: Dat sy hebben gheweldt ghedaen aen der Goden templen en wooninghen. [Ghelijck Diodorus Siculus oock duydet het andere / van Epopeus.] Statius noemt Annibal een Kerck-schender / die der Goden Altaren verbrandt heeft. Scipio, als hy Carthago ingenomen hadde / heeft sijn Soldaten met gheschencken vereert / uyt-ghenomen die teghens den Tempel van Apollo ghesondight hadden, seydt Appianus. Cæsar en heeft het Trophee en Victorie-teken van Mithridates op-gherecht / soo Dio vertelt / niet derven wech nemen, als 't welck den Goden der oorloge gheheylight was. Marcus Marcellus heeft die dinghen / welcke de Victorie ontwyet hadde / niet aengheraeckt / verhindert zijnde door religieusheydt / seyt Cicero, Varrina 4. en seyt ter selfder plaetse / datter sommige vyanden zijn / die in de Oorloghe de rechten der Religie en der gewoonten onderhouden. De selfde noemt op een ander plaetse de Oorloghe / welcke Brennus den Tempel van Apollo aenghedaen hadde / onuytsprekelijcken schandelijck. De daedt van Pyrrhus, die de schatten van Proserpina berooft hadde / noemt Livius schandelijck oft verfoeyelijck / en hoovaerdigh tegens de Goden. Diergelijcke daedt van Himilcon noemt Diod. ongodtvruchtigheyt oft godtloosheyt / en sonde tegens den Goden. De selfde Livius noemt de Oorloghe van Philippus onuytsprekelijcken schelmsch / als den Hemelschen en onder-aerdtschen Goden aengedaen; oock dolligheydt en schelmerye. Florus seydt van den selfden: Philippus heeft boven het recht van overwinninghe wreedtheydt ghepleeght aen Templen, Altaren, en dooden graven. Polybius de selfde Historie aenroerende / voeght dit oordeel daer by: Die dinghen, welcke noch ons te dienste sullen komen, noch den Vyanden hindernisse doen, de selfde te gaen verderven, Templen insonderheydt, oock Beelden die in de selfde zijn, en dierghelijcke vercierselen, wie kan ontkennen dat het geen wercken zijn van een boos ghemoedt, ende dat van toorn rasende is? Ende laet hy ter selfder plaetse niet toe / noch neemt niet aen de ontschuldinghe van ghelijck met ghelijck te vergelden. [Dierghelijcke seyt verfoeyt oock Polybius van Prusias, wiens woorden Suidas op 't woordt Prusias bewaert heeft.] *Punic. Lib. 42.* *Lib. 45.*

VIII. Doch al-hoe-wel alhier eyghentlijck onse voornemen niet is / wat dienstelijck zy te ondersoecken / maer de ongebondene vryheyt der oorloghe te brenghen tot het ghene van naturen gheoorloft is / oft onder de geoorlofde dingen beter is / so moet het my nochtans de deught selfs / kleyn

gheacht in dese eeuwe / vergeven / en ten besten houden / indien ick / daer-
se om haer selfs veracht werdt / de selfd aengenaem make door de profij-
ten en voordeelen. Door eerst dan / die matiginge / in 't behouden en ver-
schoonen der dinghen / welcke den Oorlogh niet voeden noch verlengen /
beneemt den Vyandt een groot gheweer / te weten / de wanhoop. Het
Xenoph. Histor. Græc. lib. 4. seggen van Archidamus by Thucydides, is: Acht het Vyants lant niet anders
als een Gyselaer, en die so veel te beter, hoese beter gebouwt is: daerom men
oock de selfde aldermeest moet verschoonen, op dat niet de wanhope de
Plut. Agesilao. vyanden onverwinnelicker maecke. Het selfde was oock de raet van Age-
silaus met de Acarnanen, tegens 't geen de Achæen gevoelden / hy heeft het
zaeyen vry toegelaten / seggende / hoe sy meer gezaeyt hadden / hoe sy meer
na den vrede haken souden. Dat is 't geen de Satyra seyt: Die uytgeplun-
dert zijn, hebben hare Wapenen noch over behouden. Livius vertellende dat
de Stadt (Romen) van den Gallen ingenomen was / seyt: De voornaem-
ste Hoofden der Gallen hadden goedt-ghevonden, dat men niet alle de huy-
sen af-branden soude, op dat sulcks als noch van de Stadt mocht overgeble-
ven wesen, haer een pandt verstrecken mochten om der Vyanden herten te
beweghen. Voeght hier by / dat sulcks / ghedurende de Oorloghe / een
schijn gheeft van groot vertrouwen op de Victorie; en dat de sachtmoe-
digheyt uyt haer eygen aert bequaem is om der menschen gemoederen
Lib. 34. te breken / en tot sich te trecken. Annibal by Livius en schendt niets in der
Tarentinen landt: Het bleeck, seyt hy / dat sulcks niet door bescheyden-
heydt der Soldaten, oft haers Oversten gheschiede, maer om de herten der
Tarentinen tot haer te trecken. Wt ghelijcke oorsake onthielt hem Augu-
Liv. lib. 49. stus Cæsar van rooven in Pannonien. Dio verhaelt de oorsake: Want hy
dat hoopte dat het door komen soude, dat hyse sonder geweldt tot hem bren-
ghen soude. Timotheus door die sorge / die wy te vooren verhaelt hebben /
seyt Polybius, dat onder anderen groote gunste en goetwilligheydt onder
Lib. 3. den Vyanden selfs bejaeghde. Van T. Quintius Flaminius, en de Romey-
nen die by hem waren / nae dat Plutarchus verhaelt hadde 't gheen wy te
vooren gheseyt hebben / voeght hy daer by: Niet langhe daer nae hebben
sy de vrucht genooten van dese zedigheyt en bescheydenheyt: want als men
in Thessalien ghekomen is, zijn de Steden tot hem af-ghevallen. Dan oock
de Griecken die binnen de Thermopylen woonden, verlanghden met vyeri-
gher begeerten nae Quintius: doch die van Achaia de vriendtschap Philippus
opsegghende, hebben verbondt met den Romeynen ghemaeckt. Van de
Stadt der Lingonen, welcke in de Oorloghe die onder het beleydt van
Cerealis, doch door bevel van Domitianus ghevoert werde teghens Civi-
lis den Batavier / en sijne Bondtghenooten / de ghevreesde plonderinghe
Lib. 5. c. 3. ontgaen was / vertelt Frontinus aldus: Dat sy buyten haer verwachten on-
beschadight niet van hare goederen verloren hadde, is sy wederom onder de
ghehoorsaemheydt ghekomen, en heeft hem tseventigh duysent ghewapende
over-ghelevert. Contrarie raedtslaghen bekomen oock contrarie uyt-
Lib. 26. komsten. Livius gheeft daer van een Exempel in Annibal: Het gemoedt
hellende nae gierigheyt en wreedtheydt, heeft sich geneyght om uyt te plun-
deren

deren 't gheen hy niet en konde beſchermen, op dat die plaetſen verwoeſtet, den Vyanden ſouden nae-ghelaten werden. Dat's een ſchandelijcke raedt, ſoo in aenvanck, als oock in uytganck gheweeſt: want niet alleen de herten en gemoederen der gener die ſulcken onverdienden overlaſt leden, daer door vervreemt wierden; maer oock van de anderen mede: want het Exempel ſtreckte tot veel meerder, als de ſchade en verderf dede. Doch ick houde het voor waerachtigh / 't gheen van ſommighe Theologanten aengemerckt is / dat het ampt van de hooghe Oberheden en Veldt-oversten / die van Godt en de Menſchen voor Chriſtenen willen gehouden zijn / is / dat ſy de gheweldighe uyt-plunderingen der Steden / en wat deſgelijcks meer is / behooren te beletten / als welcke niet en konnen toe-gaen ſonder alder-grootſte ſchade en naedeel van veele onſchuldighe / en dickwils ten principale in den Oorlogh weynigh voorderen: ſulcks dat de Chriſtelijcke goedigheyt by-nae alle-tijdt / de rechtvaerdigheyt oock meeſten-tijdt daer van een grouwel heeft. Voorwaer den bandt der Chriſtenen onder den anderen is veel grooter / als eertijdts der Griecken onder haer was / onder welcken / door beſlupt der Amphictionen, (ghemeynen Kryghs-raedt van 't Grieckſche verbondt) verboden was / dat gheen Grieckſche Stadt voor hare Oorloghen moſt verdelghet oft uyt-ghe-roept werden. En vertellen de Oude / dat Alexander van Macedonien van gheen dinck / door hem bedreven / meerder berou gehadt heeft / als dat hy Theben uyt-gheroept hadde.

Ægid. Regius de attib. ſupernatur. diſp. 31. dub. 7. n. 127.

Het derthiende Capittel.

Matiginghe ontrent de ghenomen Goederen.

I. Dat oock de goederen der vyandtlijcke onderdanen, in den oorlogh ghenomen, gehouden werden by maniere van ſchuldt.
II. Maer niet mede tot ſtraffe van eens anders misdaedt.
III. Dat door ſchult hier verſtaen wert oock 't gheen in den oorlogh aengroeyt: Exemplen daer van.
IV. Dat de menſchelijcke beſcheydenheydt vereyſcht, dat men in deſen het uytterſte recht niet en gebruycke.

DOch ſelfs het nemen der vyandtlijcke Goederen / oock in een rechtveerdighe Oorloghe / moet niet gheoordeelt werden van ſonde vry te zijn / noch oock bevrijdt te zijn van de laſt van weder-ghevinghe. Want indien ghy aenſiet het gene dat te recht gheſchiedt / het en is niet verder gheoorloft te nemen / oft te hebben / als ſoo veel oorſaecke is in den vyant van ſchuldigh te zijn. [Siet by Bembus, *lib. 1.* wat de Roomſche Paus Innocentius gheoordeelt heeft.] Wtgenomen dat oock buyten dien tot noodighe verſeeckeringhe en gheruſtheydt de goederen moghen aenghehouden werden / doch om die weder te ghe-ven / als het gevaer over is / 't zy in haer ſelven / oft de waerde van dien / volghens het gheen wy in 't 2 Boeck / cap. 2. verhandelt hebben. Want *Vitt. de Jure belli n. 55. & 56.* I.

Cajetan. in sum. pecc. verb. Belli. damnum. Covar. ad d. cap peccatum. p. 2. n. 11. Vid. de Iure Belli. n. 39. & 41. Molin. 2. tract. disp. 117.

het ghene oock sonde gheoorloft zijn in goet dat toekomt den ghenen die in vrede zijn / en vrede houden / is veel meer gheoorloft in vyanden goet. Dat is dan een recht van te moghen nemen / sonder recht van te mogen verkrijghen. Doch aenghesien men ons pets kan schuldigh zijn / oft om de ongheluckheydt der goederen / oft upt straffe / [De Romeynen hebben Prusias bevolen aen Attalus sijn schade te vergoeden / ende straffe daer-en-boven te betalen.] soo kan upt beyderley oorsaecke des vyants goedt verkreghen werden / maer nochtans met onderscheydt. Want hier voorzen hebben wy ghesepdt / dat upt kracht van die eerste schuldt / niet alleen het goedt van de ghene die schuldigh is / maer oock van sijne onderdaen / naer het ingevoerde recht der Volcken / gelijck als by voorschrift verbonden is. Welck recht der Volcken wy ghelooven dat van een andere soorte is / als dat 't welck alleen bestaet in vryheyt van straffe / oft in de uptwendighe macht van gherechts-dwangh. Want gelijck als over onse goederen upt onse particuliere bewilligynghe voor de ghene met welcken ghehandelt is / niet alleen een uptwendigh / maer oock een inwendigh recht verworven werdt ; alsoo mede ghelijck als upt een gemeene bewilligynghe en toestemminghe / welcke de toestemminghe van yder een in 't particulier / als door eenighe macht in sich begrijpt / in welcken sin de Wet een ghemeyn verbondt der Burgherschap genaemt werdt. En dat sulcks in dese soorte van handelinghe den volckeren beliefft heeft / is daerom te ghelooflijcker / om dat dese Wet der Volcken / niet alleen om meerder quaedt te ontgaen / maer oock op dat een yder aen sijn recht mochte gheraecken / ingevoert is.

II. Maer in die andere soorte van schuldigh te zijn / welcke pœnael is / en sie ick niet dat door toestemminge der Volckeren een soodanigh recht over de goederen der onderdanen sy ghestelt. Want soodanighe verbindynghe van eens anders goederen is hatelijck / en moet daerom niet verder upt-ghestrecht werden / als blijckt datter ghehandelt is. Oock en isser niet eben gelijcke nuttigheydt en voordeel in dese laetste soorte / als in de eerste soorte van schuldigh te zijn. Want de eerste soorte is in de goederen / de laetste niet / daerom de verbolginghe van die schuldt sonder schade van naeghelaten werden. Ende is hier niet tegen 't geen wy te voorzen van het Attische recht ghesepdt hebben. Want aldaer wierden de menschen verbonden / niet eygentlijck daer upt / dat de Burgherschap konde ghestraft werden / maer alleen om de Burgherschap te dwinghen te doen / 't geen sy te doen schuldigh was / dat is / recht doen over den schuldighen / welcke schuldt upt plicht tot de eerste soorte van schuldigh zijn / en niet tot de laetste soorte behoort : want het is wat anders / te moeten straffe doen / als te moeten oft moghen ghestraft werden : al-hoe-wel upt het nae-laten van 't eerste dit tweede pleeght te volghen / maer doch alsoo / dat die oorsaecke / en dit effect / vrucht oft werckinghe onderscheyden zijn. Derhalven op den naem van straffe konnen de goederen der vyandtlijcke onderdanen niet verkreghen werden / maer alleen van die / welcke selfs misdaen hebben / onder welcke oock de Ma-

Lib. 3 cap. 2.

gistra-

gistraten begrepen werden / welcke de misdaden die sy straffen souden / niet en straffen.

III. Maer de goederen der Onderdanen konnen ghenomen en verkreghen werden / niet alleen om de hooft-somma der schuldt te bekomen / daer upt de oorloghe ontstaen is / maer ooch om 't gheen daer by en toebalt / nae 't gheen wy in 't begin van dit Boeck ghesepdt hebben. Ende alsoo moet ghenomen werden het ghene dat sommighe Theologanten schrijven / dat de goederen in de oorloghe ghenomen / met de principale schult niet ghecompenseert werden: want sulcks moet verstaen werden / tot dat nae ghesont oordeel voldaen sy van de schade / welcke door de oorloge veroorsaeckt en aengedaen is. Alsoo in de dispute met Antiochus, soo Livius verhaelt / hielden de Romeynen billijck te zijn / dat de Koning soude vergoeden alle de onkosten in die oorloghe ghedaen en aenghewendt / door wiens schuldt de oorloghe verweckt was. (1.) By Iustinus staet / dat hy nae de rechtvaerdighe oorloghs wet de onkosten op hem nemen soude. By Thucydides werden de Samiers ghecondemneert / de onkosten der oorloghe te betalen. En elders dickwils. Nu / het gheen den genen die overwonnen zijn met recht opgelepdt werdt / dat selfde werdt ooch rechtvaerdelijck door oorloghe afgedrongen.

Sylv. verbo Bellum n. 10 Vict. n. 51. Bart. in l. ſi quid Bello. D. de capt.

Liv. lib. 27.

Iuſt. l. 33.

[Vermeerderingh. (1.) Polybius gedenckt dit in 't 23 Extract der Gesantschappen. Soo zijn ooch die van Asien ghecondemneert van Sulla, als Appianus in de Mithridatische dinghen verhaelt. Dese maniere allegeert de Coningh van Polen voor hem / by Thuanus, *lib. 73.* op het Jaer 1581.]

IV. Doch soo moet men weten / 't gheen wy ooch op een ander plaetse vermaent hebben / dat de regulen der liefde sich wijder upt-strecken / als de regulen der Wetten. Die overvloedigen rijckdom heeft / sal aenonbarmhertigheyt schuldigh wesen / indien hy een armen Schuldenaer alle sijne plunderinghs af-neemt / op dat hy den uptersten penning moge bekomen / en dat noch soo veel meer / soo die selvige Schuldenaer in die schuldt geraeckt is door sijn goedigheyt / als wanneer hy voor sijn Vriendt borge ghevorden is / en hy selve gheen geldt daer van voor hem selven ghenoten heeft. Want / soo Quintilianus de Vader sept / het gevaer van een die als borghe gelooft heeft / is jammerlijck en miserabel. [Hy voeght daer by / dat de Crediteur / behoudens sijn schaemte / op de borge niet komen en kan / dan ten zy dat hy van de Schuldenaer niet bekomen en kan / met recht / behoudens sijn schaemte; want de Borgen aen te spreken / schijnt soo eenigh quaedt opsicht te hebben / soo Cicero aen Atticus schrijft / *lib. 16. Epist. 15.*] Nochtans een soo harden Crediteur en doet niet tegens het enghe ghenoemde recht. Daerom verepscht de beschaydenheyt / dat men die ghene / welcke buyten de schuldt der Oorloghe zijn / en die niet anders als by forme van borgh-tocht verbonden zijn / hare goederen ghelaten werden / welcke wy beter / als sy konnen missen en ontbeeren / insonderheydt indien dat ghenoegh blijckt / dat sy / 't gheen sy in sulcker voeghen verliesen / van de Burgherschap niet en sullen wederom krijghen.

[Ptole-

[Ptolemæus heeft aen Demetrius, de Soon van Antigonus, wederom gegeven sijn Tente / met alles wat tot dienst en gherijf sijns lichaems behoorde / heeft hem oock de ghenomen gelderen wederom gesonden / seggende / dat onder haer niet ghestreden en ghevochten werde om alle dinghen / maer alleen om het rijck / en de eere; soo Plutarchus verhaelt in't leven van Demetrius. Siet oock de daedt van Sanctius, Coninghder Vasconen, by Mariana, *lib. 11. cap. 16.*] Hier toe dient 't gheen als Babylonien in-ghenomen was / Cyrus tot sijn Soldaten seyde: Ghy en sult wel niet onrechtvaerdelick besitten de goederen die ghy hebt; maer indien hy-luyden yets den Vyanden niet en beneemt, dat sal uwe beleeftheyt zijn. Dit moet oock mede waer-ghenomen werden / aenghesien dit recht over de goederen der Onderdanen / die onschuldigh zijn / tot onderstandt ingevoert is / soo langhe daer hope is / dat wy het onse lichtelijck ghenoegh sullen konnen verkrijghen / van de principale Schuldenaers / oft van de gene die gheen recht doende / van selfs haer schuldenaers hebben ghemaeckt / dat men dan gaen sal tot de ghene die buyten schuldt zijn / al ist dat men toestaet dat het met het strenge recht niet en strijt / dat het nochtans afwijckt van den regul der beschevdenheydt. Datter Exemplen van dese beschevdenheyt doorgaens in de Historien zijn / insonderheydt de Romeynsche; gheliick dat sy de Vyanden die overwonnen waren / hare Landen alsoo vergunt hebben / dat sy in de Stadt souden komen / en Roomsche burgers werden / hare Stadt verlatende / oft als sy om der eeren wille den ouden besitter een wepnigh van de Landen lieten behouden. (1.) Soo vertelt Livius, dat de Vejenters aen Romulus een deel van hare Landen tot boete hebben moeten gheven. Soo heeft Alexander den Upien hare Landen / diese beseten hadden / onder Tribupt weder ghegheven. Soo leest men dickwils / dat de Steden die sich over-gaven / niet geplundert wierden: en hebben wy hier boven gheseyt / dat men niet alleen de persoonen / maer oock de goederen der ghener / die de Landen bouwen met lof en prijs / oock nae 't Godtvruchtigh voorschrift der Canones verschoont / ten minsten op contributie / en dat op gheliicke contributie oock de koopmanschappen in den Oorlogh vryheyt plachten te verkrijghen.

[Vermeerderingh. (1.) Appianus van de Burgherlijcke oorloge / *lib. 2.* De oude Romeynen en namen selfs haren overwonnen vyanden niet alle hare Landen af, maer deyldense met haer. So leeren ons de Historien / dat oock de Vandalen in Aphrica / en de Gotthen in Italien ghedaen hebben.]

Regid. Regius de actib. supernaturalibus disp. 31. dub 7. n. 117. L. in agres de acq. rer. dom. D. l. in agris. l. si verberat. § non si ager. D. de rei vind. Vict. de jure belli n. 40. Sylv. in verbo bellum p. 1. § 10. num. vers 3.

Arr. lib. 3.

Het

Het veerthiende Capittel.

Matiginghe ontrent de Ghevanghenen.

I. Hoe verre dat het nae de inwendighe rechtveerdigheydt vry ſtaet de menſchen te vanghen.
II. Wat nae inwendighen eyghendom over een ſlave vry ſtaet te doen.
III. Dat het niet vry ſtaet een onſchuldighen te dooden.
IV. Niet onghenadighlick te ſtraffen.
V. Noch al te ſwaren arbeydt op te leggen.
VI. Het verworven goedt van een ſlave, hoe dat den Heere, ende hoe 't den ſlave tocomt.
VII. Oft den ſlaven vry ſtae wech te loopen.
VIII. Of de ghene die uyt ſlaven gheboren zijn, aen den Heere verbonden zijn, en hoe verre.
IX. Wat men doen ſal, daer de ſlavernye der ghevanghenen in gheen gebruyck is.

I. IN welcke plaetſen het vanghen der menſchen / en ſlavernije der ghevanghen in ghebruyck is / indien men de inwendighe rechtbaerdighept wil aenſien / ſoo moet die voor eerſt bepaelt en inghetoghen werden nae ſtaet en beſchaffenheydt der ſaecken ſelfs / namelijck / dat ſoodanighe verkrijginghe ſoo verre vry ſtae / als de grootheyt van de ſchuldt / ſoo ten principale / als oock met het gheen daer op gheloopen is / toe-laet; ten zy dan dat moghelijck in den menſchen ſelfs zy eenighe byſondere miſdaet / welcke de billijckheyt lijden kan dat met verlies van vryheydt geſtraft werde. Tot hier toe dan / en niet verder / heeft die ghene / die rechtbaerdighe Oorloghe voert / recht over de ghevanghen Onderdanen des Vyandts / en kan dat op anderen ſulcks over-dragen / dat het ſtandt houde / en van waerden blijve. Doch ſal het ampt van billijckheyt en goethept hier mede zijn / in deſen mede te ghebruycken het onderſcheydt / 't welck wy hier voorzen aengewesen hebben / als wy van het doodtſlaen der Vyanden ſpraken. Demoſthenes in ſijn Brief voor de kinderen van Lycurgus, prijſt Philippus van Macedonien / dat hyſe niet alle / die onder de Vyanden geweeſt waren / tot ſlaven hadde ghemaeckt. Want, ſeydt hy / hy en oordeelde niet billijck noch eerlijck te zijn teghens allen het ſelfde te bevelen, maer de ſaecke overweghende met byvoeginghe van 't gheen een yder verdient hadde, ſoo handelde hy oock in ſulcke ſaken ghelijck een Rechter toe-ſtaet. [Zijn Soon Alexander, als hy Theben ingenomen hadde / heeft van de ſlavernye bevrijdt / ſoo de Prieſters, als oock de ghene / welcke de beſlupten teghens hem ghemaeckt / niet toe-ghestaen hadden / ſoo Plutarchus in ſijn leven verhaelt.]

Vitt. de jure belli n. 41. Dec. lib 2. cap. 5. dub. 4. Covarr. C. peccatum p. 2. § 2. Molina diſp. 120 & 121. Valent. diſp. 3. q. 16.

II. Maer voor eerſt moet hier waer-ghenomen werden / dat het recht / 't welck uyt ſulck een gelijck als vorgh-tocht voor de burgerſchap ſpruyt / gheenſins ſoo wijdt uytſtrecht / als het recht dat uyt miſdaedt ontſtaet / over de ghene die uyt ſtraffe ſlaven zijn. Daerom een Spartaner ſeyde / dat hy wel een ghevangen / maer gheen ſlave en was. Want ſoo wy deſe ſake recht inſien / dit alghemeene recht over de ghevangens in een recht-

vaerdighe Oorloghe / is ghelijck als dat recht / welck de Heeren hebben over sulcke / die door armoede ghedwonghen / haer selven tot slaven verkocht hebben / uytghesondert dat noch de ellendighept van die gene erbarmelijcker en meer medelijdens waerdigh is / welcke niet door eenige bysondere hare daedt / maer door schuldt der regenten in dien staet gheraeckt zijn. Het is een seer bittere saecke, seydt Isocrates, door Oorloghs recht een ghevanghen te werden. [Philo: Want oock de Vaders voor hare Sonen, en de Sonen voor hare Ouderen dickwils gelt ghegeven hebben, die, oft door gheweldt der Straet-roovers wech ghevoert waren, oft nae de wijse der oorloghe ghevanghen, welcke doch de Wetten der nature, krachtiger als de Wetten die op der aerden ghemaeckt werden, voor vrye verklaren. Namelijck / ghelijck Helena by Theodectes seyde:

Plutarchus.

My, die van Goden kom van Vaer en Moeders zijden,
Te noemen een slavin behoort men te vermijden.]

Soo is dan dese slavernye een ghedurighe verbindinge tot arbeydt en werck voor voedtsel en onderhoudinghe mede alle-tijdt ghedurigh. De beschrijvinge van Chrysippus past seer wel op dese soorte van slaven: Een slave is een ghedurighe Huurlingh en Dagh-looner. En de Hebreeusche wet vergelijckt sulcks eenen die hem door armoede ghedwongen / verkocht heeft / uytdruckelijck met een dagh-looner / Deut. 15. 18. Levit. 25. 40. 53. en wil dat in sijne lossinghe sijn arbeydt en dienst hem alsoo tot voordeel strecken sal / ghelijck de vruchten van een verkochten Acker ghenoten / den ouden Heere soude te goede komen / Levit. 18. 50. Soo verscheelt het dan veel 't gheen men nae het recht der Volcken onderscheurt aen een slave doen / en hem verghen mach / van 't gheen dat de natuurlijcke reden toelaet te doen. Wy hebben hier voorzen uyt Seneca by-ghebracht: Daer teghens een Slave alles vry staet, soo isser nochtans yets, 't welck het gemeyne recht der ghedierten verbiedt dat het tegens den menschе soude vry staen. Daer toe strecken ooch dit seggghen van Philemon:

Seneca de benef. lib. 3. cap. 22.

1. de Clem. cap. 18.

Wie menschе gheboren is, mijn Heer, al dient hy schoon
Voor slaef, soo laet hy niet te zijn eens Menschen soon.

Op een ander plaetse seyt Seneca ooch: Het zijn slaven; maer het zijn menschen: slaven zijn 't, maer onse Rots-ghesellen; slaven zijn 't, maer ooch ootmoedighe Vrienden; slaven zijn 't, maer onse Mede-dienst-knechten: welcke woorden men ooch leest by Macrobius, hebbende gantschelijck den selfden sin met de woorden des Apostels Pauli: Ghy Heeren, doet uwen Knechten gelijck, wetende dat ghy ooch een Heere in den Hemel hebt. En op een ander plaetse wil hy / dat de Heeren met hare Knechten sullen handelen niet met dreygen / om de selfde reden die wy nu gesept hebben / dewijl sy ooch haren Heere in den Hemel hebben / die op soodanigh onderscheydt van qualiteyten geen insicht en neemt. In de ordinantien die Cle-

Epist. 47.

Coloss. 4. 1.

Ephes. 6. 9.

Clemens Romanus pleghen toe-ghescheven te werden / staet: Hoedt u, dat ghy uwen Knecht oft Dienstmaeght niet en ghebiedt met een bitter ghemoedt. Clemens Alexandrinus wil dat wy de Dienstknechten sullen ghebruycken als andere wy selfs / dewijl sy niet min menschen zijn als wy / volghende 't woordt van den wijsen Hebreer: Hebt ghy een Knecht, ghebruyckt hem als uwen Broeder, want hy is sulck een, als ghy. [Soo staet oock in den Brief van Barnabas: En wilt niet bitterlijck ghebieden uwen Knecht oft Dienstmaeght, die in Christum hopen, op dat ghy daer door niet en toont, dat ghy niet en vreest uwen en haren ghemeynen Heere.] *Lib 7. c. 14. Trælag. ultim.*

III. Derhalven het recht van leven en doodt / soo men 't noemt / over een Slave / geeft den Heere dat / dat hy hupsliicke Jurisdictie heeft / maer die met gelijcke Religie en conscientieus heyt moet te werck gestelt werden / als de publijcque Jurisdictie wordt upt-ghevoert. Dat heeft Seneca gewilt / daer hy gesept heeft / dat men in een slave niet en moet dencken, hoe veel die wel lijden mach, sonder aen hem te verbeuren, oft straffe te vreesen, maer hoe veel dat u de nature en aert van 't gheen billijck en goet is, wel toe-laet, de welcke gebiedt dat men oock sparen en verschoonen sal, den ghenen die ghevanghen, en die voor geldt gekocht zijn. En op een ander plaetse sept hy: Wat verscheelt het, onder wat ghebiedt dat yemant staet, als hy onder het opperste ghebiedt staet. In welcke plaetse hy een Onderdaen by een Slave vergheliicht / en dat onder ongelijcken titul en recht / evenwel gelijcke dinghen tegens haer ghevoorloft zijn en by-staen. Het welcke ghewisselijck in desen deele van het leven te benemen / en soo pets daer nae hellet / seer waerachtigh is. Onse Voor-ouders, seydt de selfde Seneca, hebben geoordeelt dat onse huys een kleyne Republijcque was. En Plinius: Den Slaven is hare huys een sekere Republijcque, en ghelijck als een Burgherschap. Cato Censorius, soo Plutarchus verhaelt / indien yemandt onder sijn Slaven een doodt-waerdighe misdaet begaen hadde / dien en strafte hy niet / voor al eer dat hy ooch door sententie van sijn mede-dienstknechten verwesen was. Daer mede men moet vergheliicken de woorden by Job, cap. 31. 13. en verbolghens. *1. de clemen. cap. 18. Lib. 3. de benef. cap. 18. Epist. 43.*

IV. Maer ooch in de minder straffen / te weten / slagen / over de Slaven / moet men billijckheyt ghebruycken / en ooch goedertieren sachtmoedigheyt: Ghy en sult hem niet verdrucken, ghy en sult over hem niet heerschen, (1.) sept de Wet van een Hebreeusche slave; het welcke nu de kracht van den naesten wijder upt-ghebreydt zijnde / tot alle Dienstknechten moet upt-ghestreckt werden / Levit. 25. 17. 45. 53. over welcke plaetse Philo aldus sept: (2.) De Slaven zijn door de Fortuyn wel minder, maer van naturen haren Heeren gelijck; maer in de Goddelijcke Wet is de regel van't geen rechtvaerdigh is, niet 't gheen met de Fortuyn en yemants uytterlijcken staet, maer 't gheen met de nature over-een-komt. Daerom en moeten de Heeren hare macht over de Slaven niet baldadighlick gebruycken, noch daer uyt stoffe nemen tot hoovaerdigheyt, en moetwilligheyt, en verwoede wreedtheyt. Want dit zijn tekenen, niet van een bedaert, maer van een qualijck ghetempert gemoedt, en 't welck over sijn Onderdanen door een tyrannische heer-

schinghe wreedtheydt pleghet. Seneca seydt: Is dat oock billijck, dat men den Menschе yet swaerders en harders oplegghen en ghebieden sal, als men den stommen Beesten doet? Maer een ervaren Ruyter en Meester van Paerden te berijden, en sal het paert niet met veelvoudigh slaen verschricken; want het sal vreesachtigh, en herdneckigh werden, ten zy dat ghy het met streelen en vriendelijck aentasten paeyet. **En terstondt daer na:** Wat isser grooter dwaesheydt, als dat men wel sich schaemt teghens den last-draghenden beesten, en houden sijnen toorn te ghebruycken, en dat een Menschе op de alderslimste wijse ghehandelt werdt? **Hier upt komt/ dat in de Hebzeeusche Wet een Knecht oft Dienstmaeght vryheyt ghegheven werde/ niet alleen voor een ooghe/** (3.) **maer oock voor een tandt die haer upt-geslagen was/ te weten/ te onrecht.**

Exod. 21. 26. 27.

[Vermeerderinghen. (1.) **Siet** Moses de Kotzi **in de ghebiedende ghebooden** 174. 175. 178. **en de verghelijckinghe van de wetten** Mosis **en der Romeynen**/ *tit. 3.* Priscus **in de Extracten der Gesantschappen**/ **daer hy de Romeynen boven de Barbarische verheft:** De Romeynen tracteren hare Slaven veel beter, verrichtende aen de selfde het ampt van Vaders, oft leermeesters; want op dat sy se moghen af-trecken van die dinghen, welcke nae hare zeden en manieren ongheoorloft ghehouden werden, kastijden sy se alsoo, als sy misdoen, als hare Kinderen: want sy gheen recht hebben die te dooden, ghelijck by den Scythen. Daer-en-boven zijnder oock veele soorten van vryheydt, welcke de Heeren niet alleen levende, maer oock ten tijden van haer sterven hen schencken: welcke, wat sy ten tijden haers stervens van yder sake bevelen, dat heeft kracht van Wet. **Voeght hier by de Visigotthische Wet**/ *lib. 6. tit. 1. cap. 12.*

(2.) **In 't 2 Boeck van de bysondere Wetten.** Cyprianus **aen** Demetrianus: Ten zy dat ghy nae uwe goetduncken ghedient werdt, ten zy dat men u nae uwen wille ghehoorsaemt, als een heerscher, en te grooten vorderaer van dienstbaerheydt geesselt ghy, slaet ghy, en plaeghtse met honger, met dorst, oock dickwils met scherpte des swaerts, en kercker, ende en erkent ghy ellendige den Heere uwen Godt niet, daer ghy alsoo over een menschе uwe heerschappye ghebruyckt.

(3.) Philo **ter ghemelder plaetse:** Alsoo sal hy voor sijn daedt dubbelde straffe draghen, verliesende den dienst, en den prijs en waerde van de Slave: daer by noch een derde komt, swaerder als die twee, dat hy ghedwonghen werdt in de grootste saken een menschе dien hy haet, goet te doen, den welcken hy ghewenscht hadde alle-tijdt te mogen quellen. Maer de andere heeft voor het leedt dat hy gheleden heeft, tweederley vertroostinghe, hebbende niet alleen vryheydt verkreghen, maer oock zijnde ontslaghen van een soo verwoeden en wreeden Heere.]

V. **Selfs den arbeydt en dienst moet met maten af-gebordert werden/ en beleefdelijck op de ghesonthept der Slaven acht ghegheven.** (1.) **Daer op oock onder anderen de Hebzeeusche Wet siet in de instellinghe van den Sabbath/ namelijck/ dat eenighe verpoosinghe en adem-scheppinghe van den arbeydt mocht ghegheven werden. Daer is een brief van C. Plinius**

Exod. 20. 10 & 23. 12. Deu. 10. 14.

nius aen Paulinus, die aldus aenbanght: Ick sie hoe sachtelijck ghy de uwe handelt, daerom ick voor u te eenvoudigher bekennen sal met wat toe-ghevinghe ick de mijne tractere. My leydt alle-tijdt het segghen van Homerus in den sin, en oock onse eyghen spreeck-woordt, Vader des Huysghesins. In dit selfde woordt wijst oock Seneca aen de beleefthevdt der Ouden: Siet ghy ten minsten dat niet, hoe dat onse Voor-ouders alle haet en opspraeck oft nijdigheyt van den Heeren, alle schimp en smaedtheyt van den Slaven afgeweert hebben? Sy hebben den Heere Vader des Huysghesins, de Slaven huysghenooten ghenaemt. [Epicurus noemtse oock Vrienden/ Seneca, *Epist.107.*] Dion Prusæensis den besten Coningh beschrijvende: Het is soo verre, dat hy den naem van Heere over vrye menschen soude ghebruycken, dat hy hem daer van selfs over den Slaven onthoudt. Ulysses seydt by Homerus, dat de Slaven die hy ghetrouw bevindt/ in sulcker waerde by hem sullen zijn/ als oft sy sijns Soons Telemachi broeders waren. [Deses Vaderlijcke goetherticheyt tegens hen/ prijst oock Eumæus in Odyssæa.] Tertullianus seydt: De naem van Godtvruchtigheyt is aengenamer, als van moghentheydt: oock werden sy meer Vaders, als Heeren des Huysghesins ghenaemt. (2.) Hieronymus oft Paulinus aen Celantia: Regeert en ordineert uwe Huysghesin alsoo, dat ghy liever wilt aenghesien wesen voor een Moeder, als voor een Vrouwe van den uwen, van den welcken ghy liever door beleeftheydt en goethertigheydt, als door strengigheydt eerbiedinghe wilt vorderen. Augustinus: De Huys-vrede is eertijdts van den rechtvaerdighen Vaderen alsoo bedient gheweest, dat sy ten aensien van dese tijdtlijcke goederen het lot haerder Kinderen van der Slaven conditie onderscheyden, maer om Godt te dienen, allen leden haers huys met ghelijcke liefde besorghden: 't welck de natuurlijcke ordre alsoo voorschrijft, dat hier van den naem van Vader des Huysghesins ghesproten is, ende soo wijdt verspreydt, dat oock de ghene die onbillijck heerschen, met dien naem vermaeckt zijn. Maer die ware Vaders des huysgesins zijn, die bevorderen alle die in hare huysgesin zijn om Godt te dienen en sijne gunste te verwerven. Gelijcke Godtvruchtigheyt heeft Servius oock aenghewesen in het woordt kinderen, over de woorden van Virgilius: *Claudite Iamportas pueri:* en is desen niet ongelijck/ dat de Heracleoten hare slaven Meriandynos, gaven-draghers noemden/ sparende en vermijdende de bitterheydt van den naem/ gheljck Callistratus een oudt uytleggher over Aristophanes aenwijst. Tacitus prijst de Hooghduytschen/ by welcken de Slaven als Bouw-luyden ghehouden wierden. Theano in een Brief: Het rechtveerdigh gebruyck der Slaven is, dat sy noch door te grooten arbeyt beswijcken, noch door gebreck en behoefligheyt onmachtigh zijn den selfden te dragen.

[Vermeerderingen.] (1.) Siet cap. 14. in den Brief der Bisschoppen aen den Koningh Ludoick, welcke in-gheboeght is in de Capitulatie van Carolus Calvus. Seneca, *Epist 47.* Wy en ghebruyckense niet als menschen, maer misbruyckense als last-draghende Beesten. Doch van der Athentenseren sachtigheydt teghens de Slaven/ siet Xenophon van de Republijcque der Athenienseren.

Epist.47.

Lib. 19. de civitate Dei cap.16.

(2.) Dit noteert ooch Cyprianus, *Testimoniorum 3. ad Quirinum:* Dat de Heeren teghens hare slaven, als sy ghelooft hebben, sachtsinnigher moeten wesen, en bewijst dat met de woorden des Apostels Pauli tot den Ephesen. Lactantius, *lib. 5. cap. 15.* Daer en is oock gheen andere oorsake waerom wy onderlinghe den naem van Broeders malkanderen mede-deylen, als om dat wy ghelooven dat wy alle van ghelijcken staet zijn. Want aengesien wy alle menschelijcke dinghen niet naer het lichaem, maer nae den Geest af-meten, oft wel de staet en conditie der lichamen verscheyden is, soo en zijnse doch in onsen aensien gheen slaven; maer wy houdense en noemense oock na den geest Broeders, en nae de Religie mede-dienstknechten. Augustinus van de manieren der Catholijcke Kercke / *Lib. 19. cap. 30.* Ghy leert de knechten haren Heeren aenhanghen, niet soo seer door noodtwendigheydt van haren staet, als wel door behaghen en vermaecken van haren plicht. Ghy maeckt de Heeren teghens haren Slaven, ten aensien, namelijck, van Godt den gemeynen Heere, versoenelijck, en bereydtwilligher om haer goedt te doen, als haer te dwinghen. Voeght hier by Isidorus Pelusiota, *Lib. 1. Epist. 471.* en verhaelt 't gheen wy hoorts voor henen upt Priscus by-ghebracht hebben.]

VI. Voor den arbeydt en dienst ismen den Slave/soo wy ghesepdt hebben/ sijn voedtsel schuldigh. [Syrach 33,24,25. Voor een Huysknecht spijse, en tuchtinghe, en werck.] Sy en leeren niet qualijck, seydt Cicero: Die ghebieden de Slaven alsoo te ghebruycken, als de Huyrlingen: dat men arbeydt van haer vordert, en gheeft wat haer toebehoort. Aristoteles: De knecht heeft voor sijn loon voedtsel. Cato: Op dat het uwe huysghesin wel gaet, soo siet toe, dat het niet van koude vervriese, noch en honghere. Daer is wat, sept Seneca, dat een Heer sijn Slave verstrecken moet, als kost, en kleedinghe. (1.) Tot spijse waren hier maten koorns ter maendt / welcke Donatus sept dat den Slaven verordineert waren. Martianus de Rechtsgheleerde sepdt / datter eenighe dinghen zijn / welcke een Heer zijn Slaven moet verschaffen/als Rocken/en diergelijcke. Van de Histori-schrijvers werdt verdoemt de wreedtheydt der Sicilianen / die de gevangen Athenienses door hongher dooden. [Ooch van Isaacius Angelus tegens de Sicilianesche ghevanghenen / soo Niceras verhaelt/ *Libr. 1.* die ooch een Brief verhaelt van die sake van de Koning van Sicilien aen den Griecschen Keyser.] Daer-en-boven bewijst Seneca ter gesepder plaetse / datter eenighe dinghen zijn in welcke een slave wry zy / en daer in hy ooch stoffe hebbe tot weldaedt / indien hy yets ghedaen heeft 't welck de mate van eens slaven plicht te boven gaet / 't welck niet upt bevel / maer upt wyze wille ghedaen werdt / daer men upt dienstbaerheydt overtreedt tot toe-genegentheydt van een vriendt / 't welck hy daer wijdtloopigh verklaert. Hier mede stemt over een / dat / indien een slave / sijn eyghen leeftocht hem selven ontreckende / soo hy Terentius staet / en upt sijn buyck versparende / oft voor naerstigheydt by ontijden arbeydende / yets verworven heeft / dat sulcks eenigher maten sijn eygen zy. Theophilus beschrijft *peculium*, eyghen goedt, niet qualijck / natuurlijck patrimonie/

(2.) ghe-

De Offic. 1.
1. Oecon c. 5.
De Benef. lib 3.
Ad Thormion. Act. 1. Scen 1.
L. peculium nascitur D. de peculio.
Thucyd. lib. 7.
Diod. lib. 13.
Thormion. Act. 1 Scen 1. Indit. quid cum eo qui in alt. p. L. de posit. §. 5. D. de pecul.

(2.) gheliick oft men de by-wooninghe van Man en Vrouw noemde een natuurlijck houwelijck: oock heeft Ulpianus het eyghen goedt der slaven ghenoemt een kleyn patrimonie. Oock en gheeft het in desen niet / dat de Heer dit eyghen goedt van sijn slave nae sijn goedtduncken hem kan benemen / oft oock verminderen: want hy en sal niet doen dat billick is / indien hy sulcks sonder oorsake doet. Doch soo noeme ick hier oorsaecke / en verstae daer door niet alleen straffe / maer oock de noodt en behoeftighedt van den Heere: want des slaven nut en voordeel staet onder des Heeren nut en voordeel / noch meer als der Burgheren goedt onder de Burgerschap. Seneca spreeckt bequamelijck tot dit propoost: Men mach daerom niet segghen, dat een slave niet en heeft, om dat hy niet hebben en sal, soo sijn Heere niet en wil, dat hy niets hebbe. [De selfde seydt ter selfder plaetse: Is daer oock twijffel aen, oft de slave is met sijn eyghen goedt sijn Heere eygen? Nochtans soo gheeft hy sijn Heere een geschenck.] En hier door komt het dat de Heere niet wederom eyscht / indien hy den slave nae sy-latinge yets betaelt / dat hy hem in sijn dienstbaerheydt schuldigh was. Want (soo Tryphoninus seydt) schuldigh oft niet schuldigh / werdt in handelinge natuyrlijcker wijse verstaen: maer een Heer kan natuyrlijcker-wijse aen sijn Knecht schuldigh zijn. Alsoo lesen wy / dat / gheliick de ghene die beschermt werden tot gherijf van hare Patronen en voorstanders / en de onderdanen tot onderstandt van hare Koninghen / toe-ghelevdt hebben; alsoo de slaven hebben tot onderstandt en hulpe van hare Heeren ghecontribueert / als wanneer de Dochter haer Houwelijcks-goedt most hebben / dat de Soon uyt de gevanckenisse te verlossen was / oft yet desen gheliick voorghevallen ware. Plinius, gheliick hy selfs in sijn Brieven vertelt / liet sijn Knechten toe dat sy oock mochten eenighe soo veel als Testamenten maecken / dat is / haer goedt mochten deylen / schencken / naer-laten binnens huys. By andere Volcken lesen wy / dat den slaven toe-ghelaten sy noch eenigh volkomender recht om goedt te verkrijghen / gelijck op een ander plaetse van ons ghesevdt is / datter veel trappen van slavernije en dienstbaerheydt zijn. Tot dese inwendighe rechtveerdigheydt / die wy verklaren / hebben de Wetten by veele Volcken oock dat uytwendige recht der Heeren ghetoghen. Want oock by den Griecken was 't ghevoorloft den slaven / die te harde mishandelt wierden / sich te beroepen op verkoopinge aen anderen: en tot Romen / haren toevlucht te nemen tot de Beelden / oft der Oversten en Stadthouderen hulpe te versoecken tegens wreedtheydt / oft hongher / oft onverdraghelijcken overlast en injurie. Maer dit nu en sal niet nae scherpighedt van rechte / maer uyt beschevdenheydt en weldadighedt komen / somtijdts soodanighe die men oock schuldigh is / dat men nae laughen / oft seer swaren arbeydt / den slave vryheydt gheve. Nae dat door het recht der Volcken de slavernije ingheklomen is / is de weldaedt van vry-ghevinghe ghevolght / seydt Ulpianus. Tot exempel dient 't gheen by Terentius staet:

7. De Benef. cap. 4.

L. si quid D. de condict. indeb.

Dionys. lib. 2. l. 8 epist. 16. Lil. 2 c. 3.

Instit. de his qui sui vel al. L. manumissiones. D. ae Instit. & jure.

Om.

Om dat ghy ruſtigh diende, hebb' ick u vry gemaeckt.

Lib. 3. (3.) Salvianus ſeydt / dat het een dagheliicks ghebruyck is / dat de ſlaven / al is haren dienſt de alderbeſte niet / alſſe niet onbroom is / met bryheydt beſchoncken werden: En voeght daer by: Ende haer en werdt niet verboden 't gheen ſy in hare dienſtbaerheyt verworven en verovert hebben uyt haerder Heeren huyſen mede te nemen. Van welcke beleefthevdt en mildigheyt veele Exempelen in 't Martelaer-boeck voorhanden zijn.

Deuter. 15. 13. En hier in is mede te prijſen de beleefthevdt der Hebreeuſche Wet / de welcke ghebiedt den Hebreeuſchen Dienſtknecht ſeeckeren tijdt verſtreecken zijnde / in aller manieren vry te laten gaen / en oock niet ſonder gheſchencken / over welcker wets verachtinge de Propheten ſwaerlijck klaghen. [De ghewoont heeft dit alſoo uptghelevdt / dat niet minder als dertigh ſickel ſilvers ſoude ghegheven werden. Siet het 84 ghebiedende ghebodt.] Plutarchus verijpt Cato Major, dat hy de ſlaven door ouderdom afghheſlooft / verkocht / vergheten hebbende oft niet ghedenckende aen de ghemeynſchap der nature onder den menſchen.

[Vermeerderinghen.] (1.) De ſelfde Seneca van de Geruſthevdt des ghemoedts: Het huyſghheſin eyſcht kleedinghe / en leeftocht. De Hoemeynen ſegghen tot Beſſa by Procopius, *Gothic. 3.* Geeft ons ten minſten, als uwen ghevanghenen, ſpijſe en voedtſel, ick en ſegghe niet dat ghenoegh zy, ſoo veel onſe nootdruft vereyſcht, maer welcke de doodt kan weeren. Chryſoſthomus over Epheſ. 5. 21. Als hy den dienſt des lichaems doet en bewijſt, en ghy hem voedet, en beſorght dat hy boven ſijn lijftocht heeft dat hy mach aendoen, en gheſchoeyt wordt, dat is mede een ſoorte van dienſtbaerheydt. Want ten zy dat ghy oock deſen uwen dienſt hem doet, ſoo en ſal hy oock den ſijnen niet doen, maer ſal vry zijn, en gheen wet en ſal hem bedwinghen, dat hy ſal werck doen, als hy niet gevoedt en werdt.

(2.) Eumæus in Odyſſea by Homerus:

't Geen 's Heeren goede wil ſchenckt aen ſijn trouwe ſlaven,
Een Huyſvrouw, woonſteed', en des huyſraets milde gaven.

En ſeydt Ulyſſes ſelfs in Odyſſea van Eumæus en Philetium:

Elck een van u ſal zijn een bedtghenoodt beſtelt
Van my, oock goedt, en huys gheſet naeſt ons in 't velt.

Varro van de ſlaven / ſeydt: Datſe vlijtigher in den arbeydt werden, alſmenſe wat mildelijcker onderhoudt, 't zy met milder ſpijſe, en kleedinge, oft uytſpanninghe van arbeydt, en vergunninghe dat ſy wat eyghens voor haer ſelven op het landt weyden mogen.

(3.) Varro verhaelt / dat in 't boſch van Feronia tot den ſlaven geſeydt is: Die wel ghedient hebben, laet ſlaven neder-ſitten, en vrye op-ſtaen. In ſommighe plaetſen is een maniere / dat de Slaven vry werden / als ſy

sy acht malen op-ghebracht hadden den prijs daer voor sy ghekocht waren.]

Hier valt een vraghe / oft den ghenen / die in rechtvaerdighe Oorloge ghevanghen is / vry staet te vluchten en wech te loopen. Wy en spreken niet van eenen die door sijn eygen misdaet die straffe verdient heeft / maer die door publijcque daedt in dit ongeluck gheraeckt is. Het is der waerheydt naest / dat het niet gheoorloft zy / dewijl uyt ghemeyne over-eenkominghe der Volcken / als wy ghesept hebben / is hy sijn arbeydt aen de Burgerschap schuldigh. Het welcke doch alsoo moet verstaen werden / ten zy dat onverdragelijcke wreedtheydt hem dese noodtwendigheyt oplegghe. Men mach op dit stuck na-sien van Gregorius Neocæsariensis de 16 antwoordt. VII. *Sylv. verbo Servitus §.3. Fortun. in l. manumiss. D. de Just. & jur. Ægid. Reg. de act. super. 119.*

Wy hebben elders twijffelinghe voor-ghestelt / oft / en hoe verre die uyt Slaven gheboren zijn / den Heere verbonden zijn nae het inwendige recht / welcke twijffelinghe alhier / om bysondere aenmerckinge der gener die in den Oorloghe ghevanghen werden / niet en moet achter-ghelaten werden. Indien de Ouders door hare misdaet de straffe des doots hadden verdient / soo moghen hare Naekomelingen / die men verhoopt / om het leven te behouden / tot dienstbaerheydt verbonden werden / want syder anders niet souden zijn gheweest. Want oock om 't voedtsel / dat anders soude ontbreken / moghen de Ouders hare Kinderen tot dienstbaerheydt en slavernye verkoopen / als wy ghesept hebben. Soodanigh is gheweest het recht dat Godt den Hebreen over de Nakomelingen der Cananiteren vergunt heeft / Deut. 15. 13. Maer voor schuldt van de burgherschap mochten de ghene die nu al gheboren waren / verbonden werden als een deel der Burgerschap / niet min als de Ouders selver: maer in den ghenen die noch ongheboren zijn / schijnt niet dat dese reden ghenoeghsaem zy; maer datter een ander vereyscht werdt: 't zy uyt der Ouderen uytdruckelijck consent / daer by komende de noodtwendigheyt van de selfde te voeden / en dat oock voor altijt: oft uyt de voorstreckinghe van onderhoudt selfs / en dat alleen tot soo langhe toe / dat sy alle de kosten daer toe aenghewendt / sullen hebben betaelt. Indien boven dit den Heere eenigh verder recht over dese ghegeven werdt / dat schijnt te komen uyt de Burgherlijcke Wet / welcke den Heeren meer als 't geen billijck is / vergunt. VIII. *Less. lib. 2. cap. 5. dub. 5.* *Lib. 2. c. 5.*

Maer by welcke Volcken dat recht van slavernye uyt den Oorlogh in gheen ghebruyck en is / sal best zijn de ghevanghens te verwisselen: het naeste / dat mense gaen laet vry voor een billijck rantsoen. Hoedanigh nu dit rantsoen zy / kan niet begrootet werden precijselijck: maer de bescheydenheydt leert / dat het niet hooger moet ghestelt werden / als aftreckende soo veel / dat de Ghevanghen daer nae gheen ghebreck hebbe van noodighe behoeften. Want oock de Burgherlijcke Wetten dat vergunnen aen veelen / die door haer eygen bedrijf in schulden vervallen zijn. In andere plaetsen werdt sulcks door accoorden oft ghewoonten bepaelt: als eertijdts by den Griecken een Mijne / (1.) nu by den onsen een maent sol- IX. *Quæst. Græc.*

ſoldye. Plutarchus verhaelt/ dat eertijdts onder den Corinthiers en Megarenſen oorloghen ghevoert zijn / ſachtmoedelijck / en ſoo als Bloedtverwante-volcken betaemde: Indien yemandt ghevangen werde / dat die van den ghenen die hem ghevanghen hadde / als een gaſt ghehouden werde / en als hy ſijn woordt en trouwe ghegeven hadde van 't rantſoen/ werde ghelaten nae huys te gaen. Dat segghen van Pyrrhus is van een hooghер ghemoedt / 't welck Cicero prijſt:

Ick eyſch voor my geen goudt, ick vorder geen rantſoen,
Met ſtael, en niet met goudt iſt in dees krijgh te doen,
Daer 't beyder leven geldt. Die 't lot heeft willen ſparen
Haer leven, wil ick ock haer vryheydt voort bewaren.

[Menander Protector prijſt gheliicke beſchеydenheydt van den Chriſten Keyſer Tiberius teghens de Perſen: en Mariana van Hiſebulus, ock van Sanctius, Coningh van Caſtilien.] Daer en ſtaet niet aen te twijffelen/ oft Pyrrhus heeft ghelooft dat hy rechtvaerdighe oorloge voerde: nochtans hielt hy dat hy behoorde te verſchoonen de vryheydt van die ghene/ welcke door bewijſlijcke oorſaken teghens hem in oorloghe ghеraeckt waren. Xenophon roemt dierghelijcke daedt van Cyrus en Polybius van Philippus de Macedonier / nae de victorie in Charonæa: en Curtius van Alexander tegens de Scythen: van de Coningh Demetrius en Ptolomeus, die niet min met oorloghe/ als vriendelijckheydt teghens de ghevanghenen ſtreden / Plutarchus. Maer der Geten Coningh Dromichetes, heeft Lyſimachus, welcken hy in den Oorlogh ghevanghen hadde/ ſijn gaſt gemaeckt / en hebbende hem ghemaeckt tot een ghetuyghe te gelijck van de Getiſche armoede / en vriendelijckheyt / heeft hem daer toe gebracht/ dat hy liever ſulcke luyden tot vrienden / als tot vyanden hebben wilde. [Diodorus Siculus vermaent ſulcx ock in de Peireſiaenſche Extracten.]

[Vermeerderingh. (1.) In den Oorlog der Francoiſen met de Spangiaerts in Italien / werde een Ruyter ghеrantſoent op een vierenveel jaers gagie / daer onder niet begrepen waren de Ritmeeſters / en hooghe Officieren: noch ock die in een open Veldt-ſlagh / oft in een Stadt met ghewelt ghewonnen / ghevanghen wierden. Mariana, *lib. 27. cap. 18.*]

2. *de Inſt. Cyr.*

Vita Demetri.

Strabo lib. 7.

Het vijfthiende Capittel.

Matiginge ontrent de verkrijginge des Gebiedts.

I. Hoe verre de inwendighe rechtveerdigheyt toe-laet het ghebiedt te verkrijgen.
II. Dat het loflijck is van dit recht over de overwonne sich te onthouden.
III. 't Zy de selfde onder de overwinners vermengende:
IV. Oft het ghebiedt latende den genen die't gehadt hadden:
V. Somwijlen guarnisoenen tot besettinghe daer inne legghende:
VI. Oft oock schattinghen, en andere lasten op leggende.
VII. De nuttigheydt uyt dese matinghe ontstaende wert aengewesen.
VIII. Exemplen daer van: Als mede van de forme der veranderde regeeringe onder den overwonnenen.
IX. Indien men het ghebiedt moet aennemen, dat men met recht een ghedeelte daer van overlaet den ghenen, die overwonnen zijn.
X. Oft ten minsten eenige vryheydt.
XI. Insonderheyt in de Religie.
XII. Dat ten minsten de overwonnene sachtmoedighlijck behooren ghehandelt te werden: en waerom?

DE billijckheydt die teghens yder een in 't bysonder verepscht werdt / en de beschaydenheydt die ghepaesen werdt / is soo veel treffelijcker teghens gheheele Volcken / oft ghedeelten van Volcken / als oock uytsteeckender is teghens de selfde / 't zy den overlast / oft weldadighedt. Ghelijck door rechtvaerdighen oorlogh andere dinghen konnen verkreghen werden / alsoo kan mede verkreghen werden het recht des ghebieders over het Volck / en het recht 't welck het volck selfs heeft in 't ghebiedt: maer doch niet verder / als de mate van straffe / die uyt misdaedt ontstaet / oft van eenighe andere schuldt mede brenght: daer by moet ghevoeght werden de oorsake van het uytterste gevaer te ontgaen. Maer dese oorsake werdt veeltijdts onder de andere vermenght / welcke nochtans soo in 't ordineren van den vrede / als in 't gebruycken van de Victorie alder-meest moet in acht genomen werden. Want de andere dinghen konnen uyt barmhertighedt nae-ghegheven werden; maer in het publijcque ghevaer is de onmatighe soorgheloosheyt onbarmhertighedt. Isocrates seydt tot Philippus: De Barbarische volcken moeten tot soo wijdt gheremmet en onder-ghebracht werden, als ghenoegh sal zijn om uwe Landen in versekeringhe te stellen. I.

Vitr. de jure belli n. 38. & 39.

Crispus Sallustius seydt van de oude Romeynen: Onse Voor-ouders seer conscientieuse Menschen, en benamen den overwonnenen anders niet, als de onghebonden vryheydt om overlast te konnen doen. Een spreucke waerdigh datse van een Christen mocht voort-ghebracht zijn: daer mede dit segghen van den selven Autheur over-een-stemt: De Wijse voeren oorloghe om des vredens wille, en trooften haer den arbeydt en moeyte op hope van ruste. Aristoteles heeft meer als eenmael ghesept / dat de oorloghe om vredens wille, en het woelen om rustens wille, in-gestelt is. Ooch en is Cicero van gheen ander ghevoelen / wiens seer heylighe spreuckе dese is: De oorloghe moet om dese oorsake alsoo aenghenomen werden, op dat men son- II.

Jugurth.

7. de Rep. cap. 14. & 15. & 10. Nicom c. 7. 1. de Offic.

sonder onghelijck en overlast in vrede leven moghe. Welcke dinghen niet en verschillen van 't gheen ons de Godt-gheleerde der ware Heligie leeren / dat het eynde en ooghemerck der Oorloge is / upt den wege te ruymen die dingen / welcke den vrede verstoren. Voor de tijden van Ninus, als wy op een ander plaetse upt Trogus hebben beginnen te seggen / was het de manier / veel eer de Frontieren des Rijcx te beschermen / als wijder upt te vreyden: eens yders Rijck eyndighde binnen sijn Vaderlandt: de Coninghen en sochten geen heerschappye voor haer selven / maer eere en glorie voor hare Volckeren / en met de overwinninghe te vreden zijnde / onthielden sich van de heerschappye. [De Keyser Alexander sept tot den Persiaen Artaxerxes: Een yder moet binnen sijn Landt-palen blijven, sonder eenighe nieuwigheyt voor te nemen, en dat niemandt en moste door onsekere hope op-gheblasen zijnde, oorloghe aenvangen, maer met het sijne te vreden zijn.] Waer toe ons / soo veel hy kan / Augustinus wederom roept / als hy sept: Laetse nochtans toe-sien, oft wel moghelijck den vromen luyden niet toe en staet noch passet, sich te verblijden over de wijde upstreckinghe des Rijcks. Welcke oock dit daer by voeght: Het is meerder gheluck sijnen naebuur in eendracht te hebben, als een quaden naebuur die teghens ons Oorloghe voert, onder te brenghen. Voeght daer by / dat de Propheet Amos selfs in den Ammoniten ernstelijcken bestraft dese begeerte / om hare Landtpalen door wapenen upt te vreyden. [Siet Cyrillus, *lib. 5.* teghens Julianus, welcke prijst hier over de Hebreeusche Coninghen / dat sy met hare Landtpalen te vreden waren.]

Tom. 1. 2. q. 40. art. 1 ad 3. Wil. Mat. de bello ser. requis. q. 7.

De civitate Dei lib. 4. cap. 15.

III. Tot dit Exempel der oude eenvoudighept en onschuldighept is alder-naest ghekomen de voorsichtighe zedighepdt der oude Romeynen: Want soude hedens-daeghs het Rijck wesen, sepdt Seneca, ten ware de heylsame voorsichtigheyt de overwonnene onder den verwinners ghemenghet hadde? Claudius sepdt by Tacitus: Onse stichter Romulus is soo kloeck in wijsheyt gheweest, dat hy de meeste Volcken op eenen selfden dagh tot vyanden, en daer nae tot Burghers ghehadt heeft: en voeght daer by / datter gheen andere oorsaecke sy gheweest van den onderganck van Lacedemonien en Athenen / als dat sy de overwonne als vreemde weerden en upt-sloten. Livius sepdt / dat der Romeynen sake toe-ghenomen heeft / en verheert is met hare Vyanden in de Stadt te ontfanghen. De Exemplen zijn in de Historien voor handen / van de Sabinen, Albaners, Latinen, en daer na anderen upt Italien: tot dat eyndelijck Cæsar de Gallen in triumph gevoert / en eyndelijck oock ghevracht heeft op 't Raedt-huys. Certalis in sijn aenspraeke tot de Gallen, die by Tacitus staet: Ghy-luyden selfs zijt meesten-tijdt Oversten over onse Legioenen; ghy selfs regeert dese en andere Provintien: daer en is voor u niets af-ghesondert noch ghesloten. En terstondt daer nae: Derhalven bemint, en eert den vrede, ende het leven, welck wy die overwonnen, en overwinners zijn met het selfde recht behouden. Ten laetsten / 't welck alder-meest te verwonderen is / zijn door de constitutie des Keysers Antoninus, alle die in de Roomsche wereldt waren / Burghers van Romen ghevorden / ghelijck de voorden van Ulpianus

Cap. 1. 13.

2. de Ira c. 34.

Annal. 5.

Lib. 1.

nus luyden. Van dier tijdt af / soo Modestinus seydt / is Romen het ghemeyne Vaderlandt; en singht Claudianus daer van: *L. in urbe. D. de stat. hom. L. Roma. D. de munic.*

Het vreedsaem hert van desen heeft ghemaeckt,
Dat wy al t'saem tot een Volck zijn gheraeckt.

IV. Daer is noch een andere soorte van ghematighde overwinninge / den overwonnen / 't zy Coningen oft Volcken te laten het gebiedt / 't welck sy te voozen ghehadt hebben. Soo heeft Hercules met Priamus gedaen:

Verwonnen door de kracht van 's kleynen Vyandts weenen, *Hen. Troadt.*
Neemt weer den toom des Rijcks, sprack hy, en sit met eenen
Op uwes Vaders throon verhooght; doch voor u siet,
Dat ghy met beter trouw bestellet dit ghebiedt.

De selfde Neleus overwonnen hebbende / heeft het Rijck over-ghelaten aen des selfden Soon Nestor. Alsoo deden de Persische Coninghen / dat sy den overwonnen Coninghen het Rijck lieten behouden: soo heeft Cyrus den Armenier ghedaen: soo heeft Alexander ghedaen met Porus. [Ook Pipinus met Aistolphus de Longobarder.] Dit pryst Seneca, dat men van een overwonnen Coningh niet en neemt als den roem en glorie. *Ælian. l. 4. cap. 5. Herodot. lib. 7. 1. de clemen. cap. 21.*

[De gantsche plaetse is waerdigh om nae te sien / daer ook dit treflijck ghesepdt werdt: Dat is ook over sijne victorie selfs triumpheren, en betuyghen dat men by den overwonnen niets gevonden heeft, dat den verwinner waerdigh was. Pompejus heeft aen Tigranes een deel des Rijcks ghelaten / Eutropius, *lib. 6.*] En Polybius roemt de goethepdt van Antigonus, de welcke / als hy Sparta in sijne macht hadde / heeft haer laten behouden de Republijcque haerder Voor-ouderen / en de vryheyt / door welcke daedt ook aldaer vertelt werdt dat hy door Griecken-landt grooten lof heeft verkregen. Soo is den Cappadociers van den Romeynen toeghelaten / dat sy mochten ghebruycken sulck een wijse van regeeringhe / als sy wilden: en veele Volcken hebben sy nae den Oorlogh vry-ghelaten. De Rhodiers segghen tot den Romeynen nae de tweede Punische oorloghe: Carthago is vry met hare Wetten. Pompejus, seydt Appianus, heeft van de overwonnen Volcken sommige in vryheyt ghelaten. [Om der selfder ghelegenthept te weten / siet Polybius in de Extracten der Ghesantschappen / n. 6. Suetonius in 't leven van Cæsar, daer van Gallien gesproken werdt. Ook heeft Guilemannus eenighe dinghen waerdigh om te lesen in de saken der Switzers.] En als de Etolers seyden / dat de vrede niet konde vast en bestendigh zijn / ten ware Philippus van Macedonien uyt sijn Rijck ghedreven werde / seyde Quintius, dat sy haer gevoelen ghesept hadden / niet ghedachtigh zijnde aen der Romeynen manière / van de overwonne te sparen: Hy voeght daer by / Dat de gene die teghens de overwonnen alder-sachtmoedighst is, den grootsten moedt en cou- *Liv. lib. 32. Mithridat.*

Annal.12. ragie heeft. By Tacitus staet: Den overwonnen Zochinus en is niets benomen.

V. Somwijlen is oock met de toe-latinghe en vergunninge des gebiedts sorghe ghedraghen / en voorsien op de gherustheyt en versekeringhe van de overwinders. Soo is van Quintius besloten / dat Corinthen den Achæen soude weder-ghegheven werden / midts dat nochtans in Acrocorinthus besettinghe blijven soude. [Doch is dat naderhandt af-gheschaft / Polybius in de Extracten der Ghesantschappen / num. 11. en Plutarchus in 't leven van Flaminius.] Dat men Chalcis en Demetrias inhouden soude / tot dat de sorghe voor Antiochus soude over zijn.

VI. De opleggingheu oock van schattinghen en contributien streckt menighmael met soo seer tot vergoedinghe der ghedane onkosten / als tot versekeringhe voor den overwinner / en den overwonnen in toe-komenden tijt. Cicero seyt van den Griecken: Laet Asien dat met eenen bedencken, dat sy niet souden ontgaen hebben eenighe plaghe, soo van uytlandische oorloge, als inlandische oneenigheden, indien sy onder dit Rijck niet waren begrepen: ende aengesien dit Rijck sonder tollen niet kan eeniger-wijse onderhouden werden, dat sy met billijcker herten door een ghedeelte van hare vruchten en inkomsten een eeuwighen vrede en ruste voor haer selven koopen. Petilius Cerealis discoureert by Tacitus voor de Romeynen om de Lingones en andere Gallen aldus: Wy, hoewel soo menighmael gheterght zijnde, hebben, vermoghens het recht der overwinninghe, u-luyden dat allen toe-gheleydt, op dat wy den vrede souden beschermen. Want noch de gherustheydt der Volcken sonder wapenen, noch de wapenen sonder besoldinghe, noch de besoldinghe sonder contributien konnen bekomen werden. Ten selfden eynde dienen oock andere dinghen / die wy aengewesen hebben / als wy van het ongelijck verbondt handelden / de Wapenen / de Scheeps-vlote / de Oliphanten overleveren / gheen slagh-ordre / gheen heyrkracht te hebben. [Siet Agathias, *lib.4.* van de Persen.]

Lib. 1. ad Quint. frat. Epist. 1.

Histor 4.

Lib. 2. c. 15. §. 7.

VII. Doch dat men den ghenen die overwonnen zijn / haer gebiedt behouden laet / dat en is niet alleen een daet van beleeftheyt en bescheydenheyt / maer oock menighmael van goeden raedt. Onder de instellinghen van Numa werdt dit ghepresen / dat hy verordent heeft dat in de offerhanden die aen Terminus ghedaen wierden / gantsch gheen bloedt komen moste / te kennen ghevende / dat tot ruste en bestendighen vrede niet dienstigher en was / als binnen sijne Landtpalen sich te houden. Florus seyt seer wel: Het valt swaerder de Provintien te behouden, als te maken: door krachten werden sy ghemaeckt, door recht werden sy behouden. Welcken het segghen van Livius niet onghelijck en is; Dat yder dinck op hem selven lichter verkreghen werdt, als alles te ghelijck bewaert. De Gesanten van den Coningh Darius segghen tot Alexander: Een vreemt Rijck is ghevaerlijck: het valt swaer te behouden 't gheen men niet vaten en kan: het valt lichter sommighe dinghen te overwinnen, als te beschermen: waerlijck, hoe veel vaerdigher en gereeder vaten onse handen yets, als sy dat behouden. Het welcke Calanus Indus, en voor hem Debatius, een vriendt van Cyrus, beduyden

Plut. quæst. Rom. 15.

Lib. 37.

duyden dooz de gelijckenisse van het leder / 't welck aen 't een eynde sich op heft / soo haest ghy 't met den voet op 't ander eynde druckt: Ende T. Quintius by Livius dooz de gelijckenisse van een Schilt-padde / die dooz quetsen bevreest is / als sy haer binnen haer deckſel en schildt intrekt; maer schade onderwozpen / en swack / soo haest sy eenigh ghedeelte uytsteeckt. Plato in 't 3 Boeck van de Wetten / past hier toe het seggen van Hesiodus: De helft is meer dan het gheheel. En Appianus wijst aen / dat veele Volcken / die onder het Roomsche Rijck zijn wilden / van haer afghewesen en ghewegert zijn; en dat over andere oock Coningen bestelt zijn. Nae het oozdeel van Scipio Aphricanus besat Romen doen al tot sijnen tijden soo veel / dat het gierighept ware pet vozders te begeeren; gelucktigh genoegh / indien sy niets en verlooz van 't gheen sy besat. Daerom hy het Fozmulier van het *Lustrum*, en vijf-jarighe tijdt te beslupten / daer in de Goden ghebeden wierden / dat sy des Roomschen volcks saken beter en wijdtluchtiger maken wilden / alsoo verbetert heeft / dat hy badt / dat sy de selfdighe vooz alle-tijdt in behouden standt onderhouden wilden.

Plut. Alexandro.

Liv. lib. 28. Valer. Maxim. lib. 4. cap. 1.

[Vermeerderingen. (1.) Plutarchus verhaelt dit aldus: Als de Achæen het Eylandt Zazynthen wilden aentasten, en hy haer daer van wilde afmanen, heeft hy gheseydt, dat sy souden gevaer loopen, indien sy nae de wijse der Schildt-padde, haer hooft buyten Peloponnesus souden steecken.

(2.) Claudianus Iulianus Burghermeester ghebruyckt dese Historie in sijn Brief aen Pipiennus en Balbinus. Augustus heeft dit nae-ghevolght / soo Dion vertelt: Hy is gheroemt, om dat hy niet nieuws heeft willen verkrijghen, maer gheoordeelt heeft dat het gheen men nu hadde behoorde genoegh te zijn.]

VIII. De Lacedemoniers / ende in 't begin mede de Athenienſers / en namen sich het ghebiedt over de inghenomen en veroverde steden niet aen; alleen wilden sy dat die ghebruycken souden een fozme van regeeringhe / gepast nae de hare / als de Lacedemoniers onder de macht van de voornaemste / en de Athenienſers onder het goedtbinden en bestieringhe des Volcks / soo Thucydides, Isocrates, en Demosthenes ons leeren / oock selfs Aristoteles in 't 4 Boeck van de Republijcque / cap. 11. en in't 5 Boeck / cap. 7. Het welcke Heniochus, een Schrijver van dien tijdt / in sijn Comedie aldus uytghedruckt heeft:

Doen zijn tot haer genaeckt twee vrouwen, die beroerde
Al wat in ruſten was, van welck den naem een voerde
Vermoghenſte der Stadt, en d'anders volcks gebiedt,
Der welcker doen voor langh 't geen ſtondt, te gronde ſtiet.

Desen ghelijck is 't gheen Tacitus vertelt / dat Artabanus tot Seleucien ghedaen heeft: Hy heeft het ghemeene volck den voornaemſten der ſtadt overgelevert, ſeydt hy; nae ſijn wijſe, oft ſoo 't hem beſt paſte: want het ghe-

Annal. 6.

ghebiedt des volcks is de vryheydt naest, de heerschinghe van weynighen komt de Koninghlijcke weldunckt heydt naeder. Maer oft sulcke veranderinghen dienstigh zijn tot gherusthepdt en verseeckeringhe des overwinners/ staet ons niet te ondersoecken.

IX. Indien het niet veyligh ghenoegh ware van alle gebiedt over de overwonnene sich te onthouden / dat men dan eenigh ghebiedt haer / oft haren Koninghen late. Tacitus noemt het de ghewoonte des Roomschen volcks / dat het oock Koninghen hadde tot instrumenten der slavernije. De selfde noemt Antiochus de rychste der Koninghen die haer bedienden. In de Commentarien van Musonius, en by Strabo op 't eynde van het 6 Boeck staet: De Koninghen der Romeynen Onderdanen. En Lucanus:

Hist. 2.

En al het Purpur 't welck 't Latijnsche stael nu dienet.

Soo is by den Joden het Scepter in het Sanhedrin ghebleven / oock nae de confiscatie van Archelaus, Euagoras de Koningh van Cypres seyde / soo by Diodorus staet / dat hy den Koningh van Persen wilde ghehoorsamen / maer gelijck d'een Koningh den anderen doet. En Alexander sloegh eenighe repsen dese conditie voor den overwonnen Darius, dat hy over anderen soude regeeren / maer aen Alexander soude gehoorsaem wesen. [Soodanighe Koninghen zijn oock eertijdts in Italien gheweest onder het ghebiedt van andere Koninghen / seydt Servius op het 10 Boeck Æneid. En by den Persen seydt Æschylus, Koninghen des grooten Koninghs Onderdanen: Soo ist mede by den Turcken / als Leunclavius ghetupght in 't 18 Boeck.] Wy hebben op een ander plaetse ghesproken van de wijse van het ghebiedt te vermenghen. Sommighen is oock een ghedeelte van 't Rijck ghelaten / gheljck den ouden besitters een ghedeelte der Landen.

Lib. 15. *Lib. 17.* *Lib. 1. cap. 3. § 17.* *Lib. 3. cap. 8. § 3.*

X. Maer oock als alle ghebiedt den overwonnenen ontnomen werdt/ soo konnen haer noch over-ghelaten werden in minder soo particuliere / als publijcke saecken hare wetten en ghebruycken / en Magistraten. [Philo in de Ambassade aen Cajus: Augustus hielt dat hy soo grooten sorghe behoorde te draghen voor de Wetten die een yder volck eyghen waren, als voor de Roomsche.] Soo is in Bythinien / zijnde een Provintie van een Oudt-Burgermeester gheregeert / de stadt Apamæa gepryvilegieert geweest / hare Republijcque na hare goedtduncken te bestieren / soo Plinii Brieven ons leeren. [Siet den 93 Brief van Plinius, en de volghende van Trajanus in 't 10 Boeck. Sinope hadde onder den Persen een Burgherlijcke regeeringhe des volcks / seydt Appianus in de Mithridatische Oorloghe. Soodanigh was by den Griecken onder de Romeynen de schaduwe van vryheyt. Siet Cicero, *lib. 6. ad Atticum, Epist. 1.* Plinius, *lib. 1. Epist. 24.* De Cypryschen mochten buyten hare Eylandt niet geroepen werden / Cicero *ad Atticum, lib. 5. Epist. 21.*] En op andere plaetsen werdt ghesepdt/ dat de Bithyniers hare eyghen Magistraten / haren eygen Raedt hadden. Soo mede in Pontus de Stadt van Amisenen ghebruychte hare eyghen

Lib. 10. Epist. 56. & 84. & lib. 3. Epist. 113. *Ibid. Epist. 92.*

eyghen Wetten door de weldaedt van Lucullus. De Gotthen hebben den overwonnen Romeynen hare Roomsche Wetten ghelaten.

XI. Een deel van dese toe-ghevinge en indulgentie is mede/ dat men den overwonnenen het ghebruyck van hare Vaderlijcke Religie niet en beneemt / voor dat se beter onderwesen zijn. [Het is beter dat daer eenighe Godt gedient werdt, als geen, soo wy onlanghs te voren met de woorden van Severus gesept hebben. So seggen de Gotthen by Procopius, *Gotth. 2.* dat sy niemandt tot hare Religie ghedwonghen hebben.] 't Welck / gelijck het den overwonnen seer aengenaem sal zijn / soo en sal 't ook voor den overwinner niet schadelijck zijn / ghelijck Agrippa in sijn Oratie tot Cajus bewijst/ welcke Philo verhaelt in 't Rapport van sijn Gesantschap. En by Josephus soo verwijt Josephus selfs / als ook mede Titus de Keyser den Rebellen van Jerusalem / dat sy door der Romeynen weldaet haren Godts-dienst met soo volkomen recht pleeghden / dat sy vermochten de vreemde uyt haren Tempel te weeren / ook met perijckel des levens. Maer indien by den Overwonnenen een valsche Religie is/ sal de Overwinner met recht besorghen / dat de Waerachtighe niet verdruckt en werde / 't welck Constantinus ghedaen heeft / als de partye van Licinius verwonnen was / ende nae hem mede de Francken / en andere Coninghen.

XII. Het laetste daer men sich voor hoeden moet / is dit/ dat men ook selfs in een volkomenste ghebiedt / en 't geen dat gelijck als eens Heeren over sijn Slaven is / de overwonnene sachtmoedelijck ghehandelt werden/ en dat alsoo / dat hare nuttigheyt en voordeel met des overwinners voordeel vereenight werde. Cyrus ghebiedt de overwonnen Assyriers / dat sy souden goedts moedts wesen / dat hare conditie en staet de selfde soude zijn / diese te voren gheweest was / niet als de Coningh verandert zijnde / dat sy behouden souden hare Huysen / hare Ackers / haer recht over hare Vrouwen / over hare Kinderen / als het tot dier tijdt toe gheweest was. Jae selfs / indien yemandt haer ongelijck oft overlast dede / dat hy 't en de sijne wreken en straffen soude. By Sallustius lesen wy: Dat het den Roomschen volcke beter gedocht heeft Vrienden te soecken, als Slaven; en dat sy 't veyligher ghehouden hebben over den willighen, als ghedwonghenen te regeeren. [De Lacedemoniers segghen by Thucydides: Wy houden het daer voor, en zijn van die meninge, dat groote vyandtschappen alsoo in vaste eendracht veranderen, niet dat yemandt hem selven wrekende, en 't goede gheluck hem dienende, den anderen de noodt op-dringhet van ongelijcke wetten en conditien te moeten bezweeren, maer indien hy sulcks konnende doen, gheen minder billijckheydt ghebruyckt, als hy manlijckheydt in 't overwinnen ghebruyckt heeft, met de meeste matigheyt die moghelijck is, de saecke ten eynde brenghe.] De Brittannen ten tijde van Tacitus, lieten wel het upt-nemen van 't Volck ten Krijghs-dienst toe / gaven contributien / en verrichteden de aenbevolene diensten blijtighlijck / als sulcks sonder overlast mochte toe-gaen: maer ongelijcken overlast konden sy niet verdraghen: zijnde nu wel ghetemmet om te

Xenoph. de Cyri Instit. lib. 4.

Vita Agric. ghehoorsamen / maer noch niet om als Slaven te dienen. Een seecker Pyvernaet in den Roomschen Raedt ghevraeght zynde / wat voor een
Liv. lib. 8. vrede de Romeynen van haer te verwachten hadden / seyde: Soo ghy ons eenen goeden gheeft, hebt ghy een ghetrouwen en ghedurighen; geeft ghy
Lib. 8. een quaden, hebt ghy een die niet lange duren sal, te verwachten: Voorts-den daer by voegende: Gelooft niet dat eenigh Volck, oft oock selfs eenigh
Curt. lib. 7. mensche langher sal blijven in dien staet, die hem teghen-staet en leedt is, als het hem noodt doet te blijven. Soo seyde Camillus, dat het was het alder-vaste ghebiedt / daer van sich de ghehoorsame bedanckten en verblijden.
De Scythen seggben tot Alexander, tusschen een Heer en Slave en is geen
Lib. 13. vriendtschap: oock in den vrede werden nochtans de Oorloghs-rechten selfs onderhouden. Hermocrates seyt by Diodorus: Het en is niet soo heerlijck te overwinnen, als de overwinninghe sachtmoedelijck te ghebruycken. De spreuche van Tacitus is heylsaem tot 't ghebruyck der Victorie: De eynden der Oorloghen zijn treflijck, soo menighmael sy met verghevinghe besloten werden. In den Brief van Cæsar Dictator staet: Laet dit een nieuwe wijse van overwinnen zijn, dat wy ons wapenen met barmhertigheyt en mildigheyt.

Het sesthiende Capittel.

Matiginghe omtrent die dinghen, die, volgens het recht der Volcken, het recht van weder-krijginghe niet hebben.

I. Dat de inwendighe rechtvaerdigheydt vereyscht, dat men weder-gheven sal 't gheen onse Vyant anderen door onrechtvaerdigen Oorlogh ontnomen heeft.
II. Exemplen daer van.
III. Oft daer yets van kan af-getrocken werden.
IV. Dat men oock de onderdanige Volcken, oft ghedeelten der Volckeren wederom geven moet den ghenen, welckers sy geweest zijn, indien sy van den Vyant onrechtvaerdelijck in-ghenomen zijn.
V. Op wat tijdt de verbinteniſſe tot weder-geven vergaet.
VI. Wat men doen sal als de sake twijffeligh staet.

I. Soe verre de goederen in rechtvaerdighen Oorlogh werden der ghener diesenemen / hebben wy hier voorzen geseyt / van welcke goederen die moeten af-getrocken werden / die door 't recht van weder-krijginghe wederom bekomen werden / want die
L. si noxale §. ex his D. de nox act. ghereckent werden voor niet ghenomen. Maer die door onrechtvaerdige
L. traditio D. de acq. dom. Oorloghe ghenomen werden / hebben wy gheseyt dat moeten weder-gegeven werden / en dat niet alleen van de ghene / diese ghenomen hebben / maer oock van anderen / tot welcken het goet / 't zy oock op wat wijse / ghekomen zy: want niemandt en han een anderen meerder recht over-draghen / als hy selfs ghehadt heeft / seggben de Roomsche Autheuren;
Lib. 5. de benef. cap. 12. 't welck Seneca hoorelijck uyt-druckt: Niemandt kan gheven 't gheen hy niet

niet en heeft. Die 't eerst ghenomen heeft / en heeft den inwendighen eyghendom niet ghehadt / daerom kan hy die oock niet hebben / die sijn actie van hem heeft: soo heeft dan de tweede oft derde besitter dien eygendom bekomen / welcke wy in 't leeren / en om beter te verstaen / den uytwendighen noemen / dat is / dit voordeel / dat hy aller wegen door rechterlijcke authoritept en handt / voor eygenaer moet beschermt en voorgestaen werden: welck recht nochtans / indien hy dat gebruycht tegens den ghenen / welcken 't goedt door quade daedt benomen is / soo en sal hy niet vroom daer aen doen. Want het gheen vermaerde Rechts-geleerde voor advijs gegeven hebben van een Slave / die van den Straet-roovers gevangen synde / terstont daer nae tot den Vyanden gekomen was / dat het waerachtigh sy / dat hy ontnomen is / en dat hy daer nae der Vyanden ghesweest / en door weder-krijghinghe weder-gheleert was / dat sulcx daer aen niet en hinderde; het selfdighe moet men upt het natuurlijcke recht mede antwoorden / van den ghenen / die in onrechtvaerdigen Oorlogh ghevanghen synde / onlanghs daer nae door rechtvaerdighe Oorloge / oft eenigh ander middel in eens anders macht gekomen is. Want nae het inwendighe recht en verscheelt de onrechtvaerdige Oorloge van straet-rooverye niet. Ende alsoo op 't sept gevraeght synde / heeft Gregorius Neocæsariensis gheantwoort / als eenighe upt Pontus der Burgheren goederen / welcke van de Barbarische ghenomen waren / weder-gekreghen hadden. [Dit volghen Petr. *de potestate principis, c. 3. quæst. 4.* Bruningius *de Homagiis, concl. 241.*]

L. Iatrones D. de capt.

Ægid. Reg. de act. super. dist. 31. dub. 7 n. 122. Can. 10.

II. Soo moet men dan soodanighe goederen weder-gheven den ghenen / diese ontnomen waren / het welcke wy oock sien dat dickwils geschiedt is. Als Livius verhaelt hadde / dat de Volscen en Equen van L. Lucretius Tricipitinus overwonnen waren / sept hy dat den roof in 't veldt van Mars opentlick ten toon gelept is / op dat een yder 3 dagen lang mocht kennen / en wederom nemen. De selfde vertelt hebbende dat de Volscen van den Dictator Posthumius gheslagen waren / sept: Een deel van den roof is den Latinen en Hernicen, die haer goedt erkenden, wederom ghegheven; een deel heeft de Dictator opentlijck verkocht. En op een ander plaetse: Twee daghen zijn den Eyghenaers vergunt om haer goedt te kennen. De selfde / als hy der Samniten victorie over die van Capua hadde verhaelt: Het geen voor den overwinners de meeste vreughde is gheweest, daer zijn seven duysent en vier hondert ghevanghene weder bekomen; en gantsch grooten roof van de Bondtghenooten: en zijn door Edict ontboden de Eyghenaers, om hare goederen te erkennen, en wederom te nemen teghens een bestemden dagh. Voorts daer nae vertelt hy diergelijcke daedt der Romeynen: De Samniters ghepooght hebbende *Interamnis* een Colonie der Romeynen in te nemen, hebben de Stadt niet bekomen, de Landen gheplundert hebbende, als sy den anderen roof van daer onder een ghemenghet van Menschen en Beesten, en de gevangen Burgers der Colonie wech dreven, zijn den overwinner ontmoet, en tegen gekomen, namelijck, den Burgermeester die van Luceria weder-keerde, hebben niet alleen den roof verloren, maer sy selfs

Lib. 3.

Lib 10.

met een seer langen en beladen troup sonder ordinantie voort-treckende, zijn gheslaghen. De Burghermeester hebbende door edict de eygenaers doen dagen tot Interamna, om hare goederen te kennen, en wederom te nemen, latende het heyrlegher aldaer, is selfs nae Romen ghereyst om op de verkiesinge te wesen. Op een ander plaetse spreeckende van den roof die Cornelius Scipio ghenomen hadde by Ilipa, een stadt in Lusitanien, seydt de selfde Schrijver aldus: De selfde buyt is alle te samen voor de stadt in't openbaer ten toon gheleydt, en den eyghenaren macht ghegheven hare goederen te erkennen: de reste is den Thresorier ghegheven om te verkoopen: 't gheen daer van ghekomen is, heeft men onder de Soldaten ghedeylt. Nae den slagh van T. Gracchus by Beneventen: Alle den buyt, behalven van gevanghen menschen, is den soldaten vergunt, doch zijn de beesten uytghesondert, welcke van de eyghenaers binnen dertigh daghen souden erkent werden, seydt de selfde Livius. Van L. Æmilius die de Gallen overwonnen hadde/ seydt Polybius, den roof heeft hy den ghenen wederom ghegeven/ diense afghehaelt was. Plutarchus en Appianus verhalen dat Scipio ghedaen heeft / als hy Carthago inghenomen hadde / als hy daer veele gaven ghevonden hadde / welcke de Carthaginiensers uyt veele steden van Sicilien / en anderen weghen derrewaerts ghevoert hadden. [Oock Diodorus Siculus in de Peiresiaensche Extracten / en Valerius Maximus, *Lib. 1. cap. 1. n. 6.* Oock heeft de beleeftheydt van den Iongen Africanus heerlijck en wijdt ghebleecken: Want als hy Carthago ingenomen hadde, heeft hy rondts-om aen de vrye steden van Sicilien ghesonden, dat sy de vercierselen van hare Templen, door den Africanen gherooft, door hare Ghesanten souden wederom halen, en op hare oude plaetsen doen herstellen.] Cicero Verrina van de Jurisdictie in Sicilien: De Carthaginiensers hadden eertijdts de stadt Himera inghenomen / die boven allen in Sicilien vermaert en verciert was. Scipio die oordeelde dat sulcx waerdigh en heerlijck was voor het Roomsche Volck / dat de bondtghenooten / als de oorloge ten eynde gebracht was / hare goederen door onse victorie mochten weder bekomen/ heeft / nae dat hy Carthago ingenomen hadde/ den Sicilianen alles / wat hy vonde / wederom doen gheven. De selfdighe breydt dit selfde werck van Scipio seer breedt uyt in de Verrinsche Oratie van de Beelden. De Rhodiers hebben vier schepen der Athenienseren van den Macedoniers ghenomen / en door haer weder bekomen/ den Athenienseren weder gegheven. Soo oordeelde Phaneas een Etolier, dat het billijck was / dat men den Etoliers weder gheven soude 't gheen sy voor de oorloghe hadden ghehadt: Het welcke T. Quintius niet ontkende / indien men handelde van de steden die in de oorloge ingenomen waren / en soo de Etoliers de wetten van 't verbondt niet ghebroken en hadden. (1.) Soo hebben oock de Romeynen de goederen in voortijden tot Ephesen gheheylight / welcke de Koningen haer aengematight hadden/ wederom in haren ouden staet herstellet.

Lib. 24.
Histor. lib. 2.
Plut. apopht.
Appian. Punic.
Liv. lib. 31.
Liv. lib. 33.
Strabo l. 13.

[Vermeerderingh. (1.) Pompejus heeft aen Attalus ende Pylæmen Paphlagonien weder ghegheven / Eutropius, *Libr. 6.* In 't verbondt van den

den Paus / Keyser Karel de vijfde / en de Venetianen / teghens Soliman, was veraccoordeert / dat een yder weder bekomen soude 't gheen hy beseten hadde / Paruta, *Libr. 8.* Derhalven Cephalenien van den Spanjaerden inghenomen zijnde / is den Venetianen weder ghegeven. Daer is oock een plaetse in Anna Comnena tot dese sake dienende / daer hy van Gothofredus handelt.]

III. Maer oft sulck goedt door verkoopen aen een ander ghekomen ware / sal dan sulck een den ghenen / welcken dat goedt ontnomen is / oock moghen eyschen en afvorderen het gelt / dat hy daer voor ghegeven heeft? Het accoordeert met het gheen wy elders van dese saecke gesepdt hebben / dat hy dat soo wijdt hem kan toe-reeckenen / als den ghenen die het verlozen hadde / de weder-krijginghe der ghewanhoopte en als opghegeven besittinghe waerdigh soude zijn / dat is / soo veel alst hem waerdigh en daer aen gheleghen is / sijn goedt / dat hy niet hoopte weder te krijgen / wederom te bekomen. Ende indien sulcke onkosten moghen weder-geeyscht werden / waerom oock niet mede de waerdeeringhe van arbeydt en perijckel / als wanneer eener eens anders goedt in de Zee verlozen / door dupcken daer uyt-gehaelt hadde? De Historie van Abraham duncht my tot dese materie wel te passen / als hy nae de over winninghe der vijf Koninghen weder-keerde tot Sodoma; hy heeft alle die goederen wederom ghebracht, sept Moses / namelijck / die hy te voozen vertelt hadde / dat van die Koninghen ghenomen waren. Ende moet nergens anders van verstaen werden de conditie die de Koningh van Sodoma Abraham voorslaet / dat hy soude de ghevanghene wederom gheven / en de reste behouden / namelijck / voor sijn arbeydt en gevaer. Maer Abraham selfs / een Man niet alleen van een Godtvruchtigh / maer hooghe en treffelijck ghemoedt / heeft wel voor hem selven niets willen nemen; maer van de weder-bekomen goederen (want daer op siet de vertellinghe / soo wy ghesepdt hebben) heeft hy als volghens sijn recht / de thienden Godt ghegheven / heeft de noodighe onkosten afghetogen / en heeft ghewilt dat sijnen mede-helperen eenigh ghedeelte soude ghegheven werden. *Lib. 2. c. 10. §. 9.* Gen. 14. 16. *Vers. 20. 21. 22. 23. 24.*

[Vermeerderingh. (1.) Sulcx heeft Jacchiades wel aengemerckt over Daniel 5. 17. Sulpitius sept van Abraham: De reste heeft hy weder-gheheven den ghenen, diese ontnomen waren. Ambrosius in 't 1 Boeck van den Patriarchen: Daerom dat hy hem gheen loon van den menschen ghesocht heeft, soo heeft hy dien van God bekomen. Van dit en verschelen niet veel de daden van Pittacus en Timoleon: Pittacus van Mitylenen, als hem aengeboden werde het halve deel van de weder-veroverde Landen met aller bewilliginghe, heeft sijn ghemoedt en sin van dat gheschenck af-gekeert, houdende dat het schandelijck was de glorie en roem der deught door de grootheyt van den buyt te verminderen: Valerius Maximus, *lib. 6. cap. 5. n. 1.* Van Timoleon sept Plutarchus: Niet het ontfanghen in sulcke saken is schandelijck, maer het niet ontfanghen is beter, en van een overvloedigher deught in die dinghen, die gheoorloft zijn, toonende datse oock die dinghen wel

missen kan. Vergheliicht hier mede 't gheen hier voozen / *lib. 2. cap. 14. §. 6.* en in dit 3 Boeck/ cap. 4. §. 1. gheseyt is.]

IV. Maer gelijck de goederen haren Eygenaer moeten wederom gegeven werden/ also moeten oock de volcken/ en gedeelten der volcken wederom ghegheven werden aen den ghenen / die het recht van ghebiedt over haer gehadt hebben/ oft ooch haer selven/ indien sy voor het onrecht vaerdigh gheweldt haers selfs meesters geweest zijn. [De Ballingen van Sagunten zijn nae ses Jaren van den Romeynen wederom herstelt. Antonius heeft die ghene / welcke in de Oorloge met Cassius tot Slaven gemaeckt waren / gheboden vrye te zijn / en dat de goederen den Eygenaers weder ghegeven souden werden. Soo is Calatraba den Ridderen / welcken die Stadt van den Mauritanen ontnomen was/ van den Coninghvan Castilien en anderen wederom ghegheven / Mariana, *lib. 11.* Siet 't geen hier boven staet / *lib. 3. cap. 10. §. 6.*] Soo sien wy uyt Livius, dat Sutrium weder verovert/en den Bondtgenooten wederom gegeven is ten tijden van Camillus. De Lacedemoniers hebben de Ægineten en Meliers wederom herstellet in hare oude besittingen; de Grieckschе Steden / welcke de Macedoniers in-ghenomen hadden / zijn van Flaminius wederom in hare vryheydt ghestelt: de selfde heeft mede in de t'samen-spreckinge met den Ghesanten van Antiochus billijck ghevoordeelt / dat de Steden in Asia, welcke tot den Grieken behoorden/ souden vry-ghemaeckt werden/ welcke Seleucus de Over-oudt-vader van Antiochus door Oorloghe in-ghenomen hadde / en als die verloren waren / Antiochus weder in-genomen hadde. Want, seyde hy / daer en zijn in Æoliden en Jonien gheen Colonien oft voort-gheplantede Steden tot Coninghlijcke slavernye gesonden, maer om het ghestachte te vermeerderen, en het oudtste Volck door de werelt voort te teelen en verspreyden.

Liv. lib. 6.
Idem lib 23.
Xenoph. Hist. Græc. 3.
Lib. 34.

V. Men pleeght ooch te vragen van het verloop des tijdts / binnen welcke de verbintenisse tot weder-gheven kan versterven en vergaen. Maer dese vraghe moet onder den Burgheren / die onder eene regeeringe gheseten zijn / beslechtet werden nae hare Wetten / (indien de selve anders maer het inwendighe recht toe-staen / niet alleen op het uytwendighe staen / het welck men uyt de woorden / en het ooghemerck der Wetten met voorsichtigh overlegghen nae-vorschen moet) maer onder den gheenen/welcke de een den anderen voor vreemde en uytheemsche houden/ alleen uyt de nae-raminghe van verlatinghe / van de welcke wy op een ander plaetse ghesproken hebben/ soo veel tot onse voornemen genoegh is.

Lib. 2. cap. 4.

VI. Doch indien het recht des Oorloghs seer twijffelachtigh zy / soo sal't best zijn te volghen den raedt van Aratus Sicyonius, welcke aen d'een zijde den nieuwen besitters over-redet en beweeght heeft / dat sy geldt souden nemen / en de possessie quiteren; aen de andere zijde den ouden Eygenaren aengheraden / dat sy gevoeghlijcker souden achten/ dat haer betaelt werde soo veel het goedt waerdigh was / als het hare wederom te nemen. [Sulcks heeft de Coningh Ferdinandus gedaen/ soo Mariana verhaelt / *lib. 29. cap. 14.*]

Cicero 2. Offic.

Het

Het seventhiende Capittel.

Van die ghene, welcke in den Oorlogh neutrael en tusschen beyden zijn.

I. Dat men van den ghenen die vrede houden, niets en moet nemen, als in hooghsten noodt, met weder-ghevinge van de waerde van dien.

II. Exempten van onthoudinghe en ghebo-den.

III. Wat het ampt zy der ghener die vrede houden tusschen de oorlogende partyen.

HEt mocht schijnen overtolligh te zijn / dat wy handelen van die ghene / welcke buyten den Oorlogh ghestelt zijn / alsoo genoegh bekent is / dat teghens soodanighe gheen Oorloghs recht en is. Maer aenghesien by occasie en ghelegenthept der Oorloghe teghens haer / insonderheydt die nae-by ghelegghen zijn / veele dingen plegghen bedreven te werden / onder deckssel van noodtwendigheydt / moeten wy hier kortelijck verhalen 't gheen wy op een ander plaetse gesept hebben / dat de noodt / op dat die eenigh recht ghebe over eens anders goet / moet groot en seer hooge zijn; dat daer-en-boven noch werdt verepscht dat by den Eyghenaer ghelijcke noodt niet en zy: ooch als van de noodt al blijckt / dat men niet meer noch verder moet nemen / als die verepscht; dat is / indien de bewaringhe ghenoegh zy / dat men het ghebruyck daer niet toe en neme; indien 't gebruyck genoegh is / dat men het misbruyck niet moet nemen; indien men het misbruyck van doen heeft / dat men nochtans de waerde van dien betalen moet. I. *Lib. 2. c. 2. §. 10.*

Moses, als de hooghste noodt hem en het Volck dronghe door der Jdumeen landt te trecken / sept voor eerst dat hy trecken sal door de heyrbane en ghemeynen wegh / en niet sal uyt-wijcken noch af-treden tot de Ackers oft Wijnberghen; indien hy mochte selfs water van nooden hebben / dat hy 't selfde betalen sal. Het selfde hebben ghedaen de geroemde soo Griecksche als Romeynsche Veldt-oversten. By Xenophon beloven de Griecken die by Clearchus waren den Persen / dat sy sonder eenighe schade te doen / door-reysen sullen; en soo men haer leef-tocht wilde verkoopen / dat sy niemanden eten noch drincken souden benemen. Dercylydes, soo de selfde Xenophon vertelt / heeft sijn Heyrkracht door vreedsame Landen alsoo ghevoert / dat den Bondtgenooten geen schade is aenghedaen. Livius sept van den Coningh Perseus: Hy is weder-gekeert in sijn Rijck door Phthiotis, Achaien, en Thessalien sonder eenighe schade oft overlast der Landen, daer hy door reysde. Plutarchus van 't Heyrleger van Agis de Spartaner Coning: Sy waren tot een schouspel den steden, sachtmoedelijck, en sonder schade oft leedt, jae by-na sonder geruchte Peloponnesus door-treckende. [Ghelijcke ghetuygenisse geeft Plutarchus van Titus Quintius Flaminius.] Vellejus van Sulla: Ghy soudt ghemeynt hebben II.

dat

Lib. 2. dat hy in Italien gekomen was, niet als een voort-drijver der Oorloge, maer als stichter van vrede, met soo grooten stilligheydt heeft hy sijn Heyrkracht door Calabrien en Apulien, met een bysondere sorge voor de vruchten, Ackeren, Steden, Menschen, in Campanien door-gheleydet. Van Pompejus de Groote/ seyt Cicero: Welckers Legioenen alsoo in Asien ghekomen zijn, dat men seyt, dat niet alleen gheen handt van soo grooten heyrkracht, maer selfs gheen voetstap, yemandt die vreedsaem was, schade gedaen heeft. [En Plutarchus: Als hy ghehoort hadde dat sijn Soldaten wat moedtwilligh leefden, heeft hy hare Rapieren doen verzegelen, welck zegel die niet bewaerde, die werde ghestraft.] Van Domitianus schrijft Frontinus aldus: Als hy in de Landt-palen der Ubyers sijn Leger sloegh / heeft hy ghebooden dat men de vruchten van die Landen / welcke binnen den wal begrepen waren/ soude betalen/ en door dien roem van rechtvaerdigheyt heeft hyse alle tot ghetrouwigheyt teghens hem verbonden. Lampridius van den Partischen velt-tocht van Alexander Severus: Hy heeft sulck een krijgstucht / en sulcken ontsich voor hen ghehouden / datse gheen Soldaten/ maer Raedts-heeren ghenaemt wierden; werwaerts dat de Soldaten heen trocken / de Colonellen waren gewapent / de Hoplupden eerbiedig/ de Soldaten vriendelijck: maer hem selver eerden de Inwoonders der Provintien om dese so veele en soo groote goederen als een God. Van de Gotthen/ Hunnen/ Alanen die Theodosius dienden / seydt de Panagyrist: Daer en was geen rumoer, geen verwerringe, geen plunderinge, als onder de Barbarische: selfs als de toe-voeringhe van vivres wat bekrompen viel, leden sy met ghedult ghebreck; en den leeftocht, welcke de menighte soo ber en bekrompen hadde ghemaeckt, wierdt ruymer door het versparen. [Men leest veel van de zedigheydt en gheschicktheydt van dit Volck by Cassiodorus, als *libr. 5. 10.* en *libr. 2. 13.* Maer in het selfde Boeck / *Epist. 25.* Noch sult ghy der besitteren ghezaeyde, noch weylanden niet verwoesten, maer spoedight u met aller onthoudinge, op dat uwe ontmoetinghe ons moghe aenghenaem zijn. Want daerom draghen wy om niet de onkosten der heyrkracht, op dat de burgherschap van den ghewapenden moghe onbeswaert blijven. *Libr. 9. Epist. 25.* Sijne wapenen hebben geenderley schade den besitters ghedaen.] Claudianus schrijft Stilicon den selfden lof toe:

Pro lege Manilia.

Daer is soo groot ontsich; al-om soo goeden vrede
Door u beleydt geweest, dat niemandt schaden dede
Aen Kooren, noch aen Wijn, den Landtman op het velt,
Maer alle roovery was aen een kant ghestelt.

En Suidas geeft dese eere mede aen Belisarius. (1.) Dit bracht te wege de volmaeckte sorge voor Provisie van alle behoeften en noodtzuft/ goede betalinghe van besoldinghe/ en de scherpe onderhoudinghe van Krijghs-discipliin / waer van men de wet leest by Ammianus, dat de landen der ghener die in vrede zijn/ niet moeten vertreden werden. [Plinius in't

Lib. 18. & 21.

in 't 26 Boeck/ cap. 4. der natuerlijcke Hiſtorie: En waerom doch hebben de Romeynſche Overſten in de Oorloghe alle-tijdt voorname ſorge ghedraghen voor den Koophandel? Caſſiodorus 4. 13. Laet den ſoldaet hebben dat hy koopen moghe, op dat hy niet behoeve te dencken wat hy nemen ſal. Dierghelijcke heeft hy mede/ *Libr. 5. Epiſt. 10. en 13.*] By Vopiſcus in 't leven van Aurelianus: Dat niemandt eens anders Veulen roove, niemandt een Schaep aenroere, niemandt een Druyve wech draghe, niemant het kooren vertreede, dat niemandt Olye, Zout, oft Hout eyſſche. Item/ by Caſſiodorus: Laetſe met de inwoonders leven nae Burgherlijcke rechten: noch dat het ghemoedt niet overmoedigh en baldadigh werde van den ghenen die ſich ghewapent bevindet: want die ſchildt van onſe heyrkracht moet ruſte en vrede toebrenghen den Romeynen. Laet hier by komen dit ſeggen van Xenophon, in 't 6 Boeck van ſijn Tocht: Dat men gheen Stadt van vyanden moet dwinghen/ datſe yets teghens haren danck ſal gheven. Wt welcke ſpreuchen men alder-bequaemſt ſal konnen uytlegghen de vermaninghe van dien grooten Propheet/ jae meerder dan een Propheet: En doet niemandt gheen overlaſt, noch en ontvreemt niemandt het ſijne door bedrogh, (2.) en laet u verghenoeghen met uwe beſoldinghe. (3.) Welcken gheljck is het ſegghen van Aurelianus by Vopiſcus ter ghemelder plaetſe/ dat hy met ſijn leeftocht te vreden zy, dat hy die van den buyt des vyandts, en niet van de tranen der onderdanen hale. Ock en behoeft niemandt te dencken/ dat deſe dinghen wel treffelijck konnen gheſeydt/ maer niet in 't werck gheſtelt werden. Want noch de Goddelicke Leeraers ſulcks vermanen/ noch de wijſe Wet-gevers ſulcks gebieden ſouden/ indien ſy gheloofden dat die dinghen niet konden volbracht werden. Eyndelijck/ het is noodtwendigh dat wy gelooven dat het geſchieden kan/ 't gheen wy ſien dat geſchiedt is. [Soo diſcoureert Guiciardin mede/ *Libr. 16.*] Tot dien eynde hebben wy die exemplen by-ghebracht; waer by noch mach komen dat voortreffelijcke welcke uyt Scaurus by Frontinus verhaelt werdt/ dat een Frupt-boom/ welcke binnen de Wallen van 't Leger begrepen was/ des anderen daeghs als het Leger optrock noch onbemindert en ongheroert ghelaten is met hare vruchten. [Van de ſtrengigheydt van Niger, om het nemen van een Haen/ leeſt by Spartianus.] Livius, als hy vertelt hadde dat de Soldaten in 't Legher voor Sorcene wat moedtwilligh ghehandelt hadden/ en dat ſommighe van haer by nachte in de omleggende vredighe landen waren gaen rooven/ voeght daer by/ dat alles door moedtwille en onghebondenheydt der Soldaten/ en niet naer de ordinantie/ en Krijgs-tucht ghehandelt was. Daer is noch een andere treffelijcke plaetſe van den ſelven Schrijver/ daer de doortocht van Philippus, door de Landen van de Dentelathanen beſchreven werdt: Het waren bondtgenooten, maer door gebreck en armoede hebben de Macedoniers niet anders als oft vyanden landen waren, geplundert, want aller-wegen roovende, hebben ſy eerſt de Bouhoven, daer nae ook ſommighe vlecken verwoeſtet, niet ſonder groote beſchaemtheydt des Koninghs, als hy hoorde het roepen der Bondtghenooten,

Luc. 3. 14.

Lib. 4. cap. 1.

Lib. 28.

Lib. 40.

die te vergheefs de Goden des verbondts, en sijnen naem om hulpe aenriepen. By Tacitus heeft Pelignus een schandelijcken naem en gerucht̃e / dewijl hy de Bondtghenooten meer als de vyanden beroofde. De selfde Schrijver brandtmerckt oock de Vitelliaensche Soldaten / dat sy in alle plecken van Italien lup en ledigh zijnde / alleen vreeslijck waren voor haren Huys-waerden. Oock is in de Verrinsche Oratie van de Stadts Jurisdictie by Cicero dese beschuldinghe: Ghy hebt de vreedsame steden der bondtghenooten en vrienden doen uytplonderen en te quellen nemen. Ende kan ick hier niet voorby-gaen het ghevoelen der Godt-geleerden / 't welck ick voor waerachtigh houde / dat een Koning / welcke den Soldaten niet en betaelt de besoldinghe / die hy haer schuldigh is / niet alleen den Soldaten gehouden is voor de schade / die daer uyt ghevolght is / maer oock sijnen onderdanen / en nae-gheburen / dat de Soldaten voor honger ghedwonghen / sich qualijck aengheslelt hebben.

Annal. 12. *Histor.* 3. *Ægidius Regius de actib. supernaturalibus disp.* 2. *dub.* 7. *n.* 95.

[Vermeerderinghen. (1.) Procopius een medeghesel en ghetuyghe van de daden van Belizarius, pryst in den selven dese deughdt seer: Siet van dit stuck een treffelijcke Oratie van hem ghedaen aen de Soldaten ontrent Sicilien / als hy nae Aphrica trock / ende 't verhael van sijne reyse voor Aphrica, *Vandal.* 1. Doch upt het 3 Boeck Gothic. sal ick dese gheheele passagie verhalen: Teghens de Landt-luyden handelde hy met sulcken sorghe en voorsichtigheyt, dat niemandt van haer gheweldt ghedaen werde, als Belizarius het heyr leyde: maer in tegendeel dat sy alle rijck wierden waer hy met veel Krijghs-volck quam: want sy verkochten haer goedt den Soldaten tot haer believen, en als het Koorn op den velde rijp was, gaf hy sorghvuldigh acht daer op, dat het van de Ruyterye niet soude bedorven werden. Dan oock en werde niemandt toe-ghelaten dat hy het Oeft aen de boomen met handen aen-raken soude. Gheljicken lof van den tocht der Alemannen nae het heyligh Graf / siet by Nicetas in 't leven van Manuel Comnenus. Doch Gregoras, *lib.* 9. roemt het selfde in de Venetianen: Daer en was niemandt die niet hem van verwonderinghe en ontsettede over de Krijghs-tucht der Venetianen, en van de grootmoedigheyt te samen gevoeght met rechtvaerdigheyt. Want niemandt van 't heyr uyt-gaende, wilde yets nemen, sonder gelt daer voor te gheven.

(2.) Men soude het oock moghen oversetten / onthoudt u van rooven, in welcken sin dat selfde woordt in de Griecksche overs̃ettinge genomen werdt / Job 35.9. Psal. 118.121. Proverb. 14.33. en 23.10. 118.3. Eccles. 4.1. Item / Levit. 19.2. Het selfde Griecksche woordt heeft de gemeene Latijnsche oversetter / Luc. 19.8. over-gheset voor verkoorten oft verboordeelen.

(3.) Ambrosius over desen text van Lucas: Daerom is de besoldingen in den Krijgh geordineert / op dat niet / terwijlen men de onkosten soecht / de Koorn sijnen ganck gae. Welcke woorden Augustinus upt-ghesch̃even heeft in 't 19 Sermoen over de woorden des Heeren by Matthæus. Daer zijn op dit stuck treffelijcke ordinantien by Gregorius Turonensis, *lib.* 2. *cap.* 37. In de Capitulen van Carolus en sijn Successoren / *lib.* 5. *tit.* 189.

In't

In 't Concilie van Vranchrijck / Tom. 2. in de tweede Capitulatie van Ludovicus Pius, cap. 14. en Tom. 3. in 't Concilie tot St. Macra. Voeght daer by der Bajomen Wet / *tit. 2. 5.* De Wet van Fredericus I. verhaelt Guntherus aldus:

Soo yemandt brandt een Huys, of Hof, van die in vreden
Sich houden, sal, nae dat hem 't hayr is af-gheſneden,
Bebrandtmerckt voor het hooft, voort werden wech gejaeght,
Nae dat hy sal eerſt zijn met ſlaghen veel gheplaeght.]

III. Wederom ter ander zijden is het ampt en plicht der ghener / die haer van den Oorlogh onthouden / niets te doen / waer door de ghene die een quade saecke dryft / soude moghen verſterckt werden / oft daer door voornemen en raedtſlagen van den ghenen / die rechtvaerdighe Oorloge voert / verhindert werden / volgens het gene dat van ons hier voren geſept is: Doch daer de saecke twijffelachtigh is / dat sy haer ten wederzijden billijck bewijſen in toe-laten van door-tocht / in 't verſtrecken van victuyes voor de Regimenten / in de Belegerde geen bystant oft toe-voer te doen. De Corcyrensers seggen by Thucydides, dat der Athenienſeren plicht was / soo sy buyten partyſchap en neutrael wilden zijn / oft den Corinthiers te beletten / dat sy uyt het Attiſche landt geen Soldaten aennamen / oft het ſelfde haer oock van gelijcken toe te laten. Philippus den Coningh van Macedonien is van den Romeynen te laſte gheleydt / dat het verbont van hem op tweederley wijſe verbroken en overtreden was / soo door dien hy des Roomſchen volcks Bondtghenooten overlaſt ghedaen hadde / als dat hy haren Vyanden door bystandt en gelt gheholpen hadde. En die ſelfde puncten die dryft oock T. Quintius in ſijn t'ſamenſprekinghe met Nabis: Ghy seght, ick hebbe nochtans u-luyden, noch uwe vriendtſchap, noch verbondt eyghentlijck ghekrencket: Hoe menighmael wilt ghy dat ick u overtuyghen sal dat ghy 't gedaen hebt? Maer ick wil geen meer woorden daer van maecken: Ick sal de ſake ſommierlijck voor-ſtellen. Waer door werdt dan de vrientſchap gequetſt? namelijck, door deſe twee dingen, voornamelick: Indien ghy mijne Bondtgenooten voor vyanden houdt; Indien ghy u by den Vyanden voeght. By Agathias leſen wy / dat die vyant is / die doet 't gheen den Vyandt aenghenaem is; en by Procopius, dat hy gherekent werdt onder des Vyandts heyrkracht te zijn / welcke de dinghen die eyghentlijck tot Oorloghs ghebruyck dienen / des Vyandts Heyrkracht toe-voert. [En ter ander zijden ſept hy / dat een bryendt en mede-gheſel met recht ghenoemt werdt / niet alleen die gene die neffens in ſlagh-orde ſtaet / maer die alles / wat den Oorlogh verepſcht / openlijck verſchaffet / in den Brief van Amalaſuntha aen Juſtinianus.] Demoſthenes ſeyde eertijdts: Die ſulcke dinghen doet en practiſeert, daer door ick mochte ghevangen werden, al iſt dat hy my niet ſlaet, noch op my ſchiet, soo is hy doch mijn Vyandt. M. Acilius ſeyde tot den Epiroten, die Antiochus geen

Lib. 3. cap. 1. *Lib. 1.* *Lib. 3. Gothic. 1.* *Philip. 3.*

Lib. 36. geen Soldaten hadden toe-gheſonden / maer beſchuldight wierden dat ſy hem gelt geſonden hadden / dat hy niet en wiſte oft hyſe onder de vyanden / oft onder vreedſame Neutralen tellen ſoude. L. Æmilius Prætor beſtraft de Tejers, dat ſy der Vyanden vloot met victualie voorſien / en den
Lib. 37. ſelfden Wijn belooft hadden; daer by voegende / ten ware ſy 't ſelfde aen de Romeynſche vlote mede deden / dat hyſe voor Vyanden houden ſoude.
Plut. Bruto. Daer werdt oock een ſpreucke van Cæſar Auguſtus verhaelt: Dat een Burgerſchap oft Stadt het recht van vrede verlieſt, die den Vyandt ontfanght en in-neemt. Het ſal oock Vaderlijck zijn met beyde oorloghende partyen verbondt te maecken / ſulcks dat men met beyder goeden wille van den oorloghe u te onthouden / en beyden deelen de ghemeyne plichten van beleefthept te bewijſen / vry ſtae. By Livius ſtaet: Dat ſy, 't geen den Vrienden die tuſſchen beyden zijn, toe-ſtaet den vrede wenſchen, maer in den oor-
Lib. 35. logh ſich niet in-ſteken. Archidamus, Coning van Sparta / heeft die Elejers, als ſy ſchenen op de zijde van de Arcadiſche te hellen / een Brief ghe-ſchreven / daer in anders niet ſtondt als ditte: Het is goedt te ruſten, en ſich ſtille te houden.

Het achthiende Capittel.

Van die dinghen, welcke in openbaren Oorloghe particulierlijck gheſchieden.

I. Oft geoorloft zy particulierlijck den vyant ſchade te doen, werdt verklaert met onderſcheydinghe van het natuurlijcke, der Volcken, en het Burgerlijcke recht.
II. Wat den genen die op haer eyghen koſten ten krijghe dienen, oft Schepen uyt-ruſten nae de inwendighe rechtvaerdigheyt geoorloft zy, ten aenſien der Vyanden.
III. Wat ten aenſien van haer Burgherſchap.
IV. Wat den reghel der Chriſtelijcke liefde van haer vereyſcht.
V. Hoe den particulieren Oorlogh met den publijcquen vermenght werdt.
VI. Waer toe hy verbonden zy, die ſonder laſt en bevel den Vyant ſchade gedaen heeft, werdt met onderſcheydinge verklaert.

I. HEt gene wy tot noch toe gheſeyt hebben / gaet ten meeſten deele aen die gene / die in de Oorloge oft het hooghſte geſagh en gebiedt hebben / oft de publijcque bevelen upt-voeren. Staet oock noch te beſien wat particulierlijck yder een voor hem ſelven in de Oorloghe geoorloft zy / ſoo nae het natuurlijcke / als het Goddelijck / en oock der Volckeren recht. Cicero vertelt in het eerſte Boeck van de Plichten / dat in de Heyrkracht van den Veldt-heer Pompilius, ghedient heeft een Soon van Cato Cenſorius, maer dat onlanghs daer nae dat Legioen / daer onder hy diende / werde af-ghedanckt: Als ebenwel die Jonghman upt liefde tot verchten / onder de Heyrkracht ghebleven was / dat Cato aen Pompilius gheſchreven heeft / indien hy hem onder ſijn Heyr wilde behouden / dat hy hem voor de tweede mael den Krijghs-eedt af-nemen ſoude / de oorſaecke daer by voeghende/

de / om dat hy van den eersten eedt ontslagen zijnde / met recht tegens den vyant niet vechten mochte. Hy voegt daer oock by de eygen woorden van Cato aen sijn soon / uyt den brief / door welcke hy hem vermaent / dat hy voor sich sie / dat hy in den slagh niet en come: want dat het gheen recht is / dat die gheen Soldaet is / met den vyandt vechte. Soo lesen wy mede [by Xenophon, *Institut.* Cyri.] dat Chrysantus, een Soldaet van Cyrus, gepresen werdt / de welcke den vyandt op 't lijf zijnde / sijn geweer opgheseecken heeft / soo haest hy hoorde dat den aftocht gheblasen werde. En Seneca seydt: Hy werdt een onnut soldaet genaemt, die niet en past op het teycken van af te trecken en op te houden in 't ghevecht. Maer die meynen dat sulcks komt uyt het uytwendighe recht der Volcken / hebben een misverstandt: want soo ghy dat aensiet / gelijck het een yder gheoorloft is des vyandts goedt aen te slaen / als wy hier voorzen aengewesen hebben / alsoo mede den vyandt doodt te slaen: want na dat recht werden de vyanden nergens voor ghereeckent. Soo komt dan 't gheen Cato vermaende / uyt de Krijghs-discipline der Romeynen / in welcke een Wet was / soo Modestinus vermaent / dat / soo wie sijn bevelen niet onderhouden hadde / met de doodt soude ghestraft werden / al ware de saecke schoon wel gheluckt: en werde verstaen dat die sijn bevelen niet ghevolght was / oock die buyten ordere / sonder des Velt-oversten bevel / teghens den vyandt ghevochten hadde / ghelijck ons de Manliaensche bevelen leeren / namelijck / om dat indien sulcks lichtvaerdelijck soude geoorloft zijn / soo souden / oft de wachten verlaten werden / oft oock de onghebonden vryheydt voort-gaende / soude het Heyr / oft een ghedeelte van dien / in onberaden schermutselinghen inghewickelt werden / het welck in aller manieren moste verhoedt werden. [Soo gaf Avidius Cassius reden van sijn ghedoelen: Dat het hadde konnen ghebeuren datter hinderlagen waren, seydt Volcatius.] Daerom Sallustius, als hy de Romeynsche disciplijn beschrijft: In de Oorloghe, seydt hy / is dickwils straffe gedaen over die ghene, die teghens bevel met den vyandt ghevochten hadden, en die weder-geroepen zijnde, wat te traghe uyt het gevecht waren wedergheckeert. Een seecker Lacedemonier / als hy den vyandt binnen 't gheweer hadde / hoorende het teycken van aftocht / trock sijn Kapier te rugghe / voor oorsaeck ghevende / om dat het beter is sijnen Overiten te ghehoorsamen, als sijn vyandt doodt te slaen. En Plutarchus geeft reden / waerom die van sijn Krijghs-dienst ontslaghen is / den vyandt niet mach doodtslaen / om dat hy aen de Krijghs-wetten niet ghebonden is / aen welcke sy moeten verbonden zijn / die vechten sullen. En Epictetus by Arrianus verhalende het terstondt ghemelde seyt van Chrysantha seydt: Soo veel beter dochte hem te zijn sijns Oversten, als sijn eyghen wille uyt te voeren. Maer soo wy het recht der nature / en het inwendige / aensien / schijnt dat in rechtveerdighe oorloghe een yder toeghelaten is / die dinghen te doen / welcke hy vertrouwt dat de onschuldighe partije binnen de rechtveerdighe wijse van oorlogen vorderlijck sullen zijn: maer oock niet de ghenomen goederen sich selven eyghenen / want men hem niet

Plutarch. Quæst. Rom. 39. & Marcello.

De Ira c. 9.

Lib. 3. cap 6. L. Desertor. D. de re militar.

Liv. lib. 7.

Lib. 2. c. 17. schuldigh is: ten zy dat hy mogheliick rechtveerdighe straffe voordere nae 't ghemeyne recht der menschen. Welck laetste / hoe dat het door de Euangelische Wet ingetogen zy / kan verstaen worden upt het gene wy hier voorzen verhandelt hebben. Doch soo kan het bevel zijn / oft generael en ghemeen / oft speciael en bysonder. Ghemeen / gheliick tot Romen in een oprzoer de Burghermeester seyde: Die de Republicque willen behouden sien, die volgen my nae. *Servius ad 8 Eneid.* Jae werdt ock somwijlen elck voor sijn hooft onder den onderdanen recht ghegheven doodt te slaen / selfs bupten de beschermínghe sijns selfs / daer sulcks voor het gemeen dienstigh is.

I I. Speciael en bysonder bevel konnen hebben / niet alleen die ghene / die besoldinghe bekomen / maer ock die op hare eyghen kosten dienen: en ock / dat meer is / die op hare kosten een deel van den oorlogh voeren; gheliick als die Schepen upt-reeden / en onderhouden op haren kosten / den welcken men pleeght voor hare belooninghe toe te laten / dat sy de ghenomen goederen voor de hare houden / als wy elders ghesept hebben. *L. quando licear. unicuique l. 1. & 2.* Doch hoe verre dat sulcks bestaen kan sonder quetsinghe van de inwendighe rechtveerdighepdt en liefde / daer van werdt niet sonder reden gedisputeert. De rechtveerdighepdt siet / oft op den vyandt / oft op de Burgherschap selfs / met welcke men handelt. Den vyandt hebben wy gesepdt dat men mach benemen 't besit van alle die dinghen / welcke den oorlogh konnen voeden / om der verseeckeringhe wille / maer doch met last van weder te gheven: Maer den eyghendom selfs tot vergoedinghe toe van 't ghene / 't welck / 't zy van 't begin der oorloghe aen / oft upt nae-ghevolghde daedt men schuldigh is aen de Burgherschap / welcke rechtveerdighe oorloghe voert / 't zy dat het goederen zijn van een vyandtlijcke stadt / oft van particuliere / ock in haer selven onschuldigh zijnde: Doch de goederen der schuldighe / upt oorsake van straffe / moghen ock afghenomen / en den genen diese nemen / verkregen worden. Soo sullen dan de vyandelijcke goederen werden der ghener / die een gedeelte der oorloghe op haren onkosten voeren / soo veel de vyanden aengaet / tot soo verre toe / dat die mate en maniere / die ick upt ghedrucht hebbe / niet overtreden noch te bupten gegaen werde / het welcke na billijck goedtvinden moet gheschattet werden.

I I I. Maer teghen sijn eyghen Burgherschap sal nae inwendige rechtveerdighepdt dat selvighe rechtveerdigh zijn / indien het contract in rechtveerdighepdt bestaet / dat is / indien de onkosten en het ghevaer soo hooghe beloopen / en te schatten zijn / als het avontuur van den buyt. Want indien dese hope veel meerder waerdigh is / soo sal men 't geen daer overigh is der Burgherschap moeten wederom gheven / even gheliick oft eener om te geringen prijs een werp wel onseecker / maer nochtans licht en van grooter hope / ghekocht hadde.

I V. Maer doch / als al schoon ock de enghe genaemde rechtveerdighepdt niet ghequetst en werdt / soo ghebeurt het wel datter ghesondight werdt teghens die plicht / welcke bestaet in anderen lief te hebben / insonderheydt

hepdt sulcks als de Chzistelijcke wet heeft voozgheschzeven / sulcks dat indien blijcke dat soodanighe rooverije voozname lijck schade sal doen / niet aen 't ghemeen der vyanden / oft den Koningh / oft den ghenen die eyghentlijck schuldigh zijn ; maer den onschuldigen / en dat alsoo / dat se de selve sal stozten in hooghste verderven / in welcken te stozten ock selfs die ghene / die ons particulierlijck schuldigh zijn / een werck van onbarmhertighepdt soude wesen. Maer indien noch hier by komt / dat sulck een beroobinghe gheen sonderlinghe merckelijcke voozdeel gheeft / 't zy om den oozlogh ten eynde te bzenghen / oft om de openbare en publijcque macht en 't gheweldt der vyanden te verswacken / soo moet voo2 een bzoom Man / insonderhepdt een Chzisten soodanigh ghewin voo2 oneerlijck en onbetamelijck ghehouden werden / alleen upt het onghelück der tijden gheraept. [Want Plutarchus straft ock Crassus om dese oozsaecke: Het meeste deel van dese dinghen heeft hy uyt het vyer en oorloghe gheruckt, gheen meerder ghewin reeckenende als de ghemeene ellenden.]

Sylv. in verbo bellum n. 8. vers 5.

V. Doch het ghebeurt somwijlen / dat by occasie en ghelegenthepdt van de publijcque Oozloghe een particuliere Oozloghe ontstae / te weten / indien pemandt onder de Vyanden gheraecht / en ghevaer loopt van leven / en van goedt ; in welcken val die dinghen moeten waer-genomen werden / welcke wy op een ander plaetse ghesept hebben van de toe-ghelaten wijse om sich selven te beschermen. Ock pleeght wel de publijcque authozitept met de particuliere nuttighept te samen ghevoeght te werden / als / indien pemandt groote schade van den Vyandt geleden hebbende / recht verkrijght upt der Vyanden goederen / sijn schade betaelt te maken / oft daer aen te verhalen : welck recht men moet ontschepden upt het gheen wy te voozen van de pandinghen en represalien ghesept hebben.

Lib. 2. c. 1.
Lib. 3. c. 2.

V I. Maer indien eenigh Soldaet oft andere ock in rechtvaerdighen oozloghe de hupsen der Vyanden in bzandt ghesteken heeft / de Landen verwoestet heeft / en dierghelijcke schade ghedaen heeft / sonder last oft bevel te hebben ; doet daer by / daer gheen noodt van was / noch rechtvaerdighe oozsake / dat van den Godt-gheleerden recht gheleert werdt / dat sulck een gehouden zy de schade te vergoeden. Doch hebbe ick met recht daer by ghedaen / 't welck van haer upt-gelaten is / soo daer geen rechtvaerdighe oozsake toe en is : want soo-der die is / soo sal hy mogheliick sijn Burgherschap verbonden zijn / welckers Wetten hy overtreden heeft / maer niet aen sijn Vyandt / welcken hy gheen ongheliick ghedaen heeft. Desen en is niet seer ongheliick het gheen seker Carthaginienser antwoozde den Romeynen / die versocht / dat men Annibal haer over-leveren soude : Ick en houde niet dat te ondersoecken staet, oft Sagunten door publijcquen oft particulieren raedt bestormt zy ; maer oft met recht, oft met onrecht gheschiedt zy. Want dit ondersoeck en dese straffe over onsen Burgher komt ons toe ; oft hy op onse, oft sijn eygen goetduncken gedaen heeft : met u-luyden hebben wy alleen dit verschil, oft nae het verbondt heeft vryghestaen te doen.

Syl. in verbo bellum p. 1.

Het

Het neghenthiende Capittel.

Van trouwe en gheloove onder den Vyanden.

I. Dat men allerhande vyanden trouwe en gheloove schuldigh is.
II. De meyninge werdt wederleydt, seggende, dat men den Roovers, en den tyrannen gheen gheloove te houden, schuldigh is.
III. Werdt wederleyt het bewijs daer uyt genomen, dat soodanige straffe verdienen, en werdt ghetoont dat sulcks niet aenghesien werdt, wanneer met sulck eenen als soodanigh ghehandelt is.
IV. Dat daer tegens niet en geldt, dat de belofte door vreese af-ghedronghen is, indien den ghenen, die de belofte ghedaen heeft, gheen vreese aenghejaeght is.
V. Oft, soo daer een eedt by gekomen is, alhoe-wel die tegens een Roover, onverbeurt gebroken werdt, voor soo veel de menschen aengaet.
VI. De selfde dinghen werden ghepast op de Onderdanen die oorloghe voeren.
VII. Wert verhandelt een bysondere swarigheyt over de beloften den Onderdanen gedaen van wegen d'uytstekende beheerschinge en eyghendom.
VIII. En werdt betoont dat soodanighe beloften bekrachtight werden door den eedt der Burgherschap.
IX. Oft soo een derde sich daer tusschen stelt, welcken de belofte ghedaen werdt.
X. Hoe de veranderinge van den publijcquen staet toe-gaet.
XI. Dat de uytvlucht van vreese tot den solemnelen Oorlogh na het recht der Volcken niet en behoort.
XII. 'tWelck moet verstaen werden van soodanighe vreese, welcke het recht der Volcken erkennet.
XIII. Dat men oock den meyneedighen trouwe en gheloove houden moet.
XIV. Maer niet indien de conditie na blijft; 't welck plaetse heeft, indien de andere een deel van 't gheen besproken was, niet en houdt.
XV. Noch soo daer rechtvaerdige vergoedinghe teghen-ghestelt werdt.
XVI. Schoon oock uyt een ander contract.
XVII. Oft veroorsaeckte schade.
XVIII. Ia selfs oock uyt straffe.
XIX. Hoe dese dinghen in Oorloghe plaetse hebben, en te passe komen.

I. WAt / en hoe veel in den Oorlogh gheoorloft zy / hebben wy ghesept dat eensdeels bloot op hem selven inghesien werdt / anderdeels oock upt voorgaende belofte. Het eerste deel af-gehandelt hebbende / blijft noch het laetste overigh / welcke is van het gheloove en trouwe der Vyanden onder malkanderen. Het is een treffelijcke spreucke van een Roomsch Burgermeester Silius Italicus:

Lib. 15. Dit is de beste Heldt ten Krijgh, die laet de trouwe
Het eerst en laetste zijn in d'Oorlogh t'onderhouwe.

[De Philosophus Archelaus by Appianus in 't 4 Boeck der Burgerlijcke Oorlogen / sept: Ghy hebt de verbonden bezworen, hebt uwe rechter handen ghegheven, 't welck oock onder den Vyanden krachtigh is. Diodorus Siculus prijst den jonghen Aphricanus, om dese deught in de Peiresiaensche Extracten.] Xenophon in sijn Oratie van Agesilaus: Het is een soo grooten en heerlijcken sake, wel in allen, maer voornamelijck in den Veldtoversten, dat sy 't zijn, en gehouden werden voor sulcke, die eedt en trouwe houden. Aristides 4 Leuctrica: In het onderhouden van vrede, en andere publijcque accoorden te houden, werden meest aengesien en geacht die gene,

ne, welcke nae rechtvaerdigheyt trachten. Want ghelijck Cicero te recht gheseyt heeft in 't 5 Boeck van de Eynden, daer en is niemandt / welcke niet en prijst dese gheneghenthepdt des gemoedts / door de welcke niet alleen gheen voordeel oft profijt ghesocht werdt / maer oock teghens het voordeel de trouwe en 't gheloove gehouden werdt. De publijcque trouwe / soo by den Vader Quintilianus staet / maeckt stilstandt onder den Vyanden / bewaert de Rechten der over-ghegeven Steden. Op een ander plaetse staet by den selfden: De trouwe en 't geloove is de hoogste bandt der menschelijcke saken: den lof der trouwe is heyligh onder den vyanden. Soo seydt oock Ambrosius: Het blijckt dan, dat men oock in de oorloghe trouwe en rechtvaerdigheyt moet onderhouden. En Augustinus: De trouwe alsse belooft werdt, moet oock ghehouden werden den Vyandt, teghens welcken oorloghe ghevoert werdt. [De selfde verhandelt dit stuck wijdtluchtigh / *Epist. 225.*] Namelijck / die vyanden zijn / laten daerom gheen menschen te zijn: maer alle Menschen die tot ghebruyck van reden ghekomen zijn / zijn capabel en bequaem om recht uyt belofte te verkrijgen. Camillus seydt by Livius, dat hy met den Faliscen die gemeynschap heeft / welcke hem de nature in-gheschapen heeft: en uyt dese ghemeenschap en societeyt van reden / en van sprake spruyt dese verbintenisse door belofte / daer wy van spreken. Want men niet en moet meynen / om dat wy te voorzen nae het ghevoelen van veelen gheseyt hebben / dat het / oft ghevorloft is / oft immers sonder misdaedt gheschieden kan / dat men tot den Vyandt onwaerheydt spreke / dat op gheljicke wijse sulcks oock moghe tot over-ghegheven trouwe ghetoghen werden. Want de verbintenisse om waerheydt uyt te spreken / komt uyt een oorsake / die voor de oorloghe / en eer dan de oorloghe gheweest is / en mogheljck door de Oorloghe eenighsins kan weth ghenomen werden; maer de belofte gheeft door haer selven een nieuw recht; dit onderscheydt heeft oock Aristoteles ghesien / als hy van waerheydt te spreken / handelende seydt: Wy en spreecken niet van dien, die in accoorden en contracten waerachtigh is, en in die dinghen, welcke tot de rechtveerdigheydt en onrechtveerdigheydt behooren: want die dinghen behooren tot een andere deughdt. Pausanius in de Arcadische dinghen / seydt van Philippus de Macedonier: Niemandt sal hem met recht een goedt Veldtheer noemen, als die voor een maniere hadde den eedt te verachten, gheloove en trouwe by alle ghelegentheydt te breecken, sulcks dat gheen mensche sijn trouwe minder gheacht heeft. Valerius Maximus, seydt van Annibal: Den oorlogh teghens het Roomsche volck ende Italien hebbende verkondight, heeft hy dien veel heftigher teghens het gheloove en trouwe selfs ghevoert, in leughenen en in bedrogh, als oft heerlijcke konsten waren, sijn vermaecken nemende, daer door het ghekomen is, dat, daer hy anders een heerlijcke ghedachteniisse van hem soude naeghelaten hebben, dat hy heeft in twijffel ghestelt, oft hy oock voor een grooter en vermaerder, oft slimmer en ondeughender man te houden ware. De Trojanen door hare conscientie overtuyght / beschuldighen by Homerus haer selven:

Lib. 2. c. 29.

Epist. 205. ad Bonif.

4. Nicom. cap. 19.

Nadien wy woordt, noch trouw, noch eedts beloften houden,
Soo vechten wy t'onrecht, en niet als Helden souden.

II. Wy hebben oock hier te voozen gheseydt / dat men niet moet aennemen het seggheu van Cicero, wy en hebben gantsch gheen gemeenschap met den tyrannen, maer veel eer de hooghste oneenigheydt en affscheydinghe: Item / Een Zee-roover en is niet begrepen onder het getal der vyanden des vaderlandts; met desen en moet men noch trouwe en geloove, noch eedt ghemeen houden. Van den Tyzannen seydt oock Seneca: Alles watter was daer mede hy my aenhingh, dat heeft de verbroken ghemeenschap van 't menschelijcke recht afgheſneden. Wt welcke Fonteyne voozt-ghespzoten is de dolinghe van Michaël Ephesius, die op het 5 Boeck Aristotelis aen Nicomachus gheseydt heeft / dat men met de Hupsvzouw van een Tyzan gheen overspel bedzijft: Het welcke oock met gheliicke misverstandt sommighe Joodtsche Leeraers gheseydt hebben van den vzeemdelinghen / welcker huwelijcken sy voor nul en van onwaerden houden. [Seneca in den Extracten 4.7. Ick hebbe niet gemeynt dat overspel eens Tyzannen hupsvzouw verontreynighde: Noch oock dat het een doodtslagh was een Tyzan om te vzenghen. Iulius Clarus, *in* §. *homicidium*, *n.* 56. heeft verklaert / dat met een ghebannen vzouwe onverbeurt overspel mach bedzeven werden. De Joodtsche Leeraers zijn Rabbi Levi Ben-Gerson, en Rabbi Salomo, over Levitic. 20. 10.] Nochtans heeft Pompejus voor accoorden een goedt deel der oozloghe tegens de Zee-roovers teneynde ghebzacht / haer het leven belovende / en woonsteden daer sy sonder rooven leven mochten. [Alsoo is verwozpen de mepneedighept van Didius teghens de Celtiberen, die van den roof leefden.] En de tyzannen hebben somwijlen de vzyheydt den volcke weder-ghegeven / bedonghen hebbende dat men haer niets misdoen soude. Cæsar schzijft in't 3 Boeck der Burgherlijcke Oozloghe / dat van de Roomsche Krijghs-overſten gehandelt is met den Roovers en ghevluchten in 't Pyzenæische ghebergh̃te van verdzagh. Wie sal segghen / indien daer pets ware verdzaghen en veraccozdeert gheweest / dat daer upt gheen verbintenisse soude ontstaen zijn? Die dinghen en hebben wel die bysondere ghemeenschap en communicatie niet / welcke het recht der Volcken onder den vyanden ingheboert heeft; maer dewijl sy menschen zijn / soo hebben sy ghemeenschap aen 't natuurlijcke recht / gheliick Porphyrius wel seydt in 't 3 Boeck van gheen Ghedierten te eten / waer upt ontstaet / dat men de verdzaghen en accoozden houden moet. Soo vertelt Diodorus, dat Lucullus aen Apollonius, het Hooft en Oberste der ghevluchtede en fugitiven / geloobe gehouden heeft: En die schzijft / dat Augustus betaelt heeft aen Crocota den Moozdenaer / 't gheldt dat op sijn hooft gheset was / als hy hem selven instelde / om dat de trouwe niet soude verbzoken werden.

Lib. 2. c. 13. §. 15.

Lib. 7. de benef.

Lib 56.

III. Maer laet ons eens besien / ofter niet pets glimpigher en schijnbaerder soude konnen by gebzacht werden / het welcke Cicero niet heeft by-

ghe-

ghebzacht. Het eerste is / dat die ghene / welcke grouwelijcke quade feyten bedzeven hebben / en gheen ghedeelte en zijn van eenighe Burgherschap / moghen van een yder menschе ghestraft werden / soo men op het recht der nature siet / ghelijck wy elders verklaert hebben. Maer die soo moghen ghestraft werden / dat sy hare leven verliesen / den selfden moghen oock hare goederen / en recht benomen werden: ghelijck de selfde Cicero wel ghesepdt heeft: Het en is teghens de nature niet dien te berooven, indien ghy kondt, welcken het eerlijck is te dooden. 3. de Offic.

Nu / onder de rechten is mede dat recht / het welcke door belofte verworven is: soo kan dan oock dat selfde hem benomen werden tot straffe. Ick antwoorde / dat sulcks soude volghen / indien daer niet als met een quaetdoender in dien schijn ghehandelt ware / maer wanneer met sulck een / als sulcks zijnde / ghehandelt is / moet het daer door gehouden werden / dat oock met eenen van het nae-gheven der straffe / soo veel dese saecke belanghet / ghehandelt is. Want / ghelijck wy elders ghesepdt hebben / men moet alletijdts die uytleggінghe volghen / welcke verhoedet dat het ghehandelde niet tot niet en verualle / en den handel ydel werde. Nabis en antwoorde niet vreemt noch on-even by Livius, als Quintius Flaminius hem sijn tyrannije voorwierp: Van dien naem kan ick dit antwoorden, dat ick, hoedanigh ick oock zy, de selfde ben, die ick gheweest ben, als ghy selfs, T. Quinti, maetschappije en verbondt met my ghemaeckt hebt. En daer nae: Ick hadde dese dinghen doen al ghedaen, hoedanighe die oock moghen zijn, als ghy met my gheselschap en ghemeenschap van wapenen ghesloten hebt. Hy doet daer by: Indien ick yets hadde verandert, soude ick reeckenschap moeten gheven van mijne onbestendigheydt; dewijl ghyluyden verandert, hebt ghy daer van rekenschap te gheven. Daer is een plaetse dese niet onghelijck in de Oratie van Pericles, aen sijn Burghers by Thucydides: Wy sullen lijden dat de Bondtghenoote steden vrye zijn, indien sy soodanighe gheweest zijn ten tijde, als het verbondt ghemaeckt is. Lib. 2. c. 11. §. 7.

[Terentius in Adelphis:

Ick ben een Roffiaen, 't zy soo, der jeughts verderver,
Meyneedigh, oock een pest: doch was ick noyt verkerver
Door overlast aen u.

Siet van dit stuck den Schrijver van het maken van vrede tusschen den Princen en Standen des Rijcks.]

Ten anderen kan mede teghen-ghewoorpen werden / 't gheen wy op een ander plaetse ghesept hebben / dat de ghene die door vreese oorsake gegeven heeft tot belofte / ghehouden is den beloover te bevrijden / om dat hy door onrechtvaerdigheyt hem schade ghedaen heeft / dat is / door een daedt / welcke strijdt soo met de nature van de menschelijcke vryheydt / als met de nature van de daedt / welcke vry most zijn ghewees. Doch ghelijck wy bekennen dat dit somtijdts plaetse kan hebben / soo en geldt het niet in alle beloften den Rooveren ghedaen. Want om dat yemandt / IV. Lib. 2. c. 21.

dien wat belooft is / gehouden zy te bevrijden den ghenen die 't belooft / soo is van nooden / dat hy selfs door onrechtvaerdighe vreese oorsake tot de belofte gegeven hebbe. Indien dan yemandt / op dat hy sijnen vrient upt de boeyen soude verlossen / rantsoen belooft heeft / soo sal die daer toe verbonden zijn: want hem en is gheen vreese aengejaeght / die van selfs tot handelinghe en accoort ghekomen is.

V. Voet daer by / dat de ghene die door onrechtvaerdige vreese gedwongen yets belooft heeft / kan verbonden werden om te houden / indien den eedt daer by komt; want daer door / soo wy op een ander ghesepdt hebben / werdt de menschе niet alleen den menschе / maer ook Godt selfs verbonden: tegens welcken de uytvlucht van vreese niet en geldt. Nochtans is waerachtigh / dat door sulcke verbintenisse alleen de Erfgenaem des beloovers niet verbonden en is; want op den Erfgenaem alleen die dinghen over-gaen / welcke nae de eerste oorsprongkelijcke Wet van eyghendom in menschelijcke verhandelinghe bestaen; maer onder die dinghen is dit recht niet / 't welck Gode in desen verkreghen is / voor soo veel als dat soodanigh is. Moet dan wederom upt het voor-verhandelde dit vermaent werden / indien yemandt de bezworen / oft onbezworen trouwe aen den Roover verbreeckt / dat hy daer over gheen straffe aen andere Volcken sal schuldigh zijn; om dat upt haet van de Roovers de Volcken belieft hebben en goet ghevonden / door de vingeren te sien met die dinghen / welcken teghens den soodanighen ook niet sonder gebreck en faute begaen werden.

Lib. 3. c. 4. §. 10.

VI. Wat sullen wy seggen van de oorloghen der Onderdanen tegens den Coninghen en andere hooghste machten? Desen / al-hoe-wel sy anders in haer selven gheen onrechtvaerdighe saecke en hebben / soo hebben wy doch op een ander plaetse bewesen / dat haer ontbreeckt het recht om door gheweldt te handelen. Ook soo kan somwijlen / oft de onrechtvaerdighepht haerder saecke soo groot zijn / oft ook de boosheyt in 't tegen-staen / dat sy swaerlijck moghe ghestraft werden. Nochtans indien daer als met Afvallighen en Rebellen ghehandelt is / soo en kan de straffe tegens de belofte niet ghestelt werden / volghens het ghene wy terstondt ghesept hebben. Want ook de Godtvruchtighepht der Ouden het daer voor gehouden heeft / dat men ook den Slaven gheloove moste houden / alsoo men gheloofde / dat de Lacedemonters de Goddelijcke straffe ghevoelt hadden / om dat sy de Tænariense slaven teghens het accoort doodt geslagen hadden. En Diodorus Siculus wijst aen / dat de trouwe den Slaven toe-ghesepdt in Tempel der Pallcoren nopt van eenigen Heere is verbroken ghevorden. Doch de exceptie van aenghejaeghde vreese sal ook in desen konnen wech ghenomen / en teniet gemaecht werden door het tusschen stellen van den eedt / gheljck M. Pomponius, voorstander des volcx / met eede verplicht zijnde / ghehouden heeft 't gheen hy door vreese ghedwonghen zijnde / aen L. Manlius belooft hadde. [De Beschermheer des Volcks heeft ghezworen, ende heeft sijnen eedt niet ghebroken, en heeft de oorsaecke waerom hy de beschuldinghe vallen liet, de vergaderinghe

Ælian. 6. 7.

Lib. 11.

ghe des Volcks te kennen ghegheven. Niemandt anders ist gheoorloft gheweest sonder straffe den beschermer des volcks nae sijn handt te setten, seydt Seneca 3. van de weldaden / cap. 37.]

VII. Maer hier maeckt ons een bysondere swarighept boven de voorgaende / het recht van een Wet te stellen / en het uytstekende recht van eygendom over der Onderdanen goederen / het welcke der Burgerschap toekomt / en in der selfder naem in 't werck ghestelt werdt van den ghenen die het opperste ghebiedt heeft. Want indien dat recht sich uytstreckt over alle goederen der Onderdanen / waerom dan oock niet tot het recht uyt Oorloghs belofte ontstaen? Het welcke soo men toe-staet / so schijnt dat alle sulcke verdragen en accoorden krachteloos en ydel sullen werden / en derhalven gheen hope om den Oorloghe ten eynde te brenghen / als door overwinninghe. Maer men moet daer-en-tegen waernemen / dat dit uytstekende recht niet sonder onderschepdt toe-komt / maer voor soo veel het in 't ghemeen diensteliick is in een regeeringhe / niet van een Heer over sijn Dienst-knechten / maer Burgerlijcke / en oock Coninghlijcke regeeringhe. Doch meesten-tijdt is 't in 't gemeen oorbaer soodanighe verdraghen en accoorden te houden / daer toe dienen die dingen / die wy op een ander plaetse ghesept hebben / van den teghenwoordighen staet te beschermen. Voeght hier by / dat / wanneer de saecken het ghebruycken van dit recht verepschen / als dan nochtans vergoedinge gheschieden moet / als wy hier nae breeder sullen verklaren.

VIII. Daer-en-boven konnen de verdragen en verbintenissen oock met eede bekrachtighet werden / en dat niet alleen van den Coningh / en van den Raedt / maer oock van de Burgerschap selver / gelijck Lycurgus de Lacedemoniers sijne Wetten liet bezweeren / en Solon de Athenienscrs / en op dat den eedt door veranderen van Persoonen niet soude te niet gaen / alle Jaren den eedt vernieuwen. Indien sulcks gheschiedt / soo sal men in gener manieren / selfs niet om des gemeenen nuts wille / van sijne belofte moghen wijcken: want de Burgherschap heeft moghen van hare recht wijcken / en de woorden konnen soo klaer zijn / datse geen exceptie toe en laten. Valerius Maximus spreeckt Athenen aldus aen: Leest de Wet, welcke u met eede verplicht houdt. De Romeynen noemden dese soorte gheheylighde Wetten, door de welcke selfs het Roomsche Volck / soo het Cicero verklaert in de Oratie voor Balbus, met Religie / en door breese Godts verplicht wiert. Daer is dese sake aengaende by Livius in 't derde Boeck / een disputatie in haer selven wat dupster / daer hy seyt nae de meyninghe van veele Rechts-gheleerden / dat de Tribunen, Beschermheeren des volcx / heyligh waren / en niet de Kerck-meesters / Rechters / oft Thiennmannen / van welcke nochtans / indien yemandt leedt aengedaen werde / sulcks reghen recht soude geschieden. De oorsaecke van 't onderschepdt is / dat de Kerck-meesters / Schepenen / en andere alleen door de Wet wierden beschermt; maer het ghene 't Volck voor het laetste bevolen hadde / dat most gelden en stant houden / en nochtans de Wet blijvende / hadde niemandt recht om teghen 't selfde te doen. Maer de

Lib. 5. c. 3.

Vide Manutium de legibus.

Tribunen oft Voorstander des Volcks beschermde de publijcque Religie oft conscientie des Roomschen volcks / want den eedt was daer tusschen ghekomen / welcken eedt van den ghenen selfs die gezworen hadden / behoudens de Religie niet konde weck ghenomen werden. Dionysius Halicarnassensis in 't 6 Boeck: Brutus 't volck by een geroepen hebbende, heeft den Quiriten geraden, dat sy dese Magistraet niet alleen door de Wet, maer oock door den eedt souden maken onquetselijck, datse niet mochten belet worden, 't welck allen behaeght heeft. Hier van is die Wet gheheylight genaemt. Daerom is van den vromen misprysen het doen van Tiberius Gracchus, als hy Octavius van sijn Tribunaetschap af-gheset heeft / seghende / dat de macht van de Voorstanders des Volcks hare heyligheyt hadde van het Volck / maer niet teghens het Volck. [Siet sulcks wijdluchtigh verhaelt van Plutarchus, in 't leven van T. Gracchus.] Derhalven als wy ghesept hebben / soo kan oock door den eedt de Burgherschap / en de Coningh verplicht werden in de saken der Onderdanen.

IX. Maer die de vreese niet aenghejaeght en heeft / die belofte sal krachteloos gheschieden: noch wy en sullen niet onderzoecken / wat / oft hoe verre hem daer aen ghelegen sy / welcke subtilitepten zijn van 't Roomsche recht. Want van naturen is allen menschen daer aen ghelegen / dat men oock voor anderen menschen besten sorghe. Soo lesen wy dat Philippus in den vrede met de Romeynen gemaeckt / het recht benomen is / van te moghen wreedtheydt ghebruycken teghens de Macedoniers / die in den oorlogh van hem afgevallen waren. *Liv. lib. 39.*

X. Maer oock / ghelijck wy elders bewesen hebben / datter mede vermenghde staten zijn / ghelijck men van een suyveren staet tot een suyveren / alsoo kan men door verdragh en accoort oock tot een ghemenghden staet overgaen: sulcks dat de ghene die Onderdanen waren gheweest / beginnen het opperste ghebiedt te hebben / oft immers een gedeelte daer van / oock met vryheydt van dat deel door ghewelt te beschermen. *Lib. 1. c. 3. §. 17. & seq.*

XI. Doch de solemnele oorloghe / dat is / de welcke ten wederzijden publijcq / oock aenghekundighet is / ghelijck die eenighe andere bysondere dingen heeft in 't uytterlijcke recht bestaende / alsoo heeftse oock dit / dat de dingen / welcke in de selfde / oft om die ten eynde te vrengen / belooft werden / alsoo vast en bestendigh zijn / dat sy uyt oorsaecken van te onrecht aengejaeghde vreese / teghens wille en danck van de ghene / dien sy belooft zijn / niet konnen te niet gedaen werden. Om dat gelijck veel andere dinghen / al ist datse niet sonder ghebreck zijn / nae 't recht der Volcken voor rechtmatigh gehouden werden / alsoo doet oock mede de vreese die in soodanighe oorloghe ten wederzijden aengejaeght wordt. [Siet den ghemelden Schryver van de herstellinghe der vrede.] Het welcke / indien het niet goedt-ghevonden en aenghenomen ware / men gheen eynde noch mate soude hebben voor soodane Oorloghen / die-der seer veel en dickwils vallen; daer nochtans voor het menschelijck ghemacht aen gheleghen is / dat sulcks gheschiede. En dit kan verstaen werden te zijn dat oorloghs recht / 't welck Cicero seydt dat men met den

vyande

vyandt houden moet / van den welcken oock op een ander plaetse gesept is / dat de vyandt in de oorloghe de rechten onderhoudt / te weten / niet alleen de natuurlijcke / maer oock eenighe die upt over-een-stemminge der volcken ghesworen zijn. Nochtans en volght hier upt niet / dat die ghene / welcke door onrechtveerdighe oorloghe sulcks yets af-gheperst heeft / behoudens Godtvruchtigheydt / behoudens de plicht van een eerlijck man / mach behouden 't gheen hy bekomen heeft / oft oock een anderen dwinghen het accoordt / 't zy bezworen oft onbezworen / te houden / want van binnen / en upt de nature der saecke selfs / blijft dat onrechtvaerdigh : en kan dese inwendighe onrechtveerdigheydt der daedt niet wech ghenomen werden / als door een ander en waerlijck vrywilligh consent. 3. de Offic. Verriu. 4.

XII. Doch dat ick gheseydt hebbe / dat die vreese / welcke door solemnele oorloghe aenghejaeght werdt / voor rechtveerdigh ghehouden werdt / moet van die vreese verstaen werden / welck het recht der Volckeren niet en laeckt oft verwerpt. [Soo en baet den afdringer de belofte niet / welcke hy den ghevangen Gesant afgedronghen hadde / Mariana, *lib. 30.*] Want indien door vreese te verkrachten oft te onteeren / yets afgheperst zy / oft door eenighen anderen schrick teghens trouwe en belosten / soo sal der waerheydt naest zijn / dat de saecke sal staen binnen het recht der nature : om dat het recht der volcken sijn kracht tot sulck een vreese niet upt en strecht.

XIII. Maer dat men oock den trouloosen geloove moet houden / hebben wy in de generale verhandelinghe gheseydt hier voren / en Ambrosius leert het selfde : het welcke sonder twijffel oock moet uptghestreckt werden tot de trouloose vyanden : hoedanige de Africanen waren / den welcken de Romeynen heylighlijcken trouwe ende gheloove ghehouden hebben. Den Raedt heeft die luyden niet aenghesien, welcken sy sulcks dede, seydt Valerius Maximus van dit stuck. En Sallustius : In alle de Punische oorloghen, daer de Carthaginienfers soo in vrede als bestandt, veel schandelijcke feyten bedreven hadden, hebben sy noyt soodanighe dinghen by ghelegentheydt ghedaen. Appianus van de Lusitaniers verbondt vreeckers / welcke Sergius Galba door nieuw accoort bedroghen hebbende / doodt-geslagen hadde ; Trouwloosheydt met trouwloosheydt wreeckende teghens de Romeynsche waerdigheydt, volghde hy de Barbarische nae. En over dat selfde stuck is namaels de selfde Galba van Libo, voorstander des volcx / aengeklaeght / welcke sake Valerius Maximus verhaelt. De Barmhertigheydt, seydt hy / en niet de billijckheydt, heeft dat proces ghestiert : want de vrykenninghe, welcke sijne onschuldt niet konde vergunt werden, is het aensien van de kleyne kinderen vergunt. Cato *in Originibus*, hadde gheschreven / ten ware dat hy sijn kleyne kinderen en tranen hadde te werck ghestelt / dat hy soude ghestraft zijn ghevvorden. Lib. 6. c. 6. Lib. 8. c. 2. Cicero de Orat. & Brut.

XIV. Doch soo moet men met eenen weten / dat het op tweederley wijse gheschieden kan / dat yemandt van trouwloosheydt vry zy / en nochtans niet en doe 't gheen belooft is / namelijck / door 't nae-blijven van de con-

conditie / en door compensatie oft vergeldinghe. Door ontstaen en achter-blijven van de conditie / en werdt de Belover niet waerlijck ontslaghen en bevrijdt / maer de uytkomste leert / dat de verbintenisse nul en van gheender waerden is / als welcke niet dan onder conditie gemaeckt was. En daer toe behoort dien val / indien de andere eerst van sijner zijden niet volbracht heeft 't gheen hy ghehouden was te doen. Want de puncten van een en het selfde contract schijnen yder op hem selven elck in de andere begrepen te zijn / by maniere van conditie / als ofter stonde uytgedruckt / dit sal ick alsoo doen / indien de andere oock doet het geen hy belooft heeft. Daerom Tullus den Albanen antwoordende: Neemt de Goden tot ghetuyghen, welck Volck dat eerst de Ghesanten, welcke de genomen goederen weder-vorderende, versmadelijck heeft laten henen gaen, dat sy aen dien willen verhalen alle onghelucken der oorloge. Hy en sal niet verbonden zijn voor sijn Medegesel, sept Ulpianus, die daerom de gemeynschap opgeseyt heeft, om dat hem eenige conditie, waer op de gemeynschap aenghegaen was, niet ghehouden en is. Om deser oorsaecken wille / soo wanneer de meyninghe anders is / pleeght uytdruckelijck daer in gestelt te werden / dat / oft teghens dit oft dat deel pets ghedaen werde / de reste niet-te-min vast blijven sal.

L. si convenerit. D. pro socio.

XV. Den oorspronck van compensatie oft vergoedinghe hebben wy in een ander plaetse aenghewesen / daer wy ghesept hebben / indien wy het onse / of 't gheen men ons schuldigh is / anders niet en konnen bekomen / van den ghenen die het onse heeft / oft die ons schuldigh is / dat wy als dan / soo veel als dat bedraeght / aen allerley goet moghen sien te bekomen: daer uyt volght / dat wy veel meer vermoghen 't gheen dat onder ons is / 't zy lichamelijck / oft onlichamelijck / behouden. [Tertullianus Scorpiace: Niemanden van de verkrijginge hatelijck zijn / oft oprpraeck onderworpen / in welcke het met gunste / oft ongelijck gemeene en eenerley ghelegenthepdt heeft.] Derhalven 't gheen wy belooft hebben / sal konnen in-ghehouden werden / indien het niet meer waerdigh is als onse goedt / het welcke sonder recht by den anderen is. Seneca in 't 6 Boeck van de Weldaden: Soo werdt de Crediteur menighmael ghecondemneert aen sijn Schuldenaer goet te doen, indien hy uyt een andere oorsake meer bekomen heeft, als hy vordert dat men hem schuldigh was. Want alleen tusschen den Crediteur en Schuldenaer sit de Rechter, om te seggen: Ghy hebt u geldt uyt-ghedaen. Wat dan? Een Ackerken, welcken ghy niet ghekocht hadt, besit ghy: het selfde ghewaerdeert zijnde, gaet henen, en blijft hem schuldigh, daer ghy Crediteur en Schuldt-eyscher ghekomen waert.

Lib 1. c. 7. §. 2.

Cap. 4.

XVI. Eben het selfde sal 't oock zijn / indien schoon uyt een ander contract de ghene / met welcken men te doen heeft / meer / oft soo veel schuldigh is / en ick dat op gheen andere wijse en kan bekomen. In de Vierschaer en voor rechte / soo de selfde Seneca sept / werden sommighe Actien van den anderen geschepden / en werdt het formulier en epsch niet onder den anderen vermenght: maer de Exemplen / soo ter selfder plaetse mede ghesepdt werdt / bestaen binnen sekere gewisse Wetten / die men noodt-

6. de benef. cap. 6. & 7.

wen-

wendigh moet volgen: d'een wet onder de andere niet vermenget: wy moeten gaen daer men ons leydt. Het recht der Volcken weet van dat onderscheydt niet / daer / namelijck / gheen ander hope is om sijn recht te bekomen.

Het selfde moet men oock segghen / indien de gene die het beloofde vordert / niet ghecontraheert / maer schade gedaen heeft. Seneca ter selfder plaetse / cap. 4. Hy en kan sijn Huurman en Bouwer sijns Landts niet aenhouden, al blijft het beschreven huur-contract, die sijn gezaeyde vertreden heeft, die sijn boomen af-ghehouwen heeft, niet om dat hy ontfangen heeft 't gheen hy bedonghen hadde, maer om dat hy te weghe ghebracht heeft dat hy 't niet konde bekomen. Terstont daer na voeght hy oock andere exemplen daer by: Ghy hebt sijn Beesten wech ghedreven, ghy hebt sijn Knecht doodt ghesslaghen. En daer nae / cap. 6. Het is my gheoorloft teghens den anderen te verghelijcken, hoe veel voordeels een yder my ghedaen heeft, oft hoe veel schade: en dan uytsprake doen oft men my meer schuldigh zy, oft dat ick schuldigh ben. XVII.

Eyndelijck oock 't geen dat men van straffe schuldigh is / kan met het gheen belooft is / ghecompenseert en teghens den anderen af-gherekent werden / 't welck ter selfder plaetse wijdtluchtigh verklaert werdt. Voor weldaedt is men danck schuldigh / en voor onghelijck straffe: Ick en ben hem gheen danck schuldigh; noch hy my gheen straffe; d'een werdt van de andere vry ghekent. En korts daer nae / cap. 6. De weldaet en het onghelijck teghens den anderen vergeleken zijnde, sal ick besien oft men my niet selfs schuldigh zy. XVIII.

Maer gelijck wanneer tusschen pleytende partyen yets verdragen is / niet en kan / ghedurende het Proces / ghestelt werden teghens het ghene dat belooft is / noch de actie daerom verschil was / noch oock de schade oft onkosten van 't proces; alsoo mede en kan / ghedurende de oorloghe / niet ghecompenseert werden / noch 't gheen daer uyt de Oorloghe ontstaen is / noch alles wat nae het Oorloghs recht der Volcken pleeght te gheschieden. Want de gelegentheyt en nature van den handel wijst uyt / op datter niet om niet ghehandelt zy / dat men verdraghen is met uytsluytinghe van de oorloghsche verschillen. Want anders en souder geen verdragh zijn / het welcke niet soude konnen ontfutselt werden: en soude ick moghelijck hier toe niet qualijck konnen passen 't gheen de selfde Seneca seydt / welcken ick nu dickwils gepresen hebbe: Onse Voor-ouders en hebben gheen verontschuldinge aengenomen, op dat de menschen mochten weten, dat men gantschelijck moste geloove houden. Want het was beter van weynighen oock gheen rechtvaerdighe ontschuldinghe aen te nemen, als dat van allen eenighe soude by-gebracht werden. Welcke zijn dan die dinghen / welcke met het gheen belooft is / sullen mogen ghecompenseert werden / namelijck / indien de andere uyt een ander contract onder den Oorlogh ghemaeckt / schuldigh is; indien hy binnen den tijdt van bestandt schade ghedaen heeft; indien hy de Gesanten geschendet heeft / oft yet anders ghedaen heeft / 't welck het recht der Volckeren onder den XIX. 7. de benef. cap. 15.

vyanden condemneert en verdoemt. Maer nochtans moet men waernemen / dat de compensatie onder de selfde persoonen gheschiede / en dat niet het recht van eenighen derden werde verkortet / nochtans alsoo / dat verstaen werde / dat de goederen der Onderdanen verbonden blijven voor het ghene / dat de Burgherschap schuldigh is / gheljck wy op een ander plaetse gesept hebben. Later ons dit noch by doen / dat het een werck is van een hoogh edel gemoedt het verbondt te onderhouden / al ist dat men oock eenigh onghelijck mocht gheleden hebben: om welcker oorsaecken wille de wijse Indiaen Iarchas den Coninck Porrees / de welcke van sijn nae-gheburighe Bondtghenoot verongelijckt zijnde / seyde / dat hy soo heylighlijck ghezworen hadde / dat hy selfs / nae dat hem van den anderen verongelijckt was / hem geen schade en soude doen. Doch wat belanght de vraghen / welcke pleghen voor te vallen van trouwe den vyanden toe-ghesepdt / konnen meest alle beantwoordt werden / indien men volght de regulen hier voorzen verhaelt / soo van gheweldt / als allerley beloften / als bysonderlijck van 't eedt-zweeren / verbonden / toe-seggingen / en van der Coninghen recht en verbinteniſſe / oock van twijffelige saken uyt te leggen / 't gheen wy van allen dien ghesept hebben. Nochtans op dat het ghebruyck van 't gheen wy te voren verhandelt hebben / te klaerder zy / en so daer noch pets in twijffel soude mogen staen / 't selfde moghe verhandelt werden / soo sal my niet verbeelen de meest voorvallende / en vermaertste verschillen aen te roeren.

Het twintighste Capittel.

Van publijcque trouwe daer door de Oorloghe gheeyndight werdt: alwaer gehandelt werdt van het verdragh van vrede, van het lot, van den bestemden strijdt, van arbitrale uytspraeck, overgevinge, gyselaer, panden.

I. Verdeylinghe van trouwe die onder den vyanden ghehouden werdt, tot ordere van de volghende handelinge.
II. Dat in een Koninghlijcken staet het des Koninghs werck is vrede te maecken.
III. Wat men doen sal, indien de Koningh een kindt ware, kranckſinnigh, ghevanghen, ballingh.
IV. In de regeeringhe der voornaemste, oft des volcks, komt het recht van vrede te maken veelen toe.
V. Hoe dat om vrede te hebben, het Rijck, oft een ghedeelte daer van, oft de goederen des Rijcks, krachtelijck vervreemt werden, om vrede te hebben.
VI. Hoe verre uyt kracht van den vrede, door den Koningh ghemaeckt, het volck, ende sijne naekomelingen verbonden werden.
VII. Dat de goederen der onderdanen by vrede moghen vergunt werden, om het gemeen bestens wille, maer met last van de schade te vergoeden.
VIII. Wat te houden zy van de goederen die nu door de oorloghe verloren zijn?
IX. Dat in desen geen onderscheyt gemaeckt werdt tusschen dinghen die verkreghen zijn door der volckeren, oft door 't burgerlijck recht.
X. Dat men het gemeen beste by de uytheemsche voor bewesen houdt.
XI. Een generalen regul om den vrede uyt te leggen.
XII. In twijffelinghe werdt ghelooft veracordeert te zijn, dat de saecken sullen blijven.

ven in ſtaet ſooſe zijn, en hoe men dat verſtaen ſal.

XLIII. Wat dat, indien veraccordeert is, dat alle dinghen weder ſullen herſtelt werden in ſtate alsſe voor den Oorloghe gheweeſt zijn.

XLIV. Dat als dan niet weder-ghegeven werden die ghene, welcke als ſy haers ſelfs meeſters waren, ſich yemanden onderworpen hebben.

XLV. De ſaecke twijffeligh zijnde, men houdt dat de ſchade in den oorlogh aengaen, ghehouden werdt nae-gegeven te zijn.

XLVI. Maer niet de ſchulden die voor den oorlogh ghemaeckt zijn.

XLVII. Dat oock in twijffelinghe ghehouden werdt, dat de ſtraffen, die men voor den oorloghe aen 't publijcq ſchuldigh was, vergheven zijn.

XLVIII. Wat men ſeggen ſal van 't recht der particulieren om ſtraffe te vorderen.

XLIX. Dat het recht, welcke voor de oorloge publijckelijck ghepretendeert en voorghewendet werde, maer doch in verſchil ſtont, lichtelijck ghehouden werdt nae-ghegeven te zijn.

L. Dat de genomen goederen na den vrede moeten wedergegeven werden.

LI. Eenighe regulen, belangende het verdragh van de goederen weder te geven die in den oorlogh ghenomen zijn.

LII. Van de vruchten.

LIII. Van de namen der Landtſchappen.

LIV. Van het beroepen tot voorgaende verdragh: en van den ghenen aen den welcken het hapert.

LV. Van de vertoevinge.

LVI. Dat men in twijffelinge de uytleginghe moet doen teghens den ghenen die de wetten gemaeckt hoeft.

LVII. Werdt onderſcheydt ghemaeckt, tuſſchen nieuwe oorſaecke tot oorloghe te gheven, en den vrede breken.

LVIII. Hoe den vrede ghebroken werdt, doende teghens 't gheen dat in allen vrede bevonden werdt.

LIX. Wat men doen ſal, indien de bondgenooten gewelt gedaen hebben.

LX. Wat raedt, indien de onderdanen: en hoe dat men houden ſal dat haer doen voor goedt gekent zy.

LXI. Wat te doen zy indien de onderdanen by anderen ten oorloge dienen.

LXII. Wat dan, ſoo de onderdanen beſchadight zijn? daer onderſcheyt gebruyckt werdt.

LXIII. Wat dan, ſoo de bondgenooten? daer mede onderſcheydt wert gemaeckt.

LXIV. Hoe de vrede ghebroken werdt, doende teghens het ghene dat in den vrede beſloten is.

LXV. Oft men onderſcheydt moet maecken tuſſchen de articulen van vrede?

LXVI. Wat dan, alſſer ſtraffe by-ghevoeght is?

LXVII. Wat, alſſer noodtwendigheyt is die 't verhindert?

LXVIII. Dat de vrede beſtendigh blijft, ſoo de gene wil die beſchadight is.

LXIX. Hoe de vrede ghebroken werdt, doende yets teghens 't ghene dat teghen de byſondere nature van yder vrede ſtrijdt.

LXX. Wat onder den naem van vriendtſchap begrepen werdt?

LXXI. Oft tegens de vriendtſchap zy, de Onderdanen en ballingen in te nemen?

LXXII. Hoe dat de oorloghe door het lot geeyndight wert?

LXXIII. Hoe door beſtemde ſtrijdt en kampvechtinghe? en oft dat geoorloft zy?

LXXIV. Of de daedt der Koningen het volck in deſen verbinde?

LXXV. Wie voor overwinner te houden zy?

LXXVI. Hoe de oorloghe door uytſpraeck van ſcheydts-rechteren ge-eyndiget werdt; en dat de uytſpraecke hier verſtaen wert ſonder appel.

LXXVII. Dat de arbiters in twijffelighe ſaecken verſtaen werden aen het recht ghebonden te zijn.

LXXVIII. Dat de ſcheyts-rechteren van de poſſeſſie geen uytſprake doen mogen.

LXXIX. Wat kracht de ſuyvere overgevinge hebbe?

LXXX. Wat het ampt des overwinners zy teghens de ghene, die haer alſoo overgeven?

LXXXI. Van overgevinge op conditie.

LXXXII. Wie dat Gijſelaers gheven konnen, en moeten?

LXXXIII. Wat recht daer zy over de Gijſelaers?

LXXXIV. Of een Gijſelaer vry ſtae te ontloopen?

LXXXV. Of een Gijſelaer over een andere ſaecke met recht aengehouden werdt?

LXXXVI. Dat de Gijſelaer ontſlagen wert, als die gheſtorven is, voor welcken hy in gijſelinge gekomen was.

LXXXVII. Oft de Gijſelaer verbonden is, als de Koningh gheſtorven is, die hem tot Gijſel gegeven hadde.

LXXXVIII. Dat de Gijſelaers ſomwijlen ten principale verbonden werden, en dat de eene om des anders doen verbonden wert.

LXXXIX. Hoedanigh de verbindinge der panden zy.

XC. Wanneer het recht van betalinghe verloren werdt.

I. DE dingen die onder den Vyanden verdragen werden / beſtaen / oft door upt-ghedruckte / oft ſtilſwijgende trouwe en geloove. De upt-ghedruckte trouwe is / oft publijck / oft particulier: De publijcque is van de opperſte / oft onder overigheden: de trouwe der hooghſte overheden is / welcke een eynde maeckt van den Oorloghe / oft die blijvende / de oorloghe hare kracht heeft: Onder die dinghen / welcke de oorloghe eyndighen / werden aengemerckt de principale / ofte de bploopende dingen. De principale zijn / welcke ſelfs den oorloghe eyndighen / 't zy door hare daedt / als accoorden / oft upt bewilliginge / welcke op pet anders ſiet / als lotinghe / den uptganck van den ſtrijdt / uptſpraeck van den Schepts-man. Van welcken het eene gantſchelijck 't gheval onderworpen is / de twee laetſte temperen het gheval met krachten des verſtandts / oft des lichaems / oft vermogenthept van voordeelen.

II. Verdraghen en accoorden aen te gaen / die de oorloge eyndigen / komt den ghenen toe / welcken de oorloge toe-komt: want een yder is beſtierder van ſijn eyghen ſake: Daer upt volght / dat in oorloge / die van weder-zijden publijcq is / ſulcks toe-komt den genen / die recht hebben het hooghſte ghebiedt te ghebruycken. Derhalven ſal ſulcks den Coningh toe-komen in een ſtaet / die waerlijck Coninghlijck is / indien maer die Coningh een recht heeft / dat niet belet en is / Mariana, *lib. 21. cap. 1.*

Vide libr. 2. cap 15. §. 3.

III. Want een Coningh / welcke van dien ouderdom is / in welcken het voordeel ſijn rijpighept noch niet en heeft / (welcke tijdt in eenige Rijcken door de Wet beſtemt werdt / in andere door waerſchijnelijcke giſſinghen moet af-ghenomen werden) die ſijn volle verſtandt niet en heeft / die en kan gheen vrede maken. Het ſelfde moet men oock ſegghen van een Coninck die ghevanghen is / indien hy anders maer een Rijck beſit / het welcke upt over-een-ſtemminge des Volcks ontſtaen is. Want het niet gheloofliick is / dat het Volck het ghebiedt met die conditie op-ghedragen heeft / dat het oock ſoude moghen ghevoert werden van een die ſijn vryheydt niet en hadde. Dien-volgende ſoo ſal oock in dien val niet wel het gantſche recht des ghebiedts / (1.) maer gheliick als de oeffeninge / en als beſcherminghe van 't ſelfde zijn by het Volck / oft by den ghenen / welcken het Volck 't ſelfde ſal bevelen. Maer wat hy in 't particulier van die dinghen / die hem eyghen toe-behooren / ſal verdragen en accoorderen / ſchoon ghevangen zijnde / ſal van kracht en van waerde zijn / gelijck wy van particuliere accoorden en contracten ſegghen ſullen. Maer oft de Coningh ballingh ware / ſal hy dan oock vrede moghen maken? (2.) Ghewiſſelijck jae / ſoo maer kennelijck zy / dat hy vry is / en onder niemandts bedwangh ſtaet: anderſins ſal ſijn ſtaet en gelegenthept weynigh verſchelen van een ghevangen Coningh: want daer zijn oock rumme ghevanckeniſſen. Regulus heeft gheweygert in den Raedt te ſeggen ſijn advijs / ſeggende; ſoo lange hy den vyandt met eede verplicht was / en was hy geen Raetsheer.

Vide libr. 1. cap 3. §. 24.

Cicero 2. de Offic.

[Vermeerderingen. (1.) Arumæus in ſijn diſcours over de gulden Bulle:

le: De Pfaltzgrave Rudolphus was door vreese in Enghelandt ghevlucht: Henricus van Mentz was van den Churvorst van Trier door ghewelt verdreven uyt sijn landt; maer sy en hebben daerom de Cheur niet verloren.

(2.) Lucanus:

Tot Vejen Romen was soo langh Camill daer woonde.

Siet Chassanæus van de glorie der Werelt/ *part. 5. consid. 89.*]

I V. In de regeeringe der voornaemste / ofte des volcks / sal het recht van vrede te maecken by het meerder gedeelte in de eerste soorte van den publijcquen Raedt / in de laetste soorte / der Burgheren die na ghebruyck en ghewoonte recht van stemme hebben / volghens 't gheen wy elders ghesepdt hebben. Derhalven / 't gheen alsoo by de meeste stemmen besloten en veraccoordeert werdt / sal oock verbinden die ghene / welcke van andere meyninghe gheweest zijn. Livius: Als eenmael een besluyt sal ghemaeckt zijn, soo sullen sy alle, oock de ghene welcken het te vooren misshaeght heeft, voor een goedt en voordeeligh verbondt moeten beschermen. Dionysius Halicarnassensis: Men moet ghehoorsamen de ordinantien die by de meeste stemmen goet-gevonden zijn. Appianus: Sy zijn alle ghehouden het besluyt te ghehoorsamen, sonder dat eenighe ontschuldinghe aenghenomen werdt. Plinius: 't Geen den meesten hoop goedt-ghevonden heeft, moet van allen onderhouden werden. Maer de gene welcke de vrede verplicht / den selfden isse oock voorderlijck / soo sy willen. *Lib. 2. cap. 5. §. 17.* *Libr. 32.* *Libr. 11.* *Libr. 6.* *Libr. 6. Epist. 13.*

V. Laet ons nu spreecken van die dingen / welcke in verdragh en accoort komen / en daer over verdraghen werdt. Het opperste gebiedt / 't zy in 't gheheel / oft een ghedeelte daer van / en vermoghen de Koninghen / hoedanighe den meesten deel teghenwoordigh zijn / het Rijck houdende niet als eyghen erf-goedt / maer als vrucht-gebruyck / niet door handelinge oft accoort verbreemden. Jae selfs eer dat sy het Rijck ontfanghen / ter welcker tijdt het volck noch boven haer is / soo konnen door publijcque Wet alle soodanighe handelingen voor den toe-komenden tijdt krachteloos gemaeckt werden / soo datse selfs niet en konnen verbindinge wercken tot den interest / en 't gheen daer van soude mogen komen. Ende is gheloofliyck dat het Volck sulcks ook ghewilt heeft / op dat niet / indien de aensprake van interest noch voor-behouden ware / den ghenen / met welcken ghehandelt is / sulcks dat die hem open stonde / der Onderdanen goederen voor des Coninghs schulden souden aengetast werden / en dat alsoo de voor-sorghe van het Rijck niet te verbreemden / ydel en vergeefs soude zijn. Daerom op dat het gantsche gebiedt krachtelijck moghe over-gheset / en een ander op-ghedraghen werden / is daer toe van nooden de toestemminghe des gantschen Volcks / welcke te weghe ghebracht kan werden door Ghesanten van de leden en ghedeelten / welcke men de Staten noemt. Op dat de verbreemdinghe van een gedeelte van kracht en waerde zy / soo is daer toe noodigh tweederley consent / te weten / van 't gantsche lichaem / en bysonderlijck van dat ghedeelte / van't welc-

welcke ghehandelt werdt / als 't welcke van het lichaem / daer aen het gegroept is / tegens sijn wille niet kan gheschepden werden. Nochtans kan het ghedeelte het ghebiedt over hem selven krachtelijck op een ander over-draghen sonder consent des Volcks / in de hooghste ende andersins onvermijdelijcke noodt / om dat het gelooflick is dat die macht behouden is / als de Burgerlijcke ghesellighept en ghemeynschap op-gherecht is. Maer in erfselijcke Rijcken isser niet dat verhinderen kan / dat de Coningh het Rijck niet en soude vervreemden. Nochtans kan het geschieden / dat soodanighen Coningh niet en kan vervreemden een ghedeelte des Rijcks / namelijck / indien hy het Rijck in eyghendom bekomen heeft met die last / dat hy het selfde niet en sal deplen. Doch wat belangt de goederen / die men des Rijcks goederen noemt / die konnen
Libr. 2. c. 13. oock eyghendommelijck den Coningh toe-komen op tweederley wijse / oft af-scheydelijck / en op haer selven alleen / oft ongheschepden en ongedeplt met het Rijcke selfs. Indiense op dese laetste wijse eygen zijn / soo sullense konnen over-ghedraghen werden / doch niet anders als met het rijck: maer ist datse op de eerste wijse eyghen zijn / konnen oock op haer selven verhandelt werden. Maer de Coningen die het Rijck niet als eyghen erve besitten / en is naulijcks te dencken / dat haer soude vergunt zijn des Rijcks goederen te mogen vervreemden / ten zy dat uytdruckelijck blijcke uyt de eerste oorspronckelijcke Wet / oft uyt de ghewoonte / welcke nopt is teghen-ghesproken.

VI. Maer oock hoe verre door des Conings belofte het Volck / en des Coninghs nae-volgers verbonden werden / hebben wy op een ander plaetse ghesept / namelijck / soo verre als het vermoghen van te verbinden onder het gebiedt begrepen is: het welcke noch te on-eyndelijck mach uytghestreckt / noch oock al te nauwe inghetoghen werden / maer alsoo verstaen / dat / het gheen op schijnbare reden steunt / van waerde zy. [Siet Reinkingius, *lib. 1. Class 3. cap. 5. n. 30.* Siet oock hier voorzen / *lib. 2. cap. 14. §.*
Libr. 2. c. 14. §. 10. & seq. Vasq. d. cap. 5. n. 9. *7 en 11.*] Het sal doch een heel andere ghelegenthept hebben / indien een Coningh te ghelijck een Heer zy / en niet soo seer een burgherlijcke / als een huyslijck ghebiedt ontfanghen heeft: ghelijck als die de gene / welcke sy door oorloge overwonnen hebben / tot Slaven maken: oft soo hy
Supra lib. 3. cap. 8. §. 2. over de Persoon schoon gheen eyghendom heeft / maer nochtans aen de goederen heeft / ghelijck Pharao in 't Egyptische landt hadde door koop / en andere die de Wtheemsche in hare eyghen goet in-ghenomen hebben. Want dit recht boven het Coninghlijcke daer toe komende / brenght te wegh dat daer door bestaet / 't welck anders op hem selven door het Coninghlijcke recht alleen niet en soude konnen bestaen.

VII. Hier pleeght ghedisputeert te werden / wat vermoghen over de goederen te disponeren / om redens wille hebben sulcke Coninghen / die over de goederen der Onderdanen gheen ander recht en hebben / als Co-
Gaill. 2. observ. 57. ninghlijck. Wy hebben op een ander plaetse gesept / dat de goederen der Onderdanen onder de uytstekende beheerschinge der Burgerschap zijn / sulcks dat de Burgherschap / oft die ghene / welcke de Burgerschap re-

pzesenteert / die goederen mach ghebzupcken / oock mach verderven / en verhandelen / niet alleen upt hooghsten en uptterste noodt / welcke oock den particulieren eenigh recht ober bzeemder goederen vergunt / maer om des ghemeynen nuts willen / vooz welcke men houden moet die selfs hebben ghewilt dat het particulier voozdeel wijcken souden / die sich in de Burgherlijcke vergaderinghe begeven hebben. Maer men moet daer bp doen / als sulcks gheschiedt / dat dan de Burgherschap gheyouden is den genen / die het hare verliesen / upt het gemeyn hare schade te vergoeden / tot welcke publijcque schult oock die selfs / welcke de schade geleden heeft / soo 't noodigh is / sal moeten toe-leggen. Ende sal oock de Burgerschap van dese last niet verlicht werden / indien sp mogheliick nu de macht niet en heeft om te betalen / maer tot welcken tijdt sp de macht hebben sal / soo sal sich de verbintenisse wederom vertoonen / welcke soo langhe als in slaep gheleghen heeft.

VIII. Oock en neme ick dit sonder onderschepdt niet aen / 't gheen Ferdinandus Vasquius sept / dat de Burgherschap niet moet aen-nemen de schade die nu dooz de Oozloghe ghedaen is / om dat het oozloghs recht sulcke dinghen toe-laet. Want dat oozloghs recht siet op andere Volcken / gelijck wp elders verklaert hebben: oock eensdeels de Vyanden onder den anderen / maer geensins de Burgheren onder den anderen: welcke / dewijl sp mede-ghesellen zijn / soo is het billijck dat sp de schade gheliicke-lijck dzaghen / welcke ter oozsaken van het ghesellschap ghedaen werden. Doch soo kan oock wel dooz Burgerlijcke Wet sulcks verozdineert werden / dat van weghen goederen die ter oozsaken van oozloge verlozen zijn / gheen klaghe noch aenspzake teghens de Burgherschap sal aengenomen werden / op dat een yder het sijne te moedigher bescherme.

Vasq. libr. 1. cap. 5. Rom. conf. 310 Silvius in verbo bell. 1. §. 43. Lib. 3. contr. Illustr. cap. 3. in fine. libr. 3. cap 6. §. 2. cap. 10. § 5. l. cum duob. §. quidam. D. pro socio.

IX. Daer zijnder die een wijdt onderschepdt stellen tusschen de dinghen / welcke de Burgherschap toe-komen nae het recht der Volckeren / en die de selfde toe-komen nae het Burgherlijcke recht; en in dese laetste vergunnen sp den Coningh een ruymer recht / oock om weck te nemen sonder oozsake / en vergoedinghe: maer in de andere alsoo niet. Doch verkeerdelijck: want den eyghendom upt wat oozsake dat die oock spzupt / heeft alle-tijdt sijne effecten en werckinghen / upt het recht der nature / sulcks dat het niet kan weck ghenomen werden / als upt oozsaecke / die / oft den eyghendom van naturen eyghen zijn / oft die haren oozspzonck hebben upt de daedt van de Eyghenaers.

X. Maer dese opsicht / dat niet als om des ghemeynen bestens wille de goederen van particuliere vergunt werden / gaet den Coning en de Onderdanen aen / gheliick die van de schade te vergoeden de Burgerschap / en de particulieren aengaet. Want den Wtheemschen / die met den Coningh handelen / is des Coninghs daedt ghenoegh / niet alleen om de pzesumtie / welcke de waerdigheyt des persoons met sich bzenght / maer oock om het recht der Volcken / 't welck toe-laet dat der Onderdanen goederen dooz des Coninghs daedt verbonden werden.

XI. Belanghende de uytleggínghen van de Bzede-tractaten / moet men waer-

Lib. 3. cap. 2. Libr. 2. cap. 15. §. 12.

waernemen 't geen hier voozen van ons verhandelt is/ hoe eenigh dingh meer tot gunste strecht/ hoe 't rupmer moet ghenomen werden; hoe het verder daer van wijckt/ hoe 't nauwer moet inghetogen werden. Soo wy het bloote recht der naturen aensien/ schijnt daer de meeste gunste in te zijn/ dat een yder het sijne moge bekomen/ 't welck de Griecken noemen eich sijn eyghen; en schijnt derhalven de uytleggingh der dinghen die dobbelsinnigh gheselt zijn/ daer henen ghebogen te moeten werden/ dat de ghene/ welcke rechtvaerdighe Wapenen ghevoert heeft/ dat verkrijghe/ daerom hy de Wapenen aengenomen heeft/ en sijn schade/ en onkosten wederom bekome: maer niet mede van ghelijcken dat hy ter oozsaken van straffen eenige winste en verdienste hebbe/ want dat is hatelijcker. Maer dewijl men naulijcks tot vzede te geraken/ pleeght met bekentenisse van onghelijck en overlast ghedaen te hebben/ daerom moet men in de accoozden de uytleggingh volgen/ welcke de partyen/ soo veel de rechtvaerdighept der Oozloghe belanghet/ aldermeest ghelijck stelt/ het welck meest op tweederley maniere pleeght te gheschieden; oft dat welcker goederen besit/ dooz den Oozlogh verstoozt is/ de selfde nae't Fozmulier van 't oude recht by-ghelepdt werdt (welcke de woozden zijn van Menippus, in welcke hy van de verbonden in 't gemeen discoureert) oft dat de saken blijven in sulcken staet/ alsse zijn/ 't welck de Griecken noemen/ houden dat men heeft.

Vide Parutam libr. 5. Livius libr. 34.

XII. Wt dese beyde staet in twijffelighe saecke het laetste meest te vzesumeren en vermoeden/ om dat het lichter is/ en gantsch ghene verandering inbzenght. Hier upt komt het gene dat van Tryphonius werdt aenghemerckt/ dat in den vzede die alleen het recht van wederkrijgingh sullen ghenieten die ghevanghene/ van welcken sulcks in 't accoozt begrepen was. Soo en sullen oock de Overloopers niet weder-ghegheven werden/ ten zy sulcks veraccozdeert zy. Want de Overloopers nemen wy aen dooz 't recht der Oozloghe/ dat is/ dooz 't Oozloghs recht staet ons vzy die toe te laten/ en onder den onsen te rekenen/ die van partye verandert. [Siet hier voozen/ *lib. 3. cap. 1.* in 't eynde. In den vzede pleeght oock wel dit veraccozdeert te werden/ dat de Overloopers weder-ghegheven werden/ siet den vzede die Justinianus gemaeckt heeft met Chosroës by Menander Protector.] De andere goederen in soodanighen accoozt blijven by den ghenen/ diese heeft. Maer dat hebben werdt niet alleen burgherlijck/ maer oock natuurlijck verstaen en genomen/ want in Oozloghe is werckelijcke besittinghe genoegh/ en werdt op geen andere acht ghenomen. Maer de Landen hebben wy ghesept/ dat als dan behouden en beseten werden/ indien sy binnen eenighe beschansingen en vestinghen besloten zijn/ maer dat een inlegeringhe vooz kozten tijdt/ als om Leger daer te houden/ hier niet aengesien wert. Demosthenes tegens Ctesiphon seydt: Dat Philippus hem gehaestet heeft om in te nemen wat plaetsen hy konde/ wel wetende nae dat de saken stonden/ dat den vzedehandel ghesloten zijnde/ hy behouden soude wat hy inne hadde. De onlichamelijcke dinghen werden niet behouden/ als dooz de saken daer aen

L. in bello. D. de captivis Hoc lib. c. 9

L. quanquam D. de acquir. rer. dom.

Dec. 7. 3. cauſ. 74.

Supra libr 3. cap 6 §. 4.

sy

sy hangen en vast zijn / als dienstbaerheden der Landen / oft door de personen / welcke sy toe-komen / als sy maer niet moeten in 't werck ghestelt werden / in 't landt dat des Vyandts is gheweest.

In die andere soorte van vrede te maken / in welcke de possessie door oorloghe verstoort / wederom herstellet werdt / moet waergenomen werden / dat men siet op de laetste possessie die voor den Oorlogh geweest is; soo nochtans / dat het den particulieren die uyt haer besit gestooten zijn / gheoorloft is door Edict / oft weder-eyschinghe by den Rechter daer om te procederen. XIII.

Maer indien eenigh Volck sijn eyghen meester zijnde / van selfs sich een van de oorloghende partyen onderworpen heeft / tot het selfdighe en sal de herstellinghe niet uyt-gestreckt werden / als welcke alleen behoort tot die dinghen / welcke door gheweldt / door vreese gheschiedt zijn / oft anderssins door sulck bedrogh / 't welck niet als teghens den vyandt gheoorloft is. Soo hebben de Thebaners / als de vrede onder den Griecken ghemaeckt was / Platæa behouden / seggende / dat sy die plaetse hadden, niet door gheweldt, noch verraderye, maer door vrye wille van de ghene, welcken die plaetse toe-behoorde. [Dese plaetse staet / *lib. 5.* by Thucydides: daer is gheliicke plaetse / *lib. 3.* Dat Platæa niet en sal weder-ghegeven werden, aenghesien de luyden van die plaetse van selfs haer by ons gevoeght hebben.] En door gheliicke recht is oock Nisæa by den Athenienseren gebleven: Het selfde onderscheydt gebruyckte oock T. Quintius teghens de Etolen, seggende: Over de in-ghenomen Steden is dese ordinantie: De Steden van Thessalien zijn met haren wille onder onse ghebiedt ghekomen. XIV. *Liv. lib. 33.*

Indien daer niet anders beraccordeert is / moet ghehouden werden in allen vrede dat de meyninghe sy gheweest / datter van alle schade / die in de oorloghe gheschiedt is / gheen aenspraeck noch klachte soude toe-ghestaen werden / het welcke oock moet verstaen werden van de schade / welcke particuliere gheleden hebben: want dat zijn mede vruchten en effecten van den Oorloghe. Want in twijffelighe saecken werden de oorlogende partyen verstaen alsoo ghewillet hebben te handelen / dat geen van beyde partyen van onrechtvaerdighevdt soude ghecondemneert werden. XV. *Dec. conf 61.*

Nochtans de schulden / welcke gemaeckt waren als den oorlogh aenbingh aen particulieren / en moet men niet houden dat quijt-gescholden zijn; want die en zijn niet door oorloghs recht verkreghen / maer alleen verboden door de Oorloghe in-ghemaent te werden: derhalven het beletsel weth ghenomen zijnde / behouden sy hare kracht. Maer het recht dat yemandt door de Oorloghe ghehadt heeft / hoewel men niet lichtelijck moet achten dat het yemandt benomen sy / (want om dese oorsake zijn meest de Republijcquen en Burgerschappen in-gestelt / op dat men het sijne mochte behouden / als Cicero te recht seydt) soo moet nochtans sulcks verstaen werden van dat recht / 't welck upt de ongheliickheyt der goederen ontstaet. XVI. *2. de offic.*

Niet desgheliicks van 't recht tot straffen. [Gaill. *de arrestis cap. 14. n. 7.*] Want dat recht / voor soo veel als het selfs tusschen Coninghen en Volc- XVII.

ken plaetse heeft / moet daerom gehouden werden quijt-ghescholden te zijn / of de vrede niet ghenoeghsaem vrede soude wesen / indiense de oude klachten tot oorloghe achter sich nae-liet. Daerom ooch de dinghen die onbekent zijn / sullen onder generale woorden begrepen werden / gelijck van de Romeynsche Kooplupden / welcke de Romeynen niet en wisten dat sy van den Athenienſers verdroncken waren / soo Appianus vertelt: Het zijn de beste bevredighinghen, welcke de gedachteniſſe van toorn, en verstoorniſſe uytwiſſchen, seydt Dionyſius Halicarnaſſenſis. Iſocrates in sijn Plataica: Het en betaemt niet dat men in den vrede sal straffen, 't geen te vooren misdaen is.

XVIII. Der particulieren recht tot straffe en komt in soo grooten consideratie niet / dat men soude ghelooven dat het soude schijnen quijt-gescholden te zijn: om dat het sonder oorloghe door het gerechte kan beslechtet werden: nochtans / aenghesien dit recht het onse alsoo niet en is / als 't geen dat upt ongelijckheyt ontstaet / en de straffen alle-tijdt wat hatelijck zijn / soo sal een ghertnghe nae-raminghe der woorden ghenoegh zijn / om te ghelooven / dat het selfde ooch quijt-gheschelden zy.

XIX. Doch het ghene wy ghesept hebben / dat het recht / 't welck voor den Oorlogh yemandt hadde / niet lichtelijck moet geoordeelt werden / hem benomen te zijn / dat moet in het recht der particulieren vast onderhouden werden: maer in 't recht der Coningen en Volcken kan lichtelicker verstaen werden / dat eenigh nae-gheven oft quijt-schelden geschiedt zy / indien maer de woorden / oft eenige nae-ramingen die wat schijns hebben / by der handt zijn: maer alder-meest / indien het recht / daer van ghehandelt werdt / soo gheheel klaer en blijckelijck niet en was / maer noch in verschil stondt. Want de beleefthept vereyscht dat men geloobe / dat daer toe ghearbeydt is / om alle oorsaken van Oorloghe wech te nemen en upt te roepen. De selfde Dionyſius Halicarnaſſenſis, dien ick terstondt ghepresen hebbe: Men moet niet soo seer daer op dencken, om voor teghenwoordigh de vriendtschap wederom te herstellen, als wel te besorgen, dat wy niet wederom in Oorloghe gheraken; want wy en zijn niet te samen vergadert om de ellendigheden wat op te schorten, maer om die gantsch wech te nemen. Welcke laetste woorden vast woordt voor woordt ghenomen zijn upt Iſocrates Oratie van den vrede.

Lib. 3.

XX. De goederen die ghenomen zijn / nae dat den vrede-handel ghesloten was / is ghenoegh bekent / dat weder-ghegeven moeten werden: want het Oorloghs recht hadde nu upt-ghedient.

XXI. Maer in de accoorden die ghemaeckt werden over het weder-gheven der dinghen / die in den Oorloghe af-ghenomen zijn / moet men voor eerst ruymer upt-legghen de puncten die over en weder over-gaen / als die maer alleen hinthen / en over een zijde gaen: ten anderen die puncten die van menschen handelen / hebben meer gunste / als die van goederen spreken: en onder die van goederen handelen / komen meer in aensien die van Landen handelen / als die van beweghelijcke goederen: en die van het gheen 't ghemeen aengaet / meer als van particuliere; en onder de dif-

Cicer. 2. de Offic.

dinghen die by particulieren zijn / meer die ghebieden weder te gheven 't gheen met pzofijt beseten is / als 't geen tot laste en beswaringe strecht / als die dinghen / welcke upt koop / oft bzuyt-schat beseten werden.

XXII. Dien eenigh goet dooz den bzede vergunt werdt / den selfden werden oock de bzuchten vergunt van den tijdt af dat de vergunninghe geschiedt is / ende niet wijder te rugghe. Het welcke Cæsar Augustus te recht heeft staende ghehouden teghens Sextus Pompejus, de welcke als hem Peloponesus vergunt was / hem selven oock wilde aenmatigen de contributien / welcke sy van de voozleden Jaren noch schuldigh waren. *Appian. Civil 5.*

XXIII. De namen der Landtschappen moeten verstaen werden nae het ghebzuyck van den teghenwoozdighen tijdt / en dat niet nae 't ghevoelen van den ghemeynen man / maer van deser saecken ervarene; want sulcke handelinghen pleghen van ervarene beslechtet te werden. Siet Guicciardin in 't 5 Boeck.

XXIV. Dickwils komen oock dese regulen te passe / soo wanneer men sich refereert en wijst tot het voozgaende / oft een oudt Tractaet / dat alsdan moeten verstaen werden wederom te zijn verhaelt de qualitepten oft conditien in 't voozgaende Tractaet uptghebzuckt: ende dat men hem moet houden vooz een doender en volbzengher / die 't heeft willen doen / indien 't aen den anderen / met welcken verschil is / ghehapert en ghemanghelt heeft / dat het niet en geschiede. *Quintil. declam 248.*

XXV. Maer 't gheen eenighe segghen / dat de vertoevinghe en 't vertreck binnen kozten tijdt verantwoozdt en verontschuldight zijnde / 't selfde moet aengenomen werden / dat en is niet waerachtigh / ten zy dat eenighe onvermoedelijcke en onvoozsiene noodtwendighepdt sulcks hebbe verhindert. Want dat eenighe Canones sulcken verontschuldiginghen gunstigh zijn / en is niet wonder / aenghesien hare ampt is / de Chzistenen te vermanen tot sulcks / als met de onderlinghe liefde best accoozdeert en over-een-komt: Maer in dit stuck / van de Tractaten upt te legghen / en ondersoecken wy nu niet / wat beter zy / noch wat de Religie en Godtvzuchtighepdt van een yder vozdert / maer waer toe dat hy kan ghedwonghen werden / 't welck gheheel gelegen is in dat recht / het welcke wy het uptwendighe genoemt hebben. *Vide Albertum Argentinensum.*

XXVI. Doch in een twijffelachtighen sin sal eerder de verklaringhe moeten ghedaen werden teghens den ghenen / die de conditien uptghespzoken heeft / (1.) 't welck pleeght te geschieden van den ghenen die machtiger is: (want conditien van bzede te stellen / komt den ghenen toe / die den bzede gheeft / en niet diese versoecht / seydt Annibal) gelijck oock de uptleggninghe teghens den verkooper ghedaen werdt. Want die niet klaer ghenoegh ghespzoken en sijn mepninge dupdelijck ghenoegh uptgeseydt heeft / mach 't hem selven wijten: maer de andere heeft 't gheen menighery sin hadde / nae sijn recht moghen aennemen in dien sin / welcke hem bozderlijckste ende diensteljckste was: daer van niet bzeemt en is 't geen Aristoteles geseydt heeft: Daer de vriendtschap om profijts wille is, daer is het profijt des genen die ontfangt de mare van 't geen men schuldig is. *L. veteribus D. de pactis.*

[Vermeerdering. (1.) Plautus in Perſa: De Ware komt u toe; ghy moetſe loven en te gelde ſetten. In deſe ſaecke pleeght eerſt te ſpreecken de gene/ die meeſt vermagh: maer om conditien te begheeren / pleeght eerſt te ſpreecken de ghene / die ſwacker is. Plutarchus in 't leven van Sulla: Die ghene die den vrede van doen hebben, die moeten eerſt ſpreken: den overwinner iſt ghenoegh dat hy ſwijge.]

XXVII. Het komt oock dagelijcks te paſſe die diſpute / wanneer men verſtaet dat de vrede ghebroken zy: want het en is gheen een dingh/ nieuwe oorſake tot oorloghe geven / en den vrede verbreken: maer daer is tuſſchen deſen beyden groot onderſcheydt / ſoo om ſtraffe te verdienen voor de gene die ſondight / als om te bekrijgen de trouwe en 't geloove van den genen / teghens welcken gheſondight werdt. De vrede wert op driederley wijſe verbroken / oft dat men doet teghens 't ghene / dat in allen vrede begrepen is; oft teghens het gheen in den vrede klaerlijck beſproken is/ oft teghens het ghene dat uyt de nature en eyghen aert van elcken vrede moet verſtaen werden.

XXVIII. Teghens het ghene dat in allen vrede begrepen is / ſal gehandelt werden / indien oorlogs gewelt wert aengedaen / te weten/ daer geen nieuwe oorſake voorhanden is: welcke/ indienſe bewijſlijck van hy-gebracht werden / ſoo iſt beter dat men gheloove datter onrechtvaerdigheydt ſonder trouloſheydt ghepleeght zy/ als met trouloſheyt. Het is naulijcks van nooden te vermanen 't gheen Thucydides ſeyt: Den vrede breken niet de ghene die gheweldt door gheweldt weeren en af-keeren, maer die eerſt gheweldt aen-doen. (1.) Dit geſtelt zijnde / ſtaet te beſien van wien/ en aen wien met ghewapender-handt gheweldt ghedaen / en daer door den vrede verbroken zy.

[Vermeerderingh. (1.) Siet Ammianus Marcellinus in 't begin van het 29 Boeck / die van den Romeynen aldus ſeydt: Met voordacht te rugghe wijckende, op dat ſy niet eerſt yemandt met geweer queſen ſouden van den ghenen, die haer ontmoeteden, ende ghehouden ſouden werden ſchuldigh aen 't verbreken des verbondts, ſoo zijn ſy eerſt door 't drijven van de uyterſte noot hants-gemeen geworden, en aen den anderen gekomen. De Armeniers in hare Oratie aen Choſroës, by Procop. *Perſic.* 2. Niet die eerſt in wapenen zijn, breken den vrede, maer die bevonden werden ten tijde van 't verbont den anderen lagen geleyt te hebben. En by den ſelfden/ *Vand.* 2. ſeggen de Mauritanen: Sy breken de vrede-verbonden, niet den welcken ongelijck en overlaſt aengedaen is, en opentlic daer over haer beklaegt hebbende, ſich tot anderen begeven, maer degene, welcke beſchadigen de ghene, die ſy tot Bondtghenooten begeeren te hebben: En die maken haer Godt tot vyandt, niet de ghene, welcke hare goederen met haer nemende, tot anderen over-trecken, maer de ghene, welcke in ander luyden landen en goederen in-vallende, der ſelfder Eyghenaers tot de Oorloghs ghevaerlijckheden dwinghen.]

XXIX Indien die ghene / welcke Bondtghenooten gheweeſt zijn / ſulcks yet doen / vinde ick datter zijn / welcke van die meyninghe zijn / dat ſy den vrede

vzede vzeken. Ende ick en ontkenne niet/ dat men in sulcker voegen van accozderen/niet eygentlijck dat om eens anders daedt een ander in straffe sal verhallen / maer alsoo dat het schijne dat de vzede niet volkomentlijck ghesloten zy / maer op conditie / ten deele in vermoghenthept / ten deele in gheval bestaende. Maer ten zy dat het klaerlijck blijcke / moet men van sulck een vzede niet ghelooben ; want het gaet bupten schzede en is ongheschickt / ende accozdeert niet met den ghemeenen wensch der ghener / die vzede maecken. Dienvolghende de ghene welcke ghewelt aen-doen sonder dat andere haer daer toe helpen / sullen schuldigh zijn aen vzede-vzeeckinghe / en sal men recht hebben teghens de selfde te oozloghen / maer niet teghens anderen: Contrarie het ghene / dat eenmael de Thebaners teghens de Bondtgenooten der Lacedemonters ghesepdt hebben. *Pausan. 9.*

XXX. Indien de onderdanen dooz wapenen gewelt aendoen sonder publijcq bevel / sal te besien staen / oft men segghen komme dat der onderdanen doen publijckelijck zy toe-ghestaen en goedt-gekent: waer toe dzie dinghen berepscht werden / kennisse en wetenschap / macht om te straffen / en versuymenisse van sulcks / gelijck lichtelijck van verstaen werden upt het ghene wy te voozen verhandelt hebben. Wetenschap bewijsen openbare daden / oft die aenghemeldet en aengekundiget zijn. Vermoghenthepdt om straffen werdt gepzesumeert en vertrout daer te zijn / ten zy dat het ontzeken blijcke. Het versuymen en nae-laten blijckt upt verloop van soodanighen tijdt / als in yder Stadt pleeght ghenomen te werden om misdaden te straffen: En sulck een versloffen geldt even soo veel als een besluyt: en soo moet ghenomen werden 't gheen Agrippa sept by Josephus, dat der Parthen Coningh sal oozdeelen dat de vzede ghebzoken werdt / indien sijn Onderdanen ghewapent teghens de Romeynen optrecken. *Lib. 2. c. 21. 22. & seq.*

XXXI. Dickwils pleeght mede dit ghebzaeght te werden/ oft dit ock plaetse hebbe / indien pemandts Onderdanen niet op haer selven de wapenen aen-nemen / maer anderen die Oozloghe boeren / dienen. Immers de Cerites berontschuldighen sich by Livius, dat haer Volck niet met goetbinden van den publijcquen raedt ghedient hebben: en hebben de Rhodiers op ghelijcke wijse sich verantwoozdt. Ende is der waerhept meest ghelijck / dat sulcks ock niet behoozt toe-gelaten te werden / ten zy dat dooz bewijslijcke redenen blijcke / datter anders ghehandelt is / ghelijck nu somwijlen pleeght te geschieden / naer het Exempel der oude Etolen, de welcke dooz een recht hadden van allen roof, ock roof te nemen. Van welcke maniere Polybius sepdt / dat dit de kracht was: Al ist dat niet sy selve oorloghe voerden, maer andere, hare Vrienden oft Bondtghenooten, dat daerom niet-te-min den Etolen vry stae aen beyden zijden te dienen, en van beyden zijden te rooven sonder publijcque besluyt oft decreet. Livius sept van den selfden: Sy laten hare jonghe manschap teghens haren Bondtghenooten, doch alleen sonder publijcque authoriteyt, ten krijghe dienen, en veeltijdts hebben ten weder-zijden de slagh-ordens en heyrkrachten Eto- *Lib. 7. Gellius lib. 7. cap. 3. Polyb. l. 17.*

Liv. lib. 5. lisch secours en bystandt. Eertijdts de Etruscen wepgherende den Vejenten hulpe / beletteden evenwel niet / indien eenige van hare jonge manschap goetwilligh ten Oorloghe wilden gaen. [Agathias, *lib. 4.* vermelt het selfde van den Hunnen Sabiren tot sijnen tijde.]

XXXII. Wederom moet men houden dat de vrede gebroken is / niet alleen als het gantsche lichaem der Burgherschap / maer ook soo den Onderdanen met ghewapender-handt ghewelt aengedaen werdt / te weten / sonder nieuwe oorsake. Want men maeckt vrede / op dat alle Onderdanen vepligh en seker moghen zijn: want vrede is een handel der Burgherschap voor het gheheel / en voor de deelen. Jae al ware daer ook nieuwe oorsake / soo sal 't door den vrede den Onderdanen vry staen / en ghe-
L. vim. vi. D. de vi & vi arm. oorloft zijn haer selven / en hare goedt te beschermen. Want het is natuurlijck / sept Cassius, wapenen met wapenen te keeren: daerom niet lichtelijck is te gelooven / dat onder gelijcke partyen sulcks soude af-geschaft zijn: maer sich selven te wreken / oft de ghenomen goederen met gewelt weder te krijgen / en sal eer niet geoorloft zijn / door dat sal recht daer over te doen / verwepgert zijn: want dese sake kan wel uptstel verdragen / maer die andere en lijdt geen uptstel. Maer by aldien het quaerdoen van eenighe Onderdanen soo ghedurigh sy / en strijdigh tegens het recht der nature / dat gantschelijck te gelooven sta / dat / het geen sy doen / het selfde doen teghens het goetvinden van hare Regenten / en dat men teghens haer gheen recht vorderen kan / hoedanighe zijn / die haer tot Zee-rooven begheven / van den soodanighen sal men vermogen sijn goet wederom te vorderen / en wrake te doen / als van den genen die over-gegeven / en een yder ten besten ghegheven zijn. [Soo heeft Augustus door Herodes teghen Sullæus gheoordeelt / als Josephus, *lib. 16. cap. 16.* verhaelt.] Maer dat men andere onschuldighe daerom met wapenen bestrijden sal / dat ware den vrede breken.

XXXIII. Die den Bondtghenooten door wapenen gewelt doet / breeckt mede den vrede / doch als dan eerst / indien sy in den vrede begrepen zijn / ge-
Lib. 2. c. 16. §. 13. lijck wy aengewesen hebben / als wy het verschil van Sagunten examineerden. [Thuanus, *libr. 65.* op 't Jaer 1578. Daer is mede pets hier toe dienende / by Hacræus, *Tom. 2.* der Brabantsche Historie / in 't Jaer 1556.] Dit stuck drijven de Corinthiers inde Oratie diemen leest by Xenophon, in 't 6 Boeck der Grieckische Historie: Wy-luyden alle te samen hebben u-luyden allen den eedt ghedaen. Doch indien de Bondtgenooten selfs niet ghehandelt hebben / maer andere voor haer / soo moet men evenwel het selfde soo verstaen / als ghenoeghsaem sal blijcken dat die Bondtge-
Cap. conf. 690. Dec. conf. 531. nooten den vrede goedt-gekent en aengenomen hebben: want soo langhe als het noch onseecker is / oft sy se aennemen willen / soo werden sy als vpanden gehouden. Met andere Bondtghenooten / ook Bloedt-vrienden en Magen / die noch Onderdanen / noch in den vrede begrepen zijn / is het een andere saecke / ende kan het ghewelt aen de selfde gedaen / voor geen breecken van vrede ghehouden werden. Nochtans en volght niet / als wy te voren ghesepdt hebben / dat om dier oorsaecken wille gheen oor-

oorloghe soude moghen aenghenomen werden / maer die oorloge sal uyt een nieuwe oorsaecke zijn.

De vrede werdt oock ghevroken / als wy gheseydt hebben / doende te- XXXIV.
ghens het ghene dat in den vrede besproken is: Onder het doen moet oock begrepen werden het niet doen / van 't gheen behoort / en als het behoort.

Ende soude ick hier niet aennemen het onderscheydt tusschen de punc- XXXV.
ten van vrede / die van meerder / oft van minder ghewichte zijn. Want sy moeten voor ghewichtigh ghenoegh gheacht werden om onderhouden te werden / die in de Vrede-handelinge begrepen zijn. Doch de goedertierenheydt / en aldermeest der Christelijcke / sal eenighe lichter vergrijpinghen / insonderheydt als daer berouw en leedtwesen by komt / lichter vergheven / op dat het spreechwoordt plaetse hebbe / die leedtwesen heeft *Son. Agam.*
van dat hy ghesondight heeft, die is ten naesten-by onschuldigh. Maer om den vrede beter te verseekeren / sal raedtsaem zijn / by den puncten van minder ghewichte by te voeghen / dat by aldien teghens de selfde pet gedaen werde / den vrede daer voor niet sal ghevroken werden / [Siet een *Vide supra*
treffelijck exempel in de vrede tusschen Iustinianus en Chosroës by Menan- *lib. 2. c. 15.*
der Protector.] oft dat men eerst Scheyds-rechteren daer over neme / eer §. 15.
dat het ghevoorloft zy tot de wapenen te grijpen / het welcke in't verbondt van Peloponnesus begrepen was / soo Thucydides verhaelt. *Lib. 7.*

Ende houde ick gantschelijck dat sulcks schijnt de meyninghe ghe- XXXVI.
weest te zijn / indien daer eenighe bysondere straffe is by ghestelt. [Als in de Tractaten der Gotthen met den Francken / by Procopius, *Gothic. 1.*]
Niet om dat ick niet soude weten / dat men in sulcker voeghen van handelen / dat de gene die verongelijckt is de keure hebbe / oft hy wil lieber den overtreder gestraft hebben / oft van 't Tractaet schepden: maer om dat de nature der saecke sulcks / als ick gheseydt hebbe / meerder en eerder verepscht. Dat is immers bekent / en nu van ons hier voorzen ghesept / en door authoriteyt der Historien bewesen / dat hy den vrede niet *Lib. 3. c. 19.*
en vreeckt / die laetst het accoort / 't welck simpelijck ghemaeckt is / niet §. 14.
en voldoet: want hy en was daer aen niet verbonden / als onder conditie.

Doch indien eenighe noodt in de weghe is / en verhindert / dat d'een XXXVII.
partye niet en volbrenght het gene dat belooft was / te weten / indien het goet verlozen is / oft wech ghenomen is / oft dat de daedt door eenighen toeval onmoghelijck ghevorden is / soo sal wel niet gheacht werden dat de vrede ghevroken zy; want / soo wy gesept hebben / die en hanght niet aen een conditie / welcke't gheval onderworpen is: maer de andere sal sijn keur hebben / oft hy liever wil wachten / soo daer eenige hope zy dat de belofte noch daer nae soude konnen voldaen werden / oft de waerde daer voor aen te nemen / oft van de belofte ontslagen en bevrijdt te werden door onderlinghe voldoeninghen van puncten daer op passende / oft van ghelijcker waerden zijnde.

Ghewisselijck oock nae dat gheen woordt gehouden / en de trouwe ge- XXXVIII.
vro-

Vide supra hoc lib. 3. c. 19. in tract.

vroken is / soo staet het de onschuldige partye noch vry den vrede te houden / gheljck Scipio gedaen heeft / nae veel trouloose daden der Carthaginienseren / want niemandt en kan sich van de verbintenisse bevrijden door het doen teghens de verbintenisse : en soo daer is by-ghevoeget / dat door sulck een daedt de pays sal ghehouden werden voor ghevroken / soo moet men oordeelen dat sulcks daer by gheboeght is / tot voordeel alleen van de onschuldighe / indien de selfde sulcks wil ghevruycken.

XXXIX. Voor het laetste hebben wy ghesepdt dat de vrede ghevroken werdt / doende 't gheen de vysondere aert en nature van vrede weder-strijdt.

XL. Alsoo het gheen teghens de vriendtschap is / vreeckt den vrede die op conditie van vriendtschap ghemaeckt is. Want het ghene dat onder anderen alleen het ampt en plicht der vriendtschap voorderen en verepschen soude / moet hier ock upt recht van 't accoort gedaen werden. En hier toe / maer niet in aller manieren tot allerhande vrede (want daer is ock een verbont / 't welcke niet ter oorsake van vrientschap gemaeckt werdt / als ons Pomponius leert) passe ick veele dingen / welcke van den Rechtsgheleerden pleghen gedisputeert te werden van oberlasten / niet door gewapende handt ghedaen / en van aenghedane versmaethepden / ende insonderhepdt dit seggen van Cicero : Indien daer yet misdaen werdt, na dat men met den anderen versoent was, dat en schijnt niet versuymt, maer verbroken te zijn, ende werdt gheen onvoorsichtigheyt, maer trouloosheyt genaemt. Maer hier moet men ock / soo veel als moghelijck is / de haetelijckhepdt van 't feyt versachten. Derhalven het ongheljck / aengaende een persoon die met ons vereenight / oft onderworpen is aengedaen / sal niet gherekent werden hem selfs / met welcken vrede gemaeckt is / aenghedaen te zijn / ten ware dat het opentlijck tot sijnder schimp en smaethepdt ghedaen ware / welcke billijckhepdt de Romeynsche Wetten volghen in den Slaven die swaerlijck verongheljckt en beschadight zijn : ock overspel / en Vrouwen-schendinghe oft ont-eeringhe sal eer de gepe lust / als de vyandtschap gheweten en toe-gheschreven werden : en het aentasten van een anders goet / sal eener veeleer aen nieuwe begeerlijckhepdt / als aen trouloosheyt schuldigh maken. Ghewisselijck groote en bittere vrepghementen / sonder eenige voorgaende nieuwe oorsake / strijden met de vriendtschap : ende dit wil ick mede passen op de Forten en Sterckten / op de grensen gheboubt en op-gheworpen / niet om de Landen te beschermen / maer om schade daer upt te doen / en onghewoonlijcke lichtinghe van Krijghs-volck / indien upt ghenoegh rechtvaerdighe repckenen blijcke / dat sulcks teghens ghenen anderen gheschiedt / als met welcken de vrede ghemaeckt is.

Pro Gabinio.

L. postliminio D. de capt.

L. item si cui. D. de injur. Instit §. servus eod. tit. Alexand. 2. cons. n. 3.

XLI. De particuliere Onderdanen die op haer selven de een in des anders ghebiedt over-trecken en verhupsen / in te nemen / dat en is niet teghens de vriendtschap. (1.) Want die vryheydt en is niet alleen natuurlijck / maer ock gunste waerdigh / gheljck wy op een ander ghesepdt hebben. In den selfden graet stelle ick mede den Ballinghen toe-vlucht te geven. Want / soo wy elders upt Euripides ghesept hebben / de Burgherschap en heeft

Lib. 2. c. 5. §. 24.

heeft gheen verder recht over de Ballinghen. Perseus seyt te recht by Livius: Wat baet het, oft yemant het ballinghschap vry staet, indien daer nerghens gheen plaetse voor den Ballingh te vinden is? Aristides in de 2 Leuctrische Oratie: Het is een ghemeen recht der Menschen de Ballinghen in te nemen. Maer gantsche Steden / oft groote vergaderinghen / die een geheel makende deel der Burgherschap verstrecken / en is niet gheoorloft aen te nemen / ghelijck wy op een ander ghesept hebben. [*Lib. 42.* *Lib. 2. cap. 5. §. 24.* Siet oock Bizarus, *lib. 12.*] Noch oock de ghene die eedts-halven hare dienstighheydt / en dienst schuldigh zijn. Doch van de gene / die door toeval van oorloghe Slaven zijn / hebben wy boven verhaelt dat het selfde mede door het recht der Volcheren by sommighe volcken in-gheboert is. Maer van den ghenen die niet verdreven zijnde / ballinghen zijn om de rechtvaerdighe straffe te ontvlieden / hebben wy op een ander plaetse gesept / dat die behoorden over-ghelevert te werden. *Lib. 2. c. 21. §. 3. & seq.*

[Vermeerderingh. (1.) Solon en heeft niemandt toe-ghelaten in 't Burgher-register in-ghescreven te moghen werden, als de ghene die uyt hare Vaderlandt voor eeuwigh verbannen waren, oft die om eenigh handt-werck te oeffenen, met haer gantsche Huysghesin tot Athenen quamen woonen. Perseus by Appianus in de Extracten der Ghesantschappen / num. 25. Ick hebbe dat ghedaen nae 't gemeene recht der Menschen, ghelijck oock ghyluyden in-neemt de ghene, die elders uyt-gheworpen zijn. Dit ghemeyne recht pleeght door contracten versterckt / oft nauwer in-ghebonden te werden. Siet den vrede met Antiochus by Polybius, Extract 35 der Ghesantschappen; en by Livius; den vrede tusschen de Romeynen en Persen by Menander Protector: en by Simlerus, der Zwitseren verbonden onder malkanderen. Als de Coninghen van Syrien onder malkanderen oorloghden / hebben de Arcadiers verkregen / dat sy mochten de Vluchtende in-nemen en ontfanghen / maer niet uyt laten / ghetuyght Strabo, *lib. 16.*]

De uytkomste van de Oorloghe en is niet alle-tijdt ghevoorloft / dat XLII. men / die de onseckerheydt van het lot onderwerpen sal / maer dan alleen / als het te doen is over een dinck daer over wy volkomen eyghendom en beheerschinghe hebben. Want om der Burgeren leven / eerbaerheydt / en dierghelijcke te beschermen / is de Burgerschap / en om het beste der Burgerschap te beschermen / is de Coning nauwer verbonden / als dat hy soude moghen nae-laten die middelen / welcke de alder-natuurlijckste zijn tot sijne / en anderen beschermínghe. Maer nochtans / indien na waerachtighe overweginghe de ghene / die met onrechtvaerdighe oorloghe aenghetast werdt / soo veel te swack sy / datter gheen hope en is van teghen te staen / soo schijnt dat hy het lot te werpen / soude moghen presenteren / op dat hy een seker ghevaer door een onseker moghe ontgaen. Want dat is uyt twee quaden het minste kiesen.

Volght een vraghe seer sterck ghedreven van de bestemde kamp-vech- XLIII. tinghen tusschen een bestemt ghetal om den Oorlogh ten eynde te brenghen / te weten / tusschen een van weder-zijden elck / als Æneas, en Tur-

nus, Menelaus en Paris; tusschen twee van yder zijde/ als tusschen de Etolen, en Eleen; tusschen drie van beyden zijden / als tusschen de Horatien Romeynen / en de Curiatien Albaners; tusschen drie hondert van yder zijde / als tusschen de Lacedemoniers en Argiven. Indien wy het uytwendighe recht der Volcken alleen aensien/ daer en is niet aen te twijffelen/ oft sulcke kampvechtingen zijn door 't selfde recht geoorloft: want dat recht laet sonder onderscheydt het doodtslaen der Vyanden toe. Indien dan oock de meyninghe der oude Griecken / Romeynen / en andere Volcken waerachtigh ware / dat een yder met hooghste recht Heere ware van sijn eyghen leven / soo en soude oock de inwendighe rechtvaerdigheyt aen sulcke ghevechten niet mangelen. Maer wy hebben nu ettelijcke malen ghesept / dat dit gevoelen strijdt teghen de ghesonde reden / en teghens de gheboden Godts. Wy hebben op een ander plaetse bewesen/ door reden / en ghetuyghenisse der heylighe Schrift/ dat hy sondight tegens de liefde des naestens / die een Mensche doodt slaet om eenigh goet dat wy wel konnen derven en ontbeeren. Wy sullen nu daer by voegen/ dat hy teghens hem selven / ende teghens Godt sondight / die het leven/ 't welck hem Godt voor een groote weldaedt vergunt heeft/ soo slecht en gheringhe achtet. Indien het een sake is der Oorloge waerdigh die in verschil staet/ als de behoudenisse van veele onschuldige/ so moetmen met alle macht en krachten daer voor arbeyden. Dat men sulcken bestemden kampvechtinghe wil ghebruycken als een ghetuyghenisse van sijn goede sake / oft als een Instrument van Godts oordeel / dat is ydel / en vreemt van de ware Godtvruchtigheyt. Een dinck isser / 't welck soodanigh ghevecht kan rechtveerdigh en Godtvruchtigh maken / doch alleen van een zijde/ indien andersins stondt in aller manieren te verwachten / dat de ghene die de onrechtvaerdighe saecke handthavet / sal overwinner werden met groote nederlaghe der onschuldighen. Want dien staet niet te verwijsen / noch eenighe schuldt te geven / die liever heeft te kampen op sulck een wijse / welcke hem een seer waerschijnelijcke hope vertoont. Maer dit is oock waerachtigh / dat eenighe dinghen wel niet recht gheschieden / nochtans van anderen te recht niet wel goet ghekent / maer evenwel toe-gelaten werden / om te vermijden grooter quaden / die anders niet en konnen vermijdet werden: op hoedanighen wijse in veele plaetsen toe-gelaten werdt den godtloosen Woecker / en openbare Hoeren. Derhalven het ghene wy hier vooren ghesept hebben / als wy handelden van den Oorloghe voor te komen / indien daer twee / tusschen welcken verschil is om 't Rijck / bereydt zijn met wapenen tegens den anderen te kampen / dat het Volck sulcks konne lijden / op dat men een grooter nederlaghe / welcke andersins over 't hooft hanghet / moghe ontgaen werden / het selvighe sal men oock moghen segghen / alsser gehandelt werdt om den oorlogh ten eynde te brenghen. Op hoedanighe wijse Cyrus den Assyrier Coningh uyt-ghedaeght heeft/ [En langhe te vooren Hillus den Eurystheus, siet Euripides in sijn Heracliden.] en by Dionysius Halicari assensis seyt Metius, dat het niet onbillijck ware gheweest/ dat

Tausan. 5.

Lib. 2. c. 19. §. 5. & cap. 21. §. 1.

Lib. 2. cap. 1. §. 12. & seq.

Tom. 2. 2. c. 95. art 8. & ibi Cajet.

Cajet. d. l.

Lib. 2. c. 23.

dat de Princen der Volcken selfs met de Wapenen teghens den anderen om de sake kampen souden / indien het verschil ware geweest / niet om der Volckeren / maer hare eyghen macht en waerdigheyt. (1.) Soo lesen wy / dat de Keyser Heraclius met Chosroës, de Soon van der Persen Coningh in duel ghevochten heeft. [Siet Aimoinus, *lib. 4. cap. 21.* en Fredegarius, *cap. 64.*] *Ægid. Reg. disp. 12. dub. 2. n. 18.* *Lib. 3.*

[Vermeerderingh. (1.) Dat sept Leunclavius, *lib. 11.* dat die van Adrianopolis antwoorden aen Mahumeth van hem en Musa Zeleb. Soo beroept Cuniberth der Longobarden Coningh Alachis, seydt Paulus Warnafredi, *lib. 5.* Soo wilde Pharnacus uyt het Legher van Cherson vechten met een van de Sauromaten, op dat de menighte om haer verschil in geen gevaer soude gestelt werden / als Constantinus Porphyrogeneta vertelt in't capittel van't Leger van Cherson. Siet een Exempel van duël om het Rijck by Pontanus in sijn Deensche Historie / en 't gheen de Historyschrijvers verhalen van de uyt-daginghen tusschen Keyser Carel de vijfde / en Henrick de eerste / Coningh van Vranckrijck.]

Doch die alsoo het verschil stellen aen de uythomste van den kamp / moghen haer selven benemen haer recht / indien sy eenige hebben / maer en konnen 't ghenen anderen gheven / die 't niet en heeft / immers niet in die Rijcken / die gheen eyghen erf-goedt zijn. Derhalven op dat het actoor kracht hebbe / en van waerden zy / soo moet noodtwendigh daer by komen consent des Volcks / en der ghener die nu gheboren zijnde / recht tot de successie hebben: In onsyne leenen ook de toe-stemminge van de Leen-heer. XLIV.

In sulcke kampvechtinghen pleeght menighmael verschil te vallen daer over / wie dat voor overwinner zy te houden. Voor overwonnene en konnen niet gehouden werden / als die alle te samen doodt ghebleven zijn / oft op de vlucht gedreven. Soo zijn by Livius tyrchenen van overwonnen te zijn / sich binnen de Landtpalen oft Steden te vertrecken en wijcken. [Ook by Guicciardin 2 Boeck. Ennius: Die overwint en is geen overwinner, ten zy dat het de overwonnene bekent.] By dzie vermaerde Historyschrijvers Herodotus, Thucydides, en Polybius, werden dzie verschillen over de overwinninghe voor gestelt / waer van het eerste behoort tot de bestemde kamp-vechtinghe: maer indien men daer recht op letter / sal men bevinden dat in alle dzie gevechten men sonder overwinninghe gheschepen is. Want de Argiven waren niet in de vlucht ghedreven van de Othryades, maer waren door 't overvallen van de nacht wech ghegaen / achtende dat sy overwinners waren / en hadden sulcks den haren verkondight. Noch die van Corcyra en hadden de Corinthiers niet in de vlucht ghedreven / maer de Corinthiers / naer dat sy gheluckighlijck ghevochten hadden / stende de sterckte Vlote der Athenienseren / sonder in eenigh gevecht met de Athenienssers te komen / waren langhsaem / en met oorde af-getrocken. Doch Philippus van Macedonien hadde wel het Schip van Attalus, van den sijnen verlaten / genomen / maer en hadde niet min ghedaen / als de Vloot in de vlucht ghestaghen: derhalven XLV. *Lib. 3.* *Herod. lib. 1.* *Thucyd. 1.* *Lib. 7.*

hy hem meer voor overwinner upt gaf / als dat hy hem in der daet voelde en bevondt overwinner te zijn / soo Polybius aenwijst. Maer dese dinghen van de verslaghene te plonderen en upt te trecken / de doode lichamen vergunnen om begraven te werden / (1.) andermael op een nieuwe een aenval van strijden te doen / welcke ghy in de ghemelde plaetsen / en ettelijcke malen by Livius mede vindt / dat tot teyckenen van overwinninghe gestelt werden / en bewijsen in haer selven niet / als voor soo veel sy met andere teyckenen kracht hebben om de vlucht der Vyanden te bewijsen. En ghewisselijck die geweken is / en sijn plaetse gerumt heeft / staet in twijffelinghe saecke meer te ghelooven dat hy ghevlucht sy: maer daer gheen vaste en sekere bewijsen van overwinninghe zijn / blijft de saecke in sulcken staet / als sy voor den slagh en het ghevechte was: en moet men / of tot den oorloghe / of tot nieuwe accoort komen.

Lib. 29. & 40.

[Vermeerderingh. (1.) Plutarchus in 't leven van Agesilaus: Doch nae dat de Vyanden ghesonden hadden, dat sy de dooden mochten wech nemen, heeft hy sulcks vergunt, en door dat middel ghetuyghenisse van overwinninghe bekomen hebbende, is hy wech ghereyst nae Delphis. De selfde in 't leven van Niceas: Al-hoe-wel nae de maniere en aen-ghenomen insettinghe die door vergunninghe verkreghen hadden hare Dooden te mogen wech nemen, gheoordeelt werden haer selven de overwinninghe af-ghekent te hebben, en die sulcks verkreghen hadden, die en hadden gheen recht om Tropheen op te rechten.]

XLVI. Proculus leert ons datter twee soorten van Schepd-rechteren oft Arbiters zijn / de een soodanigh / dat / 't sy billijck oft onbillijck / wat sy upt-spreecken / moet men noodtwendigh nae-komen / 't welck / seydt hy / onderhouden werdt / als men upt krachte van *Compromis* oft verblijf aen Schepdts-rechteren gegaen is: De andere soorte is sulcks / datse moet ghereeckent werden voor goede mannen goedtvinden / van welcke soorte wy een exempel hebben in de antwoorde van Celsus: Indien een ghevrijde knecht, seydt hy, ghezworen heeft, dat hy soo veel diensten doen sal, als sijn Patroon door uytspraeck hem oplegghen sal, soo en sal die uytspraecke des Patroons niet anders vast en van waerde zijn, als soo verre die uytspraeck billick is. Maer oft wel dese uptleggighe van den eedt heeft konnen door de Romeynsche Wetten inghevoert werden / nochtans soo men de saecke in haer selven in-siet / en komtse met de eenvoudighepdt der voorden niet over een. Nochtans soo blijft dit waerachtigh / dat op beyderley wijse een Schepdts-man kan ghenomen en verstaen werden / oft alleen als een vrede-maecker / hoedanige wy lesen dat de Athenienssers tusschen de Rhodiers en Demetrius geweest zijn: Oft als eene / wiens uptspraeck men in aller manieren gantscheljck moet nae komen en gehoorsamen. En dat is die soorte / van de welcke wy alhier handelen / en van welcke wy eenigher-maten hier vooren ghesproken hebben / als wy handelden van de middelen en weghen / om den oorlogh te ontgaen.

L. societatem D. pro socio.

L. si libertus D. de op. lib.

Lib. 2. c. 22. Ende oft wel ooch de Burgherlijcke Wet van soodanighe Schepdts-rechteren / aen welcken ghecompromitteert / en de sake klacks / alings / en

en al verbleven zijn / ordinantien kan maecken / en in eenighe plaetsen ock gemaeckt heeft / dat het gheoorloft zy van de selfde te appelleren / en over onghelijck te klaghen / soo en kan doch sulcks tusschen Koninghen en volcken gheen plaetse hebben: (1.) Want hier en is gantsch ghene hooghder macht / welcke den bandt der belofte / oft verbintenisse / oft los maecke en ontbinde. Soo dat men in aller manieren de saecke by die uytspraecke moet verblijven laten / het zy dat het billijck / oft onbillick zy / dat sy uyt-gesproken hebben; in voeghen dat men het segghen van Plinius hier op met recht passen kan: Wien dat een yder verkiest, dien maeckt hy tot een hooghsten en oppersten Rechter van sijn sake. Want het is wat anders / te onderstaen van het ampt eens Scheyts-rechters / als van de verbintenisse der Compromittenten en verblijvers. *Præfat. natur. Histor.*

[Vermeerderingh. (1.) Mariana, *libr. 29. 15.* Bembus, *libr. 4.* Van dyeden door Scheydts-mannen ghemaeckt / vindt men tamelijck veel exemplen in de Poolsche Historie van Crommerus, in de Boecken 10. 16. 18. 21. 24. 27. en 28. Ock in de Deensche Historie van Pontanus, *libr. 2. cap. 23. §. 18.* Brenght hier by het gheen wy hier voren verhandelt hebben / *Libr. 2.*]

In 't ampt eens Scheydts-rechters staet aen te mercken / oft hy verkoren zy in plaetse van een Rechter / oft met eenighe ruymer en breeder macht / welcke Seneca wil dat eens Scheydts-mans gheljck als eygen zy / in dese woorden: De gheleghentheydt van een goede saecke schijnt beter te wesen, indien sy aen den Rechter, als aen een Scheytsman gheweesen werdt: want de Rechter is aen sijn formulier verbonden, en zijn hem seeckere palen gestelt, daer hy niet moet buyten gaen. Maer des Scheydts-mans vrye en nerghens aen ghebonden conscientie en religieusheydt kan daer yets af-doen, en by doen, en sijn uytspraeck doen, niet nae dat de wet en de rechtveerdigheydt raden, maer nae dat hem de bescheydenheydt en barmhertigheydt beweghen de saecke te stieren. Aristoteles seydt ock / dat het een billijck en bescheyden menschc toe-staet / dat hy liever wil aen een scheydtsman gaen, als in 't recht: voeghende voor reden daer by: Want een Scheydtsman siet op het gheen billick is; een Rechter siet op de Wet: Iae de Scheydtsman is uyt dier oorsaecken gevonden, op dat de billijckheyt gelden soude. In welcke plaetse de billijckheydt beteyckent niet eygentlijck dat ghedeelte der rechtveerdigheydt / welcke de generale woorden der wet nae de meyninghe des Wet-ghevers / wat nader uytleydt en bedupdet / (want dese is ock den Rechter aen-bevolen) maer alle het ghene / dat beter ghedaen is / als niet ghedaen / selfs ock buyten den regel van de eygentlijck-ghenaemde rechtveerdigheyt. Maer soodanige Scheyts-rechteren / gheljck sy onder particuliere / en Burghers van een Rijck / seer ghemeen zijn / en den Christenen insonderheydt ghercommandeert werden van den Apostel Paulus, 1. Corinth. 6. alsoo moet men niet houden dat in twijffelighe saecken haer soo groote macht gegeven zy: want in twijffelighe saecken volghen wy 't geen 't minste is. Doch insonderheydt heeft sulcks plaetse onder den ghenen die in 't hooghste ghebiedt *Libr. 2. de benef. cap 7.* XLVII.

zijn / de welcke / aenghesien sy geen gemeenen Rechter en hebben / moeten ghehouden werden den Scheytsman verbonden te hebben aen die regulen / daer aen het ampt des Rechters pleeght gebonden te werden.

XLVIII. Nochtans moet dit waergenomen werden / dat de Scheydts-rechteren / verkoren van de Volcken oft souveraine Machten / moeten uytspraecke doen van de saecke ten principale / en niet van de possessie oft besittinghe. [Sulcks seyde de Hertogh van Savoyen in 't verschil van Salucen, siet Serranus van Henrick de IV.] Want de oordeelen in materie van possessie / zijn Burgherlijcke oordeelen: nae het Recht der Volcken volght het recht van besittinge den eyghendom. Derhalven / terwijlen kennisse van saecken ghenomen werdt / moet men gheen nieuwigheydt aenvanghen / soo om gheen præjudicie en naedeel te gheven / als om dat het weder krijghen swarigheydt heeft. Livius in 't verhael der Scheytsmannen tusschen die van Carthago en Masinissa, seydt: De Ghesanten en hebben het recht van besittinghe niet verandert.

XLIX. Het is een andere soorte van Scheydts-rechteren te nemen / als yemandt de uytspraecke over hem / sijnen vyant selfs toe laeten in handen stelt / het welcke een loutere en suyvere overghevinghe is / maeckende tot een onderdaen den ghenen / die hem alsoo overgeeft / en aen den ghenen welcken hy hem overgheeft / opdraghende het hooghste ghebiedt en overige macht over hem. Soo leest men dat de Etolers in den Raedt gevraeght wierden / oft sy haer het goedtvinden des Roomschen volcx onderwierpen. Ontrent het eynde van de tweede Africaensche oorloghe was by Appianus dit den raedt en het advijs van L. Cornelius Lentulus, over het stuck van de Carthaginienseren: Dat de Carthaginiensers, seyt hy / sich stellen tot onse goedtvinden, ghelijck de overwonnene pleghen te doen, en veele voor desen ghedaen hebben: wy sullen daer nae toe-sien, en soo wy haer yet schencken, daer van sullen sy ons hebben te dancken: want verbondt en sullen sy 't niet konnen noemen. Want daer is een groot onderscheydt tusschen beyden. Soo langhe wy verbonden met haer maken, wenden sy alle-tijdt wat in, op datse die breecken moghen, als oft sy tegens eenigh punct des verbondts waren verkorter. Want aenghesien daer veele dinghen zijn van twijffelachtighe uytlegginghe en beduydinghe, soo hebben sy alletijdt stoffe om te ontfutselen. Maer als wy haer de wapenen sullen afgenomen hebben, ghelijck den ghenen die haer overghegheven hebben, en de lichamen selfs in onse macht sullen aenghenomen hebben, dan sullen sy eerst verstaen dat sy niet eyghens en hebben, sullen den moedt laten vallen, en wat sy van ons sullen ontfangen, sullen sy gewilligh, als van eens ander ghegheven, aen-nemen. Maer hier moet oock onderscheyden werden / wat de overwonnen lijden moet / wat de overwinner met recht / oft oock behoudens alle plicht doen mach / en eyndelijck wat hem meest betaemt te doen. Die overwonnen is / moet nae de overghevinghe alles te lijden / ghetroost zijn / als zijnde nu een Onderdaen / en soo wy het uytwendige oorloghs recht aensien / in sulck een staet / dat hem alles kan af-ghenomen werden / oock het leven / oock de personele vryheyt / veel meer sijn goede-

Liv. lib. 37.
Liv. lib. 14.

goederen / niet alleen de publijcque ghemeene goederen / maer oock een pders particuliere eyghen goederen. De Etoliers, seydt Livius op een ander plaetse: Hebbende sich gheslelt tot vrye believen en dispositie, vreesden dat men oock over hare lichamen wreedtheydt ghebruycken mochte. Wy hebben op een ander plaetse verhaelt dese woorden: Daer alle dingen overgegheven zijn den ghenen die de machtighste in wapenen is, daer staet het aen sijn oordeel en goetvinden, wat de overwinner daer van behouden, wat hy tot straffe en boete haer af-nemen wil. Daer toe dient mede dit seggben van Livius: Het was een oudt ghebruyck by den Romeynen, met welcken sy noch door verbondt, noch op billijcke Wetten met vrientschap vereenight waren, dat sy teghens dien niet eerder als een vreedsamen eenigh ghebiedt ghebruyckten, voor dat hy alle Goddelijcke en menschelijcke dingen overgegheven hadde, de Gijselaers ontfanghen waren, de Wapenen af ghenomen, en de Steden met Guarnisoen beset waren. Wy hebben bewesen dat het somwijlen oock by-staet te dooden de ghene die haer over-ghegeben hebben.

Lib. 37.

Lib. 3. cap 8. §. 4.

Lib. 6. & 2.

Lib. 3. c. 11. §. 18.

L.

Maer op dat de overwinner niet onrechtvaerdighs en doe / soo moet hy voor eerst toesien dat hy niemandt en doode / als die het door sijn eyghen misdaedt verdient heeft / als mede dat hy niemanden pets beneme als tot rechtveerdige straffe. Tusschen dese mate sal het alletijdt eerlijch zijn / dat hy / soo veel de verseeckeringhe en gherusthevdt toe-laet / alletijdt gheneghen sy tot sachtmoedigheydt en mildadigheydt / en sal oock somwijlen 't selfdighe nae de omstandigheden / en na den regul der zeden oock noodigh zijn. [Siet een treffelijck exempel van Ferdinand, Koning van Lion by Mariana, *libr. 11. cap. 15.* En verhaelt 't gheen wy hier voorzen/ *libr. 3. cap. 11. §. 14. 15.* gesepdt hebben.] Wy hebben op een ander plaetse gesepdt / dat de eynden der oorloge treffelijck zijn/ wanneer dte met vergeninghe besloten werdt. Nicolaus Syracusanus seydt by Diodorus: Sy hebben sich met de wapenen overghegheven, haer verlatende op de sachtmoedigheydt des overwinners, daerom ware het onbetamelick dat sy in hare hope van onse beleeftheydt en bescheydenheydt souden bedroghen werden. En daer nae: Wie onder den Griecken heeft oyt verstaen en gheoordeelt, dat de ghene, welcke sich tot des overwinners sachtmoedigheydt gestelt, en der selfder overgegheven hadden, met onverbiddelijcke executie souden omghebracht werden? En de Keyser Octavius by Appianus aenspreckende L. Antonius, die sich quam overgeben / seydt: Indien ghy gekomen waert om verbondt te maecken, ghy soudt my bevonden hebben een overwinner, en dien onghelijck aenghedaen was. Nu, daer ghy u, en uwe vrienden, en uwe heyrkracht stelt tot onse goedtduncken en believen, soo beneemt ghy my den toorn, beneemt my oock die macht, welcke ghy in 't verbont soudt ghedwonghen gheweest zijn my te vergunnen. Want beneffens het gene dat ghy-luyden waerdigh zijt te lijden, moet ick nu met eenen noch een tweede insien, wat my betaemt te doen: en dat selfde sal ick in meerder achtinghe nemen. Men vindet dickwils in de Romeynsche Historien dese manier van spreecken / sich over-geben aen de trouwe / sich overgheben aen de

Lib. 3. c. 15. in fine.

Lib. 13.

trouwe

trouwe en sachtmoedigheyt. So staet by Livius, *lib 37.* Hy heeft de naburighe Ghesanten vriendelijck verhoort, die hare Steden aen sijn trouwe overgaven. En in 't 44 Boeck daer van den Coning Perseus gesprocken wert/ Paulus stondt daer op, dat hy hem selven, en alle het sijne de trouwe en sachtmoedigheyt des Roomschen volcks bevelen soude, en in haren handen stellen. Doch soo moet men weten/ dat met dese woorden niet anders verstaen werdt/ als een loutere en suyvere over-gevinge/ en dat het woordt trouwe in dese sprecken niet anders beteyckent/ als de eyghen vromigheyt des overwinners/ welcke de overwonnen sich beveelt en over-geeft. [By den Romeynen geldt even veel/ seydt Polybius, sich aen yemandts trouwe over-gheven/ oft sich tot believen des overwinners over-geven/ op sijn discretie en ghenade/ met macht om te maken soo 't hem belieft.]

Liv. lib 36. Daer is by Polybius in 't 13 Extract der Gesantschappen/ en by Livius een vermaerde Historie van Phaneas, Gesant der Etoliers, welcke in sijne aensprack aen den Burgermeester Manius daer toe vervallen is/ dat de Etoliers haer selven/ ende het hare stelden in de trouwe des Roomschen volcks. En als hy op 't af-vraghen van den Burghermeester het selfde andermael hadde toe-ghestaen/ dat de Burghermeester ge-eyscht heeft dat eenighe opstokers der Oorloghe sonder eenigh vertreck hem souden over-ghelevert werden. En als Phaneas excipieerde: Wy en geven ons niet over in slavernye/ maer aen uwe trouwe/ en dat het geen hem geboden werde/ by den Griecken gheen maniere en was; dat de Burgermeester gheantwoordt heeft/ dat hy daer niet nae vraeghde/ wat by den Grieckken de maniere was: dat hy nae de Romeynsche maniere gebiedt hadde over de ghene/ welcke haer/ volghens haer eyghen beslupt overgheghevven hadden/ en dat hy bevolen heeft de Ghesanten in de boepen te slupten. In't Griecx staet: Wilt ghy-luyden noch disputeren van plicht, en wat betaemt, daer ghy u-lieden al aen onse trouwe hebt over-ghegeven, en tot onse goet-duncken ghestelt? Uyt welcke woorden blyckt/ hoe veel hy onderheurt en sonder quetsinghe van het recht der Volcken doen kan/ aen wiens trouwe een Volck sich heeft over-ghegeven/ en tot sijn trouwe en goetvinden sich ghestelt. Nochtans en heeft de Roomsche Burgermeester dese macht niet ghebruyckt/ maer heeft de Gesanten los gelaten/ en den grooten Raedt der Etoliers op nieuws macht vergunt om naeder sich te moghen beraden. Soo leest men dat het Roomsche volck den Faliscen gheantwoordt heeft/ dat sy onderwesen en bericht waren/

Valer. Max lib. 6 cap 4. Liv. lib. 8. dat de Faliscen sich niet in de macht/ maer in de trouwe en bescherminge der Romeynen bevolen hadden. En van die van Capua leest men/ dat sy niet door verbont/ maer door over-gevinge onder de trouwe en beschermingh gekomen waren. Doch wat het ampt en plicht aengaet des genen/ aen welcken de over-ghevinghe gheschiedt is; daer op kan niet onbequamelijck ghepast werden 't gheen Seneca seydt: De sachtmoedigheyt heeft vrye wille-keur: sy en oordeelt niet nae een besteck en voor-ghespelt Formulier, maer nae billijckheydt en goetheyt, haer is geoorloft vry te spre-

2. de Clem. cap 7. ken, en soo hooghe sy wil, het proces te schatten. Ick houde oock datter niet

niet aen-gheleghen is / oft yemandt die sich over-gheeft / segge / dat hy sich over-gheeft aen yemandts wijsheyt / oft bescheydenheyt / oft barmhertigheyt. Want dat zijn alle te malen maer vleyinghen / de sake blijft dese / dat den overwinner alles in sijn believen en goetduncken ghestelt werdt.

Maer daer zijn evenwel nochtans mede conditionele overghevingen / de welcke oft ten besten van yder in 't bysonder dienen / als voor welcken de behoudenisse haers levens / oft vryheydt der lichamen / oft eenighe goederen uytbedonghen werden; oft oock voor de gantsche ghemeynschap / van welcke sommighe oock een vermenght ghebiedt konnen invoeren / waer van wy elders ghesproken hebben. L I. *Lib. 1. cap. 3. §. 17.*

De by-komende dinghen die by de accoorden en verdraghen toekomen / zijn Gijselaers en Panden. Gijselaers hebben wy gheseydt dat ghegheven werden / oft met haren wille / oft door wille van den ghenen / die het ghebiedt heeft: want in het hooghste burgherlijcke ghebiedt is mede begrepen het recht over de daden der onderdanen / ghelijck over de goederen. Maer de Burgherschap / oft der selfder regeerder / sal gehouden zijn de selfde ongheleghentheydt den ghenen / diese lijdet / oft sijnen naesten vrienden te vergoeden / ende indien daer meer zijn / aen welcken de Republijcque niet gelegen is wie dat van haer Gijselaer zy / dunckt my dat men behoort te arbeyden / dat de saecke door het lot beslechtet werde. De Leenheer en heeft dit recht niet over sijn Vasal / ten zy dat hy oock sijn onderdaen zy: want de eerbiedinghe / en gehoorsaemheydt welcke hy schuldigh is / en strecken sich soo wijdt niet. L I I. *Lib. 3 cap. 4. §. 14. siet oock cap. 2. § 18.*

Dat een Gijselaer naer het uytwendighe recht der Volcken kan ghedoodet werden / hebben wy gheseyt / maer niet mede nae het inwendige recht / ten zy dat te ghelijcke sijne eyghen misdaet daer by kome. Sy en werden oock geen Slaven; maer selfs mogen sy nae het recht der Volckeren goederen hebben / en haren Erfghenamen nae-laten / al-hoe-wel door 't Roomsche recht voorsien is / dat hare goederen souden gheconfisqueert werden. L I I I. *L. Divus D. de jure fisci.*

Werdt ghevraeght / oft een Gijselaer gheoorloft zy te vlieden en wech te loopen? Ende is bekent dat het niet gheoorloft zy / indien hy van begin aen / oft daer nae / op dat hy wat onbedwonghener en ruymer soude ghehouden werden / sijn woordt en trouwe ghegheven heeft. Andersins en schijnt niet dat het de meyninghe der Burgherschap geweest zy / haren Burgher te verbinden / dat hy niet soude wech loopen / maer den Vyandt te gheven vermogentheyt van sulck een bewaringhe hem te stellen als hy wilde. En alsoo kan verdedight werden de daedt van Cloelia. Maer al en hadde sy selfs niet misdaen / soo en mocht nochtans de stadt haren Gijselaer niet in-nemen noch behouden: soo seyde Porsenna: Indien de Gijselaer niet over-ghegheven werdt, dat hy het verbondt voor gebroken sal houden. Daer nae: De Romeynen hebben het pandt des vredes naer het verbondt wederom ghegheven. L I V. *Vide Plutar. in publicola. Livius lib. 2.*

Doch de verbindinghe der Gijselaers is hatelijck / soo om datse der L V.

vryheydt vpandigh en teghen is / als om datse upt eens anders daedt her komt. Daerom soo heeft de scherpe en nauwe uptlegginghe hier plaetse. Dien-volghende die om d'een voorsaecke tot Gijselaers gheghéven zijn / ende konnen om de andere niet ghehouden werden. Maer indien in een andere saecke het gheloobe ende trouwe nu ghevvoocken ware / oft schuldt ghemaeckt / soo kan dan de Gijselaer aenghehouden werden / niet als Gijselaer / maer nae dat recht der Volcken / door het welcke de onderdanen voor de daedt der Regenten konnen aengehouden werden / nae 't recht van aentastinge der luyden / en kan nochtans voorsien en bedonghen werden dat sulcks niet en gheschiede / midts by het contract en verbondt ghevoeght werdt / dat men de Gijselaers sal weederom gheven / als vervult en volbracht sal zijn / 't gheen daer op zy gegeven zijn.

Vide supra l. v. 3. c 2.

LVI. Een Gijselaer die ghegheven is alleen om een ghevanghen / oft ander Gijselaer te verlossen / is vry / wanneer de selve komt te sterven: want in dien / wanneer hy sterft / vergaet het recht van pandtschap / gheljck van een ghevanghen die verlost is / Ulpianus gesepdt heeft. Derhalven / gheljck in de vraghe van Ulpianus, men het rantsoen niet schuldigh is / 't welck in stede van de persoon gesuccedeert was; alsoo en sal hier mede de persoon niet verbonden blijven / welcke in stede van de andere persoon ghekomen is om die te vervangen. Soo versocht Demetrius niet onbillijck aen den Roomschen Raedt / dat hy mochte los ghelaten werden: Als wel Gijselaer voor Antiochus, maer voor Antiochus die nu doodt was, sepdt Appianus. Iustinus upt Trogus: Demetrius die tot Romen Gijselaer was, verstaen hebbende de doodt van sijn broeder Antiochus, is by den Raet ghegaen, seggende dat hy ghekomen was als Gijselaer voor sijn Broeder, by des selfs Broeders leven, maer die gheslorven zijnde, dat hy niet wiste wiens Gijselaer dat hy ware.

L. si patre D. de capt.

Syr. lib. 34.

LVII. Maer oft de Gijselaer noch verbonden zy / als de Koningh / die 't verbondt ghemaeckt heeft / gheslorven is / dat hanght aen 't gheen wy op een ander plaetse verhandelt hebben / oft het verbondt voor personeel, oft voorreël sal ghehouden werden. Want de by-komende dinghen en konnen niet te weghe vrenghen / dat men in 't uptlegghen van de principale saecke van den reghel soude afwijcken: maer moeten des selfs nature mede volghen.

Lib. 2. c. 16. §. 18.

LVIII. Als in 't voorby-gaen sal ick dit daer by doen / dat somwijlen de Gijselaers niet en zijn een accessoir en bykomende saecke der verbintenisse / maer waerlijck een principael deel daer van. Gelijck wanneer pemandt by contract belooft een daedt / die de sijne niet en is / en om dat hy / de selfde niet voldaen zijnde / tot den Interest verbonden is / werden in plaetse van dien de Gijselaers verbonden / 't welck wy op een ander plaetse ghesepdt hebben / dat schijnt de meeninghe geweest te zijn van de Caudinsche toesegginghe. De meyninghe der ghener / welcke houden dat de Gijselaers oock sonder haer consent / d'een voor des anders daedt kan verbonden werden / en is niet alleen hardt / maer oock onbillijck.

Lib. 2. c. 15. §. 18.

Alb. Gent. lib. 2. c. 19.

De

De panden hebben pets gemeyn met den Gijselaers/ ende pets eygen. LIX.
Ghemeyn / dat sy ooch selfs om een andere schuldt aenghehouden werden / ten zy dat anders bespzoken en belooft is. Eyghen hebben sy / dat hare beloftenisse en verbintenisse niet soo nau en strickt genomen werdt/ als die van de Gijselaers: want het en is niet beyden eben hatelijck/ want de goederen gheschapen zijn om gehouden te werden / de menschen niet alsoo.

Dit hebben wy ooch op een ander plaetse gheseydt / dat geen verloop LX.
van tijdt te weghe bzenghen kan / dat een pandt niet soude moghen ghe- *Lib.2.cap.4.*
lost werden / indien dat voldaen werdt / waer vooz het pandt is upt-ge- 9.17.
set. Want de daedt / welcke een oude en bekende oozsake heeft/ en werdt niet ghelooft upt een nieuwe voozt te komen. Daerom werdt de lijdtsaemheyt van den Schuldenaer het oude contract toe-gheschzeven / en niet vooz verlatinghe gherekent / ten zy dat ghewisse nae-ramingen een andere upt-legginghe klaerlijck by-bzachten; als ghelijck wanneer pemandt die sijn pandt lossen wilde / en belet zijnde / soo langhen tijdt met stilswijghen hadde laten verstrijcken / welcke ghenoegh konde zijn om te vermoeden dat hy daer in bewilligh het hadde.

Het een-en-twintighste Capittel.

Van de trouwe, ghedurende de Oorloghe: alwaer van Bestandt, Paspoort, en verloffinghe der Ghevanghenen ghehandelt werdt.

I. Wat dat bestandt oft stilstandt van wapenen is, en oft die tijdt den naem van vrede, oft van oorloghe draghen mach.
II. Den oorspronck van 't woordt.
III. Datter nae den stilstandt gheen nieuwe aenkundinghe van nooden is.
IV. Hoe men den tijdt sal rekenen die tot bestandt verordent is.
V. Hoe-neer die aenvanght te verbinden.
VI. Wat door de stilstandt geoorloft is.
VII. Oft vry stae te rugghe te wijcken, de wallen te vermaken, en dierghelijcke.
VIII. Onderscheyt van de plaetsen in te nemen.
IX. Of de gene, die door meerder macht weder-houden is, mach omtrent den uytganck van den stilstandt weder-keeren.
X. Van bysondere accoorden van stilstandt, en 't gheen daer over pleeght ghevraeght te werden.
XI. Het verdragh van stilstant van de een zijde gebroken zijnde, dat het andere deel van den Oorlogh mach voort-setten.
XII. Wat men doen sal, soo daer ooch straffe op-gheset ware.
XIII. Wanneer dat der particulieren daden den stilstandt breken.
XIV. Wat uytlegginghe te maken zy op het recht van vry-gheleyde buyten den stilstant.
XV. Wie men onder den naem van Soldaten sal verstaen.
XVI. Hoe dat gaen, komen, wech gaen hier moet ghenomen werden.
XVII. Van de uytstreckinghe tot personen.
XVIII. Tot goederen.
XIX. Wie onder den naem mede-ghesel, en van volck begrepen zijn.
XX. Oft het recht van vrye paspoort door de doodt versterft.
XXI. Wat dan, ofte ghegheven zy voor soo lange hy wil, dieſe gegeven heeft?
XXII. Oft men vry-geleyde ooch buyten de Landt-streke schuldigh is.
XXIII. Gunste voor het verloſſen der ghevanghenen.
XXIV. Oft het loſſen der gevangenen door de Wet kan verboden werden: werdt door onderscheydinghe verklaert.
XXV. Dat men het recht over een ghevanghen kan aen een ander over-geven.

XXVI. Dat een kan aen veelen het rantsoen schuldigh zijn.
XXVII. Oft het verdragh mach ghebroken werden, om dat men den rijckdom des ghevanghenen niet gheweten heeft.
XXVIII. Wat goederen van den gevangen toe-behooren den ghenen, die hem gevanghen heeft.
XXIX. Oft de Erfghenaem het rantsoen schuldigh zy, werdt door onderscheydinghe verklaert.
XXX. Oft die moet weder-keeren, welcke los ghelaten was om een anderen te verlossen, indien de selfdighe ghestorven ware.

I. OVder den oorlogh pleghen oock van de souveraine overheden toe-ghelaten te werden eenighe als oorloghs koop-handelinghen / en commercien / soose Virgilius, en Tacitus noemen / hoedanighe zijn stilstandt van wapenen / paspoorten en gevinghe van byze ghelepde / en lossinghe der ghevanghenen. Stilstandt van wapenen / oft bestandt is een verdragh / waer door blijvende de oorloghe men voor een tijdt sich van oorloghs-werckingen moet onthouden. Ick segghe; Blijvende de oorloghe: want soo Cicero seydt 8 Philippica, tusschen oorloghe en vrede en is niets in 't midden tusschen beyden: en oorloge is een naem van een staet / welcke wesen kan oock als sy hare werckinghen niet en volbrenght. Het kan zijn, seydt Aristoteles, dat yemandt deughdsaem zy, en oft slape, oft een leven leyde dat sonder eenighe werekinge zy. En op een ander plaetse: Het onderscheydt van plaetse en neemt de vriendtschap selfs niet wech, maer het ghebruyck der selfder. Andronicus Rhodius: Daer kan wel een ghewortelde vaerdigheyt zijn, die nochtans niet en wercke. Eustratius op 't 7 Boeck Nicomach. De ghewortelde vaerdigheydt werdt ten aensien van de eyghentlijck-ghenaemde vermoghentheydt een daedt ghenaemt: maer teghens de daedt selfs oft oeffeninghe vergeleken zijnde, werdt vermoghentheydt ghenaemt, gelijck de meet-kunste in een slapenden Meter. Horatius:

Annal. 14. & *Histor.* 3.

Nicom. 8.

Lib. 1. *Sat.* 3.

Al swijght Hermogenes, noch blijst hy Musicijn,
Van soet, en goedt accoort, En als Alfenus sijn
Gereedtschap werpt aen kant, en winckel houdt gesloten,
Soo blijst hy niet-te-min Schoenlapper onverdroten.

Alsoo dan mede hier / als Gellius gheseydt heeft: Bestandt en is gheen vrede, want de oorloghe blijst, het vechten houdt op en staet stille. En in de Panegyricus van Latinus Pacatus leest men: Het bestandt oft stilstant van wapenen schortede de oorloghe op. Het welcke ick daerom segghe / op dat wy weten moghen / indien yets veraccordeert zy / dat het in tijden van oorloghe ghelde / dat het selvighe / ghedurende het bestandt / mede geldt / ten zy dat klaerlijck blijcke / dat niet op den staet ghesien werdt / maer op de bedieninghen selver. Daer-en-tegen indien yets van vrede geseydt is / het selfde sal in tijdt van stillestandt van wapenen geen plaetse hebben: al-hoe-wel Virgilius den selven een Middelaer des vredes genaemt heeft / en Servius over de selfde woorden / vrede voor een tijdt / als me-

mede de Scoliastes van Thucydides, en Varro, een Leger-vrede voor wepnigh daghen / welcke alle niet meer zijn als eenighe rouwe beschrijvingen / en die noch meest figuurlijcke: hoedanighe ook die van Varro is / welcke ook het bestandt noemt vier-dagen der oorloghe / hy mocht het met eenen ook wel een slaep der Oorloghe genaemt hebben. Soo heeft Papinius selfs de Vacantien voor de Vierscharen vrede ghenaemt / en Aristoteles noemt den slaep een bandt der sinnen / in welcken sin men het bestandt ook met recht een bandt der Oorloge konde noemen. Doch in de uptleggginge van M. Varro, welcke Donatus mede volght / berispt Gellius dat met recht / dat hy daer by voeght / voor wepnigh daghen / daer by doende / dat ook wel voor etteliicke uren pleeght stilstandt gemaeckt te werden; ick sal daer by voegen / ook voor twintigh / dertigh / veertigh / ook hondert Jaren: waer van Exemplen zijn by Livius, welcke ook wederlegghen die beschrijvinghe van Paulus de Rechts-gheleerde: Stilstandt van wapenen oft beltandt is, wanneer voor korten en voor den teghenwoordighen tijdt veraccordeert werdt, dat partyen malkanderen niet aenvallen en bevechten. Het sal nochtans konnen geschieden / dat / by aldien blijcke / dat de eenighe / en door haer selven in 't gheheel alleen bewegende oorsake van 't accoort geweest is het ophouden van oorloghsche handelinghen en wercken / aldan ook in tijden van bestandt gelde het gheen van vredes tijdt gheseydt is / niet upt krachte van het woort en den naem / maer upt-ghewisse nae-raminghe van den sin en mepninge / waer van wy op een ander ghehandelt hebben.

Ad Terent. Eunuch. Act. 1. scen. 1. *Lib. 1. c. 21.* *L. postlimin. D. de captiv.* *Lib. 3. c. 16. §. 20.*

II. Het latijnsche woordt *inducie*, heeft waerschijnelickste sijnen oorspronck van *inde otium*, van die tijdt af ruste / nameliick / nae 't beslupt van stilstant is ruste van wapenen / gelijck sulcke veranderingen van letteren in veele latijnsche woorden door den Gheleerden aengewesen werden; en Donatus verscheelt niet veel hier van / seggghende dat *Inducie* zijn *indies otium*, ruste en stilstandt voor eenighe dagen. Soo is dan bestandt stilstandt van wapenen in den oorloghe / maer gheen vrede. Derhalven de Historyschrijvers beschepdelijck spreken / als sy dickwils verhalen / dat den vrede geweyghert / stilstandt van wapenen bergunt is.

D. loco ad Terent. Eunuch. *Livius, Plutarchus, Justinus.*

III. Derhalven soo en sal ook geen nieuwe aenkundiginge noodigh zijn: want het tijdtlijcke beletsel weck genomen zijnde / soo vertoont sich door het recht selver de staet van oorloge / die niet doodt / maer alleen in slaep gheweest was / gheliick als de beheerschinghe en vaderlijcke macht in den ghenen die krancksinnigh gheweest zijnde / tot verstandt ghekomen is. Nochtans lesen wy by Livius, dat op het goedt-vinden der Fecialen het bestandt ten eynde ghekomen zijnde / de oorloge aenghekundight is: doch so hebben de oude Romeynen door die onnoodige voorsorghe en toesicht willen betoonen / hoe seer sy den vrede beminden / en door hoe rechtvaerdighe oorsaken sy tot de wapenen getrocken wierden. Sulcks geeft Livius selfs te kennen: Men hadde onlanghs by Nomentum en Fidenen met den Vejenten een veldtslagh gheslaghen, en was daer nae stilstandt van wapenen, maer gheen vrede gemaeckt, waer van ook de dagh verstreken was,

Arg. l. sinus §. 1. D. de pactis. Mart. Laud. 29. *Lib. 4.*

en voor den tijdt hadden sy gherebelleert: nochtans zijn de Fecialen oft Herauten ghesonden, der welcker woorden, als sy be-eedight nae der Voorouderen wijse, de goederen wederom eyschten, niet ghehoort en zijn.

IV. De tijdt van bestandt en stilstandt van wapenen pleeght daer by bestemt te werden / 't zy vervolghens aen een / als voor hondert daghen / oft met aenwijsinghe en beteyckeninghe van den uytganck van dien / als tot den eersten Martij. In de eerste wijse moet men tellen nae den loop van tijden / want dat komt met de nature over een: want de tellinghe die nae Burgerlijcke daghen gheschiedt / komt uyt de wetten / oft manieren der Volcken. In de andere soorte pleeght twijffelinghe te vallen / als gheseydt is tot sulcken dagh / Maendt / oft Jaer toe sal de stilstandt duren / die Dagh / Maendt / oft Jaer / moet verstaen werden / daer mede in / oft uytghesloten te zijn. Gewisselijck in natuurlijcke saecken zijn twee soorten van palen oft eynden / een in de saecke selfs / ghelijck de huydt het uytterste des lichaems is / oft buyten de saecke / gelijck de Reviere het eynde en uytterste des Landts is. Nae dese beyder soorten en wijse konnen oock de eynden en uyttersten ghestelt werden / die door de wille gheset werden. Maer het schijnt meest natuurlijck te zijn / dat voor het uytterste en eynde ghenomen werde 't gheen een deel van de sake is: gelijck Aristoteles seydt: Het eynde van een dinck is 't gheen het uytterste van yder dinck is. En het ghebruyck strijdt daer niet teghen: Indien yemandt soo gheseydt heeft, dat binnen sijnen sterf-dagh yets sal geschieden, soo werdt oock die dagh, op welcke hy ghestorven is, mede ghetelt. Spurina hadde aen Cæsar voorseydt het gevaer 't welck niet soude over de Idus van Maert uytghestelt werden; aenghesproken zijnde op den selfden dagh van de Idus, seyde / dat de dagh wel ghekomen / maer noch niet voorby was. [Baldus, *de statutis in verbo usq;.* Bartolus, *in L. Patronus D. de Legatis 3. & L. Nuptæ, D. de Senatoribus. Archidiaconus in C. Ecclesias. 13. q. 1.* Hieronymus, *de Monte libro de finibus, cap. 23.*] Daerom veel meer dese beduydinge des tijts staet aen te nemen / daer het verlenghen des tijdts gunste in sich vervatet / als in stilstant van wapenen / welcke het menschelijck bloet spaert. Maer die dagh van welcken gheseydt werdt dat eenighe mate van tijdt aenvanght / die dagh en sal binnen de mate niet zijn / om dat de kracht van dat voor-woordt is te onderscheyden / en niet te samen te voegen.

L. anniculus D. de verb. sign.

Metaph. 5. 17.

L. si quis D. de verb sign.

Sueton. Cæsar cap. 5. Dion. App.

V. Dat sal ick als voorby-gaende hier by voeghen / dat het bestandt / en wat desghelijcken meer mach zijn / de bestandt-maeckers terstondt verbindt / soo haest als het Tractaet ghesloten is: maer dat de onderdanen ten wederzijden dan beginnen verbonden te werden / als het bestant een forme en ghedaente van wet ontfangen heeft / waer toe een uytterlijcke publicatie en afkundiginghe behoort: welcke gedaen zijnde / begint het wel te hebben terstondt kracht om te verbinden de onderdanen / maer die kracht / indien de publicatie maer in een plaetse gheschiedt is / en vertoont sich niet op een ooghenblick door het gantsche ghebiedt / maer in een ghenoeghsamen tijdt om in alle en yder plaetsen daer van kennisse te doen hebben. Derhalven indien ondertusschen van den onderdanen

yets

pets teghens het bestandt ghedaen is / soo sullen sy van de straffen bevrijdt zijn: en sullen doch niet-te-min de contrahenten moeten de schade verbeteren. [Als van Scion by Thucydides, *lib. 4.* Derhalven kan niet verantwoordt werden 't geen Mariana, *Lib. 28, 7.* vertelt / van de Spanjaerden in Italien ghedaen te zijn.] *Bart. I omnes pop. Pan. c. 2. de const. & ibid Fel. n. 7.*

VI. Hoe veel in den stilstandt van wapenen gheoorloft / en niet gheoorloft zy / geeft de beschrijvinge selfs genoegh te verstaen. Want alle oorlogsdaden zijn ongheoorloft / 't zy teghens persoonen / oft tegens goederen: dat is / alles wat met gewelt teghens den vyandt ghedaen wert: want sulcks alles / gedurende het bestandt / gheschiedt teghens het recht der Volcheren / gheljck L. Æmilius in sijn aenspraeck aen de Soldaten by Livius, seydt: Oock soo eenighe goederen van de vyanden tot ons gekomen waren / souden moeten wederom ghegeven werden / al waren het oock te voozen onse goederen gheweest: Want soo veel het uptwendighe recht aengaet / waer nae dese dinghen moeten gheoordeelt werden / soo zijn't hare goederen gewoorden: En dat is 't geen Paulus de Rechtsgeleerde seydt / dat ten tijde van bestant 't recht van wederkrijginge gheen plaetse heeft / want dat recht verepscht / dat het recht van dooz oozloghe te nemen vooz-gae / het welck in de stilstandt van Wapenen niet en gheschiedt: Gaen ende weder komen over en weder over / is geoorloft / maer met sulck een toe-rustinghe / welcke gheen bedencken van eenigh perijckel en gheve. Sulcks is van Servius aengetepckent op het 11 boeck Æneidos van Virgilius, daer hy oock dit verhaelt / als de Stadt van Tarquinius belegert was / en dat tusschen Porsenna en den Romeynen stilstant van wapenen was ghemaeckt / en de Circensche spelen in de Stadt gehouden wierden / dat de Hooftluyden der vyanden om strijdt de wagenen hebben ghement / en die overwinners waren / oock gekroont zijn.

VII. Het en strijdt niet teghens het bestandt met sijn Heyzkracht te rugghe weder in sijn landt te wijcken / gheljck men by Livius leest dat Philippus ghedaen heeft; oock niet dat men de wallen vermaeckt / oft tot Soldaten aen-neemt / ten zy dat specialijck pet anders bedongben zy. [Als by Parura, *lib. 3.*] *Lib. 31. Frontin. l. 2. cap. 13.*

VIII. Doch soo is buyten alle twijffel tegens het bestant / dat men het guarnisoen om-gekocht hebbende / de plaetsen / die de Vyandt in heeft / overballen sal. Want sulcke verkrijginghe en kan niet rechtvaerdigh zijn / als nae oozloghs recht. Het selfde moet men oock daer van oordeelen / indien eenighe Onderdanen tot den vyandt wilden af-vallen. Daer is een Exempel by Livius, *lib. 42.* Die van Coronæa en Haliarten door een aengeboren gunste tot Coninghen, hebben Ghesanten ghesonden in Macedonien, begerende Guarnisoen, door 't welcke sy haer teghens de onverdraghelijcke hoovaerdye der Thebanen mochten beschermen. Den welcken van den Coninghe tot antwoordt ghegheven is, dat hy van wegen de stille-standt van wapenen met den Romeynen ghemaeckt, gheen Guarnisoen senden en konde. By Thucydides, *lib. 4.* neemt Brasidas in tijde van bestandt de Stadt Mendа wederom in / welcke van de Athenienssers tot de Lacedemoniers afghe-

ghevallen was; maer de ontschuldinghe werdter by ghevoeght / want hy hadde waer in hy van ghelijcken de Athenienſers hadde te beſchuldighen. Doch ghewiſſelijck de plaetſen die verlaten zijn / iſt gheoorloft in te nemen / als ſy maer waerlijck verlaten zijn / dat is / met ſulck een meyninghe / datſe niet langher ſouden zijn der ghener / dien ſy toe-behoort hadden: maer niet ſoose onbeſet zijn / 't zy dat de beſettinge voor het beſtandt / oft oock ghedurende het beſtandt naer-gelaten is; want den eygendom blijvende maeckt des anders beſittinge onrechtvaerdigh. Daer door wederleydt werdt de ydele voorwendinghe van Belizarius tegens de Gotthen / die onder dat deckſel hadde in-ghenomen / ghedurende het beſtandt / de Steden die van Guarniſoen ontbloot waren. [Namelijck / Portum, Centum Cellas, Albanum.]

Procopius 2. Gothic.

IX. Daer werdt ghevraeght / oft eener die door grooter macht belet zijnde wederom te keeren / binnen des Vyants landtpalen bevonden werdt / nae dat het beſtandt uyt-ghegaen is / recht hebbe om wederom te keeren. Indien wy ſien op het uytwendighe recht der Volcken / ſoo en twijffele ick niet / oft ſulck een is ghelijck den ghenen / welcke in tijdt van vrede ghekomen zijnde / ſchielijck een oorloghe op-ſtaende door ſijn ongheluck / in 's Vyandts landen betrapt werdt / welcke wy voor henen aenghewesen hebben dat ghevanghen blijft tot den tijdt van vrede toe; ende ontbreeckt hier oock de inwendighe rechtvaerdigheyt niet / voor ſoo veel als de goederen en actien der Vyanden voor de ſchult der Burgerſchap verbonden zijn / en tot betalinghe wech ghenomen werden: ende heeft ſulck een gheen meerder oorſake om te klagen: als ſoo veel andere onſchuldighe / op welcke de onghelucken der oorloge vallen. Oock moet hier niet by-gebracht werden 'tgeen van vertroude goederen van koopmanſchappen verhandelt werdt / noch 't gheen by Cicero ſtaet / *de inventione, lib. 2.* van een ghemonteert Schip / 't welck door den ſtercken windt in de Haven ghedreven was / 't welck de Threſorier wilde prijs maken nae de Wet. Want daer bevrijdt een grooter gheweldt van ſtraffe / maer hier werdt eyghentlijck van gheen ſtraffe gheſproken / maer alleen van het recht / 't welck tot op een ghewiſſen tijdt ghelijck als ruſtede. Doch ſoo en is daer gheen twijffel aen / oft het zy beleefder / jae oock edelder en genereuſer ſulck een los wederom te laten gaen.

Lib. 3. c. 9. L. Cæſar l. Interdum §. ſi propter D. de public.

X. Daer zijn oock ſommighe dinghen ongheoorloft in tijden van beſtant / om de byſoudere eyghenſchap van het accoort / ghelijck indien alleen om de doode Menſchen te begraven / ſtille-ſtandt vergunt is / ſoo en ſal men niet nieuws moghen aenrechten: alſoo / indien den belegherden gheen verder ſtille-ſtandt vergunt is / als dat ſy niet ſouden beſtormt werden / ſoo en ſal niet geoorloft zijn ſecours / en victualie in te laten. Want aenghesien ſoodanighe ſtille-ſtandt d'een partye vorderlijck is / ſoo en moet die de ſake van den genen / dieſe vergunt heeft / niet beſwaerlijcker maken. Somwijlen werdt oock veraccordeert / dat het niet ſal vry-ſtaen d'een tot den anderen te komen. Somtijdts werdt alleen den perſoonen verſekeringhe ghegheven / maer niet den goederen: In welcken geval / indien

indien om de goederen te beſchermen/ de perſoonen gequetſet werden / ſo en ſal daer in niet teghen het beſtandt ghedaen werden: want aengeſien het gheoorlöft is de goederen te beſchermen / ſoo moet de verſekeringhe en verplichtheyt der perſoonen gherechtet werden nae't geen dat principael is / en niets nae't gheen dat by ghevolghe van pets gheſchiedt. [*Vide C. ſignificavit. D. Iudæis.* van ſtille-ſtandt van wapenen met upt-bedinghen van ſekere plaetſen/ vint men exemplen by Procopius en Menander Protector.]

XI. Te bergheefs twijffelt men daer aen/ indien d'een partye het beſtandt breeckt / oft de andere oock ſonder aenkundiginghe niet ſoude by-ſtaen tot de Wapenen te grijpen. Want de articulen van't verdragh zijn in het verdragh by maniere van conditien / als wy onlanghs hier booven gheſept hebben. Men ſal wel vinden in de Hiſtorien exemplen van ſulcke/ de welcke tot het upt-eynde van't beſtandt toe ſich in-gehouden hebben: maer men leeſt oock dat den Hetruſcen en anderen Oorloghe aengedaen is / om dat ſy teghens het beſtandt ghedaen hadden: welcke verſchevdenheyt bewijſt / dat het recht ſulcks is / als wy gheſeydt hebben; maer dat in het goetduncken van den ghenen die beſchadiget is / ſtaet het ſelfde te ghebruycken / oft niet te ghebruycken.

Lib. 3. c. 19. § 19 & c. 20. § 36.

Liv. lib. 9. & 11.

XII. Dat is bekent / indien de verordineerde ſtraffe ghevordert werdt / en voldaen werdt van den ghenen / die daer teghen ghedaen heeft / dat men dan gheen recht heeft om te oorloghen. Want daerom werdt de ſtraffe betaelt / op dat de reſte in haer gheheel blijve. En daer-en-teghen ſoo men oorloghe aenvanght / moet verſtaen werden dat men van de ſtraffe af-wijckt / wanneer dat keur ghegheven werdt.

XIII. Particuliere ſeyten nochtans en breken het beſtandt niet / ten zy dat daer een publijcque daedt by kome / te weten / van bevel / oft goet-keninghe / welcke men oock houdt dat daer by komt/ indien de ghene / die misdaen hebben / niet gheſtraft werden / noch over-ghelevert; ende indien de goederen niet weder ghegeven werden.

XIV. Het recht van paſpoort en vry-ghelevde dupten Beſtandt is een privilegie / daerom in de uptlegginghe der ſelfder moet ghevolght werden 't gheen van de Privilegien gheleert werdt. Doch is het ſulck een Privilegie en vryheydt / welcke den derden niet ſchadelijck / nochte den geder ſeer beſwaerlijck is: daerom binnen de eyghenſchap der woorden veel meer een breede/ als een inghetogen verklaringhe moet toeghelaten werden / en dat ſoo veel te meer / indien ſoodanighe weldaedt ghegunt zy aen den ghenen / dieſe niet verſocht / maer hem ſelfs aengeboden is/ en noch veel meer / indien boven het particulier / noch eenigh publijcq voordeel in de ſaecke gheleghen is. Soo moet dan de enghe beduydinge verworpen werden / al konden oock de woorden die lijden en verdragen/ ten ware dat anderſins yet ongerijmts volghen ſoude / oft dat ons daer toe lepden ſeer waerſchijnelijcke naeramingben van den wille / maer in teghendeel ſal oock teghens de eygenſchap der woorden de ruymer uptlegginghe plaetſe grijpen / om gelijcke ongerijmtheydt te ontgaen / oft upt ſeer dringhende naegiſſingen.

Vide ſupra lib. 2. c. 16. § 12.

Can. in C. cum in eundi. § cum vero de evict.

XV. Hier uyt besluyten wy / dat wy-gheleyde en paspoort den Soldaten ghegheven / sich uytstreckt niet alleen tot de Onder-officieren / maer oock tot de hooghste Hooft-officieren / want de eyghenschap die betey-

l. 1. §. 1. D. de von. poss. ex test. mil. kenisse toe-laet / hoewel daer een andere engher is. Soo werdt oock onder den naem van Klerck oft Geestelijcke den Bisschop verstaen: oock het Bootsvolck op de Schepen zijnde / werden onder de Soldaten verstaen / en aller-wegen alle die den Krijghs-eedt gedaen hebben.

XVI. In 't gaen moet oock verstaen werden dat het weder-komen toegelaten is / niet soo seer uyt kracht van het woordt / maer om de ongerijmtheydt te ontgaen: Want de weldaedt en moet niet onnut zijn. En het wyve wech gaen moet verstaen werden / tot dat hy ter plaetsen gekomen

Diod. Sicul. lib. 17. zy / daer hy wy en in verseeckeringe zy: Daerom de trouwe van Alexander is beschuldight gheworden / welcke de gene dien hy het wech gaen vergunt hadde / onderwegen op de reyse heeft doen doodtslaen. [Plutarchus: Dit heeft des Koninghs oorloghs-daden als een smette aenghehangen, die alle andere dinghen ghewoon was in de oorloghe te doen, beyde rechtveerdelijck, en oock Koninghlijck. By Leunclavius, *Libr. 6.* hebt ghy ghelijcke daedt van Bajazeth teghens de Vidynensen in Servien.] Maer dien vergunt is wech te gaen / is niet met eenen vergunt het weder te komen; oock dien vergunt is te komen / en sal niet moghen een anderen senden: noch oock in teghendeel: want dit zijn verschepden dinghen / en de reden bedwinght ons niet buyten de woorden te gaen weyden: alsoo nochtans / dat misverstandt / indien het gheen recht geeft / immers gewisselijck van straffe bevrijdt / indien daer eenighe toe-gestelt is. Maer oock de ghene die consent heeft om te komen / sal eens komen / en niet andermael / ten zy dat de by-ghevoeghde tijdt een andere giffinghe mede brenghe.

XVII. De Sone en volght den Vader niet / noch de Huysvrouwe haren

L. penult. de precario. Man: anders als in de verblijvinghe voor een tijdt in eenighe plaetse: want alsoo te verblijven / pleeght men met zijn huysgesin / maer buytens Landts te reysen / sonder het selfde. Nochtans een knecht oft twee / al is dat niet uytghedruckt / sal verstaen werden daer in begrepen te zijn voor sulck eenen / welcken het niet eerlijck soude zijn sonder sulck ghesel-

Abbas C. quam sit de Iudæis. schap te reysen: Want die yets vergunt / die vergunt oock die dinghen / welcke het selfdige noodtsakelijck volghen: doch dese noodtsaeckelijckheydt werdt hier morael verstaen.

XVIII. Alsoo mede van de goederen / werden niet allerhande daer in begrepen / maer die men pleeght op de reyse mede te nemen.

XIX. Den naem van mede-ghesellen uyt-ghedruckt zijnde / moet men niet verstaen soodanighe / welcker sake meer hatelijck is / als des genen die met paspoort voorsien werdt: soodanighe zijn Zee-roovers / Moordenaers / Overloopers / Wech-loopers: de naem van 't volck oft natie in de mede-ghesellen uyt-ghedruckt / wijst ghenoegh aen dat de vryheyt tot gheen andere werdt uyt-ghestreckt.

XX. Het recht van vry te passeren alsoo het komt uyt kracht van overighe

macht

macht / wanneer daer twijffelinghe valt / en vergaet niet door de doodt des ghenen / die vrye pas vergunt heeft / volghens het ghene wy op een ander plaetse ghesept hebben van der Coninghen / en anderen Regenten weldaden. *Lib.2.c.13.*

XXI. Men pleeght te disputeren over 't gheen in deser manieren pleeght geseydt te werden: Soo langhe als ick wil. Ende is der waerheyt meest ghelijck de meyninghe van die ghene / welcke houden / dat soodanighe weldaedt duurt / al ist dat gheen nieuwe daedt van willen daer tusschen komt / om dat in twijffelinghe ghepresumeert werdt dat de wille noch duurt / het welcke ghenoegh is tot het effect en werckinghe van recht: maer niet als dan oock noch / als de ghene die 't vergunt heeft / op-ghehouden heeft te konnen willen / 't welck geschiedt door de doodt. Want de persoon wech zijnde ghenomen / soo valt en vergaet oock die presumtie van duren / ghelijck de substantie vergaen zijnde / oock de toevallen vergaen. *Canon in C. si gratiose de Refer. in b.*

[Vermeerderingh. (1.) L. Lucius Titius, *de donationibus*, soo de gheleerde Antonius Fat. die verbetert / stellende *voluero* voor *volueris. adde l. locatio §. locati. Cardinal. Tusschium pp. concluson. 751. lit p. Reinking. lib 2. Class. 2. c.8. num.30.*]

XXII. Doch den genen dien vry-gheleyde ghegheven is / is men 't selfdighe oock schuldigh buyten het gebiedt en landtstreke des ghenen die hem het selfde gheeft: want het werdt ghegheven teghens het oorloghs-recht / 't welck eyghentlijck binnen de landtstreke niet besloten is: ghelijck elders van ons ghesept is. *Lib 3. c.4.*

XXIII. De verlossinghe der ghevanghenen heeft groote gunste / insonderheyt by den Christenen / den welcken de Goddelicke wet dese soorte van barmhertigheyt sonderlinghe recommendeert: De verlossinghe der ghevangenen is een groote en voortreffelijcke bedieninghe van rechtvaerdigheyt, seyt Lactantius. Van Ambrosius werdt het de voornaemste en hooghste milddadigheyt ghenoemt / de ghevanghene te verlossen / insonderheyt van de Barbarische vyanden. De selfde verantwoordt sijne / en der Kercken daedt / dat sy de vaten der Kercke / oock die gewyet waren / hebben ghebroken om de ghevanghene te verlossen. Het verciersel der Sacramenten is de verlossinghe der ghevanghenen, seyt hy. En veel andere dingen meer in den selfden sin. *Matth.25. 36 39. Lib.6. Lib.2. offic. cap.28. Lib.2. c 18.*

[Vermeerderingh. (1.) Dese daedt van Ambrosius heeft Augustinus nae-ghevolght / soo Possidius vertelt / welcke seyt dat sulcks ghedaen is teghens het vleeschelijck ghevoelen van sommige. Het selfde heeft oock in 't selfde Africa nae-ghevolght de Bisschop Deogratias, soo Victor Uticensis verhaelt / *lib.1.* Een vat dat Remigius hadde toe-behoort / is gegeven om de ghevangene van den Normannen te verlossen / verhaelt Hincmarus in 't leven van Remigius. Ghelijcke daedt van Rimbertus, Aertzbisschop van Bremen / prijst M. Adamus Bremensis in 't 32. cap der Kerckelijcke Historie. Het selfde prijst de seste algemeyne Synode in den Canon gerefereert / *causa.12. quæst.2.* welcke dinghen moeten ghevoeght werden by 't geen wy in dit boeck hier vooren ghesept hebben / cap.5. §.2.]

XXIV. Waer door ick bewogen werde om niet sonder onderscheydt te derven goet-kennen die Wetten / welcke verbieden de ghevangene te verlossen/ hoedanighe men leest dat by den Romeynen zijn gheweest. Eener seyde in den Roomschen Raedt: Gheen Stadt en acht hare ghevangene minder als de onse. De selfde Stadt seyt Livius, dat van ouden tijden af gantsch niet gheneyght is gheweest den ghevangenen veel te wille te zijn / of toe te gheven. Het ghesangh van Horatius is bekent / in 't welcke hy het lossen der ghevangenen noemt schandelijcke conditien / en een Exempel dat verderf met sich sleept / schade gheboeght tot het quade seyt. Maer het gheen Aristoteles berispt in de instellinghen der Lacedemoniers / het selfde pleeght mede in der Romeynen bestraft te werden: dat / namelijck / alle haer insettinghen te seer waren gherechtet op de oorloghs saken / als oft in die alleen 't welvaren en de behoudenisse der Stad bestonde. Maer indien wy de sake met beleefthepdt willen overweghen / het soude somwijlen beter gheraden zijn / het recht dat met oorloghe ghesocht wordt / te verliesen / als veele menschen / en die noch Bloedtverwanten oft Landts-lupden te laten in hooghste ellenden en swarigheden. [Siet Zonaras van het ernstighe berou en boete des Keysers Mauritij over diergelijcke daedt.] Derhalven en duncht my sulck een Wet niet rechtvaerdigh te zijn / ten zy dat blijcke dat soodanighe strengighepdt noodtwendigh zy / op dat daer door grooter en veel meerder quaden anderssins moraelscher wijse onvermijdelijck / mochten vermijdet werden. Want in soodanighen noodtwendighepdt / alsoo de ghevanghene selfs nae de Wet der liefde haer ongheluck met ghedult verdraghen moeten / mach haer dat op-ghelepdt en bevolen werden / en den anderen verboden / dat sy in komstigher tijdt daer teghens niet en doen / volgens het gheen wy op een ander plaetse gheschreven hebben / van een Burgher om 't ghemeen besten over te gheven.

Liv. lib. 22. Ibid.

Lib. 2. c. 25. §. 3.

XXV. Maer onse ghevruycht en zijn 't wel gheen Slaven die in de Oorloghe ghevanghen werden: nochtans en twijffel ick niet / oft het recht van rantsoen-geldt van den ghevanghen te voorderen / van van de ghene / die hem ghevanghen heeft / op een anderen over-gheweesen werden: want de nature lijdt dat oock onlichamelijcke dingen vervreemdet en verhandelt werden.

XXVI. Oock soo kan een en de selfde aen veelen het rantsoen-geldt schuldigh zijn / indien hy van eenen los ghelaten zijnde / eer dat hy 't rantsoen betaelt hadde / van een anderen ghevanghen zy: want dese schulden zijn verschepden upt verschepden oorsaken.

XXVII. Het accoort van rantsoen ghesloten zijnde / kan niet gebroken werden / om dat men verstaet dat de ghevanghen rijcker en van meerder vermoghen zijn / als men hadde ghelooft: want nae het uptwendige recht der Volcken / waer van wy handelen / niemandt ghedwongen werdt te vervullen 't gheen hy minder als den billijcken prijs in 't contract belooft heeft / indiender geen bedrogh onder en loopt / gheljck verstaen kan werden upt 't gheen wy te voorzen van de contracten verhandelt hebben.

Lib. 2. c. 12. §. 26.

Wt

Wt het ghene wy ghesept hebben / dat onse ghevanghene gheen Sla- XXVIII.
ven en zijn / volght dat op-houdt die alghemeyne verkrijghinghe / welcke
wy op een ander plaetse gesept hebben dat een accessoir en toe-val is van
eyghendom aen de persoon. Soo en sal dan / die hem ghevanghen heeft / *Lib. 3. cap. 7. § 4.*
niet anders verkrijghen als die dinghen / welcke hy specialijck aenghe-
vaert heeft: derhalven / indien de ghevanghen pets heymelijck by sich
heeft / dat en sal niet verkreghen zijn / om dat het niet beseten is. Ghe-
lijck Paulus de Rechts-gheleerde teghens Brutus en Manlius gheadviseert *L. possideret. §. Neratius. D. de acq. poss.*
heeft / die den Acker in besit ghenomen heeft / dat die niet aenghevaert
heeft den schat / welcke hy niet wist dat in den Acker was / om dat de ge-
ne die 't niet en weet / niet en kan besitten. Daer uyt volght / dat eenigh
goet alsoo behouden zijnde / tot betalinghe van 't rantsoen kan dienstigh
zijn / als waer van den eyghendom noch behouden is.

Men pleeght oock dit te vraghen / indien het rantsoen ghemaeckt en XXIX.
ghesloten / en van den ghevanghen voor sijn doodt niet betaelt is / oft de
Erfghenaem dat schuldigh zy te betalen. Wy dunckt dat de antwoordt
ghereedt is / indien hy in de ghevanckenisse ghestorven is / dat de Erf-
ghenaem niet schuldigh is te betalen: want in de belofte was dese condi-
tie begrepen / soo de ghevanghen los en vry gelaten werde / maer de ge-
ne die doodt is / werdt niet los gelaten. Maer ter contrarien / indien hy
in vryheydt zijnde / ghestorven is / dat hy schuldigh is te betalen: want
hy hadde nu ghewonnen het ghene daer voor het rantsoen belooft was.
Ick bekenne gantschelijck / dat men oock op andere wijse van accorde-
ren / sulcks dat terstondt van de eerste ooghenblick dat het accoort ghe-
sloten is / het rantsoen schuldigh zy supverlijck / en dat de gevangen aen-
ghehouden werde / nu niet als ghevanghen nae Oorloghs recht / maer
als van hem selfs te pande ghestelt: En dat daer teghens oock accoort
ghemaeckt werden kan / indien ten bestemden daghe die gevangen was /
in vryheydt leeft: maer dese dinghen als min natuurlijck / en werden
niet ghepresumeert alsoo verdraghen te zijn / ten zy dat klaer bewijs daer
van zy.

Dit werdt oock voor-ghestelt / oft de ghene die upt-gelaten is op ver- XXX.
draegh / dat hy een anderen soude doen los laten / welcke / eer het daer toe
quam / ghestorven was / weder-keeren moet in de ghevanckenisse. Wy
hebben op een ander plaetse ghesepdt / dat de daedt van een derde milde-
lijck belooft / ghenoeghsaem verbult werdt / indien van weghen de zijde
des belovers niet versuymt noch nae-ghelaten werdt: maer in beloften
die met last en beswaringhe vergheselschapt zijn / dat de belover verbon-
den is tot het ghenen dat eben soo veel waerdigh is. Soo sal dan in de
voor-ghestelde vraghe de belover los ghelaten zijnde / wel niet gehouden
zijn wederom in de ghevanckenisse te keeren / want sulcks en was niet
beraccordeert / en dat het stilswyghende soude bedongen zijn te vermoe-
den / en lijdt de gunste tot vryheydt niet / ende sal oock de vryheyt niet
moeten daer by winnen / maer sal van 't geen hy niet doen kan / de waer-
de van dien op-vrenghen. Want dat komt met de natuurlijcke eenbou-

digheyt en oprechtigheydt beter over een / als 't gheen de Romeynsche Rechts-gheleerde leeren van klaghe met voor-ghespelde woorden over 't geen om oorsake ghegheven was / de oorsake niet ghevolght zijnde.

[Vermeerderingh. (1.) Sulcks heeft Paulus Balionius niet ghedaen / zijnde op die conditie los ghelaten / dat hy Carvaial wy maecken soude / welcke Carvaial gestorven was / eer dat hy wy gelaten werde: om welcker oorsaken wille Mariana Balionius berispt / *lib. 30.* Doch Paruta, *lib. 2.* verhaelt de gheleghenthept deser sake een wepnigh anders.]

Het twee-en-twintighste Capittel.

Van de trouwe der minder Overheden in den Oorloghe.

I. De soorten der Hooft-luyden.
II. Hoe verre dat haer verdragh en Tractaet de hooghste overigheydt verbindt.
III. Oft gelegentheyt tot verbindinge geeft.
IV. Wat het zijn sal, indien daer yets tegens bevel ghedaen ware: daer onderscheydt gebruyckt werdt.
V. Oft in sulcken val de andere partye verbonden zy.
VI. Wat de Hooft-luyden, oft Magistraten vermogen over de gene die onder haer zijn, oft voor de selfde.
VII. Dat der Hooft-luyden werck niet en is vrede te maken.
VIII. Oft sy oock stilstandt mogen maken, werdt onderscheyden.
IX. Wat vry-geleyde voor personen, wat saken by haer vergunt konnen werden.
X. Dat sulcke verbinteniſſe nauw en scherp moeten uytgeleydt werden, en waerom?
XI. Hoe men verstaen moet een overgevinge die van een Hooftman aengenomen is.
XII. Hoe men verstaen sal de toesicht en hoedinghe, indien het de Koningh oft het volck goedtvindet.
XIII. Hoe te verstaen zy de belofte van de stadt over te geven?

I. *L. conventionum D. pactis.*

Voor de publijcque accoorden heeft Ulpianus oock dese soorte gheſtelt / wanneer de Hooft-luyden der oorloghe eenighe accoorden maecken. Wy hebben gheseydt / dat men na de trouwe van den hooghsten Overheden ghegheven / oock moet handelen van die trouwe / welcke de minder Overheden gheven / oft onder den anderen / oft aen anderen: 't zy dat die minder Overheden zijn de naeste aen de hooghste / hoedanighe zijn de gene / die uytnemender-wijse Hoofden des Leghers genaemt werden / oft Hooft-officieren / van welcken men dese woorden van Livius moet verstaen: Noch wy en kennen *Libr. 4.* gheen Hooft-officier, als onder wiens beleydt den oorlogh ghevoert werdt: *Comment. 3.* Oft die verder van de hooghste macht af zijn / welcke Cæsar aldus onderscheydt: Des Oversten Lieutenants ampt is een ander, als des oppersten Veldtheers; de eerste moet sijn last en instructie volghen, de andere moet vryelijck van de Hooft-sake raedtslagen en 't beste doen.

II. *Lib. 2. c. 11. §. 12.*

Maer over de beloften van dese valt tweederley insicht; want men vraeght oft dit / oft hare beloften de hooghste Overigheydt verbinden? oft oock / oft sy haer selven verbinden? De eerste vraghe moet beslecht werden uyt het ghene wy op een ander gheseydt hebben / dat wy verbonden

bonden werden ook door den ghenen / welcken wy tot een dienaer van onsen wille verkoren hebben / 't zy dat die wille uytdruckelijck verklaert en uytghedruckt is / oft datse uyt de eyghen nature van de macht-ghebinghe verstaen werdt. [Siet Camdenus op 't Jaer 1594. in de uytspraecke van den Grave van Miranda, in de saecke van Haukins.] Want die de vermoghenthepdt gheeft / die gheeft / soo veel in hem is / die dinghen / welcke tot de vermoghenthept noodigh zijn / het welcke in een morale saecke moet moraelscher wijse verstaen werden. Op tweederley wijse dan verbinden de minder Overheden ende Officieren de hooghste Machten / doende 't gheen bewijslijcker-wijse gheloost werdt in hare ampt begrepen te zijn: Oft ook buyten sulcks uyt speciale verheffinge en bestellinghe over anderen / die publijckelijck bekent is / oft immers den ghenen / welcker saecke verhandelt werdt / en daer sy mede te doen hebben.

III. Daer zijn noch andere manieren door welcke de hooghste Overighept verbonden werdt / door voorgaende daedt van hare dienaers / maer niet alsoo / dat die daedt een eyghentlijcke oorsaecke zy / maer ghelijck als occasie en gheleghenthepdt tot verbindinge: en dat op tweederley wijse / te weten / oft door consent en toe-stemminge / oft door de sake selfs. De toe-stemminghe blijckt uyt goetkenninge / niet alleen uyt-druckelijcke / maer ook stilswijghende / dat is / daer de souveraine Overhepdt heeft gheweten 't gheen ghedaen was / en heeft het laten gheschieden / welcke gheen andere oorsake waerschijnelijck konnen werden toe-geschreven: 't welcke hoe dat het gheschieden kan wy op een ander plaetse aengewesen hebben. Door de sake selver werden sy soo wijdt verbonden / dat sy sich niet verjcken noch verbeteren moeten met eens anders schade / dat is / dat sy / oft het Contract voldoen / waer uyt sy voordeel willen trecken / oft dat sy van het voordeel scheyden / van welche billickhept wy van gheljcken op een ander plaetse ghesproken hebben. Ende soo wijdt / en niet verder kan aengenomen werden 't geen men sept / dat het van krachte is 't gheen met voordeel ghedaen is. In teghendeel en konnen van onrechtvaerdighept niet ontschuldight werden de ghene / welcke daer sy de accoorden verworpen / nochtans behouden 't gheen sy sonder die accoorden niet hebben souden. Gheljck als 't geen Valerius Maximus verhaelt / dat de Roomsche Raedt de daedt van Cn. Domitius noch heeft konnen toe-staen en goetkennen / noch heeft willen casseren en te niet doen. Hoedanighe dinghen veele in de Historien voor-komen.

Lib. 2. c. 4. §. 5. & cap. 15. § 17.

Lib. 2. c. 10. § 2.

Lib. 9. c. 16.

IV. Dit moeten wy ook verhalen uyt het ghene te voorzen ghesepdt is van ons / dat de ghene die yemandt over een sake ghestelt heeft / verbonden werdt / al ist dat de ghene die van hem daer over ghestelt was / ghedaen heeft teghens sijn heymelijcken last / doch evenwel binnen de palen van sijn publijcque bedieninge blijvende. Dese billijckhept heeft de Romeynsche Prætor oft Recht-heer met recht ghevolght in de klaghe van Factorye: want niet alles wat met een Factoor gehandelt werdt / verbindt den ghenen / die hem over sijn dinghen gestelt heeft / maer als dan eerst / indien

Lib. 2. c. 11. § 12. 13.

L. cuicumq. §. non tamen D. de Inst. act. l. sed si § de quo & § proscribere & § proscriptum eod. tit.

dien ghehandelt is om die sake / daer toe hy hem bevel ghegheven heeft. Maer de ghene / van welcken openlijck aengeschreven is / dat men niet hem niet handelen soude / en is hy voor gheen Volmachtighe te houden: Indien het wel op-ghescheven is / maer sulcks en blijckt niet / soo is de ghene daer voor ghehouden / die hem machtigh ghemaeckt heeft / ooch soo moet de conditie van de Volmacht onderhouden werden. Want indien pemandt ghewilt heeft / dat op gewisse conditie / oft voor tusschenspreken van seecheren persoon soude gheaccoordeert werden / soo sal 't ten hooghsten billijck zijn dat sulcks onderhouden werde in die saecke / daer over hy ghestelt is. Daer upt volght / dat andere Coninghen oft Volcken meer / andere minder verbonden konnen werden door de contracten van hare Oversten en Officieren / indien hare wetten en ordinantien genoeghsaem bekent zijn. Maer indien men daer van geen beschepdt weet / moet men volghen 't gheen de nae-raminghe aenwijst / dat men houde voor bekent / sonder 't welcke niet bequamelijck ghenoegh kan verrichtet werden / 't gheen hare ampt verepscht en mede-brenght. Indien een minder Overighept de palen van haer bevel te buyten gegaen is / soo sal de selfde ghehouden zijn de waerde te betalen / indiense niet voldoen kan 't gheen sy belooft heeft: ten zy dat eenighe Wet mede genoeghsaem bekent zijnde / sulcks belette. Doch soo daer bedrogh mede vermenght is / dat is / indien hy sich ghelaten heeft meerder recht en macht te hebben / als hy hadde / soo sal hy ooch verbonden zijn tot vergoedinge der schade door sijn schuldt veroorsaeckt; jae selfs om sijn misdaet tot straffe die op sulck een misdaet passet. Wt de eerste oorsaken werden de goederen verbonden / en soo die niet ghenoeghsaem zijn / sijn dienst en arbepdt / oft lichamelijcke bepdt: upt de andere oorsake mede de persoon / oft goederen / oft alle bepde / na de grootte der misdaet. Maer het gene wy van bedrogh gesepdt hebben / sal ooch standt grijpen / al waer 't dat ooch pemandt gepprotesteert hadde / dat hy sich selven niet wilde verbinden / om dat de schuldt van veroorsaeckte schade / en van straffe die rechtvaerdigh is / met de misdaet verbonden is / en te samen hanght / niet door een bewilligheu / maer door een natuurlijcken bandt.

V. Maer dewijl alle-tijdt / oft de hooghe Overighept verbonden werdt / oft der selfder Dienaer / soo is ooch seker dat de andere partye mede verbonden werdt / om dat niet kan ghesept werden dat het contract hincket oft kreupel gae / en van onwaerden zy. Soo hebben wy dan ghesproken van de vergheliickinge der onder-Overheden tegens de opperste oft overighe machten.

VI. Laet ons nu ooch besien wat die vermoghen over de Onder-officieren. Ick en achte niet dat daer aen ghetwijffelt werdt / oft een Overste kan sijn Soldaten / en Magistraet hare Onderdanen verbinden binnen die daden / welcke van haer pleghen op-ghelepdt en geboden te werden: anders sins soude haer consent en toe-stemminghe daer toe noodigh zijn.

Alc. lib. 8. cons. 40. In teghendeel / des Oversten oft Magistraets accoort en verdragh sal in aller manieren voorderlijck zijn in saken die puur voorderlijck en profijtigh

tigh zijn; want sulcks is in hare macht genoeghsaem begrepen: in die dinghen / welcken een last en beswaringhe by-gevoeght is / sal het in alder manieren gelden binnen die dinghen / welcke plegen bevolen te werden: daer buyten / indien sy het aen-nemen; welcke dinghen over-een-komen met het ghene wy op een ander plaetse gheseyt hebben uyt het natuurlijcke recht van de belofte voor een derden. Dese generale dinghen sullen klaerder werden door de volghende soorten. *Lib. 2. c. 10. §. 11.*

VII. Het en komt den Veldt-hooftman der oorloghe niet toe van de oorsaken der oorloghe / en ghevolghe van dien af te handelen en verdragh te sluyten / want de oorloghe te eyndighen / en is gheen ghedeelte van den oorlogh te voeren: Jae al ware hy met de alder-volkomenste macht over het Heyr ghestelt / soo moet die van het beleydt en bestier der oorloghe verstaen werden. [Belizarius Gothicis: Want wy en hebben gheen recht om de saken des Keysers te ordineren.] De antwoordt van Agesilaus aen de Persen was: Van vrede te maken komt het recht de Burgherschap toe. De vrede die A. Albinus met de Coningh Jugurtha sonder bevel des Raedts ghemaeckt hadde, heeft de Raedt gecasseert, en te niet gedaen, seyt Sallustius. En by Livius staet: Hoe sal die vrede konnen vast en van krachte zijn, welcke wy sullen ghemaeckt hebben niet door authoriteyt van den Raedt, noch door bevel des Roomschen volcks? Soo en heeft noch de Caudinsche, noch de Numantinsche verplichtinge en toe-seggynge het Roomsche volck niet verbonden / ghelijck wy elders verklaert hebben. En soo verre is waerachtigh het seggen van Posthumius: Indien daer yets is waer in het Volck kan verbonden werden, soo kan het in allen dinghen verbonden werden, te weten / in die dingen / die tot het beleydt der oorloge niet en dienen / het welcke de voorgaende dinghen uyt-wijsen / van overghebinghe / van toe-seggynghe van de Stadt te verlaten / oft aen vrandt te steken / van den staet te veranderen. *Jugurth. Lib. 37.*

VIII. Bestandt te maecken vermoghen de Veldt-oversten / en niet alleen de opperste / maer oock de mindere Oversten / met die / namelijck / die sy bestrijden / oft die sy beleghert hebben / en soo veel haer / en hare onderhebbende Heyrkracht aengaet. Want andere Oversten van gheljcke macht en verbinden sy niet / het welcke de Historie van Fabius en Marcellus by Livius uytwijst. *Vide Turnum lib. 5. Lib. 24.*

IX. Menschen / Rijcken / Landen door oorloghe verovert / en komt mede den Veldt-oversten niet toe te gheven. Voor dit recht is Syrien Tygranes af-ghenomen / hoewel Lucullus hem 't selfde ghegeven hadde. Van Sophonisba, die in den Oorlogh ghevanghen was / seyt Scipio, dat den Raedt en het volck van Romen toestondt hare oordeel en goetduncken te verklaren / en dat derhalven Masanissa, door wiens beleydt sy gevangen was / haer gheen vryheydt hadde konnen gheven. Over andere dingen die onder den uyt gherekent werden / sien wy dat den Veldt-heeren eenigh recht ghegheven werdt / niet soo seer uyt kracht van hare macht / als door de maniere en ghewoonte van yder Volck / van welcke sake wy hier voorzen ghenoegh gheseyt hebben. Maer die dinghen / die noch *Jusst. lib. 40. Liv. lib. 30. Cast. de Just. & Jure. l. 1. Lib 3. cap. 6. § 15.*

niet verovert en zijn / quijt te schelden / is in de macht en 't vermoghen der Veldt-oversten / want de meeste Steden en Menschen gheven sich dickwils in oorloghe over / onder conditie van haer leven / oft oock vryheyt / oft oock goederen te behouden / over welcke de saken meesten tijdt niet toe-laten dat men het goet-duncken van de hooghste Overheyt eerst vragen sal. Met gelijcke reden moet men dat recht oock geven aen Oversten die de hooghste niet en zijn / in die dinghen / welcke haer aenbevolen zijn te verrechten. Maharbal hadde eenige Romeynen / die uyt den slagh by Thrasymenus ontkomen waren / dewijl Annibal tamelijck verre van daer was / sijn woordt en trouwe ghegheven / niet alleen van hare leven te behouden / gelijck Polybius al te besneden verhaelt / maer oock indien sse hare Wapenen over-gaven / dat hyse met elck een kleedt soude laten gaen: Annibal die houdtse aen / dit voorwendende: Dat het in de macht van Maharbal niet was gheweest, sonder sijn wille en weten sijn woordt en trouwe te gheven, aen den ghenen die haer over-gaven, daer door hy haer soude verseeckeren, datse onbeschadight vry en vranck souden henen gaen. Volght het oordeel van Livius over dese daedt: Met Africaensche conscientie is van Annibal woordt en trouwe gehouden. Daerom wy M. Tullius in de saecke van Rabirius moeten hooren als een Advocaet en Voorspraeck/ niet als een Rechter. Hy wil dat Saturninus met recht van Rabirius doot gheslaghen is / den welcken de Burghermeester C. Marius sijn woordt en trouwe gegheven/ en uyt het Capitolium weeh gelepdt hadde: Hoe konde hem sonder des Raedts belluyt trouwe ghegheven en toe-gheseyt werden? sept hy: en hy dryft de saecke alsoo/als oft Marius alleen sijn trouwe verbonden hadde. Maer Marius hadde door beslupt des Raedts macht ontfanghen/ toe te sien dat het gebiedt en Majesteyt des Roomschen volcks mochte behouden werden. Wie kan ontkennen/ dat in die macht/ welcke nae der Romeynen ghebruyck en wijse de hooghste was / oock mede was begrepen het recht van de misdaet te vergheven / indien daer door alle perijckel van de Republijcq konde af-gheweert werden. [Siet Sallustius in de oorloghe van Catilina. Van Consalvus teghens den Hertogh Valentin, verhaelt Guicciardin, *lib. 6.* een Cavillatie welcke dese van Cicero niet onghelijck en is.]

X. Doch in dese accoorden der Oversten en Veldt-heeren/ aenghesien die handelen van ander luyden saken / moet de uytleggingh in-ghetoghen werden/ soo veel de nature van het contract toe-laet / te weten / op dat de hooghste overighept door hare daet niet verder als sy wel wilde/verbonden werdē/of sy hare ampt verrichtende/schade mochten komen te lijdē.

XI. Alsoo de ghene / welcke in sulcken overghevinghe van den Velt-oversten aenghenomen werdt / werdt ghehouden met sulck een recht aengenomen te zijn / dat de overwinner / 't zy Koningh oft Volck / nae sijn believen en goetduncken met hem magh handelen. Waer van een exempel is in Gentius, Koning van Illyrien, en Perseus Koningh van Macedonien / die haer selven d'eerste aen Anicius, de andere aen Paulus overghegheven hebben.

Soo

Soo sal dese voor-behoudinghe daer by ghevoeght zijnde / dat het als dan vast en bondigh sal zijn, indien het Roomsche Volck sulcks goetvinden mochte, welcke men dickwils in toesegginghen vindet / maecken dat / soo de goedtkenninghe niet en volght / de Veldt-overste nerghens toe sal verbonden zijn / ten zy dat hy sich erghens mede mocht verrijckt hebben. XII.

En die belooft hebben de stadt over te geven / moghen het guarnisoen en besettinghe laten henen gaen / ghelijck wy lesen dat de Locrensen ghedaen hebben. XIII. *Liv. lib. 24.*

Het drie-en-twintighste Capittel.

Van de particuliere trouwe in den Oorlogh.

I. Werdt wederleydt het ghevoelen, dat de particuliere, hare woort van trouwe aen den vyanden gegeven hebbende, niet verbonden zijn.
II. Werdt bewesen dat sy oock aen een Zeeroover en straet-roover verbonden werden: en hoe verre.
III. De minder-jarighe wert hier niet uytbedongen.
IV. Oft misverstandt bevrijdt.
V. De teghenwerpinge genomen van publijcq voordeel, werdt wederleydt.
VI. Het gheseyde werdt ghepast op belofte gedaen van weder te keeren in de gevanckenisse.
VII. Niet weder te komen in een seeckere plaetse; niet ten oorloghe te dienen.
VIII. Niet wech te loopen oft ontvluchten.
IX. Dat een gevangen sich aen een anderen niet kan overgeven.
X. Oft de particuliere van hare Overheden moghen gedwongen werden te volbrengen 't geen sy belooft hebben.
XI. Wat voor een uytlegginge men in sulcke accoorden sal gebruycken.
XII. Hoe men verstaen sal de woorden van leven, kleederen, toekomste, bystandt.
XIII. Wie gheseydt kan werden by den vyandt weder-gekomen te zijn.
XIV. Welcke ghenoeghsame hulpe zy, in overgevinghe onder conditie gedaen.
XV. Die dinghen welcke tot executie behooren, maken geen conditie.
XVI. Vande Gijselaers van sulcke accoorden.

HEt segghen van Cicero is genoegh in alle mans mondt: Oock selfs het gheen yder een in 't particulier daer de ghelegentheyt en beloop des tijdts den vyandt mocht belooft hebben, in sulcks moet oock selfs gheloove ghehouden werden: Yder een / namelijck / Soldaten / oft ghemeyne luyden / want dat en verscheelt niet in de trouwe der beloften. Het is te verwonderen datter Rechts-geleerde gevonden zijn / die leerden dat de accoorden publijcquelijck met de Vyanden gemaeckt / verbonden tot getrouwe onderhoudinge / maer die van particuliere ghemaeckt waren niet alsoo. Want aenghesien de particuliere oock particuliere rechten hebben die haer konnen verbinden / en de vyanden capabel en bequaem zijn om recht te verkrijghen / wat kander dan zijn 't welck de verbintenisse soude verhinderen? Voeght hier by / indien men sulcks niet voor vast houde / dat als dan ghelegentheydt tot doodtslaen ghegheven werdt / oock verhinderinghe van vryheydt; want menighmael noch het doodtslaen ontgaen / noch vryheydt van den ghevan- I. *Bart. in l. convention. D. de pactis. Zosi in apolog. contra Eckium.*

ghenen verbreghen sal konnen werden / indien men de ghetrouwighepdt in 't wooꝛdt-houden tusschen den particulieren weeh neemt.

II. Dat meer is / niet alleen verbindt den particulieren de trouwe dooꝛ wooꝛdt en belofte ghegheven aen den vpandt / welcken het recht der volcken dooꝛ sulcks kent / maer ooch aen een stuypch-roover en Zee-roover in 't particulier ghegheven / even soo wel en vast / als wy hier boven van de publijcque trouwe ghesepdt hebben. Dit onderschepdt isser / dat / indien den ghenen die pet belooft heeft / van eenen anderen eenige onrechtveerdighe vzeese aenghejaeght is / waer dooꝛ hy tot beloven is bewoghen ghewoꝛden / de ghene die de belofte ghedaen heeft / mach versoecken herstellinghe en ontslaginghe / en soo de andere niet en wil / machse aen hem selven nemen. Het welcke gheen plaetse en heeft in die vzeese / welcke spzuyt uyt een publijcque oozloge nae 't recht der volcken. Maer indien ooch den eedt daer toe ghekomen is / soo sal in aller manieren moeten volbzacht werden 't geen belooft is / van den genen die 't belooft heeft / soo hy de misdaedt van trouwloosheydt en meyneedighepdt wil ontgaen. Maer sulck een trouwloose meyneedighepdt teghens een publijcquen vyandt begaen / pleeght van den menschen gestraft te werden: maer ist teghens een stuypch-roover en straet-roover / pleeght uyt haer der ghener / welcker vooꝛdeel daer aen vast is / ongeacht gelaten / en dooꝛ de bingheren ghesien te werden.

Lib. 3. c. 19. §. 2. Lib. 2. c. 11. §. 7. & l. 3. cap. 19. §. 5. Oldr. conf. 17 Covarru. de mat. p. 2. cap. 3. §. 4. n. 21.

III. In dese particuliere trouwe sonderen wy selfs ooch den minder-jarighen niet uyt / welckers staet soodanigh is / dat hy de daedt verstaet: Want de Beneficien / welcke tot vooꝛdeel van de minder-jarighe zijn / die komen uyt het Burgerlijcke recht. Maer wy onderstaen het recht der Volckeren.

IV. Van misverstandt hebben wy ooch op een ander plaetse ghesepdt / dat het selfde als dan recht gheeft om van 't contract af te wijcken en niet te houden / indien 't gheen dooꝛ misverstandt gheloost is / dat het in't verstandt van den ghenen die beloofde / kracht hadde van een conditie.

Lib. 2. c. 11. §. 6.

V. Maer het is een swaerder stuck om te beslechten / hoe verre sich de macht der particulieren in het accoꝛderen en toeseggen uytstrecke. Dat het gheen 't ghemeyn toebehoozt / van een particulier persoon niet en konne verveemt werden / is ghenoegh bekent: want aenghesien dat sulcks selfs den Veldt-obersten der oozloghe niet toe-gelaten is / als wy terstont bewesen hebben / veel minder sal het den particulieren toeghelaten zijn. Maer van haer-luyder wercken en goederen magh ondersocht werden / alsoo het sich laet aensien dat dese ooch den vyanden niet konnen toeghestaen werden sonder eenighe schade en naedeel van de partije: daer uyt dan schijnt dat soodanighe accoꝛden ongheooꝛloft zijn / soo den Burgheren / van weghen het uytsteeckende recht der Burgherschap / als den ghehuyꝛden Soldaten / om de trouwe dooꝛ den Krijghs-eedt ghezwoꝛen. Maer men moet weten / dat soodanighe verbonden en accoꝛden / welcke een grooter en seecherder quaedt ontgaen / meer voꝛderlijck als schadelijck / ooch dooꝛ het ghemeen beste geooꝛdeelt moeten werden:

Cap. 21. § 7.

werden: want minder quaedt neemt den naem van goedt aen. Want men moet uyt den quaden het minste kiesen / seydt eenen by Appianus. Punic. Ock soo en kan de trouwe / waer door eener de macht over hem selven en sijne goederen niet guiteert noch wech werpt / noch ock het gemeyne beste en voordeel sonder authoritept der Wet / niet te wege brengen / dat het gheen / 't welck gedaen is / al ist dat men toe-staet dat het tegens het ampt en plicht ghedaen sy / daerom krachteloos en sonder alle werckinge en effect van rechte sy. De Wet soude wel konnen den Onderdanen / 't sy dat die ghestadige en blijvende Onderdanen zijn / oft maer voor een wijle tijdts Onderdanen / dese macht en vermogenthept benemen: maer de Wet en doet sulcks noch alle tijdt / want sy verschoont de Burgeren: noch en kan het ock alletijdt niet doen / want de menscheliicke Wetten / soo wy elders gheseyt hebben / eerst als dan kracht hebben om te verbinden / als sy menscheliicker wijse ghestelt en gheordineert zijn / maer niet indien sy een last op-legghen / waer door de gesonde reden en nature selfs gantschelijck een grouwel hebben. Daerom ock die Wetten en bysondere gheboden / welcke sulcks yets ghebieden en mede-brengen openlijck / voor geen Wetten moeten gehouden werden: maer de generale Wetten moeten door sachte en belese uytleggingе also genomen werden / dat sy de ghevallen van hooghste en uytterste noodtwendighepdt uyt-stupten. Doch indien de daedt / welcke door de Wet oft ghebodt verboden was / door billijck recht heeft konnen verboden werden / soo sal nu wel de daet des particulieren van onwaerden en krachteloos zijn / maer nochtans sal de selfde konnen ghestraft werden / om dat hy belooft heeft 't gheen dat in sijn vermoghen niet was / en daer over hy gheen recht hadde / insonderhepdt soo hy met eede sulcks belooft heeft. *Lib. 1. cap. 4. §. 7. 21. Lib. 2. c. 14. §. 12.*

De belofte van een gevangen van wederom te keeren in gevangenisse / werdt met recht gheleden: want sy en maeckt de ghelegenthept van den ghevanghen niet arger oft slimmer; en heeft derhalven M. Attilius Regulus niet alleen / soo sommige meynen / glorieuselijck en roemelijck gedaen / maer ock 't gheen hy schuldigh was te doen. Regulus, seyt Cicero, en moste de conditien en oorloghsche accoorden onder vyanden niet verstooren noch verwarren door meynedigheyt. Ende gelt hier tegen niet / soo Horatius seydt: V I. 3. Offic.

Dat hy schoon wiste wat Barbarische tormenten
Den Beul hem hadd' bereydt.

Want hy ock hadde gheweten dat sulcks gheschieden konde als hy die belofte dede. Alsoo mede van die thien ghevanghenen / gheliick Gellius die saecke uyt oude Schrijvers verhaelt / acht hebben bekent dat voor haer gheen recht van weder-keeren was, om dat sy aen trouloose meynedigheyt vast waren. [En alsoo als burgerlijck doodt / en van Burgherrecht verballen / soo Horatius van Regulus spreeckt.] *Lib. 8. c. 18.*

Sommighe pleghen ock te beloven / dat sy in seekere plaetse niet sul- V I I.

len weder-komen / dat sy teghens den genen / welcke haer in sijne macht heeft / niet en sullen ten oorloghe dienen. Van 't eerste hebben wy een Exempel by Thucydides, daer de Ithomensen / alsoo den Lacedemo-
Lib. 1. niers gelooven / dat sy uyt Peloponnesus sullen vertrecken / en noyt daer weder in komen. Het andere is nu ter tijdt seer ghebruyckelijck. Een oudt Exempel van sulcks is by Polybius, daer de Numidiers van Amilcar los ghelaten werden / onder conditie: Dat niemandt van hen-luyden vyandtlijcke wapenen teghens de Carthaginiensers voeren soude. Dierge-
Gotthic. 3. lijcke accoort vindt men oock by Procopius, van den Herulen, Gotthic. 2. Dit accoort segghen sommighe dat krachteloos en van gheender waerden zy / om dat het strijdt teghens de plicht die men den Vaderlande schuldigh is. Maer niet alles wat tegens yemandts plicht is / is daerom oock krachteloos en van onwaerden / gelijck wy elders / en oock hier vooren geseyt hebben. Daer-en-boven soo en strijdt het tegens die plicht niet / hem selven vryheydt te verwerven door het belooven van een sake / welcke de Vyandt nu in sijn macht en geweldt heeft. Want de sake des Vaderlandts en werdt daer door niet te arger / dewijl de ghene die ghevanghen is / indien hy niet verlost en werdt / voor 't Vaderlandt soo veel als verloren is te rekenen.

VIII. Sommighe beloven oock dat sy niet sullen wech loopen oft ontwijcken. Die belofte verbint haer / al ist dat sy in banden en hechtenisse zijnde / die sulcks belooft hebben / tegens het geen sommige daer van gevoelen. Want door soodanighe belofte pleeght men / oft het leven te behouden / oft sachter en beleefder tractament en min strenge bewaringe verworven te werden. Maer indien hy daer nae eerst ghebonden en ghesloten werdt / nae dat hy sulcke belofte ghedaen heeft / soo sal hy als dan eerst sijner belofte ontslaghen zijn / indien hy die ghedaen heeft / op dat hy niet soude gebonden noch ghesloten werden.

IX. Het is onverstandelijck en plomp te vraghen / oft de ghene die gevanghen is / aen een anderen sich soude moghen over-geven. Want het niet als al te seecker en vast gaet / dat niemandt door sijn accoort een anderen kan benemen sijn recht / 't welck hy verkregen heeft. Nu / die eenen gevangen heeft / die heeft verkregen recht / 'tzy selfs door oorlogs recht / 'tzy
Lib. 3. cap. 6. §. 23. & seq. eensdeels door oorloghs recht / anderdeels door vergunninghe des genen / die den Oorlog voert / volgens 't gene wy hier vooren verhandelt hebben.

X. Belanghende de effecten en werckinghe der accoorden / is een treffelijcke vraghe / oft particuliere persoonen / soo sy nae-laten hare woordt en belofte te houden / van hare Overigheden behooren ghedwonghen / en daer toe ghehouden te werden / om hare beloften te voldoen. En is der waerheydt best ghelijck / dat sy behooren daer toe ghehouden te werden / alleen in solemnelen oorloghe / om het recht der Volcken / door 't welcke ghebonden zijn die ghene / die oorloghe voeren / d'een den anderen recht te doen / selfs over de daden van particuliere / als / namelijck / indien van een particulier persoon der vyanden Ghesanten beschadight oft beleydighet waren. Soo hadde Cornelius Nepos gheschreven / als Gellius ver-

verhaelt / dat veele in den Raedt goet ghevonden hadden / dat de ghene van de thien ghevanghene / welcke niet wilden weder-keeren / door hy ghevoeghde convoy en wacht tot Annibal wederom souden werden ghebracht. [De selfde Raedt hadde ock al te voren bedwongen wederom te keeren die ghene / welcke Pyrrhus op conditie los ghelaten hadde / Appianus Extract der Ghesantschappen / num. 6.] *Lib. 8. c. 8.*

XI. Belanghende de uytlegginghe moet men volghen die regulen / welcke nu eteliicke malen verhaelt zijn / dat men van de eygenschap der woorden niet af-wijcke / ten zy dan om ongherijmtheyt te vermijden / oft uyt eenighe andere ghenoeghsaem sekere nae-raminghe van de meyninghe / en dat wy / de sake twijffelich zijnde / de uytlegginghe der woorden doen teghens den ghenen / die de Wet ghestelt heeft. *Lib. 2. c. 16. §. 2. hoc libro cap. 20. §. 26.*

XII. Die sijn leven uytbedongen heeft / en heeft niet met eenen ock recht om sijn heyhepdt te eyschen. Onder de kleederen werden de wapenen ock niet mede begrepen: want dit zijn verschepden dinghen. Datter hulpe ghekomen is / werdt met recht ghesepdt / als die tot in 't ghesicht ghekomen is / al en recht die noch niets uyt / want selfs ock de teghenwoordighepdt heeft hare kracht en werckinghe.

XIII. Maer men kan niet seggben / dat hy weder-gekeert is tot den vyant / die heymelijck weder-ghekeert is om terstonts wech te gaen: want weder-keeren moet alsoo verstaen werden / dat hy zy wederom in de macht der Vyanden. De contrarie uytleggbinghe noemt Cicero, een bedriegelijck / sotteliick loos / welcke in sich hebbe bedroghen trouloosheyt. De selfde werdt van Gellius ghenaemt een bedrieghelijcke arghlistighepdt / van den Censor ghebrandtmerckt / en diese gebruyckt hadden voor eerloos en ghehaet ghehouden. *3. de offic. Lib. 8. c. 19*

XIV. In accoorden van overghevinghe soo daer gheen ghenoeghsame hulpe komt / moet ghenoeghsame hulpe verstaen werden soodanighe / welcke het gevaer en perijckel doet op-houden. By Procopius, *3 Gothic.* zijn hier Exempien van sulcke accoorden / noch een ander van Luca, by Agathias, *l. 1.* van 't Casteel in Corsica by Bizarus in de Genuesche Historie 10 boeck / noch een andere / *lib. 18.* en in de Oorloghe tegens de Mauritanen. Ock Cromerus, *lib. 11.* heeft diergelijcke.]

XV. Dit moet mede waer-ghenomen werden / indien yets veranderdeert is over de manière van executie / dat het selfde gheen conditie in het accoort in-brengt / als / indien belooft ware op een seeckere plaetse te betalen / en dat ondertusschen die plaetse eenen anderen Heer gekregen hadde.

XVI. Van de Gijselaers moet men waernemen 't gheen wy te voren gesept hebben / dat sy veeltijdts een accessoir en toe-val zijn van de principale handelinge / maer dat men ock soo kan over-een-draghen / dat de verbintenisse tweederley zy / te weten / dat oft sulcks yets sal geschieden / oft dat de Gijselaers sullen aenghehouden werden. Maer daer twijffelinge valt / moet men volghen 't gheen meest natuurlijck is / dat is / dat men houde dat se maer een bypal zijn. *Hoc lib. cap. 20. §. 58.*

Het

Het vier-en-twintighſte Capittel.

Van ſtilſwijghende Trouwe en Beloſte.

I. Hoe dat ſtilſwijghende trouwe verplicht en verbonden werdt.
II. Exempel in eenen die van een Volck oft Coningh begeert in beſcherminghe aenghenomen te werden.
III. Die te ſamen-ſprekinghe verſoeckt, oft toe-latet.
IV. Dat deſen niet-te-min toe-gelaten is ſijn ſaecken voort te ſetten, als hy den t'ſamen-ſpreker niet en beſchadighe.
V. Van de ſtomme teyckenen die uyt gewoonte yets beduyden.
VI. Van ſtilſwijghende toe-ſtemminghe van eenighe toe-ſegginghe.
VII. Wanneer de ſtraffe ſtilſwijghende vergeven werdt.

I. *Ea lege D. locati.*

VAn Javolemus en is niet qualijcken gheſeydt / dat oock ſtilſwijghende eenighe dinghen veracroyeert werden / het welcke in publijcque / en particuliere / oock vermenghde accoyden en contracten te paſſe komt en ghebeurt. De oyſake is deſe / om dat de inwilligínghe en toe-ſtemminghe op hoedanighen wijſe die oock zy te kennen ghegheven / oft aengenomen / kracht heeft van 't recht over te draghen. *Lib. 2. cap. 4. §. 4.* Nu ſoo zijnder oock andere teyckenen van toe-ſtemminghe als woorden oft ſchriften / als wy meer dan eenmael nu aengheweſen hebben. *Lib. 3. cap. 2. §. 8.* Sommighe zijn oock van naturen in de ſake ſelfs.

II. Voor Exempel kan dienen eener / welcke / oft van den Vyanden / oft van den uptheemſchen komende / ſich over-gheeft in de beſcherminghe van eenigh Volck oft Coningh. Want daer niet aen ſtaet te twijffelen / oft ſulck eenen verbindt ſich ſtilſwijghende / dat hy niets ſal doen tegens dien ſtaet / in den welcken hy beſcherminghe verſoeckt. Daerom men niet toe-ſtemmen moet den ghenen / welcke de daedt van Zopyrus ſeggen bupten beſtraffinghe te zijn; want ſijne trouwe tot ſijn Coningh en kan niet verontſchuldighen ſijne trouloofheyt teghens den ghenen / tot welcke hy ſijnen toe-vlucht genomen hadde. Het ſelfde moet men oock houden van Sextus, de Soon van Tarquinius, die tot de Gabiers hem begeven hadde: van Sinon ſeyt Virgilius: *Liv. lib. 1.*

Æneid. 2.

Hoort nu der Griecken loos en liſtighlijck vermaen,
En uyt eens ſchelms practijcq leert aller doen verſtaen.

III. Alſoo mede die t'ſamen-ſprekinge oft verſoeckt / oft toe-ſtaet en vergunt / die belooft ſtilſwijgende dat de t'ſamen-ſprekers vry en onbeſchadight ſulcks moghen doen. Livius verklaert dat door de Vyanden onder ſchijn van t'ſamen-ſprekinghe te beſchadighen / het recht der Volckeren gheſchendet werdt: en voeght daer by / dat de t'ſamen-ſprekinge trouloofelijck verbroken is. *Lib. 38.* Cn. Domitius, om dat hy Bituitus, den Coningh der Avernen, onder ſchijn van t'ſamen-ſprekinghe ontboden / en in ſijn Her-

Herberghe ontfanghen hebbende/ ghevanghen en in de boeyen gheslagen hadde/ werdt van Valerius Maximus met dit oordeel ghebrandtmerckt: De al te groote begheerte van glorie heeft hem gedwongen trouloos te werden. Derhalven ick my verwondere waerom de Schrijver van het 8 Boeck der Gallische oorlogen van Cæsar, 't zy dat die Hirtius, oft Oppius zy; ghelijcke daedt van T. Labienus verhalende / daer heeft by-ghevoeght: Hy heeft geoordeelt, dat sijne (namelijck / die van Comius) onghetrouwigheyt sonder eenighe trouloosheydt konde bedwonghen werden, ten zy dat sulcks eer en meer zy het oordeel van Labienus, als van den Schrijver des Boecks. [Agathias beschuldight met recht den Hunne Ragnacis, dat hy Narses, wech gaende uyt de t'samen-sprekinge/ met een pijl heeft willen door-schieten / *lib. 2.*] *Lib. 10. c. 6.*

IV.

Doch soo en moet men die stilswijgende wille niet verder trecken/ als ick gheseyt hebbe. Want als maer den t'samen-sprekenden gheen leedt gedaen werdt / dat men onder schijn van t'samen-sprekinge den vyandt af-wendet van oorloghs raedtslaghen / en sijn voornemen ondertusschen vordert / kan sonder trouloosheyt gheschieden / en werdt onder goet en eerlijck bedrogh gherekent. Derhalven de ghene / welcke bestraften dat de Coningh Perseus door hope van vrede bedroghen was/ hebben niet soo seer gesien op het recht / en de trouwe / als wel op de eere van een hoogh ghemoedt / en oorloghschen roem / ghelijck ghenoegh kan verstaen werden uyt het ghene wy van het oorloghs bedrogh geseyt hebben. Van gelijcken slagh was het bedrogh/ daer door Asdrubal sijn Heyrkracht uyt de Ausetaensche bosschen ghereddet heeft / en daer door de oude Scipio Africanus de gheleghentheydt van het leger van Syphax verkuntschapt heeft/ soo Livius beydes vertelt. Welcker Exempel L. Sylla nae-gevolght heeft in de oorloghe teghens de Bondtghenooten by Esernia, soo men by Frontinus leest. [En Cæsar Dictator teghens de Usipeten, Appianus, *excerpt. legat. n. 16.*] *Liv. lib. 42.* *Lib. 3. cap. 2. § 6. & seq.* *Liv. lib. 26.* *Lib. 30.* *Lib. 1. cap. 5.*

V.

Daer zijn oock eenighe stomme teyckenen die door gewoonte haer beteyckenisse hebben / ghelijck eertijdts de hayr-snoeren en Olijf-tacken/ by de Macedoniers het op-steken der spiessen / by den Romeynen de schilden op haren hoofden geleyt / teyckenen waren van onderdanige en ootmoedige over-gevinge: (1.) welcke derhalven verbinden om de wapenen neder te legghen. Maer de ghene / welcke de overghevinghe aenneemt / oft die verbonden werdt / en hoe verre/ moet men vernemen uyt het ghene hier vooren gheseyt is. Hedensdaeghs zijn witte Vanen een stilswijghende teycken / dat men behoort t'samen te spreken: sullen oock derhalven niet minder verbinden / als oft het door woorden versocht werde. (2.) *Appianus 2. civilium.* *Lib. 3. cap. 4. §. 15.* *Lib. 2. c. 15. §. 17. & lib. 3. c. 22. §. 3.*

[Vermeerderinghen. (1.) By den Persen de handen op den rugghe te samen gheleydt / Ammianus, *lib. 18.* over welcke plaetse men kan nae-sien de aenteyckeningen van Lindenbrogius. De Vaendelen en Schilden omghekeert by den Romeynen / soo de selfde Ammianus aenwijst / *lib. 26.* De Vaendelen neder te laten dalen/ by Latinus Pacatus in Panegyrico. By den

Hooghduytschen/en na haer Exempel by anderen groen-kruyt toe-reycken / Plinius, *lib.22.* Die overwonnen zijnde / sich over-gheven / bidden ongewapent ootmoedelijck ghenade / seyt Servius op 't 1 Boeck Æneid.

(2.) By de Noordersche volcken is het aenghesteken vyer een teycken dat men sprake te houden versoeckt / als Johannes Magnus, en andere gedencken. Plinius, *lib.15. cap.30.* van den Laurier-boom: De selfde is vrede makende, als welcke uyt-ghesteken zijnde, selfs onder de ghewapende vyanden een teycken is van stilte.]

VI. De toe-segginghe van den Veldt-hooftman ghedaen / hoe verre die moet ghehouden werden van het Volck oft Coningh stilswijghende toeghestaen te zijn / sulcks hebben wy oock hier vooren gheseydt / te weten/ wanneer de daedt is bekent gheweest / en yets ghedaen / oft niet gedaen/ van welcke sake gheen andere oorsake kan ghegeven werden/ als de wille van het verbondt toe te staen en goet te kennen.

VII. De verghevinghe van straffe en kan uyt het bloote gheen ghelaet daer van te maken / niet besloten werden; maer is noodigh dat daer soodanighe daedt by kome / welcke/ oft uyt hare eyghen aert vrientschap betoone / als verbondt van vriendtschap / oft een ghevoelen van soodanighe deught / welcken met recht alle voorgaende feyten behooren vergheven te werden / 't zy dat sulck een ghevoelen door woorden zy te kennen ghegheven / oft door dinghen / welcke door maniere en ghebruyck ingestelt zijn om sulcks te kennen te gheven. [Polybius in de behouden Extracten der Ghesantschappen/ num.22. verhandelt dese vrage/ oft de straffe vergheven zijnde den ghenen / die 't feyt bedreven hebben / oock vergheven zy den ghenen / die daer toe bevel ghegheven hebben. Ick meyne neen: want een yder moet sijn misdaet draghen.]

Het vijf-en-twintighste Capittel.

Besluyt, met vermaninghen tot Trouwe en Vrede.

I. Vermaninghen om gheloove te houden.
II. Dat men in den Oorlogh alle-tijdt op den vrede moet het ooghe hebben.
III. En datmense oock met schade selfs aennemen moet, insonderheyt de Christenen.
IV. Dat sulcks voordeelick is den genen die overwonnen zijn.
V. Oock den overwinner.
VI. En den genen, welcker saecken twijffelachtigh staen.
VII. Dat men den ghemaeckten vrede met hooghste sorghvuldigheydt en conscientie moet onderhouden.
VIII. Wensch en eynde van 't Werck.

I. ENde hier achte ick dat ick moghe mijn Werck eyndighen/ niet dat ick alles gheseyt hebbe 't welck wel konde gheseyt werden/ maer datter ghenoegh gheseyt is / om de fundamenten te legghen / op de welcke / soo yemandt kostelijcker wercken wil opbouwen / sal het soo verre daer van zijn / dat ick hem sulcks soude misgunnen/dat hy oock selfs danck daer voor behalen sal. Alleen eer ick den

Leser

Leser ontsla en gaen late / ghelijck als ick handelende van 't aen-nemen der oorloge / daer by gevoeght hebbe eenige waerschouwinghen en vermaninghen / om / soo veel moghelijck is / de oorloge te schouwen en mijden; soo sal ick nu oock alleen eenighe weynighe waerschouwinghen en vermaninghen hier by voeghen / welcke in den oorloge / en nae den oorloghe gelden sullen / tot beforginghe van gheloove en vrede; en van gheloove oft trouwe / soo om haers selfs wille / als op dat de hope van vrede niet werd ghenomen werde. Want door gheloove en trouwe en werdt niet alleen yder Republijcque te samen gehouden / soo Cicero segt / maer oock dat groote gheselschap der Volckeren selfs. Dese werd ghenomen zijnde / werdt den handel tusschen den Menschen werd ghenomen / ghelijck Aristoteles met waerheyt gheseyt heeft. Daerom oock de selfde Cicero segt / dat het ongheoorloft is trouwe te breken / welcke het leven te samen houdt; Het alderheylighste goet des menschelijcken gemoedts, soo Seneca spreeckt. Welcke soo veel meer moeten onderhouden de opperste Regenten der menschen / als sy minder dan andere voor straffe beducht zijn / wanneer sy sondighen. Derhalven gheloove en trouwe werd ghenomen zijnde / sullen sy den wilden Beesten gheljck zijn / (1.) voor welcker gheweldt alle man schricket. De rechtvaerdigheyt heeft wel in hare andere deelen dickwils eenighe duysterheyt; maer den handt van gheloove en trouwe is in haer selven klaer en openbaer / jae werdt selfs oock daerom ghebruyckt / om alle duysterheydt uyt de handelinghen werd te nemen. Daerom den Coningen te meer toe-staet dese eerbiedighlijck en sorghvuldighlijck te onderhouden / eerst om hare conscientie / en daer nae oock om haren goeden naems wille / daer op de authoriteyt van 't Rijck berustet en steunt. Dat sy daerom niet en twijffelen daer aen / of de gene / welcke haer de kunsten in-geven om te bedrieghen / doen selfs 't geen sy haer leeren. Die leere en kan niet lange voorderlick zijn / welcke den menschen onbequaem maeckt tot menschelijcken omganck: Voeght daer oock / en van Godt gehatet.

3. Offic. Rhetor. ad Theod. lib 1. cap. 15. Epist 88. Cicero pro Rosc. 2.

[Vermeerderingh. (1.) By Procopius, *Persic. 2.* spreken de Ghesanten van Justinianus Chosroës aldus aen: Ten ware dese aenspraeck / ô Coninghen / aen u in uwe teghenwoordighevt ghedaen wierde / wy en souden nopt gedacht hebben / dat Chosroës, de Soon van Cabada met wapenen soude binnen de Romeynsche landtpalen ghekomen zijn: verachtende voor eerst de gezworen eeden / 't welcke onder den Menschen ghehouden werdt voor het hooghste en alder-vaste pandt van waerheyt en trouwe: verbreekende daer-en-boven de verbonden / welcke de eenige hope is / die den genen / welcke door de oorloghs ellenden in onseckerheyt leven / noch over-ghebleven is. Want wat sullen wy hier van anders segghen / als dat het is der menschen leven veranderen in het leven der wilde Beesten? Want de verbonden werd ghenomen zijnde / sal volgen dat se alle eenwighe oorloghen onder den anderen voeren sullen. Maer oorloghen sonder eynde hebben dese kracht / dat sy de menschen gestadig houden verbreemt en bupten hare nature.]

II. Daer na soo en kan oock in 't gantsche beleydt der oorloge niet behouden werden een gherust en op Godt betrouwende ghemoedt / ten zy dat het alle-tijdt uytsiet / en sijn ooghemerck heeft op den vrede. Want Sallustius seer waerachtelijck gesept heeft: Dat wijse luyden om vredes wille oorloge voeren: daer mede de spreucke van Augustinus over-een-stemt: Dat men gheen vrede en soeckt om oorloghe te voeren, maer dat de oorloge gevoert werdt om vrede te verwerven. Selfs Aristoteles bestraft meer als eens de Volcken / welcke sich den Krijghs-handel als het uytterste oogemerck voorstelden. Het gewelt is gets van der wilde beesten aert / welcke in de oorloghe meest uyt-steeckt: daerom met meerder naerstighevdt moet toe-gesien werden / dat het met menschelijcke beschevdenheyt moghe ghetempert en ghematighet werden / op dat wy niet te seer de wilde Dieren nae-volghende / de menschelijckheyt ontwennen.

Orat. ad Cæsar. Epist. 1. ad Bonif. 7. Polit c. 2. & 14.

III. Indien men dan ghenoeghsaem verseherden vrede hebben kan / door nae-gheven en quijtschelden der misdaden / schaden en onkosten / soo en komt se noch niet te duur te staen: insonderheydt onder den Christenen / welcke de Heere sijnen vrede by Testament nae-ghelaten heeft. Wiens beste uytleggher wil / dat wy / soo veel moghelijck is / soo veel in ons is / staen nae vrede met allen. Een eerlijck man staet toe en voeght wel / den aenbanck der Oorloghe tegens sijn wille en danck te maken / en het uytterste niet gaerne te vervolghen / soo wy by Sallustius lesen.

Rom. 12. 18

IV. Dit eenighe most ons wel ghenoegh zijn / maer ghemeyneljck trecht ons daer oock henen de menschelijcke nuttighevdt en profijt. En voor eerst de ghene / die minder vermoghen en de swackste zijn / aenghesien de langhe strijdt met eenen die machtigher is / ghevaerlijck is / en soo men te schepe pleeght te doen / moet meerder verderf door eenigh over-boort werpen / voor ghekomen werden / naer-latende den toorn / en de hope / bedrieghelijcke Raedts-lupden / soose Livius wel noemt. Dit spreeckt Aristoteles aldus uyt: Het is beter voor den ghenen, die meer vermoghen, wat van haren goederen te verlaten, als dat sy door oorloghe overwonnen zijnde, te ghelijck met haren goederen t'onder-gaen. [Philo van de instellinge eens Princen / sept in deser manieren: Den vrede schoon met grooter schade vergheselschapt, is profijtelijcker als de oorloghe.]

V. Maer oock den genen die machtiger zijn / want hare saken wel staende / soo de selfde Livius niet min waerachtelijck sept / is de vrede treflijck en heerlijck voor den ghenen diese gheven en vergunnen; oock beter en vepligher als de ghehoopte overwinninge. Want men moet bedencken de ghevaerlijckheyt der oorloghe; en soo Aristoteles sept: Men moet bedencken hoe veele, en hoe onvermoede veranderingen in den oorloge voorvallen konnen. In seecklere Oratie voor den vrede by Diodorus, werden bestraft die ghene / die de grootheydt van hare bedreven feyten verheffen, even als oft sulcks niet en ware de maniere van 't gheluck der oorloge, voorspoet en teghenspoet te verwisselen. Ende insonderheyt staet te vreesen de stoutigheyt der wanhopende / als de vinnighste beten der stervende wilde Dieren.

Doch

Doch indien beyde partyen schijnen van gelijcke macht te zijn / dat is naer den raedt van Cæsar de beste tijdt om van vrede te handelen/terwijlen een yder hem selven vertrouwt. VI. Bell. Civil. 1.

Doch de vrede ghemaeckt zijnde op sulcke conditien als het zijn moghe / moet in aller manieren ghehouden werden/ om die heyligheyt van gheloove en trouwe daer ick van ghesproken hebbe / en moet sorghvuldelijck vermijdet werden / niet alleen trouloosheydt / maer oock alles wat de gemoederen verbittert. Want het gheen Cicero van de particuliere vrientschappen sept / kan men immer soo wel op dese publijcque vrientschappen passen/ datse alle met hooghste sorghvuldigheyt en getrouwigheyt moeten voor-gestaen werden / en doch die alder-meest / welcke uyt dyantschap tot versoentnghe ghebracht zijn. VII.

Godt (die alleen sulcks vermagh) wil sulcks in-schrijven in de herten der ghener / in welcker handen de saken der Christenheyt staet / en gheven den selvighen een herte dat het Goddelijcke en menschelijcke recht verstae / en 't welcke alle-tijdt dat bedencke / dat het gestelt is een Dienaer tot regeertnghe van Menschen / een ghedierte Gode ten hooghsten liefvalligh. VIII.

Eynde van 't derde Boeck.

Wt het leven van S. Louys, Coningh van Vranckrijck, beschreven van Ioinvillius in 't 89 capittel.

DE ghene, welcke in den grooten Raedt des Coninghs waren, berispten hem dickwils, dat hy soo veel moeyten dede om den vrede onder den Wtheemschen te herstellen; dat hy qualijck dede dat hyse niet en liet oorloghen, dat het een wijle daer nae wel te rechte soude verdragen werden. De Coningh antwoorde, dat sy niet recht en spraken. Indien, seyde hy, de Princen en Heeren mijne nae-buren saghen, dat ick lichtelijck ghedooghde dat sy onder malkanderen oorloghden, soo souden sy onder malkanderen segghen, de Coninck der Francken laet ons ter quader trouwen oorlogen, en souden daer uyt een haet scheppen tegens my, en souden tot eenigher tijdt my aenvallen, waer van mijnen Coninghrijcke quaedt soude konnen ontstaen: Daer-en-boven soude het oock konnen ghe-schieden, dat ick den toorn Godts over my halen soude, aengesien God seyt, dat sy ghezeghent zijn die arbeyden om de ghene die on-eenigh zijn, tot vrede en eenigheyt te brenghen. Ick kan verseeckeren, dat de Bourgonjons en Lottheringhers siende des Coninckx goetheyt en rechtvaerdigheyt, hem soo lief ghehadt hebben, en soo onderdanigh geweest zijn, dat sy de verschillen onder haer ontstaen, voor hem verhandelden en bepleyteden. Ick hebse menighmael sien komen d'een tijdt tot Parijs, d'ander tijdt tot Reims, op een ander tijdt te Meloin, ende in andere plaetsen, in welcke de Coningh was.

Wt des selfden leven, volghens de bevelen des Coninghs S^t. Ludowijck, ghegheven aen sijn Soon, uyt de Acten des Collegij der Rekeninghen in de Stadt Parijs.

IN dien eenigh verschil oft klaghe teghens u werdt aengheslelt, onderscoeckt de waerheydt soo wel teghens u, als voor u: Indien ghy vermerckt dat ghy yets hebt dat een anderen toe-komt, 't welck blijckt dat ghy, oft uwe Voor-ouders ghenomen hebben, maeckt dat het terstondt weder-ghegheven werde. Hoedt u dat ghy gheen oorloge voert teghens eenigh Christen, ten zy dan door den raedt van veelen, ende alsoo, wanneer ghy den oorlogh niet en kondt ontgaen. Indien ghy oorloge hebt, onthoudt u van de Kerckelijcke, en van die gene, die u niet en hebben beschadight. Indien onder uwe Onderdanen oorloghe oft twist ontstaet, siet dat ghyse vereenight en bevredight soo haest als ghy kondt. Siet dickwils toe wat de Bailjouwen, Provooſten, en andere uwe Officieren doen, en doet onderscoeck op hare handelingen, op dat, soo daer yets te verbeteren zy, ghy dat verbetert. Maeckt dat gheen schandelijcke sonde in uwe Coninckrijck en regeere.

Den

Den Drucker aen den Leſer.

Alſoo ontrent deſe tijdt my ter handen ghekomen waren deſes Schrijvers aenmerckingen op den Brief *Pauli* aen *Philemon*, heeft my goedt gedocht de ſelfde hier by te voegen, ſo op datſe te beter mochten bewaert werden, als om dat daer in eenige dingen begrepen zijn, van 't geen in dit Werck in 't 1 Boeck, cap. 2. en 3 Boeck, cap. 7. en 14. verhandelt werdt.

HUGO de GROOTS

Aenteyckeninghe op den Brief des Apoſtels PAULI *aen* PHILEMON.

Paulus een gevangen Chriſti Ieſu) Tot Romen ſich houdende in de bewaringhe van een Krijghs-knecht, aen de ſelfde keten met hem geſloten, *Actor. 28. 16.* De *Genitivus* druckt hier de oorſaeck uyt, als oock hier nae *vers 9. Epheſ. 3. 1. 2. Tim. 1. 8.* waer voor *Epheſ. 4. 1.* ſtaet, *gevangen in den Heere.*

Ende Timotheus de Broeder) Broeders noemden ſich de Chriſtenen onderlinghe onder den anderen om de ghemeyne weder-geboorte. *Timotheus* was by-nae een ghedurige medegeſel van *Paulus*, als men kan ſien *2. Timoth. 2. 10.* Was oock by hem tot Romen, *Epheſ. 1. 1. Coloſſ. 1. 1.*

Philemoni den ghelieſden) *Philemon* is een Grieckſche naem, welcken oock ghedraghen heeft een vermaert Griecks Poëet, en ſeecker Schrijver der Natuyrlijcke dingen van *Plinius* vermelt. Het ſchijnt hy tot Epheſen ghewoont heeft, alwaer *Oeneſimus* daer na Biſſchop gheweeſt is, ghelijck de Brieven van *Ignatius*, en andere Schrijvers ghetuyghen. Deſen *Philemon* noemt *Paulus* ſijnen geliefden oft welbeminden, om dat hy met hem, als een ſeer Godtvruchtigh Man, ſonderlinghe vriendtſchap hielt.

Ende onſen Mede-arbeyder) Dat is, een van de Ouderlinghen, hoedanighe daer meer tot Epheſen waren, *Actor. 20. 17.* Doch alle Ouderlinghen, oock ouderlinghſche Vrouwen, die haer benaerſtighden de Vrouwen tot Chriſtum te roepen, noemden de Apoſtelen hel-

helpers in hare werck, *Rom.16.3.9. Philip.2.25. Coloss.4. vers 11.*

vers 2. *Ende Appiæ der gheliefde*) *Appia* is een Romeynsche naem: P. wert nae de Hebreeusche manier in Ph. verandert.

Ende Archippo onsen mede-strijder) Het schijnt dat dese het werck eens Euangelisten bedient heeft, woonende somtijdts tot Ephesen, somtijdts tot Colossen, *Coloss.4.17.* alwaer *Ambrosius* ghetuyght, dat hy daer nae gewoont, en Bisschop geweest is. Soodanige placht *Paulus* om de moeyelijckheydt van haren dienst, sijn mede-strijders te noemen, als te sien is, *Philip.2.25.*

En de Gemeente die tot uwen huyse is) Dit moet van *Philemon* verstaen werden, aen welcken dese Brief voornamelijcken houdt. In des selfden huys waren tamelijck veel Christenen. Oock drie maecken een Ghemeynte, soo *Tertullianus* ghetuyght. Soo werden de ghene, die in 't huys van *Aquila* en *Priscilla* waren, de ghemeynte ghenaemt, *Rom.15.15. 1.Cor.16.19.* en die in *Nymphae* huys waren, *Coloss.4.15.*

vers 3. *Ghenade zy u-lieden, en vrede van Godt onsen Vader, ende onsen Heere Iesu Christo.*) Hy wenscht haer Godes en Christi gunste, en allen voorspoet, welcke de Hebreen met den naem van vrede pleghen te verstaen te gheven. *Paulus* ghebruyckt desen wensch dickwils, als *1.Cor.1.3. 2.Cor.1.2. Gal.1.3. Ephes.1.2. Coloss.1.2. 1.Thess.1.1.*

vers 4. *Ick dancke mijnen Godt*) Wy zijn Godt schuldigh te dancken voor sijn gaven, niet alleen ons, maer oock anderen vergunt, *Rom.1.8. 1.Cor.1.4. Ephes.1.16.*

Uwer alle-tijdt ghedachtigh zijnde in mijne ghebeden) Dese selfde woorden hebt ghy mede in de gemelde plaetse, *Ephes.1.16.* daer uyt ghy kondt leeren dat *ghebeden* hier ghenaemt werden alle aenspraken aen Godt, oock daer door men niets eyscht, maer danck seyt.

vers 5. *Alsoo ick hoore uwe liefde, en geloove*) Hy wijst de oorsaecke aen van sijn danckseggínghe, hoedanighe ghy oock sien kondt in de aengetogen plaetsen, *Rom.1.8. 1.Cor.1.4. Ephes.1.16.* De liefde en 't geloove werden hier treflijck met malkanderen in-ghespannen. Siet *1.Cor.13. Gal.5.6. Ephes.6.23. 1.Thess.3.6. 1.Timoth.1.14. en 6.11. 2.Tim.1.13. en 2.22.*

Welck ghy hebt aen den Heere Iesum) Dit 's van't geloove te verstaen.

Ende teghen alle Heylighen) Dit hoort tot de liefde. Heylige werden alle Christenen ghenaemt, als *Ephes.1.1.* en elders dickwils.

vers 6. *Op dat de ghemeynschap uwes gheloofs krachtigh werde, in de bekentmakinghe alles goedts, het welck in u-lieden is door Christum Iesum*) Hier is eerst

eerſt een verſtellinghe der woorden. Want die woorden *in Chriſtum Ieſum*, behooren tot het ghene dat voor-gegaen is *uwe geloove*. Daer nae *de ghemeynſchap uwes gheloofs* is gheſtelt voor het gheloove ſelfs, 't welck *Philemon* met die andere Chriſtenen ghemeen hadde. *In de kenniſſe*, werdt hier *paſſive* gheſtelt, hebbende kracht van bekent gemaeckt te werden: want de ſin is deſe; daer toe ſtreckte deſe uwe liefde, dat uwe gheloove, 't welck u met anderen Heylighen gheneen is, werckende mochte werden, en alſoo mochte bekent ghemaeckt werden, door die goede wercken, welcke van u, en van anderen ghedaen wierden. *Krachtigh werden*, werdt in ghelijcken ſin hier gheſeydt, als *Galat.* 5. *vers* 6. *'t Gheloove dat door de liefde werckt.* Daer uyt volght de bekentmaeckinghe, dat is, openbaringhe van't ſelfde geloove. Want het geloove werdt door de wercken betoont, *Iacob.* 2. 18.

Want wy hebben groote vreughde ende vertroofſtinghe) Met recht, ſeyt vers 7. hy, dancken wy Godt voor ſulcke uwe deughden, om dat ons daer uyt ontſtaet een ſeer groote blijdtſchap, en vertroofſtinghe in de ſwarigheden die wy om des Euangelij wille verdraghen, ſoo mede ſtaet 2. *Cor.* 7. 4. 13. 1. *Theſſ.* 3. 7.

Om dat de inghewandten der Heylighen door u verquickt zijn gheworden, Broeder) De inghewandten werden hier genomen voor 't gemoedt, als *Syrach* 30. 7. en 33. 5. Derhalven *de inghewandten zijn verquickt*, en hier nae *vers* 20. *verquickt mijne inghewandten*, heeft gelijcken ſin met het gheen ſtaet 1. *Corinth.* 16. 18. *ſy hebben mijnen gheeſt verquickt.* De Arme, ſeydt hy, zijn nu gheruſt in haren gheeſt, om dat ſy by ervaringhe gheleert hebben, dat ſy in hare behoeflijckheden een bereyden onderſtandt hebben aen uwe rijckdommen.

Daerom hoewel ick groote vrymoedigheydt hebbe in Chriſto om u te bevelen 't gheen betamelijck is) De bedieninghe des Apoſtelſchaps van Chriſto vers 8. my bevolen gheeft my dat recht, dat ick u, en anderen Chriſtenen die dinghen mach bevelen, die tot uwe ſchuldighe plicht behooren. *Parreſia*, vrymoedigheyt is uyt de Grieckſche ſpraecke in de Syriſche ghekomen met een ruymer beteyckeniſſe, ſulcks datſe dickwils beteyckent recht, authoriteyt en gheſagh.

Soo bidde ick liever door de liefde) Ick wil liever als een vriendt bid- vers 9. den door den bandt van onſe vriendtſchap.

Daer ick ſoodanigh een ben) Dat is, ick verneder my om te bidden,

daer ick ſulck een ben, als ghy my kent.

Te weten Paulus) Stichter van ſoo veele Ghemeenten.

Een oudt man) Nu tot goeden ouderdom gekomen, welcken oock de onbekende veel pleghen toe te gheven.

Ende nu oock een ghevanghen Ieſu Chriſti) Dat is, om Chriſti wille ghevanghen, als wy terſtondt gheſeydt hebben. Den ghenen die ſwarigheyt verdraghen om eerlijcke oorſaecken, is men groote eerbiedinghe ſchuldigh, *Coloſſ.*4.18. *Epheſ.*4.1.

vers 10. *Ick bidde u dan*) Het Grieckſche woordt beteyckent hier bidden, oft liever verbidden. De Slaven, als ſy yets miſdaen hadden, plachten een verbidder voor haer uyt te maken, als *Donatus* over *Terentius* aenwijſt. Dierghelijcke voorbiddinghe iſſer by *Plinius* voor de vry-ghemaeckte Knecht van *Sabinianus*, *Epiſt.*21. *libr.*9.

Voor mijnen Sone, welcken ick in mijne banden gheteelt hebbe) Den welcken ick hier tot Romen, terwijlen ick ghevanghen ben, Chriſten ghemaeckt hebbe, Godes werck iſt, den menſche te weder-baren. Maer ſijn goetheydt is ſoo groot, dat hy oock ſijn Dienaers toe-laet tot de ghemeynſchap van dien naem, 1.*Corinth.*4.15. *Galat.*4.19. Soo werden oock de Apoſtelen gheſeydt *ſaligh te maken*, *Rom.*11.14. en oock andere, 1.*Corinth.*7.16.

vers 11. *Die eertijdts u onnut was*) Het is de wijſe der Verbidders, de hardigheydt van de ſaecke door woorden te verſachten. *Oneſimus* was niet alleen onnut voor *Philemon* gheweeſt, maer oock ſchadelijck. Het wech loopen en ſteelen pleghen wel te ſamen te gaen. Derhalven in den *Iuſtiniaenſchen Codex* na den titul van de Slaven die wech loopen, volght die van de dieverye. *Martialis* ſeydt:

De voet de ſtoute handt leert quaedt doen: 't is niet vreemt
Die loopigh is, dat hy oock 's Heeren goedt wel neemt.

En die een Slave verkochten, plachten te belooven, dat hy gheen Dief en was, dat hy gheen wech-looper en was. *L. cum in venditione. L. Lucius §. ult. L. evictare. §. ult. L. ſi emtor. L. ſita quis. L. qui dicitur. D. ſi familia furtum feciſſe dicatur. L. & emptor. §. venditorem D. de act. empt. Varro lib.2. de re ruſtic. Seneca controv.3.21.*

Maer nu u, ende my ſeer nuttigh.) Dewijl hy *Paulus* nut was, ſoo

was

was hy oock *Philemon* nut. Want den Vrienden zijn alle dingen gemeyn. Hy siet op den naem *Onesimus*.

Welcken ick weder-ghesonden hebbe) Te weten, met desen brief.

Doch ghy, neemt hem, dat is mijne ingewandten, weder aen) Het Griecx- vers 12.
sche woordt over-geset, *weder aen-nemen*, heeft verscheyden beteyckenissen, alle-te-samen streckende tot goetgunstigheydt en weldaden, als blijckt *Actor.* 18. *vers* 26, *Rom.* 14.1,3. *en* 15.7. Hier soude ick het nemen voor minnelijck weder in huys nemen, als *Actor.* 28. *vers* 2. *Mijne inghewandten*, dat is, die my soo lief is, als wy onse inghewandten lief hebben, soo werdt by *Plautus* gheseydt, *mijn hertcken.*

Den welcken ick wel hadde willen by my behouden) Nae de Grieckssche vers 13.
wijse is hier *indicativus* voor *subjunctivus* ghestelt. Ick soude hem wel willen by my behouden hebben, namelijck, ten ware daer teghens waren gheweest andere redenen, die nu sullen volgen. Van dese maniere van spreken, siet 't gheen wy gheseydt hebben op *Matth.* 26. *vers* 39.

Op dat hy voor u my dienen soude) Op dat hy my doen soude alle het ghene, welck ghy hier zijnde, alles soudet doen.

In de banden des Euangeliums) In de banden, die ick om des Euangeliums wille draghe. De selfde maniere van spreken die wy *vers* 9. ghehadt hebben hier boven.

Maer ick hebbe sonder uwe goedt-vinden niet willen doen) Ick hebbe vers 14.
hem niet willen ghebruycken, ten ware ghy het van selfs bewilighdet.

Op dat uwe goetdadigheyt niet en soude zijn als nae bedwangh, maer nae goedtwilligheyt) Indien hem *Paulus* behouden hadde, soo en soude de wille van *Philemon* soo niet ghebleken hebben, als wel wanneer hy van *Paulus* ghesonden zijnde aen hem, selfs hem aen *Paulus* wederom sonde. *Seneca* in 't 2 Boeck van de Weldaden, cap. 4. *Wilt ghy weten oft ick het wille, maeckt dat ick konne niet willen. Vrywilligh*, en *noodtwendigh*, oft *nae noodtwendigheyt*, werden teghens malkanderen ghestelt, als 1. *Petr.* 5.2. Alsoo stelt *Paulus* de Rechts-gheleerde tegens malkanderen uyt vryen wille yets verrichten, ende uyt noodtwendigheyt, *L. atquin natura §. si libero D. de negotiis gestis.* Doch den lof komt niet als den vrywillighen wercken toe.

Veellicht is hy daerom) Oft hy seyde, mogelick is dat Godts voor- vers 15.

nemen gheweeſt, als hy hem toe-ghelaten heeft te vluchten, *Geneſ.* 45. *vers* 5.

Gheſcheyden gheweeſt) Ghy ſiet hier wederom 't gheen ick te vooren gheſeyt hebbe, dat, 't gheen hard in de ſake was, door ſoetigheydt van woorden verſachtet werdt. *Gheſcheyden is gheweeſt*, ſeydt hy voor ghevlucht en wech gheloopen. Dat is 't gheen de Griecken noemen *eerlijcke benaminghen.*

Voor een ure) Dat is, voor een korten tijdt. De ſelfde manier van ſpreken is 2. *Corinth.* 7. 8. *Galat.* 2. 5. 1. *Theſſ.* 2. 17.

Dat ghy hem eenwighlijck ſoudt weder-hebben) Op dat hy door my verbetert zijnde, voor altoos u ſoude nuttigh zijn. *Eeuwigh* is hier alſoo gheſeydt, als by *Horatius: Hy ſal eeuwigh Slave blijven.* De leere des Euangelij en neemt het onderſcheydt van ſtaet en conditie niet wech, noch het ghebiedt der Heeren over hare Slaven, als blijckt 1. *Timoth.* 6. 1. 2. *Tit.* 2. 9. 1. *Petr.* 2. 10. *Epheſ.* 6. 5. 6. *Coloſſ.* 3. *vers* 22. Derhalven is daer gheen oorſaecke, waerom een Chriſtens die als Heer over Slaven ghebiedt hebben kan, niet ſoude konnen dat hebben als Prince over Onderdanen. Het zijn ghelijcke dingen een Heer in ſijn huys, en een Coningh in 't Rijck. *Seneca* in 't derde Boeck van de Weldaden, cap. 18. *Indien een Slave om tot de naem van verdienſte te gheraken, de noodtwendigheyt in den weghe is, en de vreeſe van het uytterſte te moeten lijden, het ſelfde ſal oock in den weghe ſtaen den ghenen, die een Coningh over hem heeft, en die een Overſten Veldtheer heeft, want den ſelfden over haer verſcheyden dinghen vry ſtaen, al-hoe-wel onder onghelijcken titul.* Derhalven *Petrus* het ghebiedt der Coninghen, en der Heeren in ghelijcken graet ſtelt. Want de Heeren vermochten oock de Slaven die door 't quaedt-doen verdient hadden ſonder de Magiſtraet aen te ſpreken, te pijnighen, jae oock te dooden. *L. 1. D. de his qui ſui vel alieni juris ſint. Inſtit. eod. tit. §. in poteſtate.* En dit recht is niet alleen tot Romen, maer oock in Griecken-landt gheweeſt. Siet *Seneca controverſ.* 5. 35. Want ſulcks komt uyt het recht der Volckeren, ghelijck de ghemelde texten uyt de Rechten ons leeren. Hoe de Heeren dit recht moſten ghebruycken, nae dat ſy Chriſtenen gheworden waren, heeft *Paulus* haer gheleert, en ſoude het ſelfde oock den Coninghen gheſeydt hebben, indiender doen ter tijdt ſoo veel Chriſten Coninghen waren geweeſt, alſſer wel veel Heeren Chriſtenen waren. Oock *Nicodemus*, en *Ioſeph van Arima-*

thea

thea zijn Raedts-heeren gheweeſt, met ghebiedt en macht om te ſtraffen. Want den Raedt, ſoo den publijcquen raedt des Volcks, als der Stadt Ieruſalem, hadde recht om te moghen ſlagen doen geven, als blijckt *Matth.*10.17. *Actor.*5.48. 2.*Corinth.*11.24. Iae oock met de doodt te ſtraffen, als de Romeynen ſulcks toe-lieten, gheliick de Ioden een generale toe-latinghe hadden, een vreemdelingh te moghen doodtſlaen, indien hy binnen 't begrijp des Tempels quam. Nochtans deſe Raets-heeren, ſijn Diſcipulen zijnde, en vermaent Chriſtus noyt, dat ſy van dat ampt af-ſtaen ſouden. Ende ſoo hy ſulcks ghedaen hadde, hy ſoude buyten twijffel de Wet verbroken hebben, welcke den ghene die wettelijcker wijſe tot ſulcken ampt beroepen waren, gheboodt, ſulck een ampt te bedienen, het welck verre van hem gheweeſt is, die ſoo langhe hy in dit ſterffelijcke leven geweeſt is, onder de Wet geworden is, *Galat.*4. ende heeft ſelfs gheen deel daer van verbroken, oft yemandt om die te verbreken aengheſet.

Voortaen niet als een Dienſtknecht) Voeght daer by om te vervullen, vers 16. *allen*, als de volghende woorden aenwijſen. Dit woordeken werdt dickwils by alle Volcken, maer alder-meeſt by den Hebreen daer onder verſtaen. Daer beneffens moet oock uyt de voorgaende woorden verhaelt werden, *neemt hem aen.*

Maer meer dan een Dienſtkrecht) U toe-behoorende niet alleen door 't recht van beheerſchinghe, maer oock,

Een ghelieſde Broeder) Te weten, allen Chriſtenen.

Inſonderheydt my) My, die ſijnen trouwen dienſt hebbe bevonden.

Hoe veel te meer van u.) U moet hy veel liever zijn, als my, want hy tot uwen dienſte alle-tijdt ſal zijn, als ghy wilt.

Soo in den vleeſche) Het lichaem van *Oneſimus*, en is niet ſoo ſeer het ſijne, als het uwe, door beſittinghe en ghebruyck. *Cario* ſeydt by *Ariſtophanes*:

't Geluck en geeft 't gebiedt des lichaems niet ſoo ſeer,
Als wel die door ſijn geldt hem maeckt des ſlaven Heer.

De woorden *vleeſch* en *lichaem* pleghen door malkanderen verwiſſelt te werden, als blijckt uyt de Hebreeuſche text, *Sophon.*1.17.

Ezech. 10. 12. en elders, als men de Grieckſche en Latijnſche overſettinghen met malkanderen verghelijckt.

vers 17. *Indien ghy my dan houdt voor een medeghеſel*) Indien ghy my houdt voor een vriendt, en derhalven deelachtigh uwer goederen.

Neemt hem aen) Vergheeft hem niet alleen de ſtraffe, welcke ghy volghens uwe recht mocht hem aendoen: Maer neemt hem oock vriendelijck aen. In uwe huys, *Plinius* in een gantſch gelijcke ſake, ſeydt: Ghy hebt hem in uwe ghemoedt oft herte aenghenomen, in *Epiſt.* 9. 24.

Als my) Want aengheſien *Oneſimus Pauli* vriendt was, 't gheen hem beweſen wierdt, ſcheen aen *Paulus* ſelfs beweſen te werden.

vers 18. *Ende indien hy u yet verongheliјckt heeft*) Indien hy in 't wech loopen yets gheſtolen heeft.

Of ſchuldigh is) Oft ſoo hy in uwe reeckeninghe noch yets te quade is, oft te korte komt. De naem van 't gemeen voor een ſoorte.

Reeckent dat my toe) Stelt dat op mijn reeckeninghe, en houdt my voor hem uwe ſchuldenaer.

vers 19. *Ick Paulus hebbe het gheſchreven met mijn handt*) Op dat ghy moghet verſeeckert zijn, ſoo hebt ghy hier mijn handt. Als ghy wilt kondt ghy my aenſpreecken met mijn handtſchrift. Dat is 't gheen de *Scholiaſtes* noemt een ſchrift van cautie oft borghtocht ſchrijven, *ad L. Titius D. qua res pignori. adde L. lect. D. ſi certum petatur. & L. Aurelius. §. quidam. D. de liber leg.*

Ick ſal 't wedergheven) Dat werdt in 't Latijn ghenaemt *Pecuniam conſtituere*, waer van een titul is in de *Digeſten*. Het formulier daer van beſtaet in deſe woorden, *Ick ſal u betalen*, als ſtaet in de *Novell. 115. 6. qua inferi ſolet titulo Codicis, de pecunia conſtituta. Sic in L. eum qui. §. Iulianus*, ſtaet dit formulier, *Gheſchreven nae 't bevel van Sejus, Indien beweſen werdt dat men u yets ſchuldigh is, ick ſal uwe borghe zijn, en u ſonder verſchil betalen.* En een ander, *L. quidam, eodem titulo: De thien, welcke Lucius Decius uyt uwe kiſte te leen bekomen hadde, behoudelijck de reeckeninghe van intereſt, hebt ghy by my Heere.* Doch kan oock goedt gheſeydt werden voor gheldt 't welck men alleen natuurlijcker wijſe ſchuldigh is, *L. 1. §. debitum. D. dicto titulo.* De ſlaven konnen aen haren Heeren ſchuldigh zijn, wel niet nae Burgherlijcke rechten, maer nae de nature. *L. Stipulator. §. adhiberi. cum lege ſequente.* Soo werdt oock voor natuurlijcke verbinteniſſe met recht borghe aenghenо-

ghenomen. *L. fidejussor. §. fidejussor. D. de fidejussoribus.*

Op dat ick u niet en segghe, dat ghy oock u selven my schuldigh zijt) Het is een figuurlijcke maniere van spreecken, als wy segghen te willen nae-laten, 't gheen wy meest segghen. Ick konde segghen, seydt *Paulus*, dat ghy niet alleen uwe goederen, maer oock u selfs my schuldigh waert: te weten, om dat *Philemon*, en hadde *Paulus* niet gedaen, soude gesteken hebben in grove duysterniſſe, en ghebreecken, verre van de hope der saligheydt.

Iae Broeder) *Iae Nai* is hier een smeeckinghe, als by den Hebreen. vers 20.

Laet my u ghenieten in den Heere) Dat is, laet het my gheoorloft zijn my te verblijden over uwe toenemen in Christo. *Syrach cap.30. vers 2. Die sijnen Sone kastijdt, sal sich over hem verheughen. Ignatius* aen de *Magnesiers: De Diacon Sotion daer over ick my verblijde.* De selfde aen de Ephesiers: *Dat ick my van uvv' alle-tijdt moghe verblijden.*

Verquickt mijne ingevvandten in den Heere) Dat is, stelt my in dit stuck gerust om des Heeren wille.

Ick hebbe aen u gheschreven, betrouvvende op uvve ghehoorsaembeydt) De bekende ghehoorsaemheydt, welcke ghy den Euangelio bewijst, heeft my de vrymoedigheydt ghegheven. Soo werdt ghehoorsaemheydt genomen, *Rom.1.5. en* 15,18. *en* 16.19,26. 2.*Cor.*7. 15. *en* 10.5,6. 1.*Petr.*1.14,22. vers 21.

En ick vveet dat ghy oock doen sult boven het gheen dat ick segghe) Ick houde voor seecker, dat ghy meer sult doen, als dat ick soude derven eysschen.

Ende bereydt my oock te ghelijcke een herberghe) Bereydt my herberghe, soo werdt dat woordt ghenomen, *Actor.* 8. *vers* 23. oock by *Iosephus*, en andere. vers 22.

Want ick hope dat ick door uvve gebeden u-lieden sal geschoncken vverden) Ick hope dat het gheschieden sal, dat Godt op uwe ghebeden my (dat is, mijne komste tot u-lieden) u vergunnen sal. Daer zijn der die meynen dat dese hope *Pauli* vervult zy, en dat hy van de banden ontslaghen zijnde in Asien zy ghereyst, en wederom tot Romen gekomen.

U groeten Epaphras) De volle naem is *Epaphroditus*, *Phil.*2.25. *en* 4.18. verkortet *Epaphras*, *Coloss.*1.7. *en* 4.12. Hoedanighe namen vers 23.

op

op een *as* uytgaende, wy veele die verkort werden, verhaelt hebben op 't begin van *Lucas*.

Mijn mede-ghevangen) Een van de gene, daer van vermaent werdt, *Actor*.27.

In Christo Iesu) Dat is, om Iesu Christi wille, als vooren, *vers* 20.

Marcus) De ghene, van welcken vermaent werdt, *Actor*.12.12, 25.*en* 15.37,39. *Coloss*.4.10.

vers 24. *Demas*) Wiens volkomen naem was *Demetrius*. Dese werdt ghenaemt *Coloss*.4.14. 2.*Timoth*.4.10.

Lucas) Medicijn-meester, die het Euangelium en Handelinghen der Apostelen ons nae-ghelaten heeft. Siet *Coloss*.4.14. 2.*Timoth*.4. *vers* 11.

Mijne mede-arbeyders) Siet hier boven *vers* 1.

De ghenade onses Heeren Iesu Christi) Christi gunsten.

Zy met uwen geeste) Dat is, zy met u. De selfde manier van spreken staet, *Galat*.6.18. elders seydt hy, *met u, en met u allen.*

Amen) Dit's een woordt, welck de Gemeynte antwoorde als de Brieven gelesen waren: en heeft daerom begonnen achter alle Brieven *Pauli* ghescbreven te werden. Siet 't gheen wy op *Matth*.6.13. aengheteyckent hebben.

BLAD-WYSER

der

Voornaemſte ſaecken en woorden in deſe drie Boecken verhandelt.

B. *beteyckent het Boeck.* C. *het capittel.* A. *afdeylinge des capittels.*

A.

Abraham heeft in den Oorlogh geholpen die vreemt waren van't gheloove. *b. 2. c. 15. a. 9.*

Abraham oordeelt dat der Vyanden goederen hem verkregen waren. *b. 3. c. 1. a. 1.*

Abrahams kinderen uyt *Kethura* hebben geen deel ghehadt der erffeniſſe. *b. 2. c. 7. a. 8.*

Accoort wat het zy. *b. 2. c. 12. a. 2. 3.*

Der accoorden verdeylinghe. *a. 2.*

Accoorden die onghenoemt zijn, waerom ſoo ghenoemt zijn. *a. 2.*

Aen accoort by het Volck gemaeckt doen het noch vry was, is die daer na Coninck wert verbonden. *b. 2. c. 14. a. 12.*

Accoorden ſtreckende tot gemeyn verderf, of die verbinden. *b. 2. c. 14. a. 12.*

Accoorden der Coninghen, mede-brenghende vervreemdinghe der ghemeene gelden des Rijcx, oft gedeelte des Rijcx, oft Coninckliycke erfdeel, oft die krachtigh zijn. *b. 2. c. 14. a. 12.*

Accoorden der Coningen, oft die eenighe rechtelijcke aenſpraeck geven. *b. 2. c. 14. a. 2.*

Accoorden der Coninghen geven den Onderdanen geen recht tot bedwangh. *b. 2. c. 14. a. 2.*

Accoorden der Coninghen oft die Wetten mogen genoemt werden. *b. 2. c. 14. a. 8.*

Accoorden en Wetten konnen ghemenght werden. *ibid.*

Accoort volmaeckt ſonder ſchrift. *b. 2. c. 16. a. 30.*

Accoorden der Coningen en Volcken, oft die nae het Roomſche Recht moeten uytgheleydt werden. *b. 2. c. 16. a. 31.*

In accoorden moeten de uytterlijcke dinghen niet bekent gemaeckt werden. *b. 2. c. 12. a. 9.*

In accoorden moet het ghebreck van het goedt aenghewеſen werden, en waerom. *b. 2. c. 12. a. 9.*

Van accoorden eenige Wetten der Romeynen en Hebreen. *b. 2. c. 12. a. 11. 12.*

Accoorden met Tyrannen, en die een anderen in ſijn Landen in-vallen, verbinden het volck niet. *b. 2. c. 14. a. 14.*

Accoorden lijden geen dubbelſinnige manieren van ſpreken. *b. 3. c. 1. a. 10.*

Accoort van rantſoen kan niet ghebroken werden, om dat de gevangen rijcker is, dan men meynde. *b. 3. c. 21. a. 26.*

Accoorden zijn, oft gemeyne, oft byſondere. *b. 2. c. 15. a. 1.*

Acker kan verkocht werden ſonder mate, al iſt dat de mate wert verhaelt. *b. 2. c. 8. a. 12.*

Ackers in-ghenomen, komen het gemeen toe: wat hier van der Hebreen, Lacedemoniers, en der Romeynen gebruyck zy gheweeſt. *b. 3. c. 6. a. 11.*

Ackers werden niet in-genomen, als door in-brenghen van een heyrkracht en beſettinghe van guarniſoen. *Ibid.*

Aenklagen oft oock een Chriſten wel paſt. *b. 2. c. 20. a. 10.*

Aenklaghers is beter dat van weghen het ghemeen ampts-halven gheſtelt werden. *b. 2. c. 20. a. 14.*

Acheen onthielden sich van bedriegeryen tegens de vyanden. *b. 3. c. 1. a. 20.*
Admiraelschaps nature. *b. 2. c. 12. a. 25.*
Admiraelschaps accoort. *b. 2. c. 12. a. 4.*
Adonia is van 't Rijck onterft. *b. 2. c. 7. a. 25.*
Aenghenomen Sonen succederen niet in de Rijcken die van het volck op-ghedragen zijn. *b. 2. c. 7. a. 15. 16.*
Aengenomen Soon succedeert uyt nae-raminghe van des Vaders wille. *b. 2. c. 7. a. 8. 12.*
Aengetroude liniale succesie. *b. 2. c. 7. a. 22.*
Aenspoelinghe wien die toe-behoort. *b. 2. c. 8. a. 11. 12.*
Aenkundinghe der oorloghe. *b. 3. c. 3. a. 5. 6.*
Aenkundinghe der oorloghe ghedaen den principalen, werdt verstaen sijn Onderdanen en Bondtgenooten gedaen te zijn. *b. 3. c. 3. a. 9.*
Aenkundinghe der oorloghe van weder-zijden ghedaen. *Ibid. a. 7.*
Aenkundinge in 't bysonder en is niet noodigh, indien de bontgenooten door haer selfs met oorloge aenghetast werden. *b. 3. c. 3. a. 9.*
Aentastingen wat die zijn. *b. 3. c. 2. a. 2. 3.*
Tot aentastinge wert van den Prince macht ghegheven. *b. 3. c. 2. a. 4.*
Aensiaginge wie onderworpen zijn. *Ib. a. 7.*
Aensiaginge behoort ten deele tot het recht der volckeren, ten deele tot het burgherrecht. *a. 7.*
Aen-neminghe voor een ander wat die werckt. *b. 2. c. 11. a. 18.*
Aenneminge of die gaen kan voor de vervreemdinghe. *b. 2. c. 6. a. 2.*
Ander mans goet mach men aentasten om perijckel te ontgaen. *b. 3. c. 1. a. 2.*
Ander mans goet wanneer men aentasten mach om betalinge van onse schult te bekomen. *b. 2. c. 7. a. 2.*
Ander mans goet mach men niet aentasten tot betalinge van schuldt, als daer middel is om door recht aen 't onse te gheraken. *b. 2. c. 7. a. 3.*
Ander mans goedt wederom te gheven uyt wat oorsake, en hoe verre wy gehouden zijn. *b. 2. c. 10. a. 1.*
Die eens anders goedt weder-gheeft, heeft gheen recht om daer voor een vereeringe te vereyschen. *b. 2. c. 10. a. 1.*
Aensegginghe der schattinghe tot profijt des overwinners. *b. 3. c. 15. a. 5.*
Der *Ætoliers* ghewoonte van aen weder-zijden te dienen sonder publijcq consent. *b. 3. c. 20. a. 31.*
Der *Africanen* ghebruyck ontrent den buyt. *b. 2. c. 6. a. 14.*
Afschaffinghe der wet *Mosis* voor den Heydenen niet noodigh. *b. 1. c. 1. a. 16.*
Af-treckende besluyt ende Testament wat kracht die hebben. *b. 1. c. 3. a. 18.*
Afwesende oft sy van den buyt deelen. *b. 3. c. 6. a. 17.*
Afwesenden recht valt den aenwesenden toe. *b. 2. c. 3. a. 20.*
Afvorderinghe van straffe die in den Euangelio gheoorloft zy. *b. 2. c. 20. a. 10.*
Agamemnons eedt van een ongeoorlofde sake. *b. 2. c. 13. a. 6.*
Agesilai spreeck-woordt. *b. 3. c. 1. a. 6.*
Alexander een Moordenaer en Zee-roover ghenoemt. *b. 2. c. 1. a. 1.*
Altaer der barmhertigheyt tot *Athenen*. *b. 2. c. 21. a. 3.*
Algierische roovers. *b. 3. c. 9. a. 19.*
Alghemeynheydt verbindt een yeghelijck. *b. 2. c. 5. a. 17.*
Ammoniten noch Bondtghenooten, noch ghedurige vyanden der Ioden. *b. 2. c. 15. a. 9.*
Ampt eens Christen Soldaets. *b. 1. c. 2. a. 9.* op 't eynde.
Ampt der ghener die in vrede sitten tusschen oorloghende partyen. *b. 3. cap. 17. a. 4.*
Antiochus of die recht hadde over de Hebreen. *b. 1. c. 4. a. 7.*
Aods daedt teghens *Eglon*, hoedanigh die zy. *b. 1. c. 4. a. 19.* omtrent het eynde.

Der *Apostolen* oordeelen hoedanigh dat gheweest zijn. *b. 2. c. 22. a. 14.*
Arragonsche succeſſie. *b. 2. c. 7. a. 36.*
Archliſtigheyt des Patriarchen *Ioſephs*. *b. 3. c. 1. a. 15.*
Aſiaensche wijſe in het uyt-deylen van den buyt. *b. 2. c. 6. a. 14.*
Authoriteyt van't ghebruyck in de Wetten te verklaren. *b. 1. c. 2. a. 9.*
Aſſuerantius contract. *b. 2. c. 12. a. 3. en 23.*
Attiſche recht in 't loſſen der ghevangenen. *b. 3. c. 9. a. 10.*

B.

BAllinghen zijn niet ghehouden aen het recht der burgherſchap. *b. 2. c. 5. a. 25.*
Barbariſche volcken zijn van den Griecken t'onrecht voor Vyanden ghehouden. *b. 2. c. 22. a. 10.*
Bedrogh der Romeynen tegen de Carthaginienſers. *b. 2. c. 16. a. 15.*
Bedrogh van *Cato Cenſorius*, item, *Flaccus*, *Ageſilaus*. *b. 3. c. 1. a. 13.*
Bedrogh van *Ioſeph* teghens ſijn Broeders, ende *Salomon* in het gherechte. *b. 3. c. 1. a. 15.*
Bedrogh *Tulli Hoſtilii*. *b. 3. c. 1. a. 14.*
Bedrogh ſtaet den Chriſtenen te vermijden. *b. 3. c. 1. a. 20.*
Bedrogh dat goet is. *b. 3. c. 1. a. 7. 8. 9. 10.*
Bedrogh dat quaet is. *b. 2. c. 10. a. 2.* Item, *b. 3. c. 1. a. 9.*
Bedrogh oft alle-tijdt quaet zy. *b. 3. c. 1. a. 6.*
Bedrogh oft in de oorloghe gheoorloft zy. *b. 3. c. 1. a. 6. 7. 8.*
Door bedrogh mach men der Vyanden goederen nemen. *b. 2. c. 6. a. 12.*
Begin van eyghendom. *b. 2. c. 2. a. 2.*
Begraeffenis-recht hoedanigh dat zy. *b. 2. c. 19. a. 1.*
Begraeffenis van waer die haren oorſprong heeft. *b. 2. c. 19. a. 2.*
Begraeffenis moet men den vyanden en onvrienden gunnen. *b. 2. c. 19. a. 5.*
Begraeffeniſſe weygheren, gheeft oorſake tot oorloghe. *b. 2. c. 19. a. 1.*
Begraeffeniſſe oft die oock toe-komt den ghenen, die haer ſelven dooden. *b. 2. c. 19. a. 5.*
Begraeffenis der miſdadighe. *b. 2. c. 19. a. 4.*
Begraeffenis weygheren, werdt dolligheyt ghenaemt. *b. 2. c. 19. a. 3.*
Beletter van het maken van een Teſtament, wanneer, en aen wien hy ghehouden is. *b. 2. c. 17. a. 3.*
Belofte wat kracht die heeft. *b. 2. c. 11. a. 2. 3. 4. en 10.*
Belofte volmaeckt, wat daer toe vereyſcht werdt. *b. 2. c. 11. a. 5. en 10.*
Belofte neemt niet alle-tijdt het opperſte ghebiedt wech. *b. 1. c. 3. a. 15.*
Beloftens driederley wijſe. *b. 2. c. 11. a. 2. 3. 4.*
Beeſt ſchade doende, oft de Heer daer voor ghehouden is. *b. 2. c. 17. a. 21.*
Belofte hoe die aen te nemen ſtaet, ende hoe ſy aenghenomen werdt, oft ſy om volkomen te weſen, den ghenen die het belooft werdt, moet bekent weſen. *b. 2. c. 11. a. 14.*
Belofte oft die weder-roepelijck zy voor de aenneminghe, de brief-dragher oft over-dragher doodt zijnde. *b. 11. c. 11. a. 16. 17.*
Belofte door een Dienaer ghedaen, wanneer die weder-roepelijck is. *b. 2. c. 11. a. 17.*
Belofte van eens anders daedt, wat die werckt. *b. 2. c. 11. a. 22.*
Belofte vereyſcht het ghebruyck van reden in den belover. *b. 2. c. 11. a. 5.*
Belofte uyt miſverſtandt, ende wat die werckt. *b. 2. c. 11. a. 6.* hoeſe kracht bekomt. *a. 20.*
Belofte van het ongheoorlofde en is niet krachteloos. *b. 2. c. 11. a. 9.*
Belofte van een daedt die in de macht des belovers niet en is, wat kracht die heeft. *b. 2. c. 11. a. 8.*

Belofte uyt vreefe. *b. 2. c. 11. a. 7.*
Belofte uyt fake die men te vooren fchuldigh was, oft die verbint. *b. 2. c. 11. a. 10.*
Belofte volmaeckt zijnde, wat kracht die heeft. *b. 2. c. 11. a. 4.*
Belofte gheeft een nieu recht. *b. 3. c. 1. a. 18.*
Belofte van niet wech te loopen, door een ghevanghen ghedaen, is krachtigh. *b. 3. c. 23. a. 8.*
Belofte aen den vyandt ghedaen, niet ten Oorloghe te dienen, oft in eenige plaetfe weder te komen, is van krachte. *b. 3. c. 23. a. 9.*
Beloftens ftoffe hoedanig die wefen moet. *b. 2. c. 11. a. 8.*
Belofte met by-gevoeghde laft. *b. 2. c. 11. a. 19.*
Belofren fonder uyt-ghedruckte oorfaecke verbinden natuurlijck. *b. 2. c. 11. a. 21.*
Beloften die van naturen krachtigh zijn, maeckt de burgherlijcke Wet veel krachteloos. *b. 2. c. 11. a. 7.*
Beloften die den beloover meer fchaden, alffe anderen baten, oft men die houden moet. *b. 2. c. 16. a. 27.*
Belofren zijn gunftighe, hatelijcke, ghemenghde, en tuffchen beyden. *b. 2. c. 16. a. 10.*
Belofte van een fchandelijcke fake, oft die moet volbracht werden. *b. 2. c. 11. a. 9.*
Belofte die uyt kenniffe en ftilfwijgen den Coninck verbindt. *b. 2. c. 15. a. 17.*
Belover uyt vreefe oft die verbonden zy. *b. 2. c. 11. a. 7.*
Belovers waer toe die ghehouden zijn. *b. 2. c. 15. a. 13.*
Belovers zijn ghehouden tot het ghene aen de beloofde faecke gheleghen was. *b. 2. c. 15. a. 3.*
Des beloovers goederen zijn verbonden voor 't gheen aen de faecke gheleghen is. *b. 2. c. 15. a. 16.*
Berclay gevoelen, dat het volck, oft meerder gedeelte des volcx recht hebbe de hooge Overigheyt te wederftaen. *b. 1. c. 4. a. 6.*
Befcherminghe oft fy recht gheeft teghens een derden, die niet aengevallen en heeft. *b. 2. c. 1. a. 4.*
Befcherminghe der goederen oft die recht geeft tot het dootflaen. *b. 2. c. 1. a. 11. 12. 13.*
Befcherminghe is geoorloft tegens de mede-gefellen des aenvallers. *b. 3. c. 1. a. 3.*
Befcherminghe in een openbare oorloghe hoedanigh die zy. *b. 2. c. 1. a. 16.*
Befcherminghe breeckt den vrede niet. *b. 3. c. 2. a. 32.*
Befcherminghe in een openbare oorloghe en is haer niet toe-ghelaten, die oorfake tot oorloghe ghegheven hebben. *b. 2. c. 1. a. 18.*
Befchrijvinghe des oorloghs. *b. 1. c. 1. a. 2.*
Befitter ter goeder trouwe en is niet gehouden voor 't goet dat verloren is. *b. 2. c. 10. a. 3.*
Befitter ter goeder trouwe of die ghehouden is te vergoeden, 't gheen van hem wech ghegheven oft verkocht is. *b. 2. c. 10. a. 8.*
Befitter ter goeder trouwe oft hy natuurlijcker-wijfe alle de vruchten geniet. *b. 2. c. 8. a. 23.*
Befitter ter goeder trouwe is gehouden het goedt weder te gheven. *b. 2. c. 10. a. 1.*
Befitter ter quader trouwe, hoedanig recht hy voor een tijdt verkrijght. *b. 3. c. 7. a. 6.*
Befitter ter goeder trouwe rekent met recht fijn onkoften, en welcke. *b. 2. c. 8. a. 23.*
Befitter ter quader trouwe rekent fijn onkoften. *b. 2. c. 8. a. 24.*
Befittinge werdt oock door een ander verkreghen. *b. 3. c. 5. a. 9.*
Befittinghe des Rijcks twijffelachtigh zijnde, moet een particulier volghen, en fich het oordeel niet aen-nemen. *b. 1. c. 4. a. 20.*
Befittinge der wilde dieren werdt door inftrumenten verkreghen, en hoe. *b. 2. c. 8. a. 4.*
Befittinghe van langhen tijdt tuffchen Koningen en volcken. *b. 2. c. 4. a. 12.*
Befittinghe en werdt niet verkreghen door het

het in-schieten van een pijle in 't landt. *b. 2. c. 8. a. 6.*
Besittinghe van langhen tijdt, is voor het ghebiedt gunstigh. *b. 2. c. 4. a. 8.*
Besitter in ghelijcke noodt gaet voor anderen. *b. 2. c. 2. a. 8.*
Besitters recht. *b. 2. c. 2. a. 6.*
Besitters conditie is in twijffelighe saecken beter. *b. 2. c. 23. a. 11.*
Besittinghe boven 's menschen gheheughenisse wat kracht die heeft nae 't recht der volckeren. *b. 2. c. 4. a. 7.*
Besnijdenisse wat volcken die ghegeven is, is voortijdts veelen volcken noodtwendigh gheweest; oock by vreemden goetwilligh aenghenomen, en waerom. *b. 1. c. 1. a. 16.*
Besnijdinge, oftse van den Christenen konde noch ghebruyckt werden. *b. 3. c. 1. a. 8.*
Beesten tot den landtbou dienstigh, moet men in den oorlogh niet beschadighen. *b. 3. c. 2. a. 4.*
Besorghers des Rijcks konnen het opperste ghesagh hebben. *b. 1. c. 3. a. 11.*
Bevel oft het te niet gaet met de doodt des bevel-ghevers. *b. 2. c. 11. a. 17.*
Bevel oft kan voldaen werden door yet dat even soo profijtelijck, oft noch profijtelijcker is. *b. 2. c. 16. a. 21.*
Bevel-hebber sijn bevel te buyten gaende, wanneer hy ons verbinde. *b. 2. c. 11. a. 12.*
Bevelhebber sijn bevel te buyten gaende, waer toe die verbonden is. *b. 3. c. 22. a. 4.*
Bevel ghemeyn, en bysonder in den Oorlogh. *b. 3. c. 18. a. 1.*
Bevelen die den Schippers ghegeven werden tegens de Zee-roovers. *b. 2. c. 20. a. 14.*
Bystandt van eender zijden belooft, werdt verstaen tot koste van den ghenen diese versoeckt. *b. 2. c. 16. a. 12.*
Van bystandt te senden wie sich kan ontschuldighen. *b. 2. c. 16. a. 27.*
Bystandt ghekomen te zijn, wanneer gheseydt werdt. *b. 3. c. 23. a. 12.*
Brabandtsche wet teghens de Kinderen van het tweede Houwelijck. *b. 2. c. 7. a. 8.*
Brasidas spreeck-woordt. *b. 3. c. 1. a. 6.*
Broeder-soon of die voor de Oom des Koninghs moet gaen. *b. 2. c. 7. a. 32.*
Boom der kennisse van goet en quaet, waer van een voorbeelt zy gheweest. *b. 2. c. 2. a. 2.*
Boom des levens, waer van een voorbeelt. *b. 2. c. 2. a. 2.*
Bondtghenoot of die beschermt mach werden tegens een bontgenoot. *b. 2. c. 25. a. 4.*
Bondtgenooten onghelijck zijnde, of die recht hebben Ghesanten te senden. *b. 2. c. 18. a. 2.*
Borgh-tocht hoedanighen handelinge het zy. *b. 2. c. 12. a. 6.*
Burgher kan ghevanghen werden, die een ander Burgher met onrecht ophoudt. *b. 3. c. 2. a. 3.*
Burgher onschuldigh zijnde, oft die met recht kan over-ghelevert werden, om uytroeyinghe te vermijden. *b. 3. c. 25. a. 3.*
Burghers ende Slaven zijn onderscheyden. *b. 3. c. 8. a. 2.*
Burghers ghenoemt die Inwoonders des Roomschen Rijcks waren. *b. 2. c. 9. a. 11.*
Burgerschap door oorloghe overwonnen, of die ophoudt een burgherschap te zijn. *b. 3. c. 8. a. 12.*
Burgherschaps goederen werden door het recht des Oorloghs eyghen ghemaeckt. *b. 3. c. 8. a. 4.*
Burghers of die uyt haer burgerschap konnen scheyden. *b. 2. c. 5. a. 24.*
Burger hoe die de burgerschap schadeloos houdt. *b. 2. c. 5. a. 24.*
Burgherschap die onrechtvaerdigh is, laet niet een burgerschap te zijn. *b. 3. c. 3. a. 2.*
Burgherschap hoe die ghedeelt werdt, en met wat uytkomste. *b. 2. c. 9. a. 10.*
Burgherschap onrechtvaerdigh zijnde, wat die verscheelt van 't ghesellschap der Zeeroovers. *b. 3. c. 3. a. 2.*
Burgherschaps recht over de burgers. *b. 2. c. 5. a. 24.*
Burgherschappen met malkanderen ver-

bonden, zijn in haer gebiedt onderscheyden. *b. 1. c. 3. a. 7.*
Burgherschappen hoe die onsterflijck zijn. *b. 2. c. 9. a. 3.*
Burgherschaps steden die af-vallen, aen te nemen, is teghen de vriendtschap. *b. 3. c. 20. a. 12.*
Burgherlijcke wetten van de beloften der minder-jarighe. *b. 2. c. 11. a. 5.*
Burgherlijcke Schrijvers hebben meer op de daghelijckschе bedieninghe, als op het recht des ghebiedts ghelet. *b. 1. c. 3. a. 19.*
Burgherschap hoe die door het recht der weder-keeringhe weder-keert. *b. 3. c. 9. a. 11.*
Burgherlijcke mogentheyt waer in die bestaet. *b. 3. c. 3. a. 16.*
Burgherlijcke moghentheydt hoe die een Goddelijcke oft Menschelijcke ordinantie zy. *b. 1. c. 4. a. 17.*
Burgerlijcke wet kan om den roof yets ordineren. *b. 3. c. 6. a. 22.*
Burgherlijcke onderwerpinghe uyt straffe. *b. 2. c. 5. a. 32.*
Buyt wat het is. *b. 3. c. 6. a. 14.*
Buyt of die oock den afwesenden toekomt. *b. 3. c. 6. a. 17.*

C.

Capua der Stadts onderganck. *b. 2. c. 9. a. 6.*
Carthago, oft de Burgherschap, of de Stadt beteyckent. *b. 2. c. 16. a. 15.*
Castiliaensche Rijcks succesſie. *b. 2. c. 7. a. 22, 30.*
Catonis Censorij bedrogh. *b. 3. c. 1. a. 13.*
Cananiters konden van den *Israëliten* verschoont werden, indien sy haer over-gegeven hadden. *b. 2. c. 13. a. 4.*
Cant des waters wanneer die den particulieren toe-komt. *b. 2. c. 8. a. 13.*
Cracht des uytwendighen rechts hoedanigh. *b. 3. c. 7. a. 7.*
Casteel wat het zy. *b. 2. c. 16. a. 3.*
Christenen of dien betaemt te beschuldighen. *b. 2. c. 20. a. 10.*
Christenen hebben den boosen Keyseren niet weder-staen, als sy goet pretext hadden wederstandt te doen. *b. 1. c. 4. a. 5.*
Christenen hebben ghezworen by geschapen dingen met een insicht op Godt. *b. 2. c. 13. a. 11.*
Christenen moeten de Christenen helpen als sy in perijckel zijn, van weghen de Godts-dienst. *b. 2. c. 15. a. 16.*
Der Christenen verbondt onder malkanderen, en des selfs verplichtinghe. *b. 2. c. 15. a. 12.*
Christenen oorloghen oock sonder wapenen. *b. 2. c. 26. a. 5.*
Den Christenen is niet geoorloft der Overigheyt te wederstaen in hooghsten nood. *b. 1. c. 4. a. 5.*
Der Christenen in ouden tijden ghevoelen van den eedt. *b. 2. c. 13. a. 21.*
Der Christenen wijse teghens den ghevanghenen. *b. 3. c. 7. a. 9.*
Den Christenen betaemt niet sich van den buyt te verrijcken. *b. 3. c. 18. a. 4.*
Christenen oft sy konnen besneden werden. *b. 3. c. 1. a. 8.*
Der Christenen Godts-dienst oft die yemandt kan aenghedronghen werden. *b. 2. c. 20. a. 48. 49.*
Christelijcke soldaten onder *Iulianus* en *Dioeletianus*. *b. 2. c. 2. a. 9.*
Christus en is niet alleen een uytleggher der Wet *Mosis*. *b. 1. c. 2. a. 6.*
Conditie niet volbracht zijnde, is de belover ontslaghen. *b. 3. c. 19. a. 14.*
Conditien moeten liefst geduydet werden teghens den ghenen, die soo uyt-gesproken heeft. *b. 3. c. 20. a. 26.*
Conditie wanneer de saecke in den selfden standt blijft, wanneer die moet verstaen werden stilswijghende daer onder begrepen te zijn. *b. 2. c. 16. a. 26. 27.*
Die de conditie aenbiedt, oft diese aenneemt,

neemt, wien van beyden woorden meeſt gelden moeten. *b. 2. c. 16. a. 27.*
Coningh kan ſijn particuliere daden van de Wet bevrijden. *b. 2. c. 14. a. 1.*
Coningh ſijns Onderdaens goet nemende, moet uyt het gemeyn vergoedinge doen. *b. 2. c. 14. a. 7.*
Coningh verbindt het Volck, oft ſijn Succeſſeur niet on-eyndelijck. *b. 2. cap. 14. a. 12.*
Coningh de ſoudye niet betalende, is gehouden den gheburen haer geleden ſchade te vergoeden. *b. 3. c. 17. a. 2.*
Coningh minder-jarigh, ghevangen, oft ballingh zijnde, kan gheen vrede maken. *b. 3. c. 20. a. 3.*
Coningh kan een gedeelte des volcks niet vervreemden. *b. 2. c. 6. a. 8.*
Coningh een vyandt des gheheelen volcks zijnde, verlieſt ſijn Rijck, ende hoe dat moet verſtaen werden. *b. 1. c. 4. a. 11.*
Coningh uyt ſijn Rijck ghejaeght, heeft recht door het verbondt. *b. 2. c. 16. a. 17.*
Coningh kan den Onderdanen haer recht benemen tot ſtraffe, ende uyt kracht van ſijn uytſtekende heerſchappye. *b. 2. c. 14. a. 7.*
Coningh ſijn ghebiedt verlatende, werdt een particulier perſoon. *b. 1. c. 4. a. 9.*
Coningh ſijn Rijck vervreemdende, hoe verre men hem teghen-ſtaen mach. *b. 1. c. 4. a. 10.*
Conings perſoon is onſchendelick en heyligh. *b. 1. c. 4. a. 7.*
Coningh uyt ſijn Rijck verdreven, oft hy het recht heeft van Ghеſanten te ſenden. *b. 2. c. 18. a. 2.*
Coningh lichtvaerdelick een oorlogh aennemende, is ghehouden den Onderdanen vergeldinghe te doen. *b. 2. cap. 14. a. 7.*
Coninghs recht by *Samuel*. *b. 1. c. 4. a. 3.*
Der Coninghen welvaert is den Coningh bevolen. *b. 3. c. 4. a. 18.*
Coninghen konnen Chriſtenen zijn, en Chriſto dienen daer in datſe Coninghen zijn. *b. 1. c. 2. a. 7.*
Coninghen ſtaen onder het geheele volck niet. *b. 1. c. 3. a. 8.*
Coninghen oneyghentlijck ſoo ghenoemt. *b. 1. c. 3. a. 8.*
Coninghen van het volck gheſtelt. *b. 1. c. 3. a. 8.*
Coningen der *Perſen* hadden het opperſte ghebiedt, nochtans mochten ſy eenighe dinghen niet rechtvaerdelijck doen. *b. 1. c. 3. a. 16.*
Coninghen der *Hebreen* hadden het opperſte ghebiedt. *b. 1. c. 3. a. 20.*
Coninghen van *Orienten*, *Perſien*, *Egypten*, *Syrien*, en *Aſien* hadden het opperſte gebiedt. *b. 1. c. 3. a. 20.*
Coninghen van *Vranckrijck en Duytſlandt* hadden eertijdts het opperſte ghebiedt. *b. 1. c. 3. a. 20.*
Coninghen van *Ethiopien*, als oock van *Egypten* het opperſte gebiedt hebbende, waren ghebonden aen de beloften. *b. 1. c. 3. a. 20.*
Coninghen der *Romeynen* hebben met het Volck het opperſte ghebiedt gedeylt. *b. 1. c. 3. a. 20.*
Coningen willende hare handelingen van anderen overwegen, oft oock te niet ghedaen hebben, deylen daerom het opperſte ghebiedt niet. *b. 1. c. 3. a. 18.*
De Coningen werden gehouden in twijffelighe ſucceſſie te willen volghen het ghebruyck in hare landen aenghenomen. *b. 2. c. 7. a. 11.*
De Coninghen die tuſſchen beyden onpartijdigh zijn, behooren de oorlogende partyen te dwinghen op billijcke conditien vrede aen te nemen. *b. 2. c. 23. a. 8.*
Coninghen die minder zijn werden oock nae 't effect verbonden in publijcque handelingen. *b. 2. c. 14. a. 1.*
Coningen als ſy den menſchen ſchoon niet verbonden zijn, zijn doch Godt verbonden. *b. 2. c. 14. a. 3.*

Coninghen zijn gehouden uyt kracht van beloften, oock de oorsaeck niet uyt-gedruckt zijnde. *b. 2. c. 14. a. 4.*
Coninghen werden door contracten natuurlijck, oft oock burgherlijck verbonden. *b. 2. c. 14. a. 5.*
Coninghen oft die oock verbonden werden door de daet van Soldaten oft Schippers. *b. 2. c. 17. a. 20.*
Coningh aen een onghelijck verbondt verplicht, kan evenwel het opperste gebiedt hebben. *b. 1. c. 3. a. 21.*
Coninghen werden oock verbonden door onrechtvaerdighe oorloghe. *b. 3. c. 10. a. 4.*
Der Coninghen trouwe is in plaetse van eedt. *b. 2. c. 13. a. 22.*
Der Coninghen rechter is Godt alleen. *b. 1. c. 3. a. 8.*
Tusschen den Coningh en het Volck en is gheen onderlinghe onderwerpinghe ordinairlijck. *b. 1. c. 3. a. 9.*
Der Coninghen daden werden niet krachteloos door tegen-spreken der Ouderen. *b. 2. c. 5. a. 6.*
Coninghen memorie veroordeelt. *b. 1. c. 3. a. 16.*
Der Coningen particuliere daden werden gherecht na de gemeene Wetten der burgherschap. *b. 2. c. 14. a. 2.*
Der Coninghen daden die 't volle ghebiedt niet en hebben, konnen krachteloos gemaeckt werden door de Wet des Volcks, *b. 2. c. 14. a. 2.*
Der Coninghen sorge is in 't gemeen voor het menschelijck gheselschap. *b. 2. c. 20. a. 44.*
Coninghen ghevanghen zijnde, oft mense verschoonen sal. *b. 3. c. 11. a. 7.*
Coninghen ghevanghen, van de Romeynen ghespaert. *b. 3. c. 11. a. 7.*
Des overwonnen Coninghs goederen behooren den Overwinner toe. *b. 3. c. 16. a. 21.*
Coninckrijckoft kan werden op-gheseyt. *b. 2. c. 7. a. 26.*
Coninckrijck hoe het verdeylt werdt, en met wat effect. *b. 2. c. 9. a. 10.*
Coninckrijck erffelijck zijnde, soo het ondeylbaer is, komt het den oudtsten Soon toe. *b. 2. c. 7. a. 11.*
Coninckrijck van 't Volck op-ghedragen, is een erffenisse af-ghesondert van 't andere erf-goedt. *b. 2. c. 7. a. 19.*
Coninckrijcken die volkomen zijn. *b. 1. c. 3. a. 81.*
Coninckrijcks en Prinsschaps eyghen en on-eyghen gelijckenisse. *b. 1. c. 3. a. 10.*
Coninckrijck van 't Volck op-ghedragen, is de Successeur niet gehouden aen de lasten der erffenisse. *b. 2. c. 7. a. 19.*
Coninckrijcken tusschen beyden van het volkomen en *Laconische* Rijck. *b. 1. c. 3. a. 20.*
Coninckrijck van 't Volck op-ghedraghen daer twijffelinghe valt, zijn ondeylbaer. *b. 2. c. 7. a. 14.*
Coninckrijcken van 't Volck op-ghedraghen, strecken niet tot die ghene, die van den eersten Coninck niet afkomstigh zijn, noch tot de natuurlijcke, noch aenghenomen Sonen. *b. 2. c. 7. a. 15. 16.*
Coninckrijcken van 't Volck op-ghedragen, komen eer op Mannen als op Vrouwen. *b. 2. c. 7. a. 17.*
Coninckrijcken hoe die op-ghedraghen werden door successie, daer geen Testament is. *b. 2. c. 7. a. 12. 13.*
Coninckrijcken erffelijck zijnde, komen oock op die ghene, die van den eersten Coninck niet afkomstigh zijn. *b. 2. c. 7. a. 18.*
Coninckrijck van *Italien*. *b. 2. c. 9. a. 11.*
Constantinopolitaners hadden gheen macht een Keyser te verkiesen anders, als voortkomende van 't Roomsche volck. *b. 2. c. 9. a. 11.*
Contract wat het zy. *b. 2. c. 12. a. 7.*
Tot contract moet niemandt door vreese ghedreven werden. *b. 2. c. 12. a. 10.*
Contracten af-deylinge. *b. 2. c. 12. a. 4. 5. 6.*

Con-

Contracten ghenaemde en onghenaemde, welcke zijn. *b.* 2. 12. *a.* 3.
Contract by 't Volck noch vry zijnde, gemaeckt, is die daer nae Coningh werdt aen ghebonden. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 12.
Contract tot ghemeyn verderf ſtreckende, of dat verbindt. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 12.
Contracten van Coninghen, inhoudende vervreemdingen van 't ghemeyne volcks geldt, des Rijcx, een gedeelte des Rijcx, van 's Conincks patrimonie, of die van kracht en waerde zijn. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 12.
Contracten van Coningen oftſe rechtelijcke aenſprake gheven. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 6.
Contract des Coninghs geeft den Onderdanen geen macht om te bedwingen. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 2.
Contracten der Coninghen, of die Wetten moghen ghenaemt werden. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 9.
Contracten en Wetten konnen onder een vermenght werden. *Ibid.*
Contract kan volmaeckt zijn ſonder ſchrift. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 30.
Contracten van Coninghen en Princen, of die nae 't Roomſche recht moeten uytgheleght werden. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 31.
In contract behoeft men niet aen te geven 't gheen daer buyten is. *b.* 2. *c.* 12. *a.* 9.
In contracten moeten de ghebreken van't gheen daerom ghehandelt werdt, aengegheven werden, en waerom. *b.* 2. *c.* 12. *a.* 9.
Van contracten, wetten der Romeynen en Hebreen. *b.* 2. *c.* 12. *a.* 11, 12.
Aen contracten met invallers van 't Rijck en tyrannen, en is het volck niet ghebonden. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 14.
Der contracten natuur en lijdt gheen dubbelſinnighe maniere van ſpreken. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 10.
Cooper van vreemt goet kan den verkooper dat niet weder-gheven. *b.* 3. *c.* 16. *a.* 3.
Coopmanſchappen welcke geoorloft zijn, en niet teghen de liefde ſtrijden. *b.* 2. *c.* 12. *a.* 16.
Cornelius bleef Hopman nae dat hy gedoopt was. *b.* 1. *c.* 2. *a.* 7.
Corneliaenſche wet voor de erfghenamen der gener die verloſt zijnde, weder-komen. *b.* 3. *c.* 9. *a.* 9.
Coreyrenſche verſchil tuſſchen de *Athenienſeren* en *Corinthiers*. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 13.
Cyri en *Arſace* verſchil. *b.* 2. *c.* 7. *a.* 28.

D.

Daghen moeten op een byſondere wijſe in verbonden verſtaen werden. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 5.
Dagher om den oorlogh te vermijden, als de ſaecke twijffeligh is, mach beter van ſijn recht wijcken. *b.* 2. *c.* 23. *a.* 11.
Daginghe in een onvrye plaetſe. *b.* 3. *c.* 3. *a.* 10. 11.
Daginghe in 't beſlaen der goederen. *b.* 3. *c.* 2. *a.* 3.
Danckbaerheydt hoe die den dooden beweſen werdt. *b.* 2. *c.* 7. *a.* 9.
David heeft *Saul* teghen-gheſtaen. *b.* 1. *c.* 4. *a.* 7.
David onthoudt ſich van ongheoorlofden eedt te volvoeren. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 6.
Deel des roofs ghegheven den ghenen die niet gheſtreden hadden. *b.* 3. *c.* 6. *a.* 17.
Deel des roofs den ellendighen ghegeven. *b.* 3. *c.* 6. *a.* 22.
Deylinge des roofs op hoe veelderley wijſe ghedaen. *b.* 3. *c.* 6. *a.* 17.
Dief waer toe die ghehouden is. *b.* 2. *c.* 17. *a.* 16.
Dienſtbaerheydt uyt vrywilligheydt. *b.* 2. *c.* 5. *a.* 27.
Dienſtbaerheyt ſtrijdt niet tegens het recht der nature. *b.* 2. *c.* 5. *a.* 27.
Dienſtbaerheydt uyt ſtraffe. *b.* 2. *c.* 5. *a.* 32.
Dienſt-knecht oft hy ſijn Heere vryelijck mach teghen-ſtaen. *b.* 3. *c.* 7. *a.* 7.
Dienſtbaerheyt volmaeckt oft onvolmaeckt. *b.* 2. *c.* 5. *a.* 30.
Dienſtbaerheydt hoe die teghens de nature ſtrijdt. *b.* 2. *c.* 5. *a.* 29. *b.* 3. *c.* 7. *a.* 1.

Dienſtbaerheydt die onvolkomen is. *b. 2. c. 5. a. 30.*
Dienſtbaerheyts oorſake. *b. 3. c. 7. a. 5.*
Dienſtknecht of hy 't loon van ſijn arbeydt nemen mach. *b. 3. c. 7. a. 6.*
Dienſtknecht moet ghekent zijn, om door het recht der weder-krijginghe ontfanghen te werden. *b. 3. c. 9. a. 10.*
Dienſtknecht werdt weder-ghekregen, alhoe-wel hy gheen luſt heeft onſe zijde te volghen. *b. 3. c. 9. a. 11.*
Dienſtknecht werdt by een Huurlingh vergheleken. *b. 3. c. 14. a. 2.*
Dienſtknechten zijn onſe Broeders. *b. 3. c. 14. a. 2.*
Dienſtknechten wie datſe natuurlijcker-wijſe den Philoſophen zijn. *b. 2. c. 22. a. 12.*
Dienſtknechten moeten matighlijck tot arbeydt ghedwonghen werden. *b. 3. c. 14. a. 3.*
Dienſtknechten wanneer ſy vlieden moghen. *b. 2. c. 5. a. 29.*
Dienſtknechten voor-vluchtigh zijnde, werden door het recht der weder-krijginge wederom bekomen. *b. 3. c. 9. a. 10.*
Dienſtknecht verloſt zijnde, wat recht hy by den Romeynen hadde. *b. 3. cap. 9. a. 9.*
Dienſtknechten werden oock genaemt onderdanighe volcken. *b. 1. c. 3. a. 12.*
Dienſtknechten oorloghen voor hare Heeren. *b. 1. c. 5. a. 3.*
Dienſtknechten werden haers Heeren goet. *b. 3. c. 7. a. 1.*
Dienſtknechten der Romeynen mochten tot de beelden vluchten. *b. 3. c. 4. a. 6.*
Dienſtknecht wat hy van ſijn Heer ghenieten moet. *b. 3. c. 4. a. 6.*
Der Dienſtknechten kinderen volghen de Moeder in dienſtbaerheyt. *b. 3. c. 7. a. 2.*
Teghens dienſtknechten moet ſachtigheyt gebruyckt werden. *b. 3. c. 14. a. 4.*
Der Dienſtknechten ſonen of die natuurlijcker-wijſe dienſt-knechten zijn, oft hoeverre. *b. 2. c. 5. a. 29.*
Dochter des oudſten Broeders of die geſtelt moet werden voor de jongher Broeder in de ſucceſſie des Rijcks. *b. 2. c. 7. a. 32.*
Doodtſlaen des vyandts is ſomtijdts geoorloft. *b. 3. c. 4. a. 3.*
Dooden mach niemandt hem ſelven. *b. 2. c. 19. a. 5.*
Dooden oft men de ghevanghene mach tot vergeldinghe. *b. 3. c. 2. a. 6.*
Dooden mach men door 't recht der oorloghe die binnen des Vyandts palen zijn. *b. 3. c. 4. a. 6.*
Doodinghe wanneer door het inwendighe recht gheoorloft zy in een rechtvaerdige oorloghe. *b. 3. c. 11. a. 2.*
Doodinghe hoe verre die gheoorloft zy in de beſlaginghe. *b. 3. c. 2. a. 8.*
Doodinghe buyten voornemen wanneer gheoorloft. *b. 3. c. 1. a. 4.*
Doodinghe tot beſcherminghe ſijns levens wanneer ondeughende. *b. 2. c. 1. a. 9.*
Doodinghe om niet gedwongen te werden tot vluchten, tot beſcherminghe van ſijn naem en goederen, oft die gheoorloft zy. *b. 2. c. 1. a. 11, 12, 13, 14, 15.*
Doodt is ſomtijdts oock affettinghe van 't Burgherlijcke recht. *b. 2. c. 16. a. 9.*
Doodt voor den Chriſtelicken Godſdienſt moet groot gheacht werden. *b. 1. cap. 4. a. 7.*
Doodt te lijden is beter dan te dooden. *b. 2. c. 1. a. 9.*
Eeuwighe doodt des gheweldenaers, oft yemandt die met ſijn doodt voor-komen kan. *b. 1. c. 3. a. 3.*
Dwaelder is uyt verbinteniſſe aen den vyandt verbonden. *b. 3. c. 23. a. 4.*
Dwalende in een ſtuck der Chriſtelijcke Religie, of die moeten gheſtraft werden. *b. 2. c. 20. a. 30.*
Dwalinghe of die de handelinghe te niet maeckt, *b. 2. c. 11. a. 6.*
Dwinghende oorſaken die de miſdaet ontſchuldighen. *b. 2. c. 20. a. 26.*

Dwinghen ſtrijdt teghens den ſtaet van een die minder is. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 17.
Dulle menſche werdt door belofte niet verbonden. *b.* 2. *c.* 11. *a.* 5.

E.

EEdt der thien Mannen binnen Romen van het ongheoorlofde. *b.* 2. *cap.* 13. *a* 6.
Eedt-zweerder is ghehouden van herten te zweeren, en te doen het gheen hy ghezworen heeft. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 13.
Eedt-zweerder is alle-tijdt aen Godt, ſomtijdts aen de Menſchen ghehouden. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 14.
Eedt-zweerder is niet ghehouden als hy, dien hy ghezworen heeft, hem vry ſtelt. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 18.
Eedt-zweerder moet het accoort houden waer in onghelijckheydt is. *b.* 2. *cap.* 13. *a.* 16,17.
Eedt-zweerders woorden hoe die moeten verſtaen werden. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 2,3.
Eedt-zweerder verbindt hem ſelven, hoewel hy hem niet wil verbinden. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 3.
Eedt-zweerder met voornemen met hem niet te verbinden, verbindt ſich nochtans. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 3.
Eeden van *Paulo* gedaen. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 21.
Eedt by den Scepter, de welvaert, en dierghelijcke. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 11.
Eedt by de gheſontheydt des Princen, Majeſteyt des Keyſers. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 11.
Eedt by de valſche Goden ghedaen, of die verbindt. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 12.
Eedt aen een Zee-roover of Tyran gedaen, die verbindt. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 13.
Eedt door vreeſe af-gedrongen, verbindt, en hoe verre. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 14.
Eedt aen een Meyneedighe gedaen, of die verbindt. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 15.
Eedt by gheſchapen dinghen of die geoorloft zy. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 11.
Eedt van 't onmoghelijcke en werckt niet ſoo langhe als het onmogelijck blijft. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 8,9.
Eedt die meerder morael goedt belet, is krachteloos. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 7.
Eedt kan uyt de wet een krachteloose handelinghe kracht geven. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 19,20.
Eedt van een ongheoorlofde ſake en heeft gheen kracht. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 8.
Eedt moet niet uyt-gheſtreckt werden buyten de ghewoonlijcke beteyckeninge. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 5.
Eedt des Coninghs kan krachteloos zijn om voorgaende handelinghe. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 3.
Eedt door bedrog uyt-gehaelt, wat kracht die heeft. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 4.
Eedt moet niet met een verſweghen conditie verſtaen werden. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 3.
Eedts forme. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 11.
Eedts kracht hanght aen de Overigheydt. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 20.
Eedts verklaringhe. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 1,2.
Eedt ghebroken zijnde, werdt gheſtraft oock over de nakomelinghen. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 1.
Eedts verbinteniſſe uyt een voor-bedacht ghemoedt. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 3.
Eedt kan de belofte niet doen achter-houden om de voorgaende ſonde eens anderen. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 22.
Eedts ghetuyghe en wreker is Godt. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 11.
Eedt behoort groote onnooſelheyt by ſick te hebben. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 4.
Eedts ontſlaginge van waer die haer kracht heeft. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 20.
Eeden wat inſicht ſy tot den Overheden hebben. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 20.
Door eedt kan de belofte niet vergolden werden met het gheen te vooren in gheſchil ſtondt. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 20.
Eeden wat die by den Romeynen vermochten. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 20.
Eeden van Chriſto verboden. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 21.

Om eerbaerheyt te bewaren mach men anderen dooden. *b.* 2. *c.* 1. *a.* 7.
Eerlijck veelderley. *b.* 1. *c.* 2. *a.* 1.
Eeuwe der Reuſen. *b.* 1. *c.* 1. *a.* 1.
Eleazars doodt. *b.* 3. *c.* 4. *a.* 18.
Erbarmeniſſe waerdigh die in den oorlogh ghevanghen werden. *b.* 3. *c.* 14. *a.* 2.
Erfghenaem niet ghehouden uyt kracht des eedts van den begravenen ghedaen. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 17.
Erfghenaem of die aen de ſtraffe gehouden zy. *b.* 2. *c.* 21. *a.* 16. 17.
Erfdeel des Volcks kan van den Coningh niet vervreemt werden. *b.* 2. *c.* 5. *a.* 11.
Eſſeen deden gheen eedt. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 21.
Exemplen van onthoudentheydt in 't landt der vredighen. *b.* 3. *c.* 17. *a.* 2.
Eynden en middelen der beraetſlaginghen moeten met malkanderen vergheleecken werden. *b.* 2. *c.* 24. *a.* 5.
Eynde der ſchattinghen. *b.* 1. *c.* 2. *a.* 7.
Eyſch van ghelijcke vergeldinghe hoe den *Hebreen* toe-ghelaten. *b.* 2. *c.* 21. *a.* 9.

F.

F *Lacci* arghliſtigheyt. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 13.
Der *Francken* rechts ſucceſſie in 't Rijck. *b.* 2. *c* 7. *a.* 23.
Francken ghebiedt onderſcheyden van het *Roomſche*. *b.* 2. *c.* 9. *a.* 11.
Francken Coninghen ſucceſſie heeft eertijdts eenighſins aen de wille des volcks ghehangen. *b.* 2. *c.* 9. *a* 11.
Der *Francken* recht om de goederen weder te krijghen buyten openbaren oorlogh. *b.* 3. *c.* 9. *a.* 19.
Der *Francken* recht over de Slaven. *b.* 3. *c.* 7. *a.* 8.
Francken ghebruyck over den roof. *b.* 2. *c.* 6. *a.* 14.
Der *Francken* ghematightheydt in den oorlogh omtrent de gheheylighde dinghen. *b.* 3. *c.* 12. *a.* 6.
Der *Francken* ghebruyck en wijſe om Oorlogh te vermijden. *b.* 2. *c.* 23. *a.* 10.

G

GElt is een ghemeene mate. *b.* 2. *c.* 17. *a.* 32.
Geldt hoe veel het te achten zy. *b.* 2. *c.* 12. *a.* 17.
Ghebiedt kan verkregen werden. *b.* 3. *c.* 13. *a.* 1.
Ghebiedt over de overwonnene mach men aen-nemen tot onſer beſcherminghe. *b.* 3. *c.* 15. *a.* 1.
Ghebiedt werdt door oorlogh verkreghen. *b.* 3. *c.* 8. *a.* 1.
Ghebiedt als het in een Coningh is, werdt door Oorloghe verkreghen. *b.* 3. *cap.* 8. *a.* 1.
Ghebiedt kan van een Coningh vervreemt werden met toe-ſtemminghe des Volcks. *b.* 2. *c.* 3. *a.* 3.
Ghebiedt der Romeynen is onderſcheyden van het ghebiedt der *Francken*, en Coninckrijck der *Longobarden*. *b.* 2. *cap.* 13. *a.* 11.
Gebiedt en Majeſteyt bewaren wat het zy. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 21.
Ghebiedt der *Romeynen* begrijpt nu niet het gheen eertijdts daer onder begrepen was. *b.* 2. *c.* 9. *a.* 11.
Opperſte gebiedt werdt ſoo wel voor het Volck, als voor den Coningh door langdurighe beſittinghe verkreghen. *b.* 2. *c.* 4. *a.* 11.
Gebiedt begrijpt oock de perſoonen en de landt-ſtreke onder ſich. *b.* 2. *c.* 5. *a.* 1.
Hooghſte ghebiedt hoe het verdeylt werdt. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 17.
Ghebiedt ghedeylt zijnde heeft elck gebieder voor ſijn ghedeelte het recht des oorlogh. *b.* 1. *c.* 4. *a.* 13.
Ghebiedt den overwonnen toe-ghelaten. *b.* 3. *c.* 15. *a.* 7.
Ghebiedt den overwonnenen toe te laten, is treffelijck. *b.* 3. *c.* 15. *a.* 7.
Gebreck des goets moet in accoorden aengeſeyt werden, en waerom. *b.* 2. *c.* 12. *a.* 9.

Ghebreecken die ongheſtraft moeten zijn. *b. 2. c. 20. a. 22.*
Ghebruyck des goedts in miſbruyck beſtaende, moet buyten het goedt gewaerdeert werden. *b. 2. c. 12. a. 20.*
Gheeſtelijcke perſoonen hoe verre die van den oorlogh geweert werden, *b. 1. c. 5. a. 4.*
Gheeſtelijcken is den oorlogh verboden, *b. 1. c. 2. a. 9.* op 't eynde.
Gheeſtelijcke af-gheſet, die nae datſe gedoopt waren, geſtreden, oft Magiſtraets ampten bedient hadden, *b. 1. c. 2. a. 9.* op het eynde.
Gheleent geldt van een ſchuldenaer mach ghehouden werden, *b. 2. c. 10. a. 2.*
Ghemeen volck wat recht het heeft om teghenſtant te doen nae de meyninghe *Barclay. b. 1. c. 4. a. 7.* in 't begin.
't Ghemeen beſte gaet voor 't particulier, *b. 1. c. 4. a. 4.*
Gemeenſchap of die duren mag, *b. 2. c. 2. a. 2.*
Gnemeenſchap om wat oorſaken die opghehouden heeft. *b. 2. c. 2. a. 2.*
Gemeente of die recht heeft over de ongeloovighe, *b. 2. c. 22. a. 14.*
Gheradinghen tot verklaringe ſtreckende, *b. 2. c. 16. a. 20.*
Geradingen haer inbindinge, *b. 2. c. 16. a. 22.*
Gheſantſchaps recht komt den Moordenaren niet toe, *b. 2. c. 18. a. 2.*
Gheſantſchappen die ghedurigh zijn, konnen verworpen werden, *b. 2. c. 18. a. 3.*
Gheſant oft hy gherechtigheydt heeft. *b. 2. c. 18. a. 6. 7. 8.*
Gheſant ſoo hy yet ſchuldigh is, hoe men hem beroepen moet, *b. 2. c. 18. a. 10.*
Gheſanten verbinden haren ſender, oock doende tegens hare heymelijcke bevelen, *b. 2. c. 11. a. 12.*
Gheſant wanneer hy van ſelfs te huys mach keeren, *b. 2. c. 16. a. 25.*
Gheſanten die het recht der Volckeren gebruycken, *b. 2. c. 18. a. 2.*
Geſanten wat recht ſy in burgerlijcke oorloghe hebben, *b. 2. c. 18. a. 2.*
Geſanten oftſe wech gelaten moeten werden, *b. 2. c. 18. a. 3.*
Geſanten om wat oorſaken ſy konnen niet aengenomen werden, *b. 2. c. 18. a. 3.*
Geſanten repreſenteren de perſoon die haer gheſonden heeft. *b. 2. c. 15. a. 4.*
Gheſanten zijn niet gehouden aen het burgerlicke recht van die plaetſe daer ſy zijn, *b. 2. c. 18. a. 4.*
Gheſanten werden gehouden als buyten de Landtſtreke te zijn, *b. 2. c. 18. a. 4.*
Gheſanten miſdaet door wien die gheſtraft moet werden, *b. 2. c. 18. a. 4.*
Gheſanten konnen by manier van beſcherminghe ghedoodt oft verjaeght werden, *b. 2. c. 18. a. 4.* in 't eynde.
Gheſants huys oft een toe-vlucht kan zijn, *b. 2. c. 18. a. 8.*
Der Gheſanten recht, *b. 2. c. 18. a. 1.*
Der Gheſanten recht oft oock kracht heeft by den ghenen, tot welcken ſy niet gheſonden zijn, *b. 2. c. 18. a. 5.*
Der Gheſanten recht heeft kracht in den Oorloghe, *b. 2. c. 18. a. 6.*
Der Gheſanten gheſelſchap oft niet kan beledight werden, *b. 2. c. 18. a. 9.*
Gheſanten of ſy 't recht van ghelijcke vergeldinge onderworpen zijn, *b. 2. c. 18. a. 7.*
De Geſanten goederen of die om enige miſdaet konnen aengetaſt werdē, *b. 2. c. 18. a. 9.*
Gheſanten te beleedighen, geeft oorſaecke tot oorloghe, *b. 2. c. 18. a. 11.*
Gheſanten goederen moghen niet aengeſlagen werden om ſchuldt, *b. 2. c. 18. a. 9.*
Geſelſchap der Godtlooſen ſtaet te vlieden, *b. 2. c. 14. a. 9.*
Geſelſchap waer in het van de burgerſchap onderſcheyden is, *b. 1. c. 3. a. 21.*
Gheſelſchap dat burgerlijck is van de Menſchen in-gheſtelt, *b. 1. c. 4. a. 7.*
Gheſelſchap dat den Hebreen ongeoorloft was, *b. 2. c. 15. a. 9.*
Geſelſchap oft alſo mach ingegaen werden, dat d'een partye vry van ſchade ſal zijn, *b. 2. c. 12. a. 24.*

Ghefelschap daer den arbeydt met het gelt met malkanderen vergheleken werden. *b. 2. c. 12. a. 24.*
Geselschap met godlooſen periculeus, hoe de periculen teghen gegaen werden. *b. 2. c. 15. a. 10, 11.*
Geselschap waer uyt de eene gheen profijt verwachtende is, niet krachtigh. *b. 2. c. 12. a. 24.*
Geselschap der algemeyne goederen hoedanigh. *b. 2. c. 12. a. 24.*
Geselschap door de doodt ghe-eyndight te werden, en is niet volgens 't recht der nature, of der volckeren. *b. 2. c. 16. a. 16.*
Ghefelschaps ghelijcke deelen. *b. 2. c. 12. a. 24.*
Geselschap des oorloghs heeft eenighe gedeelten. *b. 2. c. 15. a. 5.*
Geſtolen goedt verteerende moet men dat weder-geven. *b. 2. c. 10. a. 1.*
Ghevanghene onder wiens macht die zijn. *b. 3. c. 7. a. 3.*
Ghevangene konnen door oorloghs recht gedoodt werden. *b. 3. c. 4. a. 9, 10, 11, 12.*
Gevangene of die alle-tijdt konnen gedoot werden. *b. 2. c. 4. a. 10.*
Van ghevanghenen en goederen moet men in 't byſonder over-komen. *b. 3. c. 9. a. 3.*
De gevangenen verloſſinge en verwiſſelinge. *b. 3. c. 14. a. 9.*
Der ghevangenen verloſſinge is gunſtighlijck. *b. 3. c. 7. a. 9.* en *c. 21. a. 22.*
Der ghevanghenen naekomelingen en dienaers. *b. 3. c. 7. a. 1, 2, 3.*
Der ghevangenen verloſſinge verbiedende rechten of die rechtveerdigh zijn. *b. 3. c. 21. a. 23.*
Der gevangenen goederen ſonder erfghenaem zijnde, werden aen de inkomſten der Overigheyt toegeweſen. *b. 3. c. 9. a. 10.*
Gevangene wanneer die mogen ghedoodt werden. *b. 3. c. 15. a. 13.*
Ghevangen of die weder-keeren moet, de ghene gheſtorven zijnde die hy verloſſen moſt. *b. 3. c. 21. a. 29.*
Ghevanghen kan 't ſelfde rantſoen veelen ſchuldigh zijn. *b. 3. c. 21. a. 25.*
Gevangene moet men in den oorlogh verſchoonen. *b. 3. c. 15. a. 13, 14, 15.*
Des gevangens belofte van in de ghevanckeniſſe weder te keeren, is krachtigh. *b. 3. c. 23. a. 6.*
Des ghevangens goederen niet aenghetaſt zijnde, werdē niet verkregen. *b. 3. c. 21. a. 27.*
Ghevanghen kan ſich niet aen een anderen overgeven. *b. 3. c. 23. a. 9.*
Ghevanghen in een rechtveerdighe oorloghe, of hy vryelijck vlieden mach. *b. 3. c. 14. a. 7.*
Gevangene in den oorlogh werden ſlaven, ſelfs niet quaedts bedreven hebbende. *b. 3. c. 7. a. 1.*
Gevanghenen eyghentlijck zijn die binnen de beſettinge gebracht zijn. *b. 3. c. 7. a. 1.*
Ghevanghene om niet los ghelaten. *b. 3. c. 11. a. 3.*
Ghevanghene wien die toe-behooren. *b. 3. c. 7. a. 1.*
Ghevanghene, offe vrye, oft ſlaven zijn, en hoe verre. *b. 3. c. 7. a. 1, 2, 3.*
Wat men den gevangenen doen moet, daer de ſlavernye in geen gebruyc is. *b. 3. c. 7. a. 9.*
Der gevangenen recht werdt oock onghelijck genaemt. *b. 3. c. 7. a. 6.*
Der gevangenen recht hoe het tegenwoordigh is. *b. 3. c. 7. a. 9.*
Der gevanckenis recht is geen alghemeyn recht aller volcken. *b. 3. c. 7. a. 8.*
Ghevolgh van ghegeven ſchade. *b. 2. c. 17. a. 4. &c.*
Gewelt tot bewaringe der goederen, hoe verre het in den *Euangelio* gheoorloft zy. *b. 2. c. 1. a. 13.*
Ghewoonte der *Hebreen* van de inghenomen landen, en kroonen des verwonnen Coninghs. *b. 3. c. 6. a. 11, 24.*
Gijſelaer of die verbonden is, als die doodt is, die hem geſonden heeft. *b. 3. c. 20. a. 16.*
Gijſelaer die wech vlugt mag vande burgerſchap niet ontfangen werden. *b. 3. c. 20. a. 14.*

Gijſelaer voor een ander ghegheven werdt vry gheſtelt als die ander doodt is, *b. 3. c. 20. a. 56.*
Gijſelaer of hy om een ander oorſake mach gehouden werden, *b. 3. c. 20. a. 55.*
Gijſelaer of hy vlieden magh. *b. 3. c. 20. a. 54.*
Gijſelaers of ſy konnen ghedoodt werden volgens het recht des oorloghs, *b. 3. c. 20, a. 53. c. 4. a. 14. c. 11. a. 18.*
Gijſelaers of ſy konnen door het inwendige recht gedoodt werden, *b. 3. c. 20. a. 53.*
Gijſelaers zijn gheen ſlaven, *b. 3. cap. 20. a. 53.*
Der Gijſelaers goederen wienſe toekomen, *b. 3. c. 20. a. 53.*
Der Gijſelaers verbinteniſſe is hatelick, ende dickwils de voornaemſte, *b. 3. c. 20. a. 55.*
Gijſelaers of ſy uyt malkanders daedt verbonden werden, *b. 3. c. 20. a. 55.*
Godtſdienſt werdt van veelen met gheneghentheydt, niet met oordeel gevolght. *b. 2. c. 20. a. 47.*
Godtſdienſtighe dinghen werden door den oorloghe verſtroyt, *b. 3. c. 5. a. 36.*
Godtſdienſt hoe die tot het recht der volckeren behoort. *b. 2. c. 20. a. 44.*
Godſdienſt allen tijden gemeen ruſt op vier puncten, *b. 2. c. 20. a. 45.*
Godtſdienſt openbaren ſtaet by den *Hebreen* hingh aen den Coning, *b. 1. c. 4. a. 6.*
Godtſdienſtighe plaetſen zijn den vyanden niet Godtſdienſtigh, *b. 3. c. 5. a. 3.*
Godtſdienſtighe plaetſen moet men in den oorlogh verſchoonen, *b. 3. c. 12. a. 6.*
Godtſdienſt der Chriſtenen ſteunt op geen natuurlijcke redenen eyghentlijck, *b. 2. c. 20. a. 48.*
Godt werdt door beloften verbonden. *b. 2. c. 11. a. 4.*
Godt is ghetuyge en wreecker in den eedt, *b. 2. c. 13. a. 10.*
Godt heeft het recht des roofs toegheſtemt. *b. 3. c. 6. a. 1.*
Godt ſpaert de booſe om der goeden wille, *b. 3. c. 1. a. 4.*
Godt met wat recht hy maeckt dat de ſonden der ouders den naekomelingen ſchade doen. *b. 2. c. 21. a. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.*
Godt werdt on-eyghentlijck gheſeydt ſijn raedt te veranderen, te bedrieghen en berouw te hebben, *b. 2. c. 13. a. 3.*
Godt ſtraft het Volck om de miſdaden der Coninghen. *b. 2. c. 21. a. 17.*
Godt heeft om ſijn ſelfs willen alle dingen ghemaeckt, *b. 2. c. 20. a. 4.*
Of Godt niet kan doen 't gheen tot gheen eynde en ſtreckt, *b. 2. c. 20. a. 4.*
Godts ſachtmoedigheydt in 't nieuwe verbondt, *b. 2. c. 20. a. 11.*
Godts daedt over de kinderen der ſondaren moet van de menſchen niet nae-ghevolght werden. *b. 2. c. 21. a. 14.*
Godt kan niet liegen, noch hem leughen toe-gheſchreven werden. *b. 3. c. 1. a. 15.*
God moet men meer als de menſchen ghehoorſamen, *b. 1. c. 4. a. 1.*
Goedt gemeen zijnde, moet meerder als het ſonderlinghe geacht werden, *b. 1. c. 4. a. 4.*
Goederen die erflijck zijn werden in de ſucceſſie van nieu ghewonnen goederen onderſcheyden. *b. 2. c. 7. a. 9.*
Goederen die nieu gewonnen zijn, komen van naturen den naeſten Erfgenamen toe, *b. 2. c. 7. a. 10.*
Goederen der Geſanten of die om eenigerhande miſdaedt konnen aenghetaſt werden. *b. 2. c. 18. a. 8, 9.*
Goederen der onderdanen werden wegens 't recht der Volckeren door de daedt der Overheden verbonden, *b. 3. c. 2. a. 2.*
Goederen die door het burgerlijcke recht, oft door het recht der volcken verkregen zijn, die werden even ghelijck in vrede vervreemt, *b. 3. c. 2. a. 9.*
Goederen in den Oorlogh ghenomen werden door het recht der volcken eygen gemaeckt, *b. 3. c. 6. a. 1.*

Goederen in den oorloge genomen, wien die toe-komen. *b. 3. c. 6. a. 2.*
Goederen in een onrechtveerdigen oorlog genomen, offe ons moeten weder-gegeven werden. *b. 3. c. 10. a. 6.*
Sulcke goederen verteert zijnde werden niet weder-gegeven. *b. 3. c. 10. a. 6.*
Goederen in een onrechtveerdighen oorlogh genomen, of daer yets mach afghenomen werden. *b. 3. c. 10. a. 6.*
Goederen hoe die in burgerlicken oorlogh eygen gemaeckt werden. *b. 3. c. 6. a. 27.*
Sommighe goederen in den oorlogh verkregen, behooren den Koningh toe. *b. 3. c. 8. a. 3.*
Goederen der onschuldighe moeten niet aenghetaft werden, als men van de voornaemste schuldenaers het onse verkrijgen kan. *b. 3. c. 13. a. 4.*
Goedt eens anders mach men aen-taften om perijckel voor te komen. *b. 3. c. 1. a. 2.*
Goedt eens anders mach men aentaften tot schults betalinghe. *b. 2. c. 7. a. 2.*
Goedt eens anders mach men voor schuldt niet nemen, als men het anders verkrijgen kan. *b. 2. c. 10. a. 1.*
Goedt eens anders wanneer men het moet weder geven. *b. 2. c. 10. a. 1, 2.*
Goedt eens anders wech ghevende moet men geen loon van weghen de vindinghe begeeren. *b. 2. c. 10. a. 1.*
Goedt in een onrechtvaerdighe oorloghe genomen aen hare voorighe Heeren weder-gegeven. *b. 3. c. 16. a. 2.*
't Goedt welck genomen is moet weder-gegeven werden nae dat de vrede gemaeckt is. *b. 3. c. 20. a. 16.*
Goedtheydt in den oorlogh. *b. 3. c. 11. a. 7.*
Goedt den vyanden toe-ghesonden kan afgeset werden. *b. 1. c. 1. a. 5.*
Goedt der gener die schip-breucke gheleden hebben behoort niet aengeslaghen te werden. *b. 2. c. 7. a. 1.*
Goedt wederom ghevordert wat het beteyckent. *b. 3. c. 3. a. 7.*
Goedt te rooven wat het by de oude *Latijnen* was. *b. 3. c. 4. a. 1.*
Goedt weder te geven streckt voor alle andere voldoeninge. *b. 3. c. 4. a. 1.*
Goedt kan oock genomen werden tot vergoedinge van schuldt die in den oorlogh spruyt. *b. 3. c. 13. a. 3.*
Goedt der vyanden kan bedorven werden door de inwendighe gherechtigheydt. *b. 3. c. 12. a. 1.*
Goedt der vrienden dat in de schepen der vyanden is of dat door recht des oorlogs verkregen werdt. *b. 3. c. 6. a. 6.*
Goedt binnen de beschermínghe niet ghebracht verandert van geen heerschappije. *b. 3. c. 9. a. 16.*
Goedt dat tot den oorlogh niet behoort, moet men verschoonen. *b. 3. c. 12. a. 5.*
't Goedt werdt door den oorlogh eyghen gemaeckt, weder-gekregen voor soo veel als het uytwendighe recht belanght, het welck van de vyandt eerst verkregen was. *b. 3. c. 6. a. 7.*
't Goedt welck by den vyandt is haer niet toe-behoorende, dat mach men door den oorlogh sich niet eyghen maecken. *b. 3. c. 6. a. 5.*
Graden van onrechtveerdige handelingen. *b. 2. c. 20. a. 30.*
Gramschap wat het zy. *b. 2. c. 20. a. 5.*
Gramschap heeft oock in God plaetse. *b. 2. c. 20. a. 5.*
Griecken hebben met onrecht vreemde natien voor vyanden gehouden. *b. 2. c. 15. a. 5.*
Griecken hebben al-te-mets veel vrouwen gehadt. *b. 2. c. 5. a. 9.*
Der *Griecken* manier ontrent den roof. *b. 3. c. 6. a. 4.*
Grootste gedeelte heeft het recht van d'algemeenschap. *b. 2. c. 5. a. 17.*
Gunste in beloften. *b. 2. c. 16. a. 10.*
Het gunstige is een belofte *reël. b. 2. c. 16. a. 16.*
Gunstighlijcke dinghen hoe die verwaert moeten werden. *b. 2. c. 16. a. 12.*

H.

HAndelinghe van onghelijck of die een Christen betaemt. *b. 2. c. 2. a. 10.*

Handelinghen die tot de menschelijcke gemeenschap niet strecken, moeten niet gestraft werden. *b. 2. c. 20. a. 20.*

Handelinghen inwendigh zijnde, of die onstraffelijck zijn. *b. 2. c. 20. a. 18.*

Handelinghen onvolmaeckt zijnde, of die door het recht der Volcken gestraft werden. *b. 2. c. 20. a. 39.*

Handelinghen teghens de conscientie *b. 2. c. 23. a. 2.*

Handelinghen zijn, of publijcq, of particulier in een openbare oorloghe. *b. 3. c. 6. a. 10.*

Handelinghen die nae ghewoonte gemeyn zijn, konnen niemandt verboden werden. *b. 2. c. 2. a. 22.*

Handelinghen voor den menschе onvermijdelijck, of die ghestraft konnen werden. *b. 2. c. 20. a. 19.*

Handelinghen die ghemeyn maecken. *b. 2. c. 12. a. 4.*

Handelingen die weldadigh zijn. *b. 2. c. 12. a. 2.*

Handelinghen die in manghelinge bestaen. *b. 2. c. 12. a. 3.*

Handelingen partyen scheydende. *b. 2. c. 12. a. 3.*

Handelingen die gemenght zijn. *b. 2. c. 12. a. 5.*

Handelinghen daer in yets ghedaen werdt, oft daerom yets niet ghedaen werdt, hoe veel die verschillen. *b. 2. c. 15. a. 17.*

Handelingen die gemeyn zijn werden onderscheyden vande deylbare in de wedervergoedinghe. *b. 3. c. 10. a. 4.*

Handelinghen teghens den eedt ghedaen, wanneer die ghebreckelijck alleen, oft wanneer die oock moeten krachteloos zijn. *b. 2. c. 13. a. 19.*

Handelinghen die anderen oock profijtelijck zijn. *b. 2. c. 12. a. 2.*

Handelinghen werden door de burgerlijcke Wet niet krachteloos ghemaeckt, dan die daer onder staen. *b. 2. c. 5. a. 14.*

Handelinghen krachteloos zijnde door het recht der Volckeren. *b. 2. c. 5. a. 14.*

Hatelijcke dinghen hoe die moeten verklaert werden. *b. 2. c. 16. a. 12.*

Hatelijcke dinghen in het twijffelachtighe zijn personeel. *b. 2. c. 16. a. 16.*

Den *Hebreen* was geboden de afgoderye uyt te roeyen. *b. 3. c. 5. a. 2.*

Hebreen onderscheyden de dinghen die van naturen eerlijck zijn. *b. 2. c. 14. a. 6.*

Hebreisch Goddelijck recht en verbindt andere Volcken niet. *b. 1. c. 1. a. 16.*

Hebreisch recht is niet gheheel af-ghescha fft. *b. 1. c. 1. a. 16.*

Hebreen oft geoorloft zy geweest den vreemden weldaden te bewijsen, en van haer te ghenieten. *b. 2. c. 15. a. 9.*

Der *Hebreen* wijse met inghenomen Landen. *b. 3. c. 6. a. 11.* met de kroon des Coninex. *b. 3. c. 6. a. 29.*

Haer recht over de Slaven. *b. 3. c. 7. a. 8. c. 14. a. 6.*

Haer recht over haer Kinderen. *b. 2. cap. 5. a. 7.*

Van contracten. *b. 2. c. 12. a. 11.*

Van de ghevanghen Vrouwen. *b. 3. c. 4. a. 19.*

Heer des goets meer te achten als die het te bewaren ghegheven heeft, en waerom. *b. 2. c. 10. a. 1.*

Heer die verkondight heeft dat men sijn Dienaer niet betrouwen sal, die is gehouden aen het goet dat hy den Knecht heeft toe-vertrouwt. *b. 2. c. 10. a. 2.*

Heeren der goederen die over-boort ghe-worpen zijn, eyschen een ghedeelte daer van weder van anderen. *b. 2. c. 10. a. 9.*

Heerschappye van weynigen is by-nae een Coninckrijck. *b. 3. c. 15. a. 8.*

Heerschappye der goederen die by gewichte, mate, en ghetal bestaen, wanneer die tot een ander over-gaet. *b. 2. c. 10. a. 13.*

Heerschappye des goedts 't welck yemandt onwetende besit, is hy aen niemandt gehouden. *b. 2. c. 10. a. 11.*
Heerschappy die uytwendig is. *b. 2. c. 7. a. 19.*
Heerschappye werdt natuurlijcker-wijse, en door een ander verkregen. *b. 3. c. 6. a. 9.*
Heerschappye eens dullen, waer van daen. *b. 2. c. 3. a. 6.*
Heerschappye eens jongh kindts, waer van daen. *b. 2. c. 3. a. 6.*
Heerschappye die uytwendigh is, sonder inwendighe. *b. 3. c. 7. a. 7.*
Heerschappyen hoe die te niet gaen, de subjecten wech ghenomen zijnde. *b. 2. c. 9. a. 1, 2. &c.*
Heerschappyen groot zijnde werden swaerlijck bewaert. *b. 2. c. 15. a. 7.*
Heerschappyen succesßive zijnde, zijn niet alle-tijdt de opperste. *b. 1. c. 3. a. 10.*
Heerschappyen die uyt verkiesinge ontstaen konnē oock de opperste zijn. *b. 1. c. 3. a. 13.*
Heerschappyen niet de opperste zijnde, konnen oock volkomentlick beseten werden, en erfselijck zijn. *b. 1. c. 3. a. 14.*
Heerschappyen gaen te niet het subject wech ghenomen zijnde. *b. 1. c. 3. a. 12.*
Heerschappyen der Vrouwen zijn den *Romeynen* onbekent. *b. 2. c. 9. a. 11.*
Heylighe dinghen hoe die ghemeen zijn. *b. 3. c. 5. a. 2.*
Heylighe dinghen zijn oock in de overgevinghe begrepen. *b. 3. c. 5. a. 2.*
Heylighe dinghen of die oock den vyandt heyligh zijn. *b. 3. c. 5. a. 2.*
Heylighe dingen door begeerte des volcks onheyligh ghemaeckt. *b. 3. c. 5. a. 2.*
Heylighe dinghen moet men in den oorloghe verschoonen. *b. 3. c. 12. a. 7.*
Heylighe dinghen of die konnen geschonden werden door het recht des oorloghs. *b. 3. c. 5. a. 2.*
Heyrlegher wat het is. *b. 2. c. 6. a. 3.*
Hollandtsche recht teghens de rooveryen die tegens de Wet strijden. *b. 2. c. 17. a. 20.*
Hollandts ghewoonte over de verbinteniße der bevrachters. *b. 2. c. 11. a. 13.*
Hollandts recht van onderspoelde Landen. *b. 2. c. 8. a. 9, 12.*
Hooghduytsche eertijts met een Vrouwe te vreden. *b. 2. c. 5. a. 9.*
Hooghduytslandt heeft gheen ghedeelte van't *Roomsche* Rijck gheweest. *b. 2. c. 9. a. 11.*
Der *Hooghduytschen* rooveryen. *b. 3. cap. 3. a. 2.*
Hooghste mogentheydt en is niet alle-tijdt by 't Volck. *b. 1. c. 3. a. 8.*
Hooghste moghentheydt is oock tijdtlijck. *b. 1. c. 13. a. 8.*
Hooghste moghentheydt hoe die voor de goederen verbonden wert door een verbinteniße der minder Overheden. *b. 3. c. 22. a. 2, 3.*
Houwelijck wat het is volghens 't recht der nature. *b. 2. c. 5. a. 8.*
Houwelijck oft krachteloos zy sonder toestemminghe der Ouderen. *b. 2. c. 5. a. 10.*
Houwelijck krachteloos met de Vrouwe van een ander Man die noch leeft. *b. 2. c. 5. a. 11.*
Houwelijcks begheerte is een onrechtvaerdighe oorsaecke tot oorlogh. *b. 2. c. 22. a. 7.*
Houwelijcks recht uyt de Christelicke wet. *b. 2. c. 5. a. 9.*
Houwelijck moet met gheen On-christen aenghegaen werden. *b. 2. c. 15. a. 10.*
Houwelijck waer door de Kinderen tot de erfschap werden toe-gelaten. *b. 2. c. 7. a. 8.*
Houwelijcken met veel Vrouwen eertijdts toe-ghelaten. *b. 2. c. 8. a. 9.*
Houwelijcken met Bloedt-vrienden ongeoorloft. *b. 2. c. 5. a. 12.*
Houwelijcken in *Levitico* verboden, of die gheoorloft zijn. *b. 2. c. 5. a. 13.*
Houwelijcken der Broeders en Susters verboden. *b. 2. c. 5. a. 13.*
Huysen aen brandt te steken is onmenschelijck. *b. 3. c. 12. a. 2.*
Huysen op strandt te bouwen, verboden. *b. 2. c. 3. a. 9.*

I.

Iacob beveſtight het recht der eygen-makinghe in den oorlogh. *b. 3. c. 6. a. 1.*
Iacobi ſonen uyt de Dienſtmaeghden geboren, zijn door hem aenghenomen in het recht van ſucceſſie. *b. 2. c. 7. a. 7.*
Illyriers pleghen roovers te zijn. *b. 3. cap. 3. a. 2.*
Indianen hebben veel Vrouwen. *b. 2. c. 5. a. 9.*
Inneminghe in den ſtaet der gemeene goederen. *b. 2. c. 2. a. 2.*
Inneminghe uyt de naer-gelaten gemeenſchap. *b. 2. c. 2. a. 2.*
Inneminghe en is niet als in een bepaelde ſake. *b. 2. c. 2. a. 3.*
Inneminghe of door alghemeynheydt, oft door gronden. *b. 2. c. 2. a. 3.*
Inneminghe des ghebiedts. *b. 2. c. 3. a. 4.*
Inneminghe der heerſchappye. *b. 2. c. 3. a. 4.*
Innemelijcke Landen. *b. 2. c. 3. a. 16.*
Inwendighe en uytwendighe oorſaken om te diſpenſeren. *b. 2. c. 20. a. 25.*
Inwoonders van *Conſtantinopolen* hebben geen recht ghehadt om een Keyſer te verkieſen, om dat ſy des geen macht van't Roomſche volck en hadden. *b. 2. c. 9. a. 11.*
Ionghe kindt belofte doende, werdt niet verbonden. *b. 2. c. 11. a. 5.*
Ionghe kinderen moet men verſchoonen. *b. 3. c. 11. a. 9.*
Iodiſche Soldaten hebben anderen in den oorlogh ghedient. *b. 1. c. 2. a. 7.*
Ioſephus Hiſtory-ſchrijver der *Ioden* vleyt de Romeynen in de verklaringhe der Wet. *b. 3. c. 5. a. 2.*

K.

Kake toonen is by den *Hebreen* geduldigh verdraghen. *b. 1. c. 2. a. 8.*
Kenniſſe van den eenighen Godt. *b. 2. c. 20. a. 45.*
Kenniſſe Godts dat hy alwetende, ende Schepper van alle dingen is. *b. 2. c. 20. a. 46.*
Kenniſſe Gods hoe die beproeft wert. *a. 45.*
Kenniſſe Godts hoeſe verduyſtert werdt. *a. 47.*
Kenniſſen Gods, welcke en hoedanigh die zijn. *a. 45.*
Kenniſſe Godts dat hy onſienlijck is. *a. 47.*
Kinderen oock over veldt, oft in bloedtſchande ghewonnen, moet men voeden, het welck 't Roomſche recht verwerpt. *b. 2. c. 7. a. 4.*
Kindts ſoon des oudtſten Broeders is voor de jonghſte Soon gheſtelt gheweeſt by de *Lacedemoniers*. *b. 2. c. 7. a. 30.*
Kinderen der Dochters moet men voeden. *b. 2. c. 7. a. 6.*
Kinderen konnen van de Ouders verkocht en verpandet werden. *b. 2. c. 5. a. 5.*
Kinderen uyt ſommighe houwelijck werden belet te ſuccederen. *b. 2. c. 7. a. 8.*
Kinderen moeten om de miſdaet der ouderen niet geſtraft werden. *b. 2 c. 21. a. 13, 14.*
Kinderen of die oock moeten gevoedt werden, hoe datſe ghewonnen zijn. *b. 2. c. 7. a. 4.*
Kinderen der beſchadighers gheraken tot gheen eere. *b. 2. c. 21. a. 13.*
Krijgh en doot-ſtraffen ſtaet *Tertullianus* toe. *b. 1. c. 2. a. 9.*
Kinneback-ſlagh of die oorſake gheeft om yemandt te dooden. *b. 1. c. 2. a. 8.*
Krijgh om loon ſonder groote oorſaecke is niet toe-ghelaten. *b. 2. c. 25. a. 9.*
Krijgh eertijts verboden den geeſtelijcken, en die boete deden. *b. 1. c. 2. a. 9. op 't eynde.*
Krijgh werdt den Chriſtenen van *Origines* toe-ghelaten. *b. 1. c. 2. a. 9.*
Krijgh eertijdts om eenighe oorſaken van den Joden en Chriſtenen vermijdet. *Ibid. a. 9. in 't begin.*
Krijgh om loon oft ſoudye is voornementlijck niet gheoorloft. *b. 2. c. 26. a. 3, 4.*
Krijghs-eedt der *Romeynen* van den roof. *b. 3. c. 6. a. 21.*
Krijghs-eedt die na de doodt *Conſtantini* gebruyckelijck is gheweeſt. *b. 1. c. 2. a. 9. in 't midden.*

L.

L *Acedemoniers* ſtelden den Soon die onder de regeeringhe gheboren was, voor den Soon die voor de regeeringe was geboren. *b.* 2. *c.* 7. *a.* 30.

Lacedemoniers hielden meer van liſtigheydt in de oorloghe, als van gheweldt. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 6.

Der *Lacedemoniers* ghewoonte van de inghenomen Landen. *b.* 3. *c.* 6. *a.* 11.

Der *Lacedemoniers* recht tot *Athenen*. *b.* 2. *c.* 4. *a.* 2.

Landen die gedeylt en af-geteyckent zijn. *b.* 2. *c.* 3. *a.* 16.

Landen wanneer datſe in-ghenomen zijn. *b.* 3. *c.* 6. *a.* 4.

Landen in-ghenomen zijnde, wien die toe-behooren. *b.* 3. *c.* 6. *a.* 9.

Landen hoe die van den *Hebreen*, *Lacedemoniers*, en *Romeynen* ghedeylt wierden. *b.* 3. *c.* 6. *a.* 11.

Landen twijffelachtigh zijnde, moeten niet ghehouden werden innemelijck te zijn. *b.* 2. *c.* 8. *a.* 10.

Landen die van de vyanden in-ghenomen zijn, konnen weder verkreghen werden. *b.* 3. *c.* 9. *a.* 5.

Landen die bepaelt zijn. *b.* 2. *c.* 3. *a.* 16.

Landt kan met een ghenaemde mate verkocht werden, maer niet nae mate. *b.* 2. *c.* 8. *a.* 12.

Landtpalen of die verandert werden door het veranderen van het canael. *b.* 2. *c.* 3. *a.* 16.

Landtſtreke waerom ſoo ghenaemt. *b.* 3. *c.* 6. *a.* 4.

Landtſtreke ſonder volck zijnde, kan vervreemt werden. *b.* 2. *c.* 6. *a.* 7.

Laſt moet vermijdt werden in 't verklaren der woorden. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 12.

Laſten uyt een verbondt zijn, oft overgaende, oft blijvende. *b.* 2. *c.* 15. *a.* 7.

Leener waer aen hy ghehouden is. *b.* 2. *c.* 12. *a.* 13.

Leener wanneer hy binnen den beſtemden tijdt het goedt weder eyſchen mach. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 27.

Leen-goederen die vry zijn. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 23.

Leen-goederen werden door langhdurige beſittinghe eyghen ghemaeckt. *b.* 2. *c.* 4. *a.* 9, 10.

Leen-recht over man en goedt. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 23.

In leen-rijcken hoe de ſucceſſie op-gedraghen werdt. *b.* 2. *c.* 7. *a.* 19.

Leen-verbindinghe neemt het expreſſe gebiedt niet wech. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 23.

Leere *Iohannis* des Doopers en *Chriſti* was een. *b.* 1. *c.* 2. *a.* 7.

Leven des gheheelen volcks is meer dan de vryheydt. *b.* 2. *c.* 24. *a.* 5, 6.

Leven in den ſtaet der onnoofelheydt. *b.* 2. *c.* 2. *a.* 2.

Leven des volcks moet voor de vryheydt gaen. *b.* 2. *c.* 24. *a.* 6.

Leven oft het verbonden kan werden. *b.* 3. *c.* 2. *a.* 6.

Leven der ſchuldigen oft geheel moet onderſocht werden. *b.* 2. *c.* 20. *a.* 30.

Des levens verbinteniſſe begrijpt de vryheydt niet. *b.* 3. *c.* 23. *a.* 11.

Leughen of die gheoorloft is tot beſcherminghe des levens. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 14.

Leughen verboden. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 9.

Leughen en lieghen onderſcheyden. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 10.

Leughen of die ten aenſien van den derden begaen werdt, die men niet aenſpreeckt. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 12.

Leughen is niet ongheoorloft by den ghenen dieſe begeert. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 14.

Leughen oft men die teghens den vyandt ghebruycken mach. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 17.

Lichaem kan tot dienſtbaerheyt verbonden werden. *b.* 3. *c.* 2. *a.* 3.

Lichaem aertſch zijnde komt de aerde toe. *b.* 2. *c.* 10. *a.* 2.

Lichaem hoe langhe het ſelfde blijft. *b.* 2. *c.* 9. *a.* 4.

Lichaem des menschen den beesten overgegeven te werden, is erbarmelick. *b. 2. c. 19. a. 2.*

Lichaem des menschen moet ontdaen werden buyten het gesichte van anderen. *b. 2. c. 19. a. 2.*

Lichtigheyt tot sondighen is een oorsaecke van de straffen niet te verminderen. *b. 2. c. 20. a 35.*

Liefde verbiedt dickwils yet. *b. 3. cap. 13. a. 4.*

Liefde verbiedt veel dinghen, die, volghens de Burgherlijcke Wet gheoorloft zijn. *b. 3. c. 1. a. 4.*

Liefde verbiedt dickwils het ghene 't recht toe-laet. *b. 3. c. 1. a. 2, 10.*

Lijdtsaemheydt *Christi* is ons een Exempel. *b. 1. c. 4. a. 7.*

Lijdtsaemheydt die strafwaerdigh is in een Regent oft Republijcq. *b. 2. cap. 21. a. 2.*

M.

MAgistraet minder zijnde kan de hoogste Overigheyt met recht niet tegenstaen. *b. 1. c. 4. a. 6.*

Magistraten die ten tijde *Pauli* Christenen waren. *b. 1. c. 2. a. 7.*

Magistraet is ghehouden voor sommighe schaden. *b. 2. c. 17. a. 20.*

Magistraet verbindt eenighsins de Inwoonders der Steden. *b. 3. c. 22. a. 3.*

Macchabeen hebben vreemde in den oorlogh gheholpen. *b. 2. c. 15. a. 9.*

Macedonische Wet onrechtvaerdigh. *b. 2. c. 21. a. 15.*

Magistraet behoort eenighe beschuldigers te setten. *b. 2. c. 20. a. 15.*

Maharbals doodt. *b. 3. c. 12. a. 9.*

Mahumedisten meyninghe van de weder-gevinghe. *b. 3. c. 10. a. 3.*

Majeursschappen verliesen met der tijdt haer recht. *b. 2. c. 4. a. 10.*

Manlij oorloge teghen de *Gallo-Griecken*. *b. 3. c. 3. a. 10.*

Mannen werden voor Vrouwen gestelt in de Rijcken die van het Volck op-gedraghen werden. *b. 2. c. 7. a. 17.*

M. Marcelli matiginghe in de overwinninghe. *b. 3. c. 12. a. 7.*

Mate in 't straffen waer van te vorderen. *b. 2. c. 20. a. 29.*

Maten welcke te houden zijn. *b. 2. c. 3. a. 11.*

Matinghe in 't recht des Oorloghs ontrent de persoonen. *b. 3. c. 11. a. 7.*

Matinghe der *Gothen* in den Oorlogh ontrent de heylighe dinghen. *b. 3. cap. 11. a. 6.*

Mede-ghesellen der Ghesanten of die niet moghen gheschendt werden. *b. 2. c. 18. a. 8.*

Mede-ghesel kan een mede-ghesel dwingen het verbondt te houden. *b. 1. c. 3. a. 21.*

Mede-ghesellen moeten haer mede-ghesellen recht gheven, soo haer Onderdanen beschuldight werden. *b. 1. c. 3. a. 21.*

Mede-ghesellen zijn te beschermen, ende wanneer. *b. 2. c. 21. a. 4.*

Mede-ghesellen wanneer die deel hebben in den roof. *b. 3 c. 6. a. 23.*

Den mede-ghesellen gewelt aenghedaen, wanneer het den vrede breeckt. *b. 3. c. 20. a. 33.*

Mede-ghesellen in een onrechtvaerdighen Oorlogh zijn aen de schade ghehouden, konnen somtijdts ghestraft werden. *b. 3. c. 1. a. 3, 4.*

Der mede-ghesellen verschillen hoe die moeten ghevonnist werden. *b. 1. c. 2. a. 7.*

Mede-gesellen van mede-gesellen onderdruckt. *b. 1. c. 3. a. 21.*

Onder mede-ghesellen moeten de oudtste voor-ghetogen werden. *b. 2. c. 15. a. 13.*

Mede-ghesellen of die oock toe-komstighe konnen zijn. *b. 2. c. 16. a. 13.*

Mede-ghesellen in het verbondt niet ghenoemt zijnde, mach men helpen sonder het verbondt te breken. *b. 2. c. 16. a. 15.*

Menschen te vanghen, hoe het in den oorlogh toe-ghelaten is. *b. 3. c. 14. a. 2.*

Menſch waer hy recht toe heeft. *b. 2. c. 17. a. 5.*
Menſchen te leveren moet van levendighe verſtaen worden. *b. 2. c. 16. a. 5.*
Der meyneedigen ſtraffe raeckt de naekomelinghen. *b. 2. c. 13. a. 1.*
Meyneedigh teghens een Zee-roover oft Moordenaer wert niet geſtraft. *b. 3. c. 19. a. 5.*
Meyninge der *Ioden* van de noodtſakelijckheydt der weder-ghevinghe. *b. 3. c. 10. a. 3.*
Minder-jarighe is aen den vyandt verbonden. *b. 3. c. 23. a. 3.*
Miſdaden die de doodt waerdigh zijn nae dat het *Euangelium* verkondight is, *b. 1. c. 2. a. 7.* op 't eynde.
Miſdadighe den rechter te benemen is miſdoen. *b. 3. c. 1. a. 5.*
Mogentheydt een ſoorte des rechts, wat het zy. *b. 1. c. 1. a. 5.*
Moghentheydt die uytmunt. *b. 1. cap. 1. a. 6.*
Moghentheydts goederen die gheheel is oft ſe met der tijdt verloren werden. *b. 2. c. 4. a. 12.*
Moordenaers mach men doodtſlaen. *b. 1. c. 2. a. 5.*
Monopolien. b. 2. c. 12. a. 16.
Muylen by den Romeynen door 't recht der wederkrijginghe verkreghen. *b. 3. c. 9. a. 13.*

N.

Naeſte wie die is in de Wet, en *Euangelio. b. 1. c. 2. a. 8.*
Naeſte werdt oock ghereeckent die te zijn, die door vertooninghe het recht verkrijght van hoogher ſtaet. *b. 2. cap. 7. a. 28.*
Naekomelingen der ghevangenen zijn ſlaven. *b. 3. c. 7. a. 2.*
Namen der Lantſchappen hoe die moeten verſtaen werden. *b. 3. c. 20. a. 23.*
Natien den *Meden* tribuyt betalende, of hare conditie ſoodanigh ghebleven is, het gebiedt tot anderen overgebracht zijnde. *b. 2. c. 16. a. 16.*
Natuurlick ghebruyck der goederen. *b. 2. c. 2. a. 2.*
Natuur van huringhe en verhuringhe. *b. 2. c. 12. a. 18.*
Natuurlijcke verkrijginge in den oorlogh. *b. 3. c. 6. a. 1.*
Neef van de eerſte Soon oft die gaet voor de jonghſte broeder in het Rijck. *b. 2. c. 7. a. 30.*
Neef uyt de Soon of die voor de Soon gaet. *a. 31.*
Neef die de jonghſte is uyt een Soon of die gaet voor de Neef die ouder is uyt een Dochter in de Succeſſie des Rijcks. *a. 33.*
Neef moet ghevoedt werden. *b. 2. cap. 7. a. 4.*
Nicht uyt de eerſt-geboren of die d'ouder Soon uyt-ſluyt. *b. 2. c. 7. a. 35.*
Niemandt behoeft het ſijne weder te gheven 't welck hem te bewaren ghegheven was. *b. 2. c. 10. a. 1.*
Niemant wert verbonden tot een onrechtveerdige oorloge. *b. 2. c. 15. a. 13.*
Ninus is de eerſte gheweeſt die ſijn gebiedt door oorloghe wijder heeft uytgebreydt. *b. 3. c. 8. a. 1.*
Noodtſaeckelijckheydt is uytgheſondert in de Wet der heerſchappije. *boeck 1. cap. 2. a. 6.*
Noodtſaeckelijckheydt vermijdelijck zijnde gheeft gheen recht. *b. 2. c. 2. a. 7, 10.*
Noodtſaeckelijckheydt wat recht die geeft aen de bevredighde. *b. 3. c. 17. a. 1.*
Noodtſaeckelijckheydt breeckt den vrede niet. *b. 3. c. 20. a. 3.*
Noodtſaeckelijckheydt gelijck zijnde, gaet de beſitter voor. *b. 2. c. 2. a. 8.*

Onbe-

O.

ONbedachte toe-vallen bevrijden den huyrder niet. *b. 2. c. 12. a. 18.*

Ondanckbare werden niet gheſtraft. *b. 2. c. 20. a. 14.*

Onderdanen van andere mach men niet verſoecken tot quaedt doen. *boeck 2. cap. 1. a. 21.*

Onderdanen den vyandt in den oorlogh dienende, of die den vrede breecken. *b. 3. c. 20. a. 31.*

Onderdaen kan ghedwongen werden een Gijſelaer te zijn, en op wat wijſe. *b. 3. c. 20. a. 52.*

Onderdanen vreemdt zijnde of die met rechtveerdighe Oorloghe konnen beſchermt werden teghens overlaſt haerder Overigheydt. *b. 2. c. 25. a. 8.*

Onderdanen wanneer die met recht oorloge voeren. *b. 2. c. 16. a. 2, 3, 6.*

Wie onderdanen zijn. *boeck 2. capit. 26. a. 1.*

Onderdanen der vyanden werden over al beſtreden door het recht der oorloghe. *b. 3. c. 4. a. 8.*

Onderdanen moeten aen hare Overheden weder-ghegheven werden, wanneer ſy haer door een onrechtveerdigen oorlogh ontrocken zijn. *b. 3. c. 17. a. 4.*

Onderdanen hoe die deelachtigh werden aen de miſdaedt der Overheydt. *b. 2. c. 21. a. 7.*

Onderdanen of die alle-tijdt vermoghen haer ſelven in vryheydt te ſtellen. *b. 2. c. 4. a. 14.*

Onderdanen moghen teghens de Magiſtraet oorloghen door bevel der hooghſte Overheyt. *b. 1. c. 4. a. 1.*

Onderdanen vermoghen, volghens de nature des burgherlicken geſelſchaps, haren Overheden niet tegenſtaen, noch volgens de Wet, of het *Euangelium. boeck 1. cap. 4. a. 2, 3, 4, 5.*

Onderdanen oorloghen voor haer Overheden. *b. 1. c. 5. a. 3, 4.*

Den onderdanen gheweldt aen-ghedaen breeckt den vrede. *b. 3. c. 20. a. 32.*

Onderdanen eens anders die Zee-roovers zijn, gewelt aengedaen, breeckt den vrede niet. *Ibid. a. 32.*

Onderdanen die twijffeligh zijn moeten de ſchattinghe als Krijghs-hulpe afvorderen. *b. 2. c. 26. a. 52.*

Onderdanen werdt ſomtijts den roof vergunt. *b. 3. c. 6. a. 24.*

Der onderdanen raedtſlaghende kracht is onvolmaeckt. *b. 2. c. 26. a. 4.*

Beloften in oorloghe den onderdanen ghedaen, oftſe ghehouden moeten werden. *b. 3. c. 19. a. 17.*

In aenſien der onderdanen, of de oorloge ten weder-zijden rechtveerdigh kan zijn. *b. 2. c. 26. a. 4, 8.*

Der onderdanen goederen die onſchuldigh zijn, werden te onrecht tot ſtraffe wech genomen. *b. 3. c. 17. a. 2.*

Der onderdanen beſcherminghe of die eenigſins kan rechtveerdigh zijn in een onrechtveerdighe oorloge. *b. 2. c. 26. a. 6.*

Der onderdanen vryheyt werdt verbonden door de daet der Overheden. *b. 3. c. 2. a. 2.*

Der onderdanen daedt, offe den vrede breeckt. *b. 3. c. 20. a. 30.*

Onderdanen die verhuyſen te ontfanghen ſtrijt niet tegens den vrede die de vrientſchap begrijpt. *b. 3. c. 20. a. 41.*

Onderganck van de ſtadt *Capua. b. 2. cap. 9. a. 6.*

Onderſcheydt tuſſchen goede trouwe, en burgerlijck recht. *b. 3. c. 15. a. 4.*

Onderſcheydt tuſſchen dagh ende nacht-dieven op wat recht het ſteunt. *b. 2. c. 1. a. 12.*

Onderſcheydt tuſſchen ongheluck en ongelijck. *b. 3. c. 11. a. 4.*

Onderwerpinghe die meeſterlijck is. *b. 3. c. 8. a. 1.*

Onderwerpinghe die ghemenght is. *b. 3. c. 8. a. 1.*

Onderwerpinghe des volcks volmaeckt, en onvolmaeckt. *b. 3. c. 8. a. 2.*
Oneygentlijcke verkrijginge door 't recht der volcken. *b. 2. c. 8. a. 1.*
Oneyghentlijcke beteyckeninghe wanneer die toe te laten zy. *b. 2. c. 16. a. 12.*
Ongelijck wanneer yemandt aengedaen is. *b. 3. c. 11. a. 3,4.*
Onghelijck somtijdts te verdraghen. *b. 1. c. 2. a. 8.*
Onghelijckheyt dat in een accoort is, wert door het recht der volcken niet vergolden. *b. 2. c. 12. a. 6.*
Ongeoorlofde dinghen moeten van de algemeynheydt der woorden uytgesondert werden. *b. 2. c. 16. a. 26.*
Onlichamelijcke goederen werden met de persoon verkregen. *b. 3. c. 7. a. 4.*
Ongherijmde verklaringhe moet men mijden. *b. 2. c. 16. a. 5,6,22.*
Onmogelijckheydt des daedts ontschuldight de belofte, op dat de vrede niet gebroken werde. *b. 3. c. 10. a. 37.*
Onnoosele moet men beschermen. *b. 3. c. 25. a. 5.*
Onrechtveerdigh wat het is. *b. 1. c. 1. a. 3.*
Onrechtveerdigheydt kan begaen werden in een onrechtveerdighe oorloghe. *b. 3. c. 11. a. 1.*
Onrechtveerdighe autheurs des oorloghs moeten van andere onderscheyden werden. *b. 3. c. 11. a. 5.*
Onseeckerheydt der *morale* dinghen, waer van daen die komt. *b. 2. c. 23. a. 1.*
Ontschuldinge van vertoevinghe of die by vrede toe-gelaten zy. *b. 3. c. 23. a. 25.*
Ontslaginge vanden eedt van waer die haer kracht heeft. *b. 2. c. 13. a. 20.*
Ontfanginge voor een ander gedaen, watse werckt. *b. 2. c. 11. a. 19.*
Ontfanginge of die voor de vervreemdinge gaet. *b. 2. c. 6. a. 4.*
Ontfanginghe kan gheschieden boven dat men hebben moet, onder conditie van 't overschot te sullē wedergeven. *b. 3. c. 1. a. 4.*
Onvry stilswijghen en werckt niet. *b. 2. c. 4. a. 5.*
Oordeel over de Onderdanen. *b. 2. c. 15. a. 3.*
Oordeel des yvers. *b. 2. c. 20. a. 9.*
Oordeels ophoudinghe is of voor een oogenblick, of voor gedurigh. *b. 1. c. 3. a. 2.*
Oordeelen die crimineel zijn, waerom ingestelt. *b. 2. c. 20. a. 7,8.*
Oordeelen die aen 't leven gaen, waerom die den Christenen toe-gheslaen zijn. *a. 10.*
Een Christen behoordaer na niet t estaen, om over eens anders leven te oordeelen. *a. 14.*
Oordeelen by den *Hebreen* van de Koninghlijcke moghentheydt uytghesondert. *b. 1. c. 3. a. 20.*
Oorlogh die voor anderen rechtveerdelijck gevoert wert. *b. 2. c. 25. a. 1.*
Oorloghs beschrijvinge. *b. 1. c. 1. a. 2.*
Oorloghs recht komt ook sommige minder Overheden toe. *b. 1. c. 3. a. 5.*
Oorlogh sommigen door de wet verboden. *b. 1. c. 5. a. 4.*
Oorlogh strijdt teghens 't recht der nature niet. *b. 1. c. 2. a. 1.*
Oorlogh hoe die door 't recht der volcken toe-gelaten is. *a. 4.*
Oorlog of die door de wet, of 't *Euangelium* verboden is. *b. 1. c. 2. a. 5,6,7, &c.*
Oorlogh is, of particulier, of publijcq, of gemenght. *b. 1. c. 3. a. 1.*
Oorlogh van particuliere die toegelaten is nae dat de gherechts-bancken ingheselt zijn, en wanneer. *b. 1. c. 3. a. 2.*
Oorloghende buyten haer ressort, of het geen haer afgenomen wert, door 't recht der oorloghe verkreghen wert. *b. 3. c. 6. a. 26.*
Oorlogh of die verboden zy door de wet der nature, oft wet aen *Noë* ghegeven, of *Euangelische* wet. *b. 1. c. 2. a. 3,4,5.*
Particulieren oorlogh door de wet der nature, *Noë*, en *Mosis* toe-ghelaten. *b. 1. c. 3. a. 2.*

Oftſe tegens het *Euangelium* ſtrijdt. *a. 3.*
Auguſtinus en *Ambroſius* ſpreken 't tegen. *a. 3.*
Oorlogh die rechtvaerdig is en ſolemneel, welcke die zy. *b. 1. c. 3. a. 5.*
Oorloghe die door bevel gheſchiedt. *b. 3. c. 3. a. 5.*
Oorlogh *Manlij* teghens de *Galaten*, of die rechtvaerdigh is geweeſt, en *C. Caſaris* teghens de Hooghduytſche, oock *Oratij* en *Deciani*, item *Caſſij* oorloghe. *b. 1. c. 3. a. 5.*
Oorlogh die publijcq is, is oock ſolemneel, oft minder als ſolemneel. *b. 1. c. 3. a. 4.*
Oorlogh te voeren komt de opperſte ghebieder toe. *b. 1. c. 3. a. 4.*
Oorloghe wanneer die van minder Overheden kan ghevoert werden, hoe verre, en oft ſulck een oorlogh publijcq kan genoemt werden. *b. 1. c. 3. a. 5.*
Of die van haer kan ghevoert werden uyt nae-raminghe van den wille der hooghſte macht. *a. 5.*
Of oorloghe die burgerlijck en inlandtſch is, erger zy als tyranny. *b. 1. c. 4. a. 19.*
Oorloghe voor Bondtghenooten en voor Vrienden. *b. 2. c. 24. a. 4, 5.*
Oorloge kan voor allerley Menſchen aenghenomen werden. *a. 6.*
Oorloge die betamelijck is voor de vreemde vrienden. *a. 1.*
Oorloghe kan gevoert werden door booſe Menſchen. *b. 2. c. 26. a. 5.*
Oorlogh of die gheoorloft zy teghens die ghene, die teghens de nature ſondighen. *b. 2. c. 20. a. 40.*
Om eenighe tot het Chriſtendom te dwinghen. *a. 48.*
Oorloghe wanneer die alleen van offenſive oorloghe moet verſtaen werden. *b. 2, c. 16. a. 14.*
Oorloghe is ongheoorloft alleen om de al te groote macht des naeburigen. *b. 2. c. 15. a. 13.*
Oorlogh die rechtvaerdigh is kan erghens anders gebreck hebben. *b. 2. c. 22. a. 17.*
Oorloghe of die oyt ten weder-zijden kan rechtvaerdigh zijn. *b. 2. c. 26. a. 6.*
Oorloge moet ſomtijdts nae-gelaten werden om ons, en der onſen wille. *b. 2. c. 24. a. 4.*
Oorloge tot ſtraffe aen te nemen, paſt den genen, die veel machtiger is. *b. 2. c. 24. a. 7.*
Oorloge moet men aen-nemen ter noodt, oft by gheleghentheydt. *b. 2. c. 24. a. 9.*
Oorloge moet men voeren om vrede te bekomen. *b. 3. c. 15. a. 2.*
Oorloghe kan terſtondt aengevangen werden, nae dat de aenkundinghe geſchiedt is. *b. 3. c. 3. a. 13.*
Oorloghs rechtvaerdighmakende oorſaecken moeten bekent ghemaeckt werden. *b. 2. c. 26. a. 4.*
Oorloghs oorſaken zijn, oft werckende, oft helpende, oft inſtrumentele. *b. 1. c. 5. a. 1, 2, 3.*
Oorloghs rechtvaerdighe oorſaecke is deſe eenighe onghelijck en beſcherminge des levens. *b. 2. c. 1. a. 3.*
Aenradende rechtvaerdighende oorſaken, en beginſelen der ſelve. *b. 2. c. 1. a. 1.*
Oorloge onrechtvaerdigh zijnde, brenght onrechtvaerdighe vruchten voort. *b. 3. c. 10. a. 3.*
Oorloghs wrake moet de mate niet te buyten gaen. *b. 3. c. 11. a. 1.*
Van oorloghs aenkundinghe een formulier. *b. 3. c. 3. a. 7.*
Oorlogh niet aenghekundight zijnde, oft het genomen goedt den nemers oock toekomt. *a. 10, 11, 12.*
Burgherlijcke conſtitutien over de aenkundinghe. *a. 8.*
Oorloghs ongheregeltheydt. *b. 2. c. 24. a. 10.*
Oorlogh wat daer in genomen, wat niet genomen mach werden. *b. 3. c. 13. a. 1, 2. &c.*
Oorlogh brenght veel quaedts voort. *b. 2, c. 24. a. 10.*
Oorloghen die voor vreemde Onderdanen aenghenomen werden. *b. 2. c. 25. a. 6, 7.*
Oorloghen openbaer ſonder oorſaken zijn onrechtvaerdigh. *b. 2. c. 1. a. 1.*

Oorloghen voor anderen op-ghenomen, zijn gheoorloft. *b. 1. c. 5. a. 2.*
Oorloghe of die teghens de vervolgers der Chriſtenen mach aenghenomen werden. *b. 2. c. 20. a. 48.*
Oorloghe ſonder eenighe oorſake is verwoedtheydt. *b. 2. c. 22. a. 1.*
Oorlogen die alleen aenradende oorſaken hebben, zijn rooveryen. *b. 2. c. 22. a. 3.*
Oorloghen oftſe aengenomen werden om eenige miſdaden tegens God. *b. 2. c. 20. a. 44.*
Oorloghen tot beſcherminghe der Onderdanen zijn rechtvaerdigh en noodtſaeckelijck. *b. 2 c. 25. a. 1, 2.*
Oorloghen om ſlechte oorſaecken zijn ondeughende. *b. 2. c. 26. a. 3.*
Oorloghen *Moſis* rechtvaerdigh buyten de oorſaken van Godt bevolen. *b. 1. c. 2. a. 2.*
Oorloghen der *Hebreen* onbehoorlijck in de laetſte tijden. *b. 1. c. 2. a. 8.*
Oorlogen die om 't ſchenden der Gheſanten, om het begraven der dooden, en tot ſtraffe gevoert zijn. *b. 2. c. 18. a. 7. c. 19. a. 3. c. 20. a. 8. &c.*
Oorlogh den voornaemſten aengheſeyt is oock den Onderdanen, en voorts Bondtghenooten aengheſeyt. *b. 3. c. 3. a. 9.*
Oorlogh of die door kampvechtinghe van twee mach ge-eyndight werden. *b. 3. c. 20. a. 43.*
Oorſaken en eynden om de ſtraffe na te laten, wanneer die ophouden. *b. 2. c. 20. a. 22.*
Oorſaecken om de ſtraffe te verminderen, oft niet te verminderen. *b. 2. c. 14. a. 8.*
Oorſaken die van de ſonde af-trecken. *b. 2. c. 20. a. 31.*
Oorſaken die onder den oorlogh ſpruyten. *b. 3. c. 1. a. 3.*
Oorſpronck der verklaringhe. *b. 1. c. 2. a. 5.*
Oorſake der particuliere kampvechtinghe. *b. 2. c. 20. a. 8.*
Oorſpronckelijcke verkrijginge der goederen. *b. 2. c. 3. a. 1.*
Ootmoedige moet men verſchoonen. *b. 3. c. 11. a. 15.*
Ootmoedighe zijn te beſchermen ſoo langhe haer ſake noch onderſocht werdt. *b. 2. c. 21. a. 6.*
Der ootmoedighen recht wien men dat ſchuldigh is. *b. 2. c. 1. a. 5.*
Ootmoedigen exemplen die beſchermt, en niet beſchermt zijn geweeſt. *b. 2. c. 21. a. 5.*
Der ootmoedighen recht hoedanigh het in den oorloghe zy. *b. 3. c. 11. a. 3.*
Der ootmoedighen ſaecke uyt wat recht te onderſoecken zy. *b. 2. c. 21. a. 6.*
Ootmoedighe of die door het recht der oorloghe gedoodt werden. *b. 1. c. 4. a. 11.*
Opdraginge van een conditie verbint voor de ontfanginghe niet. *b. 2. c. 16. a. 32.*
Opperſten in 't verbondt wie die zy. *b. 1. c. 3. a. 21.*
Overghevinghe werdt natuurlijcker-wijſe niet vereyſcht om de vervreemdinghe te volbrenghen. *b. 2. c. 8. a. 25.*
Ouderdom is yets perſoneels. *b. 2. cap. 7. a. 18.*
Overgevinghe werdt van naturen niet vereyſcht tot overdracht der heerſchappye, ſomtijdts oock niet door het burgerlijcke recht. *b. 2. c. 8. a. 25.*
Overgegeven die niet aenghenomen is, of die een Burgher blijft. *b. 2. c. 21. a. 4.*
Overgegevene ſonder conditie, of die gedoodt mach werden. *b. 3. c. 4. a. 11.*
Overghevinghe met conditie, ende hare vrucht. *b. 2. c. 15. a. 7.*
Overgheghevene wanneer die ghedoodt mach werden. *b. 3. c. 15. a. 15, 16.*
Overgheghevene moeten ontfanghen werden. *b. 3. c. 11. a. 13, 14.*
Overgheghevene te veroordelen komt den Coningh, of het Volck toe. *b. 3. c. 22. a. 11.*
Overghevinghe die ſuyver is. *b. 3. cap. 20. a. 49.*
Overghevinghe eer het geſchut den muur gheraeckt heeft. *b. 3. c. 11. a. 15, 16.*
Overheden of die in de meeſte noodtſakelijckheydt weder-ſtaen moghen werden. *b. 1. c. 4. a. 7.*

Over-

Overheydt hoe die teghen een onderdaen lieght. *b. 3. c. 1. a. 14.*
Overheyt moet men daer niet alle-tijdt rekenen te zijn, tot welckers profijt de regeringhe ſtreckt. *b. 1. c. 3. a. 8.*
Overheydt wat die vermach ontrent den eedt. *b. 2. c. 13. a. 20.*
Overheyt kan een onderdaen dwingen tot die dinghen, die men niet uyt de gerechtigheyt, maer uyt andere deughden ſchuldigh is. *b. 3. c. 26. a. 4.*
Overheydts gebodt wanneer het ontſchuldight. *b. 2. c. 26. a. 4.*
Overloopers hebben door het Romeynſche recht het recht van weder-krijginge niet. *b. 3. c. 9. a. 9.*
Overloopers ſlaven zijnde, werden door het recht der weder-krijginge verkregen. *b. 3. c. 9. a. 10.*
Overloopers pleghen van haer, van welckeſy gheloopen zijn, gedoodt te werden. *b. 2. c. 11. a. 16.*
Overloopers in twijffelighe ſaken en moet men niet weder-leveren. *b. 3. capitt. 20. a. 12.*
Overloopers aen te nemen, is gheoorloft. *Ibid.*
Overſpeelders zijn tot eenighe weder-oprechtinghe verbonden. *b. 2. c. 17. a. 15.*
Overſte wie. *b. 3. c. 22. a. 1.*
Overſte hoe verre hy de Soldaten aen hem verbindt. *a. 6.*
Overſte kan van de ſaecken des oorloghs niet accorderen, maer kan ſtilſtandt van wapenen gheven. *a. 7.*
Overſte kan een anderen het ghebiedt, en de Landen die nu verkreghen zijn, niet vergunnen. *a. 8.*
Overſte al is hy de opperſte niet, kan wech ſchencken 't ghene welck noch niet ingenomen is. *a. 9, 10, 11, 12.*
Overweldigher des Rijcks hoe hy met ſijn bevelen verbindt, ende hoe hy door het recht des oorloghs kan gedoodt werden, als oock door de voorgaende wettige authoriteyt des opperſten ghebieders. *b. 1. c. 4. a. 16, 17, 18.*

P.

Pandt moet aen een Roover weder ghegheven werden, als hy een eyghenaer daer van is. *b. 2. c. 13. a. 15.*
Pandt ontfanghende waer hy aen ghehouden is. *b. 2. c. 12. a. 13.*
Pandt-ghevinghe hoedanighen handel het is. *b. 2. c. 12. a. 13.*
Paſpoorts recht hoedanighen verklaringhe het aen-neemt. *b. 3. c. 21. a. 13.*
Paſpoort of door de doodt des ghevers te niet werdt. *a. 19.*
Paſpoort wat Mede-ghеſellen het begrijpt. *a. 16. en 18.*
Paſpoort den Soldaten ghegheven, is oock den Overſten vorderlijck. *b. 3. c. 21. a. 14.*
Paulus de Apoſtel en verwerpt de krijghsbeſchuttinghe niet. *b. 1. c. 2. a. 7.*
Perſen hebben veel Vrouwen ghehadt. *b. 2. c. 5. a. 9.*
Hare meyninghe van Godt. *b. 3. c. 5. a. 2.*
Hare gewoonte over miſdaets vonniſſen. *b. 2. c. 20. a. 30.*
Hare recht over haer Kinderen. *b. 2. c. 5. a. 7.*
Perſeus verſchil met den *Romeynen*. *b. 2. c. 16. a. 16.*
Petri daedt het ſwaert treckende, is onghepreſen. *b. 1. c. 3. a. 3.*
Pijn geeft gheen recht om te dooden. *b. 3. c. 11. a. 16.*
Pipini daedt. *b. 3. c. 4. a. 18.*
Plaetſen in bevredight landt gelegen, wanneer die van een Oorloghs-voerder mogen ingenomen werden. *b. 2. c. 2. a. 10.*
Ploegh-oſſen behoort men in den oorlogh te verſchoonen. *b. 3. c. 12. a. 4.*
Plonderinge des roofs hoedanigh. *b. 3. c. 6. a. 18.*
Plonderinghe wat het is. *Ibid. a. 24.*
Plonderinghe oftſe gheoorloft zy. *a. 18.*
Pompejus is in den Tempel tot *Ieruſalem* ghe-

gaen teghens de ordeninghe des Wets. *b. 3. c. 5. a. 1.*
Princen eens vryen volcks konnen bedwonghen werden met gewelt. *b. 1. c. 4. a. 8.*
Prince nieuw ghemaeckt, heeft de plaetse des volcks. *b. 2. c. 9. a. 8.*
Prijs der goederen waer van daen. *b. 2. c. 12. a. 14.*

Q.

QUaedt-doenders moeten overghelevert oft ghestraft worden. *b. 2. c. 21. a. 4.*
Quaedt-doenders moet men verschoonen om veele onschuldighe. *b. 3. c. 1. a. 6.*
Quaedt voornemen verbint door hem selven niet tot wedergevinge. *b. 2. c. 22. a. 17.*
Quijtscheldinghe der straffe met wat teeckenen die verstaen werdt. *boeck 3. capit. 9. a. 3.*
Quintii des Burghermeesters heylsame leugen. *b. 3. c. 1. a. 14.*

R.

R*Abirii* doodt. *b. 3. c. 22. a. 9.*
Raedtslagh en daedt der *Romeynen* onvolmaeckt. *b. 3. c. 26. a. 4.*
Razis doodt. *b. 2. c. 19. a. 5.*
Recht van voorsprekinge. *b. 1. c. 3. a. 21.*
Recht van vervreemdinghe hoedanigh het zy. *b. 2. c. 8. a. 21.*
Recht der *Engelschen* teghens de rooveryen die teghens de wet gheschieden. *b. 2. c. 17. a. 20.*
Recht der *Athenienseren* van de verloste ghevangenen. *b. 3. c. 9. a. 9.*
Recht der *Francoysen* teghens rooverijen die teghens de openbare Wet gheschieden. *b. 2. c. 17. a. 20.*
Recht van toesegginghe hoedanigh het zy. *b. 2. c. 8. a. 19.*
Recht der nature begrijpt die dinghen, die oft meerder, oft minder bekent zijn. *b. 2. c. 20. a. 41, 42, 43.*
Recht der nature strijdt niet teghens dinghen die van Godt verboden zijn. *b. 2. c. 20. a. 43.*
Recht is veelderley. *b. 1. c. 1. a. 3, 4, &c.*
Recht der nature onderscheyden van het vrywillighe Goddelijcke recht. *b. 1. c. 1. a. 10.*
Recht der nature en der volckeren verscheydelijck ghenomen van de *Roomsche* Rechts-geleerden. *a. 11.*
Recht is regeerende, of gelijck-makende. *a. 3.*
Recht heeft geen plaetse inde Beesten. *a. 11.*
Recht is of vrywilligh menschelijck, of Goddelijck; het menschelijcke of burgherlijck, sich wijder of nauwer streckende. *a. 13.*
Recht welck vrywilligh Goddelick is, of tot een volck, of tot alle behoorende, is in 't algemeyn driederley. *a. 14.*
Recht des swaerdts hoe het verstaen wert. *a. 7.*
Recht der volckeren wat het is. *a. 15.*
Recht en het ghebruyck daer van zijn onderscheyden. *b. 1. c. 3. a. 24.*
Recht des Koninghs of der Burgherschap welcke uytstekende is, of het haer ontslaet van de trouwe den onderdanen gegeven. *b. 3. c. 19. a. 7, 8.*
Recht uytwendigh, hoedanigh. *b. 3. c. 10. a. 1, 2.*
Recht der Koninghen en der Volckeren, wanneer dat het door de vrede werdt ghehouden quijt-gescholden te zijn. *b. 3. c. 20. a. 26, 27.*
Inwendigh recht van het uytwendighe onderscheyden. *b. 3. c. 7. a. 6.*
Recht der vreemden staet onder de uytsteeckende heerschappye niet. *b. 2. c. 14. a. 8.*
Recht der nature wert door gewoonte verduystert. *b. 2. c. 15. a. 5.*
Recht der volckeren van die ghene, die in den oorlogh gevangen werden. *b. 3. c. 7. a. 1. c. 4. a. 18, 19.*

Recht

Recht des pandts, der ophoudinge, en der dienſtbaerheydt, oft door den oorlogh verkregen wert. *b. 3. c. 6. a. 26.*
Recht der volckeren verbiedt het ghene, 't welck het recht der nature toe-laet, en laet toe 't gheen de wet der nature verbiedt. *b. 3. c. 4. a. 15.*
Recht ſommigher Volckeren. *b. 3. c. 4. a. 18.*
Recht der volckeren en is niet 't gheen van ſommighe volckeren ſonder onderlinghe verbinteniſſe onderhouden werdt. *b. 3. c. 1. a. 8.*
Recht moet dickwils nae-ghelaten werden tot vermijdinghe van oorlogh. *b. 2. c. 24. a. 1.*
Recht om pandt te loſſen, of het met der tijdt verloren werdt. *b. 2. c. 4. a. 15.*
Recht der volcken werdt geſeydt veel dinghen te begrijpen, welcke den Volcken ghemeen zijn ſonder eenige verbinteniſſe. *b. 2. c. 3. a. 5.*
Recht 't welcke verlaten is, heeft verſcheyden teyckenen. *b. 2. c. 4. a. 3,4.*
Rechten die tot het oprechte ghebiedt behooren. *b. 2. c. 4. a. 11,12.*
Recht der nature begrijpt die dinghen die niet over al onderhouden werden. *b. 2. c. 5. a. 10.*
Recht der volcken begrijpt veel dinghen oneygentlijck. *b. 2. c. 1. a. 1.*
Recht welck verkreghen is, of het door het natuurlijcke, of der volcken moet onderſcheyden werden. *b. 2. c. 14. a. 7,8.*
Recht 't welck uytwendigh is wat kracht het heeft. *b. 3. c. 7. a. 7.*
Recht het welck *Reël* is. *b. 1. c. 1. a. 4.*
Recht waer door men ghemeenſchap met een roover heeft. *b. 2. c. 13. 15.*
Recht der nature en beſtaet niet uyt een gemeene maniere, in eenigh ghedeelte der werelt. *b. 2. c. 20. a. 41, 42.*
Recht om de verloren goederen weder te krijgen by den bondtgenooten en vrienden. *b. 3. c. 6. a. 1.*
Recht van de verloren goederen weder te krijghen in oorlogh en in vrede. *b. 3. c. 9. a. 3.*
Recht om de verloren goederen weder te krijghen heeft verſcheyden ſoorten. *b. 3. c. 9. a. 3.*
Recht van weder-krijginghe wie het by vrede doet weder-keeren. *b. 3. c. 9. a. 1.*
Recht van weder-krijginghe yemandt herſtelt hebbende, die gheniet ſijn rechten weder. *a. 6.*
Recht van weder-krijginghe of het oock gheheele volcken en hare goederen aengaet. *a. 8.*
Recht des roofs heeft Godt oock toe-ghe-ſtaen. *b. 3. c. 6. a. 1.*
Recht der Koninghen over de kinderen. *b. 2. c. 5. a. 7.*
Recht der *Romeynen* van de verloſte ghevangenen. *b. 3. c. 9. a. 9.*
Recht der *Romeynen* van de verloren goederen weder te verkrijgen. *b. 3. c. 9. a. 5.*
Recht tot de begraeffeniſſe hoedanigh. *b. 2. c. 19. a. 1,2.*
Recht van de Heeren om hare ſlaven te doen dooden, oft leven laten, hoedanigh het is. *b. 2. c. 5. a. 28.*
Recht der *Francken* en *Hebreen* ontrent de kinderen. *b. 3. c. 7. a. 8.*
Recht van te paſſeren door vreemde Lantpalen. *b. 2. c. 2. a. 13.*
Recht van onſchaedelijcke nuttigheydt. *a. 11.*
Reden is de grondt des rechts. *b. 1. cap. 1. a. 11.*
Reden moet dickwils na de macht, en niet nae het ſijn aenghemerckt werden. *b. 2. c. 16. a. 25.*
Reden der Wet en is niet heel ghelijck met den ſin daer van. *b. 2. c. 6. a. 8.*
Reden die vergeleken is, en wat die wercke. *a. 8.*
Reden is ſelfs weſentheydt, als die een uyt-ſteeckende verklaringhe in-voert. *a. 20.*

Regulen ontrent de verwoestinge waer te nemen. *b. 3. c. 12. a. 2,3, &c.*
Regulen voor de slaven, hoe die te verstaen zijn. *b. 3. c. 7.* doorgaens.
Regulen over de Burgerlijcke beraetslagingen. *b. 2. c. 24. a. 5,6.*
Regulen van 't gheen in den oorlogh gheoorloft is. *b. 3. c. 1.* doorgaens.
Reghel, dat die de schade heeft, oock de baet hebben moet, hoe die moet verstaen werden. *b. 2. c. 8. a. 16.*
Regeeringe is niet alle-tijdt om des genen wille die geregeert werdt. *b. 1. c. 3. a. 8.*
Rechter gelijck als Vader. *b. 2. c. 24. a. 2.*
Rivieren hoe die inghenomen werden. *b. 2. c. 3. a. 7.*
Riviers loop verandert zijnde, of oock de palen van het gebiedt verandert werden. *b. 2. c. 3. a. 16.*
Roerende goederen wanneer die den particulieren innemen, toe-komen. *b. 3. c. 6. a. 12.*
Roerende goederen in 't ghemeen werden door het recht van de verloren goederen weder te krijghen, niet verkreghen. *b. 3. c. 9. a. 7,8.*
Roof die den Soldaten by den *Romeynen* toequam. *b. 3. c. 6. a. 18.*
Roof hoe die gepleeght wiert by den *Griecken, Asianen, Africanen, Franschen* en *Romeynen*. *a.* 14.
Roof den soldaten om sommighe oorsaken somtijdts gegeven. *a. 7.*
Roofs thiende deel wiert geheylight. *a. 1. en 20.*
Roof begrijpt oock steden en landen om Godtvruchtige oorsaken. *Ibid. a. 20.*
Roofs verscheyden soorten. *a. 20.*
Roof eertijdts over gheheele volcken toegelaten. *b. 2. c. 9. a. 5.*
Romeynen waerom die de belofte meer als de verbinteniſſe achteden. *b. 2. c. 11. a. 4.*
Romeynen eyghenden haer selven toe 't geen haer vyandt anderen ontnomen hadde. *b. 3. c. 6. a. 7.*
Romeynen strenghe teghens de ghevanghens hare landts-luyden, hare instellingen de Krijghs-saecken aengaende. *b. 3. c. 21. a. 24.*
Der *Romeynen* verschil met de *Latijnen*, en van het duren des verbondts. *b. 2. c. 16. a. 66.*
Der *Romeynen* wet over den gevangenen Koningen. *b. 3. c. 11. a. 7.*
Roomsch Rijck of het nu begrijpt het gheen welck eertijdts daer onder begrepen was. *b. 2. c. 3. a. 11.*
Roomsch Keyser is de selfde der Hooghduytschen, en waer van daen. *a. 11.*
Roomsch Keyser waer hy sijn recht van heeft, en wie hem tot een Stadthouder stellen kan. *a. 11.*
Ruben van 't recht der eerst-gheboorte berooft. *b. 2. c. 7. a. 25.*

S.

Sachtigheydt teghens de dwalende in Goddelijcke saken. *b. 2. c. 20. a. 30.*
Saguntijnsche verschil tusschen de *Romeynen* en *Carthaginiensers*. *b. 2. c. 16. a. 13.*
Sampsons doodt. *b. 2. c. 19. a. 7.*
Sant-platen of die yemandt toebehooren. *b. 2. c. 2. a. 3.*
Saul, of hy in sijn godtloosheydt gestorven zy. *b. 2. c. 19. a. 4.*
Schade wat het is. *b. 2. c. 17. a. 1.*
Schade aen eer en naem. *b. 2. c. 17. a. 23.*
Schade hoe die ghedaen werdt. *b. 2. c. 17. a. 3,4,5, &c.*
Schade die niet eyghentlijck aenghedaen, maer daer uyt volght. *b. 2. c. 21. a. 10.*
Schadens oorsaeck. *boeck 2. capitt. 17. a. 4, 6, &c.*
Schaden twijffelachtigh zijnde, werden ghehouden door den vrede vergheven. *b. 3. c. 20. a. 15.*
Schade die uyt gheleghentheydt van misdaedt, en niet om de misdaedt ghevoelt werdt, is eygentlijck gheen straffe. *b. 3. c. 21. a. 16,17,18.*

Schaemte wat eyghentlijck het zy daer van in 't recht ghehandelt werdt. *b. 3. c. 10. a. 1.*
Schat behoort den Coningh in veel Coninghrijcken toe. *b. 2. c. 8. a. 7.*
Schatten wie die toe-behooren, en verscheyden wetten daer van. *Ibid.*
Scheyts-mannen in den oorlogh verkoren zijnde, moeten vande besittinge geen uytspraeck doen. *b. 3. c. 20. a. 48.*
Scheytsmans ampt welck het zy. *a. 47.*
Scheydtsmannen zijn oft Coninghen, oft Rechters. *a. 47.*
Scheydts-mannen zijn verscheyden. *a. 46.*
Schelmen of die moeten begraven werden. *b. 2. c. 19. a. 4.*
Schenckagie die mach ontfanghen werden nae de doodt des begiftighers. *b. 2. c. 11. a. 17.*
Schenckagie van de oversten der soldaten gedaen. *b. 3. c. 6. a. 17.*
Schencken voor accorderen. *b. 2. c. 16. a. 5.*
Der schepen helft is van gheheele 't halve getal te verstaen. *b. 2. c. 16. a. 5.*
Schepen wanneer die door't recht des oorloghs in-ghenomen werden. *b. 3. cap. 6. a. 6.*
Schip door het recht der weder-krijginge door de Romeynen verkreghen. *b. 3. c. 9. a. 14.*
Schip yemandt beschadight hebbende, of de Heer daer voor verbonden zy. *b. 2. c. 17. a. 21.*
Schip onschuldighe inne hebbende, of het kan beschoten werden. *b. 3. c. 11. a. 4.*
Schrift werdt gehouden in twijffelachtigheydt by-gebracht te zijn tot versterckinghe des accoorts. *b. 2. c. 16. a. 30.*
Schuldt is veelderley. *b. 2. c. 7. a. 4.*
Schult onrechtvaerdigh zijnde, geeft geen rechtvaerdige oorsaecke tot den oorlogh. *b. 2. c. 22. a. 16.*
Schuldt of die moet ghehouden werden quijt ghescholden te zijn. *boeck 3. cap. 20. a. 15.*
Schuldt alghemeyn zijnde, of die eenyder verbindt. *b. 2. c. 5. a. 17.*
Schuldt die tusschen onghelijck en ongeluck gaet. *b. 3. c. 11. a. 4.*
Sloffigheyt in het straffen is strafbaer. *b. 2. c. 21. a. 1, 2, &c.*
Soldaet of hy verbonden is voor brantschattinghe en plonderinghe sonder openbaer bevel by hem ghedaen. *b. 3. c. 18. a. 8.*
Soldaten waer aen ghehouden in een onrechtvaerdighe oorloge. *b. 3. c. 10. a. 4.*
Soldaten wie sy zijn. *b. 3. c. 21. a. 14.*
Sonde ter doodt. *b. 2. c. 20. a. 7.*
Sonden licht om te vergheven. *b. 3. c. 23. a. 5.*
Sonden die meer te ontschuldighen zijn. *b. 2. c. 20. a. 31.*
Sonderlingh persoon hem aen den vyandt verbindende, of hy teghen de Republijcque misdoet. *b. 3. c. 23. a. 5.*
Sonderlinghe persoonen of die moeten gedwonghen werden van haer Overheden tot volbrenginghe van het gene, 't welck sy haren vyandt belooft hebben. *a. 11.*
Sonderlinge persoonen wanneer sy aen den vyandt, of aen de burgherschap ghehouden zijn van de ghevangenen in den oorlogh. *b. 3. c. 18. a. 1, 2, 3.*
Sonderlinghe persoonen hoe verre sy het genomen goedt het hare maecken. *b. 3. c. 15. a. 1, 2, 3, 4, &c.*
Der sonderlinghen verbinteniffen met den vyanden zijn veel krachteloos. *b. 3. c. 23. a. 8, 9, 10, &c.*
Soon of hy sijn Vader, die een verrader is, beschuldigen mach. *b. 2. c. 18. a. 4.*
Soon of hy van sijn Vader, die een Koning is, onterft kan werden. *b. 2. c. 7. a. 25.*
Soon geboren onder de regeeringe des vaders, of die moet gestelt worden voor de sone geboren voor de regeeringe des Vaders. *b. 2. c. 7. a. 28.*
Soon ont-erft zijnde waer hy toe gherechtight is. *b. 2. c. 7. a. 7.*
Stilstandt wat het is. *b. 3. c. 21. a. 1.*

Stilstandts tijdt of die onder den oorlogh oft van vrede komt. *a. 1.*
Stilstandts tijdt hoe die moet gerekent werden. *a. 4.*
Stilstandts tijdt ghe-eyndight zijnde, isser gheen nieuwe aenseggynghe noodigh, en wat ondertusschen die gedurende geoorloft is. *a. 3, 6.*
Stilstandts tijdt verloopen zijnde, of die buyten schuldt by den vyandt ghevonden werdt, mach ghevangen werden. *a. 9.*
Stilstandt aen d'een zijde ghebroken zijnde, isser gheen aenseggynghe noodigh. *a. 11.*
Strafbare dinghen wanneer die tot de Erfghenamen overgaen. *b. 2. c. 21. a. 16.*
Straffe noyt rechtvaerdigh dan om schuldt. *b. 2. c. 20. a. 1.*
Straffe op wat wijse men die schuldigh is. *b. 2. c. 20. a. 21.*
Straffe die Goddelijck is, hoedanigh. *b. 2. c. 20. a. 4.*
Straffe kan zijn buyten straf-dreyghende Wet. *a. 22.*
Straffe of die oock raeckt die niet misdaen hebben. *b. 2. c. 21. a. 8.*
Straffe gaet eyghentlijck den Beesten niet aen. *b. 2. c. 21. a. 11.*
Straffe of die grooter zijn kan dan de misdaedt. *b. 2. c. 20. a. 32.*
Straffe moet nae-ghelaten werden om oorlogh te vermijden. *b. 2. c. 24. a. 1.*
Straffe moet insonderheydt vergeven werden van den beleedigden, al waer 't oock een Coningh. *b. 2. c. 24. a. 3.*
Straffe die door vrede vergheven is. *b. 3. c. 20. a. 15.*
Straffe ter Zee. *b. 2. c. 20. a. 8.*
Der straffen oogh-eynde. *b. 2. c. 20. a. 4.*
Straffen hoe die van den eenen tot den anderen over-gaen. *b. 2. c. 21. a. 1, 2.*
Straffen der burgherschappen onderscheyden van de straffen der particulieren. *b. 2. c. 21. a. 8.*
Der straffen recht quijt gescholden als men handelt met den Tyran, oft met een Roover. *b. 3. c. 19. a. 3.*
Der straffen verdeylinghe. *b. 2. c. 20. a. 31.*
Straffe of die den ghenen vergeven werdt, die berou heeft. *b. 2. c. 20. a. 10.*
Straffigheydt Godts, *Christi*, *Mosis*, en der *Apostelen* prijsselijck. *b. 1. c. 2. a. 8.*
Strijden in seker ghetal van persoonen bestaende offe geoorloft zijn. *b. 3. c. 20. a. 43.*
Strijden sonder vrucht zijn ongheoorloft. *b. 3. c. 11. a. 14, 15.*
Strijdt tusschen twee, wanneer toe-ghelaten. *b. 1. c. 1. a. 15.*
Strijden teghens een vyandt met wat recht die verboden werdt den ghenen die geen be-eedight soldaet en is. *b. 3. c. 18. a. 1.*
Die zweert te sullen weder-keeren tot den vyandt, en voldoet niet, indien hy heymelijck weder-keert. *b. 2. c. 13. a. 14.*
Succesie in 't Coninckrijcke van Engelant. *b. 2. c. 7. a. 30.*
In 't Rijck van *Castilien*. *b. 2. c. 7. a. 30.*
Maeckt de oude titul ghedurigh. *b. 1. c. 3. a. 10.*
Die *lineael* is in de Coninckrijcken. *b. 2, c. 7. a. 22.*
Lineael in de Bloedt-verwanten. *a. 22.*
Lineael zijnde werdt door gheen graden geeyndight. *a. 23.*
In de Rijcken van sommighe ghedeelten in *Africa*. *a. 24.*
In patrimoniale Rijcken. *a. 12.*
Sonder testament waer van daen komt. *a. 3.*
Waerom die meer daelt, als opklimt. *a. 4.*
Sonder Testament heeft twee beginselen. *a. 9, 10.*
Werdt verstaen soodanigh verkoren te zijn, als in 't Vaderlandt in swangh gaet. *a. 11.*
Succesie heeft verscheyden Wetten. *b. 2. c. 7. a. 9, 10.*
Successeur in een ondeylbaer patrimoniael Rijck moet den anderen Erfgenamen vergoeden. *b. 2. c. 7. a. 13.*
Successeur der Coninghen wanneer en waer aen ghehouden. *b. 2. c. 14. a. 10.*

Tem-

T.

TEmplen der Heydenen van den Joden aengesteken. *b.* 3. *c.* 5. *a.* 2.
Templen moet men verschoonen. *b.* 3. *c.* 12. *a.* 6.
Testamenten van patrimoniale rijcken. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 12.
Testamenten van Rijcken niet patrimoniael hebben door de toe-stemminge des volcx alleen kracht. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 13.
Testamentmakinge behoort tot het natuurlijcke recht. *b.* 2. *c.* 6. *a.* 14.
't Gegeven om een eerlijcke oorsaecke, maer anders schuldt zijnde, of het mach gehouden werden. *b.* 2. *c.* 10. *a.* 12.
Thebaïsche martelaers. *b.* 1. *c.* 4. *a.* 7.
Theodoti des *Etoliers* daedt. *b.* 3. *c.* 4. *a.* 18.
Timmeren hoe het op het landt geoorloft is. *b.* 2. *c.* 2. *a.* 15.
Timmeren dat op de Zee, of op het Lant geschiedt. *b.* 2. *c.* 3. *a.* 9.
Timothei des Hooftmans matigheydt. *b.* 3. *c.* 12. *a.* 2.
Titul van vindinge heeft geen plaets in dinghen die al beseten zijn. *b.* 2. *cap.* 22. *a.* 9.
Tijdt tot berouw moet den Misdadigen vergunt zijn, eer sy gestraft werden. *b.* 2. *c.* 20. *a.* 12.
Titus heeft den Tempel te *Jerusalem* aen brandt gesteken. *b.* 3. *c.* 5. *a.* 2.
Toelatinge hoe veelderley. *b.* 1. *c.* 1. *a.* 17.
Toelatinge oft een handel des Wets zy, en hoe veelderley. *Ibid.*
Toestemminge verbindt. *b.* 2. *c.* 6. *a.* 2. *b.* 3. *c.* 24. *a.* 1.
Toevertrouwt goedt waer in het den Heer, en waer in het den Knecht toekomt. *b.* 3. *c.* 14. *a.* 6.
Toevertrouwde goederen werden door langhdurigen tijdt eyghen ghemaeckt. *b.* 2. *c.* 4. *a.* 10.
Tol of die ter Zee kan in-gestelt werden. *b.* 2. *c.* 3. *a.* 14.
Tollen konnen in-ghestelt werden tot door-tocht der koopmanschappen. *Ibid.*
Trouwe moet men een Roover houden. *b.* 3. *c.* 19. *a.* 2.
Trouwe in den oorlogh. *a.* 1. *en* 11.
Trouwe of die oock den trouwloosen moet gehouden werden. *a.* 13.
Trouwe die stilswijgende is. *b.* 3. *cap.* 24. *a.* 1.
Trouwe werdt gepresen in den Oorlogh. *b.* 3. *c.* 25. *a.* 51.
Trouwe heeft oock somtijdts de kracht eens eedts. *b.* 2. *c.* 13. *a.* 22.
Op trouwe yets gekocht, of het kracht heeft om het gelt weder te hebben. *b.* 2. *c.* 10. *a.* 2.
T'samen-spreken durende, mach men het sijne vorderen. *b.* 3. *c.* 24. *a.* 3.
Twee Susters te trouwen, eertijdts geoorloft. *b.* 2. *c.* 5. *a.* 14.
Twijffelende Onderdaen of die recht ten oorlogh dient. *b.* 2. *c.* 26. *a.* 4.
Twisten den Christenen verboden. *b.* 2. *c.* 23. *a.* 13.

V.

VAder of hy sijn recht over sijn Soon vervreemden kan. *b.* 2. *c.* 5. *a.* 26.
Vassal kan niet ghedwongen werden een Gijsselaer te zijn. *b.* 3. *c.* 20. *a.* 32.
Der *Vasallen* recht tot de aenspoelingen. *b.* 2. *c.* 8. *a.* 15.
Verbinteniss dat men aen een Volck de vruchten verkoopen sal, oftse geoorloft zy. *b.* 2. *c.* 2. *a.* 24.
Verbinteniss die krachtiger als andere verbinteniss zijn, naedienste by geval tegens malkanderen gesloten werden. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 28.
Verbinteniss waer door vermenginge des ghebiedts gheschiedt. *b.* 3. *c.* 19. *a.* 10.
Verbinteniss of die door het recht der nature, of der Volcken verbinden. *b.* 2. *c.* 11. *a.* 1.

Verbinteniſſe op de Zee, oft een Eylandt, of tuſſchen Burgeren van verſcheyden burgerſchappen door brieven ghemaeckt, werden geſtiert door het recht der nature en volcken. *b.* 2. *c.* 11. *a.* 5.
Verbinteniſſen der Koningen door wat recht die geſtiert werden. *b.* 2. *c.* 11. *a.* 5.
Verbinteniſſen zijn oft perſoneel, oft *reeël. b.* 2. *c.* 6. *a.* 16.
Verbinteniſſe van de goederen weder te geven, welcke meerder oft minder gunſtigh zijn. *b.* 3. *c.* 20. *a.* 21.
Verbinteniſſe op hoe veelderley manieren die geſchiedt. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 5.
Verbinteniſſe die door een ander gheſchiedt. *b.* 2. *c.* 11. *a.* 12.
Verbinteniſſe is krachtigh aen een Roover die geen vreeſe aengejaeght heeft. *b.* 3. *c.* 19. *a.* 3.
Verbintenis uyt de daedt van Dienaers tot wat recht die behoort. *boeck* 2. *capitt.* 17. *a.* 20.
Verbintenis ſonder bedwangh. *b.* 2. *c.* 18. *a.* 10.
Verbintenis uyt ſchuldt hoedanigh. *b.* 2. *c.* 17. *a.* 1.
Verbintenis uyt heerſchappye hoedanig. *b.* 2. *c.* 10. *a.* 1. *&c.*
Verbintenis voor andere, en met niet voorhandene goederen. *b.* 2. *c.* 10. *a.* 1.
Verbintenis vereyſcht beradinge des gemoedts. *b.* 2. *c.* 11. *a.* 4.
Verbodt van muren te maken wanneer het tot de dijcken werdt uyt-geſtreckt. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 20.
Verboden dingen zijn niet alle-tijdt te vergeefs. *b.* 2. *c.* 5. *a.* 16.
Verbonden of die oock konnen ghemaeckt werden met vreemde van den waren Godts-dienſt. *b.* 2. *c.* 15. *a.* 8. *&c.*
Verbonden gelijck zijnde werden oock gemaeckt daer geen oorlogh geweeſt is. *b.* 2. *c.* 15. *a.* 6.
Verbonden met ſommighe volckeren verboden door der *Hebreen* wet. *Ibid. a.* 8.
Verbonden welcke gunſtigh, en welcke hatelijck zijn. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 15.
Verbonden gelijk van koophandelinge. *b.* 2. *c.* 15. *a.* 6.
Verbonden perſoneel. *a.* 16.
Verbondt *Reeël. a.* 16.
Verbonden verdeylinge. *boeck* 2. *cap.* 15. *a.* 6.
Verbonden onderſcheydt ontrendt het recht om de verloren goederen weder te krijgen. *b.* 3. *c.* 9. *a.* 17.
Verbondt wat het is. *boeck.* 2. *capitt.* 15. *a.* 1, 3.
Verbondt oft noch duurt een partye beledight zijnde. *b.* 2. *c.* 15. *a.* 15.
Verbondt met het volck *Reeël. b.* 2. *cap.* 16. *a.* 16.
Verbondt met een Koningh gemaeckt, is niet altijdt perſoneel. *a.* 16.
Verbondt met eenigh volck oft gerechtigh Koningh is voor een Tyran en geweldenaer niet vorderlijck. *a.* 18.
Verbondt geeft recht aen den Koningh die uyt ſijn Rijck gejaeght is. *a.* 17.
Verbondt onghelijck zijnde, geeft eygentlijck geen juriſdictie. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 21.
Verbondt kan een vry volck verbinden. *Ibid.*
Verbondt te breken is hatelijck. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 13, 14.
Verbonden ſtellen dickwils het ſelfde, ſomtijdts 't welck tot het recht der nature behoort, en waerom. *b.* 2. *c.* 15. *a.* 5.
Verbonden ongelijck zijnde, zijn periculeus. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 21. *in 't eynde.*
Verdeylinghe der goederen. *b.* 2. *cap.* 2. *a.* 2.
Verdeylinghe des goedts om oorlogh te vermijden. *Ibid.*
Vergaderingen der Staten draghen de perſoon des volcks. *b.* 2. *c.* 6. *a.* 9.
Verhuurder eens wercks waer hy toe gehouden is. *b.* 2. *c.* 2. *a.* 13.
Vergeldinge en geſchiedt niet van het geen 't welck oorſaeck tot den oorlogh gege-

gegeven heeft, of door het recht der volckeren geschiedt is. *b.* 3. *c.* 19. *a.* 19.
Vergevinge is somtijdts toe-gelaten. *b.* 2. *c.* 20. *a.* 21.
Verhuurder aen een derde yets verhurende, is gehouden aen den huurder tot het geen dat hy geniet. *b.* 2. *c.* 12. *a.* 18.
Verklaringe verscheelt veel van belofte. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 18.
Bloote verklaringe van 't toe-komende wat kracht die heeft. *b.* 2. *c.* 11. *a.* 2.
Verkrijginghe die natuurlijck is in den oorlogh. *b.* 3. *c.* 6. *a.* 1.
Verkregen in den oorlogh na 't uytwendige recht die goederen, welcke onse vyandt door oorloge verkreghen heeft. *b.* 3. *c.* 6. *a.* 5, 7.
Verkrijgingen door 't recht der volcken oneygentlijck soo genoemde. *b.* 2. *c.* 8. *a.* 1, 2, 3, *&c.*
Verkieser van yets onbehoorlijcks die is gehouden aen de Republijcque. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 13.
Verlofte uyt de ghevanckenisse hoe die aen den verlosser gehouden zijn. *b.* 3. *c.* 9. *a.* 9.
Verschrickinge geeft gheen natuurlijck recht te dooden. *b.* 3. *c.* 11. *a.* 16.
Verpandinge door het burgerlijcke recht verboden. *b.* 3. *c.* 2. *a.* 1.
Vertoevinghe in eens anders landt oftse geoorloft zy. *b.* 2. *c.* 2. *a.* 15.
Verwoestinge is onnut, als de vyandt van andere plaetsen kan ghespijst worden. *b.* 3. *c.* 2. *a.* 4.
Verwoestinge om sommige oorsaken na te laten. *Ibid. a.* 2, 3.
Vyanden wiese zijn. *b.* 3. *c.* 3. *a.* 1.
Der vyanden onderdanen zijn oock vyanden. *b.* 3. *c.* 2. *a.* 2.
Visschen wie die toe-behooren. *b.* 2. *cap.* 2. *a.* 5.
Visschen in een sonderlinge staende water behooren yemandt toe. *boeck.* 2. *capitt.* 1. *a.* 2.
Volck kan het geheele recht om haer te regeeren, vervreemden. *b.* 1. *c.* 3. *a.* 8.
Volck vry ghemaeckt zijnde, heeft de plaetse die te vooren de Koningh of de Prins hadde. *b.* 2. *c.* 9. *a.* 8.
Volck verhuysende, blijft het selfde. *b.* 2. *c.* 9. *a.* 7.
Vrede werdt van hem gebroken, die om een oude oorsake geweldt doet. *b.* 3. *c.* 20. *a.* 27, 28.
Vrede moet oprechtelijck onderhouden werden. *b.* 3. *c.* 25. *a.* 7.
Vrede kan men onderhouden al isse van de tegen-partye verbroken. *boeck* 3. *cap.* 20. *a.* 38.
Vrede van de meeste menighte gemaeckt verbint de algemeynheyt. *b.* 3. *c.* 20. *a.* 4.
Vry vertreck hoe 't te verstaen zy. *b.* 3. *c.* 21. *a* 9. *b.* 2. *c.* 11. *a.* 5.
Vry spreecken wanneer het beter als verdoemen zy. *b.* 3. *c.* 11. *a.* 4.
Vryheydt gheeft somtijdts rechtvaerdige oorsaecke tot den oorlogh. *b.* 2. *cap.* 22. *a.* 11.
Vryheyt der Onderdanen werdt verbonden door de daedt der Overheydt. *b.* 3. *c.* 2. *a.* 3.
Vrouwen-schendinge of die strijdt tegens 't recht der volckeren in den oorlogh. *b.* 3. *c.* 4. *a.* 19.

W.

WApenen van de vyanden genomen, mochten by de *Romeynen* niet wedergekregen werden. *b.* 3. *c.* 9. *a.* 14.
Wapenen der vyanden mocht men gebruycken. *b.* 3. *c.* 1. *a.* 8.
Wateren oft wapenen te vergiftigen, oft ongeoorloft is. *b.* 3. *c.* 4. *a.* 16, 17.
Weldaden der Princen of die alle-tijdt wederroepen konnen werden. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 12.
Weldaden des Princen of die noch duren na sijn doodt. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 12.
Weldaden der Koningen hoe menigerley die zijn. *b.* 2. *c.* 14. *a.* 12, 13.

1176221

REGISTER.

Weldaden zijn de Christenen oock den quaden schuldigh. *b.* 2. *c.* 15. *a.* 9.
In weldaden te bewijsen moetender trappen onderhouden werden. *b.* 2. *c.* 15. *a.* 19.
Wet wat het is. *b.* 1. *c.* 1. *a.* 9.
Wet toe-latende yemandt te dooden, of die de conscientie bevrijdt. *b.* 2. *c.* 1. *a.* 14.
Wilde dieren wien datse toe-behooren. *b.* 2. *c.* 2. *a.* 5. *c.* 9. *a.* 2.
Woorden moeten in het twijffelachtige na de eygenschap genomen werden. *b.* 2. *c.* 16. *a.* 5, 27.
Wrake of die door het recht der nature en der volcken geoorloft is. *b.* 2. *c.* 20. *a.* 5.
Wrake of die den Christenen toe-gelaten is. *b.* 2. *c.* 20. *a.* 10.
Woecker. *b.* 2. *c.* 12. *a.* 20, 21, 22.

Z.

ZEe of die kan eygen gemacckt werden. *b.* 2. *c.* 2. *a.* 3.
Zee keert tot haer natuur de inneminge verlaten zijnde. *b.* 2. *c.* 3. *a.* 11.
Zeeusche recht de aenspoelinghen aengaende. *b.* 2. *c.* 8. *a.* 15.

FINIS.

